

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

DANMARK

Hans Smidth: Stormklokkerne. Motiv fra Slavekrigen.

DANMARK

LAND OG FOLK

HISTORISK-TOPOGRAFISK-STATISTISK

HAANDBOG

UDGIVET VED

DANIEL BRUUN

UNDER MEDVIRKNING AF EN RÆKKE FAGMÆND

BIND III

GYLDENDALSKEBOGHANDEL - NORDISK
FORLAG - KJØBENHAVN OG KRISTIANIA
M D C C C C X X

*COPYRIGHT 1920 BY GYLDENDALSKE BOGHANDEL
NORDISK FORLAG*

GYLDENDALS FORLAGSTRYKKERI
KJØBENHAVN

INDHOLDSFORTEGNELSE

	Side
AALBORG AMT	1
<i>Indledning af Mag. scient. J. O. Bøving-Petersen</i>	3
<i>Geologiske Forhold af Professor O. B. Bøggild</i>	10
<i>Klima af Afdelingschef Mag. H. Hansen</i>	16
<i>Plantevækst af Professor, Dr. phil. C. H. Ostenfeld</i>	17
<i>Oldtidsmindesmærker og Oldtidsbebyggelse af Museumsinspektør, Cand. mag. Hans Kjær</i>	22
<i>Himmerland af Dr. phil. Villads Christensen</i>	26
<i>Voldsteder og Herregaarde af Mag. art. Chr. Axel Jensen</i>	42
<i>Kirker af samme</i>	50
<i>Købstæder af Hugo Matthiessen, M. J. Darre og Henning Kiørboe</i>	67
Aalborg	67
Nørresundby	82
Nibe	86
Løgstør	91
<i>Landdistrikternes Statistik af Henning Kiørboe</i>	95
<i>Nogle Erhverv af Niels Siggaard og Johs. Helms</i>	99
<i>Sognebeskrivelser af Oberstløjtnant M. J. Darre med Bidrag af Mag. art. Chr. Axel Jensen, Museumsinspektør H. Kjær og Arkivsekretær S. Nygård</i>	103
<i>Fortegnelse over de Skyldkredse og Herreder, hvortil de enkelte Sogne hører</i>	148
<i>Sognekommunerne. Statistik af Henning Kiørboe</i>	152
<i>Fortegnelse over Gaarde, vurderet til mindst 75000 Kr. Ejendomsskyld</i>	157
VIBORG AMT	169
<i>Indledning af Mag. scient. J. O. Bøving-Petersen</i>	171
<i>Geologiske Forhold af Professor O. B. Bøggild</i>	182
<i>Klima af Afdelingschef Mag. H. Hansen</i>	188
<i>Plantevækst af Professor, Dr. phil. C. H. Ostenfeld</i>	189
<i>Oldtidsmindesmærker og Oldtidsbebyggelse af Museumsinspektør, Cand. mag. Hans Kjær</i>	194
<i>Salling og den jydsk Hede af Dr. phil. Villads Christensen</i>	197
<i>Voldsteder og Herregaarde af Mag. art. Chr. Axel Jensen</i>	216
<i>Kirker af samme</i>	227
<i>Købstæder af Hugo Matthiessen, M. J. Darre og Henning Kiørboe</i>	244
Viborg	244
Skive	263

	Side
<i>Landdistrikternes Statistik af Henning Kiørboe</i>	268
<i>Nogle Erhverv af Niels Siggaard og Johs. Helms</i>	272
<i>Det danske Hedeselskab af Kammerherre H. Lüttichau</i>	280
<i>Sognebeskrivelser af Oberstløjtnant M. J. Darre med Bidrag af Mag. art.</i>	
<i>Chr. Axel Jensen, Museumsinspektør H. Kjær og Arkivsekretær S. Nygård</i>	289
<i>Fortegnelse over de Skyldkredse og Herreder, hvortil de enkelte Sogne hører</i>	349
<i>Sognekommunerne. Statistik af Henning Kiørboe</i>	354
<i>Fortegnelse over Gaarde, vurderet til mindst 75000 Kr. Ejendomsskyld</i>	359
RINGKØBING AMT	369
<i>Indledning af Mag. scient. J. O. Bøving-Petersen</i>	371
<i>Geologiske Forhold af Professor O. B. Bøggild</i>	380
<i>Klima af Afdelingschef, Mag. H. Hansen</i>	387
<i>Plantevækst af Professor, Dr. phil. C. H. Ostenfeld</i>	388
<i>Oldtidsmindesmærker og Oldtidsbebyggelse af Museumsinspektør, Cand mag.</i>	
<i>Hans Kjær</i>	394
<i>Harsyssel af Dr. phil. Villads Christensen</i>	399
<i>Voldsteder og Herregaarde af Mag. art. Chr. Axel Jensen</i>	420
<i>Kirker af samme</i>	424
<i>Købstæder af Hugo Matthiessen, M. J. Darre og Henning Kiørboe</i>	432
Ringkøbing	432
Holstebro	438
Lemvig	443
Struer	448
Herning	451
<i>Landdistrikternes Statistik af Henning Kiørboe</i>	454
<i>Nogle Erhverv af Niels Siggaard, Johs. Helms og J. O. Bøving-Petersen</i> ...	458
<i>Sognebeskrivelser af Oberstløjtnant M. J. Darre med Bidrag af Mag. art.</i>	
<i>Chr. Axel Jensen, Museumsinspektør H. Kjær og Arkivsekretær S. Nygård</i>	464
<i>Fortegnelse over de Skyldkredse og Herreder, hvortil de enkelte Sogne hører</i>	514
<i>Sognekommunerne. Statistik af Henning Kiørboe</i>	518
<i>Fortegnelse over Gaarde, vurderet til mindst 75000 Kr. Ejendomsskyld</i>	523
RANDERS AMT	531
<i>Indledning af Mag. scient. J. O. Bøving-Petersen</i>	533
<i>Geologiske Forhold af Professor O. B. Bøggild</i>	541
<i>Klima af Afdelingschef, Mag. H. Hansen</i>	546
<i>Plantevækst af Professor, Dr. phil. C. H. Ostenfeld</i>	548
<i>Forhistoriske Mindesmærker af Museumsinspektør Hans Kjær</i>	552
<i>Kronjyder og Molboer af Dr. phil. Villads Christensen</i>	558
<i>Voldsteder og Herregaarde af Mag. art. Chr. Axel Jensen</i>	572
<i>Kirker af samme</i>	583
<i>Købstæder af Hugo Matthiessen, M. J. Darre og Henning Kiørboe</i>	600
Randers	600
Hobro	615
Mariager	621
Grenaa	628
Æbeltoft	633
<i>Landdistrikternes Statistik af Henning Kiørboe</i>	639

	Side
<i>Nogle Erhverv af Niels Siggaard, Johs. Helms og J. O. Bøving-Petersen ...</i>	642
<i>Sognebeskrivelser af Oberstløjtnant M. J. Darre med Bidrag af Mag. art.</i>	
<i>Chr. Axel Jensen, Museumsinspektør H. Kjær og Arkivsekretær S. Nygård</i>	648
<i>Fortegnelse over de Skyldkredse og Herreder, hvortil de enkelte Sogne hører</i>	706
<i>Sognekommunerne. Statistik af Henning Kiørboe .....</i>	711
<i>Fortegnelse over Gaarde, vurderet til mindst 75000 Kr. Ejendomsskyld ....</i>	715
AARHUS AMT.....	729
<i>Indledning af Mag. scient. J. O. Bøving-Petersen .....</i>	<i>731</i>
<i>Geologiske Forhold af Professor O. B. Bøggild.....</i>	<i>738</i>
<i>Klima af Afdelingschef, Mag. H. Hansen.....</i>	<i>743</i>
<i>Plantevækst af Professor, Dr. phil. C. H. Ostenfeld.....</i>	<i>744</i>
<i>Forhistoriske Mindesmærker af Museumsinspektør Hans Kjær.....</i>	<i>751</i>
<i>Gudenaadalen af Dr. phil. Villads Christensen.....</i>	<i>758</i>
<i>Voldsteder og Herregaarde af Mag. art. Chr. Axel Jensen.....</i>	<i>772</i>
<i>Kirker af samme .....</i>	<i>777</i>
<i>Købsteder af Hugo Matthiessen, M. J. Darre og Henning Kiørboe.....</i>	<i>794</i>
Aarhus	794
Horsens	812
Skanderborg	827
Silkeborg	833
<i>Landdistrikternes Statistik af Henning Kiørboe.....</i>	<i>837</i>
<i>Nogle Erhverv af Niels Siggaard og Johs. Helms .....</i>	<i>841</i>
<i>Sognebeskrivelser af Oberstløjtnant M. J. Darre med Bidrag af Mag. art.</i>	
<i>Chr. Axel Jensen, Museumsinspektør H. Kjær og Arkivsekretær S. Nygård</i>	845
<i>Fortegnelse over de Skyldkredse og Herreder, hvortil de enkelte Sogne hører</i>	903
<i>Sognekommunerne. Statistik af Henning Kiørboe .....</i>	908
<i>Fortegnelse over Gaarde, vurderet til mindst 75000 Kr. Ejendomsskyld.....</i>	913
<i>Forkortelser .....</i>	931

FORTEGNELSE
OVER
BILAGSBILLEDER OG KORT

	Side
	Titel
<i>Hans Smidth</i> : Stormklokkerne. Motiv fra Slavekrigen (Farvebillede)	24
Naturlig Østersbanke, Aabybro (Fot.)	24
Dysse ved Kaas. Rødding Herred. (Fot.)	48
Bjørnsholm med Ruiner af det gamle Vitskøl Kloster. (Fot.)	48
Visborggaard. (Fot.)	48
Portal paa Villestrup. (Fot.)	48
Villestrup	56
Fra Budolfi og Frue Kirker, Aalborg. (Fotr.)	56
Koret i Sønderholm Kirke. (Fot.)	56
Koret i Nørholm Kirke. (Fot.)	72
Aalborg Hospital. Jens Bangs Stenhus. (Fotr.)	72
Jens Bangs Stenhus, Aalborg. (Fot.)	80
Aalborg, set fra Skansebakken ved Nørresundby. (Fot.)	80
Budolfi Kirke, Aalborg. Posthuset, Aalborg. Udsigt over Aalborg. (Fotr.)	80
Grundplan af Aalborg og Nørresundby	88
Grundplan af Nibe	88
— - Løgstør	112
<i>A. Begtrup Christiansen</i> : Kongstedlund. (Farvebillede)	200
<i>Hans Smidth</i> : Viborg Marked	200
— — Gaard i Salling	216
Hald Sø med Voldsteder. (Fot.)	216
Ørslevkloster. (Fot.)	216
Lynderupgaard. (Fot.)	224
<i>A. Begtrup Christiansen</i> : Spøttrup. (Farvebillede.)	232
Altertavle i Viborg Søndresogns Kirke	232
<i>Joakim Skovgaard</i> : Abrahams Offer og Indtoget i Jerusalem. (Freskomalerier i Viborg Domkirke)	248
Viborg. Stiftsamtmandsgaarden, Den nye Landretsbygning (Fotr.)	264
Viborg. Grundplan	264
Skive. Parti fra Kirkebakken. Do. Udsigt fra Skoven	264
<i>Hans Smidth</i> : Ildebrand	264
Pløjning med Stude. (Fot.)	264

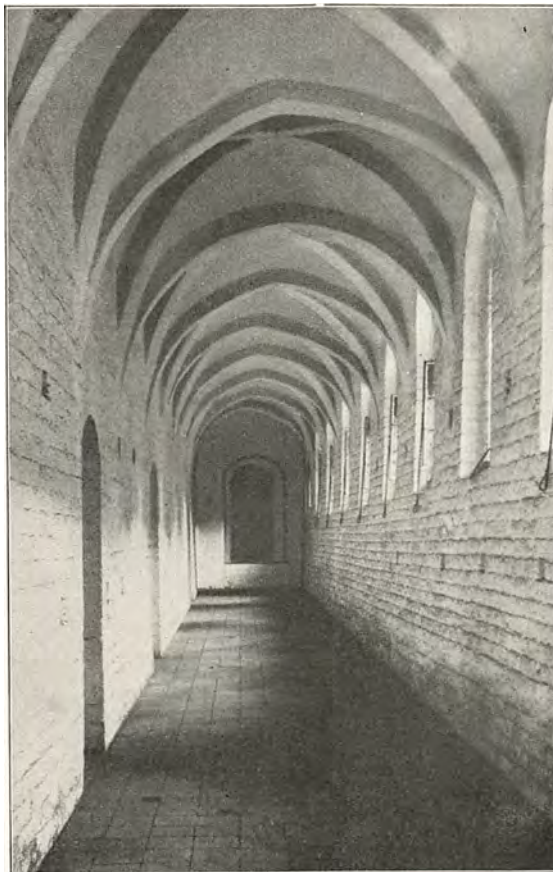
	Side
Skive. Grundplan	264
<i>Hans Smidth</i> : Færgen over Sallingsund — Limfjorden. (Farvebillede)	288
Asmild Klosterkirke. Asmild Kirkes Indre. (Fotr.)	320
<i>Hans Smidth</i> : Storkene samles paa Karup Kirke. (Farvebillede)	342
Sommeroversvømmelse i Skjernaadalen. (Fot.)	380
<i>N. F. Schiøtz-Jensen</i> : Vandingsanlæg i Egnen ved Karup	380
Altertavle i Vejrum Kirke. (Fot.)	424
— i Borbjerg Kirke. (Fot.)	424
Stolestade i Stadil Kirke (Fot.)	424
Gammeldags Bondegaard. (Fot.)	424
Ringkøbing. Grundplan	432
Herning. Grundplan	432
Holstebro. Grundplan	440
Lemvig. Grundplan	448
Struer. Grundplan	448
Holstebro, Struer. Herning. (Fotr.)	448
Ringkøbing Kreditforening. (Fot.)	456
Redningsbaaden, parat til Afgang. (Fot.)	456
Bjergfyrtønder paa Sandene. (Fot.)	456
Vandingskanal. (Fot.)	456
Læggepladser med Tørv. (Fot.)	456
Tvede Mølle. (Fot.)	546
<i>Harald Foss</i> : Tidlig Morgen udover Heden ved Trinderup	546
Fem møller paa Mols. (Fot.)	546
Langsø ved Æbeltoft. (Fot.)	546
<i>Elliot Hjuler</i> : Gade i Æbeltoft. (Farvebillede)	570
<i>A. Begtrup Christiansen</i> : Løvenholm. (Farvebillede)	578
Randers. St. Mortens Kirke. (Fot.)	586
Grenaa Kirke. (Fot.)	586
Randers, set fra Gudena. (Fot.)	602
<i>Elliot Hjuler</i> : Gaardparti fra Vestegrave, Randers	602
Randers. Grundplan	610
Parti af Hobro. (Fot.)	618
Udsigt over Hobro til Fjorden. (Fot.)	618
Hobro. Grundplan	618
Mariager. Grundplan	618
Parti fra Mariager. Raadhuset i Baggrunden. (Fot.)	626
Fra Mariager. (Fot.)	626
Æbeltoft. Gammel Købmandsgaard. (Fot.)	626
<i>Erik Henningsen</i> : Mælkevognen, Mariager. (Efter Maleri.)	626
Grenaa. Grundplan	634
Æbeltoft. Grundplan	634
<i>A. Begtrup Christiansen</i> : Benzon. (Farvebillede)	666
Himmelbjærgtet. (Fot.)	762
<i>V. Kyhn</i> : Himmelbjærgtet, set fra Lynghoved	762
— Landskab ved Himmelbjærgtet	762
Udsigt til Himmelbjærgtet. (Fot.)	762

	Side
<i>Købke</i> : Parti fra Aarhus Domkirke i ældre Tid (Farvebillede).....	778
Aarhus Domkirke (Fotr.).....	794
Aarhus Vestergade 1. (Fot.)	794
Aarhus. Grundplan	810
<i>F. Kraul</i> : Parti fra Horsens. (Farvebillede.)	818
Udsigt over Horsens (Fot.).....	818
Søndergade i Horsens. (Fot.)	818
Horsens. Grundplan.....	826
Indgangen til Skanderborg Kirke. (Fot.)	826
Skanderborg. (Fot.)	826
Skanderborg. Grundplan	826
Silkeborg. Grundplan	834
Skovparti i Silkeborg Vesterskov. (Fot.)	842
Silkeborg. Udsigt fra Odden	842
— Parti fra Torvet	842
Griffenfeldts Kiste og Gravkapel (Fotr.)	850
Altertavle i Østbirk Kirke.....	850
Kort over Aalborg, Viborg, Ringkøbing, Randers og Aarhus Amter	bag i Bogen

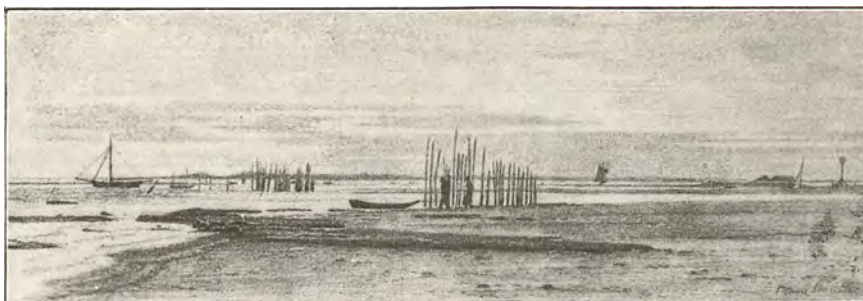
AALBORG AMT

Munkegangen i Aalborg Kloster.
(H. A. Ebbesen fot.)

Danmark. 3. Bd.

Hans Smidth: Indløbet til Mariagerfjord.

AALBORG AMT

INDLEDNING

AF MAG. SCIENT. J. O. BØVING-PETERSEN

Amtet falder i to, ved Limfjordens østlige Løb adskilte Dele: en nordenfjords, omfattende *det sydlige Vendsyssel*, og en søndenfjords, *Himmerland*, begrænset af Kattegat, Limfjorden med Livø Bredning og Hvalpsund samt, mod Syd, delvis af Mariager Fjord.

Fra Aalborgs *Skovbakke*, eller rettere dennes højeste Punkt, *Møllebakken*, har vi et fortrinligt Overblik over den Del af Amtet, der tilhører *Vendsyssel*. Vi genkender her straks de tre for denne Landsdel typiske (under Hjørring Amt nærmere omtalte) Landskabsformer: Moræneaflejringerne høje Bakkeøer, det sen-glaciale Istidshavs stærkt opdyrkede Plateauer og det postglaciale Stenalderhavs lave Sletteflader, der ofte er Eng, Mose eller Hede.

Som et mægtigt, naturligt Brohoved foran Pontonbroen til Aalborg løfter sig, midt i Billedet, straks Nord for Limfjorden „*Skansebakken*“ ved Nørresundby, fortsættende sig i *Hvorup* Bakker. I nordøstlig Retning båg dem skyder de smukke, delvis lyngbevoksede, delvis beplantede *Hammer* Bakker sig frem, hævende sig indtil 88 m's Højde. Længere mod Øst — foran Dronninglund Storskovs mørke, bjerglignende Bakkeryg i Hjørring Amt — følger lavere, spredte Bakkeøer, hvoraf kun *Vesterhassings* har et betydeligt Omfang. Til den modsatte Side, Nordvest for Nørresundbys *Skansebakke*, synes Landet næsten helt fladt; den lille Bakkeø ved *Biersted* stiger saa jævnt, at den glider i ét med det foran liggende Plateau, og dette glider igen over i den lave Sletteflade ud mod Limfjorden — en Sletteflade, der ligesom fortsættes

under denne for at dukke op som en lav, flad Ø, *Egholm*, hvis Strandenge næsten ligger i Niveau med selve Fjorden. Bag *Egholm* udvider dennes snævre og bugtede, flodlignende Løb sig til Gjøl og Nibe Bredninger — de første af den Række sø- eller indhavlignende Bredninger, der fortsættes ud til Thyborøn, sammenkædet ved snævre Sunde. Det er her, mod Vest og Nordvest, at Udsigten fra Aalborg Skovbakke især er vid og fri — saa fri, at den først begrænses af Klitrækken og Bakkelandet helt ude ved Jammerbugt og af Tise Kirkes Bakkeknude Nord for *den store Vildmose*.

Vildmosen selv tegner sig heroppe fra kun som et mørkt Baand bag Engenes og Markernes frodige Flade, der er livligt spættet af Huse, Gaarde og Landsbyer. Vil man have et Overblik over den store Vildmose, faar man det bedst paa Biersted Kirkebakke, bag hvis nordlige Fod den breder sit sortbrune Tæppe, ensom og øde, i grel Modsætning til det tæt bebyggede og opdyrkede Land, der omslutter den og stedse rykker den nærmere ind paa Livet. Ligesom sin Navnefælle Syd for Limfjorden, den saakaldte lille Vildmose, er den en typisk Højmose, hvis karaktergivende Plantevækst er Tørvemos (*Sphagnum*) og Klokkelyg, duftende Porse og den fine Kæruld, hvis hvide Silke tidlig paa Forsommeren lyser som Snepletter paa den mørke Flade. Revling eller „Sortbær“, Blaabær og Tranebær skjuler sig mellem Lyngen og Mosset og lokker Hyrdedrengen ud paa det lumske Hængedynd — men ogsaa den sjældne, højnordiske Multe med de saftige, store, orange-gule Bær gemmer Vildmosen i sit Skød. (Om de to Vildmosers Tilblivelseshistorie henviser vi til den geologiske Skildring).

Sejler vi med Københavnsdamperen fra Aalborg til Hals og har passeret „Signalbakken“, hvorfra Damperens Ankomst tidligere bebudedes, breder lave Strandenge sig langs begge Fjordbredder, og først længere inde løfter Landet sig. I Nærheden af *Hals* brydes Engfladernes Ensformighed af Hals Sønder- og Nørreskov, to gamle Kærskove, hvis fremherskende Bestand oprindelig var Elletrær, men hvor nu Bøgen har faaet Indpas og vinder Terræn, efterhaanden som de fugtige Kær afvandes.

Syd for Fjorden, i *Øst-Himmerland*, strækker sig langs Kattegat et Kystland, der stedvis hæver sig ret betydeligt over de indenfor liggende lave Moser og Engdrag. Sin Kulmination naar denne Kyst ved Landsbyen *Dokkedal* i de 48 m høje *Muldbjerger* — et Bakkedrag, der paa Grund af sin isolerede Beliggenhed mellem Kattegats og den lille Vildmoses Flader virkelig har noget bjerglignende i sin Fremtræden og i

Parti fra Store Vildmose
(K. I. V. Steenstrup fot.)

Hans Smidth: Lille Vildmose set fra Tofte Skov.

hvert Fald ses viden om, langt ud over Amtets Nord- og Sydgrænser. Fra Muldbjergene ser man mod Vest — som Modsætning til Kattegats Blaa — ind over *den lille Vildmoses* brune Flade og bag den Bakkeland og Klinter, hvis hvide Kridt hist og her skinner igennem og viser det gamle Lands oprindelige Kystlinje.

Følger vi Vejen, der lidt Syd for Dokkedal gaar tværs over Mosen ind mod disse Klinter, opdager vi, at den lille Vildmose i sit Indre skjuler tre Oaser — Mølløsø, Birkesø og Toftesø, — hvis Overflade ligger 3—4 Meter lavere end Mosens udenom. Disse runde Pletter, hvoraf de to nu er opdyrket Agerland, den tredje grøn Eng, har gennemløbet en ejendommelig Metamorfose. Oprindeligt var de flade Øer i den Strand-sø, der senere blev til Højmose; men efterhaanden som denne, takket være Tørvemossets vandsugende Evne, voksede i Højde og hævede sig op over de tre smaa Holme, sivede Vandet fra Mosen ud over disse og forvandlede dem til Søer, som saa igen senere er blevne afvandede og omdannede til Eng og Marker — ja paa den ene byggedes endog en Herregaard, Vildmosegaarden. Frasset disse Oaser, der gemmer sig saa godt, frembyder den lille Vildmose det samme Billede af tungsindig, men storladen Ensomhed som dens Fælle Nord for Limfjorden. Men dens nærmeste Omgivelser er nok saa interessante: Mod Nord støder den op til den smukke *Høstemark* Skov, ejendommelig ved sin rige Bestand af Birketræer, hvis hvide Stammer danner en flatterende Ramme om det mørke Lyngtæppe; og mod Syd skyder et Bakkedrag sig som et Næs fra Kystlandet ind i Mosen, bærende paa sine Sider den vildt-rige *Tofte* Skov, en Bøgeskov, som efter Sigende huser den største samlede Bestand af Kronvildt, der findes i Mellemeuropa.

Længere mod Syd, ud mod Mariager Fjord, følger Smaaskove og Enge, Agerland og Landsbyer i afvekslende Blanding, og hvor disse Østhimmerlands Skove ikke staar paa højt, tørt Land som Tofteskoven, men i side, sure Kær, har de et fra de fleste danske Skove afvigende Præg, broget sammensatte, som de er, af El og Ask, Røn og Birk, hvorimod Bøgen ikke kan trives paa deres fugtige Bund. Helt ude ved Havet ligger her Sognebyen *Als*, kendt som Sommerbadested, og Fiskerbyen *Øster Hurup*, hvor et for Østhimmerland betydningsfuldt Havneanlæg er projekteret.

Ret bebygget og opdyrket bliver Østhimmerland dog først, naar vi kommer ind paa „det gamle Land“ indenfor Vildmosens, Kærenes og Engenes forholdsvis sent hævede Havbund. Dets bakkede Moræneaflejringer hviler som et stedvis meget tyndt Lag paa Kalkbund fra Kridt-periodens Tid, og den derved fremkomne Kombination af Ler og Kalk

har ikke blot betinget den hurtigt opblomstrende og betydelige Cement-industri ved Aalborg og ved Mariagerfjord, men har tillige skabt frugtbart Agerland og en Mængde anselige, velhavende Landsbyer (*Bælum, Veddam, Skelum* o. fl.), omgivne af saa store og frodige Frugthaver med en saadan Rigdom paa Kirsebærtræer, at en Del af Østhimmerland har faaet Navnet „Kirsebæregnen“. Længere inde mod Vest løfter Lyngbakkerne deres mørke Rygge og blander Alvor i Smilet, og navnlig langs Mariager Fjord skjuler mangan en brun Lyngbanke smaa, venlige Idyller af grønne Enge med Smaasøer og pludrende Vandløb.

I Hjertet af Himmerland løfter Terrænet sig højest, og her ligger det mægtige Skovkompleks, hvis mange enkelte Afdelinger sammenfattes under Fællesbetegnelsen *Rold Skovene*, opkaldt efter Landsbyen *Rold* ved Hobro-Aalborg Landevej. Fra den gamle Herregaard *Nørlands Skove Vest for Lindenberg Aa* til Grænsen for Grevskabet *Lindenburgs Skove* yderst mod Øst er der et sammenhængende Skovbælte paa en Snes Kilometers Længde, hvorimod dets Bredde i Retningen Nord-Syd kun er 5—8 Kilometer. Naar dette Skovbælte alligevel virker imponerende paa den, der med Toget farer igennem det paa dets smalle Led, hvor meget mere imponerer det da ikke, naar man paa Cykel, til Fods eller med Vogn gennemkrydser det paa langs. Selv Grib Skov kan ikke staa Maal med denne Skovegn, der virker som en hel Landsdel, hvor Skoven endnu er det dominerende, medens de ryddede Lysninger — Markerne og Landsbyerne — kun er smaa, underordnede Pletter i det oprindelige Tæppe. Ingen anden dansk Skovstrækning giver som Rold et Billede af vort Land, som det maa have set ud i de Tider, da det var en eneste Skov med spredte Bopladser. Her er endnu den store Skovensomhed — her hersker Pan endnu. Intet Under, at Rold Røvernes Bedrifter mod de Vejfarende endnu spøger heroppe og kan indgyde en og anden pludselig Angst.

Hvad der karakteriserer Rold Skov, er imidlertid ikke alene dens Udstrækning, men ogsaa Terrænets storladne Former. Dette susende og brusende Løvhav af Bøg og Gran er ikke fladt og jævnt, men bølger som mægtige Dønninger henover et Jordsmon, der hæver og sænker sig i kraftigt svungne Bakkelinjer. Bøgene selv har heller ikke allevegne Øernes og Østkystskovens blide Præg, men er ofte mærkede af Højlandets og Blæstens Barskhed. Stammerne bliver da mindre ranke og glatte og er paa Bakketoppene mosgroede og ligesom duknakkede, med vredne Grene, der paa de mest udsatte Steder stritter toptørre og bladfattige ud i Luften. Paa nogle af Bakkernes Aase har Skoven helt op-

givet Kampen mod den udtørrende Blæst og er blevne til lavt Krat eller har maattet vige for den erobringslystne Lyng.

Fremfor alt gælder dette om *Ræbild Bakker* ude i Skovens nordvestlige Kant, Danmarks første „Nationalpark“ og med Rette berømt og beundret som Type paa et midtjydsk, storladent Bakkelandskab, hvor Lyngen nu uhindret vil fortsætte sin sejge Kamp med det Krat, der som et grønt, sammenfiltret Pur dukker sig og søger Ly i alle Kløfter og Slugter. Som vældige Bølger styrter Højlandet sig her med lyngklædte Bakkesider pludselig ned mod et smilende Engdrag, hvori Lindenberg Aa bugter sig, og ovre paa den modsatte Side, ved *Gravløv Kirke*, løfter Jordsmonnet sig igen til en mægtig Bølgeryg, bag hvilken man ser langt ud over Vesthimmerlands Højdedrag med deres Mylder af Gravhøje.

Men Roldskovene gemmer ogsaa Idyller i deres Løvhvælvinger: baade Kornmarker og hele Landsbyer og blinkende Skovsøer — *Øxe Sø*, *Mos Sø* og den største af dem alle, *Madum Sø*, i hvis Nærhed den mærkelige *Blaakilde* bobler frem midt i en Eng som et safirblaat Væld, hvis kalkhvide Bund udspyer et Par Hundredtusinde Tønder Vand i Døgnet.

Som man ser: Rold Skovene er en hel Verden for sig, sammensat af mange Slags Elementer — og endda har vi ikke omtalt dets Dyreliv: Kron- og Raavildtet, der skjuler sig i Tykningerne og om Natten lister sig ud paa Enge og Marker; Musvaager og Ørne, Høge og Falke, der kredser højt over Trærnes Kroner; Myrerne, der under Granernes Grene bygge Tuer saa store som Høstakke — hele det utallige Insektliv, hvis travle og tonende Lilleputverden kun yderligere fremhæver det store Skovhavs majestætiske Ro.

Fra Rold Skovene ud mod Nordvest og Vest, ud til Nibe og Løgstør og til Limfjordens sydlige Forgrening ned mod Hvalpsund strækker *Vesthimmerland* sig.

Det er i mere end én Forstand Amtets Rygside — en gennemgaaende mager og ensom, af Turister lidet besøgt Egn, hvis Natur er præget af tung Alvor og Kraft. Dets djærve, rolige Bakkelinjer, der kun brydes af talrige Kæmpehøje, men hvor Lyngen endnu mange Steder er Enehersker, og hvor Skov er en Sjældenhed, gør et sparsomt beboet Indtryk. Gaardene og Landsbyerne kryber oftest i Læ for Vestenvinden nede i de lune Dalfurer, der gennemskærer Højlandet, og hvis Bakkesider endnu paa sine Steder — f. Eks. ved *Højris* — er beklædt med Egekrat, forkrøblede, men alligevel vidunderlig dragende Rester af de Storskove, der i fordums Tider dækkede denne nu saa skovfattige Egn.

Fra Ræbild Bakker.
(Chr. Bertelsen fot.)

Fra Ræbild Bakker.
(H. A. Ebbesen fot.)

Hvad der frem for noget præger Vesthimmerland er imidlertid den Mængde Kæmpehøje og Stensætninger („Troldkirken“ ved *Restrup* o. m. fl.), der findes paa dets Heder og Marker og kroner dets Bakkedrag, vidnende om, at denne Del af Danmark — hvorfra efter Sigende Kimbrerne drog ud paa Erobringsfærd i Italien — i fjerne Tider har været en af de tættest beboede Egne i vort Land.

Det er denne Afglans af fordums Liv, der giver Vesthimmerlands langlige, mørke Bakkedrag en egen vemodig Storhed.

GEOLOGISKE FORHOLD

AF PROFESSOR O. B. BØGGILD

Undergrunden udgøres næsten udelukkende af Kridtformationens to Afdelinger, idet Tertiæret kun optræder i et Par meget smaa Omraader.

Skrivekridtet findes under hele *Kjær Herred* og den østlige Del af *Himmerland*, omtrent Øst for en Linie fra Nibe til Hadsund og desuden i et lille Omraade Øst og Syd for *Løgstør*. Dybden, hvori det findes, er meget forskellig, men de fleste Steder er det dog ikke langt borte. Nord for Limfjorden træder det frem i Dagen i Nærheden af *Nørresundby*, ved *Vadum*, *Nørre Halne* og *Biersted*, mens det i Almindelighed gaar dybere og dybere ned, jo længere man fjærner sig fra dette Omraade mod Øst og Nord. Syd for Fjorden findes Kridtet i særlig stor Mængde i Omegnen af *Aalborg*, hvor det træder frem næsten overalt i de gamle, af Stenalderhavet dannede Klinter og kun dækket af et tyndt Grønsvær. Ogsaa i den noget fjærnere Omegn af *Aalborg* findes det en Mængde Steder, af hvilke her kun skal nævnes *Gudumlund*, *Vissegaard*, *Frejlev*, *Nørholm* og *Vokslev*. Kommer man længere mod Syd, bliver Kridtforekomsterne sjældnere, men det findes dog f. Eks. ved *Skørping*, *Randrup* og *Smidie*, ligesom ogsaa helt nede ved Mariager Fjord ved *Stevn*, lidt Vest for *Vive*. I *Løgstøromraadet* findes det f. Eks. ved *Aggersund* og *Ranum*. Kridtet er af meget ren Konsistens med oftest flere Meters Afstande mellem de enkelte Lag Flintknolde. Det benyttes en Del i forskellig Øjemed, mest til Cementfabrikation, der her i Amtet spiller en større Rolle end noget andet Sted i Landet; Fabrikerne ligger i Nærheden af *Aalborg* og *Nørresundby*, og det Ler, der bruges, er Yoldialer og Cardiumdynd. Desuden bruges Kridtet som Skrive-, Farve- og Pudsemiddel og til Jordforbedring, enkelte Steder (*Gudumlund*) ogsaa til Kalkbrænding. Ved *Smidie* findes

underjordisk Brydning. Forekomsten ved Frejlev udmærker sig ved at have leveret en Del store og pragtfulde Forsteninger, navnlig Ammoniter.

Skrivekridtlagene ligger i det hele vandret, men der synes dog at have været en Del Forstyrrelser i dem; ved Aalborg har man f. Eks. kunnet iagttage Forskydninger, saaledes at Kridtet med fuldstændig lodret Grænse stødte op til lagdelt Grus. Kridtets Overflade er ogsaa paa anden Maade meget ujævn, idet det nedsivende Vand har opløst cylindriske Fordybninger i dets Overflade („Skorstenene“), der senere er blevne fyldte med Sand og Grus. Ogsaa *Jordfaldshuller* forekommer forskellige Steder, og her maa navnlig mærkes den ejendommelige *Dybdal* ved Aalborg, der kan betragtes som en sammenhængende Række Jordfaldshuller af henved $1\frac{1}{2}$ Kilometers Længde¹⁾.

Skrivekridtets Mægtighed vides ikke med Sikkerhed. Ved en Boring tæt udenfor Aalborg i Aaret 1872 opgives det, at Kridtet har strakt sig fra 38 til 360 Meters Dybde, og at der under dette til en Dybde af 400 Meter fandtes en graahvid, lerholdig Kalk. Forholdene foreligger imidlertid ikke tilstrækkelig oplyste, til at man kan bygge noget videre paa denne Boring.

Det nyere Kridt, som danner Undergrunden i den østlige Del af Amtet, udgøres af Bryozokalk (Limsten) eller Blegekridt, sjældnere (i Løgstøregnen) af Saltholmskalk. Det findes ligesom Skrivekridtet i størst Mængde i Limfjordsegnene, navnlig Omegnen af *Løgstør*, og f. Eks. ved *Vokslev*, *Veggerby* og *Voldsted*, men det er dog ogsaa kendt en Del Steder i Midthimmerland, f. Eks. ved *Skillingbro*, *Albæk* og *Arden*, ligesom det ogsaa optræder ved *Ove* paa Nordsiden af Mariagerfjord. De fleste Steder brydes det for at benyttes til Kalkbrænding.

De *tertiære* Dannelser forekommer i et meget begrænset Omraade paa Nordsiden af Mariagerfjord i Nærheden af Stederne Skovbo og Røkkendal og desuden i Ærtbølle Hoved ved Limfjorden og paa Livø.

De *tertiære* Dannelser ved Mariagerfjord er synlige i en Række Lergrave, der er anlagt og drives af Cementfabrikkerne paa Sydsiden af Fjorden. Da Bjærgarterne overvejende er fede Lerarter, finder der paa hele den paagældende Kyststrækning store Udskridninger Sted, der i høj Grad paavirker Kystens Karakter. Bjærgarterne selv ses kun i selve

¹⁾ Det maa beklages, at denne Dal i de senere Aar er bleven beplantet med Graner, hvorved Terrænforholdene skjules og tillige den ejendommelige Plantevækst ødelægges. Den ulyksalige „Plantningsmani“, som kan have sin Berettigelse, naar det gælder større Arealer, hvor økonomiske Hensyn gør sig gældende, er uberettiget overfor den Slags Smaaformer i Terrænet, hvor den oprindelige Natur udslættes og erstattes med det alt udjævnende, udanske Landskabsbillede, Gran-skovene frembyder.

Gravene, af hvilke der er anlagt en Række, der fra Øst til Vest betegnes som Lergraven ved *Staverslund* Anløbsbro, *Skovbos gamle Lergrav*, *Skovbos nye L.*, *Røkkendals L.* og *Lille Skovsgaards L.* Paa Grund af Udskridningerne kan man ofte grave i aarevis paa samme Sted i Graven. Lejringsforholdene er i højeste Grad udviklede, uden at det er muligt med Sikkerhed at sige noget om Forstyrrelserne er frembragt ved tektoniske Bevægelser, af Isen eller ved de omtalte Skred. Paleocænet er muligvis repræsenteret af graat, kalkfrit og forsteningsfrit Ler, der findes under de vulkanske Lag. Disse, der som sædvanlig maa antages at henhøre til Eocæn, bestaar delvis af Moler med vulkansk Aske, hvis enkelte Lag kan identificeres med dem i Limfjordsegnene, og dels af de samme Bjærgarter i saa stærk omdannet Stand, at de næsten er ukendelige. Hovedmassen af Leret tilhører Oligocænet, nemlig mellemoligocænt, mørkegraat, fedt kalkholdigt Ler og øvreoligocænt, mørkebrunt, glaukonitholdigt og noget kalkholdigt Ler; dette sidste indeholder ret talrige Forsteninger. Miocænet er ogsaa repræsenteret.

Til *Eocænet* henhører ogsaa *Molerformationen* i Limfjordsegnene, der her i Amtet optræder paa *Livø* og navnlig i *Ærtbølle Hoved*. Denne stejle og høje Klint er af samme Type som dem paa Mors og skal derfor ikke omtales nærmere; i Moleret her er fundet meget store Stammer af forstenet Naaetræ. Klinten er særlig ejendommelig ved sine store Udskridninger; men det er ikke særlig den ud mod Kysten vendende Del, der skrider ud, men Partier indenfor, hvorved der dannes Dale parallel med Kysten. Den sidste Udskridning af denne Art fandt Sted i 1914.

Istidsdannelserne i Amtet udgøres for største Delen af lagdelt Sand og Grus, og dette gælder særlig om den store, vestlige og midterste Del af Himmerland og de forholdsvis smaa Arealer af Kjær Herred, der danner Bakkeøerne. Moræneleret er i det væsentlige indskrænket til et Bælte af Østhimmerland, nærmest Vest for den lille Vildmose, strækende sig fra Limfjorden Øst for Aalborg til Mariager Fjord ved Hadsund. Om Lejringsforhold o. l. i disse Dannelser foreligger der ingen nærmere Undersøgelser, og heller ikke Terrænformerne er nærmere udredede; her skal derfor kun nævnes enkelte særlig iøjnefaldende Fænomener. Af *Randmoræner* findes særlig en meget udpræget lidt Nord for Farsøe; af *Smeltevandsdale* er navnlig en enkelt fremtrædende, nemlig den, der mod Nord begynder i Østeraa og Lindenborgaa og derefter fortsætter sig i den sidstnævnte Aas pragtfulde Dal gennem Rold Skov, hvorefter den mod Syd forlænger sig ned i Simestedaaens Dal for noget Vest for Hobro at antage en vestlig Retning. Blandt de i

Kridtets Overflade. Signalbakken, Aalborg.
(K. I. V. Steenstrup fot.)

Skred i Skovbo Lergrav. Mariagerfjord.
(N. V. Ussing fot.)

Landskab ved Als Kirke.
(Fot.)

„Øls Skæppe“ S. V. for Hobro.
(N. V. Ussing fot.)

Istiden frembragte Terrænformer maa endelig mærkes *Øls Skæppe*, et usædvanlig dybt og skarpt begrænset Jordfaldshul, der her, hvor der ikke er Kridt, maa være frembragt ved, at en Ismasse er bleven liggende mellem Sandaflejringerne og saa siden er smeltet væk.

I Slutningen af Istiden laa de nordøstlige Dele af Amtet lavere end nu og Havet trængte ind over ret store Strækninger, hvorved der undertiden aflejredes det saakaldte *Yoldialer*, oftest dog Sand eller Grus. Den Højde, hvortil Havet naaede, er nordligst i Kjær Herred henved 30 Meter over den nuværende Havflade, mens den ved Nørre Sundby er sunket til 20 Meter. I Kjær Herred paavirker denne tidligere Havbedækning i høj Grad Terrænforholdene, idet Landet, ligesom det øvrige Vendsyssel, deles i tre Dele: 1) det ældre, bakkede Land, som væsentlig udgøres af de tre større Bakkeøer Nørresundby-Hvorup, Vester Hasing og Hammer Bakker foruden en Del mindre; 2) de højt liggende Plateauer, over hvilke Ishavet er gaaet, og som navnlig har stor Udbredelse i Egnen Nord for Hammer Bakker, og 3) de lavtliggende Sletter, som senere skal omtales. Syd for Limfjorden reduceres de højtliggende Plateauer betydelig i Udstrækning, men kan dog forfølges mod Vest til Nibeegnen og mod Syd helt ned til Mariagerfjord; udover denne Grænse har Yoldiahavet ikke naaet højere til Vejrs end Stenalderhavet, hvorfor dets Bundaflejringer vil være dækkede af dettes.

Af de nyere Dannelser maa først mærkes *Saltvandsalluviet*, der i Form af Cardiumdynd (Sand eller Ler) dækker meget store Strækninger af Amtet, alle de ganske lave og flade Egne. Det indeholder talrige Skaller af Dyr af omtrent de samme Slags, der endnu lever ved Kysterne i de samme Egne. Nord for Limfjorden hører herhen næsten hele den sydlige Del af Kjær Herred, endvidere den østlige Del af samme og Terrænet under den store Vildmose. Syd for Fjorden er det navnlig et bredt Bælte langs Kattegattet, hvorover dog rager enkelte *Bakkeøer*, nemlig *Muldbjærgene*, Bakkerne Vest for *Tofte* og Strækningen fra *Hurup* til *Als Odde*. I de andre Dele af Himmerland har Saltvandsalluviet kun mindre Udbredning, og her kan navnlig fremhæves Egnen mellem Aalborg og Nibe, op over hvilken rager *Nørholm Bakkeø*; endvidere er der fra Limfjorden gaaet en Bugt ind Øst for Aggersund og dybe Fjorde ved Bjørnsholm og langs Trendaa. Ejendommelige Stranddannelser med vidtstrakte Rimmesystemer findes i Egnen indenfor Hov i Kjær Herred.

Der er ikke noget andet Amt, i hvilket *Moserne* indtager saa stort et Areal som i dette, og dette skyldes langt overvejende de tre store Moser, nemlig den store Vildmose (af hvilken dog ikke det hele hører

Hans Smidth: Madum Sø.

Grusgrav, Aaby. Moræne-Sand over Grus.
(K. I. V. Steenstrup fot.)

ind under Amtet), Mosestrækningen indenfor Hov (i det omtalte Rimmesystem) og den lille Vildmose. Hvad der i øvrigt er af Moser, er ret smaat. Vildmoserne er de mest udprægede Højmoser, man har her i Landet, og navnlig den store Vildmose, der endnu i den store midterste Del er fuldstændig uberørt af menneskelig Paavirkning, viser en saadan i sin typiske Form. Terrænet, der naar man staar ude paa Mosen, synes at være fuldkomment horizontalt, viser sig ved Opmaaling at udgøre en meget fladt hvælvet Kuppel, hvis midterste Partier ligger indtil 5 Meter højere end Yderkanterne. Udadtil er Overfladen overalt af Kreaturerne optraadt i Tuer; den indre uberørte Del er derimod ret jævn, idet dog stadigvæk noget højere, vegetationsdækkede Partier veksler med Fordybninger, i hvilke den rene Tørvemasse træder for Dagen. Kun i tørre Somre kan man gaa tørskoet over Mosen; ellers træder Grundvandet overalt lige op til Overfladen. Tørven er af løs Beskaffenhed og ringe Brændværdi, hvad der mere end noget andet har beskyttet Mosen mod Udnyttelse; kun et ganske tyndt Lag for nedan er af væsentlig fastere Konsistens.

KLIMA

AF AFDELINGSCHEF MAG. H. HANSEN

Maaned	Middeltemperatur C°			Gennemsnitligt Antal Frostdage			Middelnedbør mm			Antal Dage med Nedbør i Aalborg
	Hals	Terndrup	Aars	Hals	Terndrup	Aars	Hals	Aalborg	Aars	
Januar	−0.3	−0.6	−0.6	24	24	26	35	42	43	15
Februar	−0.4	−0.7	−0.8	21	23	23	26	31	29	12
Marts	1.1	0.9	0.9	20	22	23	30	35	34	14
April	5.1	4.7	5.1	9	11	12	35	37	34	14
Maj	9.9	9.9	10.1	2	2	3	40	47	42	13
Juni	14.5	14.2	14.3	0	0	0	41	44	45	11
Juli	16.0	15.6	15.6	0	0	0	62	68	66	16
August	15.4	14.8	14.9	0	0	0	77	78	82	17
September	12.2	11.6	11.8	0.3	0.9	0.9	52	55	52	17
Oktober	7.5	6.8	7.1	4	7	6	66	71	68	20
November	3.5	2.9	2.9	10	13	13	42	49	48	17
December	0.6	0.2	0.2	19	21	22	44	47	43	17
Aaret	7.1	6.7	6.8	109	124	129	550	604	586	183

Aarets Middelterperatur er højest, lidt over 7° , langs Kattegat og lavest, 6.6° , mellem Skørping og Aars. I den koldeste Maaned — Februar — varierer Temperaturen paa de forskellige Steder mellem $\div 0.4^{\circ}$ (langs Kysten) og $\div 0.9^{\circ}$ (i Indlandet), i den varmeste Maaned — Juli — mellem 14.9° (mellem Skørping og Aars) og 16.0° ved Kysten. Det aarlige Antal Frostdage er c. 110 langs Kattegat og mellem 120 og 130 i Indlandet. Middeldatum for sidste Frost om Foraaret er i Kystegnene c. 1. Maj og i det Indre af Amtet d. 10. Maj. Om Efteraaret begynder Frosten atter gennemsnitlig d. 3. Oktober i Indlandet og d. 15. Oktober langs Kattegat. Aalborg Amt er som Helhed Jyllands regnfattigste Amt; saavel Aarets som Sommerens og Efteraarets Middeldnedbør er her mindre end i noget andet jysk Amt; Vinterens Middeldnedbør er derimod en Ubetydelighed større end i Randers Amt. Den aarlige Middeldnedbør er 595 mm, men er dog noget forskellig i Amtets forskellige Egne; den er kun c. 550 mm langs Kattegat, men naar op mellem 600 og 650 mm i den Del af Amtet, der ligger vestfor en Linie Hjallerup—Aalborg—Hvalpsund. Middeldnedbøren er overalt mindst, c. 25—30 mm, i Februar og størst, c. 77—82 mm, i August.

PLANTEVÆKST

AF PROFESSOR, DR. PHIL. C. H. OSTENFELD

I botanisk Henseende hører det lille Stykke af Amtet, der ligger nord for Limfjorden, sammen med Hjørring Amt og er delvis omtalt ved Behandlingen af dette Amts Plantevækst. I det nordvestlige Hjørne ligger den *Store Vildmose*, det midterste Parti af et vidtstrakt, næsten plant Lavland, der til de fleste Sider indrammes af spredte Bakker. En af de mindste af disse træder stærkt frem i Landskabet, det er det kratbevoksede *Nørbjerg*, som flankerer Mosens sydvestlige Rand, og hvorfra der er en vid og prægtig Udsigt. Krattet paa *Nørbjerg* er Egekrat, som er mærkeligt ved at huse Danmarks nordligste vildtvoksende Lindetræer (*Tilia cordata*).

Tre større og stærkt iøjnefaldende Bakkepartier er Nørre Sundby Bakker, Hammer Bakker og Ø. Hassing Bakkeø. Af disse bestaar navnlig *Hammer Bakker*, hvoraf en Del er naturfredet, af smukke lyngklædte Partier med Ege- og Bøgekrat imellem Bakkekammene, et herligt jydsk Landskab. Syd for Bakkerne langs Limfjorden findes Lavland med dyrkede Marker og, nærmere Vandet, med Strandvegetation. Længst mod Øst i Omegnen af Hals breder Lavlandet sig betydeligt;

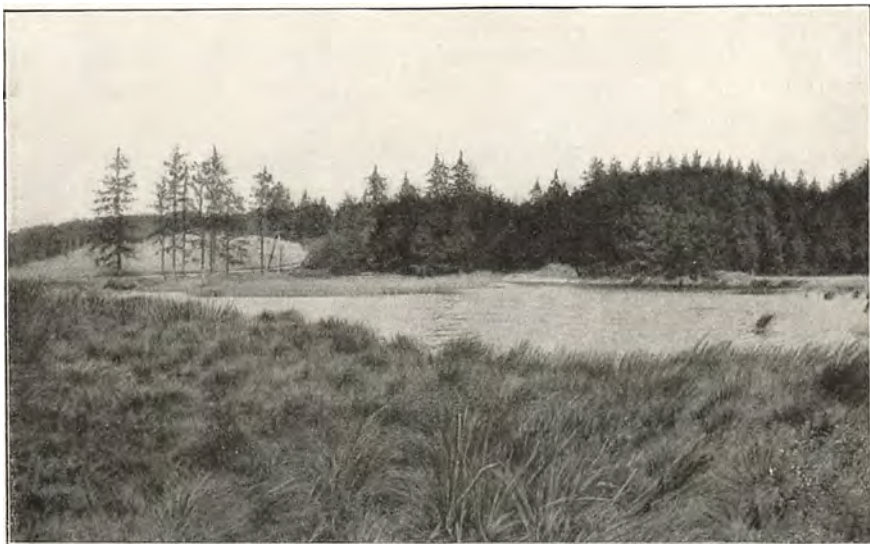

her træffer man Moser (bl. a. Lyngmoser med Multebær (*Rubus chamæmorus*) og flere andre sjældne Planter) og Skove. Disse sidste er mærkelige Blandingsskove af El, Eg, Birk, Kristtorn og Ask og kun med ringe Bøgeindblanding; de staar paa lav og fugtig Bund og er ofte opløste i afvekslende træbevoksede og aabne Partier. — Den lille Ø Egholm i Limfjorden er lav og mest dækket af Strandengs-Vegetation. —

Syd for Limfjorden ligger Amtets Hovedpart; den svarer omtrent til Betegnelsen *Himmerland*. Det meste af dette store Stykke Jylland er et bakket Højland, dækket af Morænesand; men mod Øst har vi langs Kattogat fra Limfjorden til Mariager Fjord et alluvialt Lavland (dog lige ved Kysten flere Steder mindre Bakker, bl. a. de fra Søen let kendelige Muldbjerger) og indenfor dette et Bælte fra Klarup over Bælum til nær Hadsund af Moræneler og Kridt, saa først kommer det egentlige Bakkeland med dets sandede og grusede Jord.

Ved Limfjorden træffer vi Strandenge, men langs Kysten ved Kattogat mest Sandstrand, som enkelte Steder kan gaa over i lidt Klitterræn, men ellers mangler denne Terrænform og dens særegne Plantevækst, som der var saa rigeligt af baade i Thisted og Hjørring Amter, fuldstændigt i Aalborg Amt. Den østlige Lavlandsbræmme indtages for en stor Del af den *Lille Vildmose*, en Tørvemose af samme Art som Store Vildmose. Plantedækket er omtrent det samme, dog spiller Lyng og Klokkelyng større Rolle, selvom Kæruld og Tørvemos stadig er de mest dominerende Plantearter; ialt bestaar den egentlige Moses Plantedække blot af Tørvemos, Rensdyrlav og 12 Arter af Blomsterplanter, et usædvanligt ensformigt og artsfattigt Planteresamfund. Ligesom i Store Vildmose er Multebær stedvis hyppig. — Foruden denne store Mose (af Højmosetypen) findes der i Amtet talrige mindre Moser, saavel Højmoser som Lavmoser (Græsmoser); de sidste er de hyppigste. Flere af disse Moser indeholder ejendommelige Arter, som ellers er sjældne her i Landet. Der er saaledes Grund til at nævne den gule Afbidte Høgeskæg (*Crepis præmorsa*), den høje Stivtoppede Rørhvene (*Calamagrostis neglecta*), den Rustfarvede Skæne (*Schoenus ferrugineus*), samt den smukke blaablomstrede Jakobsstige (*Polemonium coeruleum*) og endelig Topspirende Pileurt (*Polygonum viviparum*), en nordisk Art, der her i Landet (fraset et Par tvivlsomme Angivelser) kun findes i adskillige Moser ved Tranders og ved Øster Hornum.

I Tilslutning til Mosevegetationen kan nævnes, at der ved Vandløbene og de ret faatallige og smaa Søer træffes sædvanlig Vand- og Sumpvegetation. Madum Sø og Store Øksesø i Rold Skov maa nærmest

Økse Sø, Rold Skov.
(Dorothy Buchwaldt fot.)

Tarvelig Bøgebevoksning i Rold Skov.
(Johs. Heims fot.)

henregnes til Hedesøer efter deres Plantevækst; her findes Strandbo (*Litorella*), Lobelie (*L. Dortmanna*), Smalbladet Pindsvineknop (*Sparanium affine*), Brasenføde (*Isoëtes lacustris*) o. a. for saadanne Søer ejendommelige Vandplanter. —

I gamle Dage var hele Bakkelandet dels lyngklædt, dels skovklædt. Nu har Agerbruget vundet stærkt ind baade paa Lyngen og paa Skoven; men alligevel er der en god Slump tilbage af begge Dele. Det bedste Agerland er forøvrigt naturligtvis det, der staar paa Moræneleret mod Øst.

Lyngheden frembyder det sædvanlige Præg. Det er først og fremmest Hedelyngen, der dominerer; imellem dens Buske ser vi Melbærris, Tyttebær og, særlig ved Krat og Skovudkanter, Enebær og Blaabær. De smaa gulblomstrede Visse-Arter (*Genista*) liver op om Foraaret, senere kommer Volverlej (*Arnica*), Gyldenris (*Solidago*), Høgeurt (*Hieracium umbellatum*) o. fl. og over det hele er der ofte ligesom et Sølv-Slør af Bølget Bunke's florlette Blomstertoppe (*Deschampsia flexuosa*). Hedens Bund er jo Morbund, og Morbunden fortsætter sig ind i mange af Skovene, hvor Træerne er lave og forkrøblede, ja sammesteds blot det rene Purkrat. En mærkelig Skov af saadanne „vrænge“ Bøge er *Fræer Purker* nær Skørping.

Næsten midt i Himmerland ligger den mægtige Skovstrækning, der gerne gaar under Navnet *Rold Skove*, men som egentlig bestaar af flere Dele hver med sit Navn: Lindenberg Skov, Buderupholm Skov, Rold Skov og Nørlund Skov. Foruden dette Skovareal findes der i Amtets sydøstlige Del et ikke ringe Antal Skove, nogle af ret betydelig Størrelse f. Eks. Visborggaard Skov. Derimod er der blot faa og smaa Skove i Amtets vestlige Del og i Partiet lige syd for Limfjorden. Af Naturskove (mest Bøgeskove, men blandede) kan her nævnes Lundsgaards Skov nær Bjørnsholm, Vaar Skov mellem Løgstør og Nibe, Lundbæk Skov ved Nibe, St. Restrup Skov og Lundby Krat.

Rold Skov bestaar hovedsagelig af Bøg, ofte med aabne Partier, hvor Enebær er talrig; store Dele staar paa Morbund og har en ret ringe Vækst; i det hele er Bøgen her lavere og i mindre god Udvikling end længere syd paa i Jylland. Det staar nok for en stor Del i Forbindelse med den daarlige (sandede) Bund, hvorpaa den vokser, men tillige har Klimaet (den kolde Vinter) sikkert sin Part af Skylden. De ovennævnte „Fræer Purker“ er blandt de ringeste Partier. — I Lavningerne mellem Bakkerne findes Hedemoser eller Kratmoser og undertiden Smaasøer. Her er Krat af Pile (*Salix cinerea* og *aurita*), Birk, El og Tørstetræ (*Fragula*), og Bundvegetationen er Lyng, Klokkelyng,

Halvgræsser og Græsser, særlig i Mængde Blaato (*Molinia*). — Store Dele af Rold Skove er nu Naaleskov, næsten alt sammen Rødgran, der trives godt. Forøvrigt ligger meget af dem hen som strængt afspærret Revier for de talrige Kronhjorte, der holdes af Grevskabet Lindenberg.

Visborggaard Skovene har en ganske anden Karakter; de staar paa lavtliggende alluvial Bund og deres Hovedtræart er Rød-Allen (*Alnus glutinosa*), der her naar sin ypperste Udvikling i Danmark. Dens Bundvegetation bestaar af højt voksende Urter, som Ørnebregne (*Pteridium*), Ørneøje (*Crepis paludosa*), Mjødurt (*Filipendula ulmaria*), Gul Iris (*I. pseudacorus*) o. m. fl. Denne Skovtype er den samme, som man træffer i mindre Skove langs Jyllands Østkyst fra Frederikshavn syd-efter, men de største Skove af den Slags er netop Visborggaard Skovene. Birk, Ask og Eg hører til som Indblanding, men derimod Bøg kun i ret ringe Grad og i tarvelige Eksemplarer. — Lignende Karakter har Høstemark Skov ved Nordenden af Lille Vildmose; den er iøvrigt ejendommelig ved de talrige Enebær og ved Forekomsten af Kristtorn. Derimod er Tofte Skov ved Mosens Østside for saa vidt noget afvigende, som Allen ikke er Hovedtræarten, hvad der hænger sammen med, at Skoven staar paa højere Bund.

Det geologiske Underlag for næsten hele Himmerland er Kridtformationen, i den nordlige Halvdel Skrivekridt og i den sydlige Nyere Kridt. Dette Kridtunderlag har ikke ringe Betydning for Plantevæksten, særlig hvor det træder frem i Dagen i Bakkeskrænter og Klinter, saaledes som det mangededs er Tilfældet, f. Eks. langs Bakkelandets Nordrand fra Løgstør forbi Nibe og Aalborg til Gudumholm. Der findes nemlig paa disse Kridt-Bakker en hel Række Plantearter, som øjensynligt er knyttede til Jordbundens Kalkrigdom. Nogle er meget sjældne Arter, saaledes f. Eks. Bitter Mælkurt (*Polygala amarellum*), Storblomstret Brunelle (*Prunella grandiflora*) i Dybdal ved Aalborg, andre er noget videre udbredte, saasom Aks-Ærenpris (*Veronica spicata*), Kambunke (*Koeleria pyramidata*), Nøgleblomstret Klokke (*Campanula glomerata*), Graa Draba (*Draba incana*), Bibernelle (*Poterium*), Mark-Fnugurt (*Cineraria integrifolia*) o. s. v. En stor Del af disse træffer man ogsaa i de kalkrige Egne af Thisted Amt.

Ogsaa i Roldskov Egnen (især nær Havedal ved Skørping og ved Blaakilde ved Buderup Mose) gør Kalken sig gældende. Et Par sjældne Gøgeurter, Rød Skovlilje (*Cephalanthera rubra*) og den intet andet Sted i Danmark fundne Fruesko (*Cypripedium*), samt Sand-Kalkkarse (*Ara-bis arenosa*), Bitter Mælkurt og flere andre af de lige nævnte kan vi takke Kalken her for. —

Livø har en ganske artrig Plantevækst. Der er ved forskellige Botanikers Besøg noteret 343 forskellige Arter af Blomsterplanter. Midt paa Øen ligger en gammel Egeskov, nu med ret store Naaletræsplantninger ved Siden; Bøg mangler, derimod forekommer der lidt El, Birk, Røn, Ælm og Hassel. Foruden Skoven findes paa Øens Skrænter vindblæste Krat af Tjørn, Slaaen, Havtorn o. s. v. Hvor der er lav Forstrand, træffes tørre Fællede af Rød-Svingel, Engelskgræs, Lyng o. a. Planter. Iøvrigt er Øens Overflade dyrket som Agerland, og dens eneste Mose er delvis udtørret.

Sjældne Planter i Amtet. Der er i det foregaaende allerede nævnt et ikke ringe Antal sjældne eller ejendommelige Plante-Arter, saavel Moseplanter som kalkyndende Arter. Endnu kan der være Grund til at tilføje et Par, saaledes Strand-Blæresmelde (*Silene maritima*), en Stenstrandplante ved Løgstør og Mariagerfjord, og Stivhaaret Klokke (*Campanula cervicaria*) ved Løgstør, samt den store Dynd-Skræppe (*Rumex aquaticus*) ved Nørlund, alle sammen Arter, der kun findes faa Steder i vort Land.

Amtet maa i det hele betegnes som rigt paa Plantearter; det indeholder en Mængde af de for Vest- og Nordjylland ejendommelige Planter, men samtidigt en hel Del, som mere hører til i de frodigere Egne, og endelig de mange kalkyndende Arter. Øernes og Sydøstjyllands rige Skovflora naar dog i sin typiske Form ikke saa langt mod Nord.

OLDTIDSMINDESMÆRKER OG OLDTIDSBEBYGGELSE

AF MUSEUMSINSPEKTØR, CAND. MAG. HANS KJÆR

Medens Kjær Herred nord for Limfjorden nærmest er at betragte som en Provins af Vendsyssel, danner Aalborg Amt syd for Fjorden, ofte betegnet som Øst- og Vesthimmerland, fra Kattegat til Løgstør Bredning landskabeligt og arkæologisk en nogenlunde sluttet Helhed. Over hele Amtet er den samlede Undersøgelse ca. 40 Aar gammel og trænger til Revision og Supplering. Der er imidlertid gennem Aarene foretaget en Del spredte Undersøgelser, og der er fremkommet endogsaa meget betydelige Fund, saaledes at det hele foreliggende Materiale dog i Omrids giver en ganske god Oversigt over Egnens Oldtids-historie.

I *Kjær Herred* er ialt kun talt ca. 200 jordfaste Mindesmærker, hvoraf der 1919 var 32 fredlyste. Der kendes en halv Snes større Sten-

mindesmærker, Dysser, Jættestuer o. lign., deriblandt Dyssekamre med Oldsager af den yngre Stenalders ældste Typer. Fra Oldtidens seneste Aarhundreder er nogle Skibssætninger m. m. af samme fremmede Præg som omtalt under Hjørring og Thisted Amter. Hele Resten er runde Gravhøje, her gennemgaaende noget bedre bevarede end i de fleste andre Egne. Sogne som Hammer, Ø. og V. Hassing, med over Halvdelen af samtlige Mindesmærker, præges endnu mange Steder landskabeligt deraf, medens andre, som Hals og Ulsted, ganske savner Mindesmærker. Sikkert hidrører langt de fleste fra Bronzealderen, dog er der hidtil kun fremkommet faa Fund og ingen særlig betydelige. Fra Jernalderen kendes næsten ingen Mindesmærker udover de anførte Skibssætninger, der findes i Lindholm Høj ved Nørre Sundby, dækkede af et Lag Flyvesand.

I Øst- og Vesthimmerland er talt ca. 5200 jordfaste Mindesmærker, deraf 28 Langhøje, ca. 185 Stenmindesmærker. Det sidste Tal er dog ikke nogen helt nøjagtig Maalestok for den østdanske Stenalderskultur i disse Egne. Baade Jættestuer og navnlig Hellekister ligger sikkert endnu gemte i deres Jordhøje. Men Hovedmængden af de 5000 Rundhøje tilhører dog sikkert ogsaa her Bronzealderen, og i deres Ydre overvejende den ældre Bronzealder. Forholdsvis faatallige, 285 ialt, er Mindesmærkerne i Fleskum Herred, Kattedatsegnene mellem Limfjord og Mariager Fjord, en Egn, som i Oldtiden havde betydeligt mindre Landomraade end nutildags, samt Slet Herred, Løgstøregnen, med 550 Mindesmærker, der dog træder stærkt frem paa de langlige Bakkedrag, som de kroner. I de øvrige Egne er de temmelig ligeligt fordelte. I Øst tilsløres Billedet dog en Del af Skovene, men tænkte man sig Højene borte fra Vesthimmerland, vilde Landskabet miste sit Særpræg. For hver Bakkekam tegner de nye Linier; næsten altid begrænses Synskredsen af Bakkedrag, eller flere bag hinanden, med Højenes kuplede Silhuet. Kommer man nærmere til, gør man ganske vist ofte den Erfaring, at den rene Linie udviskes. Bevaringstilstanden er gennemgaaende ikke særlig god, og paa nært Hold viser kun faa sig ganske ubeskadigede. Dog er endnu omkring Halvdelen endnu i Form; det er dem, der præger Landskabet, og det maa blive en Fremtidsopgave at bevare dette Billede. Ca. 532 var fredlyste August 1919, deraf kun 15 i hele Fleskum Herred, men dog de vigtigste, saaledes en Dysse i Mjels i Ferslev Sogn og „Kobberhøj“ med sin Jættestue ved Lundby i Gunderup Sogn (i dette Sogn alene Halvdelen af de fredlyste, af ialt 80 Mindesmærker).

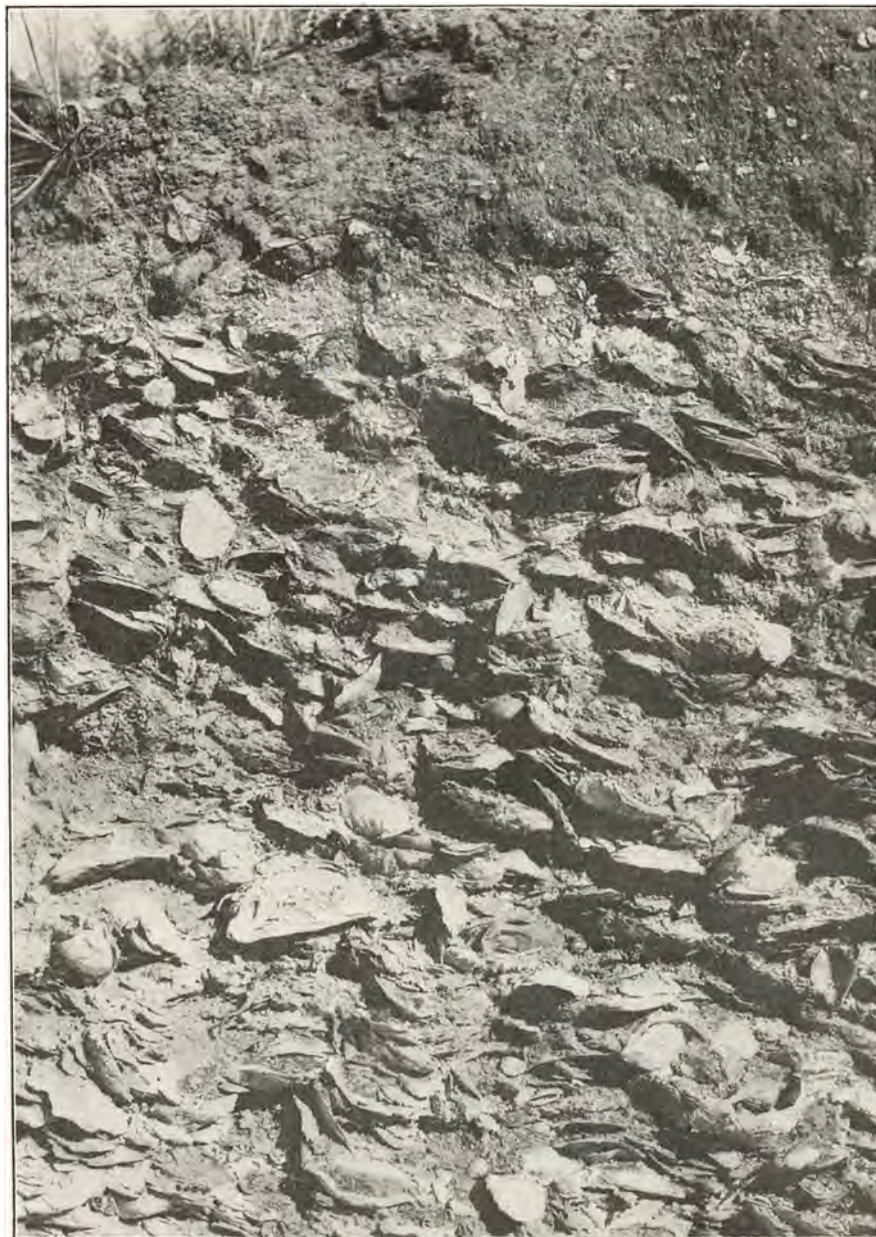
Det Billede af Egnen igennem Oldtidsperioderne, som optegnes af

Mindesmærker og Fund, er i forskellig Henseende ganske ejendommeligt. De ældste og ældre af dem viser et andet Forløb af Kystlinierne end det nu kendte. Navnlig gælder dette Østkysten. Mod Nordøst laa under den ældste Bebyggelse Lille Vildmose som en bred Havarm, ved Muldhjærholmene dækket mod det aabne Kattegat. Herved havde den daværende Østkyst Betingelser for, at den gamle Kystbefolkning kunde leve her, og der kendes da ogsaa navnlig én stor Boplads, en udstrakt, nu i det væsentlige borttaget Køkkenmødding ved *Gudum-lund Skovhuse*.

Ogsaa mod Syd og Sydøst er Kysten siden Oldtiden kendelig ændret. I Als Sogn kendes ingen Mindesmærker: Sognets Areal er dannet siden Oldtiden. Ved Mariager Fjord løb Kysten længere inde, tegnet af en Række gamle Kystboplads, de betydeligste ved *Havnø Lundebakke* og *Visborgholm* i Visborg Sogn, andre i Vive Sogn. Mindre iøjnefaldende er Forandringerne ved de nordlige og vestlige Kyster, om end den siden den ældre Stenalder foregaaede Landhævning paa adskillige Punkter er mærkbar nok. Den ældre Stenalder kendes her paa ikke faa Steder; langt den betydeligste Boplads ligger ved *Ertebølle* i Strandby Sogn, 17—18 km sydlig for Løgstør, oprindelig henimod 150 m l., 16 m br. Nu er den skilt fra Fjorden ved ca. 350 m br. jævn Flade, afsluttet i Fjordbrinken. Men indenfor denne Flade ligger den gamle, ret lave Brink og Bopladsen paa denne og ved dens Fod. Vandet gik helt op; i Skaldyngens yderste Dele ligger Strandgrus indblandet. Denne 1894 og følgende Aar af Nationalmuseet undersøgte Boplads tilhører et tidligt Afsnit af Kystbosættelsen. Den har ydet fyldige og vigtige Bidrag til Oplysning om Datidens Favna og Menneskets Levevis, en Befolkning, der helt var henvist til Jagt og Fiskefangst. Af de for senere Tid fremmede Dyrearter kendes Elsdyret herfra; mange bevarede Trækul var af Eg, intet af Bøg, Menneskets Redskaber simple, selv maalte med den ældre Stenalderes sædvanlige Frembringelser. Et større Parti af Bopladslaget er fredlyst 1894.

Mindesmærkerne fra den yngre, østdanske Stenalderes Kultur, Dysser, Jættestuer og Hellekister, navnlig de sidste sikkert kun meget ufuldstændigt kendte, fordeler sig ret jævnt. Naar der i Slet Herred kendes 45, maa dette vistnok tyde paa, at Bebyggelsen, som det naturligt maatte ventes, har bredt sig fra Kysten ind efter i Landet; men næsten lige saa mange kendes i Gislum Herred, Amtets sydvestlige Del, og inde i Landet findes nogle af de aneligste af de hidtil kendte Stenmindesmærker, som Jættestuen ved Suldrup, med dens Sidekammer, og Dobbeltjættestuen i den mægtige, stenkransede Høj ved *Snæ-*

Naturlig Østersbanke, Aabybro.
(K. I. V. Steenstrup fot.)

Dysse ved Kaas, Lime Sogn, Rødding Herred — fredlyst.
(Nat. Mus. fot.)

Langdysse. Sønderholm ved Nibe.
(H. A. Ebbesen fot.)

bum. Fra en yngre Stenalder's Boplads paa *Signalbakken* ved Aalborg fremkom ved Undersøgelse 1895 nogle af de første utvivlsomme Vidnesbyrd om Korndyrkning og Husdyrhold, forkullede Korn og Dyren. Ogsaa den første Kornsegl af Flint blev med sit Træskaft fundet i disse Egne, ved Stenild, i det sydlige, og den ældste kendte Plov er fra en Mose ved Døstrup. Stensagerne viser Gennemsnittet af Stenalderens almindelige Frembringelser, men et af de allerbedste ornamenterede Lerkar er fra Skarpsalling i Slet Herred, et smukt Vidnesbyrd om kvindelig Værkflid.

Selv om Langhøjene medregnes til Stenalderens Mindesmærker, bliver det samlede Tal i Himmerland kun 215. Den gamle danske Stenalder har ikke naaet fuldt ud at „tage Landet“, og den yngre, mellemeuropæiske Stenalder, der i sydlige Egne er saa fremtrædende, spores kun svagt. Først i Bronzealderen er Amtet blevet helt bebygget. Den allerstørste Del af Rundhøjene tilhører ogsaa her denne mærkelige kraftige Periode, og naar de østlige Egne fraregnes, ligger de fordelte over hele Strækningen, op mod 1000 i Gislum Herreds 14 Sogne, knap 300 □ km, (men Ødelæggelsen er her ret fremskreden), 1100 i Hornum Herred (15 Sogne), her overvejende centralt og mod Syd (180 i Ø. Hornum, 110—15 i Veggerby, Vokslev, Aarestrup og Suldrup . Fundene fra Højene saavel som fra Mark og Mose tyder paa.

at navnlig disse Egne havde særlig Betydning som Centrer og med Forbindelser sydefter. Italienske Bronzespande er fundne ved Siim i Hellum Herred og ved Rosbjerggaard i Gislum. Og omend Jernalderens Fund hidtil kun i sparsomt Tal er fremkomne, viser de i samme Retning. Rige Gravfund kendes fra *Byrsted*, romerske Sager, og Gudumholm i Romdrup S. (Folkevandringstid). Store Halsringe af Guld er fundne ved Mov (N. ø. for Lille Vildmose), og ved Frær (5), flere rige Fund af Mønter og Brakteater (2 ved Aars), et større Sølvfund ved Tolstrup, Aars S. Og fra samme Egn er fremkommet maaske det stærkeste Vidnesbyrd om Forbindelser sydover, Reliefferne af det store *Sølvkar* ved Gundestrup, næst Guldhornene det mærkeligste billedprydende Minde fra vor Oldtid, og som, hvorledes man end ellers opfatter det, ikke kan andet end henlede Tanken paa de Kimbrere, som Romerriget lærte at kende, og hvis Navn uden Tvivl er det samme som det, der gav Provinsen sit til vor Tid sejt bevarede Særnavn.

Sparsomt kendes den førromerske Jernalder, Periodens Begyndelse, og dens Afslutning Vikingetiden. Ogsaa Runemindesmærkerne er faa i Tal. Bopladser er næsten ukendte, dog er første Gang ved Giver i en saadan fundet en retvinklet stensat Sokkel, vel af et Bjælkehus. Det er fristende at sætte den sporadiske Maade, hvorpaa Jernalderen i det hele fremtræder, i Forbindelse med en Folkebevægelse, men endnu er Vidnesbyrden for faa til en endelig Værdsættelse.

HIMMERLAND

AF DR. PHIL. VILLADS CHRISTENSEN

Dette Land, hvis Navn gaar tilbage til Kimbrernes Tid, hvis Kyster lige fra Hjarbækbugten til det inderste af Mariager Fjord er omkransede af Skaldynger fra Stenalderen, og hvis Skove er mere urskovsagtige end i nogen anden Del af vort Land, — dette Land rummer mange tavse Minder fra en Fortid, om hvilken Historien intet ved at berette.

I mægtige Gravhøje hviler Himmerlands gamle Sagnkonger. Kong Mogens, efter hvem Kongerslev og Kongstedlund skal have Navn, siges at ligge begravet i Langdyssen „Store Mouns“ ved Sønder Kongerslev. I samme Egn skal en hedensk Konge Harild være begravet i Harildshøj. En Kong Skjold siges at ligge i Skjoldshøje i Brorstrup Sogn, en Kong Huglet i Hugletsbjerg i Hyllebjerg Sogn. Ældgamle Tomter af

Slotte og Borge findes over hele Himmerland, saaledes Korrup og Gaardsens Vold i Solbjerg Sogn, Frisdal Slot i Valsgaard Sogn, Hvarre Slot i Vebbestrup Sogn og det mægtige Voldsted i Klejtrup Sø, der var Kongebolig paa Kong Niels's Tid. I Skjørping Sogn ses Voldstedet af det kongelige Slot Egholm, der skal have været saa højt, at man derfra kunde se Aalborg Porte; men det blev nedrevet allerede paa Dronning Margrethes Tid. Samme Dronning nedrev Borgen i Vilsted og det ældste Nørlund, om hvilket det allerede i et Tingsvidne fra 1484 siges, at det oprindeligt var bygget ikke til et Herresæde, men til et Røverskjul. — De gamle Skove ved Rold er rent ud bleven til et Ordsprog: Saa gammel som Træ i Rold Skov.

Paa Reformationstiden var Himmerland Skuepladsen for de vigtigste Begivenheder i Klementsfejden. I Hasseris Kær syd for Aalborg fandt Bagge Griis til Klarupgaard sin Død, efter at han havde gjort et mislykket Forsøg paa at dræbe Skipper Klement og derpaa af Skomageren Beske var bleven slaaet i Hovedet med en Tagsten. Ved Svenstrup led Adelshæren sit store Nederlag i Sammenstødet med Klements Bondeskarer, og over hele Himmerland blev Herregaardene brændte: Klarupgaard, Torstedlund, Rodstedgaard, Næs, Visborggaard, Dalsgaard, Nørlund, Lynderupgaard og mange flere. I Storvorde boede den Bonde, Esbern Nielsen, der fangede den saarede Skipper Klement, da denne søgte at undfly efter det endelige Nederlag. Om en anden af Reformationstidens kendte Mænd er endnu et synligt Minde bevaret. Det er Bispen Jens Andersen Bældenak, Skomagersonnen fra Brøndum i Slet Herred, hvis udskaarne Billede ses paa Altertavlen i Nørholm Kirke.

Under Krigene i det følgende Aarhundrede delte Himmerland Skæbne med det øvrige Jylland. Men desuden forefaldt her en lille privat Borgerkrig, om hvis ejendommelige, næsten farceagtige, Oprindelse og Forløb Postmester C. Klitgaard nylig har fremdraget en Række Oplysninger af Nibe Birks Tingbøger.

I 1676, under den skaanske Krig, modtog Magistraten i Aalborg Befaling til at stille 70 Baadsmænd til Flaaden. Denne Udskrivning kom Byen meget ubelejlig, da Borgernes egne Handelsskibe derved vilde blive blottede for Mandskab; og saa hittede da et snedigt Hoved paa den barokke Idé, at man kunde fange 70 Fiskere i Nibe og sende dem til København!

Tidlig om Morgenen d. 6. Juni 1676 rykkede derfor en Styrke paa over 100 Mand, vel bevæbnede med Karabiner, Pistoler og Kaarder og anførte af to Borgmestre og to Raadmænd, ud af Aalborg Vesterport.

Byens Barber var medtaget som Feltskærer, og Korpset ledsagedes af et Antal Vogne til Transport af Fangerne.

Ved 8-Tiden ankom Korpset til Nibe, som straks blev omringet. Stærke Vagtposter blev sat ved alle Indkørsler til Byen og ved Landingspladserne, og saa kunde Jagten paa Indvaanerne begynde.

Medens Kvinder og Børn løb skrigende og jamrende gennem Gaderne, lød Skud paa Skud fra Karabiner og Pistoler — formodentlig dog kun med løst Krudt —, og Aalborgfolkene gjorde Jagt paa alt Mandkøn lige ned til Drengene paa 13 Aar. Efterhaanden som man gjorde Fanger, slæbte man dem hen til Kirken og spærrede dem inde der under stærk Bevogtning; og her maatte da Fangerne tilbringe den lange Dag uden at faa enten Vaadt eller Tørt, ja maatte endog forrette deres Nødtørft i Kirken. Først henad Aften var Menneskejagten til Ende. Saa blev Fangerne parvis slæbte ud til de medbragte Vogne og kørte til Aalborg, hvor de anbragtes i Byens Fængsel. Efter at de var sorterede, blev de af dem, som befandtes ubrugelige til Krigstjeneste, sendte tilbage til Nibe; og Resten kunde saa af Aalborg Magistrat præ-senteres Hans Majestæt til Brug paa Flaaden.

Denne besynderlige Affære fik dog ikke Lov at gaa upaataalt hen. Blandt dem, der havde lidt Overlast ved Angrebet, var Konsumtionsforvalteren Peter Schiønning, der havde mistet to af sine Konsumtionsbetjente og selv var bleven slaaet og ilde medhandlet. Han anlagde nu Sag mod Aalborg Magistrat, fordi „I os paa fjendtlig Maade haver angrebet og imidlertid med Eders Parti jaget fattige Folk fra Hus og Hjem, Garn og Fiskeredsel, skudt efter Fiskerne, naar de søgte Landet med deres Kaage, endog slaget Kvinder og smaa umyndige Børn; Barselkvinder og dødssyge Folk maatte kvittere deres Senge; Kister, som fandtes i Folks Huse, maatte for dennem oplades; Kirken, som Hans Majestæt selv haver helliget og forbødet at vanhelliges, haver I gjort et Slutteri af til at fange Byens Folk udi, hvor imidlertid er sket stor Uskikkelighed og Urenlighed.“

Under Retssagen fremstod nu det ene Vidne efter det andet og bekræftede Konsumtionsforvalterens Anklage: Aalborgenserne havde stukket Folk med deres Degener, skudt efter dem, gennemstukket Sengene, pryglet Mænd og Kvinder, brudt Kister op, væltet Fiskernes Tjære, traadt et Barn fordærvet osv. Fangerne maatte „spy“ i Kirken og gøre stor „Utugt“ derinde, fordi de ikke maatte komme ud „og nyde sin legemlige Natur“. En Mand erklærede, at han havde levet „udi to svenske Tider“; men da var der ikke sket saa stor Uskikkelighed i Nibe, som der nu var begaaet af de Aalborgfolk. De Nibinger, som var slup-

Strandparti ved Nibe.
(H. A. Ebbesen fot.)

Nibe. Præstegaardsvejen.
(H. A. Ebbesen fot.)

pet ud af Byen, havde søgt Skjul i Rugen; men Aalborgfolkene gennemstrefjede ogsaa Kornvangene, og Jagten paa Flygtninge blev udstrakt helt til Vokslev og Bislev.

Sagen blev henvist til Viborg Landsting; men da Dombøgerne herfra ikke er bevarede for disse Aar, kan det ikke oplyses, om Konsumtionsforvalteren og Nibe By fik nogen Oprensning for den skete Overlast.

Nogle Aar senere, 1683—87, blev et stort Arbejde udført over hele Danmark, nemlig den Opmaaling af Landet, der skulde danne Grundlaget for Kristian V.s Matrikel. Denne Begivenhed vakte stor Opmærksomhed overalt, og Herredsfoged Testrup har meget at fortælle om den i sin „Rinds Herreds Krønike“. Det fremgaar af hans Beretninger, at Landmaalerne ikke havde efterladt sig noget godt Renommé i Himmerland; men det samme Skudsmaal faar de forøvrigt ogsaa fra andre Egne af Landet.

„1683,“ skriver Testrup, „har været mærkeligt i Danmark for Landmaalingen, da alle Agre al Danmark over er bleven opmaalte med sær dertil af Staal beredte Lænker; mellem hvert Kvarter sad en Ring af Messing. Agrene blev maalte i Længden og Bredden. Dertil lod sig bruge adskillige Standspersoner, nogle som maalte, og nogle som beskrev Maalingen . . . Her i Vester- og Østerbølle Sogne var de i Høstens Tid. Men ellers, som Ordet gik, var der over alt dette hele Land 400 Personer, som brugtes dertil. Siden laa de længe i Viborg ligesom i Kvarter, maaske fordi de skulde deres Forretning der sammesteds skriftlig forfatte. Disse 400 Personer var delte i adskillige Komplotter over Landet, og omendskønt deriblandt kan have været nogle, som forstod Geometrien, saa var dog de fleste deraf nogle liderlige Idioter, som ej alene ikke forstod det, som de foretog sig, men endog ej havde andet Astrolabium end af Træ med en Pind til Viser paa, og satte de nogle Stager paa Marken og havde en Snor med en Kugle i Enden, som de tog i Munden, og saa ud ad Snoren efter Stagerne, tog og Observationer efter deres Hatteskygge; om det var geometriske Observationer, giver jeg hver fornuftig at betænke, som forstaar Geometrien . . . Og er det endnu noksom bekendt, at hvilken By, som ej trakterede og fyldte dem med stærk Drik efter Ønske, den blev højt ansat, som endnu svier til mange denne Dag, og saa længe denne Landmaaling staar.“

At Landmaalerne efter den Tid ikke var populære i Himmerland, kan man forstaa, og Befolkningen undte dem end ikke Gravens Fred efter Døden. Det fortælles fra Nørretranders, at man i ældre Tider ofte

saa en Person vandre ved Markskellene, raslende med Lænke og Kæde, og raabe: „Her er Reb og ret Skel!“ Det skulde være Landmaaleren, der i sin Tid havde afsat Skellene og havde modtaget Bestikkelse for at øve Uretfærdighed.

Det var som bekendt Ole Rømer, der forestod Landets Matrikulering, og det var ligeledes ham, der nogle Aar senere fik indført ny Vægt og Maal. Ogsaa denne Reform mærkedes ovre i Himmerland. Præsten Lauritz Axelsen i Vesterbølle skriver i sin Dagbog 1688: „Den 7. Decbr. vare tvende Personer her i mit Hus, som slog alle de gamle Skæpper, Bismere, Alener etv. isønder og tog Ed af Bønderne, at de herefter hverken skulde bruge gammel Maal eller Vægt.“ — Ole Rømer vilde ikke have været vel set i Himmerland i disse Aar.

Landets Naturforhold har i gamle Dage skabt særlige Beskæftigelser og Næringsveje for Himmerlands Befolkning.

Først og fremmest var der det store *Sildefiskeri* i Limfjorden. Det opstod i Slutningen af Middelalderen, og Nibe blev snart Midtpunktet for det travle Røre, som Fiskeriet fremkaldte. Det „Pinsemarked“, som afholdtes i Nibe under Fisketiden, var, siger C. Klitgaard, berømt over hele Nordeuropa. Og i et Kongebrev af 1545 tales der om, at „mange adskillige Folk, baade indlændiske og udlændiske, forsamles paa samme Fiskelejde“ og der gøre „stor Hovmod og Overlast“. Kongen havde sine egne Saltere i Nibe, til hvilke visse Ugedages Fangst skulde afleveres mod Betaling efter Dagspris. Saa længe den kongelige Salter tog mod Fisk, var der hejst Flag paa hans Salterbod. Hele det omliggende Distrikt: Sebbesund, Stavn, Øland, Gøl og Nørholm var underlagt Salteren i Nibe, og han skulde i hver Fiskesæson salte 60 Læster Sild eller undertiden mere til Slottenes og Flaadens Behov.

Lignende Fiskepladser opstod lidt senere paa Landets Østkyst, særlig paa den store Bakkeø Mulbjergene, der skiller den lille Vildmose fra Havet. Her blev Egense, Mov og Dokkedal stærkt søgte Samlingspladser for Fiskere og Handelsmænd, med eget Birketing, kongelige Saltere og Salterboder. I et Kongebrev fra 1560 tales endog om Byfoged og Borgmestre i Dokkedal, som om det var en hel Købstad. Dette var dog en Misforstaaelse af Kancelliet; men en saadan Ukyndighed om Landets Forhold var ikke enestaaende i de Tider. Et Kongebrev af 29. April 1597 gaar saaledes ud fra, at Fjends Herred ligger paa Mors.

Længere syd paa, i Als Sogn, dreves *Saltbrænding* ligesom paa Læsø.

I 1470 fældedes Dom angaaende en Saltkedel ved Haslevgaard i Als Sogn, sønden for den Saltkedel, der tilhørte Biskoppen i Viborg. En gammel Mand i Als, født c. 1678, Snedker af Profession, har efterladt sig nogle Optegnelser, af hvilke det fremgaar, at Traditionen om denne Saltbrænding endnu levede paa hans Tid, skønt Virksomheden selv forlængst var ophørt. Han fortæller om de mange fremmede, som i gamle Dage havde deres Saltpander allevegne hen med Havsidens, hvor de udvandt Saltet enten af det bare Søvand eller af den Aske, der fremkom, naar de brændte Tang. — Disse Saltkogerier var tidligere saa almindelige og gav saa god Indtægt, at Bønderne betalte en Del af deres Skyld og Landgilde i Salt. I Landgildetaksten var en Tønde „hjemmebrændt“ Salt sat lige med $1\frac{1}{2}$ Td. hart Korn eller 48 Skilling i Penge.

Gaar vi ind ad Mariager Fjord, træffer vi en anden Industri, *Kalkbrønderiet*, der paa Arent Berntsens Tid (c. 1650) dreves i en saadan Udstrækning, at man paa begge Sider af Fjorden i en Mils Længde næsten ikke saa andet end Kalkovne. Jorden var da ogsaa, siger Arent Berntsen, paa mange Steder saaledes udhugget og gennemgravet efter Kalkstene, „at man gennem et snævert Hul langt under og dybt i Jorden kan gaa, hvilket dem skrækkeligt forekommer, som dertil ej ere vant“. Hundrede Aar senere var endnu Kalkgrubernes Uhygge og de fremmedes Nysgerrighed efter at se dem den samme. Præsten i Vive skriver c. 1755: „Med Inkommoditet og Stank købes den Lyst at bese disse Kalkgruber.“

Midt inde i Landet laa de store *Skove*, som dengang udnyttedes paa en anden Maade end nu, nemlig til Opfedning af Svin. Skovene ved Rold takseredes i 17. Aarhundrede til 24,000 Svins Olden, og undertiden kunde der ikke samles saa mange Svin, som Skovene kunde føde, skønt man helt nede fra Harsyssel og Ommersyssel drev Svin paa Olden i Himmerlands Skove. Selv den lille Livø kunde paa den Tid fede nogle Hundrede Svin. De levede dog ikke af Olden, men af Nødder, som der baade dengang og senere var Overflod af paa Øen, saaledes som det endnu mindes i den Talemaade: „Vi faar ikke andet paa Livø end Skovnødder og Muslinger.“

Om Befolkningens Sæder og Skikke i disse Egne haves et enestaaende Kildeskrift i den „Rinds Herreds Krønike“, som Herredsfoged Christen Sørensen Testrup affattede i Aarene 1739—40. Hans Skildringer tager vel nærmest Sigte paa selve Rinds Herred; men ofte gaar

Ved Herregaarden Buderupholm. Skjørping.
(Chr. Bertelsen fot.)

Landskab ved Frederik VII's Kanal nær Løgstør.
(Stenders Forlag)

de dog ogsaa derudover, og i det hele kan det nok antages, at Forholdene i de tilstødende Egne har været omtrent som i Rinds Herred. Dette Herred hører nu under Viborg Amt; men da det tidligere hørte til Himmer Syssel og jo fremdeles udgør en Del af Himmerland, er det medtaget paa dette Sted.

Den gamle Bondestamme i Rinds Herred var de stridbare „Rinds Herreds Knaber“, Smaaadelsmænd eller store Selvejerbønder. Testrup, der selv stammede fra dem, ved meget at fortælle om, hvorledes disse Storbondeslægter førte deres private Fejder langt ned i Tiden, og hvorledes Blodhævnen, ligesom i Sagaerne, arvedes fra det ene Slægtled til det andet. Anledningen til disse Slægtsfejder kunde ofte være ringe nok. Et Skænderi mellem to Kvinder om et Stolestade i Simested Kirke gav Anledning til et Slagsmaal paa selve Herredstinget, hvor tre Mænd blev dræbte og flere saarede, og „Herredsfogden lod sig falde baglængs af Tinget, og derudover ingen Ting eller Rettergang blev holdt i Rinds Herred et helt Aar omkring“. Og da engang en Rinds Herreds Mand paa Gaden i Aalborg var bleven paakørt af en Vogn fra Rold, gav dette Anledning til et formeligt Slag i Leraa Sig syd for Aalborg, hvor Mændene fra Rold havde forskanset sig bag en Vognborg, som derpaa blev stormet af Rinds Herreds Knaberne. Ogsaa her blev tre dræbte paa Stedet og en stor Del lemlæstede. Ellers afgjorde som Regel Rinds Herreds Bønder deres Mellemværender paa det store Dalmarked, som holdtes i Markedsdalen i Østerbølle Sogn. Testrup fortæller, at det var almindeligt, at naar nogen kom i Trætte, blev Hævnen opsat til Dal Marked, hvor da saa mange blev ihjelslagne og lemlæstede, at Markedet omsider blev ophævet og forflyttet til Hobro. Det var Borgmester Niels Lauritsen i Hobro, som gav Stødet hertil, idet han efter et afholdt Marked i Dalen lod alle de ved denne Lejlighed afhuggede Fingre opsamle og forevise for Kongen, hvorefter Flytningen blev besluttet. Dette skete, siger Testrup, omtrent 1640.

Der har nok været noget om Fortællingen. Thi der haves endnu et Kongebrev af 2. Marts 1635, ved hvilket Kristian IV forordner, at det Marked, som kaldes Dellemarked, og som hidtil har været holdt halvtredie Mil fra Hobro paa Heden, hvor der intet andet forhandles end Guds Fortørnelse med Slagsmaal, Drik, Døbbel, Høren og andet sligt, herefter skal flyttes til Hobro.

Testrup, der var Herredsfoged i Rinds og Gislum Herreder 1730—59, var, skønt en baade lærd og velhavende Mand, endnu af den gamle Slags Herredsfogder, der klædte sig og førte sig som Bønder. Bekendt er Fortællingen om, hvorledes han købte Herregaarden Viffertsholm.

Han kom kørende med en meget simpel Befordring, i Bondedragt og med Træsko paa, op til Gaarden, hvor Auktionen holdtes, og gik ind og gjorde et Bud. Da ingen af de fornemme Godskøbere vilde byde sammen med den simple Bonde, fik han Hammerslag, men blev straks tilspurgt, om han kunde stille Kaution. Hertil svarede han nej, hvorpaa han blev bortvist, og man beredte sig til at fortsætte med Auktionsforretningen. Men Christen Sørensen raabte ud af Vinduet til den Mand, der var kørende med ham: „Jens, kom ind med det bitte røde Skrin,“ hvorpaa Skrinet blev bragt ind, og Christen Sørensen udbetalte Købsummen kontant, idet han sagde: „A tror nok, Kaution er unødvendig, naar a har Skillingen at betale med.“

Lige saa gammeldags som Herredsfogden var den hele Befolkning, og i det hele holdt gammel Sæd og Skik sig længe i denne Landsdel. Endnu saa sent som i 1755 fortæller Sognepræsten i Vive, at Fiskerne paa Mariager Fjord sejlede i lange af Bøgetræ udhugne Truge — altsaa Baade af samme Slags som dem, vi nu graver op af Oldtidens Tørve-moser. I Als Sogn findes endnu Rester af det gamle Landsbyfællesskab; Byhornet, et gammelt forbulet Kobberhorn, opbevares endnu hos Oldmanden, og der tudes fremdeles i det, naar Folk skal samles til Gadestævne. Indtil for faa Aar siden fandtes her ogsaa en Stodderkonge, der mod en fast Pengeløn, et Par Favne Brænde og tre Tønder Korn var forpligtet til at holde fremmede Betlere borte fra Sognet. — Hulebeboere har Himmerland kendt lige til den seneste Tid, saaledes „Vogn i Heden“, der havde gravet sig en Hule ind i Solsiden af en Skrænt i Strandby Sogn. Selv gik han klædt i gamle Gødningssække, Skind og Halmviklinger og var altid vel tilfreds; men da han engang havde faaet sig et ordentlig Maaltid Mad i Farsø, døde han i 1889.

Overtro var der altid nok af i Himmerland. Det vrimlede her med hellige Kilder. Den berømteste var vel nok Kilden paa Skørping Kirkegaard, der besøgte indtil for faa Aar siden, og hvis Lægedomskraft endnu bevidnes af de mange Krykker og Stokke, som de vanføre, der her fandt Helbredelse, har efterladt i Kirkens Vaabenhus. Men der fandtes mange andre Lægedoms-kilder i det paa stærke, kolde Kildevæld saa rige Land. Der var en Sct. Hanskilde, en Sct. Laurentii Kilde, en Mariekilde, en hellig Kilde ved Oplev Kirke i Ove Sogn og mange flere.

Luften i Himmerland er fuld af urolige Aander. Overalt mellem Nibe og Hobro farer *Odins vilde Jagt*, „Vovns Jæger“ tilhest og med halsende Hunde efter sig, om Aftenen fra Nord til Syd og henad Morgenstunden tilbage igen. *Knarkvognen* kører gennem Luften med Rum-

len og Knarken som af en svært læsset, usmurt Vogn; og *Natravnen*, en uhyre stor Fugl, der fremkommer af en henrettet, angerløs Forbryders Lig, der er nedgravet i et Markskel, udstøder om Natten sit „Bav! Bav!“, der høres i Miles Omkreds.

Kloge Mænd og Koner trivedes godt i Himmerland, og man valfartede til dem fra hele Jylland. „Den kloge Kone i Vindblæs“ huskes endnu af de fleste, og hun havde mange Søstre i Kunsten. Maren Stenilds fra Døstrup praktiserede i min Barndom helt ned i Randerseggen. Og det er kuriøst at se, at saaledes synes det altid at have været.

I 1654 udkom en Danmarksbeskrivelse „*Encomion Regni Daniæ* eller Danmarks Riges Lof“, forfattet af en Boghandler Wolf i København. Den beskæftiger sig mest med Slotte, Domkirker og Købstæder, — København alene fylder omtrent Halvdelen af Bogen. Om Land og Folk har Forfatteren i Reglen intet at fortælle; men efter at have beskrevet Aalborg, gør han Brud paa Reglen og begynder at omtale to mærkværdige Tildragelser der paa Egnen. Den ene er Skipper Klements Oprør, den anden — Optræden af en Spaamand i Himmerland. Hver af de to Mærkværdigheder faar tre Sider i Bogen. Om Spaamanden hedder det, at han kom nord fra og rejste syd paa, at han var simpelt og uanseligt klædt og red paa en liden Hest, med Stigbøjle gjort af Træ, at han engang i Byen Volstrup i Hvornum Sogn overnattede i en Bagerovn osv. Forfatteren er imponeret af hans naive og taabelige Spaadomme, af hvilke adskillige Prøver meddeles. „Han var et nøjsomt Menneske og ikke vilde have mere af nogen til givende, end hvad han kunde hjælpe sig med fra en Sted til en anden.“ — Man genkender i ham en af de himmerlandske Originaler, som har levet endnu ned til vor egen Tid, og som Himmerlændingen Johs. V. Jensen i sine Skildringer har gjort lyslevende for os.

Et af de kuriøseste Udslag af den himmerlandske Overtro fortjener en udførligere Omtale.

I Begyndelsen af 18. Aarhundrede blev Himmerland hjemsøgt af en ejendommelig Landeplage, nemlig en saadan Mængde af Rotter og Mus, at de næsten opaad baade Græs og Korn og paa sine Steder saaledes udhulede Markerne, at man sank ned i Jorden til over Anklerne. Disse Skadedyr gav Anledning til en i Retshistorien vistnok enestaaende Proces.

I Als Sogn, hvor Plagen var allerværst, søgte Beboerne omsider Raad hos den kloge Mand i Raaby sønden for Mariager Fjord. Han gav dem det Raad, at de skulde lade Rotterne stævne, tage Dom over dem og efter tilbørlig Rettergang faa dem dømt til at druknes i Havet.

Ræbild Bakker.

Ræbild Bakker.

Ved Økse Sø.

Studekøretøj ved Skjørping.
(Dorothy Buchwaldt fot.)

Dette Raad blev fulgt og Processen udført med den strengeste Iagttagelse af alle juridiske Formaliteter.

Stævningen, som blev udfærdiget d. 12. August 1711, lyder saaledes:

„Menige Als Bymænd og Bosiddere, Gaardmænd og Husmænd saavel som Inderster giver Eder Rotter, Jordrotter, Vandrotter og Mus, store og smaa, ingen undtagne, saa mange som findes inden vort Markskel og i denne Mark, Grund og Ejendom, saavel de, her findes udi Byen, lovlig Kald og Varsel til idag 8 Dage, som er 19. Aug., Klokken 10 slet Formiddag at møde for os udi Rette paa Als Grandestævne for Klager og Vidner at paahøre, Spørgsmaal at tilsvare, alt angaaende den ulovlige og ubodelige Skade, som I os paa vort Korn, Ager, Eng og Græsbund gjort og opskaaret har; iligemaade stævnes Eder Vidnespersoner til samme Tid og Sted at møde for Eders Klage og Vidnesbyrd at aflægge udi samme Sag, nemlig Kristen Thomsen osv., alle af Als, Eders Sandhed derom at vidne; endnu stævnes Eder ovenmeldte Rotter og Mus alle samtlig til idag 14 Dage, som er den 26. Aug., for Dom at lide, enten vor Skade at erstatte og betale eller og derfor at rømme vore Bymarker, Grund og Ejendom, saavidt som os Als Bymænd tilhørende er, tagende med Eder, hvad som I Eder med udi samme Sag kunde befri.“

Ottendedagen derefter, d. 19. August, udfærdigedes Tingsvidne om, hvad der den Dag videre passerede i Sagen. Niels Nielsen af Helverskov beklædte Dommersædet, og Lavrs Styrmand i Als var Skriver. „Og blev saa af Rettens Middel tre Gange paraabt, om nogen paa forbeholdte indstævnedes skadelige Dyrs Vegne imod samme Stævning havde noget at svare, hvortil ingen lod sig indfinde.“ Derpaa førtes en Række Vidner, som alle „med Ed og oprakte Fingre efter Loven“ aflagde Vidnesbyrd om Rotternes Misgerninger, og Dommer og Skriver udfærdigede derom de fornødne Dokumenter.

Endelig blev da d. 26. August Sagen paadømt af Niels Nielsen af Helverskov. Som Anklager paa Byens Vegne fremstod Kristen Tømmermand og „satte udi Rette og formente, at forbeholdte indstævnedes skadelige Dyr, navnlig Rotter og Mus, enten burde denne vor Skade at erstatte og betale, eller ogsaa at undvige og bortrømme fra vor Ager og Mark, Eng og Ejendom, Hus, By og Gaarde“. Da der stadig ingen indfandt sig til herimod at svare paa Rotternes Vegne, blev af Retten afsagt følgende Dom:

„Som den gode Gud har beprydet og velsignet Jorden med en god Velsignelse og Afgrøde, hvorfor hans hellige Navn være evig Lov og Ære, da troes vist og ikke paatvivles, at den gode barmhjertige Gud

ikke lader saadanne umælede skadelige Dyr ødelægge hans Gaver og Velsignelse, som han til Menneskens og Kreaturerens Føde skabt og ordineret har, men ellers ved hans Magt at de maa lide og undgælde og borttrømme af deres Egn, Marker og Eng, By og Grænser og ej lade dem findes der mere og henvises i Havet, Menneskene paa Jorden og Fiskene i Havet aldeles uden Skade, hvortil Gud give Lykke og sin gode Vilje, at de aldrig skader nogen her mere, men ganske bortviger fra deres Grænser og til deres forelagte Sted og inden 15 Dages Forløb. Det til Bekræftelse under min Forsegling.

Datum ut supra.

Niels Nielsen.“

Det tilføjes, at man derefter blev Rotterne kvit, efter at de havde plaget Sognet i tre Aar. Men naar Fiskerne siden trak deres Bundgarn, sad de druknede Rotter i Mængdetal paa Stegene.

Dommen er trykt i juridisk, medicinsk og økonomisk Tidende 1769 med Tilføjelse: Denne Dom er virkelig afsagt paa Als Grandestævne d. 26. Aug. 1711. — Men allerede 30 Aar før var den opskrevet af Christen Sørensen Testrup, som ligeledes indestaar for dens Paalidelighed. „Mange, som læser denne Historie i Fremtiden,“ siger han, „skal vel ville mene, at jeg her har indført en Fabel; men jeg forsikrer, at Tingen er saaledes passeret i Sandhed og er sket i min Tid og desuden er enhver i Egnen bekendt.“

Efter disse Forsikringer er det lidt vanskeligt at paastaa, at det hele er Digt. Snarere maa man tro, at den kloge Mand i Raaby har været enten heldig eller forudseende nok til at ramme det rette Tidspunkt, da Als Sogn var udspist, og Gnaverne maatte søge andensteds hen. Deres Vandring har da — som det jo ofte sker med deres Slægtninge, de norske Lemminger — ført dem ud til Døden i Havet.

Men vi maa endnu en Gang give Christen Sørensen Testrup Ordet, — det er ikke let at løsrive sig fra den gamle Herredsfoged, naar man beskæftiger sig med Himmerlands Fortid. Han afslutter sin Rinds Herreds Krønike i 1740 med et Tilbageblik over den Tid, han har levet:

„Jeg er nu 55 Aar; i denne min korte Tid har begivet sig megen Forandring, og er lige saadan for mig som en ny Verden. Forandring finder jeg i Folks Opførsel og Levemaade, som er meget adskillig fra det første, jeg kan mindes. Den gemene Mand var langt mere genejet til Dobbelt og Drik i forrige Tider end som nu; i min Ungdom var det en Vis, at Mænd og unge Karle drak og doblede hver Helligdag og undertiden om Natten med, og naar der var Sidstprædiken i Testrup

Ved Vintertid i Skovene. Dyrene fodres.
(Efter Fotograf)

Kirke, kom Præsten ind i Testrupgaard med, hvor mine Forældre da boede, og sad der jævnlig til Aften, som nu ej bruges mere. Skatterne var ikke saa store tilforn, som de er blevne siden Landmaalingen; og gamle Folk vidste at fortælle mig, at mange Bønder i forrige Tider, da de skulde give 1 Rdlr. i Skat af en Gaard, gik til Tings og tog Vidne, at de var øde, og dermed blev ganske fri for den Rigsdaler, da de dog havde deres drivende Plov og skadede intet. Ellers gik den meste Dobbel ud paa enten at spille til Øls, hvo der skulde betale Øllet, og undertiden blev spillet om, hvem der skulde drikke; eller og blev spillet om sort Tobak i Alental og tilsidst om smaa Knalder, som hver satte en til, og hvo der vandt, tog da en Knald; med dette kunde hele Natten drives bort. I de Tider, da jeg var i Opvækst, var ej andet gængs i denne Egn end sort Tobak af det smalle, hvoraf en Alen kostede 3 Sk., men nu er dette kommet rent af Moden, og bruges brunt Tobak overalt.

I de Tider løb og Folk meget efter Skytteri, og var da Vildt nok at faa, som min Moder og vidste at fortælle, at hendes Fader kunde skyde det Skud, han kunde faa 8 Rdlr. for, nemlig et Par Oddere, hvis Skind da var i Moden. Fruentimret brugte i forrige Tider Muffer af Odderskind, og blev de afkrængede hele med „Benlegender“ og Klør, som blev underforet tilligemed Munden med rødt, og blev sat 2 Glasknapper i Øjnene, og hængte Halen ligeledes ganske ved; dette var den allerstørste Mode, og kunde saadant et Odderskind, naar det var spættet, gælde 4 Rdlr. Et Ræveskind kostede som en vis Takst 1 Rdl., men nu gælder baade Odder- og Ræveskind saa godt som intet.

Det var og en Mode i forrige Tider, at Koner ginge med sorte Kaa-ber over sig til Kirke og havde samme ganske brede Kraver; og hvo disse ej kunde formaa, de tog et sort Skørt over deres Hoved. Denne

Ved Vintertid i Skovene. Dyrene fodres.
(Efter Fotografi)

Mode er og gaaet af, saa at det er rart nu at se en gammel Kone med et sort Skørt over sig til Kirke.

Kjortler brugte Karlene ikke i forrige Tider, men de gik alene i Trøje og Bukser, som gemenlig, hvad Helligdagsklædninger angik, var af det saakaldte Fiskskaft. Kjortler kom da i Brug noget før mine Tider, men var ganske vide som en Kappe og maatte indsnøres i Beltestedet med et Belte, og hvo der havde samme Belte besat med Sølvpukler, det kaldte man et Sølvbelte, og kan jeg mindes at have set mange i min Ungdom baade af samme Slags Kjortler og Belter. Min Moder fortalte mig, at hun kunde mindes, at Karlene gik med hvide saakaldte Kanoner i deres Støvler af Kammerdug eller andet fint Lærred, hvilken Mode var aflagt igen længe før min Tid. Det var og en Vis her i Egnen i forrige Tider, at Bønder ginge med Kaarder baade i Kirken til Offers og ellers. Til den Ende beflittede sig og en Del paa at lære at slaas med Kaarde, hvilke Svinker min Fader og havde beflittet sig paa.

Stor Forandring er og i min Tid blevet med Folks Haar og Skæg. Før min Tid, og da min Fader kunde mindes, var det Skik, at alle gamle Mænd ragede deres Haar af og lod deres Skæg vokse, hvilket endnu ses paa alle de Tidens Skilderier. Og om endskønt det var kommet af Moden i min Tid at rage Haaret af, saa lod dog alle Folk deres Skæg vokse, indtil Parykker kom i Moden efterhaanden, hvilke ej vel passede med Skæget. Derfor er Skæget nu ganske aflagt hos alle Mennesker, da det dog tilforn baade sirede Folk og saa ærbart ud, besynderlig og paa Præsterne.

I min Ungdom var alle Folk meget genejet til at synge Viser og Ly-stighed, i Særdeleshed de saakaldte 200 Kæmpeviser og ellers mange andre baade ny og gamle, hvoraf jeg for min Del har været Liebhaber og deraf sanket en 500 eller flere, hvoraf jeg kunde en Del uden-

ad; og særdeles kan jeg de gamle Toner eller Melodier til bemeldte 200 Viser. Og var da Skik baade udi Bryllupper, Gæstebud og andre Samkvem at synge med Skaalerne og ellers; men denne Sang og Lystighed er nu saa godt som forsvunden hos alle, og er det allerede nu kommet saa vidt, at faa eller ingen kan mere Melodierne til fornævnte Viser. — Her var og i Rinds Herred hos en Del Bønder i min Tid af de gamle store Ralingshuse med 3 eller 4 Stuer udi, hvilke nu efterhaanden alle bliver forfaldne og øde, og smaa igen i deres Sted opbygges; og i den Sted, at alting tilforn var bygget af Eg, bruges nu Fyr og Gran.“

Saaledes var alting idel Forandring, og der var nok for Testrup at ærgre sig over, lige fra Landmaalingen til den nymodens Thedrikning, som paa hans Tid begyndte at blive almindelig. Han forudser endogsaa, at denne Thedrikken i Forbindelse med den gængse „Tobaksdrikken“ efterhaanden vil udtømme Landets Velstand. „Om vi i den Sted blev ved vore gode gamle danske Forfædres Manér og drak Øl, kunde det ikke koste nær saa mange Penge.“

Ja, siger den gamle Herredsfoged sluttelig, jeg ender disse mine Optegnelser i en forunderlig og foranderlig Tid i Henseende til den foregaaende og vore Forfædres Tid; thi i denne Tid ses ej hen til andet end Forandring og nyt, baade i Religionen og i Staten, og synes, at vore Forfædre har ej vidst at træffe det rette. —

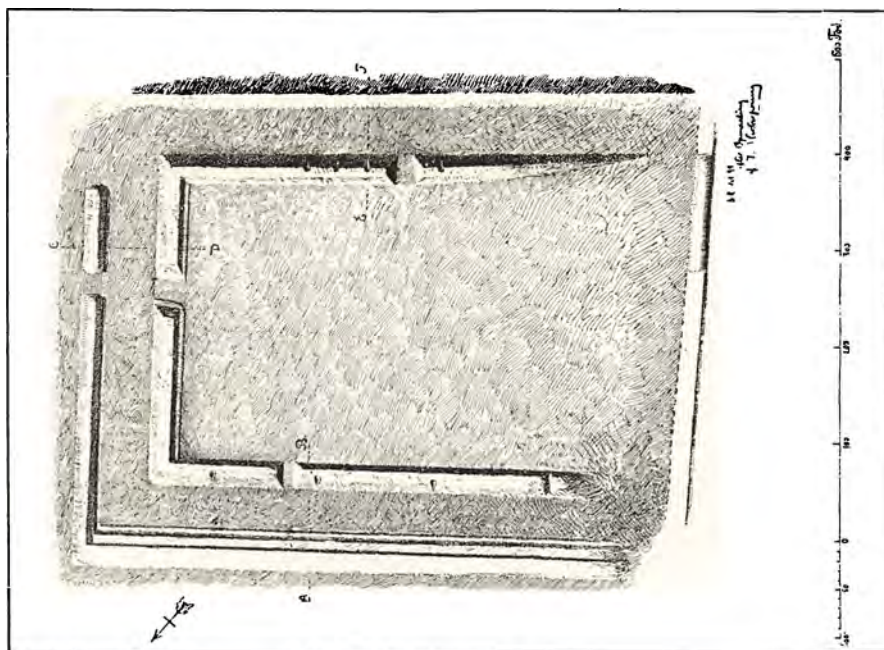
Dette skrives i et afsides liggende Herred i Jylland, i Kristian VI.s fredelige Regeringstid, der ikke, for os at se, bød paa store Omvæltninger. Men maaske er det saadan, at hvert enkelt Slægtled og hvert enkelt Menneske altid har den Tro at have levet netop i Verdens aller interessanteste Tid. Og maaske har de ogsaa alle Ret.

VOLDSTEDER OG HERREGAARDE*)

AF MAG. ART. CHR. AXEL JENSEN

Et ejendommeligt, nu fredlyst Jordanlæg er „Voldene“ ved Gunderupgaard i Strandby Sogn (Gislum H.), en firkantet, jævn Plads, c. 106 × 137 M. stor, paa alle Sider omgivet af lave Dobbeltvolde med en Gravsænkning mellem sig. Traditionen siger, at Godslav Budde, der paa Frederik 2's Tid oprettede Gunderup som Herregaard, først vilde have bygget sin Hovedbygning paa dette Sted, men opgav Planen;

*) For Billedstoffet se ogsaa under Sognebeskrivelserne.

Voldsted ved Gunderupgaard.
Strandby Sogn, Gislum Herred.
(Efter J. Hertzprung)

denne Forklaring holder dog næppe Stik, og langt snarere er Voldene en gammel Folkeborg. Et andet Anlæg, som formodentlig har ret høj Alder, er en svag, nu stærkt udjævnet, c. 80 M. lang Spærrevold, kaldet „Mullegrav“ i en Dalsænkning i Skellet mellem Svendstrup og Frejlev Sogne.

Middelalderlige Voldsteder af større Interesse forekommer kun i ringe Tal. Den runde Høj *Stisborg* ved Nørre Sundby er i de seneste Aar ganske sløjfet; fredlyste er derimod et lille cirkulært Voldsted med Murrester, omgivet af vaad Grav og Stumper af ydre Ringvold, ved Gudumlund, samt „Hvarre Slot“, der ligger paa en Landtunge ud i Hvarre Sø (Vebbestrup S. Hindsted H.) og bestaar af en nogenlunde firkantet, ganske lille Hovedbanke med Fundamenter af raa Kampestensmure samt en uregelmæssig Forborg. Sagnet sætter dette Slot i Forbindelse med et nærliggende Voldsted Stubberupholm ved Rold Aa, men ingen af disse Steder nævnes i historiske Kilder. Langt mere ved vi om Egholm i Skjørping S. (Hellum H.), som Valdemar Atterdag købte af Hr. Iver Lykke 1373, og som Dronning Margrete 1391 skænkede til Vor Frue Kloster i Aalborg med Forpligtelse til at nedrive Bygning-

gerne og bruge Materialerne til Klosterets Istandsættelse; Voldstedet, der ligger paa Kanten af et Engdrag, bestaar af to firkantede Banker, en aflang Hovedbanke (c. 40 × 50 M.) med stejle Skrænter og Rester af et svært, rundt Munkestenstaarn, og en lavere, mindre Banke, der skilles af en Grav og omgives af en uregelmæssig Ydervold; mod Bakkedraget i Syd ledsages Ydervolden af en smal, ydre Grav. Ogsaa ved *Vilsted* (Slet H.) stod en Borg, som Dronning Margrethe købte (1407), og hvis Gods indtil Christian 4's Tid vedblev at være et lille Len og Birk; dens todelte Voldsted viser sig kun som ganske lave Højninger i en sid Eng, men det synes, som om der har været en cirkulær Hovedborg (Diam. 30 M.) og en noget større, firkantet Forborg; ved tilfældige Gravninger er der truffet nedrammede Pæle. Firsidede Voldsteder eller Gaardtomter findes ved *Rødslet* (Vadum S. Kjær H.), maaske Levning af den i Grevefejden ødelagte Bispegaard) og ved *Rebstrup* (Sønderup S., Hornum H.), hvor der endnu i 17. Aarh. laa en Hovedgaard. I Solbjerg S. (Hellum H.) ligger Korrup Voldsted, en Forgænger for Viffertsholm og rimeligvis ødelagt i Grevefejden, samt „Gaardsens Vold“ i Sønderskoven; i Durup S. (Gislum H.) kendes det nu stærkt udjævnedes Voldsted af den ældre Nøragergaard.

Bjørnsholm, Middelalderens Vitskøl, og *Sebberkloster* er nævnte i Kapitlet om Amtets Kirker, og ikke paa nogen anden Herregaard synes der at være Murværk, der naar tilbage til Middelalderen. Kongeslottet *Aalborghus*, nu Stiftamtmandsbolig, laa før Grevefejden i den søndre Del af Byen og grundlagdes paa sin nuværende Plads først af Christian 3 efter 1543. Som de fleste andre af denne Konges Borge blev det en udpræget Nyttebygning. Det omgaves af endnu delvis bevarede Jordvolde og Bastioner, hvori der findes gamle Hvælvinger og Udfaldsgang, og Jordværkerne har dækket det nederste af Bygningernes to Stokværk, der udadtil er grundmurede, medens de indad mod Gaarden er af Bindingsværk. Af den oprindelige, trefløjede Bygning staar nu kun Østfløjen, der ud mod Volden har et Par Karnapper; Nordfløjen ud mod Fjorden er vel i samme Stil, men dog først bygget under Christian 4 1633 som Lade for Landgildekornet, og før Magasinets Opførelse har Slotspladsen paa denne Side kun været lukket med en svær Portmur.

I de samme Aar, som Kongen lod arbejde paa det nye Aalborghus, grundlagde Axel Juul *Villestrup*. Den haardhændede Adelsmand, der forstod at udnytte Sejren over de oprørske Bønder, samlede sig meget Bøndergods, og paa sin nyoprettede Hovedgaard lod han opføre en firfløjet Bygning af røde Munkesten. Østfløjen er nedbrudt for et hundrede Aar siden; et Kapel og den fremspringende Portbygning

Egholm Voldsted. Skjørping Sogn, Hellum Herred.
(Efter E. Rondahl)

(som paa Gisselfeld og Tirsbæk) er forsvundet, og de andre Fløje har i 18. Aarh. faaet nye Vinduer og Tagværker; men i de rødkalkede Mure skimtes dog mange Rester af oprindelige Vinduer og Blendinger, Gensimsens Rundbuefrise er delvis bevaret, og et Par Stenrelieffer med Portrætter af Bygherren og hans Hustru fortæller os, at de lod Gaarden opbygge 1542, samme Aar som deres Bryllup var. En rig Portal i Bruskbarok er først opsat af Bygherrens Søn Iver Juul; Haven er anlagt i fransk Stil.

Paa Frederik 2's Tid rejstes endnu større og pragtfuldere Gaarde. 1575—76 byggede Jakob Seefeld *Visborggaard*, et trefløjet Slot, hvoraf der endnu er bevaret Sydfløjen med to ottekantede Hjørnetaarne, som paa Hjørnerne har murede Rundstave. Porten er indrammet af en prægtig Sandstensportal i Højrenæssancestil, og i Murspejlene over de fint profilerede Murstensvinduer sidder dekorative Sandstendshoveder. I Jordfylden mellem Bygningerne og Graven er der fundet talrige Skulpturfragmenter, der sammen med Fundamenter viser, at de nu ombyggede Fløje hverken i Størrelse eller i Pragt har veget for den bevarede; i sin Velmagt har Gaarden haft svungne Kamme paa Hovedgavle og Kviste, og syv Taarne har knejset med kobbærtækte Spir og forgyldte Vindfløje i Form af springende Dyr. I 1720'erne var Bygningerne i frygteligt Forfald, og den daværende Ejer skal have ned-

revet store Partier for at sælge Materialerne til København efter Hovedstadens store Ildebrand. Da Arenstorff'erne havde købt Gaarden, fik Sydfløjen med dens Hjørnetaarne nye, lave teglhængte Tage; Østfløjen genrejstes 1748 og den endnu beskednere Vestfløj 1781, ligesom Haven blev anlagt i fransk Stil og den storstilede Ladegaard bygget. Ved en Istandsættelse i de senere Aar har den nuværende Ejer bevaret Bygningens historisk givne Karakter uden Forsøg paa at rekonstruere de forsvundne Gavle og Spir.

Det nuværende *Lindborg* hed tidligere Næs eller Næsholm og skænkedes 1404 af Palle Kirt til Viborg Bispestol. 1561 mageskiftede Kronen Gaarden til Holger Viffert, hvis Broder Corfitz 1583 opførte Hovedfløjen af den nuværende Herskabsbygning, en lang, nu kalket Murstenslænge, hvis Vinduer har Sandstensrammer med Kryds og Frontoner med skulpterede Hoveder. Den virker noget bart og trykket, fordi den ligesom Visborggaard mangler sin oprindelige Gesims eller Loftsetage. Mod Gaarden staar et ottekantet Trappetaarn, mod Syd er der to runde Hjørnetaarne og et Par Karnapper (i Plan fire Sider af en Sekskant), som har flankeret en nu lukket Portaabning. I Karnapperne maa der oprindeligt have været „Hemmeligheder“, og endnu fører store, hvælvede Kloaker fra deres Kældere som Løngange ud til Graven. Sagnet ved at berette om den Brug, som Sofie Amalie Lindenov, Christian 4's Datterdatter, gjorde af de underjordiske Rum. Denne Dame, der næppe har været saa slem som sit Rygte, fik Gaarden efter sin Mand, der en kort Tid efter sit eget Navn kaldte den Daasborg, og hun gav den sit nuværende Navn, da hun 1681 fik Godset gjort til Baroni (1781 Grevskab). Den lave Østfløj er ældre end Hovedfløjen, men dog næppe fra Tiden før Grevefejden, da Gaarden blev brændt af Bønderne.

Samme Skæbne havde 1534 *Nørlund*, ifølge et middelalderligt Tingsvidne en Røverrede, som Dronning Margrete lod „nedlægge“, og hvis nuværende Hovedbygning opførtes 1581—97 af Ludvig Munk og hans Hustru Ellen Marsvin, Christian 4's Svigermoder. At Byggegrunden her som mange andre Steder er sid og daarlig, har givet Anledning til det velkendte, men uhjemlede Sagn, at Gaardens Placering skyldes et kvindeligt Lune; i Virkeligheden har Ønsket om at have vandfyldte Grave om Gaarden sikkert været det afgørende. Nu er Bygningen trefløjet, med et ottekantet Trappetaarn midt foran Hovedfløjen, hvis Sandstensportal bærer Aarstallet 1589. Paa den ene Sidefløj findes en yngre Barokportal fra 1655, men iøvrigt dominerer de røde Mure. Hovedfløjen har Buefrise mellem Stokværkerne, Gavlene

Aalborghus.
(Hude fot.)

Aalborghus. Gaardens nordøstre Hjørne.
(Hugo Matthiessen fot.)

har Rester af Murstensprofiler. I senere Tider har Bygningerne lidt meget; Polakkerne skal 1659 have røvet Kobbertaget; et særligt Portus ved Broen er forsvundet sammen med flere Taarne, og et ejendommeligt Galleri mellem Taarnet og Sidefløjene er nedtaget; det maa have mindet om Frederiksborg og Ibstrup (nu Jægersborg). Ved en Hovedstandsættelse i de seneste Aar er det ydre bragt i værdigere Stand, idet bl. a. vansirende Udflikninger med moderne Mursten er fjærnede, og Taarnet samt Gavlene ændrede mere i Overensstemmelse med det oprindelige. I det indre findes hvælvede Rum med kraftige, smukt udhugne Midtsøjler og Kaminer med tilsvarende Stenhuggerarbejder.

Forfaldsperioden, der har mærket alle disse Adelssløtte, har heller ikke skaanet Himmerlands andre Herregaarde. Af den trefløjede Hovedbygning paa *Kongstedlund*, som Niels Juel lod opføre 1592, har Tidens Tand kun levnet en hvidkalket Længe, som vel er ganske statelig, men hvis mest iøjnefaldende Prydelse dog er en barok Sandstensportal fra Tiden henimod 1650. Mere malerisk virker de lave Bygninger paa *Randrup*, der først blev Hovedgaard ved Aar 1500 og næppe nogensinde har været omgivet af Grave. Trods Ombygninger i Empiretiden er der her bevaret en mærkelig Blanding af forskellige Tidens Arkitektur, hvis Grundstamme er en Bindingsværksbygning fra Christian 3's Tid, rimeligvis bygget af Enevold Seefeld, og hvis ejendommeligste Parti er et lavt, rundt Gaardtaarn fra 16. Aarh., som flankeres af to Udbygninger fra 18. Aarh. En gammel Gaard som *Birkelse*, der paa Valdemar Sejrs Tid tilhørte Vitskøl Kloster og senere Børglum Bispestol, og som fra 1696 har været Stamhus i den Skeel'ske Slægt, brændte 1818, og dens Bygningshistorie er kun lidet oplyst.

Om mange andre af Amtets talrige gamle Herresæder gælder det, at deres Arkitektur kun er lidet kendt. Der kan her kun fremhæves enkelte Bygninger, som enten helt og holdent er rejst i senere Tider eller i altfald præget af deres Smag. Stateligst blandt Amtets Gaarde fra 18. Aarh. virker *Store Restrup*, som i 15.—16. Aarh. tilhørte Gyldenstjerneerne, og som 1723 blev fuldstændigt ombygget af Generalmajor H. F. Levetzau; den bestaar af tre lave, hvidkalkede Fløje med Kvistgavl over Porten, som fører midt gennem Vestlængen. Noget yngre er den ganske elegante, lille Hovedbygning paa *Nøragergaard*, der er bygget af Rosencronerne c. 1750, vistnok med Benyttelse af Murværk fra den af Claus Sehested og Anna Lykke c. 1610 opførte Gaard. Paa *Rødslæt* er Hovedfløjen ombygget 1739 ligesom den ene af Sidefløjene, medens den anden Sidefløj er af ældre Bindingsværk. Som karakteristi-

Bjørnsholm. Overlade Sogn, Aars Herred, med Ruiner af det gamle Vitskøl
Kloster i Forgrunden.
(H. A. Ebbesen fot.)

Visborggaard. Visborg Sogn, Hindsted Herred.
(K. Hude fot.)

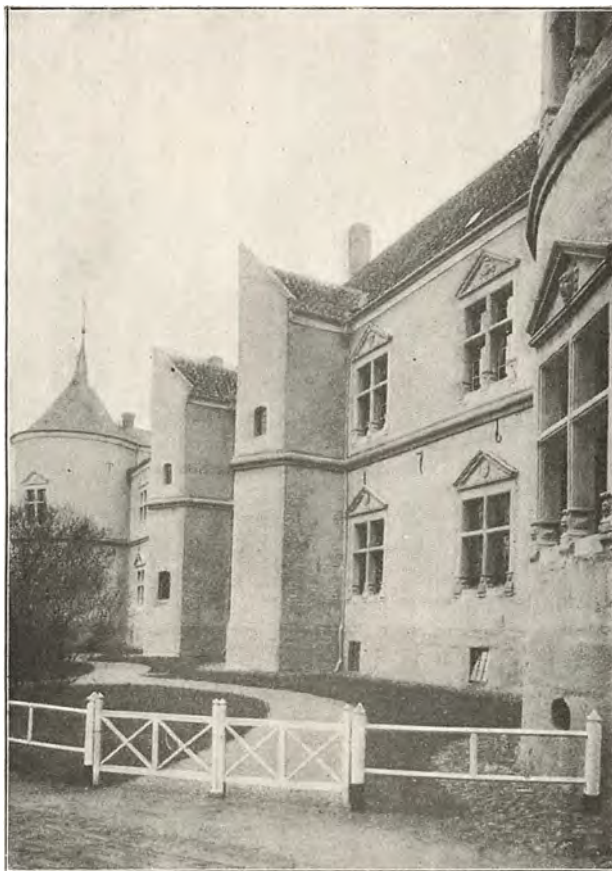

Portal paa Villestrup.
Til Siderne ses Stenrelieffer af Axel Juul og hans Hustru, hvilke byggede Gaarden 1542.
(K. Hude fot.)

Villestrup, Astrup Sogn, Hindsted Herred.
(K. Hude fot.)

Lindenberg. Blenstrup Sogn, Hellum Herred.
(Hude fot.)

Visborggaard. Hindsted Herred.
(Hude fot.)

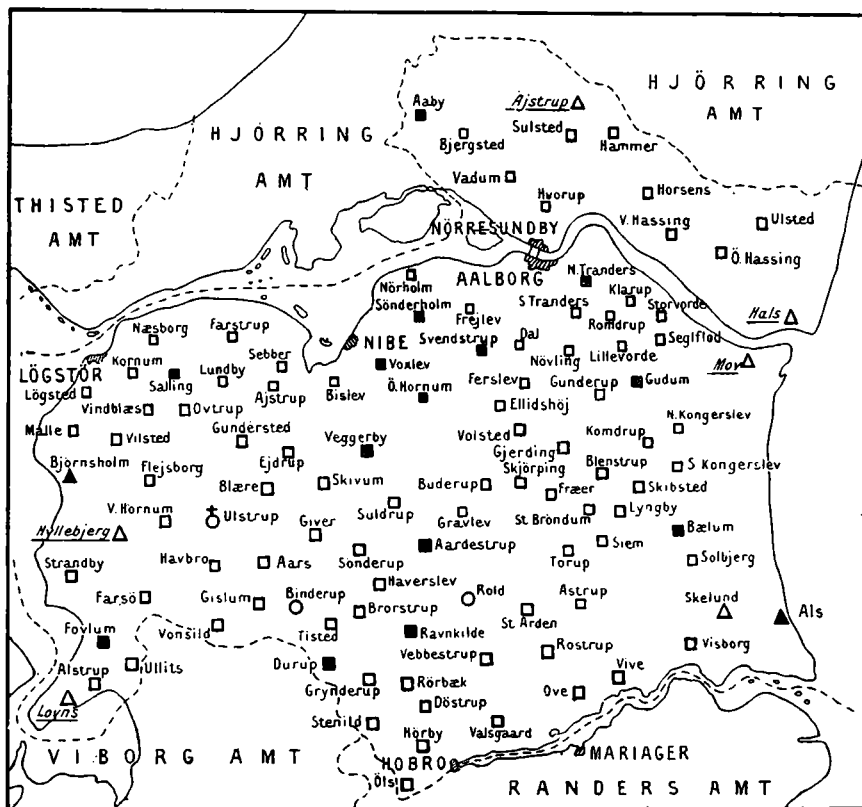

ske Bindingsværksgaarde maa nævnes *Buderupholm* (1731) og *Gunderupgaard* (1716, bygget efter en Brand Aaret før). *Lundbæk* ved Nibe, der i 18. Aarh. var helt af Bindingsværk, har nu en ganske anselig Hovedbygning fra 1804, vistnok Amtets eneste betydeligere Herregaardsbygning i Empirestil.

KIRKER

AF MAG. ART. CHR. AXEL JENSEN

Af to af de mærkeligste middelalderlige Kirkebygninger, som har ligget indenfor Amtets Grænser, er kun sparsomme Rester naaet til vor Tid. Den ene er *Vor Frue Kirke i Aalborg*, der blev fuldstændig ombygget 1877, og som i Middelaldeen tilhørte et Nonnekloster, vistnok af Benediktinerordenen. Den oprindelige Bygning, der i øvrigt i Tidernes Løb var bleven stærkt omformet ved senere Ændringer, stammer fra Tiden c. 1150; Snorres Saga beretter, at den norske Kongesøn Sigurd Slembedegn blev begravet i Kirken 1140. Dens Plan var tydeligt paavirket fra England, og den eneste bevarede Levning af Bygningen, en Granitkvaderportal, vidner endnu om de ældgamle Forbindelser mellem dansk og angelsaxisk Gejstlighed, idet dens runde Bue er smykket med Ornamenten, som hører hjemme i Englands Bygningskunst. Iøvrigt prydes Portalen af mærkelige Dyrefigurer og Relieffer, forestillende Kristus, Syndefaldet og Kong Herodes. Den anden Bygning er Kirken ved *Vitskøl Kloster*, et Cistercienserbo, som Valdemar den Store grundlagde 1158 som Tak til Gud for sin Frelse og Sejr. En enkelt Sidemur af denne Kirke er indbygget i Herregaarden Bjørnsholms senere Kirkelænge, men den højest ejendommelige Grundplan er først bleven kendt ved de Udgravninger og Undersøgelser, som Nationalmuseet iværksatte 1895—1904. Det har herved vist sig, at Kirken har været bygget som et Kors, med Sideskibe baade i Langhuset og i Korsarmene, og at der langs Omgangen omkring Koret har været indrettet ikke mindre end ni Korrundinger, to mod Nord, to mod Syd og fem mod Øst. I hver af disse Apsider har der sikkert staaet et Alter, hvorved der kunde læses Messer, foruden at dette naturligvis ogsaa skete ved Højalteret. Det er muligt, at det usædvanligt rige Koranlæg ikke er bleven til i en enkelt Byggeperiode, men at man først har bygget det egentlige, retvinklede Højkor og snart efter har tilføjet Apsidekransen, idet Klosterkirkens Forbilled, Cistercienserordenens

□ Kvader.   ○ Raa og kløvet Kamp.   ⚭ Limsten.   △ Tegl.
 (Plydte Signaturer betegner, at Kirken har Apsis, kursiveret og understreget Navn, at den stammer fra gotisk Tid.)

Oversigt over Landsbykirkerne i Aalborg Amt.

Forfattet af Museumsdirektør Dr. M. Mackeprang.

franske Moderkloster, Cîteaux, først stod færdigt og indviet i sin endelige Form 1193. Men trods al fransk Paavirkning har den kongelige Klosterstiftelse oppe i Himmerland dog været formet af en selvstændigt skabende Bygmester; ingen anden kendt Kirke har haft en saadan Krans af frie Apsider. Og Murværket er saa dansk, som man kan ønske sig; jydsk Granitkvadre er brugt til de ydre Sokler, og af Granit er mange Enkeltheder, fint udhugne Søjledele, Søjleskafter af den ejendommelige Form, der kendes fra Børglum i Vendsyssel og Sjørring i Thy, og Konsoller til de forlængst nedstyrtede Hvelvinger. Men iøvrigt har Murene, som i de bedste Tilfælde er bevaret til lidt over Mandshøjde, været byggede af brændte Mursten, der har været udformede til Vægpillor og Halvsøjler, saaledes som de kendes fra Valde-

martidens andre store Teglstensbygninger i Danmark. Saa storstilet har Klosteret været anlagt, at dets Kor i Størrelse har overgaaet selve Domkirkekoret i Lund. Men mod Vest er Planen ikke bleven gennemført efter sin oprindelige Maalestok. Skibet er ikke engang saa langt som Koret, og dets Former er yngre og meget simplere. 1287 hærgedes Klosteret af en Ildebrand, og ogsaa senere flikkede og ombyggede man. Efter Reformationen kom den kæmpemæssige Klosterkirke hurtigt i Forfald; 1668 blev den erstattet med et nødtørfigt, i de seneste Aar atter forladt Kirkehus, der liggende umiddelbart syd for den gamle Bygning endnu danner den nordre Fløj i Herregaarden Bjørnsholm, hvilket Navn Vitskøl fik, da Frederik 2 havde mageskiftet det til Bjørn Andersen til Stenalt. Af den middelalderlige Klosterbygningens Mure findes endnu betydelige Rester i Herregaardens hvidkalkede Længer; paa Østfløjens Gaardside ses Spor af den hvælvede Klostergang og af den nu nedrevne søndre Klosterfløj.

Ikke langt fra Bjørnsholm, mellem Løgstør og Nibe, ligger et andet gammelt Kloster, *Sebberkloster*, der husede Nonner, som vistnok tilhørte Benediktinerordenen. Det er første Gang nævnt 1268, men den endnu bevarede Kirke tyder paa, at Klosterstiftelsen maa være ældre, idet Skibets Mure delvis bestaar af romanske Granitkvadre. Iøvrigt er Kirken for en stor Del af Teglsten, og den tresidede Korafslutning maa være ombygget i den yngre Middelalder. Men iøvrigt er Kirkens Arkitektur næppe tilstrækkeligt studeret, og der er ialfald Mulighed for, at Sebberkloster ligesom Vitskøl er rejst just i de Aar, da den brændte Sten kom i Brug og fortrængte Granitten som Byggeæmne.

I Sebberklostets Kor sidder en Billedkvader med tre Menneskefigurer og en religiøs Indskrift, som skal stamme fra en nu nedlagt S. Nicolai Kirke paa Bjerget af samme Navn. I det hele kendes der ikke mindre end en Snes *nedlagte Kirker* og Kapeller, af hvilke de fleste er forsvundne paa Reformationstiden. Dette gælder saaledes S. Peders Kirke, Graabrødreklosteret og et Par Kapeller i Aalborg. I Fleskum Herred har der ligget Kirker i Miels (Ferslev Sogn) og Tordrup (Gunderup S.), i Hornum H. ved Sørup (Buderup S.) og Rodsted (Sønderup S.), i Hindsted H. hele to Kirker, Tostrup og Stenstrup, i et enkelt Sogn (Rostrup) samt fire andre, True (Vebbestrup S.), Kirketerp (Hørby S.), Finderup (Døstrup S.) og Oplev (Ove S.); den sidstnævnte er udgravet i de seneste Aar og viste sig at være bygget af Kalksten med murede Bænke langs Skibets Vægge. I Aars H. er udgravet Kirketomten i Lille Sjørup (Flejsborg S.); ogsaa ved Mosbæk skal der have ligget en Kirke (Giver S.), og ved Smorup i Brørstrup S. har der været

Aalborg Kloster. Hvælvet Sal i Midtfløjen.
(H. A. Ebbesen fot.)

Aalborg Kloster. Interiør fra Østfløjen.
(H. A. Ebbesen fot.)

Skarpsalling Kirke efter Restaureringen.
(V. Koch. 1891)

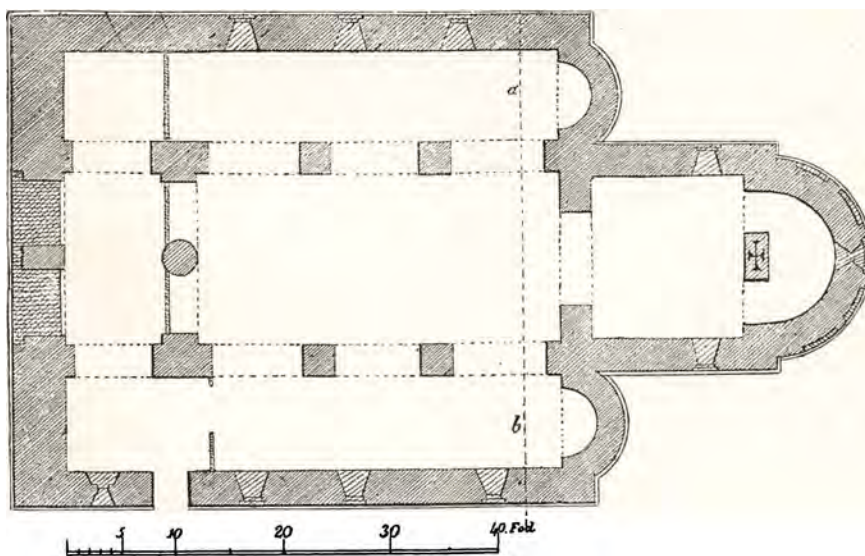
et S. Anne Kapel. I Gislum H. findes Kirketomter ved Vadgaard (Strandby S.) og Fredbjerg (Farsø S.), og i Slet H. har den foruden den nævnte St. Nicolai været Kirker i Aal (Bjørnsholm S.) og ved Lundegaard (Farstrup S.). I Kjær H. har der ligget et Kapel i Hals S. og i Hellum H. et Kapel paa Tulstrup Mark i Torup S.

Hvorledes det skal forklares, at et Bygværk som Vitskøl kun i ganske ringe Grad synes at have paavirket Omegnens Landsbykirker, skal her ikke drøftes; det hører til de talrige Gaader i vort Lands Arkitekturhistorie, som først kan løses ved mere indtrængende Studier, om disse mindre Kirker er fra ganske samme Tid. De er, som næsten alle Kirker i Himmerland (og Kjær Herred N. for Limfjorden) byggede af Granitkvadre. Ofte kan de være enkle som Kirkerne i det nordlige Vendsyssel, jævnlige er de dog ogsaa rigere smykkede. Selv om Kor-rundinger ikke forekommer i større Tal (se Kortet) og kun i enkelt Tilfælde er særligt smykkede som i Thy, finder man ikke sjældent ret rigt profilerede Sokler, stundom Dobbeltokler, hvis nederste Led er en almindelig Skraakant, medens det øverste er formet som en Karnis. En Del af de oprindelige Portaler er rundbuede og smukt formede, som f. Ex. i Farsø og Fovlum (Slet H) samt i Skibsted og andre Kirker i Hellum H. Billedkvadre forekommer i ikke ringe Tal, f. Ex. i Voldsted, hvor der i det nyere Vaabenhus er indmuret en hel Række Relieffer, som vistnok stammer fra den gamle Syddør, forestillende Adam og Eva, en Biskop i Ornat, et Gudslam m. m.; af en Indskrift, som er bevaret i Brudstykker, kan Navnene Goti og Helena tydes med Sikkerhed. I Bislev ved Nibe er der en Kvader med Billed af Rytterkamp,

Skarpsalling Kirke før Restaureringen.
(Th. Kornerup)

Skarpsalling Kirke.
(Th. Kornerup)

symboliserende Dyder og Laster, som kæmper med hinanden. Paa en Sokkelsten i Blære er hugget en Smed med Hammer og Tang. Ogsaa i Ove, Ejdrup, Flejsborg og andetsteds er der i Murene indsat Kvadre med Dyrefigurer eller andre symbolske Fremstillinger.

Op over den store Mængde af romanske Kvaderstenskirkker hæver sig en Kirkebygning som *Skarpsalling*. Dens Historie er ukendt, og det vides ikke, hvorfor den er bygget saa anselig; Skibet er tredelt, med rundbuede, paa firkantede Piller hvilende Arkader mellem Hovedskibet og Sideskibene, i Øst er ikke blot Koret afsluttet med en pilasterprydet Apsis, men ogsaa Sideskibene er udstyrede med mindre Apsider; i Vest har der været et oprindeligt Taarn, der aabner sig ind til Skibet med to Arkadebuer hvilende paa en rund Midtpille med ornamenteret Kapitæl, medens det næste Stokværk ind til Højkirken har et Par Triforievinduer med Smaasøjler. Taarnets øvre Partier blev fuldstændigt ombyggede i den yngre Middelalder og senere nedbrudte; det ejendommelige Taarnrum skiltes fra Skibet ved en Mur og alle tre Skibe dækkedes af eet stort Tag. Men i vor Tid er Bygningen ved en gennemgribende Istandsættelse (1884 og 1890) ført tilbage til sin oprindelige Skikkelse. Et andet romansk Taarn har staaet ved *Nørre Tranders* udenfor Aalborg, men ogsaa dettes øvre Del er senere ombygget, saaledes at vi nu kun har bevaret Taarnrummet med dets Arkader ind til Skibet og dets fire romanske Krydshvælvinger hvilende paa slank Midtsøjle; Søjler af lignende Former smykker Kirkens Portaler, en Ordning, der ellers ikke forekommer paa denne Egn og sammen med karakteristiske Søjledetailler tydelig viser Paa-virkning fra Viborg Domkirkes Arkitektur. Et tredje romansk Taarn, der stod ved *Ø. Hornum*, har heller ikke kunnet modstaa Tidens Tand, men Kirken, der ifølge en ikke helt paalidelig Efterretning skal være bygget 1172, er iøvrigt en anselig Bygning med Dobbeltsokke paa Korrundingen og med Rester af Søjleportaler.

I Sammenligning med Granitten er andre Materialer kun yderst sjældent brugte i Amtets Kirkebygninger fra den ældre Middelalder. Den ejendommelige Kirke i Ulstrup (Aars H.) er væsentlig bygget af Kalkstenskvadre, og dens Byggemaade er paafaldende derved, at alle Yderhjørnerne fra første Færd har været afrundede. Til et Par sentromanske Kirker nær ved Kattegattets Kyst, Hals, Als og Skelund, er der brugt brændte Sten. Af samme Materiale, men yngre er Kirker som Ajstrup (Kjær Herred), Storvorde og Mov (Fleskum H.), Hyllebjerg (Aars H.) og Lovns (Gislum H.).

Disse fem Kirker, af hvilke Storvorde sikkert har afløst en romansk

Malmlysestage i Budolfi Kirke, Aalborg.
(K. Hude fot.)

Malmlysestage i Frue Kirke Aalborg.
(K. Hude fot.)

Reliefplade. Frue Kirke,
Aalborg.
(K. Hude fot.)

Lyseholder af Messing.
Frue Kirke, Aalborg.
(K. Hude fot.)

Koret i Sønderholm Kirke. Hornum Herred.
(K. Hude fot.)

Koret i Nørholm Kirke. Hornum Herred.
(K. Hude fot.)

Astrup Kirke. Hindsted Herred.
(Hude fot.)

Stenild Kirke. Gislum Herred.
(Chr. Axel Jensen fot.)

Sønder Kongerslev Kirke. Helligum Herred.
(Hude fot.)

Granitbygning, er alle opførte i den senere Middelalders gotiske Stil. Fra samme Periode (15. Aarh.) stammer den anselige, treskibede *Budolfkirke* i *Aalborg*, hvis Taarn gavle styrtede ned ved et Jordskæl 1764, og som senere (1780) fik sit nuværende, maleriske Barokspir. Murene staar nu hvidkalkede, men Murstenene er i Virkeligheden gule, ikke som sædvanligt røde, et Forhold, som er almindeligt paa Aalborg-egnen og skyldes Lerets stærke Kalkholdighed. De gule Munkesten præger ogsaa Bygningerne paa Aalborg Hospital, Middelalderens *Helligaandskloster*, der grundlagdes 1431 „til Herberge, Husværelse og Hjælp“ for trængende syge, og som efterhaanden voksede op til en betydelig Stiftelse. Selvom Klosterkirken forlængst er forsvundet, omfatter Klosterlængerne endnu to firkantede Gaarde og staar for en stor Del bevarede fra Katolicismens Tid, med hvælvede Sale og Gange og med Resten af Kalkmalerier. Klosterkomplekset er det anseligste, som er bevaret i Danmark, og man kan tydeligt følge, hvorledes Munkene med Aars Mellemlum har føjet Udvidelse til Udvidelse; yngst er Nordfløjens øverste Etage, som er ganske rigt prydet med cirkulære og rundbuede Blendinger; de sentgotiske Bygmestre i disse Egne af Landet synes i det hele oftere end andetsteds at have brugt Rundbuer i Stedet for Stilens gængse spidse (eller flade) Buestik. — Fra sentgotisk Tid stammer ogsaa *Nibe Kirke*, der i Middelalderen var viet til S. Jost og bekendt som Valfartssted. Kirken i *Nørre Sundby* er derimod oprindelig en romansk Granitkvaderbygning, hvis Skib er blevet udvidet i den nyeste Tid, medens Taarnet er tilbygget i den seneste Middelalder.

Lignende sentmiddelalderlige Ombygninger præger en Mængde af Landsbykirkerne; hvidkalkede Taarne, Vaabenhuse og andre Tilbygninger af Mursten lyser ved Siden af Kvaderstensmurene og de blytækkede Tage. Gennemsnitlig staar kun et Par Kirker i hvert Herred kullede; størst er Tallet af taarnløse Bygninger i Hellum og Gislum Herreder (henholdsvis fem og fire). Med Taarnenes Hyppighed stemmer ogsaa omtrentlig Antallet af de Kirker, der har faaet indbygget sentgotiske Hvælvinger. I Gislum Herred staar 10, i Aars H. 11 og i Slet H. 12 Kirker ganske uden Hvælvinger, medens der i Kjær Herred kun er 2 og i Fleskum H. kun en eneste Kirke med Bjælkeloft baade over Skib og Kor. Flest fuldstændigt overhvælvede Kirker findes i Fleskum H., hvor Tallet naar op til 8. Hyppigt har kun Koret faaet Hvælving.

Som en af de stærkest ombyggede Kirker kan nævnes Visborg K.; mellem Taarnene er der særlig Grund til at fremhæve de ejendommelige, ottekantede Taarnbygninger i S. Kongerslev og Astrup (1542),

Visborg Kirke. Hindsted Herred.
(Hude fot.)

Sulsted Kirke. Altertavle. Kjær Herred.
(Hude fot.)

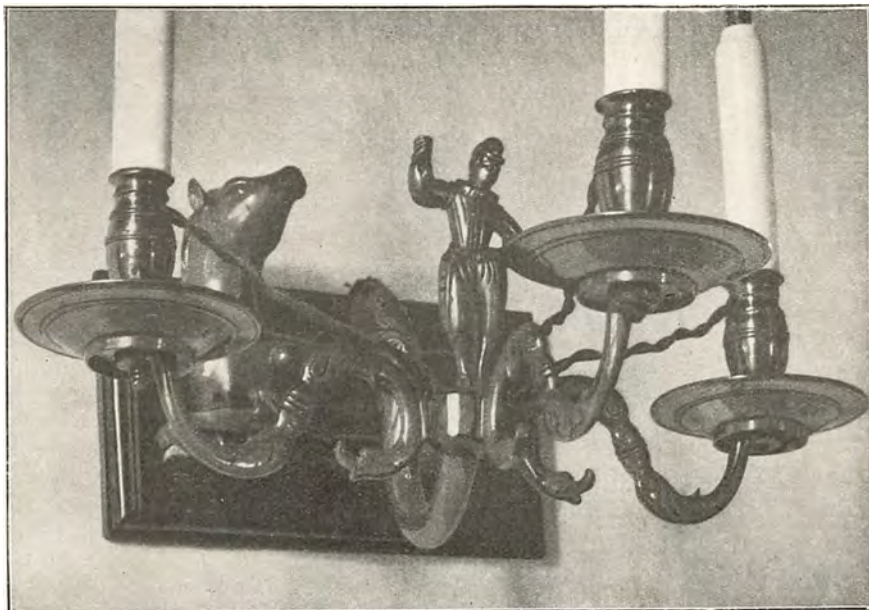
Kalkmalerier i Sulsted Kirke. Kjær Herred.
(Hude fot.)

der stammer fra Aartierne nærmest efter Reformationen og ligesom Visborg Kirkes Udvidelser skyldes Ejerne af Sognets Hovedgaard. Trods deres forholdsvis unge Alder er disse Tilføjelser endnu i alt væsentligt af gotisk Stilkarakter, og trods forskellige Korarmsudbygninger og Gravkapeller har Renæssancestilen her saa lidt som andetsteds formaaet at præge Bygningernes Ydre.

Hvad det indre angaar, findes der mellem de i Amtet fremdragne *Kalkmalerier* et ret anseligt Tal, som er malede i Tiden efter Reformationens Indførelse. Rester af romanske Dekorationer er fundne i Stenild (Gislum H.); sentgotiske Malerier er bl. a. fremdragne i Aalborg Budolfikirke (Evangelister, Helgener og det danske Rigsvaaben), men de rigeste Malinger findes i Sulsted (Kjær H.), hvis Hvælv er overbroderede med bibelske Scener, som Hans Maler fra Randers 1548 malede for Herremanden Just Høg til Vang, og som Stygge Høg lod forbedre 1599. Ved Midten af 16. Aarh. maledes ogsaa gotiske Ornamentranker og bibelske Scener paa Hvælvene i Gudum Kirke, og ved samme Tid (1556) dekoreredes Korhvælvet i Sønderholm med Renæssanceornamenter, Scener af Skabelseshistorien og Gabriel Gyldenstjernes og hans Hustrus Anevaaben.

Af *Kirkeinventaret* er de talrige, med de romanske Kirker samtidige Granitdøbefonte ret forskelligartede; der forekommer en Del usædvanligt smaa Fonte med enkle Profiler, f. Eks. i Ferslev, Gudum, Ellidshøj og Vilsted, men nok saa interessante er en Række store Fonte, dekorerede enten med enkelte fremspringende Hoveder eller med Dyrefigurer i højt og kraftigt Relief, hyppigt Løver, der kan være ordnede parvis om et fælles Hoved; paa en enkelt Font af denne Art, i Suldrup, forekommer en forvittret Indskrift. Fontekummen i Svenstrup er ottkantet med Dyrefigurer i fladt Relief, og et Par andre Kummer (Ajstrup, Ravnkilde) har Firpasform.

I Sønderholm Kirke sidder der paa Døren mellem Vaabenhus og Skib en Malmdørlaas i romansk Stil, og enkelte Lægmandskrucifix og Helgenfigurer stammer fra 13.—14. Aarh. (Ø. Hornum, Storvorde). Egnens interessanteste sentkatolske Altertavle findes i Nørholm; paa Fløjene ses Statuetter af S. Dominicus og af Knud den Hellige, og i Midtskibets Korsfæstelsesgruppe forestiller en knælende Figur den fra Kristian 2's Historie kendte fynske Biskop Jens Andersen Beldenak, som var født der paa Egnen. Andre sentgotiske Altertavler staar i Aaby Kirke, hvor Midtrelieffet forestiller Kristi Daab, i Komdrup og i Siem; Ajstrup Kirkes katolske Altertavle opbevares nu paa Aalborg Museum. Af andet sentgotisk Kirkeinventar findes i Visborg Kirke

Aalborg. Lysearm fra 16. Aarh. Budolfi Kirke.
(Hude fot.)

Aalborg. Budolfi Kirke.
(Hude fot.)

nogle Korstole, der skal stamme fra Mariager Kloster, og i Nørholm et Monstranshus med nydeligt udskåret Stavværksspir i gennembrudt Arbejde.

Ganske lignende Stavværksornamenter forekommer paa Prædikestolene i Frejlev og Voldsted, der maa være snedkrede paa Reformationstiden, og i det hele er Aalborgegnen ganske rig paa Prædikestole af usædvanlig høj Alder. Paa Stolen i Rostrup Kirke, der mellem ejendommelige Baandornamenter har et Billede af en skrivende Munk, læses Aarstallet 1544, og Vaabnene henviser til Villestrups Bygherre; fra de nærmest følgende Aartier er Prædikestolene i Sønderholm, Aarstrup og Hals (1572). Mellem de samtidige Altertavler forekommer der ikke faa lutheranske Fløjaltertavler, der endnu har bevaret den katolske Skik og har Døre til at aabne og lukke. En ejendommelig Tavle af denne Art i Rostrup, men vistnok stammende fra Gaardkappellet paa Villestrup, omfatter Relieffer af nederlandsk Arbejde; de andre, f. Eks. Hals (1598), Romdrup, Storvorde, Bælum og Skivum (1590), har maledede Billeder og Indskrifter.

En Del af disse Fløjtavler synes at være gjorte i Aalborg, hvis Snedkerværksteder ganske naturligt maa have præget Oplandets Kirkeinventar, og hvis smaa Særegenheder genkendes paa adskillige Arbejder i Højrenæssancestil. Smukt, men ikke aalborgensisk Inventar findes f. Ex. i Visborg Kirke; og mellem de øvrige, meget talrige Arbejder fra denne Periode kan som særlig interessante Aalborg-Værker fremhæves den elegante Altertavle i Sulsted og den ligesaa rige og dekorative, men noget naivere skaarne Tavle i Ajstrup (Kjær H., 1618), begge helt og holdent dekorerede med Relieffer. I selve Aalborg er foruden en Række Borgerepitafier fra denne Tid bevaret Prædikestolen i Vor Frue (1581, med Tilføjelser c. 1600). En sørgelig Ildsvaade har derimod ødelagt Vor Frues store, rigt skaarne Altertavle, der var udført 1620, og hvis Senrenæssancestil bl. a. har paavirket de mindre og yngre Tavler i Astrup (1634), Nørre Tranders og Vadum. Bruskarokke Snitværker forekommer kun sparsomt i Landsbykirkerne (f. Ex. Altertavlen i Farstrup, der vistnok er gjort af Lorents Jørgensen i Holbæk) og maa især søges i Aalborg Budolfikirke, hvor der findes flere barokke Epitafier, og hvor Altertavlen og Prædikestolen (1689 og 1692) er skaarne af Laurids Jensen, Billedsnider i Essenbæk Kloster ved Randers. Fra Beg. af 18. Aarh. stammer f. Ex. Inventaret i Nibe Kirke og Prædikestole i Nørre-Sundby og Nørre Tranders. I Durup K. er Altertavle og Orgel bygget i eet, saaledes som det kunde forekomme paa Pietismens Tid.

Nørre Tranders Kirke. Fleskum Herred.
Romansk Taarnrum.
(Hude fot.)

Rostrup Kirke. Hindsted Herred.
Prædikestol. 1544.
(Chr. Axel Jensen fot.)

Astrup Kirke. Hindsted Herred.
Korinteriør med Iver Juuls Epitafium.
(Hude fot.)

Aalborg. Fra Budolfi Kirke.
Borgerepitaf, Altertavle, Pulpitur og Prædikestol.
(Hude fot.)

Lungernes Gravkapel. Frue Kirke.
(Hude fot.)

Lungernes Gravkapel. Frue Kirke.
(Hude fot.)

Malmfont, 1619. Frue Kirke.
(Hude fot.)

Interiør, set mod Øst. Budolfi Kirke.
(Godfred Jensen fot.)

I Aalborg Vor Frue findes en meget anselig Malmfont fra 1619, i Budolfi en lille Marmortont fra 1728.

Af *Gravminder* fra Middelalderen findes, som sædvanligt i Jylland, ikke faa romanske Granitsten, saaledes i Nørre Sundby en Sten med et Krucifix, i Øls en anselig Sten med Relief af den gravlagte, i Ulstrup tre Sten med Korsstave, i Suldrup en ligeledes korsmærket Sten med et Par Runer F R G, og i Gislum en prismeformet Sten med to Løver. Medens Amtet er yderst fattigt paa Gravsten fra den yngre Middelalder, er der ikke faa smukke og sirligt hugne Sten med Portrætfigurer af Adelsmænd og deres Hustruer fra Christian 3's og Frederik 2's Tid, saaledes i Sulsted, Aarestrup, Sønderup, Bælum, Blenstrup og Astrup. Særligt maa fremhæves den store Sten over Gabriel Gyldestjerne til Restrup († 1553), som er opsat i Sønderholm Kirkes Kor, og hvis Portrætrelieffer er indfattede i en fint støbt Bronce-ramme med Vaabenskjolde og Evangelistmærker. I Visborg Kirke findes ikke blot et Par Sten, men ogsaa et stort Portrætmaleri fra Aar 1600, forestillende Jakob Seefeld og hans Familie; paa den Sten, som han har lagt over sig selv og sine to Hustruer, ses Døden afbildet som en Benrad. Større, noget yngre Sandstensepitafer findes i Aalborg Vor Frue, hvor Lungerne fra Odden indrettede deres Gravkapel, og hvor Marsken Jørgen Lunge († 1619) har faaet sig et stort Monument med Portrætstatuer af ham selv og hans Hustru, medens et andet Epitafium minder om hans Fader Ove Lunge († 1601) og et tredje, i udpræget Barokstil, om hans Svigersøn Henrik Lindenov til Gaunø († 1656). Fra et andet Gravkapel ved Vor Frue, det Høg'ske, er der bevaret et Smedejærngitter fra 1641. I Sulsted opsatte Stygge Høg 1627 et anseligt Mindesmærke, i Astrup Kirkes Kor staar et Epitaf over Iver Juul til Villestrup, og i Ravnkilde er der et Mindesmærke af lignende Art, opsat 1657 over Verner Parsberg. Paa Lindenberg opbevares et stort Epitafiemaleri fra Blenstrup Kirke, forestillende Rigmarsken Jørgen Urne († 1642) med sin talrige Familie.

Af Begravelser fra senere Tider kan fremhæves Epitafier og Stenkister i Aalborg Vor Frue (Stiftamtmandene G. Pentz, † 1726 og H. Skeel, † 1764), i Vadum (Peder Lassen til Rødslet), i Visborg (A. Arenstorff, † 1764) og i Durup (H. C. Rosencrone). Paa Aalborg Kirkegaard findes flere Ligsten og Monumenter i nyklassisk Stil fra Tiden c. 1800, deribl. en Støtte over Brigader Halling til Dronninglund.

KØBSTÆDER

AALBORG

Paa den sydlige Bred af Limfjordens Snævring er Aalborg i ældgammel Tid spiret frem i en bred Aadal, som mod Sydvest og Øst begrænses af høje Kridtbakker. Grunden er lav og sid, gennemfuret af et 5armet Aadelte: *Hasseris Aa, Vesteraa, Østeraa, Peder Barkes Aa* og *Klokkestøber-* eller *Østergravaa*. Uden Tvivl har det rige Sildefiskeri bidraget betydeligt til at bringe Byen i Vækst, men som Færgested til Vendsyssel laa den tillige saare gunstigt for Handel og Søfart. Det langstrakte, taarnsmykkede Hus, den bærer i sit *Vaaben*, hviler paa Bølge-linjer, og har Billedet af et Par Aal end ved en senere Misforstaaelse sneget sig ind mellem disse, er det dog ikke udelukket, at der — før Borgen byggedes — kan have ligget en Flække, i hvis Navn *Aal* har dannet Forleddet. Størst Sandsynlighed turde imidlertid den Forklaring have, som vil aflede *Navnet* af det oldnordiske *all*, et Strøm-leje. Allerede i første Halvdel af 11. Aarhundrede har Stedet været af en vis Betydning, idet der paa Hardeknuds Tid prægedes *Mynt*, mærket *Alabu* eller *Alebu*, ligesom der ogsaa siden, i Kong Hans' og Frederik I's Dage, var Myntsted her, hvor en *Myntergaard* omtales 1506. Adam af Bremen nævner Aalborg, som alt da hørte til Landets anseligste Stæder, et Knudepunkt for Samfærdselen med Norge, hvis Kongsemner under de blodige Tronkampe, som sønderflængede dette Land, Gang paa Gang søgte Ly og Bistand i Byen. Da Sigurd Slembedegn 1139 var bleven myrdet, førtes hans Lig hertil og gravlagdes i *Vor Frue Kirke*, en ærværdig, af angelsachsisk Stil præget Bygning, ved hvis Sydside der i hvert Fald senere laa et *Nonnekloster*, ligeledes helliget Jomfru Marie. Ogsaa Stadens anden Hovedkirke *St. Budolfi* peger — indviet som den var til den østengelske Helgen St. Botulf — tilbage til en Periode med levende kirkelig Paavirkning fra Vest, og disse to Kirker markerer saa nogenlunde Yderpunkterne i Øst-Vest for det ældre middelalderlige Aalborgs topografiske Udstrækning. Forsigtigt vigende tilbage fra den af Vandløb, Kær og Moser opfyldte Fjordbred har Bebyggelsens oprindelige Kærne samlet sig om Landevejs-gaden i Øst—Vest tværs over Aaløbene, den nuværende *Algade* mellem *Vor Frue* og *Budolfi*. Denne Færdselsaares østlige og vestlige Halvdel var ved den senere saakaldte *Ladbro* forenede over *Østeraa*, der — løbende i Skellet mellem Hellum og Fleskum Herreder, mellem *Budolfi* og *Frue Sogn* — 1456 med fuld Føje kaldes „*Aalborg Bys Aa*“; thi

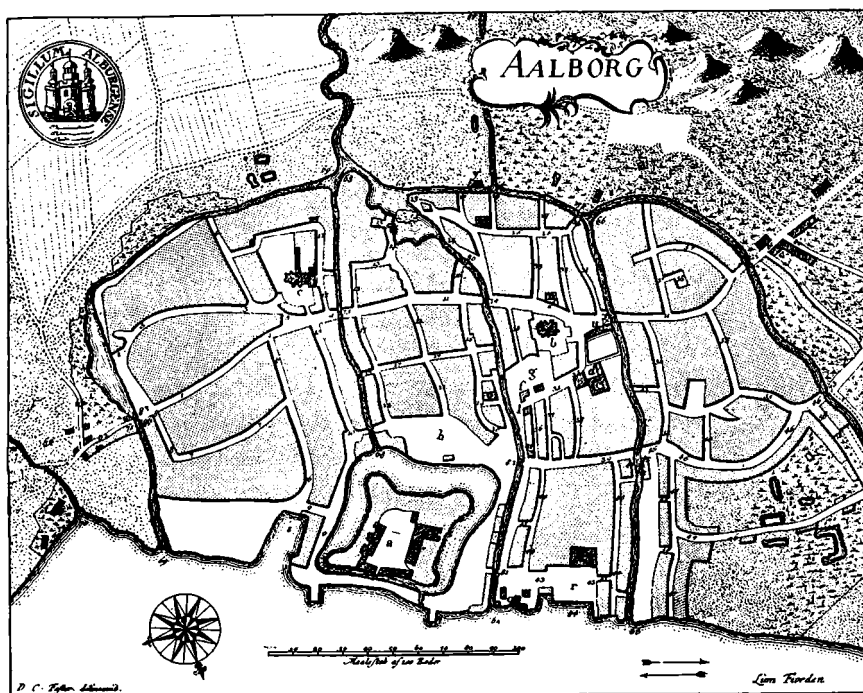

denne Strøm har fra første Færd været Livsnerven i den fremvoksende By, i dens Munding har Kaage og Baade søgt ind og i Strandengene langs dens Sider Salterboder uden Tvivl i Mængde fundet Plads. Ved dens Bred er ogsaa Stadens oprindelige Akseltorv, *Gammeltorv*, opstaaet tæt ind under St. Budolfi Kirkegaard og strækkende sig mod Øst direkte til Aaen, hvor Smaaskuder og Fiskerbaade kunde lægge til. Terrænet mellem Algade og Gammeltorv er Hjærtet i den gamle By; thi de nordligere Grunde ud mod Fjorden toges først lidt efter lidt i Brug, og et ærværdigt Gadenavn som *Strandstien* paa en Gyde, som fra Algade skærer sig ned til Torvet, turde tyde paa, at Fjorden forhen har strakt sig betydeligt dybere mod Syd. Den Bydannelse, som i Aarhundredernes Løb udformede sig om denne Stamme, naaede ved Middelalderens Slutning mod Vest til Vesteraa, og den murede *Vesterport*, et i 15. Aarhundrede opført, 1732 afbrudt Bygværk, stængede Algades Munding et Stykke Vest for Budolfi Taarn, hvor dets Ruiner 1907 fremdroges midt i Gaden ud for Museumsbygningen. Hvor *Gravensgade* nu løber, strakte sig i 15. Aarhundrede Byens vestre, dobbelte Grave, og Gadenavnet *Svingelen* rummer paa samme Maade Mindet om den Bom, som yderligere lukkede for Porten. Vesteraas søndre Løb og Engene Syd for Skolegade bestemte Bylegemets Sydgrænse, og som Hovedhjørnesten i Byens Forsvar laa lidt østligere i Aadeltaets Rod det ældste *Aalborghus* paa en lille, af Vandløbene omflydt Holm, bag den Vandmølle, som i Aarhundreder havde Plads her, og hvoraf Kronen alt 1231 nød Indtægt. 1340 sluttedes paa Borgen et Forlig mellem Hertug Valdemar og Grev Gerts Sønner, men utvivlsomt er den langt ældre, og Grundgravninger i Danmarksgade, samt 1916 for den ny Politistation i Rantzaugade, har glimtvis kastet Lys over Tomten, hvis Bolværker og Palisadeværk, samt sikre Spor af tredobbelte Grave er komne for Dagen. Mod Øst har den middelalderlige Bebyggelse næppe strakt sig stort videre end til Frue Kirke, medens den mod Nord efterhaanden havde banet sig Vej ud paa Strandengene Vest for Østeraa, hvor *Bispensgade* opstod, opkaldt efter den Gaard, Viborg-Bispen før Reformationen ejede her, hvor den endnu 1682 omtales i Privateje.

Indenfor denne Krans af Vandløb, Volde og Grave udfoldede Bylivet sig rigt og blomstrende, ja allerede tidligt synes disse Rammer tilmed at have været for trange; thi udenfor Vesterport — omtrent paa søndre Hjørne af Al- og Vestergade — havde *St. Peders Kirke* fundet Plads, en Bygning, som efter Reformationen forsvandt, men hvis Lade bibeholdtes til 1661 og den Dag i Dag mindes i Gadenavnet *Tiendeladen*. Omtrent midt i Byen, halvvejs mellem Budolfi og Vor Frue, laa

Aalborg, stukket af S. Joachim 1729.

Aalborg 1768 efter „Danske Atlas“.

Graabrødreklosteret, der nævnes 1268 for første Gang. Dets Kirkegaard og Kirke, Klosterbygninger og Kaalgaard indtog Terrænet, som mod Nord begrænses af Algade, mod Vest og Syd af Østeraa, som her ved Ladbroyen bøjede i en Bue mod Øst. *Brødregyde*, der munder ud i Algade overfor de Grunde, Franciskanerklosteret ejede, er nu ene om at bevare Mindet om dette, der efter Brødrenes Udjagelse 1530 gik over i privat Eje. Ikke Sten paa Sten er nu tilbage, medens det berømte, 1431 grundlagte *Helligaandskloster*, indstiftet til Pleje af syge og fattige Folk, endnu er i Behold Nord—Vest for Budolfi Kirke, hvor dets firfløjede Kompleks støder op til Vesteraas gamle Leje. Desuden fandtes der uden for Vesterport en *St. Jørgensgaard* for de spedalske, som paa Grund af Smittefarens ej maatte færdes frit i Staden. 1513 forenedes den dog med Helligaandsklosteret, der omdannede den til Ladegaard og overflyttede Patienterne til et Hus i Nærheden. Hinsides Gravene maa vistnok ogsaa det *Helligkorskapel* søges, som omtales 1529. De mange gejstlige Stiftelser fandt Rygstød i et driftigt, velstaaende Borgerskab, der fra 1342 levede under egen Stadsret og efter middelalderligt Mønster var organiseret i Gilder og Lav af delvis religiøs Karakter. Størst Anseelse nød det 1431 paa Borgmester Peder Ilfarsens Foranledning indstiftede „*Guds Legems Lav*“, senere almindelig kendt under Navnet „*Papegøjegildet*“ eller *Købmandenes Compagni*, hvis Skraa skriver sig fra 1441, og hvis Gildehus ved søndre Hjørne af Bispensgade og Østeraa opførtes 1463. 1737 og 1847 ombyggedes det, og 1889 indviedes paa samme Sted den Bygning, hvori det ærværdige Selskab nu har til Huse.

Mod Middelalderens Slutning gik Aalborg en stormfuld Tid i Møde, indvarslet 1501 af en frygtelig Ildebrand, som lagde en stor Del af Staden i Ruiner. Fra de nærmest følgende Aar skriver sig det berømte, gavlkronede Stenhus, den saakaldte „*Kong Hans' Gaard*“ Nord for Budolfi Kirke ved Vestenden af Gammeltoiv. Den ejedes af Tolder og Borgmester Hans Bartholomæussen, der 1520 udnævntes til Lensmand og 1522 faldt for Morderhaand, og Traditionen fortæller, at Kong Hans døde indenfor dens Mure. Uden Tvivl har Kongen dog lukket sine Øjne paa det gamle Aalborgshus, sikkert er det i hvert Fald, at han døde i Aalborg 20. Februar 1513. Hans Bartholomæussens Stenhus findes ikke mere; thi trods kraftige Forsøg paa at redde dette Monument, maatte det 1873 vige for at afgive Grund til Diskontobanken, og kun 2 ejendommelige, gothiske Bislagsten med Aarstal 1521 og Minuskelindskrift — „o rex glorie xpe veni cum pace“ og „ihs maria anna“ („O, du Ærens Konge, Kristus, kom med Fred“, „Jesus, Maria, Anna“)

— bevarer nu Mindet om det gamle Stenhus. Under Reformationstrøret blev Brødrene forjagne baade fra Franciskaner- og Helligaandsklostret 1530, samme Aar som Byen hjemsogetes af en ny frygtelig Brand, og 1534 brød et voldsomt Uvejr løs, da Skipper Klement med sine Bondeskarer i September indtog Aalborghus. Adelens Hær, som ilede til Undsætning, blev oprevet i Slaget ved Svendstrup 15. Oktober, og Oprørerne spillede nu Herrer i Byen, indtil Johan Rantzau 18. December tog den med Storm. Landsknægtene foer blodigt frem i den faldne By, og lammet, forrevet og plyndret gik Aalborg ind i den nye Tid, som indvarsledes ved Reformationens endelige Sejr. 1536 omdannedes Helligaandsklosteret til verdsligt Hospital, dets Kirke forsvandt i den følgende Tid, og 1554—1848 havde Latinskolen Plads i det østre Stenhus. Den i Krigstummelen ødelagte St. Jørgensgaard nedlagdes, men Kirken, afbrudt 1808, og Kirkegaarden vedblev at være i Brug. Frue Klosters Gods inddroges under Slottet, Kirken blev 1555 af Christian III skænket Byen til Sognekirke for Vor Frue Sogn, medens Klosterbygningerne, der havde lidt meget under Branden 1530, for en stor Del nedbrødes og nu fuldstændigt er forsvundne. 1877 fik den mærkelige, gamle Frue Kirke samme Skæbne, og en ny Kirkebygning opførtes paa dens Tomt.

Under Indtryk af Klement-Episoden paabødes det 1535, at Byens Værn af Volde og Grave skulde sløjfes, og det gamle Aalborg Slot, der under Stormen havde faaet sit Dødsstød, nedlagdes. Allerede Frederik I havde tænkt paa at omdanne Graabrødre-klosteret til Slot, men denne Tanke blev dog atter opgivet, og Christian III udsaa en ny Byggeplads, liggende Øst for Østeraa helt ude paa Stranden. 1539 paabegyndtes Byggearbejderne her og fortsattes langsomt i de følgende Aar, da der rejstes et af Mur og Bindingsværk opført Kompleks, omgivet af en Krans af Grave og Volde. Under Christian den Fjerde ombyggedes og udvidedes Slottet, vestre og søndre Længe nedbrødes o. 1850, og bevaret er nu kun Nord- og Østfløjen, som bruges som Bolig for Stiftamtmanden og med sine grundmurede Ydermure og Bindingsværksfacader mod Gaarden hører til Landets ejendommeligste Bygningsminder.

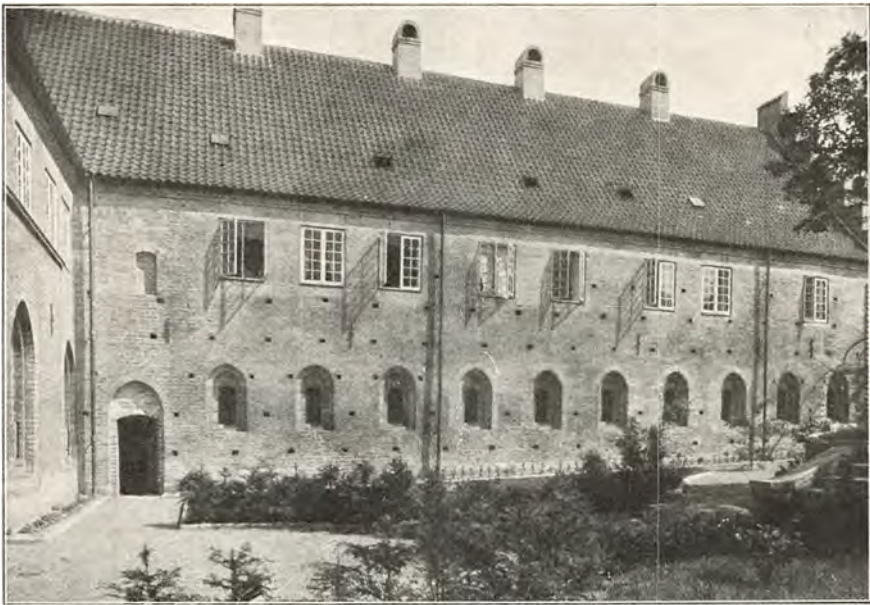
Trods Bestemmelsen om, at Byens faste Værker skulde jævnes med Jorden, bibeholdtes de dog stadig, men Aalborgs stærke Udvikling i Løbet af 16. Aarhundredes sidste Halvdel gjorde hurtigt deres Værdi illusorisk. 1546 havde Staden faaet nye Privilegier, 1554 gjordes den til Sæde for Vendelbo Stift, og den Storhedsperiode, driftige Købmænd i Frederik II's og Christian IV's Tid skabte Byen, paatrykte den saa karakteristisk et Præg, at det blev afgørende for dens Fysiognomi lige

til vore Dage; thi først Aaernes Overdækning og de store, moderne Nedbrydninger har udslettet det af tætsluttet Bindingsværk, af Bolværker og Broer bestemte Bybillede, hvis ejendommelige maleriske Skønhed gjorde det gamle Aalborg til en Perle blandt Danmarks Byer. Kun et enligt, lige til sit Fald 1917 upaaagtet Bindingsværkshus ved Cortesyde viste middelalderlige Konstruktioner, ellers er det gamle Aalborg afgjort renaissancepræget. Byggesættet er dog af en egen Type ikke alene paa Grund af Husenes monumentale Storhed — 3 Stokværk var ikke ualmindelige —, men tillige af den diskrete, velovervejede Brug af Udskæring og Façadedekoration, som aldrig — i Modsætning til Byer som Odense og Kjøge — fik Lov til at tilsløre de konstruktive Hovedled, der frit synligt gjorde sig gældende. Endnu for en Menneskealder siden troppede disse Bygninger op i imponerende Række langs Øster- og Vesteraa, Gammeltorv og i alle de gamle Gyder, men efter de senere Aars stærke Indhug er kun faa Førsterangshuse tilbage, Bygninger som — revne ud af det tidligere, maleriske Milieu — dog den Dag i Dag hævder sig i myndig Bredde og Kraft. Det store Komplex (*Klingenbergs Gaard*) nordligst ved Vesteraas Østside ved Pontonbroen er en værdig Type paa en rig, gammel Aalborggaard fra denne Periode. Med simple, affacede Knægte og 3 Stokværk høj staar *Østeraa Nr. 23* nu som den sidste Rest af den Række anselige Bindingsværksfaçader, som forhen flankerede det i Bolværker indfattede Aaløb; thi 1918 faldt Søstergaarden (*Østeraa Nr. 21*) — den saakaldte *Lybækkegaard* — for at vige Plads for en Nybygning for Landmandsbanken, og 1873 havde den hinsides Aaen ved Hjørnet af Nytorv liggende ærværdige *Svalegaard*, langs hvis Forside der løb en udvendig Svale, maattet lade Livet til Fordel for et Pengeinstitut. Fra en af de forsvundne Bygninger ved Aaens Munding, Vest for hvilken Byens Havn var indrettet ved det saakaldte Aalborgs „Hoved“, stammer det prægtige, rigt udskaarne Renaissance-Interiør, som nu er Aalborg Museets bedste Smykke. Sammesteds bevares adskillige karakteristiske Rester af nedbrudte Bindingsværksgaarde, Knægte, udskaarne Porthamre med Indskrifter og andre Enkeltheder, særlig den af rigt Snitværk prydede Portal (1571) fra Storkøbmanden og Borgmesteren *Poul Pop's Hus*, som indtil 1909 laa paa Hjørnet af Brødregyde og *Østeraa*. Endnu findes der *Nytorv 18* en god, 2 Stokværk høj, trelænget Renaissancegaard i Behold med Svale og pyntelig mønstermuret Østgavl; en malerisk Gaard af noget lignende Type har Plads paa *Hjørnet af Jomfru Annegade og Stormgade*, og bygget sammen med Resterne af et middelalderligt Stenhus rejser en smuk, 3 Stok-

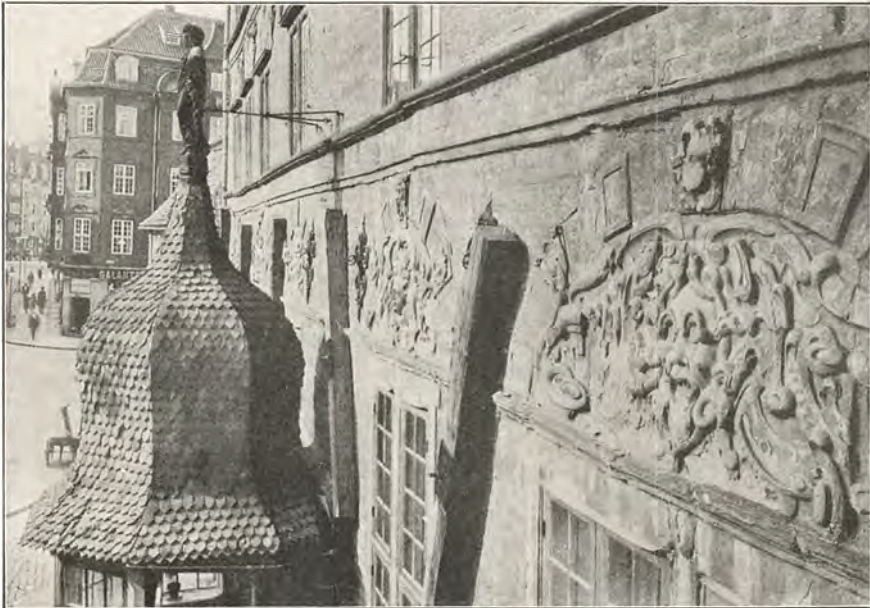

Aalborg. Jens Bangs Stenhus.
(K. Hude fot.)

Aalborg Hospital.
(K. Hude fot.)

Aalborg. Jens Bangs Stenhus.
(Hugo Matthiessen fot.)

Jens Bangs Stenhus.
(Hude fot.)

Østeraa 25. Jørgen Olufsens Gaard.
(Hude fot.)

Frue Kirke.
(H. M. fot.)

„Den mørke Gang“.
(Hude fot.)

Aalborg.

værk høj Bindingsværksfacade sig ved *Hjørnet af Adelgade og Klosteretorvet*. Beklageligt er det, at en Række karakteristiske Pakhuse ved *Kattesundet* nu er dødsdømte; thi Aar for Aar har tyndet kraftigt ud i de gamle Bindingsværksgaardes Tal. Det tidligere Posthus — Hjørnet af Al- og Adelgade — er dog flyttet og genopført Syd for Vor Frue Kirke, hvor det nu afgiver Lokaler for Folkebiblioteket, og da Sidelængen til Bispensgade 3 et 3 Stokværk højt Bindingsværkshus mod Cortesgyde — Resten af en i sin Velmagt ret anelig Renaissancegaard — 1917 maatte vige, erhvervede en Privatmand Tømmeret for at genrejse Huset i den vestlige Del af Byen i Nærheden af Banelinjen. Trods det rivende Svind gemmer der sig dog stadig rundt om i Byen, baade i Gader og Baggaarde en Mængde Bindingsværk af 16. og 17. Aarhundredes Type, som særlig i de snævre Smaagyder bidrager stærkt til at fastholde disses ejendommelige, gammeldags Præg; thi i Fortidens Aalborg var Bindingsværk næsten eneraadende, og selv i Renaissancens frodigste Byggeperiode var det kun faa Borgere, som rejste Hus af Grundmur. Skete det, byggede man rigt og stort, og de to Stenhuse fra denne Tid, Aalborg har været saa lykkelig at bevare, hører begge til den borgerlige Arkitekturs mest fremragende Monumenter i Danmark, nemlig *Jens Bangs Stenhus* og *Østeraa 25*. Sidstnævnte Ejendom — med Urette almindelig kaldet „Ellen Marsvins Hus“ — er et Gavllhus med fladbuede Vinduer, smeddede Jærnankre, vandrette Profilbaand og en statelig Sandstensportal, opført 1616 af Borgmester Jørgen Olufsen, medens Datidens berømte Storkøbmand Jens Bang, som spillede en mægtig Rolle i Byen, 1623—4 rejste det stolte Stenhus paa Hjørnet af Adelgade og Østeraa, hvori Svaneapoteket indrettedes 1670. Kronet af festligt svungne Gavle, rigt udsmykket af Sandsten med buskbarok Ornamentik er denne Pragtbygning, der i de sidste Aar ved en grundig Undermuring og Istandsættelse er reddet fra Undergang, Aalborgs mærkeligste, af Staten fredlyste Minde om Byens Blomstring i det 17. Aarhundredes første Tid.

I denne Periode af Medbør og Opdrift voksede Bylegemet stærkt; tættere og tættere klyngede Husene sig sammen, højere og højere rejste de udkragede Stokværk deres Udhæng over de trange Gyder, hvis Navne for en Del endnu bevarer Mindet om de rige Købmandsslægter, som dominerede Byen: — *Maren og Karen Poppes Gyder*, *Cortesgyde*, *Braskensgyde*, *Jens Bangs gyde*, *Maren Turisgade* og flere. Blandt disse Gyder var „den mørke Gang“, der — som en dyb Rende mellem udkragede Bindingsværksstokværk fra Maren Turisgade til Østeraa — lige til Lybækkegaardens Fald 1918 malerisk bevarede en Stump

af Bybilledet fra Christian IV's Dage. Færdselen i Byen nødvendigjorde nye Broer over Aerne, og til alle Sider sprængte Byggeriet den Ramme, hvori allerede det middelalderlige Aalborg havde funden Pladsen for snæver. 1604 anlagdes hinsides Østeraa paa højre Bred, Syd for det nye Slots Glacis, et nyt Torv, *Nytorv*, og hele Terrænet mellem dette og Algade erobrede fuldstændigt af Bebyggelsen. Inddæmmede Arealer Øst herfor aabnede nye Udviklingsmuligheder, og mod Vest havde Byen forlængst indkapslet Vesteraa i et Gadenet, idet *Vestergade*, *Urbansgade* og det omliggende Terræn opfyldtes af Gaarde, Lader og Huse. Overfløjet af Byggeriet stod den gamle *Vesterport* tilbage, brugt som Fangehul, medens der længere mod Vest for Enden af Vestergade rejstes en *ny Vesterport* som et Led i den Krans af Volde og Grave, man i 1630erne lagde om Byen.

Som et knugende Tryk tyngede Kejserkrigen og de følgende Svenskekrige Borgerskabet ned, under de gentagne Besættelser og Udskrivninger udmarvedes Byens Kræfter i frygtelig Grad, og 1663 hærgede oven i Købet en voldsom Brand Kvarteret om Budolfi Kirke. Alle disse Ulykker lammede for lang Tid det før saa driftige Bysamfund, men trods alt vedblev Aalborg at være Landets næststørste By, der 1672 talte 4181 Indbyggere, og baaret frem af en energisk Købmandsstand, hvis „store og velfornemme“ Mænd skinsygt søgte at holde de øvrige Limfjordsbyer nede, hævede den sig langsomt i Løbet af det 18. Aarhundrede, da den „gammel, stor, velbebyggt og folkerig“ — 1769 tællende 4160 Indbyggere — fastholdt sin Stilling som den næst København mest formuende By i Landet. Efter saa betydelig en Byggeperiode, som Renæssancetiden havde været for Aalborg, fik det 18. Aarhundrede — da Staden skaanedes for større Brande — ikke Lejlighed til i nævneværdig Grad at sætte sit Præg paa Byens Arkitektur; thi solide og storladne gjorde de gamle Købmandsgaarde stadig god Fyldest, og kun pletvis her og der satte nyere Stilformer Spor. Det værdige, barokke *Raadhus* paa Gammeltorv, opført 1759, den noget yngre Barokgaard paa Vestergade — nu *Hotel Phønix* — og en 2etages grundmuret Gaard ved Nordsiden af Nytorv paa Hjørnet af Østeraa er de mere monumentale Repræsentanter for det 18. Aarhundredes Aalborg.

I første Halvdel af det 19. Aarhundrede syntes Faren for, at den velhavende Købmandsby atter skulde miste sin førende Stilling, ret overhængende. Krigen med England havde givet Skibsfarten et Knæk, Norges Tab 1814 følte som et haardt Slag, da Aalborg frem for nogen anden By i Danmark fra gammel Tid havde staaet i livlig Forbindelse med dette Land, og de med Aggertangens Gennembrud 1825 ændrede

Besejlingsforhold i Limfjorden og de nordjydske Smaabyers stadig voksende økonomiske og merkantile Selvstændighed bragte de Grundpiller til at vakle, som i Aarhundreder havde baaret Aalborgs Magtstilling. Bygningen af *Pontonbroen*, der 1865 aabnedes for Trafik efter den Forsinkelse, Krigen og Byens Besættelse af Tyskerne 1864 havde voldet, bidrog dog til at knytte Oplandet i Vendsyssel nærmere til Staden og afværge den Fare, som truede fra det opblomstrende Nørre-Sundby, og 1869 fik Aalborg *Station* ved den jydsk Stambane, der 1871 forlængedes ud over Vendsyssel. 1879 toges den af franske Ingeniører opførte Jernbanebro over Limfjorden — Landets største Arbejde i sin Art — i Brug, og disse moderne Forbindelseslinjer skabte Muligheder for en hurtig Opblomstring, som i fuldt Maal udnyttedes. Under nye Former underbyggede Byen saaledes atter sin gamle dominerende Stilling som en Slags Stabelstad for Vendsyssel og Limfjordsegnene, og under denne Fremvækst skiftede Staden Aar for Aar Ydre. Fortidens Aalborg, der — tætpakket af Bindingsværk — saa malerisk henlaa i et Billede af svundne Dages Stemning og Poesi, begyndte saa smaat at smuldre bort, idet Nybygninger i stedse stigende Tal sprængte sig Vej over det gamles Ruiner, lidt efter lidt gennemførtes Aernes fuldstændige Overdækning, hvorved et af de mest karakteristiske Træk i Byens Fysiognomi slettedes ud, og i den hastige Opkomst ofredes flere monumentale Fortidslevninger, hvis Tab Eftertiden maa beklage dobbelt, fordi den ikke indser, hvorledes disse Bygninger har kunnet ligge Udviklingen i Vejen.

Endnu større Omfang tog Byens Opsving dog fra 1890erne, da de mange Baneanlæg, som concentrisk udstraaler fra Aalborg til alle Sider, blev til Virkelighed og saa afgørende fastslog dens Betydning som Nordjyllands Knudepunkt; thi 1897 aabnedes Fjerritslevbanen for Trafik, 1899 Sæbybanen og Aarsbanen, 1900 Hadsundbanen, og 1910 forlængedes Aarsbanen til Hvalpsund. Samtidigt var ogsaa Havnen stadig udvidet og uddybet, 1907—08 til 24 Fod, og en Mængde store industrielle Virksomheder blomstret op, først og fremmest *Cementfabrikerne*, af hvilke Portland-Cement-Fabriken 1891 toges i Drift.

Den stærke Trafikforøgelse, Anlægget af de mange Privatbaner medførte, gav Stødet til, at Aalborg Personbanegaard, som oprindeligt havde Plads for Enden af Jernbanegade, en ny Færdselsaare, som havde dannet sig som en sydlig Forlængelse af Gravensgade, maatte flyttes ud til dens nuværende Plads længere Syd-Øst for Byen. Følgen heraf var, at der ved den nye Banegaard hurtig aflejredes et stort, fuldt moderne Bykvarter, hvis Hovedaare blev den skævt paa den gamle By-

Aalborg. Brænderigaarden. Hjørnet af Stormgade og Jomfru Annegade.
(H. M. fot.)

Aalborg. Østeraa 21 (Lybækkergaarden og 23—25).
(Hude fot.)

plans Akse anlagte *Boulevard*. Uden Hensyn til de ældre Trafiklinjer førte denne Gade ind i det gamle, tæt sammenklumpede Aalborg, hvor den forvildede sig i snævre Gyder og Krinkelkroge om den sydlige Del af Østeraa, og saaledes som Forholdene udviklede sig, blev det nødvendigt radikalt at skære igennem Hindringerne for at sætte den nye Trafikaare i direkte Forbindelse med Byens Centrum. 1910—12 raseredes derfor en stor Del af det gamle Bykvarter, som spærrede, og hvor Skomagergade og Skottergaarden i gammeldags Idyl havde ligget, anlagdes i disse Aar den brede, storstadsagtige Boulevard, samtidigt med at Østeraagades sydlige Del udvidedes betydeligt. De Linjer, som i Aarhundreder havde været bestemmende for Bylegemets Struktur, forvaskedes saaledes voldsomt, en Række gamle Bygninger og et karakteristisk Købstadbillede forsvandt fuldstændigt, men det voksende Bylegeme fik Luft, — en direkte, anselig Færdselsaare, skærende Torvene og Byens to Hovedgader, var skabt mellem Banegaard og Havn. En Række store, moderne Nybygninger skød op paa de faldne Huses Grunde, hvor Ejendomsskyldsværdien steg fra ca. 1 Million til ca. $3\frac{1}{2}$, og det mest storstadprægede Aalborg samler sig nu om dette Strøg, hvor Byens *Administrationsbygning* har faaet Plads.

Hugo Matthiessen.

Af Myndigheder m. m. i Byen nævnes: Stiftamtmanden over Aalborg Stift, tillige Amtmand over Aalborg Amt, 1. Statsadvokatur i Vestre Landsretskreds m. Forretningerne vedrørende Aalborg, Hjørring og Randers Amter, Nordjydske Nævningekreds i Vestre Landsretskreds, Tingsted Aalborg, hertil henhører: Aalborg og Hjørring Amter samt Kjettrup-Gjøltrup, Kollerup, Hjortdal, Klim-Thorup, Vust, Tømmerby-Lild og Øsløs-Vesløs- Arup Sogneraadskredse af Thisted Amt, Dommeren i Aalborg Købstad, Tingsted Aalborg, Dommeren i Aalborg Birk og Fleskum Herred, Tingsted Aalborg, Politimesteren i Aalborg Købstad samt Aalborg Birk og Fleskum Herred, Borgmesteren.

Biskoppen over Aalborg Stift, Stiftsprovsten, tillige Provst for Aalborg Købstads Provsti og Sognepræst til Budolphi K., 1. res. Kapellan ved Budolphi K., tillige Præst ved Hospitalet, 2. res. Kapellan ved Budolphi K., Sognepræsten til Vor Frue K., den midlertidig præsteviede Medhjælper, den res. Kapellan ved Vor Frue K., tillige Sognepræst til S. Tranders, Sognepræsten til Vor Frelsers K., den res. Kapellan ved Vor Frelsers K.

10. Reg. m. 9. og 30. Bat., 15. Reg. m. 39., 40. og 50. Bat.

Amtslægen, tillige Kredslæge i Aalborg Lægekreds, Kredslægen i

Aalborg Amts søndenfjordske Lægekreds, 2 Kommunelæger, andre Læger, Chefen for 5. Udskrivningskreds, tillige Mønstringsbestyrer, Postinspektøren i 4. Distrikt, Amtsvejinspektøren, Bygningsinspektøren, Brandinspektøren, Branddirektørerne f. Aalborg og f. Kjær, Fleskum, Hornum og Hellum Herreder, Kontrolløren f. Fiskeriet i Limfjorden, Konsuler f. Foren. Stater, Tyskland og Østrig-Ungarn, Konsularagent og Vicekonsul f. Brasilien, Konsul og Vicekonsul f. Storbritannien og Irland, Konsularagent f. Italien, Vicekonsuler f. Dominik. Republik, Grækenland, Meksiko, Nederlandene, Norge, Portugal, Rusland og Sverrig, statsautoriserede Revisorer, Dyrlæger, Arbejds- og Fabrikstilsynets 3. Kreds, 6. Trafik-, 10. Banesektion, Jernbaneselskaberne: Aalborg-Hadsund, Aalborg-Hvalpsund og Fjerritslev-Nørre-Sundby-Frederikshavn, Sagførerraadet f. 5. Kreds (Aalborg, Hjørring, Thisted, Randers og Viborg Amtler), Turistforeningens Bureau, Den Københavnske Sø-Assuranceforening, Kgl. oktr. Sø-Assurance Komp., Dansk Bjergningskomp., Danmarks Afholdsforening, Landsforeningen Den personlige Friheds Værn, Amtstue.

Aalborg Bys og Omegns Spk., Diskonto- Laane- og Sparebank, Landbospk., Filialer af Nationalbanken, Landmandsbanken og Den danske Andelsbank, Hypothekforeningen f. Laan mod sekundær Prioritet i faste Ejendomme i Aalborg, Kreditforeningen af Ejere af mindre Ejendomme paa Landet i Jylland, Nordjydsk Bank, Kreditbank.

Næst at henvise til Byplanen nævnes:

Katedralskolens samt Aalborg Stifts og Amts forenede Biblioteker, en M. og Rsk., flere private Skr. og Handelsskr., Kamillianerklinikken, Frue Sogns Præstegaard, Klubben Enigheden i Kompagnihuset, en Arbejderforening, et Soldaterhjem, De nordjydske Værgeraads Optagelseshjem, flere Børneasylar.

Aalborg Stifts gejstlige Enkekasse, ekstraordinære Pensionskasse f. Præsteenker og Hjælpepensionsenkekasse, Hospitalet (Stiftelse) i det gamle Helligaandskloster m. Hospitalskirken, flere andre Friboliger (Caroline Smiths Minde, Jomfru Wogensens Stiftelse, Bolig f. Enker og ugifte Fruentimmer, Sparekassens Fribolig), Postbudenes Alderdomshjem, Trøstens Bolig (Stiftelse), Frelsens Hærs Bygning.

Endvidere følgende industrielle Anlæg: Flere Bogtrykkerier, Jernstøberier, Maskin- og Skibsbyggerier, et Jernskibsværft, flere Træskærerier, et Saltraffinaderi, et Dampfarveri, et Dampbageri, flere Væverier, Slagterier, Ølbryggerier og Mejerier, en Dampmølle, et kemisk Laboratorium og Fabb. for Margarine, Mineralvande, Malt, Sirup, Konserver, Aquavit, Sprit, Sennep, Tobak, Cementvarer, Land-

brugsredskaber, Halmvarer, Klæde- og Uldvarer, Jumber, Lim, Olie, Soda og Svovlsyre.

Byen har en Varmbadeanstalt og ved Limfjorden flere Badeanstalter. Den har flere Anlæg, saaledes Frederikskilde eller Kilden m. Restaurationer og en Statue af General Schleppegrell, Skovbakken m. Restaurationer og et Theater, Karolinelund eller Det militære Anlæg m. Restauration, Blegkilde m. Restauration og Bejsebakken. Paa Store Torv staar en Rytterstatue af Chr. IX.

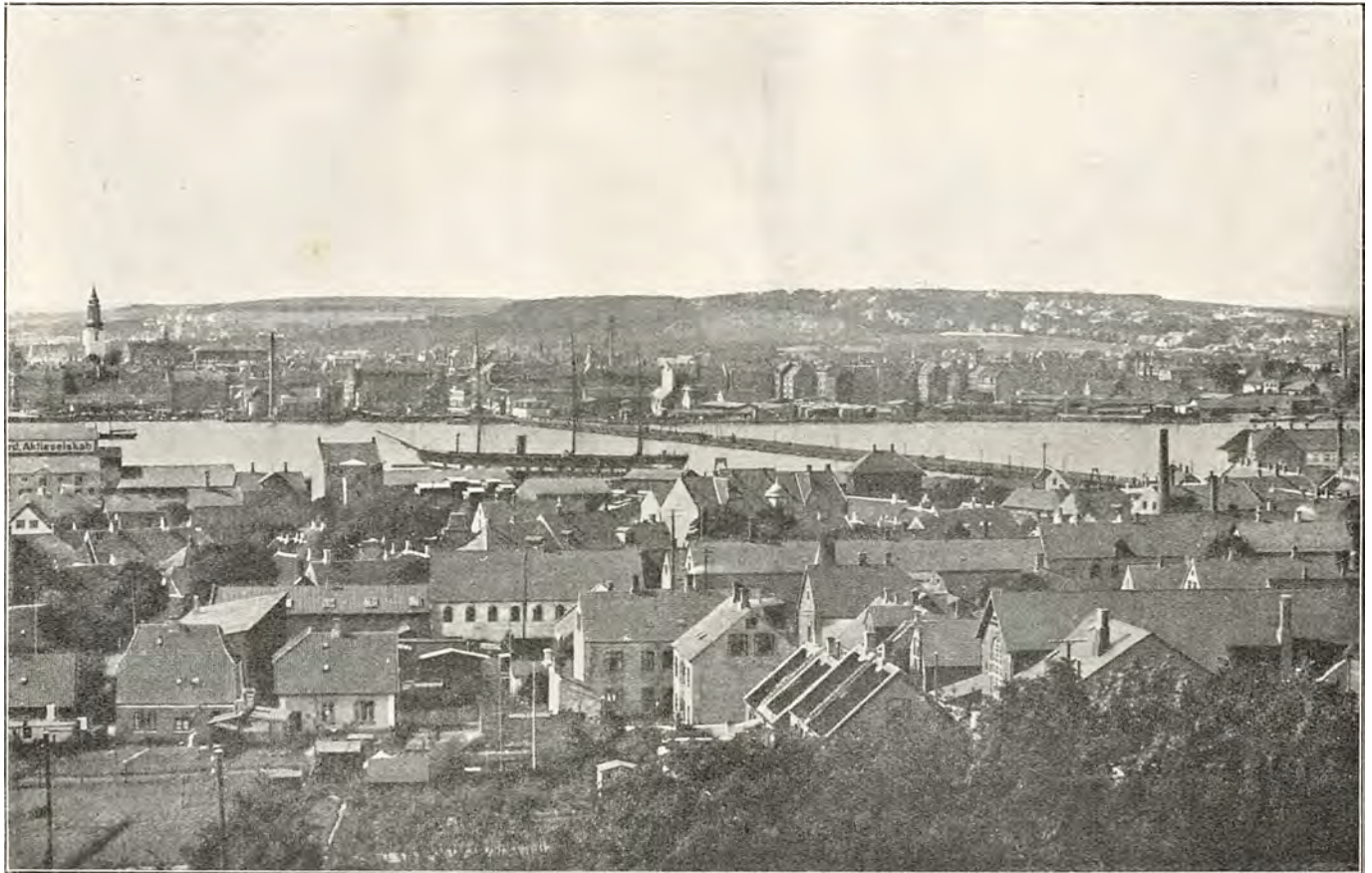
Byen har Dampskibsstation og Lodseri, og den har Statstlfst. og Tlfst.

M. J. Darre.

AALBORG: STATISTIK

<i>Areal</i> (1916): 869 ha.		<i>Kommunale Vælgere</i> (1917):	
<i>Faste Ejendomme</i> (1911): 1768		Mænd: 3846	
heraf Beboelseshuse:		Kvinder: 3987	
med 1 Etage: 243		I alt 7833	
- 2 Etager: 563			
- 3 eller flere Etager: 888			
	I alt 1694	<i>Haandværk og Fabrikdrift</i> (1914):	
Antal Lejligheder: 8958		Antal Bedrifter:	
<i>Befolkning:</i>		uden egtl. Arbejdere: 491	
1801: 5579		med 1—5 Arbejdere: 435	
1855: 9102		- 6—20 — 95	
1880: 14152		- 21—100 — 31	
1901: 31457		- over 100 — 6	
1916: 38102		I alt 1058	
<i>Erhvervsfordeling</i> (1911):		heraf:	
Haandværk og Fabrikdrift: 14268		med mekanisk Kraft: 195	
Handel: 7179		Samlet Personel: 6702	
Transport: 4109		heraf:	
Immaterielle Erhverv: 2366		egentlige Arbejdere: 4937	
Andre Erhverv: 5527			
	I alt 33449	<i>De vigtigste Fag:</i>	<i>Bedrifter</i> <i>Personel</i>
<i>Indkomstkatteydere til Staten</i> (1918—19):		Bagerier m. v.: 49 254	
Antal: 10378		Slagterier m. v.: 49 173	
disses samlede Indkomst: Kr. 24.687900		Tobaksfabrikker: 11 803	
heraf betales i Skat: - 471805		Skrædderforretninger: 163 338	
<i>Formueskatteydere til Staten</i> (1918—19):		Skomagerforretninger: 92 119	
Antal: 2373		Murerforretninger: 40 192	
disses samlede Formue: Kr. 61.162600		Tømrerforretninger: 22 168	
heraf betales i Skat: - 88729		Snedkerforretninger: 45 295	
<i>Folketingsvælgere</i> (1918): 15716		Malerforretninger o. l.: 52 210	
<i>Landstingsvælgere</i> (1918): 12424		Bomuldsspinderier: 1 336	
		Klædefabrikker: 1 200	
		Maskin- og Skibsbyggerier m. v.: 6 554	
		Bogtrykkerier m. v.: 16 283	
		<i>Udskækningssteder</i> (1914):	
		med stærke Drikke: 91	
		uden stærke Drikke: 8	

Aalborg, set fra Skansebakken ved Nørresundby.
(Karner fot.)

Budolfi Kirke i Aalborg.
(Stenders Forlag)

Posthuset i Aalborg.
(Arkitekt, Prof. H. Kampmann)

Udsigt over Aalborg.
I Baggrunden Budolfi Kirke, t. h. Jens Bangs Stenhus.
(Karner fot.)

Nørresundby

1 Nørresundby St.	15 Hotel „Skandinavian“
2 Lambertsminde	16 Sold- og Havnepontor
3 Vestre Anlæg	17 Station (Sjæbybanen)
4 Hotel „Cimbria“	18 Posthus og Telegrafst.
5 Skulpturstatue	19 Afholdshjem
6 Svineslagteri	20 Bryggeri
7 Nørresundby Kirke	21 Fabrikværk
8 Realskole	22 Elektricitetsværk
9 Kommuneskole	23 Sæsværk
10 Apotek	24 Skansehuser
11 Præstegaard	25 Petersværk Cementfabrik
12 Kommuneskole	26 Ullrupgaard
13 Ting- og Arresthus	27 Portland Cementfabrik
14 Bank f. Nørresundby og Omegn	28 Svovlsyrefabrik „Limfjorden“

Aalborg

29 Kommuneskole	77 Kommuneskole
30 Tekstilfabrik	78 Militært Sygehus
31 Navigationsskole	79 Apotek
32 Alderdomshjem	80 Strand Hotel
33 Vor Frelsers Kirke	81 Håndværkerforen's Stiftelse
34 Caroline Smiths Minde	82 Koncertsal
35 Missionshus „Faba“	83 Vor Frue Kirke
36 Kommuneskole	84 Ting- og Arresthus
37 Kamillianerklinik	85 Hovedvagt
38 Obels Tobaksfabrik	86 Landbooparekassen
39 Katolsk Kirke	87 Synagoge
40 Jimmanuels Kirke	88 Leveapoteket
41 Kommunehospital	89 Bethesda
42 Hotel „Jeniz“	90 Sudolfi Kirke
43 Sudolfi Apotek	91 Rådhus
44 Spritfabrik	92 Posthus og Telegrafst.
45 Landmandsbank	93 Museum
46 Hospital	94 Nationalbankens Filial
47 Diskontobank	95 Bernehjem
48 Beiers Hotel	96 Skt. Jørgens Gaard
49 Faldkommer	97 Katedralskolen
50 Håndværkerforening	98 Teater
51 Ellen Marsvins Gaard	99 Teknisk Skole
52 Handelsforeningen (Kompagnihuset)	100 Odd-Fellowpalæ
53 Jens Bangs Stenhus (Svaneapoteket)	101 Kommunens Administrat.
54 Sparekassen for Aalborg og Omegn	102 Polit- og Brandstation
55 Hotel „Kong Frederik“	103 Børnerskole
56 Primurelve	104 Menighedshjem
57 Havnepontor	105 Missionshus „Bethel“
58 Kjøbhus	106 Katolsk-apsotolisk Kirke
59 Kreaturstalde og Kvegtorv	107 Hejskolehjem
60 Elektricitetsværk	108 Hotel „Hajfla“
61 Seggaardshavn	109 Missionshotel
62 Svineslagteri	110 Aldershaab
63 Petroleumslager	111 Mentons Palmehave
64 Sæsværk	112 Statsbanegaard
65 Glasværk	113 Husmandskreditforening
66 Vejgaard Kirke	114 Sædstation (Sjæbybanernes)
67 Kommuneskole	115 Sædstation (Sjæbybanernes)
68 Kjørsøholm Mølle	116 Sædhaab Seglværk
69 Sæsværk	117 Maskinværksted
70 Cementfabrik „Danmark“	118 Bryggeri
71 Pavillon	119 Amtssygehus
72 Pandværk	120 Svangsarbejdsanstalt
73 Vangs Seglværk	121 Sanatorium
74 Slagtehus	122 Militært Sygehus
75 Sæsværk	123 Pavillon
76 Pavillon	124 Skydepavillon
	125 Sportsplads
	126 Skole
	127 Mindestøtte

Aalborg. Klingenbergs Gaard ved Pontonbroen.
(H. M. fot.)

Aalborg Boulevard.
(Stenders Forlag)

Danmark. 3. Bd.

8

Udsalgssteder (1914):

med stærke Drikke: 95

Handelsflaade (herunder Nørresundby)

(1918):	Antal	Reg. Tons
Dampskibe:	21	7962
Motorskibe:	37	928
Sejlskibe:	58	6171
I alt	116	15061

Skibsfart (herunder Nørresundby):

1918):	Antal	Bestuvning Reg. Tons
Indgaaede Dampskibe:		
fra danske Havne:	388	34306
- fremmede -	166	66407
I alt	554	100713

heraf fra:

København:	270	33183
Andre danske Byer:	118	1123
Norge:	11	1070
Sverige:	33	4064
Storbritannien:	69	46651
Tyskland:	47	10907

Indgaaede Sejlskibe:

fra danske Havne:	470	6742
- fremmede -	463	27348
I alt	933	34090

heraf fra:

København:	41	363
Andre danske Byer:	429	6379
Norge:	16	624
Sverige:	346	20098
Tyskland:	101	6359

Toldindtægt (herunder Nørresundby)

(1918): Kr. 764769

Postkontoret (1918—19):

Afsendte Breve o. l.: 4.463004
 Ankomne Breve o. l.: 4.123132

Postanvisninger og Postopkrævninger:

Udbetalte: Kr. 22.850902
 Indbetalte: - 11.895913

Telegrafkontoret (1918—19):

Ankomne Telegrammer: 68967

Banker (1918—19):

Antal: 2

Aktiekapital: Kr. 3.000000
 Reservefond: - 746245
 Indlaan: - 24.471504
 Balance: - 30.932612

Eksamensskoler (1915):

Antal: 5 Elever: 1128

Kommunens Indtægt (1917—18):

af Erhvervsvirksomheder: Kr. ÷501152
 - Ejendomsskatter: - 203635
 - personlige Skatter: - 1.961178

Kommunens Udgift (1917—18):

til Skolevæsen: Kr. 416481
 - Hjælpekassen og forsk.
 Bidrag - 100485
 - Fattigvæsen: - 288919
 - Alderdomsunderstøttelse: - 256092
 - Forrentning af Gæld: - 526547
 - Afdrag af Gæld: - 2.450265

Kommunens Formue (1917—18):

Faste Ejendomme: Kr. 10.838316
 Andre Aktiver: - 5.282310

I alt 16.120626

Kommunens Gæld (1917—18):

Kr. 14.898600

Henning Kjørboe.

NØRRE SUNDBY

Nørre Sundby er blevet til som et Færgested, der i Kraft af sin Beliggenhed — lige overfor Aalborg ved Limfjordens smalleste Sted — ikke alene fra ældgammel Tid har været den selvskrevne Port til Vendssysel, men tillige rent militært spillet en vis Rolle. I Engene Sydøst for Byen tæt ude ved Fjorden paavistes tidligere et firsidet, af Grave omgivet Voldsted, det saakaldte *Stisborg*, om hvilket ingen historiske Oplysninger findes, og muligvis har Overfartstedet oftere været et Brændpunkt i Middelalderens urolige Tider, sikkert er det i alle Til-

fælde, at det i 17. Aarhundredes Krige Gang paa Gang blev Skueplads for Kampe. Under Kejserkrigen 1627—9 lod Wallensteins Tropper, der havde besat Aalborg, ogsaa Nørre Sundby omdanne til et stærkt befæstet Brohovede. En Ring af Volde, spækkede med Palisader, lagdes om den lille Færgeflekke, hvis højtliggende Kirkebakke mod Vest omdannedes til et fast Bolværk, medens et mindre Jordværk dækkede Færgebroen og „Skansen ved det røde Hus“ Byens sydøstligste Hjørne ved Fjorden. Som Kronen i dette fortifikatoriske System lagdes der paa „Sundby Bjerg“, den store Bakke Nord for Byen, som siden da bærer Navnet *Skansebakkerne*, en Række Skanser, hvoraf Spor findes den Dag i Dag. I den følgende Svenskekrig 1644 gik Fjenden over Fjordens Is og oprev Vendelboerne, som i Sundby forsøgte at spærre Adgangen til deres Land, atter 1657 faldt Skansebakkerne i Svenskernes Haand, og endnu i sidste Krig var Bakkerne 1864 en Tid besat af de danske Tropper.

Som rimeligt var, levede Sundby i Skygge af sin overmægtige og myndige Nabo, idet Aalborg med haard Haand slog hver Spire til selvstændig Købmandsnæring ned. 1571 skred den saaledes ind, og da den tilmed 1589 erobrede sig Ret til at holde 4 Færger paa Fjorden, saa Sundby-Folkene, der „altid tilforn af Arildstid“ havde brugt Færgen, sig truet i deres vigtigste Erhverv. 1591 lykkedes det dem dog at udvirke Tilladelse til for Fremtiden at have 2 Færger i Gang; thi jævnsides Fiskeri og Avlsbrug var „Tapperi og Logement for Rejsende over Fjorden“ en Hovedindtægtskilde for Flækken, der fra 1673 regnedes til de konsumtionspligtige Byer, og hvis Beboere 1735 sagdes at sidde i „god Næring“. Afskaaret fra økonomisk at udnytte Oplandet var Sundby dog stærkt hæmmet i sin Vækst, selvom den holdt 4 upriviligerede Aarsmarkeder med Trævarer og Bonderedskaber, og baade 1815 og 1820 ansøgte den derfor om at faa Købstadsret tildelt. Begge Gange var Aalborg-Købmændene dog paa deres Post og fik Forsøgene kvalt, men trods voldsomme Protester kunde de ikke hindre, at en Storkøbmand af deres egen Midte, senere Agent J. G. Galster 1814 opnaaede kgl. Bevilling paa i Sundby at etablere en omfattende Bondehandel.

Byen, som siden 1546 havde haft Værneting i Aalborg, opførte 1847 sit eget Raad- og Tinghus, og den Nørre Sundby 1856 tildelte Ret til Handel, samt Loven om Næringsfrihed det følgende Aar bragte den betydeligt fremad. Ved Pontonbroens Aabning 1865 rykkede den store Genbo den ganske vist truende tæt ind paa Livet, men samtidig skabtes der ogsaa nye Udviklingsmuligheder, idet Nørre Sundby — næsten som en Forstad til Aalborg — lidt efter lidt fik Del i dennes stærke øko-

nomiske Opsving. 1871 toges Baneforbindelsen til Frederikshavn i Brug, 1879 Jærnbanebroen til Aalborg, 1897 Fjerritslev- og 1899 Sæbybanen, 1874 paabegyndtes de i Aarenes Løb stadig udvidede Havneanlæg, og en ikke ubetydelig Industri, i den nyeste Tid ogsaa anselige Cementfabriker, har bragt Byen, der fra 1. Jan. 1900 opnaaede *Købstadret*, i forbavsende hurtig Opkomst.

Under denne er Bylegemet naturligvis vokset betydeligt, men i sine gamle Hovedtræk bestemmes dets Grundplan dog endnu tydeligt af Byens oprindelige Rolle som Færgested, idet Landevejsgaderne fra Øst og Vest løber sammen i den fælles Stamme, som fører til Broen. 1791 lagde Ildebrand hele den vestlige Bydel øde, atter 1838 hjemsøgte Byen af Ild, og 1865 fortærede Flammerne i Løbet af nogle Timer over 100 Bygninger. Intet Under derfor, at Færgestadens gamle Fysiognomi er stærkt udvisket, saa meget mere som den saa at sige ligger foran Døren til en større By, men hist og her, særlig langs Nordsiden af Østergade og i Smaastræderne ved Kirken, bevarer jævne, grundmurede Empirehuse endnu Mindet om det gamle, som trænges haardt af Nybygninger.

Hugo Matthiessen.

Af Myndigheder m. m. i Byen nævnes: Dommeren i Nørre-Sundby Købstad og Kjær Herred samt Hvetbo Herred, Hovedtingsted Nørre-Sundby, Bitingsted Pandrup, Kontorafdeling Pandrup, Politimesteren i samme Omraade m. Kontorafdeling i Pandrup, Borgmesteren, Sognepræsten til Nørre-Sundby og Hvorup, tillige Provst f. Kjær Herred, den res. Kapellan, Kredslægen i Aalborg Amts nordenfjordske Lægekreds, andre Læger, Brandinspektøren, Branddirektøren f. Nørre-Sundby, Sagfr., Dyrlæger, Banken f. Nørre-Sundby og Omegn, Filialer af Den danske Andelshank og af Landbosparekassen i Aalborg, Kgl. oktr. Sø-Assurancekomp.

Foruden at henvise til Byplanen nævnes: Flere private Skr. og en Handelssk., Vandværket, Fattiggaarden og Markedspladsen. Endvidere følgende industrielle Anlæg: Flere Bogtrykkerier, Dansk And.-Cementfab., flere Jernstøberier, et Maskinsnedkeri, flere Savskærerier, et Dampfarveri, et Dampvæveri, Nørre-Sundby Dampteglværk, et Garveri, flere Uldspinderier, Fiskerøgerier, Pottemagerier, Stenhuggerier, Ølbryggerier og Mejerier, Fabb. for Mineralvand, Cementtagsten, andre Cementvarer, Klæde, Stifter, Maskiner, Tagpap, Træsko, Halmvarer, Træuld, Korkvarer, Rørvæv, Svovlsyre, Superfosfat, Soda, Benmel, Gjødningskridt.

N. f. Byen ligger Anlægget Skansebakken m. Restauration (Skansehuset). Byen har en Telefonsamtalestation (under Aalborg Telefoncentral).

M. J. Darre.

NØRRESUNDBY: STATISTIK

<i>Areal</i> (1916): 204 ha.	heraf:	
	med mekanisk Kraft:	35
<i>Faste Ejendomme</i> (1911): 467	Samlet Personel:	685
heraf Beboelseshuse:	heraf:	
med 1 Etage:	egentlige Arbejdere:	470
- 2 Etager:		
- 3 eller flere Etager:		
	I alt	451
Antal Lejligheder:	1122	
<i>Befolkning:</i>		
1801:	606	
1855:	1116	
1880:	1757	
1901:	3544	
1916:	5514	
<i>Indkomstskatteydere til Staten</i> (1918—19):		
Antal:	1250	
disses samlede Indkomst:	Kr. 2.984004	
heraf betales i Skat:	- 53573	
<i>Formueskatteydere til Staten</i> (1918—19):		
Antal:	497	
disses samlede Formue:	Kr. 11.011700	
heraf betales i Skat:	- 16498	
<i>Folketingsvælgere</i> (1918): 2238		
<i>Landstingsvælgere</i> (1918): 1745		
<i>Kommunale Vælgere</i> (1917):		
Mænd:	705	
Kvinder:	737	
	I alt	1442
<i>Haandværk og Fabrikdrift</i> (1914):		
Antal Bedrifter:		
med 0—5 Arbejdere:	120	
- 6—20	18	
- over 20	3	
	I alt	141
	heraf:	
	med stærke Drikke:	19
	uden stærke Drikke:	2
<i>Udskænkingssteder:</i>		
<i>Udsalgssteder:</i>		
	med stærke Drikke:	35
<i>Handelsflaade</i> (1918):		
Se under Aalborg		
<i>Skibsfart</i> (1918):		
Se under Aalborg		
<i>Toldindtægt</i> (1918):		
Se under Aalborg		
<i>Postkontoret</i> (1918—19):		
Afsendte Breve o. l.:	620724	
Ankomne Breve o. l.:	792402	
Postanvisninger og Postoprævninger:		
Udbetalte:	Kr. 2.536745	
Indbetalte:	- 3.125557	
<i>Telegrafkontoret</i> (1918—19):		
Ankomne Telegrammer:	5913	
<i>Banker</i> (1918—19):		
	Antal:	1
Aktiekapital:	Kr. 600000	
Reservefond:	- 236923	
Indlaan:	- 15.604273	
Balance:	- 16.573029	
<i>Eksamenskoler</i> (1915):		
Antal:	1	
Elever:	152	

<i>Kommunens Indtægt</i> (1917—18):		- Forrentning af Gæld:	-	35763
af Erhvervsvirksomheder:	Kr. 45568	- Afdrag af Gæld:	-	32222
- Ejendomsskatter:	- 19406			
- personlige Skatter:	- 215005	<i>Kommunens Formue</i> (1917—18):		
<i>Kommunens Udgift</i> (1917—18):		Faste Ejendomme:	Kr. 896974	
til Skolevæsen:	Kr. 61160	Andre Aktiver:	- 589783	
- Hjælpekassen og forsk.				I alt 1.486757
Bidrag:	- 8935			
- Fattigvæsen:	- 33602	<i>Kommunens Gæld</i> (1917—18):		
- Alderdomsunderstøttelse:	- 43433		Kr. 1.090608	

Henning Kiørboe.

NIBE

1406 stadfæstedes Kronens Adkomstbreve paa „Nypægotz“, der samlede sig om den lille Fiskeplads ved Limfjorden, hvor Hr. Lokke, som o. 1440 indskrives som Medlem af „Guds Legems Lav“ i Aalborg, indstiftede et til *St. Jost* viet *Kapel*. I Reformatiønsvisen om „Peder Smed og Atzer Bonde“ omtales dette som et søgt Valfartsted, men stærkere end *St. Jost* drog dog Fjordens tætte Sildestimer fremmede til, og om dette Knudepunkt for det rige Vaar- og Høstfiskeri tog Bebyggelsen, der oprindeligt mest bestod af Fiskerhytter og Salterboder, efterhaanden fastere Form for at kunne huse den Strøm af Mennesker, der langvejsfra paa visse Tider af Aaret søgte hertil for at tage Del i Fangst, Saltning og Forsendelse af de efterspurgte Fisk. De 3 Sild, som — sammen med en Fisker i Baad og et Garn — 1731 optoges i Nibes Købstadsignet, har sikkert fra ældre Tid været brugt som Byens Mærke, de var i hvert Fald Symbolet paa dens Oprindelse, og prisgivet Sildestimernes Luner sygnede eller blomstrede Flækken gennem Tiderne med den svigtende eller voksende Fangst. Et middelalderligt Marked, som havde været knyttet til det af saa mange fremmede søgte Sted, blev af Kong Hans flyttet til Aalborg, hvor det under Navn af Pinsemarkedet vandt Ry viden om, men Nibe formaaede at bære dette Tab. 1545 opnaaede den Birkeret, og i 16. Aarhundrede optraadte Sildene i stor Mængde. Tilstrømningen voksede, Kongen selv holdt til Stadighed en eller flere Salterboder i Drift i „Vor og Kronens Fiskeleje Nibe“, og adskillige Byer, først og fremmest Aalborg, udnyttede kraftigt de Muligheder, som aabnede sig. 1587 havde Fiskepladsen opnaaet Tilladelse til at holde 2 Grovsmede, 2 Skomagere og 2 Skræddere i Virksomhed paa Stedet, Spiren til Udvikling af borgerligt Erhverv var dermed lagt, men Vejen frem var lang og besværlig, herskesygt som Aalborg vedblev at kue Flækkens Forsøg paa at frigøre sig. Efter 1600 tog Sildenes Mængde

Nørre Sundby.
(H. M. fot.)

Nørre Sundby. Østergade.
(H. M. fot.)

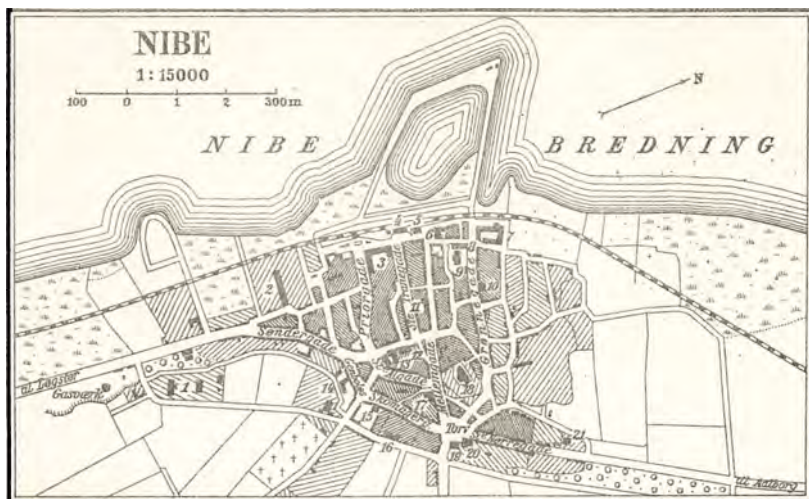
Nibe. Kirken, set fra Mellemgade.
(H. M. fot.)

Nibe Kilde.
(H. M. fot.)

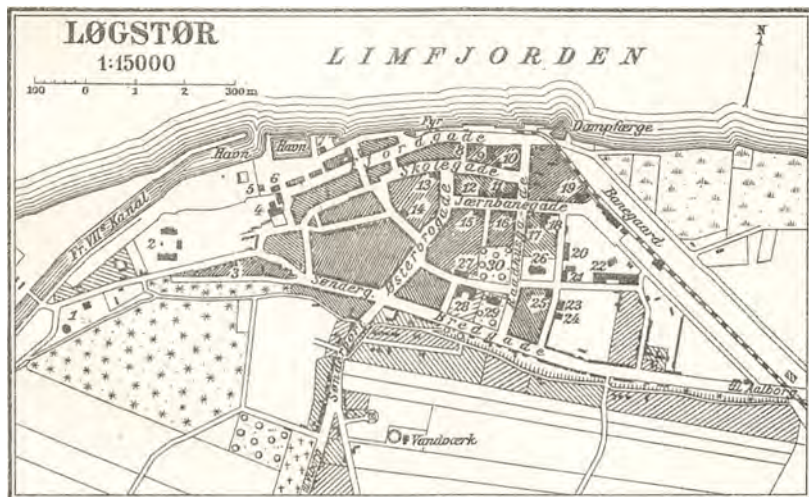
kendeligt af, 1602—3 rasede en frygtelig Pest i disse Egne, og Krigene i 17. Aarhundrede knugede yderligere det lille Bysamfund i Knæ. Omkring 1680 stod Sildestimerne dog atter tæt i Fjorden, og med dem vendte Velstand tilbage. 1673 havde Nibe faaet Plads blandt konsumtionspligtige Byer, 1699 opnaaede den et vigtigt Handelsprivilegium og endelig 1727 den længe savnede Købstadret, der befriede dens driftige Beboere for Aalborg-Købmændenes nærgaaende Kontrol og skabte nye Udviklingsmuligheder. Dette var saa meget mere magtpaaliggende, som Sildefiskeriets gyldne Dage afgjort stundede mod Slut, idet Fangsten føleligt mindskedes Aar for Aar. Endnu 1727 fandtes der 90 Fiskere i Byen, 1769, da den husede 1029 Sjæle, var deres Tal dalet til 19, medens flere hundrede Fiske-Steder stod ledige i Fjorden. 1765 lagde Ildsvaade tilmed omtrent en Tredjedel af Staden i Aske, en ny Brand rasede 1806, og 1825 gav Bruddet paa Aggertangen Sildefiskeriet det endelige Dødsstød. Andet Fiskeri, særlig Aalefangst, har — jævnsides Handel paa Oplandet og i nyeste Tid mindre industriel Virksomhed — siden da ydet Byen Erstatning for den oprindelige Indtægtskilde. En Havn indrettedes 1865—6, og siden 1899 staar Nibe i Jærnbane-forbindelse med Omverdenen.

De smaa Forhold, hvorunder den som Fiskeflække har levet i Aarhundreder, afspejler sig typisk i dens Grundplan, hvis forviklede Væv af maleriske Smaastræder savner den faste Rygrad, andre ældre Byer har i deres Adelgade med de om den samlede store Grunde, bebyggede med anselige Købmandsgaarde. Ganskevist har ogsaa Nibe fra gammel Tid en *Adelgade*, men den har — lille og uanselig som den er — ikke ret kunnet gøre sig gældende, og selvom der hist og her kiler sig ret store Købmandsgaarde ind mellem de mindre Grunde, er det dog afgjort disse sidste, som har bestemt Bylegemets Bygning. *Skomagergade* synes først at være blevet til henimod 1700, og *Torvet*, hvor det 1872 opførte *Raadhus* har Plads, skyldes uden Tvivl ogsaa forholdsvis yngre Tid. I stilfærdig Idyl bugter en lille Bæk sig i et Leje af Kampesten som en aaben „Byens Rende“ gennem Staden. Fra gammel Tid bærer den Navnet „*Tyvdaal*“ paa Grund af „sit hastige og uformodentlige Komme“, og brusende „som en Mølle“ kunde den under Tøbrud stundom volde Oversvømmelse og komme i Konflikt med Byens anden Naturmærkværdighed, den bekendte *Nibe Kilde*. Givende ca. 1000 Tønder Vand i Døgnet har denne Kilde, som — med Afløb til Fjorden — vælder frem gennem et dobbelt Stenbassin i den sydlige Udkant af Byen, fra gammel Tid været og er den Dag i Dag af uvurderlig Værdi for den lavt liggende By.

Segnet og reproduceret ved Generalstabens topografiske Afdeling 1920

1 Sygehus	8 Realskole	15 Spare- og Lånec. f. Nibe og Omegn
2 Limfabrik	9 Børgerskole	16 Højgaard's Minde
3 Jernbanehotellet	10 Teknisk Skole	17 Apotek
4 Banegaard, Posthus	11 Lindners Hotel	18 Kirke
5 Soidkammer	12 Laane- og Sidskontobank	19 Raad-, Sling- og Arresthus
6 Byfoged- og Herredskont.	13 Centralhotellet	20 Politistation
7 Savværk	14 Bryggeri	21 Præstegaard

Segnet og reproduceret ved Generalstabens topografiske Afdeling 1920

1 Gasværk	11 Jernstøberi	21 Mellem- og Realskole
2 Sygehus	12 Mejeri	22 Andelsvineslageri
3 Chr. Fischers Minde	13 Sparekasse f. Løgstør og Omegn	23 Elektricitetsværk
4 Præstegaard	14 Apotek	24 Missionshus
5 Hønekontor	15 Højskolehotel „Nimmerland“	25 Teknisk Skole
6 Soidkammer	16 Telegrafstation	26 Kirke
7 Skibsværft	17 Landbosparekasse	27 Frimønstretskole
8 Løgstør Bank	18 Mikkelsen's Hotel	28 Byfoged- og Herredskont.
9 Hotel du Nord	19 Posthus	29 Sling- og Arresthus
10 Andelsbanken	20 Kommuneskole	30 Anlæg

Nibe. Nørregade.
(H. M. fot.)

Nibe. Store Adelgade.
(II. M. fot.)

Nibe. Mellemgade.
(H. M. fot.)

Nibe. „Tyvdal“.
(II. M. fot.)

For 100 Aar siden vakte de efter Brandene opførte „nye, smukke og simple Huse“ i Nibe Beundring, og dette Empire-Præg har den trofast bibeholdt til vore Dage, hyggeligt som dens jævne Smaastræder med lave, grundmurede Huse er stemt sammen i et smaaborgerligt Bybillede, hvis Kontur beherskes af St. Josts hvide Kirketaarn, og hvis gammeldags Ynde yderligere fremhæves af de talrige Træer og Haver.

Hugo Matthiessen.

Af Myndigheder m. m. i Byen nævnes: Dommeren i Nibe Købstad og Hornum Herred, Tingsted Nibe, Politimesteren i Løgstør Købstad og Aars-Slet Herreder samt Nibe Købstad og Hornum Herred m. Kontorafdeling i Løgstør, Borgmesteren, Sognepræsten til Nibe og Vokslev, Branddirektøren f. Nibe, Brandinspektøren, flere Læger, en Dyr-læge, flere Sagfr.

Foruden at henvise til Byplanen nævnes: Nogle private Skr., Apotheker C. P. Højgaards Mindestiftelse m. Friboliger, Fattiggaarden og Gasværket, et Cementstøberi, en Hængselsfab. og en Emballagefab., et And.-Mejeri og et Fls.-Mejeri. Byen har Statslfst. og Tlfst.

S. f. Byen findes et mindre Anlæg, n. f. denne et større. Skal Plantage m. Pavillon ligger n. f. Byen, en Ml. s. ø. f. denne.

M. J. Darre.

NIBE: STATISTIK

<i>Areal</i> (1916): 349 ha.		<i>Formueskatteydere til Staten</i> (1918—19):	
		Antal: 166	
<i>Faste Ejendomme</i> (1911) :	271	disses samlede Formue: Kr. 3.066600	
heraf Beboelseshuse:		heraf betalles i Skat: - 3634	
med 1 Etage:	231	<i>Folketingsvælgere</i> (1918): 828	
- 2 Etager:	22		
- 3 eller flere Etager: _____	”	<i>Landstingsvælgere</i> (1918): 713	
	I alt 253		
Antal Lejligheder: 485		<i>Kommunale Vælgere</i> (1917):	
		Mænd: 313	
<i>Befolkning:</i>	1801: 1044	Kvinder: 362	
	1855: 1219	_____	
	1880: 1493	I alt 675	
	1901: 1723	<i>Haandværk og Fabrikdrift</i> (1914):	
	1916: 2023	Antal Bedrifter:	
<i>Indkomstkatteydere til Staten</i> (1918—18):		med 0—5 Arbejdere: 87	
Antal: 308		- 6—20 — 3	
disses samlede Indkomst: Kr. 809155		- over 20 — 2	
heraf betalles i Skat: - 14492		_____	
		I alt 92	
		heraf:	
		med mekanisk Kraft: 14	

Samlet Personel:	263			<i>Banker (1918—19):</i>	
heraf:				Antal: 1	
egentlige Arbejdere:	163			Aktiekapital:	Kr. 60000
<i>Udskænkingssteder (1914):</i>				Reservefond:	- 23400
med stærke Drikke:	8			Indlaan:	- 1.346367
uden stærke Drikke:	1			Balance:	- 1.664721
<i>Udsalgssteder (1914):</i>				<i>Eksamensskoler (1915):</i>	
med stærke Drikke:	13			Antal: 1	Elev: 6
<i>Skibsfart (1918):</i>		Antal	Bestuvning	<i>Kommunens Indtægt (1917—18):</i>	
Indgaaede Sejlskibe:			Reg. Tons	af Erhvervsvirksomheder:	Kr. 2931
fra danske Havne:	12	136		- Ejendomsskatter:	- 4940
- fremmede -	5	207		- personlige Skatter:	- 77709
	I alt 17	343		<i>Kommunens Udgift (1917—18):</i>	
heraf fra:				til Skolevæsen:	Kr. 23048
København:	3	71		- Hjelpekassen og forsk.	
Andre danske Byer:	9	65		Bidrag:	- 18476
Sverige:	1	40		- Fattigvæsen:	- 14142
Tyskland:	4	167		- Alderdomsunderstøttelse:	- 14323
<i>Postkontoret (1918—19):</i>				- Forrentning af Gæld:	- 10163
Afsendte Breve o. l.:	225108			- Afdrag af Gæld:	- 42423
Ankomne Breve o. l.:	367770			<i>Kommunens Formue (1917—18):</i>	
Postanvisninger og Postoprævninger:				Faste Ejendomme:	Kr. 275480
Udbetalle:	Kr. 867634			Andre Aktiver:	- 97410
Indbetalle:	- 1.371414				I alt 372890
<i>Telegrafkontoret (1918—19):</i>				<i>Kommunens Gæld (1917—18):</i>	
Ankomne Telegrammer:	2346				Kr. 247005

Henning Kjørboe.

LØGSTØR

Paa en flad Strandeng under en Bræm af høje Bakker er *Løgstør* — *Løgsted-Ør* — der 1523 nævnes som Toldsted, groet frem i Løgsted Sogn som „et skønt Fiskerleje, hvor der er tilgaaet overflødig Guds Velsignelse af Sild.“ De Fisker- og Salterboder, som samledes her, dannede i Løbet af 16. Aarhundrede Kernen i en lille Flække. 1552 forbød Kongen Sildesaltning ovenfor *Løgstør*, og 1598 bremsede et skarpt kongeligt Forbud de Forsøg paa Købmandsnæring, som vovede sig frem paa denne Plads, der laa belejligt for Handel baade paa Han Herrederne og det vestlige Himmerland. I Løbet af det 17. Aarhundrede tog Sildefangsten stærkt af, og da Bundgarnsstaderne paa Limfjordens Grunde mere og mere sandede til, var Flækkens Hovederhverv alvorligt truet. 1716 opnaaede den dog ved Indkøb af en Del øde Ryttergods

et nyt Rygstød i en Smule Avlsbrug, og jævnsides dette blomstrede Købmandsnæring lidt efter lidt frem til Aalborgs Forbittrelse; thi 1735 klagedes der over, at Løgstør, trodsende det kongelige Forbud, holdt aabne Kramboder, ja „til Aalborg Bys og andre Købstæders Fornærmelse“ drev Søhandel paa Norge. Løgstør, der havde erhvervet Konsumtions-, samt Losse- og Ladepladsret, manglede dog stadig Købstadprivilegium, og 1769 paastod man, at et saadant var den forundt, men at Originaldokumentet var blevet et Rov for Luerne under Ildebranden 1747. De Løgstør-Folk kunde dog ej gøre „retskaffen Rede derfor“; thi et Forsøg, man havde gjort 1752 paa at skaffe Flækken Købstadret, havde Aalborg i Tide faaet kvalt. Baade 1747 og 1751 havde Flammerne hærget Byen, som med Besvær igen kom paa Fode, og 1769 bestod den i alt kun af 71 Gaarde og Huse med 392 Indbyggere. 8 Skibe hørte hjemme i Byen, og denne havde desuden Indtægt af fremmede Fartøjer, som — for at slippe over de vanskelige Grunde i Fjorden — nødtes til at søge Bistand eller omlade her. Disse Forhold ændredes 1861, da Løgstør-Kanalen fuldførtes, men den Bedring i Besejlingsforholdene paa Limfjorden denne medførte, gav ogsaa Løgstør Mulighed for kraftigere at kunne udnytte sine Betingelser for Søfart. De ordnede Havneforhold og den 1893 etablerede Jærnbaneforbindelse med Hobro har da ogsaa bragt Byen i Opkomst. Medens dens Beboere fra gammel Tid havde maattet søge Løgsted Kirke, indrettedes der 1851 et lille Kapel i selve Byen, 1893 opførtes en Kirke, og i Aaret 1900 gik Løgstør, der allerede 1848 havde opført et Raadhus, endelig ind i Købstædernes Række.

Hugo Matthiessen.

Af Myndigheder m. m. i Byen nævnes: Dommeren i Løgstør Købstad og Aars-Slet Herreder, Hovedtingsted Løgstør, Bitingsted Aars, Kontorafdeling f. Politimesteren i Løgstør Købstad og Aars-Slet Herreder samt Nibe Købstad og Hornum Herred, Borgmesteren, Sognepræsten til Løgstør og Løgsted, Branddirektørerne f. Løgstør og f. Aars og Slet Herreder, Brandinspektøren, Kjbhvnske Sø-Assuranceforening, Kgl. oktr. Sø-Assurancekomp., flere Læger, Dyrslæger og Sagfr.

Foruden at henvise til Byplanen nævnes følgende industrielle Anlæg: Flere Bogtrykkerier, en Motor- og Maskinfab., et Uldspinderi og Klædefab., en Mineralvandsfab., en Rørvævsfab., en Vognfab., endvidere flere Kalkbrænderier, et Strømpævveri, et Dampfarveri, et Savskæreri, et Ølbryggeri samt en Dampbadeanstalt og Dampvaskeri.

Byen har en Haandværkerstiftelse og flere andre Stiftelser (Christen Fischers Minde, Springborgs Minde og Fru Magdalene Jensen født

Bredgade.

Kirken.

Torvegade.

Havneparti.

**Løgstør.
(Stenders Forlag)**

Schous Stiftelse). Den har 3 Anlæg (n. f. Raadhuset, ved Raadhuset og s. f. Byen ved Kirkegaarden). Mod V. findes Løgstør Kanal (Frederik VII.s Kanal) m. Trækvej langs Kanalen og Jernsvingbro. Langs Byens Nordside er der et Stenbolværk m. Dossering og Anlægsbroer. Byen er Dampskibsstation og har Lodseri, og den har Statstlfst. og Tlfst. S. f. Byen ligger Løgstør Ml.

M. J. Darre.

LØGSTØR: STATISTIK

Areal (1916): 241 ha.
 Faste Ejendomme (1911): 342
 heraf Beboelseshuse:
 med 1 Etage: 266
 - 2 Etager: 44
 - 3 eller flere Etager: "

I alt 310

Antal Lejligheder: 592

Befolkning: 1801: 463
 1855: 1038
 1880: 1388
 1901: 2183
 1916: 2372

Indkomstskatteydere til Staten (1918—19):

Antal: 551
 disses samlede Indkomst: Kr. 1.409575
 heraf betales i Skat: - 23324

Formueskatteydere til Staten (1918—19):

Antal: 372
 disses samlede Formue: Kr. 5.471300
 heraf betales i Skat: - 6358

Folketingsvælgere (1918): 1116

Landstingsvælgere (1918): 937

Kommunale Vælgere (1917):

Mænd: 474
 Kvinder: 508

I alt 982

Haandværk og Fabrikdrift (1914):

Antal Bedrifter:
 med 0—5 Arbejdere: 130
 - 6—20 — 8
 - over 20 — "

I alt 138

heraf:
 med mekanisk Kraft: 21

Samlet Personel: 374
 heraf:
 egentlige Arbejdere: 225

Udskænkingssteder (1914):

med stærke Drikke: 8
 uden stærke Drikke: 2

Udsalgssteder (1914):

med stærke Drikke: 17

Handelsflaade (1918): Antal Reg. Tons

Dampskibe: 1 26
 Motorskibe: 5 36
 Sejlskibe: 5 158

I alt 11 220

Skibsfart (1918): Antal Bestuvning Reg. Tons

Indgaaede Dampskibe:
 fra danske Havne: 37 649
 - fremmede - " "

I alt 37 649

heraf fra:

København: 33 649
 Andre danske Byer: 4 "

Indgaaede Sejlskibe:

fra danske Havne: 2 24
 - fremmede - 5 191

I alt 7 215

heraf fra:

København: 1 24
 Andre danske Byer: 1 "
 Sverige: 5 191

Toldindtægt (1918): Kr. 3295

Postkontoret (1918—19):

Afsendte Breve o. l.: 389168
 Ankomne Breve o. l.: 592306

Postanvisninger og Postopkrævninger:

Udbetalte: Kr. 1.326749
 Indbetalte: - 1.892551

Telegrafkontoret (1918—19):

Ankomne Telegrammer: 3086

Banker (1918—19):

Antal: 1
 Aktiekapital: Kr. 200000
 Reservefond: - 15320
 Indlaan: - 3.489769
 Balance: - 3.922676

Eksamensskoler (1915):

Antal: 1 Elever: 81

Kommunens Indtægt 1917—18):

af Erhvervsvirksomheder: Kr. 12381
 - Ejendomsskatter: - 5625
 - personlige Skatter: - 133727

Kommunens Udgift (1917—18):

til Skolevæsen: Kr. 36260
 - Hjælpekassen og forsk. Bidrag: - 5277
 - Fattigvæsen: - 12918
 - Alderdomsunderstøttelse: - 20208
 - Forrentning af Gæld: - 25542
 - Afdrag af Gæld: - 220845

Kommunens Formue (1917—18):

Faste Ejendomme: Kr. 537660
 Andre Aktiver: - 291713

I alt 829373

Kommunens Gæld (1917—18):

Kr. 669591

Henning Kiørboe.

AALBORG AMTS LANDDISTRIKTER

STATISTIK

Areal:

km² 2916
 ha 291622

Veje:

Landeveje (1919) ..... km 419,5
 Biveje (1913) ..... - 2529,0

Befolkning:

1801 37935
 1855 57867
 1880 76548
 1901 89749
 1916 110325

Befolkningstæthed:

1801 ..... pr. km² 13,0
 1855 ..... — 19,8
 1916 ..... — 37,8

Indkomstskatteydere til Staten:

Antal 1918—19) 13052
 disses saml. Indkomst Kr. 32,080136
 heraf betales i Skat - 571063

Formueskatteydere til Staten:

Antal (1918—19) 11330
 disses saml. Formue Kr. 228,004100
 heraf betales i Skat - 268037

Folketingsvælgere (1918): 39861

Landstingsvælgere (1918): 33221

Kommunale Vælgere (1917): 37936

heraf Mænd 19774
 — Kvinder 18162

Erhvervsfordeling (1911):

Landbrug o. l. 64100
 Haandværk og Fabrikdrift. 17215
 Handel 4585
 Transport 3221
 Andre Erhverv 13666

I alt... 102787

	1916	1904
Faste Ejendomme:	20470	15982
Vurderingssum	Kr. 237,879000	142,572000
Jordværdi	— 130,904000	—
Bygningsassurance	— 160,620000	—

heraf:			
Gaarde		4545	4200
Hektar		183001	200668
Tdr. Hartkorn		14682,1	15430,8
Vurderingssum	Kr.	129,423000	84,077000
Jordværdi	—	87,786000	—
Bygningsassurance	—	71,253000	—
Huse		7800	6457
Hektar		66624	52139
Tdr. Hartkorn		2764,0	2037,0
Vurderingssum	Kr.	52,708000	28,795000
Jordværdi	—	29,108000	—
Bygningsassurance	—	37,798000	—
Oprettede Statshusmandsbrug		583	154
Arealets Benyttelse:			
		1919	1912
	ha	ha	1901
			ha
Hvede		263	212
Rug		20038	22949
Byg		7409	8206
Havre		28123	33071
Blandsæd		15396	11167
Kornarealer i alt		71229	75605
			75456
Kartofler		11462	9271
Foderroer		17219	15696
Sukkerroer		2	32
Andre Rodfrugter		738	991
Rodfrugtarealer i alt		29421	25990
			16651
Andre Høstarealer		—	752
Brakarealer o. l.		—	15209
Grønfoder- og Græsningsarealer		—	103947
Haver		—	1988
Moser		—	12656
Skove		—	18878
			16180
Høstudbyttet:			
		1919	1912
	hkg	hkg pr. ha	hkg
			hkg pr. ha
Hvede	6000	21,3	4415
Rug	289000	14,4	321513
Byg	118000	15,9	148700
Havre	370000	13,2	493971
Blandsæd	242000	15,5	195129
			17,4
			7405
			27,8
			14,0
			15,7
			13,8
			16,3

¹⁾ herunder Moser.

<i>Kapitelstakst¹⁾:</i>	1918	1912	1901
Hvede	Kr. pr. hkg	—	—
Rug	- —	24,11	11,76
Byg	- —	21,77	13,27
Havre	- —	21,36	11,46
<i>Kreaturholdet:</i>	1919	1914	1903
Heste	39243	38949	31284
Hornkvæg	163528	176458	122504
Svin	46557	158403	87403
Faar	50226	54805	84836
Høns	608314	689069	485548
<i>Mejeridrift:</i>			1914
Mejerier			105
Mælkeleverandører			11749
Køer			80490
Indvejet Mælkemængde	kg		182,161000
Produceret Smør	-		6,877000
— Ost	-		182000
— Fløde	-		208000
— Sødmælk	-		2,109000
<i>Salg af Landejendomme:</i>			
Gaarde:	1913—17	1905—09	1900—04
Antal	1073	842	661
Tdr. Hartkorn	3743,5	2602,5	2244,3
Pris pr. Td. Htk.:			
for Jord og Bygninger	Kr. 9586	6092	4843
— Besætning og Inventar ... —	4190	2212	1641
Huse:			
Antal	1174	1566	1031
Tdr. Hartkorn	618,2	783,0	503,9
Pris pr. Td. Htk.:			
for Jord og Bygninger	Kr. 16571	10332	8809
— Besætning og Inventar ... —	6725	3754	2967
<i>Haandværk og Fabrikdrift:</i>		1914	1906
Virksomheder med 0—5 Arbejdere		2309	2597
— — 6—20 —		73	57
— — over 20 —		17	19
	I alt...	2399	2673
Samlet Personel		6923	6278
heraf:			
Egentlige Arbejdere		4276	3427

¹⁾ for Viborg Stift.

De vigtigste Fag (1914):	Bedrifter ¹⁾	Personel ¹⁾
Møller	149	244
Bagerier m. m.	170	529
Slagterier	164	539
Mejerier	108	433
Tobaks- og Cigarfabrikker.....	13	807
Bomuldsspinderier	1	336
Klædefabrikker	4	262
Skrædderforretninger	464	841
Skomagerforretninger.....	242	322
Murerforretninger	335	998
Tømrerforretninger.....	189	600
Snedkerforretninger m. m.....	213	681
Malerforretninger m. m.....	162	405
Cementfabrikker.....	5	1556
Teglværker m. m.	24	431
Grovsmedeforretninger	239	508
Maskin- og Skibsbyggerier og -værksteder.....	50	920
Bogtrykkerier m. m.....	22	303

Udskænkningsteder (1914):

med stærke Drikke	37
uden — —	41

Udsalgssteder med stærke Drikke (1914):..... 169

	1917—18 1000 Kr.	1907—08 1000 Kr.	1897—98 1000 Kr.
<i>Amtsrepartitionsfonden:</i>			
Indtægt	2691	606	711
Fonden ejede	2627	1765	1029
— skyldte	2574	1552	848
<i>Amtsfattiggassen:</i>			
Indtægt	44	38	35
Kassen ejede	72	70	69
— skyldte	”	”	”
<i>Amtsskolefonden:</i>			
Indtægt	750	277	—
Fonden ejede	54	52	—
— skyldte	”	”	—
<i>Sognekommunerne:</i>			
Indtægt	4128	1369	947
Kommunerne ejede	4620	2930	2279
— skyldte	3139	1239	951

¹⁾ Tallene omfatter ogsaa Amtets Byer.

Henning Kiørboe.

NOGLE ERHVERV

LANDBRUG

Af dette Amts otte Herreder ligger der kun et Nord for Limfjorden, Kjær Herred hedder dette enlige, og Navnet er ikke umotiveret, idet en Femtedel af dets Areal bestaar af Kær, Enge og Moser, og i gamle Dage, da Herredet fik Navn, var Udbredelsen af saadanne Arealer endda betydelig større; det er i dette Herred man træffer „den store Vildmose“, medens „den lille Vildmose“ ligger Syd for Fjorden i Fleskum Herred, hvor ogsaa Eng- og Kærarealerne har en stor Udbredelse.

Med Hensyn til Bonitet kommer Amtet som Nummer fire fra den daarligste Ende, gennemsnitlig gaar der 27,4 Tdr. Ld. paa 1 Td. Hartkorn, og for det bedste og daarligste Herred Hellum og Gislum gaar der henholdsvis 20,4 og 36,9 Tdr. Ld. pr. Td. Hartkorn. Forskellen i Godhed er altsaa her ikke saa stor som i de øvrige nord- og vestjydske Amter; dog maa man huske paa, at selv om Matriklen ikke har vist saa store Forskelle, saa vil de mange Nuancer af fugtige og tørre Jorder stille store Fordringer til Iagttagelse af forskellige Behandlingsmaader, til forskellige Saa- og Høsttider osv.

Ligesom i det øvrige Nordjylland brugte man i gamle Dage i dette Amt en forskellig Drift paa Indmarkerne og paa Udmarkerne, paa Brødjorden og paa Havrelandet, det førstes mange Kornmarker og det sidstes lange Græsleje varede det Menneskealdre for Kobbelfruget at faa udlignet, og det naaedes forresten vel ikke helt, før end Veksellbruget var trængt igennem, ja selv den Dag i Dag ligger der ikke smaa Arealer af Fællede, som er Reminiscenser fra den gamle Sædordnings Tid.

For Indførelse af Veksellbruget var Amtets Interesse for Kartoffel- dyrkning en Hjælp, idet Kartoffelen i stort Maal blev taget i Brug som Veksellplante, og det nordjydske Mod paa Dyrkningen af denne Plante gav sig fra tidlig Tid stærkest Udslag i Aalborg Amt, det kan saaledes nævnes, at for Aarene 1861, 1871, 1881 og 1888 var Kartoffelarealet i pCt. af det besaaede Areal henholdsvis 5,3, 6,8, 6,5 og 7,5 pCt., medens det i 1912 og 1916 var ca. 5 pCt., af de andre jydske Amter kommer Ringkøbing næsteften med ca. 4 pCt.

Aarsagen til, at Aalborg Amt fra gammel Tid kom saa stærkt med paa Kartoffelavl, og stærkere end Hjørring Amt, hvor der ellers som nævnt ikke mindst i de sidste Aar er gjort et stort Arbejde paa det

Aalborg og Nørresundby set fra „Signalbakken“.
(Karner fot.)

Omraade, skyldes nok, at en hel Del af Avlen kunde afsættes til Aalborg By til Brændevinsbrænding og Spritfabrikation, ogsaa til Kreaturfedning anvendtes en Del Kartofler, og nu i de senere Aaringer, siden Svineproduktionen er bleven Genstand for megen Opmærksomhed, anvendes der mange Kartofler som Svinefoder. Maaske har den udstrakte Kartoffeldyrkning ikke været uden Skyld i, at Roearaet i Aalborg Amt i Forhold til de andre jyske Amter ikke er særlig stor.

Aalborg Amt har det forholdsvis største Engareal, men en hel Del af Engene er her som i det øvrige Nordjylland af en daarlig Kvalitet, hvilket især er Tilfældet med de af dem, der dannes af hævet Havbund. Jordsmonnet her bestaar gerne af en tynd moragtig Madjord, som hviler paa Strandsand, tillige er de lave og flade, saa de tit er Genstand for Oversvømmelse, og i tørre Tider visner Græsset. Disse ikke særlig gode Græsningsarealer mener man, har ikke været uden Skyld i, at Husdyrbruget i gammel Tid ikke stod særlig højt. I den sidste Menneskealder er der imidlertid foregaaet en glædelig Forandring ikke mindst for Kvægbruget, og Fremgangen har ikke mindst sin Grund i det store Kvægforædlingsarbejde, som er gjort paa en Del af Amtets større Gaarde og her i første Række paa Sønder Elkjær og paa Langholt, og særlig har Arbejdet paa S. Elkjær sat mægtige Spor og det for hele Jylland. Det var i 1873, at Harald Brandth begyndte sit Arbejde paa S. Elkjær ved at udvælge et lille Antal af sin Besætning, der var paa 110 ret tarvelige Vendelbo-Køer, og gennem god Pleje, passende og ensartet Ernæring og god Malkning, og gennem en Menneskealders ihærdigt Arbejde opnaaede han at skabe en Type af den jyske Malke-race, hvis Ry gik langt ud over Halvøens Grænser i Henseende baade til Form og Mælkeydelse, og i jyske Stambog blev optaget ca. 200 Tyre, dels født paa S. Elkjær, dels Afkom efter Elkjær Tyre, ogsaa

Nørresundby, set fra Sejløbet.
(Karnø fot.)

Langholt Tyre er kommen stærkt med, og mange af den senere Tids Kvægavlstyre stammer fra Langholt. Hesteavlen er ogsaa i de senere Tider gaaet godt frem.

Det er tidligere nævnt, at Aalborg Amt har mange Moser, og at Landets to største Moser — den store og den lille Vildmose — findes der, igennem Tiderne har der været gjort en Del Forsøg paa at gøre disse Arealer mere nyttebringende ved at udnytte Tørvejorden i industrielt Øjemed, f. Eks. til Fremstilling af Sprit, Udvinning af Ammoniak etc. Forsøgene har ikke haft Held med sig, ligeledes har Projekter om at anvende dem til Dyrkning heller ikke haft særlig Vind i Sejlene. Under Krigsperioden er Interessen for disse to Moser imidlertid igen vaagnet, vel nærmest grundet paa de høje Brændselspriser, og det er ikke usandsynligt, at nu siden den nye Institution „Statens Grundforbedringsvæsen“ er bleven startet og har faaet sin Opmærksomhed henvendt paa disse Mosearealer, at deres Kultivering og Udnyttelse vil blive en Virkelighed, i saa Fald vil det være en stor Vinding for Amtet og for Landet som Helhed.

Niels Siggaard.

SKOVBRUG

Aalborg Amt havde i 1907 et Skovareal paa 19033 ha, Skovprocenten er 6,5. Amtet indeholder Landets næststørste Skovkompleks, der sædvanlig kaldes Rold Skov og bestaar af Skovene til Grevskaftet Lindenberg (1544 ha), Godserne Mylenberg (2119 ha), Nørlund og Thorstedlund (1398 ha), Villestrup (960 ha), samt Buderupholm Statskovdistrikt (1848 ha). Bevoksningerne har oprindeligt bestaaet af Bøg med spredte Ege. Deres Beskaffenhed er stærkt præget af den tarve-

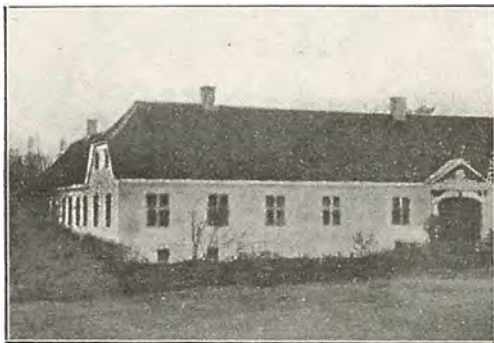
lige Jord og de ublide klimatiske Forhold. Bøgen kan vel opnaa en betydelig Størrelse, men vokser meget langsommere end paa Landets gode Jorder med mildere Klima, og Bøgeskoven kan endog staa paa Overgangen til Krat, saaledes i Fræer Purker ved Skørping Station. I det sidste Aarhundrede er Rødgranen bleven meget brugt til Afløsning for Bøgeskoven. Den trives fortræffeligt, og Sundhedstilstanden er bedre end i de fleste andre Egne af Landet, saa Granbevoksningerne i Rold Skov i Kvalitet formaar at konkurrere med dem, der findes i Landets største Skovkompleks, Gribskov i Nordsjælland, og Sundhedstilstanden er bedre.

Til Lindenburg hører den lille Skov „Skindbjerglund“, der er bekendt for sine naturlige Bevoksninger af Eg med Undervækst af Ene; den minder meget om Hald Egeskov i Viborg Amt. Ude i „Lille Vildmose“ ligger Tofte Skov, der huser en stor Bestand af Kronvildt, og Høstemark Skov. I Østsiden af Amtet fra Mariagerfjord til Amtets Nordgrænse vokser Rødællen med en Frødighed som intet andet Sted i Landet, navnlig ved Visborggaard findes meget smukke Bevoksninger. Hals Nørreskov og Hals Sønderskov umiddelbart nord for Limfjorden bestaar ogsaa overvejende af Æl, noget blandet med Hvidbirk.

Ligesom i Hjørring Amt er ogsaa i Aalborg Amt en Del Løvskov efterhaanden forsvundet eller reduceret til Krat. Et godt Eksempel har man i de smukke Hammer Bakker, der ligger øst for Nørresundby, og er et højtliggende Bakkeparti, i hvis Dalfurer Rester af Bøge- og Egeskov har bevaret Livet, medens Skoven er forsvundet paa Bakketoppene, saa kun spredte Purrer af Bævreasp og Ene røber den gamle Skovgrund.

Der er i de senere Aar anlagt en Del Hedeplantager, af hvilke Hedeselskabet ejer de to.

Johs. Helms.

Krastrup, Slet Herred.
(Fot.)

Randrup. Skibsted Sogn, Helligum Herred.
(Hude fot.)

SOGNEBESKRIVELSER*)

AF OBERSTLØJTNANT M. I. DARRE
MED BIDRAG AF MAG. ART. CHR. AXEL JENSEN, MUSEUMSINSPEKTØR
H. KJÆR OG ARKIVSEKRETÆR S. NYGARD

HINDSTED HERRED

Als Sg. (2241 Indb.). Als Komm. Byer: *Als* (439 Indb., K., Pg., Sk., Fors.-hus, Kbm., Spk., Badehot., Kro, And.-Mejeri, Cementmurstensfab., Elektiv., Vandv., Ml., Brsml., Tlfst.), *Helberskov* (Sk., Kbm., Cementmurstensfab.), *Odde* (Kbm.), *Buddum* (Kbm.), *Haslev Gde* (Cementvarefab.), *Fruerlund*, *Hedegde*, *N.-, S.- og Ø. Hurup* (Filial-K. til Als Sg., Sk., Fors.-hus, Dyrlægge, Kbm., Spk., Afholdshot., And.-Mejeri, Toldkontrolstat., Ml., Fiskeeksport, Udskibningssted, Brsml., Statstlfst., Tlfst.), *Sellegde*, *Sandhse**, *Tofte* (Sk.). I Sognets Sydøstspids: *Alsodde* m. Lodshuse, Udskibningssted, Lodsstat. og Fyr. N. V. f. Als: *Ravnbjerg* (25 m). Megen Skov (*Tofteskov* m. N., *Bønderskov*, Ø. *Lavenkjær* m. S. V. m. fl.). En Del Plantage (ved Odde, ved Fruerlund og m. N.

*) Fortegnelse over benyttede Forkortelser findes bagest i nærværende Bind.

En Del Hede, især m. N. og S. Ø. Megen Eng og Mose, især m. V. og S. Sognet støder m. N. V. og N. til *L. Vildmose* og begrænses m. Ø. af *Kattegat* og m. S. af *Mariager Fjord*. Det er efter Areal (6831 ha) det største i Herredet. Gaarde: *Poulsenseje* (samledes i sidste Halvdel af forr. Aarh. til en Gaard paa c. 25 Tdr. Htk., men blev for en halv Snes Aar siden igen tildels udstykket), *Marienlund*, *Lykkegaard* (var 1404 en adelig Sdg.), *Vibæk*, *Sjeldenglad*, *Kragelund*. *Haslevgaard* blev eft. kgl. Bevill. af 1676 oprettet til en Ladeg. af Fr. v. Arenstorff til Overgaard; 100 Aar senere laa den under Havnø, besat med 3 Bønder. — *Forh. M.*: Da Sognet i Oldtiden stod under Vand, findes ingen Mindesmærker.

Skelund¹⁾ Sg. (1813 Indb.). Skelund-Visborg Komm. Byer: *Skelund* (Stationsby m. 557 Indb., K., Pg., Sk., Læge, Dyrlæge, Kbm., Kro, Bageri, And.-Mejeri, Maskinfab., Ml. s. ø. f. Byen, Jbst., Posteksp., Tlfst.), *Veddum* (Sk., Fors.-hus, Spk., Kbm., And.-Mejeri, Ml. s. v. f. Byen, Jbst., Posteksp., Statslfst., Tlfst.), *Tornskjær**. Megen Skov, især m. Ø. og S. Megen Eng og Mose, især m. Ø. og S. V. — Gaard: *Nørkær*. — Anneks: Visborg.

Visborg Sg. (2453 Indb.). Skelund-Visborg Komm. Anneks til Skelund. Byer: *Visborg* (K. med smukt Inventar og Gravmæler over Visborggaards Ejere fra Tiden ca. 1600, Skr., Fors.-hus, Kbm., Kro, Damp-
tglv., And.-Mejeri, Ml., Jbst., Posteksp., Tlfst.), *Hadsund* (Ladeplads m. 1822 Indb., deraf i Visborg Sg. 1269, i Vive Sg. 553, Filial-K. til Visborg Sg., Bolig for Kaldskapellan, Sk., Rsk., Tekn. Sk., Miss.-hus, Bitingsted for Hellum-Hindsted Herreder, under hvilket henhører Visborg, Vive, Ove og Valsgaard Sogne, Politimesteren i Mariager Købstad og Gjerlev-Onsild Herreder (undtagen Glenstrup, S. Onsild, N. Onsild, Hvorum, Snæbum og Skjellerup Sogne) samt Hellum-Hindsted Herreder med Kontorafdelinger i Mariager og Terndrup, 2 Læger, 2 Dyrlæger, Ap., Hadsund Bank, Hadsund og Omegns Spk., Sagfr., Kbm., 2 Hott., Gæstg., Alderdomshjem, Elektiv., Vandv.; — And.-Mejeri, Dampbageri, Bageri, Bogtrykkeri, Ølbryggeri, Svineslagteri, Fiskeeksport, Røgeri, Jernstøberi, Dampsavværk, Høvleværk, Maskinsnedkeri, Garveri, Tarmsliberi, Ml., Fabb. (Maskiner, Dørgreb, Vogne, Cementvarer, Margarine, Bitter, Frugtsaft, Mineralvand), Markedsplads s. v. f. Byen; — Jbst., Jernbanebro over *Mariager Fjord* til *S. Hadsund* (*Hadsund Hse*) i *Vindblæs Sg.*, *Randers Amt*, Havn, Dampskibsstat., Toldassistentstat., Lodseri, Postk., Tlgst., Statslfst., Tlfst.), *Glargde*, *Glerup* (Sk., Fattiggd., Tlfst.), *Søndergde*. Ml. og Udslibningssted s. f. Herregaarden

¹⁾ eller Skelum.

Havnø. Udskibningssted i Sognets s. ø. Hjørne. Megen Skov m. Ø. (V. *Lavenkjær*, *Visborggaards Skove* m. fl.). En Del Plantage. Megen Eng og Mose, især m. S. og Ø. Nogen Hede m. V. Sognet begrænses m. S. af *Mariager Fjord*. Det er efter Indb. Antal det største i Herredet. Gaarde: *Visborggaard* (Hg., ejedes i 14. og 15. Aarh. af Fam. Munk, derefter til henimod Slutn. af det 17. af Fam. Seefeld; 1729 kom den til Fam. Arenstorff, der ejede den i lidt over 100 Aar, 1830 til Fam. Kjellerup, fra hvem den 1913 solgtes til Grev K. Danneskiold-Samsøe; det meste Gods solgtes efterhaanden i forr. Aarh.; V. afbrændtes i Klementsfejden, men en ny, imponerende Hovedbyggn. opførtes 1575 af Jakob Seefeld; kun en mindre Del af denne er endnu i Behold), *Havnø* (Hg., kom fra Fam. Munk til Fam. Lykke, der ejede den i 16. og ind i 17. Aarh.; derefter tilhørte den til 1726 Fam. Seefeld og Benzon, havde en Tid lang Ejer fælles med Visborggaard og kom efter hyppigt at have skiftet Ejer 1816 til Fam. Kjeldsen, hos hvem den længe forblev; Godset fraskiltes 1802), *Strandkærgaard*, *Urenholt*, *Ormgaard*, *Lysholt*, *Kildeggaard*. *Korup Mølle* udlagdes 1688 til Rytterhold; var senere en anelig Selvejermølle. — *Forh. M.*: Ved *Mariagerfjord* flere anelige Bopladser fra den ældre Stenalders Kystbosættelse, især ved *Havnø* og *Visborholm*, deraf vist den længste hidtil kendte, opr. over 600 m lang.

Vive Sg. (1287 Indb.). Vive Komm. Byer: *Vive* (K., *Marienburg Pg.*, *Sk.*, *Sagf.* — *Vivebrogd.* —, *Kbm.*, *Vml. n. f. Byen*), *Stevn*, *Østergde*, *en Del af Hadsund* (se *Visborg Sg.*), *Vivehede**, *Grevlund*. *Stevn Kalkværk*. Mod Ø. *Tyrkenshøje* (54 m). En Del Skov, især m. S. Ø. En Del Plantage og Hede. Nogen Eng og Mose. Sognet begrænses m. S. af *Mariager Fjord*. — Gaarde: *Dalsgaard* (Hg., tilhørte Fam. Seefeld fra 1436 til c. 1670, kom kort Tid efter til Fam. Gjedde og ejedes ved Midten af 18. Aarh. af Thyge Høg; bl. Ejerne i forr. Aarh. var Thyge Thygesen og N. Svanholm; det meste Gods solgtes allerede 1768, og samtidig begyndte Gaardens Udparcellering, se nedenfor; hvad der var tilbage af den solgtes 1916 til en Udstykningsforening), *Thygeslund* (Parcel af *Dalsgaard*, frasolgtes c. 1850, men fik senere igen Ejer fælles med denne til 1902, da de atter skiltes), *Vivebrogaard* (oprindelig en Afbygger under *Dalsgaards Hovedgaards Takst*, men blev 1768 en selvstændig Gaard med lidt Gods; første Ejer var N. Møller, bl. de følgende var S. A. Færch, H. Svanholm, J. M. de Neergaard, Otto og Hakon Johansen), *Mariehøj*, *Nybro*. En Gaard *Stevnhoved* beboedes i 17. og 18. Aarh. af Folk udenfor Bondestand (bl. a. Anders Winther og Hustr. Margrete Urne), men er senere nedlagt. — *Forh. M.*: Ved

Kysten er truffet flere Køkkenmøddinger fra den ældre Stenalder. Af Sognets 105 Mindesmærker fra Oldtiden er 16 fredlyste, deraf „Røgsbjerg“, 6—7 m h., ved Tygeslund. — Anneks: Rostrup.

R o s t r u p Sg. (1069 Indb.). Rostrup Komm. Anneks til Vive. Byer: *Rostrup* (K. med mærkelig Prædikestol fra 1544, Sk., And.-Mejeri, Ml., Tlfst.), *Stenstrup*, *Lundgaard* (Vml.), *Brøndbjerg*, *Vraa* (Sk., Kbm., Vml. m. Fiskerianlæg, Tlfst.), *Tostrup**, *Monstrup*. En Skov ved Stenstrup. Lidt Plantage. En Del Hede, især m. Ø. Nogen Eng og Mose. Gaarde: *Vivetorp*, *Blegedy*, *Marienburg*, *Harhøj*.

O v e Sg. (969 Indb.). Ove-Valsgaard Komm. Byer: *Ove* (K., Pg. v. f. Byen, Sk., Fors.-hus, Kro, And.-Mejeri, Brsml., Tlfst.), *Barsbøl*, *Nagentoft**, *Hovtved*, *Kjeldstrup* (Sk.), *Stubberup* (Vml.). Mod S. Ø. *Ovegaard* Vml. m. Tglv. Mod S.: *Stinesminde*, Færgested m. Overfart over *Mariager Fjord*, Dampskibsbro og Tglv. samt *Kjeldstrup Sø*, der staar i Forbindelse m. *Mariager Fjord*. Mod S. V. *Karls mølle* (Vml.). Nogen Hede. En Plantage og en lille Skov m. S. Ø. Lidt Eng og Mose. Sognet støder m. S. og S. Ø. til *Mariager Fjord*. — Gaarde: *Ovegaard* (Hg., var gejstligt Gods, som ved Reformationen tilfaldt Kronen, der 1564 skødede den til Jørgen Lykke, hvis Slægt den fulgte i henvend 100 Aar; bl. Ejerne i 18. Aarh. var Fr. Munch, N. Kirketerp og Fam. Foss; fra 1824 ejes den af Kammerraad J. Petersen og hans Efterkommere; det meste Gods fraskiltes 1824), *Holbækgaard*, *Karlseje*, *Løvdal*. I *Kjeldstrup* og *Hovtved* boede i Middelalderen Adel. — *Forh. M.*: Af 110 Oldtidsmindesmærker er 26 fredlyste, deraf „Thinghøj“ ved *Barsbøl*. — Anneks: *Valsgaard*.

V a l s g a a r d Sg. (873 Indb.). Ove-Valsgaard Komm. Anneks til Ove. Byer: *Valsgaard* (K., Sk., Fors.-hus, And.-Mejeri, Brsml.), *Redsø*, *Krogen**, *Skovbo*, *Røkkendal*, *Frisdal**, *Hjerridsdal** (Vml.), *Tofte* (Ml.), *Ulstrup**. En Del Hede m. S. og N. Nogen Eng og Mose. En Plantage m. S. Sognet begrænses m. S. af *Mariager Fjord* (*Hobro Fjord*). Gaarde: *Bramslev*, *Nakkedal*, *Hjedsgaard*, *L. Skovsgaard*. I *Skovbo* laa i 15. og 16. Aarh. en Hg., tilhørende Fam. Hørby. Syd for *Valsgaard* findes Spor af *Frisdal Slot*, om hvilket Sagn beretter. — *Forh. M.*: Af Sognets 90 Oldtidsminder er bl. a. fredlyst ved *Frisdal* et Dyssekammer i en for-dum 70 m l. Langdysse, ved *Nederkarls* et langt Stenkammer.

Ø l s Sg. (283 Indb.). Øls-Hørby-Døstrup Komm. Byer: *Øls* (K., Pg., Sk. mellem Øls og Hald *Tostrup*), *Hald Tostrup** (Fattiggd., Tlfst.). En Del Hede, især m. N. V. Nogen Skov m. S. Sognet er baade efter Indb. Antal og efter Areal (1022 ha) det mindste i Herredet. — Gaard: *Tostrup Hovgaard* (har i Aarhundreder været ejet af Folk udenfor

Bondestand). I Øls har ligget en adelig Sdg. (Fam. Viffert m. fl.). — Annekser: Hørby, Døstrup.

Hørby Sg. (2054 Indb.). Øls-Hørby-Døstrup Komm. Anneks til Øls. Byer: *Hørby* (K., Sk. ø. f. Byen, Fors.-hus), *Tobberup* (Tlfst.), *Kirketerp**, *Hegedal* (Ml. n. v. f. Byen), *Hostruphuse* — Forstad til *Hobro* — (har med Banegaardskvarteret 1324 Indb., Sk., And.-Mejeri). N. v. f. Hobro: *Hobro Jbst.*, *Hodal Vml.* m. Tglv. En Del Hede, især m. V. og S. Ø. Nogen Eng og Mose. En Plantage m. N. Ø. Sognet støder m. S. Ø. til *Mariager Fjord* (*Hobro Fjord*). Gaard: *Rosendal* (forhen Fattiggaard for Hobro, 1917 solgt til Brødr. Nielsen for 170000 Kr.). — *Forh. M.*: Af henimod 100 Gravhøje m. m. i Sognet er ved Hørby fredlyst 17, ved Hegedal „Palmehøj“ med 4 andre.

Døstrup Sg. (617 Indb.). Øls-Hørby-Døstrup Komm. Anneks til Øls. Byer: *Døstrup* (K., Sk., Fors.-hus, And.-Mejeri, Vml., Jbst., Posteksp., Tglst., Tlfst.), *Finderup*. Megen Hede m. S. En Del Eng og Mose. Lidt Plantage. — *Forh. M.*: I en Mose ved Døstrup er fundet en simpel Træplov af hidtil enestaaende Art, vistnok fra Oldtiden, helt af Træ, væsentlig kun 2 Stykker, der tilsammen dannede Plovhoved, Trækstang og Styrestang.

Vebbestrup Sg. (1299 Indb.). Rold-Vebbestrup Komm. Anneks til Rold. Byer: *Vebbestrup* (K., Sk., And.-Mejeri, Ml., Tlfst.), *Gandrup* (Sk., Tørvefab. ved *Gandrupsd.*), *True* (Sk.), *Stokholm** (Tørvefab., Ml.), *Fragdrup**, *V. Doense**, *Ø. Doense* (Sk., Afholdshot., Jbst., Posteksp., Tlgst.), *Høndrup*. I Sognet ligger *Stokholm Sø* og *Hvarre Sø*. En Del Hede. Gaarde: *Gandrupsgaard* (1872 frasolgtes Gaardens betydelige Mose, som i sin Tid foranledigede Anlægget af Mylenberg Glasværk, hvis Drift blev indstillet c. 1860), *Hvarregaard*. — Paa en Tange i Hvarre Sø Hvarre Voldsted med middelalderlige Bygningsrester (fredlyst). — *Forh. M.*: En Langhøj under Fragdrup og 2 Rundhøje fredlyste.

Rold Sg. (514 Indb.). Rold-Vebbestrup Komm. By: *Rold* (K., Pg., Sk., Kro. Fls.-Mejeri, Ml. s. ø. f. Byen, Tlfst.). Kalkværk (*Skillingbro*). Mod N. Ø. *Rævebakke* (112 m). Mod Ø. *Mylenberg Skovridergd.* og *Rold Bavnehøj* (114 m). Mod S. Ø. Tglv. (*Mylenberg Ladegd.*). Omtrent Halvdelen af Sognet (m. N.) er opfyldt af Skov (*Rold Skov*). Nogen Plantage m. S. Ø. En Del Eng og Mose, især m. V. Nogen Hede. — Gaarde: *Mylenberg* og *Mylenberg Ladegd.* (Dele af det saakaldte Mylenberg Gods, 3: en Del af Baroniet Villestrups Gods, som J. C. Mylius erhvervede 1814; dennes Søn solgte 1867, hvad der endnu var i Behold, til Grev Schimmelmänn; M. Ladegd., der tidligere var frasolgt, ejedes af den nuvæ. Grev Schimmelmänn 1905—17), *Fogedgaard* (hørte til

Mylenberg Gods, men blev 1856 solgt til H. C. Boldsen), *Abildgaard*. — Anneks: Vebbestrup.

Astrup Sg. (1349 Indb.). Astrup-Storarden Komm. Byer: *Astrup* (K. med smukt Kirkeinventar og Gravmæler fra 16.—17. Aarh., Pg., Skr., Spk., And.-Mejeri, Brsml., Tlfst.), *Tisted* (Sk., Kbm., Ml. s. f. Byen), *Trinnerup*, *Borup* (Vml. n. v. f. Byen), *L. Arden*, *Møldrup* (Sk.), *Axeltep* (Sk.). Mod N. Skovriderbolig (*Ovehøj*). Mod N. V. støder Sognet til *Madum Sø*. Ved Sognets Nordvestgrænse ligger *Blaakilde*, et betydeligt Kildevæld og muligvis underjordisk Afløb fra *Madum Sø*, der ligger ca. $\frac{1}{4}$ Mil nordligere. Store Skove m. N. (*Kjærbjerg Skov*, *Nørskov* m. fl.) og omkring Herregaarden *Villestrup*. Megen Eng og Mose, især m. V. En Del Hede, især m. S. Ø. — Gaarde: *Villestrup* (Hg., oprettet af Aksel Juul straks efter Klementsfejden og blev i hans Slægt til 1721; kom derefter til Fam. Sehested og 1756 til Verner Rosenkrantz, der Aaret efter oprettede den til et lille Baroni, som bestod til 1811; efter nogen Omtumlen kom Gaarden 1836 til Fam. Juel og 1868 til Fam. Sehestedt-Juul til Ravnholt; det meste Gods solgtes 1869; for henved 100 Aar siden blev store Skovarealer, der laa til Gaarden, fraskilte; Hovedbyggn., der blev opført c. 1540, er i Tidens Løb meget forandret, men endnu anselig; den store Have er tildels i fransk Stil), *Engholt*. — *Forh. M.*: „Blokskilde“ ved *Villestrup* har været Helligkilde. — Anneks: Storarden.

Storarden¹⁾ Sg. (1162 Indb.). Astrup-Storarden Komm. Anneks til Astrup. Byer: *Storarden* (K., Sk., Fattiggd., Ml.), *Arden Stationsby* (715 Indb., Sk., Miss.-hus, Læge, Dyrlæge, Filial af Den danske Andelsbank, Spk., Kbm., Afholdshot., Gæstg., And.-Mejeri, Elektv., Vandv., Savværker, Tørvefab., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Hesselholt*. Mod N. store Skove (*Storarden Skov*, *Hesselholt Skov*). Nogen Hede, især m. S. V. Nogen Eng og Mose, især m. N. Ø.

HELLUM HERRED

Lyngby Sg. (1033 Indb.). Skibsted-Lyngby Komm. Anneks til Skibsted. Byer: *Lyngby* (K., i Vaabehuset en Runesten, hvis højre Side er afkløvet. Den er rejst ved Midten af 10. Aarh., vist af 2 Mænd over en Mand af Navnet Eske, Sk., Spk., Kbm., Brsml.), *Tvorup*, *Terndrup* (422 Indb., Filial-K. til Lyngby Sg., Sk., Dommeren i Hellum og Hindsted Herreder, Hovedtingsted *Terndrup*, Bitingsted *Hadsund*, Kontorafdeling for Politimesteren i Mariager Købstad og Gjerlev-Onsild

¹⁾ eller St. Arden.

Herreder (undtagen Glenstrup, S. Onsild, N. Onsild, Hvornum, Snæbum og Skjellerup Sogne) samt Hellum-Hindsted Herreder, Sagfr., Kreds-lægen i Hellum Hindsted Lægekreds, Filial af Landbosparekassen i Aalborg, Kbm., Haandv., Aalborg Amts Syge- og Epidemihus, Ap., And-Mejeri, Bageri, Gæstg., Kro, Farveri, Maskinsnedkeri, Elektiv., Ml., Postk., Tlgst., Statstfst., Tlfst.), *Lyngbyskov**. Mod S. Ø. *St. Kirkebjerg* (60 m). En Del Eng og Mose. N. ø. f. Terndrup: nogen Skov og Plantage. Gaarde: *Anderstrup, Terndrupgaard, Lyngbygaard, Lunds-gaard*.

Skibsted Sg. (534 Indb.). Skibsted-Lyngby Komm. Byer: *Skibsted* (K., Pg., Sk., Kbm., Ml. n. ø. f. Byen, Tlfst.), *Svanfolk*. Mod Ø. Kalkv. og Ml. ved Herregaarden *Randrup*. Mod V. *Holmgd. Fattiggd.* Ø. f. Skibsted: *Tinghøj* (66 m). En Del Eng og Mose m. N. V. og S. Ø. Plantager s. v. og n. v. f. Randrup. — Gaarde: *Randrup* (Hg., oprettet henved Aar 1500 for Jep Andersen Mus, ejedes derefter over 100 Aar af Fam. Seefeld og havde i den følgende Tid indtil 1772 jævnlig Ejer tilfælles med Kongstedlund; i forr. Aarh. ejedes den længe af Fam. Hvass; det sidste Gods solgtes 1865; til Gaarden en betydelig Have), *Svanholmsminde* (opkaldt efter Amtsforv. H. Svanholm til Vif-fetsholm † 1835), *Vestergaard, Skibstedgaard, Aagaard, Døvergaard, Slotsgaard*. — *Forh. M.*: En Langdysse med et polygonalt Dyssekammer med anselig Dæksten, paa Svanholmsmindes Mark, en Jættestue og en Høj er fredlyste. — Anneks: Lyngby.

Solbjerg Sg. (959 Indb.). Bælum-Solbjerg Komm. Anneks til Bælum. Byer: *Solbjerg* (K., Sk., Kbm.), *Solbjerg Stationsby* (255 Indb., Kbm., Jbst., Posteksp., Tlfst.), *V. Korrup* og *Ø. Korrup** (Sk., Kbm., Tlfst.). Mod S. Ø. i *Sønderskov*: Voldstedet *Gaardsensvold* (26 m). Megen Skov, især m. Ø. (*Tvedskov, Sønderskov*). En Del Hede, især m. V. Megen Eng og Mose, især m. Ø. og V. Gaarde: *Gl. Viffertsholm* (Hg., Hovedparcel af Viffertsholm, som c. 1576 blev oprettet af Aksel Viffert; kom senere til Fam. Seefeld, ejedes omkr. Aar 1700 af Laur. Kjærulf og fra 1740 til 1824 af Fam. Testrup, derefter af Fam. Svanholm til 1890, da den købtes af W. Dinesen; havde endnu 1826 en Del Gods; Gaarden blev udparcelleret c. 1834 og senere, se nedenfor), *Ny Viffertsholm* (oprettet c. 1834, Parcel af Viffertsholm, ejedes af Fam. Svanholm til 1899, da den købtes af W. Dinesen til Gl. V.), *Porsgaard* (Afbyggergaard fra Gl. Viffertsholm), *Fredenslund* (har stort Skov-areal), *Ravnborg* (ligeledes). Sydvestligt i Sognet ligger Voldstedet af Korrup, en Borg, der omtales i 14. Aarh. og maaske blev ødelagt i

Havnø (Hindsted Herred).

Villestrup (Hindsted Herred).

Visborggaard (Hindsted Herred).

Tygeslund (Hindsted Herred).

Nøragergaard (Gislum Herred).

Rørbæk Hovgaard (Gislum Herred).

VALBORG AMT

Lindenberg (Hellum Herred).

Kongstedlund (Hellum Herred).

Gl. Viffertsholm (Hellum Herred).

Randrup (Hellum Herred).

Refsnæs (Hellum Herred).

Tustrup (Hellum Herred).

(Billederne skyldes hovedsaglig Stenders Forlag.)

Grevens Fejde. — *Forh. M.*: 13, deraf er en Jættestue og „St. Veddumhøj“ ved Korrup (af 95 i Sognet) fredlyste.

Bælum Sg. (1198 Indb.). Bælum-Solbjerg Komm. Byer: *Bælum* (Stationsby m. 455 Indb., K., Pg., Sk., Rsk., Højskole, Læge, Dyrlæge, Spkr., Kbm., Haandv., And.-Mejeri, Kro, Jernstøberi, Ølbryggeri, Savværk, Fattiggd., Markedsplds., Ml. n. v. f. Byen, Jbst., Postk., Tlgst., Statstlfst., Tlfst.), *L. Brøndum* (Sk.), *Smidie* (Sk., Kalk- og Tglv., Tlfst.). Mod N. *Nørrebjerg* (50 m). Megen Skov og Plantage. En Del Hede m. V. og S. V. En Del Eng og Mose, især m. N. og Ø. Sognet støder m. Ø. til *L. Vildmose*. — Gaarde: *Vorgaard* (Hg., ejedes i 15. Aarh. af Fam. Bjørn og kom ved Arv senere til Fam. Kaas og i 17. Aarh. til Fam. Rodsteen; fra 1675 til 1750 ejedes den af Fam. v. Deden og kom efter hyppige Ejerskifter til General H. J. Rodenberg, † 1820; i forr. Aarh. gik den fra Haand til Haand; Godset solgtes 1768; Gaarden blev samtidig tildels udparcelleret, hvilket senere er fortsat), *Dragsgaard* (var i sin Tid en Hg., men i nyere Tid en Avlsgd., der jævnlig havde Ejer fælles med Vorgaard; fra 1803—1911 ejedes den af Fam. Glud; en Del Parceller er frasolgte i de senere Aar), *Nørgaard* (i Reglen kaldet Bælum N., Parcel af Vorgaard fra 1768, en Tid Herredsfogedbolig, senere Fattiggaard), *Bælumgaard*, *Brogaard*. — *Forh. M.*: Af ca. 60 Høje i Sognet er 21 fredlyste. — Anneks: Solbjerg.

S. Kongerslev Sg. (866 Indb.). S. Kongerslev-N. Kongerslev-Komdrup Komm. By: *S. Kongerslev* (Stationsby m. 497 Indb., K., Pg., Sk., Læge, Filial af Den danske Andelsbank, Kbm., Kro, And.-Mejeri, Vandv., Ml. ø. f. Byen, Jbst., Posteksp., Tlfst.). Mod V. *St. Monshøj* (52 m). En Del Hede, Eng og Mose m. S. og S.Ø. Sognet støder m. Ø. til *L. Vildmose*. — Gaarde: *Kongstedlund* (Hg., ejedes ved Reformationstiden af Fam. Brun, derefter til 1675 af Fam. Lunge, Kaas, Juul, Krabbe og Høg m. fl.; dernæst længe af Fam. Brønsdorph og v. Deden; i forr. Aarh. af S. A. Færch og Fam. Kjeldsen; Godset solgtes omkr. 1830; Gaardens Tilliggende er i dette Aarh. betydeligt formindsket; Hovedbygning, to Stokværk samt hvælvet Kælder, er opført 1592), *Kellingbjerggaard* (Avlsgd., sammenlagt af 3 Gaarde, en Tid lang ejet af Fam. Deden), *Solbjerggaard* (ogsaa 3 sammenlagte Gaarde), *Mygdal*. — *Forh. M.*: En Langdysse ved S. Kongerslev, Store Muens, med 2 Kamre, ca. 55 m l., er fredlyst. — Anneks: N. Kongerslev, Komdrup.

N. Kongerslev Sg. (824 Indb.). S. Kongerslev-N. Kongerslev-Komdrup Komm. Anneks til S. Kongerslev. By: *N. Kongerslev* (K., Sk., Miss.-hus, Spkr., Kbm., Fls.-Mejeri, Fattiggd., Elektiv., Ml. s. ø. f. Byen, Tlfst.). Nogen Plantage m. S. V. En Del Eng og Mose. Sognet støder

A. Begtrup Christiansen: Kongstedlund.

m. Ø. til *L. Vildmose*. Gaarde: *Stenisgaard* (stærkt forøget af F. Frost, der ejede den 1860—85), *Sigsgaard* (ejedes af Herredsfoged Klavs Nissen, † 1819, og derefter 50 Aar af hans Slægt), *Lyngdal*, *Lamdal*.

Komdrup Sg. (332 Indb.). S. Kongerslev-N. Kongerslev-Komdrup Komm. Anneks til S. Kongerslev. By: *Komdrup* (K., Sk., Jbst., Posteksp.). Mod Ø. Ml. ved Herregaarden *Refsnæs*. En Skov m. N. Megen Eng og Mose. Gaard: *Refsnæs* (Hg., nævnes 1337, tilhørte i 15.—17. Aarh. Fam. Seefeld, fra 1679 i halvhundrede Aar Fam. de Hemmer, derefter Fr. v. Arenstorff og Fam. Fædder; i forr. Aarh. ejedes den bl. a. af Baron Juel-Rysensteen og fra 1853 af Fam. Westenholtz; Godset blev fraskilt 1806).

Blenstrup Sg. (830 Indb.), Gjerding-Blenstrup Komm. Anneks til Gjerding. Byer: *Blenstrup* (K., Sk., Spk., Ml. s. ø. f. Byen, Tlfst.), *Horsens*, *Askilddrup* (And.-Mejeri, Fls.-Mejeri, Tlfst.), *Dollerup*. Nogen Hede m. S. V. Nogen Eng og Mose. Nogen Plantage m. N. Ø. Gaarde: *Lindborg* (Hg., hed oprindelig Næs eller Næsholm, derefter en kort Tid Daasborg indtil 1681, da den fik Navnet L.; tilhørte i 14. Aarh. Fam. Kirt, blev 1404 skænket til Viborg Bispestol, afbrændtes i Klementsfejden, tilfaldt Kronen, der 1561 mageskiftede den til Holger Viffert; bl. de følgende Ejere var Frans Rantzau, Jørgen Urne, Knud Seefeld og Klavs Daa, hvis Enke Sofie Amalie Lindenov 1681 oprettede Baroniet Lindborg, som 1781 af H. C. Schimmelmann omdannedes til Grevskabet L., hvori Gaarden blev Hovedsædet; Godsets Salg begyndte først 1873; allerede før 1800 blev Gaarden tildels udparcelleret, se nedenfor; den anselige Hovedbygn. i 2 Stokværk og med flere Taarne er opført 1583 af Korfits Viffert), *Henriksdal* (Parcel af Lindborg, fraskilt c. 1798, bortarvefæstet), *Ernstpris* (Parcel af samme, bebygget 1797 og Aaret efter bortarvefæstet), *Horsensgaard*, *Ulvedalgaard*.

Gjerding Sg. (152 Indb.). Gjerding-Blenstrup Komm. By: *Gjerding* (K., Pg., Sk., Vandv., Tlfst.). En Del Hede, især m. V. Nogen Eng og Mose m. N. V. Sognet er baade efter Indb. Antal og efter Areal (682 ha) det mindste i Herredet. — Gaard: *Øksenvad Møllegaard* (den store gamle Vml. Øksenvad, ogsaa kaldt Røde Mølle, nævnes allerede 1404; 1761 blev Møllen nedlagt, da den gentagne Gange var blevet ødelagt ved Tøbrud). — Anneks: *Blenstrup*.

Brøndum¹⁾ Sg. (622 Indb.). Brøndum-Siem-Thorup Komm. Byer: *Brøndum* (K., Pg., Sk., Miss.-sal, Fors.-sal, Spk., Dyr læge, Kbm., And.-Mejeri, Brsml., Tlfst.), *Ejstrup*, *Mølholm* (Vml.). Mod V. *Lofts-*

¹⁾ eller St. Brøndum.

høj (69 m). En Del Skov m. S. (*Ejstrup Skov*). En Del Eng og Mose m. Ø. og S. En Del Hede. — I Brøndum laa i det 15. Aarh. en adelig Sædeg., tilhørende Fam. Roed. Ogsaa i Ejstrup har der været en Sædeg., bl. hvis Ejere var Niels Bugge til Hald. — Annekser: Siem, Thorup.

Siem Sg. (162 Indb.). Brøndum-Siem-Thorup Komm. Anneks til Brøndum. By: *Siem* (K., Sk.). Mod S. Siem Skov. En Del Hede. Nogen Eng og Mose m. Ø. — Gaard: *Breddal*. — *Forh. M.*: I en Mose er fundet 2 etruske Bronzespande, fra Bronzealderen, italiensk Arbejde.

Thorup¹⁾ Sg. (441 Indb.). Brøndum-Siem-Thorup Komm. Anneks til Brøndum. Byer: *Thorup* (K., enligt s. f. Byen), *Hellum* (Sk., Fors.-hus, Vandv., Ml., Tlfst.), *Asp*, *Rauf*. Mod S. V. *Madum Sø*. Mod S. Ø. Skovridergd. (*Thorup Hedegd.*). Mod Ø. *Brentebakker* (83 m). Megen Skov m. S. (*Hellum Skov*, en lille Del af *Jægersborg Skov*). Megen Hede, især m. S. Nogen Plantage. Gaarde: *Tulsted* (Hg., blev 1588 af Kronen tilskødet Knud Brahe, tilhørte derefter Fam. Kruse, Sandberg og Kaas m. fl., købtes 1766 af H. C. Schimmelmänn og lagdes under Grevskabet Lindenberg; fra 1795 er den Arvefæste under dette), *Thoruphedegaard* (Hg. efter Bevill. af 1774, da den blev indrettet ved H. C. Schimmelmänn af Siem og Torup Byers udskiftede Heder; senere Arvefæste under Grevskabet Lindenberg).

Frær²⁾ Sg. (505 Indb.). Frær Komm. Anneks til Skjörping. Byer: *Frær* (K., Sk., Spk., Tlfst.), *Sejlstrup* (Brmsl.). Mod Ø. Ml. ved Herregaarden *Tustrup*. Mod S. og S. V. store Skove (*Jægersborg Skov* m. fl.). Megen Hede, især m. S. V. Nogen Eng og Mose. Nogen Plantage. — Gaard: *Tustrup* (Hg., tilhørte 1422 Jep Benderup, men kom til Kronen, som 1575 mageskiftede den til Niels Benderup; ejedes derefter af Fam. Seefeld m. fl.; 1775 købtes den af H. C. Schimmelmänn, der lagde den under Grevskabet Lindenberg; 1795 blev den en Arvefæstegaard herunder og har som saadan i 100 Aar fulgt Fam. Hjorth.). — *Forh. M.*: I en lille Mose paa Frær Mark er 1869 fundet 5 ensartede, svære Guldhalsringe fra den senere Jernalder (Vægt ca. 2 Kg., Metalværdi 3162 Kr.).

Skjörping Sg. (1681 Indb.). Skjörping Komm. Byer: *Skjörping* (K., Pg., Sk., Tlfst.), *Skindbjerg* (Vandv.), *Ottrup Hse**, *Skjörping Stationsby* (925 Indb., Filial-K. til Skjörping Sg., Sk., Miss.-hus, Bolig f. Skovkassereren f. det Buderupholmske Skovdistrikt, Skovriderbolig, Læge, Dyrlæge, Sagf., Kbm., Ap., Sanatorium noget v. f. Byen, Skjör-

¹⁾ eller Torup. ²⁾ eller Frær.

ping Bank, Filial af Den danske Andelsbank, Turist-Afholdshhot., Gæstg., Pensionat, And.-Mejeri, Maltgørieri, Maskinfab., Savv., Imprægneringsanstalt, Elektv., Vandv., Markedsplds., Ml., Jbst., Postk., Tlgst., Tlfst.), *Rebild* (Sk., Hot., Vandv.). Mod V. *Rebild Bakker* m. *Sønderkol* (102 m) og Nationalpark skænket af Dansk-Amerikanere til den danske Stat. Mod S. Ø. *St. Øxsø*, *Mosskov Jbhpl.* og Skovridergaarden *Mosskovgd.* m. Bolig f. Skovrideren i det Buderupholmske Skovdistrikt. Omtrent $\frac{1}{3}$ af Sognet er opfyldt af Skov, væsentlig i den sydl. Del; men der findes ogsaa mindre Skovpartier m. N. Ø. og N. V. En Del Hede, især m. S. V. omkring *Rebild Bakker*. En Del Eng og Mose, især m. N. V. Sognet er baade efter Indb. Antal og efter Areal (3951 ha) det største i Herredet. — Gaard: *Teglgaard* (var i 14. Aarh. *Teglgaard* til det nedenfor nævnte *Egholm Slot*, tilhørte til 1663 *Kronen* og benyttedes længe som Herredsfogedbolig; senere en *Avlsgaard*, der en Tid lang hørte under *Buderupholm*. Nord for *Teglgaard* findes i et Engdrag det kratbevoksede *Voldsted* af *Egholm Slot*, som 1373 af *Iver Lykke* solgtes til *Valdemar Atterdag* og 1391 af *Dronn. Margrete* blev givet til *Vor Frue Kloster* i *Aalborg*. — Grundmuren af et rundt *Taarn* er sikkert en *Levning* af de *Bygninger*, som *Aalborg Frue-Kloster* efter *Dronning Margretes* Ønske maatte nedbryde. — *Forh. M.*: I Sognet ca. 150 *Oldtidsmindesmærker*. — *Paa Skjorping Kirkegaard* *Helligkorskilde* (i *Kirken* har været et af *Dronning Margrete* bygget *Helligkorsalter*), fordm stærkt besøgt *St. Hans Aften* og med *Kildemarked*, istandsat sidst i 17. Aarh. og med *Pengeblok*; den søgtes endnu i ny Tid, og *Krykker* fra de *helbredte* opstilledes i *Vaabehuset*. — *Anneks*: *Frær*.

GISLUM HERRED

Rørbæk Sg. (371 Indb.). *Rørbæk-Grynderup-Stenild Komm.* By: *Rørbæk* (K., Pg., Sk., And.-Mejeri, Bageri, Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.). Mod S. *Vml.* ved *Gaarden Volstrup*. *Nogen Eng* og *Mose*, især m. S. — *Gaarde*: *Rørbæk Hougaard* (*Hg.*, altid af ringe *Betydning*; tilhørte i 16. Aarh. *Fam. Kruse*, senere *Fam. Sehested*, fra 1763 længe *Fam. Dinesen* og fra 1886 i c. 30 Aar *J. C. Døcker*), *Volstrup* (en gl. *Avlsg.*, hvortil laa en *Del Gods*; ejedes i forr. Aarh. længe af *Fam. Dinesen*). — *Forh. M.*: I en lille *Mose* ved *Rosbjerggaard* er dels fundet et *Bronzekar* af italiensk *Arbejde*, fra den yngre *Bronzealder*, dels *Stenhobe*, der synes at have været *Altre*, hvilket tilligemed andre *Forhold* tyder paa, at *Stedet* var en *Offerplads*. — *Annekser*: *Grynderup* og *Stenild*.

Grynderup Sg. (381 Indb.). Rørbæk-Grynderup-Stenild Komm. Anneks til Rørbæk. Byer: *Grynderup* (K., Sk., Tlfst.), *Kjemtrup**, *Allestrup**. Ml. n. ø. f. Grynderup. Mod S. *Allestrup Sø*. En Del Hede. — Gaard: *Tulstrup*. — *Forh. M.*: I Sognet er bl. a. fredlyst 3 „Skodshøje“ og 3 „Tornhøje“, samt 2 Langhøje.

Stenild Sg. (481 Indb.). Rørbæk-Grynderup-Stenild Komm. Anneks til Rørbæk. Byer: *Stenild* (K., Sk., Fors.-hus, Tlfst.), *Boldrup*, *Røjdrup*. Mod S. *Hannerup* And.-Mejeri m. Brmsl. Mod N. *Lille Sø* eller *Hjeds Sø*. Megen Hede. En Del Eng og Mose. En Del Plantage m. S. V. og S. — Gaard: *Hannerup*. — *Forh. M.*: I Sognet ca. 80 Oldtidsmindesmærker, hvoraf 22 Rundhøje og en Langhøj er fredlyste. I en Mose ved Stenild er fundet en Flintsegl med bevaret Træskaft, Stenalderens Redskab til Høstning af Korn, et hidtil i sin Art enestaaende Stykke.

Durup Sg. (759 Indb.). Tisted-Binderup-Durup Komm. Anneks til Tisted. Byer: *Durup* (K., Sk.), *Nørager* (Ml., Tlfst.), *Nørager Stationsby* (369 Indb., Sk., Fors.-hus, Kbm., And.-Mejeri, Kro, Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.). Mod N. *Stejlehøje* (86 m). Mod S. Ml. og *Tarsdal Vml*. En Del Hede. En Del Eng og Mose samt en Plantage m. V. Gaarde: *Nøragergaard* (Hg., tilhørte Kronen til 1551, derefter Fam. Stygge i halvhundrede og Fam. Sehested i hundrede Aar; i det 18. Aarh. ejedes den længe af Fam. Rosencrone og i det 19. længe af Fam. Bisgaard, derefter af Hjorth og Kjeldsen; Godset solgtes 1800 ff., og Gaarden blev stærkt udparcelleret 1802, 1807 og i nyeste Tid; Hovedbygn. er en Rest af en Bygn. fra 1608), *Lisentorp*, *Marientorp*. Tarsdal Ml. (Parcel af Nøragergaard). *Ømark*, forhen kun én Gaard, der i 18. Aarh. beboedes af Folk udenfor Bondestand. — *Forh. M.*: I Sognet er fredlyst 18 Høje, hvoraf den ene (ved Durup) dækker en mindre Jættestue. I Nøragergaards Have et Fragment af en Runesten fra ca. 980—90, fundet 1885 som Grundsten i Kirken og kløvet (!), det meste bortkommet (*Toke* rejste den).

Tisted Sg. (380 Indb.). Tisted-Binderup-Durup Komm. Byer: *Tisted* (K., Pg., Sk., Tlfst.), *Bonderup**. En Del Eng og Mose, især m. V. og N. Ø. En Del Hede m. S. — Gaard: *Stensbjerg*. — *Forh. M.*: I Sognet henimod 100 Oldtidsmindesmærker, hvoraf er fredlyst 19, deraf en smuk Gruppe Ø. for Tisted. — I Præstegaardshaven staar ud mod Landevejen den smukke Lille Rørbæk Runesten, fra 1000—25, f. 1847 paa en Høj i Lille Rørbæk, sat af Asgót, Tunge-Oddes Søn, efter Broderen Esge. — Annekser: Binderup og Durup.

Binderup Sg. (464 Indb.). Tisted-Binderup-Durup Komm. Om-

trent Halvdelen af Sognet ligger i *Aars Herred*, Anneks til Tisted. Byer: *St. Binderup* (K., Sk., Kbm., And.-Mejeri, Tlfst.), *L. Binderup* (Sk., Miss.-hus). Ved Sydgrænsen: *Binderup Kro* og *Højslev Vml.* m. Farveri og Stampeværk. Megen Eng og Mose. En Del Hede.

Gislum Sg. (556 Indb.). *Gislum-Vognsild Komm.* Byer: *Gislum* (K., Pg., Sk., Kbm., Tlfst.), *Nyrup** (Ml.). N. V. f. *Nyrup: Bavnehøj* (60 m). En Del Hede, Eng og Mose. — *Forh. M.*: I Sognet ca. 85 Oldtidsmindesmærker. Pladsen for det gamle *Herredsting* vises i Heden vest for *Nyrup*: nogle af Tingstenene, samt en Stenkreds. Senere blev Tinget holdt ved Kirken. — Anneks: *Vognsild*.

*Vognsild*¹⁾ Sg. (1054 Indb.). *Gislum-Vognsild Komm.* Anneks til *Gislum*. Byer: *Vognsild* (K., Sk., Fors.-hus, Kbm., Bageri, Ml., n. ø. f. Byen, Tlfst.), *Svoldrup* (Sk.), *Morum* (Tlfst.), *Østrup* (Sk., Kbm., Fls.-Mejeri, Bageri, Kro, Elektv., Maskinfab., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Vestrup** (Miss.-hus, And.-Mejeri). En Del Hede, især m. V. En Del Eng og Mose, især m. N. Gaarde: *Jørgensminde*, *Blasgaard*. I *Morum* laa i 16. Aarh. en adelig Sdg. (Fam. Munk).

*Føvlum*²⁾ Sg. (388 Indb.). *Ullits-Føvlum Komm.* Anneks til *Ullits*. Byer: *Føvlum* (K., smuk romansk Bygning, Sk., Fors.-hus, Kbm., And.-Mejeri), *Stistrup** (Fiskerleje, Kbm., Vml.), *Dollerup**. En Del Eng og Mose m. N. En Del Hede og Plantage. Sognet begrænses m. V. af *Limfjorden (Risgde Bredning)*.

*Ullits*³⁾ Sg. (453 Indb.). *Ullits-Føvlum Komm.* Byer: *Ullits* (K., Pg., Sk., Kbm.), *Ullits Stationsby* (117 Indb., Kbm., Afholdshot., And.-Mejeri, Ml., Jbst., Posteksp., Tlfst.), *Søkbæk**. Ml. i Sydspidsen af Sognet. En Del Hede, især m. N. V. En Del Eng og Mose m. S. Ø. — Anneks: *Føvlum*.

Alstrup Sg. (321 Indb.). *Lovns-Alstrup Komm.* Anneks til *Lovns*. Byer: *Alstrup* (Fiskerleje, K., Sk., Spk., Kbm.), *Hestbæk** (Maltgøreri, Ml.). En Del Eng og Mose m. S. Megen Hede m. N. og N. V. Sognet begrænses m. S. af *Lovns Bredning*, m. N. V. af *Risgde Bredning*. Det er efter Indb. Antal det mindste i Herredet. Gaarde: *Lundgaard*, *Kaldal*, *Illerisgaard*, *Strætgaard*.

Lovns Sg. (803 Indb.). *Lovns-Alstrup Komm.* Byer: *Lovns* (Fiskerleje, K., Pg., Sk.), *Torpgde**, *Skovgde**, *Ovenskov**, *Hole* (Fors.-hus, Kbm., Tglv., Ml.), *Illerisøre* (Fiskerleje, Kro), *Hvalpsund* (Færgested m. Overfart til *Sundsøre* i *Tise Sg.*, *Fjends Herred*, *Viborg Amt*, *Bank*, *Fls.-Mejeri*, *Kro*, *Markedsplds.*, *Anløbssted for Dampskibe*, *Jbst.*, *Posteksp.*, *Tlfst.*). En Del Hede og nogen Skov og Plantage m. S. En

¹⁾ eller *Vonsild*. ²⁾ eller *Føvlum*. ³⁾ eller *Ullids*.

Del Eng og Mose, især m. N. Sognet skyder sig som en Halvø ud i *Limfjorden* (*Lovns Bredning, Skive Fjord, Hvalpsund*). Sognet er efter Areal (1151 ha) det mindste i Herredet. — Gaarde: *Hessel* (Hg., nævnt 1391; blev 1567 mageskiftet fra Kronen til Jørgen Lykke; ejedes senere af Jørgen Lunge og Valdemar Daa; i 18. Aarh. havde den en Tid lang Ejer fælles med Lerkenfeld; efter mange Ejerskifter kom den 1829 til Fam. Elle, hos hvem den blev Aarhundredet ud; Godset solgtes 1801, Gaarden blev en Del udparcelleret 1820), *Liengaard*. — Anneks: Alstrup.

Strandby Sg. (978 Indb.). Strandby-Farsø Komm. *Strandby K.* m. vedliggende Sk., Kbm. og Ml. Byer: *Strandbygde* (Fors.-hus, Brsml., Tlfst.), *Myrhøj, Ærtbølle* (Fiskerleje, Miss.-hus), *Tandrup** (Sk.), *Sjørup Gde**, *Gronnerup* (Sk., Fors.-hus, Tglv.), *Risgde* (Fiskerleje). Mod Øst: *Urhøje* (57 m) og *Sjørup Sø. Trend Ml. Kær* And.-Mejeri. Megen Hede, Eng og Mose. Megen Plantage, især m. N. V. ved *Gunderupgd.* Sognet begrænses m. V. af *Limfjorden*. — Gaarde: *Gunderupgaard* (Hg., nævnes 1443, mageskiftedes 1573 fra Kronen og oprettedes snart efter af Godslev Budde til en Hg., der i 17. Aarh. ejedes af Fam. Galde, Juul og Hofman, i det følgende bl. a. af Fam. Rosencrone, i forr. af I. Kjørulf og Fam. Weinschenck; Godset var endnu 1830 komplet; meget af Gaardens Tilliggende er i dette Aarh. blevet fraskilt), *Stødesholm* (Afbygger af *Gunderupgaard*), *Kærsgaard, Vadgaard* (Præstegaard til 1870). *Strandbyggaard* var i 15. Aarh. en adelig Sdg. (Fam. Saltensee). — Paa *Gunderupgaards* Mark et fredlyst Voldsted, en firkantet, flad Mark omgivet af lave Dobbeltvolde. — *Forh. M.* Ved *Ærtbølle* ligger ca. 350 m fra nuv. Strandlinie paa gammel Strandbrink en udstrakt Køkkenmødding, Boplads fra en tidlig Del af den ældre Stenalders Kystbosættelse, opr. mindst 140 m l., 16 m br., indtil nær 2 m dyb; ved Landhævningen siden da ligger den nu 4—5 m over Vandspejlet. En stor Del er borttaget; et Parti undersøgtes af Nationalmuseet 1893—97. Der fremdroges ca. 8500 Redskaber, væs. af Flint, Ben og Hjortetak, ca. 20,000 Dyreben, fraset Hunden udelukkende af vilde Pattedyr, Fugle og Fisk. Et ca. 25 m l. Stykke af Bopladsen er fredlyst 1894. — I en Høj paa *Gunderup Hede* er i en stensat Kiste fra den ældre Bronzealder fundet Dolk, Spydspids og Paalstav, sidstnævnte rigt prydet, opr. paa en 1½ m l. Stage og saaledes anvendt som Stødvaaben. — Anneks: Farsø.

Farsø Sg. (1828 Indb.). Strandby-Farsø Komm. Anneks til Strandby. Byer: *Farsø* (788 Indb., K., Pg., Sk., Miss.-hus, Fors.-hus, Kredslægen i Himmerland Lægekreds, Distriktsdyrlæge, Ap., Bank,

Spk., Kbm., Syge- og Epidemihus, Afholdshot., Kro, And.-Mejeri, Markedsplds., Elektv., Vandv., Ml., Jbst., Posteksp., Tlfst.), *Fandrup* (Sk., Jbst., Posteksp., Tlfst.), *Fragtrup**, *Fredbjerg* (Sk., Kbm., Tlfst.), *Gjotrurp*, *Støttrup*, *Vandrup* (Sk.), *Holme**, *Ebdrup**. Mod N. V. *Urhøje* (57 m), *Vejsræter* (53 m). Megen Hede, især m. V. Megen Eng og Mose, især m. S. Ø. Sognet er baade efter Indb. Antal og efter Areal (4624 ha) det største i Herredet. Gaarde: *Hvanstrup* (Hg., nævnt 1494, kun lidet kendt før 17. Aarh., da den en Tid tilhørte Fam. Munk; skiftede siden idelig Ejer; i forr. Aarh. tilhørte den bl. a. Fam. Qvistgaard, J. C. Spliid og fra 1861 Fam. Wetche; Godset solgtes i Begynd. af forr. Aarh.), *Torup*, *Holmgaard*. *Fredbjerggaard* ejedes længe af den 1450 adlede Fam. Fredberg, kom i 17. Aarh. til Fam. Børialsen og A. Skjønning, som 1688 frasagde Gaarden dens Frihed. *Støttrup* var i 16. Aarh. en Hg. (Fam. Benderup). — *Forh. M.*: Ca. 130 Oldtidsmindesmærker, hvoraf ved Fredbjerg bl. a. er fredlyst „Kraghøj“ og „Klovnhøj“; endvidere „Vejsræter“ m. fl.

AARS HERRED

Havbro Sg. (704 Indb.). Aars-Havbro Komm. Anneks til Aars. Byer: *Havbro* (K., Sk., Fors.-hus, Afholdshot., Bageri, And.-Mejeri, Ml., Jbst., Posteksp., Tlfst.), *N. Havbro**, *Jelstrup* (Tlfst.). En Del Eng og Mose. Gaarde: *Mølgaard* (Hg., ejedes i 16. Aarh. af Jak. Seefeld og fra 1581 i henved 90 Aar af Fam. Munk; bl. de følgende Ejere var And. Schønning og And. Kjærulf, med hvis Sønnedatter den kom til den kendte Henrik Hjelmstjerne; derefter ejedes den af W. C. Lütlichau og General Bülow og fra 1803 i godt 100 Aar af Fam. Kjeldsen; det sidste Gods blev fraskilt 1880; Gaarden blev meget stærkt udparcelleret 1907), *Vadgaard*. Havbrogaard var en adelig Sdg., der i 15.—17. Aarh. tilhørte Fam. Munk, senere bl. a. P. Bering og General Bülow til Mølgaard, der fæstede den til Bønder. Bandsholm beboedes i sidste Halvdel af 17. Aarh. af Adel.

Aars Sg. (2367 Indb.). Aars-Havbro Komm. Byer: *Aars* (Stationsby m. 1311 Indb., K., i Vaabehuset Aars-runestenen, med længere Indskrift paa begge Sider, kendt fra 1654. Den er rejst henimod Aar 1000 af „Asser efter Val-Toke, sin Herre“, og der siges, at Stenen vil staa længe og bringe Val-Tokes Navn til sene Tider. Val-Toke menes at være Toke Gormsøn, falden i det berømte Slag paa Fyrissletten ved Upsala, 980—85, Pg., Sk., Miss.-hus, Fors.-hus, M. og Rsk., Landbrugssk., Bitingsted for Løgstør Købstad og Aars-Slet Herreder, til hvilket henhører Aars, Havbro, Farsø, Strandby, V. Hornum, Ulstrup

og Gundersted Sogne af Aars-Slet Herreder, Læge, Dyr læge, Ap., Banker, Spk., Sagf., Kbm., Haandv., Hott., And.-Mejeri, Fls.-Mejeri, And.-Svineslagteri, Bogtrykkeri, Fabb. (Klæde, Vogne, Mineralvand), Farveri, Uldstrikkeri, Bryggeri, Bagerier, Maltgørier, Cementstøberi, Elektiv., Gasv., Vandv., Tglv., Ml., Markedsplds., Jbst., Postk., Tlgst., Statslfst., Tlfst.), *Pisselhøj** (Sk.), *Sjøstrup*, *Gundestrup** (Sk., Tglv.), *Tolstrup**, *Ovstrup* (Ml.), *Tandrup**. *Dybvad Vml.* østlig f. Aars. En Del Hede, Eng og Mose. Sognet er efter Indb. Antal det største i Herredet. — Gaarde: V. og Ø. *Ovstrup*, *Rævhale*, *Stenild*. Slemstrup var en Tid lang en Sdg., tilhørende P. Harbo, som 1667 solgte den til Valdemar Daa, fra hvem den 1682 blev tildømt Kongen og gjort til Ryttergods. — *Forh. M.*: I Sognet mindst 125 Oldtidsmindesmærker. Sognet er usædvanligt rigt paa fremragende Oldtidsfund. Paa 2 Steder er saaledes gjort større, samlede Fund af Guldbrakteater m. m. fra den senere Jernalder. I Rævemosen ved Gundestrup fremdroges 1891, knap $\frac{1}{2}$ m d., de fleste Dele af en mærkelig, stor Sølvkumme vel fra 1 Aarh. e. Kr., ca. 42 Cm h., 0,68 Cm vid, bestaaende af en samlet Underdel, i hvis Midte en højt drevet Plade, og Overdel af en dobbelt Række firsidede Plader, ligeledes med drevet Arbejde, samt Gravinger, Fremstillinger af Guddomme af gallisk Karakter samt religiøse Kultusscener o. l. Karret kan være indenlandsk Arbejde og er antagelig nedlagt i Mosen som et Offer. Et Sølvfund fra Vikingetiden er fremdraget paa Tolstrup Hede. — Anneks: Havbro.

Brorstrup Sg. (573 Indb.). Brorstrup-Haverslev Komm. Byer: *Brorstrup* (K., Sk.), *Mejlby* (Fors.-hus, And.-Mejeri, Tlfst.). Mod N. *Skjoldhøje* (48 m). Mod S. Ø. *Enshøj* (93 m). — Gaarde: *Brorstrupgaard* (sammenlagt c. 1843 af 3 Bøndergaarde og var da 16 Tdr. Htk.; i de senere Aar tildels udstykket), *Smorup* (skal 1281 af Aage Frost være givet til Brorstrup Kirke, var Pg. til 1874, solgtes da til Gods-ejer Bluhme til Nørlund, som 1910 solgte den til en Udstykningsfor-ening), *Vejrhøjgaard*, *Holmegaard*. — *Forh. M.*: I Sognet ca. 130 Oldtidsmindesmærker, deraf 21 fredlyste, paa den tidligere Smorup Præstegaards Jord, bl.a. de højtliggende „Skjoldhøje“, 2 „Tinghøje“, „Thushøj“, 5 m, og „Nibehøje“. — Anneks: Ravnkilde.

Ravnkilde Sg. (1168 Indb.). Ravnkilde Komm. Anneks til Brorstrup. Byer: *Ravnkilde* (K., paa en fredlyst Høj paa Kirkegd. staar en Runesten, anselig, men stærkt afslidt, idet den til 1860 laa med Teg-nene opad foran Indgangen til Kirken; den rejstes opr. henimod Aar 1000 (paa Stenild Hede?) af Assur, Fogges Søn, „Landhyrde“, efter Gryd, sin „Drotning“ (c: Husfrue), Pg. n. ø. f. Byen, Sk., Fors.-hus,

Spk., And.-Mejeri, Tlfst.), *Kirkegaard** (eller *Ov. Ravnkilde*), *Nysum*, *Brastrup*, *L. Rørbæk** (Tglv.), *Fyrkilde** (Ml.), *Skaarup*. Mod N. i *Nørlund Skov*: Savværk (*Konradsminde*). *Nørvad Vml. n. ø. f. Ravnkilde*. Mod S. *Brastrup Sø*. En Del Hede m. S. og Ø. En Del Eng og Mose. Mod N. den store *Nørlund Skov* ø. f. Herregaarden *Nørlund*. — Gaarde: *Nørlund* (Hg., skal som et „Røverskjul“ være blevet nedbrudt af Dronn. Margrete; ejedes i 15. Aarh. af Fam. Munk, afbrændtes i Klementsfejden, ejedes senere af Ludvig Munk, hvis Datter Fru Kirstine M. fødtes her 1598; tilhørte i 17. Aarh. Fam. Galde og Parsberg, senere bl. a. Kn. Reedtz, og laa 1779—1811 under Stamhuset Restrup; bl. Ejerne i forr. Aarh. var R. Conradsen, A. T. Schütte og fra 1866 H. E. Bluhme; Godset solgtes ved Midten af forr. Aarh.; Gaarden er i de sidste Aar udstykket, saa at der til N. nu kun hører c. 12 Tdr. Htk.; den anselige Hovedbyggn., 3 Fløje i 2 Stokværk og med hvælvede Kældere, er opført sidst i 16. Aarh.), *Nørlund Ladegaard* (fraselgt N., under Udstykning). *Konradsminde* Jagthus var tidligere et Glasværk, anlagt 1834 af R. Conradsen til Nørlund, nedlagt c. 1860.

Haverslev Sg. (678 Indb.). Brorstrup-Haverslev Komm. Anneks til Aardestrup i Hornum Herred. Byer: *Haverslev* (330 Indb., K., Sk., Fors.-hus, Spk., Læge, Dyr læge, Ap., Fls.-Mejeri, Ml. ø. f. Byen, Ml. s. v. f. Byen, Kro, Brsml., Tlfst.), *Vestby*. Mod N. Ø. *Kragelund* Tglv. En Del Eng og Mose. Sognet er efter Areal (981 ha) det mindste i Herredet. Gaarde: *Haverslevgaard* (Avlsg., solgtes 1912 til Udstykning), *Kragelund* (Afbyggergaard fra Torstedlund Hg. i Aardestrup Sg.). — *Forh. M.*: Ved Haverslev nævnes Hvide Kilde og Stavisbjerg Kilde.

Giver Sg. (281 Indb.). Skivum-Giver Komm. Anneks til Skivum. Byer: *Giver* (K., i Kirken opdagedes 1895 en Runesten, Tærskel under en tilmuret Dør, firsidet, ca. 1 m h., den er snart efter Aar 1000 sat af „Kale over sin Fader Torsten, en saare god Dannemand“, (nu i Vaabenhuset), Sk., Tlfst.), *Mosbæk*, *Astrup**, *Katby**. En Del Hede. Nogen Eng og Mose. — Gaarde: *Aagaard*, *Katbygaard*. — *Forh. M.*: I Sognet ca. 70 Oldtidsmindesmærker. Ved Nedergaard er i en Mose 1 $\frac{1}{3}$ m d. fundet 2 Hængekar fra den yngre Bronzealder, ved Mosbæk et dobbelthasket romersk Bronzekar af fortrinligt Arbejde.

Skivum Sg. (837 Indb.). Skivum-Giver Komm. Byer: *Skivum* (K., i Kirkens Vaabenhus den anselige, men paa Forsiden stærkt afskallede Skivum Runesten, i ny Tid udtaget af Kirkegaardsdiget, kendt allerede 1654, med den lange og smukke Indskrift: Moderen Tyre, Sønnerne Odinkar og Gudmund rejste dette Minde efter Gisl den kloge (?). Han var den bedste og første blandt Storbønder i Danmark

Nørlund (Aars Herred).

Volstrup (Gislum Herred).

Sebberkloster (Slet Herred).

Vaar (Slet Herred).

Krastrup (Slet Herred).

Bjørnsholm (Aars Herred).

LBORG AMT

Store Restrup (Hornum Herred).

Pandum (Hornum Herred).

Raakildegård (Hornum Herred).

Albæk (Hornum Herred).

Hvanstrup (Gislum Herred).

Lundbæk (Hornum Herred).

(900—25). Navnet Gisl er mulig det samme som i Gislum, Pg., Sk., Spk., Ml., Tlfst.), *Vegger* (Stationsby m. 227 Indb., Sk., Fors.-hus, Kbm., Gæstg., And.-Mejeri, Bageri, Elektv., Markedsplds., Jbst., Posteksp., Tlfst.). En Del Hede, især m. S. Ø. En Del Eng og Mose langs Vestgrænsen. En Del Skov langs Nordøstgrænsen. En Del Plantage. — Gaarde: *Sønderlund, Kærgaardsholm*. Den tidligt i Bondestand ned-sunkne Adelsslægt Ged var knyttet til Sognet, hvor Medlemmer af den har boet i Sønderlund og Veggergaard. — Anneks: Giver.

Ejdrup Sg. (475 Indb.). Blære-Ejdrup Komm. Anneks til Blære. Byer: *Ejdrup* (K.), *Skjorbæk* (Sk., Kro), *Skjorbæk Hedehuse**. Mod S. Vml. (*Kjelddal Gde*). N. f. Ejdrup: *Dyrhøj* (58 m). Vestlig f. Skjorbæk: *Koppes Vml.* m. And.-Mejeri og *Langager Høje* (66 m). Mod N. Plantesk. ved *Kærsgd.* En Del Hede, især m. S. og V. En Del Eng og Mose, især m. Ø. Nogen Skov m. N. Sognet begrænses m. N. af *Limfjorden* (*Sebber Sund*). Gaarde: *Halkær* (Hg., nævnt i 14. Aarh. og tilhørte Viborg Bispestol, ejedes fra kort Tid eft. Reformationen til 1726 af Fam. Rosenkrantz, Friis og Due; bl. Ejerne i 18. Aarh. var A. Egeberg og D. A. Colding, i 19. I. K. Weinschenck og P. M. Langballe; Godset solgtes c. 1805, og Gaarden blev stærkt udparcelleret 1810; Udparcelleringen er fortsat i dette Aarh.), *Louisdal* (Parcel af Halkær, oprettet 1810, ejet af Schougaard, Kjærulf, Herskind m. fl.), *Jakobsensminde* (Parcel af Halkær), *Elbækgaard, Kærsgaard*.

Blære Sg. (499 Indb.). Blære-Ejdrup Komm. Byer: *Blære* (K., Pg., Sk., Fors.-hus, Spk., Kbm., And.-Mejeri, Jbst., Posteksp., Tlfst.), *Troelstrup, Langdal**. Vml. (*Povlholm*) s. ø. f. *Blære*. Mod S. V. *Havbro Høj* (51 m). En Del Eng og Mose, især m. Ø. Megen Hede, især m. V. — Gaarde: *Povlholm* (fra 1873 ejet af Fam. Spliid), *Hestbækgaard, Fælledgaard, Kærgaard*. Langdal har været en Hg., bl. a. ejet af Klavs Tornekrans. I Troelstrup har ligget en adelig Sdg. — Anneks: Ejdrup.

Ulstrup Sg. (1415 Indb.). Ulstrup Komm. Byer: *Ulstrup* (K., Pg., Sk.), *Hornum* (Stationsby m. 501 Indb., K., Sk., Læge, Filial af Den danske Andelsbank, Kbm., Haandv., Kro, Afholdshot., Bagerier, And.-Mejeri, Elektv., Fabb. (Maskiner, Kreaturbindsler), Uldstrikkeri, Ølbryggeri, Ml., Markedsplds., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Graarup** (Ml.), *Hvorvarp** (Sk., Tlfst.), *Søttrup* (Sk., Fors.-hus, Ml.). *Gatten* Tørvefab. En Del Eng og Mose, især m. V. En Del Hede og Plantage, især m. Ø. Sognet støder m. N. V. til *Sjørup Sø*, m. N. Ø. til *Navnsø*. — Gaarde: *Helminggaard* (solgtes 1911 til Udstykning), *Lere, Sondrup, Fadestrup*. — Anneks: Gundersted i Slet Herred.

V. Hornum Sg. (481 Indb.). V. Hornum-Hyllebjerg-Flejsborg Komm. Byer: *V. Hornum* (K., Pg., Sk., Fors.-hus, Dyrslæge, Kbm., And.-Mejeri, Brsml., Tlfst.), *Krogstrup*, *Rise** (Ml.). Mod S. *Hornumbro Vml.* Mod N. V. *Præstenshøj* (62 m). En Del Eng og Mose. Nogen Hede og Plantage. — Gaard: *Ørndrup* (Hg., nævnt i Kong Hans' Tid, i 17. Aarh. bl. a. ejet af Fam. Kaas, i 18. af Fam. Berregaard, Hak. Kampmann, General Bülow til Mølgaard m. fl., i forr. Aarh.s første Halvdel af Jens Christensen, senere af Fam. Kjeldsen samt af A. H. Schjerup, der solgte den til S. H. Spliid; Godset var aldrig betydeligt). — Anneks: Flejsborg.

Hyllebjerg Sg. (263 Indb.). V. Hornum-Hyllebjerg-Flejsborg Komm. Anneks til Overlade. Byer: *Hyllebjerg* (K. ligger ensomt s. ø. f. Byen, Sk., Kbm., Brsml.), *Holmgde**. En Del Hede og Plantage. En Del Eng og Mose. Sognet er efter Indb. Antal det mindste i Herredet. — Gaarde: *Boltrup*, *Svenstrupgaard*.

Overlade Sg. Malle-Overlade-Ranum Komm. Dannede tidligere tilligemed *Ranum* Sg. i Slet Herred ét Sogn, der hed Bjørnsholm, i 1916 havde 2315 Indb. og var det største i Herredet (5971 ha). *Bjørnsholm K. m. N. V.* ved Herregaarden *Bjørnsholm*. *Overlade* (Sk., Miss.-hus, Kbm., Bageri, Ml., Brsml., Tlfst.), *Sønderlade**, *Borregaard* (Sk., Miss.-hus), *Trend*, *Munksjørup** (Sk.), *Faldgde**. *Vitskølkloster* Fls.-Mejeri. Nogen Skov og Plantage. En Del Eng og Mose, især m. N. V. Sognet støder m. N. til *Vilsted Sø* og begrænses m. V. af *Limfjorden* (*Bjørnsholm Bugt*). — Gaarde: *Bjørnsholm* (Hg., det gamle Vitskøl — latiniseret til *Vitæ schola* — Kloster, hvoraf findes interessante Ruiner; det grundlagdes 1158 af Valdemar den store, meget begunstiget af de følgende Konger, anset og rigt, tilfaldt ved Reformationen Kronen og blev 1573 mageskiftet til Bjørn Andersen og fik sit nye Navn; Gaarden gik gennem forskellige Hænder og kom 1689 til Anders Kjærulf og c. 40 Aar senere til Fam. Lassen, der ejede den til 1809; de følg. Ejere var J. C. Mylius, Statskassen i c. 40 Aar, Allan Dahl, H. L. R. Thalbitzer og dennes Enke; havde langt op i forr. Aarh. komplet Gods; And. Kjærulf oprettede to Afbyggergaarde, der fulgte med B. til over Midten af forr. Aarh., se nedenfor; i dette Aarh. er en Del af Gaardens Tilliggende blevet fraskilt; Hovedbyggn., 3 Fløje, stammer tildels fra Klostertiden, men den nordl. Fløj, Kirken, er først opført 1668), *Lundgaard* (Afbyggergaard fra Bjørnsholm, oprettet af A. Kjærulf, solgtes 1859 af Staten til P. A. Bie, i hvis Slægt den endnu er), *Padkær* (ligeledes Afbyggergaard fra Bjørnsholm, oprettet af A. Kjærulf, solgtes 1867 af Staten til H. S. Bie, i hvis Slægt den blev til

1915; en Del af dens Tilliggende er fraskilt i dette Aarh.). — Anneks: Hyllebjerg.

Flejsborg Sg. (377 Indb.). V. Hornum-Hyllebjerg-Flejsborg Komm. Anneks til V. Hornum. Byer: *Flejsborg** (K., Sk., Kro, Ml., Tlfst.), *Ejstrup*, *Svenstrup**, *L. Sjørup**, *Gatten* (Sk., Kbm., Jbst., Posteksp., Tlgst.). Sognet støder m. S. Ø. til *Sjørup Sø*. En Del Hede og Plantage, især m. N. og N. Ø.

SLET HERRED

Vilsted Sg. (538 Indb.). Vilsted-Vindblæs Komm. By: *Vilsted* (K., Pg., Sk., Fors.-hus, Kbm., Fls.-Mejeri, Ml., Brsml., Tlfst.). Mod S. *Vilsted Sø* og en Del Eng og Mose. Mod S. Ø. en Del Hede og en Plantage. — Gaarde: *Holkasminde*, *Hyllestedgaard*, *Grønning*, *Gaasted*, *Gatten Møllegaard*. — Paa en Eng ved Vilsted spores Tomten af en middelalderlig Herregaard, som Dronning Margrethe købte 1406, og som til Christian 4.s Tid var Sæde for en Lensmand. — Anneks: Vindblæs.

Vindblæs Sg. (686 Indb.). Vilsted-Vindblæs Komm. Anneks til Vilsted. Byer: *Vindblæs* (K., Sk., Ml.), *Vindblæs Stationsby* (145 Indb., Baptistkapel, Fls.-Mejeri, Kro, Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Engelstrup*. Nogen Eng og Mose m. S. og S. V. Nogen Hede og en Plantage m. S. Ø. — Gaarde: *Aarupgaard*, *Ø. Stræt*. — *Forh. M.*: „Tinghøj“ ved Engelstrup er fredlyst.

Malle Sg. (380 Indb.). Malle-Overlade-Ranum Komm. Anneks til Ranum. Byer: *Malle* (K., Sk.), *Vandsted*, *Lendrup*, *Brøttrup**. Mod S. en Plantage. Sognet begrænses m. N. V. af *Limfjorden*. Den sydl. Del af *Løgstør Kanal* (Frederik VII's Kanal) løber gennem Sognets Nordspids. Udfor denne og hørende til Sognet findes Øen *Lendrup Sandø*, der er ubeboet. Gaarde: *Østergaard*, *Hedegaard*. — *Forh. M.*: Vest for Malle By er fundet stensatte Grave fra Folkevandringstiden.

Løgsted Sg. (603 Indb.). Kornum-Løgsted Komm. Anneks til Løgstør. *Løgsted K.* med vedliggende Sk. Paa Kirkegaarden en Helligkilde. Byer: *Løgsted* (Sk.), *Ravnstrup* (Kbm., Ml., Tlfst.), *Vormstrup**, *V. Ørbæk**, *Mjellerup*, *Løgstør Kanal* (Frederik VII.s Kanal) gaar gennem Sognet ved Vestgrænsen. Nogen Eng og Mose m. N. Ø. Sognet støder m. V. og paa et lille Stykke m. N. til Limfjorden. Gaarde: *Løgstedgaard*, *Ravnstrupgaard*, *Vormstrupgaard*.

Kornum Sg. (313 Indb.). Kornum-Løgsted Komm. Anneks til Næsborg. Byer: *Kornum* (K., Sk.), *Ø. Ørbæk* (Sk.). Mod N. V. *Smakml.*

En Del Eng og Mose m. N. V. En Plantage v. f. Kornum. Sognet støder m. N. V. til Limfjorden og er efter Areal (722 ha) det mindste i Herredet. Gaard: *Kornum Østergaard*.

Næsbo rg Sg. (647 Indb.). Næsbo rg-Salling-Ovtrup Komm. Byer: *Næsbo rg* (K., Pg., Sk., Kbm., Ml.), *Tolstrup* (Sk., Kbm., Ml.). *Aggersund S.*: Færgested m. Overfart (Dampfærge) over Limfjorden (Aggersund) til *Aggersund N.* Stenbrud og Kridtværk ved Aggersund S. Megen Eng og Mose m. N. Ø. (*Marsken, Nørrekjær*). Sognet begrænses m. N. og N. V. af Limfjorden. — Gaarde: *Næsbo rg, Næsbo rrgaard, Busgaard*. — Anneks: Kornum.

Salling Sg. (645 Indb.). Næsbo rg-Salling-Ovtrup Komm. Byer: *Salling* (K., romansk, af Kvadersten, meget ejendommelig med tredelt Skib, tre Apsider og oprindeligt Taarnrum, Pg., Sk., Fors.-hus, Tlfst.), *Brøndum* (Kbm., And.-Mejeri, Ml. s. v. f. Byen, Tlfst.), *Hemdrup* (Tlfst.). Megen Eng og Mose m. Ø. og N. Ø. — Gaarde: *Brøndumgaard* (var en Avlsg. under Krastrup, men solgtes 1808 til O. H. Nors, i hvis Slægt den er forblevet), *Povtrupgaard* (nævnes i Slutn. af det 14. Aarh.) — *Forh. M.*: I et Langdyssekammer ved Salling angives fundet et af de smukkeste, ornamenterede Lerkar, som kendes fra Danmarks Stenalder. — Anneks: Ovtrup.

Ovtrup¹⁾ Sg. (355 Indb.). Næsbo rg-Salling-Ovtrup Komm. Anneks til Salling. Byer: *Ovtrup** (K., Sk.), *Braarup, Hornbæk Gde**. Mod S. den store *Rønhøj Plantage*. Store Hedearealer. Mod N. Ø. en Del Eng og Mose. Gaarde: *Gatten Hedegaard, Lolholm*. — *Forh. M.*: Af ca. 90 Oldtidsmindesmærker i Sognet er fredlyst 13, deraf ved Braarup en Gruppe af en 45 m l. Langhøj og 4 runde Høje, samt 2 Høje og ved Ovtrup 3 større Høje.

Gundersted Sg. (416 Indb.). Gundersted Komm. En Del af Sognet hører til Aars Herred, og det er Anneks til Ulstrup i Aars Herred. *Gundersted K.* m. vedliggende Sk. ved Herregaarden *Gunderstedgd*. Byer: *Borup* (Sk.), *L. Ajstrup**, *Bjørnstrup** (Tlfst.). Mod S.: *Navnsø og Raast Høje* (61 m). Omtrent Halvdelen af Sognet er opfyldt af Hede. Plantage ved Gundersted K. En Del Eng og Mose, især m. Ø. Gaarde: *Gunderstedgaard* (Hg., kendt fra 15. Aarh., ejedes omkr. Aar 1600 af Fam. Rosenkrantz, derefter af Fam. Due og havde fra omtr. Midten af 17. Aarh. til 1794 Ejer fælles med Krastrup; i forr. Aarh. tilhørte den R. Schougaard, N. Laugesen, Chr. Lassen og fra 1875 Fam. Bie; det sidste Gods solgtes 1804; s. A. frasolgtes Afbyggergaarden *Brusgaard*), *Brusgaard* (Afbyggergaard af Gunderstedgaard, se ovenfor), *Højagergaard, Borupgaard, Vormstrup*.

¹⁾ eller Ovdруп.

Lundby Sg. (336 Indb.). Lundby Komm. Anneks til Farstrup. Byer: *Lundby* (K., Sk., Brsml., Tlfst.), *Erkildstrup* (Ml., Vml.), *Frejstrup**. Tglv. (*Dybvadgd.*) m. V. *Brusaa Vml.* m. S. V. Megen Hede, især m. S. og S. Ø. En Del Eng og Mose, især m. N. V. En Del Plantage. Gaarde: *Mølgaard*, *Dybvadgaard*, *Fredsgaard*, *Beltoft* (en Hg., hvis Frihed blev opsagt af C. C. Brockenhuus 1684).

Farstrup Sg. (1000 Indb.). Farstrup Komm. Byer: *Farstrup* (K., Pg., s. f. Byen, Sk. v. f. Byen, Kbm., Fls.-Mejeri), *Viderupkjær**, *Skovgde**, *Stavn* (Sk., Kbm.), *Kjølby* (Spk., Kbm., Tlfst.). *Nymølle* (Vml.) i Sognets Sydvestspids. Ml. ved Herregaarden *Vaar* m. N. *Marbjerg* (42 m) m. V. *Vaar Skov*. En Del Plantage. Nogen Hede. Megen Eng og Mose, især m. N. og V. (*Vaar Enge*). Sognet begrænses m. N. af *Limfjorden*. Til Sognet hører de ubeboede Øer i Limfjorden: *Hornsgaardholm* og *Tøtterne* samt Halvdelen af *Vaar Holm* og *Kyø Holme*. Sognet er baade efter Indb. Antal og efter Areal (4789 ha) det største i Herredet. — Gaarde: *Vaar* (Hg., var i sin Tid en Avlsg. under Vitskøl Kloster, kom 1573 sammen med dette til Bjørn Andersen og blev en Hg., ejet af Fam. Friis til 1647, senere af Fam. Benzon, Jokum Poulson, der ombyggede den 1722, og M. P. Marcusen; efter hyppige Ejerskifter omkr. 1800 kom den til J. T. Trojel, omkr. 1900 tilhørte den G. Wolff-Sneedorff; næsten alt Godset var solgt 1806; nogle Aar før blev en Del af Gaarden udparcelleret), *Krastrup* (Hg., tilhørte Vitskøl Kloster, fra 1522 i over 100 Aar Fam. Friis, derefter til 1725 Fam. Due; følgende Ejere var Grev Chr. Rantzau og Fam. Marcussen samt 1804—88 Fam. Hansen; Godset solgtes c. 1810; en Del af Gaardens Tilliggende er fraskilt i de senere Aar), *Hornsgaard* (var en Avlsg. under Vaar, frasolgt 1794), *Hornskovgaard* (tildels Hovedgaardstakst), *Risgaard*, *Munkhave*. — *Forh. M.*: I Sognet 60 Gravhøje m. m. Mariekilde paa Mariebjerg ved Kjølby har været Sundhedskilde. — Anneks: Lundby.

Ajstrup Sg. (268 Indb.). Ajstrup Komm. Anneks til Sebber. By: *St. Ajstrup* (K. noget m. S. Ø., Sk., Tlfst.). Mod Ø. *Rødeml.* (Vml.). En Del Hede, især m. S. V. En Del Eng og Mose m. Ø. En Del Skov og Plantage. Sognet støder m. Ø. til *Limfjorden*. Til Sognet hører Halvdelen af *Vaar Holm* og *Kyø Holme* i *Limfjorden* (*Nibe Bredning*). Sognet er efter Indb. Antal det mindste i Herredet. Gaarde: *Kyø* (Hg., tilhørte fra c. 1400 eller før i et Par Hundrede Aar Fam. Tornekran; bl. de følgende, hyppigt skiftende Ejere var Chr. Friis, Jørg. Seefeld, Albrecht Itzen og J. A. de Clerque i 17. Aarh.; i det følgende havde den hyppigt Ejer fælles med Sebberkloster; i forr. Aarh. ejedes den

bl. a. af M. Steinthal og Greverne Trampe; det meste Gods solgtes 1797; samtidig blev Gaarden noget udparcelleret), *Ajstrupgaard*, *Kyødale*, *Viderupgaard*, *Sønderstedgaard*. — *Forh. M.*: Ved St. Ajstrup er en fredlyst Høj med en stensat Kiste fra Stenalderens Slutning, ved Kyø en Gruppe af 8 Høje.

Sebber Sg. (648 Indb.). Sebber Komm. *Sebber K.* ved Herregaarden *Sebberkloster*. Byer: *Barmer* (Pg., And.-Mejeri, Ml., Tlfst.), *Valsted* (Kbm.). *Sebbersund* (173 Indb., Kro, Bageri, Røgeri, Tlfst.). Bro over *Sebber Sund*. *Sebber Sk.* N. f. Sebber K.: Ml. og *Sebber Trehøje* (59 m). En Del Eng og Mose. En Del Skov og Plantage. Nogen Hede m. S. V. Sognet begrænses m. Ø. af *Limfjorden* (*Nibe Bredning*, *Sebber Sund*). Til Sognet hører de ubeboede Holme i *Limfjorden: Klosterholm* og *Starstøtterne*. — Gaarde: *Sebberkloster* (Hg., var et Nonnekloster, der ved Reformationen tilfaldt Kronen og 1581 blev mageskiftet til Oluf Brockenhuus, i hvis Slægt Gaarden blev mer end 100 Aar; i 18. Aarh. tilhørte den længe Fam. Gleerup, fra 1810 tilhører den Fam. Svanholm; Godsets Salg begyndte c. 1810; en let Udparcellering af Gaarden fandt Sted 1816 ff.), *Valstedgaard* (hed forhen Valsted Nørgaard, sammenlagt af 4 Bøndergaarde), *Vansted*. — *Forh. M.*: St. Pouls Kilde ved Sebberkloster har været anset for Helligkilde. — Anneks: Ajstrup.

Ranum Sg. Malle-Overlade-Ranum Komm. Dannede tidligere tiligemed *Overlade Sg.* i Aars Herred ét Sogn, der hed Bjørnsholm, i 1916 havde 2315 Indb. og var det største i Herredet (5971 ha). Byer: *Ranum* (599 Indb., K., Pg., Sk., Skolelærerseminarium, Bank, Spk., Kbm., Kro, And.-Mejeri, Fattiggd. m. Alderdomshjem, Elektiv., Ml., Brsml., Tlfst.), *Rønbjerg*, *Næsby* (Sk., Miss.-hus, Kbm., Ml., Tlfst.), *Næsby-Nord**. Mod S. *Tinghøj* (18 m). En Del Eng og Mose, især m. S. Ø. Nogen Hede m. S. V. langs Limfjorden. Sognet begrænses m. V. af *Limfjorden*. Til Sognet hører Øen *Livø* m. Aandssvageanstalt (104 Indb.). Paa Øen en Skov, nogen Hede og m. S. *Hesselbjergghøj* (11 m). — Gaarde: *Elkangaard* eller *Kærgaard* (oprettet 1856 af 2 Bøndergaarde; det nye Navn fik den efter Kæmner Fr. Elkan Wulff i Aalborg, der var med til at oprette den), *Næsbygaard*, *Livøgaard* (Livø laa fra ældgammel Tid under Vitskøl Kloster og Bjørnsholm; *Livøgaard* oprettedes 1826 som en Ladeg. af Mylius, blev 1850 Arvefæste under Bjørnsholm, fra 1874 fri Ejendom; fra 1911 er den Aandssvageanstalt). — Anneks: Malle.

HORNUM HERRED

Bislev Sg. (720 Indb.). Bislev Komm. Anneks til Veggerby. Byer: *Bislev* (K., Sk., Baronesse Sophie Juel-Rysenstens Stiftelse, Ml., Tlfst.), *Djørup*, *Holmager*, *Hedegde** (Sk.). Mod N. Jbhpl. og Vml. ved Herregaarden *Lundbæk*, *Sebbersund* Jbst. m. Posteksp., Bro over *Sebbersund*. Mod S. V. *Halkjær* Jbst. m. Posteksp., Vml. ved *Halkjær* Jbst. En Del Eng og Mose, især m. S. V. En Del Hede, især m. S. og S. Ø. Nogen Skov ved *Lundbæk*. Sognet begrænses m. N. V. af *Limfjorden*. Gaarde: *Lundbæk* (Hg., hed Korsris, indtil den c. 1568 af Kristoffer Tornekrans fik sit nuværende Navn; ejedes fra c. 1600 i over 300 Aar af Fam. Juul — fra 1679 Baronerne Juel-Rysensteen; Godset solgtes langsomt i sidste Halvdel af forr. Aarh.), *Pindstrup*, *Snorupgaard*. — *Forh. M.*: 13 tildels anselige, fredlyste Gravhøje.

Veggerby Sg. (894 Indb.). Veggerby Komm. *Veggerby K.*, *Kirkerterp* Pg. og Sk. s. ø. f. Veggerby. Byer: *Veggerby*, *Lyngsø*, *Byrsted* (Sk., Ml., Tlfst.), *Brasted* (Sk., Spk.), *Hjeds* (Tlfst.), *L. Hjeds**. Kalk- og Tglv. (*Mariendal*). *Højris* Vml. m. S. V. Megen Hede. Store Plantager. En Del Eng og Mose. — Gaarde: *Bustedgaard*, *Torndal*, *Kalstrup*, *Linalyst*. *Højris* Vml. var c. 1800 Papirfabrik. — *Forh. M.*: Ca. 140 Oldtidsmindesmærker, deraf 26 fredlyste. Ved *Byrsted* er fremdraget et stort Gravfund fra den romerske Jernalder, bl. a. med et stort Bronzefad og 2 ens Sølvbægere, romersk Arbejde, med Dobbeltanke og Bladornamenter. — Anneks: Bislev.

Vokslev¹⁾ Sg. (1193 Indb.). Vokslev Komm. Anneks til Nibe. Byer: *Vokslev* (K., Sk., Fors.-hus, Tlfst.), *Torруп**, *Gjelstrup* (Spk., Vml., Filesliberi), *Binderup** (Sk., Vml., Jbhpl.), *Grydsted* (Sk.), *Klæstrup** (Vml., Savskæreri), *Rodstrup**, *Simested** (Sk.). S. v. f. Vokslev: *Huleml.*: Vml. m. Kalkv. og Tglv. Mod V. Kalkbrud (*Klæstruplund*). Mod N. Vml. n. v. f. *Binderup* Jbhpl. Mod S. Ø. *Rishøj* (104 m). En Del Hede og Plantage. Nogen Eng og Mose. Sognet støder m. N. V. paa to Steder til *Limfjorden* (*Nibe Bredning*). Gaarde: *Pandum* (Hg., faldt ved Reformationen som gejstligt Gods til Kronen, der 1662 solgte den til Ove Juul til *Lundbæk*, med hvilken Gaard den havde Ejer fælles til 1805; *Sædegaards Frihed* fik den 1685; bl. Ejerne i forr. Aarh. var E. Cordes og M. C. C. Bjerregaard; Godset solgtes 1805 ff.; Gaardens Tilliggende er noget formindsket i dette Aarh.), *Lyngbjerggaard* (var i Beg. af 15. Aarh. en Sædeg.). — *Forh. M.*: Af 110 Gravhøje i Sognet er 12 fredlyste. — Ved *Godensgaard* er fundet en mærkelig

¹⁾ eller Voxlev.

Sten med et helligt Tegn, 2 Fodsaalsfigurer, antageligt fra Bronzealderen.

Ø. Hornum Sg. (1504 Indb.). Ø. Hornum Komm. Byer: Ø. *Hornum* (K. m. Filial-K. i Godthaab, Pg., Sk., Spk., And.-Mejeri, Ml., Tlfst.), *Molbjerg**, *Volstrup*, *Gulbæk* (Sk.), *Estrup*, *Hæsum* (Sk.), *Abildgde**. Mod N. V. *Frendrup Nihøje* (102 m) og *Ravnsbjerg* (83 m). Mod S. Ø. *Jægerdalshøj* (90 m) og *Solhøj* (82 m). Mod S. V. *Hornum Sø*. Mod N. Ø. ved Sognegrænsen: *Godthaab*, *Godthaab Hammerværk* og *Ride-mandsml.*, se *Svenstrup Sg.* Megen Hede. Nogen Eng og Mose. En Del Plantage, især m. Ø. (*Hovhede*). Sognet er efter Areal (4938 ha) det største i Herredet. Gaarde: *Frendrupgaard*, *Hornumgaard* (oprettet 1776 af Frans Ginchelberg ved Sammenlægning af 2 Gaarde), *Nørbækgaard*, *Krogsgaard*. Abildgaard har været en Hg. — *Forh. M.*: I Sognet er talt 180 Mindesmærker fra Oldtiden; fredlyste er 41, deraf ved *Frendrupgaard* og *Molbjerg* 16 Rundhøje, hvoraf 5 af „*Frendrup Nihøje*“, 2 *Langhøje*; ved *Abildgaard* 5 runde Høje.

Suldrup Sg. (613 Indb.). Sønderup-Suldrup Komm. Anneks til Sønderup. Byer: *Suldrup* (K., ved Kirkens Vaabenhus den ikke fuldstændige *Suldrup Runesten*, rejst henimod Aar 1000 af „*Rysk efter sin Broder Ufag*“; i Vaabenhuset en *Ligsten* fra 12. Aarh., med et *Stavkors* og enkelte *Runer*, Sk., *Stiftelse for Fattige* — *Holbeksminde* —, *And.-Mejeri*, *Brsm.*, *Tlfst.*), *Hyllested**. Mod S. Ø. *Hvingelhat* (84 m). Mod N. Ø. *Sexhøje* (98 m) og *Sexhøj Skovridergd.* Mod N. *Hjedsbækgd.* m. *Kbm.*, *Kro*, *Vml.* og *Ml.* Mod S. V. *Hyldal Gd.* m. *Vml.* og *Uldspinderi*. En Del Hede, Eng og Mose. Megen Plantage, især m. Ø. (*Sexhøje Plantage*). Gaarde: *Albæk* (Hg., i 15. og 16. Aarh. ejet af *Fam. Viffert*, derefter af *Fam. Krabbe*; fra *Slutn.* af 17. til *Beg.* af 19. Aarh. havde den *Ejer fælles* med *Torstedlund*; bl. de følgende *Ejere* var *N. Holbek* og *Fam. Sass*; *Godset* solgtes omkr. *Midten* af *forr. Aarh.*; en Del af *Gaardens Tilliggende* er *fraskilt* i dette *Aarh.*), *Hjedsbækgård* (forhen *Bolig for Birkedommeren* i det 1814 nedlagte *Torstedlund-Albæk Birk*), *Østrupgaard*, *Hyllestedgaard*, *Dalum*. — *Forh. M.*: I Sognet er talt 115 Mindesmærker fra Oldtiden. Fredlyste er 16, deraf 5 Høje i „*Schades Plantage*“. I en fredlyst Høj ved *Suldrup* er der en *Jættestue*, godt 7 m l., 1,7 m h., med et *Sidekammer* ind fra *Bagvæggen*.

Sønderup Sg. (851 Indb.). Sønderup-Suldrup Komm. Byer: *Sønderup* (K., Pg., Sk., Spk. paa *Trængstrup Gd.* m. N., *Vml.* s. v. f. *Byen*, *Brsm.*, *Tlfst.*), *Bravelstrup*, *Tøttrup*, *Rodsted** (Sk.), *Rebstrup** (2 *Vmlr.*, *Savværk*). En Del Eng og Mose. — Gaarde: *Plejlstrup*, *Trængstrup*, *Gammelholm*. I *Rodsted* laa forhen en *adelig Sædeg.*, der blev

afbrændt i Grevens Fejde. Rebstrup var fra 15. og ind i 17. Aarh. en Hg., ejet af Fam. Viffert og Krabbe. — *Forh. M.*: Af to fredlyste Gravhøje ved Rodsted dækker den ene en lille Jættestue. Kildevældet „Karls Tønde“ i en Dal ved Rebstrup skal have været Lægekilde. — Anneks: Suldrup.

Aardestrup Sg. (876 Indb.). Aardestrup Komm. Byer: *Aardestrup* (K., Pg. s. f. Byen, Sk., Spk., Hospital, And.-Mejeri, Brsml., Tlfst.), *Ersted*, *Foldager**, *Torsted* (Sk., Tlfst.). Skovriderbolig (*Charlottenlund*) under Herregaarden *Torstedlund*. Ved Sognegrænsen: Mod Ø. *Rødeml.* (Vml.), m. N. Ø. *Møgelhøj* (99 m), m. N. V. Ml. En Del Eng og Mose, især m. S. V. Megen Skov m. S. Ø. (*Torstedlund Skov*, *Ersted Skov*). Nogen Hede. — Gaarde: *Torstedlund* (Hg., tilhørte i 15. og 16. Aarh. Fam. Viffert, blev afbrændt i Grevens Fejde, ejedes i 17. Aarh. af Fam. Krabbe og Bjelke, derefter af Fam. Due til 1724, fra hvilket Aar den havde Ejer fælles med St. Restrup til 1813; i de følgende 100 Aar havde den næsten stadig Ejer fælles med Nørlund; Godset solgtes ved Midten af forr. Aarh.; Afbyggergaard af T. er Kragelund i Haverslev S., Aars H.), *Erstedgaard*, *Torsted Nygaard*. — Anneks: Haverslev i Aars Herred.

Gravlev Sg. (517 Indb.). Buderup-Gravlev Komm. Anneks til Buderup. Byer: *Gravlev* (K., Sk., Tlfst.), *Oplev* (Kbm.), *Fløe* (Sk.). Mod S.: Vml. s. f. Gravlev, *Tinbæk Vml.* m. Kalkværk, *Kollen* (104 m) i Nordspidsen af Rold Skov. *Skillingbro Kalkværk*. En Del Eng og Mose m. S. Ø. Nogen Hede. En Del Skov m. S. — *Forh. M.*: Ved Gravlev er undersøgt en Hellekiste fra Stenalderen, med et betydeligt Fund af Oldsager (afb. I S. 259)

Buderup Sg. (1412 Indb.). Buderup-Gravlev Komm. *Buderup K.* m. S. ved Herregaarden *Buderupholm*. Denne gamle Kirke er nu ude af Brug, men bevares som fredlyst Mindesmærke. Byer: *Støvring* (Stationsby m. 556 Indb., 2 Kirker, Valgmenighedspræst, Skr., Højskole, Læge, Filial af Den danske Andelsbank og af Nordjydsk Bank i Aalborg, Spk., Kbm., Gæstg., Hammerværk, Maltgøereri, Bageri, And.-Mejeri, Vml., Ml., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Mastrup*, *Sørup* (Filial-K. til Buderup Sg., Sk., Tlfst.). Vml. m. S. ved Buderupholm. V. f. *Støvring: Julstrup Sø*, ved hvis Sydspids Julstrup Præstegaard ligger. Sognet støder m. N. V. til *Hornum Sø*. Megen Hede m. N., V. og S. En Del Eng og Mose, især m. S. Ø. Nogen Plantage. — Gaarde: *Buderupholm* (Hg., nævnes alt 1268; 100 Aar senere skal Iver Lykke have haft Part i den; tilhørte i 16. Aarh. Fam. Lykke, derefter Mænd af mange forskellige Slægter, i 18. Aarh. bl. a. M. Suhr, T. Benzons og N. Bjørn,

i forr. Aarh. en Tid lang Statskassen og derefter Fam. Dahl til 1914; Godset var komplet langt op i forr. Aarh.; 1841 blev omtr. 1300 Tdr. Land fraskilt Gaarden og gjort til Domæneskov, og Gaarden er yderligere formindsket i dette Aarh.; Hovedbygn. ligger meget smukt), *Søgaard, Sørupgaard, Katvadgaard*. — *Forh. M.*: Ved Landevejen er syd for Støvring under „Bundgaardsminde“ fredlyst et tresidet Jordstykke med talrige gamle dybe Hulveje, et ejendommeligt Vidnesbyrd om ældre Tidens Færdselsforhold. — Anneks: Gravlev.

Ellitshøj¹⁾ Sg. (685 Indb.). Ellitshøj-Svenstrup Komm. Byer: *Ellitshøj* (K., Pg., Sk., Fors.-hus, Kbm., Gæstg., Ml. s. ø. f. Byen, Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Bonderup* (Ml.). Tglv. og Tørvefab. (*Raakildegd.*) m. S. En Del Eng og Mose m. Ø. og S. En Del Hede, især m. N. V. En Del Plantage. — Gaarde: *Raakildegard* (en gl. Avlsgaard; kaldtes en Tid lang Annerup; bl. Ejerne i nyere Tid var N. Ibsen, Faurschou, Grev Dannekjold-Samsøe og Fam. Hjorth), *Holmgard*. — *Forh. M.*: I „Elleshøj“ midt i Ellitshøj By er en lille, fredlyst Jættestue. — Anneks: Svenstrup.

Svenstrup Sg. (1333 Indb.). Ellitshøj-Svenstrup Komm. Anneks til Ellitshøj. Byer: *Svenstrup* (Stationsby m. 631 Indb., K. m. N. V., Sk., Dyr læge, And.-Mejeri, Dampbageri, Kro, Cementstøberi, 2 Vmlr., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Lere, Godthaab* (Stationsby m. 160 Indb., ogsaa i Ø. Hørnum Sg., Filial-K. til Ø. Hornum Sg., Sk., Jbst., Posteksp., Tlfst.), *Flødal Gde.* Mod V. paa Grænsen mellem Svenstrup og Ø. Hornum Sogne: *Godthaab Hammerværk*, Fabrik for Landbrugsredskaber, og *Ridemandsm.* (Vml.). Mod S. *Nørre Plødals Fabb.*, Kridtslemmeri, n. f. Flødal Gde. En Del Eng og Mose, især m. Ø. En Del Hede m. N. V. og S. V. Nogen Plantage. Gaarde: *Frederikshøj* (oprettet af General A. L. Moltke 1785 ved Sammenlægning af 2 Gaarde), *Lyngbjerggaard, Ridemandsmølle* (i Slutn. af 17. Aarh. Ryttergods, derefter en større Selvejermølle; 1801 blev dens Jordtilliggende betydeligt forøget). Ved Svenstrup slog Skipper Klement den jyske Adel 16—10—1534. — *Forh. M.*: Langhøjen „Mullegrav“, ved Frejlev Stat., er fredl.

Sønderholm Sg. (1313 Indb.). Sønderholm-Frejlev Komm. Byer: *Sønderholm* (K. med Kalkmaleri i Koret fra c. 1550 med Gabriel Gyldenstjerne og Hustrus Anevaaben og en snuk Ligsten over samme Adelspar, Pg., Sk., Fors.-hus, Jbst. s. f. Byen, Posteksp., Tlfst.), *Restrupkjær**, *Nyrup* (Sk., Ml. n. ø. f. Byen, Tlfst.), *Tostrup* (Sk.). Mod Ø.: Landbrugs- og Højskole (*St. Restrup*), *Restrup Kro* og Fls.-Mejeri. Mod N. Ø. Tglv. En Del Skov og Plantage. Megen Hede m. S. og megen

¹⁾ eller Ellidshøj.

Eng og Mose, især m. N. Sognet støder paa to Steder, m. V. og N. Ø., til *Limfjorden*. — Gaard: *St. Restrup* (Hg., tilhørte Fam. Gyldenstjerne i 15. Aarh. og gennem flere Slægtled, i 17. Fam. Marsvin og Lindenov; kom 1685 til H. F. Levetzau, hvis Søn Greve C. F. L. 1756 oprettede Stamhuset Restrup, der bestod til 1811; bl. Ejerne i forr. Aarh. var J. M. de Neergaard, R. Roulund og Fam. Stemann; det betydelige Gods fraskiltes 1847; Gaarden blev delvis udparcelleret sidst i forr. Aarh. og meget stærkt for 4 Aar siden, da der i Forbindelse med Hovedparcellen blev indrettet en Højskole; den anselige grundmurede Hovedbyggn. er fra 1723). — *Forh. M.*: Paa et Bakkedrag ved Sønderholm ligger „Troldkirken“, en (fredlyst) Langdysse, 54 m l.; endnu tælles 47 store Randsten. Desuden 12 fredlyste Høje, hvoraf én ved Tostrup dækker en lille Jættestue. — Anneks: Frejlev.

Nørholm Sg. (563 Indb.). Nørholm Komm. Byer: *Nørholm* (K. m. interessant sengotisk Altertavle (Knud d. Hellige og Portræt af Jens Andersen Beldenak), Pg., Sk., Tglv., Ml., Tlfst.), *Klithuse* (Fiskerleje, Sk.). Mellemholm And.-Mejeri. Megen Eng og Mose, især m. N. og N. Ø. Nogen Plantage. Sognet begrænses m. N. og V. af *Limfjorden* (*Gjøl Bredning*). Gaard: *Klitgaard* (forhen en større Avlsg. under Oxholm med betydeligt Fiskeri i Limfjorden; frasolgt 1802 og bl. a. ejet af C. L. Buchholtz, Fam. Klingenberg og C. Brun-Behrens).

Frejlev Sg. (462 Indb.). Sønderholm-Frejlev Komm. Anneks til Sønderholm. Byer: *Frejlev* (K. med Prædikestol i gotisk Stil, Skr., Spk., Kalk- og Tglv., Ml. v. f. Byen, Brsml., Tlfst.), *Drastrup* (And.-Mejeri). S. ø. f. Frejlev: *Oddenshøj* (64 m). Nogen Plantage. Megen Eng og Mose m. N. og N. Ø. Sognet er baade efter Indb. Antal og efter Areal (1151 ha) det mindste i Herredet. Gaard: *Frejlevgaard*.

Aalborg Budolphi¹⁾ Landsogn (2408 Indb.). Aalborg-Budolphi Landsogns Komm. Hører i gejstlig Henseende under Aalborg (Budolphi K.). Byer: *Hasseris Villakvarter* (Forstad til Aalborg m. 1312 Indb., Børnehjem), *Hasseris* (Sk., Miss.-hus, Ml.), *Sofiendal eller Ny Hasseris, Skalborg** (Kbm., Fls.-Mejeri, Jbhpl., Posteksp., Tlfst.). Gas- og Elektv. (*Hasseriskjær*). Sk. (Ny Hasseris). Mod N. *Portland Cementfabriken Norden*. Ml. ø. f. Sofiendal. Megen Eng og Mose, især m. V. Sognet støder m. N. til *Limfjorden* og er efter Indb. Antal det største i Herredet. Gaarde: *Sofiendal, V. Mariedal, Scheelsminde* (oprettet af Regimentskirurg C. P. Scheel eft. Bevill. af 1808; i dette Aarh. udstykket). I Sognet laa forhen Vester Ladegaard (en Ladeg. under Aalborg-hus), der 1674 solgtes fra Kronen til Tøger Lassen med Sædegaards

¹⁾ eller Budolfi.

Frihed; den ejedes senere af Fam. Benzon, Lassen og Christensen til 1804, da Godsets Salg og Gaardens Udparcellering begyndte; paa dens Grund ligger nu Aalborg Amts og Bys Sygehus.

FLESKUM HERRED

Dal Sg. (348 Indb.). Ferslev-Dal-Voldsted Komm. Anneks til Ferslev. Byer: *Dal* (K., Sk., Ml. s. f. Byen), *Povlstrup*. En Del Eng og Mose, især m. N. V. En Del Hede m. S. og S. Ø. Gaarde: *Finstrup*, *Skudshale*.

Ferslev Sg. (456 Indb.). Ferslev-Dal-Voldsted Komm. Byer: *Ferslev* (K., i Kirken Ferslevrunestenen, kendt siden 1654, sat ca. 1000 af Toke, Lødders Søn, efter sin Søn Aaste, Pg., Sk., Spk., And.-Mejeri, Tlfst.), *Nøtten*, *Mjels* (Sk.). En Del Eng og Mose langs Vestgrænsen. En Del Hede, især m. S. Ø. Gaarde: *Pederstrup*, *Vennersborg* (i 18. Aarh. Centrum for et lille Godskompleks), *Blaksgaard*, *Fuglehøjsgaard*. — *Forh. M.*: I Sognet findes ca. 25 Oldtidsmindesmærker, næsten alle Høje. Ved *Mjels* er fredlyst et Dyssekammer af polygonal Form; paa Dækstenen skaalformede Fordybninger. — Anneks: Dal, Voldsted.

Voldsted¹⁾ Sg. (350 Indb.). Ferslev-Dal-Voldsted Komm. Anneks til Ferslev. By: *Voldsted* (K., Sk., Fls.-Mejeri, Tlfst.). Kalkværk m. N. V. Mod S. *Ørnhøje* (67 m). En Del Eng og Mose m. S. og V. En Del Hede, især m. Ø. Nogen Plantage, især m. N. Ø.

Nøvling Sg. (897 Indb.). Gunderup-Nøvling Komm. Anneks til Gunderup. Byer: *Nøvling* (K., Sk., And.-Mejeri, Ml., Tlfst.), *Gultentorp*, *Visse* (Sk.), *Gistrup* (Sk., Baptist-Højskole, Kalkbrænderi, Cementstøberi, Kro, Ml., Jbst., Posteksp.), *Sæderup*. Mod N. V. Tglv. (*Vissegd.*). Mod Ø. *Tinghøj* (78 m). Megen Hede. En Del Eng og Mose m. N. V. En Del Plantage, især m. N. Ø. Gaarde: *Vissegaard* (Avlsg., hvortil først i forr. Aarh. laa henved 100 Tdr. Htk. Gods m. m.), *Visse Nygaard*, *Engerdal*.

Gunderup Sg. (1905 Indb.). Gunderup-Nøvling Komm. Byer: *Gunderup* (K., i Vaabenhuset staar en stor Runesten, fra ca. 900—25, fordm paa en udslettet Høj, med en lang Indskrift, hvorefter Toke har rejst den paa Højen over sin Stedfader Api og sin Moder Tove og videre melder, at Stedfaderen efterlod Toke sit Gods; paa Kirkegaarden en anden Sten med en enkelt Linie, sat af Øjsten over hans Fader Asulv (ca. 950—1000), denne Sten er muligt af svensk Oprindelse, Pg., Sk., Kbm.), *Flamsted* (Sk., Vml., Ml.), *Haals* (Sk.,

¹⁾ eller Volsted.

Vang (Kjær Herred).

Langholt (Kjær Herred).

Birkelse (Kjær Herred).

Sønder Elkær (Kjær Herred).

Rødslet (Kjær Herred).

Gl. Vraa (Kjær Herred).

ALBORG AMT

Egensekloster (Fleskum Herred).

Sohngaardsholm (Fleskum Herred).

Klarupgaard (Fleskum Herred).

Vildmosegaard (Fleskum Herred).

Bjørumgaard (Kjær Herred).

Gammel Vraa (Kjær Herred).

Kbm.), *Fjellerad* eller *Fjelrad* (65 Indb., Sk., Fors.-hus, Læge, Dyr-læge, Kbm., Haandkøbsudsalg, Afholdshot., Bageri, And.-Mejeri, Tglv., Elektiv., Ml. ø. f. Byen, Tlfst.), *Vaarst* (Stationsby m. 163 Indb., Baptist Kapel, Skr., Kbm., Afholdshot., Bageri, And.-Mejeri, Cementstøberi, Maskinsnedkeri, Maskinværksted, Tglv., Ml., Jbst., Posteksp., Tlfst.), *Torderup* (Kbm., Maskinværksted, Ml. n. v. f. Byen, Tlfst.), *Skovstrup* (Sk., Spk., And.-Mejeri), *Lundby* (Tlfst.), *Oppetstrup* (Sk., Fattiggd., Ml.). Mod V. *Eshøj* (81 m). Mod S. Ø. *Bavnehøj* (75 m). S. f. Lundby: *Kongehøj* (64 m). Mod N. *Lundby Bakker* (83 m) og *Lundby Krat* m. Mindesten f. Stavnsbaandets Løsning og Traktørsted. Paa Gunderup Kirkegaard: Monument for Soldater faldne i Træfningen ved Lundby 3. Juli 1864, hvor et dansk Komp. rykkede frem fra S. mod et preussisk, der havde besat den sydlige Udkant af Lundby. Angrebet førtes modigt frem, men i sluttet Orden og blev fuldstændig knust af Ilden fra de fj. Bagladegeværer. Fægtningen, der vakte stor Opmærksomhed, gav et slaaende Vidnesbyrd om Bagladegeværernes Styrke i Forsvaret. En Del Hede, især m. S. V. og N. V. En Del Plantage, især m. S. V. og ved Vaarst. Nogen Eng og Mose. — Gaarde: *Lundbygaard* (blev 1790 med noget Gods solgt af Fr. v. Buchwald til Gudumlund til Jens Schmith, i hvis Slægt den er forblevet), *Fjelleradgaard* (c. 1800 Birke-dommerbolig, senere Arvefæstegaard under Lindenborg), *Blæsborg*, *Haalsbrogaard*. I Vaarst har ligget en Hovedgaard, tilhørende Fam. Roed i 15. og 16. Aarh. — *Forh. M.*: Sognet er forholdsvis rigt paa Oldtidsmindesmærker (ca. 80). Ved Torderup er i en lav Høj fundet en stor Hellekiste fra Stenalderen. I den fredlyste „Kobbelhøj“ ved Lundby er en Jættestue. Grave fra romersk Jernalder er fundne ved Lundbygaard. — Anneks: Nøvling.

Gudum Sg. (965 Indb.). Gudum-Lillevorde Komm. Byer: *Gudum* (K., Kalkmalerier fra Tiden c. 1550, Pg., Sk., Kbm.), *Gudumholm* (Stationsby m. 388 Indb., Filial-K. til Gudum Sg., Rsk., Skr., Miss.-hus, Læge, Dyr-læge, Ap., Spk., Kbm., Haandv., Kro, And.-Mejeri, Fls.-Mejeri, Kalk- og Teglværket Gudumlunds Fab., 2 Vmlr., Fattiggd., Markedsplds., Jbst., Posteksp., Tlfst.). *Gudumlund Kanal* gennemskærer Sognet. Nogen Pantage m. S. Gaarde: *Gudumlund* (Hg., tilhørte i 14. Aarh. Fam. Slet, blev 1425 givet til Viborg Domkapitel, kom ved Reformationen til Kronen, som 1573 solgte den til Jens Kaas, i hvis Slægt den længe blev; fra 1674 tilhørte den, med en kort Afbrydelse, Fam. v. Buchwald i over 100 Aar; Frederik v. B. forbedrede Gaarden meget, men solgte den 1798 til Grev Schimmelmänn, der to Aar efter lagde den under Grevskabet Lindenborg; Godsets Salg er først begyndt for halvhun-

drede Aar siden; Gaarden er delt, se nedenfor), *Louisendal* (Afbyggergaard fra Gudumlund, oprettet c. 1820), *Tiendegaard* (oprettet c. 1780 af Fr. v. Buchwald af Bondejorder, hvorimod Bønderne, der afgav Jorden, blev tiendefri), *Louisegaard*, *Markgaard*, *Jørgenstrup*, *Palsgaard*, *Henriksdal* osv. — Ved Gudumlund et lille, kreds rundt Voldsted fra den yngre Middelalder. — *Forh. M.*: Ved Gudumlund Skovhuse har i Skrænten ud mod det lave Land været en nu væsentlig borttaget Køkkenmødding fra den ældre Stenalder. — Anneks: Lillevorde.

Lillevorde Sg. (302 Indb.). Gudum-Lillevorde Komm. Anneks til Gudum. By: *Lillevorde* (K., Sk., Ml. s. ø. f. Byen, Tlfst.). Mod N. Ø. *Femhøje* (71 m). En Del Plantage m. N. Ø. og S. Ø. Sognet har en Enklave m. S. Ø., skilt fra det ved mindre Dele af *Sejlfjord* og *Gudum* Sogne. I Enklaven en Del Eng og Mose. Sognet er efter Indb. Antal det mindste i Herredet.

Mov Sg. (1749 Indb.). Mov Komm. Byer: *Mov* (K., Pg., Sk., Spk., Kbm., Kro, And.-Mejeri, Mlr., Brsml., Tlfst.), *Skjellet*, *Egense* (Sk., Fattiggd.), *Dokkedal* (Sk.). *Movkjær Sk.* Mod N. Ø. paa Pynten mellem Kattegat og Limfjorden: *Egense Ledefyr og Færgested* m. Overfart til Hals. Mod N. ved Limfjorden Badepensionatet *Frydenstrand*. Skovriderbolig og Tglv. ved Herregaarden *Høstemark*. Fabrik s. v. f. *Dokkedal* ved *Vildmosegd.* Mod Ø. *Muldbjerger* (48 m). Omtrent Halvdelen af Sognet er m. S. optaget af *L. Vildmose*. Iøvrigt findes en Del Eng og Mose og en Del Hede. En Del Skov i Sydøsthjørnet af Sognet og m. N. (*Høstemark Skov*, *Egensekloster Skov*). En Plantage s. ø. f. Mov. Sognet begrænses m. N. af *Limfjorden*, m. Øst af *Kattegat* (*Aalborg Bugt*). Sognet er efter Areal (11003 ha) det største i Herredet. Gaarde: *Egensekloster* (Hg., har aldrig været noget Kloster, men tilhørte Mariager Kloster, hvoraf Navnet er kommet; solgtes 1661 fra Kronen og tilhørte derefter Fam. Lassen og Wraae samt igen en Fam. Lassen, i forr. Aarh. bl. a. J. M. de Neergaard, K. Linde og H. G. Grüner samt fra 1896 Sönnichsen; den lille Hg. havde aldrig betydeligt Gods), *Vildmosegaard* (Hg., indrettet med stor Bekostning af Grev H. C. Schimmelmann ved Udtørring af nogle Søer i den lille Vildmose og ved kgl. Bevill. af 1767 tillagt Sædegaards Frihed; hører under Grevskaftet Lindenberg), *Høstemark* (indrettet henved Aar 1700 af Amtsforv. P. Klein til en Avlsgd. med en Del Gods; ejedes i 18. Aarh. bl. a. af Esk. Wraae og den Fam. Lassen, der ogsaa ejede Egense Kl., i forr. Aarh. af Thyge Thygesen til Randrup, A. Branth til Klarupgaard og H. G. Grüner; Godset — henved 100 Td. Htk. — solgtes 1815; Gaarden blev stærkt udstykket for en halv Snes Aar siden), *Frydenstrand*, *Knar-*

movgaard (under Grevskabet Lindenberg), *Skovgaard*. — *Forh. M.*: Tæt under Overfladen paa den lave Strækning nordvest for Mov er fundet en stor Guldhalsring fra den senere Del af Jernalderen.

Sejlfloed¹⁾ Sg. (498 Indb.). Sejlfloed Komm. Anneks til Storvorde. By: *Sejlfloed* (K., Sk., Bageri, And.-Mejeri, Slibeml., Hammerværk, Jbst., Posteksp.). *Gudumlund Kanal* gaaer gennem Sognet. Megen Eng og Mose, især m. N. Ø. Sognet begrænses m. N. Ø. af *Limfjorden*. *Gaarde: Kiddalgaard* (var den største Fæstegaard under Grevskabet Lindenberg til 1874, da den solgtes til Fæsteren), *Toftkær, Englandsgaard*.

Storvorde Sg. (800 Indb.). Storvorde Komm. By: *Storvorde* (K., Pg. s. f. Byen, Sk., Kbm., Afholdshjem, Elektiv., 2 Mr. n. v. og s. f. Byen, Jbst., Posteksp., Tlfst.). Ved Østgrænsen gaaer *Gudumlund Kanal* gennem Sognet. En Del Eng og Mose m. N. og N. Ø. Sognet har m. S. Ø., skilt fra det ved *Sejlfloed Sg.*, en Enklave, *Storvorde Østerenge*, m. en Gaard, en Del Huse, en Sk. og megen Eng og Mose. Baade Sognet og Enklaven begrænses m. N. af *Limfjorden*. — Gaard: *Lykkensprøve*. — Anneks: *Sejlfloed*.

Klarup Sg. (362 Indb.). Romdrup- Klarup Komm. Anneks til Romdrup. Byer: *Klarup* (K., Spk.), *Klarup Stationsby* (ogsaa i *Romdrup Sg.*, se dette). En Del Eng og Mose m. N. En Plantage n. f. Klarup. Sognet begrænses m. N. af *Limfjorden* og er efter Areal (742 ha) det mindste i Herredet. *Gaarde: Klarupgaard* (Hg., tilhørte Viborg Bispestol, blev afbrændt under Grevens Fejde, 1540 mageskiftet fra Kronen til Erik Høg, i hvis Slægt den blev i 100 Aar; bl. de følgende Ejere var General Rosenauer, Fam. Hauch og fra 1757 i henved 100 Aar Fam. Christensen; fra 1849 ejes den af Fam. Branth; havde endnu 1830 komplet Gods), *Stranderholm* (oprettet ved Midten af forr. Aarh.; bl. Ejerne var Bendz, Th. Hjorth og Preetzmann), *Kærager*.

Romdrup Sg. (540 Indb.). Romdrup-Klarup Komm. Byer: *Romdrup* (K., Pg., Sk., Dyr læge, And.-Mejeri, Ml. n. ø. f. Byen), *Klarup Stationsby* (ogsaa i Klarup Sg., Fors.-hus, Elektiv., Fls.-Mejeri, Dampbageri, Jbst., Posteksp., Tlfst.). En Del Eng og Mose, især m. N. Sognets Nordspids berører *Limfjorden*. — *Gaarde: Romdrupholm* (oprettet af A. Branth til Klarupgaard, der 1880 solgte den til sin Søn G. B.), *Stoholmsgaard, Kærager*. — *Forh. M.*: Paa Højdedraget Gudumholm er fundet en rigt udstyret Jernaldersgrav, fra Folkevandringstiden: Bøjlenaale, Glas- og Ravperler, Kam, Hængeprydelser m. m.; ved den gravlagtes Fødder Træspand, Lerkar m. m. — Anneks: Klarup.

S. Tranders Sg. (622 Indb.). S. Tranders Komm. Anneks til det

¹⁾ eller Seglflod.

res. Kapellani ved *Aalborg Frue Sg.* Byer: *S. Tranders* (K., Sk., And.-Mejeri, Tlfst.), *Gug* (Sk., Ml., Jbst., Posteksp., Tlfst.). Sognet har en Enklave i *N. Tranders Sg.* En Del Eng og Mose m. V. og S. Gaarde: *Postgaarden* (oprettet 1804 af Postmester Frisch), *Skovgaard*, *Petersgaard*, *Duedal*, *Beatesminde*.

N. Tranders Sg. (6433 Indb.). *N. Tranders Komm.* Byer: *N. Tranders* (K., der har haft et romansk Taarn, hvis smukke, hvælvede Underrum endnu er bevaret, Pg., Sk., Mr., Bageri, Tlfst.), *Ø. Uttrup* (Sk., And.-Mejeri, Fls.-Mejeri, Ml., Tlfst.), *Ø. Sundby* (Sk., Fors.-hus, Ml.), *Vejgaard* (Forstad til Aalborg m. 4168 Indb., Filial-K. til *N. Tranders Sg.*, Præstebolig, Sk., Læge, Filial af Aalborg Bys og Omegns Spk., Kbm., Fls.-Mejeri, Tarmskraberi, Gasv., Brsml.), *Sølyst* (Villaby m. 385 Indb.). Mod *N. Aalborg Portland Cementfabrik* m. eget Vandv. og Elektiv., Udskebningshavn, ca. 450 Arbejdere, Arbejderboliger og Sk.; Kalkbrud. Mod *V. Portland Cementfabrikken Danmark*, *Signalbakken* (54 m), *Sohngaardsholm Bakke* (52 m), Ml. n. v. f. Herregaarden *Sohngaardsholm*. Ved *Ø. Sundby: Borgbjerg* (57 m). Mod *S. Lejbjerg* (42 m). En Del Eng og Mose m. N. og m. S. Ø. Plantager s. f. *Aalborg Portland Cementfab.*, n. ø. f. *N. Tranders* og s. ø. f. *Sohngaardsholm*. Sognet begrænses m. N. og N. Ø. af *Limfjorden*. Sognet er efter Indb. Antal det største i Herredet. Gaarde: *Sohngaardsholm* (Hg., oprindelig en Ladegaard under Aalborghus og hed Filsted Ldgd.; blev 1664 fra Kronen udlagt til Hans Hansen, hvis Enke oprettede Abel Katrines Stiftelse i Kbhvn.; 1688 fik den Sædegaards Frihed og sit nye Navn efter Ejeren Joh. Sohn; ejedes i 18. Aarh. af Fam. Benzon og Theod. Adelaer; skiftede derefter idelig Ejer; Godset solgtes c. 1800 og kort efter begyndte Gaardens Udparcellering, der er blevet fortsat til Nutiden), *Rørdal* (oprettet c. 1790 som en Afbyggersgaard fra *Sohngaardsholm* og kaldtes Ferdinandinesdal efter Adelaers Hustru; frasolgtes i Beg. af forr. Aarh.), *Tornhøj*, *Lundsten*, *Tranholm*. — *Forh. M.*: Paa *Signalbakken* tæt øst for Aalborg er ca. 45 m o. H. fundet en Boplads fra den yngre Stenalder, undersøgt 1895. Foruden Stensager og Skaar, delvis af ornam. Lerkar, fandtes mange Dyreben, mest af Husdyr, samt Vidnesbyrd om Korndyrkning. Ved *Ø. Sundby* har været en St. Hans Kilde.

KJÆR¹⁾ HERRED

Aalborg Frue Landsogn. (113 Indb.). *Aalborg Frue Landsogns Komm.* Omfatter *Øen Egholm* i *Limfjorden* v. f. *Aalborg* og hører i gejstlig Henseende til *Vor Frue K.* i *Aalborg*. By: *Egholm* (Sk.,

¹⁾ eller Kær.

And.-Mejeri, 2 Mr., Statstlfst.). Mod N. Ø. og S. Ø. Landingssteder. Megen Eng og Mose, især m. S. og S. V. Sognet er baade efter Indb. Antal og efter Areal (609 ha) det mindste i Herredet. — *Forh. M.*: Paa Egholm findes ingen jordfaste Mindesmærker; Fund af Stenoldsager tyder dog paa, at Øen var bebygget allerede i Oldtiden.

Nørre-Sundby Landsogn (2097 Indb.). Sundby-Hvorup Komm. Hører i gejstlig Henseende under Nørre-Sundby. Sognet har en Del Enklaver m. Ø. i *Hvorup Sg.* Byer: *Lindholm* (Forstad til Nørre-Sundby m. 1070 Indb., Sk., Stifte-, Hængsels- og Hægtefab., Lindholm Damp- tglv., Mr., Nørre-Sundby Statsjbst.), *Lindholmhede**, *Voerbjerg* eller *Vorbjerg, en Del af N. Uttrup* (m. 127 Indb., Resten m. 504 Indb. i Hvorup Sg., se dette). Mod N. Ø. *Gilsig Fattiggd.* N. ø. f. Lindholm: *Lindholm Høj* (44 m). Plantage ved Lindholm Høj. Sognet støder m. S. V. og delvis m. S. Ø. til *Limfjorden*. Gaarde: *Vorbjerggaard* (i 18. Aarh. Herredsfogdens Bolig), *Bøgildsminde, Jensminde, Ellebæk*. — *Forh. M.*: I Lindholm Høj findes under et tykt Lag af Flyvesand en Gravplads fra Oldtidens senere Tid, med Skibssætninger, Stenkredse m. m., af lignende Art som bl. a. ved Riis i Vendsyssel og Højstrup i V. Han Herred.

Hvorup Sg. (1578 Indb.). Sundby-Hvorup Komm. Anneks til Nørre-Sundby. Sognet har m. S. en Enklave i *Nørre-Sundby Landsogn*. Byer: *Hvorup* (K. enligt n. ø. f. Byen, Sk., Ml., Tlfst.), *Hvorupgaard* (Fls.-Mejeri, Tglv., Jbst., Posteksp., Tlfst.), *Smalby**, *en Del af N. Uttrup* (504 Indb., Resten m. 127 Indb. i Nørre-Sundby Landsogn, Sk., Kalkv., Lervarefab., Mr., Tlfst. — Bouet). Mod V. store Plantager ved Hvorup. En Del Eng og Mose m. N. og S. Ø. Nogen Hede. Sognet berører *Limfjorden* m. S. Ø. Gaarde: *Hvortorp, Hvorupgaard*.

Vadum Sg. (1878 Indb.). Vadum Komm. Byer: *Vadum* (K. n. ø. f. Byen ved Torpet, And.-Mejeri, Fattiggd.), *Torpet* (Pg., Sk., Hospital), *Vadum Stationsby* (Ml., Jbst., Posteksp., Tlfst.), Ø. *Haldne* (Sk., Fors- hus, Ml.), *V. Haldne* (Sk.), *Nørjang**, *Knepholt**, *Haldager* (Sk., Miss.-hus, And.-Mejeri — Vejlen —, Kbm., Ml. n. f. Byen, Brsml.), *Enghuse**. Mod S. Ml. n. f. Herregaarden *Rødslet*. Nogen Skov m. Ø. Nogen Eng og Mose. Sognet begrænses m. S. V. af *Rye Aa* og *Limfjorden*. Gaarde: *Rødslet* (Hg., tilhørte de børglumske Bisper, blev i Grevens Fejde afbrændt af Bønderne og 1540 solgt fra Kronen til Peder Galt; tilhørte senere Godtlev Budde og Frans Lykke, fra 1665 i c. 90 Aar Fam. Lassen og derefter til 1821 Fam. Gleerup, senere bl. a. W. Undall; Godset var endnu 1830 komplet; Gaarden er flere Gange blevet formindsket ved Udparcellering, ogsaa i dette Aarh.; Hovedbygningens ældste Del skal

stamme fra 1540), *Bjørungaard* (ældre Avlsgd., oftere ejet af Fam. Gleerup), *Brorholt*, *Vadskær*, *Grønslet* (Afbyggergaard fra Rødslet), *Vadumtorp*. — *Forh. M.*: Den vestlige af Tvillinghøje ved Øster Haldne er fredlyst.

Aaby Sg. østlig Del (1597 Indb.). Aaby-Biersted Komm. Den vestl. Del ligger i Hvetbo Herred, Hjørring Amt, saaledes at *Ry Aa* danner Grænsen mellem de to Dele. Byer: *Aaby m. Stationsbyen Aabybro* (Stationsbyen 479 Indb., K., Pg., Skr., M. og Rsk., Højskole, Læge, Dyr-læge, Spk., Kbm., 2 And.-Mejerier, Afholdshot., Gæstg., Elektv., Ølbryggeri, Cementstøberi, Farveri, 2 Mlr., Markedsplds., Jbst., Postk., Tlgst., Statslfst., Tlfst.), *Aastrup**, *Ø Hoven*, *Knøsgde* (Jbhpl.). Mod N. Ø. *Nørbjerg* (15 m). En Del Eng og Mose, især m. N. En Plantage ved Nørbjerg. En Skov i Sognets Sydspids (*Skeelslund*). Sognet grænser m. N. Ø. til St. Vildmose. *Gaarde: Birkelse* (Hg., tilhørte først i 13. Aarh. Vitskøl Kloster, senere de børglunske Bisper, afbrændtes 1534 af Bønderne, solgtes 1540 fra Kronen til Peder Ebbesen Galt, hvis Søn og Sønnesøn ejede den; købtes 1614 af Rigsmarsk Jørgen Lunge, med hvis Datter den kom til Fam. Skeel, hos hvem den derefter er forblevet; 1696 oprettedes B. m. fl. Gaarde til et Stamhus; den tre-fløjede Hovedbyggn. er i det væsentlige ny; dog er Midtfløjen tildels gammel), *Skeelslund* (Avlsg. under Birkelse, oprettet c. 1770), *Erik-kasminde* (ligeledes, oprettet c. 1860), *Aastrup*, *Teglladen*, *Bjerget*, *Rendbæk*.

Biersted Sg. (1652 Indb.). Aaby-Biersted Komm. Byer: *Biersted* (K. n. ø. f. Byen, Præstebolig, 2 Skr., nordre og søndre, And.-Mejeri, Kalkværk, Ml., Jbst., Posteksp., Tlfst.), *N. Haldne* (2 Skr., vestre og østre, And.-Mejeri, Ml., Tlfst.), *Nørhaldne Hedehuse**. Sk. (*N. Haldne Vildmose*). Mod N. Ø. Ml. (*Nordkjær*). Nogen Eng og Mose. Lidt Skov s. f. Biersted. Sognet begrænses m. N. af *St. Vildmose*. *Gaarde: Bjørnkjær* (Hg., næppe oprettet før Beg. af 17. Aarh., ejet af Fru Dorte Budde og Knud Seefeld, fra 1666 i halvhundrede Aar af Fam. Benzon og derefter en lignende Tid af Fam. Gleerup; i forr. Aarh. bl. a. af W. Schiøtz og J. Nyholm; Godsets Salg begyndte c. 1800, Gaardens Udparcellering 1805 og er senere blevet fortsat), *Nordkjær*. — *Forh. M.*: I Biersted Hede fremdroges 1860 ca. 150 Brakteater, enkelte Halvbrakteater af Sølv, nedlagte i et Lerkar, fra Midten af 12. Aarhundrede, altsaa vel hengemte under Borgerkrigene.

Ajstrup Sg. (1929 Indb.). Sulsted-Ajstrup Komm. Anneks til Sulsted. Byer: *Ajstrup* (K. n. v. f. Byen, 2 Skr., den ene paa Ajstrup Hede, And.-Mejeri, Ml. s. f. Byen, Tlfst.), *Tylstrup* (Stationsby m. 159

Indb., Sk., 2 Miss.-huse, Fors.-hus, And.-Mejeri, Kro, 2 Mr., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Ultved**, *Brændskov** (Sk.), *Barbarask**. Ml. s. f. Tylstrup. Ml. n. ø. f. Ajstrup. Megen Eng og Mose. Nogen Hede. Lidt Plantage. Sognet støder m. V. til *St. Vildmose*. Gaarde: *Gl. Vraa* (Hg., solgtes 1624 af Chr. Grubbe til Hans Lindenov og kom ved Arv gennem Fam. Beck til Greverne Holck, der ejede den til 1785; bl. Ejerne i forr. Aarh. var H. Svanholm, Lorentzen, Schönau og fra 1853 Fam. Bang; Svanholm fraskilte c. 1810 Godset og udparcellerede den store Gaard — se nedenfor — hvorved Navnet *Gl. Vraa* opstod; forhen hed den kun *Vraa*; i de sidste Aar er *Gl. Vraa* blevet stærkt udparcelleret), *Ny Vraa* (Parcel af *Vraa*, solgtes 1812 af Svanholm til Thyge Thygesen; senere udparcelleret, se nedenfor), *Abigaelsminde* (Afbyggergaard af *Ny Vraa*, oprettet midt i forr. Aarh.; kaldtes først *Milbakken*, senere *A.*), *Fossevang*, *Brandborg*, *Folsted*, *Sindholt*, *Bredholt*, *Holt*.

Sulsted Sg. (1265 Indb.). *Sulsted-Ajstrup Komm.* Byer: *Sulsted* (K. s. ø. f. Byen, anelig m. Hvælvinger dekorerede med Kalkmalerier fra 1548, Pg., Sk., Kbm., Spk., Fls.-Mejeri, Fattiggd., Ml. s. f. Byen), *Sulsted Stationsby* (121 Indb., Læge, Dyrslæge, Kbm., Haandv., Gæstg., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Melsted*, *Vestbjerg* (Sk., And.-Mejeri, Tlfst.), *Hostrup** (Fors.-hus, Haandv.). *Bakml.* n. f. *Melsted*. Mod V. Fls.-Mejeri (*Vang*). En Skov m. V. Megen Pantage m. Ø. En Del Eng og Mose. — Gaarde: *S. Elkær* (Hg., nævnt fra Beg. af 14. Aarh., da Drostens Niels Olufsen Bild solgte den til Kong Erik Menved; derefter kun lidet kendt før 17. Aarh., da den tilhørte Fam. Høg; fra 1689 til Beg. af 19. Aarh. havde den Ejer fælles med *Vraa*, tilhørte derefter Fam. Hastrup og fra 1873 Fam. Branth; Harald Branth gjorde den landskendt; alt Godset solgtes i Beg. af forr. Aarh.), *Vang* (Hg., tilhørte fra Beg. af 16. Aarh. og til 1752 Fam. Høg, derefter M. Lasson og P. Ilum og fra 1767 til 1899 Fam. Gleerup; havde endnu 1840 komplet Gods; stærkt udparcelleret i dette Aarh.), *Nielsminde* (Parcel af *Vang*, i de senere Aar selv udparcelleret), *Julianeholm* (Parcel af *Vang*, frasolgt 1880 til O. Hjorth), *Agdrup*, *Tveden*. — *Forh. M.*: Gravhøjene i Sognet er ret faa. To er fredlyste. — *Anneks*: *Ajstrup*.

Hammer Sg. (982 Indb.). *Hammer-Horsens Komm.* *Anneks* til *Horsens*. *Hammer K.* ved Nordvestgrænsen. Byer: *Grindsted* (Sk., Miss.-hus, 2 Mr., den ene n. v. f. Byen, Tlfst.), *Sølgde**, *Birket**, *Vodskov* (Filial-K. til *Hammer Sg.* n. v. f. Byen, Sk., Kbm., Aandssvageanstalt m. Læge, Gæstg., Ml. s. v. f. Byen, Jbst., Posteksp., Tlfst.). Mod S. And.-Mejeri (*Rørup*). *Hammer Bakker* (88 m). En Skov m. Ø. og en Plantage m. V. Megen Hede. En Del Eng og Mose, især m. S. og N.

Sognet støder m. S. til *Limfjorden*. Gaarde: *Attrup* (fra 1663 en større Selvejergaard, ejet af Fam. Mule, Hauch og Ilum m. fl.), *Engholm*, *Langbrokrogaard*, *Bildt* (fhv. Kro). — *Forh. M.*: I Sognet findes ca. 44 Oldtidsmindesmærker, deraf en noget forstyrret Langdysse, hvori er gjort et Fund fra en tidlig Del af den yngre Stenalder. To Langhøje, 20 Rundhøje er fredlyste. Sv. for Kirken spores endnu *Helene Kilde*. Her har staaet et stort Kors, borttaget 1603, efter Sagnet af Præsten, hvis Præstegaard snart efter brændte.

Horsens Sg. (1228 Indb.). Hammer-Horsens Komm. Byer: *Horsens* (K., Pg., Skr., Miss.-hus, Spk., Kbm., Kro, Bageri, And.-Mejeri, Fls.-Mejeri, Fru Lanngs Stiftelse m. Friboliger, Ml., Tlfst. — Langholt), *Hedegde**, *Lyngdrup**. Nordre og søndre Sk. Fattiggd. (*Kogholm*). Mod N. Ø. Fls.-Mejeri, Tglv. og Ml. ved Herregaarden *Langholt*. Ved Horsens: *Langholt Jbst.* m. Posteksp. Mod N. V. Horsens-Hammer And.-Mejeri (*Kinderup*). Megen Eng og Mose. Nogen Hede m. N. Lidt Skov m. N. Ø. Sognet støder m. S. til *Limfjorden*. — Gaarde: *Langholt* (Hg.; pantsattes 1355 til Valdemar Atterdag, laa i det 16. Aarh. under Aalborghus indtil 1578, da den blev magelagt til Peder Munk; senere en Hg., ejet i 17. og 18. Aarh. af Fam. Skeel, Bille, Rodsteen, Bjelke, Halchhuus og Valeur, i 19. af Fam. Lanng og Ahlmann; ved M. S. H. Ahlmanns Virksomhed blev L. kendt viden om; Godset solgtes 1830—40), *V. Laden*, *Favrholt*, *Uggerholt*, *Lyngdrup Melleंगाard*, *Enggaard*. — Anneks: Hammer.

V. Hassing Sg. (2309 Indb.). V. Hassing-Ø. Hassing Komm. Byer: *V. Hassing* (Stationsby m. 312 Indb., K., Pg., Sk., Miss.-hus, Læge, Dyrlæge, Spk., And.-Mejeri, Kro, Markedsplds., Ml. v. f. Byen, Jbst., Posteksp., Tlfst.), *Gandrups* (Bolig f. Kaldskapellanen til V. og Ø. Hassing, Sk., Kbm., And.-Mejeri, Gæstg. nordlig, Motorfab., Tglv., Ml., Jbst. nordlig, Posteksp., Tlfst.), *Staa* (Sk., And.-Mejeri, Ml. ø. f. Byen, Jbhpl. n. ø. f. Byen, Tlfst.), *Ø. Laden* (Færgested m. Overfart over Limfjorden til N. Tranders Sg.). *Hovgd. Ml.* ø. f. V. Hassing. Mod N. Ø. *Hellighøje* (50 m). Megen Eng og Mose, især m. S. V. ved Limfjorden og m. N. V. Nogen Hede og Plantage m. N. Ø. Sognet begrænses m. S. V. af *Limfjorden*. — Gaarde: *Gl. Striben*, *Knoldgaard* (forhen Forsøgsstation for Planteavl), *Hassinggaard* (en gl. Gaard, der i 16. og Beg. af 17. Aarh. var en adelig Sædegd. tilhørende Fam. Bildt), *Staagaard* (gl. Selvejergaard), *Gandrupsgaard*, *V. Aslund*, *Ellerren*. *Havrekrog* var forhen en Avlsgaard, som blev udparcelleret 1786 og senere. — *Forh. M.*: En *Helligkilde* spores endnu i en Bakkeskrænt,

forhen stærkt besøgt. Fem Høje (af ca. 54 i Sognet) er fredlyste. — Anneks: Ø. Hassing.

Ø. Hassing Sg. (1224 Indb.). V. Hassing-Ø. Hassing Komm. Anneks til V. Hassing. Sognet har flere Enklaver i V. Hassing Sg. Byer: Ø. Hassing (K., 2 Skr., den ene paa Ø. Hassing Hede, Kbm., Ml. n. ø. f. Byen), *Nejsig**, *Gaaserkjær**, *Holtet** (And.-Mejeri, Ml.), *Gaaser* (Filial-K. til Ø. Hassing Sg., Sk., Kbm., Ml. s. ø. f. Byen, Tlfst.). Mod N. And.-Mejeri (*Hølund*). Megen Eng og Mose, især m. N. og S. Nogen Skov og Plantage m. N. V. Lidt Hede. Sognet støder m. S. V. til *Limfjorden*. — Gaarde: Ø. *Aslund*, V. og Ø. *Nejsig*, *Hølund*, *Ryborg*, *Egen*. — *Forh. M.*: Af ca. 27 Høje i Sognet er 2 fredlyste, den ene „Kirkehøj“. Ved Skindbjerg er ved Gravning i en Have fremdraget et Votivfund fra den yngre Bronzealder, Halsring, Bøjlenaal, Dele af en Spydspids m. m.

Ulsted Sg. (1563 Indb.). Ulsted Komm. Tidligere var Sognet større, men i 1914 oprettedes *Asaa-Melholt Sg.* i *Dronninglund Herred*, og hertil blev taget af Ulsted Sg. 1131 ha m. 297 Indb.; en Del af *Asaa Melholt Sg.* ligger derfor i *Kjær Herred*. Byer: *Ulsted* (K., Pg., Sk., Miss.-hus, Fors.-hus, Spk., Dyrlæge, Kbm., Kro, Bageri, And.-Mejeri, Elektv., Maskinværksted, Tglv., Ml. v. f. Byen, Jbst., Posteksp., Tlfst.), *Ulstedlund**, *Broktved**, *Rimmenshuse** (Sk.). En Del Skov m. N. En Plantage m. S. Ø. Megen Eng og Mose, især m. N. V. og S. Megen Hede m. S. Ø. Gaarde: *Gettrup* (var endnu 1660 en Bondegaard, senere en Avlsgd. med betydeligt Gods og havde til 1799 Ejer fælles med Vraa; fra 1830 ejedes den Aarhundredet ud af Fam. Ammitzbøll; Godset fraskiltes 1804, en Del af Gaardens Enge solgtes 1900), *Klitgaard* (blev i forr. Aarh. forøget til 25 Td. Htk., ejet af Fam. Schack og Frost; nu igen betydelig formindsket), *Vadsholt*, *Hyllen*, *Gravholt*, *Skoven*, *Krabbesbro*, *Elsnab*.

Hals Sg. (2435 Indb.). Als Komm. Byer: *Hals* (1080 Indb., K., Pg., Sk., Rsk., Tekn. Sk., Læge, Spk., Filial af Nordjysk Bank, Kbm., Haandv., Afholds- og Højskolehjem, Gæstgiverier, Badepensionat, And.-Mejeri, Aalborg Amts Syge- og Epidemihus, Ap., Fattiggd., Elektv., Maskinværksted, Savværk, Fryseri, Røgeri, Konservesfab., Markedsplds., Ml., Anløbssted for Dampskibe, lille Havn, Færgested m. Overfart til Egense i Mov Sg., Lodseri, Toldkontrolsted, Fyr, Postk., Tlgst., Statstlfst., Tlfst.), *Mølholt*, *Skovshoved*, *Jyngehse*, *Hov* (Filial-K. til Hals Sg. v. f. Byen, Sk., Kbm., And.-Mejeri, Ml. n. f. Byen, Statstlfst.). Mod S. V. Sk. (*Aalebæk*). Ved Hals: *Hals Skanse* og *Hals Barre* m. Fyr og Sirene, Lodsstat. og Telefon. Mod S. V. *Hals Nørreskov*

og *Hals Sønderskov*. Mod N. *Hov Skov*. Plantager m. S. Ø. Megen Hede, Eng og Mose. Sognet begrænses m. S. af *Limfjorden*, m. Ø. af *Kattegat*. Sognet er baade efter Indb. Antal og efter Areal (6099 ha) det største i Herredet. Gaarde: *Hals Ladegaard* (blev 1716 af Frederik IV skødet til Prinsesse Sofie Hedevig og havde derefter Ejer fælles med Dronninglund til 1775; bl. de følgende Ejere var Fam. Duus, Brønnum, Færch og Dahl; Gaarden blev 1806 tildels udparcelleret), *Østeraa* (hed i 17. Aarh. *Østergaaser*, var en lille Avlsgaard med noget Gods; fra 1836 til 1904 ejedes den af Fam. Callisen), *Mølholt*, *Bløden*, *Langesminde* (har Navn efter O. T. Lange til Bratskov), *Springborg*, *Mosegaard*, *Jensminde*. — *Forh. M.*: I Fjorden er f. 2 svære Fedtstenskar, Vidnesbyrd om tidlig Handelsforbindelse med Norge.

Pontonbroen mellem Aalborg og Nørre Sundby.
(Dorothy Buchwaldt fot.)

FORTEGNELSE
over
de Skyldkredse og Herreder, hvortil de enkelte
Sogne i Aalborg Amt hører.

	Sogn	Skyldkreds	Herred
1	Aaby Sogns østlige Del	Kjær Herreds	Kjær
2	Aalborg Budolphi		
	Landsogn	Nibe	Hornum
3	Aalborg Frue Landsogn	Nibe	Kjær
4	Aardestrup	Løgstør	Hornum
5	Aars	Gislum Herreds	Aars
6	Ajstrup	Løgstør	Kjær
7	Ajstrup	Kjær Herreds	Slet
8	Als	Hindsted Herreds	Hindsted
9	Alstrup	Gislum Herreds	Gislum
10	Asaa-Melholt, vestlige og østlige Del	Dronninglund Herreds (Hjør- ring Amt)	Kjær
11	Astrup	Hindsted Herreds	Hindsted
12	Biersted	Kjær Herreds	Kjær
13	Binderup	Gislum Herreds	Gislum
14	Bislev	Løgstør	Hornum
15	Bjørnsholm	Løgstør	Aars
16	Blenstrup	Fleskum Herreds	Hellum
17	Blære	Løgstør	Aars
18	Brorstrup	Gislum Herreds	Aars
19	Brøndum	Fleskum Herreds	Hellum
20	Buderup	Nibe	Hornum
21	Bælum	Hindsted Herreds	Hellum
22	Dal	Fleskum Herreds	Fleskum
23	Durup	Gislum Herreds	Gislum
24	Døstrup	Gislum Herreds	Hindsted

	Sogn	Skyldkreds	Herred
25	Ejdrup	Løgstør	Aars
26	Ellitshøj	Nibe	Hornum
27	Farstrup	Løgstør	Slet
28	Farsø	Gislum Herreds	Gislum
29	Ferslev	Fleskum Herreds	Fleskum
30	Flejsborg	Gislum Herreds	Aars
31	Frejlev	Nibe	Hornum
32	Frær	Fleskum Herreds	Hellum
33	Føvlum	Gislum Herreds	Gislum
34	Gislum	Gislum Herreds	Gislum
35	Giver	Løgstør	Aars
36	Gjerding	Fleskum Herreds	Hellum
37	Gravlev	Nibe	Hornum
38	Grynderup	Gislum Herreds	Gislum
39	Gudum	Fleskum Herreds	Fleskum
40	Gundersted	Gislum Herreds	Slet
41	Gunderup	Fleskum Herreds	Fleskum
42	Hals	Kjær Herreds	Kjær
43	Hammer	Kjær Herreds	Kjær
44	Havbro	Gislum Herreds	Aars
45	Haverslev	Gislum Herreds	Aars
46	Horsens	Kjær Herreds	Kjær
47	Hvorup	Nibe	Kjær
48	Hyllebjerg	Gislum Herreds	Aars
49	Hørby	Gislum Herreds	Hindsted
50	Klarup	Fleskum Herreds	Fleskum
51	Komdrup	Fleskum Herreds	Hellum
52	Kornum	Løgstør	Slet
53	Lillevorde	Fleskum Herreds	Fleskum
54	Lovns	Gislum Herreds	Gislum
55	Lundby	Løgstør	Slet
56	Lyngby	Fleskum Herreds	Hellum
57	Løgsted	Løgstør	Slet
58	Malle	Løgstør	Slet
59	Mov	Fleskum Herreds	Fleskum
60	Næsborg	Løgstør	Slet
61	Nørholm	Nibe	Hornum

	Sogn	Skyldkreds	Herred
62	Nørre Kongerslev	Fleskum Herreds	Hellum
63	Nørre Tranders	Nibe	Fleskum
64	Nøvling	Fleskum Herreds	Fleskum
65	Ove	Hindsted Herreds	Hindsted
66	Ovtrup	Løgstør	Slet
67	Ravnkilde	Gislum Herreds	Aars
68	Rold	Hindsted Herreds	Hindsted
69	Romdrup	Fleskum Herreds	Fleskum
70	Rostrup	Hindsted Herreds	Hindsted
71	Rørbæk	Gislum Herreds	Gislum
72	Salling	Løgstør	Slet
73	Sebber	Løgstør	Slet
74	Sejlfjord	Fleskum Herreds	Fleskum
75	Siem	Fleskum Herreds	Hellum
76	Skelund	Hindsted Herreds	Hindsted
77	Skibsted	Fleskum Herreds	Hellum
78	Skivum	Løgstør	Aars
79	Skjærping	Fleskum Herreds	Hellum
80	Solbjerg	Hindsted Herreds	Hellum
81	Stenild	Gislum Herreds	Gislum
82	Storarden	Hindsted Herreds	Hindsted
83	Storvorde	Fleskum Herreds	Fleskum
84	Strandby	Gislum Herreds	Gislum
85	Suldrup	Løgstør	Hornum
86	Sulsted	Kjær Herreds	Kjær
87	Sundby	Nibe	Kjær
88	Svenstrup	Nibe	Hornum
89	Sønderholm	Nibe	Hornum
90	Sønder Kongerslev	Fleskum Herreds	Hellum
91	Sønder Tranders	Fleskum Herreds	Fleskum
92	Sønderup	Løgstør	Hornum
93	Thorup	Fleskum Herreds	Hellum
94	Tisted	Gislum Herreds	Gislum
95	Ullits	Gislum Herreds	Gislum
96	Ulsted	Kjær Herreds	Kjær
97	Ulstrup	Gislum Herreds	Aars
98	Vadum	Nibe	Kjær
99	Valsgaard	Hindsted Herreds	Hindsted

	Sogn	Skyldkreds	Herred
100	Vebbestrup	Hindsted Herreds	Hindsted
101	Veggerby	Løgstør	Hornum
102	Vester Hassing	Kjær Herreds	Kjær
103	Vester Hornum	Gislum Herreds	Aars
104	Vilsted	Løgstør	Slet
105	Vindblæs	Løgstør	Slet
106	Visborg	Hindsted Herreds	Hindsted
107	Vive	Hindsted Herreds	Hindsted
108	Vogsild	Gislum Herreds	Gislum
109	Vokslev	Løgstør	Hornum
110	Voldsted	Fleskum Herreds	Fleskum
111	Øls	Gislum Herreds	Hindsted
112	Øster Hassing	Kjær Herreds	Kjær
113	Øster Hornum	Nibe	Hornum

Frederik VII's Kanal ved Løgstør.
(Stenders Forlag)

Sognekomm- Stati

Kommune	Areal	Ejendomme	Folkemængde	Skatteydere til Staten				
				Antal	Indkomst	Indkomstskat	Formue	Formueskat
	ha				Kr.	Kr.	Kr.	Kr.
Als	6831	527	2241	259	529680	6953	4 041000	412
Skelund-Visborg	6976	733	4266	507	976367	14140	6 081100	613
Vive	2759	236	1287	167	385432	6016	2 157600	247
Rostrup	4000	205	1069	82	146264	1643	1 220500	109
Ove-Valsgaard	6232	339	1842	210	382646	3863	3 491800	337
Øls-Hørby-Døstrup	5220	473	2954	504	221793	23839	6 115700	774
Rold-Vebstrup	5774	336	1813	187	268242	2039	2 081800	169
Astrup-Storåden	6763	490	2511	286	566062	6707	3 066400	284
Skibsted-Lyngby	3613	297	1567	170	468051	8794	3 601800	418
Bælum-Solbjerg	6467	495	2157	196	500604	8769	4 384600	512
Sønder og Nørre Kongerslev- Komdrup	3645	375	2022	198	477578	7149	3 477500	384
Gjerdning-Blenstrup	2996	162	982	85	431111	9698	12 632800	1298
Brøndum Siem-Thorup	4331	265	1225	113	242151	3154	2 298400	240
Frær	2466	90	505	46	167073	4139	1 262700	163
Skjørping	3951	253	1681	190	494818	8632	2 764400	310
Rørbæk-Grynderup-Stenild	4810	241	1233	145	277510	3175	2 865600	304
Tisted-Binderup-Dùrup	5121	286	1603	189	417258	6633	3 673200	426
Gislum-Vognsild	4923	293	1610	224	407746	4861	3 492500	365
Ullits-Føvlum	2410	165	841	108	196871	2138	1 417200	128
Lovns-Alstrup	2560	220	1124	109	232572	2866	1 700900	176
Strandby-Farsø	8993	535	2806	330	820528	13900	6 383500	729
Aars-Havbro	5589	538	3071	340	1 07019	22672	6 820200	781
Brorstrup-Haverslev	2892	235	1251	92	220646	2940	1 801600	183
Ravnkilde	3939	218	1168	131	283371	3192	2 186200	211
Skivum-Giver	3745	203	1118	100	235199	3269	2 118600	238
Blære-Ejdrup	4429	184	974	106	229731	2936	2 056700	214
Ulstrup	3249	280	1415	165	415493	6696	2 240100	228
Vester Hornum-Hyllebjerg- Flejsborg	4328	201	1121	125	272175	3729	2 214200	227
Bjørnsholm-Malle	7266	487	2695	268	613747	8916	4 499300	490
Vilsted-Vindblæs	3646	249	1224	113	220554	2432	2 095600	208
Kornum-Løgsted	2148	194	916	71	144292	1352	1 304200	124
Næsborg-Salling-Ovtrup	6419	349	1647	204	442437	6269	4 346900	489
Gundersted	2874	64	416	45	86157	984	822200	88

munerne.

stik.

				Gaarde					Huse							
Hk.	med 2-4 Tdr. Hk.	med 4-12 Tdr. Hk.	med 12 Tdr. Hk. og derover	I alt	Samlet Vur-	Vurderings-	Samlet Jord-	Jordværdi	med 0,55-3,3 ha	med 3,3-10 ha	med 10 ha og derover	I alt	Samlet Vur-	Vurderings-	Samlet Jord-	Jordværdi
					deringssum	sum pr. ha	værdi	pr. ha					deringssum	sum pr. ha	værdi	pr. ha
				Kr.	Kr.	Kr.	Kr.						Kr.	Kr.	Kr.	Kr.
56	38	24	1	119	2 421000	643	1 926000	511	34	87	39	160	1 015000	873	618000	531
60	50	17	2	129	4 136000	775	2 967000	556	71	102	30	203	1 243000	1063	700000	599
13	12	3	1	29	673000	601	472000	421	10	17	39	66	481000	600	279000	348
18	28	18	1	64	1 085000	430	813000	322	11	33	59	103	533000	454	262000	223
49	61	11	1	122	2 343000	569	1 817000	441	12	53	72	137	1 024000	628	682000	418
26	34	12	1	72	2 296000	758	1 533000	506	27	72	66	165	1 126000	664	632000	373
40	13	3	1	56	1 340000	664	1 008000	497	23	93	99	220	1 499000	658	930000	408
44	59	3	1	107	2 371000	600	1 585000	401	33	79	55	167	864000	604	457000	327
12	16	30	3	61	2 467000	951	1 778000	685	24	81	24	129	843000	897	512000	545
32	39	17	4	92	3 330000	788	2 452000	580	33	80	46	159	1 013000	818	599000	483
19	28	18	5	70	2 774000	984	1 963000	696	37	101	4	142	901000	1329	505000	745
14	10	32	4	60	2 641000	1015	1 685000	648	12	21	6	39	224000	1037	111000	514
25	32	17	1	74	1 809000	814	1 206000	543	24	46	25	95	552000	826	302000	452
11	16	5	1	33	1 049000	872	703000	584	5	16	2	23	97000	724	50000	373
13	20	5	1	39	1 031000	708	646000	444	23	44	20	87	620000	923	301000	448
24	33	7	1	65	2 077000	684	1 540000	507	10	55	56	121	921000	683	596000	442
17	29	21	1	67	2 083000	618	1 522000	452	17	59	52	128	902000	633	501000	352
45	31	5	1	81	2 138000	675	1 524000	481	16	75	65	156	1 198000	765	659000	421
20	26	4	1	50	892000	572	316000	395	10	39	27	76	445000	656	274000	404
17	21	8	1	46	988000	500	672000	340	8	22	120	50	324000	715	158000	349
56	43	11	2	112	3 442000	659	2 512000	481	26	120	10	256	1 669000	621	980000	364
53	31	12	1	96	2 572000	747	1 794000	521	25	107	64	196	1 386000	791	744000	424
16	21	4	2	43	1 345000	776	957000	552	16	65	37	118	830000	800	493000	475
28	26	5	1	60	1 687000	785	1 166000	542	15	55	42	112	719000	724	426000	429
9	22	10	1	41	1 139000	467	655000	269	9	42	47	98	582000	557	268000	257
28	32	11	1	71	1 515000	481	898000	285	13	35	39	87	537000	612	264000	301
21	16	1	1	38	1 019000	716	717000	504	20	58	61	139	1 089000	804	632000	467
23	29	8	1	61	1 698000	625	1 173000	432	13	38	52	103	771000	634	469000	386
42	41	26	5	114	3 718000	785	2 239000	473	30	103	65	198	1 550000	867	750000	419
33	38	17	1	88	1 676000	590	1 006000	354	26	38	21	85	532000	966	251000	637
27	29	17	1	74	1 454000	742	890000	454	14	41	4	59	313000	1065	137000	466
33	60	33	3	129	3 378000	766	2 212000	501	27	42	26	95	598000	845	291000	411
7	14	4	1	26	685000	358	428000	224	2	16	12	30	168000	481	82000	235

Kommune	Areal	Ejendomme	Folkemængde	Skatteydere til Staten				
				Antal	Indkomst	Indkomstskat	Formue	Formueskat
	ha				Kr.	Kr.	Kr.	Kr.
Lundby	1768	96	336	57	93335	994	857100	885
Farstrup	4789	206	1000	123	225431	2591	2436100	2605
Ajstrup	1302	59	268	27	51960	524	428900	409
Sebber	1257	165	648	60	119388	1632	1 454300	1775
Bislev	2777	124	720	90	182443	2454	1 677400	1984
Veggerby	4532	170	894	124	227867	2267	1 694500	1580
Vokslev	3732	158	1193	102	282531	4678	2 710100	3114
Øster Hornum	4938	264	1504	176	381414	4865	2 448600	2555
Sønderup-Suldrup	4603	279	1464	152	356651	4367	3 174600	3251
Aardestrup	3180	170	876	64	130123	1433	1 183400	1160
Buderup-Gravlev	5225	347	1929	217	579935	9500	3 069000	3169
Ellitshøj-Svenstrup	3602	348	2018	284	564563	6279	2 705800	2678
Sønderholm-Frejlev	5312	345	1775	164	351760	4421	2 718400	2720
Nørholm	2060	108	563	72	150532	1730	1 052100	1080
Aalborg Budolphi Landsogn	1900	433	2408	701	4 170600	150239	21 869500	35788
Ferslev-Dal-Voldsted	4421	194	1154	128	299173	4079	2 672100	3002
Gunderup-Nøvling	7585	520	2802	288	672317	10189	5 421300	6026
Gudum-Lillevorde	3131	245	1267	134	364698	6339	2 130300	2302
Mov	11003	350	1749	143	288506	3543	2 358200	2326
Sejlfjord	1263	87	498	49	171764	3806	1 354900	1824
Storvorde	1692	158	800	86	202119	2816	1 579400	1697
Romdrup-Klarup	1954	173	902	113	300603	5376	1 874000	2272
Sønder Tranders	1307	95	622	66	212488	3863	1 958900	2493
Nørre Tranders	3310	827	6433	1325	2 682041	34811	6 326400	7962
Aalborg Frue Landsogn	609	25	113	23	33286	214	233200	191
Sundby-Hvorup	3088	585	3675	425	984627	16820	5 220300	6674
Vadum	4287	333	1878	174	338808	4469	3 625100	3908
Aaby-Biersted	14778	960	4554	385	784726	12763	10 161000	16939
Sulsted-Ajstrup	8281	568	3194	269	682434	11704	3 875400	4031
Hammer-Horsens	6591	440	2210	267	624224	10981	5 070200	6496
Vester Hassing-Øster Hassing	9044	665	3533	296	714157	12045	7 047900	8229
Ulsted	4260	287	1659	149	351330	5913	3 595400	4606
Hals	6099	468	2435	254	623124	8863	3 303500	3325

				Gaarde					Huse							
med 1—2 Tdr. Hk.	med 2—4 Tdr. Hk.	med 4—12 Tdr. Hk.	med 12 Tdr. Hk. og derover	I alt	Samlet Vur-	Vurderings-	Samlet Jord-	Jordværdi	med 0,55—3,3 ha	med 3,3—10 ha	med 10 ha og derover	I alt	Samlet Vur-	Vurderings-	Samlet Jord-	Jordværdi
					deringssum	sum pr. ha	værdi	pr. ha					deringssum	sum pr. ha	værdi	pr. ha
					Kr.	Kr.	Kr.	Kr.					Kr.	Kr.	Kr.	Kr.
3	14	40	3	57	525000	390	313000	233	6	6	12	24	134000	538	54000	217
15	29	16	3	63	2 044000	579	1 130000	320	22	30	22	74	388000	762	136000	267
9	7	3	1	20	420000	439	245000	256	3	14	7	24	129000	655	51000	259
6	17	7	1	31	736000	669	440000	400	12	13	2	27	129000	1093	56000	475
18	19	16	1	54	1 272000	589	719000	333	7	16	15	38	276000	791	103000	295
20	19	19	3	58	1 224000	407	650000	216	6	32	39	77	558000	540	242000	234
10	27	40	1	78	2 219000	721	1 261000	409	10	22	15	47	306000	754	137000	337
22	28	22	3	72	1 566000	530	1 003000	340	12	57	65	134	910000	588	463000	299
34	34	12	1	81	1 909000	645	1 198000	405	18	62	48	128	833000	722	359000	311
16	21	7	1	45	1 077000	696	633000	409	16	51	23	90	490000	739	208000	314
19	36	9	1	65	1 886000	646	1 176000	403	23	70	82	175	1 158000	679	573000	336
23	14	19	3	56	1 470000	738	910000	457	24	62	37	123	946000	867	485000	445
51	34	26	3	111	2 655000	811	1 672000	511	12	96	46	154	1 231000	929	667000	503
19	9	20	1	49	1 079000	649	748000	450	5	21	7	33	195000	874	108000	484
14	10	22	1	47	1 581000	1086	1 070000	735	13	29	8	50	362000	1356	197000	738
17	23	33	3	73	2 476000	742	1 727000	518	7	38	38	83	549000	724	319000	421
23	39	63	3	125	4 616000	859	3 194000	594	45	121	51	217	1 596000	986	844000	521
12	11	27	3	53	2 247000	877	1 492000	532	27	47	6	80	448000	1255	228000	639
44	29	3	1	77	1 814000	481	1 201000	318	30	95	54	179	1 047000	696	529000	352
4	1	8	3	13	835000	911	610000	665	14	33	4	51	364000	1474	190000	769
22	12	6	3	40	1 024000	1073	676000	709	13	32	17	62	555000	1201	311000	673
11	10	20	4	45	2 037000	1143	1 443000	696	20	32	3	52	301000	1552	158000	814
9	10	9	1	29	1 332000	1162	889000	775	9	19	1	29	189000	1443	113000	863
18	23	27	3	71	3 040000	1310	1 890000	815	16	41	3	60	563000	1754	274000	854
4	6	3	3	13	282000	526	180000	336	3	7	3	7	50000	1000	29000	580
29	23	3	1	56	1 581000	1055	1 064000	710	45	76	26	147	1 430000	1461	757000	773
48	32	16	2	98	2 851000	937	1 953000	642	42	86	45	173	1 315000	1078	772000	633
68	48	20	3	139	4 067000	735	2 773000	501	79	179	141	399	2 986000	848	1 758000	499
41	38	12	5	94	3 414000	731	2 559000	548	37	170	70	277	1 966000	873	1 190000	528
40	19	10	3	72	2 458000	628	1 960000	500	33	127	72	232	1 601000	827	1 101000	569
64	59	43	1	167	4 806000	703	3 323000	486	54	153	40	247	1 316000	845	725000	465
13	21	15	2	51	2 029000	606	1 538000	460	31	83	20	134	726000	888	423000	517
26	17	6	2	51	1 579000	505	1 076000	344	28	77	66	171	1 092000	532	633000	337

Henning Kiørboe.

FORTEGNELSE OVER GAARDE M. M. I AALBORG AMT

VURDERET TIL MINDST 75,000 KR. EJENDOMSSKYLD

UDARBEJDET PAA GRUNDLAG AF MATERIALE I
OVERSKYLDRAADET.

(REVIDERET I APRIL 1920 I ERNÆRINGSRAADETS
REVISIONSAFDELING.)

Gammel Vraa.
(K. Hude fot.)

Løbe-Nr.	Skyldkreds og Kommune	Sogn	Ejendommens Navn eller Matr.-Nr.	Hartkorn Tdr.	Ager
Hindsted Herreds:					
1	Als.....	Als	Poulsenseje	13 ¹ / ₂	210
2	»	»	Skov	7	—
3	Skelund-Visborg.....	Visborg	Uhrenholtgaard	9 ³ / ₄	95
4	»	»	Havnø	54	—
5	»	»	Visborggaard	71	589
6	»	»	Visborggd 47 a 48 c	7 ³ / ₄	85
7	Vive.....	Vive	Dalsgaard	7	—
8	»	»	Vivebrogaard	12 ¹ / ₂	—
9	»	»	Dalsgd. 1 b mfl.	4 ¹ / ₂	—
10	»	»	Thygeslund	2	—
11	Ove-Valsgaard.....	Ove	Ovegaard	21 ³ / ₄	300
12	Rold-Vebbestrup.....	Vebbestrup	Hvarregaard	5	—
13	»	»	Gandrupgaard	4 ¹ / ₄	—
14	»	Rold	Thoruphedegaard	11 ¹ / ₂	—
15	»	»	Skov	8	—
16	Astrup-Storarden.....	Astrup	Villestrup	56 ¹ / ₄	300
17	»	»	Skov	¹ / ₄	—
18	Bælum-Solbjerg.....	Bælum	Dragsgaard	18 ³ / ₄	250
19	»	»	Vorgaard 1 a mfl.	7 ³ / ₄	140
20	»	Solbjerg	Porsgaard	9 ³ / ₄	—
21	»	»	Wiff. Tvedsk. 1 a	9	—
22	»	»	Ny Wiffertsholm	13 ³ / ₄	—
23	»	»	Wiff. Tvedsk. 2 a	13 ¹ / ₄	—
24	»	»	Gl. Wiffertsholm	22 ¹ / ₄	—
25	»	»	Skov	¹ / ₄	—
Fleskum Herreds:					
26	Skibsted-Lyngby.....	Skibsted	Vestergaard	17 ³ / ₄	172
27	»	»	Randrup Hvgd.	36 ¹ / ₂	—
28	»	»	Svanholmsminde	12 ³ / ₄	—
29	»	Lyngby	Anderstrup	20 ³ / ₄	230
30	Sdr. og Nr. Kongerslev-Komdrup.....	Nr. Kongerslev	Stenisgaard	12 ³ / ₄	180
31	»	»	Siegsgaard	12 ¹ / ₄	121
32	»	Sdr. Kongerslev	Kongstedlund	21 ¹ / ₂	221 ¹ / ₂
33	»	Komdrup	Refsnæs Hovgd.	50 ¹ / ₂	226
34	Gerding-Blenstrup.....	Blenstrup	Henriksdal	12 ³ / ₄	176
35	»	»	Lindborg	37 ¹ / ₄	260
36	»	»	Ernstpris	17 ¹ / ₄	200
37	St. Brøndum-Sim-Torup	Torup	Tulstedgaard	11	200

¹⁾ Grevskabet Lindborg, herunder hører Hovedgaardene Lindborg, Gudumlund, Vildmosegaard, Tiendegaard. Besidder: Lehns greve C. G. E. Schimmelmann.

Ld.			Samlet Areal		Ejendoms- skyld- værdi Kr.	Jord- værdi Kr.	Byg- nings- assu- rance Kr.	Ejer	Løbe- Nr.
Mose	Hede	Andre Arealer	Tdr. Ld.	Hektar					
»	70	5	488	269	105000	92550	48600	L. Rønn	1
—	—	—	1028	567	100000	56000	5850	Grevskabet Lindenberg..	2
»	»	4	200	110	100000	73050	51400	J. A. Sørensen	3
—	—	—	1790	987	450000	327000	247590	Margrethe Schou	4
»	31	27 ¹ / ₄	1863 ¹ / ₂	1028	950000	550000	800200	K. Danneskiold-Samsøe..	5
»	»	4 ³ / ₄	147 ³ / ₄	81	75000	56000	43700	»	6
—	—	—	232	128	90000	58500	62600	M. Brandt	7
—	—	—	376	207	130000	84000	53610	F. Neergaard-Petersen...	8
—	—	—	582	321	60000	25400	25700	Cecilie Mejster	9
—	—	—	197 ¹ / ₂	109	85000	34475	51595	Castenskjold-Benzon	10
»	40	42	550	303	175000	130550	72440	C. Neergaard-Petersen ...	11
—	—	—	200	110	75000	55000	44000	Kjærgaard	12
—	—	—	230	127	85000	67350	56040	M. Kold	13
—	—	—	272	150	100000	68900	81015	Axel Tiemsen	14
—	—	—	2526	1393	625000	200000	50508	C. Schimmelmänn	15
»	14	»	2011 ¹ / ₂	1109	550000	295600	268575	C. Sehestedt Juul	16
—	—	—	739	408	200000	73900	»	Grevskabet Lindenberg..	17
50	»	4	404	223	190000	142000	107400	P. A. Bache	18
80	»	63	358	197	85000	71900	39965	Sass	19
—	—	—	397	219	130000	94100	65098	C. Svanholm	20
—	—	—	491	271	215000	137700	39400	»	21
—	—	—	555	306	150000	112250	86100	A. V. Dinesen	22
—	—	—	472	260	200000	139800	87600	C. Svanholm	23
—	—	—	612	338	215000	137400	171600	A. V. Dinesen	24
—	—	—	225	124	48000	26000	»	B. Svanholm	25
9	»	5	200	110	97600	74600	39975	N. P. Hansen	26
—	—	—	667	368	326700	266700	114740	A/S. Vildmosen	27
—	—	—	185	102	85000	67000	38000	C. Nielsens Arvinger	28
»	»	»	270	149	148500	115500	53500	Jh. Christensen	29
30	»	5	215	119	140000	90000	83690	A. Kristensen	30
10	»	9	249	137	133800	98800	53640	V. J. Toft	31
57 ¹ / ₂	5 ¹ / ₂	»	376	207	211800	136800	125300	Recknitzner	32
»	8	215	979	546	400000	326400	128654	T. Westenholtz	33
»	»	8 ¹ / ₄	184 ¹ / ₄	102	84000	60600	54100	Grevskabet Lindenberg ¹)	34
»	»	34	523	289	525000	212000	317800	»	35
»	»	18	310	171	136000	116000	42370	»	36
44 ¹ / ₂	»	1 ¹ / ₂	252	139	79600	52600	33785	»	37

og Louisendal, af Hartkorn c. 455 Tdr. af alle Slags. Jordtilliggendet udgør 4000 Tdr. Land, Skovarealet 3000 Td.

Lobe- Nr.	Skyldkreds og Kommune	Sogn	Ejendommens Navn eller Matr.-Nr.	Hart-	Ager
				korn Tdr	
	Fleskum Herreds (fortsat).				
38	St. Brøndum-Sim-Torup	Torup	Skov	4 ³ / ₄	—
39	Skørping	Skørping	Teglgaarden	12 ¹ / ₄	140
40	»	»	Skov	3 ³ / ₄	—
41	»	»	»	1 ¹ / ₂	—
42	Frær	Frær	Tustrup	22 ¹ / ₄	325
43	»	»	Sejlstруп 42 a mfl.	3 ³ / ₄	—
44	»	»	Skov	1	—
45	Ferslev-Dal-Volsted	Dal	Fenstrupgaard	11 ³ / ₄	120
46	»	»	Skudshale	9 ³ / ₄	210
47	Gunderup-Nøvling	Gunderup	Vestmarkgaard	10 ¹ / ₂	120
48	»	»	Lundbygaard	10 ¹ / ₂	156
49	»	Nøvling	Vissegaard	10	188 ¹ / ₂
50	Gudum-Lillevordø	Gudum	Gudumlund	23 ³ / ₄	—
51	»	»	Gudumlund Fabr.	6 ³ / ₄	164
52	»	»	Tiendegaard	37 ¹ / ₄	—
53	»	»	Lovisendal	27 ¹ / ₂	—
54	Mou	Mou	Høstemark	11 ¹ / ₄	—
55	»	»	Egense Kloster	10 ³ / ₄	—
56	»	»	Vildmosegaard	35	—
57	»	»	Knarmosegaard	8	184
58	Sejlfjord	Sejlfjord	Kragelund	9 ¹ / ₄	140
59	»	»	Sejlfjord 4 a mfl.	8 ³ / ₄	—
60	»	»	Toftkærgaard	9 ¹ / ₄	132
61	»	»	Kiddalsgaard	11	154
62	»	»	Sejlfjord 7 a mfl.	9 ¹ / ₄	145 ¹ / ₂
63	»	»	Christiansholm	9	136
64	»	»	Sejlfjord 10 a mfl.	9	152
65	Storvordø	Storvordø	Storvordø 6 a mfl.	11 ¹ / ₂	110
66	Romdrup-Klarup	Klarup	Stranderholm	13 ¹ / ₂	350
67	»	»	Kjærager	12 ¹ / ₄	154
68	»	»	Klarupgaard	22 ³ / ₄	263 ¹ / ₂
69	»	Romdrup	Romdrupgaard	9	125
70	»	»	Henriksholm	8	100
71	»	»	Kristianshøj	12 ¹ / ₄	146
72	»	»	Romdrup 20 b mfl.	7	—
73	»	»	Romdrupholm	8 ¹ / ₂	149
74	Sdr. Tranders	Sdr. Tranders	Postgaarden	12 ³ / ₄	178
	Gislum Herreds:				
75	Øls-Hørby-Døstrup	Øls	Thostrup Hovgd.	10 ¹ / ₄	166
76	»	Hørby	Hodals Mølle	3	33
77	Rørbæk-Grynderup- Stenild	Rørbæk	Volstrup	13	340

Andre Arealer	Samlet Areal		Ejen- doms- skyld- værdi Kr.	Jord- værdi Kr.	Byg- nings- assu- rance Kr.	Ejer	Løbe- Nr.
	Tdr. Ld.	Hektar					
—	753	415	240000	75300	»	Grevskabet Lindenberg .	38
4	346	191	133000	108000	36000	Anders Nielsen	39
—	61	34	12000	12000	»	Grevskabet Lindenberg . .	40
—	214	118	50000	50000	»	»	41
15	409	226	239800	151800	»	I. L. Hjorth	42
—	644	355	77600	77600	»	Grevskabet Lindenberg . .	43
—	992	547	170000	74400	»	»	44
3	163	90	88000	57000	51400	P. Vinther	45
5	235	130	110000	78000	53300	A. K. Larsen Winther . . .	46
$\frac{3}{4}$	$165\frac{3}{4}$	91	85000	60000	36500	S. Knudren	47
2	308	170	95000	75000	37500	C. Smiths Arvinger	48
22	$288\frac{1}{2}$	159	150000	112400	71700	S. S. Kollerup Nielsen . . .	49
—	564	311	230000	160000	112688	Grevskabet Lindenberg . .	50
34	201	111	130000	60000	89504	»	51
—	633	349	200000	140000	100346	»	52
—	512	282	285000	203000	113172	»	53
—	800	441	131000	58000	24000	J. C. Eskildsen	54
—	450	248	110000	80000	58560	Sønichsen	55
—	$757\frac{1}{2}$	418	230000	164000	73350	Grevskabet Lindenberg . .	56
19	826	456	110000	88000	35728	»	57
»	186	103	86000	64000	35100	K. Kragelund	58
—	186	103	95500	72500	39600	J. Krog Nielsen	59
$7\frac{1}{2}$	$189\frac{1}{2}$	104	96600	71600	39900	V. Knudsen	60
7	286	158	131700	99700	39800	J. Toft	61
1	187	103	95400	70400	33530	N. Lundby	62
5	186	103	89700	66700	35000	P. C. Nielsen	63
1	203	112	84400	64400	27425	Just Linck	64
$1\frac{1}{2}$	$166\frac{1}{2}$	92	85000	65200	28000	Chr. Nielsen Melgaard . . .	65
5	490	270	230000	181000	88000	J. Nymann	66
6	160	88	99000	74000	46200	P. Petersen	67
$\frac{1}{2}$	281	154	215000	148000	122205	J. Buksted	68
»	125	69	80000	57000	40000	P. Bastholm	69
1	131	72	80000	58000	27150	V. Villadsen	70
4	152	84	98000	69300	53000	N. J. Bech	71
—	143	79	91000	67200	40000	N. K. Pedersen	72
10	189	104	113000	74000	78600	Martin Nielsen	73
4	200	110	140000	95000	72701	J. Hansen	74
—	166	92	80000	55700	39860	Schmidt	75
4	68	38	100000	54400	82400	Udstykket	76
30	498	275	140000	109100	78000	M. Ribe Christensen	77

Løbe-Nr.	Skyldkreds og Kommune	Sogn	Ejendommens Navn eller Matr.-Nr.	Hartkorn Tdr.	Ager
	Gislum Herreds (fortsat).				
78	Rørbæk-Grynderup- Stenild	Stenild	Hannerupgaard	6 ³ / ₄	—
79	Lovns-Alstrup	Lovns	Hessel	11 ³ / ₄	250
80	Brorstrup-Haverslev....	Haverslev	Kragelund	13	210
81	»	Brorstrup	Brorstrupgaard	12 ¹ / ₂	—
82	Ravnkilde	Ravnkilde	Nørlund	11 ³ / ₄	110
83	»	»	Nørlund Ladegd.	27 ³ / ₄	—
84	»	»	Nørlund Skov	5 ³ / ₄	—
85	Aars-Havbro	Aars	Ø. Oustrup	7	120
86	Gundersted	Gundersted	Gunderstedgaard	14 ¹ / ₄	—
87	Vester Hornum-Hylle- bjerg-Flejsborg.....	V. Hornum	Ørndrup	13	150
88	Strandby-Farsø.....	Strandby	Gunderupgaard	20 ¹ / ₂	443
89	»	»	Gunderupg. 1 b mfl	5 ¹ / ₄	—
90	»	Farsø	Thorupgaard	5 ³ / ₄	160
91	»	»	Gjættrupgaard	9	130
92	»	»	Støttrupgaard	7	105
93	»	»	Hvanstrup	19 ¹ / ₄	—
	Løgstor:				
94	Bjørnsholm-Malle	Bjørnsholm	Bjørnsholm Hvgd.	27 ³ / ₄	300
95	»	»	Padkær Hovedgd.	7	334
96	»	»	Lundgaard	27 ¹ / ₄	255
97	»	»	Næsbygaard	13 ¹ / ₄	—
98	»	»	Elkangaard	18 ¹ / ₂	176
99	»	»	Øen Livø 1	17 ¹ / ₄	—
100	»	Malle	Østergaard	15 ¹ / ₂	200
101	Løgsted-Kornum	Kornum	Kornum Østergd.	16 ¹ / ₄	136
102	Næsborg-Salling-Ovtrup	Næsborg	Thinggaard	16 ¹ / ₄	95
103	»	»	Næsborrgaard	15	9 6
104	»	Salling	Brøndumgaard	20 ¹ / ₂	136
105	Lundby	Lundby	Dybvadgaard	10 ¹ / ₂	90
106	Farstrup	Farstrup	Vaar Hovedgd.	26 ³ / ₄	175
107	»	»	Krastrup Hovedgd.	34 ³ / ₄	279
108	»	»	Hornsgaard	17	264
109	Ajstrup	St. Ajstrup	Kyø Hovedgaard	13	200
110	Sebber	Sebber	Sebberkloster	19 ¹ / ₄	145
111	Blære-Ejdrup	Ejdrup	Louisendal	10 ¹ / ₂	120
112	»	Blære	Poulholm	11 ¹ / ₂	90
113	Vokslev	Vokslev	Pandum Hovedgd.	28 ³ / ₄	409
114	Bislev	Bislev	Lundbæk Hvgd.	32 ¹ / ₄	242
115	Sønderup-Suldrup	Suldrup	Albæk Hovedgd.	12 ¹ / ₂	325

d.			Samlet Areal		Ejendoms- skyld- værdi	Jord- værdi	Byg- nings- assu- rance	Ejer	Løbe- Nr.
Mos.	Hede	Andre Arealer	Tdr. Ld.	Hektar	Kr.	Kr.	Kr.		
—	—	—	370	204	182000	89000	107300	L. Poulsen	78
»	»	39	329 ¹ / ₂	181	115000	101325	29530	K. Jensen	79
»	»	4	334	184	125000	94800	58956	Chr. Dalum	80
—	—	—	315	174	150000	118350	35000	N. Mogensen	81
»	»	»	225	124	200000	104500	206935	C. Rømh, B. Hornemann	82
—	—	—	535	295	2100000	168000	53000	Husmændenes Udstyk- ningsforening	83
—	—	—	1152	635	275000	126700	»	C. Rømer, B. Hornemann og A. Blom	84
»	30	6	252	139	76000	58000	39940	J. C. Poulsen	85
—	—	—	1217	671	120000	95000	39950	Winther & Rasmussen ..	86
»	»	306	466	257	174000	104000	103738	P. E. Hvolbøll	87
»	»	5	480	265	200000	147300	92984	I. C. Nielsen	88
—	—	—	»	»	115000	43000	42835	C. Holbæk	89
10	38	2	250	138	75000	61000	30000	J. Døllerup	90
»	8	2	200	110	78000	64000	34050	P. Hansen	91
5	»	4	154	85	75000	60300	56000	P. Byrialsen	92
—	—	—	535	295	240000	196500	73300	A. Wiche	93
»	150	30	800	441	220000	157500	123649	Hansen & Pay	94
3	40	3	440	243	125000	86700	37890	A. L. Froberg	95
40	»	3	518	286	210000	142000	75060	E. Bie	96
—	—	—	167	92	94000	61000	45270	P. Sauer	97
»	»	1	238	131	125000	79700	46000	Chr. Hansen m. fl.	98
—	—	—	600	331	240000	105700	200488	Livø Aandsvageanstalt ..	99
»	45	23	270	149	120000	73500	64000	K. Holm	100
»	28	2	196	108	84000	56000	32000	Udstykket	101
»	»	1 ³ / ₄	214	118	120000	85300	59120	J. H. S. Velling	102
»	18	2	226 ¹ / ₄	125	115000	75000	43600	J. Tvergaard	103
»	15	18 ¹ / ₂	302	167	136000	97400	37198	Peter Jacobsen	104
»	»	25	185	102	85000	53000	39900	H. K. Døllerup Boel ...	105
»	»	7	815	450	240000	150000	101489	Busch	106
»	»	3	673	371	280000	200000	66920	Sørensen & Hansen	107
24	»	5	458	253	107000	80000	36600	H. H. Velling	108
»	110	2	362	200	75000	48000	32600	Th. E. Brøndstrup	109
48	170	2	515	284	112000	70000	61600	Enkefru Svanholm	110
1	»	3	221	122	75000	45000	55370	H. Holm	111
»	220	2	402	222	82000	52000	58890	O. F. Splid	112
»	»	10	554	306	240000	167000	107700	A. C. Sørensen	113
»	30	20	449	243	230000	125000	167726	Heiberg	114
»	70	5	415	229	100000	79500	52236	P. Thorsen	115

Løbe-Nr.	Skyldkreds og Kommune	Sogn	Ejendommens Navn eller Matr.-Nr.	Hartkorn Tdr.	Ager
	Løgstør (fortsat).				
116	Aardestrup	Aardestrup	Torstedlund	25 ¹ / ₄	210
117	»	»	Skov	4 ¹ / ₂	—
	Nibe:				
118	Buderup-Gravlev	Buderup	Buderupholm	17 ¹ / ₂	200
119	Sønderholm-Frejlev	Frejlev	Frejlev 7 a mfl.	9	86
120	Aalborg Budolfi Ldsogn.	Budolf Ldsogn.	Scheelsminde	17	118
121	Nørre Tranders	Nr. Tranders	Sohngaardsholm	23 ³ / ₄	260
122	»	»	Petersborg	7 ¹ / ₄	—
123	»	»	Bakkegaarden	7 ¹ / ₄	67 ¹ / ₂
124	»	»	Ferdinandinedal	15 ¹ / ₂	235 ¹ / ₂
125	»	»	»	4	—
126	»	»	Hovedgaarden	14 ¹ / ₁	112
127	Sundby-Hvorup	Sundby	Voerbjerggaard	6 ¹ / ₂	122
128	»	Hvorup.	Hvorumtorp	15 ³ / ₄	286
129	»	»	Hvorup 1 c mfl.	³ / ₄	152
130	»	»	Hvorupgaard	2	180
131	Vadum	Vadum	Rodslet	15 ¹ / ₄	235
132	»	Torpet	Bjørnsgaard	18 ³ / ₂	440
	Kær Herreds:				
133	Aaby-Biersted	Aaby	Rævkærgaard	12 ³ / ₄	160
134	»	»	Aastrup	11 ¹ / ₂	147
135	»	»	Birkelse	49 ³ / ₄	328
136	»	»	Erikasminde		
137	»	»	Skeelslund		
138	Sulsted-Ajstrup	Sulsted	Vang Hovedgd.	15 ¹ / ₂	340
139	»	»	Julianeholm	8 ¹ / ₄	165
140	»	»	Nielsminde	11 ¹ / ₄	185
141	»	»	Sdr. Elkjær	32 ¹ / ₂	501
142	»	»	Agdrup	7 ³ / ₄	183
143	»	Ajstrup	Gl. Vraa	13	—
144	»	»	Ny Vraa	14 ¹ / ₂	160
145	»	»	Abigaelsminde	12 ³ / ₄	365
146	Hammer-Horsens	Hammer	Engholm	12	332 ¹ / ₂
147	»	Horsens	Favrholt	7 ¹ / ₂	—
148	»	»	Vestergaard	7 ¹ / ₂	160
149	»	»	Møllergaard	12 ¹ / ₂	235

¹⁾ Stamhuset Birkelse, herunder hører Hovedgaarden Birkelse med Avlsgaardene Erikasminde og Skeelslund, R Tægemarken, af Hartkorn c. 374 Tdr. Jordtilliggendet udgør c. 7700 Tdr. Land. Skovarealet c. 800 Tdr. Land.

Hede	Andre Arealer	Samlet Areal		Ejendoms-skyld-værdi Kr.	Jord-værdi Kr.	Byg-nings-assu-rance Kr.	Ejer	Løbe Nr.
		Tdr. Ld.	Hektar					
»	4	434	184	170000	86300	94859	A. S. Bloem m. fl.	116
—	—	1500	827	425444	400000	»	»	117
»	»	291	161	160000	97000	93000	Martin Iversen	118
3	7	173	95	80000	51000	48500	J. Jensen, Blaaberg	119
»	4	169	93	112000	74000	93000	L. Bonderups Enke	120
»	5	295	163	220000	138500	134620	J. B. Bertelsen	121
—	—	70	39	90000	58000	52100	Udstykket	122
»	31½	128	71	107500	80500	40979	A/S. Dansk Svovlsyre og Superphosfattabrik	123
»	100½	369	204	272000	177000	144979	A/S. Aalborg Portland Cementfabrik	124
—	—	69¾	88	164000	35000	177000	»	125
»	»	156	86	117000	82000	44220	A. C. Christensen	126
»	»	127	70	75000	50000	40000	P. Peen	127
»	2½	332	183	190000	135000	97700	J. P. Jensen	128
»	1	193½	106	95000	70000	37230	E. Pedersen	129
»	3	188	104	105000	80000	50450	A. C. Christensen	130
»	14	299	165	105000	75000	99000	Udstykket	131
»	10	508	280	260000	195000	130000	A. P. Andreasen	132
»	2¼	162¼	90	105000	75000	59400	Stamhuset Birkelse	133
»	6	225	124	104000	73000	56600	Andersen & Nielsen	134
»	2	469	259	300000	152000	283400	Stamhuset Birkelse)....	135
»	5½	249½	137	110000	80000	63050	»	136
»	15	176	97	87900	40000	100000	»	137
»	20	440	243	190000	155000	139000	C. Jensen Aas	138
»	3	174	96	92000	68000	54300	O. Hjorth	139
»	»	185	102	100000	74000	63000	S. Lyngbjerg	140
»	25	652	360	308000	260000	104899	Nielsen & Christiansen ..	141
8	9	230	127	75000	51600	82285	Rokkedal m. fl.	142
—	—	472	260	156000	121000	104651	Jacobsen m. fl.	143
»	»	430	237	158000	128000	99000	Chr. Larsen	144
»	3	368	203	136000	110000	74190	A. R. Bove m. fl.	145
»	2½	377	208	158000	128000	63800	J. P. Jensen	146
—	—	240	132	92000	78000	75500	Th. Torp	147
5	2	252	139	82000	69000	38676	L. Pedersen	148
»	8	353	195	106000	94000	37310	P. M. Pedersen	149

rdene Toftegaard og Mosegaard, Hjermitsevgaard og Hammelnose med Avlsgaardene Ny Hammelse og Tdr. Land. Besidder: S. C. Skeel.

Løbe-Nr.	Skyldkreds og Kommune	Sogn	Ejendommens Navn eller Matr.-Nr.	Hart-	Ager
				korn Tdr.	
	Kær Herreds (fortsat).				
150	Hammer-Horsens.....	Horsens	Østergaard	10	173
151	»	»	Vesterladen	11 ¹ / ₂	—
152	»	»	Langholt	35	400
153	V. Hassing-Ø Hassing...	Ø. Hassing	Teglværk	6	70
154	»	V. Hassing	Skrold	8 ¹ / ₄	116
155	»	»	Gl. Striben	12	231
156	»	Ø. Hassing	Poulstrup	8	148
157	»	»	Øster-Nejsig	8 ¹ / ₄	90
158	»	»	Øster-Nejsig	8 ¹ / ₂	130
159	»	»	Vester-Nejsig	8 ¹ / ₄	120
160	»	»	Øster Aslund	15	300
161	Ulsted.....	Ulsted	Klitgaard	26	374 ¹ / ₂
162	»	»	Krabbesbro	7	150
163	»	»	Elsnøb	8	140
164	»	»	Vadsholt	9	125
165	»	»	Rottrup	12 ¹ / ₄	160
166	»	»	Gettrup	10 ¹ / ₂	256
167	Hals.....	Hals	Hals Ladegaard	18 ³ / ₄	191
168	»	»	Mølholt	7 ¹ / ₂	180
169	»	»	Vesterheden	7 ³ / ₄	—
170	»	»	Mosegaard	3 ¹ / ₂	—
171	»	»	Østeraagaard	15 ¹ / ₂	303

Alfabetisk Re

Navn	Løbe-Nr.	Navn	Løbe-Nr.	Navn
Aastrup.....	134	Christiansholm.....	63	Favrholt.....
Abigaelsminde.....	145			Fenstrupgaard.....
Agdrup.....	142	Dalsgaard.....	7	Ferdinandinedal.....
Albæk Hvdgd.....	115	Dalsgaard 1 b m. fl. ..	9	Ferdinandinedal.....
Andrestrup.....	29	Dragsgaard.....	18	Frejlev 7 a m. fl.....
Aslund Øster.....	160	Dybvadgaard.....	105	
				Gandrupgaard.....
Bakkegaarden.....	123	Egense Kloster.....	55	Gettrup.....
Birkelse.....	135	Elkangaard.....	98	Gjøttrupgaard.....
Bjørnsgaard.....	132	Elkjær Sdr.....	141	Gudumlund.....
Bjørnsholm Hvdgd. ..	94	Elsnøb.....	163	Gudumlund Fabr.....
Brorstrupgaard.....	81	Engholm.....	146	Gunderstedgaard.....
Brøndumgaard.....	104	Erikasminde.....	136	Gunderupgaard.....
Buderupholm.....	118	Ernstpris.....	36	Gunderupgd. 1 b m. fl.

Ld.			Samlet Areal		Ejendoms-skyld-værdi	Jord-værdi	Byg-nings-assu-rance	Ejer	Løbe-Nr.
Mose	Hede	Andre Arealer	Tdr. Ld.	Hektar	Kr.	Kr.	Kr.		
»	10	5	248	137	86000	74000	34100	J. Badsberg	150
—	—	—	277	153	102000	83000	58456	Chr. Peen	151
»	»	15	740	408	255000	210000	154245	N. Ahlmann-Lorentzen . .	152
»	»	1/2	79 1/2	44	90000	40000	80169	C. Nielsen	153
1/2	»	8	214	118	78000	53000	49000	A. Groes	154
5	»	11	360	199	144000	108000	73630	A. Ahlmann-Lorentzen . .	155
58	»	5	244	135	94000	69000	51000	S. P. Poulstrup	156
»	»	3	170	94	78000	57000	39800	Kristiane Eriksen	157
»	»	3	208	115	88000	71500	33000	N. Larsen	158
»	»	6	209	115	95000	70000	77000	C. Pedersen	159
60	»	20	680	375	238000	173000	130000	S. Roesdal	160
15	»	23	600	331	192000	157000	91524	P. Platen Hallermund . .	161
10	»	43	250	140	80000	65000	40000	A. Olsen	162
20	»	2	208	115	75000	59000	34500	C. Bartholin	163
1	»	4	225	124	82000	67000	38391	H. G. Høst	164
16	»	4	359	198	125000	108000	42153	Lars Jensen	165
»	»	5	345 1/2	190	125000	96000	100000	Chr. Jensen	166
54	53	5	500	276	140000	100000	59026	Chr. Rathmann	167
35	»	5	273	151	75000	50000	57000	P. Højbjørre	168
—	—	—	310	171	82000	62000	40000	Jopp	169
—	—	—	548	502	105000	43000	39900	J. Just Toft	170
50 1/2	»	»	363 1/2	200	150000	90000	102562	Just Thorisgaard	171

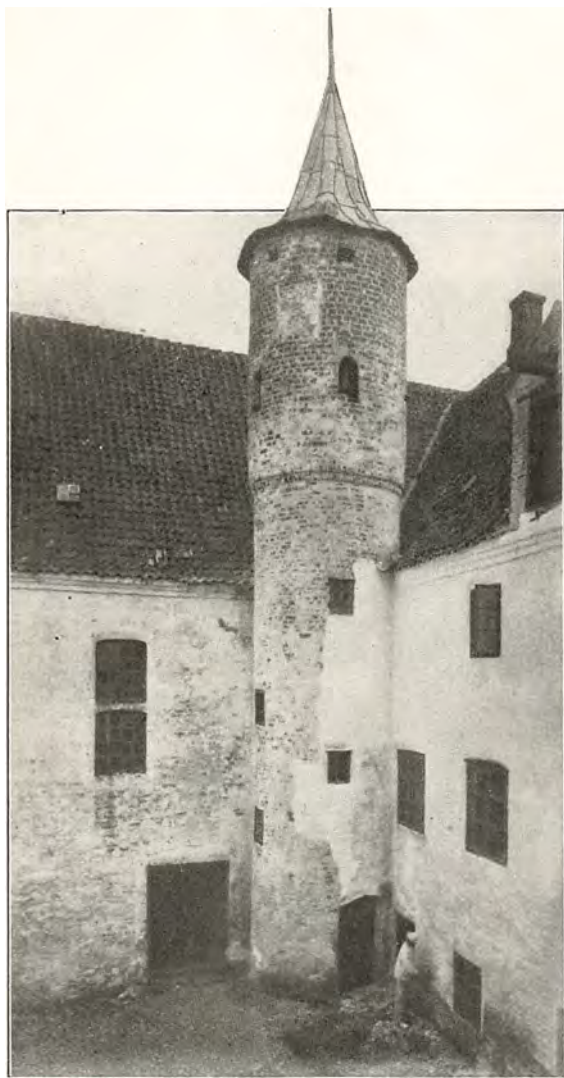
Fortegnelsen.

Navn	Løbe-Nr.	Navn	Løbe-Nr.	Navn	Løbe-Nr.
Ladegaard	167	Høstemark	54	Krastrup Hovedgd.	107
uerupgaard	78			Kristianshøj	71
nø	4	Julianeholm	139	Kyø Hovedgd.	109
viksdal	34				
viksholm	70	Kiddalsgaard	61	Langholt	152
el	79	Kjærager	67	Lindenberg	35
als Mølle	76	Klarupgaard	68	Livø 1	99
nsgaard	108	Klitgaard	161	Louisendal	111
edgaarden	126	Knarmosegaard	57	Lovisendal	53
nstrup	93	Kongstedlund	32	Lundbygaard	48
nregaard	12	Kornum Østergaard . .	101	Lundbæk Hvdgd	114
rup 1 c m. fl.	129	Krabbesbro	162	Lundgaard	96
rupgaard	130	Kragelund	58		
ruptorp	128	Kragelund	80	Møllergaard	149

Navn	Løbe-Nr.	Navn	Løbe-Nr.	Navn	Løbe-Nr.
Mosegaard	170	Scheelsminde	120	Uhrenholtgaard	3
Mølholt	168	Sebberkloster	110	Vaar Hovedgaard	106
Nejsig Vester	159	Sejlfod 4 a m. fl.	59	Vadsholt	164
Nejsig Øster	157	Sejlfod 7 m. fl.	62	Vang Hovedgaard	138
Nejsig Øster	158	Sejlfod 10 a m. fl.	64	Vestergaard	26
Nielsminde	140	Sejlstrup 42 a m. fl.	43	Vestergaard	148
Næsborggaard	103	Siegsgaard	31	Vesterheden	169
Næsbygaard	97	Skeelslund	137	Vesterladen	151
Nørlund	82	Skrold	154	Vestmarkgaard	47
Nørlund Ladegd.	83	Skudshale	46	Vildmosegaard	56
		Sohngaardsholm	121	Villestrup	16
Oustrup Ø	85	Stenisgaard	30	Visborggaard	5
Ovegaard	11	Storvorde 6 a m. fl.	65	Visborggaard 47a, 48 c	6
		Stranderholm	66	Vissegaard	49
Padkær Hovedgd.	95	Striben Gl.	155	Vivebrogaard	8
Pandum Hovedgd.	113	Støttrupgaard	92	Voerbjerggaard	127
Petersborg	122	Svanholmsminde	28	Volstrup	77
Porsgaard	20			Vorgaard 1 a m. fl.	19
Postgaarden	74	Teglgaarden	39	Vraa Gl.	143
Poulholm	112	Teglværk	153	Vraa Ny	144
Poulsenseje	1	Thinggaard	102		
Poulstrup	156	Thorupgaard	90	Wiffertsholm Gl.	24
		Thoruphedegaard	14	Wiffertsholm Ny	22
Randrup Hvdgd.	27	Thostrup Hovgd.	75	Wiff. Tvedsk. 1 a	21
Refsnæs Hvdgd.	33	Thygeslund	10	Wiff. Tvedsk. 2 a	23
Romdrup 20 b m. fl.	72	Tiendegaard	52		
Romdrupgaard	69	Toftkærgaard	60	Ørndrup	87
Romdrupholm	73	Torstedlund	116	Østeraagaard	171
Rottrup	165	Tulstedgaard	37	Østergaard	100
Rævkærgaard	133	Tustrup	42	Østergaard	150
Rødslet	131				

VIBORG AMT

Fra Spøttrup.
(M. Lundbo fot.)

Spøttrup. Porttårnet og Vægtergangen.
(M. Lundbo fot.)

VIBORG AMT

INDLEDNING

AF MAG. SCIENT. J. O. BØVING-PETERSEN

Indkredset af fire andre Amter — Aalborg, Randers, Aarhus og Ringkøbing — er Viborg Amts Grænseskel geografisk set ret ufuldkommen. Mod Nord danner dog Limfjorden paa en betydelig Strækning en god, naturlig Grænse, men ellers er det delvis større eller mindre Vandløb som Karup Aa, Gudena, Skals Aa og Lerkenfeld Aa, der maa tjene som Skel.

Det er det anseligste af disse Vandløb, *Gudena*, der altid gav og endnu giver naturlig Adgang udefra til Amtets Indre. Ad Gudenaas brede, rolige Strøm gled langsomt de Pramme, Lægtene og Kaage, der bar Varer til og fra — og langs den samme Strøm løber den Dag i Dag Banen fra *Langaa*, indtil den ved *Tange Aas* Munding forlader Hoveddalen og gennem Tværdalen fortsætter videre op mod Amtets gamle Hovedstad.

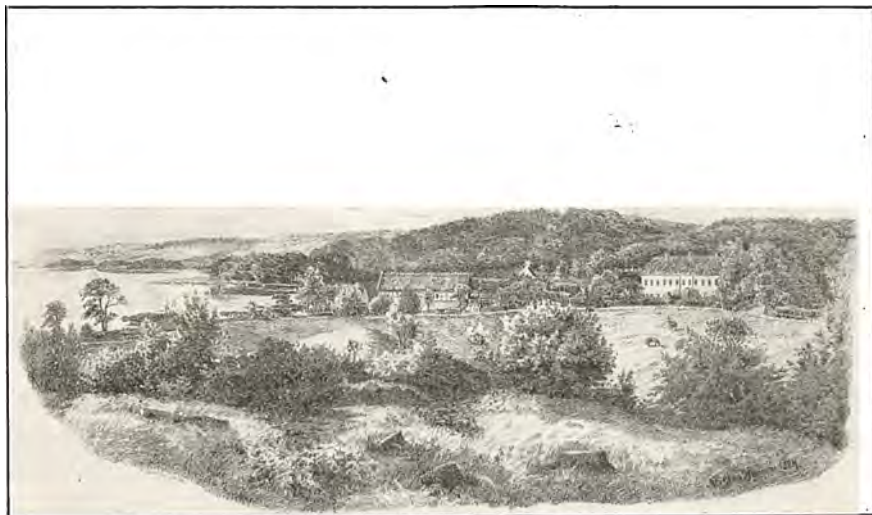
Ved at følge Aadalene ind mod Vest er det ogsaa, man faar de mest levende Indtryk af Landskabets Forvandling fra frodig, smilende Østkystnatur til midtjyds, tung og storladet Alvor. Fra Randers til Langaa, hvor Banelinjen følger Amtsgrænsen, er det *Gudenaens* brede, saftiggrønne *Englette*, der behersker Eggen, selv om Bakke- dragene langs Dalsiderne er kraftige, jyske i Linjerne; men naar vi fra Langaa har sat Kursen vestefter, indtræder snart Forandringen.

Endnu ved Herregaarden *Ulstrup*, tittende frem mellem gammel Have og højstammet Skov, er Idyllen fremtrædende, men Bakkerne er rykket Aaen nærmere, indsnævrende Engdraget fra Slette til *Dal*, og mange af dem bærer Lyngens Tæppe. Videre op gennem Dalen veksler Skove, Marker og Eng med Moser og mørke Hedebakker, hvor Enebær og Gyvel og hist og her et gammelt Egekrat bryder Lyngtæppet. Øst- og Vestjylland mødes her som til Dyst om Overmagten. Langs selve Gudenaå holder de to Naturer hinanden Stangen, men oppe i den snævre *Tange Aa Dal* bliver Landskabet alvorligere: Markerne er magrere, Lyngbakkerne hyppigere og krones tættere af Gravhøjenes Rækker, og mere og mere afløses den grønne Eng af store Mosedrag med deres Regimenter af højtidelig sorte Tørveskruer. Dog — bedst som man tror, at vestjydsk Natur har Overtaget, dukker *Rindsholm* ved Nørre Aa frem som den mest smilende Østkyst-Idyl med alt, hvad dertil hører: Skov og Krat omkring Aa og Sø, langs hvis Bredder Træerne bøjer sig mod deres eget Spejlbillede. Et næsten Ø-dansk Landskab kun faa Kilometer fra Indlandsbyen Viborg.

Den samme Rigdom af vekslende Overraskelser, som gør Turen fra Langaa til Viborg saa interessant og lærerig, genfinder vi ved at følge *Nørre Aa* fra dens Munding i Gudenaå ved Amtets Østgrænse til dens Kilder, der vælder frem under de mægtige Lyngbanker Syd for Hald Sø — midt i Hjertet af Viborg Amt. Allerede ved *Fussingø*, tæt Nord for Aaens nedre Løb, har vi alt, hvad der karakteriserer det typiske midtjydske Bakkeland: en blinkende Sø, omkranset af male-risk Blanding af Skove og Hedebakker, Enge og Marker; og langs Nørre Aa følger hele Vejen den Vekslen af Eng og Mose, Skov og Bakker, vi kender fra Gudenaå. Men de to Vandløb selv er yderst forskellige: medens Gudenaå er rolig, næsten flodlignende majestætisk, er Nørre Aa lunefuld i sit Løb — snart snæver med rivende Fald, snart bred og adstadig, ja undertiden udvider den sig endog til hele Smaasøer. I sit øvre Løb afvander den, ligesom Nilen, et helt Komplex af Indsøer: *Viborgs* Tvillingsø, delt ved sin Landevejsdæmning, den lange, bugtede *Ved Sø* Vest for Rindsholm og — Perlen blandt dem alle — *Hald Sø*.

Er vi naaet saa langt op i Højlandets Indre, har vi med det samme naaet den Del af Viborg Amt, der rummer Kvintessensen af dets mest storslaaede Natur. Intet Sted i Jylland mødes de topografiske og landskabelige Modsætninger mellem Bakkeland og Hedeslette mere iøjnefaldende og betagende end i *Eggen omkring Hald Sø* — rent bortset

Milton Jensen: Fussingø.

**Ved Fussing Vandmølle.
(Johs. Helms fot.)**

fra, at denne Egn i litterær og kulturhistorisk Henseende har en ganske særlig Tiltrækning, som kun forhøjer Naturnydelsen.

Det videste om end ikke det smukkeste Overblik over denne Egn har man fra Blicherdigtningens berømte *Lyshøj* (94 m), hvorfra man ser Viborg Amt udbredt til alle Sider som et Kort i Relief — et mægtigt Panorama, der desværre er blevet skamskændet af en moderne Vindmotor, hvis skønhedsforladte Jernstillads anmassende rager til Vejrs Side om Side med Gravhøjens smukke Blicher-Sten.

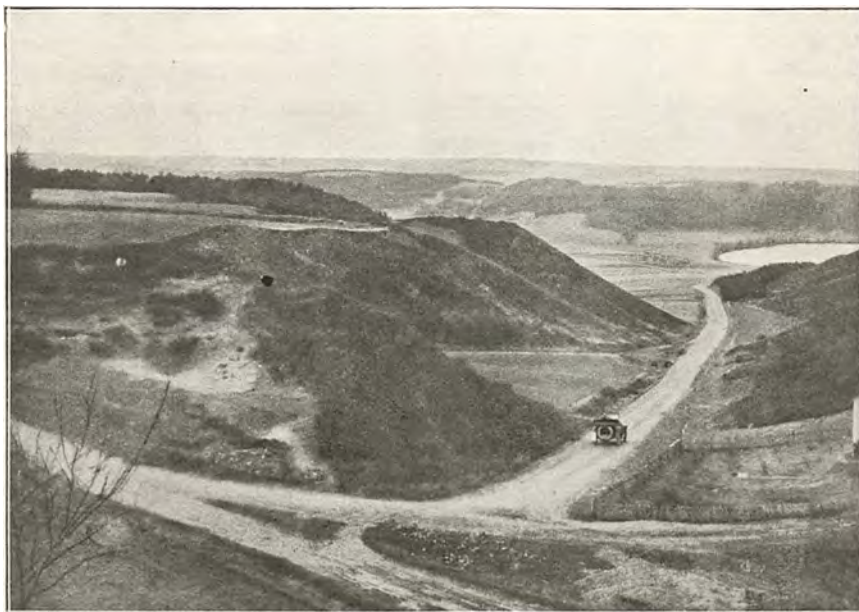
Nysgerrigt søger Øjet først og fremmest „*Blicheregnen*“ mod Syd og Øst omkring *Lysgaard*, *Vium* og *Thorning* Kirker, hvor næsten hver Gaard og hver Landsby vækker Minder blot ved sit Navn. Et bakket, tæt bebygget, nu saa godt som helt opdyrket Land, hvis bølgende Tavl af Marker og hvis spredte Smaaskove omkring Herregaardene *Avnsbjerg* og *Duelund* gør et venligt, næsten frodigt Indtryk. Af Hedenatur finder vi i hvert Fald ikke meget til *den* Side. — Men søger Øjet videre, mod Sydvest og Vest, kaldes Blicher-Stemningen til Live. Der ude bag de gamle *Ulvedal*, *Havredal* og *Stendal Plantagers* lange, takkede, blaagrønne Granmur breder Landet sig milevidt, fladt og jævnt, med en Horizontlinje saa lige og skarp, at den mindste Uregelmæssighed — et Hustag, et Kirkespir, en Kæmpehøj — straks fanger Øjet, ligesom et Sejl eller en Mastetop fjernt i Havets Kimming fanger Sømandens Blik. Først langt ude i Nordvest brydes den linealtrukne Linje af *Flintbjerg* og *Davbjerg Daas'* kuppelformede Højder. Velgørende roligt i Modsætning til Bakkelandet mod Øst virker denne vidtstrakte, ensformige Flade, i hvis mørkladne Grundfarve Sol og Skyer frembringer et fint Sammenspil af dæmpede Toner.

Det er *Alheden* eller rettere: den store *Karup Flade*, der her bringer os sin første Hilsen — dragende og lokkende, som Havet drager.

Men forinden vi følger dens Kalden, maa vi skænke Landet mod Nord den Opmærksomhed, det fortjener. Som en Safir i prægtig Indfatning lyser her *Hald Sø* frem, dybt gemt mellem Lyngbakker og Skov — og bag Skov og Sø løfter sig mod Horizonten Domen i Viborg, beherskende Eggen, som den har behersket den gennem Aarhundreder. Først ved fra *Lyshøj* at gaa ned til *Hald Sø* faar vi et levende Indtryk af, hvilken dyb Sænkning i det omgivende Terræn Søen betegner. Dette Terræn er et efter danske Forhold udpræget Højland, hvori selve *Lyshøj* kun er en ringe Hævning men dog repræsenterer dets Kulmination og derfor giver saa vid en Udsigt. Gaar man blot en god Kilometer i nordvestlig Retning, ser man dette Høj-

Hald Sø i Nærh. af Dollerup.
(Chr. E. Jørgensens Eftf. (Zacho) fot.)

Vej ned mod Dollerup, ved Hald Sø's Sydende.
(Aage Munksgaard fot.)

land styrte sig med bratte Fald dybt ned mod Søen og indramme Engdraget langs dens sydligste Arm med de vældige, lyngklædte *Dollerup Bakker*, gennemfurede af Kløfter, hvor det risler og klukker fra utallige Væld — Nørre Aa's Kilder, der gennem den grønne Eng baner sig Vej til Søen. Overraskende og betagende ved sin pludselige Virkning er Modsætningen mellem det jævnt bølgende Agerland oppe omkring Lyshøj og denne kæmpemæssige Cirkus af mægtige Lyngbakker, i hvis mørke Indfatning Søen synes dobbelt lysende blaa og minder om en af Højskotlands Bjergsøer.

Og dette Indtryk taber sig ikke, naar man forbi Dollerups store Uldspinderi — „E Bindstouw“s moderne, fabrikmæssige Afløser — fortsætter op paa *Ravnsbjerg* (64 m), et af Midtjyllands stolteste Hedebakke-Partier, som, inden det bliver for sent, burde fredlyses og gøres til Nationalpark i Lighed med Ræbild. Ogsaa her møder vi en af disse Natur-Kontraster, der er saa karakteristiske for Viborg-Eggen: Ravnsbjergs nøgne, kraftigt formede Lyngbanker skyder sig som en Halvø, *Inderøen*, ud i Søen og dækkes her af en Bøgeskov, saa blød og buttet i Formerne som nogen Bøgelund paa Øerne.

Ogsaa paa Søens vestlige Bred, ved *Bækkelund*, hvor Terrænets Fald giver Læ mod Vestenvinden, træffer vi en tilsvarende Skovidyl; — men kun faa Minutters Gang herfra, og vi møder Bøgeskovens Modsætning og ældgamle Modstander i den berømte *Hald Egeskov*, den sidste anselige Rest af de Skove, der i sin Tid dækkede Jyllands Bakker og Heder. Her er vort Lands Tusindaarskamp mellem Eg og Bøg endnu standende og kan følges Skridt for Skridt. Øst fra vil vel efterhaanden Bøgene fortsætte deres sejrige Erobringsfærd, som de allerede længst har erobret „*Inderøen*“ og *Bækkelunds* Skrænter, — og fra det aabne Hedeland mod Vest stryger Blæsten usvækket ind, kroger og vrider Stammerne og gør Kronerne skæve og halvvisne ud mod Skovbrynet. Men trods alt — endnu bevarer denne Skov i sit Indre den Stemning, hele det ejendommeligt lyse, skovbundsfrødige Præg, der er Bøgeskoven saa modsat, som Dag er modsat Nat. Gennem disse gamle Eges aabne, gæstfri Kroner faar Lyset Lov at strømme ned paa Skovbunden og klæde den med statelige Enebærbuske, Hindbær- og Blaabærris og andet Grønt, hvor Bøgene kun vilde brede et trist Liglagen af gult, visnet og hensmuldrende Løv. Vandreren om i denne gamle Egeskov, kan der nok undslippe en et Suk over, at Bøgen i den Grad har fortrængt Danmarks egentlige Nationaltræ, som den har. Man maa trøste sig med, at i det mindste denne Skovrest for en betydelig Dels Vedkommende er naturfredet og for-

Udsigt over Hald Sø fra Non Mølle.
(Efter ældre Fot.)

Egetræer ved Non Mølle.
(Efter ældre Fot.)

Voldstedet af Bispernes Hald.
(Efter ældre Fot.)

Hald.
(Sophus Beckers Bogh. Viborg)

haabentlig endnu længe vil modstaa Bøgens og Blæstens forenede Angreb, hver paa sin Front.

Sydvest for Hald — fra *Skjelhøje* ud til *Karup* — breder sig den store Flade, vi saa fra Lyshøj, og som Vest for Karup Aa fortsætter sig helt til Storaæen langt inde i Ringkøbing Amt. *Karup Fladen* kaldes i daglig Tale oftest Alheden, men den *egentlige Alhede* omfatter kun den Del, der tilhører Viborg Amt, og som mod Nord gaar til Hagebro Kro ved Karup Aa og Vedhovedgaardene i Davbjerg Sogn, mod Syd til Knudstrup i Thorning og Bøgelundsgaardene i Karup Sogn.

Den, der i vore Dage besøger Alheden i Forventning om at finde den ensom og storladen, som da Blicher skrev om den, vil blive bittert skuffet. I hvert Fald skal han et godt Stykke bort fra Viborg-Herning Banens blanke, næsten snorlige Skinnevej tvers over Karup-fladen — ja aller helst skal han helt over paa den anden Side Karup Aa — inden han genfinder noget af den frie Ørkenstemning, han maaske, som den, der skriver disse Linjer, mindes fra Fodture i Barn-domsaarene.

For den, der omkring 1880 har gennemvandret Karup Fladen fra Hald til Herning og været grebet af dens uforfalskede Hedenatur i de Tider, synes det noget af en Profanation nu at stige op i et Tog ved Hald Station og undervejs til Karup, mageligt siddende, betragte Alheden, Blichers, Taternes og „Kartoffeltyskerne“s Land, gennem et Kupévindue. Men efterhaanden, som han kører forbi de oprindelige smaa Kolonistbyer, der laa spredt om *Frederiks Kirke*, vil det gaa op for ham, at han intet har at angre eller skamme sig over. Han vil se, at der ingen Grund var til at bruge den gammeldags, sindige Apostlenes Befordring her, hvor alt er blevet moderniseret og „kultiveret“ med hæslige skifer- eller teglhængte Stationsbyer i den sædvanlige stilløse Stil, omgivne af mere eller mindre magre Marker, der følger saa tæt, at den gamle Alhede kun er spredte Pletter i et opdyrket Land. Nationaløkonomen vil sagtens glæde sig over Forvandlingen — men den, der elsker Heden for dens egen Skyld, stiger af Toget ved *Karup*, kvæger sig ved Synet af den brede Dalskæring, hvori den bugtede, „tungt henskridende Karup Aa“, en Gang en mægtig, brusende Smeltevandsflod, nu sindigt synger sin Aakjær-Sang — og søger saa til Fods mod the far west, ind paa Ringkøbing Amts herlige Hede-flade.

Dog ogsaa Viborg Amt har endnu nogenlunde uberørte Hedestræk-

Davbjerg Daas.
(Skitse af D. B.)

Alheden, set mod Vest. I Baggrunden Grønhøj (Frederikshøj).
(N. V. Ussing fot.)

Alheden. Tværs over Nordre Fløjdal — mod S. Ø.
(N. V. Ussing fot.)

ninger. I den nordlige Del af Alheden, hen mod *Resen* og *Hagebro Kro*, hvor der er langt til Jernbaner, ligger der endnu „rigtig Hede“, som vi har lært den at kende gennem Blichers og Aakjærs Digtning. Vil man se ud over den, gaar man op paa *Davbjerg Daas'* sagnrige Banke, „Fjends Herreds Mont Blanc“, ganske vist kun 91 Meter over Havet, men alligevel et af de videste Udsigtpunkter i Amtet. Milelangt mod Syd breder Lyngens Tæppe sig, brunt eller lilla efter Aarstiden; men selv her skæmmes Heden nu af enkelte nye, knaldende røde Tegltage, som sikkert er til Fryd for Ejermanens Øjne, men just ikke virker flatterende i Landskabet, sammenlignet med de gamle Hedegaardes og Huses beskedne Straa- eller Lyngtage, der saa harmonisk smelter sammen med Hedefladens Grundtone.

Kun mod Syd er det en Flade, vi fra *Davbjerg Daas* ser ud over. Mod Vest, omkring *Sjørup* Plantage og *Vrov*, og mod Nord og Øst, omkring de gamle Kalkbrudsbyer *Davbjerg* og *Mønsted* (se det geologiske Afsnit) og videre ud mod Horizonten bølger Landet med kraftige, delvis endnu lynggroede Bakkedrag og langstrakte Dale, hvori der ofte, som ved *Sparkjær*, er betydelige Mosestrækninger — et typisk Moræneland, hvis Karakter fremhæves desto stærkere af Naboskabet med den store Smeltevandsflade i Syd.

Vi har nu gennemstrejft de i landskabelig Henseende interessanteste Egne af Amtet. Hvad der ligger Nord for Viborg, omkring *Hjarbæk Fjord*, og mod Nordost, omkring *Tjele Langsø* og *Skalsaaens* brede Engdrag, er et for største Delen nu opdyrket, men ret magert Land af lignende Karakter som den Del af Vesthimmerland, der hører til Aalborg Amt.

Anderledes frugtbar er Viborg Amts nordvestlige Del, Halvøen *Salling* — et skovfattigt, men veldyrket Bakkeplateau, hvor endnu kun enkelte Strækninger ligger hen som Hede, og hvor ikke blot Herregaardene, men ogsaa de mange gode Bøndergaarde vidner om gammel, solid Velstand. — Adskilt fra Halvøen ved et snævert, bugtet Sund hæver den lille Ø *Fur* sig fra et fladt, frodigt og tæt bebygget Agerland mod Syd til et nordligt Bakkeland, hvor Lyngen endnu er Herre, og hvor prægtige Klinter falder brat ned mod Fjorden. Udsigten fra en af Lyngbakkerne her, *Lille Jenses Høj* (76 m), hører til vort Lands videste og spænder fra *Bolbjerg* til Syd for *Skive* og fra *Thy* til ind i Himmerland. Og som en stor Indsø midt i dette vidstrakte Rundskue ligger *Livø Bredning*, blank og spejlende, omkranset af

A. Thorenfeld: Hjarbæk Vig.

Hjarbæk.

(Chr. E. Jørgensens Eftf. (Zacho) fot.)

gule og røde Klinter og af langligt bølgende Bakkedrag, hvis grønne og brune Rygge fjernt borte fortønes i blaanende Dis.

Mere kendt end den herlige Udsigt fra Lille Jenses Høj er imidlertid „Rødstenen paa Fur“, — men om den henvises til følgende Afsnit.

GEOLOGISKE FORHOLD

AF PROFESSOR O. B. BØGGILD

Viborg Amt er i geologisk Henseende overordentlig broget, idet det baade har de fleste af vore ældre Dannelser repræsenteret og ogsaa i Henseende til Kvartærbjergarter og de deraf afhængige Terrænformer frembyder større Modsætninger og mere Afveksling end de fleste andre Amter.

Skrivekridtet har en meget ringe Udbredelse, idet det kun er iagttaget i en enkelt lille Grav ved *Skinderbro* i Simested Aaens Dal og ved en nærliggende Boring ved *Borup*.

Det nyere Kridt findes i Form af Limsten i et Par smaa Omraader. Det findes i Salling ved Selde og Batum, men langt større Betydning har de klassiske Forekomster ved *Davbjerg* og *Mønsted*, hvor der fra ældgammel Tid har været nogle af de betydeligste Kridtbrud i Landet. I tidligere Tid anvendtes næsten udelukkende underjordisk Bjærgværksdrift, idet man gik ind i lange Gange (Kover), af hvilke der dannedes et vidtløftigt Net; nu graver man Kridtet i aabne Grave, men anlægger dog endnu nogle Kover, i hvilke man bryder om Vinteren for at undgaa Frostsprængning. Lagene er ved Mønsted stærkt forstyrrede og hældende paa forskellig Vis; det er, som om Kridtet er sønderbrudt i en Mængde Flager, og i Sprækkerne mellem dem kan der være udskilt Flint eller dannet Glideflader. I Sammenhæng med Forstyrrelserne staa ogsaa den ejendommelige, umotiverede Forekomst mellem Omraader, hvor Blegeskridtet ligger meget dybt. Det anvendes for de mere sammenhængende Partiers (de saakaldte Blegers) Vedkommende til Kalkbrænding, mens de løsere Former anvendes til Jordforbedring. Udenfor de nævnte Omraader er det nyere Kridt truffet ved de dybe Boringer ved Skive i en Dybde af 114 Meter og ved Langaa i en Dybde af 54 Meter; ved Skive er Bjærgarten Bryozokalk, mens den ikke ved Langaa lader sig nærmere bestemme.

Blandt Tertiærdannelserne træder det graa, kalkfri *paleocæne* Ler

Hans Smidth: Knudshoved paa Fur.

frem paa Nordkysten af Fur, hvor det foraarsager store Skred. Ved de to nysnævnte Boringer er der truffet baade dette og det kalkholdige Ler (Kertemindemergelen).

Eocænformationen repræsenteres af *Moleret*, der træder frem paa Nordkysten af *Fur* som mægtige Klinter, af hvilke den vestligste (nær Knuden) udmærker sig ved sine overordentlig kraftigt sammenfoldede Lag, mens de andre (nær Stollen) har mere regelmæssige Lag. Moleret paa *Fur* indeholder særlig mange af de nedre Lag, der er næsten fri for vulkansk Aske, og som af den Grund er særlig anvendelige til Molersten, og af den Grund kan man vente, at der i Fremtiden vil udvikle sig en betydelig Molerindustri paa *Øen*, tilmed da Moleret ogsaa viser sig mange Steder paa Overfladen. Den omtalte *Stolle* blev gravet af Krigsfanger i Begyndelsen af forrige Aarhundrede, da man troede, at der skulde kunne findes Kul i Lagene. Muligvis var man vildledt af de mørke Askelag. Foruden paa *Fur* ses Moleret i ganske ringe Mængde ved *Junget* i *Salling*. Ved Boringerne ved *Skive* og *Langaa* har man mærkelig nok ikke truffet Moler, men derimod de vulkanske Askelag i Dybder af hhv. 66—79 og 13—25 Meter. Paa begge Steder har man over de vulkanske Lag truffet det plastiske Ler i Dybder af hhv. 45—66 og 5—13 Meter; men denne Dannelselse kendes i øvrigt ikke fra Amtet.

Baade den mellemste og øverste Del af *Oligocænet* findes repræsenteret i Amtet. Det førstnævnte udgøres af det saakaldte *Septarieler*, graat,

kalkholdigt Ler, ofte med en Del Forsteninger og indeholdende de saakaldte Septarier, Jærnkongretioner, gennemtrukne af Sprækker. Det findes i to Omraader, dels i Salling, ved *Branden*, *Resen* og *Skive*, hvor det ogsaa er truffet ved Boringen i en Dybde af 4—45 Meter, dels mod Øst ved *Sønderbæk* Teglværk og mellem *Bjerringbro* og *Ulstrup*. Paa den sidstnævnte Strækning findes der tillige paa flere Steder mørkt, glaukonitholdigt, øvreoligocænt Ler.

Den *miocæne* Brunkulformation har en ret vid Udbredelse i den sydlige Del af Amtet. Brunkul er fundet f. Eks. ved *Vindum*, *Vinge* og *Hald*, men har ingen teknisk Anvendelse. Lerlag med rige Planteforsteninger er fundne ved *Engesvang*, men det er endnu ikke afgjort, om de hører til denne Formation. Sand med mellemmiocæne marine Forsteninger er fundet ved en Boring i Viborg.

Istidens Aflejringer udgøres for den overvejende Del af lagdelt Sand og Grus, mens Moræneleret i det væsentlige er indskrænket til den største Del af Salling og til mindre Partier af det østlige, saaledes som Egnen Nord for Langaa. Meget betydningsfulde interglaciale Dannelser findes, dels marine og dels Ferskvandsaflejringer. Til de første hører Lag med halvarktiske Mollusker ved *Hostrup* i Salling; til de sidste forskellige Aflejringer af Diatoméjord, den saakaldte Mo, der navnlig er fundet ved *Hørup*, ved *Villev* og ved *Hollerup* ved Langaa. Paa det sidste Sted er Mægtigheden henved 5 Meter, og Jordarten er saa ren, at den kan anvendes som Isolationsmateriale. Paa alle tre Steder findes der under Moen Ferskvandskalk, der indeholder talrige Rester af Landets Dyre- og Planteverden under Interglacialtiden.

Istidsdannelsernes Terrænforhold frembyder her i Amtet en usædvanlig Interesse paa Grund af den store Mængde Israndslinier, Fjorddale og Smeltevandsdale m. m. der findes her. Hovedstilsstandslinien for Isranden forløber omtrent fra *Moselund* til *Dollerup*, paa hvilken Strækning der findes udprægede Randmorænedrag, og herfra bøjer den mod Vest, til den naar *Karup Aa* omtrent ved *Hagebro Kro*, hvorefter den forløber ind i Ringkøbing Amt. Paa denne Tid dannedes *Karup Hedesletten*, der har sit Toppunkt ved *Dollerup* og derfra sænker sig gradvis mod Syd og Vest. Smeltevandet har under Isen udgravet sig mægtige Rrender, som nu fremtræder som Fjorddale, og blandt dem maa mærkes den, der danner Fortsættelsen af *Mariagerfjord* og som gaar igennem *Kleitrup Sø*, *Rødsø*, *Viborg Sø* og *Hald Sø*, endvidere en lidt sydligere Dal gennem *Tjele Langsø*, der Nordvest for Viborg løber sammen med den foregaaende. Endelig maa fremhæves den Dal, der

Hollerup V. f. Langaa. Mograven og Mostabler til Tørring.
(N. V. Ussing fot.)

Tulsbjerge. Endemoræne ved Muldrup Station.
(N. V. Ussing fot.)

Parti af Nørreaadalen set fra Bruunshaab.
(Efter Maleri af V. Kyhn)

Hald Søs Vestgren.
(V. M. fot.)

danner en Slags Fortsættelse af Randers Fjord og forløber udenom den Bakkeø, der bærer Landsbyen med det karakteristiske Navn Ø eller Øby, derefter gaar gennem *Viskum* og videre i Retning mod *Hald Sø*.

Senere har Isranden trukket sig saa meget tilbage, at Smeltevandet har kunnet faa Afløb over *Hjelmhede* (se Ringkøbing Amt), hvorved Karup Aaens Dal med Tilløb har kunnet udgraves. Paa et senere Stadium har Isen trukket sig tilbage til Egnene Nord og Øst for Viborg, hvorved Smeltevandet har kunnet bane sig Vej gennem den saakaldte *Falborg Dal*, der imellem Hald og Viborg gaar tværs over de tidligere omtalte Fjorddale, hvorefter den med et meget uregelmæssigt Forløb naar ud til Limfjorden i Skiveegnen. At den ikke er løbet ned gennem Hald Sø og videre, har kun kunnet forhindres ved, at der har ligget en mægtig Ismasse tilbage i den Egn. Gennem forskellige Stadier naar Isen tilbage til en Linie, der strækker sig omtrent fra Randers til Hobroegnen. Gudenaen har naturligvis ikke kunnet komme ud i Randers Fjord, men har maattet søge ud mod Vest gennem Nørreaaens Dal, derefter tilbage gennem Skalsaaens Dal, som den følger i dens forskellige Bugtninger helt ud til Limfjorden.

Af *Randmoræner* findes, foruden de tidligere nævnte ved Hovedisrandslinien en Del særlig udprægede i den nordøstlige Del af Amtet. De begynder paa Fur, hvis nordlige Del, der er et af de mest kuperede Landskaber i hele Landet, danner den østlige Fortsættelse af den i Thisted Amt omtalte Morænerække. Kommer man over til Himmerland, finder man mægtige Randmorænedrag ved *Guldager* og en noget sydligere Række, der begynder med den særdeles regelmæssige Moræne ved *Troelstrup*, hvorefter den fortsætter sig i Strækningen fra *Tulstrup* til *Snæbum*, derfra nedimod Egnen Nordvest for *Lindum* og videre fra *Sjøring* over *Vorning Bavneshøj* til henimod *Sønderbæk*.

Af de nyere Dannelser kan nævnes *Saltvandsalluviet*, der dog paa Grund af den ringe Sænkning, Egnen har været underkastet i Stenalderen, i det væsentlige er indskrænket til Skiveegnen, hvor der har gaaet et Sund, der adskilte Salling fra det øvrige Jylland. Moserne har stor Udbredelse og er flere Steder Genstand for stor Udnyttelse, saaledes ved *Sparkjær* og *Moselund*. Ligeledes er ogsaa Aldannelserne og Myremalm ret udbredte. Særlig berømt er *Rødstenen* paa Fur, der udgøres af lagdelt Sand og Grus fra Istiden, der af Brunjærsten er sammenkittet til en fast Stenart. Der findes to Klippepartier, et ude ved Kysten, nær Molerklinterne og et lidt inde i Landet, i hvilket der findes en Hule, der i Virkeligheden er af saa smaa Dimensioner, at et Men-

Opskaaren Tørvemose nær Stenholt Skov. N. f. Moselund Station.
Talrige Fyrrestube. 1910.
(R. H. Stamm fot.)

Parti ved Bølling Sø.
(Hedeselskabets Samling)

neske næppe kan klemme sig derind, men dog er kommen til at spille en Rolle i en af Blichers Noveller som Opholdssted for et elskende Par.

I den sydøstlige Del af Amtet findes et højest ejendommeligt System af Dale, der ikke, som alle de tidligere omtalte, skyldes Vandets eller Isens Virkninger, men utvivlsomt har deres Aarsag i tektoniske Bevægelser, Sprækkedannelser i Jordskorpen. De mest udprægede Dale findes i Egnen mellem *Amstrup* og *Astrup*, men der findes ogsaa talrige mellem *Thorsø* og *Hammel* og enkelte ved *Skjød* i Aarhus Amt. Retningen er overvejende fra Nord til Syd, og Dalenes Forløb er i det hele overordentlig regelmæssigt, uden at de tager Hensyn til andre Terrænforhold. Fænomenet staar meget isoleret, idet det hverken er kendt i andre Egne af Landet og heller ikke kan bringes i Forbindelse med andre geologiske Fænomener i denne Del af Landet; navnlig tyder de Grænser, man kan trække mellem de enkelte Formationer, aldeles ikke paa, at der skulde være Forskydninger i den Retning.

KLIMA

AF AFDELINGSCHF MAG. H. HANSEN

Maaned	Middeltemperatur C °			Gennemsnitligt Antal Frostdage			Middelnedbør mm			Antal Dage med Nedbør i Viborg
	Astrup	Viborg	Vium	Astrup	Viborg	Vium	Oddense ved Jøbjerg	Viborg	Palstrup	
Januar	−0.2	−0.3	−0.7	23	22	23	47	42	37	11
Februar	−0.5	−0.3	−0.7	22	21	22	35	37	29	10
Marts	1.3	1.3	0.9	21	20	21	38	38	34	11
April	5.1	5.4	5.1	9	9	9	35	35	32	10
Maj	9.9	10.4	10.0	1	2	1	43	41	47	11
Juni	14.4	14.4	14.0	0	0	0	42	49	53	9
Juli	15.8	15.6	15.2	0	0	0	69	71	73	13
August	15.0	15.0	14.5	0	0	0	85	83	86	15
September	12.0	11.9	11.5	0	0.5	0.4	63	61	62	14
Oktober	7.6	7.3	6.9	3	5	4	78	77	74	15
November	3.4	3.4	3.0	11	12	12	53	51	47	13
December	0.7	0.5	0.1	20	19	20	52	51	44	13
Aaret	7.0	7.1	6.7	110	111	112	640	636	618	145

Da Viborg Amt ikke grænser til det aabne Hav, er Forskellen mellem de klimatiske Elementer paa de forskellige Steder kun smaa. Aarets Middeltemperatur er højest, c. 7°, i Salling og Viborg og lavest, c. 6.7°, i Amtets sydlige Del. Middeltemperaturen er gennemgaaende lavest i Februar og højest i Juli. Det aarlige Antal Frostdage er de fleste Steder 100—112. Middeldatum for sidste Frost om Foraaret er i Salling d. 25. April og i den øvrige Del af Amtet d. 2.—5. Maj. Om Efteraaret begynder Frosten gennemsnitlig d. 20. Oktober i Salling og paa de øvrige Steder d. 11.—15. Oktober. Den aarlige Middeldnedbør er for Amtet som Helhed 625 mm og varierer kun lidt fra Sted til Sted. Middeldnedbøren er overalt størst i August og gennemgaaende mindst i Februar. Sommerens Middeldnedbør er næsten overalt større end Efteraarets.

PLANTEVÆKST

AF PROFESSOR, DR PHIL. C. H. OSTENFELD

Amtets Beliggenhed midt i Jylland præger dets Plantevækst. Dets østlige Del er den frodige Egn, som strækker sig fra Langaa til henimod Frijsenborg, medens Vestsiden er den store Karup-Hedeflade. Hertil kommer saa som et særligt Parti Salling med Øen Fur.

Kun ved Limfjordens forskellige Bugter naar Amtet til Havet, og følgelig findes kun dør Strandplantesamfund. Klitter kendes saa at sige ikke, derimod Sandstrand og stenrige Strandvolde langs Sallingsund, hvor bl. a. den smukke gule Hornskulpe (*Glaucium*) vokser. Ogsaa Strandklinter træffes dør og ligeledes paa Fur og paa Østsiden af Salling samt i Omegnen af Virksund; men deres Plantevækst frembyder ikke meget ejendommeligt. Ret udstrakte Strandenge findes ved Sønder Lem Vig, ved Fur Sund, ved det inderste af Skive Fjord og lige saa ved det indre af Hjarbæk Fjord. De er af sædvanlig Type med kort og tæt Græsvækst af Annelgræs (*Atropis maritima*), Fioringræs (*Agrostis alba*), Harrilgræs (*Juncus Gerardi*) o. fl., hvorimellem der forekommer en Del Urter, saasom Sandkryb (*Glaux*), Smalbladet Kællingetand (*Lotus tenuis*), Strand-Vejbred (*Plantago maritima*), Høst-Borst (*Leontodon autumnale*), Rødtop (*Odontites*) o. s. v. Ude i Vandet i de forskellige Bugter vokser mægtige Bestande af Aalegræs (*Zostera*), hvortil kommer forskellige Brakvandsplanter og en Del Alger.

Plantevækst knyttet til Ferskvand og til fugtig Bund har vi dels i og ved Søerne i Amtet, dels i og langs de store Vandløb. Aaerne, som

Skive-Aa og Fiskebæk-Aa samt Gudena, er meget rige paa Vandplanter særlig af Vandaks-Slægten. Derimod er de fleste af de ret talrige Indsøer temmelig fattige. Store Rørsumpe træffes ikke, men mindre Bræmmer af Tagrør o. a. Rørsumplanter findes naturligvis baade ved Aernes og Søernes Bredder. Ved Viborg træffes mangesteds i stor Mængde, især omkring Kildevæld, den smukke gulblomstrede Abeblomst (*Minulus Langsdorffii*), en nordamerikansk Urt, der har fundet fortræffelige Vilkaar for sin Trivsel flere Steder i Danmark. En anden nordamerikansk Art, en Vandplante, er Vandpest (*Helodea canadensis*), der fra nogle Fiskedamme ved Viborg har bredt sig til flere Vandløb bl. a. til Gudena, hvor den i Slutningen af forrige Aarhundrede truede med at fylde Flodsengen næsten fuldstændigt, i alt Fald paa de Steder, hvor der ikke var for livlig Vandbevægelse. Dens Mængde er dog siden da aftaget, saaledes at den nu er en ret uskadelig Beboer af det ferske Vand.

Betydelige Engstrækninger findes langs Skive-Aa, Fiskebæk-Aa og Skalsaa. Disse Enges Græsvækst er dels Star-Arter (*Carex Goodenoughii*, *C. gracilis*, *C. panicea*, *C. disticha*), dels forskellige Græsser (*Briza*, *Cynosurus*, *Deschampsia cæspitosa*, *Anthoxanthum* o. s. v.). Hertil kommer saa en Mængde blomstrende Urter. Engene har betydelig økonomisk Værdi, og ved Afgrøftning og Regulering er deres Plantevækst ændret til det bedre, d. v. s. de gode Græsser har vundet Terræn. Til Engstrækningerne maa ogsaa henregnes den udtørrede Tastum Sø sydøst for Skive; den er dog nu for en stor Del Agerland.

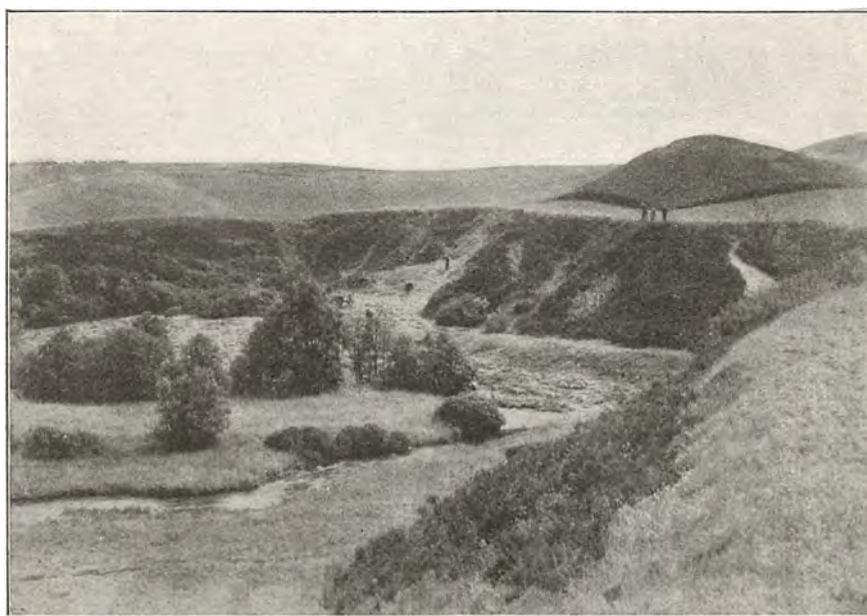
Af Højmoser findes der ikke mange i Amtet, derimod er der talrige Lavmoser (Kær) og Hedemoser. De ligger især i Lavningerne mellem Bakkerne i Amtets mere magre Egne. Deres Plantevækst bestaar dels af Halvgræsser (især Star og Kæruld samt Kogleaks), dels af Græsser (Tandbælg og Katteskæg) og dels af Smaabuske som Lyng, Kløkkelyng og Mose-Pors. I disse Moser findes adskillige vestjydske Arter, ogsaa sjældnere nordiske Planter saasom Dværg-Ulvefod (*Selaginella*) og Gul Stenbræk (*Saxifraga hirculus*), den sidste i Vældmoser.

Fra Hedemosen føres man naturligt til Heden. Store Strækninger af Amtet har været Lynghede, og endnu er der meget tilbage, selvom største Delen nu er kultiveret som Agerland eller omdannet til Naaetræsplantager, af hvilke sidste der findes mange, adskillige af stort Omfang, saaledes f. Eks. Kæmpedal Plantage. Ved Hedens Opdyrkning er foruden til Agerland udstrakte Arealer blevne til magre Græsmarker med Sandskæg (*Corynephorus*), Almindelig Hvene (*Agrostis tenuis*), Faare-Svingel (*Festuca ovina*), Haarrig Høgeurt (*Hieracium pilosella*) o. a.

Stenholt Krat pr. Engesvang. Herning-Silkeborg Egnen.
(R. H. Stamm fot.)

Dalstrøg tæt ved Funder Station, vest for Silkeborg.
(R. H. Stamm fot.)

Planter, — et tarveligt Plantedække, der tjener til Næring for Faarene.

I Amtets vestlige Del findes næsten ingen naturlig Skov, derimod er der adskillige mindre Skove i den østlige Halvdel. Ved Hald syd for Viborg ligger den bekendte *Hald Egeskov*, den største naturlige Egeskov i Danmark paa mager og sandet Bund. Lykkeligvis er det bedste af den købt af Staten og ligger som fredet Naturmindesmærke. Den viser os, hvorledes Egeskoven i den magre Del af Jylland har set ud, den, som vi nu ellers kun kender fra de spredte smaa Egekrat eller Purrer. I Hald Egeskov er Hovedtræarten vor almindelige Eg (*Quercus robur*), men ogsaa af den sjældnere Vinter-Eg (*Q. sessiliflora*) findes en Del. Spredt mellem Egene findes en Del Bøge, der øjensynlig er indvandrede i ny Tid, samt lidt Røn (*Sorbus aucuparia*), Birk (*Betula pubescens*) og en Del Bævreasp (*Populus tremula*); Underskoven bestaar mest af Enebær (*Juniperus*). Bundvegetationen er temmelig fattig og ensformig: Koføde (*Melampyrum vulgatum*), Hvid Anemone (*A. nemorosa*), Ørnebregne (*Pteridium*), Blaabær (*Vaccinium myrtillus*), Majblomst (*Majanthemum*), Skovstjerne (*Trientalis*), Bølget Bunke (*Deschampsia flexuosa*) er de almindeligste Panter. Egene er ret velformede, men ikke høje, noget krogede og grenede langt nede; de vokser øjensynligt langsomt. Det meste af Skoven staar paa mere eller mindre Morbund.

Bøgeskov findes nær ved Egeskoven, nemlig paa den saakaldte Inderø ved Hald, og kommer vi til Skovene i Gudena og Lilleaa Dalene, træffer vi østjydske Bøgeskove paa Muldbund. Magrere og i Karakter mindende om Rold Skove er Skovene ved Fussingø og Lindum Skov ved Tjele Langsø. Begge disse er Bøgeskove med megen Eg, baade alm. Eg og Vintereg.

Salling er noget for sig selv. Plantevæksten langs Kysten er omtalt ovenfor. Vestsiden af Halvøen har ret tarvelig Jord, hvor der endnu er adskillig Hede, men ellers er det meste af Egnen Agerland paa frodig og god Bund. Skov mangler næsten aldeles; blot langs Østkysten findes nogle smaa, men ejendommelige Skovrester, nemlig ved Eskjær og Astrup, samt Krabbesholm Skov ved Skive. I Hovedsagen er det Bøgeskove, men de er meget blandede, og deres Skovbund rig og afvekslende, hvad der nok delvis staar i Forbindelse med, at de staar paa Skrænter, i hvilke der er Væld. I Knudskov ved Astrup findes nogle Kristtorn (*Ilex*), det nordvestligste danske Findested for dette Træ. Af andre Mærkeligheder kan nævnes Elfenbens-Padderokken (*Equisetum maximum*), Rams-Løg (*Allium ursinum*) og Hønsbær (*Cornus suecica*).

Det indre af Stenholt Krat.
(R. H. Stamm fot.)

Øen *Fur* er ikke bemærkelsesværdig i Henseende til sin Plantevækst. —

Sjældne Planter i Amtet. Der er i det foregaaende allerede omtalt adskillige sjældnere Plante-Arter, men egentlig kan man ikke sige, at Amtet er rigt paa saadanne. Det danner i Følge sin Beliggenhed en Overgang fra Vest-Jylland til Øst-Jylland, og adskillige vestjydske Plante-Arter mødes her med østjydske. Tætbladet Vandaks (*Potamogeton densus*) og Dværg-Ulvefod (*Selaginella*) kan tjene som Eksempler paa vestjydske og Stor Frytle (*Luzula silvatica*) paa østjydske Typer.

Ved Viborg findes den sjældne Kvæsurt (*Sanguisorba*), der ellers kun kendes fra Hesselvig Enggaard i Ringkøbing Amt, og Edderkopurt (*Anthericum liliago*) ved Margrethelund.

OLDTIDSMINDESMÆRKER OG OLDTIDSBEBYGGELSE

AF MUSEUMSINSPEKTØR, CAND. MAG. HANS KJÆR

Viborg Amt frembyder i sin vide Udstrækning de største Forskelligheder. Det har sine lange Kyststrækninger og rene Indlandsegne; det omfatter det frugtbare Salling og Egne, der nærmer sig Randers og Østlandet, men tillige de goldeste Hedestrækninger. Ogsaa med Hensyn til Oldtidsbebyggelsen frembyder det et stærkt skiftende Billede.

Den *ældre Stenalder* kendes fra ikke faa Kystboplads ved Limfjorden, ved Hjarbæk Fjord og Skive Fjord, samt ved Harre Vig og ved nuv. Ørslevkloster Sø. Af de hidtil kendte er dog ingen betydelig, men Udbredelsen viser, modsat de vestlige Limfjordsegne, at de dækkede Vige her bød en primitiv Befolkning brugbare Livskaar. En nu forsvunden Kystboplads ved Krabbesholm, Skive Fjord, blev opdaget allerede 1837 og var den, som gav Anledning til, at Spørgsmaalet om disse Lags Ælde og Betydning blev rejst.

Den *ynge Stenalder*s Stenmindesmærker, Dysser, Jættestuer osv., har utvivlsomt i Dele af Amtet forhen været til Stede i betydeligt større Tal end nutildags. Mindst gælder dette for de østlige Herreder, Rinds, Nørlyng, Sønderlyng og Middelsom. Det samlede Tal, som her endnu er til eller kan paavises, naar op til ca. 100, og synderlig flere har der næppe nogensinde været. Flest i Tal ligger nordefter; i det sydligste, Middelsom, ligger nu kun en enkelt Dysse ved Lé, forøvrigt et anseligt Mindesmærke, medens ingen Jættestue kendes og kun en enkelt lille Hellekiste. I de nordlige Herreder træder den østdanske Kultur smukt om end sporadisk frem i alle Hovedtyper, saaledes med 40 Mindesmærker i hvert af Herrederne Rinds og Nørlyng, allerede i Sønderlyng færre, en halv Snæs. Fremhæves maa en Jættestue ved Bigum, tillige den eneste i Amtet, hvorfra der haves et betydeligere Fund.

Tiderne har her som allevegne været haardest ved Stenmindesmærkerne. Vejanlægene først i 19. Aarh. har taget meget; selv til Viborg Domkirkes Genopbyggelse maatte de „hedenske Altre“ stundom yde Stenmateriale. Vanskelig er herved navnlig Bedømmelsen af Salling. Paa *Fur* har der blot for faa Aartier siden ligget en hel Række anselige Dysser, nu stærkt medtagne. Men ogsaa *Sallings* Kystland i en bred Bræmme har forud kendt Dysser og Jættestuer, hvor nu stundom kun et Navn er tilbage i Erindringen (Stjennestow = Stenstuen). Helt bevaret er nu kun en lille Jættestue med kort Gang, ved Ginderup, vest-

„Lyshøj“ med Blichers Mindesmærke.
(H. A. Ebbesen fot.)

ligt i Rødding Herred, undersøgt 1900, delvis en Dysse ved Kaas, ligeledes i Vest, nu kun Kamret uden Dække bevaret.

I *Salling* og tilstødende *Fjends* Herred fremtræder det ret tydeligt, at den østdanske Kultur har udbredt sig fra Kysterne indefter. En Dobbeltjættestue ved Igelsø, Fly Sogn, en ikke mindre end 186 m l. Langdysse ved Kobberup, nu berøvet Randstenene, vidner endnu om, hvor langt Befolkningen trængte frem. Men utvivlsomt har hist og her enkelte Kolonister for en kortere Tid fæstet Bo i endnu fjernere Egne. Helt ude paa Alheden ligger i Ulvedals Plantage en enlig Dysse, af uregelmæssig Bygning og vist fra en sen Del af Stenalderen.

Men som det ses, at den ældre danske Stenalderes Kultur taber sig sydefter, er den senere, mellemeuropæiske *Enkeltgravskultur* kende- ligt lidt efter lidt trængt frem gennem største Delen af Amtet, og det er for en stor Del dens Gravhøje, der nu tegner sig i Landskabet. Fra den og fra Bronzealderen stammer Hovedmængden af de Tusinder af Rundhøje, som ogsaa de i Tal lidet fremtrædende Langhøje, mange endnu bevarede i fuld Størrelse, endnu flere kun at se som overpløjede runde Forhøjninger eller helt bortsløjfede, kendelige som Pletter, hvor Kornet erfaringsmæssig ikke vil gro. Tallet er stort, men Fordelingen ulige; kun 600 kendes i Hids Herred, nordligt for Silkeborg, men 1600

i Rinds og Fjends, næsten lige saa mange i Nørlyng; i Sallings 4 smaa Herreder er Tallet opgjort til noget over 2000. Der er meget fattige Egne, som de 4 sydøstlige Sogne i Hids Herred, mod Silkeborg og Gudena, med tilsammen kun 45 Mindesmærker, medens modsat et Sogn som Simested i Rinds har 215, Kopperup i Fjends over 200.

Afgørende for Oldtidsmindesmærkernes *Beliggenhed* og *Fordeling* og dermed for Befolkningens Udbredelse har selvsagt Natur- og Jordbundsforholdene været. Enkelte Steder i Syd har Skoven, i vidtstrakte Dele af Fjends og Lysgaard Herred den golde Hedeflade væsentlig udelukket Bebyggelsen. Ikke sjælden kendes de gamle Bygder gennem Grupper af Høje fra kortere Tidsrum. I andre Tilfælde viser Højrækker de gamle Færdselslinier og Vejforbindelser fra Sted til Sted. Forholdene i den mellemste Del af Amtet er i mange Henseender udprægede og danner den væsentligste Del af Grundlaget for Sophus Müllers: *Vej, By og Bygd i Sten og Bronzealderen* (1904).

Der foreligger fra Amtet saa mange *Fund*, at de giver en ganske god Oplysning om de to Tidsaldres indbyrdes Forhold. Af ca. 1150 Sendelser fra Sten- og Bronzealderen, som er indgaaede til Nationalmuseet, er godt Halvdelen, lidt over 600, fra Stenalderen. Men en stor Del af disse er løst fundne Sager, medens de ca. 500 Bronzealdersfund hidrører fra næsten lige saa mange Høje. Snarest er i Virkeligheden denne Tidsalder stærkest repræsenteret. De to Tidsaldre danner ligesom 2 Lag, der fremtræder renest henholdsvis i Syd og Nord, men paa store Strækninger skyder sig over hinanden. Stærkere end gennem de enkelte Fund er Forholdene blevne oplyste ved en Del Undersøgelser af større og mindre samlede Grupper. En stor Højgruppe ved Mølgaard og Koldkur, mod Sydvest ved Karup Aa, tilhørte ganske overvejende Stenalderen, enkelte helt Bronzealderen. Dog fandtes i en Del Stenalderhøje Bronzealdersgrave foroven. Ikke meget anderledes var Forholdet i Frederiks Sogn, og ved Ajstrup ved Stoholm. Ved Vranum i Almind Sogn, syd for Viborg, var Bronzealdersfundene betydeligt talrigere, og om end Stenaldergrave i Salling ingenlunde er sjældne, maa det dog siges, at Halvøen nu i sin Helhed fremtræder ganske overvejende som et „Bronzealdersland“.

Vanskeligst er det at dømme om disse Egnes almindelige Stilling. Gennem Fundene synes stærke Modsætninger at træde frem. Der er Egne, hvor Sagerne er ringe, andre som især i Bronzealderen fremtræder rigt. Til de sidste hører ubetinget Salling, hvor Traadringer af Guld til Finger eller Arm er almindelige, og Oldsagerne ofte smukke. Maaske kan det ogsaa tydes i samme Retning, at allerede fra Sten-

Langhøj, Faarup Mark, set fra Syd. Vindum Sogn, Middelsom Herred.
(Fot. i Nationalmuseet)

alderen de Fund, som berører religiøse Forhold, Ravfund og andre Votivfund, er temmelig mange og betydelige.

Mindst oplyst er *Jernalderens* Forhold. Fra ældre Jernalder kendes op mod 150 Fund, smaa og store, fra enkelte Sager til hele Gravfund, fra de 4—5 sidste Aarhundreder kun ca. 30. I Forhold til de Tusinder af faste Punkter fra Sten- og Bronzealderen er det ikke meget, dog nok til at antyde, at det vistnok kun er, fordi Jorden endnu gemmer dem, at Sporene er saa svage. Medens den førromerske Jernalder saa at sige ikke kendes, synes den romerske Jernalder at have været almindelig udbredt. Baade Gravfund og Bopladser kendes, bl. a. fra Salling og Rinds Herred. Mindre kendt er Folkevandringstiden, hidtil navnlig i enkelte Gravfund i Salling.

Fra den senere Jernalder, især Vikingetiden, kendes rige Gravfund fra Mammen i Øst, i Vest kun et Gravfund fra Fly i Fjends H. Hertil synes at svare, at Runestene kun findes i den nordøstlige Del, navnlig i stort Tal i Middelsom Herred. Maaske kan dette forstaas saaledes, at disse Egne i Vikingetiden havde større Betydning.

Af Amtets ca. 10260 Oldtidsmindesmærker er (1919) fredlyst 647, deraf 14 Langhøje, 9 Dysser, 3 Jættestuer, 3 Stenkamre af forskellig Art, 2 Helleristningssten og 616 runde Høje.

SALLING OG DEN JYDSKE HEDE

AF DR. PHIL. VILLADS CHRISTENSEN

Paa det ældste Danmarkskort, som haves, — tegnet af den græske Geograf Ptolemæos for mer end 1700 Aar siden — findes opført Navnene paa en Del af de Folkestammer, som dengang beboede den jyske Halvø. Her nævnes Cimbrer og Charuder, hvis Navne endnu er bevarede

i Himmersyssel og Harsyssel. Og omtrent midt paa Halvøen bor en Folkestamme, som Ptolemæos kalder Sabalingierne.

Sproghistorikeren Dr. Gudmund Schütte tager ikke i Betænkning at fastslaa, at Sabalingierne er Sallingboerne og deres Land det gamle Sallingsyssel, der foruden det nuværende Salling indbefattede Fjends Herred og Øen Mors. Hvis denne Antagelse er rigtig, bliver Navnet Salling saaledes et af de allerældste Navne paa danske Lokalteter, som Literaturen har opbevaret.

Samme Forfatter mener gennem Stednavnene at kunne paavise en Række ældgamle hedenske Helligdomme i Salling. Harre, som baade er Navnet paa en By og et Herred, betyder den hellige Offerplads. I Nærheden af Byen Harre ligger Vium, det viede Hjem, og lidt længere borte Vihøj. Hindborg Herred skal have Navn efter en Helligdom for Hærn, d. v. s. Freja; Odense er Odins viede Sted, og to Odinshøje fandtes indtil for nylig i Rødding Sogn. Bynavnet Tise skal gemme Mindet om Guden Tyr; og Breum, „Kildens Hjem“, med sin hellige Kilde, sin statelige Række af Gravhøje og de mange Heksesagn, som knytter sig til den, har nok ogsaa været Midtpunkt for en hedensk Gudsdyrkelse. Sikkert er det, siger Dr. Schütte, at man vanskelig skal finde nogen Egn, hvor Helligdommene ligger tættere samlede end i Salling.

Ogsaa andre Minder end Stednavnene har Fortiden efterladt sig paa denne Halvø, der nok engang har været en Ø. „Ridebanen“ i Lyby Sogn skal være en Befæstning fra Oldtiden, og det samme gælder maaske „Borgediget“ paa Grænsen af Tise og Junget Sogne. „Sallingholm Slot“ skal have staaet i Aasted Sogn, hvor endnu Voldstedet ses, og i Tøndering Sogn ligger en anden gammel Slotsbanke, som kaldes Voldene.

Den fornemste af de hedenske Helligdomme i Salling var Offerpladsen i Harre, der ligger paa en dominerende Udsigtsbanke inderst i Harre Vig. Fra en senere Tid, da man byggede med Sten og Kalk, findes her en Ruin, som af Beboerne kaldes Fruekirke. En Mængde gamle Ensporveje kommer fra Landet i Nord og samler sig tilsidst i en mærkelig Hulvej, der skærer sig gennem Bakkerne frem til Ruinen. Den er ikke bredere, end at en Vogn kan køre igennem den; de lyngklædte Brinker paa begge Sider falder brat ned mod Vejens græsklædte Bund, og Kløften bliver saa dyb, at man kunde køre igennem den med et stort Korn- eller Hølæs, uden at det kunde ses fra den omliggende Mark. Dog er denne Kløft ikke nogen naturlig Dal, men en Hulvej, der gennem umindelige Tider er slidt af Vognhjulene og videre udhulet af Regnskyl. Hvor Hulvejen gaar ud af Bakkerne, ligger Ruinen, og

Landskab fra Salling.
(Hedeselskabets Samling)

Gadeparti i Hvam.
(H. A. Ebbesen fot.)

nogle faa Fod højere oppe ser man ud over det mægtige Landskab mod Syd og Vest — over Salling, Mors, Jegindø og Thyholm helt ned til Oddesund. Her kan Pladsen have været for det hedenske Alter.

Lidt syd for Sallings Grænse ligger et andet Offersted, til hvilket ligeledes det gamle Ord Harg er knyttet. Det er paa Bakkeskrænterne ud mod Hellesø, den hellige Sø. Paa dette ensomme Sted løber 4 eller 5 Oldtidsveje sammen, og Rækker af Gravhøje, der paa sine Steder danner hele Klynger som en Kirkegaard, vidner om Stedets Betydning i Oldtiden. Vejene styrer lige løs mod Bakkeskræntens højeste Punkt, Harildsbakken. Professor Axel Olrik har tolket dette Navn som Højen med Offerdyssen; i en gammel Egeskov i en lang og dyb Dalkløft gennem Bakkedraget ser han Resterne af den fordums Offerlund; og den hellige Sø omkring Bakkernes Fod fuldender Billedet af det viede Sted. — Det var her i Nærheden, at Nonneboligen Stubberkloster i Middelalderen blev rejst.

Ingen af Helligdommene i denne Egn taaler dog Sammenligning med den, der stod paa Bakkeknuden ud mod Viborg Sø, hvor nu Domkirken løfter sine Stentaarne. Thi her paa *Vi-bjerg*, det hellige Bjerg, var i Oldtiden Hovedofferstedet for hele Jylland. Medens de andre hedenske Gudepladser sank ned i Glemsel efter Religionsskiftet, holdt Viborg sig som Jyllands Midtpunkt. Her mødtes alle de Hovedveje, som gennemkrydsede Halvøen, og her havde de store Forsamlinger, der holdtes i Ly af Stedets Hellighed, fremkaldt stærkt besøgte Markeder og en betydelig Handel. Her blev Kongerne hyldede paa *Danerygen*, den store Kongesten uden for Viborg; og her fik senere Jyllands Landsting sit Sæde.

Viborgegnen har ikke altid været saa øde og sort, som den siden blev, og de store Flader har ikke altid staaet folketomme. Derom vidner de Tusinder af Oldtidshøje, der er spredte over Heden; de talrige Stednavne, der minder om forsvundne Skove, af hvilke nu kun lidt sparsomt Egepurl hist og her er tilbage; de Indhegninger og Agerrene fra dyrkede Marker, som endnu kan spores under Lyngen; og de vidtstrakte Forskansninger, der endnu som lange, lave Jordvolde strækker sig over Heden. Saadanne Volde findes i alle Hedesognene vest for Viborg: i Kobberup, Gammelstrup, Smøllerup, Mønsted, Davbjerg, Vrov og Fly. Syd for Viborg ligger Bækmarksdiget eller Kongsnapsdiget paa Grathehede og Fandens Dige i Ikast Sogn, — allesammen Forskansninger fra Oldtiden eller den tidlige Middelalder, Minder om Kampe, som vi nu intet kender til, men som nok alle har haft Viborg til Maal.

Hans Smidth: Viborg Marked.

Hans Smidth: Gaard i Salling.

Om saadanne Kampe fortæller de historiske Optegnelser videre, og Viborgeggen har ofte været Skuepladsen for afgørende Begivenheder i Danmarks Historie. Under Borgerkrigen 1132 kastede Erik Emune sig over Asmild Kloster, hvor Biskop Eskil af Viborg blev dræbt foran Højalteret, og samme Aar stod et Slag ved Rønbjerg, sydvest for Skive. En Snes Aar senere sejrede Kong Svend over sin Medbejler Knud, først i et Slag lige uden for Viborg, derpaa i Slaget ved Gedbæk, et Par Mil syd for Byen. Men da han efter Knuds Død havde faaet en farligere Modstander i den unge Kong Valdemar, kom det afgørende Slag paa *Grathehede* Sct. Søren's Dag den 23. Oktober 1157. Svends Hær blev slaet, og han selv søgte, tilfods og udmattet af Kampen, at undkomme fra Slagmarken. Men han blev genkendt af nogle Bønder, som kom til, og en af dem kløvede hans Hoved med en Økse.

Svend Grathe, som han senere er bleven kaldt, blev begravet paa Heden, hvor han var dræbt, og et Kapel blev oprejst over hans Grav. Det blev nedbrudt efter Reformationen, men Fundamentterne af det har været kendelige lige til vore Dage. I 1892 blev Tomten undersøgt, og man fandt da Skelettet af en høj, yngre Mand, hvis Hovedskal var kløvet af et kraftigt Hug. En smuk Mindesten betegner nu Gravkapellets Plads.

Slaget paa *Grathehede* blev Indledningen til Valdemarernes lykkelige Tid; men knap Hundrede Aar var gaaet, før Fyrstesønner paany reves om Danmark. Rigets fornemste Mænd stod igen imod hinanden med Vaaben i Haand, og atter maatte en Konge lade sit Liv paa Heden.

Sent paa Efteraaret 1286 var *Erik Glipping* paa Jagt i Egnene vest for Viborg. Endnu dengang har vel de store Skove strakt sig helt herop, selv om det egentlige Jagtdistrikt laa længere mod syd. I Grønbæk ses endnu Resterne af en middelalderlig Bygning, der kaldes „Erik Glippings Jagthus“, andre kongelige Jagthuse fandtes i Ry ved Himmelsbjerg og ved Søndervissing Præstegaard; men et saadant nævnes ikke i *Finderup*, hvor Kongen hin 22. November, Sct. Cæcilie Nat, søgte Ly og Leje. Her blev han overfaldet og dræbt af en Flok af Landets Stormænd:

De ginge dennem i Laden ind,
som Vokskærter stode og brunde;
de ledte op den unge Konning,
saa usæl de hannem funde.

De stunge hannem ind ad Skulder,
og det stod af hans Hals;
det vil jeg for Sanden sige,
det var alt gjort med Fals.

De stunge hannem gennem Hærde.
 stod ud af venstre Side:
 „Nu have vi den Gerning gjort,
 al Danmark bær for Kvide“.

Ligesom paa Grathe Hede blev der ogsaa i Finderup opført et Bods-kapel paa det Sted, hvor Kongen var dræbt. Det blev nedbrudt 1552; men dets Tomt betegnes nu ved et smukt Stenkors, en Efterligning af Visbykorset paa Gulland.

Kongemordet bragte ingen Fred. Mørkere og mørkere blev det i Danmark, og et halvt Hundrede Aar efter Bloddaaden i Finderup var Landet saa nær sin Undergang, som det nogentid har været. Da raadede Tysken i Danmark. Erik Glippings Sønesøn, Prins Otto, gjorde i 1334 et Forsøg paa at vinde sit Fædrenerige tilbage. Paa *Taphede*, øst for Viborg, mødte han selve den frygtelige Grev Gert; men hans uøvede Almuehær bukkede under for de krigsvante Holstenerer, og Prinsen selv blev Grevens Fange.

Nogle Aar senere hærgedes Landet af *den sorte Død*. Sagnet siger, at det var denne frygtelige Pest, som gav Midtjylland sit forandrede Udseende: da Befolkningen bortdøde, og Byerne stod mennesketomme, tog Hederne Overhaand, de dyrkede Marker sprang i Lyng, og kun Vejspor og Agerrene vidnede paa de sorte Flader om fordums Kultur. Vi ved dog kun lidet derom. Men sikkert er det, at der i Middelalderen fandtes en Mængde Kirker ude i de senere Hedesogne, hvor der indtil for faa Aar siden kunde være milevidt mellem Kirkebyerne. I Give Sogn var der, foruden den nuværende, Kirker i Ullerup, i Farre og ved Kirkebjerg; i Tem Sogn fandtes Kirker i Brande, i Virklund og Tømmerby; i Ejstrup Sogn paa Kirkebakken ved Krejbjerg; der var Kirker i Engesvang, i Faldborg, i Ungstrup, i Iglso, i Grove, foruden Smaakapeller rundt om, som f. Eks. i Kapeldalen ved Hald Sø.

I hine Tider var det ogsaa, at Valfartsstedet ved Karup Aa stod i Ry. *Karup* Kirke med sit undergørende Mariebillede, sit Pilgrims-hospital og sin hellige Kilde var vidt berømt. Ogsaa her mødtes mange Veje; man kan endnu tælle mellem 20 og 30 halvt glemte og overgroede Vejspor, som over Heden stiler mod Karup. Engang har de maaske gaaet under svale Linde og Bøge, hvad mange Stednavne der i Egnen: Alskov, Majlund, Bøgelund, Agerskov, Munklinde, Hessellund, Egeskov o. s. v. tyder paa.

Men Karup Kirke blev en Ruin, Hospitalet nedbrudt og Kilden glemt. Ved en Udgravning paa det gamle Kirkekors Plads fandt man for nogle Aar siden et interessant Vidnesbyrd om Valfarterne til Karup:

Hulvej i Dollerup Bakker.
(H. A. Ebbesen fot.)

Thorning. Blichers Hede opdyrket.
(R. H. Stamm fot.)

et Pilgrimstegn støbt af Bly, paa Forsiden visende Marie med Barnet og derunder Indskriften *Karop*, paa Bagsiden et Kors.

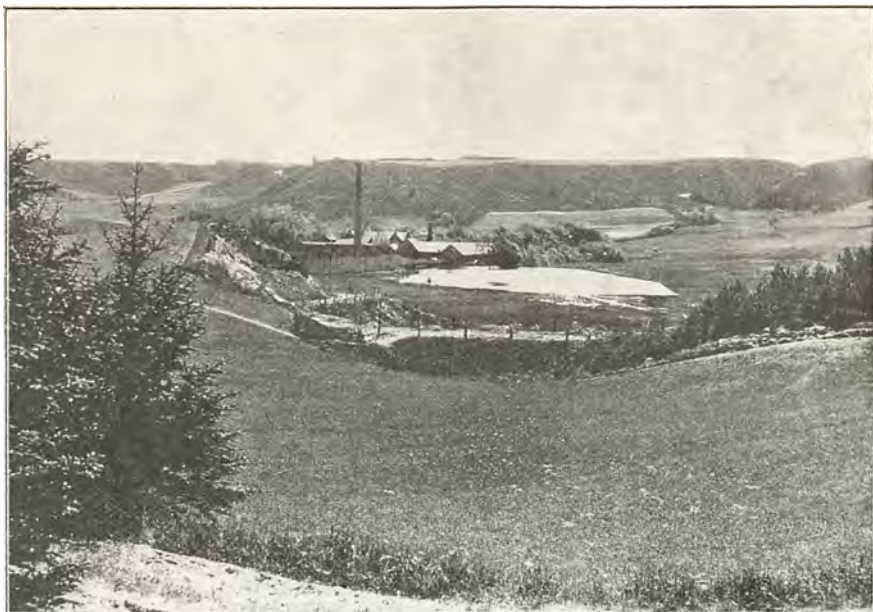
Paa den Tid, de mange Kirker forsvandt — nogle allerede i den katholske Tid, andre først efter Reformationen —, forsvandt ogsaa de store Skove. Befolkningens Uforstand og de skarpe Vestenvinde hjalp hinanden med at lægge dem øde. Ubekymret huggede man løs i Skovene uden at tænke paa at opelske ny Vækst, — og der forbrugtes netop meget Brænde i Midtjylland. Kulmiler og Teglovne har man haft her som andre Steder; desuden brændte *Kalkovnene* ved Mønsted og Davbjerg allerede fra gammel Tid, og de har slugt mange Ege og Bøge. Men især var det dog nok *Jernudsmeltningen* i de Egne, hvor der fandtes Myremalm, som blottede Midtjylland for Skov. Mange Stednavne paa Heden minder endnu om denne længst forglemte Virksomhed. I Sunds Sogn nævnes Malmkærene og Malmvejene, i Kragelund Sogn ligger Malmhøj. Klode Mølle har Navn af de Jernkloder, der udvandt af Malmen, og Gedhuset, der nu er bleven bekendt som Koloni for Straffefanger, skal oprindeligt have heddet Gæthuset, det er Smeltehuset. Den sidste Smeltehytte skal have staaet ved Tovsvig i Arnborg Sogn, og endnu paa Frederik II.s Tid svaredes en Afgift i Jernkloder af Gaarden Ildskov i Sunds.

Saaledes svandt da Skovene, og de dyrkede Marker trak sig tilbage. Hvad Øksen havde levnet, blev skovet af Stormene; medens Vestenvinden fo'r hen over det flade, aabne Land, skorpede Alen sig om Planterødderne, — baade oppe og nede blev Livsvilkaarene for haarde for Korn og Græs. Men de sorte Pletter bredte sig, og Heden fik Magt. Lyngen gik paa Erobringstog ind over Bøndernes magre Marker, Ulve og Ræve hadede deres Faar og Lam; hver Landeulykke, som satte Befolkningen i Knæ, betød en ny Gevinst for Lyngens Herredømme.

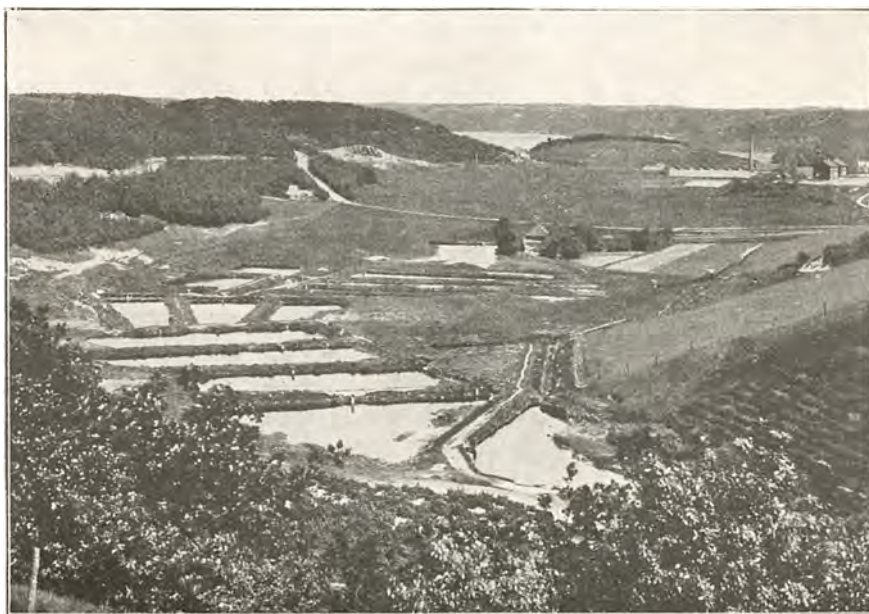
Aarhundreder igennem betragtedes det som en Forbandelse at skulle rejse gennem Heden. Levnedsmidler og Telte maatte føres med, thi der kunde være 2—3 Mil fra den ene Hytte til den anden. Taterne og Kæltringfolk huserede derude, saaledes den berygtede *Lange Margrethe*, der med Sønner og Dattermænd gennemkrydsede Egnen mellem Viborg, Herning og Ringkøbing, indtil hun i 1792 blev dømt paa Livstid ind i Viborg Tugthus. Endnu gaar det Mundheld i disse Egne: „Vi skal leve af de vejfarende“, sagde Røveren i Sejbæk til Kromanden i Hagebro.

Reformvennerne i det 18 Aarhundrede søgte at tage Kampen op mod den fremtrængende Lyng, og mange Tilløb blev gjorte til at faa Heden under Kultur. Mergling og Engvanding, Plantning og Koloni-

Ved Dollerup Mølle.
(Chr. E. Jørgensens Eftf. (Zacho) fot.)

Ved Dollerup. I Forgrunden Fiskedamme.
(Chr. E. Jørgensens Eftf. (Zacho) fot.)

sation — alt blev forsøgt allerede dengang; men Heden var den stærkeste, og alle Bestræbelser blev kun til Nederlag og spildte Penge. Det mest storstilede og derfor ogsaa det kostbareste Eksperiment var Indkaldelsen af 1000 tyske Kolonister i 1759. De blev bosatte i nybyggede Kolonibyer paa Karup Fladen, og Frederiks Kirke blev opført, hvor der holdtes Gudstjeneste for dem paa tysk. Men Kaarene var for haarde for dem. Allerede faa Aar efter begyndte de igen at forlade de umilde Egne, nogle vendte tilbage til Tyskland, andre gik til Rusland, en Del af dem flyttedes ned til Randbøl Hede. 49 Familier blev tilbage, og deres Efterkommere bor endnu i de oprindelige Kolonibyer Frederikshede og Frederikshøj. — Lidt senere begyndte Regeringen at prøve sig frem med Beplantninger paa Heden. Stendals Plantage i Frederiks Sogn blev anlagt 1790, Kompedals Plantage i Torning Sogn Aaret efter. Men ogsaa dette Forsøg var temmelig mislykket. Man kendte endnu ikke de særlige Træsarter, som skulde benyttes; og den almindelige Fyr, som man først begyndte med, vilde ikke trives. Mergling var allerede saa smaat begyndt, — den første Mergel i Jylland blev i 1746 fundet ved Kvindevad i Sinding Sogn. Og kort efter 1800 havde Jens Stoulund i Karup indrettet det første Engvandingsanlæg ved Karup Aa.

Men intet af alt dette havde i nogen nævneværdig Grad formaaet at ændre Hedens Karakter. Paa den Tid, da *Steen Blicher* gennemstrefede Alheden med Bøsse og Hund, var den endnu, som den i Aarhundreder havde været, — Danmarks Ørkenland, den frie Tumleplads for Himlens Fugle og Markens vilde Dyr. Natmandsfolket havde endnu sit Tilhold derude, Faarehyrden gik med Strikkestrømpen bag efter sin Flok, i „Bindestuen“ lød endnu de gamle Viser og Fortællinger fra længst forsvundne Dage. Blicher og Heden — de to fandt hinanden, mens det endnu var Tid, og af dette Møde udsprang nogle af de skønneste Skildringer, vort Sprog ejer. Siden den Tid er Navnene paa de fattige Hedebyer: Skræ og Katballe, Lysgaard og Torning, kendte af enhver, der elsker dansk Literatur.

Og Hedens Poesi var ikke udtømt med Blicher. I vore Dage er *Aakjærs* stemningsfulde Digtning født ved Bredderne af Karup Aa og fostret af Hedens store Stilhed:

„Der gaar en Aa i min Faders Eng,
den kan jeg ingensinde glemme“.

Men vor Tid har ogsaa genoptaget det 18. Aarhundredes Kamp mod Lyngen, og overfor Nutidens Videnskab og Teknik synes den ikke at kunne holde Stand. Da *Dalgas* satte Spaden i Jorden, og *Hedeselskabet*

blev dannet, tog Arbejdet Fart. Hvor Mads Lillelund i 1746 møjsommeligt havde hentet de første Spande Mergel op til Jordens Overflade, løber nu Mergelbaner af flere Mils Længde hen over Heden. Jens Stou-lunds Engvandingsforsøg har affødt de beundringsværdige Kanalarbej-der langs Skern Aa, Karup Aa og andre Vandløb. Men navnlig har Hedebeplantningen virket til at forandre Midtjyllands Udseende. Nu har man lært, hvilke Træer der skal plantes, og nu forstaar man at bryde Vestenvindens Magt. Beplantningerne dækker allerede Kvadrat-mile Land, — snart er det ikke længer som Plantager at se, men som Skove. Heden kan endnu en Gang blive, som den var før den sorte Død.

En Maalestok for, hvorledes Livet igen er vaagnet paa Heden, har vi i den Mængde af nye Kirker, der i de sidste Aar er bygget i de tid-ligere saa vidtstrakte Hedesogne. Lige siden Middelalderens Dage har der ikke været Trang til flere, — den tyske Frederiks Kirke var den eneste nye, der kom til. Men nu bygges den ene Kirke efter den anden i Hedeegnene, ofte just paa de Tomter og Kirkegaarde, der har ligget i Lyng og Vildnis siden den sorte Døds Tid. Der staar nu nye Kirker i Simmelkær, Ildskov, Isenvad, Skibild, Skærlund, Iglø, Brande, Enges-vang, Grove, Kristianshede og flere andre Hedebyer. Og overalt er den grønne Farve i Færd med at afløse den sorte, der i saa mange Hundrede Aar har givet Midtjylland sit Præg.

En brat Modsætning til disse magre og skarpe Hedeegne danner det fede og frugtbare *Salling*. Her havde Fortidens rigeste Studeopdrættene hjemme, saadanne som Nis Nissen paa Spøttrup, der til Stadighed havde over 200 Stude paa Gaarden, og her var længe et af Smørproduk-tionens bedste Hjemsteder. Man siger i Jylland, at til et godt Stykke Smørrebrød skal der Brød fra Harsyssel, Smør fra Salling og Ost fra Thy. Og i et gammelt Vers hedder det:

Var Luften saa hed
som Jorden er fed,
da var Salling rigest i Kristenhed.

Og som for ret at samle alle gode ædende Varer i Salling opdagedes i 1851 Limfjordens første Østersbanke i Harre Vig.

Som andre Egne af vort Land ramtes ogsaa Egnene omkring Vi-borg og Skive i det 16. og 17. Aarhundrede af *Hekseprocessernes* For-bandelse. Denne Galskab kom over Menneskene som en Epidemi. Smit-stoffet kunde ligge stille i Aaringer eller ulme i det skjulte. Men pludselig slog det ud i lyse Luer, Heksevanvidet greb en hel Egn's Befolkning,

og nu kunde der ikke længer ske den simpleste Ting, uden at der var Trolddom med i Spillet. Kreaturerne døde af unaturlige Sygdomme, Menneskene saa Syner, og Djævelen gik skinbarlig omkring imellem dem. I saadanne Tider var det ikke godt at være fattig og gammel. Thi til des større Skam for den menneskelige Natur udsaa man sig altid ved saadanne Lejligheder de mest værgeløse til Offer.

Spredte Tilfælde af Heksefølgelse kendes fra disse Egne allerede fra det 16. Aarhundrede. I 1561 døde Iver Krabbe til Krabbesholm, Medlem af Rigsraadet og Lensmand paa Skivehus; han mentes ombragt ved Trolddom, og to Kvinder blev brændte. I 1571 var en adelig Dame, Fru Anne Lykke, gift med Landsdommer Palle Jul til Strandet, bleven forgjort, og atter kom to Kvinder paa Baalet. Igen i 1609 brændtes en Troldkvinde i Skivehus Len.

Det var dog først i 1618, at Epidemien brød ud i al sin Voldsomhed. Anledningen var saa ringe som vel mulig: to Koner i Viborg kom i Skænderi om to smaa Skaller, som den ene havde kastet ud til en Kat. Men saa kom en So og tog Skallerne; og skønt Soen ikke tilhørte nogen af dem, tog de saa ivrigt Parti for og imod den, at den ene af dem kom til at sige de ulyksalige Ord til den anden: Du skal faa en Ulykke!

Fra denne Trusel brugt i Hastighed af vrede Kvinder, har de fleste Hekseprocesser deres Oprindelse. I næsten alle Processerne opføres som det første og ofte det eneste Bevis mod den anklagede, at hun havde „lovte ondt“, hvilket derefter ogsaa paa en eller anden Maade var gaaet i Opfyldelse. Naar man ventede tilstrækkelig længe og passede rigtig nøje paa, opdagede man jo nok den Ulykke, som den vrede Kvinde havde sigtet til, og saa var Grundlaget for den frygtelige Anklage i Orden.

Konen i Viborg blev brændt; men først havde hun under Torturen angivet en anden Kvinde i Viborg som sin Medskyldige. Ogsaa hun kom paa Baalet, og Spøgelsefrygten i Viborg var nu steget til en saadan Højde, at en Mand kunde staa frem og vidne, at der havde været en „Kumpen“ inde i hans Sovekammer, som vilde trække hans Kone ud af Sengen. „Det var en stor laadden Kumpen med Klør og Krammer paa Hænderne og et Øje midt i Panden saa stort som en Tallerken og gloende som Ild“. Men Manden greb efter sit Værge og raabte: „Er her en Djævel inde, da skal du ud i Jesu Navn“. Saa fo'r Djævelen ud af Vinduet og tog det halve af Vinduet med sig, og udenfor stod en Flok Hunde og hylede og tog imod ham. Men inde i Huset blev der saa slem en Lugt, at den ikke fortog sig i 8 Dage.

Hans Smidth: En Kove i Davbjærg Kalkgruber.

Kove i Mønsted Kalkgruber.
(V. Petersen fot.)

Drost Peders Høj ved Harrestruplund.
(Skitse af D. B.)

Studekøretøj.
(Efter ældre Fot.)

Fra Viborg bredte Hekseforfølgelserne sig nu ud over Landsbyerne baade mod øst og vest. I Læsten blev en gammel Mand brændt, efter at hans Bysbørn under en ubarmhjertig Jagt havde fanget ham i Nabo-byen Sønderbæk, hvor han havde skjult sig i et Sals og sad og huggede om sig med en Økse, da de kom og tog ham. Og i samme Aar, 1618, blev fire Kvinder i Tastum overraskede i noget formentlig Djævelskab, og i hvert Fald den ene af dem blev brændt.

Aaret efter tog Forfølgelserne endnu værre fat. En Kone blev brændt i Ørum i Fjends Herred efter Anklage af den adelige Dame Fru Elsebe Jul til Ørslevkloster. En anden Hekseforfølger var Degnen Mikkel Vistenen i Resen Sogn. Han fik et Par Ægtefolk brændt, baade Mand og Hustru, efter at de havde bekendt, at de Sct. Valborg Nat havde været paa *Bjerrelide* med 700 Troldfolk. Flere andre havde han faaet fængslet, og Processerne imod dem var i god Gang, da han blev overbevist om at have vidnet falsk og derfor paa Landstinget dømt til at straffes paa sine Fingre for Mened. Men Degnen reddede sig selv ved at rømme bort, medens Ofrene for hans Angivelser vedblivende maatte vandre til Baalet. Der brændtes i dette Aar en Kvinde i Trandum, en i Skive og en i Rogenstrup — alle i Henhold til de Bekendelser, Degnen i Resen havde fremskaffet; endvidere et Par Kvinder i Salling, af hvilke den ene havde forsøgt at undgaa Baalet ved at stikke sig en Kniv i Brystet. Men Kniven blev hende frataget, og hun slap ikke. Endelig sluttede Aaret med endnu et Heksebaal i Viborg.

I 1620 brændtes en af de førnævnte Kvinder i Tastum. Regnskabet over hendes Eksekution er bevaret og udviser, at det kostede 23 Dlr. 1½ Mark 2 Sk. at faa en Heks brændt. Af Udgiftsposterne mærkes: Givet en Mand efter Junkers Befaling, som om Natten drog med Søren Ladefoged at lede hende op, 4 Dlr. Betalt i Skive for Øl til Skarpretteren i 2 Nætter 2 Mrk. For 5 Tjæretønder, Stykket 1 Mrk., er 5 Mrk. For en Stige til hende 20 Sk. Skarpretteren for hende at rette 9 Dlr. De øvrige Udgiftposter er Betaling for Tingsvidner, Stævninger og Domme. De to Nætter i Skive, da Skarpretteren drak Øl for 2 Mark, har formodentlig været de to uhyggelige Nætter, da hun blev pint. Hvad Tjæretønderne skulde bruges til, siger sig selv. Stigen blev hun bundet fast paa, før hun kastedes i Ilden.

Derpaa brændtes en gammel Kvinde i Pederstrup, en i Lindum og en i Løvel. Sidstnævnte blev væsentlig fældet paa, at hun ved fattige Løfter havde søgt at røre sine Forfølgeres haarde Hjerter. Hun havde sagt til en af dem, at hun havde intet Fæ uden en Ko, den vilde hun give ham, om han vilde lade hende være i Fred. Disse rørende Ord

blev indskrevne i Tingbogen som et Vidnesbyrd om, at hun havde erklæret sig skyldig. Siden bekendte hun alt, hvad man forlangte af hende, og Brevet herom slutter saaledes: „Desligeste bekendte hun og, at hendes Hjerte var saa haardt beklemmt, at hun nu ikke kunde sige mere; men vilde de komme til hende i Morgen, da vilde hun sige noget ydermere.“ Hun havde dog allerede sagt nok, til at man med god Samvittighed kunde kaste hende paa Ilden.

Mange flere var i disse Aar, 1618—22, anklagede og allerede svorne til Baalet af Domsmændene i deres eget Sogn, de saakaldte Kirkenævninger, men derpaa frifundne af de noget forstandigere Landsdommere. Blandt dem, der saaledes slap, var en Pige i Vester Lyby, Karen Andersdatter, der dog synes at være den eneste af alle de anklagede, der muligvis har kunnet øve Trolddom, for saa vidt som det ser ud til, at hun ved sin Tankes Magt har taget tvende Mennesker af Dage.

I sin Ungdom, for 13—14 Aar siden, vilde hun have været gift med en ung Karl Jens Jensen i Bostrup, og hun tog sig det meget nær, da hun hørte, at han havde trolovet sig med en anden. Hun opsøgte Jens Jensen ude paa Marken og spurgte ham, om det var sandt. Da han bekræftede det, udbød hun: at om han end havde drukket Fæstensøl med den anden, skulde han aldrig komme til at drikke Bryllupsøl.

Jens Jensen kom hjem om Aftenen og satte sig ved Bordet i sin Husbonds Stue for at faa sin Nadver. Da kastede han pludselig Skeen paa Skiven (Bordpladen) og sagde: „Nu æder jeg aldrig mere.“ Han blev bragt til Sengs, og da man spurgte ham, hvad han fejlede, svarede han: „Nu haver jeg faaet det, Karen Andersdatter lovede mig.“ Han bad om, at der maatte blive sendt Bud efter Karen, hvilket dog ikke skete, og et Par Dage efter døde han.

Dengang blev der ikke gjort noget ved Sagen; men den kom op i 1622, da en lignende Hændelse indtraf. Karen Andersdatter kom ind til en Kone i Vester Lyby, som da var frisk og rask, og havde en Samtale med hende. Da hun gik, var Konen døds syg. Der gik Bud efter Manden, og da han kom til Stede og spurgte, hvad der var hændet, siden hun var blevet saa syg, svarede Konen, at Karen Andersdatter, den onde Kvinde, havde været hos hende og lovet hende Død paa, og hun var Aarsag deri. Og faa Dage efter døde Konen.

Karen Andersdatter blev nu anklaget for baade dette og det tidligere Dødsfald. Kirkenævningerne svor hende til Ilden; men ved Landstinget blev hun frikendt, fordi der i intet af de to Tilfælde havde været Vidner til Stede, da den skæbnesvangre Samtale fandt Sted.

Efter 1622 stilnede Epidemien af. Der brændtes endnu i 1625 en

Kvinde i Sal og i 1632 en i Feldingbjerg; men saa var der Ro i nogle Aar, indtil en enkelt Mand, Adelsmanden Niels Munk paa Rosborg i Mønsted Sogn, i 1638 paany pustede Liv i Hekseforfølgelserne.

Niels Munk var en forgældet og uheldig Landmand, der efter Tidens Skik var tilbøjelig til at lede efter overnaturlige Aarsager, naar et Par af hans Kreaturer døde. Han fik for den Sags Skyld en Mand og to Kvinder fra den lille By Fusager brændte i 1639, og endnu en Kvinde, som sad fængslet paa Rosborg, tog sig selv af Dage ved Gift, som hendes egen Søn hemmelig havde bragt til hende. Niels Munk var selv lige saa overtroisk som alle andre, og da samtidig to af hans Børn blev syge, var han ikke i Tvivl om, at ogsaa de var forgjorte. Han sendte Bud efter ikke mindre end tre kloge Mænd, af hvilke den ene, en Skrædder, var helt ovre fra Svendborg. Endvidere tilkaldtes Biskoppen Hans Wandal, Dr. med. Christian Schøtte fra Viborg og Lensmanden paa Hald Jørgen Seefeld. Alle søgte de nu hver paa sin Vis at kurere de syge Børn, og det har været et ejendommeligt Syn, da Biskoppen i Viborg og den kloge Mand Jens Heide samtidig stod ved den syge Datters Seng og i Fællesskab søgte at drive den onde Aand ud. Niels Munk har dog haft mest Tillid til de kloge Mænd. Jens Heide og Skrædderen fra Svendborg fik Lov at tumle med Børnene, som de vilde. De gravede dem ned i Jorden, kastede indviet Jord paa dem og læste over dem: men da det formodentlig ikke hjalp, begyndte Niels Munk at lede efter flere Hekse i Nabolaget for ogsaa at faa dem brændte. Det regnede nu ned med Hekseprocesser over hele Omegnen: i Fusager, Davbjerg, Vrov, Lille Krogsgaard, Smollerup, Hvornum, Nedertorp og Løvel blev Mænd og Kvinder anklagede paa Niels Munks Foranstaltning. De føjelige Kirkenævninger svor dem villigt til Baalet; men til Held for de anklagede blev der midt under det hele gjort en brat Ende paa Niels Munks vanvittige Rasen. Han blev selv anklaget for Meddelagtighed i Trolddomskunster, da det kom op, hvad han havde ladet de kloge Mænd foretage sig med Børnene paa Rosborg. Han slap med at miste sin Bestalling som Kaptajn og Gaarden Borup i Skanderborg Len; men hans Rolle som Heksejæger var dermed udspillet.

Endnu i Hekseforfølgelsernes allersidste Aar, i 1686, blev to Kvinder brændte i Salling. Efter hvad vi hører om deres Stilling og Kaar, kan vi næsten sige, at de var forudbestemte til denne pinefulde Død. Det var to gamle ugifte Søstre, Mette og Anne, i Tise Sogn. De var saa fattige, at de maatte betle deres Føde, de var værgeløse og enfoldige, Børn af Forældre med daarligt Rygte og i hvert Fald den ene af dem Krøbling; det var just saadanne Stakler, man kastede Heksenavnet paa, og

Kove i Mønsted Kalkværk.
(V. M. fot.)

Gammeldags Nedgang til en Kove.
Mønsted.
(Skitse af D. B.)

Hald Sø, set fra Vejen til Dollerup.
(Fot.)

som Folks Tanker straks fløj til, saa snart en Ko blev syg eller en Kalv døde.

Da de blev fængslede, tilstod de beredvilligt alt, hvad man forlangte af dem. Anne Madsdatter bekendte, at hun i „de brandenborgske Tider“ havde forsvoret sig til Djævelen, der kom til hende i en Karls Lignelse sildig om Aftenen ved Puushøj paa Sønder Tise Mark. Til Mette var han kommen som en Kat. Tre Gange om Aaret, nemlig Valborg Aften, Sct. Hans Aften og Marie Besøgelses Aften, var de med andre Troldfolk forsamlede ved Breum Kilde, og da var Fanden selv til Stede imellem dem i Skikkelse som en Dreng med to røde Øjne og i en rød Kjørtel osv. De blev dømt til Baalet baade ved Herredsting og Landsting.

I sidste Øjeblik saa det ud, som om de kunde blive forskaanede for denne Død. Den 28. Juli 1686 blev deres Dom afsagt paa Viborg Landsting; men en Uge før, den 21. Juli, var der udgaaet et Kongebrev om, at fremtidig maatte ingen Hekse brændes, før deres Sag havde været for Højesteret. Men enten er Kongebrevet kommet for sent, eller man har i Jylland ikke brudt sig videre om det. De to Søstre blev brændte, og man paaviser endnu den Plet i Heden, sydvest for Breum Præstegaard, hvor Baalet var tændt. — Ogsaa Puushøj, hvor Anne Madsdatter forskrev sig til Djævelen, kendes endnu. Den ligger nordvest for Kirken, og Sagnet ved endnu at fortælle om, at her samledes „de Tise Trolde“.

Efterhaanden trængte dog Kongebudet igennem, og Heksebaalene blev slukkede. Men Almuen i By og paa Land har sikkert kun med stor Misbilligelse modtaget Budskabet om, at ingen flere gamle Koner maatte brændes. I Salling gik Naturen over Optugtelsen. Da Øvrigheden ikke længer vilde brænde Heksene, tog Befolkningen sig selv til Rette og brændte dem paa egen Haand uden Lov og Dom. Endnu saa sent som i 1722 brød Mænd og Kvinder i Grønning By ind hos en enlig Kvinde, der var mistænkt for Trolddom, bandt hende til en Sule i Huset og satte derpaa Ild paa, saa hun brændte op med Huset. En Vise om denne Begivenhed, forfattet af den lærde Magister Tychoniæs i Skive, er lige ned til vore Dage bleven sunget i Salling.

Ja lige op til vor egen Nutid har Heksebaalene endnu været i Brug i disse afsides Egne. I Nærheden af Haderup levede i Slutningen af forrrige Aarhundrede en enlig Kvinde, kaldet Flintekonon, i et lille Hus. Hun laa syg, men kunde ikke dø, og Naboerne troede, det var fordi, hun var en Heks, og Hekse kunde kun dø paa Baalet. To velvillige Nabokoner besluttede da at hjælpe hende ud af Verden. De løftede den gamle dødssyge Kvinde ud af hendes Seng, lagde hende over

Fra Mønsted—Davbjerg.
1—3. Fra Mønsted Kalkværker. 4. Mønsted Kro. 5. Davbjerg Kirke.
6. Romansk Relief fra Davbjerg Kirke.
(V. B. fot.)

to Stole og stak en Skovlfuld Ild ind under hende. Saa døde Flintekonen.

Dette foregik ved Aar 1890.

Gamle Skrifter fortæller om det ejendommelige Grænseskel, som findes ved den sydlige Spids af Resen Sogn, hvor en lille Bæk løber ud i Karup Aa. „Just paa det Sted, hvor Bækken løber i Aaen, staar midt i Bækken en Sten, paa hvilken man kan trine over Bækken; samme Sten er en Skelsten, og paa den kan man staa og med en Sten sla udi 3 Stifter, som er Viborg, Aarhus og Ribe; udi 3 Sysler, som er Løver, Har og Ommer; udi 3 Lene, som er Silkeborg, Lundenæs og Hald; udi 3 Herreder, som er Lysgaard, Ginding og Fjends; og udi 3 Sogne, som er Karup, Resen og Haderup.“ Arent Berntsen, som først har henledet Opmærksomheden paa dette Sted i sin Danmarksbeskrivelse fra 1656, tilføjer, at „saadant et Sted næppe nogen andensteds udi Danmark skal være at finde“.

Skelstenen omtales et Hundrede Aar senere i Hofmans Foundationer 1758 og i Danske Atlas 1768, og sidstnævnte véd at tilføje, at alt dette befandt sig rigtigt, da Kommissarier undersøgte Hederne i 1761. Siden er Beretningen uforandret gaaet over i nyere Skrifter, indtil det i Traps Danmarksbeskrivelse fra 1901 meddeles, at Stenen i Bækken nu ikke findes mere.

Var det mon ikke Umagen værd at rejse den igen? Det kunde være en tresidet Sten, der paa sine tre Flader bar Navnene paa de Inddelinger, som nævnes i 1656. Den vilde bevare Mindet om de gamle Syssel- og Lensnavne, som nu ikke bruges mere, og kendetegne det Punkt i Jyllands Midte, hvor Grænserne for Stifter, Herreder og Sogne har mødtes fra Landets ældste Tider, som de mødes den Dag i Dag!

VOLDSTEDER OG HERREGAARDE*)

Af Mag. art. CHR. AXEL JENSEN

Rester af *Langvolde* findes i Salling, hvor et Dige paa Grænsen af Tise og Junget Sogne naar fra Gaasemose ud til Fjorden, i Fjends H., hvor en Langvold fra Kobberup S. løber mod Øst i Nabsognet Fly, og i Houlbjerg H., hvor der findes et Kongedige i Skjød Sogn. Det interessanteste Mindesmærke af denne Art er dog det fredlyste Bæk-

*) For Billedstoffet se ogsaa under Sognebeskrivelserne.

**Hald Sø. I Mellemgrunden Voldstedet for Bugges Hald. I Baggrunden Voldstedet med
Bispernes Hald; t. h. Bøgeskoven.
(Chr. E. Jørgensens Efterf. [Zacho] fot.)**

**Hald Sø med Voldstedet for Bispernes Hald. I Baggrunden Bøgeskoven.
(Chr. E. Jørgensens Efterf. [Zacho] fot.)**

Ørslevkloster, Fjends Herred.
(C. A. Begtrup Christiansen fot.)

Lynderupgaard, Rinds Herred.
(C. A. Begtrup Christiansen fot.)

marsk- eller Koksnapdige paa Grathehede (sml. I, S. 283), en Vejspærring fra den ældre Middelalder i Form af en 200 m l., henved 6 m br. og 1 m høj Vold, løbende paa Tværs af en Lavning og sikkert rettet mod en nordfra kommende Fjende; paa sin søndre Side ledsages Volden af en svag Sænkning, hvorfra Jordfylden er taget. Traditionen synes at have Ret, naar den sætter baade dette „Kong Knaps Dige“ og en anden Langvold, ligeledes i Torning S., i Forbindelse med Kampen mellem Svend og Valdemar 1157. — Ejendommelig er den saakaldte Margretegrøft (Maargjerregrov) i Mønsted S. (Fjends H.), der kan karakteriseres som en 150 m lang og godt $\frac{1}{2}$ m dyb Grøft med svage Volde paa begge Sider.

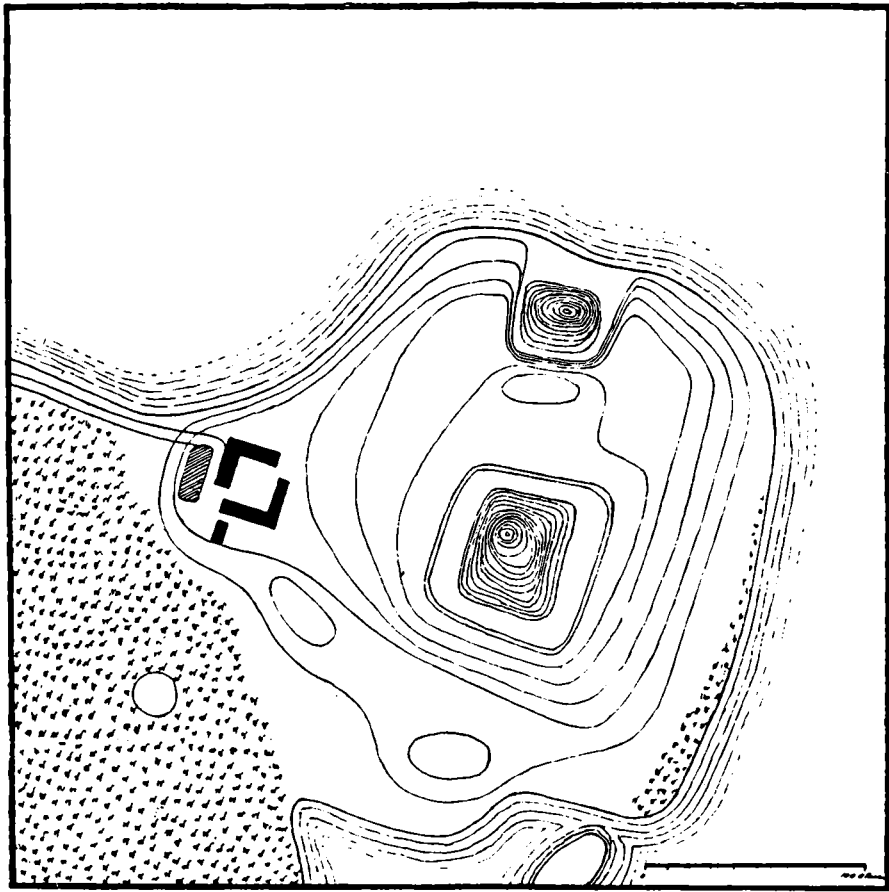
Amtets berømteste Voldsted, *Hald* (Dollerup S., Nørlyng H.), omfatter ikke et enkelt, men hele tre Borganlæg fra forskellige Tider. Det første Hald, kaldet „Brattingsborg“ eller „Valdemars Skanse“, er et Anlæg fra den ældre Middelalder, højt og tørt liggende paa Bakkerne Ø. f. den nuværende Herregaard og bestaaende af en aflang firkantet, ved en svag Tværgrav delt Plads (c. 34×37 og 22×37 m) omgivet af en dybere Grav. Det andet Hald, „Gammelhald“, stammer fra den Tid, da Ejendommen første Gang fremtræder i Historien, og da den tilhørte den bekendte Niels Bugge, som forgæves blev belejret af Valdemar Atterdag 1355, og som dræbtes af Middelfart Borgere 1359. Det har været anlagt paa en Holm i Søen SV. for den nuværende Gaard, men det er nu ved Enge vokset sammen med Landet indenfor (Bækkelund), og selve den rundede Borgbanke, hvis Tværmaal er omtr. 80 m, er overpløjet; paa Tomten spores dog Murgrus, og ved Gravninger i de senere Aar har der været undersøgt en Bagerovn. Efter Niels Bugges Død købte Kongen dette Hald af hans Slægt, og Dronning Margrete skænkede 1393 Ejendommen til Viborg Bispestol paa det Vilkaar, at Borgen skulde nedbrydes og dens Materialer bruges til Domkirkens Bygning. Dette er sikkert ogsaa sket, men paa Reformationstiden grundlagde den stridbare Biskop Jørgen Friis det tredje Hald, som han tog i Brug 1529. Paa en rektangulær Ø i Søen (53×102 m), der er kantet af anselige Volde, findes endnu Ruiner af Husene; i Nordvest-hjørnet, hvor Adgangen har været til det faste Land, er der i de senere Aar fremgravet hvælvede Gange og Kanaler i Volden, og i Volden ind mod Land staar noget derfra et svært, rundt Taarn, hvis Rester nu er forhøjede og overdækkede med et moderne Tag. I Aarene 1536—1660 var denne Bispeborg Sæde for Kongens Lensmænd, og efter at den var pantsat til de hollandske Jøder de Lima og overgaaet i Privateje, blev det tredje Hald, hvoraf der er bevaret et Prospekt i Resens Atlas, nedrevet c. 1700 og erstattet af et fjerde Hald, hvis Kældere endnu

paavises i Haven ved det nuværende, femte Hald, som opførtes 1789 (se i det følgende S. 227).

Ældst blandt Amtets andre Voldsteder er vistnok „Ridebanen“ i Lyby S. (Salling Nørre H.), en Folkeborg paa en høj Hedebakke, hvor en kredsrund, lav Jordvold indeslutter en Flade paa c. 25 m.s Tværmaal. Fredlyste Mindesmærker fra den ældre Middelalder er et lille, kreds rundt Voldsted i Haurum Skov (H. S., Houlbjerg H.; Plan se Bind I S. 341) og de anselige *Kleitrup Volde* (K. Sogn, Rinds H.). Paa en oprindelig Ø, nu Odde, i Søen af samme Navn ligger to firkantede Voldbanker, kun c. 30 m fra hinanden, en mindre paa Øens Nordspids, som ved dybe, stejle Grave er skaaret ind i den naturlige Bakke uden at rage op over den, og en større omtr. midt paa Øen, hvis anselige, af Grave omgivne Borgbakke sikkert er forhøjet med Kunst, og paa hvis Nordvesthjørne der yderligere hæver sig en rund Høj. Hvorledes de to Voldsteder forholder sig til hinanden er usikkert, men selv om først sene Sagn kalder Voldene for Brattingsborg eller sætter dem i Forbindelse med Niels Ebbesen, er det dog sikkert, at Stedet nævnes i Kong Niels Historie (1121). Murrester udenfor Voldstederne kan maaske være af et senere Kleitrup, der blev afbrændt i Grevefejden. En Blanding af Højborg og Vandborg var det nu stærkt planerede og til Lystanlæg omskabte *Borgevold* ved Viborg, paa Tangen mellem Nørresø og Søndersø. En usikker Tradition nævner Svend Grathe som dets Grundlægger, men paalideligere er det, at Erik Menved efter at have besejret de oprørske Jyder lod dem anlægge en Borg, der dog næppe har haft nogen lang Levetid; Kristoffer 2. maatte jo i sin ydmygende Haandfæstning forpligte sig til at nedrive de fleste kgl. Slotte i Nørrejylland. Til samme Periode hører maaske ogsaa Harrestrup Voldsted (Davbjerg S. Fjends H.) eller Drost Peders Høj, en lille rund Banke, der af Sagnet nævnes som Peder Hoseøls Borg.

En anselig Adelsborg fra den senere Middelalder var *Skjern* (Skjern S. Middelsom H.). Noget S. for den nuv. Hovedgaard ligger Voldstedet ude i en nu udtørret Sø. Broen ind til Land har støttet sig til et Par smaa Tværvolde, og uden om Graven har der til de andre Sider løbet en Ringvold. Selve den indre Borgbanke bar faste Bygninger af Kamp og Munkesten, hvilende paa nedrammede Pæle; en Fæstningsmur i Firkant (eller muligvis Ydersiderne af fire sammenbyggede Fløje) maaler c. 30 × 40 m. I det mindste Syd- og Vestmuren har været støttet af Stræbepiller, og indenfor Nordmuren har der vistnok staaet et Par firkantede Taarne. Skjern nævnes første Gang 1347 som Peder Vendelboes Fæste og synes at være ødelagt i Krigen 1657—9; et Par

Kleitrup Voldsted.
(Efter Oberst Emil Madsen).

Paa Skitsen er Graven ført helt rundt om Voldstedet, som den tidligere maa have været.

Aar derefter var Gaarden ialfald delt i tre mindre Ejendomme, og Grundstammen i den nuv. Skjærngaards Bygninger er opførte af nyt c. 1700.

En Række andre, sentmiddelalderlige Voldsteder søger ligesom Skjern ud i Kær og Moser. Ejendommeligt formet er det fredlyste Voldsted ved Hegnet (Tøndering S. Harre H.), et halvkredsformet Anlæg paa en Ø i et Kær S. for den nuv. Gaard; Hegnet skal have tilhørt Niels Bugges Fader og var i 15.—16. Aarh. i Skeelslægts Eje. En rund Enkeltvold er Trælsborg (Ørum S. Fjends H.), rundede Dobbelbanker betegner Stedet for det ældste Palstrup. Firkantede Enkelt-

banker forekommer i ret stort Tal, saaledes ved Svansøgaard i Skive Landsogn, ved Krejbjerggaard (K. Sogn, Rødding H.), det fredlyste Holmgaard paa Heden i Nabosognet Balling, det 1579 nævnte Skovs-
gaard i Taarup S. (Fjends H.), Voldbakken i Vorde S. (Nørlyng H.)
og det efter 1662 nedbrudte Hagsholm (Houlbjerg S. og H.). Firkan-
tede Dobbeltbanker er det 1333 og 1512 nævnte Velleholm (Vellev
S. Houlbjerg H.), der først c. 1800 udparcellerede Kjærsholm (Torning
S. Lysgaard H.), det fredlyste „Hølingsholm“ Voldsted ved Kjelling-
høl (Hjorthede S. Middelsom H.), som i Engen uden for de to Ban-
ker har en ejendommelig lang Dæmning, og den nedennævnte Øster-
gaards Forgænger Nessum, nu kaldet Holmshøj eller Sallingholm Slot
(Aasted S. Harre H.), hvis to Banker ligger skævt for hinanden ude
i en Eng, medens der paa det faste Land findes de saakaldte „Skan-
ser“, en Rundhøj omgivet af en Ringvold, som maaske er Levning af
et tidligt middelalderligt Anlæg (fredlyst). I adskillige Tilfælde er Vold-
stederne saa daarligt kendte, at der vanskeligt lader sig sige noget om
deres Alder og Type. Dette gælder f. Eks. det helt udpløjede Brok-
holm (Junget S., Salling), hvor der er fundet nedrammede Egepæle.
I Grønbæk S. (Lysgaard H.) er fredlyst Ruinen af en middelalderlig
Kampestensbygning, kaldet Erik Klippings Jagthus og nævnt 1444
som Kongens Gaard.

I Afsnittet om Kirkerne er det nævnt, at af Amtets fire Kloster-
herregaarde, Grinderslev, Ørslev, Asmild og Alling har kun Ørslev be-
varet Vaaningshuse fra Klostertiden, og selv her er de gamle Mure stærkt
omdannede. Men iøvrigt rummer Viborg Amt en Række interessante
gamle Herregaardsbygninger, først og fremmest *Spøttrup*, som trods
sin afsides Beliggenhed ved Limfjordens Bred vesterude i Rødding
Herred har naaet et særligt Ry. Den middelalderlige Bispegaard, der
erhvervedes af Bispestolen 1404 og skal være afbrændt af Bønderne
i Grevefejden, blev efter Reformationen kgl. Len og gik under Kri-
stian 4. over til Adelseje (Henrik Below), men det er ikke let at af-
gøre, fra hvilken Periode den gamle Bygning stammer. Senere Tider
har ikke taget paa Spøttrup med blide Hænder; den er som saa mange
andre Herregaarde ombygget i 18. Aarh. (over Porten staar 1762), og
i 19. Aarh. har en driftig Ejer bl. a. nedhugget Nordfløjens Hvælvin-
ger for i Stedet at indrette Brænderi og Mejeri. Men malerisk er trods
al Vanrøgt den hvidkalkede, teglhængte Bygning med de fire Fløje,
af hvilke den vestre bestaar af et Porttaarn, hvortil der slutter sig
en svær og høj Mur, som løber omkring Nordvesthjørnet, og som
øverst har Form af en saddeltagdækket Vægtergang med smaa Skyde-

Hald Slotsruin.
(H. A. Ebbesen fot.)

Spøttrup.
Efter Tegning af Lærer Kruse fra 1840'erne.

skaar. Baade det firkantede og det slanke, runde Taarn i de indre Gaardhjørner er sikkert byggede paa Renæssancetiden, men iøvrigt er Murstenene ialfald overvejende ordnede i Munkeskifte, og der spores tilmurede sentgotiske Vinduer, som delvis kræver andre Etagehøjder end de nuværende, saaledes at Borgen i Hovedtrækkene maa have staaet fuldført før Frederik 2's Tid og i det mindste for nogle af Murenes Vedkommende kan naa tilbage til Bispetiden. En Ejendommelighed ved Spøttrup's Anlæg er de dobbelte Grave, som løber i regelmæssig, retvinklet Firkant og mellem sig har en Jordvold saa høj, at den paa Østsiden næsten rager op til Bygningens Tagskæg. Selv om nymodens Anlæg har gjort alvorlige Indgreb i disse Jordværker, giver dog endnu de grønne, græsklædte Volde et Præg af Kraft og Styrke, som i høj Grad forøger dens arkitektoniske Virkning (Billede Bind I, S. 350).

Lige saa ærværdig som Spøttrup, men mindre berømt er *Østergaard* i Salling (Aasted S. Harre H.), der nævnes første Gang paa Dronning Margretes Tid under Navnet „Næsum“ (nu Nissum) og allerede dengang tilhørte den Adelslægt Krabbe, som i sit Vaaben fører en hvid Bjælke paa rødt Felt. Lukas Krabbe flyttede Gaarden et Stykke mod Øst og kaldte den med dens nye Navn. En nu forsvunden eller skjult Bygningsindskrift fortalte, at han Tirsdag før Midfaste 1516 lod lægge den første Sten til Grundvolden, og selv om Voldene nu er sløjfede og Gravene for største Delen fyldte, er selve hans Bygværk bevaret til vore Dage, fire sammenbyggede, nu hvidkalkede Munkestensfløje, som omslutter en usædvanlig lille Gaardsplads, og hvoraf de to ender med Trappegavle. En noget lignende Karakter har *Jungetgaard* (Junget S. Nørre H.), der opførtes af Kristian 3's betroede Mand Herman Skeel, for hvem alle Kirkens og Præsternes Fæstere i Halds Len 1549 maatte køre et Læs Mursten fra Halds Teglgård til Junget; oprindelig har Gaarden været en Vinkelbygning, udadtil af Grundmur med Trappegavle, indad af Bindingsværk (ligesom Aalborghus), men den firkantede Borggaard har dog ogsaa paa de to andre Sider været værnede af høje, faste Spærremure, som delvis er bevarede, og trods den udstykkede Gaards nuværende Forfald omgives den stadig af sine Borggrave. Et rigere, mere afvekslende Præg har den fjerde gamle Herregaardsbygning paa Salling, *Krabbesholm* (opr. Skovshoved) ved Skive, (Resen S. Hindborg H.), der er oprettet paa Kong Hans' Tid og har faaet sit nuværende Navn af Lukas Krabbes Søn Iver, som ogsaa ejede Østergaard, og som har opført Hovedbygningens Nordfløj. Efter hans Død fuldendte hans Enke Byggearbejderne. Medens to Sidefløje er lave Bindingsværkslænger fra 18. Aarh., har det ældste, anselige

Tjele. Tjele Sogn, Sønderlyng Herred.
(Hude fot.)

Lerkenfeld. Vesterbølle Sogn, Rinds Herred.
(Chr. Axel Jensen fot.)

Hus røde Grundmure, hvori der er blandet en Mængde Granitkvadre; Gaardsiden brydes af en Karnapbygning, sammenvokset med et rundt Trappetaarn, der sikkert er en lidt yngre Tilbygning ligesom det ottekantede Hjørnetaarn paa Nordvesthjørnet; efter Sigende skal et tredje Taarn være nedrevet, men det har dog kun været en „Hemmelighed“. De høje Trappegavle prydes af livligt grupperede Blendinger, og rundt om i Murfladerne er der mange andre Blendinger i Form af Kors, Skjolde eller Cirkler.

Ogsaa i andre af Amtets Herreder findes interessante Herregaardsbygninger fra Christian 3's og Frederik 2's Tid. I Rinds H. ligger den smukke *Lynderupgaard*, et trefløjet Anlæg, i hvis ene Sidelænge der staar et lille, maaske middelalderligt Kampestenshus, medens de to andre Fløje er af Bindingsværk i to Stokværk; Façaden med dens glatte Knægte og dens krydslagte, af nyere Vinduer brudte Fyldetømmer minder om aalborgensiske Bygninger. Paa Gaardspladsen findes en mærkelig gammel Vandkunst, og et udskaaret Vindue er maaske det ældste i Danmark, stammende fra Bygningens Opførelsestid. Gaarden købtes 1416 af Viborgbispen, afbrændtes i Grevefejden og erhvervedes nogle Aar senere af Kristoffer Rosenkrans til Hevringholm, hvis Navn sammen med Aarstallet 1556 har staaet paa en nu forsvundet Dørhammer, og som sikkert har været dens Bygherre. Lidt yngre er *Lerkenfeldt* (Vesterbølle S., Rinds H.), som tidligere hed Bonderup, og som først fik sit nuværende Navn c. 1700, da den nogle Aar tier var Stamhus i Lerchernes Eje. Den er dannet af to mindre, middelalderlige Gaarde, Bonderup og Kokholm, som sammenkøbtes 1555 af Jørgen Lykke til Overgaard. Denne rige Adelsmand har bygget Hovedbygningen, som før har været firfløjet, men som nu kun bestaar af en lang Sydfløj og to kortere og lavere Sidefløje, alle tre af hvidkalkede Munkesten. Tæt ved det ene Hjørne rejser der sig et rundt, svært Vindeltrappetaarn foran Hovedlængen, der ogsaa paa Ydersiden har et Par mindre Udbygninger, og som konstruktivt set er meget ejendommelig, idet de tilsyneladende saa faste Mure er byggede som Beklædning af et Bindingsværksskelet med svære, to Stokværk høje Stolper.

I Sønderlyng H. ligger *Tjele*, en gammel Gaard, der nævnes første Gang 1392, da den delvis erhvervedes af Viborg Domkapitel, medens en anden Part af Gaarden vedblev at være i Adelseje (Slægten Løvenbalk). Bekendt er „den skotske Kvinde paa Tjele“, der kæmpede saa haardt for at faa sit Ægteskab med Mogens Løvenbalk anerkendt, Genete Cragengelt, efter hvem Gaarden gik i Arv til hendes Svigersøn og

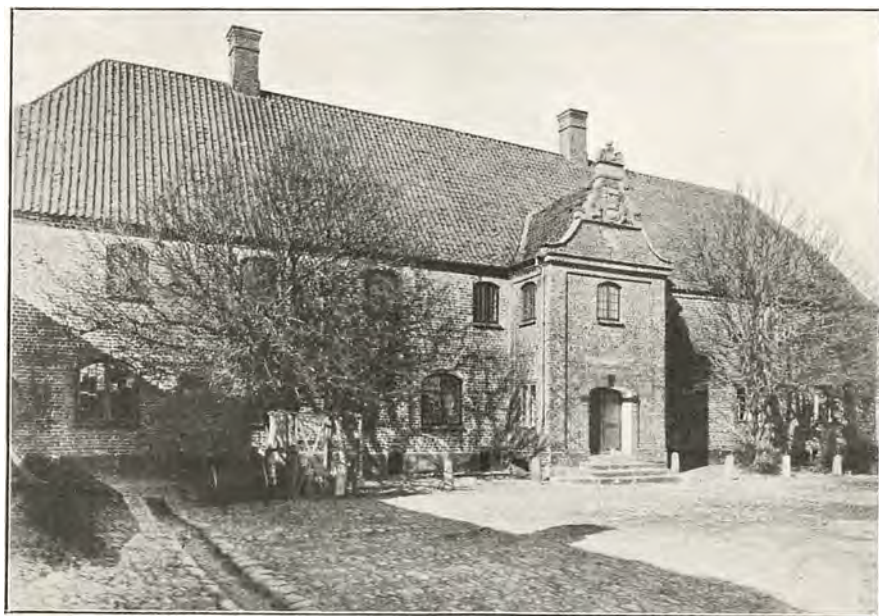

A. Begtrup Christiansen : Spøttrup.

Krabbesholm ved Skive.
(Hude fot.)

Kaas. Lime Sogn, Rødding Herred.
(Hude fot.)

siden til hans Søn Rigsraad Jørgen Skram. Denne byggede den mest fremtrædende Del af det store, firfløjede, dels røde og dels hvidkalkede Gaardkompleks, Husvinklen i Borggaardens nordøstre Hjørne og en stor Karnap ud mod Øst, alt af Munkesten med Buefriser og Prydgavle i Ungrenæssancestil (nu uden Kamme). Over Porten er indsat en Sten fra 1585 med Indskriften:

Vi bygge her Huse og store Fæste,
end og vi ere kun fremmede Giæste.
Gud unde os her saa at bygge og boe,
at vi kunne naae den evige Roe.

Ogsaa de andre, lavere Bygningspartier er delvis gamle, og selv om Tjele afbrændtes i Grevefejden, er Sydfløjen, som er bygget i Munkeskifte, maaske sentmiddelalderlig; et Værelse i denne Fløj har kalkmalede Vægmonstre i sentgotisk Stil. Siden 1759 er Tjele Stamhus i Lüttichauernes Eje.

I Fjends H. ligger *Staarupgaard* (Højslev S.) og *Taarupgaard* (Taarup S.), der paa Frederik 2's Tid begge tilhørte Slægten Kaas og sikkert er opført af den bekendte Kansler Niels Kaas († 1594), *Staarupgaard*, udenom hvis Grave der er Spor af Volde, er nu en lang, hvidkalket Længe med Blendingsgavle, *Taarupgaard* (siden 1698 Stiftelse) er trelænget med Sidefløje af Bindingsværk, men begge Bygninger skal have mistet deres oprindelige Taarne og *Staarup* endogsaa en hel øvre Etage. Langt mere imponerende virker *Ulstrup* (Vinge S., Middelsom H.), Amtets stateligste Renæssancegaard. Efter at denne Gaard var nedlagt af Dronning Margrete, genoprettedes den paa Frederik 2's Tid af Christen Skeel til Fusingø, som før sin Død 1595 opførte den nuværende Hovedbygning Nordfløj. Det blev dog først hans Søn Rigmarsk Jørgen Skeel, der gav Bygningen dens egentlige Anseelse, idet han 1617—22 byggede Sydfløjen og den lave Østfløj. Over den sidstnævntes Tag rejser sig et lille Porttaarn med Spirhætte over en rig barok Sandstensportal, prydet med romerske Krigerstatuer, og de to højere Sidelængers Østgavle flankeres af to ottekantede Hjørnetaarne, en velafvejet og rigt vekslende Gruppering (Billede Bd. I S. 364). Den røde Gaard omgives af en Have med gamle Alléer. En ret anelig Bygning fra Christian 4's Tid har *Kaas* i Lime S. (Rødding H.), oprindelig Stamsæde for Adelslægten Kaas, men allerede i Middelalderen i andre Slægters Eje; det enlængede Hovedhus opførtes 1635 af Niels Krag, hvis Vaaben ses paa en Sten over Dørkarnappen. Mindre anelig er *Vindumovergaard* (*Vindum* S. Middelsom H.), bygget 1648 af Rigmarsken Anders Bille.

I Hovedbygningen paa det fra Blichers Fortælling kendte *Avnsbjerg* (Sjorslev S. Lysgaard H.) findes Rester af Bindingsværk fra Renæssancetiden, som dog senere er stærkt omsat, og en Bindingsværksgaard er det nærliggende *Marsvinslund* i Vium S., oprettet 1654 af Jørgen Marsvin, Avnsbjerg Ejer.

Mellem de yngre Herregaardsbygninger kan fremhæves *Bidstrup* (Granslev S., Houlbjerg H.), et smukt Eksempel paa en lav, trelænget Barokgaard, hvis Borgegaard er aaben ud mod Ladegaarden; Bygningen er opført 1698 af Generalløjtnant Johan Rantzau, men har sikkert først faaet sit nuværende Præg af Etatsraad G. H. de Lichtenberg, som erhvervede B. 1749 og gjorde den til Stamhus i sin Slægt; de svungne Gavle og Kvistene med Metalstjernerne minder om andre Lichtenbergske Bygninger. *Palstrup* (Højbjerg S., Lysgaard H.), der tidligere har haft flere Fløje, er opført paa sin nuværende Plads af Oluf Parsberg i 1630'erne, men henimod Midten af 18. Aarh. helt ombygget af Major Janus Friedenreich. *Eskjær* i Grinderslev S. (Salling Nørre H.) er bygget over ældre Kældermure 1761, *Astrup* i samme Sogn 1773 og 1786. Det nuværende *Hald*, en lang, lav, rød Længe med en taarnagtig Midtpavillon, opførtes 1789 af Landsdommer Fr. Schinkel, fra hvis Tid ogsaa Gaardens store, franske Have stammer. Endelig er *Fusingø* (Aalum S., Sønderlyng H.) flyttet til sin nuværende Plads og bygget c. 1795 af Chr. L. Scheel-Plessen, efter at en anselig Renæssancegaard fra 1580'erne var nedbrudt nogle Aar forud.

Af det gamle Slot *Skivehus*, hvis Bygninger næppe nogensinde har været betydelige, er kun bevaret en enkelt Kælderruin i den nuværende Herregaardshave.

KIRKER

Af Mag. art. CHR. AXEL JENSEN

Viborg Domkirke, Vor Frue eller S. Maria, er Landets anseligste Granitkirke og sikkert i det hele det største Bygningsværk af dette haarde og vanskelige Materiale. Stenkirken blev vistnok grundlagt omtr. 1130 af Biskop Eskil og fuldendt af Biskop Niels omtr. 1170. Den minder i afgørende Hovedtræk om Ærkestiftets kun lidt ældre Domkirke i Lund; begge Bygninger er typiske romanske Storkirker baade i Plan og i Rejsning, med to store Taarne i Vest, tredelt Skib. Korsarme og apsismykket Kor, under hvis højtliggende Gulv der er indrettet en hvælvet Kryptkirke, og Dekorationen af de to Kirkers

Apsider viser store Ligheder. Paa et enkelt Punkt er Vor Frue i Viborg rigere end S. Laurentius i Lund, idet Korets Østhjørner er formede som Smaataarne, men iøvrigt virker den langt strængere og alvorligere. Skønt Granitten er tilhugget med stor Dygtighed, og skønt Søjlehovederne fra Triforierne (de tredelte Aabninger mellem Midtskibet og Sideskibenes Tagetage) er elegant ornamenterede, har Byggestoffet dog tvunget til Maadehold i det dekorative, og andre Materialer har kun været brugt paa underordnede Punkter, saaledes Al i Kryptens Indervæg og Fraadsten i dens Hvælvinger, medens rhinsk Tuf forekom i Kortaarnenes øvre Partier.

Hvorledes Domkirken i Enkelthederne oprindelig har set ud, er dog meget vanskeligt at sige. I Tidens Løb fik den ikke blot nyere Tilbygninger som tre nu helt forsvundne Kapeller, St. Annas, Vor Frues og S. Kjelds, men desuden er den tre Gange blevet hærget af Granittens eneste alvorlige Fjende, Ilden. Efter en Brand 1501 maatte Vesttaarnene og den øverste Del af Apsis helt ombygges; en mindre Brand 1567 ødelagde paany Tag og Gavle, og endelig levnede den store Brand 1726 blot de skørnede, ildsprængte Mure, hvis Skader ved den paafølgende Istandsættelse kun blev nødtørftigt udbedrede eller skjulte under Puds. I Midten af forrige Aarhundrede var Tilstanden en saadan, at en gennemgribende Restaurering var uafviselig nødvendig, og med Datidens Iver for at genskabe det oprindelige gik man da, med Rette eller Urette, saa vidt, at man nedrev de gamle Mure omtr. til Jorden og i Virkeligheden opførte en helt ny Bygning i den oprindelige Form (1864—76). Arbejdet lededes af Arkitekt Nebelong og fuldendtes af H. B. Storck. Hist og her kunde der bruges gamle Skulpturer, men af det oprindelige Murværk staar nu kun den stemningsfulde Krypt med dens seks Granitsøjler og dens tolv Hvælvinger, hvor der op i Kristian 4.s Tid blev sunget „Ottesang“ (jydsk „Vottesang“, hvilket med Urette er blevet forstaaet som Vaadesang for Kong Erik Klipping). Efter Mordet i Finderup 1286 blev Kongens Lig jordfæstet foran Højalteret, men den sidste store Brand naaede ind i Graven og levnede blot nogle Smaastumper af Gravens Udstyr; dens Plads er nu mærket med en moderne Sten. Af gamle Gravminder er iøvrigt bevaret en Ligsten over Biskop Niels Glob († 1498) foruden enkelte yngre Sten, Epitafier og Kister, og Ilden har mærkeligt nok skaanet et enkelt, sentkatolsk Krucifiks samt Kirkens store, syvarmede Lysestage, „Lyskloven“, der ifølge sin Indskrift er forfærdiget i Lübeck 1494 og skænket af Kanniken Peder Povlsen. Af det ret grove og plumpe Træinventar fra 1726—30 eksisterer kun Stumper, det passede

Viborg Domkirke under Opførelse ca. 1871. T. v. det nu nedrevne Ständerhus; i Forgrunden Blichers Mindesmærke, nu paa Borgvold.

Viborg Domkirke.
Vestfacade og Taarne efter
Ombygningen.
(Chr. E. Jørgensens Eff. (Zacho) fot.)

Set mod Koret. Viborg Domkirke.
(Chr. E. Jørgensens Eff. (Zacho) fot.)

Set fra Koret. Viborg Domkirke.
(Chr. E. Jørgensens Eff. (Zacho) fot.)

ikke i den restaurerede Kirke. Men det kan desværre ikke nægtes, at det nyeste Udstyr af Altertavle og Prædikestol viser vor egen Tids svigtende Ævner til at løse den Slags Opgaver, og som Bygningen staar, virker den tørt og kedeligt trods al Stilkorrekthed og trods den Dygtighed, hvormed Arbejdet er gjort; Tage og Taarne er alt for regelmæssige; Murfladerne mangler de gamle Kvaderkirkers livfulde Farvespil, der opstaar ved Brugen af Kampestenene fra den danske Jord. Ny Kunst bliver ikke straks gammel! Men Viborg kan dog lære os meget om, hvorledes en romansk Domkirke har set ud, og det indre har faaet nyt Liv og kunstnerisk Genfødelse ved de herlige Fresker og Dekorationer af Joachim Skovgaard (1899—1910). Dybt paavirket af middelalderlig italiensk Maleri har Kunstneren formaaet at genfortælle Bibelhistorien i en Aand og Tone, der føles som hjemlig og dansk — man fristes til at sige grundtvigiansk i Ordets bedste Forstand. Der er mellem de talrige Billeder skønne, gribende og rørende Scener, som taler enhver til Hjertet, og med saa høj kunstnerisk Kultur er Freskerne udførte, at de ikke paa et eneste Punkt bryder Kirkens Arkitektur, men tværtimod fremhæver og forskønner den.

Foruden Domkirken ligger i *Viborg Søndresogns Kirke*, som hørte til Sortebrødrenes Kloster, en anelig Murstensbygning i Overgangsstil mellem romansk og gotisk, fra Tiden c. 1275. En forsigtig Istand sættelse i de seneste Aar har paany ladet adskilligt af den gamle Arkitektur komme bedre til sin Ret, saaledes Korets høje, slanke, trekoblede Vinduer. Det spinkle Taarn, der har afløst en Forgænger fra 1605, er moderne (1871). Det ejendommelige Inventar stammer fra Aarene efter den store Brand 1726, som ogsaa hærgede denne Kirke; Stolestaderne er dekorerede med omtr. 200 Malerier, hvis religiøse, rebusagtige Symboler er prægede af Pietismens Aand. Ogsaa Altertavlen er kommet til Kirken efter Branden, men den blev da skænket til Menigheden af Kong Frederik 4 og har før staaet i Kapellet paa det gamle Københavns Slot. Den er fint, rigt forgyldt Billedskærerarbejde fra Antwerpen, skaaret omkring Aar 1520.

Af andre gejstlige Bygninger er der i Viborg kun levnet Rester af *Graubrødreklosteret*, hvis nordre og vestre Fløj (overpudsede, sentmiddelalderlige Murstensbygninger) siden 1541 har tjent som „Hospital“. Selve Klosterkirken, som Hans Tausen erobrede fra Munkene, blev brugt som Sognekirke indtil 1812, men derefter jævnet med Jorden; den laa i det Anlæg, der nu bærer Navnet Tausens Minde. Af Stiftstadens andre Klostre, af dens tolv katolske Sognekirker og dens Kapeller kender vi foruden Navnene kun spredte Smaafragmenter.

Viborg Domkirke. Krypten.
(M. Lundbo fot.)

Viborg. Søndresogns Kirke set fra Syd.
(Stenders Forlag)

Rybjerg Kirkes Portal.
(Hude fot.)

Viborg. Søndresogns Kirke set fra Vest.
(Chr. E. Jørgensens Eftf. (Zacho) fot.)

Ogsaa ude paa Landet er en Række Kirker forsvundne efter Reformationen. I Salling Nørre Herred laa nu *nedrevne Kirker* i Grettrup (Junget S.) og vistnok i Lund (Selde S.), i Harre H. Frue K. (Harre S.), i Fjends H. Igelsø (Fly S.), i Rinds H. Mindrup (Tostrup S.), Svingelbjerg (Vesterbølle S.) og Hejring (Klejtrup S.), i Sønderlyng H. Hvidding (Vorning S.) og Fovlum (Tjele S.), i Middelsom H. Faldborg (Vindum S.) og et Kapel i Hjermind S. samt den først 1777 nedlagte Torup Kirke i Langaa Sogn, i Hids H. (foruden Allingkloster) Engesvang (genoprettet som Sogn 1897) og et Kapel i Svostrup S., i Houlbjerg H. Njær (Havrum S.), i Lysgaard H. et Kildekapel (Almind S.) samt Ungstrup (Torning S.). Paa *Grathehede* i Torning Sogn har man 1864—65 opbrudt de sidste Rester af det Bodskapel, som var rejst paa Pladsen, hvor Svend Grathe faldt; senere har man genfundet hans Grav, der var dækket af en tagformet Granitsten, og hvori der laa et mandligt Skelet med Øksehug i Hovedet; paa Gravens Sted er der 1892 rejst en af Thor Lange bekostet Mindestøtte. I *Finderup* (Nørlyng H.) var det ikke mindre berømte Mordkapel, som mindede om Erik Klippings Drab 1286, og som stod noget Vest for Sognekirken, formodentlig paa samme Sted som Laden, hvori Kongemordet foregik. Ogsaa denne Bygning er helt forsvunden, men her er Pladsen ligeledes mærket ved et moderne, af Thor Lange bekostet Mindekors.

Finderupkapellet var bygget af brændte Mursten, men Grathehedekapellet og en Række andre af de forsvundne Kirker opførtes med Kampestenskvadre ganske som de endnu bevarede Kirkebygninger. Domkirkens store Eksempel har gjort sig stærkt gældende og lokket til Efterfølgelse, hvad der særlig ses af de Granitportaler, som indrammer de oprindelige Indgangsdøre, hvis de ikke i enkelte Tilfælde er flyttede til nyere Indgange fra Vest. I ingen anden Egn af Landet findes der saa mange *søjlesmykkede Portaler* som i Herrederne om Viborg. Stundom nøjes de med enkle Halvsøjler (Vammen, Almind, Kragelund), stundom er der Helsøjler (som f. Eks. den nydelige Portal i Ørum K., Fjends H.); men der kan ogsaa være to Par frie eller halve Søjler paa hver af Dørens Sider, og paa de aneligste Portaler stiger Tallet til ialt seks Helsøjler, saaledes som det findes paa Tapdrup, Vorning, Bjerregrav, Vinkel og Aalum Kirker. Til Søjleparrene svarer en, to eller tre runde Buer, og Feltet under den inderste Bue er gjerne udfyldt med en Tympanonsten, som jævnlig er glat eller blot smykket med et simpelt Kors, men i enkelte Tilfælde ogsaa kan være prydet med Relieffer. Over Kragelund Kirkes Syddør ses saaledes to

Viborg Søndresogns Kirke.
Altartavlens Midparti — nederlandsk Arbejde fra c. 1520.
(Efter Fr. Beckett: „Danmarks middelalderlige Altartavler“)

Joakim Skovgaard: „Abrahams Offer“. Freskomaleri i Viborg Domkirke.
(Chr. E. Jørgensens Eff. (Zacho) fot.)

Joakim Skovgaard: „Indtoget i Jerusalem“ og „Lazari Opvækkelse“.
Freskomaleri i Viborg Domkirke.
(Chr. E. Jørgensens Eftf. (Zacho) fot.)

Viborg. Stiftsammandsgaarden.
(Hude fot.)

Viborg. Den nye Landretsbygning.
(Chr. E. Jørgensens Eftf. (Zacho) fot.)

Viborg. Hospitalet, set fra Øst.
(Hugo Matthiessen fot.)

Viborg. Hospitalet, set fra Nord.
(Hugo Matthiessen fot.)

Viborg Domkirke. Parti af Absiden.
(Hude fot.)

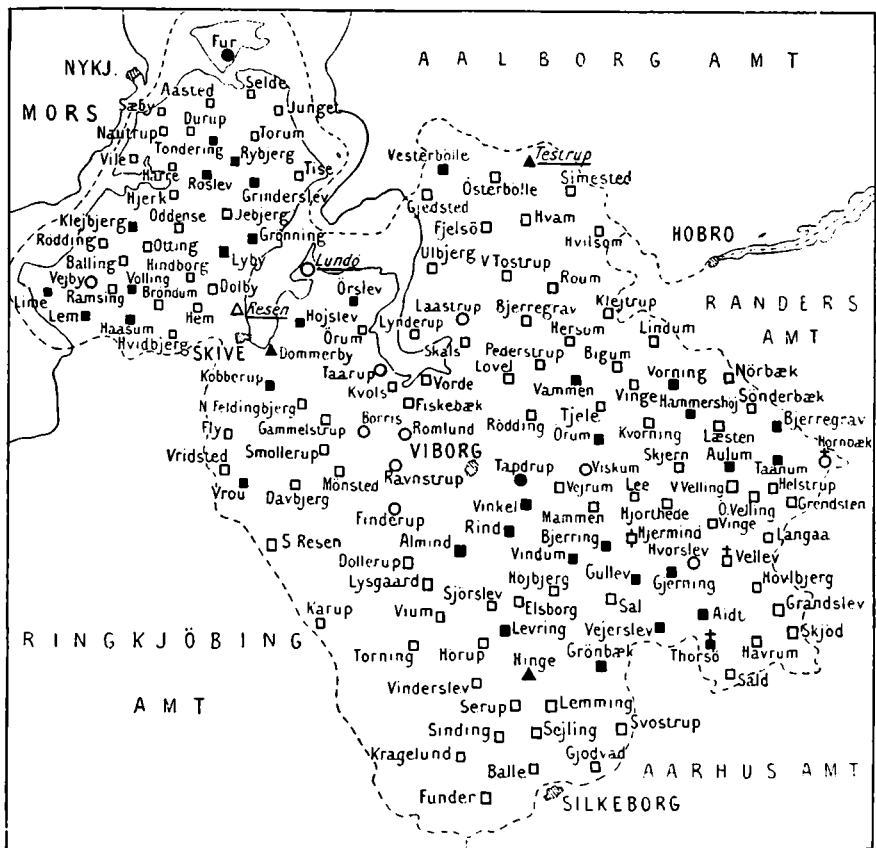

Viborg Domkirke. Parti af Krypten.
(M. Lundbo fot.)

Løver og en Runeindskrift: „Ase bad Wagh rist“; over Skjern Kirkes Syddør er der ligeledes Løver, over Vinderslevs Norddør en Løve og en Ørn, og over Aalum Kirkes Sydportal afbildes Maria med Barnet, de hellige tre Konger og Flugten til Ægypten. Selve Søjlerne har gerne Tærningkapitæler og Profilbaser, men der kan forresten fra første Færd være byttet om paa de to Led, hvis Dekorationer i enkelte Tilfælde viser slaaende Overensstemmelser med selve Domkirken Stenhuggerarbejder. Særligt gælder dette Portalerne i Hørup, Serup, Vinderslev, Levring og Almind (alle i Lysgaard-Hids Herreder).

Foruden i Egnene Syd og Øst for Viborg findes der ogsaa en Del Søjleportaler i *Salling*, hvor en Tympanon i Grønning er prydet med en stor Løvefigur, og hvor der over Rybjerg Kirkes Sydportal er hugget den hellige Biskop Nicolaus. I Enkelthederne er Søjlerne her dog grovere og mere hjemmegjorte end andetsteds, og det samme gælder ogsaa anden Granitkulptur paa Sallinglands Kirker, saaledes de ejendommelige, slyngede Drager, Ryttere, Havfrue og andre Figurer paa de mange Billedkvadre i Lem Kirke, hvis Apsis er søjlesmykket. En ikke mindre interessant Sallingkirke er Lime, hvis Skib mod Sædvane er bygget af raa Kampesten, medens Koret (med Løver paa Hjørnerne), Apsis (med et Par Halvsøjler) og Taarnunderbygningen med dens Rundbuefriser er af Kvadre; særlig ejendommelig er den tilmurede Nordportal, hvis Rundbue har engelsk-normanniske Profiler.

Mellem Amtets Granitkvaderbygninger findes tre Klosterkirker. *Grinderslev Kloster* i Salling, som nævnes første Gang 1176, og som beboedes af Augustinerkanniker, har af sit middelalderlige Anlæg kun bevaret den anselige Kirke, der i den senere Middelalder fik Taarn og Udbygninger paa Nordsiden samt Hvælvinger, men dog har beholdt sin Apsis med Halvsøjle-Arkader og en Syddør, flankeret af to smukke Relieffer, forestillende en Drage og en Løve. *Ørslevkloster* i Fjends H., der husede Nonner af Benediktinerordenen, nævnes i de skriftlige Kilder første Gang 1268, men at Klosterstiftelsen er 50—100 Aar ældre, viser Kirken, der iøvrigt ikke frembyder særligt interessante Enkeltheder; den ligger som Nordfløj i den nuværende Herregaard, hvis hvidkalkede, i det 18de Aarh. ombyggede Længer sikkert rummer meget Murværk fra den senere Klostertid. Et tredje Kloster stod en Tid i *Vejerslev* (Hovbjerg H.); dets Munkeorden er ukendt, det nævnes kun en eneste Gang, i Aaret 1203, og det er rimeligvis snart flyttet til Al-ling, men Kirkebygningen, mellem hvis Kvadre der er blandet en Del Alsten og Kildekalk, er dog endnu ret anselig, idet den har to, sikkert

□ Kvader. ○ Raa og kløvet Kamp ☩ Fraadsten. ♂ Limsten. ⚡ Ahl. △ Tegl.
 (Fyldte Signaturer betegner, at Kirken har Apsis, kursiveret og understreget Navn, at den stammer fra gotisk Tid).

Oversigt over Landsbykirkerne i Viborg Amt.
 Forfattet af Museumsdirektør Dr. M. Mackeprang.

romanske Korsarme, ligesom selve Koret har været udstyret med nu nedrevne Apsider.

Blandt de romanske Landsbykirker kan yderligere fremhæves *Grøn-bæk*, (Lysgaard H.), med en anselig, søjleprydet Apsis og Kor, der i sentromansk Tid har faaet en ejendommelig Hvælving med nedhængende Slutsten, og hvis Mure tillige indeholder flere Billedsten. Sjældnere end Apsider, der, som Kortet viser, forekommer paa ialt 37 af Amtets Kirker, er de romanske Taarnanlæg, hvoraf der kendes Rester ved Hvilsom og Tostrup i Rinds H. samt ved Bjerring i Middelsom H.

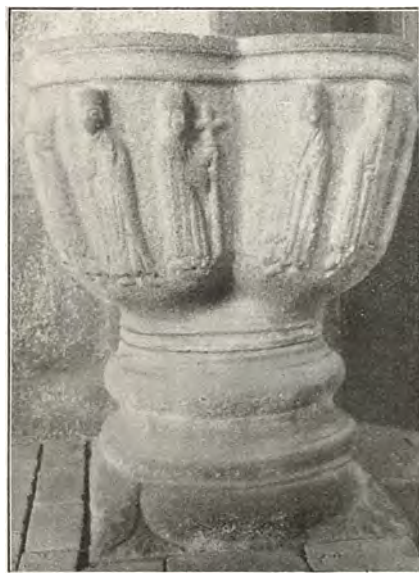
Af interessantere Detaljer kan yderligere f. Eks. nævnes de med Løver eller andre Dyrefigurer smykkede Tympana i Ulbjerg og Mammen samt det paa tilsvarende Sted anbragte Kristusrelief i V. Velling. Paa Sønderbæk K. findes ved Gavlene ejendommelige Konsolsten, der maa have baaret det udhængende Tag. I Funder K. staar med Runer paa Sydportalen „Niklas“ og paa to Kvadre i Mønsted K. Runealfabetet. Endelig kan det nævnes, at den lille Hersom K. i Rinds H. ifølge en nu forsvunden Indskrift skal være indviet S. Laurentii Dag 1150 af Viborgbispen Eskil, der dog døde allerede 1133.

I Sammenligning med alle de talrige Kirker af smukt tilhugne Granitkvadre er der kun faa romanske Bygninger af andre Materialer. Hist og her træffes en Kirke, der helt eller delvis er bygget af raa Marksten (foruden Skibet i Lem, Otting og Vejby i Salling, Taarup og Gammelstrup i Fjends H., Finderup, Ravnstrup og Romlund i Nørlyng H.). Kirken paa Fuur er for en stor Del bygget af Øens Rødsten, Hjermind K. (Middelsom H.) er væsentlig af Al og Hornbæk K. (Sønderlyng H.) af Limsten. I tre af Houlbjærg Herreds Kirker, Hvorslev, Vellev og Torsø, er Granit og Al blandet med Fraadsten. Det sidstnævnte Materiale er ogsaa brugt i *Asmild* ved Viborg, hvor det c. 1170 grundlagte Kloster husede Augustinernonne, der hørte under Domkapitlet. Kirken, som var viet S. Margrete, skal være noget ældre end Klosterstiftelsen; den havde før Reformationen Sideskibe, som endnu spores ved de tilmurede, rundbuede Arkader i Ydermurene, og dens Kor er i 13. Aarh. ombygget med Munkesten og udvidet til Skibets Bredde, medens det lave Taarn er endnu yngre.

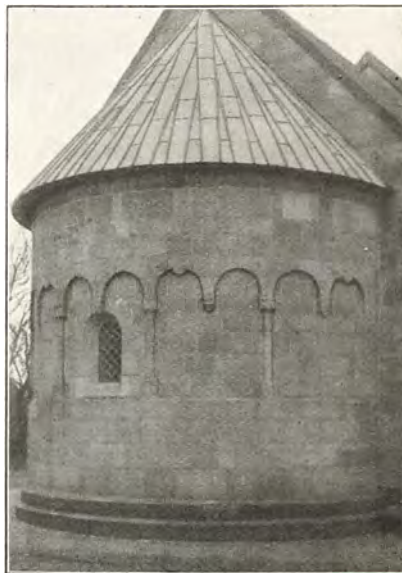
Iøvrigt er romanske og tidliggotiske Murstensbygninger saare sjældne; foruden Klosterkirkerne, hvortil maa føjes *Allingkløster* i Hids H., der nedbrødes efter Reformationen, saa at kun ganske lave Ruinmure nu staar tilbage paa den fredlyste Tomt, kan kun nævnes Dommerby, Testrup samt Apsiden ved Hinge K. Næsten lige saa ualmindelige er fuldstændige gotiske Kirker, mellem hvilke man vistnok kan regne Lundø og Borris, begge i Fjends H. I den sidstnævnte findes der dog ogsaa Kvadre af en ældre Kirke, og det samme gælder den sentgotiske *Vor Frue K.* i Karup, hvor der findes en Tympanon med Kristus, omgivet af Evangelisttegn. En hellig Kilde, hvis Plads var lidt sydøst for Kirken, og som vældede frem lige ved et lille Kildekapel (undersøgt 1906 og fredlyst), gjorde Kirken til et bekendt Valfartssted, hvor der tilmed paa Reformationstiden fandtes et undergørende, grædende Mariabillede (omtalt og afsløret i Digtet Peder Smed og Adser Bonde). De store Besøg og de rige Gaver har sikkert muliggjort Ombygningen,

Tapdrup Kirke, Nørlyng Herred.
(Chr. E. Jørgensens Eftf. (Zacho) fot.)

Font i Lyby Kirke.
(Hude fot.)

Grinderslevs Kirkes Apsis.
(Hude fot.)

og Kirken fik da Korsarme og en fensidet Apsis, som nu atter er nedrevet sammen med Taarnet, saaledes at kun det rummelige, overhævede Skib staar tilbage. I Fundamenterne af Koret er der fundet et lille Pilgrimstegn af Bly med Jomfru Marias Billede (nu i Nationalmuseet); udskaarne Figurer og andet fra Valfartstiden er kommet til Viborg; i Kirken selv findes et Par af de 1505 forfærdigede Korstole. Bedre bevaret staar den gamle Købstadskirke i *Skive*, der rummer en romansk Kærne, men som iøvrigt er ombygget i den seneste katolske Tid, kort før dens rige Udsmykning med Kalkmalerier.

Hvad sentgotiske Tilbygninger angaar, har henimod de fire Femte dele af Landsbykirkerne faaet tilbygget Taarne, i Almindelighed af sædvanlig Form, men stundom ret smaa, slanke og aabne mod Vest; alt i alt staar kun godt 30 Kirker kullede. Langt større er Antallet af Bygninger, der endnu har Bjælkeloft; kun en enkelt eller højest et Par Kirker i hvert Herred er helt overhævet og kun lidet større er Tallet paa de Kirker, der har Korhælvning, medens 113 Kirkerum er fladloftede.

Stundom kan Taarnene være prægede af Renæssancestilen (f. Eks. Aalum). Enkelte Kirker (Rødding, Taarup) har Tøndehælv fra Renæssancetiden, og fra 1766 stammer Frederiks K. paa Alheden. Samme Aar ombyggede Lichtenberg næsten helt Bidstrups Sognekirke Granslev (Houlberg H.).

Romanske *Kalkmalerier* er i de senere Aaringer fremdragne i Grøn-bæk, hvor Apsis er smykket med et Kristusbillede omgivet af de fire Evangelisttegn, i Hvorslev, hvor der paa Triumfvæggen er malet Maria og Ærkeengelen Michael, paa de andre Vægge enkelte Scener af Kristi Barndomshistorie, og i Vellev, hvor der fandtes fragmentariske Fremstillinger af Legenden om Kejser Heraklius' Generobring af det hellige Kors. Mellem de yngre Malerier er de smukkeste ubetinget Dekorationerne i Skive gamle Kirke, hvis Hælv 1522 prydedes med Billeder af Treenigheden, Engle, Apostle, Frelserens legendariske Familie, Martyrer, hvorimellem St. Olaf, St. Knud Konge og St. Knud Hertug, samt Kirkefædre, blandt hvilke Nordens Apostle St. Ansgar og St. Rimbert og de jyske Helgener St. Kjeld og St. Thøger, alt ialt en Helgenrække saa rig som intet andetsteds i Landet; de mange Figurer er anbragte i Blomsterbægere, saa at de synes at vokse af det slyngede, sentgotiske Rankeværk. Andre sentgotiske Malerier findes i Hindborg, Hvidbjerg, (Bisp og S. Knud Hertug), Hjerk (S. Jørgen) og Vejby (S. Anna og Maria), alle fra Aarene umiddelbart før Reforma-

tionen. Lidt ældre er en kalkmalet Indskrift i Balle Kirke, som oplyser, at Korhvælvet blev bygget 1494, og Malerier i Vinderslev, hvor i Skibets Hvælv findes en Dommedagsscene samt en Illustration til Fablen om Ræven, som hænges af Gæssene, medens Korhvælvet c. 1560 er overmalet med nydelige Renæssancedekorationer (Niels Skeels og Hustrus Anevaaben). Omtrent samtidige med disse yngre Malinger er Billeder og Dekorationer i Oddense, Aasted (1563) og Grinderslev.

Som det efter de mange gode, romanske Kvaderstenskirkers var at vente, findes der mellem Amtets Kirkeinventar smukke, tidligt middelalderlige *Døbefonte*. I Reglen er de sikkert huggede af de samme Stenhuggere, der har arbejdet paa Kirkerne; saaledes forekommer de rigt dekorerede Fonte af den særlige nørrejydske Type, med Dobbeltløver, i Variationer, som stemmer med de arkitektoniske Skulpturer. Særligt talrige er disse Løvefonte repræsenterede i Houlbjerg H., men ogsaa i de andre Herreder findes de i et Par eller flere Eksemplarer. Herfra maa dog undtages Salling, hvor der til Gengæld forekommer andre interessante Granitfonte, saaledes som Seldefonten med Runeskrift, der kan tydes: „Gudliv gjorde. Renselsen finder den, som vil, i Fonten,“ Limefonten med Billeder af de jagede Dyr, som flokkes om Livstræet, og af Kampe mellem gode og onde Magter, samt de to ensartede Fonte i Lyby og Torum, hvis firkløverformede Kummer er omgivne af en hel Række staaende, gejstlige Figurer. I Grønning K. findes en Fontefod af Sandsten med stærkt fremspringende Løvehoveder, hugget af den gullandske Mester Hegwaldr, men iøvrigt forekommer gullandske Fonte kun yderst sjældent (Grønbæk, Langaa).

Blandt de mange, af Kvadre murede Alterborde kan særlig nævnes det i Volling, hvis mægtige Granitplade hviler paa fire Søjler; et lignende fra Rødding K. findes nu i Nationalmuseet. Vievandskar forekommer i Mammen og i Karup, hvor det endnu sidder paa sin oprindelige Plads. I Lyby (Salling) staar under Prædikestolen en ejendommelig, sentromansk Træstolpe. Men iøvrigt er Amtet ikke rigt paa Træinventar fra katolsk Tid, særlig ikke paa sentgotiske Altertavler. Bortset fra den smukke Tavle i Viborg Søndresogns K. er der kun katolske Altertavler i fire Kirker (Aasted, Lundø, Hvilsom og Skjern). I Torning K. staar paa Alteret et sentgotisk Alabastrelief. Betydeligt større er selvfølgelig Tallet af enkelte Figurer og af Lægmandskrucifikser, blandt hvilke der forekommer en ganske ejendommelig, ogsaa i Thy og paa Mors kendt Type, med store, udskaarne Bloddraaber, sikkert fra Tiden

omtr. 1400. Nogle af de middelalderlige Stolestader fra Karup er flyttede til Sjørslev, og desuden findes i Grinderslev Klosterkirke smukke Stagedavle med Adelsvaaben, af hvilke de ældste er skaarne 1478 paa Befaling af Bertel Kaas til Nørsgaard.

Forsaauidt Amtets Renæssance-Inventar er kendt, synes det at vise, at den gamle Stiftsstad ikke har kunnet hævde sig efter Reformationen som ledende Haandværkerby, og at det i det mindste for en Del har været Herregaards- og Landsbykunstnere, som har tilfredsstillet Kirkenes stærke Behov til Snedkerarbejde. Faste Værkstedegrupper er det endnu ikke muligt at konstatere, hvorimod man synes at spore Indflydelser fra Naboamterne. Et smukt Herregaardsarbejde er Prædikestolen i Tjele K. med dens elegant skaarne Vaaben fra c. 1580. Den noget yngre Prædikestol i Fuur har staaet paa Tværs af Kirken foran Korbuen. En ret usædvanlig, rundbuet Fløjaltertavle fra 1598 findes i Houlbjerg K., anselige og gode Højrenæssancetavler forekommer f. Eks. i Taarup (med Niels Kaas' Vaaben), Vejerslev (1595), Aidt (1601) og Skive, Senrenæssancetavler i Hjermind (hvor der paa underordnede Pladser forekommer Relieffer af Merkur og Venus), Hjorthede (1623) og Asmild (1625), hvor ogsaa Prædikestolen er et anseligt Arbejde fra samme Periode. Bruskarokke Snitværker synes at være sjældne (Prædikestol i Grønbæk 1686), og at mange Kirker paa denne Tid kom i slemt Forfald, derom vidner baade Biskop Søren Lintrups Visitatsbøger (1720—25) og de paafaldende mange Inventargenstande fra 18. Aarh., som endnu findes i Amtets Kirker, f. Eks. Altertavler i Lee (1734), Rødning, Karup (1745), Prædikestol, Korgitter, Font og Stader i Tapdrup (1788). Adskillige Steder findes Stolestader med talrige Malerier af lignende Art som i Viborg Søndresogns K. (f. Eks. i Ørum, Vrove og Hersom), og i det hele har Stiftstadens Genrejsning efter Branden sikkert haft sin Betydning for Landsbykirkernes Udsmykning. Hvad Tidens Barok og Rokoko skabte, fik som Regel et meget provinsielt Præg, men de smukke, samtidige Stafferinger gør dog ogsaa denne Tids Udstyr hyggeligt og kønt. Gode Eksempler paa Kirkeinteriører, der er stemte i det 18. Aarh.s Farver, er Asmild (malet 1777), Lee og Rødning.

Udenfor Kirke og Kirkegaard staar et enkelt Gravminde, et lille, nu fredlyst Granitkors fra den ældre Middelalder, der er rejst paa et Markdige ved Herregaarden Astrup (Grinderslev S., Salling); sandsynligvis er det et af de „Mordkors“, hvoraf der tidligere var mange i Landet. Gavlsten, som har hørt til en nu forsvundet prismeformet Ligsten, er derimod de to ejendommelige Granitkors, som staar paa Vin-

Rødding Kirke, Nørlyng Herred.
(Hude fot.)

Viborg. Stiftsprovstegaarden i Baggrunden.
(H. M. fot.)

Tjele Kirke. Gravmæle over Ritmester
v. Lewetzau († 1737).
(Hude fot.)

derslev Kirkegaard, det ene med Billede af en Smed og hans Værksted, det andet med Fremstilling af en Økse, en Kirkeklokke og et Stykke Murværk, alt vidnende om, at her er jordet en kunstfærdig og alsidig Haandværker, en Smed i Oldtids Betydning. Flere andre Gravsten fra den ældre Middelalder bærer Runeskrifter; paa Vejerslev-Stenen læses: „Ivar hug disse Runer over sin Broder Skalme“, paa V. Velling-Stenen: „Lodæns Grav“, paa Hvidbjerg-Stenen: „Beder for Bo“, paa Sal-Stenen Kvindenavnet „Ingerd“ og paa en anden Sten ved samme Kirke en latinsk Runeskrift over Narve. Samtidige Indskrifter med latinske Bogstaver forekommer, som sædvanlig meget kortfattede, i Vinkel over Ubbe, i Vejerslev over Margareta og Petrus, medens lidt længere latinske Vers i Vammen og Højslev ikke meddeler Navne.

Fra den senere Middelalder er der Stene over Præsten Johannes Avonis († 1480) i Karup og over Biskop Niels Glob († 1498) i Viborg Domkirke begge med Portrætfigurer af de gejstlige. Fra Gravstenenes Blomstringstid under Renæssancen i 16. Aarh. findes smukke Adelssten, næsten alle gjorte af samme, sirligt arbejdende jyske Stenhugger og i de fleste Tilfælde med Portrætfigurer, i Grinderslev over Niels Juel til Astrup og andre, i Aasted over Krabber til Østergaard, i Tøndering over Niels Skeel til Hegnet, i Hvam over Niels Harbou til Lille-Restrup, i Lynderup over Stygge Rosenkrans, i Tapdrup over Frands Dyre, i Tjele over Skrammer til Tjelegaard, i Aalum over Christen Skeel til Fusingø og i Torning over Henrik Sandberg. I Vinderslev er der et anseligt Epitafiemaleri med Portrætter af Niels Skeel († 1561) og hans Hustru, knælende foran en Dommedagsscene, saaledes at Billedet oprindelig har kunnet tjene som Altertavle. I andre Tilfælde findes der baade Gravsten og Epitafier over de samme Personer, saaledes som det er Tilfældet i Ørslevkloster, hvor en Sten med Bomærkeskjold og en malet Indskrifttavle minder om den bekendte Fribytter Mogens Hejnesen, hvis Lig efter Dødsdommens Tilbagekaldelse blev ført hertil 1590 af hans Velynder Hans Lindenov. Anselige Sandstensepitafier fra 17. Aarh. findes i Grinderslev over Erik Lykke († 1591), i Rødding over Verner Parsberg, i Aalum over Christen Skeel († 1659) og i Viborg Domkirke over Malte Sehested († 1661); i Domkirken opbevares desuden en smuk Smedejærns Kapeldør fra 1665. Endelig er der i Taarup et Epitafium fra 1684 over Tønne Juel og i Tjele et lignende, endnu anseligere over G. D. Levetzau, udført 1740 af Fr. Ehbisch. Marmorsarkofager forekommer i Aalum (C. L. v. Plessen, † 1752), i Vesterbølle (General W. C. v. Lüttichau, † 1765) samt i Ørslevkloster (Berregaard).

Epitafium over Malte Sehested til Rydhave. Viborg Domkirke.
(Chr. E. Jørgensens Eftf. (Zacho) fot.)

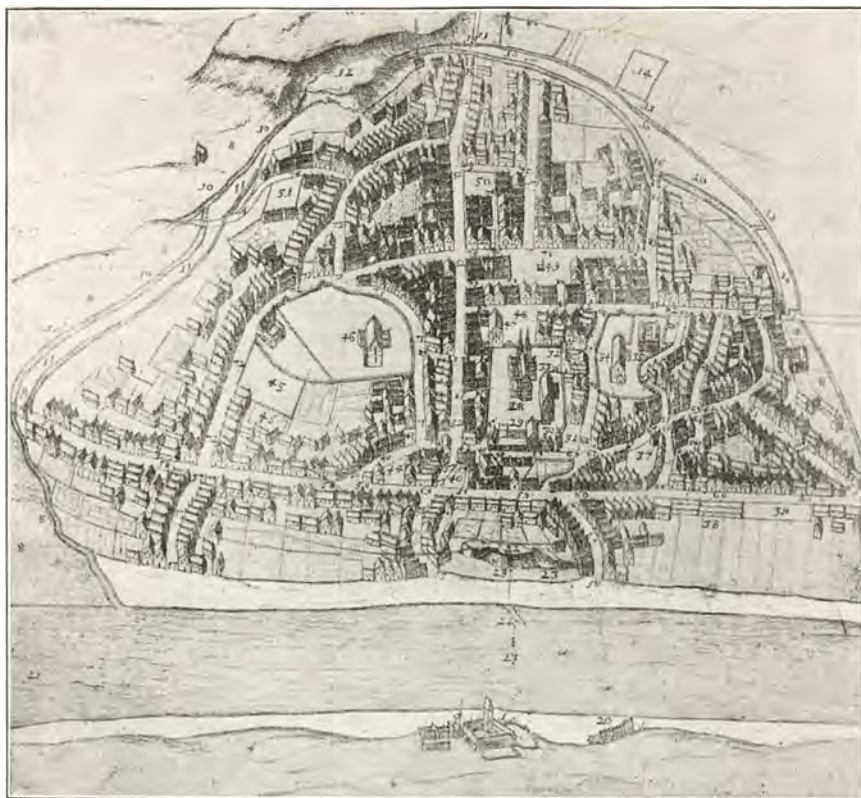
KØBSTÆDER

VIBORG

Viborg — oprindelig *Vibjerg*, af *Vi*, *Ve*, Helligdom — ligger paa en Højslette i Hjærtet af Jylland, hvor Veje fra alle Sider uhindret kunde støvne sammen om det hedenske Hovedoffersted, som gav Byen Navn. Allerede i Middelalderens ældste Periode, hvor Sagn og Historie uopløseligt toner sammen, træder den frem med en saa grundfæstet politisk Magtstilling, at dens Rødder uden Tvivl strækker sig tilbage til Tider, som helt er hyllede i Mørke. Paa Ruinerne af det omstyrtede Hedenskab befæstedes Byens Betydning ikke alene som Bispesæde og den katholske Kirkes Hovedstad i Jylland, men som Nørrejdernes ældgamle Samlingssted, hvor Landstinget holdtes, hvor Rigmøder, Kongevalg og Hyldinger fandt Sted, er Viborg, der desuden fra Knud den Stores Dage var Landets vigtigste Myntsted, uadskilleligt knyttet sammen med Danmarks middelalderlige Rigshistorie.

1027 skal Ulf Jarl paa Viborg Ting have udraabt Hardeknud til Konge, og i de følgende Aarhundreder nævnes Staden hyppigt, ikke mindst under Borgerkrigene i det 12. Aarhundredes Midte, da stridende Tronprætendenter Gang paa Gang bejlede til Nørrejdernes Støtte paa Viborg Ting. 1150 kom Byen i Hænderne paa Svend Grathe, som begavede dens Borgere med Privilegier, men 1154 opnaaede ogsaa hans Modstandere Valdemar og Knud Hylding, og efter Blodgildet i Roskilde traadte Valdemar 1157 frem paa Tinget med Anklage mod Svend, som samme Aar bukkede under i Slaget paa Grathe Hede. 1286 blev den i Finderup Lade myrdede Erik Glipping ført til Viborg og gravlagt i Domkirken, hvor Vaadesangen over hans Lig lød i Aarhundreder. Christoffer af Bayern stadfæstede 1440 ved sin Hylding Byens ældre Privilegier, og 1523 vedtog den i Viborg forsamlede nørrejydske Adel at opsige Christian II Huldskab og Troskab. Konge efter Konge maatte lige til Enevældens Indførelse fremstille sig for Folket paa Landstinget her og lade sig hylde.

Paa Randen af den brede Bakke, som mod Øst skraaner temmelig stejlt ned mod Søen, har Byens Hovedkirke uden Tvivl haft Plads fra Kristendommens første Dage, men 1130 paabegyndtes Opførelsen af den af hugne Granitkvadre opførte *Domkirke*, som viet Jomfru Maria eller Vor Frue, afløste den ældre og 1169 fuldendtes. Nøje knyttet til denne Kirke var *Maria* eller *Vor Frue Kloster*, hvis Bygninger laa

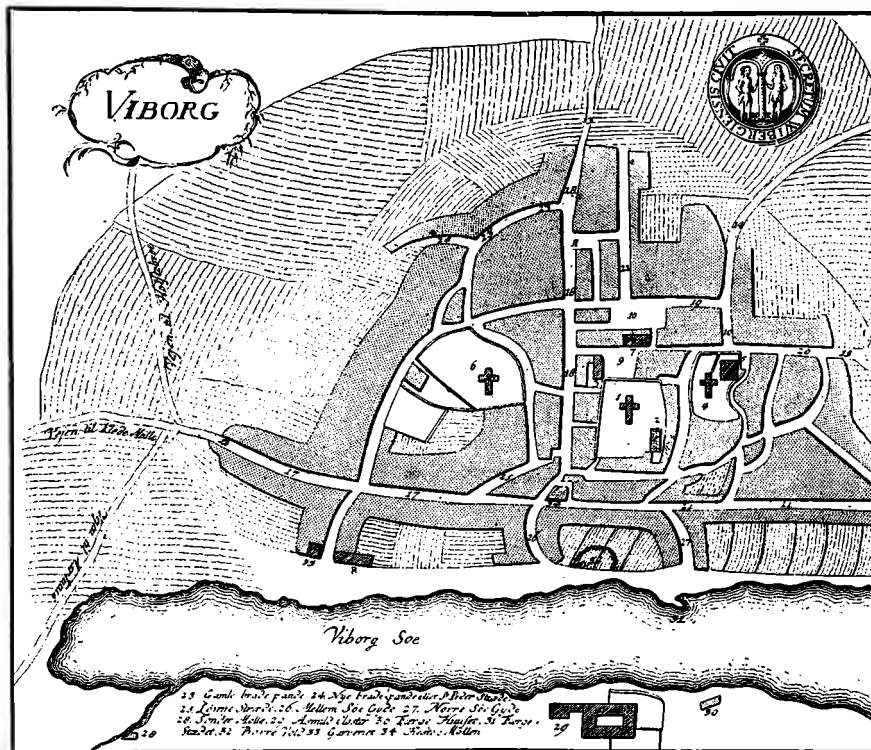

Viborg efter Resens Atlas. (2. Halvdel af 17. Aarh.).
 I Forgrunden ses Asmild Kloster, i Byprospektet Nr. 28 Domkirken, Nr. 34 Nørre
 Sogns Kirke (Graabrødreklosteret), Nr. 46 Søndre Sogns Kirke
 (Sortebrødreklosteret).

Øst og Nord herfor, og som vistnok oprindelig husede Benediktiner-
 munke. Senere afløstes dog disse af et regelbundet Munkesamfund af
 Augustinerordenen, der som Kanniker styrede Domkirken, og først
 1440 omdannedes dette til et almindeligt Domkapitel. I Løbet af Mid-
 delalderen ophobede rige Gaver af Jordegods sig om Domkirken og
 Vor Frue Kloster, og i Ly af Bispestolen udfoldede det kirkelige Liv
 sig frodigt og straalende som i ingen anden By paa Roskilde nær.
 Den 1150 afdøde, af Paven 1188 kanoniserede *Domprovst Kjeld*, hvis
 Hølgenskrin i Domkirken samlede de frommes Skare, laante Navn til
 ei af de store *Markeder*, som gjorde Viborg kendt viden om, og baaret
 oppe af det mægtige Kleresi voksede Byen i Storhed og Glans, idet
 man foruden Domkirken indenfor dens Grænser talte ikke mindre

end 12 Sognekirker, 3 Klostre, et Par Smaakapeller, samt Hospitaler og andre kirkelige Stiftelser. Allerede tidligt i Middelalderen havde Viborg naaet det anselige Omfang, som i Aarhundreder, ja næsten lige til vore Dage slog til for dens Udvikling, og det Købstadsamfund, som blomstrede op paa det hellige Bjerg, har uden Tvivl fra gammel Tid sikret sine Grænser med et Værn af Volde og Grave; thi Sakse fortæller, at allerede Svend Grathe 1150 lod Byen befæste. I dens østlige Rand ved Søen ligger i et Anlæg det gamle Voldsted *Borgvold*, en nu stærkt omdannet, oprindelig firsidet, delvis af Grave omgivet Bakke, hvori Gravninger har blottet Spor af svære Kampestensfundamenter. Erik Menved skal have ladet denne Borg befæste, men antagelig er den langt ældre, og længe inden Udgangen af Middelalderen maa den være forsvunden. Byens Fæstningsværker var af større Varighed, selv om ogsaa de forfaldt i Aarenes Løb, saa Kong Hans baade 1496 og 1505 maatte minde Borgerne om at holde Planker og Havelværk i Stand. Den Dag i Dag bevarer Gadenavnet *Gravene* endnu Mindet om det middelalderlige Forsvarsbælte, som i Vest fulgte dette Strøg for mod Nord at bøje i østlig Retning langs Reberbanen og videre ned til Søens Bred, paa hvilken Strækning, i en Have mellem *St. Ibs-* og *St. Mogensport*, et ejendommeligt Stykke af det gamle Volddige stadig er i Behold. Foruden disse to Porte, der fra Nord aabnede Adgang til Staden, førte Landevejene fra Vest ind gennem *St. Hans-* og *St. Matthiæ-*, fra Syd gennem *St. Mikkelssport*, og indenfor disse Grænser har Bebyggelsen alt i Middelalderen været forholdsvis tæt. Særlig gælder dette den østlige Bydel langs Søens Rand og op ad Bakkesiden, hvor fordem den mest sammenpakkede og vistnok ogsaa ældste Bebyggelse havde lejret sig, og hvor de fleste af de nu længst forsvundne Kirker havde Plads. Øst for *St. Ibsgade* yderst mod Nord havde Johanitterbrødre bygget et *St. Hans Kloster* — *Korsbrødregården* som det ogsaa kaldtes —, Vest for *Borgvold* ved samme Gade menes *St. Stefans Kirke* at have ligget, *St. Nicolaj Kirke* i Nærheden af den Gade, som bærer dens Navn den Dag i Dag, og *St. Ibs Kirke*, om hvilken ligeledes et Gadenavn minder, laa paa det østlige Hjørne mellem *Nicolaj-* og *Rosengade*. I den modsatte Ende af sidstnævnte Gade, paa Hjørnet af *St. Mogensgade*, havde *St. Mogens Kirke* Plads, medens *Drottens* eller *Trinitatis*, *St. Villads* og *St. Mortens Kirker* alle maa henføres til Strøget mellem *Riddergade* og *Leonisstræde*. Højere oppe paa Bakkeranden knejsede *Domkirken* med *Vor Frue Kloster*, mod Nord flankeret af *Graabrødreklostret*, der som det ældste i Landet af denne Orden vistnok allerede er indstiftet 1235. Længere mod

Viborg efter „Danske Atlas“ 1767.

Viborg efter „Danske Atlas“ 1767.

Syd paa Bakkens Kam havde *Sortebrødrene* — muligvis allerede 1227 — opført deres Kloster, som i hvert Tilfælde eksisterede 1246, og hvis Kirke, nu *Søndersognskirke*, er bevaret til vore Dage, og fortsatte man sin Vandring i det middelalderlige Viborg længere op over Bakken mødte man *St. Hans Sogneskirke* Vest for Domkirken ved nuværende Nytorv, *St. Mathiæ Kirke* ved Hjultorvet og *St. Peders Kirke* ved Lille St. Pedersgade. *St. Budolfi Kirke*, hvortil der havde været knyttet et *Augustinernonnekloster*, der dog før Slutningen af Middelalderen var forsvundet, maa have haft Plads mellem Store St. Pedersgade og St. Matthiasgade, medens *St. Mikkels Kirke* laa yderst ved Porten af samme Navn. Forenet med denne Kirke var et *St. Mikkels Hospital*, en Stiftelse som i hvert Fald senere havde en vis Tilknytning til de spedalskes Hospital, *St. Jørgensgaard*, der med sin *St. Jørgens* eller *Jerusalem's Kirke* var anlagt et Stykke sydvestligere udenfor Byen paa den Plet, som siden i Aarhundreder gik under Navnet *Kapelbakke*. Medens Kirkerne saaledes mod Syd rakte udenfor Byens Porte, dannede et *St. Laurentii Kapel* udenfor St. Ibs Port den yderste Forpost mod Nord, og hinsides Søen havde Nonner af Augustinerordenen i *Asmild* grundet et Kloster, indviet til den hellige Margrethe. Gamle Topografer har yderligere udsmykket Byen med en Række Kirker, om hvilke der dog savnes sikker historisk Hjemmel, derimod husede Stiftstaden forskellige andre Bygninger, som var groet frem i Skygge af det mægtige Præsteskab. Hvor *Helligaandshuset* laa, kender man ikke mere, ikke heller de særlige Bygninger som muligvis har været knyttede til de mange *Gilder og religiøse Broderskaber*, som — indviet til St. Knud, St. Kjeld, St. Anna, St. Birgitte, St. Ursula og de 11,000 Jomfruer m. m. — bandt Borgerne sammen. Den *Helligkorsgaard*, som nævnes i St. Mogens Sogn, samt *Gæstegaarden* og *St. Kjeldsgaard* i Graabrødrekirkestræde har dog antagelig — ligesom de uden Byen liggende *Alle Helgensboder* — kun laant Navn af Altre og Kapeller, hvortil Grunden hørte, thi store Dele af Byen var i Kirkens Eje, og adskillige *Helligkilder* vældede af Bybakkens Grund. *St. Kjelds Kilde* randt saaledes frem i selve Domkirkens Krypt, *St. Mikkels* udenfor Porten, som bar samme Helgens Navn, *Lones* eller *Leonis* ved Leonisstræde og *Jomfru Mariæ Sundhedsbrønd* i Graabrødreklostrets Have.

Viborg middelalderlige *Bymærke* viser to Raadmænd under en Dobbeltportal, et Motiv man senere fortolkede som Adam og Eva under Kundskabens Træ, men i Skæret af Stadens straalende Kirkepragt, traadte Borgerskabet forøvrigt stærkt i Skygge. Mægtigt og alt beherskende ompspændte Katholicismen det gamle hellige Bjerg,

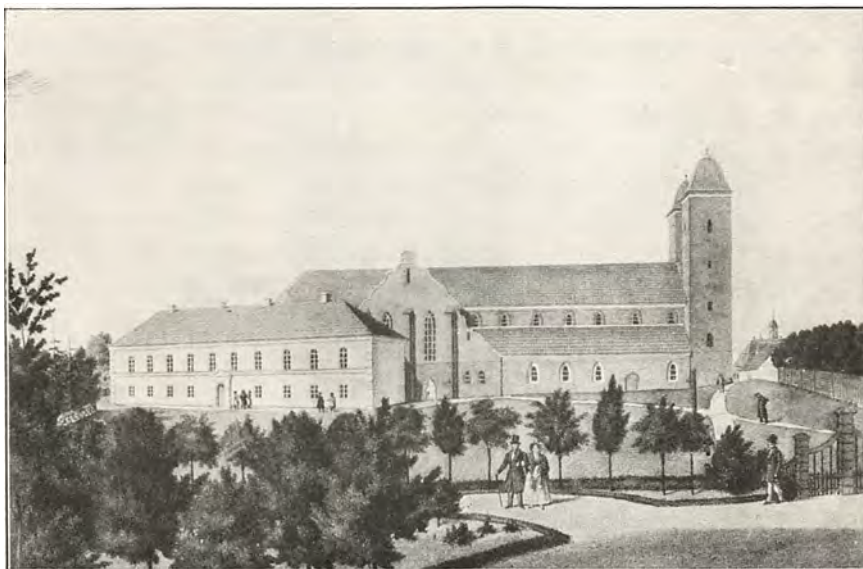

Tegnet og reprodueret ved Generalstabens topografiske Afdeling 1920

1 Arbejdsanstalt	13 Raad-, Ting- og Arresthus	23 Kreditforeningen	33 Søndersøgn's Kirke
2 Vandtaarn	14 Bispegaard	24 Hotel „Frenit“	34 Trævarefabrik
3 Provinsarkiv	15 Domkirke	25 Hotel „Preisler“	35 Sasværk
4 Køvedpagt	16 Sparekasse for Viborg og Omegn	26 Posthus	36 Sygehus for Amtet og Byen
5 Teknisk Skole	17 Museum, (Det gamle Raadhus)	27 Afdelselskabets Bygn.	37 Slagtehus
6 Herredskontor	18 Katedralskole	28 Mindestøtte for S. Morville	38 Svineslagteri
7 Fattiggård	19 Borger- og Haandværkerforening	29 Nye Apotek	39 Elektricitetsværk
8 Vandværk	20 Amtmandsbolig	30 Handelsbankens Filial	40 Frk. Plønges Skole
9 Sarnisonssygehus	21 Spæneapoteket	31 Generalkommando-Bygning	41 Telegrafstation
10 Kommuneskole	22 Teater	32 Stiftsprovstbolig	42 Soldkammer
11 Hospital			43 Mindestøtte for St. St. Blicher (Borngold)

Viborg 1835.
(Skitse af R. N. Nielsen.)

Domkirken og Stænderhuset i Viborg ca. 1830.
(Efter Litografi.)

og det er næppe noget Tilfælde, at *Reformationen* slog ud i lys Lue netop her, og at de Viborg-Bymænd brød Bane for den Bevægelse, som saa brat rev Gejstlighedens Magt over Ende; thi som Forkynder af Luthers Lære fandt *Hans Tausen*, som 1525—29 virkede i Viborg, saa kraftig en Støtte blandt Borgerskabet, at Prælaterne ikke vovede at lægge Haand paa ham. Da St. Hans Kirke ikke kunde rumme Tilhørernes voksende Skare og Munkene lukkede Graabrødrekirken for ham, prædikede han fra Benhusets Tag ved samme Kirke, indtil Mængden sprængte Kirkedørene og erobrede dens Rum for den nye Lære. 1526 havde Kongen taget Tausen under sin Beskyttelse, og med rivende Hast styrtede den imponerende Bygning, det katholske Præsteskab i Aarhundreder havde bygget, i Ruiner. Messen forstummede i Kirkerne, Klostrene tømtes, Bispen selv følte sig ikke mere tryk i Staden, men flygtede til sin faste Borg Hald, og 1529 bestemte Frederik I, at kun Graa- og Sortebrødrenes Kirker skulde bibeholdes som Sognekirker, men samtlige andre Kirker — Domkirken naturligvis undtagen — jævnes med Jorden. I de følgende Aar gik det middelalderlige Viborg under, et Par Brande fremskyndede Ødelæggelsesværket, idet Sten og Tømmer fra de gamle Kirker fandt Anvendelse i Borgerhuse og Adelsgaarde, Grundene kom i Privateje, og Hans Tausen selv fik overladt St. Nicolaj Kirkes Lade som Bolig. St. Matthias Kirke og Kirkegaard blev af Christian III skænket til Byen, der lod *Hjultorvet* anlægge paa Tomten, og paa samme Maade forsvandt Taarnet, den sidste Rest af St. Hans Kirke, idet Frederik II 1584 lod det borttrydde for at skaffe Plads til sin Søns Hylding og skænkede Staden Grunden til et nyt Akseltorv, det nuværende *Nytorv*. I Aarene 1552—78 brugtes Johanitterklostret (St. Hans Kloster) som Landstingets Domhus, men forsvandt fuldstændigt i den følgende Tid, efterat Domhuset 1586 var flyttet op til Domkirken, og samme Skæbne ramte de øvrige dødsdømte Kirkebygninger. Tomten, hvor St. Mikkel Kirke havde ligget, bar længe Navnet „den øde Kirkegaard“, henrettede Forbrydere jordedes dér, og fremmede fattige blev stundom lige til 18. Aarhundrede begravede paa St. Jørgens Kirkegaard. Kun Graabrødreklostret, som omdannedes til verdsligt Hospital, fik Lov at bestaa, en mindre Del af Bygningerne er endnu i Behold, men Kirken — *Nørresognskirke* — blev 1812 ophævet og fuldstændig nedbrudt 1830. Et Haveanlæg anlagdes paa dens Tomt, og ved dets Sydside indrettedes 1836 et Anlæg „*Tausens Minde*“ med et af Freund udført Monument. Af Sortebrødrenes Kloster er hvert Spor af Klosterbygningerne forlængst forsvundet, kun den ejendommelige, nylig restaurerede

Fra Viborg. Ved Graabrødrekirkens Tomt.
(H. M. fot.)

Viborg set fra Øst.
(Chr. E. Jørgensens Eftf. (Zacho) fot.)

Kirke, *Søndersognskirke*, staar tilbage, og Rester af middelalderligt Murværk, hvælvede, gotiske Kælderrum, skjult under *Bispegaarden* Øst for Domkirken, bevarer det sidste Minde om det gamle Vor Frue Kloster.

Den katholske Kirkes Sammenbrud forandrede Viborg i mærkelig Grad, men formaaede ikke at rokke dens dominerende Stilling; thi længe endnu vedblev Kongerne at søge Hylding paa Tinget her, og som Landstingets By vedblev den længe endnu at hævde sin Storhed som Jyllands selvskrevne Hovedstad. Af særlig Vigtighed var det første Landsting om Aaret, som oprindelig afholdtes ved Helligtrekongersdag, men siden rykkedes længre frem, og som bar det gaadefulde Navn *Snapslandstinget*. Et mægtigt Marked, hvortil fremmede i stort Omfang strømmede til, afholdtes paa samme Tid og spillede økonomisk en stor Rolle for Byen, hvor Husene var fyldt med Gæster, Gaarde og Stalde med Vogne og Heste. Som Samlingssted for Mennesker fra hele Jylland havde Snapstinget udviklet sig til en almindelig Omslagstermin, hvor Pengemellemværender i stor Maalestok afgjordes, og af særlig Betydning blev det, at den mægtige jydsk Adel baade ved denne og andre Lejligheder mødtes i Mængde her. Ved Domkirken laa „Adelens Gaard“, hvor Standen afholdt Forsamlinger og Bryllupper og Gæstebud fandt Sted. Paa sin Vis udfyldte den rige nørrejydsk Adel saaledes den katholske Kirkes Plads, idet den ikke alene bragte Byen Velstand og Ry, men tillige i udstrakt Grad bebyggede dens øde Grunde. Rundt om i Byen, men mest dog i dennes fornemste Kvarter laa anselige Adelsgaarde Side om Side, ved Gammeltorv, St. Mogensgade, Store St. Hansgade, men først og sidst dog i St. Matthiasgade, hvis østlige Del fuldstændigt beherskedes af disse Bygninger, hvor Adelslægterne tog ind i Snapstingstiden. Brande 1567 og 1615 formaaede ikke at hæmme Byens Trivsel, og først Krigene i 17. Aarhundrede, Kejserkrigen og de to følgende Svenskekrige med deres Besættelser og Tvangsskatter, kom til at danne Afslutningen paa Viborgs Blomstring.

At den med Enevældens Indførelse mistede sin Betydning som Hylingssted for Landets Konger, betød i denne Sammenhæng mindre, langt føleligere var det Tab Regeringsformens Forandring indirekte paaførte Staden. Da den katholske Kirke styrtede sammen, var den gamle Købstad usvækket gaaet ud af Krisen, under det almindelige økonomiske Forfald formaaede den derimod ikke at forvinde Adelsvældens Sammenbrud; thi med Standens politiske Magt ophørte de hyppige Adelsmøder, som havde bragt Velstand til Byen. Vel blev en

Viborg. Stiftamtmandsgaarden.
(Hude fot.)

Viborg. Kreditforeningen for jyske
Landejendomme.
(Chr. E. Jørgensens Eftf. (Zacho) fot.)

Viborg. Huse i St. Mogensgade,
Nr. 7—9.
(H. M. fot.)

Del Adelige endnu en Tid ved at holde fast ved deres Gaarde, men i Regelen kun for at bruge dem som Enkesæde eller Bolig for mindre bemidlede Medlemmer af Slægten, og da Adelsmændene ikke mere hedsøgte det, mistede Snapstinget sin Glans. Aar for Aar gik Viborg, som tilmed 1667 hærgedes af Brand, i den følgende Periode mere og mere tilbage, og 1726 rantes den af en Katastrofe af frygteligt Omfang, da der 25. Juni udbrød Ild i en Gaard paa Hjultorvets Hjørne og Flammerne, næret af de mange Straatage, med forfærdende Hast bredte sig i Blæsten mod Syd og Øst. Domkirken, Søndersognskirke, Bispegaard og Raadhus ompændtes af Ild, 71 Gaarde, 78 Huse og Boder, saa at sige den hele By, fortæredes i Kæmpebaalet. Saaledes gik det gamle, berømte Viborg under, og den By, som med Hjælp fra det hele Rige, langsomt rejste sig af Ruinerne, blev kun en Skygge af sig selv, et sygnende Købstadsamfund, levende i Minderne om en Storhed, som aldrig vendte tilbage. Dybt prentede sad Ulykkens Spor rundt i Staden, tomme Byggepladser gabede mellem Husrækkerne, og mange Ruiner ryddedes kun af Vejen for at skaffe Plads til Haver og Vænger, der indtog store Strækninger, hvor der fordum havde ligget tæt med Huse. 1672 havde Byen huset 2704 Indbyggere, 1769 var Tallet dalet til 1990, Handelen var ringe, indskrænket til det fattige Opland, og naar Købstaden overhovedet formaaede at holde sig nogenlunde paa ret Køl, skyldes det især de gode, frugtbare Bymarker, „en stor Herlighed“, mangen By maatte misunde den. Derimod var Snapstingets Glansperiode afgjort forbi; „thi — som det 1768 hed — af Herskaber komme nu ikke mange“. Præster og Føgeder hørte til dets fornemste Gæster, og „hvad der ellers i Snapstingstiden kommer til Viborg af Jøder og fremmede Handlende, gjøre Byens egne Folk og Kiøbmænd mere Skade end Nytte“. 1740, 1774 og 1782 hemsøgte Byen atter af mindre Brande, og mod Aarhundredets Slutning lød Klagerne over dens Forfald og Fattigdom stærkt.

Trods alt indtog Viborg, omstraalet som den var af ærværdige Traditioner, vedblivende en vis Særstilling, den var Jyllands naturlige Midtpunkt og regnedes derfor selvskreven til at huse Centralinstitutioner, som var fælles for den hele Landsdel. Flere Gange havde der været Forslag og Planer fremme om Oprettelse af et Universitet eller Akademi i Viborg, der som Bispesæde og Hjemsted for den anselige Kathedralskole hørte til de Byer i Landet, hvor der udfolder sig et rigere aandeligt Liv. Som Landstingets Sæde fastholdt den stadig sin traditionelle Stilling som Jyllands Hovedstad, og det 1743 indrettede, 1874 ophævede Tugthus for denne Landsdel fandt da ogsaa Plads her.

Ved St. Mogens Port.

St. Ibsgade.

Rosengade.

St. Mogensgade. Morvilles Gaard t. h.

Viborg. Gamle Bygninger.
(H. M. fot.)

Da Landstinget ophævedes 1805, forblev dets moderniserede Arvtager, *Landsoverretten*, i Byen, og en ny Anerkendelse af sin førende Stilling modtog denne 1836, da den nørrejydske *Stænderforsamling* traadte sammen her i det ombyggede gamle Domhus Nordøst for Domkirken. 1848 ophørte Institutionen — Bygningen stod til 1871 —, men den politiske Interesse var kraftigt vakt blandt Byens Borgere, som 1848 energisk gik i Skranken for de nye politiske Idealer. Det Fædrelands-sind, Viborgs ledende Mænd i disse bevægede Aar lagde for Dagen, borgede godt for Byens Fremtid, og i Kraft af forskellige gunstige Forhold arbejdede den sig atter Fod for Fod op af sit dybe Forfald. 1863—64 aabnedes Baneforbindelsen med Langaa og Skive, og 1866 stiftedes *Hedeselskabet*, som blandt Byens Borgere, særlig den af Plantningssagen højt fortjente Overretsprokurator Morville, vandt sig dygtige Talsmænd. Hedeselskabets Administration flyttedes ganske vist først 1907 til Viborg, men dennes Opland havde fra første Færd været dets vigtigste Arbejdsmark, og i Aarenes Løb vandt Byen i Hedeegnens voksende Befolkning og Velstand et solidt økonomisk Rygstød. Ved Anlægget af en ny Dæmnig over Søen til Asmild var Forbindelsen med det østlige Opland 1855 blevet lettet, 1865 fik Byen Garnison, og de store aarlige Lejrsamlinger ved Hald var 1868—80 en god Indtægtskilde. 1872—74 opførtes et nyt *Raadhus*, Domkirkens Ombygning fuldførtes 1876, 1877 toges det ophævede Tugthus' Grund i Brug af *Sindssygehospitalet*, og 1891 aabnedes *Landsarkivet* for Nørrejylland i den af H. Kampmann opførte Bygning. Banen til Aalestrup, som senere mod Syd forlængedes over Alheden til Herning, aabnede ikke alene nye Muligheder, men fremtvang ogsaa 1896 en Flytning af Bane-gaarden, om hvilken et moderne Bykvarter voksede op i den vestlige Udkant. Indbyggertallets stærke Vækst vidner klart om, hvad alle disse Forhold betød. 1901 beløb det sig til 8623, hvilket vil sige, at det i Løbet af det 19. Aarhundrede næsten var firdoblet, og endnu kraftigere har Stigningen været i det 20., idet Tallet i Aarene 1901—15 yderligere er vokset med 50 %.

Viborg er Typen paa en selvgroet By. Uregelmæssigt og lunefuldt spinder Gaderne deres Net over Bybakken, og netop Terrænets Ujævnhed bærer for en stor Del Ansvar for det tilfældige i *Byplanens* Linjer. I dette tilsyneladende lidt planløse Væv af Færdselsaarer træder der dog ved nøjere Betragtning visse Hovedtræk frem som afgørende for Byens gamle Struktur, idet Bebyggelsens oprindelige Længdeakse strækker sig i Nord-Syd og de fleste Gader striber Bakken i samme Retning. Særlig gælder dette den fordum tættest bebyggede

Arresthuset.

Landsarkivet.

Generalkommandoen.

Gade-Parti.

Viborg.

(Chr. E. Jørgensens Eftf. (Zacho) fot.)

Bydel mod Øst, fra Bakkekammen ned mod Søen, hvor Neder- eller St. Ibsgade ligger lavest mod Øst, fortsat mod Syd i Riddergade, medens St. Nicolajgade og Leonisstræde, St. Mogensgade, Store St. Hansgade og Store St. Mikkelsgade i forskellige Planer baner sig Vej over Bakkehældet. Byens gamle Hovedstrøg er *St. Mogensgade*, som fører forbi *Gammeltorv* foran Domkirkens Vestportal, Midtpunktet, om hvilket det middelalderlige Viborg samlede sig. Baade Nytorv og Hjultorv er — som foran omtalt — blevne til efter Reformationen, før den Tid var Gammeltorv Hjærtet i Byen, og i Traad med det jydsk Vejnets Hovedfærdselsretning i Nord-Syd er Gadenettets Linjer skabt. De to yngre Torve forrykkede det gamle Tyngdepunkt, og i Tidens Løb, da man 1812 etablerede Vejforbindelse tværs over Søen, og især da Bane- gaarden senere lagdes Vest for Byen, drejede Færdselspilen i Øst-Vest, følgende *St. Matthiasgade*, som nu afgjort er Hovedaaren. Mod Vest har det moderne Byggeri nu forlængst overskredet den gamle vestlige Bygrænse, *Gravene* og deres sydlige Fortsættelse *Dumpen*, og store, tæt befolkede Kvarterer er vokset op her, dragende Byen ud mod Bane- gaarden. Takket være denne Forskydning har Viborg faaet Lov til i højere Grad, end man skulde vente af en saa hurtigt voksende By, at bibeholde sit Præg af gammeldags Ynde, og dette gælder fortrinsvis de østlige Dele af Staden, hvor de krogede, maleriske Gader, hist og her bræmmede af gamle Kampestensdiger, bugter sig over Bakkehældet mellem Haver og Smaahuse.

Viborg er — hvad dens Ydre ogsaa forraader — en By i sund Fremvækst, men paa samme Tid stærkt præget af sin ærværdige Fortid; thi den Dag i Dag afspejler den middelalderlige By sine Træk i Grundplanen, og Gadernes mange Helgennavne maner Minder frem om Katholicismens svundne Storhedsdage. Mishandlet Gang paa Gang af ødelæggende Brande har Viborg dog kun forholdsvis faa gamle Bygningsminder i Behold, og dobbelt beklageligt følte derfor Tabet af et mærkeligt *sentmiddelalderligt Stenhus*, Gyldenstjerner og Rosenkranzers Adelsgaard, som 1906 jævnedes med Jorden trods alle Forsøg paa at redde det. Denne Bygning — med Urette kaldet „Budolfi Kloster“ — laa paa Hjørnet af Store St. Mikkels- og St. Matthiasgade og gemte bag tykke Lag af Puds en smuk Façade af Munkesten med ejendommelige, blendingsindfattede Vinduer. Fra Slutningen af Middelalderen skriver sig foruden denne, nu tilintetgjorte Bygning det smukke Stenhus med gothiske Trappegavle, som ligger paa Hjørnet af Sortebrødrekirkestræde og Leonisstræde. Huset, som siden 1873 har været *Stiftsprovstegaard*, er istandsat i den nyeste Tid. Af en noget

Viborg. Mogensgade 32. I Baggr. Hus Nr. 31.
(H. M. fot.)

Viborg. Hus-Parti, Mogensgade 31.
(H. M. fot.)

Viborg. Ny Torv 6.
(H. M. fot.)

Viborg. T. v. Det gl. Raadhus (nu Museum),
T. h. Domkirken. I Baggr. den gamle Latinskole.
(H. M. fot.)

anden Karakter, stammende fra Middelalderens allersidste Dage er to af røde Munkesten opførte *Gavlhuse* i St. Mogensgade, hvor de prægtigt dominerer Gadebilledet i dette Byens gamle Hovedstrøg, som med sine malerisk svungne Linjer i Skønhed søger sin Lige. Det ene af disse Huse er et udpræget Gavlhuse, *Mogensgade 9*, bygget ca. 1520, 1643 forsynet med en kortere Façadeforlængelse og 1884 istandsat af Prof. Amberg. Nabohuset mod Syd, *Mogensgade 7*, fra hvilket det er adskilt ved en snæver Smøge, er en glat, to Etager høj, af røde Munkesten opført Bygning, der hovedsagelig skriver sig fra Renaissancetiden, men i sine nederste Partier er middelalderlig og efter Traditionen i sin oprindelige Skikkelse skal være bygget samtidig med Gavlhuset enten af Landsdommer Jens Mogensen eller Mogens Thomsen til Damsgaard. Ogsaa *Mogensgade 31* — istandsat af Amberg — er et sentmiddelalderligt Stenhus, hvis Aarstal 1643 og 1649 antagelig betegner Tiden for den ret indgribende Ombygning. Façaden, hvori Sidelængens store Gavl dominerende kommer til Syne, smykkedes desuden af en malerisk Karnap, og de i Bygningen anvendte Materialer, Granitkvadre, romanske Reliefsten m. m., tyder paa, at de er hentede fra en af Byens mange nedbrudte Kirker. Fraset disse faa Huse gemmer Sporene af det middelalderlige, borgerlige Viborg sig i Jorden. Under Apoteket paa Nytorv er der saaledes bevaret Rester af en *hvælvet, gothisk Kælder*, som muligvis hidrører fra den Gaard, Dronning Margrethe 1406 købte her „Vesten næst St. Hans Kirke“.

Endnu grundigere har Tiden — og de store Brande — dog ud-slettet, hvad Byen ejede af Renaissance-Bindingsværk, hvorom nu kun en Prøve, opstillet bag Museet, giver et Indtryk, og fattige er ogsaa Resterne af det efter Katastrofen 1726 genrejste Viborg. I sin mere beskedne Form — og denne var vel langt den overvejende — er Datidens større Hustype repræsenteret af en to Stokværk høj Bindingsværksgaard, *St. Matthiasgade 88*, Sidelængerne bag *Nytorvs Apotek* er Resterne af en af de mere anselige Bindingsværksgaarde, og *det gamle Raadhus*, nu brugt som *Museum*, betegner et Højdepunkt. Denne lille Bygning, en Perle af barok Bygningskunst, opførtes 1728 af Bygmesteren Claus Stallknecht, hvem ogsaa Domkirkens og Bispegaardens Genrejsning var betroet.

Ved Aarhundredets Midte lod I. Friedenreich til Palstrup den statelige Gaard paa Nytorv bygge, som nu bruges som *Amtmandsbolig*, og i Begyndelsen af 19. Aarhundrede var Viborg saa heldig at eje en dygtig Bygmester i Villads Stilling, hvis Bygninger — især *Nytorv 6, Mogensgade 32* (Ursins Gaard) og *8* (Morvilles Gaard) — prægede af Ny-

classicismens rene Smag hører til dem, som bestemmer Byens arkitektoniske Fysiognomi. Det stærke Byggeri i den nyeste Tid har delvis omskabt Viborg, men flere af de nyopførte Huse er særdeles gode, og i det store og hele maa det indrømmes, at Byen fornyer sig paa en smuk og heldig Maade. Udvidelsen mod Vest har bevirket, at store Dele af den gamle By upaavirket af det moderne Opsving har kunnet bevare deres gammeldags Præg, og den Forkærlighed for fritliggende Villaer og Smaahuse, indrammede af Haver og Træer, som saa glædeligt gør sig gældende i Stræderne paa Bakkehældet mod Øst, bidrager betydeligt til at fastholde det Billede af stilfærdig Købstadidyl, som andet Steds i stærkt voksende Stæder næsten helt er gaaet til Grunde.

Hugo Matthiessen.

I Byen findes følgende Myndigheder m. m.

Vestre Landsret (en Præsident og 12 andre Landsdommere), Stiftamtmanden over Viborg Stift, tillige Amtmand over Viborg Amt, 2. Statsadvokatur i vestre Landsretskreds m. Forretningerne vedrørende Viborg, Thisted og Ringkøbing Amter, Vest- og Mellemjydske Nævningekreds i Vestre Landsretskreds, Tingsted Viborg, hertil henhører: Viborg og Ringkøbing Amter samt Thisted Amt undtagen Kjettrup—Gjøltrup, Kollerup, Hjortdal, Klim-Thorup, Vust, Tømmerby-Lild og Øsløs-Vesløs—Arup Sogneraadskredse, Dommeren (borgerlige Sager) i Viborg Købstad m. Fjends—Nørlyng og Middelsom—Sønderlyng Herreder, Tingsted Viborg, Dommeren (Straffesager) i samme Omraade og m. samme Tingsted, Politimesteren i Viborg Købstad og Lysgaard samt en Del af Houlbjerg Herred m. Kontorafdeling i Kjellerup, Politimesteren i Fjends—Nørlyng og Middelsom—Sønderlyng Herreder, Borgmesteren.

Biskoppen over Viborg Stift, Stiftsprovsten f. Viborg Stift, tillige Provst f. Viborg Provsti og Sognepræst til Domkirken samt Asmild og Tapdrup, Sognepræsten til Sdr. Sogns K., den res. Kapellan ved Domkirken, tillige Præst ved Hospitalet, den præsteviede Medhjælper.

Den kom. General i 2. Gen. Kom. Distrikt m. Stab, Chefen f. Jydske Brigade m. Stab, 9. Regiment m. Stab, 6. og 29. Bat., 14. Reg. m. Stab, 38., 46. og 48. Bat.

Amtslægen, tillige Kredslæge f. Viborg Lægekreds, Kredslægen f. Fjends Lægekreds, Amtsvejinspektøren, Fabriksinspektøren, Branddirektørerne f. Viborg og f. Nørlyng og Lysgaard samt f. en Del af Middelsom og Sønderlyng Herreder, Amtstuen, Viborg Amts landøkonomiske Forening, Viborg Fængselselskab, Turistforeningen f. Viborg og Omegn, 7. Trafik- og 11. Banesektion.

Næst at henvise til Byplanen nævnes: Et Menighedshus, en Ml. og Rsk., flere Privatskr., en Handelssk., Stiftsbibliotheket, Viborg Bank (Andelsbank), Privatbanken f. Viborg og Omegn, Arbejder Spare- og Laanekassen, en Frimurerloge, Viborg Klub, en Handelsforening, Dansk Arbejderforening, et Soldaterhjem, flere Friboliger (Lars Worres Minde, Haandværkerforeningens Stiftelse, Murer- og Tømrersvendeforeningens Stiftelse), et Alderdomshjem f. Arbejdere, et Børneasyl. Endvidere: 3 Apotheker, en Kødkontrolstation, Eksercerhuset og Depotbygningen, en Badeanstalt, en Planteskole, en Fiskeudklækningsanstalt (Borgevold) og følgende Anlæg: Tausens Minde (Bygning for vestre Landsret), Borgevold ø. f. Byen m. 2 Pavilloner, Mikkels Anlæg s. f. Byen.

Endelig følgende industrielle Anlæg m. m.: Et And.-Svineslagteri, et Eksportslagteri, et And.-Mejeri og et Fls.-Mejeri, flere Bogtrykkerier, Savværker, Teglvr., Jernstøberier, Væverier, Farverier, Garverier og Ølbryggerier samt Fabb. for Metalvarer, Cykler, Maskiner, Skovle, Pigtraad, Legetøj, Bivokstavler, Handsker, Vat, Karter, Tapeter, Skotøj, Tobak og Mineralvand.

Byen har Statstlfst. og Tlfst.

M. J. Darre.

VIBORG: STATISTIK

<i>Areal</i> (1916): 5659 ha.		<i>Kommunale Vælgere</i> (1917):	
<i>Faste Ejendomme</i> (1911): 980		Mænd: 1704	
heraf Beboelseshuse:		Kvinder: 1847	
med 1 Etage: 465		I alt 3551	
- 2 Etager: 252		<i>Haandværk og Fabrikdrift</i> (1914):	
- 3 eller flere Etager: 81		Antal Bedrifter:	
I alt 798		med 0—5 Arbejdere: 325	
Antal Lejligheder: 2454		- 6—20 — 42	
<i>Befolkning:</i>		- over 20 — 9	
1801: 2379		I alt 376	
1855: 4579		heraf:	
1880: 7653		med mekanisk Kraft: 73	
1901: 8623		Samlet Personel: 1884	
1916: 12663		heraf:	
<i>Indkomstskatteydere til Staten</i> (1918—19):		egentlige Arbejdere: 1351	
Antal: 3074		<i>Udskænkingssteder</i> (1914):	
disses samlede Indkomst: Kr. 8.435235		med stærke Drikke: 40	
heraf betaltes i Skat: - 173422		uden stærke Drikke: 9	
<i>Formueskatteydere til Staten</i> (1918—19):		<i>Udsalgssteder</i> (1914):	
Antal: 1286		med stærke Drikke: 74	
disses samlede Formue: Kr. 24.447200		<i>Handelsflaade</i> (1918):	
heraf betaltes i Skat: - 31143		Antal	Reg. Tons
<i>Folketingsvælgere</i> (1918): 5023		Dampskibe: ”	”
<i>Landstingsvælgere</i> (1918): 4006		Motorskibe: 3	23
		Sejlskibe: 2	12
		I alt 5	35

<i>Toldindtægt</i> (1918): Kr. 253376	<i>Kommunens Indtægt</i> (1917—18):
<i>Postkontoret</i> (1918—19):	af Erhvervsvirksomheder: Kr. 47462
Afsendte Breve o. l.: 1.925664	- Ejendomsskatter: - 51321
Ankomne Breve o. l.: 2.295364	- personlige Skatter: - 543089
Postanvisninger og Postoprævninger:	<i>Kommunens Udgift</i> (1917—18):
Udbetalte: Kr. 9.699944	til Skolevæsen: Kr. 91638
Indbetalte: - 7.808063	- Hjelpekassen og forsk.
<i>Telegrafkontoret</i> (1918—19):	Bidrag: - 30319
Ankomne Telegrammer: 26405	- Fattigvæsen: - 92663
<i>Banker</i> (herunder Viborg Sparekasses	- Alderdomsunderstøttelse: - 33725
Bankafdeling (1918—19):	- Forrentning af Gæld: - 90378
Antal: 3	- Afdrag af Gæld: - 166717
Aktiekapital: Kr. 800000	<i>Kommunens Formue</i> (1917—18):
Reservefond: - 158000	Faste Ejendomme: Kr. 2.207960
Indlaan: - 16.332768	Andre Aktiver: - 659816
Balance: - 18.326991	I alt 2.867776
<i>Eksamensskoler</i> (1915):	<i>Kommunens Gæld</i> (1917—18):
Antal: 2 Elever: 428	Kr. 2.299792

Henning Kiørboe.

SKIVE

Naar Skive Bys *Vaabn* fra gammel Tid viser en Ørred, svømmende i Strømmen under en Bro, peger dette Stadens Mærke uden Tvivl med Rette paa et topografisk Forhold, som har været af Vigtighed for Byens Tilblivelse; thi hvor fra Arilds Tid Landevejen fra Salling til Viborg passerer den brede Skive Aa et Stykke Syd for dennes Udmunding i Fjorden, laa som Værn for Vadested og Bro en Kongsgaard, der i Valdemars Jordebog 1231 omtales som Kongens private Ejendom og opføres under Navnet *Skhiuægarthæ*, Skivegaard. Ligesom Færdselen over Aaen turde forklare Beliggenheden af „det Slot og Fæste“, som Skivehus 1407 kaldes, er Byen sikkert spiret frem i Ly af Borgen. Som Krongods nævnes *Skyuæ* 1231 og har muligvis allerede da været Købstad. 1326 blev i hvert Tilfælde dens Privilegier stadfæstede, og det følgende Aar, da der udlagdes Jordegods i Danmark som mødrene Arv til den svenske Prins Erik Valdemarsøn, tilkendtes der ham blandt andet Tredjeparten af Skive og Aaen. Dette vidner om den Betydning, man tillagde Vandløbet, der sikkert ikke alene har været af Værdi i Kraft af sin Fiskerigdom, men tillige som Sejlløb for mindre Fartøjer; thi ogsaa i 18. Aarhundrede tjente den uddybede, af Bolværker bræmmede Aamunding som Havn for Byen.

1407 omtales Skive som kongeligt Birk, men førte forøvrigt en ubemærket Tilværelse, beskedent og fattigt som det Bysamfund var, hvis Bygninger klyngede sig fast til Østranden af den brede Bakke, der

temmelig stejlt skraaner ned mod Aæn. Paa Skivehus havde den kongelige Lensmand Sæde, indtil Gaarden efter Enevældens Indførelse 1661 gik over i Privateje, og lige til 1794 residerede Amtmanden over Skivehus og Hald Amter i Byen, hvortil ogsaa Salling Herredsting 1727 flyttedes.

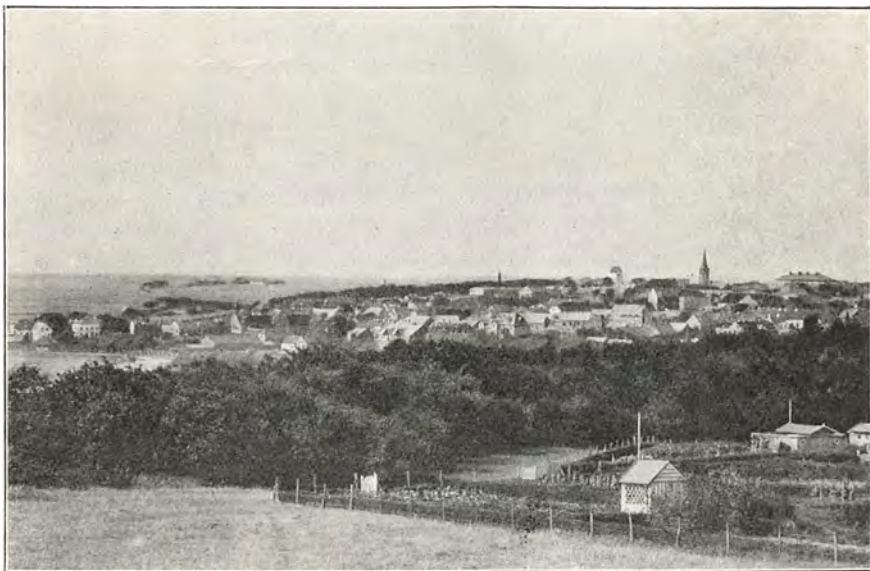
Det tyder paa fattige, trykkede Kaar, naar der 1578 maatte et kongeligt Forbud til for at bremse Skive Borgere i at bortsælge Bymarker, Jorder, Enge og Ejendomme til udenbys Folk, og de mange Brande, som ubarmhæjrtigt hjemsøgte den lille Købstad, bidrog yderligere til at lamme dens Kraft. 1699 ødelagdes den af Ildsvaade. 1715 rasede Flammerne atter over den genrejste By, kun nogle halmtakte Huse blev skaanede, og disse var et selvskrevet Bytte, da Luerne atter 1725 fortsatte Ødelæggelserne. Baade 1748 og 1749 lagdes store Dele paany i Ruiner, saa det ikke kan undre, at Byen fik haarde Kampe at bestaa for at holde sig oppe. 1692 sagde man om den, at den var navnkundig af Tingstude og Gryder, og i en vis Periode har Tilvirkning af Jydepotter været et vigtigt Erhverv for den sydlige Bydel, den saakaldte *Sønderby*, hvor *Grydeboderne* fandtes. Før Branden 1699 sagdes Byens Næring mest at have „udi Kroholdere og Brændevinsbrænden bestaaen“; thi i sin Handel paa Oplandet tørnede den haardt sammen med Aalborg, mod hvis Overmagt den „fattige, forknebne“ By førte en haabløs Kamp. 1672 havde den huset 529 Sjæle, 1769 var Indbyggerantallet dalet til 435, men skønt den da var lille og ikke særlig velbygget, hed det dog om den, at den var „bedre og kønnere, end man efter saa mange ulykkelige Ildsvaader skulle formode“.

Skives Opsving i den nyere Tid skyldes dels de gunstigere Betingelser for Sejladsen paa Limfjorden, som den efter Anlægget af en Havn ved Fjorden Nord for Byen fra 1869 blev sat i Stand til bedre at drage Fordel af, dels Jærnbanen. 1864 aabnedes Forbindelsen til Viborg, 1884 toges Banen over Salling til Nykøbing i Brug og en særlig Nordbanegaard byggedes.

Byens Beliggenhed er ejendommelig, idet den gamle Bebyggelse samler sig paa det østlige Hæld af en Bakke, der her og mod Syd omslynges af den brede Aadal. Sydligst paa en Bakketop knejser den hvide *St. Peders Kirke*, hvis Indre smykkes af 1522 daterede, gothiske Kalkmalerier, i hvis Løvværk et rigt Galleri af Helgener dukker frem af Blomsterkroner. Kirken bruges nu som Begravelseskapel, efter at der 1898 er opført en ny, liggende umiddelbart Nord for Kirkegaardsdiget. Ved den gamle Kirke laa forhen *Grydeboderne*, Pottemagerens Boliger, om hvilke det 1715 hed, at de ej var „som andre Købstadvaaninger

Skive. Parti fra Kirkebakken.
(Stenders Forlag)

Skive. Udsigt fra Skoven.
(Stenders Forlag)

Hans Smidth: Ildebrand.

**Pløjning med Stude.
(Stenders Forlag)**

Tegnet og reproduceret ved Generalstabens topografiske Afdeling 1921

1 Skive Mølle	6 Præstebolig	13 Posthus og Telegrafstation	19 Skive gamle Kirke	26 Svineslagteri
2 Vandraarn	7 Mindestøtte for Chr. IX	14 Road-Flug- og Arresthus	20 Bryggeri	27 Sas- og Elektricitetsværk
3 Missionshus	8 Skive Holdeplads	15 Sparekassen	21 Spøtek	28 Østermølle
4 Teater, Borger- og Håndværkerforening	9 By- og Herredskontor	16 Borger- og Håndværker- foreningens Sjiftelse	22 Brogården	29 Andelsvineslagteri
5 Sølling Spare- og Laanebank	10 Teknisk Skole	17 Kommuneskole	23 Samle Skivehus	30 Skive Banegaard
	11 Skive Bank	18 Skive nye Kirke	24 Jernstøberi	31 Pavillon
	12 Hotel „Royal“		25 Jernbanehoteller	32 Udsigtstaarn

Skive. Apotheket.
(H. M. fot.)

Skive. Raadhuset.
(H. M. fot.)

Skive. Gammel Skivehus.
(H. M. fot.)

Skive Aa.
(N. V. Ussing fot.)

enten udi Bygning eller Orden med Gader eller deslige“. De husede da 10 fattige Familier og lagdes øde i Branden 1725, men om den Uregel-mæssighed og Planløshed, som var ejendommelig for de gamle Grydeboder, giver Resterne af *Sønderby* et Indtryk, idet de den Dag i Dag udgør en lille karakteristisk Bydel af Smaahuse og Krinkelkroge. Bylegemet faste Rygrad i Nord-Syd er *Adelgade*, der mod Nord forlænges i *Nørregade*, mod Syd i sig optager *Søndergade* og *Vestergade*. Medens Byen — fraset denne sidste og den moderne *Frederiksgade* — er lukket mod Vest, aabner den sig mod Øst, hvor fra gammel Tid Sidegaderne *Slotsgade*, *Tinggade* og *Østergade* kravler ned ad Skraaningen for ved dens Fod i Aadalen at mødes ved den Bro, som uden Tvivl har skabt Byen. Øst for *Adelgade* og Nord for *Tinggade* ligger det centrale *Torv*, hvor det 1846 opførte *Raadhus* har Plads.

I en brandhærget By som Skive vil man søge forgæves efter gamle Bygningsminder; thi saare beskedne baade i Alder og Arkitektur er de ældre Huse, som endnu er i Behold, spredt hist og her blandt moderne Nybygninger. Stateligst er *Apoteket* i *Slotsgade*, en langstrakt, grundmuret Bygning med Kvist i Nyclassicisme fra Tiden o. 1800, samt først og fremmest *Gl. Skivehus*, som — smukt beliggende ved Aaen — bestaar af et i fornem Nyclassicisme opført, 2 Stokværk højt, grundmuret Hus, hvortil slutter sig en ældre Østfløj af Bindingsværk, opført 1719 af Verner Parsberg.

Hugo Matthiessen.

I Byen findes følgende Myndigheder m. m.

Dommeren i Skive Købstad og Sallinglands Herreder (Hindborg, Nørre, Harre og Rødding), Tingsted Skive, Politimesteren i samme Omraade, Borgmesteren, Provsten for nævnte Herreder, tillige Sognepræst til Skive og Resen, Kaldskapellanen, Kredslægen i Salling Lægekreds, Branddirektørerne f. Skive og f. Fjends Herred og Sallingland, Kjøbhvn-ske Sø-Assuranceforening, Kgl. oktr. Søassurance Komp.

Næst at henvise til Byplanen nævnes: En Pigeskole, Hedemarksskolen (paa Markjorderne), en Handelsskole, Filialer af Den danske Andelsbank og af Landmandsbanken, Skive kommunale Skoles Børnesparekasse, flere Friboliger (Madam Bøgeskovs Legathus, det Ramborgske Legathus, Apotheker Nørgaard og Hustrus Arbejderhjem), Arbejder Sygekasseforeningens Stiftelse, Apotheker Nørgaard og Hustrus Børnehjem, et Anlæg n. ø. f. Byen, en Granplantage paa Markjorderne. Endvidere 2 Apotheker, et Højskolehjem og et Vandværk (i Jegstrup).

Endelig følgende industrielle Anlæg m. m.: Et Skibs- og Baadebyggeri, et Savskæreri, flere Garverier, et Karteri, et Uldspinderi, et Damp-

bødkeri, et Maskinsnedkeri, et And.-Mejeri, et Tarmsliberi og et Fiske-
røgeri, flere Bogtrykkerier samt Fabb. for Maskiner og Motorer, Tærsker-
værker, Tagpap og Asphalt, Lervarer, Trævarer, Cementvarer, Klæde,
Papirposer, Klædesko, Tobak, Margarine og Mineralvand.

Skive Havn ligger i Resen Sg. ved Krabbesholm og er i Forbindelse
med Byen ved en Havnebane. Byen har et Toldkammer samt Statstlfst.
og Tlfst.

M. J. Darre.

SKIVE: STATISTIK

<i>Areal</i> (1916): 450 ha		heraf:		
<i>Faste Ejendomme</i> (1911): 447		med mekanisk Kraft:	56	
heraf Beboelseshuse:		Samlet Personel:	994	
med 1 Etage:	220	heraf:		
- 2 Etager:	155	egentlige Arbejdere:	623	
- 3 eller flere Etager:	41	<i>Udskænkingssteder</i> (1914):		
I alt 416		med stærke Drikke:	34	
Antal Lejligheder: 1485		uden stærke Drikke:	2	
<i>Befolkning:</i>		<i>Udsalgssteder</i> (1914):		
1801: 520		med stærke Drikke:	67	
1855: 1424		<i>Handelsflaade</i> (1918):	Antal	Reg. Tons
1880: 2521		Dampskibe:	"	"
1901: 4591		Motorskibe:	4	26
1916: 5716		Sejlskibe:	2	19
		I alt 6		45
<i>Indkomstskatteydere til Staten</i> (1918—19):		<i>Skibsfart</i> (1918):	Antal	Bestuvning Reg. Tons
Antal: 1403		Indgaaede Dampskibe:		
disses samlede Indkomst: Kr. 4.423768		fra danske Havne:	32	1669
heraf betales i Skat: - 98480		- fremmede -	1	222
		I alt 33		1891
<i>Formueskatteydere til Staten</i> (1918—19):		heraf fra:		
Antal: 1015		København:	32	1669
disses samlede Formue: Kr. 12.240300		Andre danske Byer:	"	"
heraf betales i Skat: - 14628		Tyskland:	1	222
<i>Folketingsvælgere</i> (1918): 2386		Indgaaede Sejlskibe:		
<i>Landstingsvælgere</i> (1918): 1973		fra danske Havne:	15	252
<i>Kommunale Vælgere</i> (1917):		- fremmede -	60	2757
Mænd: 747		I alt 75		3009
Kvinder: 860		heraf fra:		
I alt 1607		København:	1	29
<i>Haandværk og Fabrikdrift</i> (1914):		Andre danske Byer:	14	223
Antal Bedrifter:		Sverige:	48	2149
med 0—5 Arbejdere: 246		Tyskland:	12	608
- 6—20 — 22		<i>Toldindtægt</i> (1918): Kr. 49906		
- over 20 — 4		<i>Postkontoret</i> (1918—19):		
I alt 272		Afsendte Breve o. l.: 1.070524		
		Ankomne Breve o. l.: 1.467336		
		Postanvisninger og Postoprævninger:		
		Udbetalte: Kr. 4.454609		
		Indbetalte: - 5.261142		

Telegrafkontoret (1918—19):

Ankomne Telegrammer: 10697

Banker (1918—19):

Antal: 1

Aktiekapital: Kr. 1.200000

Reservefond: - 617500

Indlaan: - 13.833482

Balance: - 15.870228

Eksamensskoler (1915):

Antal: 1 Elever: 192

Kommunens Indtægt (1917—18):

af Erhvervsvirksomheder: Kr. 33755

- Ejendomsskatter: - 11812

- personlige Skatter: - 414402

Kommunens Udgift (1917—18):

til Skolevæsen: Kr. 85816

- Hjælpekassen og forsk. - 19685

- Bidrag: - 43830

- Fattigvæsen: - 75169

- Alderdomsunderstøttelse: - 54665

- Forrentning af Gæld: - 38391

- Afdrag af Gæld: -

Kommunens Formue (1917—18):

Faste Ejendomme: Kr. 1.464550

Andre Aktiver: - 855814

I alt Kr. 2.320364

Kommunens Gæld (1917—18):

Kr. 1.282918

Henning Kiørboe.

VIBORG AMTS LANDDISTRIKTER

STATISTIK

Areal:km² 2997

ha 299657

Veje:

Landeveje (1919)..... km 642,9

Biveje (1913).. ..... — 2442,9

Befolkning:

1801 38665

1855 59857

1880 83195

1901 93394

1916 107015

Befolkningstæthed:1801 ..... pr. km² 12,9

1855 ..... — 20,0

1916 ..... — 35,7

Indkomstskatteydere til Staten:

Antal (1918—19) 12852

disses saml. Indkomst Kr. 30,079029

heraf betaltes i Skat - 485346

Formueskatteydere til Staten:

Antal (1918—19) 11805

disses saml. Formue Kr. 213,288200

heraf betaltes i Skat - 242340

Folkevalgsvælgere (1918):..... 40563**Landstingsvælgere (1918):**..... 33768**Kommunale Vælgere (1917):** 39128

heraf Mænd 20092

— Kvinder 19036

Erhvervsfordeling (1911):

Landbrug o. l. 68650

Haandværk og Fabrikdrift. 15131

Handel 3860

Transport 3062

Andre Erhverv 13611

I alt... 104314

Faste Ejendomme:

Vurderingssum ..... Kr. 245,142000 154,486000

Jordværdi ..... - 142,090000 -

Bygningsassurance..... - 155,902000 -

heraf:

Gaarde 5127 4820

Hektar 180245 190602

Tdr. Hartkorn 15432,2 15816,0

1916 1904

20905 17241

Vurderingssum	Kr.	140,790000	94,266000
Jordværdi	-	98,155000	—
Bygningsassurance	-	73,402000	—
Huse		8872	7571
Hektar		85645	72205
Tdr. Hartkorn		3076,3	2459,0
Vurderingssum	Kr.	64,201000	35,867000
Jordværdi	-	35,208000	—
Bygningsassurance	-	44,209000	—
Oprettede Statshusmandsbrug		801	187
		1919	1912
<i>Arealets Benyttelse:</i>		ha	ha
Hvede		627	540
Rug		20887	22513
Byg		9323	9753
Havre		40287	42465
Blandsæd		10024	8780
Kornarealer i alt		81148	84051
		1901	1901
		ha	ha
Kartofler		9385	5340
Foderroer		23378	21959
Sukkerroer		„	26
Andre Rodfrugter		368	565
Rodfrugtarealer i alt		33131	27890
Andre Høstarealer		—	878
Brakarealer o. l.		—	15594
Grønfoder- og Græsningsarealer		—	97294
Haver		—	2223
Moser		—	5063
Skove		—	19628
			2343
			14543
			116033 ¹⁾
			1758
			—
			16954

<i>Høstudbyttet:</i>	1919		1912		1901	
	hkg	hkg pr. ha	hkg	hkg pr. ha	hkg	hkg pr. ha
Hvede	13000	20,4	14366	24,7	4416	15,2
Rug	273000	13,1	325089	14,1	306560	14,6
Byg	159000	17,1	183757	18,8	211424	16,4
Havre	565000	14,0	703213	16,6	650102	15,3
Blandsæd	151000	15,1	154076	17,3	92427	16,6

<i>Kapitelstakst²⁾:</i>		1918	1912	1901
Hvede	Kr. pr. hkg	—	—	—
Rug	-	24,11	11,76	9,83
Byg	-	21,77	13,27	10,00
Havre	-	21,36	11,46	9,93

¹⁾ herunder Moser. ²⁾ for Viborg Stift.

<i>Kreaturholdet:</i>	1919	1914	1903
Heste	39273	37699	31096
Hornkvæg	171892	183343	128827
Svin	46772	149353	75932
Faar	57101	61612	102341
Høns	686288	715038	546027
<i>Mejeridrift:</i>			1914
Mejerier			85
Mælkeleverandører			13468
Køer			75807
Indvejet Mælkemængde		kg	190,835000
Produceret Smør		-	7,393000
— Ost		-	282000
— Fløde		-	253000
— Sødmælk		-	1,417000
<i>Salg af Landejendomme:</i>			
Gaarde:	1913—17	1905—09	1900—04
Antal	973	876	644
Tdr. Hartkorn	2932,5	2730,4	1854,1
Pris pr. Td. Htk:			
for Jord og Bygninger.....Kr.	10164	6092	5268
- Besætning og Inventar... —	3571	2238	1716
Huse:			
Antal	1153	1325	945
Tdr. Hartkorn	603,4	652,1	472,3
Pris pr. Td. Htk:			
for Jord og Bygninger.....Kr.	18043	10836	8723
— Besætning og Inventar... —	6049	4095	2073
<i>Haandværk og Fabrikdrift:</i>		1914	1906
Virksomheder med 0—5 Arbejdere		2538	2968
— — 6—20 —		75	71
— — over 20 —		16	19
	I alt...	2629	3058
Samlet Personel		6157	6807
heraf:			
Egentlige Arbejdere		3306	3563
De vigtigste Fag (1914):		Bedrifter ¹⁾	Personel ²⁾
Møller		161	265
Bagerier m. m.		98	289
Slagterier		149	336
Mejerier		75	297
Tobaks- og Cigarfabrikker		7	314

¹⁾ Tallene omfatter ogsaa Amtets Byer.

Skrædderforretninger.....	354	597	
Skomagerforretninger	197	377	
Murerforretninger	357	996	
Tømrerforretninger	238	515	
Snedkerforretninger m. m.....	196	447	
Malerforretninger m. m.....	123	265	
Lervarefabrikker, Teglværker	44	553	
Grovsmedeforretninger	258	520	
Maskin- og Skibsbyggerier og -Værksteder.....	56	428	
Tørvefabrikker	33	375	
<i>Udskænkingssteder (1914):</i>			
med stærke Drikke.....		52	
uden — —		43	
<i>Udsalgssteder med stærke Drikke (1914):.....</i>			
		224	
<i>Amtsrepartitionsfonden:</i>			
	1917—18	1907—08	1897—98
	1000 Kr.	1000 Kr.	1000 Kr.
Indtægt.....	2223	964	652
Fonden ejede.....	1731	1569	1993
— skyldte	1291	1314	1445
<i>Amtsfattigkassen:</i>			
Indtægt.....	49	46	28
Kassen ejede	39	37	38
— skyldte	”	”	”
<i>Amtsskolefonden:</i>			
Indtægt.....	543	293	—
Fonden ejede.....	187	67	—
— skyldte	”	”	—
<i>Sognekommunerne:</i>			
Indtægt.....	4200	1765	1037
Kommunerne ejede.....	5146	3635	2787
— skyldte.....	2103	1567	1296

Henning Kiørboe.

NOGLE ERHVERV

LANDBRUG

Beliggende paa den jyske Halvøs Midte uden Forbindelse med Havet indeslutter dette Amt Jorder af meget forskellig Bonitet, lige fra muldrige Lerjorder i det „fede“ Sallingland til skarpsandede Hedejorder paa de store Alheder, som optager en ikke ringe Del af Arealet i Lysgaard og Hids Herreder, ogsaa de mange Enge, Kær og Mose- drag forøger Uensartetheden og bidrager til at give enkelte Egne af Amtet en særegen Naturskønhed.

Denne Forskellighed har været kendt fra Arilds Tid og betinget en forskellig Bebyggelse, saaledes har Salling fra den ældste Tid været stærkt bebygget, hvad de mange Gravhøje og Herredsinddelingen bærer Vidne om, og Vurderingen efter Hartkorn taler i samme Retning, idet sidstnævnte Land har en forholdsvis høj Skyldsætning paa Grund af, at Salling var velopdyrket, da Matriklen blev sat, medens Hedeegnen, hvor der ogsaa stedvis findes gode Jorder, paa den Tid kun i ringe Grad var taget ind til Dyrkning; det kan saaledes nævnes, at Nørre Herred har 6,23 Td. Hartkorn pr. 100 Td. Land, medens Hids Herred kun har 2,04 Td., for hele Amtet gaar der 3,70 Td. Hartkorn pr. 100 Td. Land.

De gode Jorder i Amtet og her ikke mindst Sallinglands har igennem Tiderne faaet rig Lejlighed til at vise deres Ydeevne, stærkt understøttet som den blev gennem den rigelige Tilførsel af Staldgødning, der skaffedes gennem den udstrakte Studedefodning, som dreves i disse Egne; anderledes forholdt det sig med Hedeegnene, der først siden Midten af forrige Aarhundrede, da Priserne paa Landbrugsprodukter begyndte at stige og gav Mod til Grundforbedringer som Mergling og Afvanding og til Opdyrkning af nye Hedearealer, er kommen med i Fremgangen. Ikke mindst tog denne Opdyrkning fart, da Tiderne blev gunstige for Mælkeriprodukter; det viste sig nemlig, at en hel Del af disse Heders, særlig de, som havde et nogenlunde tykt Humuslag, godt kunde bære gode Afgrøder af Græs og Rodfrugt og taalelige Afgrøder af Rug og Havre, ogsaa til Kartoffelavl var disse Strækninger vel egnede, et Forhold som den danske Regering alt for over 150 Aar siden havde Øje for, og som den søgte at vise i Handling ved i 1760—61 at indkalde en hel Del Udlændinge fra Pfalz, Darmstadt og Würtemberg, som med en rundelig Understøttelse skulde nedsætte sig paa Alheden for at op-

Silkeborg—Herning Egnen. Byggen køres hjem.
(R. H. Stamm fot.)

Silkeborg—Herning Egnen. Gæs (Toulouseracen).
(R. H. Stamm fot.)

dyrke denne, særlig ved Hjælp af Kartoffeldyrkning. Forsøget mislykkedes, ogsaa paa Grund af, at en hel Del af de indkaldte ikke var Landbrugere; men det havde den gavnlige Virkning, at Interessen for Kartoffelavl blev vakt i disse Hedeegne, og den har holdt sig siden, saadan at denne Avl, da Svineproduktionen kom ind i et rationelt Spor, kunde blive en væsentlig Indtægtskilde for Befolkningen. For Stigningen af Kartoffelavl i Viborg Amt kan nævnes følgende Tal, i 1876 avledes der i dette Amt 130,125 Tdr., i 1894 266,378 Tdr. og i 1913 1,037,378 Tdr. Interessen for denne Avl banede ogsaa Vejen for Avlen af Foderroer, der for de nævnte tre Aar giver Tallene 39,280 Tdr., 1,142,863 Tdr. og 12,192,329 Tdr. Roer pr. Aar; dog har dette Amt ikke det største Areal, hverken af Roer eller Kartoffler, det har henholdsvis Aarhus og Aalborg. I den samme Tid er Rugavlens fordoblet og Havremængden bleven fire Gange større.

Denne Forøgelse i Avlsmængden skyldes ogsaa i nogen Grad, at de gode Jorder i betydelig Grad har faaet deres Ydeevne forøget, men Opdyrkningen har dog haft den største Indflydelse, og det maa ikke glemmes, at Hedeselskabet i disse Egne har ydet en væsentlig Hjælp ved Opdyrkningen, gennem sine Anlæg af Mergelbaner og med Vejledning ved Afvandingsanlæg, desuden har det hjulpet ved Kultivering af Eng og Moser, samt ikke mindst ved Anlæg af Naaletræplantager paa de Hedestrækninger, der ikke egnede sig til Opdyrkning, og dergennem har det bidraget til at bedre Læforholdene og give de øde Strækninger et smukkere Udseende.

Ligesom i Størstedelen af Sydvestjylland synes Alsædsbruget efter den gængse Sprogbrug ikke at have været anvendt i Viborg Amt, eller hvis dette skulde være Tilfældet, ligger det forud for de Tider, hvor det almindeligt anvendtes i Jylland, den almindelige Maade at drive Agermarken paa var, at man i en Række Aar — gerne 4 à 5, undertiden 6 Aar — dyrkede den med de almindelige Kornarter og i en anden bestemt Række Aar lod den ligge til Græs. Første Kærv var i gamle Dage Grønjordsbyg med rigelig Staldgødning, senere da Interessen for Boghvededyrkningen kom frem gik denne Plante ind i Stedet for Bygget. Med Kartoffel- og Roedyrkningen kom Vekseldriften frem i Højsædet; men de mange Græsmarker i Omdriften har stedse holdt sig særlig i Hedeegnene. De tørrende Vinde om Foraaret og de mange Frostnætter opfordrer dertil ligesom til at dyrke ikke altfor følsomme Sorter af Kornarterne.

Det er tidligere nævnt, at Salling fra gammel Tid har lagt megen Vægt paa Studedefning, og det er kendt, at Sallingboerne var dygtige

Hedeopdyrking.
(C. Jørgensen, Herning fot.)

Et Nybyggersted i Heden med Smaaplantning.
(Hedeselskabets Samling)

til at handle med Stude, som de købte i Thy, Himmerland, Morsø o. fl. St. og gav dem saa en Fedekur, førend de afhændede dem paa Markederne. Denne Interesse for Fedning har holdt sig gennem Tiderne og i de senere Aar vist sig ved Interesse for Korthornskvæget, og gode Typer for denne Race træffer man paa de sallingske Dyrskuer. Ogsaa Hesteavlens har i denne Landsdel ikke mindst i gamle Dage været paa Højde med Jyllands bedste Hesteegne.

Ser man dernæst paa Husdyrbruget i Heddegnene, da er dette ogsaa paa Grund af Naturforholdene en hel Del bagefter. Kvæget hører for Størstedelen til den jydskes Malkerace; men den er af en lavstammet, tæthygget Type, der nok har udviklet sig en Del kvalitativt, siden man slog ind paa den udstrakte Roedyrkning, og kvantitativt er Fremgangen stor. Ogsaa Hesten er af mindre god Beskaffenhed; men den stedse voksende Interesse for Hestetillæg med Indførelse af gode Hingste har i de senere Tider medført en Bedring, der spaar godt for Fremtiden.

Svineavlens er i dette Amt gaaet frem med stærke Skridt, dog medfører det store Foder af Kartofler og Roer, at Svinene bliver slagtefærdige i en senere Alder, end i de Egne, hvor Kærnefoderet udgør en større Del af Svinenes samlede Fodermængde. Det maa dog ikke glemmes, at Svineproduktionen i de sandede Egne har været en god Løftestang for Landbruget ogsaa derigennem, at Gødningsmængden derved er bleven betydelig forøget; i samme Retning virker det, at man i disse Egne viser stor Interesse for Brugen af Tørvejord til Opsamling af Ajlen, dog er denne Opsamlingsmaade i de sidste Aar for en Del bleven erstattet eller suppleret ved Brugen af Ajlekummer.

Som det alt er antydnet, har de sidste Aartiers gode Betingelser for Produktion af Husdyrprodukter som Helhed taget været en mægtig Støtte for Landbrugets Udvikling i Viborg Amt, dette har betinget, at nøjsomme Nybyggere har kunnet skaffe sig et Udkomme selv paa tarvelige Arealer, og at Beboerne paa de bedre Jorder har faaet Midler til at forbedre Bedriften, og at Landbruget i dette Amt har kunnet gøre store Fremskridt.

Niels Siggaard.

SKOVBRUG

Viborg Amt har et Skovareal paa 19734 ha og en Skovprocent paa 6,5. Omtrent en Tredjedel af det bevoksede Skovareal er klædt med Løvskove, Resten er Hedeplantager. Af Løvskovene ligger der en Del, som hører under Grevskabet Frijsenborg, mellem Hammel og Langaa

45aarig Rødgranbestand i Margretheslund Plantage ved Viborg.
(Hedeselskabets Saml.)

Parti fra Hald Egeskov.
(Chr. E. Jørgensens Eftf. (Zacho) fot.)

(jvfr. Beskrivelsen af Skovene i Aarhus Amt). Til Stamhuset Tjele hører Skovene Lindum og Bigum, der tilsammen er 1393 ha; til Stamhuset Foussingø 629 ha, til Stamhuset Bidstrup 507 ha og til Hald 614 ha foruden Hald Egeskov, der ligesom Vindum Skov hører til Viborg Statsskovdistrikt. Da Hald Egeskov er den største naturlige Egeskov i Jylland, er den bleven købt af Staten og skal i Fremtiden fredes fuldstændigt. En Del af Statsskoven Viborg Plantage har tidligere været Egekrat (se Billedet Side 177), men dette gaar efterhaanden over til at blive Bøgeskov. I Viborg Amt findes de ældste Hedeplantager: Stendal, Ulvedal og Havredals Plantager, der er anlagte paa den Del af Alheden syd for Viborg, som oprindeligt anvendtes til Kolonisationsforsøg med indkaldte Tyskere. De første Saaninger af Naaletræfrø blev udførte i 1790, og der findes endnu Graner, der er Rester af de første Aars Kulturer (se Billederne S. 182 og 185). Foruden disse Plantager og de ovenfor nævnte Løvskov hører endnu til Viborg Statsskovdistrikt, der ialt er 4321 ha, Kompedal Plantage, hvor der endnu findes Rester af gamle Granbevoksninger fra Saaninger i forrige Aarhundredes Begyndelse, medens der paa største Delen af det tilkultiverede Areal findes moderne Kulturer af Rødgran i Blanding med Bjærgfyr, og paa den ringeste Jord, der har været Indsande, rene Bjærgfyrbevoksninger. Hedeselskabet ejer Plantagerne: Morville (214 ha), den Jensen-Buchske Plantage (318 ha), hvoraf en Del er Egekrat (Harbolunde Krat), Plantagen Liebe (237 ha), Plantagen Dalgas (426 ha) og endelig Guldborgland Plantage, som har hørt til Baroniet Guldborgland paa Lolland, men er bleven solgt til Hedeselskabet. Desuden findes der i Amtet en Mængde mindre Hedeplantager, blandt hvilke Undallslund (200 ha), som ejes af Viborg Kommune, og Margrethelund, som er anlagt af den ene af Hedeselskabets Stiftere, Justitssekretær Morville, og i de første Aar efter Hedeselskabets Stiftelse tjente som Mønster for dets Plantevirksomhed.

Johs. Helms.

En 5 Aars Brakkultur i Hede, nylig rensset for Lyng.
(Hedeselskabets Saml.)

Arbejdsfolk i en Planteskole.
(Hedeselskabets Saml.)

En Skovriderbolig med omgivende Smaaplantning.
(Hedeselskabets Saml.)

DET DANSKE HEDESELSKAB*)

AF KAMMERHERRE H. LÜTTICHAU

Det Ord: „Hvad ud ad tabtes, det bør ind ad vindes“ tillægges ganske almindeligt det danske Hedeselskabs Stifter *E. Dalgas*. Han har dog ikke nogensinde selv formuleret sin store Tanke saaledes. Det var ham og hans kæmpestærke og sunde Natur saare fjærnt i nogen Maade at ville forsonse sig selv eller Folket med Tanken om at slaa Tabet af Sønderjylland fast som noget, der ikke mere lod sig ændre. Det Dalgas vilde, og det det ogsaa viste sig, at han evnede, var, at samle og rejse Folket, der dengang var nedbøjet efter Nederlaget, til frugtbringende og vækkende Arbejde for Opdyrkning og for Plantning paa den jyske Hede. Dette betød ganske vist Landvinding og kom, saaledes som Dalgas tilrettelagde og førte Sagen frem, til at betyde Indvinding af mange Kvadratmile for vort lille Fædreland.

---

*) Da Hedeselskabets Administration har Sæde i Viborg er denne korte Oversigt over Selskabets mangesidige Virksomhed knyttet til Viborg Amt, uanset at denne breder sig over hele Landet.

Vandingseng omgivet af Plantage.
(Hedeselskabets Saml.)

Mergelbane.
(Aage Munksgaard fot.)

Forsøg var tidligere gjort — f. Eks. ved Hjælp af tyske Kolonister — paa at omdanne Heden til Agerland eller til Skov, men ingen havde hidtil formaaet at gøre Hedesagen til en Folkesag. Først da Dalgas fremstod og havde Indsigt og Evne hertil, lykkedes det at gennemføre dette store og betydningsfulde Arbejde. Dette er da baade gennem Dalgas' egne frugtbringende Arbejdsaar og siden skredet frem og fortsættes endnu med stadigt større Skridt fremad. Arbejdet er gjort mest i *Jylland*, hvor de egentlige store *Hedestrækninger* ogsaa fandtes, men for flere af Virksomhedens Grene ogsaa paa Øerne.

Nu, da Folket lever i Haabet om Genforeningen med det før Selskabets Stiftelse tabte *Sønderjylland*, er Hedeselskabet paa Opfordring af ledende sønderjydske Mænd ved at forberede Udvidelse af sit Arbejde ogsaa syd for Kongeaaen. Det er ofte sagt, at Dalgas maaske næppe selv havde tænkt sig, at Arbejdet skulde naa et saa stort Omfang, som det nu viser sig at gøre. Den fortsatte stærke Væxt vilde sikkert have voldet ham en stor Glæde og stor Tilfredsstillelse, men mest af alt vilde Udvidelsen af Arbejdet ned gennem Sønderjylland sikkert have glædet ham. Dalgas' Slægt var af sydlandsk Oprindelse, men hans Liv, hans Gerning og hans Interesse var helt ud dansk. Han forstod det danske Folk, ikke mindst den jyske Bonde og han vidste, hvorledes han bedst kunde komme ham i Tale.

Sammen med *Mourier-Petersen*, *Rugaard*, *Morville*, *Viborg*, *G. F. S. Bruun*, *Asmild Kloster*, *Drewsen*, *Silkeborg* og andre interesserede Mænd grundlagde han *det danske Hedeselskab*, ikke som en Statsinstitution, men som et privat Selskab, der med Statens betydelige Støtte vilde fremme *Træplantning paa Heden*, *Hegn- og Læplantning*, *Kultivering af Moser og Enge samt Tilførsel af Kalk og Mergel*, hvor det tiltrængtes. Medlem af Selskabet kan enhver blive mod et ringe Aarsbidrag, men Selskabet arbejder for alle uden Hensyn til, om de ere Medlemmer. Selskabet giver gennem sine i de forskellige Grene særlig uddannede Hjælpere gratis eller for ringe Betaling Vejledning og Oplysning paa de forskellige Omraader. Det anlægger, driver og udnytter sine egne Plantager, Enge og Mosekulturer, saaledes at de kan være til Vejledning for Befolkningen.

Plantningssagen laa Dalgas varmt paa Hjærte, men *Engvandingen* var vel nok den Sag, hvorigennem han til at begynde med ret kom igang med Befolkningen. Trangen dertil var saa iøjnefaldende, og Resultaterne deraf kom saa hurtigt, at man straks var villig til at følge med i den Sag. Om Plantningen var man mere i Tvivl. Det vilde være længe, inden Lønnen for Arbejde og Kapitalanbringelse kom. Man var nærmest tilbøjelig til at anse det for umuligt at faa Træer

40aarig østrigsk Fyr, plantet paa Hede.
(Hedeselskabets Saml.)

Hedeplantning.
(Hedeselskabets Saml.)

43aarig Douglas Gran, plantet paa
Agermark.
(Hedeselskabets Saml.)

Dalgas' Statue, Herning.
(Hedeselskabets Saml.)

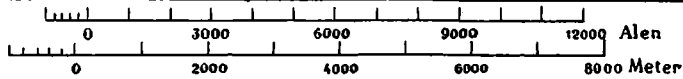
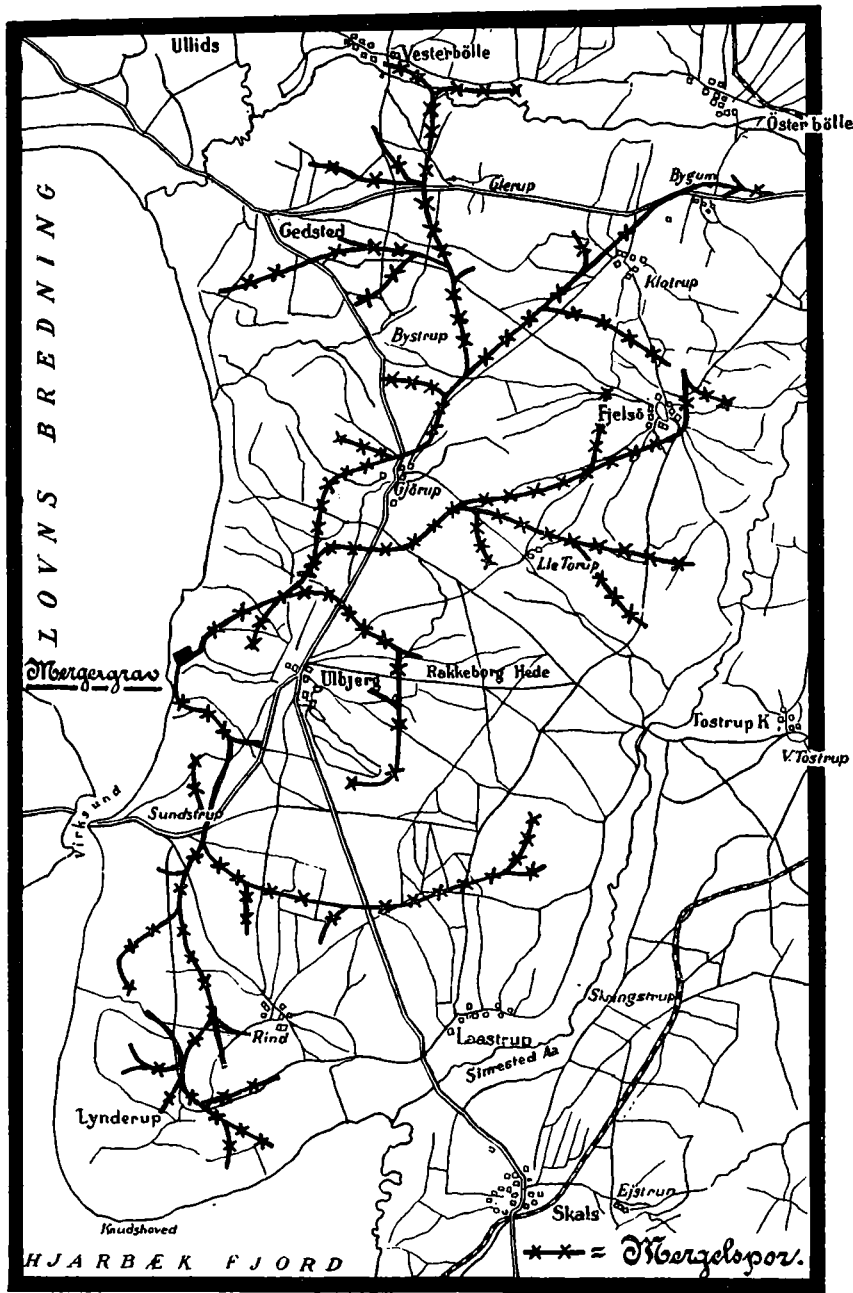
til at gro paa Heden. Dalgas fik det imidlertid meget saaledes, at det ene trak det andet med sig. Det unyttede Areal i Jylland var før Hedeselskabets Stiftelse c. 7280 km², saa Arbejdsfeltet var stort nok. Nu er Hedearealet indskrænket til mindre end Halvdelen. I svundne Tider havde store Dele af disse Arealer været skovklædte, og Hedeselskabets Mænd fik Held til atter at gøre meget deraf „loddent“, som Dalgas udtrykte det. Vestjylland og Midtjylland har herved gennemgaaet en gennemgribende Forandring. *Over 2200 større og mindre Plantager* og lange Rækker af levende Hegn have ikke blot ændret disse Egnes barske og forladte Udseende, men ogsaa ydet et stort Tilskud til Brændselsmanglens Afhjælpning ikke mindst i Verdenskrigens Aar. —

Hedeselskabet har paa dette Omraade ogsaa gjort en Indsats gennem sin *moseindustrielle Afdeling*, der, hvor det ønskes, assisterer ved Oprettelsen af Tørveværker, Analysering af Brændtørv og Undersøgelse af Moser m. H. t. disses industrielle Udnyttelse.

Mange Mennesker have fundet lønnende og nyttigt Vinterarbejde i *Plantagerne*, Læ er skabt for Agermarker, hvor Vinden ellers vilde have ødelagt alt. Plantningen er bleven en mægtig Drivfjeder for Kulturen. Det siger sig selv, at Arbejdet hermed ingenlunde har været let og lige til. Alene at finde de rette Træarter er et Studium. Rødgranen er vel bleven Hovedtræet her, men Bjergfyrrer har været dens „Amme“. Hvor den førstnævnte ikke har kunnet klare sig, har det vist sig, at Bjergfyrrer har kunnet bringe den over Vanskelighederne.

Jyllands Skovprocent var lige før Selskabets Stiftelse 2,7, nu er den 7,8. *De gennem Hedeselskabet oprettede Plantager udgøre 78,860 ha.* Til Smaaplantning, Læ og Hegnsplantning udleveres billige Planter og 60 lokale Plantningsforeninger arbejde her sammen med Hedeselskabet. —

Et stort Arbejde er gennem Hedeselskabet gjort ved *Merglingen*. Uden at denne foretages, kan Kvælstoffet i Mosens eller Hedens Tørv ikke blive tilgængeligt for Planterne. Den er nødvendig for Hedejordens Kultivering. Ved et simpelt Staalbor finder Selskabets Mergelsøger Mergelen, som derefter af Selskabet analyseres for sit Indhold af kulsur Kalk. Til Egne, hvor den savnes, føres den da paa Statsbanerne, private Baner eller ved flyttelige Spor. Der er nu *udkørt 4,340,000 m³ Mergel og 18,000 Vognladninger Kalk à 10,000 Kg.* — 90 *Mergelselskaber* ere organiserede og arbejde sammen med Hedeselskabet paa Transport af Mergel paa Sporbaner. Mergel- og Kalkaftagerne ere organiserede i Mergel- og Kalkforeninger og Hedesel-

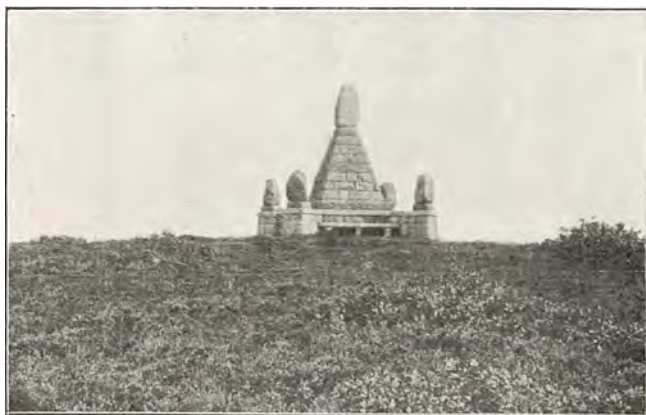
Mergelbaner i Rinds Herred.
(Efter Hedeselskabets Tidsskrift)

Hegn fra Viborg Egnen.
(Hedeselskabets Saml.)

Hegn fra Viborg Egnen.
(Hedeselskabets Saml.)

Mindesmærke i Plantagen „Dalgas“ ved Viborg. Rejst af
Venner af Hedeselskabet i Anledning af Selskabets 25 Aars
Jubilæum.
(Hedeselskabets Saml.)

Motorplov.
(Hedeselskabets Saml.)

Første Gennemhugning i en Plantage af Bjærgfyr.
(Hedeselskabets Saml.)

Første Udhugning af Bjærgfyr med Blanding af smaa Gran.
(Hedeselskabets Saml.)

Straffefanger arbejder i en Mergelgrav.
(Hedeselskabets Saml.)

„Skovbjørn“ til Optagning af Rødder.
(Hedeselskabets Saml.)

skabet administrerer Statens Tilskud hertil og til Forrentningen af Laan til Mergelbaner. Ved Kjøseng benyttes Straffefanger til Mergel-opkastning, ved Gedhus og fl. Steder benyttes de til Plantningsarbejde. Gennem Mergelvirksomheden er Betingelser skabte for Grundlæggelsen af Tusinder og atter Tusinder af nye Hjem, og Befolkningen har forstaaet at benytte sig deraf i rigeste Maal. —

Ligesom Hederne henlaa unyttede og næsten utilgængelige for Mennesker, saaledes var det ogsaa Tilfældet med store *Mose- og Kærstrækninger*. Paa samme Maade som de mægtige, udstrakte lyngklædte Heder dannede et imponerende, malerisk, men alvorligt Billede, saaledes henlaa ogsaa Tusinder af Tdr. L. Mose og Kær til meget ringe Nytte for Mennesker, men ikke uden gribende Skønhed i al deres dystre Alvor.

Vanding og Afvanding — baade ved naturligt Fald og ved kunstig Kraft, *Inddæmning og Inddigning* har nu omdannet store Dele, maaske snart største Parten af dette Alvorens Mose-Landskab til smilende Eng, hvorfra travle Hænder hjembringe fyldige Afgrøder og hvor det brogede Kvæg finder Græsning om Efteraaret.

Selskabets Ingeniører og landbrugskyndige Hjælpere staa til Befolkningens Raadighed og forstaa at vække og at samle Befolkningen om Reguleringsarbejdet og om den paafølgende Kultivering af de indvundne Arealer. Ogsaa denne Samarbejden af Befolkningen om store og nyttige Foretagender har sikkert sin store Betydning.

Efterhaanden er der i Aarenes Løb ved Selskabets Hjælp anlagt c. 100 *Vandingskanaler* med en samlet Længde af 407 km.

Endvidere er der ved 825 *Vandstandsreguleringer* tørlagt c. 76,000 ha og ved *Inddigninger* indvundet c. 9200 ha.

Gennem alle disse Grene virker Hedeselskabet til Landets Ophjælpning, til at skabe flere og flere Hjem for den voxende Befolkning og til at støtte og hjælpe saa mange som muligt af disse Hjem i selvstændigt Arbejde.

Selskabet ønsker ikke at optræde som noget Statskontor eller at være med til at skabe Mellemlid mellem Befolkningen og sig, men Selskabet søger stedse Statens Hjælp og Støtte til saa ligefremt og saa direkte som muligt at kunne komme Befolkningen imøde.

Hans Smidth: Færge over Sallingsund — Limfjorden.

SOGNEBESKRIVELSER*)

AF OBERSTLØJTNANT M. J. DARRE

MED BIDRAG AF MAG. ART. CHR. AXEL JENSEN,
MUSEUMSINSPEKTØR H. KJÆR OG ARKIVSEKRETÆR S. NYGARD

HARRE HERRED

F u u r¹⁾ Sg. (1619 Indb.). Fuur Komm. Ø i Limfjorden. Byer: *Hvirp-gade, Nederby, Madsbad, Debel*, der alle 4 danner ligesom én sammenhængende By (Fuur K., delvis bygget af Rødsten, Pg., Skr., Miss.-hus, Fors.-hus, Læge, Spk., Afholds- og Gæstehjem, And.-Mejeri, Handels-etablissement, Kbm., Mr., Brslm., Statstlfst., Fyr, Færgested m. S. m. Overfart (Dampfærge) o. Fuursund til *Branden* i Selde Sg., N. Herred), *Søndergade** (Baadehavn), *Anshede**, *Kjønshøj**, *Engelst**, *Vojel**. Mod N.: *L. Jenshøj* (76 m) og „*Rødstenen*“, 4—5 m høj. Mod N. og Ø. en Del Hede. Mange Smaaplantager. Lidt Eng og Mose. Sognet er baade efter Indb. Antal og efter Areal (2223 ha) det største i Herredet. — *Forh. M.*: Øen har efter Mindesmærker og Fund at dømme i Oldtiden været velbebygget; ca. 85 Mindesmærker kan endnu paavises. Navnlig har der været ikke faa større Stenmindesmærker, hvoraf 2 Runddysser og 5 Langdysser vel nu er stærkt medtagne eller helt borttagne, men endnu ca. 1850 var anselige og temmelig vel bevarede. En Koloni fra den østdanske Kultur har haft sit Sæde her. Ikke faa Fund fra Bronzealderen vidner om, at dette blev fortsat i Bronzealderen. 9 Mindesmærker, deraf „*Lille Odinhøj*“ ved Madsbad, er fredlyste. Det gamle Birketing har været holdt ved Kirken.

S æ b y Sg. (218 Indb.). Navtrup-Sæby-Vile-Komm. Anneks til Navtrup. Byer: *Sæby* (K., Kbm.), *Grynderup* (Sk.). Mod Ø. og S. Ø. en Del Eng og Mose (den udtørrede *Grynderup Sø*). Mod S. V. en Del Hede og Plantage. Sognet begrænses m. N. V. af *Limfjorden*. Det er efter Indb. Antal det mindste i Herredet. Gaarde: *Hellegaard, Snabe*. — *Forh. M.*: Ældre Stenalders Bosteder er fundne ved *Grynderup*. Fra samme Bys Jord fremdroges 1842 et Møntfund, Sølvbrakteater fra Dorstad, 1 Mønt slaaet i Mainz, 13 samanidiske Mønter (892—907) samt en Sølvbarre, alt gemt i Slutn. af Vikingetiden.

N a v t r u p Sg. (1040 Indb.). Navtrup-Sæby-Vile Komm. Byer: *Nav-*

*) Fortegnelse over benyttede Forkortelser findes bagest i nærværende Bind.

¹⁾ eller Fur.

Afgravning af Tørvemassen i en Højpose.
(R. H. Stamm fot.)

Afgravning af Mosens øvre løsere Lag „Hundekødet“,
der benyttes til Strøelse.
(R. H. Stamm fot.)

Et lille Tørveværk til Æltning af den opgravede Tørvemasse.
(R. H. Stamm fot.)

Tusinder af Tørv paa Læggepladsen.
(R. H. Stamm fot.)

Mosekultur.

Tørv i Stabler paa Læggepladsen.
(R. H. Stamm fot.)

Tørv samlet i Smaastabler paa Læggepladsen.
(R. H. Stamm fot.)

Færdige Tørv samlet i Bunker.
(R. H. Stamm fot.)

Lager af færdige Tørv, som skal køres til Jernbanen.
(R. H. Stamm fot.)

Mosekultur.

trup (K. n. f. Byen ved Glynge, Sk., Ml. s. ø. f. Byen), *Glynge** (Pg., Fattiggd., Kbm.), *Bysted* (Mlr.), *Glyngøre* (Stationsby m. 691 Indb., Filial-K. til Navtrup Sg., Sk., Kbm., Afholdshot., Gæstg., Elektiv., Vandv., Fryseri, Havn, Dampfærge til Nykøbing paa Mors, Fyr, Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.). Mod S. V. *Pinen Kro* (tidligere Overfart til *Sallingsund Kro — Plagen*). Mod V. megen Hede og adskillige ret anselige Plantager. En Del Eng og Mose, mest m. N. Ø. Sognet begrænses m. V. af *Sallingsund*. — *Forh. M.*: Af ca. 100 paaviste Gravhøje er 9 fredlyste, deraf 3 større Høje af „Storhøje“ under Nautrup. Paa Glynge Hede har der været et større Stenmindesmærke, „Stjennestow“ (∩: Stenstuen). — Annekser: Sæby, Vile.

Vile Sg. (267 Indb.). Navtrup-Sæby-Vile Komm. Anneks til Navtrup. Byer: *Vile* (K., Sk.), *Kybehuse**. Nogen Eng og Mose. En Del Smaaplantager, de største m. S. V. En Del Hede, især m. N. Sognet begrænses m. V. af *Sallingsund*, m. S. af *Lysen Bredning*. Gaarde: *Vestergaard, Tangelev, Skyldal, Strandgaard*. — *Forh. M.*: 18 fredlyste Mindesmærker, deraf 7 Høje ved Kybe og den anselige „Kongenshøj“ ved Vile. Ca. 90 Oldtidshøje. I en Høj ved Vile er fremdraget en stensat Kiste med et rigt Fund fra den ældre Bronzealder: Kvindeudstyr, Smykker til Hals, Arm og Haandled, derhos Bøjlenaal og en lille Bæltedaase, alt af Bronze. Fra en anden Høj ved Vile, ved brændte Ben i en mandslang, stensat Kiste: Sværd, Bøjlenaal, Dobbeltknap, Ragekniv og Nip-tang.

Harre Sg. (455 Indb.). Hjerk-Harre Komm. Anneks til Hjerk. Byer: *Harre* (K., Sk., Handelsetablissement), *Sønderup**, *Dalstrup** (Vml.). En Del Hede, Eng og Mose m. N. V. En Del Smaaplantager i den vestlige Del af Sognet. Dette begrænses m. S. V. af *Harre Vig*. — *Forh. M.*: Af ca. 80 Rundhøje er 2 Storhøje fredlyste. Højene synes overvejende at være fra Bronzealderen.

Hjerk Sg. (517 Indb.). Hjerk-Harre Komm. Byer: *Ov. Hjerk* (K., Pg., Sk., Kbm., Ml., Tlfst.), *Ndr. Hjerk**, *Bajlum** (Kbm.), *Vium** (Vml.). Nogen Hede m. N. V. Nogen Eng og Mose m. N. og N. V. Sognet begrænses m. N. af *Lysen Bredning* og *Harre Vig*. Gaarde: *Bajlumgaard* (Hg., nævnt sidst i 16. Aarh., tilhørte i 17. bl. a. Gunde Rostrup, Jørg. Høg og A. Rhode; efter en Række skiftende Ejere kom den 1755 til Fam. Tang, hos hvem den med en kort Afbrydelse derefter forblev; i Reglen fulgte intet Gods med Gaarden), *Tinggaard, Norsgaard*. — *Forh. M.*: En ældre Stenalders Boplads kendes fra Gedelykke. Tre Høje, deraf den anselige „Daashøj“ under Bajlum, er fredlyste. — Anneks: Harre.

Roslev Sg. (926 Indb.). Roslev-Rybjerg Komm. Heraf en Del i N. Herred. By: *Roslev* (Stationsby m. 664 Indb., K., Pg., Sk., Fors.-hus, Læge, Dyrlæge, Ap., Banker, Politistation, Kbm., Afholdshot., Gæstg., And.-Mejeri, Elektiv., Vandv., Fabb., Ølbryggeri, Plantesk., Markedsplds., Ml., Jbst., Postk., Tlgst., Tlfst.). Nogen Hede og Plantage m. S. — Anneks: Rybjerg i N. Herred.

Tøndering Sg. (334 Indb.). Durup-Tøndering Komm. Anneks til Durup. Byer: *Tøndering* (K., Sk., Kbm., Ml., Tlfst.), *Vilholm Hse** (ogsaa i Durup Sg.). Mod S. *Bjerge Vml.* En Del Eng og Mose, især m. Ø. Gaard: *Hegnet* (Hg., tilhørte Fam. Skeel fra Begyndelsen af 15. Aarh. i over 200 Aar, og derefter Fam. Due til c. 1700; bl. Ejerne i 18. Aarh. var Frans Rantzau Benzons og Fam. Müllers; fra 1838 ejedes den længe af Fam. Ingwersen; Godset solgtes c. 1820).

Durup Sg. (646 Indb.). Durup-Tøndering Komm. Byer: *Durup* (Stationsby m. 317 Indb., K., Pg., Sk., Læge, Kbm., And.-Mejeri, Gæstg., Tømmerhandel, Savsk., Cementstøberi, Ml., Markedsplds., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Duruplund**, *Vilholm Hse** (ogsaa i Tøndering Sg.), *Tovstrup**. Nogen Eng og Mose. Sognet er efter Areal (722 ha) det mindste i Herredet. — *Forh. M.*: Ved den anselige, men nu noget beskadigede „Tinghøj“ ved Durup, i hvis Nærhed Durup, Harre, Roslev og Tøndering Sg. mødes, var Harre Herreds Tingsted ca. 1680. — Fra Sognets ca. 40 Oldtidshøje kendes en Del Fund, overvejende fra Bronzealderen. — Anneks: Tøndering.

Aasted Sg. (803 Indb.). Selde-Aasted Komm. Anneks til Selde i N. Herred. Byer: *Aasted* (K., Sk., Ml., Kbm.), *Nøreng**, *Risum**, *Nisum* (Fattiggd.). En Del Hede, Eng og Mose, især m. N. En Del Smaaplanter. Sognet begrænses m. N. af *Fuur Sund*. Gaarde: *Østergaard* (Hg., oprettet 1516 af Lukas Krabbe, hvis Slægt alt i Dronning Margretes Tid havde en fast Borg i Nisum; efter en Række skiftende Ejere fulgte i 17. Aarh. Fam. Lindenov og bl. a. And. Høyer, i 18. bl. a. Fam. Qvistgaard, i 19. Th. Thomsen, Nis Nissen til Spøttrup, E. E. Rosenørn m. fl.; det meste Gods solgtes 1805; en Del af Gaardens Tilliggende er fraskilt i dette Aarh.; Hovedbyggn., 4 sammenbyggede Fløje i 2 Stokværk, er opført 1516), *Aasted-Skovgaard*, *Sæbygaard*, *Søgaard*. — *Forh. M.*: Af 77 paaviste Oldtidsminder er fredlyst 2 Høje, deraf den anselige „Møgelhøj“ under Korsgaard.

NØRRE HERRED

Selde Sg. (886 Indb.). Selde-Aasted Komm. Byer: *Selde* (K., paa Døbefontens Fod er en vanskelig tolkelig Runeindskrift. Mulig staar

der: Gudlivets Gren finder den, som vil, i Fonten. (fra ca. 1200), Pg., Sk., Fors.-hus, Læge, Dyrlæge, Spk., Kbm., Kro, Elektiv., Ml., Brsml., Tlfst.), *Lindum** (And.-Mejeri), *Floutrup** (Tlfst.). Mod N. V. Udskibningsstedet *Branden* m. Handelsetablisement, Kbm., Kro, Tglv., Statstlfst. og Færgested m. Overfart til *Fuur* (Dampfærge). En Del Eng og Mose, især m. N. V. Sognet begrænses m. N. af *Limfjorden* og *Fuur Sund*. Gaarde: *Keldgaard* (Hg., kom ved Reformationen fra Viborg Bispestol til Kronen, ejedes sidst i 16. og først i 17. Aarh. af Fam. Juel, tilhørte derefter Jørg. Rosenkrantz og Fam. Due samt fra 1710 i 100 Aar Fam. Stjernholm; bl. Ejerne i forr. Aarh. var Th. Nyssum, E. C. Cossel, A. V. Wahl og Grev Tramp; Godsets Salg begyndte c. 1800; Gaarden er i de senere Aar blevet stærkt udparcelleret), *Eskov*, *V. Møjbæk*, *Rørbæk*. — Anneks: Aasted i Harre Herred.

Junget Sg. (512 Indb.). Junget-Torum Komm. Byer: *Junget* (K., Pg. s. f. Byen, Sk., Plantesk., Kbm., Teglv., Ml., Brsml., Tlfst.), *Grettrup* (Sk., Spk., Kbm.), *Skove* (Ml. s. f. Byen). Mod N. *Urhøje* (53 m). 2 Plantager, den ene m. S. V., den anden og største m. N. Ø. Sognet begrænses m. Ø. af *Limfjorden*. Gaarde: *Jungetgaard* (Hg., ejet af Fam. Skeel, vistnok i 15., i hvert Fald i 16. Aarh.; i det meste af 17. Aarh. og til 1736 af Fam. Bille; bl. de følgende Ejere var Laur. Hviid og J. Bornemann; fra 1781 tilhørte den i næsten 100 Aar Fam. Qvistgaard, derefter A. Gjedde; havde endnu c. 1840 komplet Gods; 1909 solgtes Gaarden til Udstykning og en stor Parcel frasolgtes straks; Hovedbygn. antages opført midt i 16. Aarh.), *Skammergaard*, *Strømggaard*, *Brokholm* var en større Parcel af Eskjær i Grinderslev Sg.; den frasolgtes 1798 og blev senere udstykket. — Anneks: Torum:

Torum Sg. (712 Indb.). Junget-Torum Komm. Anneks til Junget. Byer: *Torum* (K., Sk., Fors.-hus, Kbm., Ml., Brsml., Tlfst.), *Hinnerup*, *Møgeltorum** (Sk., Kbm.), *L. Torum**, *Møjbæk**. Tørvefab. (*Aagaardsholm*) v. f. Torum. En Del Eng og Mose, især m. S. V. Gaarde: *Aagaardsholm* (vist oprettet 1792 af Niels Jensen Aagaard; senere ejet af N. S. Würnfeld, N. Arrøe, J. C. Møller, Groth m. fl.; i de sidste Aar er Gaarden blevet ret stærkt udparcelleret), *Hegelund* (1911 solgt til Udstykning).

Rybjerg Sg. (561 Indb.). Roslev-Rybjerg Komm. Anneks til Roslev i Harre Herred. Byer: *Rybjerg Kirkeby* (K., over hvis rige, søjlesmykkede Sydportal fra Tiden henimod 1200 der sidder et Relief af Værnehelgenen, Sct. Nicolaus, Sk., Spk., Tlfst.), *Rybjerg*, *Hestbæk**, *Yttrup* (Fattiggd.), *Ilbjerg* (Ml. n. v. f. Byen). Lidt Hede. Nogen Eng og Mose, især m. N. Gaarde: *Rybjerggaard*, *Holmggaard*.

Tise Sg. (583 Indb.). Tise Komm. Byer: *S. Tise* (K., Pg., Sk., Spk., And.-Mejeri, Brsml., Tlfst.), *N. Tise* (Tlfst.), *Tisetorp* (Ml. n. ø. f. Byen). Kro og Færgested m. Ø. ved *Sundsøre* m. Overfart over Hvalpsund. En Del Hede, især m. N. V. Nogen Eng og Mose. Nogle Smaaplantager. Sognet begrænses m. Ø. af *Hvalpsund* og *Limjorden*. Gaarde: *Dalsgaard*, *Sundsøre*, *Børstinggaard*. — *Forh. M.*: Paa Grænsen af Tise og Junget Sogne ligger Borgediget, en Langvold vist fra Oldtiden eller den ældre Middelalder. — Af ialt ca. 50 Høje er 4 fredlyste, deraf „Masklemhøj“ og Bavnehøj ved Børstinggaard. Ved S. Tise har været en Langdysse, omsat med svære Randstene.

Grinderslev Sg. (1185 Indb.). Grinderslev-Grønning Komm. Byer: *Grinderslev* (K. ved *Grinderslevkloster*, er en anselig Kvaderstensbygning med smuk Korrunding fra Tiden 1150—1200, men senere udvidet og ombygget, mærkelige Stolestader fra 1478 og adelige Gravsten m. m., Skr., Spk., Kro, Brsml., Tlfst.), *Breum* (Pg., Alderdomshjem, Kbm., And.-Mejeri, Afholdshjem, Ml.), *Mogenstrup* (Sk.), *Rerup*, *Vejsmark**, *Stovby**. Mod N. den udtørrede *Brokholmsø*. Læge (*Vihøj Gd.* n. f. Grinderslev). Ml. ved Herregaarden *Eskjær*, til hvilken hører Øerne *St.* og *L. Rotholm* n. f. Hvalpsund. Redningshjem (*Astrup Herregaard*). En Del Eng og Mose, især m. N. (*Brokholmsø*) og m. S. Ø. Nogen Hede. En Del Skov, m. Ø. ved Herregaarden *Eskjær* og m. S. Ø. ved Herregaarden *Astrup*. En Plantage m. S. V. (*Slejtrupgd.*). Sognet begrænses m. S. Ø. af *Hvalpsund*. Det er baade efter Indb. Antal og efter Areal (2838 ha) det største i Herredet. Gaarde: *Grinderslevkloster* (Hg., forhen et Kloster, oprettet i 12. Aarh., tilfaldt ved Reformationen Kronen, fra 1581 ejet af Fam. Lykke i halvandet Hundrede Aar; i forr. Aarh. tilhørte den bl. a. J. M. Bjørn, R. J. Kirketerp og H. T. Møller; Godset solgtes 1788; Gaardens Tilliggende er en Del formindsket i dette Aarh.; Kirken er en Fløj af den iøvrigt uanselige Hovedbygn.), *Eskjær* (Hg., nævnt 1328, tilhørte i Slutn. af 15. Aarh. Niels Høg, i 16. bl. a. Fam. Lykke, i 17. og ind i det 18. Fam. Parsberg, derefter bl. a. Cl. Reventlow, M. Hastrup og Chr. Lange, i forr. Aarh. H. J. de Leth, A. C. Grønbech, Baron J. E. Adeler og fra 1869 Fam. Schütte; 1798 fraskiltes det meste Gods og samtidig blev Gaarden udparcelleret, se nedenfor; Hovedbygn. indeholder en Del meget gamle Bestanddele), *Astrup* (Hg., tilhørte fra midt i 15. Aarh. længe Fam. Juel og fra 1622 i omtr. 100 Aar Fam. Friis, derefter bl. a. Chr. Kruse, Cl. Reventlow, P. Malling og A. R. Lassen, i forr. Aarh. Chr. a. Tram, V. F. Moldenhawer m. fl.; Godset solgtes omtr. Aar 1800; Gaarden er i dette Aarh. blevet en Del udparcelleret), *Nørgaard* (Hg., ejedes i 15. Aarh. af Sti Munk og Fam.

Bajlum Gaard (Harre Herred).

Hegnet (Harre Herred).

Østergaard (Harre Herred).

Junget Gaard (Nørre Herred).

Grinderslev Kloster (Nørre Herred).

Nørgaard (Nørre Herred).

IBORG AMT

Astrup (Nørre Herred).

Eskjær (Nørre Herred).

Kjeldgaard (Nørre Herred).

Kaas (Rødding Herred).

Spøttrup (Rødding Herred).
Danmark. 3. Bd.

Spøttrup (Rødding Herred).
20

Kaas, senere af Fam. Spend og Pors, i 18. Aarh. navnlig af Fam. Sterch, Damgaard og Qvistgaard; bl. Ejerne i forr. Aarh. var A. Hein og H. C. Nyholm; en Del af Godset var frasolgt 1804; Gaarden er i dette Aarh. blevet stærkt udparcelleret), *Langesgaard* (Parcel af Eskjær, oprettet c. 1794, frasolgt 1798 sammen med Parcelen Brokholm i Junget Sg.; L. ejedes en Tid af Fam. Qvistgaard; 1909 solgtes den til Udstykning), *Vihøjgaard*, *Slejtrupgaard*, *Havgaard*. — *Forh. M.*: Af 100 arkæologiske Punkter er 88 Rundhøje (7 fredlyste); i en Høj ved Breum er fundet en sjældent smuk Bronzedolk, med guldbelagt Knap, samt 2 Spiralarmringe af Guldtraad. Paa Nørgaard Hg.s Jord fremdroges et Ravfund fra yngre Stenalder, ca. 150 Perler m. m., i et Lerkar ompakket med Mos og Hasselnødder. Paa Grinderslev Klosters Jord er fundet 2 smukke Bronze-Halsringe. — Anneks: Grønning.

Grønning Sg. (373 Indb.). Grinderslev-Grønning Komm. Anneks til Grinderslev. Byer: *V. Grønning* (K. ø. f. Byen, Tlfst.), *Ø. Grønning* (Sk). En Del Hede m. S. og S. Ø. Sognet begrænses m. Ø. og S. Ø. af *Skive Fjord*. Det er baade efter Indb. Antal og efter Areal (1087 ha) det mindste i Herredet. Gaarde: *Grønris*, *Tordal*. Omkr. Aar 1500 laa i Sognet en Hg. Filshave (Fam. Høg).

Jebjerg Sg. (719 Indb.). Jebjerg-Lyby Komm. Byer: *Jebjerg* (Stationsby m. 459 Indb., K., Pg., Sk., Fors.-hus, Højskole, Dyr læge, Spk., And.-Mejeri, Handelsgartneri, Ml., Kro, Elektv., Jbst., Posteksp., Tlgt., Tlfst.), *Nannerup*, *Tustrup**. Nogen Hede m. N. Ø. Lidt Eng og Mose m. S. Gaarde: *Hanghøj*, *Brøddinggaard*. — *Forh. M.*: Af ca. 50 paaviste Oldtidshøje er 4 fredlyste, deraf ved Jebjerg den store „Læshøj“, 7 m h. Ved Pløjning paa moseagtig Jord ved Jebjerg er fremdraget et stort Fund af henlagte Genstande fra den yngre Bronzealder: 3 Hængekar, 9 Halsringe, Arm- og Haandledsringer, deraf 2 guldbelagte m. m., ialt 35. — Ved den nu næsten helt udslettede „Tinghøj“ ved Junget har mulig Junget Birketing fordum været holdt. — Anneks: Lyby.

Lyby Sg. (677 Indb.). Jebjerg-Lyby Komm. Anneks til Jebjerg. *Lyby K.* noget n. f. *V. Lyby*. Byer: *V. Lyby* (Stationsby Lyby m. 98 Indb., Sk., Kbm., Ml. n. v. f. Byen, Jbst., Posteksp., Tlfst.), *Ø. Lyby* (Sk., Ml.), *Bostrup** (Kro n. v. f. Byen), *Intrup*. Lidt Eng og Mose m. S. og V. Sognet begrænses m. S. Ø. af *Skive Fjord*. Gaarde: *Dalgaard*, *Lisedal*, *Abelgaard*. — Voldstedet „Ridebanen“ er en Ringvold, vistnok fra den ældre Middelalder. — *Forh. M.*: Fredlyst er 7 Høje (af ialt ca. 60 paaviste), deraf „Tinghøj“ under Bostrup, 4 m h., og 2 „Hagenshøje“ ved Ø. Lyby. I en Mose ved Intrup er f. 5 ens Spiralarmringe

af dobbelt Guldtraad, fra Bronzealderen. En nu forsvunden Kilde har været søgt som Sundhedskilde til op mod ny Tid, især St. Hans Aften.

RØDDING HERRED

Krejbjerg Sg. (581 Indb.), Krejbjerg Komm. Anneks til Rødding. Byer: *Krejbjerg* (K., Sk., Kbm., And.-Mejeri, Tglv., Ml., Brsml., Tlfst.), *Buksager**, *Ov. og Ndr. Ginderup**, *N. Andrup*. En Del Hede, Eng og Mose. En Del Plantage m. N. og N. V. Sognet begrænses m. N. af *Lysen Bredning*. Gaarde: *Humlegaard, Baadsgaard, Gjedholm, Norsgaard*. *Krejbjerg* har været en Hg. i 15. Aarh. og var flere Aarhundreder derefter endnu én stor Gaard, besat med 6—8 Bønder; Voldsted af den gamle Borg findes endnu. — *Forh. M.*: Sognet er ualm. rigt paa Oldtidshøje. Fredlyst er 29, deraf en Langhøj. Mange er anselige, bl. a. Svejnhøje paa Lysen Hede. Navnlig før Plantageanlægene har Lysen Hede med Omgivelser været et ejendommeligt, tiltrækkende Parti. Der kendes mange Fund; om den østdanske Kultur vidner en mindre Jættestue med kort Gang ved Ov. Ginderup, opdaget og undersøgt 1910, andre viser den sydfra indkomne, mellemeuropæiske Kultur. Ogsaa et Antal Fund fra Bronzealderen kendes.

Rødding Sg. (1378 Indb.). Rødding Komm. Byer: *Rødding* (K., Pg., Bolig for Præsten ved Valgmenigheden i Rødding og Krejbjerg Sogne, Sk., Spk., And.-Mejeri, Tglv., Ml., Brsml., Tlfst.), *Ejstrup** (Sk.), *Mollerup**, *Kjær**, *Knud* (Ml. n. f. Byen). Mod N. *Mollerup Sø* og *Nymølle* m. Tglv., Trælasthandel og Færgested m. Overfart til *Sillerslevøre p. Mors*. Mod S. V. Ml. n. f. Herregaarden *Spøttrup*. En Del Eng og Mose. En Del Hede m. N. og N. V. Sognet begrænses m. N. V. af *Lysen Bredning* og *Kaas Bredning*. Det er baade efter Indb. Antal og efter Areal (2681 ha) det største i Herredet. — Gaarde: *Spøttrup* (Hg., menes at have tilhørt Niels Bugge, hvis Dattersøn Joh. Skarpenberg 1404 solgte den til Viborg Bispestol; efter Reformationen et kgl. Len, bl. hvis Indehavere var Otto Krumpen; senere blev den arvelig forlenet til Henr. Below, i hvis Slægt den blev i 70 Aar; derefter ejedes den af Mog. Kruse og Fam. Kohlblatt, fra 1702 i 74 Aar af Fam. Rosenkrantz; i første Halvdel af forr. Aarh. gjorde Nis Nissen den til en Mønstergaard; senere ejedes den af N. Breinholt og Balle; Godset solgtes c. 1850; Afbyggergaarde frasolgtes 1808 og 1875, se nedenfor; Hovedbyggn., 3 Fløje i 3 Stokværk, er trods de Ombygninger, den har været Genstand for, en Type paa en middelalderlig Borg; dens Alder

kendes ikke), *Hestehave* (en gl. Afbyggergaard fra Spøttrup, frasolgt 1808), *Gammelhede* eller *Ny Spøttrup* (en nyere Afbyggergaard fra Spøttrup, frasolgt 1875), *Mølvadgaard*, *Skovhøjgaard*. — *Forh. M.*: 13 fredlyste Mindesmærker, deraf „Uglhøj“, tre store Høje syd for Røding, 4 Rundhøje og en mindre Langhøj ved Knud. — Paa Kirkegaarden har været en Helligkilde. — Anneks: Krejbjerg.

Lime Sg. (1041 Indb.). Lime Komm. Byer: *Lime* (K., tidlig middelalderlig med meget ejendommelige Portaler og Rester af et anseligt Vesttaarn, Sk., Ml., Brsml., Tlfst.), *Sinding**, *Herup**, *Sønderhede**, *Smedemark**, *Aalbæk* (Pg., Sk., Miss.-hus), *Vadum**. Mod V. *Kaas Sø*, *Kaas Skov*, samt Ml. og Tglv. ved Herregaarden *Kaas*. En Del Hede, især m. V. Adskillige Plantager, de største m. S. og m. N. Sognet er m. V. omgivet af *Kaas Bredning* og *Venø Bugt*. — Gaarde: *Kaas* (Hg., tilhørte fra Slutn. af 13. Aarh. Fam. Kaas, fra Slutn. af det 15. Fam. Hvas og kom 1630 til Fam. Krag, fra hvem den godt 60 Aar senere solgtes til Fam. Bartholin; sidst i 18. Aarh. tilhørte den J. Hofman og M. G. Wandborg; i forr. Aarh. ejedes den af Fam. Colding og Kallerup; 1914 kom den igen til Fam. Kaas; Godset solgtes 1797; Gaarden er i dette Aarh. blevet stærkt udparcelleret; Gaarden blev afbrændt i Klementsfejden; den nuværende Hovedbyggn. i 2 Stokværk er opført 1635). *Nørhedegaard*, *Bavnsgaard*. — *Forh. M.*: 24 fredlyste Mindesmærker, deraf et Dyssekammer paa Kaas Mark, Langhøje ved Aalbæk og Nørhedegaard, 16 Høje paa Kaas og nærliggende Jorder, deraf de fleste paa den isolerede, udyrkede Hedeflade ud mod Limfjorden ved Kaas Hoved.

Lem Sg. (1025 Indb.). Lem-Vejby Komm. Byer: *Lem* (K., tidlig middelalderlig, udenpaa Korrundingen Halvsøjler og mange Granitrelieffer, Pg., Sk., Fors.-hus, Læge, Kbm., And.-Mejeri, Fattiggd., Ml., Brsml., Tlfst.), *N. Lem* (Spk., Ml.), *V. Lem* (Ml. n. f. Byen), *S. Lem*, *Opperby** (Sk.). Mod S. *Hostrup Tglv.* ved Herregaarden *Hostrup*. Nogen Hede m. N. V. Nogen Eng og Mose. Adskillige Smaaplantager. Sognet begrænses m. S. af *Venø Bugt* og *Sønderlem Vig*. — Gaarde: *Hostrup* (Hg., nævnes midt i 15. Aarh. men er kun lidt kendt før det 17.; havde hyppigt skiftende Ejere indtil den 1766 kom til Fam. Tolstrup, hvem den tilhørte i henved 100 Aar; derefter tilhørte den Ch. Bracht, Grev Schulin og S. Trærup; Godset solgtes c. 1790), *Brunsgaard*, *Ravnsgaard*, *Dalsgaard*, *Hostrup Teglgård*. — *Forh. M.*: 6 Høje, deraf Langhøjen „Nørlem Døjs“, er fredlyste. Ved V. Lem er undersøgt en Gravplads fra Folkevandringstid. - Anneks: Vejby.

Vejby Sg. (380 Indb.). Lem-Vejby Komm. Anneks til Lem. By: *Vejby* (K., Sk., Fors.-hus, Ml.). Ml. n. f. Vejby. En Del Eng og Mose, især m. V. Sognet er baade efter Indb. Antal og efter Areal (669 ha) det mindste i Herredet. Gaarde: *Vejbyvad*, *Roesdal*.

Haasum Sg. (438 Indb.). Haasum-Ramsing Komm. Byer: *Haasum* (K., Pg., Sk., Hospital, Brsml., Tlfst.), *Torp* (Ml.). Kro s. ø. f. Haasum. Fattiggd. (*Søndergd.*). Mod S. *Skørsø*. En Del Eng og Mose. En Del Plantage, den største m. S. Ø. Nogen Hede, mest m. S. — Gaarde: *Kærgaardsholm* (Hg., tilhørte i 15. Aarh. Fru Sofie Høg og Fam. Krabbe, men kom midt i 16. til Fru Anna Lange til *Vellumgaard* — se nedenfor — der ægtede Greg. Ulfstand, hvis Slægt den en Tid fulgte; senere tilhørte den Fam. Høg, i 18. Aarh. Fam. Linde, Joh. Glud, P. Obel m. fl., i forr. bl. a. Fam. Gramstrup; alt Godset solgtes i Begyndelsen af 19. Aarh.; Gaarden blev stærkt udparcelleret 1805 og senere, se nedenfor), *Nyholm* (Parcel af *Kærgaardsholm*, frasolgtes 1821 og tilhørte i 35 Aar H. Rasmussen, derefter I. C. Ostenfeld, Fam. Hedemann m. fl.), *Vellumgaard* (oprindelig en Hg., bl. a. tilhørende Fam. Skeel og Glob; Melchior Glob's Enke, Fru Anne Lange købte 1545 *Kærgaardsholm* og ægtede Greg. Ulfstand, der lagde V.s Jorder under K.; ved dennes Udparcellering oprettedes igen V., der stadig har tilhørt Fam. Refsgaard), *Lundholm* (Parcel af *Kærgaardsholm*, bl. a. ejet af E. C. A. Erichsen og J. J. Lund), *Grønholm* (gl. Afbyggergaard fra *Kærgaardsholm*). — Anneks: Ramsing.

Ramsing Sg. (551 Indb.). Haasum-Ramsing Komm. Anneks til Haasum. Byer: *Ramsing* (St.) (K., Sk., Fors.-hus, And.-Mejeri, Ml., Tlfst.), *S. Andrup**. Nogen Eng og Mose, især m. V. og S. V. Adskillige Smaaplantager og nogle større m. S. V. Gaarde: *Bustrup* (Hg., ejedes i 15. og 16. Aarh. af Fam. Krabbe, bl. a. af Rigsmarsken Tyge K.; afbrændtes i Klementsfejden; bl. Ejerne i 17. Aarh. var Leonh. Marsvin og Povl v. Klingenberg, i 18. Oluf v. Lassen i omtr. 50 Aar, Gert de Lichtenberg og fra 1764 Fam. Skow i over 100 Aar; derefter Baron Adeler og Hans Broge; Godset var endnu komplet 1834; Gaarden er i dette Aarh. blevet stærkt udparcelleret), *Visholm*. — *Forh. M.*: I en nu borttaget Høj paa Jord fra *Bustrup* fremdroges 1916—17 to væs. samtidige, rigt udstyrede Grave fra den ældre Bronzealder, 2 svære, stensatte Kister; den ene var en Mands, den anden en Kvindes, sidstnævnte med Halsring, Bæltesmykke med Vildsvinetand, Hundetænder m. m., samt et stort Lerkar og et Bæger.

Balling Sg. (602 Indb.). Balling-Volling Komm. Balling K. n. f.

Guust. Byer: *N. og S. Balling* (Skr., Læge, Dyr læge, Ap., Kbm., And.-Mejeri, Ml., Brsml., Tlfst.), *Guust* (Pg.), *Vraa**, *Nørreby**, *Nyby**. 2 Vmlr. m. N. Ø. En Del Eng og Mose. Nogen Hede. En Del Smaa-plantager og en større m. N. V. — Anneks: Volling i Hindborg Herred.

HINDBORG HERRED

Volling Sg. (261 Indb.). Balling-Volling Komm. Anneks til Balling i Rødding Herred. Byer: *Volling Vesterby* (K., Sk., Tlfst.), *Volling Østerby*. En Del Eng og Mose m. S. Ø. og S. V.

Hvidbjerg Sg. (386 Indb.). Brøndum-Hvidbjerg Komm. Anneks til Brøndum. By: *Hvidbjerg* (K., ved Vaabenhusdøren ligger en Runesten, en utilhugget Granitsten med Indskrift: Beder for Bo-Bo (1250—75). Stenen er vistnok Gravsten, og Bo den gravlagtes Navn, Sk., Brsml., Tlfst.). En Del Hede m. S. En Del Eng og Mose, især m. S. V. Enkelte Smaa-plantager. — Gaarde: *Holmgaard*, *Krarpumølle*.

Brøndum Sg. (375 Indb.). Brøndum-Hvidbjerg Komm. Byer: *Brøndum* (K., Pg., Sk.), *Grove** (Sk.), *Rettrup* (Sk., Ml.). Fattiggd. En Del Eng og Mose, især m. S. — Gaarde: *Storgaard*, *Nørregaard*. — Anneks: Hvidbjerg.

Otting Sg. (206 Indb.). Oddense-Otting Komm. Anneks til Oddense. Byer: *Otting* (K., Tlfst.), *Otting Udmark**. Nogen Eng og Mose midt i Sognet. Dette er baade efter Indb. Antal og Areal (528 ha) det mindste i Herredet.

Oddense Sg. (563 Indb.). Oddense-Otting Komm. Byer: *Oddense* (K., Pg., Sk., Ml., s. v. f. Byen, Tlfst.), *Frammerslev**, *Nestild** (Fattiggd.), *Kastrup**, *L. Ramsing**. *Savstrup* Andelsmejeri. En Del Eng og Mose. En Del Hede m. S. Ø. Enkelte Smaa-plantager. Sognet er efter Areal (1931 ha) det største i Herredet. — Gaarde: *Frammerslevgaard*, *Bligaard*, *Torshøj*, *Ramsinggaard*. — *Forh. M.*: Af ca. 100 paa-viste Rundhøje er 7 fredlyste, deraf den anselige „Tinghøj“ paa Præstegaardens Jord. I historisk Tid har der vistnok ikke været holdt Ting ved denne Høj; mulig i forhistorisk Tid; Sognets Navn kunde tyde paa, at det engang har været af religiøs Betydning. — Anneks: Otting.

Hindborg Sg. (239 Indb.). Hem-Hindborg-Dølby Komm. Anneks til Hem. By: *Hindborg* (K., Sk., Miss.-hus, Fattiggd. m. Alderdomshjem, Tlfst.). Nogen Hede m. N. Ø. Gaarde: *Gravgaard*, *Lykkegaard*, *Horskærgaard*, *Lundgaard*. — *Forh. M.*: Ved Hindborg er 1918 fredlyst „Storhøj“, en af Sallings anseligste, 6½ m h.

Dølby Sg. (368 Indb.). Hem-Hindborg-Dølby Komm. Anneks til

Hem. Byer: *V. Dølby* (K., Tlfst.), *Ø. Dølby* (Sk., Ml. v. f. Byen), *Øksenvad*, *Ejskjær**, *Trustrup**. En Del Eng og Mose. Gaarde: *Dølbygaard*, *Tolstrupgaard*, *Tolstrupminde*, *Rud Ml.*

Hem Sg. (417 Indb.). Hem-Hindborg-Dølby Komm. Byer: *Hem* (K., Pg., Bolig f. Valgmenighedspræsten for Hem, Hindborg og Dølby Sogne, Sk., And.-Mejeri, Ml. n. f. Byen, Brsml., Tlfst.), *Krarup**, *Brøndumbæk**. Nogen Eng og Mose. — Gaarde: *Krarupgaard*, *Kurgaard*, *Haldborg*. — Annekser: Hindborg og Dølby.

Resen Sg. (778 Indb.). Skive Landsogn-Resen Komm. Anneks til Skive. By: *Resen* (K., Sk., Tglv. ved Resen Gd., Rørvævsfab.). Mod N. *Hagens Mlr.* (Vml., Ml.), m. S. ved Herregaarden *Krabbesholm*: Skive Havn m. Havnebane til Skive og Kbm., Højskole, Sanatorium og *Krabbesholm Skov*. Nogen Eng og Mose, mest m. S. Sognet grænser m. Ø til *Skive Fjord*. Gaarde: *Krabbesholm* (Hg., skal af Niels Høg være oprettet af S. og N. Skovshoved og af hans Svigersøn Iver Krabbe, † 1561, kaldt K.; ejedes senere af Fam. Lykke og Kaas til 1719, derefter bl. a. af V. Rosenkrantz og Greve A. F. Trampe, i forr. Aarh. længe af Fam. Dalsgaard — Maleren Chr. D. er født her 1824 — og omkr. Aar 1900 af Fam. Rosen; Godset var endnu c. 1840 komplet; Gaarden er udparcelleret i dette Aarh., da Hovedbyggn., Have og Skov solgtes til Skive By; Hovedbygningens Hovedfløj i 2 Stokværk og med 3 Taarne er opført af Iver Krabbe), *Resengaard*, *Røgild*, *Dølbygaard*, *Marielyst*. — *Forh. M.*: Ved Krabbesholm har, ca. 3 m over dagligt Vande, ligget en Kystboplads fra ældre Stenalder, opdaget 1837, den første kendte og undersøgte „Køkkenmødding“.

Skive Landsg. (1947 Indb., heri indbefattet 1335 i en Forstad til Skive). Skive Landsogn-Resen Komm. Hører i gejstlig Henseende til Skive. Sognet bestaar af 3 Dele, adskilte ved Skive By m. dens Markjorder, én Del n. v. f. Skive og to sydl. f. Skive. Byer: foruden Forstaden, n. v. f. Skive: *Vinde* (Tlfst.), *Lund* (Sk., Ml.), sydl. f. Skive: *Egeris* (Sk.), *Bilstrup*. Sk. ved Herregaarden *Ny Skivehus*. En Del Hede s. f. *Bilstrup*. En Del Eng og Mose omkring Skive. En Del Smaaplantager sydlig f. Skive. Sognet er efter Indb. Antal det største i Herredet. Gaarde: *Ny Skivehus* (Hg.; Skivehus var et gammelt kgl. Slot, der 1661 af Kronen blev udlagt til Ove Gjeddes Arvinger; fra dem kom det til Fam. Parsberg og tilhørte derefter i 18. Aarh. bl. a. Cl. Reventlow, V. Rosenkrantz og Chr. Lange, der 1794 delte Gaarden i *Gl. S.* med et ubetydeligt Tilliggende og *Ny S.*, hvortil de fleste Jorder henlagdes; det meste Gods solgtes; *Ny S.* ejedes i forr. Aarh. bl. a. af Fam. Gjedde og H. Glud; c. 1810 fraskiltes en Afbyggerg., se nedenfor, og i dette Aarh.

Kærgaardsholm (Rødning Herred).

Hostrup (Rødning Herred).

Bustrup (Rødning Herred).

Krabbesholm (Hindborg Herred).

Ny Skivehus (Hindborg Herred).

Staarupgaard (Fjends Herred).

VIBORG AMT

Ørslevkloster (Fjends Herred).

Strandet (Fjends Herred).

Lundgaard (Fjends Herred).

Lynderupgaard (Rinds Herred).

Taarupgaard (Fjends Herred).

Taarupgaard (Fjends Herred).

(Billederne skyldes hovedsagelig Stenders Forlag).

er Gaarden blevet stærkt udparcelleret), *St. og L. Engeborg* (forhen 1 Gaard, Afbygger fra Ny Skivehus, fraskilt c. 1810), *Svansø* (oftere i 18. Aarh. beboet af Folk udenfor Bondestand, nu udparcelleret). — *Forh. M.*: I Nærheden af Skive By, bl. a. ved Sygehuset, er flere Steder fundet Tegn paa Jernaldersbosteder. Af ca. 44 paaviste Høje er fredlyst 5 Høje under Svansøgaard og 1 under Vinde.

FJENDS HERRED

Dommerby Sg. (357 Indb.). Højslev-Dommerby-Lundø Komm. Anneks til Højslev. Byer: *Dommerby* (K., Sk., Fors.-hus, Ml., Tlfst.), *Jegstrup** (Skive Vandv.). Mod S. Ø. en Del af den udtørrede *Tastumsø*. En Del Hede m. S. V., Eng og Mose m. N. Ø. Sognet begrænses m. N. af *Skive Fjord*. — *Forh. M.*: Paa Dommerby Hede er fredlyst en Gruppe af 22 brede, lave, tæt samlede Høje, der hører til en samlet Række, som fordum kunde følges ind i Tastum S.

Højslev Sg. (1631 Indb.). Højslev-Dommerby-Lundø Komm. Byer: *Højslev* (K., Pg., Sk., Læge, Dyrlæge, Ml., Brsml., Tlfst.), *Højslev Stationsby* (468 Indb., Sk., And.-Mejeri, Gæstg., Tglv., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Østerris** (Sk.), *Vinkel* (Sk., Ml. n. ø. f. Byen, Tlfst.), *Halskov** (Tørvefab.), *Staarup* (Sk.), *Svenstrup**, *Sejstrup** (Sk.). Tørvefab. ved *Staarupgd.* Mod N. Kalk- og Teglværk samt Tangværk ved *Baadsgaard*. En Del Hede mod S. Ø., Eng og Mose m. V. og N. Enkelte Smaaplantager. Sognet begrænses m. N. V. af *Skive Fjord*. Det er efter Indb. Antal det største i Herredet. — Gaarde: *Staarupgaard* (Hg., tilhørte sidst i 14. Aarh. Fam. Saltensee, derefter i over 100 Aar Fam. Kaas til sidst i 16. Aarh.; efter at have tilhørt Fam. Rostrup og H. Juul kom den til Fam. Friis, der ejede den til midt i 18. Aarh.; i forr. Aarb. tilhørte den bl. a. F. V. Bering og Baron Bretton; 1878 kom den igen til Fam. Kaas; Godset solgtes c. 1800; Gaarden blev noget udparcelleret 1807, voldsommere hundrede Aar senere), *Baadsgaard* (en større Gaard under *Staarupgaard*, der 1763 frasolgtes; bl. Ejerne var Fr. Lund, J. C. Nandrup og i dette Aarh. bl. a. J. J. Boyesen, C. Schou og V. Boas; i dette Aarh. udparcelleret). — *Forh. M.*: Af 9 fredlyste Høje ligger 7 jævnt store under Toftgaard. — Annekser: Dommerby, Lundø.

Lundø Sg. (222 Indb.). Højslev-Dommerby-Lundø Komm. Anneks til Højslev. By: *Lundø* (K., Sk., Ml. n. f. Byen). Nogen Hede, især m. N., nogen Eng og Mose, især m. S. Sognet danner en Halvø mellem *Skive Fjord* og *Lovns Bredning*. Det er efter Areal (532 ha) det

mindste i Herredet. — *Forh. M.*: Ingen Oldtidsmindesmærker; Stensager er dog fundne.

Ørslevkloster Sg. (1037 Indb.). Ørslevkloster Komm. Ørslevkloster K. ved Herregaarden Ørslevkloster. Byer: *Hald* (Sk., Miss.-hus, Kbm., And.-Mejeri, Kro s. v. f. Byen, Ml., Brsml.), *Hejlskov* (Pg., Sk.), *Bøstrup*, *Lund* (Sk., Fors.-hus, Ml., Tlfst.), *Virksund Færgelund* m. Overfart over *Virksund*. *Bavnehøj* (69 m) s. f. Hald. En Del Hede, især m. N. og Ø. Sognet er m. N. og Ø. omgivet af *Lovns Bredning* og *Hjarbæk Fjord* forbundne ved *Virksund*. En Del Eng og Mose, især m. N. V. og N. Ø. En Del Skov ved Ørslevkloster. Flere Smaasøer m. N. Ø., deriblandt *Ørslevkloster Sø*, der ligger sydligst og er den største. Gaarde: *Ørslevkloster* (Hg., var et Nonnekloster, der ved Reformationen tilfaldt Kronen, som 1584 mageskiftede det til Hans Lindenov, i hvis Slægt det blev omtr. 100 Aar; ejedes derefter af Joh. Rantzau og i 18. Aarh. af Fam. Berregaard, Jak. Lerche og M. Bering m. fl., i 19. af M. G. Richter, Fam. Fønss og A. Herskind; det meste Gods solgtes 1804; Gaarden er blevet en Del udparcelleret i dette Aarh.; Hovedbyggn. stammer tildels fra Klostertiden; i den gamle Klosterkirke er begravet den bekendte Fribytter Mogens Heinesen, henrettet 1589), *Lerkenborg* (blev c. 1765 af Jak. Lerche til Ørslevkloster oprettet til en Avlsg. af 2 Bøndergaarde, der hed Lejgaarde). — *Forh. M.*: Den ældre Stenalder er sporet flere Steder ved Kysten. I en Høj ved Hald er fundet en Mandsgrav fra Vikingetiden, med Sværd, Stigbøjler, Bidsel m. m. — Anneks: Ørum.

Ørum Sg. (327 Indb.). Ørum Komm. Anneks til Ørslevkloster. Byer: *N.* og *S. Ørum* (K., Sk., Fors.hus, Spk.). Ml. n. f. N. Ørum ved Herregaarden *Strandet*. En Del Hede, især m. V. En Del Eng og Mose m. Ø. og S. Ø. Enkelte Smaaplantager sydlig. Gaarde: *Strandet* (Hg., nævnt 1527 ejedes sidst i 16. Aarh. af Landsdommer Palle Juel, kom 1630 til Hans Lindenov til Ørslevkloster, med hvilket den havde Ejer fælles til 1777; bl. de følgende Ejere var A. F. Just, Fru Schested og V. Bering; Godset solgtes 1788 ff.; Gaarden blev udparcelleret 1797, se nedenfor), *Lille Strandet* (Parcel af Strandet), *Dront Møllegaard*.

Kobberup Sg. (869 Indb.). Kobberup-Feldingbjerg-Gammelstrup Komm. Byer: *Kobberup* (K., Pg.), *Tastum* (Sk., Tlfst.), *Søby* (Sk., Ml., Vml., Tglv., Tlfst.), *Røgind* (Sk., Tlfst.), Tglv. (*Tastumgd*). *Tørrehøj* (70 m) s. f. Kobberup. Mod N. V. en Del af den udtørrede *Tastum Sø*. En Del Hede. Talrige Smaaplantager og en større m. V. — Gaard: *Søvang* (opstaaet ved Udtørring 1869—72 af den 1363 Tdr. Land store *Tastum Sø*). — I Sognet findes Rester af en vistnok fra Oldtiden

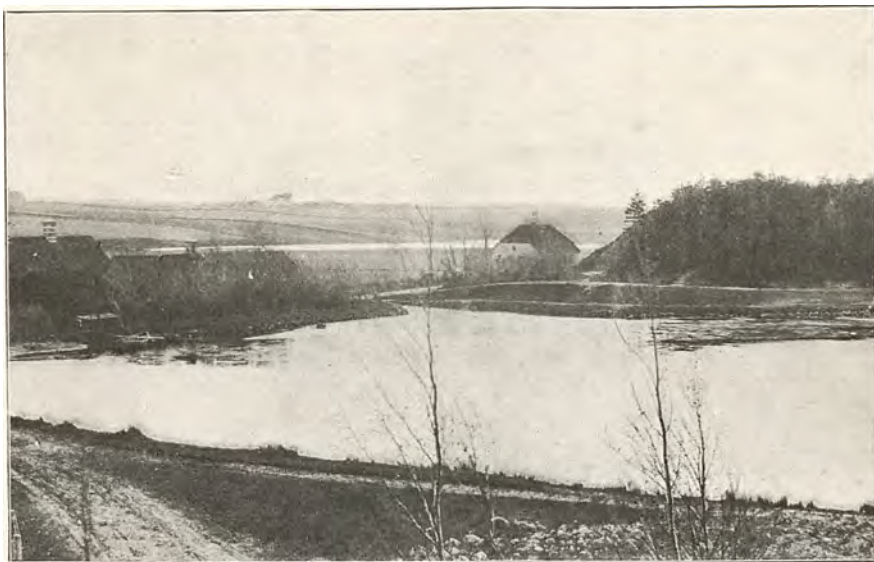

stammende Jordvold, der ender i Fly Sogn. — *Forh. M.*: I Sognet er 200 Oldtidsmindesmærker paaviste. Fredlyst er 8 Høje, samt under Kardyb en ca. 186 m l. Langdysse, der nu, idet Randstenene mangler, fremtræder som en Langvold; der har vistnok været 2 Kamre. — Af en Højgruppe paa Ajstrup Hede undersøgtes 8 i 1902 af Nationalmuseet. De hidrørte fra yngre Stenalder; fra senere Tid næsten intet. — St. Mikkels Kilde i en Dal nordøst for Kirken var allerede 1768 „forhen“ søgt af syge og Krøblinge. — Anneks: Feldingbjerg.

Feldingbjerg Sg. (789 Indb.). Kobberup-Feldingbjerg-Gammelstrup Komm. Anneks til Kobberup. Byer: *Feldingbjerg* (K.), *Stoholm* (Stationsby m. 492 Indb., Læge, Dyr læge, Ap., Bank, And-Mejeri, Gæstg., Markedsplds., Tglv., Ml., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Troelstrup** (Sk.), *Skalmstrup** (Skovriderbolig, Vml.). En Del Hede, især m. N. Ø. En Del Eng og Mose, især midt i Sognet. Mange Smaaplantager og en meget anselig Plantage m. N. Ø. Gaarde: *Grønkær* (var i 17. Aarh. en adelig Sdg., tilhørende Fam. Kaas og Bille m. fl.; dens Frihed blev opsagt 1690, og den blev derefter en Avlsg. under Jungetgaard til 1752, da den solgtes), *Torsø*. — *Forh. M.*: Af ca. 94 paaviste Oldtidshøje m. m. er fredlyst „Tinghøj“ ved Stoholm, samt 6 andre, deraf 3 af „Koks“- eller „Hvalshøje“ paa Heden.

Gammelstrup Sg. (377 Indb.). Kobberup-Feldingbjerg-Gammelstrup Komm. Anneks til Borris. Sognet har en Enklave m. S. Ø., skilt fra det ved Dele af Borris og Mønsted Sogne. Byer: *Gammelstrup* (K., Sk.), *Fusager* (i Enklaven). Tglv. (ved *Lundgd.*). En Del Hede n. ø. f. Gammelstrup. I Enklaven en Del Hede, især m. S. og en Del af *Mønsted* Plantage m. S. V. Gaarde: *Lundgaard* (Hg., tilhørte i 16. og 17. Aarh. Medlemmer af Fam. Skovgaard, Juel og Bild m. fl., i 18. Aarh. Tøger Ostfeld og fra 1730 Fam. Friis, fra hvem den 1808 kom til Ole Biering; senere ejedes den længe af Fam. Jensen; Godset solgtes c. 1795; Gaarden, der var blevet noget udparcelleret 1798, solgtes 1913 til Udstykning), *Bækkegaard*. — *Forh. M.*: „Dronning Margretes Skanse“ paa Heden nordligst i Sognet er vistnok en Sandflugtdannelse.

Fly Sg. (741 Indb.). Vridsted-Fly Komm. Anneks til Vridsted. Byer: *Fly* (K., Sk., Brsml., Tlfst.), *Aakjær**, *Iglø** (Filial-K. til Fly, Sk., Ml.). En Del Hede m. N., en Del Eng og Mose m. V. Tatrige Smaaplantager og to større Plantager m. N. Gaarde: *Bregndal* (skal midt i 17. Aarh. have været en Hg.), *Kærgaard*. — *Forh. M.*: Af ialt ca. 90 Høje o. l. er 4 fredlyste, hvoraf 1, der hører til Gruppen „Koks (Hvals)-høje“, over 5 m h., indeslutter en dobbelt Jættestue, 2 anselige Kamre, hvert med sin lange, delvis overdækkede Gang. En Grav fra Vikinge-

Skalmstrup Mølle. Feldingbjerg Sogn, Viborg Amt.
Med Udsigt mod S. til Jordbromølleaa og Gammelstrupby.
(Hedeselskabets Saml.)

tiden (Sværd, Hestetøj, delvis sølvbelagt, Hængesmykke m. m.) fandtes 1887 i en nu forsvunden Høj. I Nørrekær ved Fly fremdroges 1917 et stort Ravfund, ca. 1900 Perler og større Stykker, fra Stenalderen.

Vridsted Sg. (337 Indb.). Vridsted-Fly Komm. Byer: *Vridsted* (K., Pg., Sk., Spk., Kbm., Brsml., Tlfst.), *Trevad** (Vml., And.-Mejeri), *Egebjerg**. Ved Sognets Sydspids: *Hagebro Kro*. En Del Hede, især m. S. En Del Eng og Mose. En Del Smaaplantager, den største m. S. — *Forh. M.*: 13 fredlyste Høje af ialt 66 paaviste. 1768 nævnes, at „Kors-høj“ s. for Vridsted har baaret et stort, muret Kors. — Anneks: Fly.

Vrov¹⁾ Sg. (828 Indb.). Vrov-Resen Komm. Byer: *Vrov* (K., Pg., Sk., Ml.), *V. Børsting* (Sk.), *Kjeldbjerg** (Dyrlæge, And.-Mejeri, Ml., Tlfst.), *Sjørup* (133 Indb., Læge, Kro, Tlfst.). Mod S. en Del Hede og *Sjørup Plantage*. Nogle Smaaplantager og en Del Eng og Mose. — *Gaarde*: *Vittrupgaard*, *Kjeldbjerggaard*. — *Forh. M.*: Af 96 paaviste Høje m. m. er 4 fredlyste, deraf „Møgelhøj“ ved V. Børsting, tidligere omgivet af Randsten, samt „Store Thorshøj“ under Kjeldbjerggaard. Delvis i Sognet ligger et gammelt Volddige, „Dronning Margretes Vold“, fra uvis Tid. — Anneks: Resen.

Resen Sg. (518 Indb.). Vrov-Resen Komm. Anneks til Vrov. Byer:

¹⁾ eller Vrove.

Resen (K., Sk., Vml., Kbm.), *Ov. og Ndr. Torp**, *Høgild* (Sk., Vml., Damkultur), *Rabes**, *Mosehale**. Sognet er meget opfyldt af Hede. En Del Eng og Mose, især m. S. En Del Smaaplantager og flere ret anseelige Plantager. Sognet er efter Areal (4505 ha) det største i Herredet. Gaarde: *Neder Torp, Mølgaard*. — *Forh. M.*: 120 Høje o. l. fra Oldtiden; fredlyst er 8, deraf 7 mest større Høje ved Koldkur. En Del Høje ved Mølgaard og Koldkur undersøgt af Nationalmuseet 1901—2. Ganske overvejende tilhørte de den yngre Stenalder.

Frederiks Sg., nordre Del (*Grønhøj*), (390 Indb.). Frederiks Komm. Søndre Del (*Havrdal*) og Annekset Karup i Lysgaard Herred. Byer: *Frederikshøj (Grønhøj)* (Sk., Fors.-hus, Kbm., Kro, Ml.), *Ø. Frederikshøj (Sandkjær Gde)*, *N. Frederikshøj (Tohuse)*, *V. Frederikshøj (Resenfelde)*, *S. Frederikshøj (Firehuse)*, *Benslehøj*. Sognet er stærkt opfyldt af Hede. — Anneks: Karup i Lysgaard Herr.

Davbjerg Sg. (624 Indb.). Davbjerg-Mønsted-Smøllerup Komm. Byer: *Davbjerg* (K., Pg., Sk., Fattiggd., Ml., Vml., Fls.-Mejeri), *Engedal**, *Sovsø Gde**, *Knudsgde** (Sk.), *Vedhoved Gde*. Sydlig for Davbjerg: *Davbjerg Daas* (71 m) og *Flintbjerg Høj* (67 m). Sognet er meget opfyldt af Hede, især m. S. En Del Eng og Mose. Mod N. en Del Skov og Plantage. Mod Vest en Del af *Sjørup* Plantage. — Gaarde: *Harrestruplund* (beboedes i 18. Aarh. af Folk udenfor Bondestand, f. Eks. Herredsfoged Peter Kold og Assessor Peder Friis), *Nygaard*. — Annekser: Mønsted, Smøllerup.

Smøllerup Sg. (506 Indb.). Davbjerg-Mønsted-Smøllerup Komm. Anneks til Davbjerg. Byer: *Smøllerup* (K. sydlig), *Ø. Børsting**, *Laa-num** (Sk., Tglv., Ml. n. f. Byen). En Del Hede, især m. N. og N. V. En Del Eng og Mose, især m. S. Ø. En Del Smaaplantager. Gaard: *Rørgaard*. — *Forh. M.*: Ved „Tinghøje“ mellem Smøllerup og Feldingbjerg har Fjends Herreds Ting været holdt en Tid før 1688.

Mønsted Sg. (598 Indb.). Davbjerg-Mønsted-Smøllerup Komm. Anneks til Davbjerg. Byer: *Mønsted* (K., i hvilken 2 Sten i Murene med det yngre Runealfabet, fra ca. 1200, Sk., Kro), *Toftum**, *Gundelund**, *Krogsgde*. Mod N. *Mønsted Kalkværker*, Vml. (*Bryrupgde*). S. ø. f. Mønsted: Sk. (*Rosgaarde*). Mod S. Ø. den udtørrede Rosborg Sø. Meget Hede, især m. S. Den største Del af *Mønsted* Plantage m. N. Ø. og nogle mindre Plantager. Gaarde: *Rosborggaard* (kom 1578 ved Mageskifte til Kronen, der gav forskellige Adelsmænd den til Brug; tilhørte i 18. Aarh. bl. a. Hans Rosborg, J. Agerholm, R. H. de Linde m. fl. og havde en Tid lang ret betydeligt tilliggende Gods; 1810 blev den udparcelleret af Prokurator Fogh og gik over til Bønder), *Kovstrupgaard*, *Tovgaard*. — Margreteskansen N. V. for Mønsted er en lang

Dobbeltvold med Gravsænkning mellem Voldene. — *Forh. M.*: Paa en Holm i Rosborg Sø er fundet en Boplads fra yngre Stenalder. Af ca. 97 Høje o. l. er fredlyst 1 Høj ved Møgelbjerg.

Borris Sg. (530 Indb.). Taarup-Kvols-Borris Komm. *Borris K.*, der laa m. N. Ø. i Sognet er nedrevet og en ny opført i Sparkjær. By: *Sparkjær* (Stationsby m. 316 Indb., K., Præstebolig i Bakkegaard, Fors.-hus, Skr., Bank, Kbm., And.-Mejeri, Bageri, Gæstg., Ml., Tørvefab., Tglv., Maskinværksteder, Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.). Mod S. Ø. *Bredsgd. Sø* ved Sognegrænsen. En Del Eng, Mose og Hede. — Gaarde: *Borrisgaard, Borrislund*. — *Forh. M.*: Af ialt 65 Oldtidshøje m. m. er fredlyst 10 Høje under Sparkjær. St. Laus' Kilde, nu afmærket med et Kors, har været Helligkilde. — Anneks: Gammelstrup.

Kvols Sg. (213 Indb.). Taarup-Kvols-Borris Komm. Anneks til Taarup. By: *Kvols* (K., Sk., Hospital — Taarupgaards Stiftelse —, Fors.-hus, Ml.). *Nybro Kro* m. Kbm. m. Ø. En Del Eng og Mose m. S. og Ø. Sognet begrænses m. N. Ø. af *Hjarbæk Fjord*. Det er efter Indb. Antal det mindste i Herredet. Gaarde: *Kuregaard, Højgaard, Mølgaard*.

Taarup Sg. (453 Indb.). Taarup-Kvols-Borris Komm. *Taarup K.* ved *Taarupgd.* Byer: *Borup* (Sk., And.-Mejeri), *Knud* (Dalsgd. Pg., Kbm., Tlfst.), *Kvosted* (Tørvefab.), *Revn**. Sk. (*Moesgaard*). En Del Hede, især m. S. V. og Plantage (*Dalgas Plantage* m. S. V. og to andre ret anselige Plantager) samt Eng og Mose. En Skov m. N. V. (*Kvostedlund*). Sognet begrænses m. N. Ø. af *Hjarbæk Fjord*. — Gaarde: *Taarupgaard* (Hg., tilhørte fra Begyndelsen af 16. Aarh. i 100 Aar Fam. Kaas, bl. a. den bekendte Kansler Niels K., sidst i 17. Aarh. Tønne Juul, der sammen med sin Hustru af T. oprettede den Taarupgaardske Stiftelse for ugifte Damer; 1806 solgtes Gaarden til E. C. Müller og fra 1826 tilhørte den Aarhundredet ud Fam. Bahnson; det meste Gods solgtes af Müller; Gaarden blev noget udparcelleret 1821 ff. og i nyeste Tid; Hovedbyggn., der er fra Slutn. af 16. Aarh., er ikke anselig), *Tejls, Rismølle*. I Sognet har ligget en Hg. Skovsgaard, hvis Jorder vistnok c. 1580 lagdes under Taarupgaard. — *Forh. M.*: Ved en Kærstrækning fra Hjarbæk Vig er fundet Sager fra ældre Stenalder. 93 Oldtidspunkter; en Langhøj paa Revn Hede har endnu enkelte Randsten. — Anneks: Kvols.

RINDS HERRED

Lynderup Sg. (480 Indb.). Ulbjerg-Lynderup Komm. Anneks til Ulbjerg. Byer: *Lynderup** (K., Sk., Ml.), *Rind* (Sk., Kbm., en Del af Byen i Laastrup Sg.). Nogen Hede, især m. N. og S. V. Nogen Eng og Mose, især m. S. Ø. Adskillige Smaaplantager og to større. Sognet be-

grænses m. V. og S. af *Hjarbæk Fjord* og har en lille Enklave i Skals Sg. s. ø. f. Rind. Gaarde: *Lynderupgaard* (Hg., blev 1416 af Jep Kirt solgt til Viborg Bispestol, afbrændtes i Klementsfejden, tilfaldt Kronen og blev 1544 solgt til Christoffer Rosenkrantz; tilhørte senere Fam. Parsberg og fra 1667 i en lang Aarrække Fam. Reenberg; omkr. Aar 1800 ejedes den af Mog. Lottrup og hans Enke, fra 1829 af Fam. Kjeldsen; Godset fraskiltes 1873; Hovedbyggn. er en anselig Bindingsværksbygning fra 1556), *Nørreris* (blev 1867 skilt ud fra Lynderupgaard og har stadig været ejet af Fam. Kjeldsen), *Skoven*.

Ulbjerg Sg. (745 Indb.). Ulbjerg-Lynderup Komm. Byer: *Ulbjerg* (K., Pg., Sk., Kbm., Fls.-Mejeri, 2 Vmlr., Brsml., Tlfst.), *Tolstrup*, *Sundstrup* (Sk., Kbm., Tglv.), *Skinderup Gde**, *St. Torup*, *L. Torup* (Sk.), *Gjorup* (Sk., Hospital — Stiftelse —). Mod S. V. *Virksund Kro* og Færgegaard m. Overfart over *Virksund*. Mod N. V. Tangfab. (*Hverrehus*). Megen Hede, især m. Ø. En Del Eng og Mose m. N. og S. V. En lille Skov og nogle Smaaplantager m. S. og S. V. Sognet grænser m. V. til *Lovns Bredning* og *Hjarbæk Fjord*. Det er efter Areal (4011 ha) det største i Herredet. — Gaarde: *Skovgaard*, *Vasegaard*. *Lille Torup* var i 15. Aarh. en adelig Sdg. — *Forh. M.*: 14 Gravhøje fredlyste, deraf Grupper paa 5 og 3 Høje under *Skovgaard*. — Anneks: Lynderup.

Fjelsø Sg. (700 Indb.). Gjedsted-Fjelsø Komm. Anneks til Gjedsted. Byer: *Fjelsø* (K., Sk., Miss.-hus, Fors.-hus, Kbm., Fls.-Mejeri, Ml., Tlfst.), *Klotrup* (Sk., Kro), *Ettrup*. En Del Hede. Nogen Eng og Mose. — *Forh. M.*: Paa Banken syd for Fjelsø er fredlyst en anselig Høj med en (uudgravet) Jættestue; S. V. for Byen ligger en ligl. fredlyst dobbelt Langhøj, ca. 180 m l.

Gjedsted Sg. (815 Indb.). Gjedsted-Fjelsø Komm. Byer: *Gjedsted* (499 Indb., K., Pg., Skr., Miss.-hus, Fors.-hus, Bitingsted for Høbro Købstad m. m., under hvilket henhører: Gjedsted, Fjelsø, Vester Bølle, Ulbjerg og Lynderup Sogne af Rinds Herred samt Lovns, Alstrup, Ullits og Føvulum Sogne af Gislum Herred, Læge, Dyrlæge, Haandkjøbsudsalg for Farsø Ap., Spk., Kbm., Fabb., Haandv., And.-Mejeri, Kro, Afholdshjem, Ml., Udskebingssted, Postk., Statstlfst., Tlfst.), *Bystrup** (Sk.). En Del Hede m. S. Ø. En Del Eng og Mose. Sognet begrænses m. V. af *Lovns Bredning*. — Gaarde: *Holmmark*, *Dalsgaard*, *Nørgaard*. I Gedsted skal der i 13. Aarh. have ligget en Kongsgaard. — Anneks: Fjelsø.

Vester Bølle Sg.¹⁾ (1066 Indb.). Vester Bølle-Øster Bølle Komm. Byer: *Vester Bølle* (K., Pg., Sk., Miss.-hus, Kbm., Tlfst.), *Svingelbjerg*

¹⁾ eller Vesterbølle

(Filial K. til Vester Bølle Sg., Sk., Kbm.), *Knudstrup** (Skr.), *Glerup* (Sk., Ml. s. v. f. Byen). Mod N. Vml. og Farveri ved Herregaarden *Lerkenfeld* samt *Klovenhøj* (65 m). En Del Hede og Plantage. En Del Eng og Mose. Gaarde: *Lerkenfeld* (Hg., hed oprindelig Bonderup og blev oprettet til Hg. af Jørgen Lykke, antagelig c. 1570; tilhørte senere Fam. Daa — Rigsadmiral Clavs D. og hans Søn, Guldmageren Valdemar D. — og kom c. 1677 til G. Lerche, der 1681 gav den nyt Navn og 1695 oprettede Stamhuset L., nedlagt 1744; ejedes derefter halvhundrede Aar af Fam. Lüttichau og har fra 1792 tilhørt Fam. Kjeldsen; havde endnu c. 1840 komplet Gods; Hovedbyggn., 3 Fløje i 2 Stokværk, skal være opført 1570), *Stenildmosegaard* (længe ejet af Fam. Stenild), *Studstrup*. — *Forh. M.*: Flere Steder paa Heden findes Dyrkningsvolde; 9 Høje (af opr. ca. 170) er fredlyste.

Øster Bølle Sg.¹⁾ (1565 Indb.). Vester Bølle-Øster Bølle Komm. Byer: *Øster Bølle* (K., Sk., Miss.-hus, And.-Mejeri, Jbhpl.), *Aalestrup* (Stationsby m. 1053 Indb., Filial K. til Øster Bølle Sg., Præstebolig, Sk., M. og Rsk., Miss.-hus, Bitingsted for Hobro Købstad m. m., under hvilket henhører: Simested, Testrup, Øster Bølle, Skals, Laastrup, Bjerregrav, Tostrup, Roum og Hvam Sogne af Rinds Herred samt Gislum og Vognsild Sogne af Gislum Herred, Læge, Dyrlæge, Ap., Banker, Spk., Kbm., Haandv., Gæstg., Afholdshot., Fabb., Fls.-Mejeri, Bryggeri, Eksportslagteri, Bogtrykkeri, Elektiv., Vandv., Ml., Markedsplds., Jbst., Postk., Tlgst., Statstlfst., Tlfst.), *Bygum* (Tglv., Tlfst.). Nogen Hede, Eng og Mose. Enkelte Smaaplantager. Sognet er efter Indb. Antal det største i Herredet. Gaard: *Fuglsang*. — *Forh. M.*: Ved Øster Bølle er fundet Grave fra den romerske Jernalder.

Testrup Sg. (291 Indb.). Testrup Komm. Anneks til Simested. By: *Testrup* (K., Sk.). Mod V. *Rishøj* (71 m) og en større Plantage. Sognet er baade efter Indb. Antal og efter Areal (1166 ha) det mindste i Herredet. Gaarde: *Testrupgaard* (var i den katolske Tid et Hospital og blev 1545 af Kongen skænket til Hospitalet i Viborg, som 1699 solgte Gaard og Gods; derefter ejedes den bl. a. af H. Wassard, J. J. Colding og Fam. Rosencrone til 1800, hvorefter det ret betydelige Gods blev frasolgt; Gaarden blev udparcelleret 1806 og senere), *Vesterris* (i 15. og 16. Aarh. en adelig Sdg., bl. hvis Ejere var Fam. Hørby; var 1663 og længe efter delt i flere Gaarde, men samledes senere til en Avlsg.; den bekendte Fam. Testrup boede i 18. Aarh. i V., senere Fam. Foss), *Kastrup* (fordum en adelig Sdg., der i 16. Aarh. ejedes af Fam. Børialsen ell. Pors). — *Forh. M.*: Fredlyst 17 Oldtidshøje (af godt 100

¹⁾ eller Østerbølle

paaviste), de 10 i Vesterris Plantage, delvis i Gruppe om den meget store „Rishøj“, over 6 m h.

Simested Sg. (1249 Indb.). Simested Komm. Byer: *Simested* (Stationsby m. 66 Indb., K., Pg. n. v. f. Byen — Evelstrup —, Sk., Miss.-hus, Kbm., And.-Mejeri, Afholdshjem, Ml. v. f. Byen, Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Baandrup** (Fattiggd.), *Hverrestrup*, *Guldager* (Sk., Tglv.), *Torup* (Sk., Kro), *Skjedshale*, *Korsø** (Sk.). Farveri (*Gaarden Højslev Ml. m. N.*). En Del Hede, Eng og Mose. En Plantage m. S. V. Mod N. *Skatskov*. — Gaarde: *Korsøgaard* (Hg., tilhørte i 15. og 16. Aarh. Fam. Gyrstinge og Skram, var en Tid lang en Bondegaard, men blev atter før 1663 en Hg.; ejedes i 18. Aarh. bl. a. af Fam. Benzøn og Rosenørn, i forr. af Fam. Lund og Grev C. F. E. Rantzau, fra 1896 af Th. Smidt; Godset solgtes langsomt fra c. 1810; en Del af Gaardens Tilliggende er fraskilt i dette Aarh.), *Grangaard*. — *Forh. M.*: Der er talt ca. 225 Oldtidsminder; fredlyst er 21, deraf 4 Høje og en Langdysse under Evelstrup Præstegaard og en Langhøj, 31 m l., under Korsø; i Midten Dækstenen over et mindre Kammer; endvidere 2 Langhøje, 1 Høj med Stenkammer ved Thorup, af 5 Bæresten og en Dæksten. — I en Mose ved Simested er fremdraget et større Fund af henlagte eller ofrede Genstande fra den yngre Bronzealder, Hængekar, Bæltesmykker, Ringe til Hals og Arm etc. — *Anneks*: Testrup.

Hvam Sg. (644 Indb.). Hvam-Hvilsom Komm. Byer: *Hvam By og Stationsby* (Stationsbyen 206 Indb., K., Pg., Sk., Miss.-hus, Fors.-hus, Fls.-Mejeri, Kbm., Kro, Vml., Ml., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Tulstrup Gde**. Mod S. Fls.-Mejeri (*Kallestrup*). Nogle Smaaplantager. — Gaarde: *Lille Restrup* (Hg., nævnt i 14. Aarh. men lidet kendt; tilhørte i 16. Aarh. Fam. Harbou, i 17. Aarh. bl. a. Fam. Lunov og Kaas; gik fra Haand til Haand indtil den c. 1740 kom til Fam. Testrup, hos hvem den blev henved 100 Aar; bl. Ejerne i forr. Aarh. var H. Svanholm og C. N. Schmidt; fra 1867 ejes den af Fam. Kjeldsen; Godset solgtes 1827; Parceller, se nedenfor), *Sofiesminde og Restrupkrog* (Parceller af Lille Restrup, fraskilte c. 1867), *Kallestrup*. — *Forh. M.*: Paa Præstegaardens Mark en mindre, fredlyst Dysse med Kammer, paa hvis Dæksten der mod Syd ses talrige skaalformede Fordybninger. — *Anneks*: Hvilsom.

Hvilsom Sg. (662 Indb.). Hvam-Hvilsom Komm. *Anneks* til Hvam. Byer: *Hvilsom* (K., Sk., Miss.-hus, Fors.-hus, Ml. n. v. f. Byen, Brsml., Tlfst.), *Tollestrup**, *Støttrup* (Sk.), *Gundestrup**, ogsaa i Snæbum Sg., Randers Amt. Megen Hede m. S. Nogen Eng og Mose m. N. Nogle Smaaplantager m. S. Gaard: *V. Gundestrup*. — *Forh. M.*: Af Sog-

nets Oldtidshøje er bl. a. fredlyst en meget stor Høj af Gruppen „Bjergknolde“.

Tostrup Sg. (632 Indb.). Tostrup-Roum Komm. Byer: *Tostrup* (ogsaa V. Tostrup, K., Pg., Sk., Fors.-hus, Fattighus), en Del af Stationsbyen *Møldrup*, Resten i Roum Sg., se dette, *Troelstrup*, *Spanggd**. *Skinderup Vml.* v. f. Spanggd. En Del Hede. Nogen Eng og Mose og nogle Smaaplantager m. V. — Gaarde: *Vestergaard*, *Torsgaard*, *Fruergaard*. — *Forh. M.*: Af ialt kun 105 Høje er ca. 24 fredlyste, deraf „Galgehøj“, ved hvis Fod der staar 2 oprette Sten, og den store „Tinghøj“ ved V. Tostrup. Langdyssen „Vathushøj“; ca. 60—70 m l., ved Ugelris, har maattet afgive Sten til Viborg Domkirkes Genopbyggelse. — Anneks: Roum.

Roum Sg. (654 Indb.). Tostrup-Roum Komm. Anneks til Tostrup. Byer: *Roum* (K., Sk., Miss.-hus, Fors.-hus), *Lund**, *Møldrup* (ogsaa i Tostrup Sg., Stationsby, Sk., Kbm., Kro, Afholdshjem, And.-Mejeri, Maskinsnedkeri, Markedsplds., Ml., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.). *Skravad Vml.* nordl. f. Roum. I Sognet ligger *Bavsø* og *Halesø*. Nogen Hede. Nogen Eng og Mose, især m. S. Lidt Plantage m. S. V. Gaarde: *Aastrup* (var 1578 en Selvejergaard, 1663 en Hg., der havde Ejer fælles med Lynderupgaard til 1835 ell. senere og stadig var bortforpagtet), *Skravad*, *Nørris*, *Skamris*. *Lund* var forhen en Hg., ogsaa kaldet Roumlund, som længe tilhørte Fam. Børialsen; 1688 blev den for Skatte-restancer inddraget under Kronen og udlagt til Ryttergods.

Klejtrup Sg. (799 Indb.). Hersom-Bjerregrav-Klejtrup Komm. Anneks til Hersom. Byer: *Klejtrup* (K., Sk., Læge, Dyr læge, Kbm., Haandv., Savværk, Kro, And.-Mejeri, Ml., Brsml., Tlfst.), *Hærup*, *Skaarupgd**, *Fristrup*, *Hejring** (Sk.). Sognet støder m. S. V. til *Hærup Sø*, m. Ø. til *Klejtrup Sø*. En Del Hede, især m. N. og V. En Del Eng og Mose, især m. S. Enkelte Smaaplantager. Gaarde: *Dremstrupgaard*, *Kirstinelund*. — Paa en Tange i Klejtrup Sø ligger tæt ved hinanden to firkantede, nu fredlyste Voldsteder fra den ældre Middelalder.

Hersom Sg. (450 Indb.). Hersom-Bjerregrav-Klejtrup Komm. Byer: *Hersom* (K., Pg., Sk., Fors.-hus), *Ørris**, *Troestrup* (Spk., Ml. s. f. Byen), *Ndr. Hulris**. En Del Eng og Mose m. S. Nogen Hede. En mindre Plantage m. N. Sognet støder m. S. Ø. til *Hærup Sø*. — Gaarde: *Hersomgaard* (Hg., nævnt 1485, havde hyppigt skiftende Ejere — Høg, Juul, Skinkel m. fl. — indtil den 1699 kom til Fam. Rosenørn, hos hvem den blev omtr. 100 Aar; derefter gik den igen fra Haand til Haand; det meste Gods solgtes 1798; Gaarden blev stærkt udparcelleret 1810, 1815 og senere, se nedenfor), *Holris* (en gl. Hg., der længe til-

Holmgaard (Rinds Herred).

Lille Restrup (Rinds Herred).

Hersomgaard (Rinds Herred).

Lerkenfeldt (Rinds Herred).

Hald (Nørlyng Herred).

Sødal (Nørlyng Herred).

VIBORG AMT

Tjele (Sønderlyng Herred).

Fussingø (Sønderlyng Herred).

Vingegaard (Sønderlyng Herred).

Viskumgaard (Sønderlyng Herred).

Randrup (Middelsom Herred).

Skjærngaard (Middelsom Herred).

(Billederne skyldes hovedsagelig Stenders Forlag).

hørte Fam. Harbou, 1705 kom til Rosenørn til Hersomgaard, der lagde dens Jorder under denne; udparcelleret 1810 sammen med denne), *Mariendal* samt Ø. og *V. Teglgård* (alle Parceller af Hersomgaard), *Stubbegaard*. — *Forh. M.*: „Møgelhøj“ ved Hulrisgaard indeslutter en udgravet Jættestue, opr. 2. — Annekser: Bjerregrav, Klejtrup.

B j e r r e g r a v S g. (344 Indb.). Hersom-Bjerregrav-Klejtrup Komm. Anneks til Hersom. Byer: *Bjerregrav* (K., Sk., And.-Mejeri, Fattighus), *Ov. Hulris**, *Hørup** (Vml.). Vml. m. Ø. ved *Navndrup Gde.* En Del Hede, især m. Ø. En Del Eng og Mose, især m. S. Gaarde: *Nørskov*, *Havgaard* (i 16. Aarh. en adelig Sdg. for Fam. Børialsen og Blik). — *Forh. M.*: De anselige Høje „Bavnehøj“, „Nesthøj“ og „Smalhøj“ ved Over Hulris, samt desuden 2 Høje er fredlyste.

L a a s t r u p S g. (472 Indb.). Laastrup-Skals Komm. Byer: *Laastrup* (K., Pg., Sk., Fors.-hus, And.-Mejeri), *N. Borup* (Vml.), *S. Borup* (Sk.), *Vie**, en Del af *Rind*, Resten i Lynderup Sg. N. V. f. Laastrup: *Kjeldgaardsminde Kro* og Kbm. En Del Hede, især m. N. En Del Eng og Mose, især m. S. En Del Smaaplantager, deriblandt flere ret anselige m. N. Ø. — Anneks: Skals.

S k a l s S g. (1239 Indb.). Laastrup-Skals Komm. Anneks til Laastrup. Byer: *Skals* (Stationsby m. 599 Indb., K., Sk., Højskole, Fors.-hus, Læge, Dyr læge, Spk., Kbm., Haandv., And.-Mejeri, Kro, Afholdshjem, Fabb., Fattiggd., Markedsplds., Ml., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Nederhede**, *Ejstrup*, *Skringstrup* (Sk., Kbm., Jbhpl., Tlfst.). En Del Eng og Mose, især m. V. og Ø., nogen Hede. Adskillige Smaaplantager, den største m. N. Ø. Sognet grænser m. S. V. til *Hjarbæk Fjord*. Gaarde: *Holmgaard* (Hg., kendt fra det 15. Aarh., tilhørte i det 16. Fam. Lunov, sidst i det 17. Fam. Due; bl. Ejerne i det 18. Aarh. var Dr. Frans Reenberg, Henr. Hjelmstjerne og Matt. Wassard, i forr. Aarh. O. C. Lottrup, E. v. Holstein-Rathlou og V. Borup; det meste Gods solgtes 1798; Gaarden er i de senere Aar blevet udparcelleret), *Trinderup*, *Dalsgaard*. — *Forh. M.*: „Storhøj“ ved Skringstrup er fredlyst.

NØRLYNG HERRED

V o r d e S g. (699 Indb.). Vorde-Fiskbæk-Romlund Komm. Byer: *Vorde* (K., Pg., Sk., Fors.-hus), *Hjarbæk* (Kro, Ladeplads, Statstlfst., Tlfst.), *Kjølseg* (Miss.-hus, Vml., Mergelleje, Fangebolig, Jbhpl., Tlfst.), *Navntoft* (Tlfst.). Sk. (Lyngsøgd.) n. v. f. Navntoft. Mod N. *Galgehøj* (68 m) samt en Del Eng og Mose. En Del Hede m. Ø. og S. Ø. Adskill-

lige Smaaplantager, den største m. N. V. Sognet støder m. N. til *Hjarbæk Fjord*. — Gaard: *Lyngsøgaard*. — *Forh. M.*: Gravhøjen Vorde Bavnehøj er fredet. — Annekser: Fiskbæk, Romlund.

Fiskbæk Sg. (549 Indb.). Vorde-Fiskbæk-Romlund Komm. Anneks til Vorde. Byer: *Fiskbæk* (K., Sk., Vml., Maskinfab., Tlfst.), *Løgstrup* (Stationsby m. 202 Indb.), Fors.-hus, And.-Mejeri, Gæstg., Cementfab., Ml., Jbst., Posteksp., Tlgst.), *Rogenstrup* (Sk.). Sognets Nordspids berører *Hjarbæk Fjord*. Mod N. *Fiskbæk Sø*. Mod Ø. *Rogenstrup Sø*. En Del Hede. En Del Eng og Mose m. N. V. En Del Plantage, den største m. Ø. Gaard: *Ørregaard* (laa i 18. Aarh. under Taarupgaard og beboedes i Reglen af Forvalterne; frasolgtes 1817 og ejedes i den følg. Tid af L. Stabell, Th. Rønning, A. Thisted, M. Skow m. fl.). — *Forh. M.*: „Bollerhøj“ ved Fiskbæk, med en lille, udgravet Hellekiste, samt 11 Høje er fredlyste. Ved Fiskbæk fremkom 1831 et stort Møntfund i en Bronzekedel, ca. 8—9000 „Borgerkrigsmønter“, fra ca. 1300—1350.

Romlund Sg. (338 Indb.). Vorde-Fiskbæk-Romlund Komm. Anneks til Vorde. Byer: *Romlund* (K., Sk., Ml. s. v. f. Byen, Tlfst.), *Kirkebæk*. Tglv. (*Vesbæk*) m. N. V. En Del Hede. En Del Eng og Mose m. V. og N. V. *Boller* var i Begyndelsen af det 17. Aarh. en lille Hg., senere en Avlsg. med noget Gods; bl. dens Ejere var J. Seerup til Hald, Matt. Gandorph, Fam. Rosborg og N. Ferslev; 1797 blev den udparceleret. — *Forh. M.*: Ved Bollergaarde er fundet en Del Sager fra en større Urnegravplads fra den rom. Jernalder.

Ravnstrup Sg. (430 Indb.). Dollerup-Finderup-Ravnstrup Komm. Anneks til Dollerup. Byer: *Ravnstrup* (By og Stationsby m. 65 Indb., K., Sk., And.-Mejeri, Vml., Jbst., Posteksp., Tlfst.), *Jegstrup**, *Gaarsdal**. Mod S. V. *Bredsgd. Sø* ved Sognegrænsen. En Del Hede. En Del Eng og Mose. Lidt Plantage m. S. V. Mod S. en Del af *Karup Krat*. — *Forh. M.*: Ved Jegstrup er 1879 under en Trærod i et Kær fremdraget et Votivfund fra den y. Stenalder, deraf den største Flintøkse, som vides fundet i Danmark, 0,43 m l.

Finderup Sg. (335 Indb.). Dollerup-Finderup-Ravnstrup Komm. Anneks til Dollerup. Byer: *Finderup* (K., paa Kirkegaarden er begravet Statsminister Ove Høegh-Guldberg, † 1808, Pg., Sk., Ml.), *Agerskov*. I en Lade ved Finderup myrdedes S. Cecilie Nat 21. Nov. 1286 Kong Erik Klipping. Kort efter Drabet opførtes paa Stedet et Bodskapel, der atter blev nedrevet 1551, men hvis Grundsten er genfundne i vor Tid noget V. f. Sognekirken, hvor Thor Lange nu har ladet rejse et Mindekor af Granit. En Del Skov (en Del af *Karup Krat* m. N., en Del

af *Viborg Krat* m. Ø.) og *Plantage* (*Findskov Plantage* m. S., *Finderup Plantage* m. V. og flere andre ret anselige Plantager). Megen Hede. En Del Eng og Mose.

Dollerup Sg. (579 Indb.). *Dollerup-Finderup-Ravnstrup* Komm. Byer: *Dollerup* (K., Sk.), *Skjelhøje* (Kbm., Ml., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Falldsgde*, *Stanghede*, *Bækkelund** (Turisthot., Savværk m. Vml., Jbst., Posteksp.), *Nonbogaarde** (Sk.). *Nonml.* (Vml.) ved Nordenden af *Hald Sø*, *Dollerupml.* ((*Trikotagefab.* m. Vml.) ved Sydenden af *Hald Sø*. Ved Sydøstgrænsen ligger *Hald Sø*. Mod N. Ø. støder Sognet til *Vedsø* og *Vindsø*. En Del Skov (*Inderø Skov*, paa en Tange, der fra S. V. skyder sig ud i *Hald Sø*, *Bækkelund Skov* ved Herregaarden *Hald*, *Langskov* og *Traneskov* m. N. Ø.). Mod V. den store *Falldsgde Plantage*. En Del Smaaplantager. En Del Hede, især m. V. — *Gaard: Hald* (Hg., en af Jyllands mest bekendte Gaarde, om hvis Ælde en Række Voldsteder vidner; tilhørte i 14. Aarh. Niels Bugge, kom senere til Kronen og blev af Dronn. Margrete skænket til Viborg Bispestol; faldt ved Reformationen tilbage til Kronen og blev et Len, bl. hvis Lensmænd var Otto Krumpen; blev 1664 udlagt til Brødrene de Lima. — „Jøderne paa H.“ — og ejedes derefter bl. a. af Greg. Daa, J. Seerup og Fr. Schinkel, omkr. 1800 af Ove Høegh-Guldberg og i forr. Aarh. af J. E. Rosborg og Staten samt fra 1851 af Fam. Krabbe; det meste Gods solgtes 1796; den nuvær. Hovedbygn. er opført af Schinkel). — Ved *Hald* findes Levninger af tre forskellige Voldsteder, „*Brattingsborg*“ eller „*Valdemarsskansen*“, et lille Anlæg fra den ældre Middelalder omgivet af tørre Grave, det overpløjede „*Gammelhald*“ udfør *Bækkelund*, hvor der er fundet Bygningsrester, og som sikkert er Stedet for Niels Bugges H., og endelig Bispens *Hald*, anlagt c. 1528 paa en Ø udfør *Brattingsborg*, med Ruiner og et nu genopbygget Taarn fra den sidste katolske Tid. — *Forh. M.*: „*Karuphøj*“, i 4 Byskel og i Herredsskel, er fredlyst. — *Annekser: Finderup, Ravnstrup.*

Asmild Sg. (772 Indb.). *Asmild-Tapdrup* Komm. *Anneks* til *Viborg Domkirke* Sg. *Asmild K.* ved Herregaarden *Asmildkloster*; den stammer fra Klosterets Grundlæggelsestid og har oprindeligt haft Sidskibe, som nu er nedrevne. Koret er af Munkesten, omtr. 100 Aar yngre end Skibet. Byer: *Overlund* (Sk.), *Gl. Asmild**, *L. Asmild**, *Brunshaab** (129 Indb., Klædefabrik, Sk., Arbejderboliger, Vml., Tglv.). Landbrugsskole paa *Asmildkloster*, Fiskeudklækningsanstalt v. dette. Sydl. i Sognet: *Sønderml.*: Ml. og Vml. m. *Valkeri*. I Sognets Sydspids: *Rindsholm Skov*, *Rindsholm Kro* og *Rindsholm Jbst.* med Posteksp. og Tlgst. En Del Hede, især i Sognets sydl. Del. En Del Plantager, hvoraf flere ret an-

Asmild gamle Klosterkirke.
(Chr. E. Jørgensens Eftf. (Zacko) fot.).

Asmild Kirkes Indre.
(Eft. Fot.)

selige. Sognet begrænses m. S. Ø. af Nørreaa m. en Del Eng og Mose og støder m. N. V. til *Nørresø* og *Søndersø*. Gaard: *Asmildkloster* (Hg., fra sidste Halvdel af 12. Aarh. et Nonnekloster, Kronens Ejendom fra Reformationen til 1671, da det solgtes til Villum Lange; Gaarden fik Sædegaards Frihed 1683; den ejedes senere af Sønnen Hans L., Joh. Braem og Niels Schou; fra 1809 tilhørte den i henved 100 Aar Fam. Bruun; Godset solgtes 1806; Gaarden blev udparcelleret 1810 og senere, tilhører nu Viborg; den nordre Fløj af Hovedbyggn. er Resterne af Klosterkirken, nu Sognekirke). — *Forh. M.*: 11 Høje under Brunshaab er fredlyste. En mærkelig, temmelig stor, groft tildannet Træfigur, mulig en Priapos, er fundet i Broddenbjerg Mose, fra uvis Tid.

Tapdrup Sg. (436 Indb.). Asmild-Tapdrup Komm. Anneks til Viborg Domkirke Sg. Byer: *Tapdrup* (K., Sk., Miss.-hus), *Tisted* (Fors.-hus, And.-Mejeri). Mod S. V. *Surbæk Vml.*, *Vibæk Vml.*, m. Fab. f. Agerdyrkningsredskaber og Fattiggd. Sognet begrænses m. S. af Nørreaa m. en Del Eng og Mose. En Del Skov og Plantage m. S. Gaard: *Skovsgaard* (var en lille Hg., hvis Historie er noget uklar; 1653 mageskiftede Marsken And. Bille den til Kronen, fra hvem den 1672 kom til Villum Lange til Asmildkloster og 1683 lagdes den under dennes Hovedgaardstakst; 1810 blev den en selvstændig Gaard, bl. hvis Ejere var Kr. Kjellerup og Løjtn. Thalbitzer).

Viborg Graabrødre Landdistrikt n. f. Nørresø, (69 Indb.), Viborg Komm., hører i gejstlig Henseende under Viborg Domkirke Sg. Sk. ved *Loldrup Gde*. Mod Ø. støder Distriktet til *Loldrup Sø*. Lidt Hede m. N. Lidt Eng og Mose m. S. Ø. Nogle mindre Plantager. Gaard: *Nørgaard* (1693 beboet af Herredsfoged Oluf Wormstrup, senere bl. a. ejet af Fam. Gandorph og Prokur. Roedsted).

Viborg Købstads Landdistrikt, Viborg Købstads Landdistrikts Komm., væsentlig s., v. og n. for Byen, en mindre Del n. ø. f. Nørresø, (1107 Indb.), hører i gejstlig Henseende under Viborg (Domkirke Sg. og Sdr. Sg.). Ml. s. ø. f. *Margrethelund Plantage* og Ml. ved Gaarden *Engelsborg*, begge n. v. f. Viborg. *Margrethelund Børnehjem*. Ved Nordenden af Nørresø: *Nørreml.* m. Vml. og Maltgørieri. Flere større Plantager (mod S. V. *Liseborg Plantage*, *Viborg Krat*, *Viborg Hedeplantage*, m. N. V. *Margrethelund*, *Undallslund* og en større Plantage n. f. *Engelsborg*). Nogle mindre Plantager og nogen Hede n. ø. f. Nørresø. Mod S. støder Distriktet til *Vedsø*, m. Ø. til *Nørresø* og *Søndersø*. Gaarde: *Liseborg* (Alvsg., opført 1793, i sidste Halvdel af forr. Aarh. ejet af Josef Owen og Sønner, der gjorde meget for dens Kultivering og tilplantede store Arealer), *Møgelkær*, *Engelsborg* (Avlsg. op-

rettet 1776), *Beringholm* (forhen Hengholm, opkaldt eft. Borgm. P. Bering), *N. Teglgård*, *Ø. Teglgård* (gl. Gaard m. Tglv., stadig ejet af Folk udenfor Bondestand), *S. Teglgård* (ligeledes). *Nørremølle* (nævnt 1491, tilhørte Viborg Domkapittel), *Vintmølle*.

Rødding Sg. (787 Indb.). Rødding-Løvel-Pederstrup Komm. Byer: *Rødding* (K., Pg., Sk., And.-Mejeri, Tlfst.), *Batum*, *N.* og *S. Ingstrup** (Sk., Vml.), *Ov.* og *Ndr. Kokholm**. Sognet støder m. N. Ø. til *Rødsø*, m. V. til *Loldrup Sø*. Mod N. Ø. *Sødal Skov*. Mod S. *Vansø*. En Del Hede, Eng og Mose. Sognet er baade efter Indb. Antal og efter Areal (30½2 ha) det største i Herredet. — Gaarde: *Sødal* (Hg., tilhørte i 15.—16. Aarh. Fam. Parsberg m. fl., i 17. bl. a. Fam. Braes og Frisenberg; bl. Ejerne i forr. Aarh. var R. Bay, M. L. Kall, Statskassen og fra 1866 Baron, senere Greve P. L. Petersdorff; Godset solgtes c. 1825), *Klarisgaard*. — *Forh. M.*: 10 Høje, deraf de 5 „Vanhøje“ under Batum fredlyste. — Annekser: Løvel, Pederstrup.

Løvel Sg. (650 Indb.). Rødding-Løvel-Pederstrup Komm. Anneks til Rødding. Byer: *Løvel* (K., Sk., Fors.-hus, Ml., Brsml., Tlfst.), *Aastrup** (Tglv.), *Havris** (Tglv.), *Kistrup* (Sk.). *Løvel Vml.* n. v. f. Løvel. Megen Eng og Mose m. N. V. En Del Hede. En Del Smaaplan-tager.

Pederstrup Sg. (226 Indb.). Rødding-Løvel-Pederstrup Komm. Anneks til Rødding. Byer: *Pederstrup* (K., Sk., Tglv., Tlfst.), *Vraa*. Mod N. *Løvelbro Kro*. Sognet støder m. S. Ø. til *Rødsø* og har m. N. og N. Ø. en Del Eng og Mose. En Del Hede. — *Forh. M.*: I en lille Mose omgivet af høje Banker er nær Moseranden, temmelig dybt, fundet et sjælden smukt Bronzesværd med bevaret Hornfæste („Løvelbrosværdet“).

Vammen Sg. (676 Indb.). Vammen-Bigum-Lindum Komm. Byer: *Vammen* (K., Pg., Sk., Fors.-hus, And.-Mejeri, Kbm., Ml., Brsml., Tlfst.), *Fastrup*. Sognet støder m. S. Ø. til *Tjele Langsø*, m. N. V. til *Rødsø*. Mod N. V. en Del Eng og Mose. Mod N. Ø. en Del af *Bigum Skov*. — Gaarde: *Fastruplund* (fra Midten af 18. Aarh. ell. før en lille Avlsg. med en Del Skov og noget Gods), *Sønderholm*, *Lægtager*. — *Forh. M.*: 14 Høje (af ialt 140) er fredlyste, deraf 2 „Odelshøje“, 2 anselige „Thinghøje“ og ved Torup „Kirkehøj“. — Annekser: Lindum, Bigum.

Bigum Sg. (183 Indb.). Vammen-Bigum-Lindum Komm. Anneks til Vammen. Byer: *Bigum* (K., Sk., Spk., Savværk), *Erikstrup**. Sognet støder m. S. til *Tjele Langsø*. Megen Skov m. N., Bigum Skov. Lidt Hede. Sognet er baade efter Indb. Antal og Areal (1045 ha) det mindste i Herr. — I Bigum var der i 15. Aarh. og senere to smaa Hovedgaarde, Øster-

gaard og Vestergaard; den første ejedes af Fam. Spend og Munk, den sidste, senere kaldet *Bigumgaard*, bl. a. af Fam. Unger, Juul, Grubbe m. fl. Denne havde i 17. Aarh. Ejer fælles med Tjele; dens Frihed blev opsagt 1713. — *Forh. M.*: Foruden 8 Høje er ved Bigum fredlyst en Høj med en anselig, 1914 undersøgt Jættestue, Kamret 4 m l., 2,60 br., indtil 1,8 m h., med Gang af 4 Par Sten og med Tærskel.

Lindum Sg. (583 Indb.). Vammen-Bigum-Lindum Komm. Anneks til Vammen. Byer: *Lindum* (K., Sk., Kbm., Ml. s. ø. f. Byen, Savml.), *Sjørring* (Sk., Kro s. v. f. Byen, Tlfst.). Skovriderbolig (*Idusminde*) n. ø. f. Lindum. *Tjele Langsø* skærer sig fra S. V. ind i Sognet. Mod N. den store *Lindum Skov*, m. Ø. nogen Eng og Mose. Gaarde: *Hornum Vasehus*, *Løkkegaard*. — *Forh. M.*: I Lindum Skov er fundet en Del Jernsager fra Oldtidens Slutningstid, navnlig Smedeværktøj, Hamre, Tænger, File, Vægtlodder m. m., antageligt opr. gemte i et Træskrin, hvis smukke Beslag er bevarede.

SØNDERLYNG HERRED

N. Vinge Sg. (184 Indb.). Tjele-N. Vinge Komm. Anneks til Tjele. By: *N. Vinge* (K., Sk., Kbm., Vml. ø. f. Byen, Tlfst.). Sognet grænser m. N. til *Tjele Langsø*. En Del Smaaplantager, den største m. S. Ø. Sognet er efter Indb. Antal det mindste i Herredet. Gaarde: *Vingegaard* (Hg., tilhørte i 15. Aarh. Fam. Reventlow og kom i det følgende ved Giftermaal til Fam. Kruse, hos hvem den blev c. 100 Aar; efter at have været ejet af Fam. Rostrup m. fl. kom den til Kronen, som 1656 magelagde den til Erik Grubbe til Tjele, med hvilken Gaard den derefter har haft Ejer fælles), *Karlstyst*.

Tjele Sg. (572 Indb.). Tjele-N. Vinge Komm. *Tjele K.* ved Herregaarden *Tjele*; i Kirken forskellige smukke Gravminder over Ejere af Tjele. Byer: *Formyre*, *Fovlum* (Pg., Sk., Menighedshus, Hosp., Spk., Kbm., Ml., Tlfst.), *Rise**. Vml. v. f. Tjele. Mod Ø. store Plantager. Mod N. V. en Del Eng og Mose. Sognet støder m. N. Ø. til *Tjele Langsø*. — Gaarde: *Tjele* (Hg., nævnt 1392, kom i 15. Aarh. til Laur. Løvenbalk og derefter til hans Søn Mogens L., hvis Børn med „den skotske Kvinde paa T.“ ikke arvede Gaarden, der gik over til Fam. Skram; 1654 kom den til Erik Grubbe, Fader til Fru Marie G., og henvend Aar 1700 til G. D. Levetzau, der ejede den omtr. 40 Aar, hvorefter den købtes af Chr. D. Lüttichau, i hvis Slægt den er forblevet, fra 1759 som Stamhus; Godset solgtes i sidste Halvdel af forr. Aarh.; Gaarden blev afbrændt i Klementsfejden; den nuværende anselige Hovedbygning stammer fra forskellige Tider, den mest iøjnefaldende Del fra 1585,

Sydfløjen fra ældre Tid), *Flarupgaard* og *Hedegaard* (begge under Stamhuset Tjele). — *Forh. M.*: Af 50 Oldtidsmindesmærker er fredlyst 1 Runddysse ved Rise, med 20 Randsten og delvis Kamret bevaret, 3 Langdysser og 4 Høje, samt 2 i Vinge Sogneskel; heraf havde en Dysse paa Tjele Hede opr. 2 Kamre, det ene med Dække helt bevaret; de 2 andre Langdysser ligger under Flarupgaard, den ene med 2 Kamre. — Anneks: N. Vinge.

Ørum Sg. (965 Indb.). Ørum-Viskum-Vejrum Komm. Byer: *Ørum* (K., Pg., Sk., Spk., Kbm., And.-Mejeri, Maltgørieri, Savsk., Kro, Afholdsgæstg., Ml., Brsml., Tlfst.), *Vælds* (Ml.), *Hulbæk* (Ml.), *Mollerup* (Sk., Miss.-hus, And.-Mejeri). Mod V. *Burrehøj* (68 m). En Del Eng og Mose m. S. Nogen Hede, Skov og Plantage m. S. Sognet er efter Indb. Antal det største i Herredet. — *Forh. M.*: Ved Vælds er i en Høj fremdraget en Mandsgrav fra Vikingetiden, med Ridetøj, deraf Bjælder til en Tøjle, samt en Stridsøkse af Jern. — Anneks: Visikum, Vejrum.

Vejrum Sg. (512 Indb.). Ørum-Viskum-Vejrum Komm. Anneks til Ørum. Byer: *Vejrum* (K., Sk., Miss.-hus, Fattighus, Tlfst.), *Vejrumhede**. Mod S. V. *Vejrumbro Kro* m. Brsml. og 2 Vmlr. (*Bromølle*). Nogen Hede, Eng og Mose. Nogen Krat og Plantage m. S. V. og S. Nørreaa gennemskærer og danner Sydgrænse for Sognet. Gaarde: *St.* og *L. Fuglsang*. — *Forh. M.*: Tre Høje (af ialt 45) er fredlyste ved Vejrum, samt en Høj paa Kirkegaarden.

Visikum Sg. (408 Indb.). Ørum-Viskum-Vejrum Komm. Anneks til Ørum. *Visikum K.* ved Herregaarden *Visikum* eller *Visikumgd.* Byer: *Ov. Visikum* (Sk.), *Faardal*, *Øby* (Sk.). Mod Ø. megen Eng og Mose. En Del Hede, især m. Ø. En Del af *Visikum* Skov m. S. Nogle Smaaplantager og Krat. Sognet begrænses m. S. af Nørreaa. Gaarde: *Visikumgaard* (Hg., tilhørte Viborg Bispestol og kom ved Reformationen til Kronen, som 1579 solgte den til Mour. Stygge; senere tilhørte den bl. a. H. Dyre og Er. Lunov; fra Slutn. af det 17. Aarh. tilhørte den Fam. Skeel og derefter langt ind i det 19. Fam. Juul, senere Th. E. Neergaard og Fam. Lüttichau; Godsét var langt op i forr. Aarh. komplet), *St.* og *L. Torsager*. I *Øby* laa i 15. og 16. Aarh. en Hg. kaldet *Visikumø*. — *Forh. M.*: 1 Høj ved Lunddorf er fredlyst. Ved *Ov. Visikum* er i en Mose fundet Hængekar, Halsring og 4 andre Ringe, et Votivfund fra den yngre Bronzealder.

Kvorning Sg. (422 Indb.). Vorning-Kvorning-Hammershøj Komm. Anneks til Vorning. Byer: *Kvorning* (K., Sk., Fors.-hus, Kbm., Tglv., Ml., Brsml., Tlfst.), *Aarup* (Tglv.). Mod S. V. *Kvorning Vml.* En

Del Eng og Mose i den s. Del af Sognet. Nogen Hede og en Del Smaaplantager. Gaard: *Aarupgaard*.

Vorning Sg. (697 Indb.). Vorning-Kvorning-Hammershøj Komm. Byer: *Vorning* (K., Pg., Sk., Fors.-hus, Spk., Kbm., Ml. og Vml. n. v. f. Byen), *Hviding* (Sk., Fors.-hus, Fattiggd., Kbm.), *Holme** (Ml. og Vml. v. f. Byen). Mod N. Ø. *Vorning Bavnehøj* (69 m) og nogen Krat og Plantage. En Del Eng og Mose m. N. Nogen Hede. — Gaard: *Vorninggaard*. — *Forh. M.*: Ca. 75 Oldtidshøje o. l.; to er fredlyste ved Vorning, 5 ved Hviding. I Siden af en Høj paa Vorning Mark er fundet et mærkeligt Glasbæger, fra Folkevandringstiden, med græsk Indskrift: Drik og lev lykkeligt. En Høj kaldes nu Hagbard's Høj, og Sagnet om Hagbard og Signe knytttes hertil, uden Hjæmmel. Ved Hviding har der været en Helligkilde. — Annekser: Kvorning og Hammershøj.

Hammershøj Sg. (531 Indb.). Vorning-Kvorning-Hammershøj Komm. Anneks til Vorning. By: *Hammershøj* (K., Sk., Fors.-hus, Læge, Dyr læge, Ap., Kbm., Bageri, And.-Mejeri, Dampsnedkeri, Kro, Brsml., Tlfst.). Ved Sydgrænsen en Del Hede, Eng og Mose. Gaard: *Kringelhovgaard*. *Lundgaard* var i 18. Aarh. en Avlsgaard under Fussingø. — *Forh. M.*: De to „Ørnehøje“ ved Kirkebyen er fredlyste.

Nørbæk Sg. (376 Indb.). Nørbæk-Sønderbæk-Læsten Komm. By: *Nørbæk* (K., Pg., Sk., Kbm., Maltgører, Ml., Tlfst.). En Del Eng og Mose m. N. og Ø. En Del Hede, især m. V. og S. V. — En Hg. Nørbæk ell. Nørbeg nævnes alt i Begyndelsen af det 14. Aarh. og tilhørte da Fam. Muli; i 15. Aarh. ejedes den af Fam. Pig og kaldtes da Pigsgaard; senere tilhørte den Fam. Blik og Munk; Palle Dyre opsagde 1688 dens Frihed. — *Forh. M.*: 3 Høje og en Jættestue fredlyste. — Annekser: Sønderbæk, Læsten.

Sønderbæk Sg. (421 Indb.). Nørbæk-Sønderbæk-Læsten Komm. Anneks til Nørbæk. Byer: *Sønderbæk* (K., Sk., Fors.-hus, Kbm., Tglv., And.-Mejeri, Tlfst.), *Rejstrup*. En Del Eng og Mose ved Sognets Østgrænse. En Del Hede, især m. N. V. En Del Smaaplantager m. S. V. og V., en større m. N. Fam. Blik ejede i 16. og 17. Aarh. en Hg. i Sønderbæk; dens Frihed blev 1689 opsagt af Jens Simonsen til Sødal. — *Forh. M.*: Af 45 Oldtidsmindesmærker i Sognet er fredlyst 12 Høje, deraf de 9 „Viehøje“ og Hørhøje ved Sønderbæk.

Læsten Sg. (256 Indb.). Nørbæk-Sønderbæk-Læsten Komm. Anneks til Nørbæk. By: *Læsten* (K., Sk., Fors.-hus, Kbm., Ml.). En Del Hede, især m. S. En Del Eng og Mose m. S. Nogle Smaaplantager m. N. Ø. Sagnet er efter Areal (763 ha) det mindste i Herredet. — *Forh.*

M.: Ved Læsten i en Mose er 1837 optaget det største Ravfund, fra den yngre Stenalders ældre Del, som kendes fra Danmark; ca. 4000 Stk. er bevarede, i Nationalmuseet; nogle er blot gennemborede, andre rørformede, atter andre større, aflange, med flere Gennemboringer, vel til at samle flere Perlerækker til et større Smykke. Ravsagerne var vistnok gemte i et Trækar.

Bjerregrav Sg. (646 Indb.). Bjerregrav-Aalum Komm. Byer: *Bjerregrav* (K., anselig tidligmiddelalderlig med smukke Portaler, ved Kirkens Indgangsdør fandtes 1884 to indmurede Runesten, nu i Vaabenhuset. Begge er fra Tiden snart efter Aar 1000, den ene, en stor, men noget afkløvet Sten, rejst af Tove over hendes Ægtefælle, Tomme, Tvægge's Broder, den dyrebare, den gode Thegn („Herre“); den anden væs. fuldstændige Sten ligeledes rejst af en Hustru, Gyde, over Torbjørn, sin Husbonde. Paa Sidefladen staar: Tord ristede disse Runer, Pg., Sk., Fors.-hus, Fattiggd., Vandv.), *Ndr. Bjerregrav**, *Ov. Fussing* (Fors.-hus, Tglv., Fattiggd., Ml., Tlfst.). Sognet støder m. S. V. til *Fussing Sø*. Mod N. en Del Eng og Mose. — Anneks: Aalum.

Aalum Sg. (686 Indb.). Bjerregrav-Aalum Komm. Anneks til Bjerregrav. Byer: *Aalum* (K., anselig tidligmiddelalderlig med smukke Søjleportaler, Relieffet over Syddøren forestiller Scener af Kristi Barndoms-historie; ved Kirken er fundet 4 Runesten (af den ene kun et Brudstykke), alle fra Tiden snart efter Aar 1000. En laa kløvet under Vaabenhuset, fundet 1878 af Prof. Wimmer. Den rejstes af Tole over hans Søn Ingjald; „dette Minde vidne altid højt om ham“. En anden Sten fandtes 1890 ved Foden af Kirkebakken, nu paa Kirkegaarden; anselig, nærmest tresidet: Vegøt rejste den over Sønnen Esge (Asger); „Gud hjælpe hans Sjæl vel“. Paa Bagsiden en Rytter. Endelig fandtes en Sten i Kirkediget 1902, rejst af Tyre, Vegøts Hustru, over sin Søstling (Fætter) Sibbe's Søn Torbjørn, som hun huede bedre end sin egen Søn, Sk., Spk., And.-Mejeri, Brsmll., Tlfst.), *Svinding* (Sk.), *Venning*, *Gjandrup*. Sognet begrænses m. S. af Nørreaa. Mod N. Ø. ligger *Fussing Sø*. Me-gen Skov. En Del Eng og Mose m. N. og S. Sognet er efter Areal (2702 ha) det største i Herredet. Gaarde: *Fussingø* (Hg., oprettet c. 1555 af Albert Skeel til Erstatning for en i Grevens Fejde afbrændt Gaard Generup i samme Sogn, der havde tilhørt Fam. Sommer og maaske ved Arv var kommet til Alb. Skeel; F. blev hos Fam. Skeel i flere Generationer og blev 1688 oprettet til et Stamhus, der under forskellige Former har fulgt Fam. Plessen og Scheel-Plessen i et Par hundrede Aar; meget Gods ligger endnu til F.; den anselige Hovedbyggn. i 2 Stokværk er fra Slutn. af det 18. Aarh.), *Haldagergaard*, *Grønagergaard*.

Gudenaå ved Fladbro.
(R. H. Stamm fot.)

Taanum Sg. (436 Indb.). Hornbæk-Taatum Komm.-By: *Taanum* (K., Sk., And.-Mejeri, Brsml., Tlfst.). En Del Eng og Mose m. S. Nogle Smaaplantager og en større m. S. Ø. Sognet begrænses m. S. af Nørreaa. — Gaarde: *Mosegaard, Agentoftgaard*. — *Forh. M.*: En Høj ved Taatum er fredlyst. — Anneks: Hornbæk.

Hornbæk Sg. (434 Indb.). Hornbæk-Taatum Komm. Anneks til Taatum. Byer: *Ndr. Hornbæk* (K., Pg., Tlfst.), *Ov. Hornbæk* (Sk.). Sognet begrænses m. S. af Gudenaå m. en Del Eng og Mose. En Del Plantage m. S. V. — *Forh. M.*: I en Mose ved Ov. Hornbæk er fundet et smukt ciseleret og forgyldt Bronzespænde fra Jernalderens senere Del, Brakteater med Runetegn, Glasperler m. m.

MIDDELSOM HERRED

Grensten¹⁾ Sg. (425 Indb.). Ø Velling-Helstrup-Grensten Komm. Anneks til Ø. Velling. Byer: *Grensten* (K., ved denne staar en Runesten, rejst snart efter Aar 1000 af Toke Smed efter Rivle, Eske Bjørnsøns Søn. „Gud hjælpe deres Sjæl“. Stenen har tidligere ligget foran Kirkedøren, Sk., Fors.-hus), *Stevnstrup* (Sk., Fors.-hus, Ml., Imprægnerings-

¹⁾ eller Grendsten.

anstalt, Jbst.). *Fladbro Kro* m. N. Ø. Sognet begrænses m. S. Ø. og Ø. af Gudena, m. N. af Nørreaa og har en Del Eng og Mose, især ved de nævnte Aaer. En Del Smaaplantager m. N.Ø. — Gaard: *Læsagergaard*. — *Forh. M.*: To Høje ved Grensten er fredlyste.

Helstrup Sg. (204 Indb.). Ø. Velling-Helstrup-Grensten Komm. Anneks til Ø. Velling. By: *Helstrup* (K., Sk., Fors.-hus, Spk., Tlfst.). Sognet begrænses m. N. af Nørreaa m. en Del Eng og Mose. Mod Ø. nogen Hede og en Plantage. Det er efter Indb. Antal det mindste i Herredet. — Gaard: *Anesminde*. I 18. Aarh. laa i Sognet Avlsgaarden *Helstrupgaard* med betydeligt Gods. — *Forh. M.*: Ved Helstrup har været en Helligkilde.

Ø. Velling Sg. (399 Indb.). Ø. Velling-Helstrup-Grensten Komm. By: Ø. *Velling* (K., Pg., Sk., Fors.-hus, Dyrlæge, Ml. s. f., Vml. n. f. Byen). And.-Mejeriet *Dagsvad*. En Del Eng og Mose. En Skov m. N. Sognet begrænses m. N. af Nørreaa. — *Forh. M.*: I den nu borttagne „Mandbjerghøj“ ved Ø. Velling er fundet 2 nu paa Pladsen opstillede Helleristningssten fra Bronzealderen. Højen gemte en stensat Grav fra den ældre Bronzealder, hvori var gravlagt en Mand, udstyret med Bronzesværd, samt Bæltkrog med Guldplade. — Annekser: Helstrup, Grensten.

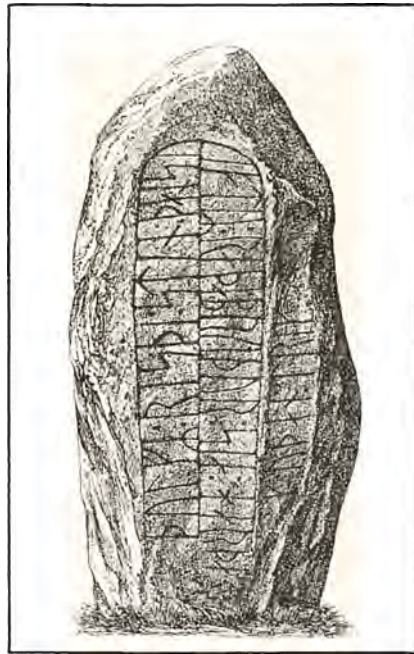
Langaa Sg. (1615 Indb.). Langaa-Torup-S. Vinge Komm. By: *Langaa* (By og Stationsby m. 1341 Indb., K., i Kirkemuren fandtes 1868 fire Brudstykker, hørende til 3 forskellige Runesten. To Stykker er af en Sten, rejst ca. 1000 af Toke efter sin gode Broder Torsten. I Korgulvet har forud ligget endnu en Runesten, Pg., Sk., M. og Rsk., Miss.-hus, Læge, Dyrlæge, Hospital — Stiftelse —, Spk., Hot., Fabb., Kbm., Elektr. Lysstation, Vandv., Badeanstalt, And.-Mejeri, Jbst., Postk., Tlgst., Tlfst.). En Del Skov (*Nørreskov*). Mange Plantager, især m. V. og S. Jb. Bro og 2 andre Broer over Gudena. Sognet begrænses m. S. og Ø. af Gudena med en Del Eng og Mose. — Gaarde: *Johannesbjerg*, *Langaagaard*, *Langaa Søgaard*. Ved Langaa og Torup har været Helligkilder. — Annekser: S. Vinge, Torup.

Torup Sg. (315 Indb.). Langaa-Torup-S. Vinge Komm. Anneks til Langaa. Torup K. nedlagt 1772 og Beboerne henvist til *S. Vinge K.*, men Torup maa dog betragtes som et selvstændigt Sogn. By: *Torup* (Sk.). Nogen Eng og Mose, især m. S. Nogle Smaaplantager m. S. Ø. Sognet begrænses m. S. af Gudena og er efter Areal (542 ha) det mindste i Herredet.

S. Vinge Sg. (499 Indb.). Langaa-Torup-S. Vinge Komm. Anneks til Langaa. Byer: *S. Vinge* (K., paa Kirkegaarden staar Sønder Vinge

Skjern Runesten.
Skjern Sogn, Middelsom Herred.

Hjermind Runesten.
Hjermind Sogn, Middelsom Herred.
(Efter Wimmer)

Runestenen, fra Tiden snart efter Aar 1000, fundet 1869 som Hjørnegrundsten; den er rejst af Tue Bryde efter sine Brødre, Urøke og Kade. „Held den, som pløjede og saae ung; det vil give Grøde“, Sk., And.-Mejeri), *Rønge* (Sk., Fattiggd., Vml. m. Savværk). Ved *Ulstrup Herregaard*: Skovriderbolig, Jbst., Posteksp., Tlgst., Bro o. Gudena. En Del Skov (*Ulstrup Skov*). En Del Plantage. En Del Eng og Mose, især m. S. Sognet begrænses m. S. af Gudena. Gaard: *Ulstrup* (Hg., nævnes i 14. Aarh., købtes 1406 af Dronning Margrete, som omdannede den til en Bondeby, hvad den var endnu 1579, da den af Kronen blev tilskødet Christen Skeel, som genoprettede den til en Hg., der blev i hans Slægt til 1818; de sidste Ejere af Slægten var Greverne Scheel; i forr. Aarh. tilhørte den bl. a. P. G. Koch, Grev Jørgen Scheel og Grev S. L. Ahlefeldt-Laurvigen; Godset solgtes c. 1842; den anselige trefløjede Hovedbyggn. med 3 Taarne er opført i Slutn. af 16. og Begyndelsen af 17. Aarh.). — *Forh. M.*: I Havemuren ved *Ulstrup* staar „Grøndalstenen“, som Tord rejste (ca. 960) efter sine Skippere, Tore og Tue. (Efter Sagnene skulde Indskriften være en Spaadom om Danmarks Fremtid).

V. Velling Sg. (588 Indb.). V. Velling-Skjern Komm. Byer: V. Velling (K., en Runeligsten fra Slutn. af 12. Aarh., med Kors og derunder en dobbelt Tovstav, samt foroven Indskrift: Lodens Grav, er indmuret i Kirketaarnet, Pg., Sk., Fors.-hus, Spk.), L. Torup* (Sk.), Terp (Sk., Fors.-hus). Sognet begrænses m. N. af Nørreaa. Megen Eng og Mose, især m. N. Talrige Smaaplantager og Smaakrat m. N. og V. Nogen Hede. — Gaard: *Dengsø*. — Anneks: Skjern.

Skjern Sg.¹⁾ (723 Indb.). V. Velling-Skjern Komm. Anneks til V. Velling. Sognet har en Enklave m. S., skilt fra det ved mindre Dele af Hjorthede og V. Velling Sogne. *Skjern K.* ved Nørreaa. I Ruinerne af Skjern Slot er fremdraget (1843) en stor, aflangt firsidet Runesten, nu opstillet ved Kirken. Indskriften findes paa Forsiden, slynget om et ornamentalt Mandehoved, samt paa Topfladen. Stenen er sat ca. 1000 af Sasgerd, Finnulvs Datter, efter Odinkar, Husbjørns Søn, den dyrebare og drottro. Topindskriften truer den, som ødelægger Mindesmærket. Ved Kirken staar et Brudstykke af en anden, samtidig Runesten, fundet i Kirkens Grund, rejst af Husbjørn (mulig = den paa første Sten nævnte), Haralds Søn, efter sin Broder. Byer: *Tindbæk* (Sk., Tlfst.), *Løvskaal* (Sk., Kbm., Kro, Tlfst.), *Ilso** i Enklaven. And.-Mejeriet *Granly*. 2 Vmlr. s. ø. f. *Løvskaal*. Tglv. (*Stubberup Gd.*) m. N. Ø. En Del Skov, deriblandt *Skjern Skov* m. S. Ø. En Del Eng og Mose langs Skjern Aa og m. N. En Del Plantager, hvoraf flere ret anselige. En Del Hede, især m. N. og S. V. Nørreaa løber igennem Sognet og danner en Del af Grænsen m. N. V. — Gaarde: *Skjern* (Hg., tilhørte midt i 14. Aarh. Peder Vendelbo, først i det næste Henning Podebusk og senere i ca. 100 Aar Fam. Rosenkrantz; derefter var der samtidigt flere Ejere, bl. hvilke Kronen, og 1663 var S. en By med 3 Gaarde; S. samledes igen af Grev Christen Scheel, der lagde den under det 1725 oprettede Grevskab Scheel; efter dettes Ophævelse 1807 blev Gaard og Gods 1813 solgt til Bønderne, som straks solgte Gaarden til H. H. v. Schilden-Huitfeldt, efter hvis Død de købte den tilbage, udparcellerede en Del af den og derefter 1841 solgte den til Fr. Borch; Godset blev, som nævnt, fraskilt 1813; Gaarden blev udparcelleret 1828 og gentagne Gange senere lige til Nutiden; det gamle Slots anselige Voldsted ligger syd for den nuværende Gaard), *Karmark* (laa fra 1725 til 1807 under Grevskabet Scheel, solgtes 1813 sammen med Skjern og ejedes derefter af A. Aarup, T. C. Tøttrup, C. N. Hollesen m. fl.; 1820 blev den udparcelleret), *Stubberupgaard*. — *Forh. M.*: I Sognet 120 Oldtidsmindesmærker; 18 er fredlyste, deraf 2 Langhøje

¹⁾ eller Skern.

ved Løvskaal, den største 3 m h., samt 4 af en Gruppe af 25—30 større og mindre Høje, væs. fra Stenalderen, ved Vejlbækken; endvidere et Dyssekammer fra yngre Stenalder, paa Fladen n. for Nørreaa; herfra er fremdraget et kalebasformet Lerkar og 2 tyndnakkede Flintøkser; 2 Personer var gravlagte i Kamret.

Le Sg. (439 Indb.). Hjermind-Le-Hjorthede Komm. Anneks til Hjermind. Byer: *Le* (K., Sk., Fors.-hus, Kbm.), *N. Tulstrup, Krogsteder**. I Sognets Sydspids: *Hedeml.* (Vml.). Sognet begrænses m. N. af Nørreaa. En Del Skov m. N. og N. V., deriblandt *Viskum Skov* m. N. V. En Del Smaaplantager, den største m. S. En Del Hede, især m. N. Ø. En Del Eng og Mose, især m. N. — Gaarde: *Hemmestrup* (Hg., oprettet c. 1580 af Fru Kirsten Galt, Enke efter Erik Kaas, hvis Efterkommere den tilhørte til henved Aar 1700; derefter ejedes den af Fam. Skeel halvhundrede Aar og af Fam. Juul et lignende Tidsrum; bl. Ejerne i forr. Aarh. var Christen Hedegaard og hans Enke samt Th. H. Rendtorff; Godset solgtes langsomt 1795 ff.; fra Gaarden blev vist omtr. samtidigt fraskilt Parcellen Lille Hemmestrup, som sidstnævnte Ejer 1858 igen lagde under H.; i dette Aarh. er Gaarden blevet stærkt udparcelleret), *Koldbæk, Tulstruplund*. — *Forh. M.*: I Sognet er fredlyst 4 Høje (af ialt 70 Mindesmærker) og østligere et anseligt Dyssekammer, „Jynovnen“, i den østlige Ende af en Langhøj. En Runesten fandtes i 17. Aarh. i „Dalen ved Kirken“.

Hjorthede Sg. (427 Indb.). Hjermind-Le-Hjorthede Komm. Anneks til Hjermind. By: *Hjorthede* (K., Sk., Fors.-hus, Kbm., Ml., Tlfst.). Sognet støder m. S. til Gudena. I den s. Del nogen Skov og Plantage. En Del Hede m. S. og N. V. Nogen Eng og Mose, især m. N. Ø. og S. — Gaarde: *S. Tulstrup, Kellinghøl* (har været en Hg., der i 15. Aarh. tilhørte Fam. Hase, senere Er. Rosenkrantz, Fru Kirsten Rud m. fl.; i 17. Aarh. var den en Bondegaard under Ulstrup; Voldsted findes nær ved den nuværende Gaard).

Hjermind Sg. (1109 Indb.). Hjermind-Le-Hjorthede Komm. Byer: *Hjermind* (K., væsentlig opført af Jernal, Pg., Sk., Miss.-hus, Fors.-hus, Spk., Kbm., Savværk, Fattiggd., Tlfst.), *Tavgde** (And.-Mejeri), *Bjerringbro* (Stationsby m. 954 Indb., heraf i Gullev Sg., Hovlbjerg Herred — Sønderbro — 256 og i Bjerring Sg. 84, Filial-K. til Hjermind Sg., Sk., Miss.-hus, Tekn. Sk., Bank, Sagf., Læge, Dyr læge, Ap., Hott., Kbm., Elektv., Vandv., Fabb., Haandv., And.-Svine-slagteri, Tgly., Ml., Vml., Markedsplds., Udskibningssted, Jbst., Postk., Tlgst., Tlfst.). Sognet begrænses m. S. af Gudena. En Del Skov m. S. Ø. og S. V. Nogen Hede, Eng og Mose, især m. S. Enkelte Smaaplan-

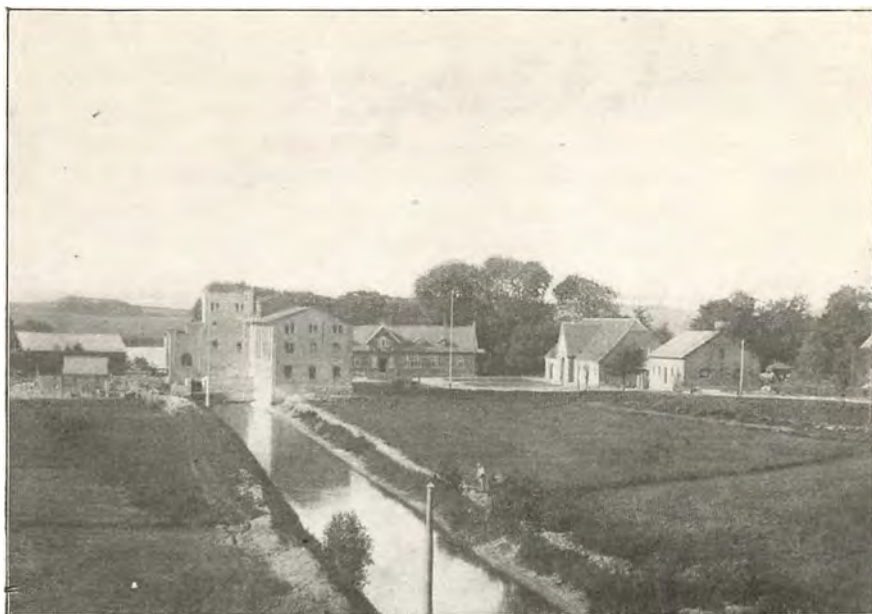

tager. — Gaarde: *Tulstrup, Solgaard, Softe lyst*. — *Forh. M.*: 4 Høje fredlyste, deraf 2 ved Tavlgaaarde, 2 ved Hjermind. I Præstegaardens Have staar nu Hjermind Runestenen, rejst i Vikingetidens Slutning af Tolver efter sin Broder Rade, en ung Dannemand; paa Bagsiden Omrids af et Skib. Den anselige, smukt formede Sten stod ved 1650 paa en Mark i Hjermind, forsvandt senere (jorddækket), genfundet ved 1800. Danske Atlas nævner, at den opr. skal have staaet paa „Rune-høj“. — Annekser: Le, Hjorthede.

Bjerring Sg. (506 Indb.). Bjerring-Mammen Komm. Byer: *Bjerring* (K., Pg., Sk., Miss.-hus, And.-Mejeri, en Del — 84 Indb. — af *Bjerringbro Stationsby*, se Hjermind Sg.), Sognet begrænses m. S. af Gudena. En Skov m. Ø. (*Bjerring Skov*). Nogen Hede, især m. N. V. En Del Eng og Mose, især m. S. Nogle Smaaplantager. — Anneks: Mammen.

Mammen Sg. (712 Indb.). Bjerring-Mammen Komm. Anneks til Bjerring. Byer: *Mammen* (K., Sk., Fors.-hus, Kbm., And.-Mejeri, Ml., Brsml., Tlfst.), *Dalsgde* (Sk., Savværk, Tglv.), *Vesterhede**, *Korreborg*. I Sognet *Fruergaard Fattiggd.* En Del Skov m. N. Ø. Enkelte Smaaplantager. En Del Eng og Mose m. N. En Del Hede m. V. Sognet berører m. N. *Nørreaa* paa to Steder. — Gaard: *Herkegaard*. — *Forh. M.*: I en Grusgrav ved Mammen er 1871 tæt under Jordfladen fundet Beslag til 2 Mankestole til Køreheste, samt andre forgyldte Beslag, bl. a. til et Træskrin m. m., alt fra Oldtidens Slutning. — I den fordem anselige, nu næsten helt borttagne „Bjerringhøj“ blev 1868 fundet den rigest udstyrede, hidtil kendte Mandsgrav fra Vikingetiden. Nedsænket under Jordfladen stod en over 3 m l., svær Trækiste af Eg. Den gravlagte, antagelig en ung Mand, laa paa Dunpuder, i rig, gennem Resterne kendelig Dragt, delvis af mønstret Silke, og med et rigt Udstyr: 2 Stridsøkser, den ene sølvindlagt, Bronzekedel, 2 Træspande, et stort Vokslys. (Alterlys?) Fundet bevares i Nationalmuseet.

Vinkel Sg. (626 Indb.). Vinkel Komm. By: *Vinkel* (K., Pg., Sk., Miss.-hus, And.-Mejeri, Ml., Brsml., Tlfst.). Mod S. V. *Randrup Ml.* og Vml. Sognet begrænses m. N. af *Nørreaa*. En Del Eng og Mose, især m. N. og V. En Del Hede, især m. Ø. Mod N. V. *Randrup Skov*. En Del Smaaplantager m. N. og S. — Gaarde: *Randrup* (Hg., ejedes i 14. Aarh. af Fam. Hvide, senere af Medlemmer af Fam. Stygge, Harbou, Kaas, Dyre og Rostrup m. fl., hvorefter den længe tilhørte Fam. Trolle, fra hvem den ved Midten af 18. Aarh. kom til Chr. D. Lütlichau; bl. Ejerne i forr. Aarh. var N. Schou, B. C. Bahnson, J. H. Faber og C. Lund; det meste Gods var solgt 1805), *Engedal. Odsgaard*

Rindsholm Mølle
(Fot.)

var i 14. Aarh. en Hg.; senere var den en Bondegaard, men blev igen en Tid lang en Hg. — *Forh. M.*: En Gruppe Gravhøje n. og nv. for Vinkel By (20) og sv. for Byen betegner antagelig Oldtidsbygder. 4 større Høje ved Randrup er fredlyste. — Anneks: Rind.

Rind Sg. (509 Indb.). Rind Komm. Anneks til Vinkel. Byer: *Rind* (K., Sk., Kbm., Ml. s. ø. f. Byen), *Middelhede**. 2 Vmlr. m. N. V. (Rindsholm og Krads). *Rind* And.-Mejeri. En Del Eng og Mose, især m. V. Nogen Hede, især m. S. Ø. En Del Skov m. N. V. Enkelte Smaaplantager. *Rindsholm Ml.* (gl. Selvejermølle, hed forhen Skaber Ml. og var oprindelig Korn- og Savmølle; købtes 1896 af Joh. Laursen, der omdannede den til en moderne Handelsmølle, der drives dels ved Vandkraft m. Turbiner, dels ved Dieselmotor; Joh. L. beplantede ca. 80 Tdr. Land af Ejendommens Jorder; den ejes nu efter Joh. L.s Død 1912 af dennes Søn, der yderligere har udvidet og forbedret Driften. — *Forh. M.*: En Gruppe af større og mindre Gravhøje strækker sig i Sognets vestlige Del fra Rindsholm sydefter, senere fortsat i østlig Retning gennem Vindum Sogns sydlige Del, her paa Fladen over Aadalen, og derefter ind i Bjerring Sogn, ialt ca. 90. De betegner antagelig en Oldtids Vejforbindelse svarende til den senere (nu ikke benyttede) Randers Landevej. Væsentlig tilhører Højene Sten-

alderen. I Rind S. er fredlyst 5 af de største, samt den store, enligt beliggende „Rævehøj“.

Vindum Sg. (1781 Indb.). Vindum Komm. Byer: *Vindum* (K., Sk., Spk., And.-Mejeri, Ml., Brsml.). *Faarup* (Sk.), *Brandstrup* (Fialial-K. til Vindum Sg., Pg., Sk., Tglv.), *Rødkjærsbro* (Stationsby m. 517 Indb., heraf i Elsborg Sg. 53, Sk., Læge, Dyr læge, Bank, Afholdshot., Gæstg., Kbm., Savværk, Fabb., Haandv., Elektv., Vandv., And.-Mejeri, Markedsplds., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Stenhuse**. Mod S. Ø. *Lilleml.* (Vml.). Mod S. V. *Brandstrup Sø*. Mod N. Ø. *Vindum Skov*. Mod V. en mindre Skov. En Del Hede, især m. N. Nogen Eng og Mose, især m. S. V. Enkelte Smaaplantager m. S. Ø. Sognet er baade efter Indb. Antal og efter Areal (3803 ha) det største i Herredet. Gaarde: *Vindumovergaard* (Hg., nævnes først i 17. Aarh. under dette Navn, men allerede fra 15. Aarh. boede der adelige i Vindum, bl. a. længe Medlemmer af Fam. Brun; V. tilhørte Rigsmarsken And. Bille og derefter det 17. Aarh. ud Fam. Skeel, i 18. Aarh. bl. a. Janus Friederich og hans Datter; derefter har den haft hyppigt skiftende Ejere, bl. hvilke Schuchardt, Fønss, Jürgensen og Rendtorff; Godset solgtes c. 1810; 1815 blev Gaarden noget udparcelleret), *Skavngaard* (var en Bondegaard under Vindumovergaard indtil 1708, da den blev en selvstændig Gaard med tilliggende Gods; fra 1750 havde den en Tid lang Ejer fælles med Vindumovergaard, men blev atter frasolgt og havde hyppigt skiftende Ejere; nu er den udparcelleret). — *Forh. M.*: Fredlyst er af ialt 190 Mindesmærker 6 Høje, deraf en større Langhøj ved Faarup. (Sml. Rind S.).

HOVLBJERG HERRED

Sahl¹⁾ Sg. (545 Indb.). Sahl-Gullev Komm. Byer: *Sahl* (K., fra Sahl hidrører to middelalderlige Runeligsten. Den ene, nu indmuret paa Ydermuren i Kirkens Tilbygning, bærer en Korsstav og derover Navnet Ingærð (Inger); den anden, der har ligget som Tærskel i Kirken, findes nu i Aarhus Museum. Den har en stor Korsstav, Evangelistsymbolerne og en latinsk Indskrift: Her er Narfo (Narve) gravlagt under Jord; han hvile i Fred. Førstnævnte Sten er fra ca. 1200, den anden henimod 1300, Pg., Sk., Fattiggd., Spk., Kbm., Færgested n. v. f. Byen m. Overfart til Tange o. Gudena, Tlfst.), *Skibelund Gde* (Vml.). Sognet begrænses m. N., V. og S. af Gudena. Mod S. *Orm-*

¹⁾ eller Sal.

strup Sø. En Del Hede m. V. og N. En Del Eng og Mose ved Gudena. Mange større og mindre Plantager, den største m. S. — Gaarde: *Ormstrup* (Hg., hed 1666—1890 Frisholt, ejedes af Fam. Hvas i 14. og 15. Aarh., tilhørte Viborg Bisper en Snes Aar og kom ved Reformationen til Kronen, som med en kort Afbrydelse ejede den til 1661, da den udlagdes til Mog. Friis med Ret til igen at oprette den til en Hg.; tilhørte i 18. Aarh. længe Fam. Rosborg; bl. Ejerne i forr. Aarh. var H. H. G. Halling, A. Buchwald og H. Estrup; det meste Gods var solgt 1804; Gaarden blev noget udparcelleret 1807), *Bredholt* (Parcel af Ormstrup, oprettet 1807), *Tinggaard* (ligeledes), *Vinkelholm*. En Langhøj ved Sahl, 3 m h., 43 m l., er fredlyst. — Anneks: Gullev.

Gullev Sg. (837 Indb.). Sahl-Gullev Komm. Anneks til Sahl. Byer: *Gullev* (K., Sk., Miss.-hus, Tglv.), *Sønderbro* (s. Del — 256 Indb. — af Bjerringbro Stationsby, se Hjermand Sg. Middelsom Herr., Sk., Kbm.), *Bøgeskov*, *Nøddelund* (Sk., Ml., And.-Mejeri, Tlfst.). Sognet begrænses m. N. af Gudena. En Del Eng og Mose. Nogen Hede m. N. En Skov m. Ø. En Del Smaaplantager m. N. V. — *Forh. M.*: I en Høj paa Gullev Mark er fremdraget et smukt Gravfund fra den yngre Bronzealder, Toiletgenstande, deribl. en Niptang, som ved en Kæde er fæstet til en Stangknap, til at bære paa Klædedragten; Genstandene smukt ornamenterede. I en Bakke ved Gullev har der været en Helligkilde.

Gjerning Sg. (653 Indb.). Hvorslev-Gjerning Komm. Anneks til Hvorslev. Byer: *Gjerning* (K., Sk., Fors.-hus, Kbm., Tlfst.), *Danstrup* (Spk.), *Hesselbjerg** (Tglv.), *Tind* (Kbm., Ml.), *Borrissø* eller *Borridsø* (Fors.-hus, Fattiggd.). *Borrissø Skovridergd.* Sognet begrænses m. N. af Gudena. En Del Skov m. N. Ø. ved Sognegrænsen og m. S. En Del Smaaplantager m. N. V. En Del Eng og Mose. Lidt Hede. Gaarde: *Danstrup-Bundgaard*, *Borridsølund*. Stærkær. var i Middelalderen en Hg., der 1419 kom til Bisperne i Aarhus; ogsaa *Hesselbjerggaard* har været en Hg. — *Forh. M.*: Tre Gravhøje (af i alt 42) er fredlyste ved Danstrup. Ved Kirkebyen har været en Helligkilde.

Hvorslev Sg. (876 Indb.). Hvorslev-Gjerning Komm. Byer: *Hvorslev* (K., Pg., Sk., Fors.-hus, And.-Mejeri), *Vidstrup* (Sk.), *Aldrup**, *Amstrup*, *Ulstrupbro* (Stationsby m. 347 Indb., heraf i Vellev Sg. 114, Sk., Læge, Dyr læge, Kbm., Haandv., Gæstg., And.-Mejeri, Markedsplds., Tlfst.). *Hvorslev Tglv. Hagenstrup Vml.* s. v. f. *Ulstrupbro*. Mod N. V. *Busbjerg* (92 m). Sognet begrænses m. N. af Gudena. Nogen Skov m. N. V. og S. V. En Del Smaaplantager m. N. En Del Eng og Mose, især m. S. V. og N. Ø. En Del Hede m. N. — Gaard: *Hvorslev-*

Vester Kejlstrup (Hids Herred).

Bidstrup (Hovlbjerg Herred).

Ormstrup (Hovlbjerg Herred).

Frijsendal (Hovlbjerg Herred).

Ulstrup (Middelsom Herred).

Avnsbjerg (Lysgaard Herred).

VIBORG AMT

Marsvinslund (Lysgaard Herred).

Vinderslevgaard (Lysgaard Herred).

Allingskovgaard (Hids Herred).

Gravballegaard (Hids Herred).

Palstrup (Lysgaard Herred).

Asmild Kloster Landbrugsskole ved Viborg.

(Billederne skyldes hovedsagelig Stenders Forlag).

gaard. Aldrup var tidligere en Avlsgaard under Grevskabet Frijsenborg. — *Forh. M.*: En Høj ved Amstrup, den eneste bevarede af for- dum 4 „Loddenhøje“ samt en Høj ved Hvorslev er fredlyste. En Hel- ligkilde har været paa Præstegaardens Jord. — Anneks: Gjærning.

Velle v Sg. (1115 Indb.). Velle v Komm. Byer: *Velle v* (K., Pg., Sk., Spk., And.-Mejeri, Tlfst.), *Enslev*, *Tostrup* (Sk., Fors.-hus, Ml.), en Del af *Ulstrupbro*, se Hvorslev Sg. Mod N. Ø.: *Christiansholt Skovrider- gaard*, *Aabro Kro*, *Overml. Vml.* Tglv. ø. f. *Ulstrupbro*. Mod S. *Dejehøj* (108 m). En Del Skov m. N. Ø. En Del Smaaplantager, den største mod N. V. Nogen Hede. En Del Eng og Mose, især m. N. Sognet be- grænses m. N. af Gudena. Det er baade efter Indb. Antal og efter Areal (2703 ha) det største i Herredet. Gaarde: *Østergaard* (Hg., til- hørte fra Midten af 15. Aarh. Fam. Vesteni, Brok og Gøye m. fl., men kom 1581 til Kronen, som 1661 solgte den til Henr. Thott med Ret til igen at oprette den til en Hg.; han overdrog den straks til Mogens Friis, som 1672 lagde den under Grevskabet Frijsenborg), *Velle v- Nedergaard*, *Holmgaard*. *Enslev* var forhen en Hg. under Grevskabet Frijsenborg; i 18. Aarh. blev dens Jorder fordelt til de omboende Bønder. — *Forh. M.*: En anelig Gravhøj (af 80 i Sognet) er fredlyst ved *Tostrup*. Ved den nu ødelagte „*Tinghøj*“ ved *Velle v* har Herreds- tinget været holdt. Ved Holm Kloster viser en grøn Plet Pladsen for en i ældre Tid meget søgt Helligkilde. Endnu i Mands Minde er syge Børn badede i den, og der er henlagt Penge.

Hovlbjerg Sg. (757 Indb.). Hovlbjerg-Granslev Komm. Byer: *Hovlbjerg* (K., Pg., Sk., Fors.-hus, Spk., Haandv., Savværk, Kbm., Tlfst.), *Kongstrup* (71 Indb., v. Del af Laurberg Stationsby, se denne By), *Tjærbæk Gde*, *Bøstrup* (Kbm., Foderstofforr., Trælasthandel, And.-Mejeri, Ml., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.). Mod N. Ø. *Hovlbjerg Skov*. Adskillige Plantager, den største m. S. V. Nogen Eng og Mose. — Gaard: *Hagsholm* (Hg., tilhørte i 16. Aarh. Fam. Vesteni, i 17. Fam. Parsberg, kom ved Giftermaal til Otto Pogwisch, som 1662 solgte den til Mogens Friis, der 1672 lagde den under Grevskabet Frijsenborg; 1765 blev Jorderne delte mellem 6 Bønder, men i den nyeste Tid er Gaarden blevet genoprettet; Voldstedet af det gamle H. ses syd for den nuværende Gaard). — Anneks: Granslev.

*Granslev*¹⁾ Sg. (569 Indb.). Hovlbjerg-Granslev Komm. Anneks til Hovlbjerg. Byer: *Granslev* (K., Sk., Fors.-hus, Spk., Kbm., Haandv., Fattiggd., Elekv., Vml., Tlfst.), *Knudstrup*, *Vrangstrup*. Ved *Knud- strup*: *Rødeml.* (Vml.). Megen Skov m. Ø. og S. Ø. i Sognet. En Del

¹⁾ eller Grandslev.

Landsbyen Ajdt.
(H. A. Ebbesen fot.)

Eng og Mose m. S. Ø. og N. Ø. Gaard: *Bidstrup* (Hg., kendt fra Midten af det 14. Aarh., tilhørte senere Fam. Podebusk og derefter Fam. Gyldenstjerne til 1697; bl. de følgende Ejere var Joh. Rantzau, Matt. de Poulson, Andr. Winding og den kendte Gert de Lichtenberg, som 1763 oprettede B. til et Stamhus, som nu besiddes af Fam. Honnens de Lichtenberg; det meste Gods solgtes efterhaanden i sidste Halvdel af forr. Aarh.; den trefløjede Hovedbyggn. er opført 1698 paa ældre, hvælvede Kældere). *Vor.*

Skjød Sg. (632 Indb.). Skjød Komm. Anneks til Lyngaa i Aarhus Amt. Byer: *Skjød* (K., Sk., Fors.-hus, Kbm., And.-Mejeri, Tlfst.), *Kvoldbæk*, *Brundt*, *Loptrup Ml.* n. ø. f. Skjød. En Del Skov, navnlig m. V. i Sognet. Mod S. Ø. en Del af *Tinning Skov*. En Del Eng og Mose m. V. Gaarde: *Hasagergaard*, *Loptrup*, *St.* og *L. Glæsborg*, *Helstrup*, *Sølvsten*. — *Forh. M.*: I Skjød har været en „St. Heins Kilde“.

Havrum Sg. (460 Indb.). Havrum-Sall Komm. By: *Havrum* (K., Sk., Fors.-hus, Kbm.). *Njær Pg.* s. for Havrum; Overførsterbolig for Frijsenborg (*Kraglund*) m. Ø. En Del Eng og Mose. En Del Skov østlig i Sognet. Sognet er efter Indb. Antal det mindste i Herredet. — Gaarde: *Frisendal* (Hg., oprettet c. 1704 af Landsbyerne Njær og Terp m. m.; ligger under Grevskaftet Frijsenborg; N. B. Krarups Landbrugsskole

oprettedes oprindeligt her 1837). — I Havrum Skov et velbevaret lille Voldsted af den ældre Middelalders Type. — *Forh. M.*: Gravhøjen „Brunebjergshøj“ ved Havrum er fredlyst. — Anneks: Sall.

Sall Sg. (684 Indb.). Havrum-Sall Komm. Anneks til Havrum. Byer: Sall (K., Sk., Spk., Fors.-hus, Kbm., And.-Mejeri, Savværk, Kro, Jbst., Posteksp., Tlfst.), Sallhede*, Abtrup (Sk., Fattiggd.). Mod S. *Tulstrup Vml.* Sognet støder m. S. V. til *Søby Gd.* Sø. Mod S. V. og S. Ø. en Del Skov. En Del Eng og Mose. Gaarde: *Eriksgaard, Ladekær, Sandhøjgaard.* I Sognet laa forhen *Tulstrup Hg.*, der længe tilhørte Fam. Udsøn; 1672 kom den under Grevskabet Frijsenborg; senere — vist c. 1704 — blev den nedbrændt og dens Jorder lagte under Frisen- dal i Havrum Sg.

Thorsø¹⁾ Sg. (652 Indb.). Vejerslev-Ajdt-Thorsø Komm. Anneks til Vejerslev. Byer: *Thorsø* (240 Indb., K., Sk., Fors.-hus, Bank, Hot., And.-Mejeri, Ml., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Futling.* Sognet er efter Areal (765 ha) det mindste i Herredet. Gaarde: *Thorsølund* (i 15. Aarh. en adelig Sdg.), *Thorsøgaard.* — *Forh. M.*: Tre Høje er fredlyste, deraf den anselige „Kræmmerhøj“.

Ajdt Sg. (609 Indb.). Vejerslev-Ajdt-Thorsø Komm. Anneks til Vejerslev. Byer: *Ajdt* (K., Sk., Fattiggd., Læge, Dyr læge, Kbm., Kro), *Astrup, Tungelund, Mondrup.* En Del Smaaplantager m. V., en større Plantage m. Ø. En Del Eng og Mose m. S. — *Forh. M.*: To Gravhøje (af 50 i Sognet) er fredlyste ved Tungelund.

Vejerslev Sg. (548 Indb.). Vejerslev-Ajdt-Thorsø Komm. Byer: *Vejerslev* (K., i Kirkegaardsdiget en Runeligsten, i 1769 tegnet af Abildgaard, paa samme Plads: Iver huggede disse Runer over Skalme, sin Broder (sidste Halvdel af 12. Aarh.), Pg., Sk., Fors.-hus, Tlfst.), *Borre* (Sk., Fors.-hus, Kbm.). Ved Kirken fandtes c. 1200 et Munke- kloster, der dog hurtigt blev nedlagt. Mod Ø. *Katvad Vml.* And.-Meje- riet *Drøsbro.* Sognet støder m. S. V. til Gudena, og her findes en Del Skov. Ogsaa en Skov m. Ø. — Gaarde: *Vejerslevgaard, Aagaard.* — Annekser: Ajdt og Thorsø.

LYSGAARD HERRED

Grønbæk Sg. (1519 Indb.). Grønbæk Komm. Byer: *Grønbæk* (K., Pg., Sk., Hospital, Brsml.), *Roe, Braarup** (Sk.), *Iller* (Sk., Fors.-hus, Tglv., Brsml.), *Ans* (334 Indb., Sk., Miss.-hus, Læge, Spk., And.-Mejeri, Kro, Markedsplds., Ml., Ladeplds., Brsml., Tlfst.), *Illerhede, Illerhuse*

¹⁾ eller Torsø.

(Kbm.). I den ø. Del af Sognet findes *Kongensbro* (o. Gudena) m. Kro og Kbm. Gudena danner Grænse m. N. Ø., Alling Aa m. S. Mod S. V. ved Sognegrænsen: *Alling Sø*. En Del Smaakrat og Smaaplantager, den største m. S. ved Alling Sø. En Del Hede, især m. V. En Del Eng og Mose. — Anneks: Svstrup i Hids Herred.

Højbjerg Sg. (664 Indb.). Højbjerg-Elsborg Komm. Byer: *Højbjerg* (K., Pg., Sk., Tglv., Ml. s. f. Byen, Tlfst.), *Tange* (Sk., Fattiggd., Spk., Afholdsrestauration, Jbhpl., Færgested m. Overfart over Gudena). En Del Skov m. N. og m. S. Ø. Mod V. *Vodskov* og *Birkeskov*. *Palstrup Plantage* m. S. V. og en Del Smaaplantager og Smaakrat m. N. Ø. En Del Hede m. N. Ø. — Gaarde: *Palstrup* (Hg., tilhørte i 15. Aarh. Tvilum Kloster, havde senere hyppigt skiftende Ejere af Fam. Dyre, Juul, Parsberg, Pogwisch m. fl. indtil den 1697 kom til Fam. Friedenreich, hos hvem den blev til 1780; bl. senere Ejere var H. Gundorph, der udparcellerede den, og i forr. Aarh. S. J. G. Behrens, C. J. Otto, G. Plenge og F. Ræder; Godset solgtes i 1790erne og samtidig blev Gaarden udparcelleret, se nedenfor og ved Levring Sg.; Hovedbyggn. i 2 Stokværk er en Del af en c. 1740 opført større Bygning), *Kærsgaard* (i 16. Aarh. en Hg., senere laa den under Palstrups Hovedgaardstakst, men henved Aar 1800 blev den frasolgt), *Højbjerggaard*, *Trasborg* (gl. Afbygger fra Palstrup), *Træholt*, *Ravnholt*. — Anneks: Elsborg.

Elsborg Sg. (504 Indb.). Højbjerg-Elsborg Komm. Anneks til Højbjerg. Byer: *Elsborg* (K., Sk., Spk., Ml.), s. Del af *Rødkjærsbro* (53 Indb.). I den n. ø. Del af Sognet: *Højbjerg Vml.* m. Kro. En Del Smaaskove m. Ø. Sognet er baade efter Indb. Antal og efter Areal (798 ha) det mindste i Herredet. Gaarde: *Elsborggaard*, *Bjerringgaard*.

Sjørsløv¹⁾ Sg. (1337 Indb.). Sjørsløv Komm. Byer: *Sjørsløv* (K., Sk., Miss-hus, Fors.-hus, Spk., Kbm., Vandv., Jbst., Posteksp.), *Demstrup* (Sk., Fors.-hus, Spk., Kbm., And.-Mejeri, Savværk, Ml., Tlfst.), *Demstruphede**, *Vandet**. Jbhpladser: *Bredmose*, *Avnsbjerg* og *Donsborg*. *Humlemølle* (Vml.). Mod S. V. *Duelund Skov*, en mindre Plantage og *Avnsbjerg Skov*. En Del Eng og Mose. En Del Hede, især m. N. Ø. — Gaarde: *Avnsbjerg* (Hg., tilhørte fra Slutn. af det 14. Aarh. til ind i det 16. Aarh. Fam. Løvenbalk, senere Fam. Gøye og Marsvin til midt i 17. Aarh.; efter i c. 60 Aar at have tilhørt Grev Otto Rantzau og hans Søn købtes den af Sten Jørgensen 1732, der efterfulgtes af sin Søn Sten de Steensen; bl. Ejerne i forr. Aarh. var L. C. Djørup; fra 1853 har den tilhørt Fam. Neergaard; Godset

¹⁾ eller Sørslev.

fraskiltes 1805; Gaarden blev udparcelleret omtr. ved samme Tid og senere, se nedenfor; Hovedbyggn. er af Egebindingsværk fra c. 1600, en ringe Rest af den oprindelige Bygning), *Duelund* (Parcel af Avnsbjerg, frasolgt 1806; bl. Ejerne var P. P. Frisenberg, V. F. Buurmeister, P. C. F. Mourier-Petersen og den senere Landbrugsminister Fr. Friis; i dette Aarh. er den blevet udparcelleret), *Liselund* (Parcel af Avnsbjerg, frasolgt 1803; bl. Ejerne var K. Ægidius, C. C. Bloch, der forøgede dens Tilliggende, og Ove Nagel, der ejede den i 56 Aar; udparcelleret i dette Aarh.), *Stensborg* og *Risbak* (gamle Afbyggere fra Avnsbjerg). — *Forh. M.*: En Høj ved Liselund er fredlyst. — Anneks: Almind.

Almind Sg. (690 Indb.). Almind Komm. Anneks til Sjørlev. Byer: *Almind* (K. noget ø. f. Byen, Skr., Fors.-hus, Spk., Ml.), *Vranum**. Læge (Petersdal). Mod N. V. *Most Vml.* og *Birgittelyst* Kro. Sognet grænser m. N. V. til *Hald Sø* og m. N. til *Vedsø*. Lidt Skov m. N. V. En Del Hede, Eng og Mose. — *Forh. M.*: I Sognet ca. 190 Gravhøje; 5 er fredlyste. Forskellige Undersøgelser, bl. a. ved Almind, har vist, at de ofte delvis er byggede i Stenalderen, delvis fortsatte i Bronzealderen; mange er anselige.

Vium Sg. (838 Indb.). Vium Komm. Byer: *Vium* (K., Pg., Sk., Fors.-hus, Mindesten for St. St. Blicher ved Præstegaarden, hvor han er født $11/10$ 1782, Spk., Kbm., Vandv., Ml.), *Hornskov**, *Ndr. Hvam** (Sk., Læge, Dyr læge, Tlfst.), *Ov. Hvam**, *Kokhuse**. *Grundvad* And.-Mejeri. En Del af *Stendal Plantage* m. Skovridergaarden *Stendal Gd.* (Savværk). En Del Skov m. N. Ø. ved Herregaarden *Marsvinslund*. Mod S. V. *Nipgd. Sø* ved Sognegrænsen, *Papsø* og *Hvam Sø*. En Del Smaaplantager og Smaaskov. En Del Eng og Mose, især m. N. Ø. En Del Hede. — Gaard: *Marsvinslund* (Hg., oprettet 1654 af Bondebyen Baastrup af Jørgen Marsvin til Avnsbjerg og havde Ejer fælles med denne Gaard til 1732, hvorefter den gik fra Haand til Haand og havde 15 Ejere i ca. 70 Aar; 1801 erhvervede And. Hansen den ved Giftermaal, og i hans Slægt er den derefter forblevet; der laa i Reglen intel Gods til Gaarden). — *Forh. M.*: Af ca. 150 Oldtidshøje i Sognet er 12 fredlyste, deraf 2 ved Vium, 10 ved Marsvinslund; „Tinghøj“ er den anseligste, ca. 5 m h. — Anneks: Lysgaard.

Lysgaard Sg. (583 Indb.). Lysgaard Komm. Anneks til Vium. Byer: *Lysgaard* (K., Skr., Spk.), *Katballe*, *Sjørup*. Ved Lysgaard: *Lyshøj* (94 m). Sognet støder m. N. til *Hald Sø*. En Del Eng og Mose, især m. V. En Del Hede, især m. N. Ø. En Del Smaaplantager og Smaaskov m. N. V. — Gaarde: *Ov. og Ndr. Testrup*. — *Forh. M.*: Ca. 80 Oldtids-

Hans Smidth : Storkene samles paa Karup Kirke.

høje. 4 er fredlyste, nemlig 3 ved Katballe, samt den store, højtliggende „Lyshøj“, med en vid Udsigt. Paa Højen er 1883 opstillet en Mindesten for St. St. Blicher, der var Præst i Torning og Lysgaard 1819—25. Fra denne og de omliggende Egne er hentet en stor Del af Stoffet i Novellerne (E Bindstouw, Røverstuen, o. s. v.).

Frederiks Sg., søndre Del (*Havrdal*), (900 Indb.), Frederiks Komm., nordre Del (*Grønhøj*) i Fjends Herred. Byer: *Frederiks* (Stationsby m. 174 Indb., K., opført og indviet 1766, og Pg. lidt n. v. f. Byen, Sk., Afholdshot., Kbm., Haandv., And.-Mejeri, Tømmerhandel, Savværker, Cementstøberi, Uldstrikkeri, Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Frederikshede* el. *Havrdal* (Sk., Miss.-hus, Fors.-hus, Kro, Ml.), *Aarestrup**. En Del Hede i den vestl., nordl. og sydl. Del af Sognet; i den østl. Del *Havrdal Plantage* og en Del af *Stendal-* og *Ulvedal Plantager*. — *Forh. M.*: Der er talt 105 Oldtidshøje. En stor Del af dem ligger samlede i en tæt Række, der sikkert betegner en vigtig Oldtids-Færd-selsforbindelse, fortsat dels mod N. i Dollerup Sogn (Nørlyng H.), dels mod S. gennem Torning ind i Funder Sogn. Et større Parti af Rækken er undersøgt af Nationalmuseet. Væsentlig er Højene dannede i Stenalderen (den fra Mellemeuropa indkomne syd- og midtjydske Kultur) og fortsat gennem den ældre Bronzealder (en Del af Stoffet til Sophus Müller, Vej, By og Bygd i Sten- og Bronzealderen, 1901, stammer herfra). I Ulvedals Plantage ligger det eneste Storstensmindesmærke i vid Omkreds, en delvis forstyrret Langdysse med kisteformet Kammer. — Anneks: Karup.

Karup Sg. (522 Indb.). Karup Komm. Anneks til Frederiks søndre. Byer: *Karup* (Stationsby m. 223 Indb., K., viet til Vor Frue, var i Middelalderen et berømt Valfartssted med en undergående Kilde, hvis Plads i de seneste Aar er undersøgt og fredlyst. Den gotiske Munkestenskirke har været langt større end nu, Sk., Fors.-hus, Kbm., And.-Mejeri, Markedsplds., Kro, Vml., Elektiv., Cementstøberi, Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Vallerbæk** (Sk., Miss.-hus, Kbm., Ml.), *Bøgelund**. Omtrent Halvdelen af Sognet er Hede. En Del Eng og Mose langs Vandløbene. — *Forh. M.*: En Høj ved Karup er fredlyst; ogsaa Dyrkningsvolde o. lgn. Spor af gammel Opdyrkning ses ved Karup.

Thorning¹⁾ Sg. (2160 Indb.). Thorning Komm. Byer: *Thorning* (73 Indb., K. m. Filial-K. i *Grathe* (*Graahede*), Pg., Sk., Miss.-hus, Fors.-hus, Højskolehjem, Spk., Kbm., And.-Mejeri, Fattiggd., Ml. s. ø. f. Byen, Brsml., Tlfst.), *N. og S.* Knudstrup* (Skr., Markedsplds., Kbm., Kro), *Ravnholt**, *Ov. Frederiksmose** el. *Stenrøgel** (Kolonisted, Tglv.),

¹⁾ eller Torning.

Gl. Frederiksmose el. *Graamose* (Sk.), *Graaskov* (Sk.), *Graagaarde**. *Bøgild** m. Opdragelsesanstalten *Bøgildgd.* og *Kbm.*, *Ovstrup* (Skr.), *Vattrup** (Sk., And.-Mejeri, Vml. nordlig), *Ungstrup* (Sk.), *Skræ* (Sk.). Mod N. V. en Del af *Ulvedal Plantage*. Mod S. V. den store *Kompedal Plantage* og *Graahede* (*Grathehede*). Mod N.Ø. ved Sognegrænsen: *Nipgd. Sø*. Mod S.Ø. ved Sognegrænsen: *Havge Sø*. Mod Ø. en Skov ved *Bøgildgd.* Nogen Eng og Mose v. Vandløbene. En Del Hede, især m. V. Enkelte Smaaplantager m. S. Sognet er baade efter Indb. Antal og efter Areal (8678 ha) det største i Herredet. Gaarde: *Ov.* og *Ndr. Kærsholm* (Parceller af *Kærsholm Hg.*, der i 16. og 17. Aarh. tilhørte Fam. Sandberg, P. Bering og N. Hofmand, i 18. Aarh. længe Fam. Friederich til Palstrup; Morten Sommer, der 1806 havde købt K., hvis Gods var blevet frasolgt i Begynd. af 1790erne, udparcellerede Gaarden: af flere Smaaparcerer dannedes *Ov. K.* 1812 og *Ndr. K.* 1813), *Bøgildgaard* (købtes 1830 af Staten til Oprettelse af en Opdragelsesanstalt), *Sangild*. — St. St. Blicher var Præst i Thorning-Lysgaard 1819—25. — *Forh. M.*: I Kauergaards Mose er fundet en Del Træsager, Vognhjul, Blokke til Trækar og Forarbejder, fra en sen Del af Oldtiden. Ogsaa Træer fældede ved Ild er fundne. — Sydligt i Sognet, paa Bakkeskræningerne og Dalen ved Bækgaard løber Kongsnapsdiget (= Kong Knaps = Sven Grathes Dige), i nyere Tid ofte fejlagtig kaldet Valdemarsdiget, nu i Vest til Dels udslettet, i Øst velbevaret, fredlyst 1879 og 1893. Det er en let Jordvold, opr. ca. 220 m l., ved Foden indtil 6 m br., godt 1 m h., med Grav i Syd, dannet ved Jordopkastningen. Det har skullet dække Overgangen over Haller Aa, hvor der kun var mulig Overgang udfor Bækgaard, og er dannet i tidlig Middelalder, vistnok i en af Borgerkrigens tidligere Kampe. Ogsaa en anden Vold nordligere i Sognet og forskellige nu delvis forsvundne Jordopkastninger i Heden Nord og Syd for sættes i Traditionen i Forbindelse med Svens og Valdemars Kampe. — Tæt nordøst for Kongsnapsdiget dræbtes Kong Svend 1157 efter Kampen paa Grathehede; paa Stedet rejstes et Kapel, hvis Fundamenter er undersøgte i vor Tid, og N. for disse er ogsaa Kongegraven genfundet. Et af Thor Lange bekostet Mindekors betegner Pladsen.

Hørup Sg. (1964 Indb.). Hørup Komm. Anneks til Levrings. Byer: *Hørup* (K., Ting- og Arresthus, Ml.), *Kjellerup* (Stationsby m. 1292 Indb., Skr., M. og Rsk., Miss.-hus, Tekn. Sk., Dommeren i Lysgaard samt en Del af Hovlbjerg Herred, Tingsted Kjellerup, Kontorafdeling f. Politimesteren i Viborg Købstad og Lysgaard samt en Del af Hovlbjerg Herred, Kredslægen i Lysgaard Lægekreds, Læger, Dyrlæger,

Banker, Spk., Sagf., Amtssygehus, Ap., Afholds- og Højskolehjem, Hott., Kro, Elektv., Fabb., Kbm., Haandv., Tglvr., And.-Mejeri, Ml., Markedsplds., Jbst., Postk., Tlgst., Statslfst., Tlfst.), *Almtoft* (Sk., Kbm., Vandv., Tglv.). En Skov m. S. Ø. En Del Eng og Mose. Gaard: *Dalsgaard* (forhen beboet af Herredsfogderne i Lysgaard-Hids Herreder).

Levring Sg. (916 Indb.). Levring Komm. Byer: *Levring* (K., Pg., Sk., Højsk., And.-Mejeri), *Hindbjerg* (Ml., Tlfst.), *Midstrup** (Spk., Miss.-hus, Kbm.), *Døssing**, *Skovsborg** (Sk., Kbm., Ml., Tglv., Fattiggd.). Lidt Hede m. S. Ø. Nogen Eng og Mose, især m. V. En lille Skov m. S. V. Lidt Plantage m. N. Ø. — Gaarde: *Holgersdal*, *Klavsholm* (gl. Afbygger fra Palstrup Hg. i Højbjerg Sg., frasolgt af Gundorph), *Pinneberg* (ligeledes), *Rotterdam* (ligeledes), *Levringgaard*, *Bukkrog*. — *Forh. M.*: En Helligkilde har været ved Kjeldgaard (∩: Kildegaard). — Anneks: Hørup.

Hinge Sg. (862 Indb.). Hinge Komm. Byer: *Hinge* (K., Pg., Sk., Miss.-hus, Fors.-hus, Spk., Kbm., And.-Mejeri, Fattiggd., Tglv., Ml., Brsml.), *Hingeballe**, *Astrup* (Kbm.), *Nørskovlund* (Kbm.), *Frausing** (Sk.). Sognet støder m. S. V. til *Hinge Sø* og m. S. Ø. til *Alling Sø*. En Del Skov og Plantage m. S. V. og S. Ø. En Del Hede, Eng og Mose. — Gaarde: *Fausinggaard*, *Marielyst*. — Anneks: Vinderslev.

Vinderslev Sg. (1536 Indb.). Vinderslev Komm. Anneks til Hinge. Byer: *Vinderslev* (K., anselig tidligmiddelalderlig Bygning med Søjleportaler og smukke Enkeltheder, Sk., Miss.-hus, Fors.-hus, Kbm., And.-Mejeri, Kro, Ml., Tglv., Tlfst.), *Pederstrup* (Spk., Kbm., Ml.), *Mausing* (Sk., Fors.-hus, Ml.), *Havge* (Sk., Ml.), *Revl**, *Elkjær**, *Havrbak** (Kbm.). Mod N. V. *Havge Sø* og m. S. Ø. *Hinge Sø*, begge ved Sognegrænsen. En Del Skov og nogle Smaaplantager m. S. Ø. En Del Eng og Mose, især m. S. Ø. En Del Hede vestlig i Sognet. Gaarde: *Vinderslevgaard* (Hg., tilhørte i 15. og 16. Aarh. Fam. Løvenbalk og Skeel, kom 1579 til Kronen, som 1696 solgte den til Joh. Otto Raben; bl. Ejerne i 18. Aarh. var Chr. Fischer og J. J. Bredahl, i forr. Aarh. S. Chr. Glud, J. P. Bay og Fam. Maule; Godsets Salg begyndte 1790; i nyere Tid blev Gaarden udparcelleret), *Ny Vinderslevgaard* (Parcel af Vinderslevgaard), *Hønholt*. — *Forh. M.*: 6 Gravhøje ved Vorgaard er fredlyste 1879.

HIDS HERRED

Serup Sg. (706 Indb.). Serup-Lemming Komm. Byer: *Serup* (K., Pg., Sk., Miss.-hus, Fors.-hus, Spk., And.-Mejeri, Ml. s. f. Byen, Brsml., Tlfst.), *Resdal* (Sk., Kbm.), *Tandskov** (Kro ø. f., Ml. s. ø. f. Byen),

Høgdalshuse*, *Holmgaarde**. *Holm Vml.* n. ø. f. Holmgaarde. *Tandskov Bavnehøj* (101 m). Sognet støder m. N. til Hinge Sø. Mod N. V. *Serup Skov*. En mindre Skov m. N. Ø. En Del Smaaplantager. En Del Eng og Mose, især m. N. V. — *Forh. M.*: „Sørhøj“ og „Trolldhøj“ paa Præstegaardens Jord er fredlyste. — Anneks: Lemming.

Lemming Sg. (746 Indb.). Serup-Lemming Komm. Anneks til Serup. Byer: *Lemming* (K., Sk., Fors.-hus, Spk., Kbm., Mlr., Brsml.), *Nisset* (Sk.). En Del Smaaplantager m. V., en større m. N. Ø. En Del Eng og Mose, især m. N. En Del Hede, især m. S. Ø. Gaard: *Lemming-Nygaard*.

Svostrup Sg. (1034 Indb.). Svostrup Komm. Anneks til Grøn-bæk i Lysgaard Herred. Byer: *Svostrup* (K., Sk., Alderdomsasyll, Kro, Færgested m. Overfart over Gudenaå), *Gravballe* (Sk., Miss.-hus, Fors.-hus, And.-Mejeri, Kro, Ml., Brsml., Tlfst.), *Borup** (Spk., And.-Mejeri), *Dalsgde*, *Nebel**, *Asmild**. *Alling Vml.* n. v. f. Asmild. Sognet begrænses m. Ø. af Gudenaå, m. N. af Allingaa. En Del Skov og Plantage m. N. ved *Allingaa*, deriblandt *Allingskovgd. Skov* m. N. V. *Borup Skov* m. Ø. En Del Smaaplantager og Smaakrat, især m. S. Nogen Hede, især m. V. og S. Ø. En Del Eng og Mose, især m. N. Ø. Mod N. V. Alling Sø ved Sognegrænsen. Gaarde: *Allinggaard* (antagelig i sin Tid Ladegaard til Alling Kloster; var besat med 3 Bønder, da den 1661 sammen med meget andet Gods blev udlagt fra Kronen til Chr. Fischer, i hvis Slægt den blev til 1805; bl. de senere Ejere har været D. Poulsen, C. H. Vorbeck, A. V. Wahl og Fam. Nellemann; A. var ikke nogen Hg., men havde betydeligt Tilliggende af Tiender og Godset; dette solgtes c. 1810, og faa Aar efter blev Gaarden udparcelleret, se nedenfor), *Allingskovgaard* (Parcel af Allinggaard, frasolgt 1821; bl. Ejerne var A. Stabell, H. E. van Deurs og Fam. Nellemann), *Gravballegaard* (oprettet i sidste Halvdel af 17. Aarh. af 4 Bøndergaarde og tilhørte Fam. Vendelbo, derefter længe Fam. Fischer, i forr. Aarh. bl. a. C. C. Alberti, G. Hagerup og A. H. Hildebrandt), *Nebelgaard*.

Gjødva d Sg. (537 Indb.). Gjødva d-Balle Komm. Byer: *Gjødva d* (K., Pg., begge noget n. ø. f. Byen, Sk., Fors.-hus, Kro), *Resenda l** (Ml.), *Nørreskov* (Sk., Kbm.). Sognet begrænses m. Ø. og S. af Gudenaå, m. S. af *Silkeborg Langsø*. Nogle Smaaplantager m. S. V. Lidt Hede, Eng og Mose. — Gaard: Ø. *Kejlstrup* (ejedes i sidste Halvdel af 18. Aarh. af Klemen Fischer, P. Müller og P. Glud, i forr. Aarh. bl. a. af V. C. O. Rievers, H. P. Stabell og K. Jørgensen; i Fischers Tid laa der en Del Gods til Gaarden). — Anneks: Balle.

Balle Sg. (1694 Indb.). Gjødva d-Balle Komm. Anneks til Gjødva d. Byer: *Balle* (K. nordlig, Sk., Spk., Tlfst.), *Alderslyst* (bymæssig Bebyg-

gelse, Arbejderby, Sk., Cementstøberi, Kalkbrænderi, Mlr.), Ø. *Bording** (Sk., Fors.-hus, Kbm., Ml.), V. *Bording**, *Hvinningdal* (Sk., Vmlr. s. og s. ø. f. Byen), *Lysbro* (Kbm., Gæstg., Fabb., Tglvr., Ferskvandsfiskeri). *Bøgild Tglv.* Mod S. Gaarden *Kjærsgaard* m. Vml. og Elektiv. Mod Ø. Vml. og Mejeri (V. Kejlstrup). Sognet begrænses m. S. af *Silkeborg Langsø* og *Ørnsø*. Mod N. ved Sognegrænsen: *Gubsø*. Adskillige Smaaplantager og Smaakrat, de fleste m. Ø. og S. Ø., den største Plantage m. V. En Del Hede, Eng og Mose. Sognet er efter Indb. Antal det største i Herredet. Gaard: V. *Kejlstrup* (blev 1661 som en Bondegaard udlagt fra Kronen til Christian Fischer og snart efter oprettet til en Avlsg., der med faa Afbrydelser fulgte Fam. Fischer til 1786, da den kom til Fam. Hastrup, som med en ganske kort Afbrydelse ejede den til 1865, da den gik over til Fam. Hee; det ret betydelige Gods solgtes 1804 ff.; Gaarden er i dette Aarh. blevet noget udparcelleret).

Sejling Sg. (421 Indb.). Sejling-Sinding Komm. Byer: *Sejling* (K., Pg., Sk., Fors.-hus, Spk., Brsml.), *Ebstrup* (And.-Mejeri, Ml.), *Bjørnholt Hse**. Mod S. ved Sognegrænsen: *Gubsø*. En Del Hede, Eng og Mose. Nogle Smaakrat m. N. Ø. og S. V. — Gaarde: *Elkær*, *Overlund*. — Anneks: Sinding.

Sinding Sg. (376 Indb.). Sejling-Sinding Komm. Anneks til Sejling. By: *Sinding* (K., Sk., Fors.-hus, Spk., And.-Mejeri, Kbm., Ml. v. f. Byen. Tlfst.). *Sinding Tglv.* Sognet er baade efter Indb. Antal og efter Areal (924 ha) det mindste i Herredet. 2 Skove, én m. N., én m. Ø. Gaarde: *Sinding-Østergaard*, *Thomasbjerg*, *Ballevad*.

Funder Sg. (866 Indb.). Funder Komm. Anneks til Kragelund. Byer: *Funder Kirkeby* (K., paa en Søjlefod i Kirken findes et Siksakbaand og i Runer Navnet Niklas, ☉: Nikolaus, vel Kirkens Helgen (ca. 1260), Sk., Fors.-hus), *Funder* (Sk., Fors.-hus, Kbm., Ml., Tlfst.), *Funder Stationsby* (Afholdshjem, Kbm., Jbst., Posteksp.), *Elling**. *Funder Kro* og *Ml. Funderholme Trævarefab.* En Del Hede, især m. V. og N. Ø. En Del Skov m. S. Ø. og m. S. V. (en Del af *Hørbylunde*). En Del Eng og Mose, især m. S. Ø. Enkelte Smaaplantager. Mod S. Ø. *Ulvso*. Gaarde: *Sejlgård* (var 1723 en Ryttergaard, men snart efter en Avlsg., tilhørende J. Seerup, forhen Ejer af Hald; bl. senere Ejere var i 18. Aarh. Joh. Ellerup og J. M. Lund, i forr. i længere Tid Fam. Bruun; Godset solgtes før 1815; Gaarden blev 1912 udparcelleret), *Tollund*. — *Forh. M.*: Af de forholdsvis mange Oldtidshøje i Sognet er 9 fredlyste, deraf 3 paa Ødeskovshede.

Kragelund Sg. (990 Indb.). Kragelund Komm. Byer: *Kragelund* (K., over Kirkedøren staar i Runer fra 1. Halvdel af 13. Aarh.: Æse bød, Vagn ristede (Runerne til Minde derom), Pg., Sk., Fors.-hus, Kro,

Kbm., Ml., Tlfst.), *Revshale**, *Malmhøj Hse**, *Stenholt** (Ml. v. f. Byen), *Frederiksdal** (Sk., Fors.-hus, Ml.), *Frederiksmose** (Fattiggd.), *Christianshøj**. Mod N. Ø. *Charlottenlund* Tglv. Mod S. V. *Rishøj* (106 m). Sognet er meget opfyldt af Hede. Mod N. Ø. *Vandskov*, m. S. V. *Stenholt Skov*. En Del Eng og Mose m. N. og S. Enkelte Smaa-plantager. Gaard: *Charlottenlund* (fik i Slutn. af 18. Aarh. dette Navn af Kapt. M. H. Lunn, forhen til Vinderslevgaard, efter hans Hustru Charlotte Amalie Hansen). — Anneks: Funder.

Engesvang Sg. (1235 Indb.). Engesvang Komm. Byer: *Engesvang* (K., Pg., Skr., Kbm., Ml. m. Bageri), *Engesvang Stationsby* (186 Indb., Tørvefab., Fls.-Mejeri, Kro, Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Paarup* (Sk., Kro, And.-Mejeri, Ml. ø. f. Byen), *Klodemølle** (And.-Mejeri), *Skygge** (Sk.), *Ndr. og Ov. Julianehede** (Sk., Miss.-hus, Tglv.). I Sognets s. ø. Hjørne: *St. Hovbyhøj* (131 m). Sognet er meget opfyldt af Hede, især m. V., N. V. og S. Ø. En Del Eng og Mose. Mod N. Ø. en Del af *Stenholt Skov*. Mod S. Ø. en Del af *Hørbylunde Skov*. Enkelte Smaa-plantager, de største m. S. Ø. Sognet er efter Areal (5692 ha) det største i Herredet. Gaard: *Klosterlund* (c. 1770 beboet af Major Frans de Friedenreich til Palstrup).

Stenholt Krat ved Engesvang.
En Mergelbane er nu anlagt gennem Terrænet.
(R. H. Stamm fot.)

FORTEGNELSE
over
de Skyldkredse og Herreder, hvortil de enkelte
Sogne i Viborg Amt hører.

	Sogn	Skyldkreds	Herred
1	Aalum	Middelsom og Hovlbjerg Herr.	Sønderlyng
2	Aasted	Harre m. fl. Herreders	Harre
3	Ajdt	Middelsom og Hovlbjerg Herr.	Hovlbjerg
4	Almind	Viborg	Lysgaard
5	Asmild	Viborg	Nørlyng
6	Balle	Lysgaard og Hids Herreders	Hids
7	Balling	Skive	Rødning
8	Bigum	Rinds og Sønderlyng Herr.	Nørlyng
9	Bjerregrav	Rinds og Sønderlyng Herr.	Rinds
10	Bjerregrav	Middelsom og Hovlbjerg Herr.	Sønderlyng
11	Bjerring	Viborg	Middelsom
12	Borris	Skive	Fjends
13	Brøndum	Skive	Hindborg
14	Davbjerg	Skive	Fjends
15	Dollerup	Viborg	Nørlyng
16	Dommerby	Skive	Fjends
17	Durup	Harre m. fl. Herreders	Harre
18	Dølby	Skive	Hindborg
19	Elsborg	Lysgaard og Hids Herreders	Lysgaard
20	Engesvang	Lysgaard og Hids Herreders	Hids
21	Feldingbjerg	Skive	Fjends
22	Finderup	Viborg	Nørlyng
23	Fiskbæk	Viborg	Nørlyng
24	Fjelsø	Rinds og Sønderlyng Herr.	Rinds

	Sogn	Skyldkreds	Herred
25	Fly	Skive	Fjends
26	Frederiks nordre (Grønhøj)	Viborg	Fjends
27	Frederiks søndre (Havndal)	Viborg	Lysgaard
28	Funder	Lysgaard og Hids Herreders	Hids
29	Fuur	Harre m. fl. Herreders	Harre
30	Gammelstrup	Skive	Fjends
31	Gjedsted	Rinds og Sønderlyng Herr.	Rinds
32	Gjerning	Middelsom og Hovlbjerg Herr.	Hovlbjerg
33	Gjødvad	Lysgaard og Hids Herreders	Hids
34	Granslev	Middelsom og Hovlbjerg Herr.	Hovlbjerg
35	Grensten	Middelsom og Hovlbjerg Herr.	Middelsom
36	Grinderslev	Harre m. fl. Herreders	Nørre
37	Grønbæk	Lysgaard og Hids Herreders	Lysgaard
38	Grønning	Harre m. fl. Herreders	Nørre
39	Gullev	Middelsom og Hovlbjerg Herr.	Hovlbjerg
40	Haasum	Skive	Rødding
41	Hammershøj	Rinds og Sønderlyng Herr.	Sønderlyng
42	Harre	Harre m. fl. Herreders	Harre
43	Havrum	Middelsom og Hovlbjerg Herr.	Hovlbjerg
44	Helstrup	Middelsom og Hovlbjerg Herr.	Middelsom
45	Hem	Skive	Hindborg
46	Hersom	Rinds og Sønderlyng Herr.	Rinds
47	Hindborg	Skive	Hindborg
48	Hinge	Lysgaard og Hids Herreders	Lysgaard
49	Hjerk	Harre m. fl. Herreders	Harre
50	Hjermind	Middelsom og Hovlbjerg Herr.	Middelsom
51	Hjorthede	Middelsom og Hovlbjerg Herr.	Middelsom
52	Hornbæk	Middelsom og Hovlbjerg Herr.	Sønderlyng
53	Hovlbjerg	Middelsom og Hovlbjerg Herr.	Hovlbjerg
54	Hvam	Rinds og Sønderlyng Herr.	Rinds
55	Hvidbjerg	Skive	Hindborg
56	Hvilsom	Rinds og Sønderlyng Herr.	Rinds
57	Hvorslev	Middelsom og Hovlbjerg Herr.	Hovlbjerg
58	Højbjerg	Lysgaard og Hids Herreders	Lysgaard
59	Højslev	Skive	Fjends
60	Hørup	Lysgaard og Hids Herreders	Lysgaard
61	Jebjerg	Harre m. fl. Herreders	Nørre
62	Junget	Harre m. fl. Herreders	Nørre

	Sogn	Skyldkreds	Herred
63	Karup	Viborg	Lysgaard
64	Klejtrup	Rinds og Sønderlyng Herr.	Rinds
65	Kobberup	Skive	Fjends
66	Kragelund	Lysgaard og Hids Herreders	Hids
67	Krejbjerg	Harre m. fl. Herreders	Rødding
68	Kvols	Skive	Fjends
69	Kvorning	Rinds og Sønderlyng Herr.	Sønderlyng
70	Laastrup	Rinds og Sønderlyng Herr.	Rinds
71	Langaa	Middelsom og Hovlbjerg Herr.	Middelsom
72	Le	Middelsom og Hovlbjerg Herr.	Middelsom
73	Lem	Harre m. fl. Herreders	Rødding
74	Lemming	Lysgaard og Hids Herreders	Hids
75	Levring	Lysgaard og Hids Herreders	Lysgaard
76	Lime	Harre m. fl. Herreders	Rødding
77	Lindum	Rinds og Sønderlyng Herr.	Nørlyng
78	Lundø	Skive	Fjends
79	Lyby	Harre m. fl. Herreders	Nørre
80	Lynderup	Rinds og Sønderlyng Herr.	Rinds
81	Lysgaard	Viborg	Lysgaard
82	Læsten	Rinds og Sønderlyng Herr.	Sønderlyng
83	Løvel	Viborg	Nørlyng
84	Mammen	Viborg	Middelsom
85	Mønsted	Skive	Fjends
86	Navtrup	Harre m. fl. Herreders	Harre
87	Nørbæk	Rinds og Sønderlyng Herr.	Sønderlyng
88	Nørre Vinge	Rinds og Sønderlyng Herr.	Sønderlyng
89	Oddense	Skive	Hindborg
90	Otting	Skive	Hindborg
91	Pederstrup	Viborg	Nørlyng
92	Ramsing	Skive	Rødding
93	Ravnstrup	Viborg	Nørlyng
94	Resen	Skive	Hindborg
95	Resen	Skive	Fjends
96	Rømlund	Viborg	Nørlyng
97	Roslev	Harre m. fl. Herreders	Harre
98	Roum	Rinds og Sønderlyng Herr.	Rinds
99	Rybjerg	Harre m. fl. Herreders	Nørre
100	Rødding	Viborg	Nørlyng
101	Rødding	Harre m. fl. Herreders	Rødding

	Sogn	Skyldkreds	Herred
102	Sahl	Middelsom og Hovlbjerg Herr.	Hovlbjerg
103	Sall	Middelsom og Hovlbjerg Herr.	Hovlbjerg
104	Sejling	Lysgaard og Hids Herreders	Hids
105	Selde	Harre m. fl. Herreders	Nørre
106	Serup	Lysgaard og Hids Herreders	Hids
107	Simsted	Rinds og Sønderlyng Herr.	Rinds
108	Sinding	Lysgaard og Hids Herreders	Hids
109	Sjorslev	Viborg	Lysgaard
110	Skals	Rinds og Sønderlyng Herr.	Rinds
111	Skive Landsogn	Skive	Hindborg
112	Skjern	Middelsom og Hovlbjerg Herr.	Middelsom
113	Skjød	Middelsom og Hovlbjerg Herr.	Hovlbjerg
114	Smollerup	Skive	Fjends
115	Svostrup	Lysgaard og Hids Herreders	Hids
116	Sæby	Harre m. fl. Herreders	Harre
117	Sønderbæk	Rinds og Sønderlyng Herr.	Sønderlyng
118	Sønder Rind	Viborg	Middelsom
119	Sønder Vinge	Middelsom og Hovlbjerg Herr.	Middelsom
120	Taanum	Middelsom og Hovlbjerg Herr.	Sønderlyng
121	Taarup	Skive	Fjends
122	Tapdrup	Viborg	Nørlyng
123	Testrup	Rinds og Sønderlyng Herr.	Rinds
124	Thorning	Lysgaard og Hids Herreders	Lysgaard
125	Thorsø	Middelsom og Hovlbjerg Herr.	Hovlbjerg
126	Tise	Harre m. fl. Herreders	Nørre
127	Tjele	Rinds og Sønderlyng Herr.	Sønderlyng
128	Torum	Harre m. fl. Herreders	Nørre
129	Torup	Middelsom og Hovlbjerg Herr.	Middelsom
130	Tostrup	Rinds og Sønderlyng Herr.	Rinds
131	Tøndering	Harre m. fl. Herreders	Harre
132	Ulbjerg	Rinds og Sønderlyng Herr.	Rinds
133	Vammen	Rinds og Sønderlyng Herr.	Nørlyng
134	Vejby	Harre m. fl. Herreders	Rødding
135	Vejerslev	Middelsom og Hovlbjerg Herr.	Hovlbjerg
136	Vejrum	Rinds og Sønderlyng Herr.	Sønderlyng
137	Vellev	Middelsom og Hovlbjerg Herr.	Hovlbjerg
138	Vester Bølle	Rinds og Sønderlyng Herr.	Rinds
139	Vester Velling	Middelsom og Hovlbjerg Herr.	Middelsom
140	Viborg Graabrødre Landsogn	Viborg	Nørlyng
141	Vile	Harre m. fl. Herreders	Harre

	Sogn	Skyldkreds	Hæred
142	Vinderslev	Lysgaard og Hids Herreders	Lysgaard
143	Vindum	Viborg	Middelsom
144	Vinkel	Viborg	Middelsom
145	Viskum	Rinds og Sønderlyng Herr.	Sønderlyng
146	Vium	Viborg	Lysgaard
147	Volling	Skive	Hindborg
148	Vorde	Viborg	Nørlyng .
149	Vorning	Rinds og Sønderlyng Herr.	Sønderlyng
150	Vridsted	Skive	Fjends
151	Vrov	Skive	Fjends
152	Ørslevkloster	Skive	Fjends
153	Ørum	Skive	Fjends
154	Ørum	Rinds og Sønderlyng Herr.	Sønderlyng
155	Øster Bølle	Rinds og Sønderlyng Herr.	Rinds
156	Øster Velling	Middelsom og Hovlbjerg Herr.	Middelsom

Viborg. Parti af Storetorv.
(Chr. E. Jørgensens Eftf. (Zacho) fot.)

Sognekommune-

Statistik

Kommune	Areal	Ejendomme	Folkemængde	Skatteydere til Staten				
				Antal	Indkomst	Indkomstskat	Formue	Formueskat
	ha				Kr.	Kr.	Kr.	Kr.
Fuur	2223	378	1619	199	390639	4608	2 556000	2213
Navtrup-Sæby-Vile	3265	291	1525	164	365578	5214	1 554400	1474
Hjerk-Harre	2705	205	972	125	316596	4579	2 162600	2219
Roslev-Rybjerg	2281	268	1487	169	557595	12043	3 123100	3460
Durup-Tøndering	1621	206	980	172	654094	19404	3 669500	5721
Selde-Aasted	3698	347	1689	169	498379	9209	2 961200	3189
Junget-Torum	2929	256	1224	152	408855	9108	2 440900	2613
Tise	1472	125	583	61	132113	1689	1 163000	1210
Grinderslev-Grønning	3925	298	1558	138	414515	7795	3 382000	4757
Jebjerg-Lyby	2900	290	1396	195	513375	8733	3 850300	4371
Krejbjerg	1903	105	581	101	298010	5553	1 432300	1594
Rødding	2681	285	1378	111	338212	7254	2 508400	3170
Lime	2475	215	1041	126	306452	4379	1 474400	1403
Lem-Vejby	2593	273	1405	181	481100	7870	2 710000	2848
Haasum-Ramsing	2642	189	989	130	364766	7079	2 284400	2640
Balling-Volling	1984	174	863	139	394561	6844	2 729900	3149
Brøndum-Hvidbjerg	2210	151	761	94	277393	5081	2 061800	2322
Oddense-Otting	2459	138	769	107	345581	6827	2 544000	3112
Hem-Hindborg-Dølby	3035	193	1024	110	432850	9124	3 012700	3616
Skive Landsogn-Resen	2684	399	2725	403	1 274558	29860	7 255300	10437
Højlev-Dommerby-Lundø	5207	369	2210	193	499832	7810	3 049400	3193
Ørslevkloster	3330	199	1037	118	236006	2521	1 532000	1347
Ørum	1562	66	327	54	104650	1130	665200	600
Kobber.-Feldingbj.-Gammelstr..	6669	372	2035	232	535953	7260	3 488600	3541
Vridsted-Fly	4004	194	1078	127	278105	3731	1 682600	1649
Vrov-Resen	6997	237	1346	189	391014	4861	1 956600	1741
Frederiks	6936	258	1290	102	173560	1488	1 172500	987
Davbjerg-Mønsted-Smøllerup ..	8194	321	1728	237	348881	2573	1 815400	1425
Taarup-Kvols-Borris	4456	248	1196	166	378281	5464	1 730500	1612
Ulbjerg-Lynderup	6002	228	1225	156	322522	4508	2 830400	3171
Gedsted-Fjelsø	3648	302	1515	157	398024	6528	2 694500	2661
Vester Bølle-Øster Bølle	5954	418	2631	278	722877	11790	4 676800	5224
Testrup	1166	55	291	24	38165	293	335700	309
Simested	3786	234	1249	115	234119	2604	2 075800	2088
Hvam-Hvilsom	4297	256	1326	153	272666	3546	2 334300	2474
Tostrup-Roum	4758	253	1286	144	282255	3295	2 038800	1960
Hersom-Bjerregrav-Klejtrup ...	5725	319	1593	213	384567	4688	2 731500	2685
Laastrup-Skals	4703	308	1711	180	455502	6670	3 719400	4153
Verde-Fiskbæk-Romlund	5026	315	1586	174	380031	4830	3 111200	3222

munerne.

stik.

				Gaarde				Huse								
med 1-2 Tdr. Hk.	med 2-4 Tdr. Hk.	med 4-12 Tdr. Hk.	med 12 Tdr. Hk. og derover	I alt	Samlet Vurderingssum	Vurderings- sum pr. ha	Samlet Jord- værdi	Jordværdi pr. ha.	med 0,55-3,3 ha	med 3,3-10 ha	med 10 ha og derover	I alt	Samlet Vur- deringssum	Vurderings- sum pr. ha	Samlet Jord- værdi	Jordværdi pr. ha
46	31	»	»	77	1 146000	845	811000	598	52	81	11	144	836000	1171	444000	622
30	17	7	»	54	1 164000	593	807000	411	31	54	43	128	656000	599	329000	300
29	32	17	»	78	2 150000	1041	1 533000	742	22	48	12	82	448000	939	245000	514
19	28	17	»	64	2 082000	1229	1 470000	868	15	46	9	70	561000	1308	325000	758
15	24	12	1	52	1 626000	1218	1 185000	888	24	31	6	61	417000	1414	232000	786
23	37	29	2	91	3 142000	1085	2 256000	779	30	84	7	121	727000	1165	388000	622
39	22	26	1	88	2 777000	1217	1 725000	756	32	72	4	108	737000	1404	360000	686
20	18	8	»	46	1 095000	1014	760000	704	9	29	11	49	300000	901	163000	489
40	28	25	4	97	3 327000	1059	2 456000	782	29	67	11	107	711000	1181	398000	661
16	23	32	1	72	2 822000	1243	2 074000	914	29	55	13	97	779000	1456	387000	723
6	14	18	»	38	1 437000	910	996000	631	6	28	5	39	259000	1032	114000	494
19	38	5	1	63	1 823000	938	1 187000	611	26	66	12	104	582000	981	301000	508
22	18	5	1	46	1 243000	762	777000	476	17	68	17	102	738000	1076	351000	512
17	32	13	1	63	1 830000	1079	1 247000	735	19	78	10	107	798000	1295	411000	667
25	24	11	3	63	2 008000	964	1 362000	654	21	43	8	72	516000	1293	247000	619
9	22	26	»	57	2 046000	1242	1 513000	918	13	29	4	46	346000	1306	182000	687
18	16	21	»	55	1 896000	1051	1 367000	754	21	28	8	57	316000	1071	162000	549
17	10	31	2	60	2 410000	1122	1 881000	876	10	22	7	39	278000	1135	170000	694
24	29	37	»	90	3 521000	1308	2 735000	1016	13	40	2	55	391000	1492	236000	901
20	30	7	1	58	1 880000	1027	1 299000	709	26	46	15	87	589000	1042	314000	556
53	42	9	»	104	2 499000	738	1 771000	523	24	75	39	138	990000	868	561000	492
33	29	2	1	65	1 457000	621	1 132000	482	9	36	31	76	482000	691	312000	447
23	7	1	»	31	563000	466	407000	337	»	9	10	19	113000	423	71000	266
40	40	8	»	88	2 081000	561	1 408000	379	21	67	71	159	1 193000	726	599000	365
22	26	17	»	65	1 415000	501	970000	344	15	37	31	83	607000	780	321000	413
38	27	10	»	75	1 459000	391	990000	265	5	28	74	107	656000	350	356000	190
18	»	»	»	18	305000	156	222000	113	6	22	136	164	1 245000	330	661000	175
70	50	5	»	125	1 887000	369	1 275000	235	11	59	83	153	822000	393	437000	209
31	30	»	1	62	1 151000	430	767000	286	14	47	29	90	502000	567	254000	287
35	42	10	2	89	2 007000	459	1 343000	307	6	20	57	83	622000	539	367000	318
44	28	17	»	89	1 827000	706	1 329000	514	17	59	36	112	734000	769	425000	445
47	45	15	1	108	2 700000	639	1 701000	403	18	90	49	157	988000	762	533000	411
3	1	4	»	8	312000	700	216000	484	3	17	23	43	303000	588	166000	322
31	28	8	»	67	1 423000	566	859000	342	14	76	37	127	702000	627	330000	296
26	30	5	1	62	1 578000	609	1 056000	408	12	61	60	133	925000	623	496000	334
41	24	4	»	59	1 316000	485	948000	350	7	51	81	139	1 029000	608	571000	337
32	39	10	»	91	1 673000	504	1 015000	306	10	68	89	167	1 194000	654	559000	306
36	38	26	»	100	2 194000	654	1 350000	402	13	64	30	107	785000	925	402000	473
50	26	3	»	79	1 774000	584	1 268000	417	9	64	71	144	1 054000	629	647000	386

Kommune	Areal	Ejendomme	Folkemængde	Skatleydere til Staten				
				Antal	Indkomst	Indkomstskat	Formue	Formueskat
	ha				Kr.	Kr.	Kr.	Kr.
Dollerup-Finderup-Ravnstrup ..	7291	230	1344	209	449871	7794	2 122400	2082
Asmild-Tapdrup	3064	201	1208	131	280778	4281	2 404100	2524
Viborg Købstads Landdistr.	321	12	69	16	32069	406	304000	351
Rødning-Løvel-Pederstrup	7276	305	1663	191	473065	12522	8 186600	16029
Vammen-Bigum-Lindum	5724	291	1442	165	318259	3756	2 731900	2800
Tjele-Nørre Vinge	3262	123	756	75	239526	6497	3 500000	7023
Ørum-Vejrum-Viskum	5331	388	1885	170	388486	6239	3 607200	3834
Vorning-Kvorning-Hammershøj	5216	323	1650	164	428708	6329	4 254000	4974
Nørbæk-Sønderbæk-Læsten ...	3400	225	1053	94	210344	2828	2 397400	2691
Bjerregrav-Aalum	4383	296	1332	134	382525	8233	4 429700	6926
Hornbæk-Taanum	1934	202	870	111	248314	4595	2 140900	2353
Øster-Velling-Helstrup-Grensten	2921	225	1028	130	279315	3639	2 389600	2546
Langaa-Torup-Sønder Vinge ...	3248	412	2429	527	1 024908	11871	3 564000	3690
Vester Velling-Skjern	4369	280	1311	107	296108	4711	2 857700	3231
Hjermind-Le-Hjorthede	4817	359	1975	242	732466	14617	4 401300	4974
Bjerring-Mammen	2941	249	1218	143	235452	2154	2 263100	2180
Vinkel	2266	108	626	81	202078	3242	2 239200	2793
Rind	1473	110	509	66	196498	5480	1 340300	1599
Vindum	3803	365	1781	211	432966	6043	3 088800	3218
Sahl-Gullev	3891	280	1382	132	251675	2910	1 810900	1815
Hvorslev-Gjerning	3889	321	1529	176	385260	5368	3 309400	3498
Vellev	2703	215	1115	107	247185	3338	1 820500	1790
Hovbjerg-Granslev	3714	285	1326	160	396540	6371	3 139400	3361
Skjød	1711	136	632	119	223796	2796	2 049400	2359
Havrum-Sall	2626	238	1144	178	300328	3030	1 872700	1719
Vejerslev-Ajdt-Torsø	3515	348	1809	139	545025	7912	3 286500	3122
Grønbæk	3397	338	1519	150	275787	3067	2 173800	2097
Højbjerg-Elsborg	2912	247	1168	132	218552	2278	1 735500	1641
Sjorslev	2728	276	1337	164	377745	5781	2 343000	2420
Almind	2167	130	690	77	125640	1191	1 226500	1083
Vium	2139	171	838	97	184311	2095	1 356700	1225
Lejsgaard	1369	119	583	77	124174	1142	1 022500	946
Karup	2642	91	522	52	114018	2195	664000	625
Torning	8678	438	2160	174	296507	2634	3 029200	2904
Hørup	1335	372	1964	348	1 018467	21930	4 777100	5497
Levring	1968	170	916	151	298159	3949	2 591700	2670
Ilinge-Vinderslev	5243	508	2393	275	495171	5079	3 809600	3544
Serup-Lemming	3590	326	1452	204	316460	2664	2 989900	2715
Svovstrup	3194	181	1034	98	186984	2535	2 092200	2692
Gjødvad-Balle	4924	532	2231	349	799515	15012	3 938100	4108
Sejling-Sinding	1885	167	797	116	211863	2278	1 982800	1920
Funder	2841	155	866	144	241716	2291	1 145800	1047
Kragelund	3709	193	990	85	148700	1438	1 154100	1069
Engesvang	5692	234	1235	123	240983	3032	1 222300	1095

				Gaarde				Huse									
med 1-2 Tdr. Hk.	med 2-4 Tdr. Hk.	med 4-12 Tdr. Hk.	med 12 Tdr. Hk. og derover	I alt	Samlet Vur-	Vurderings-	Samlet Jord-	Jordværdi				I alt	Samlet Vur-	Vurderings-	Samlet Jord-	Jordværdi	
					deringssum	sum pr. ha	værdi	pr. ha	med 0,55-3,3 ha	med 3,3-10 ha	med 10 ha og derover		deringssum	sum pr. ha	værdi	pr. ha	
				Kr.	Kr.	Kr.	Kr.					Kr.	Kr.	Kr.	Kr.		
35	10	»	1	46	838000	239	519000	148	12	21	94	127	826000	342	440000	182	
20	24	1	1	46	1 357000	859	918000	581	11	51	37	99	864000	877	509000	517	
	1	3	»	4	149000	674	103000	466	1	2	4	7	62000	653	34000	358	
40	50	2	1	93	2 271000	484	1 480000	316	11	58	98	167	1 324000	611	674000	311	
26	29	20	»	75	2 100000	762	1 425000	517	15	84	41	140	939000	862	493000	453	
	9	15	6	2	32	1 450000	681	1 055000	496	10	20	26	56	452000	848	231000	433
27	48	9	1	85	2 450000	799	1 664000	542	22	107	68	197	1 574000	922	875000	512	
16	31	43	1	91	2 820000	756	1 868000	501	23	61	53	137	960000	784	487000	398	
12	15	33	»	60	1 785000	683	1 111000	425	21	44	21	86	519000	1053	231000	469	
33	16	47	2	98	3 455000	1113	2 695000	868	36	43	4	83	509000	1450	321000	915	
23	15	29	»	67	1 837000	1177	1 341000	859	18	17	4	39	271000	1531	128000	723	
18	22	37	»	77	2 255000	974	1 707000	737	16	36	7	59	395000	1165	222000	655	
20	28	16	2	66	2 678000	1134	2 000000	847	25	51	17	93	743000	1308	412000	725	
27	26	28	»	81	2 364000	788	1 657000	553	17	69	22	108	665000	822	381000	471	
24	27	22	1	74	2 315000	813	1 748000	614	16	69	36	121	861000	845	517000	507	
33	25	6	»	64	1 423000	789	1 000000	554	17	76	32	125	932000	890	604000	577	
	9	22	7	1	39	1 358000	840	1 017000	629	5	21	22	48	409000	835	253000	516
16	7	»	»	23	485000	771	351000	558	4	24	31	59	554000	767	370000	512	
25	18	3	1	47	1 303000	841	1 023000	660	31	79	74	184	1 428000	840	932000	549	
22	26	15	1	64	1 742000	702	1 217000	490	28	49	45	122	632000	577	349000	318	
27	38	24	»	89	2 337000	915	1 680000	658	18	76	25	119	807000	949	498000	586	
21	22	22	2	67	2 009000	928	1 495000	691	16	39	6	61	378000	1142	209000	631	
15	33	28	3	79	3 128000	1283	2 151000	882	37	28	2	67	407000	1648	216000	874	
13	9	21	»	43	1 396000	1199	1 000000	859	18	27	1	46	283000	1451	173000	887	
11	36	16	1	64	2 007000	1139	1 338000	759	17	52	5	74	519000	1399	280000	755	
27	45	13	»	85	2 149000	1044	1 545000	751	23	99	24	146	1 080000	1200	631000	701	
29	27	1	»	57	1 007000	597	677000	402	33	70	64	167	1 112000	746	635000	426	
16	22	6	1	45	1 418000	803	924000	523	34	68	34	136	933000	909	500000	487	
25	13	5	1	44	1 669000	1028	1 138000	701	44	79	24	147	1 091000	1261	599000	668	
20	7	»	»	27	532000	538	345000	349	6	33	49	88	727000	738	394000	400	
11	11	2	»	24	692000	1010	522000	762	8	50	55	113	987000	817	612000	507	
16	7	1	»	24	556000	805	352000	569	11	26	26	63	482000	766	270000	429	
	8	1	»	9	142000	110	93000	98	»	»	43	43	330000	200	184000	112	
40	21	3	»	64	1 640000	1001	967000	590	31	101	144	276	2 493000	642	1 236000	318	
21	18	4	»	43	1 112000	1355	773000	942	32	43	10	85	766000	1698	406000	900	
23	37	6	»	66	1 523000	1048	1 074000	739	7	37	16	60	512000	1062	299000	620	
53	33	6	»	92	2 301000	1001	1 530000	666	45	132	111	288	2 466000	1953	1 322000	1056	
40	30	1	»	71	1 869000	1028	1 237000	681	28	78	63	169	1 551000	961	941000	583	
21	15	7	1	44	1 606000	733	1 010000	461	17	53	31	101	769000	862	400000	448	
34	22	3	1	60	1 856000	787	1 250000	530	37	86	85	208	1 791000	850	937000	444	
18	27	3	»	48	1 196000	1079	906000	818	13	37	33	83	891000	1180	591000	783	
16	8	1	»	25	580000	522	401000	361	9	35	57	101	745000	524	394000	277	
15	2	»	»	17	390000	363	258000	240	10	43	88	141	1 173000	473	700000	232	
	9	2	»	11	194000	239	122000	150	11	37	109	157	1 058000	284	491000	132	

Heningen Kjørboe.

**FORTEGNELSE OVER
GAARDE m. m. I VIBORG AMT
VURDERET TIL MINDST 75.000 KR. EJENDOMSSKYLD**

**UDARBEJDET PAA GRUNDLAG AF MATERIALE I
OVERSKYLDRAADET.**

**(REVIDERET I APRIL 1920 I ERNÆRINGSRAADETS
REVISIONSAFDELING.)**

**Portal paa Ulstrup.
(K. Hude fot.)**

Løbe-Nr.	Skyldkreds og Kommune	Sogn	Ejendommens Navn eller Matr.-Nr.	Hart-korn Tdr.	Aer	
					Ager	Eng (vedvarende Græsning)
Harre m. fl. Herreders:						
1	Hjerk-Harre.....	Hjerk	Vium Mølle	9 ¹ / ₂	112	9 ¹ / ₄
2	Roslev-Rybjerg.....	Roslev	Gamstrup 1 a	6 ³ / ₄	50	5
3	»	Rybjerg	Rybjerggaard	11 ¹ / ₄	80	13
4	Durup-Tøndering.....	Tøndering	Hegnet	24 ³ / ₄	207	60
5	Selde-Aasted.....	Selde	Kjeldgaard	12 ¹ / ₄	160	30
6	»	Aasted	Østergaard	31 ¹ / ₄	300	100
7	Junget-Thorum.....	Junget	Jungetgaard	11 ¹ / ₄	139	10
8	»	»	Bundgaard	9 ¹ / ₄	110	25
9	»	Thorum	Thorum Præstegd.	10	—	—
10	»	»	Aagaardsholm	13 ³ / ₄	188	10
11	Grinderslev-Grønning....	Grinderslev	Nørgaard	13 ¹ / ₄	155	8
12	»	»	Astrup	17 ¹ / ₂	119	50
13	»	»	Eskjær	32 ³ / ₄	310	136
14	»	»	Langesgaard	10 ³ / ₄	108	8
15	»	»	Grinderslevkloster	27 ³ / ₄	223	20
16	Jebjerg-Lyby.....	Jebjerg	Nannerupgaard	10	135	5
17	»	Lyby	Lisedal	12 ¹ / ₄	100	10
18	»	»	Østergaard	10 ³ / ₄	145	5
19	Krejbjerg.....	Krejbjerg	Baadsgaard	4 ¹ / ₄	91	35
20	Rødding.....	Rødding	Spøttrup	34 ³ / ₄	350	148
21	»	»	Ny Spøttrup	5 ¹ / ₄	110	130
22	»	»	Hestehave	11 ¹ / ₄	114	26
23	Lime.....	Lime	Kaas	13 ³ / ₄	150	150
24	Lem-Vejby.....	Lem	Hostrup	15	150	40
Skive:						
25	Haasum-Ramsing.....	Haasum	Nyholm	16 ³ / ₄	150	77
26	»	»	Villumgaard	15	120	53
27	»	»	Lundholm	10 ¹ / ₂	160	35
28	»	Ramsing	Bustrup	10 ¹ / ₄	105	88
29	Balling-Volling.....	Balling	Nedermølle 15a mfl.	11 ¹ / ₂	90	34
30	»	Volling	Refasgard	7 ³ / ₄	100	50
31	Brøndum-Hvidbjerg.....	Brøndum	Brøndum 3a mfl.	10 ¹ / ₂	102	14
32	»	»	» 5a mfl.	8 ³ / ₄	80	20
33	»	Hvidbjerg	Hvidbjerg Møllegd.	10	100	30
34	Oddense-Otting.....	Oddense	Frammerslevgd.	11	160	17
35	»	»	Frammersl. 3a mfl.	11 ¹ / ₂	157	20
36	»	»	Ramsinggaard	14 ¹ / ₂	181	10
37	»	»	Ll. Ramsing 2 mfl.	12 ¹ / ₂	238	1 ¹ / ₂
38	»	»	Saustrupgaard	10 ³ / ₄	110	20
39	Hem-Hindborg-Dølby ...	Hem	Bundgaard	8 ¹ / ₄	91	4
40	»	»	Krarupgaard	9 ¹ / ₂	106 ¹ / ₂	20
41	»	Dølby	Dølbygaard	10 ¹ / ₄	209 ³ / ₄	3

dr. Ld.				Samlet Areal		Ejen- doms- skyld- værdi Kr.	Jord- værdi Kr.	Byg- nings- assu- rance Kr.	Ejer	Løbe Nr.
Skov	Mose	Hede	Andre Arealer	Tdr. Ld.	Hektar					
3/4	»	»	5	127	70	100000	61000	77340	M. Henriksen	1
»	»	54	3	112	62	75300	56000	23000	N. Revsgaard	2
»	»	50 ³ / ₄	»	143 ³ / ₄	79	98000	70000	39000	Lars Chr. Morgen	3
3	»	4 ¹ / ₄	»	274 ¹ / ₄	151	210000	160300	94960	C. Pedersen	4
»	»	14	43	247	136	125000	85000	80000	Krohn	5
5	5	10	3	423	233	250000	187000	140860	A. Froberg	6
7	»	5	»	161	89	75000	46800	61000	J. Pedersen	7
65	»	»	1	201	111	80000	57000	24000	C. Bundgaard	8
—	—	—	—	158 ¹ / ₂	87	95000	66500	34400	C. og P. Ladefoged	9
»	2	»	10	210	116	145000	96000	59520	N. Dahl	10
7	»	»	18	188	104	120000	87800	70600	S. Sørensen	11
40	1	10	80	300	165	140000	109900	109040	Udstykket	12
20	8	10	10	494	273	250000	188000	159760	G. Schütte	13
»	2	»	7	125	69	90000	63000	63700	Anton Iversen	14
9	14	»	102	368	203	235000	172000	83500	M. Møller, Enkefru	15
»	»	4	1	145	80	85000	66400	29640	P. Jensen	16
1 ¹ / ₂	»	»	7	118 ¹ / ₂	65	90000	70000	34990	M. Christensen	17
»	»	»	4	154	85	113500	88500	39000	C. Østergaard	18
6	2	80	1 ¹ / ₄	215 ¹ / ₄	119	85000	66700	39720	J. Gudiksen	19
10	4	6	94	612	338	290000	185800	227200	C. P. Toft	20
3	6	20	146	415	229	79000	60800	37100	K. Mikkelsen	21
5	»	»	9	154	85	100000	69000	64000	G. Gudiksen	22
146	»	300	4	750	414	120000	90300	63962	Ove Kaas	23
16	20	3	87	316	174	135000	93600	67000	Et Konsortium	24
»	15	48	6	296	163	140000	106200	61500	C. P. Pedersen	25
»	4 ¹ / ₄	21 ¹ / ₂	4 ¹ / ₂	203 ¹ / ₄	112	130000	94300	50800	J. N. Revsgaard	26
45	20	»	5	265	146	85000	66500	43500	J. Bilstrup	27
126	»	»	35	354	195	125000	81200	149600	Th. P. Therkildsen	28
7	»	20	9	160	88	86000	69000	38000	H. G. Møller	29
»	»	»	7	157	87	83000	63000	34090	J. C. Refsgaard	30
»	»	»	3 ¹ / ₂	119 ¹ / ₂	66	80000	62100	24000	J. Sørensen Gout	31
»	»	»	4	104	57	76000	55000	37700	G. Johnsen	32
10	5	25	5	175	97	88000	64125	35000	J. Møller	33
»	»	5	7 ¹ / ₂	189 ¹ / ₂	105	100000	80000	40000	C. Christensen	34
3	»	1	6	187	103	100000	80000	42500	A. P. Pedersen Riis	35
»	4	»	5	200	110	125000	105000	40000	J. Knudsen	36
»	»	»	2	241 ¹ / ₂	133	133000	104000	58000	L. N. Ladefoged	37
»	»	24	3	157	87	88000	76000	24000	N. Pedersen	38
»	»	»	1	96	53	78000	62800	26660	M. I. Prindahl	39
»	»	»	1 ¹ / ₂	128	71	96000	81200	31000	J. C. Jacobsen	40
»	»	»	4 ¹ / ₄	217	120	115000	92600	68000	C. Madsen	41

Løbe-Nr.	Skyldkreds og Kommune	Sogn	Ejendommens Navn eller Matr.-Nr.	Hart-	Ager	Eng o ved-varend Græs-ningsjo
				korn Tdr.		
	Skive (fortsat).					
42	Hem-Hindborg-Dølby..	Dølby	Gamlegaard	9	152	8
43	»	»	Taustrup 4a mfl.	10 ¹ / ₄	140	23
44	»	Hindborg	Toftgaard	7 ¹ / ₂	98	7 ¹ / ₄
45	Skive Ldsg.-Resen	Skive Landsogn	Ny Skivehus	9 ¹ / ₄	65 ¹ / ₂	12
46	»	»	Resen 11 mfl.	15 ³ / ₄	280	4
47	Højslev-Dommerby-Lundø	Højslev	Staarupgaard	10 ¹ / ₄	160	51 ³ / ₄
48	»	»	Baadsgaard	8 ¹ / ₂	—	—
49	Ørslevkloster	Ørslevkloster	Ørslevkloster	25 ¹ / ₂	443	40
50	Ørum	Ørum	Hvgdd. Strandet	7 ¹ / ₂	192	40
51	Kobberup-Feldingbjerg-Gammelstrup	Kobberup	Søvang	5 ¹ / ₄	155	1235
52	Davbjerg-Mønsted-Smollerup	Mønsted	Mønsted 2 a mfl.	7 ¹ / ₄	67	2 ¹ / ₄
53	Taarup-Kvols-Borris....	Taarup	Taarupgaard	22 ¹ / ₂	450	20
	Viborg:					
54	Dollerup-Finderup-Ravnstrup	Dollerup	Hald	24 ¹ / ₂	484	70
55	Asmild-Tapdrup	Asmild	Asmildkloster	16 ¹ / ₄	—	—
56	»	»	Bruunshaab	8 ¹ / ₄	—	—
57	»	Tapdrup	Skovsgaard	6 ¹ / ₄	120	»
58	Rødding-Løvel-Pederstrup	Rødding	Sødal	23 ¹ / ₄	315	63
59	Vinkel	Vinkel	Randrup	28	341	100
60	»	»	Vigstrupgaard	7 ¹ / ₂	135	50
61	Vindum	Vindum	Vindumovergaard	25 ¹ / ₂	395	34
62	Vium	Vium	Marsvinlund	10 ³ / ₄	242	42
63	Sjerslev	Sjerslev	Aunsbjerg	29 ³ / ₄	505	»
64	»	»	Aunsbjerg 3 a mfl.	8	66	6
65	»	»	Liselund	7	88	»
66	Frederiks	Frederiks	Frederiks Præstegd.	1 ¹ / ₂	190	»
	Rinds-Sønderlyng Herreders:					
67	Ulbjerg-Lynderup	Lynderup	Lynderupgaard	34	300	261
68	»	»	Nørreris	17 ¹ / ₄	204	38
69	V. Bølle og Ø. Bølle	V. Bølle	Lerkenfeld	18 ³ / ₄	275	144
70	»	»	Lerkenfeld Mølle	10 ¹ / ₄	255	41
71	Testrup	Testrup	Kastrupgaard	6 ¹ / ₂	135	25
72	Simsted	Simsted	Korsøgaard	12	250	25
73	Hvam-Hvilsom	Hvam	Ll. Restrup	16 ¹ / ₄	335	18
74	Tjele-Vinge	Tjele	Tjele Hovedgd.	61 ¹ / ₂	530	100

¹⁾ Stamhuset Tjele, herunder hører Hovedgaarden Tjele og Veugegaard, af Hartkorn c. 206 Tdr. af alle Slags. Jor H. Lüttichau.

. Ld.				Samlet Areal		Ejendoms-skyld-værdi Kr.	Jord-værdi Kr.	Byg-nings-assu-rance Kr.	Ejer	Løbe-Nr.
ov	Mose	Hede	Andre Arealer	Tdr. Ld.	Hektar					
»	»	»	6	166	92	96000	80400	33000	M. Christensen	42
»	»	8	3	174	96	115000	92000	51000	M. Madsen	43
»	»	»	1 ¹ / ₄	106 ¹ / ₂	59	81000	68650	31200	J. C. Sørensen	44
»	»	»	2	79 ¹ / ₂	44	107000	78250	56100	Niels Nygaard	45
»	9	»	6	299	165	200000	147700	98100	C. M. Ladefoged	46
»	»	11	»	222 ³ / ₄	123	125000	76800	117650	Chr. Pedersen	47
-	—	—	—	194	107	80000	59500	42620	Udstykket	48
0	»	100	10	633	349	250000	218500	176702	Sagfører Petersen mfl. ..	49
»	»	»	8	240	132	77000	56400	55778	August Sørensen	50
»	»	15	157	1562	862	515000	665000	215381	Udstykket	51
0	23	8	15	135 ¹ / ₄	75	150000	50000	70850	De jyske Kalkværker ...	52
0	»	10	»	580	320	190000	156000	112900	L. P. Nielsen	53
4	10	471	632	2281	1258	200000	106600	173191	S. Giebelhausen	54
-	—	—	—	230	127	153000	108125	96858	Viborg Kommune	55
-	—	—	—	426	235	96400	75800	55050	P. Mikkelsen	56
5	»	5	»	150	83	88000	51500	43100	P. D. Thomsen	57
6	5	82	10	781	431	193500	133800	66170	Udstykket	58
0	10	»	50	581	320	250000	190375	102000	A. Pape	59
0	»	30	1	256	141	81000	67400	28950	Jørgen Christensen	60
5	30	»	11	495	273	245000	220750	121350	H. Røhmer Bruhn	61
4	14	4	24	390	215	127000	113000	43000	Røhrsgaard	62
1	31	»	21	768	424	378000	257900	134587	P. Johansen de Neergaard	63
5	»	»	2 ¹ / ₂	149 ¹ / ₂	82	86000	49825	63900	R. Møller Nielsen og Co.	64
7	9	»	3	157	87	80000	55050	38000	I. P. Mikkelsen	65
2	»	788	10	1000	552	88000	75800	24450	Præsteembedet	66
0	»	24	18	693	382	237000	170000	103000	K. Kjeldsen	67
2	111	»	15	460	254	120000	79000	66300	J. Kjeldsen	68
4	16	100	16	615	339	138000	93000	109087	H. Kjeldsen	69
5	»	14	11	336	185	118300	63300	68178	J. Kjeldsen og A. F. Kjeldsen	70
»	25	»	2 ¹ / ₂	187 ¹ / ₂	103	76000	56000	37000	Udstykket	71
0	15	8	22	420	232	123000	70000	70000	T. Schmidt	72
8	2	30	17	420	232	128000	86600	58140	M. Kjeldsen	73
0	»	24	12	746	412	350000	269300	245904	Stamhuset Tjele ¹)	74

gendet udgor c. 1500 Tdr. Land. Skovarealet 1920 Tdr. Land samt 700 Tdr. Hedeplantning. Besidder: Hofjgm. H.

Løbe-Nr.	Skyldkreds og Kommune	Sogn	Ejendommens Navn eller Matr.-Nr.	Hartkorn Tdr.	Area	
					Ager	Eng og vedvarende Græsningsjor
	Rinds-Sønderlyng Herr. (fortsat).					
75	Tjele-Vinge	Tjele	Hedegaarden	9 ¹ / ₄	371	40
76	»	»	Flarupgaard	12	286	36 ¹ / ₂
77	»	Vinge	Vingegaard	25 ³ / ₄	376	60
78	Ørum-Vejrum-Viskum ..	Viskum	Viskumgaard	32 ¹ / ₂	280	100
	Middelsom-Houlbjerg Herreders :					
79	Bjerregrav-Aalum	Bjerregrav	Bjerregrav 3a mfl.	17 ³ / ₄	—	—
80	»	»	Nørgaardsminde	8 ³ / ₄	—	—
81	»	Aalum	Fusingø	55 ³ / ₄	340	250
82	»	»	Aalum 3 a mfl.	11	—	—
83	Langaa-Torup-Sdr.	Langaa	Langaaøgaard	8	105	33 ¹ / ₂
84	Vinge	»	Johannesbjerg	8	120	21
85	»	»	Langaagaard	13 ³ / ₄	117 ¹ / ₂	9 ¹ / ₂
86	»	Vinge	Ulstrup	43 ³ / ₄	435	90
87	»	»	Røngegaard	7 ³ / ₄	—	—
88	V. Velling-Skern	Skern	Ilsegaard	7 ¹ / ₄	182	14
89	Hjermind-Le-Hjorthede	Le	Himmestrup	13 ¹ / ₂	234	—
90	»	Hjorthede	Tulstrupgaard	6 ³ / ₄	—	—
91	»	»	Sdr. Tulstrup	7	120	40
92	Sal-Gullev	Sal	Ormstrup	43 ³ / ₄	—	—
93	»	»	Bredholt	11 ³ / ₄	180	10
94	Hvorslev-Gerning	Borridsø	Skov	6	—	—
95	Vellev	Vellev	Rosenfeldt	15	—	—
96	»	»	Østergaard	25 ³ / ₄	—	—
97	»	»	Skov	—	—	—
98	Hovlbjerg-Granslev	Houlbjerg	Houlbjerg 1 a mfl.	13 ¹ / ₄	—	—
99	»	»	Haxholm	59	—	—
100	»	»	Skov	4 ¹ / ₂	—	—
101	»	Granslev	Stamh. Bidstrup	71	409 ¹ / ₂	149
102	Skød	Skød	Glæsborg 2 d mfl.	6 ¹ / ₂	30	50
103	»	»	Solvsten 4 mfl.	5 ³ / ₄	—	—
104	»	»	Skov	1 ¹ / ₂	—	—
105	Havrum-Sal	Havrum	Frijsendal	56 ¹ / ₄	550	76
106	»	»	Kraglund	6 ³ / ₄	101	30
107	»	»	Skov	3	—	—
108	»	»	»	3	—	—
109	Vejerslev-Ajdt-Torsø ...	Vejerslev	Vejerslevgaard	6 ¹ / ₂	—	—
110	»	»	Skov	13	—	—

¹⁾ Stambuset Fusingø, berunder herer Hovedgaarden Fusingø, af Hartkorn c. 571 Tdr. Jordtilliggendet udgør c. 60 under herer Hovedgaarden Bidstrup, af Hartkorn 105 Tdr. af alle Slags. Jordtilliggendet udgør c. 590 Tdr. Land, Skov

r. Ld.				Samlet Areal		Ejen- doms- skyld- værdi Kr.	Jord- værdi Kr.	Byg- nings- assu- rance Kr.	Ejer	Løbe- Nr.
ov	Mose	Hede	Andre Arealer	Tdr. Ld.	Hektar					
»	»	»	5 ¹ / ₂	416 ¹ / ₂	230	90000	70200	46075	Stamhuset Tjele	75
»	10	»	4	336 ¹ / ₂	186	105000	79300	54418	»	76
»	»	»	10	446	246	165000	127700	76482	»	77
»	13	10	10	413	228	210000	159400	144950	A. Jensen	78
-	-	-	-	171	94	96300	86300	20200	J. P. Bugge	79
-	-	-	-	105	58	77000	61900	37040	P. Tøttrup	80
56	70	7	384	2207	1217	839300	521300	226760	Stamhuset Fusingø ¹⁾	81
-	-	-	-	102 ³ / ₄	57	75700	60700	30200	»	82
14	»	»	1 ¹ / ₂	154	85	78000	60000	28850	Knud Thomsen	83
30	»	»	2	233	129	121000	101000	50685	B. Andresen	84
2	2 ¹ / ₂	»	49 ¹ / ₂	181	100	127300	97250	47920	A. Breinholt	85
30	5	10	»	840	463	620000	460000	290985	O. Bek	86
-	-	-	-	223	123	118000	77350	65000	K. Bach	87
»	2	»	2	200	110	85000	64800	31466	P. E. Offersen	88
»	3	»	»	237	131	147000	117300	70000	Dahl	89
-	-	-	-	282	156	90000	67650	37600	F. Frederiksen	90
-	60	»	1	221	122	77000	62400	25000	P. Jensen	91
-	-	-	-	974 ¹ / ₃	538	235000	223870	121810	J. Laursen	92
10	5	25	12	242	133	90000	66150	46700	»	93
-	-	-	-	345 ¹ / ₄	190	100000	62000	»	Grevskabet Frijsenborg ..	94
-	-	-	-	134	74	86000	75200	23990	J. P. Ravn	95
-	-	-	-	485	268	235000	180000	132228	Grevskabet Frijsenborg	96
-	-	-	-	141	78	50000	25000	»	»	97
-	-	-	-	143	79	89000	64350	36130	Præsteeembedet	98
-	-	-	-	975	538	463000	347750	106700	Grevskabet Frijsenborg ..	99
-	-	-	-	599 ¹ / ₂	331	180000	150000	»	»	100
29	4	23	»	1414 ¹ / ₂	780	797400	498000	415527	Stamhuset Bidstrup ²⁾ ...	101
»	74	»	»	154	85	75000	75000	»	Grevskabet Frijsenborg ..	102
-	-	-	-	179	99	80600	71600	15157	»	103
-	-	-	-	251	138	70000	45000	»	»	104
»	30	10	»	666	367	400000	239300	310680	»	105
/2	4	»	4 ¹ / ₂	140	77	75000	46100	65459	»	106
-	-	-	-	434	239	173000	-	»	»	107
-	-	-	-	185	102	65000	-	»	»	108
-	-	-	-	200	110	92000	70200	39943	A. Mogensen	109
-	-	-	-	434	239	86300	77800	16072	Grevskabet Frijsenborg ..	110

: Land, Skovarealet 1140 Tdr. Land. Besidder: Lehnsgrevinde L. A. Scheel-Plessen. ²⁾ Stamhuset Bidstrup, her-
 alet 920 Tdr. Land. Besidder: Premierlieutenant G. F. Honnens de Lichtenberg.

Løbe-Nr.	Skyldkreds og Kommune	Sogn	Ejendommens Navn eller Matr.-Nr.	Hart-korn Tdr.	Areal	
					Ager	Eng og vedvarende Græsningssj
Lysgaard-Hids Herreders :						
111	Svovstrup	Svovstrup	Grauballegaard	11 ³ / ₄	200	»
112	»	»	Allingegaard	11 ¹ / ₂	—	—
113	»	»	Allingskovgaard	19 ¹ / ₄	—	—
114	Højbjerg-Elsborg	Højbjerg	Palstrup	26	300	18
115	Thorning	Thorning	Bøgildgaard	6	155 ¹ / ₂	6 ¹ / ₂
116	Hinge-Vinderslev	Hinge	Frausinggaard	5 ¹ / ₄	137 ¹ / ₂	14
117	»	Vinderslev	Vinderlevgaard	8 ³ / ₄	95	18
118	»	Vindersl.ogHinge	Vinderlevholm	4 ¹ / ₄	144	54
119	Serup-Lemming	Lemming	Lemming Nygaard	2 ¹ / ₄	166	»
120	Gødvad-Balle	Gødvad	Eriksborg	2 ¹ / ₄	145	»
121	»	»	Ø. Kejlstrup	4 ¹ / ₂	330	7
122	»	Balle	V. Kejlstrup	13	525	30
123	Kragelund	Kragelund	„Bolling Sø	0	»	186
124	Funder	Funder	Sejlgård	9 ¹ / ₄	194	17
125	Engesvang	Engesvang	Moselund	2 ³ / ₄	130	

Alfabetisk Register

Navn	Løbe-Nr.	Navn	Løbe-Nr.
Aagaardsholm	10	Bustrup	28
Aalum 3 a mfl.	82	Bøgildgaard	115
Allingegaard	112	Bolling Sø	123
Allingskovgaard	113	Dølbygaard	41
Asmildkloster	55	Eriksborg	120
Astrup	12	Eskjær	13
Aunbjerg	63		
Aunbjerg 3 a mfl.	64	Flarupgaard	76
		Frammerslev 3 a mfl.	35
Baadsgaard	19	Frammerslevgd	34
Baadsgaard	48	Frausinggaard	116
Bidstrup	101	Frederiks Præstegd.	66
Bjerregrav 3 a mfl.	79	Frijsendal	105
Bredholt	93	Fusingø	81
Bruunshaab	56		
Brøndum 3 a mfl.	31	Gamlegaard	42
Brøndum 5 a mfl.	32	Gamstrup 1 a	2
Bundgaard	8	Glæsborg 2 d mfl.	102
Bundgaard	39		

r. Ld.		Andre Arealer		Samlet Areal		Ejendoms-skyld-værdi	Jord-værdi	Byg-nings-assu-rance	Ejer	Løbe-Nr.
kov	Mose	Hede		Tdr. Ld.	Hektar	Kr.	Kr.	Kr.		
»	4	»	7 ³ / ₄	211 ³ / ₄	117	130000	87900	76000	J. Laursen	111
—	—	—	—	445	245	90000	63705	29890	Jespersen	112
—	—	—	—	954 ¹ / ₄	526	350000	231446	146195	Nymann	113
68	10	12	8	616	340	300000	171400	107335	Kampmann	114
1 ¹ / ₂	9	»	9 ¹ / ₂	210	116	160000	83000	154000	Staten	115
8	1 ¹ / ₂	»	2	162	89	90000	60500	39970	V. C. Pape	116
»	3 ¹ / ₂	»	7	123 ¹ / ₂	68	85000	44500	43575	Niels Petersen	117
»	4 ¹ / ₂	»	2	204 ¹ / ₂	113	95000	68300	39982	Ahlefeldt Laurvigen	118
33	1	»	»	200	110	110000	78280	30600	Udstykningsforeningen ..	119
»	»	»	»	5	83	90000	59600	37000	Th. Thomsen	120
15	25	30	21	428	236	145000	99300	63380	J. K. Jørgensen	121
80	4	5	22	666	367	255000	180375	115000	A. Mikkelsen	122
17	»	43	»	246	136	75000	64200	11560	Brødrene Christiani	123
15	»	»	1	227	125	82000	62810	32360	Sølvsten	124
50	440	10	730	403	185000	141500	34903	A/S Moselundgd.s Fabrikk.	125	

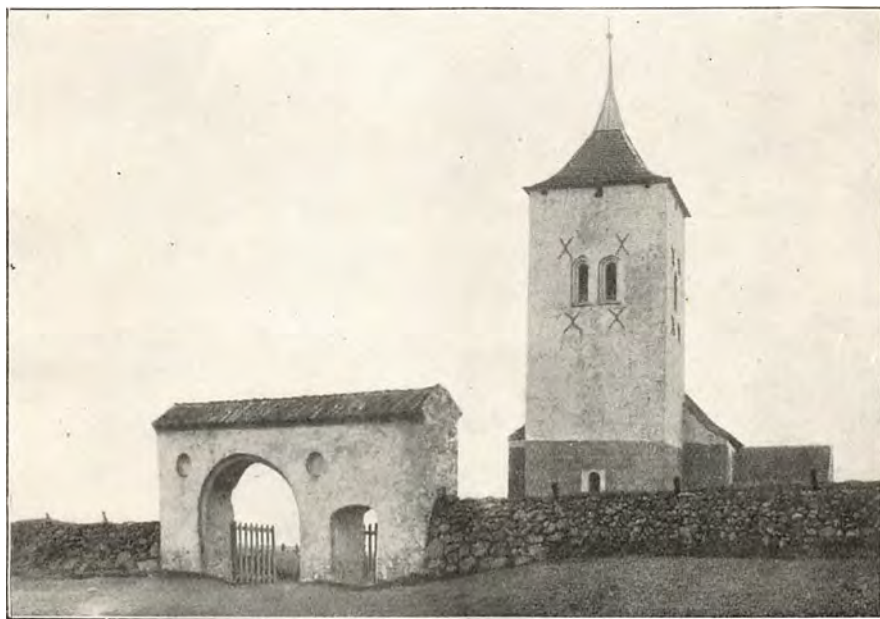
II Fortegnelsen.

Navn	Løbe-Nr.	Navn	Løbe-Nr.
Grauballegaard	111	Kejlstrup V.	122
Grinderslevkloster	15	Kejlstrup Ø.	121
		Kjoldgaard	5
Hald	54	Korsøgaard	72
Haxholm	99	Kraglund	106
Hedegaarden	75	Krarupgaard	40
Hegnet	4		
Hestehave	22	Langaagaard	85
Himmestrup	89	Langaasøgaard	83
Hostrup	24	Langesgaard	14
Hovbjerg 1 a mfl.	98	Lemming Nygaard	119
Hvidbjerg Møllegd.	33	Lerkenfeld	69
Ilsegaard	88	Lerkenfeld Mølle	70
		Lisedal	17
Johannesbjerg	84	Liselund	65
Jungetgaard	7	Lundholm	27
		Lynderupgaard	67
Kaas	23		
Kastrupgaard	71	Marsvinslund	62

Navn	Løbe-Nr.	Navn	Løbe-Nr.
Moselund.....	125	Strandet Hvdgd.....	50
Mønsted 2 a mfl.....	52	Sødal.....	58
Nannerupgaard.....	16	Sølvsten 4 mfl.....	103
Nedermølle 15 a mfl.....	29	Søvang.....	51
Nyholm.....	25	Taarupgaard.....	53
Nørgaard.....	11	Taustrup 4 a mfl.....	43
Nørgaardsminde.....	80	Thorum Præstegaard.....	9
Nørreris.....	68	Tjele Hvdgd.....	74
Ormstrup.....	92	Toftgaard.....	44
Palstrup.....	114	Tulstrupgaard.....	90
Ramsing Ll. 2 mfl.....	37	Tulstrup Sdr.....	91
Ramsinggaard.....	36	Ulstrup.....	86
Randrup.....	59	Vejerslevgaard.....	109
Refsgaard.....	30	Vigstrupgaard.....	60
Resen 11 mfl.....	46	Villumgaard.....	26
Restrup Ll.....	73	Vinderslevgaard.....	117
Rosenfeldt.....	95	Vinderslevholm.....	118
Rybjerggaard.....	3	Vindumovergaard.....	61
Røngegaard.....	87	Vingegaard.....	77
Saustrupgaard.....	38	Viskumgaard.....	78
Sejlggaard.....	124	Vium Mølle.....	1
Skivehus Ny.....	45	Ørslevkloster.....	49
Skovsgaard.....	57	Østergaard.....	6
Spøttrup.....	20	Østergaard.....	18
Spøttrup, Ny.....	21	Østergaard.....	96
Staarupgaard.....	47		

RINGKJØBING AMT

Sal Kirke.
(K. Hude fot.)

Bakkeø.
(C. Jørgensen Herning fot.)

RINGKØBING AMT

INDLEDNING

AF MAG. SCIENT. J. O. BØVING-PETERSEN

Ringkøbing Amt er i Flademaal, men langt fra i Befolkningmængde, Danmarks største, spændende fra Karup Aa til Vesterhavet og fra Nisum og Venø Bredninger til Syd for Ringkøbing Fjord og Skjern Aa, hvor det uden naturlige Grænselinjer glider over i Ribe og Vejle Amter. Kun paa en kort Strækning danner Skjern Aa i sit øvre Løb Skel mellem Ringkøbing og Vejle Amter.

Efter sine topografiske Forhold falder Amtet i tre naturlige Omraader: et stort, oprindeligt Hedeland, et frugtbart Bakkeland langs Limfjorden og et lavt Eng- og Fjordland med sin Klitrække langs Vesterhavet.

I vor Beskrivelse vil vi følge denne Inddeling og altsaa først besøge Hedelandet.

Det oprindelige Hedeland udgør Hovedmassen af Amtet. Hele dettes østlige og indre Omraade, ja endog Partier af dets nordvestlige Del —

Kronheden og Klosterheden Syd for Lemvig — var og er delvis endnu Hede, dog med mindre og større „Oaser“, hvis Areal de senere Aartiers Beplantning og Opdyrkning har forøget med Kæmpeskridt. Men trods nok saa mange Erobring er Ringkøbing Amt dog blandt alle jyske Amter det, hvori Lyngen endnu breder sig over det største Landomraade.

Topografisk tilhører det oprindelige Hedeland to forskellige Landskabstyper, som allerede Dalgas skilte ud fra hinanden: „Fladerne“ og „Bakkeøerne“. Skønt der i det geologiske Afsnit gøres nærmere Rede for disse to Landskabsformers Tilblivelse, er det nødvendigt for Forstaaelsen af deres Ejendommeligheder her ganske kort at betone, at Bakkerne bestaar af mere eller mindre lerblandet Sand, som *ikke* er lagdelt og maa opfattes som Moræneaflejringer fra en ældre Istid, hvorimod Fladerne bestaar af saa godt som rent Sand, der er lagdelt og altsaa bundfældet i Vand. De er Smeltevandsaflejringer fra den sidste, baltiske Istid, da Isranden ikke skød sig længere frem end til en Linje, der i Nord gaar fra Bovbjerg til lidt Sydvest for Viborg, hvor den bøjer mod Syd og fortsætter i denne Retning omtrent midt ned gennem Halvøen. Det Land, der laa Syd og Vest for den baltiske Israndslinje, blev, da Isen smeltede og trak sig tilbage, gennemstrømmet af mægtige „Hvidaaer“ eller Jøkeelve, som medførte uhyre Masser af Grus, Sand og Ler fra de smeltende Gletscheres Moræner. Leret var for findelt og let til at kunne synke til Bunds i det strømmende Vand, men Gruset og store Mængder af Sandet aflejredes allerede her. Medens de højeste Partier af det ældre Moræneland ragede som Øer — de nuværende „Bakkeøer“ — op over Smeltevandsstrømmenes Net af Flodarme, dækkede disse efterhaanden alle lavere liggende Partier med bundfældet Sand, og saaledes opstod de nuværende „Flader“.

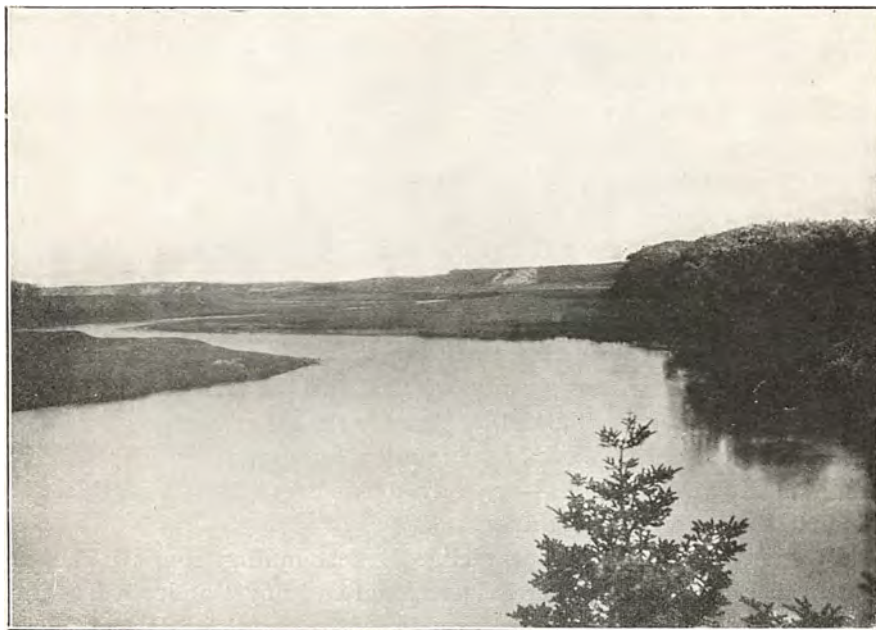
Den geologiske Tilblivelse forklarer ikke blot Hedeegnenes topografiske Forhold men ogsaa den Forskel i „medfødt“, naturlig Frugtbarhed, der gør sig gældende mellem Bakkeøerne og Fladerne — mellem Moræneaflejringerne, hvori Sandet dog er blandet med Ler, enkelte Steder endog i rigelig Mængde, og Smeltevandsaflejringerne, der bestaar af Sand alene. Fladerne maatte derfor — hvor Aaer ikke danner Engdrag i dem — blive „Ørkenen“, medens Bakkeøerne var eller maatte blive de tidligst opdyrkede og beplantede „Oaser“; først senere har Kulturen søgt ogsaa at vinde Terræn ude paa de golde Flader.

— — Hvad der her er kort skitseret, gælder jo ikke alene Ringkøbing Amt, — ogsaa i de tilstødende Dele af dets Naboamter mod Øst og Syd genfinder vi tilsvarende Hedeegne med de to samme Landskabs-

Hede paa Sønderomme-Fladen nær Skovbjærg. Tildels pløjet — Plovfurerne mellem lave Volde af det opløjede, hvide „Blysand“. I Forgrunden Ulvefod.
(Hedeselskabets Samling)

Skjernaen ved Skovbjærg.
(Hedeselskabets Samling)

former. Men det er i Ringkøbing Amt, de er fyldigst repræsenterede. Af Vest- og Midtjyllands betydeligste Flader finder vi her mellem Karup Aa og Storaas Hovedparten af *Karup Fladen*, der mod Nord fortsætter sig langs Karup Aa til Salling og mod Vest, langs Storaasen, sender en Forgrening helt ud til Nissum Fjord og ned mod Ringkøbing Fjord; endvidere Halvdelen af *Paarup-Brandes Fladen*, Syd for Karup Fladen, og — omkring Skjern Aas Strømsystem — den nordlige Del af den store *Sønder-Omme Flade*. Det er ligeledes i Ringkøbing Amt, vi foruden talrige mindre Bakkeøer i Øst og Sydøst finder den anseligste blandt dem alle, *Skovbjerg Bakkeø*, udfyldende hele Amtets centrale Del, omtrent fra Storaasen i Nord og Øst til Skjern Aa i Syd og Ringkøbing i Vest. Paa denne store Bakkeø ligger, nær hinanden, Amtets to højeste Punkter: *Tihøje* (111 m) og *Trehøje* (103 m).

— — Hvad der i al Almindelighed karakteriserer det oprindelige Hedeland, er først og fremmest de vide Udsigter, den aabne, frie Horizont, som enhver, der fra Barnsben er vant til at færdes herovre, stedse savner og længes tilbage til, hvis Skæbnen senere i Livet tvinger ham til at leve i Østjyllands eller Øernes lukkede Skovegne. Vel har de mange smaa og store Hedeplantager efterhaanden indsnævret Udsigterne mere, end Vestjyden altid skøtter om, selv om han indrømmer Plantningens Gavn, men de fleste Steder er der dog endnu saa „vidt til Væggene“ herude, at man faar den velgørende Frihedsfølelse, som kun Havet og det aabne Land giver.

Landet, man ser ud over, er sædvanlig uden store Afvekslinger: fladt eller bølgende, fremherskende Hede eller overvejende Marker med spredte Lyngstrækninger — alt eftersom det er Fladerne eller Bakkeøerne, man i Øjeblikket befinder sig paa. Desuden blaagrøn Bjergfyrris og Gran i snorlige Række og Geled op over Lyngen, blinkende Bække og Aarer i Slangebugtninger gennem saftiggrønt Enggræs eller brunsorte Mosedrag — og spredt over det hele vide Land Menneskenes Boliger, tættere eller fjernere hinanden, eftersom Jorden er frugtbar til. Nogle Steder, som ved selve den oprindelige Hedeegns Hovedstad, *Herning*, er Jordbunden saa rigt lerblandet, at den for længst er opdyrket. I denne Oase ser man i vid Omkreds ingen anden Lyng end den, der vokser i Knud Mose Syd for Byen — og selv denne store Mose er delvis forvandlet til Agerland og Plantage.

Vil man genfinde den oprindelige Hedestemning, som Ringkøbing Amt trods alt endnu besidder i rigere Maal end noget andet jydsk Amt, maa man ud paa Fladerne og frem for alt ud paa den Del af *Karup Fladen*, der strækker sig fra Karup Aa mod Vest gennem *Simmelkjær*,

Grove og Haderup Sogne. Vel har de nyanlagte Gedhus- og Myremalms Plantager udvisket noget af den storladne Ørkenstemning, som tidligere hvilede over denne Hedeflade, men staar man ved den lille, runde Kragso Nord for Plantagen, med Ryggen til denne, og lader Blikket glide i Øst, Nord og Vest, det meste af Horizonten rundt, møder det overalt den samme tungsindige Skønhed, som herskede her i de Tider, da Blicher vandrede over Heden og besøgte „Kæltringballet“ ude ved Sammensted Huse i Simmelkjær Sogn. — Ogsaa paa *Sønder-Omme Fladen* finder vi et uforfalsket Hedelandskab: *Borris Hede* mellem Skjern Aa og Omme Aa. Heldigvis har Staten købt denne prægtige Hedeflade og ladet den fredlyse. En Gang om Aaret afholdes her en kort Tid militære Skydeøvelser, men ellers faar Lyngen Lov at gro, uantastet af Plantører og andre Hedens „Velgørere“.

Det samme kan desværre ikke siges om en tredje, særlig smuk Hedeflade, *Hjelm Hede* oppe ved *Flyndersø*, Sydvest for Skive — en af de ejendommeligste og skønneste Egne i Amtet. Her mødes Hedelandet med det frugtbare Limfjordsland og skaber en Modsætningernes Charmer, som yderligere forhøjes ved den Række dybt liggende Hedesøer, hvis pludselige Blaanen frem danner den herligste, smilende Kontrast til Lyngfladens og de høje Lyngskrænters mørke Alvor. De to anseligste af dem, *Stubbergaard Sø* og *Flyndersø*, er udprægede Langsøer, snart udvidende sig og snart saa stærkt indsnævrede af fremspringende Næs, at de mere ligner Vandløb end Søer. Ja, *Flyndersø* er, omtrent ved sin Midte, endog saa smal, at man kan gaa over den paa et almindeligt simpelt Gangbræt, naar man vil besøge den lille *Mærksø* — en godt skjult Idyl inde i Estvadgaards Plantage langs Vestbredden af *Flyndersø*. Dennes østlige Bred kranses endnu af lyngbevoksede Skrænter, saa høje, at de dækker for Søen, saa man oppe fra *Hjelm Hedes Flade* næppe ser den, før man har den omtrent under sine Fødder. Har man vandret i Timer paa denne mørke Lyngflade, der mod Øst glider over i *Karup Aaens Engdrag*, virker det pludselige Syn af den dybtliggende Søs blaa Spejl forunderlig betagende, og det er derfor med vemodige Følelser, man ser store Arealer af *Hjelm Hede* nylig inddragne til Plantning og ser de mange Rækker Fyr og Gran titte op over Lynghavet. Endnu er de smaa Træpuslinger for dværgagtige til at kunne forandre Fladens Karakter, men naar de gror op og breder sig, vil *Hjelm Hede* have mistet sin særegne Skønhed, og *Flyndersø* vil fra en *Hedesø*, hvis Lige ikke findes i Jylland, blive forvandlet til en af de Skovsøer, vi i *Forvejen* har nok af.

— — I *Sevel* og *Sal* Sogne, Vest for *Hjelm Hede* og kun adskilt der-

fra ved Sørækken og det lille Aaløb, der forbinder denne, begynder, med brat Overgang, det frugtbare *Limfjordsland*, der langs Sydsiden af Venø Bugt strækker sig mod Vest mellem Holstebro og Struer og videre langs Nissum Bredning og Nord om Kronhedes og Klosterhedes store Plantager forbi det af Bakker gemte Lemvig — helt ud til selve Vesterhavet, hvor det ender brat i Bovbjergs stejlt afskaarne Lerklinter.

Det er et gennemgaaende højt Moræneland, hvis Jord er rigelig lerblandet, og hvis Karakter væsentlig er udtrykt i Markernes Frodighed, den tætte Bebyggelses Præg af Velstand og — som en flatterende Indfatning — de to Limfjordsbredningers vidtstrakte Vande, forbundne ved det snævre Oddesund, og mod Syd Hedelandets mørkladne Ramme.

Særlig fra *Ryde Bavnehøj* (90 m), Syd for Vinderup Stationsby, ser man godt den karakteristiske Modsætning mellem det rige, opdyrkede Moræneland langs Limfjorden og Hedelandets fattige Smeltevandsflader indefter mod Storaæn.

— — Større Afveksling end Amtets Limfjordsegne frembyder *Kystlandet langs Vesterhavet*, fra Thyborøn til Nymindegab — en ejendommeligt Blanding af Klitrækker og Lerklinter langs Havet, Søer og store, sølignende, næsten lukkede Fjorde (rettere: Laguner) indenfor smalle Klittanger, og mellem Fjordene og langs dem lavt, frugtbart Eng- og Agerland.

Længst mod Nord, mellem Nissum Bredning og Vesterhavet, skyder den lave *Harboøre Tange* sig ud til Thyborøn Kanal, værnet mod Brændingens og Kyststrømmens Angreb ved Diger og en tæt Række Høfder, der fortsættes ovre paa den anden Side Kanalen, op langs Agger Tangen i Thisted Amt. Selve Nordspidsen af Tangen med Thyborøn „By“ tilhører, som tidligere omtalt, Thisted Amt, men langt den største Del falder indenfor Ringkøbing Amts Grænse. Ingen anden Vestkysttange er saa lav som denne og ingen saa udsat for Havets Gennembrud, ind til Nissum Bredning. Man føler sig her som paa en skrøbelig Dæmning mellem de to store Vande, og naar man ude fra Thyborøn er naaet ind til Harboøre By, har man derfor en tryk Fornemmelse af at have faaet fast Land under Foden — skønt ogsaa her Landet er lavt og fladt, især ind mod Nissum Bredning, hvor de magre Marker bag Klitterne gaar over i side Kær og Strandenge. Tydelig nok er disse Engdrag og den Række Smaasøer, hvormed de fortsætter sig

Bugt ved Flyndersø.
(N. V. Ussing fot.)

Flyndersø.
(K. J. V. Steenstrup fot.)

Parti ved Skjærbæk. Nørre Vium.
(V. Milthers fot.)

Niels Ausum's Brud ved Hjern.
(V. Milthers fot. 1915)

ud til *Ferring Sø*, gammel Havbund, afspærret fra Vesterhavet ved den smalle Klittange, der lukker for *Ferring Sø* og, ligesom *Harboøre Tangen*, er rigelig spækket med *Høfder*.

Syd for dette *Sø-* og *Engdrag* løfter fordums *Kystklinter* sig og viser, at først her er vi komne op paa det oprindelige *Moræneland*. Og her bliver *Havets Rolle* en anden. Medens *Kyststrømmen Nord* herfor i *Tidernes Løb* har aflejret *Grus* og *Sand* og derved har bygget op og dannet nyt *Land*, *Harboørelandet*, som lukkede *Nissum Bredning* inde bag en lang *Tange*, virker den i *Bovbjerglandet* — *Ferring* og *Trans Sogne* — stadig nedbrydende paa *Kysten*, hvilket er saa meget beklageligere, som *Jorderne* her hører til vort *Lands bedste*. Det er jo her, at det nys skildrede, frugtbare *Limfjordsland* skyder sig helt ud til *Vesterhavet*, endende i *Bovbjergs høje*, malerisk forrevne *Lerskrænter*. Ingen golde *Klitter* danner her den sædvanlige *Overgang* mellem *Agerland* og *Vesterhav*, men *Korn-* og *Roemark*, saa bugnende og yppige, som vi kan se dem paa *Øernes rigeste Jord*, strækker sig direkte ud til den lange *Lerklint*, hvorunder *Vesterhavsbredningen* buldrer og syder dybt nede, ædende sig ind i det fede *Lerland* og udhulende det. Og den *Nedbrydning*, *Havet* indleder, fortsættes af *Frosten* og *Vejrsmuldringens* øvrige *Kræfter*, saa de overhængende *Dele* styrter ned og *Værdier* aarlig tabes. — Saaledes har *Landet* herude gennem *Tidernes* bestandig maattet vige for *Havet*; indtil man i de senere *Aar* ved *Høfdeanlæg* er begyndt at tage *Kampen* op mod den graadige *Fjende* og standse eller dog mindske dens *Erobringslyst*. — *Landskabeligt* set er *Bovbjerg* et af *Vestkystens* ejendommeligste *Partier*. Hvad enten man færdes under dets *Fod*, med *Brændingens* hvide *Mure* til den ene *Side* og *Klintens* graa *Lervæg* til den anden, eller man oppe fra dets *Tinde* ser ned paa *Skumsprøjtet* og ud over den mægtige, øde *Havflade*, hvor kun sjælden et *Skib* viser sig ud for den farlige *Kyst*, virker *Sceneriet* saa storladent og tillige saa uhyggeblandet, at man intet andet *Sted* føler *Vesterhavets* *Vælde* og sin egen *Ringhed* saa knugende stærkt som her. Hverken *Hanstholm*, *Bolbjerg* eller *Rubjerg Knude* giver denne *Følelse* saa umiddelbart — blandt andet, fordi *Brændingen* dér som *Regel* er mindre voldsom og paagaende end ved *Bovbjerg*.

Syd for det høje *Bovbjergland* følger et lavt *Fjordland*, hvor *Nissum*, *Stadil* og *Ringkøbing Fjorde* — foruden adskillige *Søer*, der en Gang var *Dele* af *Fjordene* — ligger omgivne af *Marker* og *Engdrag*, som gennemskæres af brede, rørbræmmede *Vandarme* med langsomt rindende *Strøm*: *Storaæns* og *Skjernaas* *Udmundinger* i hen-

Den nordlige Del af Bovbjerg (Moræneler), set mod Nord mod Ferring Sø
og Høfderne foran denne.
(Axel Jessen fot. Febr. 1902)

Klitlandskab ved Søndervig.
(R. H. Stamm fot.)

holdsvis Nissum og Ringkøbing Fjord, samt *Vondaa*, der tæt Vest for Ringkøbing By afvander Stadil „Fjord“ (i Virkeligheden en Indsø) og hele det øvrige Komplex af mindre Søer og udstrakte Engdrag og Rørskove, der ligger Nord for *Holmslands* flade, frugtbare, tæt bebyggede Agerland.

I paafaldende Modsætning til dette Fjordlands næsten hollandske Blanding af saftiggrønne Enge, muldfede Marker og brede, sindige Vandaarer hæver sig ude i Vest Klitlandets graabrune, takkede Sandbjerge, dækkende Størstedelen af de lange, smalle Tanger, der afspærrer Fjordene og Fjordlandet fra Havet — *Bøvling Klit* ud for Nissum Fjord og *Holmsland Klit* langs Ringkøbing Fjord. — Ogsaa disse Tanger er et Resultat af Kyststrømmens Materialeflytning og Aflejring af Sand og Grus ud for de oprindelige Havbugter, der længst vilde være blevne helt lukkede Laguner, hvis ikke Storaasens og Skjernaaens Vandmasser stadig pressede paa og holdt et Udløb aabent. En evig Kamp føres her mellem Aa og Hav, en Kamp, hvori Mennesket maa gribe regulerende ind for at hindre Forstyrrelse i den Ligevægt, der er en Betingelse for et trygt Erhvervsliv saavel paa Fiskeriets som paa Landbrugets Omraade. Særlig Ringkøbing Fjords Afløbsforhold og Klittangens Gennemgravning ved *Hvide Sande* har jo kostet Statskassen store Summer og affødt mange hede Debatter paa Rigsdag og Møder, i Dags- og i Fagpressen — uden endda at være naaet til et endeligt Resultat. Kun saa vidt er man kommen, at der, paa Forslag af Vestkysthavnekommissionen, er bevilget et Beløb til Uddybningsarbejder i Fjorden — „uanset hvorledes Udløbsforholdene ordnes“.

GEOLOGISKE FORHOLD

AF PROFESSOR O. B. BØGGILD

Dette store Amt er i Henseende til ældre Formationer overordentlig ensformet, men paa den anden Side frembyder Kvartærdannelserne meget stor Interesse og giver Anledning til ofte meget storslaaede og ejendommelige Terrænforhold.

Fra Kridtformationen kendes kun faa og spredte Aflejringer, der dog har en Del Betydning i teknisk Henseende. Den almindeligste Bjærgart er *Blegekridtet*, der brydes forskellige Steder og anvendes baade til Kalkbrænding og til Jordforbedring. Hovedforekomsten er *Hjerm*, hvor der har været brudt i mindst 300 Aar og endnu brydes i

Sommeroversvømmelse i Skjernaadalen.
(M. Lundbo fot.)

N. F. Schiøtz-Jensen: Vandingsanlæg i Egnen ved Karup.

stor Udstrækning i delvis underjordiske Brud; nærliggende Forekomster er *Avsum* og *Vejrum*, paa hvilket sidste Sted der ogsaa findes *Skrivekridt*. Lagene er alle disse Steder stærkt hældende, saa at der maa være foregaaet en Del Forstyrrelser i Jordlagene, hvad der ogsaa stemmer godt med den isolerede Beliggenhed af de enkelte Forekomster. Desuden findes Blegeskridt ved *Søndermølle* mellem Sevel og Haderup og ved *Nøvling* Nordvest for Herning, paa hvilket sidstnævnte Sted Brydningen dog forlængst er ophørt.

Tertiærdannelserne i Amtet tilhører udelukkende Miocænformationen, der her er fyldig repræsenteret, baade ved den nedre brunkulførende, og den øvre, marine, Afdeling. *Brunkulformationen* udgøres overvejende af Glimmerler og Glimmersand uden Forsteninger; af Kullag findes i Reglen kun et enkelt eller nogle faa, og Mægtigheden af dem gaar kun i enkelte Tilfælde op imod 1 Meter eller lidt mere. Der er truffet Kul paa forskellige Lokalteter, saaledes f. Eks. i Nærheden af *Lemvig*, ved en Boring paa Torvet i *Holstebro* og ved *Nørre Omme*; men den største Interesse knytter sig til *Troldhede* og forskellige nærliggende Lokalteter samt *Studsgaard* og *Fasterholt*, paa hvilke Steder Kullene for Tiden er Genstand for Brydning. — Ved *Troldhede* har der under Krigen udviklet sig en ret betydelig Brydning; der findes kun eet Lag Kul her af en Mægtighed paa 1—2 Meter, men Kullene er bedre end de fleste andre Steder, af mere lignitagtig Konsistens, og den samlede Mængde, der kan naas uden underjordisk Bjærgværksdrift, er ret betydelig (maaske 1 Mill. Tons). Man har her fundet store Træstammer, der fra Kullaget strakte sig op i det ovenliggende Glimmersand, og som viser, at Kulplanterne har vokset paa Stedet. Kullene ved *Fasterholt* er mere gytjeagtige, hensmuldrende; der findes 5—7 Lag af 0,3—1,5 Meters Mægtighed; den samlede Mængde Kul er næsten den samme som ved *Troldhede*.

Den marine Afdeling af Miocæntiden repræsenteres af *Astarteleret*, en glimmerholdig, graa Lerart, der anvendes en Del til Teglværksbrug. Forekomster indenfor Amtet er *Forsom* ved Tarm, *Alkærsg* ved Skjern og *Skjærum Mølle* ved Vemb; navnlig det sidste Sted indeholder en Del Forsteninger, hvoriblandt navnlig mange af Muslingen *Astarte*.

Diluvialdannelserne i Amtet udgøres dels af Moræneaflejringer, dels af lagdelte Aflejringer. Moræneleret findes i større Mængder kun i det nordlige, i Limfjordsegnene, der i Modsætning til det øvrige er meget frugtbare; i nogenlunde stor Mængde optræder det ogsaa i Omraadet mellem Nissum og Ringkøbing Fjord, men i øvrigt findes det kun i ringe Mængde spredt paa Bakkeøerne. Disse bestaar mest af lagdelt

eller stenet Sand, men er ikke endnu nærmere undersøgt. Den sidstnævnte Bjærgart findes endvidere over hele det store Areal, der udgøres af Hedesletterne. Forsteningsførende Diluvialaflejringer er fundne et Par Steder; ved *Harreskov*, Øst for Kibæk, er der fundet Sømergel af interglacial Alder, indeholdende Rester af forskellige Træsarter, hvoriblandt Gran. Andre muligvis herhenhørende Aflejringer af lignende Art er fundne ved *Herning* og *Rind*. Ved *Kibæk* er der fundet en Mergel med forskellige Skaller, der muligvis kan være interglacial og høre sammen med Cyprinaleret.

Mere Interesse end selve Istidsbjærgarterne har de af den frembragte Terrænforhold og de Vidnesbyrd de giver om den historiske Udvikling af Istidens senere Afsnit. De ældste Dannelser er *Bakkeøerne*, hvis Terræn i det hele ligner det for Landet typiske, bakkede og bølgede, dog gennemgaaende med ret udviskede Overfladeformer. Af Bakkeøerne hører den største af alle, Skovbjærg Bakkeøen mellem Holstebro, Ringkøbing og Herning, med til Amtet, endvidere mindre Øer Øst for Herning og den nordlige Del af den store Bakkeø mellem Skjern og Varde.

Efter at Bakkeøerne var dannede, har Isen trukket sig tilbage og derefter i lang Tid staaet ved en Linie, der forløber fra Syd til Nord midt igennem Jylland indtil Egnen ved Dollerup, Sydvest for Viborg, og derefter gaar mod Vest, til den ved Bovbjerg naar ud i Vesterhavet. Under den lange Tid Isen har staaet her, har dens Smeltevandfloder ført Masser af Sand ud over Terrænet og fyldt dettes lavereliggende Partier, saa at disse nu fremtræder som de saakaldte *Hedesletter*, ganske svagt skraanende Flader, der fra Isranden sænker sig jævnt ned imod Vesterhavet. Naar man staar ude i Terrænet, mærker man ikke denne Skraaning, men man opfatter Fladen som fuldstændig horizontal. Floderne har eroderet ind paa Siderne af Bakkeøerne, hvorved disse ofte bliver begrænsede af ret stejle Skrænter. Af Hedesletter, der hører ind under dette Amt, maa først mærkes den større, østlige Del af *Karup Sletten*, dernæst Sletten Syd for Lemvig og endelig den største Del af *Brande-Paarup Sletten*.

Af *Israndsdannelserne* falder kun de paa den omtalte, Øst-Vest gaaende Strækning indenfor Amtet. Karakteristisk for denne Isrand er, at det nordligere Bakkeland paa flere Steder ligger langt lavere end Hedesletten. Udprægede Randmoræner findes væsentlig i den vestlige Del, langs Nordranden af Klosterhede, Syd for Lemvig.

Bakkelandet Nord for denne Isrand udgøres for en stor Del af det tidligere omtalte, frugtbare Morænelandskab, kun mod Øst, i Egnen Sydvest for Skive, findes overvejende Sand. Byen Lemvig ligger i en

Fjaltring Klinten. Ældre Moræneler hæver sig under
de fluvioglaciale Lag. (N. V. Ussing fot.)

Ved Hvidemose Station. Øverst Opfyldning, derunder
Mor, Blysand og Al. (N. V. Ussing fot.)

Sandpumper i Virksomhed ved Hvide-Sande Kanalen.
(M. Lundbo fot.)

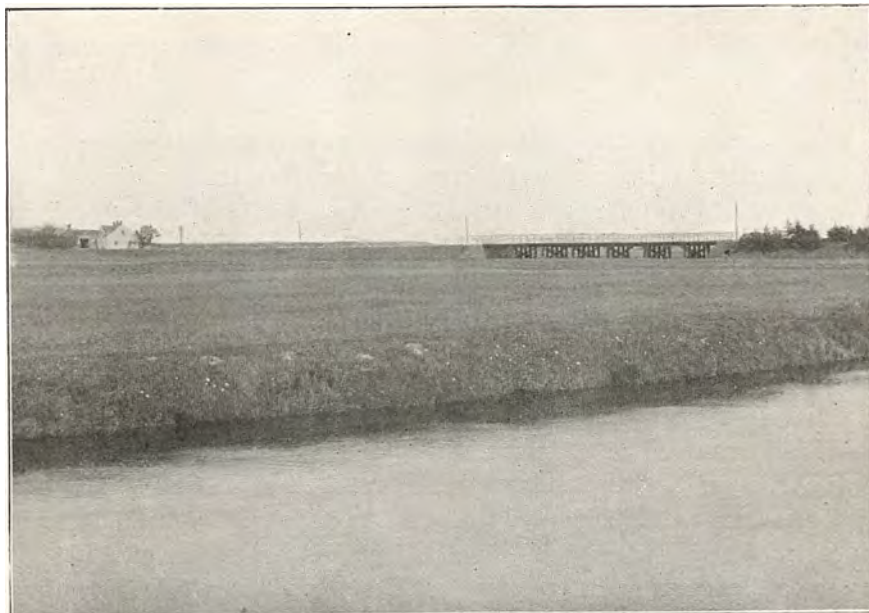
Geologiske Gravninger.
(V. M. fot.)

Dal, der fra Limfjorden strækker sig ned igennem Morænelandskabet og er dannet ved Erosion af en mægtig Flod, der løb under Isen ud til dennes Rand, udenfor hvilken den er løbet ud paa Hedesletten.

Saa længe Isen stod ved den omtalte Rand, maatte alt Vandet fra Karup Hedesletten søge ud igennem Holstebro Aa, men paa et senere Stadium, da Isranden havde trukket sig tilbage til henimod Skive, kunde en Del af Sletten, ligesom nu, finde Afløb gennem Karup Aa, der dog ikke endnu kunde slippe ud i Skive Fjord, men maatte søge ud mod Vest, ved Sønderlem Vig. Paa dette Løb dannede Floden den saakaldte *Hjælmhede*, der frembyder nogle af de ejendommeligste og smukkeste Partier i Landet paa Grund af dens mange Søer og Fordybninger. Disse er frembragt ved, at der er bleven liggende isolerede Ismasser, over hvilke Sandet er aflejret, og som først senere er smeltet bort. Herhen hører bl. a. Flyndersø og Mærksø og en Mængde smaa, kredsrunde Fordybninger i samme Egn, saakaldte Jordfaldshuller.

Blandt *Nutidsdannelserne* indtager *Tørvemoserne* et meget stort Areal, navnlig ude paa Hedefladerne, og er mange Steder Genstand for Udvinding i større Stil, saaledes f. Eks. ved Hvidemose og Knudsmose. *Myremalm* findes ligeledes i større Mængde end i noget andet Amt og anvendes ogsaa en Del. *Aldannelsen* foregaar, som man kan tænke, efter en meget stor Maalestok.

Saltvandsalluviet har kun en ringe Udstrækning i Amtet, eftersom kun den nordlige Del har været sænket under det nuværende Niveau i Stenalderen og endda kun i ringe Grad. Enkelte Steder, navnlig i Ringkøbing Fjord, finder der en ret betydelig Marskdannelse Sted. *Flyvesandsarealet* er forholdsvis ringe til Trods for Amtets lange Kystlinie, og hertil er Grunden væsentlig den, at saa meget af Arealet nær den ydre Vesterhavskyst indtages af Fjorde og Søer. Længst imod Nord har man paa Agger Tange et nogenlunde bredt Klitbælte; men fra Tyborøn Kanal og ned til Ferring er det overordentlig smalt, og herfra til Trans, langs Bovbjergklinten, mangler det endogsaa fuldstændig. Paa Tangen udenfor Nissum Fjord har Kliterrænet igen en overordentlig ringe Bredde, hvorimod det paa en ret kort Strækning Syd for denne Fjord strækker sig ret langt ind i Landet. Men herfra og paa hele den lange Strækning udenfor Stadil og Ringkøbing Fjordene er det igen meget stærkt reduceret. Af *Indlandsklitter* (Indsande) findes der i Amtet en hel Del, frembragte ved, at Vegetationsdækket ikke har været holdbart nok til at binde det underliggende Sand, eller muligvis allerede stammende fra den første Tid efter Isens Tilbagerykning, da Landet laa helt bart. Saadanne findes i større Udstrækning i Egnen in-

Karup Aa ved Hagebro.
(Johs. Helms fot.)

Opgroede i Ringkøbing Fjord. Parti fra Høje Sande (sydlige Ende).
(N. Hartz fot.)

denfor Ulvborg, ligeledes Nord for Vorgod og ved Rind (Hjortbølle Sande). Desværre er de nu alle taget ind til Plantning, hvorved disse særlig ejendommelige og tiltalende Landskaber fuldstændig vil miste deres Særpræg.

Vesterhavskysten i Ringkøbing Amt har mere end nogen af de andre danske Kyststrækninger været Genstand for Havets Angreb; ligefra Agger og ned til Nymindegab kan det paavises, at Havet har gravet sig langsomt men sikkert ind. Den Hastighed, hvormed Kysten rykker tilbage, er naturligvis paa de forskellige Steder meget ulige; ved Bovbjerg er den f. Eks. et Par Meter aarlig, mens den paa Limfjordstangen i det mindste til Tider har været langt stærkere. Her er Tabet dog nogenlunde kompenseret ved, at der er lagt Land til paa Limfjordssiden, saa at Tangen som Helhed er rykket østpaa. Forholdene kompliceres naturligvis i høj Grad ved Tilstedeværelsen af de lange Tanger udenfor Limfjorden, Nissum og Ringkøbing Fjordene, thi disse Tanger er aldrig i Ligevægt. Den overvejende sydgaaende Strøm langs Kysten vil stadig søge at frembringe Vækst af Tangen Nordfra, ved at Udløbet skydes længere og længere mod Syd, men en Gang imellem vil en Stormflod kunne gennembryde Tangen, hvorved Udviklingen maa begynde forfra igen. Mens Tangerne udenfor Nissum og Ringkøbing Fjordene ikke godt nogensinde kan blive helt tillukkede, da der stadig maa være Afløb for de til Fjordene løbende Aaer, er Forholdet et helt andet med *Limfjordstangen*. Den har i historisk Tid snart været aaben og snart lukket, og det sidste Gennembrud fandt Sted i 1825, da *Aggerkanalen* blev dannet, der i 1863 er afløst af *Tyborønkanalen*. Det var Fremkomsten af disse Kanaler, der bevirkede den stærke Tilbagebøjning af Kystlinien paa begge Sider og den deraf følgende kraftige Erosion Sydtaa.

For *Nissum Fjords* Vedkommende erstattede man i 1868—70 det gamle Udløb Nymindegab med et Sluseværk, som man dog opgav i 1885, hvorefter Udløbsforholdene omtrent er som tidligere.

For *Ringkøbing Fjords* Vedkommende ved man, at Udløbet i 1650 laa oppe ved det nuværende Havrvig, og at det derefter har trukket sig længere og længere mod Syd, helt ned til *Nymindegab*, idet Tangen strakte sig et langt Stykke ned udenfor Landet paa Sydsiden af Fjorden. Da Afløbsforholdene derved blev meget besværlige, søgte man i dette Aarhundrede at frembringe et nyt Afløb ved *Hvide Sande*, men dette medførte saa mange Ulemper for Beboerne i Omegnen af Fjorden, at man i den sidste Tid igen har maattet lukket dette Løb og danne et nyt ved *Gødelen*, lidt Nord for Nymindegab.

Foruden ved Regulering af Indløbene har man ogsaa søgt at gribe ind i Naturens Virksomhed paa andre Maader, navnlig ved Anlæg af Høfder og Diger. Hvorvidt man ved disse Foranstaltninger kan opnaa nogen virksom Beskyttelse af Landet, er det næppe endnu muligt at sige noget sikkert om. Det synes nærmest, at man højest kan opnaa at forsinke Havets nedbrydende Virksomhed; til virkelig at standse denne er de menneskelige Kræfter endnu for smaa overfor Vesterhavets vældige Magt.

KLIMA

AF AFDELINGSCHEF MAG. H. HANSEN

Maaned	Middeltemperatur C ^o			Gennemsnitligt Antal Frostdage			Middelnedbør mm			Antal Dage med Nedbør i Herning
	Humlum	Herning	Tarm	Humlum	Herning	Tarm	Humlum	Herning	Tarm	
Januar	0.0	-0.5	-0.1	21	22	22	42	51	46	12
Februar	-0.2	-0.6	-0.1	20	21	20	31	40	37	10
Marts	1.4	1.1	1.6	19	20	19	36	46	41	12
April	5.1	5.1	5.5	7	10	9	34	38	36	11
Maj	9.9	10.1	10.2	1	3	2	41	43	40	11
Juni	13.8	14.2	14.1	0	0	0	38	49	47	9
Juli	15.3	15.5	15.5	0	0	0	62	69	70	13
August	14.8	14.8	15.0	0	0	0	86	89	94	15
September	12.2	11.8	12.2	0	0.5	0.6	69	71	81	14
Oktober	7.8	7.1	7.7	2	5	5	82	78	93	15
November	3.8	3.2	3.7	9	13	11	54	57	62	13
December	1.0	0.3	0.9	18	20	18	51	58	59	14
Aaret	7.1	6.8	7.2	97	115	107	626	689	706	149

Aarets Middeltemperatur er 7.3^o langs Vestkysten, hvorfra den aftager ind i Landet til c. 6.5^o i Egnene syd- og østfor Herning; i Foraars- og Sommermaanederne er Forskellen mellem Middeltemperaturen langs Kysten og i den østlige Del af Amtet kun c. 1/2°, medens den i Efteraars- og Vintermaanederne naar op til c. 1 1/2°. Middeltemperaturen er lavest i Februar og højest i Juli. Frostdagenes Antal varierer fra c. 80 langs Kysten til c. 125 ved Bording. Middeldatum for sidste Frost om Foraaret er langs Vestkysten d. 20. April, i Humlum d. 24. April og

i Egnene øst- og sydfør Herning d. 12. Maj. Middeldatum for første Frost om Efteraaret er i Egnene øst- og sydfør Herning d. 4. Oktober og langs Kysten d. 3. November. Den aarlige Middeldnedbør er for Amtet som Helhed 685 mm; den er mindst, c. 625 mm, i Egnen mellem Holstebro og Struær og størst, c. 725 mm, syd- og sydvestfor Herning. Middeldnedbøren er gennemgaaende størst i August og mindst i Februar og April; i Egnene vestfor Herning er Efteraarets Middeldnedbør større end Sommerens, medens det modsatte er Tilfældet i Amtets østligste Del.

PLANTEVÆKST

AF PROFESSOR, DR. PHIL. C. H. OSTENFELD

Ringkøbing Amt udmærker sig ved sin næsten fuldstændige Mangel paa Naturskov. Virkelig Løvskov af nogenlunde Størrelse findes ikke, blot smaa Skovrester og Egekrat. Derimod er udstrakte Arealer i forrige Aarhundrede blevne beplantede med Naaleskov, saaledes at Amtet omfatter mange og store opvoksende Hedeplantager, hvis Hovedtræarter er Bjergfyr (*Pinus montana*), Hvidgran (*Picea canadensis*) og Rødgran (*Picea abies*).

Egekrattene er Rester af Fortidens Skove. De fleste af dem bestaar af lave, forkrøblede og mangestammede Buske af Eg (baade Sommer-Eg, *Quercus robur*, og Vinter-Eg, *Q. sessiliflora*). Aarsagerne til Egenes Buskform er mange. Der er bl. a. det blæsende Klima — særlig den stærke Vestenvind —, og der er Menneskenes Hugst og Kreaturerens Afgnaven af unge Skud og Beskadigelse af Barken. At Mennesker og Dyr saaledes har deres Part af Skylden, derom kan man overbevise sig flere Steder, hvor man har søgt at hjælpe Skoven frem ved en forstandig Udtynding blandt de mange Stammer og ved Udelukkelse af fritgaaende Kreaturer. Resultatet bliver nemlig, at der vokser en Egeskov op, omend lav og med krogede Stammer.

Egekrattene stod tidligere midt i vidtstrakte Heder, men nu er Størstedelen af disse dels opdyrket, dels omdannet til Plantage. Bunden under Egene er, i Modsætning til Hedens, muldet, og den Skovbundsflora, der findes i Ly af Buskene, vilde sikkert ikke have kunnet klaret sig overfor Hedens Planter, om der havde været Morbund med Aldannelse.

Foruden Eg finder man i Krattene næsten altid nogle Bævre-Aspe (*Populus tremula*) og Tørstetrær (*Frangula*); og Gedeblad eller Vild

Nørre Lyngvig Fyr. Holmsland Klit.
(M. Lundbo fot.)

Klitter ved Søndervig.
(R. H. Stamm fot.)

Kaprifolie (*Lonicera periclymenum*) klatrer gærne rundt i Buskene. Almindelige Skovurter i Krattene er Liljekonval (*Convallaria majalis*), Storkonval (*Polygonatum*), Majblomst (*Majanthemum*), Anemone (*A. nemorosa*), Krat-Fladbælg (*Lathyrus montanus*) og Koføde (*Melampyrum vulgatum*) o. fl. Græsser. Af saadanne Egekrat findes der i Amtet et stort Antal; blandt de større og bedre kendte kan nævnes Dejbjerg Krat mellem Ringkøbing og Skjern og Brejninggaard Krat mellem Ringkøbing og Herning (nær Videbæk).

Mod Nord langs Limfjordskysten findes i Kløfter og Dalgange flere Steder Krat og Smaaskove af noget anden Karakter, hvad der hænger sammen med den frodigere og fugtigere Bund. Undertiden træffer man her ogsaa store velvoksne Krat oppe paa Skrænterne, og da hovedsagelig dannede af høje Havtorn (*Hippophaës*), den sølvgraa tornede Busk. der er saa hyppig i Klitterne.

En enkelt lille Bøgeskov ligger ved Rydhave mellem Holstebro og Skive, ellers er Bøgen (*Fagus*) en stor Sjældenhed i hele Amtet (fra-set plantede Individier). —

Det Plantesamfund, der er, eller rettere i tidligere Tid var, det langt overvejende i Amtet, er Hedens. De brune endeløse *Lyngheder* gav Egnen Karakter. Saavel de store Hedesletter, dannede af Istidens Smeltvandsfloder (Karup-Fladen f. Eks.), som Morænesandets Bakkepartier („Bakkeøerne“) var klædte med Lyng og dens Følgesvende: Melbærris, Visse, Volverlej, Bølget Bunke o. s. v.; men Menneskets Flid og Snille har lidt efter lidt faaet Bugt med Hedens Enehersken; nu er der blot spredte Hedepletter mellem Markerne, medens der tidligere var spredte Smaamarker i Heden. Den Tid vil vel, desværre, ikke være fjern, da man ikke kan finde „en vidtstrakt Hede med mossede Sten“¹⁾, men overalt vil møde dyrkede Jordlodder omkring nøgterne og poesiforladte Husmandshuse eller kedelige fluebefængte Naaetræsplantager. —

Mod Vest i Amtet ligger de to indelukkede Fjorde, Nissum- og Ringkøbing Fjord. De lange smalle Tanger, der adskiller dem fra Nord-søen er sandede og bærer en Række smaa Klitter paa deres Ryg. Ogsaa Amtets hele øvrige Nordsø-Kyst har en Klitbræmme, alene med Undtagelse af Bovbjerg, hvor Højlandet gaar ud til Havet. Klitternes Plantevækst er af samme Karakter som i de nordligere Amter. Det er i første Linje Hjælmen, som det kommer an paa. — I Henseende til Vegetationen maa man regne de saakaldte „Indsande“ (sandede Partier, hvor Vinden har revet Hul i Plantedækket og blæst Sandet sammen i smaa

¹⁾ Den af Staten købte, delvis fredede Borris Hede vil da være et Naturmindesmærke.

Klitter) til Klitformationen; saadanne findes fleste Steder f. Eks. ved Ulfborg.

Indenfor Klitbræmmen findes gjerne et lavt liggende fugtigt Bælte med Hedemoser eller Klitmoser med den for saadanne Moser ejendommelige Plantevækst (se Hjørring Amt, Plantevækst).

Kysten langs Limfjorden (Nissum Bredning og Venø Bugt) er mere afvekslende. Mangesteds gaar de høje Bakker ud til Fjorden; der er blot en smal Forstrand nedenfor. Andre Steder træffes sandede og grusede lave Strande, ofte prydede af den for Limfjordskysterne ejendommelige store gulblomstrede Hornskulpe (*Glaucium*); og atter andetsteds dannes mindre eller større Strandsumpe og Strandenge, saaledes f. Eks. langs Østsiden af Harboøretangen og ved Venøbugt.

Omkring Nissum Fjord, Stadil Fjord og Ringkøbing Fjord findes mægtige Sump- og Engdannelser. Sumpene er Rørsumpe, næsten udelukkende dannede af Bevoksninger af Tagrør (*Phragmites*); dog findes ogsaa Bestande af Kogleaks, saakaldt „Siv“ (*Scirpus lacuster* og, hvor Vandet er brakt, *S. Tabernæmontani* og *S. maritimus*). Engene har mest Marskengs Karakter, idet de gjerne er Harril-Enge, hvis Karakterplante er det mørkegrønne Harrilgræs el. Botnisk Siv (*Juncus Gerardi*), saaledes f. Eks. paa Tipperhalvøen i Ringkøbing Fjord. Hist og her afveksler dette „Græs“ med Fioringræs (*Agrostis alba*), der er lysere i Farvetonen.

Fra Fjordenes Rørsumpe og Marskenge er der en jævn Overgang til de tilsvarende Ferskvands-Plantesamfund. Dette ses meget smukt i Ringkøbing Fjord, hvor den store Skjærnaas Munding er indrammet af „Rør“-Bevoksninger. Her er store Rørsumpe af Tagrør, Høj Sødgræs (*Glyceria aquatica*), Rørgræs (*Baldingera*) o. fl., hvori Vand-Skræppe (*Rumex hydrolapathum*), Langbladet Ranunkel (*R. lingua*), Kalmus (*Acorus*) o. a. høje Urter er indblandede. Engene er snart Græsenge med Fioringræs o. a. Græsser, snart Starengene med forskellige Star-Arter, snart fugtigere Sumpenge (*Carex gracilis* o. a.).

Langs de større og mindre Aaløb, hvorpaa Amtet er saa rigt, træffer man ogsaa saadanne Sumpe og Enge. Sumpene bræmmer Aaløbet, og Engene fylder den Dalgang, hvori Aaen flyder. Dalgangene snor sig imellem Hedens og Agrenes mørke eller mere brogede Farver som smaragdgrønne Baand.

I Fjordenes brakke og Søernes ferske Vande vokser en ret rig Vegetation af Vandaks-Arter (*Potamogeton*), Aakander, Krebseklo (*Stratiotes*) o. a. Planter; og i det rindende Vand findes dels de samme, dels andre Vandplanter, saasom Pilblad (*Sagittaria*), Flod-Billebo (*Oenanthe*

fluviatilis) og Vandranke (*Elisma natans*); de to sidste er vesteuropæiske Arter, som i Danmark blot findes i vestjydske Aaløb.

Hvor Engene mødes med Heden, er deres Vegetation adskilligt forskellig fra den, der karakteriserer Engene nærmere Vandløbet. Dette skyldes hovedsagelig de daarligere Afløbsforhold. Jordbunden er derfor mere sur, og Engene maa snarere kaldes Kær eller Lavmoser. Deres Plantevækst er Halvgræsser, forskellige Urter og Mosser. Andre Kær træffer man i Lavninger i Heden; det kan være Græskar dækkede af Hunde-Hvene (*Agrostis canina*), og det kan være Moskær, dels med Tørvemos (*Sphagnum*), dels med Graamos (*Grimmia*) o. a.

Taget under ét kan man sige, at Plantevæksten i Ringkøbing Amt er karakteriseret af Hede, Hedemose, Enge, Rørsumpe og endelig, mod Havet, af Klitvegetation, medens Skov næsten mangler.

Sjældne Planter i Amtet. I Dejbjerg Lyng findes en lille Plet med Alpe-Melbærris (*Arctostaphylos alpina*), det eneste Sted i Danmark, hvor denne Fjældplante vokser; den er fredet dér, men det er maaske alligevel tvivlsomt, om den kan klare sig i det lange Løb. En anden Fjældplante, Alpe-Naalebæger (*Thesium alpinum*), er en enkelt Gang fundet i et Krat ved Holstebro; heller ikke den kendes ellers her fra Landet. I et andet Krat ved Holstebro findes Lund-Ranunkel (*R. nemorosus*), der i Danmark ellers blot forekommer i Grimstrup Krat i Varde Egnen; det er en Plante, som hører hjemme sydligere. Kvæsurt (*Sanguisorba officinalis*) findes der lidt af ved Hesselvig Enggaard; den vokser hos os ellers kun ved Viborg. De to sjældne Flodplanter er omtalte ovenfor; foruden disse kan nævnes Klit-Star (*Carex trinervis*) fra Holmslands Klit, Sølvbladet Gaasefod (*Atriplex arenarium*) og Tætbladet Vandaks (*Potamogeton densus*), tre andre sjældne vestlige Arter. Endelig er der Grund til at omtale, at Vaar-Kobjælde (*Pulsatilla vernalis*) findes i et større Terræn af Hede og Indsande i Egnen ved Ulfborg. Som rimeligt er, hvor Skoven næsten mangler, findes der faa Skovplanter i Amtet; de faa, der findes, træffes hovedsagelig i Krattene, men den store Mængde typiske Bøgeskovsplanter søger man forgæves efter.

Skovbjærg Plantage ved Skjern Aa med Overrislingsanlæg.
(C. Jørgensen, Herning fot.)

I Gindeskov Krat, syd for Feldborg.
(Johs. Helms fot.)

OLDTIDSMINDESMÆRKER OG OLDTIDSBEBYGGELSE

AF MUSEUMSINSPEKTØR HANS KJÆR

Det meste af Ringkøbing Amt er arkæologisk undersøgt i ny Tid, og Oplysningerne maa med Hensyn til Antal og Fordeling af de over Jordfladen synlige Mindesmærker antages ikke synderlig at kunne suppleres, saaledes at den ældre Bebyggelses Udbredelse derigennem kan følges. Højene tegner her vistnok bedre end i nogen anden Del af Landet, Thy undtaget, Rammerne for et væsentlig fuldstændigt Bebyggelseskort for disse Tidsrum, Sten- og Bronzealderen. Derimod er Oplysningerne om de senere Tidsafsnit endnu ufyldstgørende.

Der er i Amtet optegnet og kortlagt ca. 7400 over Jorden kendelige eller dog endnu paaviselige Mindesmærker. Imidlertid fordeler de sig ingenlunde ligeligt. Rigest er Bølling Herred med 1625, Hammerum med 1400 og Ulvborg 1000. De nordøstlige Herreder fremtræder talmæssigt svagere, Hjerm, Ginding og Skodborg med hver 7—800, Nørre Horne 600, og tyndest Hind og Vandfuld Herreder med kun op mod 300 hver. Ca. 10 %, ialt 714, er fredlyst, et stort Tal, der svarer til, at Bevarings-tilstanden gennemgaaende er bedre end i andre Egne.

Mindesmærker, Boplads fra den ældre Stenalder, Køkkenmødding-tiden, savnes ganske langs Vestkysten, og heller ikke synes disse Kystbopladsers Befolkning i nogen kendelig Udstrækning at være naaede til den vestlige Del af Limfjorden, hvortil Amtet grænser. Hvorledes end Vestkysten i de fjerne Tider har været beskaffen, har den vel i hvert Fald været for barsk, har ikke frembudt nogen af de lune, dækkede Vige, som den ældre Stenalderes Samlere og Jægere foretrak, og som kendes saa godt fra andre Kyster. Først længere i Syd, ved Ribe og ved Sønderjyllands Kyst er der atter Spor at finde. Heller ikke er nogen mere betydelig Boplads fra den yngre Stenalder eller Bronzealderen hidtil kommen for Dagen. Næsten alle 7400 Mindesmærker er Grave.

Der er paavist ca. 40 Stengrave, de megalitiske Mindesmærker fra den østdanske Stenalderes Mennesker. Heraf er omtrent en Fjerdedel Jættestuer, Resten Dysser, dog af disse vistnok ingen Runddysse. Ligeledes synes de yngste Storstensmindesmærker, Hellekisterne, helt at mangle. Derimod er en Del Langdysser endnu kendelige, om end nu i stærkt ramponeret Stand. Denne første Bebyggelse synes efter alt at dømme at være kommen forholdsvis sent til disse Egne og ikke at have vedvaret til Stenalderens Slutning; end ikke Jættestuerne synes benyttede deres Tid ud; Fundene fra dem er kun smaa. Helt enligt og med

særlige Forhold ligger en Jættestue ved Hagebro, nær Skive Aa, sluttende sig til den nordfra kommende Bebyggelse syd for Skive Fjord.

Næsten alle Storstensmindesmærkerne ligger i Bølling Herred, et Par i Hind Herred, Thorsted og Hover Sogne. De ligger meget spredt, fra 1—4 i Sognene Brejning, Dejbjerg, Faster, Hanning, Vium, Sæding og Vorgod, 6 i Lem. En halv Snes Langhøje maa vel regnes sammen med disse, men ændrer ikke Billedet væsenligt. Den yngre Stenalder's første Kolonisation har saaledes efter Mindesmærkerne at dømme haft en meget spredt Karakter. Kun sjældent tegner sig Smaagrupper, der kunde tyde paa en mere samlet Bebyggelse, som ved Brejning og Lem. Ikke meget anderledes ligger Forholdene i Ribe Amt, dels i Vorbasse-Lindknudegnen, dels nord for Varde.

Naar denne Bebyggelse saaledes har været af kortere Varighed og kun har naaet en saa ringe Udbredelse, ligger det næppe i, at Kaarene var for ublide. Egnen blev ikke folketom efter denne gamle Kulturs Ophør. En anden talstærk Befolkning er utvivlsomt kommet ind i Landet sydfra, har bredt sig over Terrænet og har kvalt eller maaske snarere i sig optaget den faatallige ældre Befolkning. Det nye Folk var det, der sædvanlig betegnes efter de jorddækkede Enkeltgrave, hvori den jordfæstede sine Døde, og som ogsaa i sin almindelige Kultur saa stærkt skiller sig fra den gamle Befolknings Skik. Begyndende i den ældste Tid, den ældre Jættestuetid, med Grave nedsænkede indtil 1—1½ m. under Jordfladen og med en lille Jordhøj over, fortsættende med „*Bundgrave*“ i Højde med Marken udenom og med *Overgrave*, hvorved stedse mere Jord tilførtes — indtil 6 Grave er talt over og ved Siden af hinanden i den samme Høj — har den nye Befolkning i Løbet af længere Tid, antagelig flere Aarhundreder, bredt sig over Terrænet. At der har været i hvert Fald nogen fredelig Berøring mellem den gamle og den nye Befolkning, maa vistnok fremgaa af, at i Sydvest de gamle synes at have optaget de nyes Skik (hidtil dog ikke sikkert iagttaget i selve Amtet), medens Jættestuen ved Hagebrogaard, ved Grænsen til Viborg Amt, i sin nederste Del gemte Oldsager af østdansk Type, foroven de nye Folks særligt udformede Sager.

Fra Bærerne af denne „Enkeltgravskultur“, hvis Vej nordefter er omtalt under de nordligere Amter, hidrører i alt Fald i deres ældre Anlæg Hovedparten af Højene. Den gamle Bebyggelse tegner sig paa ejendommelig og fra den nuværende ofte stærkt afvigende Maade. Et bredt Bælte, 5—10 Km., i de lave Egne langs Havet har saaledes næsten ingen Bebyggelse haft. Ligeledes har, længst mod Nordøst, bl. a. Harboøre og det meste af Hover Sogne været øde, og ligeledes har en bred Strækning

syd for Venø Bugt næsten ingen Mindesmærker; paa det sidstnævnte Terræn var Aarsagen snarest den, at Skoven hindrede Udbredelsen. Andetsteds har andre Grunde, især vel uegnet Jordbund været Aarsagen. I de stærkere beboede Egne tegner Højene sig oftest i aaben Gruppering i Landskabet, stundom i mere sluttede Grupper, sjældent dog i saa store Samlinger som den bekendte Gruppe ved St. Døs i Maabjerg Sogn, Hjerm H., eller ved Herup i Dybe-Ramme, Vandfuld H. Sikkert betegner disse Oldtidens Landsbyer, faa i Tal. Mere betegnende er de langstrakte Kæder, der paa én Gang betegner Samfærdselslinien, Vejforbindelsen, og den Bebyggelse, der samlede sig herom. Bekendt er især Vesterhavslinien: Kun paa et eneste Sted, syd for Bovbjerg, gaar Højene til Havet i tæt Kæde, medens der er tomt syd for og nord for; saa tæt er Kæden, at det synes at forudsætte en gammel Vesterhavslanding. I Liniens videre Forløb mod Øst træffes Herupgruppen, en noget mindre nordøst for Ramme Kirke og derfra i flere tætte Linier gennem Lomborg og fortsat bredt gennem den sydlige Halvdel af Skodborg Herred frem til Strueregnen. Særlig smukt tegner Højene i lige Linie den gamle Vejforbindelse ved Savmandsgaard i Fabjerg S. Et andet tæt befolket, langstrakt Strøg gaar fra nordvest mod Holstebroegnen. En smuk Linie gaar fra St. Døs i Maabjerg gennem den sydlige Del af Mejrup til Aalbæk Bro, videre over Borbjerg Hede, nord om Tingedal og Skave. Meget karakteristisk ligger denne Linie paa Grænsenstrøget mellem det høje, meget bakkede, i Oldtiden sikkert vanskeligt tilgængelige Terræn, hvor Højene kun er faa, og de store, flade Heder ned mod Storaa, hvor Højene atter er faa og spredt liggende. Ganske tilsvarende, om end mindre udprægede Forhold kunde vises i de sydligere Egne. De store, nu øde Hedeflader, navnlig Kron- og Klosterheden syd og sydøst for Lemvig synes at have haft en ganske talstærk Bebyggelse. At derimod de vestlige Flader virkelig var i det væsentlige folketomme i den ældre Del af Oldtiden bekræftes af Fundene. Fra Stenaldere kendes saaledes i Nationalmuseets Serier overhovedet ikke Stenaldersfund fra Sogne som Vedersø, Thim, Skjern, Holmsland m. fl., medens allerede Bronzealderen har haft en noget videre Udbredelse. Fra det store Harboøre Sogn kendes overhovedet intet Oldtidsfund. Til paa de stærkere bebyggede Strøg at skille Sten- og Bronzealderens Bebyggelse fra hinanden er der ikke endnu tilstrækkeligt Materiale. Helt falder de ikke sammen, og i det hele har Bronzealderens Folk vistnok haft en noget videre Udbredelse. Meget ofte byggedes nye Høje i den ældre Bronzealder, lidt udenfor de sluttede Stenaldersrækker, og da tit paa Højderne, medens Stenaldere fulgte det jævne Terræn.

**Rækkehøje langs Oldtidsvej ved Savmandsgaard, Fabjerg Sogn.
(N. V. Ussing fot.)**

**Gravhøj, opbygget af Lyngtørv. Lybæk N. Ø. f. Ringkøbing.
(Axel Jessen fot. 1910)**

De i Nationalmuseet bevarede Oldtidsfund fordeler sig saaledes, at henimod Halvdelen tilhører Stenalderen, $\frac{1}{3}$ Bronzealderen, og Resten udgør den faatallige Repræsentation for Jernalderens forskellige Afsnit. Naar henses til de talstærke Enkeltfund af Stensager, er dog i Virkeligheden Bronzealderen stærkt fremtrædende. Stærkere end i Stenalderen tyder Fundene paa en velstillet Befolkning. Smukke Bronzealdersfund er fremkomne rundt om, saaledes fra „Muldbjerg“ i Hover den bedste kendte Mandsdragt. Guldringe er her som i Thisted og Ribe Amter langt talrigere end i Østamterne. Man har, ikke uden Sandsynlighed, sat denne Rigdom i Forbindelse med Ravhandelen. Sikkert har dog her som overalt i Hovedsagen et flittigt Agerbrug været det almindelige Grundlag.

De prægtige, bronzebeslagne Vogne fra Dejbjerg, fra Jernalderens førromerske Periode, kunde lade vente, at Jernalderen og da især den ældre Del, var stærkt fremtrædende. Sikkert bredte Bebyggelsen sig nu til de lavere Strækninger i Vest. Dog er her det almindelige Billede endnu usikkert, Fundene faa og af meget forskellig Værd. I Nord fremtræder den romerske Jernalder nogle Steder i Skodborg Herred, smukkere i Fund fra Vejrum og Villemoesgaard i Hjerm H. En større Bo- og Gravplads er undersøgt nær Brørup ved Bøvling Indfjord, kun 200 m fra Kysten, en anden ved Moesgaard vest for Ulfborg. Oldtidens sidste Hundredeaar er lidet kendte, og Vikingetidssrunestene fattes. At Jernalderen paa det nuværende Grundlag fremtræder saa svagt, kunde svare til, at Ravhandelens Betydning i hvert Fald næppe strakte sig stort ud over Bronzealderens Tid. Men sikkert ligger det meste Stof til bedre Oplysning endnu gemt i den vestjydske Jord.

Ved Søbredden.
(Hedeselskabets Samling)

Ringkøbing Fjords nye Udløb ved Gødelen. Udgravning af Kanalens yderste Del, nærmest Havet.
(Axel Jessen fot. 6. Aug. 1915)

HARSYSSEL

AF DR. PHIL. VILLADS CHRISTENSEN

Det gamle historiske Navn for det nuværende Ringkøbing Amt er begyndt at komme i Brug igen. Et Vidnesbyrd herom er det, at det Tidsskrift, som nu udgives af historisk interesserede Mænd i disse Egne, har faaet Navnet Hardsyssel Aarbog. De to Inddelinger — Syslet og Amtet — dækker dog ikke helt hinanden. Harsyssel endte ved Skjern Aa, og syd for denne laa Varde Syssel. Det nuværende Ringkøbing Amt strækker sig derimod noget syd for Aaen, idet det har faaet Nørre Horne Herred med. Tidligere hørte de tre Horne Herreder, der oprindeligt kun udgjorde et, alle til Varde Syssel.

Harsyssels Indbyggere er Harderne eller Harboerne, og det udbredte Slægtsnavn *Harbo* stammer altsaa herfra. Maaske har ogsaa Kongenavnet *Hardeknud* Tilknytning til Harsyssel; thi Provinsens Navn var oprindeligt Hard eller Harthe Syssel, og Navnet Knud synes særlig at være knyttet til Hardernes Land. Da Navnet Thøger paa samme Maade

hører hjemme i det sydlige Thy, bliver Knud Thøgersen saaledes det typiske Navn for Manden fra de vestlige Limfjordsegne.

Rejser man paa tværs gennem Ringkøbing Amt, fra Vest til Øst, vil man passere tre forskellige, hvert for sig ejendommelige Landskaber.

Yderst ligger det nøgne Kystland, behersket af Havet og Sandet, med flade Vande bag hvide Klitter. Inden for dette kommer det dyrkede Vestjylland, et godt og frugtbart Land, med grønne Marskenge langs brede Vandløb. Men længst mod Øst gaar dette Landskab over i Midtjyllands sorte Hede.

Klitterne i Ringkøbing Amt danner Formationer, som ikke genfindes andensteds paa Vestkysten, idet de for en stor Del ligger som Revler ude i Vandet. Paa den Maade ligger Harboøretangen mellem Håvet og Limfjorden, og længere mod Syd en Klitrække mellem Havet og Ferring Sø. Bøvling Klit lukker for Nissum Fjord og Holmslands Klit for Vester-Stadil Fjord og Ringkøbing Fjord. Disse smalle løse Sandbanker yder kun en usikker Beskyttelse mod Havet. Oversvømmelser og Gennembrud, de saakaldte „Havrendinger“, hører saa at sige til Dagens Orden; og de Udløb gennem Klitterne, som det ferske Vand bestandig danner, vil lige saa regelmæssigt sande til igen.

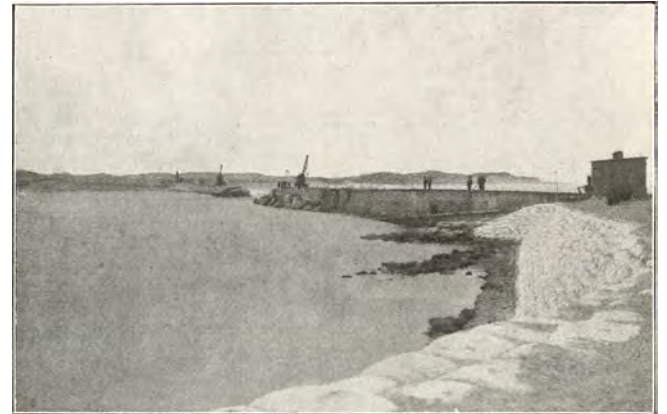
Menneskenes Kamp mod disse vanskelige Naturforhold er først i de sidste Slægtled begyndt, og nogen Udsigt til den endelige Sejr er endnu ikke at øjne.

Ved Forsøgene paa at tørlægge *Nissum Fjord* har den moderne Passion for at udtørre Søer og Fjorde lidt et af sine største Nederlag. Planerne begyndte omkring 1840, da en Mand i Lemvig fik den første Koncession paa Foretagendet. Den blev solgt flere Gange og kom tilsidst til et engelsk Aktieselskab, som endelig i Aarene 1868—70 tog fat paa Arbejdet. Det gamle Udløb blev spærret ved en Dæmning, og et nyt Afløb, Torsminde Kanal, blev gravet. Over Kanalen byggedes af Beton og Granit et vældigt Sluseværk med Porte, der aabnedes udad mod Havet og kunde bortlede indtil 6000 Kubikfod Vand i Sekundet. Derpaa inddæmmedes den sydøstlige Del af Fjorden, c. 2500 Tdr. Land. Store Maskiner pumpede Vandet ud, og det tørlagte Areal blev tilsaaet med Græs. Men Udbyttet blev kummerligt; thi det viste sig, at Fjordbunden væsentlig bestod af Flyvesand. Desuden skete der flere Gange Brud paa Digerne, saa det inddæmmede Areal atter blev sat under Vand, og omsider blev Pumpningen helt standset i 1885. Dermed var Foretagendet opgivet. Det gamle Udløb blev atter aabnet paa Selskabets Bekost-

Dæmninger ved Hvide Sande Kanalen.

Dæmninger ved Hvide Sande Kanalen.

Bygning af Dæmninger ved Hvide Sande.

Udløbet gennem Hvide Sande.

(Axel Jessen, fot. 1914).

ning; de store Kapitaler var gaaet tabt, og den øde Sluse staar nu tilbage som et Monument over det mislykkede Foretagende.

Udtørringen af *Vester-Stadil Fjord* blev begyndt i 1864 og syntes til en Begyndelse at skulle lykkes, da Fjordbunden gav rigt Rørskær. Men ogsaa her blev Dæmningen snart gennembrudt, og Vandet indtog atter sin gamle Plads.

Den store *Ringkøbing Fjord* har man ikke turdet binde an med paa den Maade; men den har ogsaa uden det kunnet skaffe Menneskene nok at bestille.

Ringkøbing Fjord er et saare vanskeligt Vand. Den har stærkt Tiløb, særlig gennem den vandrige Skjern Aa, men den har intet sikkert Afløb. Kun langt mod Syd bugtede en smal Rende sig en Milsvej gennem høje Sandklitter ned til Gammel Nymindegab, hvor Vandet endelig fandt ud til Havet. Intet Under, at man her har prøvet frem og tilbage, bygget Spærredæmninger hist og gravet nye Udløb her og arbejdet med Sandpumper for at finde en rimelig Form for denne Mellemting mellem en Indsø og en Fjord.

Engang har Ringkøbing Fjord dog haft en naturligere Bygning. Før den lange Holmslands Klit blev dannet, var Fjorden en Saltvandsvig af Havet, og endnu i 16. Aarh. siger Henrik Rantzow i sin latinske Beskrivelse af den jydsk Halvø, at Skjernaaen udmunder i Vesterhavet. Paa Kartografen Johannes Mejers Kort fra c. 1650 er Klitrevlen afsat; men Fjorden har dog stadig et bredt Udløb gennem Klitten mod Vest, lige ud for Skjernaaens Munding. Og endnu i 1727 var denne Aabning saa bred, at Havets Tidevand kunde virke igennem den. Thi det hedder i en Fiskeriproces fra den Tid, at „Fjorden er som Havet, den røres og drives af Ebbe og Flød“. — Men denne rimelige Ordning er i Løbet af de sidste 200 Aar bleven fuldstændig forstyrret.

Hvor der i Naturforholdene er indtraadt en Forandring til det værre, plejer vi at kunne give Menneskene Skylden derfor. Det gør vi saaledes i Vestjylland, naar vi taler om Skovenes Forsvinden eller om Sandflugtens Ødelæggelser. Men her ved Ringkøbing Fjord er Menneskene uden Skyld. Det er Naturen selv, der for en Gangs Skyld har indladt sig paa noget urimeligt.

Udløbet, det gamle Nymindegab, begyndte at vandre syd paa.

Medens Klitterne paa Gabets Nordside stadig forlængede sig, maatte Vandet for at skaffe sig Udløb lige saa rask gnaave bort af det faste Land paa Sydsiden. Bevægelsen foregik med kendelig Fart. Da Videnskabernes Selskabs Kort udkom i 1796, var Udløbet naaet ned til Nyminde Kro, der laa, som den ligger endnu, et Stykke syd for den

egentlige Fjord. I 1845 laa Udløbet lige ud for Hovstrup i Lønne Sogn, næsten en Mil syd for Kroen og c. 2 Mil sydligere end paa Johannes Mejers Kort. Denne lange Strækning havde Udløbet tilbagelagt i 200 Aar. Men saa greb Menneskene ind, og der gravedes et nyt nordligere Udløb. Dette begyndte straks at vandre syd paa, og allerede i 1892 havde det naaet det gamle Sted. Saa opgravedes paany det nordlige Udløb, medens det sydlige spærredes ved en Dæmning. Og siden da er Kampen mod det uregerlige Vandløb stadig fortsat — i Reglen ikke med Sejr for Menneskene. Mange Gange er det hændt, at Flyvesandet paa et enkelt Døgn har fyldt hele den Rende, som Sandpumperen „Nymindegab“ havde været flere Dage om at grave. Og Bryderierne med det nye Udløb ved Hvide Sande, der med stor Bekostning blev gravet og atter spærret, er endnu i frisk Minde.

Eftersom Klitten uden for Ringkøbing Fjord vandrede syd paa, fulgte Menneskene med. De ældste Beboelser herude er Hovvig og Søndervig nordligst paa Tangen. I Lensregnskaberne nævnes Lyngvig 1610, Klegod og Aargab 1618, Havrvig 1620. Bjerregaard længst mod Syd nævnes først c. 1790, da Lodsmanden Anders Heide var eneste Beboer her. Men ved Aar 1900, da Distriktslæge Rambusch udgav sine „Studier over Ringkøbing Fjord“, var der 27 Familier paa Bjerregaards Land.

Det har været et besværligt Liv, som den sparsomme Befolkning har ført herude paa den nøgne Sandstrimmel mellem de to Vande. Markbogen af 1683 fortæller os lidt derom: Deres vigtigste Næringsvej er Fiskeriet; men da der ingen Havn findes, maa de med stort Besvær, hver Gang de gaar ud eller ind, bjerge Baaden over Havstokken. Deres Brødkorn maa de købe, Brændsel eller Tørv findes ikke, Jorden er idel Sand, og den overskylles snart af Fjorden, snart af Havet. Distriktslæge Rambusch antager da ogsaa, at disse Kystboere har haft endnu en Indtægtskilde, som Markbogen ikke nævner, nemlig Strandinger. Uden dette synes det umuligt, at de har kunnet leve.

Savn og Farer og bestandig Kamp mod den barske Natur har givet Befolkningen herude sit særegne Præg. Steen Blicher har skildret den i den lille Bog „Vestlig Profil af den cimbriske Halvø“. I skarpe, kraftige Træk tegner han for os de haardføre Klitboere fra Egnene omkring Ringkøbing Fjord, saaledes som han saa dem i 1839:

„Det er et mærkeligt Folkefærd disse Vestkystens Amfibier, der leve i Sandet og af Vandet. De ere i næsten enhver Henseende mer eller mindre ulige deres Nabolandsmænd: Klædedragt, Legemsbygning, Aasyn er kjendelig anderledes; selv Maalet, skjøndt Vestjydsk, har sin

særegne Betoning. En Klitboers Aasyn har — for mig — Noget, ikke *Mørkt*, men *Mørkagtigt*: Noget, ikke *haardt*, men *hærdet*: Noget, ikke *koldt*, men *køligt*: Noget, ikke just *stivt*, men *lidet bevægeligt*. Jeg kunde ligne hans Ansigt med en Ager, som Havgusen har sveden og fortørret. Paa hans, som paa hans Hustrues, Kinder finde vi hverken Roser eller Lillier; endnu mindre finde vi Spor af heftige Lidenskaber: koldt Mod, rolig Hengivenhed, ubøielig Standhaftighed — dette er Præget, hvormed idelig Møje og idelig Fare har stemplet Havgassens mandige Aasyn.“

Den sydlige Del af Ringkøbing Fjord har fra gammel Tid været Hjemstedet for en lokal *Saltproduktion*. Naar Havvandet strømmede ind gennem Gabet og oversvømmede de store flade Sandmarker, som til andre Tider laa tørre, aflejrede det en Del Salt, som dannede en Skorpe hen over Sandet. Ved passende Udludning og Filtrering kunde det rene Salt udvindes af denne Skorpe. Endnu saa sent som i 1870 omtales Salttilvirkningen her, og i mange Aar købte Folkene i Lønne og Sønder Bork aldeles ikke fremmed Salt. Men nu er Produktionen ophørt, da de Steder, hvor Saltet tidligere afsattes, er bleven forvandlede til Enge.

En anden Indtægt, som Fjorden gav, nemlig *Østersfiskeriet*, er ligeledes nu forsvundet. Paa den Tid, da Udløbet endnu laa lige ud til Havet, var Fjordens Vand saa salt, at Østersen kunde leve deri. I mange Aarhundreder førte den en af Mennesker uforstyrret Tilværelse. Stenalderens Folk naaede ikke herud, og ingen Skaldynger findes omkring Fjordens Kyster. Først paa Frederik II.s Tid hører vi Tale om Østersen fra Jyllands Vestkyst, da Kongen ved et Brev af 4. Febr. 1587 sørgede for at sikre sig den til sit eget Bord.

„Eftersom vi komme udi Forfaring, at ud med Vesterøen udi Riberhus Len skulde findes og være fangelige et Slags Fisk, kaldes Østerling, og efterdi vi selv have Lyst og Behag til samme Slags Fisk,“ befaler Kongen Albret Friis, Lensmand paa Riberhus, „paa vore Vegne samme Slags Fisk at skulle lade fange og os tilskikke“. I de følgende Aar leverede Lensmanden 2 eller 4 Tønder Østers aarlig til Kongens Bord. Fangsten var bortforpagtet, og der vaagedes strengt over den kongelige Eneret. Da Landsdommer Jens Lassen til Grubbesholm i Nørre Bork Sogn ved Aar 1700 havde forgrebet sig paa de privilegerede Skaldyr, maatte han betale en uhyre Bøde paa 700—800 Rdlr., hvad der tyder paa, at Østersfangsten dengang har været af betydelig Værdi. Men Fangsten gik tilbage, efterhaanden som Fjordens Vand ved Gabets Vandring blev mere og mere fersk. I 1765 skriver Præsten i Velling.

at der kun fanges nogle ganske faa. Endnu i 1798 var Østersfangsten dog bortforpagtet; men kort derefter var Østersen ganske uddød i Ringkøbing Fjord.

Bønderne i Stavning Sogn har ogsaa i sin Tid drevet *Sælfangst* og Trankogeri. Sælerne gik fra Fjorden op ad Harholms Bæk og kunde fanges paa Mærskengene. Men efter hvad Danske Atlas siger, blev denne Fangst forbudt af de omboende Herskaber, som ansaa den for skadelig for deres Laksefiskeri (!). Laks og Østers var privilegerede Dyr, som ikke alle og enhver havde Lov at fange. Det hedder i den nævnte Proces fra c. 1727, at „der er Forskel paa ædle Fisk (Laks og Østers), som er den suveræne Majestæts regalia minora, og paa ordinære Fisk (Torsk, Sild, Flynder etc.), som det staar enhver frit for at fange“. Men ogsaa de forbudte Laks efterstræbes stærkt af Bønderne, og det hedder i Fiskeriprocessen, at „mange for ulovlig Fiskeri ved Nattetid i Skern Aa er bleven skudt og beskadiget samt faaet Tugt og anden Straffældighed“.

Skjernaen, som fører Vandet til Ringkøbing Fjord, er paa sin Vis lige saa vanskelig at regere som selve Fjorden. I sit nedre Løb, paa en Strækning af $1\frac{1}{2}$ Mil, er den ude af Stand til at føre de Vandmasser, der tilflyder den, og truer derfor altid med Oversvømmelse. Dens Vand maa spærres inde mellem Diger og ledes bort gennem kunstige Kanaler. Aen ligger ikke som de fleste andre Vandløb lavere end de omgivende Enge, men løber derimod paa en Højderyg, som den i Tidens Løb selv har dannet af de Jordmasser, den fører med sig. Selv ved almindelig Sommervandstand ligger Aens Vandspejl c. 2 Fod højere end Engene. Og dens Munding skydes stedse længere ud i Ringkøbing Fjord, saa den nu ligger c. 5000 Fod vestligere end for et Hundrede Aar siden.

„Børen blæser dennem vesten ind for Danmark,“ lyder Omkvædet til en af vore gamle Folkeviser. Den Linie kunde staa som Omkvædet til tusinde Beretninger om Folk, der har fristet samme Skæbne som den engelske Kongesøn, der sejlede ud med sit prægtige Skib, men strandede paa Bovbjerg og blev udplyndret og mishandlet paa den fremmede Kyst:

De var ikke kommet uden lidet fra Land,
da blæste der Vejr af vreden Strand.

Der blæste Vejr af mørken Sky,
de vidste dennem hverken Land eller Ly.

Det var stor Ynk at se derpaa,
det Skib slogs alt i Stykker smaa.

Den Kongens Søn hannem randt Taarer paa Kind:
„Krist bedre, jeg kom for Bovbjerg ind!

Nu er jeg kommen saa ilde at holde,
jeg er kommen i Hr. Eske Frostes Volde.

Men havde jeg kommet i Hr. Bugges Len,
da havde mig røvet hverken Ridder eller Svend.“
Men Børen blæser dennem vesten ind for Danmark.

Der ligger sikkert en historisk Begivenhed til Grund for Visen, og Navnene paa de Personer, som forekommer i den — Eske Frost paa Fjandhus og Niels Bugge paa Vosborg — viser, at den stammer fra Tiden omkring 1350.

To Hundrede Aar senere, i 1548, træffer vi atter en poetisk Skildring af en Stranding paa Jyllands Vestkyst. Men nu er Dansken veget for Latin og Folkevisetonen for det regelbundne klassiske Versefald. Forfatteren er Niels Andersen Svansø, Præst i Varde; og Pastor Severinsen i Tim har for nylig oversat Versene paa dansk:

Æolus hidser det larmende Hav ved Vindenes Brusen,
slipper de mægtige Storme af Fængsel fra Skybjergets Indre,
sender dem ud over Hav; da rejser sig høje de Vover.
Sømanden gribes af Angst, thi det er om Livet at gøre.
Skibene knuses til Vrag ved Søens utrolige Kræfter.
Mændene tumles omkring saa vel som den Ladning, de førte.
Dog af Søerne bæres de ind og kastes paa Stranden.

Bøndernes Flok forsamler sig der i Natten den sorte,
vandrer langs Kysten og gaar omkring paa Sandet det hvide,
gennem søger hvad Bytte det gav; og neptuniske Gaver
fører med Tak de til Hus. De Legemer, Havet har tumlet,
jordes i Land, thi Cimbrenne viser de Fremmede Hensyn.

Ofte de hente fra Strand da bacchiske Gaver fra Kreta,
faar sig nu Vinen fra Rhin saa vel som sød Muskateller.
Glæde saa holder de Gilde dermed i Natten den kolde,
holder med Naboer Drik og tømmer fortrolige Skaaler,
syngende som de har Skik, og som nu de Ord monne falde,
medens de springer omkring med Glæde og løssluppen Latter.

Fraregnet de klassiske Navne paa Stormens, Havets og Vinens Guder er dette sikkert et virkelighedstro Billede fra Jyllands Vestkyst. Det strandede Gods var et kærkomment Bytte, og de skibbrudne havde man vist alt det Hensyn, de kunde forlange, naar man sørgede for at faa deres Legemer begravede. Paa den Tid og længe efter er Begravelsen foretaget ude i selve Klitten, og „Dødemandsbjerg“ er derfor en Stedbetegnelse, der træffes hyppigt paa Vestkysten. I 1811, da 1600 Lig drev i Land fra de store engelske Linieskibe „Defence“ og „St. George“, der strandede Juleaften paa Fjaltring Strand, blev de fleste

af dem begravede i Klitten; og i Vedersø og Nysogns Klitter vises endnu en Række „Dødemandsbjerge“, der stammer fra hin sørgelige Julenat.

Fjaltring og Ferring, Bovbjerg og Harbøre! Faa Navne er som disse fyldte med al Strandingens Gru. Men netop fra dem kom ogsaa Hjælpen omsider, ud fra denne barske Kyst blev den første frelsende Haand rakt mod den skibbrudne Mand, der kæmpede i Brændingen.

I disse Egne er det jydsk *Redningsvæsens* Hjemsted; her fødtes Ideen til det, og her ligger nu Stationerne tæt ved hinanden: Aggerkanal, Tyborøn, Flyvholm, Tuskjær. Redningsvæsenet i sin nuværende Form kan føres tilbage til Aar 1848, og skal man nævne en enkelt Begivenhed, som har givet Stødet til dets Organisation, bliver det Strandingen af det engelske Barkskib „Vertumnus“ paa Harbøre Strand Natten mellem 12. og 13. April 1847. Skibet stod paa den yderste Revle, Søerne brød over det med voldsom Kraft, og alle Kystboernes Forsøg paa at naa ud til det ved Hjælp af en almindelig Fiskerbaad var frugtesløse. Tidlig om Morgenen kom Kammerraad *Claudi*, som beboede en Gaard i Nærheden af Ulykkesstedet, ned til Stranden og satte sig i Spidsen for Redningsarbejdet. Gang paa Gang gik han ud med Baaden, og omsider lykkedes det ham ved Hjælp af et lille Dræg at faa kastet en smækker Line ombord i Vragets Rejsning. Med denne Line blev nu en sværere Trosse halet ud til Skibet og gjort fast til Masten, og ved Hjælp af denne reddedes de 4 Mand af Skibets Besætning, som endnu havde Kraft nok til at gribe det frelsende Tov, medens 9 andre druknede. Men Forløbet af en Stranding som denne var vel skikket til at fremkalde Overbevisningen om, at hvad det navnlig kom an paa var at finde et Middel til uden for lang Tidsspilde at faa en Trosse ført ud fra Land til det strandede Skib.

Et Par Maaneder efter denne Stranding bevilgede Regeringen 5000 Rdlr. til Undersøgelse og Anskaffelse af Apparater til Skibbrudnes Redning, og det blev overdraget Kammerraad *Claudi* at rejse til England for at gøre sig bekendt med det derværende Redningsvæsen. Han hjembragte to Raketapparater, som blev opstillede ved Flyvholm og Tuskjær; og da Forsøgene med dem faldt heldigt ud, bevilgedes paa Finanslovene i 1850 og 1851 ialt 25.000 Rdlr. til yderligere Anskaffelser. *Claudi* blev nu ansat som den første Bestyrer af Redningsvæsenet i Jylland. Raketapparater købtes i England, og synkefri Baade byggedes paa Orlogsværftet i København. Ved Udgangen af 1851 var Skagen, Kandestederne, Løkken og Sønder Lyngvig foruden de to første Stationer ved Flyvholm og Tuskjær forsynede med Baade og Raketapparater, og nye Stationer oprettedes nu stadigt i de følgende

Aar. Ved Lov af 26. Marts 1852 blev Redningsvæsenet for hele Landet endelig ordnet, og Bekendtgørelse herom med Beskrivelse af Raket-apparaternes Benyttelse blev affattet paa dansk, tysk, fransk, engelsk og hollandsk og gennem de danske Gesandtskaber og Konsulater i Udlandet bragt til saa vidt muligt alle søfarendes Kundskab. — Af en i 1890 udkommen Oversigt over Strandinger i Aarene 1851 til 1889 ses, at der i dette Tidsrum strandede ialt 2,354 Skibe paa Jyllands Kyst. Ombord paa disse Skibe befandt sig 18,567 Mennesker, og af disse reddedes 17,574. Disses Frelse havde samtidig kostet 11 af Redningsmændene deres Liv. Men trods det farefulde Arbejde betragter Kystens Befolkning det som en Ære at være ansat ved Redningsvæsenet.

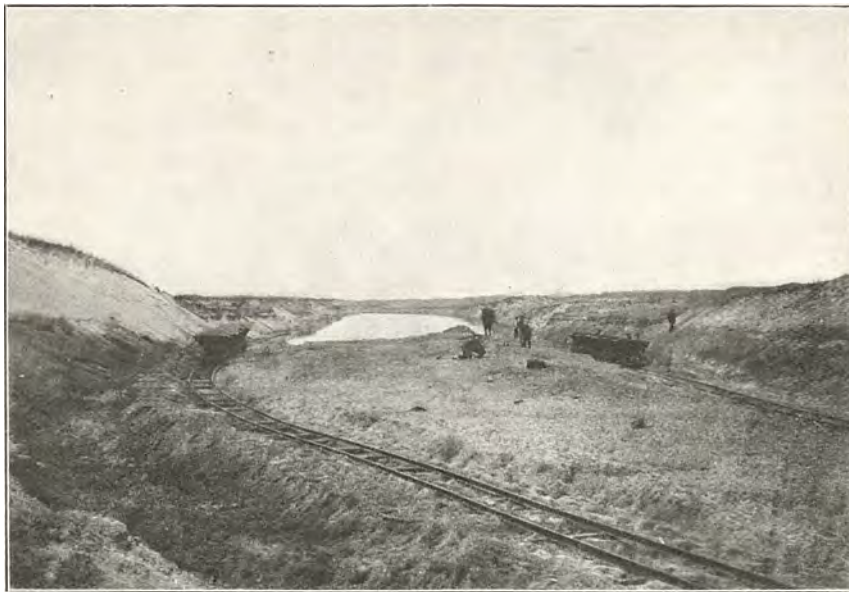
Claudi beklædte Stillingen som Bestyrer til 1869. Da han tog sin Afsked, blev Konsul Anthon Andersen i Lemvig hans Efterfølger og forestod Redningsvæsenet i 40 Aar.

Havets Vælde og Naturens Ensomhed har her som paa andre af-sides Steder fostret Folk med den mærkelige Evne, som kaldes *Synskhed*. Om en af dem har Lærer J. Gr. Pinholt fortalt i Hardsyssels Aarvog. Det er Havfisker Kristen Mollerup fra Trans Sogn ved Bovbjerg, der døde 1879.

Han skildres som en indesluttet og faamælt Mand, der nærmest gjorde Indtryk af at være ked af den Evne, han havde fremfor andre, og derfor ikke nær meddelte alt det, han forudsaa. Kun hvor han mente, at en Meddelelse om det, der forestod, kunde have Betydning, talte han om det til andre. Han havde saaledes for Skik at gaa ind til Strandfogden og meddele, at nu vilde han snart faa fremmede. Man vidste, at han dermed sigtede til, at en Stranding snart vilde indtræffe, og paa disse Ord begyndte Strandfogdens Kone at gøre sit Hus rede til at modtage de skibbrudne, og hun blev heller aldrig skuffet. Saa stor var Tilliden til ham, at hans Fæller, paa Trods af al deres Viden og Erfaring, bøjede sig for ham, naar det gjaldt. Den 13. Sept. 1869 var to af Sognets Baadelav bleven overraskede af en Storm paa Havet. De søgte skyndsomt mod Land, og den forreste Baad, i hvilken Kristen Mollerup befandt sig selv sjette, styrede ind mod deres sædvanlige Landingsplads, hvor Brændingen ogsaa den Dag var betydelig jævnere og roligere end til nogen af Siderne. Da raabte Kristen: „Nej, der vil vi ikke ind, ihvad vi saa siden skal lide.“

En af de andre Fiskere i Baaden fortæller derom videre:

„Vi andre syntes efter Havets Oprør, det vilde være den visse Død at lande anden Steds, men han blev ved sit. Det var sandelig et slemt Øjeblik. Dog, vi fem bøjede os for den ene — det er vist aldrig hændet

Ringkøbing Fjords nye Udløb ved Gødelen. Udgravning af Kanalens yderste Del, nærmest Havet.
(Axel Jessen fot. 6. Aug. 1915)

Ringkøbing Fjords nylig aabnede Udløb ved Gødelen.
(Axel Jessen fot. 20. Sept. 1915)

før ude paa Havet —, men det kneb ogsaa for vor Forstand. Vi gav os alle Gud i Vold, og — som ved et Mirakel slap vi igennem, ja blev kastet helt op paa Stranden.“ Kort efter naaede den anden Baad ind til Revlen. Den søgte naturligvis lige ind mod Landingsstedet, hvor Havet var bedst; men den kændrede, og tre Mennesker druknede. Fortælleren sluttede med dette saare menneskelige Udbrud: „Aldrig glemmer jeg, hvor gal jeg var paa Kristen det Minut, vi red paa Revlen.“

Længere inde, bag Klitter og Hav, har Landet fra gammel Tid været dyrket og beboet. Vestjylland har skænket vort Nationalmuseum et Par af dets kostbareste Skatte, nemlig de to Vogne fra Oldtiden, der i 1881 og 1883 fandtes i Dejbjerg Mose. Den ene af Vognene har kunnet sammensættes næsten helt, og den viser ved sit elegante Arbejde, sin rige Udsmykning og de anbragte hellige Tegn, at den har været bestemt til Brug ved højtidelige Optog og formodentlig til religiøs Tjeneste. Navnet Dejbjerg skal betyde „de dødes indviede Plads“; og dette Navn i Forbindelse med de hellige Vogne kunde saaledes tyde paa, at her engang har været en Hovedplads for den hedenske Gudsyndelse. Vognene stammer fra Tiden omkring Kristi Fødsel.

Senere byggedes de kristne Kirker i Harsyssel, tildels vel paa de Tomter, hvor de hedenske Offersteder havde haft deres Plads. Ved flere af Kirkerne, saaledes Ølstrup, Rindum og Timring, finder man hedenske Gravhøje inde paa selve Kirkegaardene, og i Hanning Kirke sidder en Runesten, hvorpaa Torshammeren er afbildet. For en enkelt af Syslets Kirker, Gjellerup i Hammerum Herred, er Opførelsesaaret kendt. Paa en Sten over den nu tilmurede Dør paa Kirkens Sydside staar indhugget paa Latin: Aar 1140 efter Herrens Byrd er denne Bygning her grundlagt til Guds Ære.

Harsyssel var rigt nok til, at der ogsaa her kunde bygges Herre- og Jomfruklostre. Prins Buris Henriksen grundlagde 1163 Benediktinerklostret Tvis ved Storaæn som „en alsomtryggeste Havns Tilflugt til alle dennem, som ud af denne Verdens stormfulde, skibbrudfyldte Bølger til samme Kloster trætte henflyendes vorder“. Prins Buris lagde store Jordejendomme i Holstebroegnen, omfattende fire Birker, til den fromme Stiftelse; og ved Klosters Ophævelse paa Reformations-tiden var det overordentlig rigt. Af Nonneklostre fandtes to, Gudumkloster og Stubberkloster. De synes begge fortrinsvis at have søgt deres Medlemmer blandt Adelsstanden. Stubberkloster med sine „syv Gange syv Herligheder“ laa i skønne Naturomgivelser og i afsides Stilhed paa

en Landtunge i Stubbergaards Sø. Af dets Bygninger staar endnu en hvælvet Krypt tilbage. Kreaturerne bruger den til at søge Ophold i, naar det regner.

Ved gamle Klostre finder man ofte i vore Dage de Planter vildtvoksende, som Munke og Nonner i Middelalderen har indført fra fremmede Lande og dyrket i deres Haver til Pryd eller Lægedom. Ved Ørslevkloster og Dueholms Kloster vokser saaledes fra den Tid af den store Tordenskræppe, der i gamle Dage var et meget yndet Lægemedel. Omkring Ruinerne af Stubberkloster har Cand. J. Lind fundet Bulmeurt, Skarntyde og Cypres-Vortemælk, tre karakteristiske Lægeplanter, som ikke findes andensteds i vid Omegn, og hvis Tilstedeværelse paa dette afsides Sted ikke kan forklares paa anden Maade, end at de stammer fra Klosterets Tid. Om Skarntyde, der tidligere dyrkedes som Lægeplante, skriver en Forfatter fra Reformationstiden, Henrik Smith i Malmø: „Den er Munkenes og Nonnernes Urt; naar de bruge den, kunne de leve kyskelige.“ Det er et Pust fra Middelalderens Askese, der slaar os i Møde, naar vi mellem Stubberklostrets Ruiner finder Efterkommerne af de Planter, som Nonnerne har dyrket i Klostrets Have.

Side om Side med Kirkens fromme Stiftelser byggede Adelen sine Borge. Forfatteren Arent Berntsen, der i sin Ungdom tjente Aksel Jul til Volstrup i Hjerm Sogn, er opfyldt af Beundring over Harsyssels prægtige Herresæder, „blandt hvilke en Del' formedelst herlig Bygning og stor tilliggende Ejendom og Herlighed for fyrstelige Huse er at anse og agte, nemlig Vosborg, Volstrup, Stubbergaard, Kvistrup, Vølbjerg, Pallesbjerg, Tvis Kloster, Estvadgaard, Langtind, Vaskjærgaard og andre“, foruden de kongelige Slotte Lundenæs og Bøvling samt Gudumkloster. Og Arent Berntsen har endda ingenlunde faaet dem alle med, han kunde have nævnet Rydhave og Timgaard. Andre Borge var paa hans Tid allerede forsvundne, saaledes det gamle Fjandhus i Sønder Nissum Sogn, af hvilket der nu næppe er noget Spor tilbage, og Blæsbjerg i Mejrup Sogn, der er blevet til en Bondegaard.

Et ejendommeligt Monument, som vi ikke skulde vente at træffe i Vestjylland, er bleven bevaret paa en af Gaardene herovre. Det er Mor Sigbrits Gravsten, der tidligere fandtes paa Timgaard. Den har dog aldrig ligget over hendes Grav. Hun har selv ladet den hugge i levende Live; men da Kongen maatte rømme Landet i 1523, fulgte hun med og døde langt borte fra Danmark. Ligstenen, som var ladet tilbage i hendes Gaard i København, er da faldet i Hænderne paa en af hendes hadskeste Avindsmænd blandt Adelen, Knud Pedersen Gyldenstjerne til Tim, og

han har, for at tilfredsstille sin raa Hævnlyst, ikke skyet den Besværighed at føre den 4 Alen høje og $2\frac{1}{4}$ Alen brede Stenplade over til sit Herresæde i Vestjylland. Den blev indmuret ved Indgangen i Porten paa Timgaard, og hans Hofkarle havde Ordre til, at de „skulde spytte derpaa, ja gøre det som værre er, hver Gang de ginge der forbi“. De sønderslaaede Rester af den smukke Ligsten findes nu paa Nationalmuseet; men Stenens nederste Ende er ødelagt af de raa Besudlinger, som den har været Genstand for paa Timgaard.

Den mest bekendte af alle Harsyssels Godsejere er vel nok den borgerlig fødte *Christen Linde* fra Holstebro. Sognet har beskæftiget sig meget med hans mærkelige Livsbane. Det hedder sig, at han i sin Ungdom vandrede om i Vesteregnen som Bissekræmmer, og paa en af disse Vandringer saa han i en Gaard en massiv Metaldøbefont, der var kommen i Land som Strandingsgods og nu brugtes til Svinetrug. Hans kyndige Blik saa straks, at Truget var af Guld, og for en Ubedydelighed købte han det af Ejermanden. Saaledes har Almuen villet forklare det Særsyn, at han snart var en af Landets rigeste Mænd. Han blev Godskøber i stor Stil og ejede tilsidst 12 vestjydske Herregaarde, nemlig Handbjerg Hovgaard, Volstrup, Kærgaardsholm, Pallesbjerg, Bækmark, Møltrup, Tiphede, Stenumgaard, Øgelstrup, Ulvsund, Krogsdal og Lindtorp. Hans Jordejendom var større end noget Grevskabs, ialt over 3400 Tdr. Hartkorn. I 1681 fik han adelige Privilegier for sine Sædegaarde, og i 1704 blev han selv optaget i Adelstanden. To Aar efter døde han, 80 Aar gammel. Han efterlod sig 6 Sønner, som alle blev store Godsejere; men alle hans Rigdomme er igen forlængst gaaet ud af Slægtens Besiddelse.

„Danske Atlas“ ved ikke noksom at berømme Harsyssels Land og Folk. „Her falder overalt de anselige og stærke Heste, store Stude og ypperlige Malkekøer, store Svin og særdeles gode Faar. Selv Folkeslaget i denne Egn synes at have noget Fortrin for andre og roses som føre, stærke og anselige Folk, i Levemaade tarvelige, i Ægteskab frugtbare, i Omgang redelige, i Fare uforfærdede, til Arbejd ufortrødne, i Handling stræbsomme og paapassende, gode Agermænd, gode Fiskere og til Købmandsskab genegne“. De lægger temmelig Vind paa Biavl, hedder det i Atlasset; og at denne Virksomhed er af gammel Dato der i Egnen kan ses af, at efter Kong Valdemars Jordebog 1231 skulde af Gods i Hjerm Herred svares 40 Maal Honning aarlig.

Men fortsætter vi nu Rejsen mod Øst, møder os paany et Landskab af en helt anden Karakter. Frugtbarheden hører op, Lyngen breder sig,

Herrederne Hammerum og Ginding rummer nogle af de ødeste Egne i vort Land.

Hvad der blev sagt om Alheden under Viborg Amt, gælder ogsaa her. Fortidsskovene er bleven ødelagte, og i 1505 maa Kong Hans for bestandig fritage Kronens Bønder i Ginding Herred for at yde de Skovsvin, som de fra Arilds Tid plejede at udgive. Jernudsmeltningen har ogsaa her haft sin Skyld deri. Efter en Jordebog fra 1498 skulde Bønderne i Ginding Herred aarlig levere 100 Jernkloder, og endnu i 1599 leveredes paa Bremerholm 187 Kloder Jern fra Simmelkær i Haderup Sogn. Men da var antagelig ogsaa det sidste Træ paa Heden brændt, og Jernproduktionen hørte op.

I disse vidtstrakte Hedesogne — hvor der paa Reformationstiden tales om Ridepræster som andensteds om Løbedegne — er Uldbindingens og Natmandsfolkets Hjemsted.

Hvor gammel *Uldbindingen* er i Hammerum Herred kan ikke oplyses. Men allerede i en Afhandling fra 1759 kaldes den for ældgammel. Forfatteren til denne Afhandling er Grev Ludvig Moltke, der havde studeret Virksomheden paa Stedet under et Ophold hos Krigsraad Hielmcrone paa Herningsholm. Han fortæller, at det første, Forældrene lærer deres Børn, er at binde, i Reglen naar de er 5 Aar gamle, undertiden før. Alle har bestandig Hosepinden og Garnet i Lommen hos sig; de binder altid, saa snart de har Hænderne fri, ja er tilbøjelige til at forsømme deres Avling for Bindepindens Skyld. Ulden til denne store Virksomhed købtes paa Markederne i Holstebro og Tinnet (Jelling Sogn) eller indførtes fra Fyen; og de færdige Produkter opkøbtes af Hosekræmmere og forsendtes i Læssevis til København, hvorfra en Del gik videre til Norge, Sverrig, Pommern og Polen.

„Bindestuerne“ kendtes allerede dengang. I Tusmørket om Vintren samledes unge og gamle byvis for at binde. De mødte Kl. 6 og skiltes Kl. 12. Til hver udmaaltes der 120 Favne Garn, som skulde kunne bindes i 6 Timer, 20 Favne i Timen. De regnede Tiden derefter. Kl. 7 hed 20 Favne Aften og saaledes videre indtil Kl. 12.

„Naar de om Aftenen samles i deres Binde-Stuer, som sker for at spare Lys og ved Snak at fordrive Tiden, forholde de dem ganske skikkelige, uden nogen Slags Drik at bruge; men Munden giver de Frihed at digte de usandfærdigste Ting, de kan optænke. Findes der da nogle enfoldige iblandt dem, faar den Stakkel nok at fortælle, naar den kommer hjem, hvor over man undertiden kan faa ret latterlige Legender at høre, som siden derefter kan komme til at roullere imellem den gemene Mand“.

Som man ser var Rammen og Indholdet til „Æ Bindstow“ allerede dengang fuldt færdige. De ventede kun paa Steen Blicher.

Uldbinderiet i Hammerum Herred kunde paa den Tid, efter Opgivelsen i Danske Atlas, indbringe 10—16,000 Rdlr. aarlig. Men kun en ringe Del af Fortjenesten kom de flittige Bindere selv til Gode, — de var alle i Lommen paa nogle faa rige Hosekræmmere. I Halds Beskrivelse af Ringkøbing Amt 1833 hedder det, at hele Herredets Velstand er at finde hos 4—5 Hosekræmmere. Disse havde bemægtiget sig hele Uldhandelen og beherskede derigennem Produktionen og Afsætningen. „Thi uagtet man kalder Hosekræmmerne de Fattiges Pinere og Udsugere, og uagtet den Fattige selv kan beregne, at han aabenbart snydes, saa er han dog nødt til at henvende sig til disse, fordi ingen Anden har Uld at sælge paa Landet“. Intet Under derfor, at saa mange af Hovedstadens store Hosekræmmere stammede fra Ringkøbing Amt. Som bekendt var Søren Kierkegaards Fader Mikael Pedersen Kierkegaard en Hosekræmmer fra Sædding Sogn. En anden københavnsk Hosekræmmer Jens Albæk var født i Gjellerup Sogn og skænkede i 1708 et Krucifiks til sit Fødesogns Kirke.

Til Forbedring af de jyske Uldbindingsartikler anlagdes i 1837 Fabrikken Classonsborg i Skarrild Sogn. Varerne behandledes her ved Valkning, Presning o. s. v. for at opnaa bedre Kvalitet og højere Pris. Men omkring 1850 ophørte denne Forbindelse med Hjemmeindustrien, og Classonsborg blev en almindelig Klædefabrik.

Endnu paa den Tid, da Evald Tang Kristensen indsamlede sine Jyske Folkeminder i Hammerum Herred, var Uldspinderiet i fuldt Flor. Bindehosen skulde fremdeles føde Familien, og Børnene opnaaede tidligt stor Færdighed i Brugen af Strikkepindene. I Gaardene samledes man stadig til Bindestuer, strikkede omkap og forkortede Tiden med Fortælling og Sang. Og inde i de fattige Husmandsstuer, hvor man ikke regnedes i Gaardmændenes Lag, eller hvor der var mange Børn, som man ikke kunde forlade om Aftenen, sad hele Familien og bandt, saa mange de kunde, for det meste i Mørke. Og for at de smaa ikke skulde blive søvnige, sang Moderen den ene gamle Vise for dem efter den anden, ja, satte dem Lektier for deri, som de maatte synge igen, og paa den Maade blev Viserne indpræntede saa fast og urokkeligt i Hukommelsen, at de aldrig glemtes. — E. T. Kristensen har da ogsaa gjort en rig Høst af gamle Sange og Melodier ved sine Vandringer gennem Hammerum Herred.

En anden vestjydsk Hjemmeindustri skal her nævnes, nemlig den Tilvirkning af *Hornskeer*, som et Aarhundrede igennem dreves i Nes

Karup — Herning.
 1. Straffefanger i Arbejde. 2. Gjethuset. 3. Karup Kirke. 4—6. Fra Museet
 i Herning (med „Bindestue“).
 (D. B. fot.)

Sogn ved Nissum Fjord. En Mand fra Sognet ved Navn Knud Høj var som Marinesoldat bleven fanget af Englænderne i Krigen 1807—14. Under sit Fangenskab lærte han Kunsten at lave Hornskeer, og efter sin Hjemkomst fortsatte han denne Virksomhed med saa godt Resultat, at Eksemplet snart blev fulgt af det hele Sogn.

Raastoffet — Oksehornene — købtes rundt omkring, men indførtes navnlig fra Hamborg, hvor de betaltes med fra 30 til 80 Kr. pr. Hundrede efter Størrelsen. Arbejdet var lønnende — en Skemager tjente over Hundrede pCt. paa sit Arbejde —, og den Del af det, som bestod i Afpudsning, kunde med Lethed besørges af gamle Folk og Børn. Afsætning var der nok af; langt op i forrige Aarhundrede kunde der sælges flere Skeer, end det var muligt at fremstille.

Men omkring ved Aar 1880 begyndte Virksomheden at sygne hen. De billige Tinskeer kom i Brug, og det blev stedse mere vanskeligt at forskaffe sig gode Oksehorn, da Industrien havde fundet en anden Anvendelse for dem ved Fabrikation af Gummi. Nu, skriver J. Gr. Pinholt i 1912, er der kun to ældre Mænd i Sognet, som driver det gammeldags Haandværk; og naar de falder fra, faar de ingen Afløser.

Det jydsk *Natmandsfolk* var en Blandingsrace af Rakkere, Tater og tyske Rotvælskere og kan gennem disse Aner føre sin Tilværelse her i Landet tilbage til omtrent 1500. Ordet *Rakker* træffes første Gang paa dansk i en Forordning af Kristian II fra 1522 og brugtes om de Personer, der gik Bøddelen til Haande og ellers paatog sig alle uærlige Forretninger: at slæbe Aadsler til Rakkerhulen, rense Retirader, efterhaanden ogsaa at feje Skorstene, kastrere Heste og flaa selvdøde Kreaturer. Det var en ganske indbringende Levevej; thi Almuen betalte hellere, hvad Rakkerne forlangte, end de selv laante Haand til slige Arbejder. *Taterne*, et omvandrende Zigeunerfolk, dukkede op i Danmark ligeledes ved Aar 1500. De drog om i ret store Flokke, levede af Tiggeri, Tyveri og Spaadomskunst og blev snart en saadan Plage for Befolkningen, at Regeringen begyndte en skaanselsløs Forfølgelse imod dem. I 1554 blev de gjort fredløse. Det forbødes alle og enhver at huse dem, og hvem der fik fat paa en Tater havde Lov at slaa ham ihjel og beholde hans Gods. Kampen imod dem fortsattes gennem flere Aarhundreder, uden at det lykkedes Regeringen at faa dem udryddede. Men efterhaanden blandede de sig med Rakkerne, deres Særpræg gik derved tabt, og Taterne blev til Natmænd. Paa samme Maade gik det med *Rotvælskerne*, de mere uskadelige Landstrygere, der ernærede sig som Glarmestre, Kedelflikkere eller Kvaksalvere.

Hedeafbrønding.
(C. Jørgensen, Herning fot.)

Tatere.
(Ældre fot.)

Efterhaanden som disse forskellige Pariafolk smeltede sammen, bredte Rakkernes Uærlighed sig til dem alle. Jyllands Heder blev deres fornemste Tilholdssted, hvor de i Aarhundreder strejfede om, snart familievis, snart i større Flokke. De talte deres eget Tyvesprog, Rotvælsk eller Kæltringlatin, over hvilket Rektor N. V. Dorph har udgivet en Ordbog, og betegnede sig selv som „rejsende“ eller Prævelikvanter (de smukttalende). De var skyede og frygtede af Befolkningen, som dog paa Grund af de herskende Fordomme ikke helt kunde undvære dem, men gerne ønskede Besøg af dem en Gang imellem for at faa visse Arbejder udførte. De havde deres særlige Rakkerstol i Kirken og deres Rakkerglas i Kroen; thi alt, hvad de kom i Berøring med, blev urent. En Pige, som tjente i Store Oldager, var bleven Kæreste med en ung Mand af Natmandsfolket, og dette Forhold blev just opdaget, en Gang hun sad og spiste Middagsmad med Folkene. Da skar Husbonden straks det Stykke ud af Borddugen, hvorpaa Pigens Tallerken stod, og hun var dermed gjort uærlig. — I visse Sogne havde man en fast ansat Rakker til at udføre alt det uærlige Arbejde, og et saadant Rakkerembede kunde ofte være mere indbringende end Degneembedet. Først omkring 1830 begyndte Rakkernes Indtægter at svinde, da det omsider var gaaet op for Befolkningen, at der ikke var noget uærligt ved at feje en Skorsten eller flaa en Kalv.

Paa Stænderforsamlingen i Viborg 1834 drøftedes Spørgsmaalet om Samfundets Stilling over for Natmandsfolket, og Aaret efter foranstaltedes en Razzia efter dem i Viborg og Ringkøbing Amter. Alene til Holstebro og Skive indbragtes henved 100 Personer, og disse søgte man nu at skaffe lovmæssigt Erhverv ved at give dem Næringsbevilling som Glarmestre, Gørtlere m. m. samt anvise dem faste Boliger. Snart opstod nu Kolonier af Natmandsfolk, de fleste i Estvad og Rønbjerg Sogne, andre i Kvemberg i Dejbjerg Sogn og paa Mørup Mark i Rind Sogn. Deres gamle Haandteringer og deres omflakkende Levevis bevarede de dog endnu længe. Ogsaa deres Navne adskilte dem fra den øvrige Befolkning, og i Salling kunde man f. Eks. sige, naar man saa en Rakker: „Der kommer en Abraham eller en Diderik“.

Men i anden Halvdel af forrige Aarhundrede begyndte Øvrigheden at gaa energisk frem imod dem. Lovovertrædelser havde jo de fleste af dem paa deres Samvittighed, og Viborg Tugthus blev derfor et fast Opholdssted for de sidste Skud af Natmandsfolket. I 1863 blev der nedsat en særlig Kommission til at tage sig af dem, og snart var alle Vestjyllands Fængsler fyldte med Natmænd. Branddirektør Falbe Hansen, der i sin Ungdom var Herredsfuldmægtig i Lemvig og Holstebro,

fortæller (i Hardsyssels Aarbog 1910) om, hvorledes Øvrigheden behandlede dem:

„I Skive indrettedes paa Raadstuen særlige Arrester, og der var navnlig to, som kaldtes Tivoli og Alhambra, der omtaltes som en Slags Torturkamre. I det hele var man dengang ikke saa bange for at anvende lidt mild Tortur med Lænker, Spændetrøje, lidt hemmelig Klø i Arresterne, smal Kost o. s. v. Alle var dengang enige om, at sligt var uundgaaeligt, og der maatte sikkert ogsaa skarp Lud til over for disse Umennesker. Selv kan jeg ikke sige mig fri for at være gaaet lidt over Stregen, og navnlig anvendte jeg jævnlig Pryglestraf for de mindste Overtrædelser af Arrestreglementet, naar jeg — som hyppigt skete — var konstitueret under Principalens Fraværelse“.

Kommissionen sendte de fleste af Rakkerne nogle Aar i Tugthuset; nogle af dem døde derinde, andre blev efter Løsladelsen skikkede til Amerika.

Et andet Øjenvidne til deres Behandling i disse Aar og deres deraf følgende Udryddelse, Lærer Kristensen i Mundbjerg i Sevel Sogn, udtaler sig noget mere forsonligt om dem.

Der fandtes ved Aar 1870, skriver han, endnu over 100 af dette Folk i Estvad—Rønbjerg Kommune. Da de omboende Sogne paa den Tid ikke længer vilde taale deres Tiggeri, maatte de to Sogne beholde dem selv, og der blev da indrettet en Fattiggaard i Estvad, som hurtig blev befolket af dem. De kunde imidlertid ikke leve under denne Tvang, en Del af dem døde, andre undveg, og ved Aar 1895 var der kun 45 af dem tilbage, som boede dels paa Fattiggaarden, dels i 3 saakaldte Rakkerhuse i Estvad By. Lærer Kristensen skriver paa den Tid om dem: „Dette Folk har endnu for største Delen sit gamle Grundpræg, de løse Sæder og den sangvinsk-flegmatiske Karakter. Uredelighed og Upaalidelighed er et gennemgaaende Træk hos dem. En vis Stolthed have de alle, de haabe paa Fremtiden og lægge Planer; for Poesi og Sang synes de at have nogen medfødt Interesse, og de holde af hverandre mere end af andre Mennesker. De have en noget fremmed Type, smaa mørke Øjne, de ere næsten alle lyshaarede, enkelte med rødt Haar, og Skuldrene ere for det meste nedtrykte. Der er endnu i Befolkningen Ringagt for dem, saa jeg, som kender Forholdene nogenlunde godt i Estvad Sogn, ved kun faa Tilfælde, da en af dette Folk er bleven gift uden for Standen.“

Nu er Natmandsfolkets Saga ude. Deres Sprog er glemt, og kun nogle enkelte Efterkommere af dem findes endnu i Estvad og Rønbjerg Sogne.

VOLDSTEDER OG HERREGAARDE *)

AF MAG. ART. CHR. AXEL JENSEN

Amtet rummer den anseligste af de fra Overgangen mellem Oldtid og Middelalder stammende *Langvolde*, det oprindeligt henimod to Kilometer lange Rammedige i Ramme S., Vandfuld H. (sml. I, S. 283), hvoraf et mindre Stykke er fredlyst. Sydligst i samme Sogn er der paa Volder Mark et andet, men langt uanseligere Dige, og lignende Anlæg er det stærkt ødelagte og udviskede Vindeldige i Vejrum og Asp Sogne og „Fandensdiget“ eller Trældiget i Ikast Sogn. Til samme Gruppe af Fortidsminder maa desuden henregnes en c. 600 m lang Vold ved Barde i Vorgod S. (Bølling H.), der løber i omtrent lige Linje fra N. til S. og afgrænser Vinkelen mellem Abild og Vorgod Aar inden deres Sammenløb.

Middelalderlige *Voldsteder* forekommer kun ret sparsomt. Af runde Borghøje kendes næppe mere end to, Røverstuen i Gudum S. (Skodborg H.) og Svenstrup i Sal S. (Ginding H.), der som Hovedgaard pantsattes til Ribe Bispestol 1378 og en halv Snes Aar senere skænkedes til Domkapitlet. Uregelmæssigt er det fredlyste Trælborg i Gudum S. Større er Tallet paa firkantede Voldsteder, som Store Hessel i Bovbjerg S., det bedre bevarede Bærsholm i Estvad S. og det ret anselige Vinderup Voldsted i Sal S., der nævnes 1274, men allerede i 16. Aarh. var sunket ned til Bondegaard. Paa Kokholm i Resen S. (nævnt c. 1400, men paa Christian 4's Tid beboet af Bønder) er der i de sidste Aar fundet og undersøgt nedrammede Pæle, som har støttet de forsvundne Bygninger. Det største og anseligste middelalderlige Voldsted er ubetinget Lundesnæs (Skjern S. Bølling H.), som maaske er grundlagt af Holstenerne paa Niels Ebbesens Tid, men som i det mindste fra Dronning Margretes Tid var i kongelig Eje, og som kom i Forfald i 17. Aarh. og afhændedes til private 1661. Borgen laa i de side Enge mellem Skjern og Omme Aa og bestaar af en rektangulær Hovedbanke, omgivet af Grave, samt en større, men lav og uregelmæssig Forborg; fra Stedet har man hentet mange Sten til de moderne Skjerna-Broer.

Foruden de nævnte Voldsteder findes der imidlertid adskillige Levninger af de Gaarde, som først er nedrevne i senere Tider. Vesteregns Luft har aldrig været særlig gunstig for Adelen, og navnlig Slutningen af det 18de Aarh. var en haard Tid for Amtets Storgodser. Den ene Bygning efter den anden faldt som Offer for Datidens Gaardslagteri, og

*) For Billedstoffet se iøvrigt under Sognebeskrivelserne.

Rammedige.

Det bedst bevarede Stykke, set fra Syd. Volden til venstre, Graven i Midten.
(Efter Fot.)

hvad man end kan sige til Fordel for denne Bevægelse, saa er det givet, at den har kostet os adskillig mærkelig Herregaardsarkitektur. Gyldenstjernernes gamle Hovedgaard *Tiim* (Tiim S., Hind H.) blev nedbrudt c. 1800, saa at man nu kun ser Gravene og en stor Bindingsværkslade, medens Stumperne af Sigbrits Ligsten, som hendes Fjende Knud Gyldenstjerne synes at have bragt til sin Gaard efter hendes og Kristiern 2's Fald, nu opbevares i Nationalmuseet. Omtrent paa samme Tid nedrev man ogsaa *Landting* (Ejsing S., Sinding H.), der i 16.—17. Aarh. ejedes af Slægten Rosenkrantz, *Voldbjerg* (Hee S., Hind H.), der tilhørte Fasti-Skrammerne, indtil Slægten uddøde paa Christian 4.s Tid, og derefter Rigsraaderne Niels og Otto Krag, *Søgaard* paa Holmsland (Ny S., Hind H.) og *Holmgaard* (Lem S., Bølling H.), hvis Tomter alle er kendelige. I denne Række kan bl. a. ogsaa nævnes *Vennergaard* (Velling S., Hind H.) og *Estvadgaard* (Estvad S., Ginding H.), hvor den af I. S. Bentzon i Beg. af 18. Aarh. byggede Hovedbygning (1754—1804 Klosterstiftelse) blev nedrevet. Ved *Nørre Holmgaard* (Møborg S., Skodborg H.) er der Spor af en middelalderlig Gaard, liggende ude i Enge, og af Grave om en nedrevet Bygning fra 1589. At ogsaa de af Klostre opstaaede Herregaarde er helt ombyggede, er nævnt i Afsnittet om Amtets Kirker.

Efter saa mange Nedbrydninger kan der selvfølgelig ikke være lev-

Parti af Rammedige.
(Skitse af D. B.)

net mange Herregaardsbygninger, og flere af de bevarede Gaarde er kun utilstrækkeligt kendte. Det gælder saaledes *Rybjerg* (Velling S., Hind H.) der skal være opført af Iver Juel til Astrup 1553, men dog næppe har bevaret Bygninger fra saa gammel Tid, og det gælder selv et Par af Amtets anseligste og smukkeste Herregaarde, hvis Mure er dækkede af tykke Hvidtekalkslag. Paa *Nørre-Vosborg* (Ulvborg S. og H.), som i 14. Aarh. tilhørte Hr. Niels Bugge, vises der endnu en middelalderligt Voldsted i Hestehaven tæt ved den nuværende Hovedbygning. Man ved, at den gamle Borg ved Aaens „Os“ (Munding) i 16. Aarh. var udsat for Vandflodsødelæggelser, og dens Flytning staar muligvis i Sammenhæng hermed. Bygningens ældste Del, Østfløjen, dens Trappegavle og med dens Buefrise mellem de to Etager er sikkert bygget af Preben Gyldenstjerne († 1616), en Søn af den katolske Biskop Knud G. De tre andre Fløje er yngre, og et Udsigtstaarn over Taget er rejst 1868 af Etatsraad Tang, men det firlængede Anlæg maa dog være gammelt, idet Gaarden omgives med Volde og Grave af lignende Karakter som Spøttrup. *Rydhave* (Ryde S., Ginding H.), der i 14. Aarh. tilhørte Slægten Eberstein, ejedes i 16. Aarh. af Rosenkrantz, og fra denne Tid stammer den firfløjede Hovedbygningens ældste og anseligste Del, der har et spirprydet, ottekantet Taarn samt Trappegavle enten med gotiserende Blændinger eller vandrette, renæssanceagtige Baand.

Arkitektonisk meget interessant er *Brejninggaard* (Br. S., Bølling H.), som i den katolske Tid tilhørte Ribe Bispestol og efter Reformationen

Parti af Rammedige.
(Skitse af D. B.)

kom i Langernes Eje. Hovedbygningen, der omgives af Grave, har bestaaet af fire sammenbyggede Fløje og et Vindeltrappetaarn i Gaarden, men de to Fløje er nu forsvundne, og Interessen samler sig udelukkende om den grundmurede Østfløj. Dennes nedre Stokværk er glat og bart, trods de store Kampestenskvadre i Sökkelen og trods Porten; øvre Stokværk er derimod sirligt smykket med et dekorativt Galleri af Terrakotta, med Brystværn, Pilastre og Gesims i usædvanligt fine Højrenæssanceformer. De paa Brændtlerspladerne stadigt gentagne Vaaben henviser til Hans Lange (Ejer 1564—1609) og hans Hustru Johanne Skram; Terrakottaerne, der er stærkt paavirkede af italienske Forbilleder, er rimeligvis brændte i Statius van Dürens Værksted i Lübeck.

Rysensten (Bøvling S., Skodborg H.), der ligeledes tilhørte Bispestolen og siden var Sæde for Kongens Lensmand, hed oprindeligt Bøvling og fik først sit nuværende Navn, da den hollandske Officer Henrik Ruse, Frederik 3's betroede Ingeniør, havde faaet Gaarden i Betaling af Kronen og derefter oprettet Baroniet Rysensten, som bestod fra 1672 til 1797. Hovedbygningen synes at ligge paa sin gamle Borgbanke, men af selve Borgen, der led stærkt under Krigene i 17. Aarh., staar endnu den hvidkalkede Vestlænge, der dog ikke er ældre end 1630'erne og tilmed er meget ombygget. Endnu stærkere omdannet er *Herningsholm* ved Herning, der oprettedes som Herregaard 1579 under Navnet Qualsholm af den indvandrede Tysker Josva v. Qualen. Selv om der i Hovedfløjen er Murværk fra hans Tid, er Bygningen ganske præget af en Om-

bygning i 18. Aarh., foretaget af Marcus Hjelmcrone c. 1760. De gamle Grave og Volde er forlængst sløjfede, og endogsaa Haven, som afløste dem, er sammen med Udbygningerne næsten raseret ved Gaardens „Slagtning“ i de seneste Aar.

Af Arkitektur fra 18. Aarh. kan nævnes *Ausumgaard* (Vejrum S. Hjerm H.), en middelalderlig Hovedgaard, hvis Frihed, saaledes som det skete med flere af Amtets mindre Gaarde, blev opsagt 1690, men som efter 1709 kompletteredes af Præsten Jens Jermin og fra 1777 har været Stamhus i hans Slægt. Den lave, trelængede, stilfuldt rolige Hovedbygning hidrører fra omtr. samme Tid som Stamhusets Opretelse, og i Slutn. af 18. Aarh. byggedes der ogsaa paa andre Gaarde (Handbjerg Hovgaard 1775, Møltrup 1777, Udstrup 1784).

KIRKER

AF MAG. ART. CHR. AXEL JENSEN

Mellem Amtets talrige Granitkirker har *Gjellerup* (Hammerum H.) særlig Interesse som den eneste romanske Landsbykirke herhjemme, der selv meddeler os Aaret for dens Opførelse. Paa begge dens korsprydede Døroverliggere er der Indskrifter; over Norddøren læses et latinsk Vers: „Enhver skyldig, der gaar ind i denne Bygning, afkaster sin Brøde, og hvad han rettelig stræber efter, det hører den gode Gud og skænker ham,“ og over den tilmurede Syddør staar: „Aar 1140 efter Herrens Menneskebyrd er her dette Hus grundlagt til Guds Ære.“ Bygningen er anselig; den har fra første Færd haft Taarn, som dog er bleven ombygget i den yngre Middelalder, dens ret store Vinduer er paa Nordsiden bevaret i oprindelig Stand, og dens Murværk er omhyggeligt muret. Der er Grund til at antage, at den hører til de ældste jyske Kvaderkirker, men udover Aarstallet byder den dog hverken mer eller mindre end saa mange andre af Egnens Kirker.

En af de rigeste er *Hee*, den gamle Fjerdings- eller Herredskirke i Hind H., som særlig udmærker sig ved sit store Taarn, der maaske er nogle Aartier yngre end Kor og Skib, men ganske dominerer disse Bygningsdele. Baade Taarnets Helhed og Detaljer leder Tanken hen paa Ribe Domkirke. Dets Underbygning, der er lige saa bredt som Skibet, smykkes af store Blendarkader og har i Vest en Søjleportal med Løvetympanon; i den hvælvede Forhal staar fire Piller, som støtter den smal-

Altartavle i Vejrum Kirke, Hjerm Herred.
(Fot. i Nat. Mus.)

Altartavle i Borbjerg Kirke, Hjerm Herred.
(Fot. i Nat. Mus.)

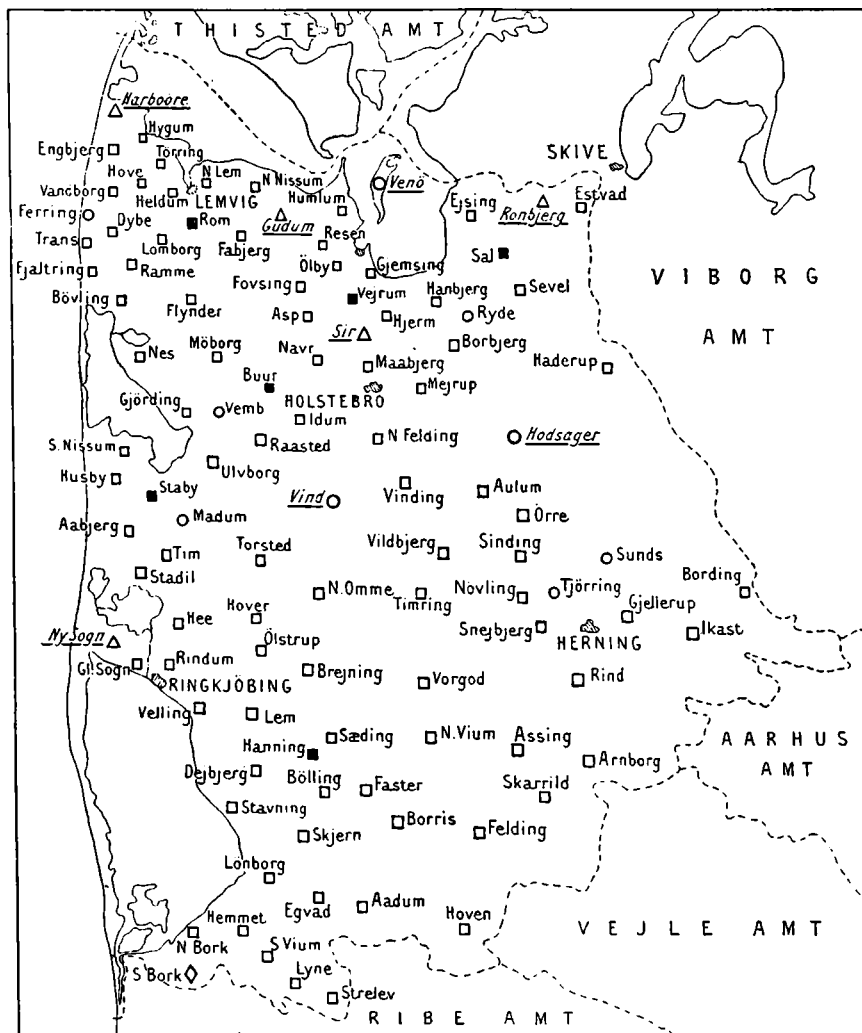

**Stolestade i Stadil Kirke.
(Fot. i Nat. Mus.)**

**Gammeldags Bondegaard. Nu Museum i Herning.
(Efter Fotograf)**

□ Kvader. ○ Raas og kløvet Kamp. † Limsten. △ Tegl. ◆ Tufsten.
 (Fyldte Signaturer betegner, at Kirken har Apsis, kursiveret og understreget Navn, at den stammer fra gotisk Tid.)

Oversigt over Landsbykirkerne i Ringkøbing Amt.

Forfattet af Museumsdirektor Dr. M. Mackeprang.

lere Overbygning, og under Halvtage mellem øvre og nedre Parti er der Smaarum, som faar Lys gennem cirkelrunde Vinduer. 1882—84 maatte hele Taarnet ombygges med Brug af de gamle Kvadre, og samtidigt blev hele Kirken stærkt restaureret. Lignende romanske Taarne har der sikkert ogsaa staaet i *Staby* (Ulfborg H.) og i *Velling* (Hind

H.), men ved begge de anselige Kirker er disse nedbrudte i Højde med Skibets Tag og nyere Taarne opførte Vest for de gamle. Staby udmærker sig iøvrigt ved sin smukke Apsis, hvori Jernal er blandet mellem Granitkvadrene; den er prydet med Rundbuer, som ned mod de otte Halvsøjler ender i Dyre- og Menneskehoveder, og den har to sirligt dekorerede, firkløverformede Vinduer, som her er huggede i en enkelt Sten. Velling har en Sydportal, hvis Kvaderkarme er rigt smykkede med Basrelieffer (to Drager ved et Kors, Løver, Fugle, Ulve).

Apsider findes ved *Vejrums* og *Buur* (Hjerm H.), der i Modsætning til alle Egnens andre romanske Bygninger nu ikke har noget selvstændigt Kor og blot bestaar af Langhuset og den meget anselige Korrunding, men rimeligvis kun er en Rest af et større Hele. Endvidere findes Apsider ved *Rom* (Skodborg H.), en anselig Bygning, der i Middelalderen var Herredskirke, og som har en smuk Sydportal med kraftige Løvefigurer paa Karmstenene, og ved den ikke mindre anselige *Sal*, Ginding Herreds Fjerdingskirke, hvis Portaler er søjleprydede. Begge disse Kirker har ved Siderne af Korbuen rundbuede Alternicher, og denne rigere Udformning af Triumfvæggen genfindes i enkelte mindre Kirker (Heldum, Ferring). En søjleprydet Portal findes ogsaa paa *Ejsing Kirke* (Ginding H.), og enkeltvis forekommer andre Skulpturer; *Vedersø Kirkes* Tympanon er saaledes smykket med Løvefigurer. I den nu ombyggede *Vilbjærg K.* (Hammerum H.), hvis Sten er benyttede i den nye Kirkebygning, var Triumfdøren mellem Kor og Skib ikke rundbuet, men vandret afsluttet; de svære Rundstave paa Murkarmene dannede paa de store Overliggersten to Budefelter, og i det ene af disse var hugget en Relief, forestillende en Mand i Kamp med et Udyr. Her og i andre Kirker forekommer ogsaa som overalt i de jyske Granitkirker andre, enkelte Kvadre med Udhugninger. Paa en saadan Kvader med et fremstaaende Menneskehoved er der i *Sædding K.* (Bølling H.) hugget Runerne: „Harm“ (maaske: Harald Mester). Et gaadefuldt Vers paa Latin findes i *Stadil* (Hind H.). Men i øvrigt er det store Flertal af Vesteregnens Kirker kun sparsomt udsmykkede; hyppigst er de simple Skraakantsokler, Vinduernes Karmsten er glatte, og mange af de oprindelige Nord- og Syddøre nøjes med en glat Stenbjælke, uden Rundbue eller Tympanonfelt. Forholdene er her omtrent som i de nordligste jyske Amter, og talmæssigt set er Kvaderkirkerne mindst lige saa dominerende i Ringkøbing Amt. I Amtets allersydligste Del, *Nørre Horne H.*, er der ganske vist et Par Kirker, *Sønder Bork* og *Hemmet*, hvortil der er brugt det i Ribeejendommen saa almindelige fremmede Materiale, den rhinske Tufsten, men som Undtagelse fra den almindelige Regel er der

i øvrigt kun at nævne nogle faa, tarveligere og forholdsvis unge Bygninger af utilhugne Kampesten (Vem, Ørre, Sunds, Tjording og Vind). Enkelte af disse er maaske byggede saa sent som i 14. Aarh., hvad der sikkert gjaldt den nu nedrevne og fornyede Kirke i Hodsager. Enkle, gotiske Munkestensbygninger fra 15. Aarh. er Amtets tre Købstadskirker, Landsbykirkerne Sir (Hjerm H.), Rønbjerg (Ginding H.) samt Nysogns K. paa Holmsland, hvori der dog er Rester af en ældre Kvaderkirke, og til samme Kategori hørte den nu ombyggede Kirke i Harboøre. Endnu yngre er maaske den uanselige Kirke paa Venø.

De sparsomme Rester af Amtets *Klostre*, der er bevarede til vor Tid, tilhører ligeledes den senere Middelalder. Helt jævnet med Jorden er *Tvis* Kloster i Hammerum H., paa Latin kaldet „Tuta vallis“, den sikre Dal; det stiftedes af Prins Buris 1163 og beboedes af Cisterciensermunke. Den gamle Klosterkirke blev nedbrudt allerede 1698, og siden tjente den vestre Fløj af Klosteret som Sognekirke, indtil denne 1889 flyttedes over i en moderne Bygning; nu ses kun Tomten med en ny-modens Mindesten. *Stubberkloster*, der nævnes 1268 og var Bolig for Nonner, vistnok af Benediktinerordenen, laa paa en Landtunge i Stubbersø; Kirken veg allerede 1592 Pladsen for en Herregaardslænge, og ved Midten af 19. Aarh. flyttedes Stubbergaards Hovedbygning bort fra den gamle Klostertomt, hvor der nu kun staar en lille moderne Bygning over gamle Kældermure, som omslutter smukke, spidsbuede, gotiske Hvælvinger (fredlyst). Paa Nonneklosteret *Gudum*, der tilhørte Benediktinerordenen og første Gang nævnes 1268, er den katolske Kirke derimod bevaret; af en ældre, romansk Kvaderstensbygning findes der kun enkelte Sten, og da Nonnerne 1484 fik Tilladelse til at flytte Klosteret op til Stedets gamle Sognekirke, er denne sikkert bleven ganske ombygget. En nylig fremdraget, kalkmalet Indskrift, desværre kun bevaret i Brudstykker, tyder paa, at Kirken fuldendtes 1492 og da indviedes af Ribebispen.

Foruden de to Klosterkirker og et Helligkorskapel i Lemvig har der været nu forsvundne Landsbykirker eller Kapeller i Trandum, Grove og Herborg, hvor Nutiden har rejst nye Kirkebygninger paa de middelalderlige Tomter, samt i Finderup (Hanning S.), der blev øde paa den Sorte Døds Tid, i Krogsdal (N. Felding S.) og i Skjærum (Ulvborg S.), hvor et Kildekapel blev nedbrudt 1553 paa Grund af Afguderier og anden Uskikkelighed.

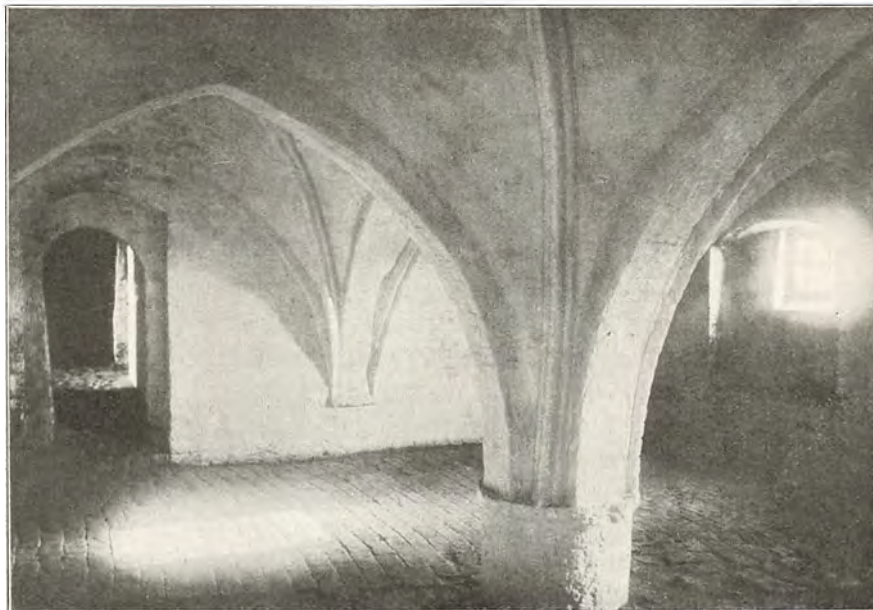
Ved Flertallet af de romanske Kirkers Vestgavle er der bygget sent-middelalderlige Taarne, men ved Hemmet (N. Horne H.) er Taarnet dog undtagelsesvis rejst ved Skibets Nordside. I N. Horne H. har alle Kir-

kerne Taarne, og i Ginding H. er der nu ikke en eneste kullet Kirke, medens der findes en i Vandfuld, to i Ulvborg og to i Hind H. Selv i Hjerm, Hammerum og Bølling, hvor der i hvert Herred kan tælles seks taarnløse Kirker, har Taarnene dog Overtallet. Trods Vestenvindens Ødelæggelser af Gavle og Tinder er der mellem disse sentgotiske Murstenstaarne flere smukke, slanke og knejsende Bygværker, f. Eks. ved Borris, der har fire Gavle, og ved Stadil. I Hjerm og Vejrum krones Taarnmurene af blytækte Spir fra 18. Aarh. Stundom kan ogsaa andre sentmiddelalderlige Tilbygninger virke kønt og fornøjeligt, som den femgavlede Kapelrække paa Sydsiden af Ejsing K., og det hvidkalkede sentgotiske Murværk, der ogsaa forekommer i smukke Kirkegaardsportaler, virker altid malerisk sammen med de brogede Kvaderstensmure og de hvidgraa Blytage. Det er alt andet end en Forskønnelse, naar man ved moderne Istandsættelser har erstattet de saa hyppigt forekommende, sentgotiske Sydvinduer med moderne romanske Granitkarme, der er meget større end de oprindelige, og det er at haabe, at man her som andetsteds vil høre op med den Slags „Forbedringer“.

Skønt de sentgotiske Tilbygninger træder stærkt frem i Landskabet, har dog talrige Kirker bevaret deres oprindelige Plan. Selv den saa sent som 1581 stærkt ombyggede Brejning K. har fastholdt en gammel-dags Plan; Korsarme eller Forlængelser i Øst eller Vest findes kun ved godt og vel et Par Kirker i hvert Herred, og i Kirkerummenes Indre forekommer Hvælvinger sjældent udenfor Koret. I Skodborg-Vandfuld H. er kun Vandfuld K. helt overhvælvet, Hjerm-Ginding kun Mejrup, og i alle andre Herreder er der ikke et eneste fuldstændigt overhvælvet Kirkeinteriør udenfor N. Horne H., hvor S. Vium, Lønborg og Egvad har Hvælvinger. Omtr. 80 af Amtets Kirker har fladt Bjælkeloft baade over Kor og Skib.

Hermed hænger det naturligt sammen, at Kalkmalerier forekommer forholdsvis sjældent. I Staby Kirkes Apsis er der fremdraget et urestaureret romansk Billede, forestillende Kristus i sin Herlighed, omgivet af Evangelisttegnene. I Ferring er der Rester af romanske Væg billeder, og lignende, men stærkt restaurerede findes i Estvad. Sentgotiske Figurbilleder er intetsteds bevarede, men foruden den nysnævnte Bygningsindskrift i Gudumkloster er der en lignende i Dybe. Efterreformatoriske Adelsvaaben forekommer i Mejrup og Ejsing.

Trods de sparsomme Kalkmalerier og de flade Bjælkelofter maa man ingenlunde tænke sig alle Kirkeinteriørerne nøgne og bare. De kan rumme udmærkede Inventargenstande, enkeltvis endogsaa saa

Stubbergaard.
(Fot. 1 Nat. Mus.)

Sal Kirkes Alter.
(Fot. 1 Nat. Mus.)

Lønborg Kirkes Kor.
(Dorothy Buchwaldt fot.)

sjældne, at der ikke findes deres Mage andetsteds. Mellem de romanske Granitdøbefonte kan fremhæves Ejsingfonten, med Relieffer af Syndefaldet, Korslammet og den jagede Hjort samt Treenighedens Navn paa Latin. Paa Næsfonten er der flade Dyrefigurer og Ranker, og Fontene i Gjellerup, Dejbjerg og Strellev har Løvefigurer, der mere eller mindre svarer til de østjydske. Mere typiske for Vesteregnet er dog enkle, men smukt formede og profilerede Fonte af samme Art som dem, der hører hjemme omkring Ribe (smukke Eksemplarer f. Eks. i Ejsing, N. Nisum og Egvad); paa en Font af denne Art, i Hanbjerg, staar med Runer Mandsnavnet Isli. En enkelt gullandsk Kalkstensfont findes i Gimsing. Vievandskar og Stenlamper forekommer i flere Kirker (Sal, Flynder, Maabjerg).

Fra den ældre Middelalder bevarer i Nationalmuseet flere Sæt Egestolper, der har baaret Tag over Alterbordene efter oldkristelig Skik, men langt mærkeligere er dog de romanske, med Kirkebygningerne samtidige Alterprydelser i Stadil og Sal, begge af Egetræ, beklædte med drevne, forgyldte og delvis mørkebrunt farvede Kobberplader. I Stadil er der bevaret den oprindelige Alterbordsforside, der er delt i talrige Felter, hvis Figurer forestiller den tronende Kristus, Scener af Frelserens Historie samt Apostlene. Som en morsom lille Enkelthed kan nævnes, at der under slebne Bjærgkrystaller ligger farvet Tinfole med de paaskrevne Navne Saphir og Ametyst. Ganske lignende Fremstillinger findes i Sal Kirke, men her er der foruden Antemensalet bevaret det tilhørende Pandebrædt, med Figurer af Kristus, Apostlene og de fire Ærkeengle og kronet af en Krucifiksgruppe under en stor Rundbue med Taarnspir, hvorpaa der ogsaa er Figurer (Abraham, Mikael). Lignende Alterprydelser kendes næsten ikke udenfor Danmarks gamle Grænser, og hvad der her i Landet er naaet til vor Tid af lignende Arbejder, er nu ellers kommet til Nationalmuseet. Men de to vestjydske, der er gjorte ved Aar 1200 og formodentlig skyldes en og samme, i Nørrejylland bosat Mester, er de fineste og sirligste Arbejder i deres Art, udmærkede ikke blot ved den rige Helhed og den skønne Farvevirkning, ogsaa ved de fine Enkeltheder, de smukke Bogstaver i de latinske Indskrifter og de utroligt rigt varierede Ornamentborter.

Begge de to Alterprydelser sidder nu ikke ganske i deres oprindelige Stilling; de er hævede op over Alterbordet og indfattede i store Rammer fra Renæssancetiden. Indrammede paa lignende Maade er ogsaa to ret smaa gotiske Tavler med engelske Alabastreliieffer fra Beg. af 1400'erne. I Borbjerg K., hvor der foran Alterbordet staar et romansk Antemensale, som i grovt Snitværk efterligner de to Metalaltre, forestiller

Reliefferne Scener af den hellige Georgs Historie. I Vejrum er det S. Katarinas Legende, som Billederne illustrerer, og her har en lutheransk Præst 1593 under Reliefferne ladet male følgende, meget karakteristiske Vers:

Disse Bilder er sat for Ziir og Pryd
og haver ikke anden Kraft og Dyd!

Et andet pudsigt Vers af lignende Art knytter sig til den sentkatolske Dionysius-Figur, som staar i Ejsing Kirke. Sentkatolske Altertavler med udskaarne Figurer findes i Fjaltring, Rom, Hanbjerg, Fovsing, Buur, Estvad (1512), Sevel (1515), S. Bork og Hoven. Rønbjerg ejer et smukt lille Sidealter, karakterfulde Figurer findes f. Eks. i Lyne, og i Holstebro nye Kirke staar der paa Alterbordet en Række fine Relieffer af udenlandsk Arbejde fra Tiden c. 1520. Blandt Lægmandskrucifikserne kan nævnes dem i Hee og i Borris, begge fra 1300'erne. De sidste Ribebispers og Hardsysselprovsters Vaaben forekommer paa flere Præste- og Degnestole (Skjern, Stadil).

Allerede i flere af disse senkatolske Korstole spores en enkelt Ribesnedkers Arbejde, og fra Lutheranismens første Tid findes især i Amtets sydlige Del adskillige Snedkerarbejder, der er paavirkede af Værkstederne i Stiftsstadene og viser deres karakteristiske Blanding af Gotik og Renæssance. Foruden ret talrige Stolestader og nogle Alterbordsforsider, f. Eks. i Lønborg, gælder det især Prædikestole (Faster 1576, S. Bork, Hemmet). Helt oppe i Sal K. findes en Stolestaderække, som tilhører den fra Ribegnen ejendommelige Type. Noget af Egnens ældste Renæssanceinventar findes i S. Felding, hvor Prædikestolen bærer Aars-tallet 1558 og Altertavlen 1575. Knap saa særpræget som disse ældre Snedkerarbejder er det talrige Inventar i Højrenæssancestil fra Tiden omkring 1600, skønt det ogsaa i mange Tilfælde vides at være gjort af omrejsende Landsbysnedkere, der drog fra Kirke til Kirke. Af finere Arbejder i denne Art kan fremhæves Altertavlerne i Tiim, Ulvborg (1586, hvor den omtrent samtidige Prædikestol endnu staar som et stort Pulpitur tværs foran Korbuen), Rindom 1590, Ramme 1620 og Gimsing, hvor baade Tavle og Prædikestol er gjort af en Elev af den østjydske Mester Mikkell van Grønningen, ligesom Prædikestolen i Sevel. Anselige, figurrige Senrenæssancetavler findes i Hee (1635) og Gudum (1640), begge af samme Billedskærer. Som en lidt yngre Gruppe af noget grove, men karakterfulde barokke Snitværker kan nævnes Altertavlen i Ikast og Epitafiet over Niels Linde i Holstebro samt flere andre Epitafier (Lønborg, Stauning). Et godt Snitværk i Peder Jensen Koldings Stil er Altertavlen i Bøvling. Rokokoinventar findes i Nørlem.

Af middelalderlige Gravmæler staar der ved Bækmark (i Flynder Sogn) et af de sjældne Mordkors, rejst paa aaben Mark; det grovt hugne Granitkors er $1\frac{1}{4}$ M. højt over Jorden. Mellem de ikke særligt talrige kirkelige Gravsten fra den ældre Middelalder kan fremhæves tre Sten ved Tørring K. og en Indskriftsten i Eising Kirkes Sydmur over Asser, Tyge Cabbes Søn, og hans Hustru Ide. Fra den senere Middelalder findes tre Sten i Tiim over Conradus Frans og Hustru, som døde under Landets Banlysning 1290, over Niels Eriksen Gyldenstjerne, † 1484, samt over hans Søn Peders Hustru Regitse Bille og hendes Søster. I Gudum er der en Sten over Palle Juel til Udstrup, i Møborg over Malte Juel til Holmgaard, † 1508 (med Døden som Skelet).

I den sidstnævnte Kirke findes der ogsaa Adelsligsten fra Renæssancetiden, over Sehested'er til Holmgaard; andre Sten med Portrætfigurer forekommer i Ejsing, Flynder, Sevel, Stadil og Velling. I Hjerm er der lignende Sten over den bekendte Rigsraad Mogens Munk († 1558) og over hans Søn, den sidste katolske Ribebisp, der døde 1569 som Herremand og Fader til 12 Børn. Anselige Barokepitafier med Stenskulpturer er bevarede i Ulvborg (Preben Gyldenstjerne, † 1616), i Nysogn (Hans Krabbe, † 1647), i Tiim (Knud Gyldenstjerne, † 1636, Monument opsat 1656) og i Hjerm (Axel Juel, † 1671, med Portrætmaleri). I Holstebro K. er der et Marmormonument over Stiftamtmand Rudolf Gersdorff, † 1729. Gravkapeller findes bl. a. i Bøvling (Rosenkrantz til Landting) og i Bøvling (Juel-Ryssensten). I Staby staar der et Smedejærnsgritter foran Lindernes Begravelse.

Mellem de mere beskedne Gravminder kan fremhæves et Ligtræ i Ulvborg over Anne Vognsdatter † 1578, et af de ældste i sin Art i hele Landet, og flere Smaatavler til Erindring om den store Dødelighed i Pestaarene 1602—3 (Skjern, Snejbjerg, Stavning).

I de senere Aar har Interessen for det gamle Kirkeinventar været usædvanlig stor her i Amtet, og hyppigere end de fleste andre Steder har Menighederne vist megen Ofservillighed for at faa Altertavler og Prædikestole værdigt og korrekt istandsatte.

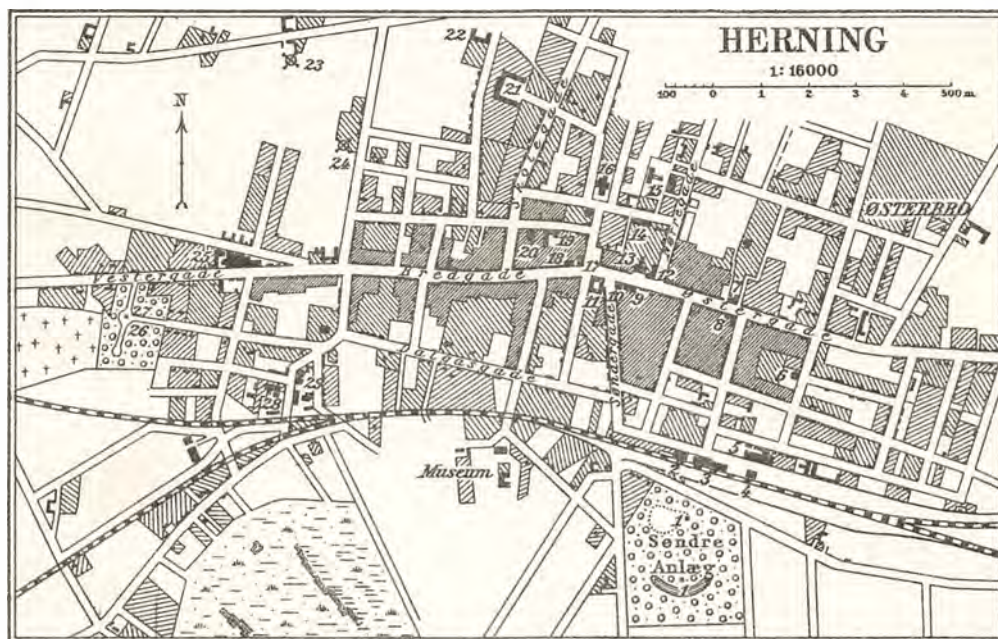
KØBSTÆDER

RINGKØBING

Ringkøbing — *Rennumkøpingh* som den kaldes, første Gang den omtales ca. 1325 — har Navn af Sognebyen *Rindum*, *Rænnum*, af hvilken den vel oprindelig har været en Aflægger, en lille Ladeplads ved

Teget og reproduceret ved Generalstabens topografiske Afdeling 1920

Teget og reproduceret ved Generalstabens topografiske Afdeling 1920

1 Mindestøtter	9 Spare- og Laanekasse	16 Kirke	23 Sammelmolle
2 Posthus	10 Handels- og Landbobank	17 Hædebanken	24 Nymolle
3 Banegaard	11 Hotel „Syde“	18 Apotek	25 Bævre, Lunds Fabr.
4 Soldkammer	12 Herredskontor	19 Borgmester- og Kammertkontor	26 Vestre Anlæg
5 Spilbolgeri	13 Ring- og Arresthus	20 Realskole	27 Mindestøtte for Dalgas
6 Vandtaarn	14 Teknisk Skole	21 Amisseygehus	28 Elektricitets- og Vandværk
7 Telegrafstation	15 Kommuneskole	22 Fattiggærd	29 Sæsværk
8 Hotel „Herning“			

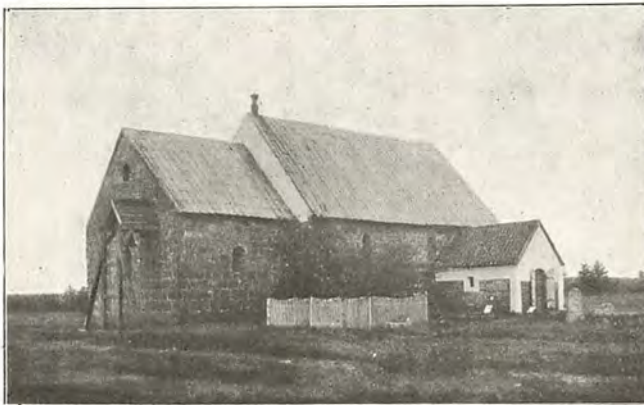

Stadil Kirke, Hind Herred.
(Fot. i Nat. Mus.)

Lønborg Kirke ved Tarm.
(Dorothy Buchwaldt fot.)

Skarrild Kirke, Hammerum Herred.
(C. W. Jørgensen Herning fot.)

He Kirke, Hind Herred.
(Fot. i Nat. Mus.)

Fjorden, som lidt efter lidt har frigjort sig af Afhængigheden og tilkæmpet sig Plads i Købstædernes Række. Muligvis er dette sket allerede i 13. Aarhundrede, ca. 1325 havde den — skønt Købing — endnu ikke faaet sin egen Kirke, og den første kendte Stadfæstelse af dens Købstadprivilegier skriver sig fra 1443. Trods sin Lidenhed synes den under Grevens Fejde at have spillet en vis Rolle, ivrigt som Borgerne virkede for Christian den Andens Sag, og Johan Rantzau, som tilskrev den „stor Skyld i dette Oprør“, fandt 1534, da han med sin Hær passerede Ringkøbing, Staden tom og øde, da alle Indbyggerne havde bragt sig i Sikkerhed. Byen, som fra gammel Tid fører en staaende Ørn i sit *Vaab*, opnaaede 1599 eget Toldsted og tilkæmpede sig efterhaanden Betydning som Udskepningssted for Staldøksne. Lavt som den laa ved den lunefulde Fjord, led den dog Gang paa Gang haardt under Vandflod, især 1615, da ikke alene Bymarkerne, men ogsaa en Mængde Bygninger, Baade og Kaalgaarde ødelagdes, og atter 1624 synes Bølgerne at have huseret i Staden, hvor en Gade omtales saa opfyldt af Sand og Jord, at ikke en Vogn kunde køre derigennem. Tungt kom den lille Købstad, der 1638 kun talte ca. 100 Borgere „mesten af saare ringe Formue“, ogsaa til at lide under fjendtlige Besættelser i det 17. Aarhundredes Krige, og i Kraft af de stadig vanskeligere Besejlingsforhold gennem Nymindegab fortsattes Tilbagegangen i Løbet af det følgende Aarhundrede, ja 1745 hed det, at „saa jammerlig er Tilstanden nu for nærværende Tid, saaat, hvis Byen ikke paa nogen Maade bliver hjulpen, maa den ganske undergaa“. 1769 talte den ialt kun 121 Huse og Gaarde, og først mod Aarhundredets Slutning blomstrede den atter op takket være 2 driftige Storkøbmænd og Redere, Peder Tang og Jens Bierg Rindom, som „have gjort Epoke i Ringkøbing Handels-historie“. Krigen 1807 gav dog Skibsfarten et Knæk, og længe havde Byen ondt ved at vinde frem, da Forbindelsen med Havet i Aarens Løb blev mere og mere besværlig. 1875 bragte Jærnbanen dog nyt Liv, og da Kanalen over Hvide Sande endelig blev til Virkelighed og Havneforholdene 1905 ordnedes, er Ringkøbing nu en By i livlig Opkomst.

Skønt gammel er den i sin Grundplan mærkelig regulær, idet Hovedaksen i Øst—Vest, det rummelige *Torv* — med den middelalderlige *St. Jørgens Kirke* og det 1849 opførte *Raadhus* — samt Byens gamle *Store Adelgade*, nu *Bredgade*, ligger parallelt med Stranden et Stykke fjernet fra denne. Til begge Sider, mod Syd og Nord, udgaar Tværgaderne regelmæssigt fra denne Rygrad, hvis bærende Stilling i Byplanen ret karakteristisk afslører sig i disses Navne, idet den Halvdel af Tværgaderne, som ligger Syd for *Bredgade*, antager nyt Navn. Til

Vestergade svarer saaledes *Vester Strandgade*, til *Østergade* *Øster Strandgade*, og tidligere brugte man ogsaa Betegnelser som *Øster Mellemgade* og *Øster Strandmellemgade*, *Vester Mellemgade* og *Vester Strandmellemgade*. Parallelt med Hovedgaden mod Syd og mod Nord lukkede henholdsvis *Sønder-* og *Nørregade* Byplanen, saa den kom til at danne en nogenlunde regelret, aflang Firkant, men da Banegaarden 1874—75 opførtes et Stykke Nord for Byen, stiledes Byggeriet naturligvis i denne Retning og en ny Færdselsaare skabtes i *Nygade*, der nu er det moderne Forretningsstrøg, medens den forud som en af Stadens beskedne Mellemgader henlaa i ynkelig Forfatning, Losseplads for de omboende, som her „til Hinder for Passagen og Skade for Sundheden“ opdyngede Fejeskarn og Møg.

Foruden Bredgade, hvis Bygninger nu saa at sige alle er moderniserede, var Østergade — der forhen ligesom hin var lukket af en Port — den vigtigste Trafikaare i den gamle Byplan, og endnu udgør den et særdeles tiltalende og yndefuldt Billede af det gammeldags Ringkøbing, præget som dette var af en *egenartet solid Empire*, skabt i den korte Blomstring, som var Byen forundt for godt og vel 100 Aar siden. Af Bygninger, som naar lidt længere tilbage i Tiden, findes der nemlig nu kun et Par enkle Bindingsværksgaarde, især det hyggelige, nu overpudsede Hotel Ringkøbing paa Vestsiden af Torvet, hvor det ligger Side om Side med Byens stateligste, grundmurede Empirehus. Af mere beskedne Karakter er de smaaborgerlige Murstenshuse, der i Regelen kun er i et Stokværk, opførte af mørkrøde Sten med pynteligt optrukne hvide Fuger og Gesimser. Kronede af store, tunge Tegltag, der i en Valmspids bøjer ud over de brede Gavle, gør disse Huse sig fortræffeligt gældende i Gaderne, støtte og firskaarne som de slutter op paa Rad og Række, solidt plantede i Jorden, dukkende Nakken for den haarde Vestenvind, som gaar over Byen. I al sin beskedne Jævnhed har det gamle Ringkøbing afgjort sit eget Fysiognomi, og blandt de mange mere anselige Nybygninger, som i de senere Aar er skudt frem, spores der hist og her umiskendelige Bestræbelser efter at forme ogsaa det nye i Traad med ældre, lokale Traditioner.

Hugo Matthiessen.

I Byen findes følgende Myndigheder m. m.:

Amtmanden over Ringkøbing Amt (Bolig Rindom Gd. i Rindom Sg.), Dommeren i Ringkøbing Købstad og Ulvborg—Hind Herreder, Tingsted Ringkøbing, Politimesteren i Ringkøbing Købstad og Ulvborg—Hind Herreder samt Bølling—Nørre Herreder m. Kontorafdeling i Skjern, Borgmesteren, Sognepræsten til Ringkøbing By og Rindom Sg.,

Valgmenighedspræsten f. Ringkøbing og Omegn, Amtslægen i Ringkøbing Amtslægekreds, tillige Kredslæge i Ringkøbing Lægekreds, Sygehuslægen, andre Læger, en Konsul f. Tydskland og Vicekonsuler for Sverrig, Holland og Portugal, Branddirektørerne f. Ringkøbing og f. Ulvborg og Hind Herreder, Driftsbestyreren f. Ringkøbing—N. Omme Banen, Bestyrelsen f. Kronprins Frederiks Fond og Harbørefondet, Kgl. oktr. Søassurance Komp., 2 Dyrslæger, flere Sagfr.

Foruden at henviser til Byplanen nævnes: En Handelssk., et Miss.-hus, en Klinik, en Odd-Fellow Loge, Ringkøbing Tyendesparekasse, et Fls.-Mejeri, en Markedsplads og et Lystanlæg ø. f. Byen m. Pavillon. Endvidere følgende industrielle Anlæg: Flere Bogtrykkerier, et Jernstøberi, et Cementstøberi, flere Savværker, et Baadebyggeri, et Uldspinderi og Klædefab. samt Fabb. f. Maskiner, Skotøj, Kalksandsten, Vogne, Orgler, Rørvæv, Maltsaft og Tobak.

Byen har Statstelfst. og Tlfst.

M. J. Darre.

RINGKØBING: STATISTIK

<i>Areal</i> (1916): 315 ha.		<i>Kommunale Vælgere</i> (1917):	
<i>Faste Ejendomme</i> (1911): 417		Mænd: 590	
heraf Beboelseshuse:		Kvinder: 589	
med 1 Etage: 335		I alt 1179	
- 2 Etager: 62			
- 3 eller flere Etager: 2		<i>Haandværk og Fabrikdrift</i> (1914):	
I alt 399		Antal Bedrifter:	
Antal Lejligheder: 855		med 0—5 Arbejdere: 123	
		- 6—20 — 22	
		- over 20 — 1	
		I alt 146	
<i>Befolkning:</i>		heraf:	
1801: 771		med mekanisk Kraft: 36	
1855: 1331		Samlet Personel: 589	
1880: 2035		heraf:	
1901: 2712		egentlige Arbejdere: 404	
1916: 3679		<i>Udskækningssteder</i> (1914):	
<i>Indkomstskatteydere til Staten</i> (1918—19):		med stærke Drikke: 17	
Antal: 813		uden stærke Drikke: 4	
disses samlede Indkomst: Kr. 2.318514		<i>Udsalgssteder</i> (1914):	
heraf betales i Skat: - 43350		med stærke Drikke: 20	
<i>Formueskatteydere til Staten</i> (1918—19):		<i>Handelsflaade</i> (1918):	
Antal: 456		Antal Reg. Tons	
disses samlede Formue: Kr. 6.800600		Dampskibe: 2 77	
heraf betales i Skat: - 8140		Motorskibe: 14 82	
<i>Folketingsvælgere</i> (1918): 1598		Sejlskibe: 2 9	
<i>Landstingsvælgere</i> (1918): 1296		I alt 18 168	

Ringkøbing. Torvets Vestside.
(H. M. fot.)

Ringkøbing. Hotel Ringkøbing paa Torvet.
(H. M. fot.)

Ringkøbing. Søndergade.
(H. M. fot.)

Ringkøbing. Øster Strandgade.
(H. M. fot.)

Skibsfart (1918):	Antal	Bestuvn in
Indgaaede Sejlskibe:	Reg	Tos
fra danske Havne:	"	"
- fremmede -	1	246
	I alt	1 246
Toldindtægt (1918):	Kr.	11315
Postkontoret (1918—19):		
Afsendte Breve o. l.:	892736	
Ankomne Breve o. l.:	1.128452	
Postanvisninger og Postoprævninger:		
Udbetalte:	Kr. 6.275974	
Indbetalte:	- 5.360606	
Telegrafkontoret (1918—19):		
Ankomne Telegrammer:	6482	
Banker (1918—19):	Antal:	2
Aktiekapital:	Kr.	825000
Reservefond:	-	504679
Indlaan:	-	15.385149
Balance:	-	17.479600

Eksamensskoler (1915):

Antal: 1 Elever: 72

Kommunens Indtægt (1917—18):

af Erhvervsvirksomheder: Kr. ÷78099
 - Ejendomsskatter: - 5726
 - personlige Skatter: - 207291

Kommunens Udgift (1917—18):

til Skolevæsen: Kr. 44542
 - Hjælpekassen og forsk.
   Bidrag: - 3998
 - Fattigvæsen: - 18747
 - Alderdomsunderstøttelse: - 14357
 - Forrentning af Gæld: - 46241
 - Afdrag af Gæld: - 255079

Kommunens Formue (1917—18):

Faste Ejendomme: Kr. 1.002057
 Andre Aktiver: - 237542

I alt Kr. 1.239599

Kommunens Gæld (1917—18):

Kr. 1.028847

Henning Kiørboe.

HOLSTEBRO

I et Grænseskel, hvor Hjerm Herred støder op til Ulfborg og Hammerum Herreder, et Knudepunkt, hvor fra gammel Tid det nordvestlige Jyllands Kvægdriftsveje stævnede sammen fra forskellige Sider for at komme over Vadestedet i Storaæn, er *Holstebro* — 1287 omtalt som *Hwolstatbro* — blevet til i Løbet af Middelalderen. I Kraft af sin ejendommelige Beliggenhed var den Hardboernes selvskrevne Samlingsplads, hvor Sysseltinget — det saakaldte *Hardbo Bygdeting* — afholdtes, og dens Stilling i Hjærtet af Vejnettet medførte, at anselige Kvæg- og Hestemarkeder fra gammel Tid knyttedes til Byen. Den Dag i Dag er dens Grundplan bestemt af de tre Landevejsgader, *Nørre-*, *Øster-* og *Vestergade*, som forenes paa Torvet tæt ved Aæn for dér fra samlede at ledes Syd paa over *Broen*. Med god Grund er denne indgaaet ikke alene i Byens Navn, men ogsaa i dens *Vaaben*, idet det middelalderlige Stadsignet viser en Kriger til Hest ridende i Harnisk og med fældet Lanse over Broen, en Skikkelse, som senere fortolkedes som den dragedræbende Ridder St. Jørgen, hvem Kirken var helliget.

Den oprindelige Bykerne ligger Nord for Aæn gennemskaaret i den vestlige Del af *Blødens Bæk*, men i Tidens Løb har Bebyggelsen efterhaanden fulgt Landevejstammen over Aæn, hvor *Sønderlandsgade* opstod, saaledes at Byen nu er tvedelt. I den oprindelige Hovedby

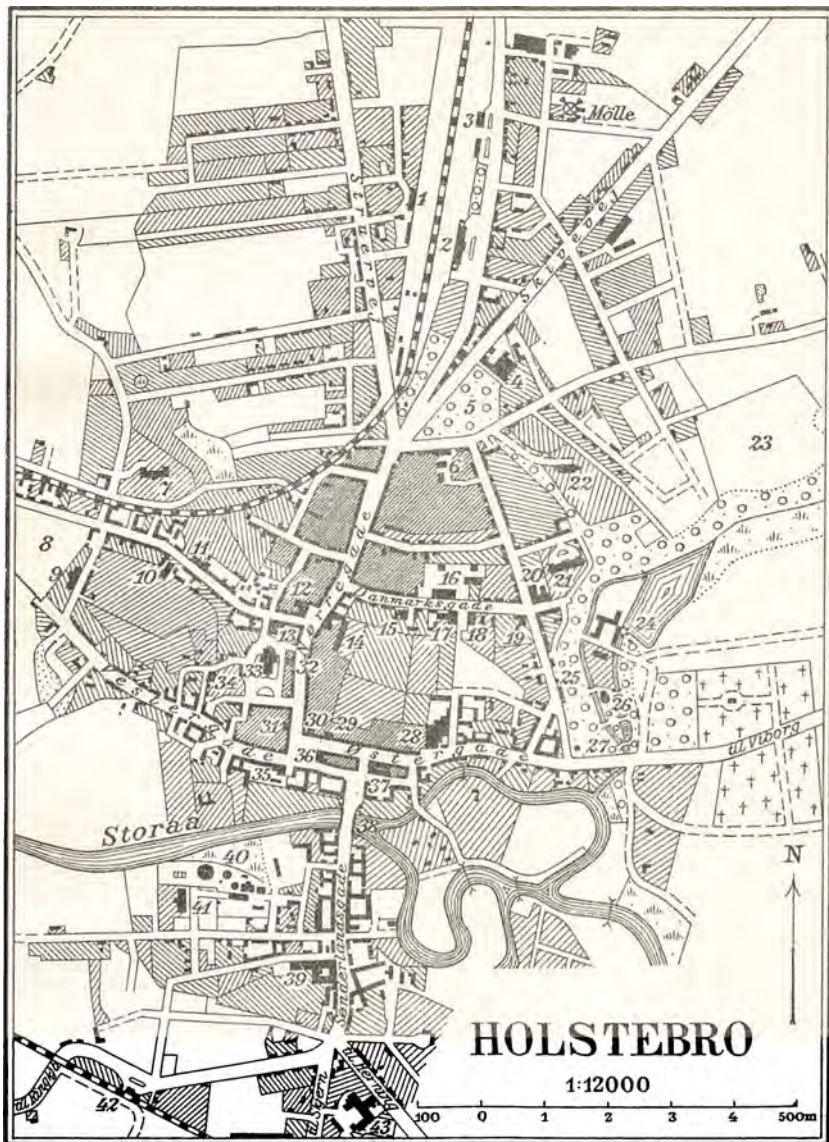
paa *Nørreland* laa *St. Jørgens Kirke*, Stadens gamle Sognekirke, som 1907 blev nedbrudt for at vige Pladsen for en ny, der er bygget i Nord—Syd paa tværs af den gamles Grund, og Sydvest derfor, Vest for Blødens Bæk umiddelbart ved Storaæn, hvor et Vadested førte over denne, har der tidligere ligget et af Grave omgivet Voldsted, som Traditionen udpegede som *Slotsplads*. Om et Slot i Holstebro haves der dog ingen historiske Efterretninger, selvom det vides, at forskellige Konger i Løbet af Middelalderen har opholdt sig i Byen. 1510 nævnes der i samme Nabolag et *Præstegildehus*, det saakaldte *Fuglsang*, et Navn som stadig har været knyttet til denne Del af Byen, overfor hvilken der Syd for Storaæn i *Kapelmarken* skal have ligget et lille *Kapel*. Benævnelsen *Spedelsdal* for en af Stadens Markjorder turde endvidere tyde paa, at Holstebro i sin Udkant ogsaa har huset en middelalderlig *St. Jørgensgaard* for de spedalske, og med Vished vides, at Ribe Biskop i hvert Tilfælde mod Slutningen af Katholicismens Dage har ejet en *Bispegaard* i Byen, som han af og til gæstede. Denne Ejendom, hvortil der hørte en Del Jorder, inddroges ved Reformationen under Kronen og blev som Kongsgaard de skiftende Lensmænds Residens, indtil Christian den Fjerde 1630 skænkede den til Byen og fire Aar senere gav denne Tilladelse til at afbryde Bygningerne. Jordegodset kom siden i Privateje, og Navnet *Holstebro Bisgaard* fulgte med Ejendommen, hvis ældste kendte Beliggenhed har været paa Nordsiden af Skolegade ved Blødens Bæk. I nyere Tid har Navnet været baaret af en Gaard paa Nørregade.

De store Drifter af Stude og Heste, som ad de mange Veje førtes sammen i Byen ved Broen over Storaæn, betingede den lille Købstads Eksistens, som yderligere økonomisk underbyggedes af tre — senere flere — anselige *Markeder*, først og fremmest *Hestemarkedet*, der afholdtes i den nordvestlige Udkant af Byen og i 17. Aarhundrede var vidt berømt over hele Riget. Men da Holstebro i saa udpræget Grad laa paa alfar Vej, hvor mange fremmede mødtes, kunde det ikke undgaaes, at dens Borgere ofte led Afbræk ved, at udenbys Folk og Omegnens Bønder — ogsaa udenfor de fastsatte Markedsterminer — handlede indbyrdes tæt ind under dens Grænser. Ganskevist var dette udtrykkeligt forbudt i Privilegierne 1552, som stadfæstede Byens ældre, brændte Breve, men baade 1569 og 1614 maatte Kongen skride ind derimod, og i den følgende Tid lyder Klagerne over Indpas Gang paa Gang. Nogen større Betydning naaede Byen derfor ikke, dertil var Mulighederne for dens Udvikling for begrænsede, afskaaret som den var fra direkte Forbindelse med Havet, og haarde Brande, som ramte den Slag i Slag,

hæmmede yderligere dens Vækst. 1552 og 1576 hjemsøgte den, og 1603 lagdes Størstedelen af den i Ruiner. Fjendtlige Besættelser under Krigene i 17. Aarhundrede tyngede Byen, der 1651 igen havde lidt ved Ildsvaade, 1664 fortælles der, at der laa „50 Arner øde“, og baade 1697, 1698 og 1720 gæstede Luerne den paany. Efter en frygtelig „Storild“ 1733 hærgedes den alt det følgende Aar, samt senere 1784 og 1794 af Brande, saa den under trykkede Kaar — 1769 kun tællende 679 Sjæle — havde dobbelt svært ved at vinde frem og tage Kampen op mod driftige Aalborg-Købmænd, som i Struer — Stadens nærmeste Ladeplads — drev Handel til dens Skade. 1798 opnaaede Holstebro-Borgere Ret til i selve Struer at drive Kompagnihandel, i hvilken Anledning en Kompagnigaard opførtes paa Stedet, men de daarlige Besjlingsforhold i Limfjorden lagde dog stadig Hindringer i Vejen for Udnyttelsen af denne Ladeplads. Efter Aggerkanalens Dannelse aabnede der sig imidlertid nye Muligheder, som Byen med Held drog Fordel af efter Anlæggelsen 1855—56 af „*Holstebro Havn ved Struer*“, som siden oftere er udvidet, og efter at Staden 1866 havde faaet Station ved den vestjydske Bane, vandt den hurtigt fremad. Takket være Hedernes stærke Kultivering og Jærnbanelforbindelsen over Herning er der i de senere Aar yderligere kommet Fart i Udviklingen.

Dette Opsving har ikke alene medført en kraftig Vækst af Bylegemet, som særlig mod Nord har udvidet sig betydeligt, men tillige næsten fuldstændigt omstøbt Byen i moderne Former. Det Holstebro, som omformedes af det nye Byggeri, var paa Grund af de talrige Bybrande ikke særlig gammelt, men blandt de forsvundne Gaarde fandtes der dog flere karakteristiske Repræsentanter for den jævne Empiretype, som har hjemme i de vestjydske Byer. Opført af røde Sten med sirligt hvidtede Fuger og Valmspids over Gavlene havde Holstebro-Gaardene forsaavidt et Særpræg, som de gennemgaaende var slankere af Rejsning end Ringkøbings. Kun et Par af disse Gaarde er nu i Behold. Med den gamle St. Jørgens Kirke faldt det eneste middelalderlige Monument i Byen, som har et stærkt moderniseret Ydre og kun hist og her — paa Sønderland, i Kirkestræde og i Nellikestræde — bevarer et gammeldags Smaastadspræg. *Raadhuset*, som ligger ved et lille Torv paa Nørregade ved Hjørnet af Skolegade, er opført 1846, *Broen* over Storaen nybygget 1910, og de 1820 grundlagte, senere stærkt udvidede Anlæg breder sig nu tæt og smukt Nord og Øst for Byen, hvis Sydspids paa Sønderland — hvor den lille, gamle Accisebod den Dag i Dag markerer Indkørselen til Staden — brømmes af anselige Plantager.

Hugo Matthiessen.

Segnet og reproducet ved Generalstabens topografiske Afdeling 1920

1 Slagteri	12 Raad-, Ting- og Arresthus	22 Sanatorium	33 Kirke
2 Banegaard	13 Køiskolehjem	23 Jærveisplads	34 Afsul
3 Boldkammer	14 Hotel „Schaumburg“	24 Lægeaards Vml.	35 Landmandsbank
4 Jernstøberi	15 Metodistkirke	25 Anlæget	36 Holstebro Bank
5 Viims Anlæg	16 Kommuneskole	26 Pavillon	37 Tobaksfabrik
6 Skole	17 Missionshus	27 Mindestøtte	38 Starbro
7 Alderdomshjem	18 Teknisk Skole	28 Svineslagteri	39 Jernstøberi
8 Markedsplads	19 Amtstue	29 Posthus, Sparek.	40 Gasværk
9 Epidemisygehus	20 Bu- og Kerredskant.	30 Hotel „Royal“	41 Elektricitetsværk
10 Valgmønsterskole	21 Amisyygehus	31 Apotek	42 Hølepl. (Sønderpart)
11 Haandværkerstiftelse		32 Telegrafstation	43 Bryggeri

Holstebro. Vestergade.
(H. M. fot.)

Holstebro. Østergade 37.
(H. M. fot.)

Holstebro. Bomhus ved Sønderlands Gade.
(H. M. fot.)

Ringkøbing. Østergade.
(H. M. fot.)

I Byen findes følgende Myndigheder m. m.:

Dommeren i Holstebro Købstad, Struer Købstad og Hjerm—Ginding Herreder, Hovedtingsted Holstebro, Bitingsted Struer, Kontorafdeling i Struer, Politimesteren i samme Omraade m. Kontorafdeling i Struer, Borgmesteren, Provsten f. Hjerm—Ginding Herreder, tillige Sognepræst til Holstebro og Maabjerg Sg., Kaldskapellanen, en Metodistpræst, Kredslægen i Holstebro Lægekreds, andre Læger, Amtsvejnspektøren i Ringkøbing Amt, Branddirektørerne f. Holstebro og f. Hjerm og Ginding Herreder, Brandinspektøren, Vandinspektøren, Kjøbhvnse Sø-Assuranceforening, Kgl. oktr. Søassurance-Komp., flere Dyrilæger og Sagfr.

Foruden at henvise til Byplanen nævnes: En Handelssk., 2 Apotheker, en Kødkontrolstat., en Fattiggd., en Tvangsarbejdsanstalt s. f. Byen, et Vandværk, Ringkøbing Amts Vareindkøbsforening, Ringkøbing Amts Indkøbsforening f. Foderstoffer.

Endvidere følgende industrielle Anlæg: Flere Bogtrykkerier, et Farveri, et Dampsavværk, et Savskæreri, et Kafferisteri, et And.-Mejeri samt Fabb. f. Maskiner, Cementvarer, Orgelharmoniums, Vogne, Børster, Skotøj, Klæde, Lervarer, Trævarer, Trikotage, Kartoffelmel, Margarine og Mineralvand.

I Anlægene findes en Mindestøtte f. Grosserer Magnus Kjær og én f. Stavnsbaandets Løsning. Paa Markjorderne findes store Plantager (søndre, østre og vestre Plantage).

Byen har Statstelfst. og Tlfst.

M. J. Darre.

HOLSTEBRO: STATISTIK

Areal (1916): 1211 ha.

Faste Ejendomme (1911): 750
heraf Beboelseshuse:
med 1 Etage: 513
- 2 Etager: 157
- 3 eller flere Etager: 20

I alt 690

Antal Lejligheder: 1778

Befolkning: 1801: 853
1855: 1526
1880: 2559
1901: 4978
1916: 7343

Indkomstskatteydere til Staten: (1918—19):

Antal: 1687
disses samlede Indkomst: Kr. 4.784552
heraf betalles i Skat: - 106065

Formueskatteydere til Staten (1918—19):

Antal: 1825
disses samlede Formue: Kr. 18.267300
heraf betalles i Skat: - 25324

Folketingsvælgere (1918): 3253

Landstingsvælgere (1918): 2728

Kommunale Vælgere (1917):

Mænd: 1222
Kvinder: 1561

I alt 2783

Haandværk og Fabrikdrift (1914):

Antal Bedrifter:
med 0—5 Arbejdere: 282
- 6—20 — 22
- over 20 — 5

I alt 309

heraf:		<i>Banker:</i> (1918—19):	
med mekanisk Kraft:	72	Antal: 2	
Samlet Personel:	1186	Aktiekapital:	Kr. 1.100000
heraf:		Reservefond:	- 409179
egentlige Arbejdere:	801	Indlaan:	- 16.390260
		Balance:	- 18.250133
<i>Udskænkingssteder</i> (1914):		<i>Eksamensskoler</i> (1915):	
med stærke Drikke:	28	Antal: 1 Elever: 166	
uden stærke Drikke:	6	<i>Kommunens Indtægt</i> (1917—18):	
<i>Udsalgssteder</i> (1914):		af Erhvervsvirksomheder:	Kr. 43317
med stærke Drikke:	34	- Ejendomsskatter:	- 17353
		- personlige Skatter:	- 389015
<i>Handelsflaade:</i>		<i>Kommunens Udgift</i> (1917—18):	
Se under Struer.		til Skolevæsen:	Kr. 95301
<i>Toldindtægt</i> (1918):	Kr. 104554	- Hjælpekassen og forsk.	
		Bidrag:	- 24629
<i>Postkontoret</i> (1918—19):		- Fattigvæsen:	- 60825
Afsendte Breve o. l.:	1.082068	- Alderdomsunderstøttelse:	- 76550
Ankomne Breve o. l.:	1.327404	- Forrentning af Gæld:	- 69428
Postanvisninger og Postoprævninger:		- Afdrag af Gæld:	- 116856
Udbetalte:	Kr. 4.647987	<i>Kommunens Formue</i> (1917—18):	
Indbetalte:	- 5.027007	Faste Ejendomme:	Kr. 1.691498
<i>Telegrafkontoret</i> (1918—19):		Andre Aktiver:	- 271000
Ankomne Telegrammer:	8888		I alt 1.962498
		<i>Kommunens Gæld</i> (1917—18):	
			Kr. 1.954086

Henning Kiørboe.

LEMVIG

Ved en Vig af Limfjorden, mod Øst, Syd og Vest omringet af svære Bakker har *Lemvig* lagt sig til Rette paa den snævre Strand, flankeret mod Øst af et Vandløb, som forbinder en Syd—Øst for Byen liggende lille Indsø med Bugten. Navnet skyldes den nærliggende Sogneby *Lem* — Nørlem —, men Købstaden, hvis middelalderlige Signet viste en opretstaaende, af Bøgelinjer sribet Kegle, som uden Tvivl skulde forestille Vigen, et Mærke som 1608 ændredes til et paa Bølger hvilende Taarn med en Klit ved hver Side, er dog selv meget gammel; thi allerede 1234 nævnes *Læmwich*, og fra 1479 haves en Oplysning om, at baade By og Raadhus med alle ældre Privilegier faa Aar forinden havde været et Rov for Luerne. Foruden den middelalderlige *Vor Frue Kirke*, som ligger lavt paa Torvet i Hjærtet af Byen, har denne i Katholicismens Dage ejet et længst forsvundet *Helligkorskapel*, liggende Øst for Aaen.

Upaaagtet og lidet omtalt har den lille Fjordby stridt sig gennem Aarhundrederne, baaret oppe af de Betingelser for borgerlig Næring,

det gode Opland bød. Den formaade dog aldrig at komme ud over ret beskedne Kaar, og indeklemte mellem Bugten, Indsøen og Bakkerne prisgaves dens lavtliggende Bebyggelse ofte Bølgerne; thi saa tæt var Husene trængt ud mod Strandkanten, at Højvandet stundom stod op til dem. Selv Kirken i Byens Midte laa saa lavt, at Begravelserne under den ved Vintertid kunde være halvt fyldte med Vand, ja 1789 stod dette $\frac{1}{4}$ Alen over Kirkegulvet, og ogsaa i nyere Tider har Stormflod af og til anrettet Skade i Staden. 1683 splintrede Lynild Kirkens Spir, et Forvarsel om den Katastrofe, som var i Vente; thi. 24. Juni 1684 udbrød der Vaadeild i en Smedje paa Stranden, og — som det hedder i den af Præsten Peder Hemmet samme Aar udgivne Klagesang: „Hiertelig Med-Ynck over den meget hastig oc saare forskreckelig Ilde-Brand i Lemvig“ —

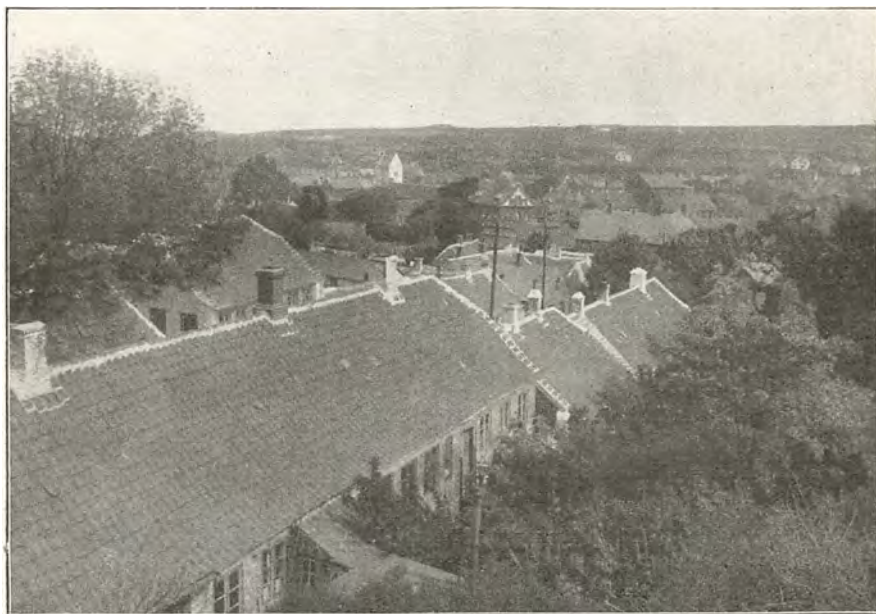
„Af Gnisten kom en Brand, den Brand den By ompændte,
at paa to Timers Tid den ganske By opbrændte.“

Kongen søgte paa forskellig Vis at bringe den ruinerede By paa Fode, men skønt den — som det 1769 hedder — var „et godt og let Levested, hvor Fisk og Kød kan have for billig Pris“, førte den dog en sygnende Tilværelse i det 18. Aarhundrede, levende af Handel og Skibsfart, Avlsbrug og Fiskeri, samt Øl- og Brændevinssalg, en Hovednæring for mangen Smaastad, hvorom i Lemvig Gadenavnet *Brændevinsgade* fordum mindede. 1769 bestod Byen af ialt 81 Gaarde og Huse, 1795 var Tallet dalet til 75, men i Løbet af 19. Aarhundrede bragte de bedre Besejlingsforhold i Limfjorden Byen i Opkomst, særlig efter at den 1855—7 havde faaet Havn og 1876 Banegaard. Denne sidste anlagdes Sydvest for Byen paa en Bakke, som hæver sig ca. 100 Fod over Bugten, og fra hvis Rand den smukt beliggende, venlige lille By tager sig prægtigt ud. For et Par Menneskealdre siden laa den endnu hen i gammeldags Idyl med Storkereder knejsende næsten paa hverandet Tegltag, medens den i de senere Aar er moderniseret saa stærkt, at der — fraset nogle Empirehuse, særlig „*Vesterhus*“, og *Søndergade 20*, en ejendommelig Gaard fra 18. Aarhundrede — ingen gamle Bygninger findes mere. Grundplanen er i sin oprindelige Kerne meget regelmæssig, af Terrænforholdene presset sammen i en Firkant om det centrale Torv, fra hvilket de lige Gader udstraaler. Kirkegaarden, som forhen — omgivet af et Kampestensdige — bredte sig omkring Vor Frue Kirke, nedlagdes 1807 og indtoges i Torvet, hvis Terræn i Tidernes Løb har hævet sig saa højt, at Kirkens Gulv ligger flere Trin dybere. I Oktober 1919 hærgedes Havnekvarteret af en stor Brand. — Det 1877 opførte *Raadhus* har Plads i Østergade.

Hugo Matthiessen.

Ringkøbing. Parti af Torvets Sydside.
(H. M. fot.)

Lemvig, set fra Syd.
(H. M. fot.)

I Byen findes følgende Myndigheder m. m.:

Dommeren i Lemvig Købstad og Skodborg—Vandfuld Herreder, Tingsted Lemvig, Politimesteren i samme Omraade, Borgmesteren, Provsten f. Skodborg og Vandfuld Herreder, tillige Sognepræst f. Lemvig By og Nørlem Sg., den præsteviede Medhjælper, Valgmenighedspræsten f. Lemvig og Omegn, en Metodistpræst, Kredslægen i Lemvig Lægekreds, andre Læger, Branddirektørerne f. Lemvig og f. Skodborg og Vandfuld Herreder, Driftsbestyreren f. Vemb—Lemvig og Lemvig—Thyborøn Baner, Vicekonsuler f. England, Sverrig og Norge, Vandbygningsvæsenets Ingeniørkontor, Kjøbhvske Sø-Assuranceforening, flere Dyrilæger og Sagfr.

Foruden at henvise til Byplanen nævnes: En Tekn. Sk., en Handelssk., Daus Stiftelse m. Friboliger f. ugifte Kvinder, Døttre af Embedsmænd eller Borgere i Lemvig, et Børnehjem, en Fattiggd., en Kødkontrolstat. og en Brandstat. Endvidere af industrielle Anlæg: Et Bogtrykkeri, et Jernstøberi, et Uldspinderi, flere Savværker, et Teglv., et Svine slagteri, et Skibsbyggeri, et Fls.-Mejeri, flere Isværker samt Fabb. f. Maskiner, Rørvæv, Skotøj, Margarine, Sodavand, Tobak og Cigarer.

Byen har et Lystanlæg m. N. V. ved Lem Vigs Vestside og et mindre Anlæg, Aabergs Minde, v. f. Byen. Den har Statstlfst. og Tlfst.

M. J. Darre.

LEMVIG: STATISTIK

<i>Areal</i> (1916): 369 ha.		<i>Folketingsvælgere</i> (1918): 1638
<i>Faste Ejendomme</i> (1911): 419		<i>Landstingsvælgere</i> (1918): 1342
heraf Beboelseshuse:		<i>Kommunale Vælgere</i> (1917):
med 1 Etage: 291		Mænd: 678
- 2 Etager: 87		Kvinder: 790
- 3 eller flere Etager: 9		I alt 1468
I alt 387		<i>Haandværk og Fabrikdrift</i> (1914):
Antal Lejligheder: 943		Antal Bedrifter:
<i>Befolkning:</i> 1801: 375		med 0—5 Arbejdere: 147
1855: 1107		- 6—20 — 12
1880: 1710		- over 20 — "
1901: 3207		I alt 159
1916: 3985		heraf:
<i>Indkomstkatteydere til Staten</i> (1918—19):		med mekanisk Kraft: 38
Antal: 761		Samlet Personel: 505
disses samlede Indkomst: Kr. 2.869487		heraf:
heraf betaltes i Skat: - 68571		egentlige Arbejdere: 323
<i>Formueskatteydere til Staten</i> (1918—19):		<i>Udskænkingssteder</i> (1914):
Antal: 552		med stærke Drikke: 16
disses samlede Formue: Kr. 9.916800		uden stærke Drikke: 9
heraf betaltes i Skat: - 12288		<i>Udsalgssteder</i> (1914):
		med stærke Drikke: 16

Lemvig. Vesterhus.
(H. M. fot.)

Lemvig. Søndergade.
(H. M. fot.)

Lemvig.
(N. V. Ussing fot.)

Lemvig. Søndergade 20.
(H. M. fot.)

<i>Handelsflaade</i> (1918):	Antal	Reg. Tons
Dampskibe:	2	277
Motorskibe:	18	191
Sejlskibe:	3	18
	I alt 23	486
<i>Skibsfart</i> (1918):	Antal	Bestuvning Reg. Tons
Indgaaede Dampskibe:		
fra danske Havne:	34	871
- fremmede -	2	370
	I alt 36	1241
heraf fra:		
København:	34	871
Andre danske Byer:	"	"
Sverige:	2	370
Indgaaede Sejlskibe:		
fra danske Havne:	5	127
- fremmede -	23	1470
	I alt 28	1597
heraf fra:		
København:	2	47
Andre danske Byer:	3	80
Norge:	2	76
Sverige:	14	994
Tyskland:	7	400
<i>Toldindtægt</i> (1918):	Kr.	33153
<i>Postkontoret</i> (1918—19):		
Afsendte Breve o. l.:	873496	
Ankomne Breve o. l.:	1.232223	
Postanvisninger og Postoprævninger:		
Udbetalte:	Kr. 2.266341	
Indbetalte:	- 3.664871	

Telegrafkontoret (1918—19):
Ankomne Telegrammer: 7923

Banker (1918—19):

Antal: 2	
Aktiekapital:	Kr. 400000
Reservefond:	- 266891
Indlaan:	- 10.082724
Balance:	- 11.875816

Eksamensskoler (1915):

Antal: 1 Elever: 112

Kommunens Indtægt (1917—18):

af Erhvervsvirksomheder:	Kr. ÷50364
- Ejendomsskatter:	- 9898
- personlige Skatter:	- 179200

Kommunens Udgift (1917—18):

til Skolevæsen:	Kr. 50702
- Hjælpekassen og forsk.	
Bidrag:	- 5490
- Fattigvæsen:	- 29002
- Alderdomsunderstøttelse:	- 20784
- Forrentning af Gæld:	- 30122
- Afdrag af Gæld:	- 37355

Kommunens Formue (1917—18):

Faste Ejendomme:	Kr. 787400
Andre Aktiver:	- 457732

I alt Kr. 1.245132

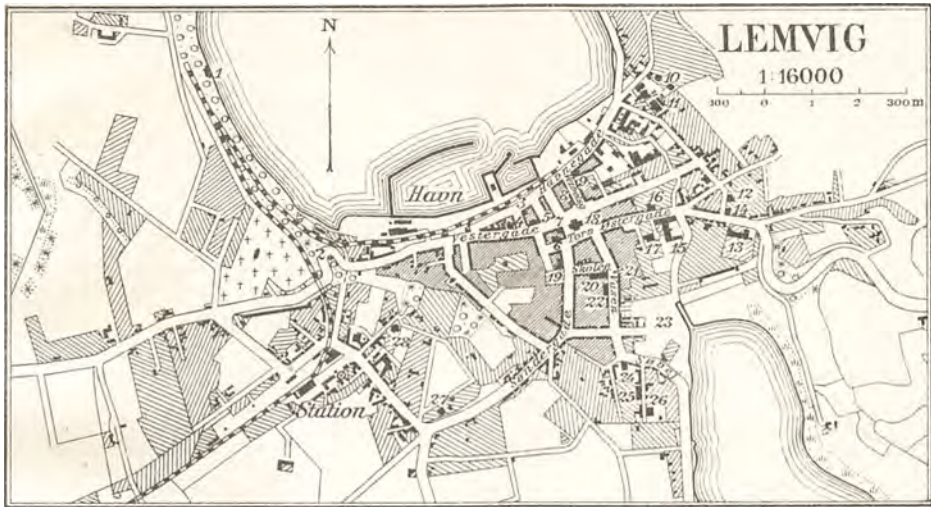
Kommunens Gæld (1917—18):

Kr. 1.070167

Henning Kierboe.

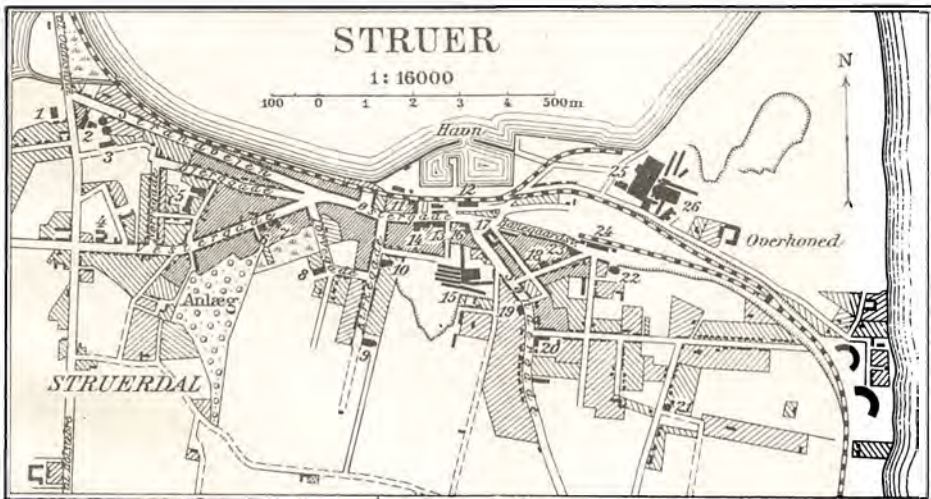
STRUER

Muligvis maa Navnet *Struer* forklares som afledt af *Struk*, en Indsnævring af et Vand, et Forhold som saa udpræget er til Stede her, hvor den lille Vig *Kilen* Nord for Byen indsnævres af to Landtunger, over hvilke den gamle Studevej mellem Thy og Hardsyssel førte paa samme Sted, hvor ogsaa nu Chausse og Jærnbane gaar. Vadestedet mellem de to Odder var dog baade besværligt og farligt, idet de vejfarende stundom satte baade Heste og Vogn til i Strømmen, og i Frederik den Andens Tid var der derfor Planer oppe om at forbinde dem med en Bro. Da dette dog mentes ugørligt, udvirkede Lensmanden Ludvig Munk paa Ørum i Thy 1578 en kongelig Tilladelse til at holde Pram og Baad paa Stedet for dermed at bestride Færgefarten. 1589 virkeliggjordes imidlertid paa Kongens Bud Tanken om en Bro, og de Bidrag til dens Vedligeholdelse Thyboerne maatte udrede, vidner tyde-

Tegnet og reproduceret ved Generalstabens topografiske Afdeling 1920

1 Pavillon	8 Udes Hotel	15 Afholdshotel	22 Mellem- og Realskole
2 Mindestøtte f. C. Aaberg	9 Posthus og Telegrafstation	16 Præstebolig	23 Markedsplads
3 Soldkammer	10 Sasværk	17 Raad-, Ting- og Arresthus	24 Missionshus
4 Spare- og Laanekasse	11 Epidemisygehus	18 Kirke	25 Alderdomshjem
5 Warmdahls Hotel	12 Borgmester-, By- og Herredskont.	19 Jespersens Hotel	26 Elektricitets- og Vandv.
6 Lemvig Landmandsbank	13 Amisseygehus	20 Kommuneskole	27 Vandtaarn
7 Apotek	14 Metodistkirke	21 Lemvig Bank	28 Valgmenighedskirke

Tegnet og reproduceret ved Generalstabens topografiske Afdeling 1920

1 Vandværk	8 Missionshus „Bethania“	14 Struer Bank	20 Real- og Mellem-skole
2 Sasværk	9 Kirke	15 Teglværk	21 Vandtaarn
3 Epidemisygehus	10 Mejeri	16 Missionshotellet	22 Elektricitetsværk
4 Bryggeri	11 Posthus og Telegrafstation	17 Hotel „Struer“	23 Jernbanestation
5 Kommuneskole	12 Soldkammer	18 Pallisestation	24 Banegaard
6 Teknisk Skole	13 Schous Hotel	19 Præstebolig	25 Andelsvinslageri
7 Apotek			26 Teglværk

Holstebro. Banegaarden.
(Stenders Forlag)

Holstebro. Udsigt fra Vest.
(Stenders Forlag)

Struer.
(Johan A. Poulsen fot.)

Struer.
(Johan A. Poulsen fot.)

Herning. Bredgade.
(J. Jacobsens Bog- og Papirh.)

Herning. Fra Søndre Anlæg.
(J. Jacobsens Bog- og Papirh.)

Herning. Tinghuset.
(J. Jacobsens Bog- og Papirh.)

**Musæet i Herning. Bag Musæumsbygningen ligger den andetsteds
gengivne Bondegaard, som hører til Musæet.**
(J. Jacobsens Bog- og Papirh.)

ligt om, hvor stor Vigtighed for disse man tillagde denne Vej, ad hvilken Kvægdrifterne førtes til Holstebro.

Ved Bugten umiddelbart Syd for det stærkt benyttede Vadedsted groede i Tidens Løb en lille Flække op, som hørende under Gimsing Sogn vandt en vis Betydning som Ladeplads for det to Mil sydligere liggende Holstebro. „Norden for Kirken er en Vig af Limfjord, kaldes Struer, med en By derhos af samme Navn, hvor indskibes og føres Bygningstømmer og andre fornøden Vare og Gode“, hedder det saaledes 1638 om Gimsing Sogn, og 1656 omtales det, at de Hardsyssel Bønder her købte deres norske Tømmer. Med en vis Uro vaagede Holstebro dog over, at de Struer-Mænd ikke gav sig af med Udtapning, Forprang eller borgerlig Næring af nogen Art til Skade for Stadens Privilegier, men man kunde dog ikke hindre, at Købmænd fra Aalborg, paaberaabende sig denne Bys Ret til Handel paa Limfjorden, ved Smaahandel med Bønderne borede sig ind i Oplandet; thi et Klageskrift, som Holstebro i den Anledning 1733 rettede til Kongen, satte ikke Frugt. 1777 blev det forbudt at have Varer paa Oplag til Udsalg i Struer, hvor kun Købmændene i Holstebro maatte holde Oplag af Bygningsmaterialer, men selvom Købstaden saaledes opnaaede Eneret paa Ladepladsen, blev den dog ikke i Stand til virksomt at udnytte denne Begunstigelse. Ganskevist fik de Holstebro-Købmænd 1798 et længe næret Ønske opfyldt, da det tilstodes dem „hver for sig eller i Forening ved Fuldmægtige til Egnens Beboere at udsælge Tømmer, Salt, Jærn, Tjære og Hør, samt af Egnens Beboere indkøbe Korn, Smør og andre Produkter for igen at udsælge til Fremmede“, og en Kompagnigaard byggedes i Struer, men de vanskelige Besejlingsforhold paa Limfjorden virkede hæmmende. Først da disse bedredes i Løbet af 19. Aarhundrede, blomstrede Ladepladsen op, og 1855—56 byggedes her *Holstebro Bys Havn*. Det var i den ellefte Time, at den gamle Købstad gennem dette Anlæg fik fast Fod i den før saa uanselige Flække; thi forholdsvis hurtigt fuldbyrdedes dennes Frigørelse, da den i den følgende Tid i Kraft af sin vigtige Stilling i det jyske Jærnbanelenet hurtigt tiltog i Velstand og Folkemængde. 1865 aabnedes Banen fra Skive, 1866 fra Holstebro, 1882 fra Thisted, og en Mængde Banefunktionærer tog Ophold i Byen, der 1895 som en selvstændig Kommune udskiltes af Gimsing Sogn og 1917 opnaaede Købstadret. Ligesom Belligenheden ved en vigtig Færdselsvej fra første Færd betingede Struers Eksistens, har det samme Forhold paa lignende Maade været bestemmende for Byens Topografi, som karakteriseres af den langs Landevejslinjen i Nord-Syd samlede Hovedbebyggelse.

Hugo Matthiessen.

Byen er Anneks til Gimsing Sg., Bitingsted f. Holstebro Købstad, Struer Købstad og Hjerm—Ginding Herreder; under Bitingstedet henhører Struer Købstad samt af Hjerm Ginding Herreder: Favsing, Gimsing, Ølby og Venø Sogne. Den har Kontorafdelinger f. Dommeren og f. Politimesteren i Holstebro Købstad m. m.

I Byen findes følgende Myndigheder m. m.: Borgmesteren, Sognepræsten til Struer og Gimsing Sg., Statsbanernes 3. Distrikt, 8. Trafik-, 12. Bane- og 4. Maskinsektion, Kgl. oktr. Søassurance-Komp., flere Læger, Dyrslæger og Sagfr.

Foruden at henvise til Byplanen nævnes: Struer og Omegns Sparekasse, en Filial af Den danske Andelsbank, en Kødkontrolstat. og en Markedsplds. Endvidere følgende industrielle Anlæg m. m.: Flere Bogtrykkerier, Dansk-Russisk Frøavlskom., Midt- og Vestjydske Frøavlskom., et Savskæreri, et Cementstøberi, et Farveri og et Fiskefryseri, flere Fiskerøgerier, et Slagtehus samt Fabb. f. Maskiner, Kedelrensningsvædske, Cykler, Vogne og Mineralvand, et Baadebyggeri, en Ml.

Byen har Statstlfst. og Tlfst.

M. J. Darre.

STRUER: STATISTIK

Blev Købstad $\frac{1}{4}$ 1917.		<i>Skibsfart</i> (1918):	Antal	Bestuvning Reg. Tons
Areal (1916): 492 ha.		Indgaaede Dampskibe:		
Befolkning (1916): 4166		fra danske Havne:	34	1801
		- fremmede -	14	220
			I alt 48	2021
<i>Indkomstkatteydere til Staten</i> (1918—19):		heraf fra:		
Antal: 1086		København:	34	1801
disses samlede Indkomst: Kr. 2.407438		Andre danske Byer:	"	"
heraf betales i Skat: - 33279		Tyskland:	14	220
<i>Formueskatteydere til Staten</i> (1918—19):		Indgaaede Sejlskibe:		
Antal: 467		fra danske Havne:	8	89
disses samlede Formue: Kr. 5.270700		- fremmede -	58	10377
heraf betales i Skat: - 5952			I alt 66	10466
<i>Folketingsvælgere</i> (1918): 1826		heraf fra:		
<i>Landstingsvælgere</i> (1918): 1440		København:	"	"
<i>Kommunale Vælgere</i> (1917):		Andre danske Byer:	8	89
Mænd: 650		Norge:	1	29
Kvinder: 730		Sverige:	23	1118
		Tyskland:	34	9230
I alt 1380		<i>Toldindtægt</i> (1918): Kr. 10725		
<i>Handelsflaade</i> (1918):	Antal	<i>Postkontoret</i> (1918—19):		
(herunder Holstebro).	Reg. Tons	Afsendte Breve o. l.:	409500	
Dampskibe:	1	Ankomne Breve o. l.:	526162	
Motorskibe:	15	136		
Sejlskibe:	6	49		
	I alt 22	192		
		Postanvisninger og Postopkrævninger:		
		Udbetalte:	Kr. 1.526744	
		Indbetalte:	- 2.536241	

Telegrafkontoret (1918—19):
Ankomne Telegrammer: 5880

Banker (1918—19):
Antal: 1
Aktiekapital: Kr. 250000
Reservefond: - 110170
Indlaan: - 4.619781
Balance: - 5.224762

Kommunens Indtægt (1917—18):
af Erhvervsvirksomheder: Kr. 56389
- Ejendomsskatter: - 13556
- personlige Skatter: - 191549

Kommunens Udgift (1917—18):
til Skolevæsen: Kr. 56023
- Hjælpekassen og forsk.
  Bidrag: - 5487
- Fattigvæsen: - 25930
- Alderdomsunderstøttelse: - 25819
- Forrentning af Gæld: - 38041
- Afdrag af Gæld: - 2.062048

Kommunens Formue (1917—18):
Faste Ejendomme: Kr. 660100
Andre Aktiver: - 84854

I alt Kr. 744954

Kommunens Gæld (1917—18):
Kr. 611037

Henning Kierboe.

HERNING

Herning — der ca. 1325 kaldes *Hørningh*, senere ofte *Hanning* — er fra en lille, uanselig Landsby i Løbet af de sidste Mennøskealdre med rivende Hast vokset til en driftig, blomstrende By, som 1913 erhvervede sig Plads blandt Danmarks Købstæder. Med god Grund benævnes den til Tider *Hedens Hovedstad*, skabt som den er af det imponerende, moderne Kultiveringsarbejde i det forhen saa øde Hammerum Herred; thi Opdyrkningen af dette fattige, vidtstrakte Land — „Jammerfuld Herred“ som det tidligere spottende kaldtes — har sat Herning i Skuddet. Dens Historie falder nøje sammen med Hedesagens, idet den i udpræget Grad er Typen paa en moderne Bydannelse, som fast forbundet med et stort Opland har suget Næring af dettes hurtigt voksende Velstand og Befolkningstæthed og i Kraft af stadigt bedre Forbindelser haft Mulighed for i fuldt Maal at udnytte sin centrale Beliggenhed.

Hverken topografisk eller historisk var denne Landsby dog paa Forhaand selvskreven til at blive Herredets Hovedstad, da Gjelleruplund oprindelig havde langt de bedste Betingelser, ikke alene fordi den laa i det vigtigste Vejkryds, men ogsaa fordi den fra gammel Tid var et Samlingssted for disse Egne af Midtjylland, hvor det anselige LundMarked afholdtes og lokkede Folk til langvejs fra. Ved Kortsyn og Smaalighed stod de Gjellerup-Folk dog Byens Fremtid i Vejen, og mere vidtskuende og energisk borede Herning sig lidt efter lidt frem i første Plan. 1827 opnaede den at faa Tingstedet knyttet til sig, 1849 fandt Landevejen fra Aarhus til Ringkøbing Plads over den, 1851 Holstebro-Vejen, 1862 Vejle-Vejen, og som et vigtigt Vejknudepunkt var den, da Hedeselskabet 1866 dannedes, selvskreven til at høste Frugten af det

Herning By, set fra Chausseen, der syd fra fører over Knud-Mose, som nu er under Opdyrkning.
(Hedeselskabets Samling)

mægtige Opdyrkningsarbejde, som i den følgende Tid iværksattes paa de mørke Lyngvidder. 1877 aabnedes Jærnbanen til Silkeborg, 1881 til Skjern, og efterat Herning senere ved Bane er forbunden med Holstebro, Vejle og Viborg, har den i stedse stigende Maalestok formaaet at drage Fordel af Oplandet. Hvor Byen nu ligger, boede der 1841 kun 21 Mennesker; thi selve den gamle Herning Landsby, ved hvilken den 1887 nedbrudte, middelalderlige Kirke havde Plads, laa lidt vestligere. 1874 talte Byen ca. 400 Indbyggere, 1892 2500, 1909 ca. 6000, talende Vidnesbyrd om den Hurtighed, hvormed Opblomstringen har fundet Sted, en uanet hastig Udvikling, der ogsaa ret karakteristisk afspejler sig i den unge Købstads Form. Det nye Herning havde fra ca. 1830 indrettet sig paa begge Sider af den i Øst-Vest gaaende Ringkøbing-Silkeborg Chaussee, og Fremvæksten tog saa stærk Fart i sidste Halvdel af Aarhundredet, at der ikke blev Tid til at planlægge et mere concentreret Skema for Bebyggelsen, som derfor — fraset enkelte Sidegader — saa at sige helt holder sig langs Landevejen, der nu paa en meget anselig Strækning er Hovedgade for den fuldt moderne By.

Hugo Matthiessen.

I Byen findes følgende Myndigheder m. m.:

Dommeren i Herning Købstad og Hammerum Herred, Tingsted Herning, Politimesteren i samme Omraade, Borgmesteren, Provsten i Hammerum Herreds Provsti, tillige Sognepræst til Herning, Valgmenighedspræsten f. Herning og Gjellerup Sogne, Kredslægen i Herning Lægekreds, andre Læger, Branddirektørerne f. Herning og f. Hammerum Herred, Selskabet Hedebruget, Statsbanernes 9. Trafik-, 14. Bane- og 5. Maskinsektion, flere Dyr læger og Sagfr.

Foruden at henvise til Byplanen nævnes: En Handlssk., et Missus, et Epidemihus, en Meteorologisk Stat., Kreditforeningen af Grundejere paa Landet i Jylland, en Filial af Den danske Andelsbank, en Haandværkerforening, Hammerum Herreds Børnehjem, et Theater og en Markedsplads.

Endvidere følgende industrielle Anlæg: Flere Bogtrykkerier, Savskærerier og Teglværker, et Cementstøberi, et Jernstøberi, et Dampfarveri, et Dampspinderi, flere Bryggerier samt Fabb. f. Maskiner, Tagpap, Møbler, Træsko, Klæde, Skotøj, Blikvarer, Rammer, Trikotage, Lervarer, Tørv, Lyngprodukter, Kartoffelmel, Margarine, Likør og Mineraltvand.

Byen har Statstlfst. og Tlfst.

M. J. Darre.

HERNING: STATISTIK

Blev Købstad i Aaret 1912.	<i>Haandværk og Fabrikdrift</i> (1914):
<i>Areal</i> (1916): 2661 ha.	Antal Bedrifter:
<i>Befolkning</i> (1916): 7389	med 0—5 Arbejdere: 238
<i>Indkomstkatteydere til Staten</i> (1918—19):	- 6—20 — 29
Antal: 1800	- over 20 — 4
disses samlede Indkomst: Kr. 5.204633	I alt 271
heraf betalles i Skat: - 120567	heraf:
<i>Formueskatteydere til Staten</i> (1918—19):	med mekanisk Kraft: 69
Antal: 732	Samlet Personel: 1753
disses samlede Formue: Kr. 16.911400	heraf:
heraf betalles i Skat: - 22248	egentlige Arbejdere: 1402
<i>Folketingsvælgere</i> (1918): 3055	<i>Udskænkingssteder</i> (1914):
<i>Landstingsvælgere</i> (1918): 2461	med stærke Drikke: 8
<i>Kommunale Vælgere</i> (1917):	uden stærke Drikke: 10
Mænd: 1170	<i>Udsalgssteder</i> (1914):
Kvinder: 1491	med stærke Drikke: 35
I alt 2661	<i>Toldindtægt</i> (1918): Kr. 29004
	<i>Postkontoret</i> (1918—19):
	Afsendte Breve o. l.: 1.388868
	Ankomne Breve o. l.: 1.993732
	Postanvisninger og Postoprævninger:
	Udbetalte: Kr. 5.697723
	Indbetalte: - 6.407440

Telegrafkontoret (1918—19):

Ankomne Telegrammer: 8965

Banker (1918—19):

Antal: 2
 Aktiekapital: Kr. 1.600000
 Reservefond: - 700000
 Indlaan: - 22.111008
 Balance: - 27.532942

Eksamensskoler (1915):

Antal: 1 Elever: 106

Kommunens Indtægt (1917—18):

af Erhvervsvirksomheder: Kr. ÷13583
 - Ejendomsskatter: - 31232
 - personlige Skatter: - 374494

Kommunens Udgift (1917—18):

til Skolevæsen: - Kr. 70572
 - Hjælpekassen og forsk. Bidrag: - 11078
 - Fattigvæsen: - 64814
 - Alderdomsunderstøttelse: - 38931
 - Forrentning af Gæld: - 46760
 - Afdrag af Gæld: - 42192

Kommunens Formue (1917—18):

Faste Ejendomme: Kr. 1.344470
 Andre Aktiver: - 109247
 I alt 1.453717

Kommunens Gæld (1917—18):

Kr. 1.197816

Henning Kiorboe.

RINGKØBING AMTS LANDDISTRIKTER

STATISTIK

Areal:

km² 4617
 ha 461657

Veje:

Landeveje (1919) ..... km 456,9
 Biveje (1913) ..... — 4285,7

Befolkning:

1801 38347
 1855 59174
 1880 81102
 1901 100577
 1916 115082

Befolkningstæthed:

1801 ..... pr. km² 8,3
 1855 ..... — 12,8
 1916 ..... — 24,9

Indkomstskatlejdere til Staten:

Antal (1918—19) 11946
 disses saml. Indkomst Kr. 27,622918
 heraf betaltes i Skat - 416034

Formueskatlejdere til Staten:

Antal (1918—19) 11462
 disses saml. Formue Kr. 192,127000
 heraf betaltes i Skat - 202990

Folketingsvælgere (1918): 38822

Landstingsvælgere (1918): 33194

Kommunale Vælgere (1917): ... 38020
 heraf Mænd 19796
 — Kvinder 18224

Erhvervsfordeling (1911):

Landbrug o. l. 74709
 Haandværk og Fabrikdrift. 16498
 Handel 5530
 Transport 4797
 Andre Erhverv 15101

I alt... 116635

Faste Ejendomme:

	1916	1904
Vurderingssum	21322	18028
Jordværdi	Kr. 246,482000	146,845000
Bygningsassurance	- 132,370000	—
	- 155,121000	—

heraf:						
Gaarde	5077	4974				
Hektar	214735	240405				
Tdr. Hartkorn	13807,0	14412,8				
Vurderingssum	Kr. 126,369000	80,247000				
Jordværdi	- 82,636000	—				
Bygningsassurance	- 63,437000	—				
Huse	9822	8692				
Hektar	163683	146416				
Tdr. Hartkorn	3334,7	2866,6				
Vurderingssum	Kr. 79,948000	39,713000				
Jordværdi	- 40,309000	—				
Bygningsassurance	- 50,752000	—				
Oprettede Statshusmandsbrug	724	186				
	1919	1912	1901			
<i>Arealets Benyttelse:</i>	ha	ha	ha			
Hvede	520	338	61			
Rug	28044	33155	27861			
Byg	4673	5205	7418			
Havre	32803	35058	33830			
Blandsæd	13968	12043	7986			
Kornarealer i alt	80008	85799	77156			
Kartofler	11772	8355	6929			
Foderroer	23255	23705	13361			
Sukkerroer	3	30	22			
Andre Rodfrugter	1303	1545	543			
Rodfrugtarealer i alt	36333	33635	20855			
Andre Høstarealer	—	2254	6578			
Brakarealer o. l.	—	13617	11509			
Grønfoder og Græsningsarealer	—	144004	171425 ¹⁾			
Haver	—	1993	1476			
Moser	—	8234	—			
Skove	—	32513	18391			
	1919	1912	1901			
<i>Høstudbyttet:</i>	hkg	hkg pr ha	hkg	hkg pr ha	hkg	hkg pr ha
Hvede	12000	22,0	7673	23,2	1438	23,6
Rug	302000	10,7	458904	13,8	353971	12,7
Byg	68000	14,6	83730	16,1	105027	14,2
Havre	370000	11,3	512564	14,6	418205	12,4
Blandsæd	192000	13,7	194015	16,0	123872	15,5

¹⁾ herunder Moser.

<i>Kapitelstakst:</i>	1918	1912	1901
Hvede..... Kr. pr. hkg	—	—	—
Rug..... - —	24,11	12,21	10,39
Byg..... - —	21,77	13,29	10,29
Havre..... - —	21,36	12,39	10,96
 <i>Kreaturholdet:</i>	 1919	 1914	 1903
Heste.....	40014	40283	32804
Hornkvæg.....	179773	200427	139999
Svin.....	43533	154942	86566
Faar.....	75002	76997	117565
Høns.....	823180	796381	602380
 <i>Mejeridrift:</i>			1914
Mejerier.....			108
Mælkeleverandører.....			14882
Køer.....			90152
Indvejet Mælkemængde..... kg			215,480000
Produceret Smør..... -			8,213000
— Ost..... -			60000
— Fløde..... -			299000
— Sødmælk..... -			2,004000
 <i>Salg af Landejendomme:</i>			
<i>Gaarde:</i>	1913—17	1905—09	1900—04
Antal.....	856	1583	824
Tdr. Hartkorn.....	2162,3	2858,5	2220,4
Pris pr. Td. Htk:			
for Jord og Bygninger..... Kr.	10189	6069	4725
- Besætning og Inventar .. -	3894	2540	1767
 <i>Huse:</i>			
Antal.....	1336	1772	1447
Tdr. Hartkorn.....	709,7	898,9	732,2
Pris pr. Td. Htk:			
for Jord og Bygninger..... Kr.	17736	10276	7833
- Besætning og Inventar .. -	7472	4527	2977
 <i>Haandværk og Fabrikdrift:</i>		1914	1906
Virksomheder med 0—5 Arbejdere.....		2562	3202
— — 6—20 —		76	106
— — over 20 —		17	17
I alt...		2655	3325
Samlet Personel.....		6647	7866
heraf:			
Egentlige Arbejdere.....		3757	4393

Ringkøbing. Kreditforeningen for Vest- og Sydjylland.
(Efter Fotograf)

Redningsbaaden, parat til Afgang.
(Efter Fotograf)

Bjergfyr paa Sandene.
(Hedeselskabets Samling)

Vandingskanal ved Skovbjærg.
(Hedeselskabets Samling)

Læggepladser med Tørv.

De runde lyse Smaahøje i Forgrunden er Miler, i hvilke der er brændt Tørvekul. (Denne Kulbrænding skal tidligere have været almindelig i Hammerum Herred; den blev prøvet igen i de sidste Aar).

(R. H. Stamm fot.)

De vigtigste Fag (1914):	Bedrifter ¹⁾	Personel ¹⁾	
Møller	150	229	
Bagerier m. m.	113	314	
• Slagterier m. m.	131	318	
Mejerier	99	372	
Trikotagetilvirkning	105	1140	
Skrædderforretninger	364	702	
Skomagerforretninger	174	288	
Jordarbejder m. m.	14	554	
Murerforretninger	340	986	
Tømrerforretninger	351	721	
Snedkerforretninger m. m.	168	424	
Malerforretninger m. m.	149	302	
Lervarefabrikker, Teglværker	33	423	
Grovsmedeforretninger	266	531	
Maskin- og Skibsbyggerier og -værksteder	54	398	
Tørvefabrikker	14	255	
Udskækningssteder (1914):			
med stærke Drikke		48	
uden — —		60	
Udsalgssteder med stærke Drikke (1914):		170	
	1917—18	1907—08	1897—98
Amtsrepartitionsfonden:	1000 Kr.	1000 Kr.	1000 Kr.
Indtægt	1627	649	593
Fonden ejede	1545	1268	977
— skyldte	789	227	417
Amtsfattigkassen:			
Indtægt	29	26	23
Kassen ejede	5	4	5
— skyldte	”	”	”
Amtsskolefonden:			
Indtægt	841	267	—
Fonden ejede	78	42	—
— skyldte	”	”	—
Sognekommunerne:			
Indtægt	3953	2371	1412
Kommunerne ejede	5306	4252	2860
— skyldte	2524	2159	1389

¹⁾ Tallene omfatter ogsaa Amtets Byer.

Henning Kiørboe.

Ved Rind Aa.
(Hedeselskabets Saml.)

NOGLE ERHVERV

LANDBRUG

Almindeligvis har man den Opfattelse, at Landbruget i dette Amt frister en kummerfuld Tilværelse, og det kan heller ikke nægtes, at denne Egn har store Arealer af Jorder, som ikke er gunstige for Landbrugsvirksomhed. Størsteparten af de midt- og vestjydske Hedeflader findes i dette Amt, og langs Vestkysten findes der brede Klitrækker, begge Forhold bidrager til at gøre Skyldsætningen lav, gennemsnitlig gaar der 2,27 Tdr. Hartkorn paa 100 Tdr. Land, hvilket er den laveste Takst for samtlige Landets Amter; der findes dog ogsaa gode Jorder i Ringkøbing Amt, og da særlig i de nordlige Sogne omkring Struer, langs Limfjorden hen til Lemvig og paa Holmsland Nord for Ringkøbing, ogsaa paa de saakaldte Bakkeøer træffer man ret gode Jorder, og det maa fremhæves, at Amtets mange og gode Enge er en mægtig Støtte for Landbruget, ligesom ogsaa de senere Aars Kultivering af de store Mosedrag har frembragt gode Græsarealer, der ikke mindst er kommen Amtets daarligste Egne til gode; her som i de fleste jydske Amter er der altsaa ogsaa stor Forskel paa de enkelte Egenes Bonitet, og det kan saaledes nævnes, at Vandfuld Herred har 5,62 Tdr. Hartkorn

paa 100 Tdr. Land, medens Hammerum Herred kun har 1,01 Tdr., saa der gaar i det sidste Herred 101,4 Td. Land paa 1 Td. Hartkorn; denne lave Skyldsætning sammen med Landbrugets lave Stade har bevirket, at man har kaldt dette Herred for „Jammerfuld Herred“. Imidlertid er der i dette Herred, som er Landets største — paa Størrelse som hele Lolland —, gennem den sidste Menneskealder foregaaet en rivende Udvikling. Heder er bleven opdyrkede eller beplantede, Moser og Enge er kultiverede, Læbælter er vokset frem, saa Vestenvinden, der før uhindret kom strygende ind over Fladerne og sugede hver Draabe Vand af den uskærmede Jord og piskede de fattige Straa til døde, nu paa saa mange Steder af sin Vej møder Rækker af Gran og Fyr, der standser dens stærke Fart og delvis bryder dens Magt.

Som det er gaaet i Hammerum Herred, er det gaaet i Amtets øvrige Herreder, overallt er Fremgangen stor, og en Del af Æren for denne tilkommer Hedeselskabet; thi i intet andet Amt har dets Arbejde sat saa store Frugter. I gamle Dage var dette Amt næsten skovløst, nu møder det med det største Areal af Plantager og Skove af Landets samtlige Amter, dog ikke procentisk, og det kan nævnes, at i Tidsrummet 1861—96 er Ager- og Eng-Arealet forøget med ca. 150,000 Tdr. Ld., og i de sidste Tidens gode Landbrugsaar er Opdyrkningen fortsat med stor Energi.

Den stærke Fremgang i Landbruget i dette Amt som i det hele taget i Vest- og Nordjylland hænger sammen med de gode Betingelser, som Husdyrbruget igennem det sidste halve Decennium har haft. Roer og Græs kan selv tarvelige Arealer bære gode Afgrøder frem af, og det er betegnende, at Ringkøbing Amt var fremme i første Række ved Indførelse af Kaalroe- og Turnipsdyrkningen, og allerede i Midten af forrige Aarhundrede var Interessen for Dyrkningen af disse Vækster stærkt fremme i Hjerm-Ginding Herreder. Dette hænger i nogen Maade sammen med, at man i disse Egne var meget oppe for Kvægfedning, en Interesse som har holdt sig, og som har medført, at Kvægracen er bleven en Del blandet med Korthorn og i de senere Aar er sidstnævnte Kvægrace bleven meget brugt i Renkultur. I Hedeegnene spillede Studeopdrætningen i lang Tid en Rolle, og Stude anvendtes i stort Omfang som Trækkraft, nu er man dog gaaet bort fra dette, og i mange Brug erstattet dem med russiske Heste, og i de sidste Aar, da Hestetillæget er gaaet saa stærkt frem, er disse ogsaa paa Retur selv paa de mindre Brug, hvor man i stort Maal anvender 2—3 Aars jyske Plage.

I Amtets gode Egne viste Interessen for Husdyrbruget sig saa tidlig som i 1831, da det første Dyrskue holdtes i Ulfborg, og denne Dyr-

skuevirksomhed bar mærkbare Frugter for Kvægavlen og i ikke mindre Grad for Hesteavlen, der i enkelte Egne kunde vise Avlsmateriale, der stod paa Højde med Halvøens bedste. For Hedeegnen kniber det dog at komme med, der er Hestene og Kvæget mindre, der naa man spare paa Kærnefoderet, og de store Udgifter til Indkøb af Kraftfoder er man lidt bange for.

Det er ikke alene Heste og Kvæg, man har interesseret sig for i Ringkøbing Amt, det er endnu i stærkere Grad for Svinene, og her kommer Hedeegnene godt med. I lang Tid, ja indtil man kom ind paa Produktion af Bacon viste de vestjydske Landmænd kun ringe Interesse for Forædling af Svinene, den gamle Landrace havde i disse Egne holdt sig nogenlunde fri for Krydsning med de indførte „Fedesvin“, og det viste sig, da Direktør Magnus Kjær, Holstedbro Svinelagteri i 1879 begyndte sine Forsøg med at fremelske en Form af Svin, der passede for det engelske Marked, at dette opnaaede man bedst ved Krydsning af den stedlige Landrace med den store Jorksshire, og i Løbet af ganske kort Tid opnaaede „Holstedbrosvinet“ et Ry, der bredte sig over hele Landet, og fra alle Landets Egne kom der Opkøbere til Holstedbroegnen for at faa Hold i disse Landsvin, dette medførte vel nok at lovlig mange af de bedste Avlsdyr gled bort til andre Egne; men Æren for at have vist Vejen for en rationel Svineavl beholdt dog Ringkøbing Amt, saa meget mere, som det er bleven dette Avlsprincip, der kom i Højsædet, da Avlscentrebevægelsen kom frem for at holde rene Linier af Avlsmaterialet, og det er dette Princip, der har skabt det danske Flæsk et saa godt Renome paa det engelske Marked; det kan tilføjes, at Antallet af Svin i dette Amt fra 1898—1914 er steget fra 65569 til 157812 Stk.

Faareavlen har ogsaa tidligere spillet en Rolle i Ringkøbing Amt, særlig i dets fattigste Egne og ikke mindst i Hammerum Herred, hvor som bekendt Produktionen af Uldvarer „Bindtøj“ var en væsentlig Indtægtskilde for Landbefolkningen, lovbeskyttet af Staten, som den var, og den medførte vel ogsaa at Landbruget i disse Egne paa den Tid var stagneret. I Nutiden spiller Faareavlen kun en ringe Rolle.

Som det vil fremgaa af det anførte er Ringkøbing Amt det af Landets samtlige Amter, som har gennemgaaet den største Forandring gennem den sidste Menneskealder, og det Amt, hvor Landbruget har gjort forholdsmæssigt de største Fremskridt, takket være de gode Konjunkturer for Husdyrprodukter og den sejge Energi, som dette Amts nøjsomme Befolkning har været i Besiddelse af.

Niels Sigaard.

Hesselvig Enggaard. Vandingsenge ved Skjern Aa.
(Hedeselskabets Samling)

Plantning langs Hesselvig Kanal.
(Hedeselskabets Samling)

Høst ved Hesselvig Aug. 1904.
(Hedeselskabets Samling)

Faar af mer eller mindre Oxfordrace.
Silkeborg—Herning Egnen.
(R. H. Stamm fot.)

SKOVBRUG

Ringkøbing Amt har et Skovareal paa 30675 ha, hvilket svarer til en Skovprocent af 6,6. Af Løvskov findes kun ganske lidt, saaledes Rydhave Skov, der skal være den vestligste Bøgeskov i Landet, men adskillige Steder findes der Skovrester i Form af Egekrat (se Billedet S. 179). Simmelkær Krat (S. 178) er et Birkekrat paa Kærjord. Da Krat af denne Beskaffenhed efterhaanden er bleven sjældne, er det nu bestemt til varig Fredning. Staten har to Skovdistrikter i Amtet, nemlig Feldborg Distrikt (3404 ha), der oprindeligt bestod af Nordre og Søndre Feldborg Plantage, paabegyndt i 1829, men senere er bleven udvidet med Sjørup, Borbjerg og Sevel Plantager, og Klosterhedens Skovdistrikt (9089 ha), der blev paabegyndt omkring 1880, paa de store Hedestrækninger Klosterheden og Kronheden mellem Lemvig og Holstebro, hvortil senere kom Hoverdal og Straasø Plantager, der ligger i Egnen mellem Holstebro og Ringkøbing og er anlagt tildels paa Indsande. Staten har endvidere to Klitplantager, nemlig Husby (1129 ha), som ligger vest for Ulfborg Station ud til Vesterhavet, og Femhøjsande (39 ha), der er anlagt paa Indsande øst for Ringkøbing. Hedeselskabet ejer i dette Amt ti Plantager med et samlet Areal af 3108 ha; de største er Birkebæk (809 ha), Dejbjerg (377 ha), Plantagen M. B. Bruum (324 ha), Hesselvig (461 ha) og Døvling (280 ha). Desuden findes i Amtet 310 private Plantager med et Areal af 12276 ha. De største af disse er: Høgildgaard, Gedhus, Hareskov, Paabøl og Myremalimplantagen, der hver er over 600 ha.

Plantagerne ligger gennemgaaende paa meget fattig Bund, og Bevoksningen er derfor oftest Bjergfy.

Johs. Helms.

FISKERI OG REDNINGSVÆSEN*)

Ringkøbing Amts Havfiskeri har sine væsentligste Støttepunkter i Havnene ved Lemvig og Thyborøn (Thisted Amt), nær Harboøre. Selve Vestkysten er uden Havne, og Fartøjerne her er derfor forholdsvis smaa. De usikre Udløbsforhold ved Ringkøbing Fjord har virket hæmmende og forstyrrende paa det søgaaende Havfiskeri, og først naar de bliver tilfredsstillende regulerede, aabnes der Mulighed for større Udvikling.

Til Lemvig Havn indbragtes i 1918 fra Nordsøen ca. 2 $\frac{1}{2}$ Mill. kg Fisk til Værdi af ca. 1.400.000 Kr. Hovedparten, ca. 2.400.000 kg, var, som

*) Se nærmere herom i Afsnittet „Harsyssel“ af Dr. Villads Christensen.

Fra Forstranden ved Søndervig, August 1916.
(R. H. Stamm fot.)

ved alt Vestkystfiskeri, Kuller. (Til Thyborøn indbragtes i 1917 ca. 900.000 kg). Udbyttet af Fiskeriet i Ringkøbing Fjord var i 1918 ca. 295.000 kg til Værdi af ca. 199.000 Kr.; i Nissum Fjord fiskedes ca. 116.000 kg (til Værdi af ca. 85.000 Kr.). Til Ringkøbing indbragtes s. A. fra Fiskeri i Nordsøen ca. 248.000 kg (Værdi ca. 141.000 Kr.).

Som naturligt er, har Amtets udstrakte Vesterhavskyst en anselig Række Redningsstationer. Paa Harboøretangen findes (foruden ved Thyborøn) Redningsstation med Baad og Raketapparat ved Flyvholm og Liløre. Videre sydpaa følger Ferring (Raketapparat), Tuskjær og Thorsminde (begge med Baad og Raketapparat), Fjand (Raketapparat), Vedersø, Søndervig, Sønder Lyngvig, Havrvig og Nymindegab (alle med Baad og Raketapparat) samt mellem de to sidstnævnte Bjerregaard (Raketapparat alene). Fyr findes ved Bovbjerg og Lyngvig.

J. O. Bøving-Petersen.

Bovbjerg Fyr og Mindestenen for Kong Frederik VI.
(M. Lundbo fot.)

SOGNEBESKRIVELSER*)

AF OBERSTLØJTNANT M. J. DARRE
MED BIDRAG AF MAG. CHR. AXEL JENSEN, MUSEUMSINSPEKTØR H. KJÆR
OG ARKIVSEKRETÆR S. NYGÅRD

HAMMERUM HERRED

Bording Sg. (2255 Indb.). Bording Komm. Byer: *Bording* (K., Pg. n. ø. f. Byen, Sk., Ml. s. v. f. Byen), *Bording Stationsby* (232 Indb., Kbm., And.-Mejeri, Markedsplds., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Stubkjær** (Sk., Miss.-hus), *Ruskjær Hse**, *Moselund**, *Hestlund* (Fattiggd.), *Ravnholt* (Sk., Miss.-hus), *Bodholt* (Sk., Miss.-hus, Spk., Kbm., Ml.), *Ravnholtlund*, *Guldforhoved** (Sk.), *Christianshede** (Filial-K. til Bording Sg. nordvestlig ved Sigten, Sk., Ml. vestlig). Mod N. *Søbjerg Sø*. Mod N. Ø. *Bording Vml.* Mod N. V. *Brunbjerg* (99 m) og store Mergellejer, ved hvilke Mergelbanen *Damholt-Hodsager* begynder. Mod. S. V. *Ravnholt Sø*. Mod S. Ø. ved Sognegrænsen: *Christianshede Jbhpl.* og *St. Hørbyhøj* (131 m.) Sognet er meget opfyldt af Hede. En Del Eng og Mose, især m. S. V. Store Plantager (en Del af *Gludsted* Plantage m. S. Ø., en Del af *Haraldslund* Plantage m. N. V.) og flere mindre.

*) Fortegnelse over benyttede Forkortelser findes bagest i nærværende Bind.

Gaarde: *Brunbjerg, Søbjerg, Nørlund*. — *Forh. M.*: I en fordum sikkert skovkranset Mose i Dalen ved Karup Aa er Øst for Agerskov 1919 fundet Brakteater af Guld, Dele af et smukt Spænde samt forskelligfarvede Glasperler.

I k a s t Sg. (2970 Indb.). Ikast Komm. Byer: *Ikast* (Stationsby m. 719 Indb., K., Pg., Sk., Miss.-hus, Læge, Dyrslæge, Ikast Handels- og Landbrugsbank, Spk., Ap., Gæstg., And.-Mejeri, Tagpapfab., Tjærefab., Ml., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Hold* (Ml.), *Siggde*, *Tulstrup** (Sk., Miss.-hus), *Favrholt* (Sk., Miss.-hus, Ml.), *Hede** (Sk.), *Vaade** (Fattiggd.), *Grøde* (Sk.), *Toftlund**, *V. Isen** (Sk.), *Isenvad* (Filial K. til Ikast Sg., Bolig f. Kaldskappellanen, Sk., Miss.-hus, And.-Mejeri, Ml., Tlfst.), *Ov. Isen**, *L. Nørlund** (Koloni for „Arbejdet adler,“), *Fonnesbæk Gde.* (Sk.), *Hesselbjerg**, *Urgde**. *Højris* Tglv. Ml. s. v. f. Ikast. Mod Ø. *Holtbanke* (98 m). Mod S. Ø. Brsm. ved Isenvad (*Drantum*) og *Isenbjerg* (102 m) i Gludsted Plantage. Mod N. *Lindbjerg* (74 m). Meget Hede, især m. S. og N. En Del Eng og Mose, især m. Ø. Store Plantager m. S. (en Del af *Nørlund* og *Gludsted* Plantager), og m. N. (*Lindbjerg* Plantage og en Del af *Haraldslund* Plantage) samt flere andre. Sognet er efter Indb. Antal det største i Herredet. Gaarde: *Højris* (i Begynd. af 17. Aarh. en Hg., senere en Avlsgd. med en Del Gods; tilhørte i 18. Aarh. bl. a. Fam. Rosborg, Frans de Friedenreich og fra 1780 længe Herredsfoged Casper Møller, der forbedrede den meget; bl. senere Ejere var Fam. Godt; Gaarden er i dette Aarh. blevet udparcelleret), *Suderbæk*, *St.* og *L. Pathuel*, *Skalmstang*. — *Forh. M.*: I Sognets sydøstlige Del, henimod Isenbjerg, findes „Fandens Dige“, en lav, bred Jordvold, som fra Nordsiden af Ballebjerg kan følges ca. 400 m i N. Skønt meget uanselig maa det vel være en middelalderlig Folkeforskansning.

R i n d Sg. (2049 Indb.). Rind Komm. *Rind K.* nordvestlig i Sognet. Pg. s. ø. f. Kirken. Byer: *V. Lind**, *Ø. Lind* (Sk., Miss.-hus, Fors.-hus, Kbm., And.-Mejeri, Fattiggd. m. Alderdomshjem, Ml. ø. f. Byen, Lind Tlfst.), *Gunderup**, *Kollund* (Sk., Kbm., And.-Mejeri, Jbst., Posteksp., Tlgst.), *Ø. Høgild* (Sk.), *Søby** (Sk., And.-Mejeri), *Søbymark** (Ml.), *Voglund** (Sk.), *Kølkjær* (Filial-K. til Rind Sg., Sk., Kbm., Mlr., Jbst., Posteksp., Tlgst.). Mod N. V. Sk. (*N. Vejen*). Mod S. V. i Høgildgd. Plantage ved Sognegrænsen: *Hjortsballe Høje* (84 m) m. Mindesmærke for Hedeselskabets 25 aarige Bestaaen. Mod V.: *Kideris Vml.* og Afholdsrestauration (*Skjærbæk*). Mod S. *Trædhøj* (69 m) og *Søby Sø*. Sognet er meget stærkt opfyldt af Hede, især m. Ø. En Del Eng og Mose. Store Plantager m. S. V. (*Høgildgd.* Plantage, *Hjortsballe Sande*,

en Del af *Birkebæk* Plantage). Flere andre anselige Plantager. Gaarde: *Skjoldborg*, *Okkels*, *Elmholt*, *Sandgaard*. — *Forh. M.*: Af Sognets ca. 110 Oldtidshøje er fire fredlyste, deraf *Hjortsballe Høje*.

Arnborg Sg. (892 Indb.). *Arnborg Komm.* *Arnborg K.* sydvestlig i Sognet. Miss.-hus. *Arnborg Brsml.* Byer: *Gl. Arnborg* (Præstebolig, Kbm., And.-Mejeri, Kro, Maskinfab., Ml., *Arnborg Tlfst.*), *Gren**, *Holtum Gde**, *Skibild** (Filial-K. til *Arnborg Sg.*, Skr., Kbm., Ml.), *Hjølund* (Vml.). Mod Ø. *Fasterholt Jbst.* m. Posteksp., Tlgst. og Tlfst. Mod S. Ø. ved Sognegrænsen: Vml. (*Tornvig*). Mod V. Sk. (*Gottenborg*). Mod N. V. *Birkebæk Skovridergd.* *Skjern Aa* løber igennem Sognet m. S. V. og danner paa et Stykke Sydgrænsen. Store Plantager (*Fasterholt Plantage* m. N. Ø., en større Del af *Birkebæk Plantage* m. N. V.) og flere andre anselige Plantager. Megen Hede. En Del Eng og Mose. Gaarde: *Tovdal*, *Overgaard*, *Togsvig*, *Bæktoft*. — *Forh. M.*: 6 fredlyste Høje.

Skarrild Sg. (1044 Indb.). *Skarrild Komm.* Byer: *Skarrild* (K., Pg., Sk., Miss.-hus, Kbm., Kro, And.-Mejeri, Vml., Brsml., Tlfst.), *Lustrup**, *Selstrup**, *N. Grene**, *S. Grene**, *Døvling** (Sk.), *S. Karstoft* (Filial-K. til *Skarrild Sg.*, Sk., Kbm., And.-Mejeri, Ml.), *Ronum* (Sk), *Gejlbjerger**. Mod V. *Clasonsborg Papirfab.* m. Vml. Sognet er meget stærkt opfyldt af Hede. En Del Eng og Mose. Store Plantager (*Hesselvig Plantage* m. N., *Døvling Plantage* og en Del af *Skovbjerg Plantage* m. S. V.) og andre anselige Plantager. *Skjern Aa* løber igennem d. n. v. Del af Sognet. Gaarde: *N. Karstoft* (Hg., tilhørte i 17. Aarh. Fam. Ulfeldt, i 18. bl. a. Chr. Trappand, P. Paasche, A. Bagger, H. Linnet, Povl Østergaard og L. L. Lange, i forr. N. C. Hauge, C. J. L. Rahbeck og A. B. Møller; Godset, der var ubetydeligt, solgtes c. 1770; Gaarden blev udparcelleret 1798 og senere), *Krogen*, *Hesselvig-Enggaard*, *Sandgaard*, *Pindvig*, *Egebjerg*. — *Forh. M.*: 9 Høje fredlyste, deraf 5 af Rækkehøje i „Nørreland“.

S. Felding Sg. (1168 Indb.). *S. Felding Komm.* Byer: *S. Felding* (K. nordøstlig, Pg. nordvestlig, Sk., Miss.-hus, Bank, Spk., Afholdshot., Korn og Foderstofforretning, Trælasthanndel, Haandv., And.-Mejeri, Maskinsnedkeri, Elektv., Vml. sydlig, Jbst., Posteksp., Tlfst.), *Drungstrup**, *Gammelmark**, *Overby**, *Vesterbjerger* (Sk.), *Ilderhede** (Filial-K. til *Felding Sg.*, Sk.), *Sandet** (Sk.), *Ov.* og *-Ndr. Tarp** (Sk.). Mod S. V. *Ilderhøj* (28 m). Mod S. Ø. Optagelseshjem for løsladte Fanger (*Lyng*). *Skjern Aa* gennemskærer Sognet, der er meget opfyldt af Hede. Megen Eng og Mose, især ved *Skjern Aa* og m. S. Mod Ø. den største Del af den store *Skovbjerg Plantage*. Flere andre ret anselige

Clasonsborg, Skarrild Sogn.
(Hedeselskabets Samling)

Skarrild Mølle, Skarrild Sogn.
I Baggrunden Skarrild Præstegaards Have.
(Fot.)

Plantager. Gaarde: *Skovbjerg* (i 16. Aarh. en adelig Sdg.), *Elkær*, *Høgsvig*, *Østerbjerg*. *Fruergaard* var i 16. og 17. Aarh. en Hg., tilhørende Fam. Skram og Buchwaldt. — *Forh. M.*: 16 Høje fredlyste, deraf 10 af „Store“ og „Lille Klavshøje“.

Assing Sg. (1470 Indb.). Assing Komm. *Assing K.* noget m. Sydøst i Sognet. Pg. n. f. Kirken. Ml. s. v. f. Kirken. Byer: *Kirkegaard** (Sk., And.-Mejeri), *Agersig**, *Olling** (Sk.), *Kibæk* (Stationsby m. 352 Indb., Sk., Miss.-hus, Fors.-hus, Læge, Kbm., Kro., Markedsplds., Vml., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Paarup*, *Bukkjær* (Spk., Tlfst.), *Mosegaard*, *Hvedde** (Sk., Ml.). *Harreskov** (Sk.), *Vilhusted**. *Mikkelborg* m. Sk. Mod S. V. *Troldhede* Sk. Mod N. V. Tglv. Mod N. Ø. Skovridergd. og *Sædhøj* (70 m). Megen Hede. En Del Eng og Mose. Mod N. Ø. den store *Harreskov* Plantage og en Del af *Birkebæk* Plantage. Adskillige mindre Plantager. Gaard: *Vejlgaard*. — *Forh. M.*: Af ikke mindre end 270 Oldtidshøje er 33 fredlyste, deraf „Alkhøj“ ved Kirkegaard og 2 „Klarhøje“ ved Paarup.

Snebjerg Sg. (2361 Indb.). Snebjerg-Tjørring Komm. Byer: *Snebjerg* (K., Sk., Miss.-hus, Fors.-hus, Kbm., Spk., Kro, And.-Mejeri, Fattiggd., Ml., Brsml., Tlfst.), *Ørskov**, *Gjødstrup* (Pg., Kbm., Afholdsrestaurations, Jbst., Posteksp., Tlfst.), *Helstrup** (Sk.), *Havnstrup** (Sk., Miss.-hus, Kbm., And.-Mejeri, Ml., Tlfst.), *Albæk** (Kbm.), *Tovstrup*, *Studsgaard* (Sk., Miss.-hus, Kbm., Gæstg., And.-Mejeri, Forsøgsstat. f. Planteavl, Ml., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Volsgde** (Sk.), *Tanderup Kjær** (Sk., Miss.-hus, Kbm., Tlfst.). Mod N. *Solskov Bjerg* (88 m). Mod N. Ø. *Gjødstrup Sø*. Mod Ø. Tglv. (*Kjærsgaard*). En Del Hede, især m. V. og N. V. En Del Eng og Mose. En Del Plantage, deriblandt m. S. Ø. en Del af *Høgildgd.*- og *Harreskov* Plantager. Her findes ved Sognegrænsen *Hjortsballe Høje* (84 m) m. Mindesmærke for Hedeselskabets 25aarige Bestaaen. — Gaarde: *Tanderup* (Hg., nævnes sidst i 15. Aarh., bl. Ejerne i 17. Aarh. var Christen Thomsen Schested og Chr. Cassius, i 18. Fam. Linde og Buch, i forrige bl. a. P. H. Tvede, B. K. Øllgaard og H. F. P. Leth; Godset, der ikke var betydeligt, solgtes før 1805; Gaarden blev udparcelleret 1806, 1809 og i dette Aarh.), *Kjærsgaard*, *Gesinggaard*. — *Forh. M.*: Af ca. 100 Høje i Sognet er 7 fredlyste, deraf 5 ved Snebjerg. — Anneks: Tjørring.

Tjørring Sg. (594 Indb.). Snebjerg-Tjørring Komm. Anneks til Snebjerg. Byer: *Tjørring* (K. nordvestlig, Sk., Miss.-hus, Kbm., And.-Mejeri, Ml.), *Trælund* (Sk., Kbm.), *Sigkjær*. En Del Hede, især m. N. En Del Eng og Mose. Nogen Plantage, den største n. f. Tjørring. Gaarde: *Ørnoved* (Hg., kom 1598 fra Kronen til Fam. Munk; bl.

N. P. Schiøtz-Jensen: Sunds Kirke og Sø.

Ejerne i 18. Aarh. var Albret Leegaard og Laur. Nyboe; der hørte i Reglen intet Gods til Gaarden, som 1814 ff. blev udparcelleret), *Lundgaard*.

Gjellerup Sg. (2475 Indb.). Gjellerup Komm. Byer: *Gjellerup* (K. af romansk Granitkvader, har paa Syddørens Tympanon en latinsk Indskrift om Kirkens Grundlæggelse 1140, Pg., Sk., Ml. s.f. Byen), *Bjergegede**, *Busk* (Sk.), *Frølund*, *Vraa**, *Lund* (Sk., Børnehjem), *Birk* (Sk., Ml. ø. f. Byen), *Hammerum* (Stationsby m. 686 Indb., Sk., Miss.-hus, Fors.-hus, Kbm., Kro, And.-Mejeri, Elektiv., Vandv., Trikotagefab. — Hammerumholm —, Trælasthandel, Ml., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Skovby**, *Agerskov**, *Bjødstrup*, *Langelund** (Miss.-hus), *Have** (Sk.), *S. Fastrup**, *N. Fastrup*. Fattiggd. m. Alderdomshjem (*Toftgaard*). Mod N. V. *Nybo Jbhpl.* m. Posteksp. En Del Hede, især m. N. og S. En Del Eng og Mose, især m. V. Nogen Plantage, den største m. N. Gaarde: *Lindbjerg*, *Nørlund*, *Krøjgaard*. — *Forh. M.*: I den nu næsten udslettede „Tornebuskehøj“ ved Hammerum er i et lille stensat Gravkammer fundet et smukt Bronzefad af romersk Arbejde, Gemme for brændte Ben, der var indlagt i et mønstret Klæde, sammenholdt med en Sølvbøjlenaal.

Sunds Sg. (1502 Indb.). Sunds Komm. *Sunds K.* vestlig i Sognet. Miss.-hus ved Kirken. Byer: *Sunds By og Stationsby* (Stationsbyen 175 Indb., Pg., Sk., Kbm., And.-Mejeri, Mosebrug, Kro, Vml., Ml., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Torup* (Fattiggd.), *Østermark*, *Nørremark**, *Ilskov** (Filial K. til Sunds Sg., Sk., Kbm., Fls.-Mejeri, Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Agerskov** (Sk.), *Munklinde* (And.-Mejeri, Ml.), *Tvær-*

mose*, *Holingholt** (Sk.), *V. og Ø. Lindaa** (Sk.), *Søndervaa**, *Røgen** (Sk.). *Sunds Sø* ved Kirken. Mergelbanen *Damholt-Hodsager* gaar igennem Sognet. Dette er meget stærkt opfyldt af Hede. En Del Eng og Mose. Mod N. Ø. den store *Myremalmsplantage* og en Del af *Haroldslund* Plantage foruden en Del mindre Plantager. Sognet er efter Areal (11580 ha) det største i Herredet. Gaarde: *Skaaphus* (Hg., noget før 1638 oprettet til en Schæfergaard under Herningholm med hvilken den havde Ejer fælles til 1779, da den blev en selvstændig Hg. med komplet Gods, ejet af J. C. Holmarch, L. Nissen m. fl.; alt Godset var solgt 1784; Gaarden blev udparcelleret 1795), *Kvalsholm* (opkaldt eft. Josva v. Qualen, der sidst i 16. Aarh. oprettede den til en Hg., der kun bestod en kort Tid), *Skinderholm*, *Kølbæk*, *Nybo*. — *Forh. M.*: I Sognet og de tilstødende Simmelkjær Flader er der saa at sige ingen Oldtidshøje. Sognet var for største Delen ubeboet i Oldtiden. 1 Høj (af ialt ca. 10) er fredlyst.

Sinding Sg. (645 Indb.). *Sinding* Komm. Anneks til Ørre. *Sinding K.* omtrent midt i Sognet. Byer: *Nyby** (Sk., *Sinding* Tlfst.), *Remme**. Sk. (*Kroghøj*). Vml. n. v. f. Kirken. Mod N. V. Tglv. (*Visgd.*) og *Jægerbjerg* (70 m). Megen Hede, især m. S. og Ø. En Del Eng og Mose. Nogle mindre Plantager og en større m. V. Gaarde: *Sindinggaard* (Hg., ejedes fra Midten af det 15. Aarh. et Par Hundrede Aar af Fam. Harbou, i 17. Aarh. navnlig af Fam. Dyre, i 18. bl. a. af Frans Rantzau, Fam. Lillelund og A. Speitzer; i forr. Aarh. ejedes den længe af den dygtige Landm. S. A. Fjelstrup; Godset solgtes vist c. 1800; Gaarden blev udparcelleret 1796 og i dette Aarh.), *Kragshøj*, *Edlesminde*, *Softedal*, *Aavad*, *Visgaard*. — *Forh. M.*: „Firhøje“ ved Asbjerg er fredlyste.

Nøvling Sg. (545 Indb.). *Vildbjerg-Nøvling* Komm. Anneks til *Vildbjerg*. *Nøvling K.* nordøstlig i Sognet. Sk. Byer: *Nybo* (And.-Mejeri, Tglv., Ml.), *Skibbild By og Stationsby* (Kbm., Gæstg., Tglv., Ml., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.). Mod S. V. *Staldhøj* (80 m). En Del Hede, især m. S. V. Nogen Eng og Mose. Adskillige Plantager, den største m. S. V. Sognet er efter Areal (1592 ha) det mindste i Herredet. Gaarde: *Korshøj*, *Egbæk*.

*Vildbjerg*¹⁾ Sg. (1550 Indb.). *Vildbjerg-Nøvling* Komm. Byer: *Vildbjerg* (Stationsby m. 563 Indb., K., Pg. s. f. Byen, Sk., Miss.-hus, Fors.-hus, Læge, Ap., Kbm., Gæstg., Afholdsrestauration, And.-Mejeri, Fattiggd., Eksportslagteri, Elektiv., Vml. s. v. f. Byen, Markedsplds., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Rødding* (Sk., Tlfst.), *Helleskov**, *Merild**. En Del Hede, Eng og Mose. Store Plantager m. V. (*Røddinglund*

¹⁾ eller *Vilbjerg*.

Plantage og en Del af *Timring* Plantage) foruden enkelte mindre. — Gaarde: *Ejsingkær, Stentoft*. — *Forh. M.*: 13 fredlyste Høje, ved Røddinglund og i Røddinglund Plantage. — Anneks: Nøvling.

Ørre Sg. (568 Indb.). Ørre-Simmelkjær Komm. Sognet har en Enklave m. S. V. skilt derfra ved Sinding Sg. Byer: *Ørre* (K., Pg., Sk., Miss.-hus, Fors.-hus, Kbm., Tlfst.), *Ovstrup* (Kbm., Nybro Vml.), *Talund**, *Foldager*, og i Enklaven: *Romvig Gde.* Mod N. Sk. (*Nygd.*). Sognet er stærkt opfyldt af Hede undtagen m. S. V. Megen Plantage, den største m. V. Nogen Eng og Mose. I Enklaven nogle Smaaplantager. — Gaard: *Ørrevad*. *Ørregaarde* var forhen en Hg., i 15. Aarh. ejet af Fam. Fasti, senere af Fam. Kaas; 1683 blev den af Clavs Dyre gjort til en Bondegaard, da den Aaret forud var brændt. — Anneks: Sinding.

Simmelkjær Sg. (461 Indb.). Ørre-Simmelkjær Komm. Anneks til Grove i Ginding Herred. Byer: *Ov. Simmelkjær* (Filial K. til Grove Sg., Sk., Miss.-hus, Spk., Kbm., And.-Mejeri, Ml., Tlfst.), *Ndr. Simmelkjær*, *Sneptrup Hse**. Mergelbanen *Damholt-Hodsager* gaar igennem Sognet. En Del Eng og Mose. Lidt Plantage. Sognet er stærkt opfyldt af Hede. Det er efter Indb. Antal det mindste i Herredet.

Avlum Sg. (2157 Indb.). Avlum-Hodsager Komm. Byer: *Avlum By og Stationsby* (411 Indb., K., Pg., Sk., Miss.-hus, Fors.-hus, Læge, Spk., Kro, Ml., Markedsplds., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Tved**, *Ljørring* (Sk., And.-Mejeri, Ml. n. v. f. Byen, Tlfst.), *Kilde** (Sk., Ml., Kilde Aulum Tlfst.), *Jersild*, *Lundby**, *Varhede* (Sk.), *Stovbæk**, *Skjerk*. Mod Ø. *Skjærbæk Vml.* Mod S. V. *Tavlborg Høje* (78 m). En Del Hede, Eng og Mose. Mange ret anselige Plantager. — Gaarde: *Lergrav* (Hg., tilhørte i 16. Aarh. Fam. Høg og Rostrup, i 17. bl. a. Alb. Skeel og Er. Rosenkrantz, i 18. Fam. Opitz og fra 1758 med en kort Afbrydelse i over 100 Aar Fam. Lundsgaard; Godset fraskiltes 1800; Gaarden blev udparcelleret s. A. og i dette Aarh.), *Grønkær*, *Kronborg*, *Dalgaard*, *Tavlborg*, *Vraa*, *Gabs*. — *Forh. M.*: 6 Høje ved Lergrav er fredlyste. — Anneks: Hodsager i Ginding Herred.

Tvis Sg. (1067 Indb.). Tvis Komm. Anneks til N. Felding i Ulvborg Herred. Byer: *Tvis* (Stationsby m. 86 Indb., K., Sk., Kbm., And.-Mejeri, Kro, Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Tvislund** (Sk.), *Morre**, *Sols**, *Skavtrup** (Sk., Ml.), *Halgde**. (Sk.). Mod N. V. Redningshjem for Alkoholister (*Godthaab*). Mod N. *Tvis Vml.* og en Mindesten paa det Sted, hvor Tvis K. og Kirkegaard tidligere (indtil 1889) fandtes. Mod Ø. Sk. (*Bregnholt*). En Del Hede, især m. Ø. Nogen Eng og Mose. En Del Plantage, den største m. N. V. *Stor Aa* danner Grænsen m. N. og Ø. Gaarde: *Tviskloster* (Hg., oprettet til Kloster af Prins Buris

1163, ved Reformationen inddraget under Kronen og 1547 solgt til Bisp Oluf Munk; tilhørte derefter hans Sønner og i 17. Aarh. Fam. Trolle, havde dernæst mange forskellige Ejere, bl. hvilke i forr. Aarh. var C. N. Lundsgaard, Herman Gudichsen og N. Bjerre; Godset solgtes 1804; Gaarden blev udparcelleret 1806 og 1812, se nedenfor; den firfløjede Klosterbygning er fuldstændig nedbrudt, Vestfløjen, der senere tjente som Sognekirke, blev jævnet med Jorden 1889, Tomten er dog fredet), *Lauralyst* (Parcel af Tviskloster; bl. Ejerne var: H. H. Bay, E. Bluhme og S. P. Smith; Gaarden er i dette Aarh. blevet udparcelleret), *Urlund*, *Bregnholt*, *Stokvad*, *Munkbro*. — *Forh. M.*: Af ca. 140 Oldtidshøje i Sognet er 14 fredlyste, deraf 4 ved Skavtrup, 2, der forbindes ved en Sadel, ved Tvislund.

Herning Købstads Landsogn (749 Indb.). Herning Komm., hører i gejstlig Henseende under Herning. Byer: *Brendgde**, *Holing* (And.-Mejeri), *St.* og *L.* Gullestrup* (Sk.). Mod S. Ø. Tglv. (*Holtbjerg Gd.*). En Del Hede, Eng og Mose. Mod N. V. *Løvbjerg* Plantage. Enkelte mindre Plantager m. N. Ø. Gaarde: *Herningholm* (Hg., oprettet c. 1580 af Josva v. Qvalen, med hvis Enke den afsindige Friherre Sigfred Rindschaid fik den; ejedes derefter i 17. Aarh. af Fam. Rantzau m. fl., i 18. af Fam. Lasson, Hjelmcrone og Rosencrone, omkr. Aar 1800 af Morten Vestrup og derefter af stadigt skiftende Ejere; Godset solgtes 1790 ff.; Gaardens Udparcellering begyndte, da Skaaphus i Sunds Sg. 1779 frasolgtes, fortsattes 1791 ff. og har i dette Aarh. fuldstændig sprængt den; Hovedbygningen er tildels den oprindelige fra Slutn. af 16. Aarh.), *Lavlund*, *Holtbjerg*, *Vesterholm*, *Nørholm* (alle Parceller af Herningholm). — *Forh. M.*: To Gravhøje ved Gullestrup er fredede.

GINDING HERRED

Hodsager Sg. (508 Indb.). Avlum-Hodsager Komm. Anneks til Avlum i Hammerum Herred, til hvilket Herred den sydlige Del af Sognet hører. *Hodsager K.* omtrent midt i Sognet. Sk. And.-Mejeri. Byer: *Hallundbæk** (Sk.), *Ommose Gde**. Mod N. V. *Yllebjerg* (44 m). En Del Eng og Mose. Megen Hede. Adskillige Plantager. Mergelbanen *Damholt-Hodsager* ender i den sydl. Del af Sognet.

Haderup Sg. (1424 Indb.). Haderup-Grove Komm. Byer: *Haderup* (K., Pg., Sk., Læge, Dyrlæge, Ap., Kbm., Kro, Ml., Markedsplds., Brsml., Tlfst.), *Haderis**, *Høstrup*, *Faurbæk* (And.-Mejeri, Sk., Tlfst.), *Egelund** (Kbm.), *Stavlund Gde**, *Ndr. Feldborg**, *Ov. Feldborg* (Kapel s. v. f. Byen, Skr., And.-Mejeri, Ml. s. f. Byen, Brsml., Tlfst.). Mod

N. V. Skovridergd. (*Feldborg Gd.*). Mod Ø. Vml. (*Hulbæk*). En Del Eng og Mose. Sognet er stærkt opfyldt af Hede, især m. Ø. Store Plantager (den største Del af *Nordre Feldborg* Plantage m. N. V. og *Søndre Feldborg* Plantage m. S. V.) og flere mindre. — *Forh. M.*: Otte fredlyste Høje. Isoleret ved Karup Aa, paa Hagebrogaard's Mark, er fremdraget en Jættestue, undersøgt af Nationalmuseet, mærkelig ved at vise Blanding mellem ødansk og mellemeuropæisk Stenalderkultur. Et af de smukkeste danske Lerkar fremdroges her.

Grove Sg. (539 Indb.). Haderup-Grove Komm. *Grove K.* nordvestlig i Sognet. Pg. og Sk. ved Kirken. Byer: *Graasand**, *Vestorp**, *Ur**, *Kølvraa* (Sk.), *Hessellund*. Mod S. *Kragsø* og i Gedhus Plantage: *Gedhus*, Arbejdskoloni for Straffefanger. En Del Eng og Mose. Sognet er meget stærkt opfyldt af Hede. Mod S. den store *Gedhus* Plantage. Flere mindre Plantager. — Gaarde: *Gindeskov*, *Barslund*, *Gl.* og *Ny Gedhus* (forhen én Gaard, kendt for sit Gedehold). — *Forh. M.*: Paa Graagaards Jord er fremdraget et Sølvfund fra den senere Jernalder, orn. Sølvspænde, Barrer, en Del Brudsølv m. m. — Anneks: Simmelkjær i Hammerum Herred.

Sevel Sg. (2223 Indb.). Sevel Komm. Byer: *Sevel* (229 Indb., K., Pg., Sk., Fors.-hus, Spk., Kbm., Kro, And.-Mejeri, Maskinbyggeri, Ml., Brsml., Tlfst.), *Søgde.*, *Jattrup**, *Sevel Skovby**, *Djel* (Kbm., Ml.), *Hedegde.**, *Navtrup** (Miss.-hus), *Mundbjerg** (Kbm., Sk.), *Herup* (Ml. s. v. f. Byen), *Bjørnkjær* (Ml.), *Hækhuse**, *Røjbæk**, *Trandum** (Filial-K. til Sevel Sg., Sk., Miss.-hus), *Trandum Skovby**, *Mogenstrup* (Sk., Tlfst.), *Sebstrup**, *Karstoft** (Ml.). Mod V. Sk. (*Nørstoft*). Mod S. Vml. og Sk. (*Sønderml.*). Sevel Tglv. Mod N. *Skallesø* og den sydl. Del af *Flyndersø*. Længere sydpaa *Hellesø* og *Stubbergd. Sø*. En Del Eng og Mose. Sognet er stærkt opfyldt af Hede, især m. Ø. Større Plantager (*Sevel* Plantage, en Del af *Nordre Feldborg* Plantage, *Stubbergd.* Plantage, en Plantage m. N. s. f. *Skallesø*) og flere mindre. Sognet er efter Areal (10856 ha) det største i Herredet. Gaarde: *Stubbergaard* (Hg., oprindelig et Nonnekloster, stiftet før 1268; kom til Kronen ved Reformationen og solgtes en halv Snes Aar efter til Iver Juel, i hvis Slægt det derefter blev en Tid lang; 1658 deltes Gaarden mellem Fru Kristense Juels Arvinger og først 1790 samledes den igen paa én Haand af N. Sehested; i forr. Aarh. ejedes den bl. a. af Fam. Boserup; Godset solgtes langsomt i Begynd. af forr. Aarh.; Gaarden udparcelleredes 1803 og gentagne Gange senere, lige til den nyeste Tid), *Nørstoft* (Parcel af *Stubbergaard*), *Skovgaard*. — Af *Stubberkloster* er bevaret en hvælvet Kælder fra 1400'erne, og paa Tomten er fremdraget og un-

dersøgt enkelte andre Mure. — *Forh. M.*: I Sognet 375 Oldtidshøje, over Halvdelen af Herredets samlede Tal. Mange ligger smukt paa Hjelm Hede. Fredlyst er 45, deraf en Langhøj ved Navtrup, henimod 35 m l., i Sønderhede „Tophøj“, 5 m h. Tæt Syd for Sevel har man villet paavise Stedet for en Oldtidshelligdom. En Helligkilde, benyttet til ca. 1850, findes ved Blaskkjær. I Gindeskov Krat findes en mærkelig stor Omhegning med lav Jordvold, af uvis Betydning. Det ældste Tingsted har været ved Gindeskov, „ved en Bæk og en liden Egekrat derhos“.

Estvad Sg. (637 Indb.). Estvad-Rønbjerg Komm. Byer: *Estvad* (K., Pg., Sk.), *Kisum* (Fattiggd. m. Alderdomshjem, Ml.), *Bærs* (Sk.). Mod Ø. *Estvad Gd.*, hvorfra stammer (18. Aarhundrede) Estvad Gds. Stiftelse (under Ribe Stift), en rentebærende Kapital, af hvilken Damer har Hæving. Mod S. V. *Mørksø*. Den nordl. Del af *Flyndersø* hører til Sognet, der m. S. V. støder til *Skallèsø*. Megen Hede, især m. S. V. En Del Eng og Mose, især m. Ø. Store Plantager m. S. V. (*Estvad Gd.* Plantage og en Del af *Stubbergd.* Plantage) og nogle mindre. — Gaarde: *Estvadgaard* (Hg., tilhørte i 15. og 16. Aarh. Fam. Gyldenstjerne, i 17. Peder Munk, Jak. Lykke og Fam. Rantzau, i 18. A. Brønsdorph og Joh. Sev. Bentzon, hvis Enke 1745 oprettede Gaarden til et adeligt Kloster, der bestod til 1804; derefter kom E. til Fam. Lundsgaard, senere til Grev F. M. Knuth og Fam. Neergaard; Godset blev fraskilt 1810 og Gaarden udparcelleret 1815), *Lundhede*, Ø. *Lidegaard*, *Flyndersø Møllegaard*. *Hesselbjerg* var i 16. Aarh. en Hg., ligeledes *Bærsholm*, hvis Voldsted endnu findes. — *Forh. M.*: Af ialt ca. 60 Oldtidshøje er 7, deraf 2 ved Kisum, fredlyste. — Anneks: Rønbjerg.

Rønbjerg Sg. (374 Indb.). Estvad-Rønbjerg Komm. Anneks til Estvad. Byer: *Rønbjerg* (K. v. f. Byen, Sk., Miss.-hus, Fls.-Mejeri, Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Vejlgde*. Mod N. V. *Skørsø*. Mod S. V. Tørvefab. En Del Eng og Mose m. N. Megen Hede m. S. V. Mod S. Ø. en stor Plantage. Sognet støder m. S. Ø. til *Flyndersø*, og det er baade efter Indb. Antal og efter Areal (1679 ha) det mindste i Herredet. Gaarde: *Nørkær* (var en Bondegaard, der ved Midten af det 17. Aarh. oprettedes til en Ladegaard til Estvadgaard, hvorved den blev til 1809, hvorefter den har været ejet af Fam. Laurberg, I. C. Eriksen og C. Korsgaard m. fl.; Gaarden blev udparcelleret 1912), *Primdal* (var i 16. Aarh. en Hg.). — *Forh. M.*: Af Sognets Høje er 7 fredlyste, deraf en over 30 m l. Langhøj ved Nørkær.

Ejsing Sg. (1412 Indb.). Ejsing Komm. Anneks til Sal. Byer: *Ejsing* (K., stor, romansk, har talrige sentmiddelalderlige Tilbygninger, mod Nord fem Gavle, en gotisk Træfigur forestiller den hellige Bisp Dio-

nysius, rigt Inventar, Gravkapel for Rosenkrantzerne paa Landting og flere andre Gravminder, deribl. i Kirkemuren en romansk Sten med Navnet Asser Tygesen Kabbe, — Kaldskapellan, Sk., Kbm., And.-Mejeri, Bageri, Ml. n. ø. f. Byen, Tlfst.), *Raast** (Sk.), *Geddal, Rimmerhuse, V.* og *Ø. Egebjerg* (Sk., Miss.-hus, Ml.), *Hvidemose* (Sk., Kbm., Jbhpl.). Mod N. Ø. *Skovsø*. Mod V. Ml. (ved *Nygd.*). Mod S. *Skaansø*. Mod S. Ø. Tørvefabb. Megen Eng og Mose, især m. N. og S. V. Megen Hede, især m. Ø. (*Harris Hede*). Mange Smaaplantager. Sognet begrænses m. V. af *Limfjorden (Venø Bugt)* og støder m. N. til *Sønderlem Vig*. Gaarde: *Landting* (Hg., tilhørte midt i 14. Aarh. Henr. Eberstein og kom ved Giftermaal gennem Fam. Puder, Banner og Gyldenstjerne mod Slutn. af det 15. Aarh. til Fam. Rosenkrantz, hos hvem den blev til Midten af det 18.; senere Ejere var Chr. Linde, N. Lillelund, P. Hansen og N. T. Hansen; fra 1815 har den tilhørt Fam. Windfeldt; Godset solgtes c. 1800 og samtidig blev Gaarden udparcelleret, se nedenfor og ved Hanbjerg Sg. i Hjerm Herr.; Tomten af det c. 1850 nedbrudte Landting findes S. Ø. for den nuværende Gaard), *Nygaard* (var en gl. Ladegd. under Landtings Hovedgaardstakst og havde Ejer fælles med den til 1801; bl. de følgende Ejere var C. N. Lundsgaard og J. F. Haubro), *Raastgaard* (er i nyere Tid sammenlagt af 4 Gaarde). — *Forh. M.*: I Tværmose er 1918 fremdraget et større Ravfund fra den yngre Stenalder. — 7 Høje fredlyste (af ialt ca. 60), deraf „Tvillinghøje“ ved Møgelkærsgaard.

S a l S g. (2391 Indb.). Sal Komm. Byer: *Sal* (K., stor romansk Granitkvaderkirke, oprind. Herredets Fjerdingskirke, viet S. Mikael, med meget sjælden og værdifuld Altertavle, ligeledes i romansk Stil, smykket med forgyldte Kobberrelieffer, Pg., Sk., Spk., Kbm.), *Vinderup Stationsby* m. 1053 Indb., Filial-K. til Sal S., Kaldskapellan, Sk., Miss.-hus, 2 Læger, Dyr læge, Ap., *Vinderup Bank, Sagf., Kbm., Haandv., Hott., Elektiv., Bagerier, Eksportslagteri, Ølbryggeri, Maskinsnedkeri, Møllebyggeri, Fabb. (Maskiner, Cementvarer, Vogne, Klæde, Træsko, Mineralvand), Ml., Markedsplds., Jbst., Postk., Tlgst., Tlfst.), Hasselholt** (Sk., Tglv.), *Aale, Stokholm Hse*, Agerbæk*, Svendstrup* (Kbm., Fattiggd., Ml. s. f. Byen), *N.* og *S. Bjært* (Sk.). Mod N. Tegl. (*Sevelsted*) og *Skaansø*. Mod N. Ø. *Skallesø*. Mod. S. And.-Mejeri (*Skovlund*). En Del Eng og Mose. En Del Hede, især m. N. Ø. En Del Plantage, den største m. N. Sognet er efter Indb. Antal det største i Herredet. — Gaard: *Vinderupgaard* (forhen: *Vinderup Hovgaard*, var en Hg., der i 13. Aarh. tilhørte Marsken Johannes Kalf, senere Fam. Friis; efter at have været en Bondegaard blev den omtr. midt i 17. Aarh. oprettet til en Ladegaard under Rydhave, med hvilken den i Reglen havde Ejer fæl-

les til 1812, da den solgtes til N. L. Boserup; bl. senere Ejere var H. D. Fabricius; det meste Gods var solgt 1805; Gaarden blev udparcelleret c. 1865). I Svenstrup var i 14. Aarh. en Hg., hvis Voldsted endnu ses. *Hasselholtgaard* var i 15. Aarh. en Hg. — Ved Vinderup ligger et Voldsted. — Anneks: Ejsing.

R y d e S g. (798 Indb.). Ryde Komm. Byer: *Ryde* (K., Pg., Sk., Miss.-hus, And.-Mejeri, Kbm., Tlfst.), *Rovt**, *Felde*, *Stendis** (Sk., Miss.-hus). Mod V. *St. Ryde Vml.* og *L. Ryde Vml.* Mod Ø. *Bavnehøj* (90 m). Mod N. *Rydhave* Skov ved Herregaarden Rydhave. En Del Eng og Mose, især m. N. Store Hedestrækninger m. S. Flere ret anselige Plantager. — Gaarde: *Rydhave* (Hg., synes i Reglen at have haft Ejer fælles med Landting til Midten af det 16. Aarh., da den tilfaldt Niels Rosenkrantz; fra 1615 tilhørte den i over 200 Aar Fam. Sehested; bl. Ejerne i forr. Aarh. var H. P. Bracht, Greve G. C. v. Raben og Grev F. V. S. Danneskjold-Samsøe; Godset solgtes 1795 og senere; Gaarden er i dette Aarh. blevet stærkt udparcelleret; Hovedbygn., 4 Fløje samt Taarn med Spir, stammer i det væsentlige fra 16. og 17. Aarh.), *Ulsø*, *Mosegaard*, *V.* og *Ø. Vejsgaard*, *Ov.* og *Ndr. Bøge*. — *Forh. M.*: I Stendis Hede er de 6 smukke „Tinghøje“ fredlyste, hvor Herredstinget en Tid maa være holdt, samt endnu 3 Høje. — Anneks: Hanbjerg i Hjerm Herred.

HJERM HERRED

H a n b j e r g ¹⁾ S g. (652 Indb.). Hanbjerg Komm. *Hanbjerg K.* midt i Sognet. Paa Døbefonten staar i Runer fra henimod 1200 Navnet Isli, vel Stenhuggerens Navn. Sk. Hospital (Stiftelse). By: *Hanbjerg* (Stationsby m. 75 Indb., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.). Mod N. et Miss.-hus. Mod N. Ø. *Hanbjerg* Pige hjem (ved Herregaarden *Hanbjerg-Hovgaard*). En Del Eng og Mose m. Ø. Flere mindre Plantager. Sognet støder m. N. til *Limfjorden* (*Venø* Bugt). Gaarde: *Hanbjerg-Hovgaard* (Hg., nævnes før Midten af 15. Aarh., kom senere til Stubber Kloster og sammen med dette ved Reformationen til Kronen og fra Kronen 1547 til Iver Juel; Gaarden blev igen — vist c. 1600 — oprettet til en Hg., bl. hvis Ejere var Fam. Brockenhuus og fra 1682—1843 Fam. Linde samt senere P. Ebbensgaard; det meste Gods var solgt 1800; Gaarden blev udparcelleret for en halv Snes Aar siden og tidligere), *Sølyst* (Parcel af Hanbjerg-Hovgaard), *Damgaard*, *Strandby*, *Lindbjerg*, *Sønderbygaard* (var en Afbyggergaard fra Landting Hg. i Ginding Herr., som frasolgtes 1800).

¹⁾ eller Handbjerg.

Borbjerg Sg. (2021 Indb.). Borbjerg Komm. Byer: *Borbjerg* (K., anselig Granitkvaderkirke i romansk Stil, med samtidig, udskaaret Alterbordsforside, Altertavlens Alabastrelieffer (c. 1425) illustrerer S. Georgs Løgende, Sk., Fors.-hus, Kbm., Vml., Brsml., Tlfst.), *Trabjerg* (Sk., Kbm., Spk., Planteskole, Ml. s. ø. f. Byen), *Tinkerdal, Skave* (Sk., Kbm., And.-Mejeri, Kro, Brsml., Tlfst.), *Hogager* (Filial-K. til Borbjerg Sg. n. v. f. Byen, Sk., Ml. n. v. f. Byen), *Savstrup* (Sk., Miss.-hus, Børnehjem, Vml.), *Risum**, *S. Hvam**, *N. Hvam** (Sk., Kro, Ml., Tlfst.), *Bøgild**. Mod N. V. And.-Mejeri (*Brødbæk*). Mod N. Pg. (*Holmgd.*) og *Holmgd. Sø. Møllesø* ved Sognekirken. Megen Eng og Mose, især m. S. Ø. Næsten hele den sydl. Halvdel af Sognet er opfyldt af Hede. Mod S. Ø. den store *Borbjerg* Plantage. Adskillige mindre Plantager. Sognet er baade efter Indb. Antal og efter Areal (7968 ha) det største i Herredet. Gaarde: *St. Perregaard, Kviesgaard, Pajbjerg, Munksgaard, Hesselaa, St. Hessel* (har været en Hg. endnu i 17. Aarh.), *Abildholt* (nu 2 Gaarde, i 16. Aarh. en Hg., ejet af den 1594 henrettede Jak. Røstrup). Ogsaa paa *Brandbjerg* har der i 16. og 17. Aarh. boet Adel (bl. a. Palle Rodsteen). — *Forh. M.*: Ca. 150 Høje vidner om stærk Bebyggelse i Oldtiden; 19 er fredlyste, deraf 4 større ved Hedegaard.

Mejrup Sg. (972 Indb.). Mejrup Komm. *Mejrup K.* sydlig i Sognet. Pg. ved Kirken. Skr. Spk. Byer: *Majgde.* (Ml.), *Brusen Gde.* (Ml.). Mod N. Miss.-hus (*Hindkjær Gde.*). Mod V. And.-Mejeri (*Hornshøj*). *Mejrup* Tlfst. *Moseby* Tlfst. *Mejrup K.* Tlfst. Lidt Eng og Mose. En Del Hede m. S. Ø. Nogle Smaaplantager m. S. Gaarde: *N. Skovgaard, Bladbjerg, Kovind, Birk, St. og L. Gammelby, Elkær, Agerbæk. Blæsbjerg* var forhen en Hg., der i Beg. af det 16. Aarh. ejedes af Niels Klementsens til Avnsbjerg, senere af Fam. Gøye. Ogsaa *Tovstrup* var en kortere Tid — ved Midten af 17. Aarh. — en Hg.

Maabjerg Sg. (935 Indb.). Maabjerg Komm. Anneks til Holstebro. Byer: *Maabjerg* (K. noget m. V., Skr., Fattiggd.), *Sønderlund** (Tglv.), *Nørlund**, *Dellerup**, *Frøjk** (Fiskedamme m. Udklækningsanstalt). Mod N. Tglv. (*Tradsbjerg*). Mod S. V. enkelte Smaaplantager og lidt Eng og Mose. *Stor Aa* danner Grænsen m. S. V. Gaarde: *Søndergaard, Særkær, Gaardhøje, Lægaard.* — *Forh. M.*: Ved Store Døsgaard en stor, tæt Gruppe af Gravhøje (9 fredlyste). I 2 Høje er gjort Fund fra Bronzealderen, i én en Egebulkiste, i den anden Plankesætning med Dolk, Paalstav m. v., samt vævet Tøj og Dyrehud.

Hjerm Sg. (1895 Indb.). Hjerm Komm. *Hjerm K.* vestlig i Sognet, anselig Granitkvaderkirke i romansk Stil, med senere Korsfløje og Taarn, Ligsten over den sidste Ribebisp Oluf Munk, † 1569, senere Gods-

ejer og Rigsraad, Epitaf. over Axel Juul til Volstrup, † 1671. Pg. ved Kirken. Byer: *Hjerm* (Stationsby m. 494 Indb., Dyrlæge, Kbm., And.-Mejeri, Maskinfab., Kridt- og Kalkbrud, Gæstg., Ml., Jbst., Posteksp., Tlgt., Tlfst.), *Avsum**, *S. Hjerm*, *Kvium*, *Skjetterup**, *Volstrup** (Vml.), *Feldborg** (Filial-K. til Hjerm Sg.), *Kragelund**, *Snøder**. Østre, vestre og søndre Sk. Ø. *Hjerm* Tlfst. Mod N. *Volstrup Skov* ved Herregaarden *Volstrup*. Nogen Eng og Mose. Mod S. V. en Plantage. Sognet begrænses m. N. af *Limfjorden (Venø Bugt)*. Gaarde: *Volstrup* (Hg., tilhørte Ribe Bispestol og kom ved Reformationen til Kronen, som kort efter solgte den til Bisp Oluf Munk; efter at have tilhørt hans Søn m. fl. kom den til Axel Juul og 1683 til Christen Linde og dennes Søn af samme Navn og derefter ved Giftermaal til E. F. Zytphen og Povl v. Klingenberg; fra 1786 tilhørte den længe Fam. Skow, senere Fam. Hagensen fra 1865; Godset solgtes 1804; Gaarden blev udparcelleret 1802 og senere, se nedenfor), *Aldershvile*, *Sofienlund*, *Zytphensminde* og *Christiansborg* (alle Parceller af Volstrup), *Sofienborg*, *Kærgaard*, *Hummelse*, *V. Avsum*, *Bjerregaard*, *Yttéborg*.

Gimsing Sg. (564 Indb.). *Gimsing Komm.* *Gimsing K.* omtrent midt i Sognet. By: *Østerby* (Sk.). *Kvistrup Vml.* ved Herregaarden *Kvistrup*. Nogen Eng og Mose. Mod S. Ø. en Skov. Sognet begrænses m. N. Ø. af *Limfjorden (Venø Bugt)*. Gaarde: *Kvistrup* (Hg., var bl. det Gods, Prins Buris 1163 skænkede til Oprettelsen af Tvis Kloster, og kom med dette ved Reformationen til Kronen, som 1547 skødede Klostret og dets Gods, bl. hvilket K., til Bisp Oluf Munk; K. blev som en Hg. i hans Slægt til 1613, tilhørte derefter Fam. Juul, fra Slutn. af det 17. Aarh. Fam. Overgaard, midt i det 18. Chr. Moth; bl. Ejerne i forr. Aarh. var Fam. Ægidius og Eyber; Godset solgtes c. 1790; Gaarden blev udparcelleret 1804 og senere), *Ørumgaard* (Afbyggergaard under Kvistrup), *Søndergaard*, *Gimsinghoved*, *Holmgaard*, Ø. og V. *Movstgaard* (Movstgaard var i 15. og 16. Aarh. en Hg., der til Begynd. af 16. Aarh. hed Gimsinggaard). — Anneks: *Struer*.

Vejrum Sg. (777 Indb.). *Vejrum Komm.* *Vejrum K.* nordlig i Sognet, anselig Granitvaderkirke i romansk Stil, Altertavle med engelske Alabastrelieffer fra Tiden o. 1425, forestillende Scener af S. Katrienes Legende. Pg. ved Kirken. Miss.-hus. Ml. n. f. Kirken. And.-Mejeri (*Hammerhus*). Nordre og søndre Sk. Ml. sydlig i Sognet. *Vejrum* Tlfst. *Vejrum N.* Tlfst. Lidt Eng og Mose. Gaarde: *Avsumgaard* (Hg., var en Bondegaard, da den 1624 kom til Iver Juul til Kvistrup, senere en Ladeg. under denne med Hovedgaardstakst, indtil den 1709 solgtes til Præsten Jens Hjermin, Stamfader til Slægten Jermiin, for hvem A.

1777 blev oprettet til et Stamhus, der endnu følger Slægten; Godset solgtes i sidste Halvdel af forr. Aarh.), *Kvistgaard* (i 15. og 16. Aarh. en Hg., tilhørende Fam. Spend), *Agergaard*, *Nederdal*, *Brendgaard*, *Villemose*, *Mosegaard*, *Damgaard*, *Provstgaard*, *Skikkild* (opstaaet 1796 ved Sammenlægn. af St. og L. S.; St. S. var en gl. Selvejergaard, der i 18. Aarh. tilhørte Fam. Qvistgaard). — *Forh. M.*: En gammel Vold i nær Ø.-V., „Vindeldige“, nu lidet kendelig, har ligget mod Sv. og ind i Asp S. — Et Vældhul 15—20 m n. for Kirkegaardsmuren er Rest af St. Nikolaj Kilde.

Ølby Sg. (506 Indb.). Ølby-Favsing-Asp Komm. Byer: V. og Ø. Ølby (K., Pg., Sk., Miss.-hus, Tlfst.). Spk. And.-Mejeri. Mod N. V. *Kjærgd.* Vml. Nogen Hede. En Del Smaaplantager. Sognet begrænses m. N. af Indskæringen *Kilen*. Gaarde: *Foldgaard*, *Ørgaard*, *Brasholm*, *Dueholm*. — Annekser: Asp og Favsing.

Favsing¹⁾ Sg. (456 Indb.). Ølby-Favsing-Asp Komm. Anneks til Ølby. *Favsing K.* m. N. V. Byer: *Favsing Gde.**, *Stadsbjerg** (Ml.). Sk. og Miss.-hus (*Skadborg*). Mod S.: V. *Volhøj* (38 m). En Del Hede, især m. S. V. Lidt Eng og Mose. To ret anselige Plantager m. S. V. Gaarde: N. og S. *Favsinggaard* (i 15. Aarh. under Navnet Fovsing Hovgaard en adelig Sdg.), *Bjerg*, *Skadborg*, *Navrsgaard*.

Asp Sg. (637 Indb.). Ølby-Favsing-Asp Komm. Anneks til Ølby. *Asp K.* noget m. N. Ø. i Sognet. Sk. Miss.-hus. Byer: *Nørby**, *Østerby*, *Linde* (Sk., Miss.-hus, Ml. n. v. f. Byen), *Birkild**. En Del Eng og Mose. Megen Hede. Nogle Smaaplantager. Gaarde: *Lindtorp* (Hg., tilhørte i 17. Aarh. Fam. Friis og Høg, i 18. Fam. Lund, J. H. Brasch og hans Enke, i forr. Aarh. bl. a. Fam. Wille; dens Frihed blev opsagt 1689, men uden Virkning; havde aldrig komplet Gods; Gaarden blev udparcelleret 1801), *Vandborg* og *Lilletorp* (Parceller af Lindtorp), *Lindbjerg*, *Nygaard*, *Munksgaard*, *Skræddergaard*. — *Forh. M.*: Ca. 130 Høje fra Sten- og Bronzealderen. Fredlyst er 14 Høje ved Linde, Østerby og gl. Præstegaard, samt 11 i Plantagen i Asp-Naur.

Sir Sg. (389 Indb.). Navr-Sir Komm. Anneks til Navr. *Sir K.* østlig i Sognet. Sk. And.-Mejeri (*Holmgaard*). Ml. s. ø. f. Kirken. *Sir* Tlfst. *Sir Lyngbjerg* Tlfst. Mod V. Lyngbjerg (70 m) og *Mindestøtter* f. Frederik VII, f. Stavnsbaandets Løsning og f. Dronning Karoline Amalie (*Krunderup Bakker*). Nogen Eng og Mose m. S. V. Plantager m. S. V. og N. Ø. Sognet er efter Areal (904 ha) det mindste i Herredet. Gaarde: *Østergaard*, *Gundersborg*.

Navr Sg. (631 Indb.). Navr-Sir Komm. Byer: *Navr* (K. n. f. Byen,

¹⁾ eller Fovsing.

Pg. n. v. f. Byen, Sk., Vml., Jbhpl., Posteksp., Tlfst.), *Alstrup, Vognstrup, Falsig**. Mod N. Ø. Sk. (*Krunderup*) og Krunderup Bakker. Megen Hede, især m. V., N. V. og S. Ø. En Del Eng og Mose. Mange Plantager, den største (*Krunderup Plantage*) m. N. Ø. *Stor Aa* danner Grænsen m. S. Gaarde: *Stabildal, Overgaard, Offersgaard, Overlund*. — *Forh. M.*: Sognet var efter Mindesmærkerne i Oldtiden tml. velbebygget. Fredlyst er bl. a. 2 Langhøje, den ene, „Lange Mette“, godt 100 m. l., samt de sammenbyggede „Tvillinghøje“. — Anneks: Sir.

Bur Sg. (332 Indb.). Gjørding-Vemb-Bur Komm. Anneks til Gjørding. *Bur K.* sydøstlig i Sognet, romansk Granitkvaderkirke af ejendommeligt Plan, uden særlig Korbygning, men med meget stor Apsis. Byer: Ø. *Bur* (Stationsby m. 89 Indb., Sk., Kbm., Afholdshjem, Jbst., Posteksp., Tlfst.), *V. Bur*. En Del Eng og Mose. Sognet er stærkt opfyldt af Hede, især m. N. V. og Ø. *Stor Aa* danner Grænsen m. S. Sognet er efter Indb. Antal det mindste i Herredet. Gaard: *Burgaard*.

Vemb Sg. (918 Indb.). Gjørding-Vemb-Bur Komm. Anneks til Gjørding. Byer: *Vemb* (Stationsby m. 569 Indb., K. m. Ø., Pg., Sk., Fors.-hus, Læge, Dyrlæge, Kbm., Gæstg., Elektiv., Ml., Markedsplds., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *V. Vemb**, Ø. *Vemb**. En Del Eng og Mose. Megen Hede m. N. og N. V. Flere Smaaplantager. *Stor Aa* danner Grænsen m. S. Gaarde: *St. Sand, Noesgaard*.

Gjørding Sg. (339 Indb.). Gjørding-Vemb-Bur Komm. Byer: *Mellemby* (Gjørding K., Pg., Sk.), *Sønderby, Nørby**, *Slyk**. En Del Eng og Mose. Megen Hede m. N. Enkelte Smaaplantager. Sognet begrænses m. V. og S. af *Nissum Fjord*, m. S. Ø. paa et lille Stykke af *Stor Aa*. — Annekser: Vemb og Bur.

SKOVBORG HERRED

Nees¹⁾ Sg. (799 Indb.). Nees Komm. Anneks til Møborg. Byer: *Nees* (K. m. N. Ø., Sk., Ml.), *Skalstrup** (Sk.). Nees And.-Mejeri. Mod S. Ø. *Bedso*. Mod N. *Tangso* og *Indfjorden*, hvorfra *Søndersund* skærer sig ind i Sognet m. S. Ø. En Del Eng og Mose. Megen Hede, især m. Ø. Adskillige Plantager; deraf flere ret anselige. Sognet begrænses m. V. af *Nissum Fjord*. Gaarde: *Ulsund* (Hg., tilhørte i 16. Aarh. Fam. Grøn og Erik Skram, i 17. længe Fam. v. Andersen; 1682—1754 havde den Ejer fælles med Bækmark i Flynder Sg., kort Tid efter kom den til Fam. Harpøth, som havde den i omtr. 70 Aar, hvorefter den ejedes af P. U. Lind m. fl.; Godset solgtes 1830, og Gaarden blev da ell. tid-

¹⁾ eller Nes.

ligere noget udparcelleret; ogsaa i dette Aarh. er den formindsket), *Nørager* (i 16. Aarh. en Sdg., ejet af Fam. Grøn, tilhørte senere Ejeren af Ulsund, der 1690 opsagde dens Frihed og 1704 solgte den til Præsten P. Bie, som dog 10 Aar senere igen solgte den til Ulsunds Ejer; den laa derefter under U. til 1830, da den solgtes med fri Hovedgaardstakst til N. Zülstorph, hvis Søn senere ejede den), *Grønsmølle*; *Brunsted*, *V. Nees*, *Sundgaard* (beboedes i 17. Aarh. af Adel), *Harpøt*, *Frostesgaard*, *Fjordside*, *Jørgensgaard*.

Bøvling Sg. (1664 Indb.). Bøvling Komm. *Bøvling K.* nordvestlig i Sognet. Pg. s. ø. f. Kirken. Bøvling østre Sk. Byer: *Bøvlingbjerg* (427 Indb., Valgmenigheds K. — Mariekirke —, Bolig for Valgmenighedspræsten, Skr., Fors.-hus, Miss.-hus, Læge, Dyrlæge, Ap., Sygehus, Tandteknikersk., Filial af Holstebro Bank, Spk., Kbm., Haandv., Afholds- og Gæstehjem, And.-Mejeri, Elektv., Savværk, Cementvarefab., Ml., Brsmll., Tlfst.), *Krogshede*, *Brørup*, *Faare* (Stationsby m. 108 Indb., Kbm., Gæstg., Ml., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.). Ml. ø. f. Sognekirken. Sognet begrænses m. S. V. af *Nissum Fjord* (*Bøvling Fjord*). Mod S. *Indfjorden*, mod S. Ø. *Tangsø*, begge ved Sognegrænsen. Til Sognet hører *Bøvling Klit*, den nordl. Del af den Tange, der skiller Nissum Fjord fra Vesterhavet. Paa Klitten: Bøvling Klitskole. En Del Eng og Mose, især m. V. ved Bøvling Fjord og langs Østsiden af Bøvling Klit; langs dennes Vestside: Klit. Nogen Hede, mest m. N. Ø. Nogle mindre Plantager, den største m. N. Ø. ved *Faare*. Sognet er efter Indb. Antal det største i Herredet. Gaarde: *Rysensten* (Hg., hed forhen Bøvling og tilhørte Ribe Bispestol, faldt ved Reformationen til Kronen, blev gentagne Gange indtaget i Krigene i 17. Aarh. og blev 1664 udlagt i Betaling til Henrik Rüse, som 1672 oprettede det til et Baroni med Navnet R., som fra hans Død 1679 blev besiddet af Baronerne Juel-Rysensteen til 1797, da Baroniet blev nedlagt; bl. Rs. følgende Ejere var P. S. Fønss, P. Høegh og N. M. Petersen samt i dette Aarh. N. B. Breinholt; alt Godset var frasolgt 1809; Gaarden blev udparcelleret 1806, omtr. midt i forr. Aarh. og i dette Aarh.; Hovedbyggn. stammer tildels fra 1638), *V. Rysensten* (en Afbyggergaard fra Rysensten, som N. M. Petersen beholdt, da han 1856 solgte R.), *Lykke*, *Fjordside*, *Kølhede*, *Lund*, *Agergaard*, *Sandmandsgaard*. — *Forh. M.*: Ved Brørup fandtes nær Indfjorden 1912 en Boplads og Gravplads fra den rom. Jernalder. — *Anneks*: Flynder.

Flynder Sg. (873 Indb.). Flynder Komm. *Anneks* til Bøvling. *Flynder K.* nordvestlig i Sognet. Nordre og søndre Sk. Byer: *Bækmarksbro* (Stationsby m. 200 Indb., Miss.-hus, Spk., And.-Mejeri, Kro, Ml., Markedsplds., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Flynder Gde**. *Stam-*

pemølle (*Stensbæk*). Fattiggd. m. Alderdomshjem (*Vibholt*). Mod N. *Flynder Vml. n. ø. f.* Kirken. Mod S. V. And.-Mejeri (*Brandborg*). En Del Eng og Mose. En Del Hede, især m. N. Ø. Talrige Smaaplantager. Gaarde: *Bækmark* (Hg., nævnes 1388 og tilhørte til Reformationen Ribe Bispestol, derefter Kronen, som 1574 mageskiftede den til Christen Juel; tilhørte senere Fam. Sehested og N. Kaas, i 18. Aarhds. 1. Halvdel Fam. Linde og derefter en Række skiftende Ejere; fra 1824 tilhører den Fam. Tranberg; det meste Gods fraskiltes 1758; Gaarden blev ret stærkt udparcelleret c. 1800), *Krogsgaard* (var en lille Hg., der fra 1688 til 1800 havde Ejer fælles med N. Holmgaard i Møborg Sg., tilhørte i forr. Aarh. en Tid lang Fam. Trige; for 5 Aar siden blev Gaarden en Del udparcelleret), *Faare, Ilkær, Raakær, Bodrøgel, N. og S. Grønkær, Flynder Ørs* (ogsaa kaldet Lille Ø.). — *Forh. M.:* I „Flødhøj“ paa Sandbæk Mark er fundet en Ege-Bulkiste, som i Hjørnerne var støttet af Pæle. Af den dodes Gravudstyr er bevaret en Bronzedolk, et Trækar med indslagne Træstifter, Dele af Uldtøj og en Dyrehud. — Ved Bækmark staar nær Landevejen et vistnok middelalderligt Granitkors, grovt hugget af en enkelt Sten, uden Indskrift eller Mærke, antagelig rejst i Anledning af en ulykkelig Tildragelse, hvorom al Erindring er tabt. En hvid Jomfru skal være nedmanet der.

Mø b o r g S g. (1144 Indb.). Møborg Komm. *Møborg K.* noget sydlig i Sognet. Pg. n. f. Kirken. Sk. og Ml. ved Kirken, Vestre og nordre Sk. Fors.-hus. By: *Torp**. *Amstrup Jbhpl. v. f.* Kirken. *Bavnehøj* (45 m) ved Kirken. Mod N. V. berører Sognet *Tangsø*. Mod S. V. *Birkeseø* og nogle andre Smaasøer. Megen Eng og Mose. Megen Hede, især m. V. og Ø. Mod N. Ø. en Del af den store *Klosterhede* Plantage. Adskillige andre Plantager; deraf flere ret anselige. Gaarde: *N. Holmgaard* (Hg., nævnes midt i 15. Aarh., tilhørte i 16. og 17. Fam. Sehested, i 18. Fam. Linde og Dinesen; i 19. Aarh. gik den fra Haand til Haand; det meste Gods solgtes før 1800; Gaarden blev udparcelleret omkr. 1810 og c. 1880 frasolgtes 7—800 Td. L. Hede og Mose), *Kattenhøj, Nordenbjerg, Overgaard, V. og Ø. Bossen, Aabjerggaard, Kræmmergaard, Amstrup, Aagaard*. — *Forh. M.:* 8 fredlyste Høje, deraf 3 anselige ved V. Bossen. — Anneks: Nees.

G u d u m S g. (1267 Indb.). Gudum Komm. *Gudum K.* nordlig i Sognet, en enkel Munkestensbygning i gotisk Stil, den eneste Levning af Nonneklosteret, en nylig fremdraget kalkmalet Indskrift synes at fortælle om en Indvielse af Bygningen 1492. Pg. n. f. Kirken. Nordre, vestre og østre Sk. Miss.-hus (*Bredal*). Spk. i østre Sk. Fattiggd. (*Aasbjerg*).

And.-Mejeri (*Tingtofte*). Gudum Brsml. Byer: *Rimmerhuse**, *Bjerrum**, *Tang**, *Fiskbæk Gde.**, *Skodborg Gde.**, *Hestbæk** (Sk.). Gudum Tlfst. *Skodborg Gudum* Tlfst. Fors.-hus og Vml. (Klosterml.) s. ø. f. Kirken. Mod N. Ø. *Aaml.* (Vml.). En Del Eng og Mose, især m. S. og N. Ø. En Del Hede, især midt i Sognet og m. S. Sognets sydl. Del er næsten helt opfyldt af Plantage (en Del af den store *Klosterhede* Plantage). Nordligere en Del mindre Plantager. Sognet begrænses m. N. af *Limfjorden* (*Nissum Bredning*). Det er efter Areal (6844 ha) det største i Herredet. Gaarde: *Gudumkloster* (Hg., oprindelig et Nonnekloster, stiftet før 1268, fra Reformationen et kgl. Len, fra 1670 Ryttergods; 1717 solgtes Gaard og Gods til A. Rasch, og to Aar efter fik den Sædegaardsprivilegier; de følgende Ejere var Mads Stabye, J. F. Vedel, L. J. Jelstrup og fra 1762 i henved 150 Aar Fam. Olesen; Godset solgtes 1757; Gaarden er i dette Aarh. blevet stærkt udstykket), *Surkær* (var i 16. Aarh. en Hg.), *Trabjerggaarde* (forhen 1 Gaard, i 15. Aarh. og senere en Hg., ejet af Fam. Spend m. fl.), *Tangsgaard* (i 15. Aarh. ligeledes en Hg.), *Højbjerg*, *Havskov*, *Hornshøj*, *Krøjkær*, *Krogsgaarde* (forhen 1 Gaard paa c. 15 Td. Htk., udparcelleret c. 1830), *Serup*, *Hedegaard*, *Iversminde*. *Klostermølle* (laa i 1757 under Gudumkloster). — *Forh. M.*: I Sognet kendes ca. 120 Oldtidshøje; 12, deraf „Kongshøj“ ved Præstegaarden, er fredlyste; paa en Høj ved Fabjerg Skel har fordum staaet et Stenkors. Den enlige, sydlige, „Englandshøj“ sættes i Folkeoverlevering i Forbindelse med Rammedige: den engelske Hær, som Diget skulde væрге imod, omkom tilsidst i den ved Højen liggende „Englands Mose“. Af adskillige 1638 nævnte Helligkilder er den vigtigste, „Vor Frue Kilde“, vistnok endnu til, i Engkanten syd for Gudum Kloster. Voldstedet „Trælborg“ ved Lind er nu stærkt udjævnet. „Holmgaards Knopper“ paa Hestbæk Hede, der ogsaa nævnes som den engelske Hærs Grave, er Sandflugtdannelser. — Anneks: Fabjerg.

Resen Sg. (871 Indb.). Resen-Humlum Komm. *Resen K.* sydlig i Sognet. *Marslund* Fattiggd. And.-Mejeri. *Resen* Tlfst. Byer: *Rotborg* (Sk.), *Markholm Gde.* (Vml. s. f. Byen), *Toftum Gde.**. En Del Eng og Mose m. N. En Del Hede m. S. Mod S. V. en Del af *Klosterhede* Plantage. En anselig Plantage ø. f. Kirken ved Indskæringen *Kilen*, til hvilken Sognet grænser m. S. Ø. Adskillige mindre Plantager. Sognet begrænses m. N. paa et lille Stykke af *Limfjorden* (*Nissum Bredning*). Gaarde: *Toftum*, *V. Toftum*, *N.* og *S. Kokholm* (forhen tilsammen en Hg., i 15. og 16. Aarh. ejet af Fam. Krabbe, Stenfeld og Juel m. fl.), *Matstrup*, *Bæk*, *Resenborg* (ejet af Fam. Rosenberg m. fl., 1808 forøget

med Voldersgaard, men sidst i 1870erne tildels udparcelleret), *Ørgaard*. — *Forh. M.*: 7 fredl. Høje, af ialt ca. 150, deraf 2 større Høje ved Resenborg. — Anneks: Humlum.

H u m l u m S g. (975 Indb.). Resen-Humlum Komm. Anneks til Resen. *Humlum K.* noget sydlig i Sognet. Pg. ved Kirken. Sk. Spk. (*Landbolyst*). By: *Humlum* (Stationsby m. 351 Indb., Sk., Miss.-hus, Kbm., Gæstg., And.-Mejeri, Motorfab., Ml., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.). Mod N. paa *Grisetaa Odde: Oddesund S.* (Stationsby m. 92 Indb., Dampfærge over *Oddesund* til *Oddesund N.* paa *Thyholm*, Fyr, Jbst., Posteksp., Tlgst.). Mod S. Ø. Tglv. (*Brejnholt*) og Færge til *Venø*. Nogen Hede, Eng og Mose. Mod S. Ø. *Strandbjerggd. Skov*. Nogle mindre Plantager, den største mod N. V. Sognet er paa 3 Sider omgivet af *Limfjorden* (m. N. V. *Nissum Bredning*, m. Ø. *Venø Sund*, m. S. *Struer Bugt*). Gaarde: *Vejbjerggaard* (Hg., tilhørte ved Reformationstiden Biskop Iver Munk; bl. de senere Ejere var Greverne Chr. Rantzau og Fr. Ahlefeldt, i 18. Aarhs. sidste Halvdel Fam. Billeschou, 1834—1910 Fam. Møller; Godset solgtes 1780—92), *Strandbjerggaard* (Hg., tilhørte Ribe Bispestol, kom ved Reformationen til Kronen og solgtes 1573 til Iver Skram; senere Ejere var And. Friis, Erik Krabbe, Env. og Ove Blik, omkr. Aar 1700 Jak. Krabbe, i 18. Aarhs. sidste Halvdel Fam. Ballebye og i forr. Aarh. bl. a. N. B. Cortuum og Fam. Olesen; Godset var altid ubetydeligt; Gaarden blev tildels udparcelleret 1817), *Brejnholt* (ejedes 1759—1801 af Slægten Breinholts Stamfader Christen Jensen, som 1792 forøgede den med den nedlagte Gaard Østerby, senere i omtr. 50 Aar af Svigersønnen P. Ibsen, solgtes 1917 til Skandinavisk Frøkompagni; Gaarden er i dette Aarh. blevet stærkt udparcelleret), *Gottrup, Tagaard, Ov. og Ndr. Bredalsgaard, Kirkeby, Lund*. — *Forh. M.*: 15 Høje fredlyste af ialt 46. I „Kongehøj“ er fremdraget en Armring af Guldtraad samt 44 smaa, blaa Perler, fra Bronzealderen, sjælden indførsel sydfra. I en tidligere vanddækket Mosestrækning ved Limfjorden er gjort et større Ravfund fra yngre Stenalder.

V e n ø S g. (254 Indb.). Venø Komm. En Ø i Limfjorden mellem *Venø Sund* og *Venø Bugt*, ca 1 Mil lang og paa det bredeste Sted ca 1300 m bred. Byer: *Venø By* (K., Pg., Sk., Miss.-hus), *Nørskov**. Venø Tangpresseri. Mod N. skærer *Klovvig* sig ind. To Statstelefonstationer (*Venø N.* og *Venø S.*). Nogen Eng og Mose. En Del Hede, især m. N. En Del Plantage, navnlig midt paa Øen. Gaarde: *Nørreris, Sønderris, Sønderskov*. — *Forh. M.*: Mindesmærker fra Oldtiden er ikke sikkert paaviste. Stenoldsager er dog gentagne Gange fundne.

N. N i s s u m S g. (1256 Indb.). N. Nissum Komm. *N. Nissum K.*

midt i Sognet. S. Ø. for Kirken: Pg., N. Nissum Højskole (Indre Missions) og N. Nissum Skolelærer-Seminarium. m. Tlfst. Østre og vestre Sk. Miss.-hus. Fors.-hus. Byer: *N. Nissum* (Ml., Tlfst.), *Borum*, *Kamstrup**, *Østergde**. N. Nissum And.-Mejeri. Sognet begrænses m. N. af *Limfjorden (Nissum Bredning)*. Gaarde: *Kongensgaard* (Hg., i Beg. af 13. Aarh. en Kongsgaard, senere i privat Eje; tilhørte i 16. og 17. Aarh. Fam. Vognsen, og Linderot; bl. Ejerne i 18. Aarh. var J. Wandborg, H. M. Richter og C. Breinholt, i 19. N. C. Lund og Fam. Steenstrup; Godset solgtes 1760; Gaarden solgtes 1913 til Udstykning), *Nissumby*, *Nisumbol* (gl. Selvejergaard), *Nicolinesgaard* (Parcel af Nisumbol), *Grøngaard*, *Sandholm*, *Nyholm*, *Ovsgaard*, *Pilgaard*, *Brunsgaard*, *Grummesgaard*, Ø. og V. *Stokholm*. En af Gaardene i Kamstrup var i 15. Aarh. en Hg. (Fam. Hjul).

Nørlem¹⁾ Sg. (529 Indb.). Nørlem Komm. Anneks til Lemvig. *Nørlem K.* m. V. i Sognet. Sk. Stjernhjelms Hospital (Friboliger). Ml. n. ø. f. Kirken. By: *Lemtorp**. *Nørlem* Tlfst. N. Ø. f. Kirken: *Bavnehøj* (90 m). En lille Skov og lidt Plantage m. N. V. Lidt Eng og Mose. Sognet begrænses m. N. og N. V. af *Limfjorden (Nissum Bredning, Lem Vig)*. Gaarde: *Kabbel* (Hg., tilhørte i 16. Aarh. Fam. Rytter, derefter Fam. Kruse og sidst i 17. Aarh. Fru Helvig Krabbe, i 18. længe Fam. Wandborg, bl. a. den med Navnet Stjernhjelms adlede Jens W., i 19. bl. a. Fam. Breinholt og Lautrup; Godset solgtes i Beg. af forr. Aarh.); *Bjergegaard*, *Østerbol* (2 Gaarde, i 15. Aarh. en Hg.), *Abildgaard*, N. og S. *Ravndal*, *Brunsgaard*, *Sandholm*, *Skovgaard* (omkr. Aar 1500 en Hg.), *Kirkegaard*, *Softelyst* (oprettet i Beg. af forr. Aarh. af Byfoged F. C. Skönau).

Fabjerg Sg. (848 Indb.). Fabjerg Komm. Anneks til Gudum. *Fabjerg K.* omtrent midt i Sognet. Nordre og søndre Sk. Fors.-hus. Fabjerg Brsml. Fabjerg Tlfst. Byer: *Vintersgde*. (Miss.-hus, Ml.), *Børring**. Fabjerg Fattiggd. And.-Mejeri (*Skjødbæk*). Ml. (*Nymølle*). Mod S. V. i Plantagerne: *Sønderby* Skovridergd. Mod S. en Del Hede og store Plantager (Dele af *Kronhede* og *Klosterhede* Plantager). Gaarde: V. og Ø. *Kviesgaard* (tilsammen forhen en Hg., i 15. Aarh. tilhørende Fam. Qvie), *Kærgaard*, *Bloksgaard*, *Hyldgaard*, *Svendsgaard*, St. og L. *Vestergaard*, *Prebensgaard*, *Agergaard*, *Savmandsgaard*, *Rattrup*. — *Forh. M.*: 18 fredl. Høje, mest anselige, næsten alle ved Savmandsgaard og Bloksgaard, af ca. 90 i hele Sognet, de fleste i den øst-vestlige Oldtidsvejforbindelse.

Romb¹⁾ Sg. (435 Indb.). Romb-Lomborg Komm. Anneks til Lom-

¹⁾ eller N. Lem. ²⁾ eller Rom.

borg. Byer: *Romb* (K. sydlig, usædvanligt anselig romansk Bygn. af Granitkvadre med skulptursmykket Sydportal, Sk., Tlfst.), *Overby**, *Ørs** (Sk.). Mod N. V. *Ravnsbjerg* (56 m). En Del Hede i Midten af Sognet. Store Plantager m. S. (en stor Del af *Kronhede* Plantage og en Del af *Klosterhede* Plantage). Gaarde: *Bjerregaard*, *Sodborg* (tilhørte 1683 Klavs Linderot, var senere en bortforpagtet Gaard), *Gl.* og *Ny Roesgaard*, *Romled*, *N. Ravnsbæk*, *V.* og *Ø. Kvistgaard*. *Ørs*, nu 3 Gaarde, var forhen en Hg. kaldet St. Ørs; den var fra omtr. Midten af 17. Aarh. delt i 2 Halvdele, hvoraf den ene til 1801 havde Ejer fælles med Kabbel, den anden til omtrent samme Tid fulgte Baroniet Ryssensten. — *Forh. M.*: Syd for Kirken, først tæt nord for, siden gennem Statsplantagen, gaar den bekendte, væs. fra Stenalderen hidrørende Høj-række, der betegner en ældgammel Vejforbindelse fra Havet østefter. Et nordligere Strøg af Høje synes væs. at være fra Bronzealderen; et smukt Urnefund med Toiletsager, Ragekniv, Niptang, Tatoverenaal, sværdformet Kniv, samt guldbelagte Knapper i en Høj øst for Kirken, i en nordligere Høj et Gravfund fra rom. Jernalder. 3 Høje fredlyste sø. for Kirken, 1 paa Kirkegaarden, 1 østligere paa Heden og endv. „Fladhøj“ langt i S. I den nordlige Del ingen Mindesmærker.

Lomborg Sg. (970 Indb.). *Romb-Lomborg* Komm. *Lomborg K.* omtrent midt i Sognet. Pg. et Stykke s. f. Kirken. Nordre Sk. og søndre Sk. Miss.-hus. And.-Mejeri. *Lomborg* Tlfst. Byer: *Ravnsbæk**, *Hvingelby**, *Lundsby**, *Kjelder**. Mod N. *Lomborg Jbhpl.* Ml et Stykke n. ø. f. Kirken. Mod S. Ø. *Vilhelmsborg Kro.* En Del Eng og Mose. En Del Hede m. S. Mod S. Ø. en stor Del af *Kronhede* Plantage og nogle mindre Plantager. Gaarde: *Armose*, *Nordenkær*, *Storbjerg*, *Mullesgaard*, *S. Ravnsbæk*, *Mølgaard*, *Møltrup*. — *Forh. M.*: Gennem Sognet fortsættes i omtr. Ø.-V. den under Dybe S. i Vandfuld H. omtalte Høj-række, der endnu er meget kendelig nord for nuv. Vej, en særlig smuk Gruppe i V., mod Overgangsstedet til Ramme S. Ogsaa hele den søndre Del har mange, ikke faa paa selve Kronheden, smukke Grupper øst og nordvest for et gammelt Overgangssted ved Møltrup; 18, mest anselige, er fredlyste. — Anneks: *Romb*.

Heldum Sg. (125 Indb.). *Heldum-Tørring* Komm. Anneks til *Tørring*. *Heldum K.* noget m. S. V. i Sognet. Sk. Miss.-hus. Fors.-hus. Sognet støder m. N. til *Hornsø*. Det begrænses m. N. Ø. af *Limfjorden* (*Lem Vig*). Nogen Eng og Mose. Sognet er baade efter Indb. Antal og efter Areal (441 ha) det mindste i Herredet. Gaarde: *N. Vinkel* (gl. Selvejergaard), *Ø. Vinkel* (Parcel af N. Vinkel), *S. Vinkel* (gl. Selvejergaard, har nu i over 100 Aar tilhørt Fam. Breinholt), *Ballegaard*

(gl. Selvejergaard, solgtes 1871 af Kastberg, efter at have tilhørt hans Slægt i c. 100 Aar), *Kirkegaard, Østergaard, Heldumbøl, Markgaard*. — *Forh. M.*: „Kirkehøj“, den eneste bevarede af Sognets faa Oldtids-høje, er fredlyst.

Tørring Sg. (705 Indb.). Heldum-Tørring Komm. *Tørring K.* midt i Sognet. Pg. s. ø. f. Kirken. Ml. n. ø. f. Kirken. Sk. Miss.-hus. And.-Mejeri. Tørring Tlfst. Byer: *Underbjerg**, *Kallesø** (Fattiggd.), *Tørring Hse.* (Tlfst.), *Balleby* (Jbst., Tlgst.). Mod N. *Vestersø* og *Gjeller Sø*. Mod Øst *Hornsø*. En Del Eng og Mose, især m. N. Nogle Smaa-plantager i Omegnen af Kirken. Sognet begrænses m. N. og N. Ø. af *Limfjorden* (*Nissum Bredning, Lem Vig*). Gaarde: *Vadskærgaard* (Hg., nævnes i 14. Aarh., tilhørte i det 16. Aarh. og til 1663 Fam. Friis, derefter Gjedde, i det 18. bl. a. Fam. Holm og Dahl og fra 1807 stadig Fam. Agger; alt Godset fraskiltes 1775; en Del af Gaarden blev ud-parcelleret 1806), *Eskebæk* (1806 tillagt en Del af Vadskærgaards Jorder), *Sudergaard, Agergaard, Dalgaard, S. Søgaard, Halegaard, N.* og *S. Kokholm*. — *Forh. M.*: De høje Bakker nord og nordøst for Kirken samt Fladen i Syd har endnu talrige og anselige Gravhøje (8 fredlyste). I en Høj ved N. Kokholm er f. et Sværd og en sjælden Bronzeøkse. I Aggers Mose ø. for Kallesø er nær et Vandløb gennem en smal Mosestrækning gjort et stort Fund, ca. 1800 Perler m. m. fra den yngre Stenalder. — Anneks: Heldum.

VANDFULD HERRED

Hove Sg. (698 Indb.). Hygum-Hove Komm. Anneks til Hygum. Byer: *Hove* (K., Sk., Miss.-hus, And.-Mejeri, Elektiv., Ml.), *Klinkby, Klinkby Stationsby* (Kbm., Afholdshjem, Jbst., Posteksp., Tlgst.), *Snabe, Hovlind**. Mod N. V. Fattiggd. (*Revskov*). Nogen Eng og Mose, især m. N. Ø. Gaarde: *N., V.* og *Ø. Vinkel* (udgjorde i 16. Aarh. til-sammen en Hg., kaldet Hovinkel), *Stigaard, Nødskov, V.* og *Ø. Hov-maa, Stenhule, Hovdam*. — *Forh. M.*: Store Dele af Hove og det tilstø-dende Vandborg Sogn, samt det nordlige af Dybe og Ramme har næsten ingen Oldtidsmindesmærker og har i Oldtiden dels været Skov, dels af andre Grunde utilgængelige for Dyrkning. I Nærheden af Kirken har været en St. Peders Kilde.

Hygum Sg. (454 Indb.). Hygum-Hove Komm. *Hygum K.* omtrent midt i Sognet. Pg. s. v. f. Kirken. Sk. Miss.-hus. *Hygum Tlfst.* Byer: *Ryltorre, Nørby*, Sønderby*, Paakjær*, Byskov**. *Ellemose Tglv.* Mod V. Ml. (*Veje*). Mod N. Ø. berører Sognet *Vestersø* i Tørring Sg. Megen

Eng og Mose, især m. Ø. og N. Lidt Hede m. N. Ø. Sognet begrænses m. N. Ø. af *Limfjorden (Nissum Bredning)*. Gaarde: *Kloster, Pasgaard, Kammersgaard* (2 G., forhen kun 1), *Nygaard, Vestergaard, S. Byskov*. — *Forh. M.*: Sognets Oldtidshøje ligger navnlig paa og ved det højtliggende Bakkeparti mod Engbjerg (2 fredlyste). Ved Korsbæk n. for Kirken nævnes 1638 en nu forsvunden St. Thøgers Kilde. — Anneks: Hove.

Harboøre Sg. (1620 Indb.). Harboøre-Engbjerg Komm. Byer: *Harboøre* (Stationsby m. 372 Indb., K., Pg., Skr., Miss.-hus, Fors.-hus, Spk., Badehol., Kro, 2 And.-Mejerier, Savværk, Alderdomsasyll, Ml., Toldassistentstat., Jbst., Posteksp., Tlgst., Statstlfst.), *Tøthuse** (Fiskerleje), *Langer Hse.* (Fiskerleje), *Stavsholm, Vrist* (Stationsby m. 147 Indb., Sk., Jbst., Tlgst., Ml. n. ø. f. Byen), *Vejlby* (Fiskerleje), *Lilleøre* (Redningsstat.) og paa Harboøre Tange: *Knopper** (Jbst., Tlgst.). Ø. f. Knopper paa *Rønland*: Sk. og Ml. Mod N. V. Redningsstat. (*Flyvholm*). Paa Harboøre Kirkegaard findes flere Monumenter og Mindestene for druknede Fiskere og Mænd omkomne ved Redningsforsøg samt f. tydske Marinesoldater, der drev i Land som Lig i 1918. Mod S. Søen *Noret* og ved Sognegrænsen: *Ferring Sø* og *Sørne Sønder-, Mellem- og Nørrevese*. Megen Eng og Mose, især m. Ø. og S. Ø. og paa Indersiden af *Harboøre Tange*. Sognet begrænses m. V. af *Vesterhavet*; langs dette Klitter og Høfder; disse sidste paa et Stykke ud for *Ferring Sø* og paa Harboøre Tange. Sognet støder m. N. Ø. til *Limfjorden (Nissum Bredning)*. Sognet er baade efter Indb. Antal og efter Areal (35.11 ha) det største i Herredet. Gaarde: *Mærskgaard, Flyvholm, Sandholm, Paakær*. — *Forh. M.*: Ingen Oldtidsmindesmærker, ej heller noget sikkert Fund af Oldsager. — Anneks: Engbjerg.

Engbjerg Sg. (184 Indb.). Harboøre-Engbjerg Komm. Anneks til Harboøre. *Engbjerg K.* nordvestlig i Sognet. Sk. By: *Nejrup**. Nogen Eng og Mose m. S. og N. Mod V. støder Sognet til *Sørne Nørre-, Mellem- og Søndervese*. Det er baade efter Indb. Antal og efter Areal (506 ha) det mindste i Herredet. Gaarde: *Smedshave, Roesdal, Troldborg, Engbjerggaard* (i 15. Aarh. en Hg., tilhørende Fam. Harbou m. fl., senere en Fæstegaard, nu en større Avlsgd.), *Lille Engbjerggaard, Skidenvad*. — *Forh. M.*: Paa Bakkepartiet østlig i Sognet ligger en stærkt fremtrædende Højgruppe. En Langhøj og 3 Rundhøje fredlyste, samt Nord derfor en stor Langhøj fra Stenalderen, ved Troldborg.

Vandborg Sg. (805 Indb.). Vandborg-Ferring Komm. Byer: *Vandborg* (K., Pg. v. f. Byen, Sk., Tlfst.), *Strande* (Miss.-hus, Fors.-hus, Læge, Spk., Kbm., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.). Vandborg And.-Mejeri. Mod V. Ml. og Vml. Mod S. Ø. *Raabjerg* (57 m). Lidt Eng og

Klitrækken mellem Ferring Sø og Havet.
(Skitse af D. B.)

Bovbjerg, set fra Nord.
(Skitse af D. B.)

Bovbjerg.
(Skitse af D. B.)

Høfder ved Bovbjerg.
(Th. Lind fot.)

Mose, mest m. N. Sognet støder m. V. til *Ferring Sø* og m. N. V. paa et lille Stykke til Søen *Søndervese*. — Gaarde: *N.*, *S.* og *Mellem Strande*, *N. Munksgaard*, *Nørgaard*, *Grydsbæk*, *Vestergaard* (sædvanlig kaldt Vandborg Vestergaard, sammenlagt af 4 Gaarde, ejedes 1854—1904 af N. B. Breinholt, nu udparcelleret), *Musholm*, *Raabjerg*, *Brunsgaard*. — Anneks: *Ferring*.

Ferring Sg. (440 Indb.). Vandborg-Ferring Komm. Anneks til Vandborg. Byer: *Ferring* (K., Sk., Bovbjerg Badehotel, Afholdshjem, Redningsstat., Ml.), *Strandhuse*, *Damsgde.**, *Borup*. Mod S. V.: *Bovbjerg Fyr* og to Mindestøtter, én for Frederik d. VI's Besøg paa Bovbjerg i 1826 og 1830 og én for Folketingsmand C. Berg. Sognet støder m. N. til *Ferring Sø* og begrænses m. V. af *Vesterhavet*. Mod N. V. Søen *Sylten*, nogen Hede, Klit og Høfder. Nogen Eng og Mose. Gaarde: *St. Borup*, *Juelsgaard*, *Korsled*, *Søndergaard*. *Damsgaarde* er Parceller af en Hg. *Damsgaard*, der i 16. og 17. Aarh. tilhørte Fam. Krabbe; derefter kom den til Besidderen af Baroniet Rysensten, som 1713 op-sagde dens Frihed og senere delte den i 2 Gaarde; dog kaldes den endnu 1799 en Hg.; c. 1808 blev den yderligere udstykket.

Dybe Sg. (650 Indb.). Dybe-Ramme Komm. *Dybe K.* omtrent midt i Sognet. Pg. ved Kirken. Ml. n. f. Kirken. Skr. Fors.-hus. Elektv. Hospital (Stiftelse). And.-Mejeri (*Ørvad*). *Dybe* Tlfst. Byer: *Flansmose**, *Dybebjerg*. Nogen Eng og Mose. — Gaarde: *Knudsgaard*, *Damgaard*, *N.* og *St. Kastbjerg*, *Bromsgaard*, *Møgelgaard* (har været en Hg., der tilhørte Fam. Krabbe og Vognsen i 17. Aarh.; senere var den en Bondegaard under Rammegaard), *Ærtbjerg*, *Vejlinggaard* (forhen en Hg., der i 15. Aarh. tilhørte Fam. Steen ell. Steinfeld), *Dybe Kirkegaard*, *St. Pugholm*. — *Forh. M.*: Østligst, mod Ramme S., en ualmindelig stor og fremtrædende Højgruppe; nogle er undersøgte, dels af Frederik VII, dels af Nationalmuseet. Højene synes derefter overvejende at tilhøre Stenalderen; 4 er fredlyste. — Anneks: *Ramme*.

Ramme Sg. (988 Indb.). Dybe-Ramme Komm. Anneks til Dybe. Byer: *Ramme* (Stationsby m. 192 Indb., K., Sk., Gæstg., Markedsplds., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Bonnet* (Stationsby m. 155 Indb., Sk., Fors.-hus, Dyr læge, Landpolitibetjent, Kbm., Fls.-Mejeri, Gæstg., Maskinværksted, Ml., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.). Ml. og 2 Vmlr. s. v. f. *Ramme K.* Mod S. V. *Vestermil.* (Vml.). Mod N. en Del *Smaasøer*. En Del Eng, Mose og Hede m. S. En Del *Smaaplantager* m. S. Gaarde: *Rammegaard* (Hg., tilhørte i Slutn. af 15. Aarh. Fam. Spend, fra hvem den i Slutn. af det 16. kom til Fam. Skram; efter at have ejet den en Snes Aar solgte B. G. v. Obelitz den 1682 til Baron Juel-Ry-

sensteen, og den fulgte derefter Baroniet Rysenstein som Allodialgods til dettes Ophævelse 1797; i forr. Aarh. tilhørte den længe Fam. Høegh; Godset solgtes i Begyndelsen af forr. Aarh. og omtr. samtidig blev en Del af Gaarden udparcelleret; fortsat Udparcellering i dette Aarh.), *Lundgaard, Marsbjerg, V. og Ø. Rammeskov, Plovgaard, Volder* (i 18. Aarh. en Avlsg. under Rysenstein). — *Forh. M.*: Gennem Midten af Sognet strækker sig den bekendte Høj række, der fra Havet gaar henimod Struer og videre, og som væsentlig tilhører Stenalderen; fredlyste er 2 Høje Syd for Hjortkjær og 2 ved Øster Høj, hvor der fordem var en særlig smuk Gruppe ved Overgangsstedet over Dalen mod Lomborg. Sydligere er 3 Høje fredlyste af en Gruppe Nord for Fladhede, 1, smuk, ved Mosebøl, samt endnu 2; disse sydlige Høje tilhører vistnok Bronzealderen. Paa Skellet mod Dybe gaar *Rammedige* (jvf. Dybe S.), fordem fandtes ogsaa Høje Øst for Diget. Fredlyst er en Strækning, 118 m l., hvor den endnu staar væs. oprindeligt, 1½ m h. 6 m br., med Grav mod Ø., af lidt mindre Maal. Forhen strakte den sig længere mod N. og især mod S., hvor den endnu kan følges. Vistnok var den en Art Landeværns-vold, fra uvis Tid, mulig Oldtidens Slutn., næppe samtidig med Højene. Ved Volder er et svært Vølddige, nu uden kendelig Grav, mulig ogsaa et Forsvarsværk. Sydlig i Sognet er f. rom. Jernald. Grave.

Trans Sg. (198 Indb.). Fjaltring-Trans Komm. Anneks til Fjaltring. By: *Trans* (K., Sk.). Lidt Eng og Mose m. S. V. Sognet begrænses m. V. af *Vesterhavet*. Gaarde: *Herpinggaard* (Hg., tilhørte i 15. Aarh. Fam. Krabbe; bl. de senere Ejere var Gjerd Galt, Rasm. Overgaard og Jens Jørgensen Seerup, som 1717 solgte den til Baron Juel-Rysenstein; den fulgte derefter Baroniet Rysenstein som Allodialgods til dettes Ophævelse 1797; i forr. Aarh. ejedes den af P. Høegh, N. Stochholm og Fam. Kastberg; Godset fraskiltes c. 1800), *Emtkær, Roldborg* (Parcel af Herpinggaard), *Fuglkær, Herping* (forhen: Lille Herpinggaard), *N. og S. Rækby*. — *Forh. M.*: 8 fredlyste Høje, deraf 3 i den under Ramme S. omtalte Høj række. Ved Herping har været en St. Thøgers Kilde (eller: Kongens (St. Olafs?) Kilde).

Fjaltring Sg. (620 Indb.). Fjaltring-Trans Komm. *Fjaltring K.* nordvestlig i Sognet. Pg. ved Kirken. Ml. n. ø. f. Kirken. Sk. Spk. And-Mejeri. Statstlfst. Brsm. Byer: *Nørby, Lisby, Sønderby Gde.* (Toldassistentstat., Redningsstat. — Tuskjær —, Kro). En Del Eng og Mose, især m. S. og S. V. Nogle Smaaplantager. Sognet berører m. S. *Nisum Fjord* (*Bøvling Fjord*) og begrænses m. V. af *Vesterhavet*, ved hvilket der findes nogen Klit. — Gaarde: *N. og S. Skalkhøj, Harbosgaard, Dalgaard*. — Anneks: Trans.

ULVBORG HERRED

S. Nissum Sg. (824 Indb.). S. Nissum Komm. Anneks til Husby. Byer: S. Nissum (K., Sk., Miss.-hus, And.-Mejeri, Kro), Sønderby, Vang*, Klæm, Torup*, N. og S. Fjand (Sk.). Fattiggd. (Bavnbæk). Mod N. ved Vesterhavet: Sk., Redningsstat., Færge og Statstlfst. (*Torsminde*). Længere m. S. ligeledes ved Vesterhavet: Redningsstat., Statstlfst. (*Bjerghuse*). I Klitterne: *Skralbjerg* (11 m) og *Ovenbjerg* (23 m). *Fjand* Ø. m. N. hører til Sognet, der m. N. og N. Ø. støder til *Nissum Fjord* og m. V. begrænses af *Vesterhavet*. En Del Eng og Mose, især m. N. V. og S. Ø. Nogen Hede. Mod S. V. Størstedelen af den store *Husby* Klitplantage. Enkelte andre Smaaplantager. Langs Vesterhavet høje Klitter. Gaard: *Udstrup* (Hg., tilhørte fra sidst i 15. Aarh. Fam. Spend, derefter Fam. Juel; 1669 solgtes den af Er. Quitzow til Henr. Rüse, hvorefter den i over 100 Aar tilhørte Baronerne til Rysensten; bl. de følgende Ejere var J. Tang, C. A. H. Wesenberg og J. P. Fuglsang; 1819 købtes den af N. Schack Jensen, i hvis Slægt den er blevet; det meste Gods var solgt 1789; Gaarden blev udparcelleret 1807). I Sognet laa i 14. Aarh. Borgen *Fjandhus*.

Husby Sg. (496 Indb.). Husby Komm. Til Sognet hører Enklaven *Husby Klit* m. S. ved Vesterhavet omsluttet af Vedersø og Stadil Sogne og Nysogn. Byer: *Husby* (K., Sk., Fors.-hus, Toldassistentstat., Ml. s. ø. f. Byen), *Grim**, *Bækby**, *Øby*, *Øhuse**. Pg. m. S. Ø. Husby Klitskole. *Husby Sø* og *Nørresø* m. S. Ø. ved Sognegrænsen. Megen Plantage (den sydl. Del af *Husby Klitplantage* m. N. V. m. fl. mindre). En Del Hede, Eng og Mose. Sognet begrænses m. V. af *Vesterhavet*; langs Stranden høje Klitter. I Enklaven: *Bavnbjerg* (27 m) m. N. V. *Stadilfjord* m. S. Ø., Eng og Mose m. Ø., Klitter m. V. langs Vesterhavet. — *Forh. M.*: Ved Moesgaard er undersøgt en Boplads fra rom. Jernalder, hvori senere i Oldtiden var lagt en Grav fra Folkevandrings-tiden. — Anneks: S. Nissum.

Staby Sg. (953 Indb.). Staby Komm. *Staby K.* m. S. V. i Sognet, den romanske Granitkvaderkirke har rigt prydet Apsis, delvis af Al. Pg. m. Ø. Uddannelsesanstalt for Lærere. 2 Skr., nordre og søndre. Miss.-hus. Kbm. Spk. And.-Mejeri. Fattiggd. Ml. n. ø. f. Kirken. Byer: *Blæsgde**, *Sønderby**. Mod S. V. *Husby Sø*. En Del Hede m. S. Ø. En Del Eng og Mose, især m. S. V., N. V. og N. Ø. En Del Plantage m. S. og S. Ø. Sognet støder m. N. til *Nissum Fjord*. Gaarde: *Pallesbjerg* (Hg., vist oprettet af Palle Juel efter 1560; i det følgende Aarh. tilhørte den Fam. Trolle og fra 1692 i henvend 100 Aar Fam. Linde og

Nørre Vosborg (Ulvborg Herred.)

**Rysensten,
(Skodborg Herred.)**

Voldbjerg (Hind Herred.)

Lønborggaard (N. Horne Herred.)

**Nørre Holmegaard,
(Skodborg Herred.)**

Friedenreich, i forrige Aarh. C. Strandbyegaard, Fam. Ebbensgaard og C. B. Hoppe; Godset solgtes 1817 og s. A. blev Gaarden udparcelleret, fortsat i dette Aarh.; den ret anselige Hovedbygn. er opført 1898), *Brunbjerg* (var en Hg., hvis Frihed blev opsagt 1690; den tilhørte i 16. Aarh. Fam. Viffert, senere bl. a. Just Høg og Niels Trolle; den var længe en Avlsgaard under Pallesbjerg, indtil den 1806 blev udparcelleret og solgt), *Staby-Kærgaard* (var vist en Tid i det 17. Aarh. en adelig Sdg., senere en Avlsgd., der laa under Pallesbjerg fra 1736 til 1804, da den med Gods solgtes til Jørg. Rudolf Linnet; senere Ejere var J. Breinholt og C. Ebbensgaard; Godset solgtes 1806, langt senere blev Gaarden udparcelleret), *Svendsholm* (var en Hg., der fra 1266 tilhørte Ribe Bispestol, fra Reformationen Kronen, fra hvem den 1560 kom til Palle Juel til Pallesbjerg, under hvilken den var en Bondegaard til c. 1812; senere ejedes den af O. A. la Cour og fra 1822 har den været ejet af Fam. Strandbyegaard), *Arbjerg, Flodgaard*.

Madum Sg. (383 Indb.). Madum Komm. Anneks til Tim i Hind Herred. Byer: *Madum* (K., Sk.), *Kjærgde.*, *Østerby**, *Bjerrum**. Mod S. V. en Vml. En Del Hede. En Del Eng og Mose, især m. S. og V. To større Plantager (*Madum* og *Madumflod Plantager*) og nogle mindre. Sognet er efter Areal (1634 ha) det mindste i Herredet. Gaard: *Vibholm*.

Ulvborg Sg. (1846 Indb.). Ulvborg Komm. Byer: *Ulvborg* (K., Prædikestolen (c. 1600) er efter gammeldags Skik anbragt som et Pulpitur foran Korbuen, Sandstensepitaf. over Preben Gyldenstjerne til Vosborg, † 1616, Pg. ø. f. Kirken, Fors.-hus, Tlfst.), *Ulvborg Stationsby* (985 Indb., Ulvkjær K.: Filial-K. til Ulvborg Sg., Sk., Miss.-hus, 2 Læger, Dyr-læge, Filialer af Holstebro Bank og Ringkøbing Landbobank, Spk., Sagf., Kbm., Haandv., Hot., Gæstg., Ap., Epidemihus, And.-Mejeri, Cementstøberi, Maskinfab., Dampfarveri, Dampsnedkeri, Elektv., Vandv., Markedsplds., Ml., Jbst., Postk., Tlgst., Tlfst.), *Lystlund** (Sk.), *Vium** (Sk.), *Lillelund** (Sk.), Skjærum (And.-Mejeri, Tglv., Vml.), *Kytterup**. Børnehjem (*Vosborglille*). Fattiggd. (Ø. *Vejlstrup*). Mod S. Ø. *Skovbjerg* (58 m) og i *Straasø* Plantage ved den s. østl. Sognegrænse: *Lærkehøj* (69 m). Megen Hede, især m. S. Ø. (*Nørre Vosborg Hede*). Store Plantager m. S. og S. Ø. (*Ulvborg* Plantage, en Del af *Straasø* Plantage) og adskillige mindre. Nogen Klitdannelse m. S. i Heden og i Ulvborg Plantage. En Del Eng og Mose, især m. N. V. *Stor Aa* danner Grænsen m. N. Sognet støder m. N. V. til *Nissum Fjord*, og det er baade efter Indb. Antal og efter Areal (7315 ha) det største i Herredet. Gaarde: *N. Vosborg* (Hg., tilhørte Niels Bugge til Hald, senere Fam. Podebusk og Gyldenstjerne til ind i 17. Aarh.; efter at have tilhørt Ove

Bjelke og J. F. Vind m. fl., ejedes den i 18. Aarh. længe af Fam. Leth og fra 1786 i omtr. 100 Aar af Fam. Tang; 1878 kom den til Fam. Valeur; Godset solgtes 1818 ff., men blev snart efter igen lagt under Gaarden; af Hovedbygningens 4 Fløje er den ene — i 2 Stokværk — antagelig opført i Slutn. af det 16. Aarh.), *S. Vosborg* (Hg., udskilt af N. Vosborg midt i 16. Aarh. og ejet af Fam. Ulfstand og Juel til henimod Slutn. af det 17.; i 18. Aarh. tilhørte den bl. a. Fam. Lasson, Friedenreich og de Hoffmann, i 19. Fam. Stenum; Godset solgtes 1794—99; Gaarden blev 1799 saa voldsomt udparcelleret, at Hovedparcellen kun blev som en mindre Bondegaard), *Skjærumgaard* (m. Vml., var bl. det Gods, Prins Buris 1163 skænkede til Tvis Kloster; straks eft. Reformationen solgtes den til Ejeren af N. Vosborg og herfra solgtes den først 1905), *N. og V. Tang, Ebbensgaard* (tilhørte længe i forr. Aarh. Ole Kirk), *Kærgaard, Katborg, Filso*. — *Forh. M.*: I den tidligere Oldtid har Sognet været sparsomt beboet (kun 25 Høje). Ved „Tinghøj“, østligt, har Tinget været holdt en Tid, før 1638; i Nærheden „Galgehøj“.

R a a s t e d Sg. (288 Indb.). Raasted Komm. Anneks til Idom. *Raasted K.* omtrent midt i Sognet. Østre og vestre Sk. Spk. By: *Blæsbjerg*. Sydlig for Kirken: *Gammelml.* (Vml.). Sognet er stærkt opfyldt af Hede. En Del Eng og Mose. Store Plantager (m. N. *Stenumgd.* Plantage og ved Kirken *Raasted* Plantage) og flere mindre. *Stor Aa* danner Grænsen m. N. Sognet er efter Indb. Antal det mindste i Herredet. Gaarde: *Stenumgaard* (Hg., tilhørte fra Reformationstiden i c. 100 Aar Fam. Vognsen, senere Fam. Juel og fra 1670 i henved 90 Aar Fam. Linde, derefter Friedenreich og Wad; 1889 købte G. Kirk den; Godsets Salg begyndte før 1797; Gaarden er i dette Aarh. blevet udparcelleret), *Øgelstrup* (forhen en Hg., der fra Midten af 14. Aarh. længe tilhørte Fam. Juel, blev før 1660 en Bondegaard under Udstrup, senere en Avlsgd. under Stenumgaard), *Mosegaard, Snerp, Arnsbjerg, Gaarsdal*.

I d o m¹⁾ Sg. (628 Indb.). Idom Komm. *Idom K.* vestlig i Sognet. Fg. ved Kirken. Sk. Fors.-hus. And.-Mejeriet Enighed. Fattiggd. Idom Tlfst. Byer: *Estrup, Strovstrup, Idomlund** (Ml., Tlfst.), *Hestbjerg** (Sk.). Mod N. Ø. Tglv. (*Fladmose*). Sognet er stærkt opfyldt af Hede. Nogen Eng og Mose. Adskillige Plantager, den største m. S. V. *Stor Aa* danner Grænsen m. N. — Gaarde: *Røgelhede, Gammelmark, Tammestrup, Simonstrup*. — *Forh. M.*: 290 endnu paaviselige Mindesmærker vidner om tæt Oldtidsbebyggelse; 40 fredlyste Høje. — Anneks: *Raasted*.

²⁾ eller Idum.

Herningholm (Hammerum Herred.)

Hesselvig-Enggaard (Hammerum Herred.)

Estvadgaard (Ginding Herred.)

Landting (Ginding Herred.)

Rydhave (Ginding Herred.)

Rydhave (Ginding Herred.)

INGKØBING AMT

Hanbjerg-Hovgaard (Hjerm Herred.)

Kvistrup (Hjerm Herred.)

Avsumgaard (Hjerm Herred.)

Vejbjerggaard (Skodborg Herred.)

Udstrup (Ulvborg Herred.)
Danmark. 3. Bd.

Pallesbjerg (Ulvborg Herred.)

N. F e l d i n g Sg. (656 Indb.). N. Felding Komm. N. *Felding K.* østlig i Sognet. Pg. v. f. Kirken. Byer: *Sognstrup**, *Bovtrup**, *Skindbjerg** (Sk., Spk.). Fattiggd. (*Flodgd.*). Mod N. Ø. *Vegen Vml.* m. Bageri — og Sk. (*Krogsdal*). Mod N. V. Sk. (*Harrestrup*). Ml. vestlig for Kirken. And.-Mejeri (*Stensgd.*). En Del Hede, især m. V. Nogen Plantage, den største m. N. Ø. Nogen Eng og Mose. — Gaarde: *Krogsdal* (Hg., blev 1547 af Kronen som en Bondegaard solgt til Oluf Munk og snart efter oprettet til en Hg., der kom til hans Søn Povl; i 17. Aarh. tilhørte den bl. a. Jørg. Kruse og Claus Dyre, i 18. længe Fam. Friederich; bl. de mange følgende Ejere var Troels Smith til 1847, der forøgede og forbedrede Gaarden; Godset solgtes c. 1800; Gaarden blev stærkt udparcelleret 1802, atter tildels samlet, men i dette Aarh. igen udparcelleret), *Feldingholm* (hed til midt i forrige Aarh. Stavshede og var en bortforpagtet Afbyggergaard under Krogsdal, frasolgt 1801; 1909 solgtes den til Udstykning), *Bavnsgaard*, *Dyremose*. — *Forh. M.*: Af 150 Oldtidshøje er 24 fredlyste, deraf 20 ved Skindbjerg og Stensgaard. — Anneks: Tvis i Hammerum Herred.

V i n d i n g Sg. (1060 Indb.). Vinding-Vind Komm. *Vinding K.* m. nærliggende Sk. nordlig i Sognet, Pg. n. v. f. Kirken. Fattiggd. Ml. s. ø. f. Kirken. Vinding Tlfst. Byer: *Klejnstrup**, *Vognstrup**, *Strade**. S. v. f. Kirken: And.-Mejeri og Brsml. (*Sørvad Gd.*). Mod S. V. *Agerfeld Kro* og Sk. og *Præstbjerg* (95 m). Mod S. *Tihøje* (111 m). Mod S. Ø. Sk. (*Kolkjær*). Mod N. Ø. Sk. og Tlfst. (*Vejvad*). Megen Hede, især m. S. og S. V. En Del Eng og Mose. Adskillige Plantager. — Gaarde: *Blindkilde*, *Horslund*, *Resdal*, *Sørvad*, *Tovstrup*, *Hundkær*, *Fonager*, *Løgager*, *Kolkær*, *Pogager*. — *Forh. M.*: Endnu kan paavises ca. 225 Høje fra Sten- og Bronzealderen, 27 fredlyste, deraf en Langhøj ved Vognstrup, 32 m l. — Anneks: Vind.

V i n d Sg. (490 Indb.). Vinding-Vind Komm. Anneks til Vinding. Byer: *Vind* (K., Sk.), *Røjkjær**, *Troldtoft**, *Vingtoft**. Mod S. V. Sk. (*Straasø*), *Lukbakke* (57 m) og i Straasø Plantage ved Sognegrænsen m. N. V.: *Lærkehøj* (99 m) og *Guldknep* (68 m). Sognet er næsten helt opfyldt af Hede. Nogen Eng og Mose. Mod S. V. omtrent Halvdelen af den store *Straasø Plantage*. Flere andre Plantager. Gaarde: *Blaakær*, *Blaabjerg*, *Sandfær*, *Trækris*, *Skold*, *Kirkegaard*, *Gammelvind*, *Voldsted*, *Løvhus*.

T i m r i n g Sg. (1092 Indb.). Timring Komm. Byer: *Timring* (K., P. ø. f. Byen, Sk. s. f. Byen, Miss.-hus, Kbm., And.-Mejeri, Ml., Brsml., Tlfst.), *Najbjerg**, *Tiphede** (Filial-K. til Timring Sg., Sk., Miss.-hus), *Birkmose* (Sk., Tlfst.), *Grimstrup* (Sk., Vml.). Mod N. Vml.

(*Feldbjerggd.*). Mod N. Ø. Fors.-hus og Hjem for forkomne Mennesker (Herregaarden *Møltrup*). Sk. (*Bjerregaarde*). Mod V. *Trehøje* (103 m) i *Timring* Plantage. Miss.-hus (*Skovbjerg*). Sognet er meget opfyldt af Hede, især m. V. og S. Nogen Eng og Mose. Adskillige Plantager, deriblandt den store *Timring* Plantage m. V. Gaarde: *Møltrup* (Hg., tilhørte fra sidste Halvdel af 16. Aarh. Fam. Splid; bl. Ejerne i 17. Aarh. var Palle Rosenkrantz og Ove Blik; fra 1685 ejedes den i omtr. 130 Aar af Fam. Linde, hvorefter den gik fra Haand til Haand, indtil den c. 1840 købtes af Grev V. Lerche, der forbedrede den meget; det meste Gods solgtes i 1790erne), *Feldbjerggaard*, *Trøstrup* (ejedes og beboedes i Slutn. af 17. Aarh. af Jakob Ulfeldt, senere af Just Holst, Laurs Nyboe m. fl.), *Elkær*, *Mølsted*. *Tiphede* var i Slutn. af 17. og Beg. af 18. Aarh. en Ladegd. under *Møltrup*, senere besat med 2 Bønder.

HIND HERRED

N. Omme Sg. (1619 Indb.). N. Omme Komm. *N. Omme K.* sydvestlig i Sognet. Præstebolig. Sk. Byer: *Grønbjerg* (Stationsby m. 186 Indb., Kbm., And.-Mejeri, Tørvefab., Vandv., Ml., Jbst., Posteksp., Tlfst.). *Kodal** (Tglv.), *Fjaldene** (Sk., Ml.), *Askov* (Sk.), *Halkjær**, *Ørnhøj* (Stationsby, der med *Halkjær* har 128 Indb., Filial-K. til N. Omme Sg., Kbm., Afholdshot., And.-Mejeri, Cementstøberi, Maskinsnedkerier, Vandv., Ml., Jbst., Posteksp., Tlfst.), *Nørhede** (Sk.), *Spaabæk**, *Skraastrup**, *Kjærgde**. Mod Ø. *Storehøj* (79 m) og *Kyndelhøj* (95 m). Mod S. V. *Omme Bakker* (90 m). Sognet er stærkt opfyldt af Hede. En Del Plantage vestlig i Sognet (*Kjærdal*, *Klink* og *Nørhede* Plantager). En Del Eng og Mose. Gaarde: *Klink*, *Omgaard*, *Kjærdal*, *Pøl*, *Nedergaard*.

H over Sg. (332 Indb.). Hover Komm. Anneks til Thorsted. *Hover K.* mod S. Sk. Fors.-hus. Spk. Hover Tlfst. Byer: *Tovstrup**, *Muldbjerg* (Vml., Jbst., Posteksp., Tlfst.), *Tarp**. Mod V. ved Sognegrænsen: *Ulv Sø*. Megen Hede. Megen Plantage (en Del af *Hovedal* Plantage, *Hjelm* Plantage, m. fl. mindre). Nogen Eng og Mose. — *Forh. M.*: Ca. 75 Oldtidsminder; 8 fredlyste (5 „Kvindhøje“, 3 ved *Muldbjerg*). I en Høj ved *Muldbjerg* er fremdraget en Egebùlkiste fra den ældre Bronzealder, med godt bevaret Mandsdragt af Uldtøj: Kappe og Kjortel, Hue samt Bronzesværd m. m.

Thorsted Sg. (520 Indb.). Thorsted Komm. *Thorsted K.* omtrent midt i Sognet. Pg. ø. f. Kirken. Sk. Byer: *N. Esp** (Vml.), *S. Esp**, *Kronhede** (Sk.), *Lystbæk**. Ø. f. Kirken: Vml. (*Abisgade*). Sognet er stærkt opfyldt af Hede. Store Plantager (*Thorsted* Plantage, *Klovsig*

Plantage, en Del af *Hovedal* Plantage) og nogle mindre. En Del Eng og Mose. Noget Flyvesand. — Gaarde: *Rødsten*, *Abisgade*, *Vinkælder*, *Sørup*, *Aarup*. — *Forh. M.*: 50 Oldtidsmindesmærker, deraf et Par Dysser, tydende paa sparsom Bebyggelse som i hele Herredet, især mod Vest paa de lave Egne; 6 Høje m. m. (Volhøje, Treenhøj, Moelhøje) fredlyste. Nær Præstegaarden ved „Helligkildesbakke“ en forud stærkt besøgt Helligkilde (nævnt 1766), endnu med rigeligt, jærnholdigt Vand. — Anneks: Hover.

Tim Sg. (1006 Indb.). Tim Komm. *Tim K.* sydvestlig i Sognet, i Kirken Epitafium over Knud Gyldenstjerne til Timgaard, † 1636, Ligsten over Conradus Frans (c. 1290) og over Niels Gyldenstjerne, † 1484. Byer: *Tim* (Stationsby m. 307 Indb., Sk., Læge, Dyrlæge, Kbm., Haandv., Hot., Afholdshjem, Elektv., Ml., Markedsplds., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Grønneby**, *Pølsmark Gde.**, *Rejkjær** (Sk.), *Nørby** (Pg., Ml.), *Sønderby* (Tlfst.). Vestre og østre Sk. And.-Mejeri (Phønix). Mod S. V. *Brogaard Kro*. Sognet er meget opfyldt af Hede, især m. N. og N. Ø. Megen Eng og Mose, især m. S. V. Adskillige anselige Plantager, den største m. N. Ø. — Gaarde: *Timgaard* (Hg., tilhørte fra Slutn. af det 14. til henved Midten af det 17. Aarh. Fam. Gyldenstjerne, derefter Fam. Sehested til over Midten af det 18.; senere ejedes den bl. a. af Fam. Friedenreich og Hygom og i forr. Aarh. af H. J. Lindahl, O. A. la Cour, A. C. Koefoed og H. A. R. Hauch; Godset solgtes c. 1800; Gaarden blev udparcelleret 1801 og senere, se nedenfor; den anselige gamle Hovedbyggn. blev nedrevet, da Gaarden blev udparcelleret), *Lindholm* (stor Parcel af Timgaard, frasolgt 1801; bl. Ejerne var Lars Lassen, A. C. Koefoed og H. N. Schmidt), *Kærgaard* (Parcel af Timgaard), *Svendsgaard*, *Sønderstgaard*. — Tomten af Gyldenstjernerne Timgaard findes N.Ø. for den nuværende Gaard, og der er desuden bevaret en stor Bindingsværkslade fra Renæssancetiden. — Fra Gaarden er til Nationalmuseet kommet ødelagte Rester af en Ligsten over Sigbrit Villumsdatter, Kristiern 2's Raadgiverske og Dyvekes Moder; hendes Fjende Knud Gyldenstjerne havde ladet den opstille i Borgporten for at forhaane hende. — Anneks: Madum i Ulvborg Herred.

Vedersø Sg. (650 Indb.). Vedersø Komm. *Vedersø K.* omtrent midt i Sognet. Pg. m. N. V. Byer: *Kirkeby* (Sk., Ml.), *Kjærby**, *Tarp**, *Hugby** (Sk.). Mod N. V. paa *Vedersø Klit*: *Sundhse*. m. Vedersø Redningsstat. og Vedersø Klit Statstlfst. Mod N. *Nørresø*. Megen Eng og Mose, især m. V. Nogen Hede og Plantage, især m. S. Ø. Flyvesand paa Vedersø Klit. Sognet støder paa et lille Stykke m. N. V. til *Vesterhavet*. Gaard: *Aabjerg* (Hg., tilhørte i 14. Aarh. Lage Rød og Bo Høg, sidst

i 15. Aarh. Niels Juel og derefter hans Slægt til henved Midten af 17. Aarh.; ved Slutn. af samme ejedes den af Balt. Gebhart v. Obelitz; senere længe af Fam. Linde og mod Slutn. af 18. Aarh. af E. Halchuus; bl. Ejerne i forr. Aarh. var H. G. Lassen, O. A. la Cour og N. Mølgaard; det meste Gods solgtes 1803; Gaarden blev udparcelleret s. A. samt 1806 og for en halv Snes Aar siden). I Sognet har ligget en Hg. *Kellingbjerg*, senere kaldt Ny Aabjerg, der efter at have tilhørt Fam. Stampe i 16. Aarh. kom til Fam. Krag.

Stadil Sg. (870 Indb.). Stadil Komm. *Stadil K.* m. S. Ø. i Sognet ved *Stadil Fjord*, i den anselige Renæssance-Altartavle sidder en meget smuk óg kostbar Alterbordsforside fra den ældre Middelalder, med forgyldte kobberdrevne Relieffer. Byer: *Stadil* (Sk., And.-Mejeri, Savmølle, Bageri, Ml., Brsml., Tlfst.), *Kolby** (Pg.), *Alrum* (Sk.), *Skjelmose* (Sk., Miss.-hus), *Opstrup* (Sk.), *Mejlby* (Sk.), *Halkjær* (Spk.), *Fuglbjerg*, *Stadilø* helt m. S. V. (Sk., Ml.). Megen Eng og Mose, især m. V. og S. V., hvor Sognet støder til *V. Stadilfjord*. Mod S. støder Sognet til *Stadil Fjord*. Gaarde: *Søndervang* (Hg., nævnt i sidste Halvdel af 15. Aarh., ejedes i 17. Aarh. bl. a. af Knud Gyldenstjerne, Fam. Thott og Fam. Fuiren, i 18. af P. Pandrup, A. Høyer, C. E. Brockdorff, i forr. af Chr. Toft, Enevold Slot m. fl.; Godset fraskiltes 1792; Gaarden blev udparcelleret 1800), *Østertoft* (var fra 1731 en Avlsgd. med en Del Gods under *Søndervang*; 1791 blev den frasolgt), *Tesbjerggaard*, *Næsøgaard*.

He¹⁾ Sg. (1035 Indb.). He-No Komm. Byer: *He* (Stationsby m. 204 Indb., K., meget anselig romansk Kvaderkirke (opr. Herredskirke) med stor Taarnbygning i samme Stil, rigt Inventar i Renæssansetil, Pg. n. v. f. Byen, Sk., Fors-hus, Kbm., Afholdshot., Plantesk., Ml., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Sønderby**, *Voldbjergmark* (Sk.), *Agersbæk*, *Halby* (Sk., Fattiggd.), *Ejstrup*, *Nørkjær**, *Hvingel* (Sk.), *Bratbjerg Gde**. Til Sognet hører Øen *Hindø* (med en Gaard) i *Stadil Fjord*. Mod S. V. *Voldbjerg Vml.* Mod S. Ø. ved Sognegrænsen: *Ulvø*. Den østl. Del af Sognet er stærkt opfyldt af Hede. En Del Eng og Mose, især m. V. Megen Plantage, især m. S. Ø., den største er *Sanddal* Plantage. Sognet begrænses m. V. af *Stadil Fjord*. — Gaarde: *Voldbjerg*, (Hg., tilhørte i 15. og 16. samt ind i 17. Aarh. den ældre og yngre Fam. Skram, derefter Fam. Krag og fra 1688 i over 80 Aar Fam. Rantzau; senere Ejere var A. Høyer, P. Nissen, M. P. Richter og P. Grønlund; fra 1830 har den tilhørt C. Sørensen og hans Efterkommere; Godset solgtes 1792; Gaarden blev udparcelleret 1795 og senere; sydvest for Gaarden findes Voldstedet for det ældste V., en senere Hoved-

¹⁾ eller Hee.

bygning laa i den nuværende Herregaardshave), *Hindø* (i Stadil Fjord, var en adelig Sdg., som Otte Kaas c. 1650 solgte til Niels Krag til Voldbjerg, under hvis Hovedgaardstakst den indgik), *Mastrup*, *Sanddal*. *Agersbæk* var i 16. og 17. Aarh. en Hg., som bl. a. tilhørte Fam. Friis; senere delt i 3 Bøndergaarde, der laa under Voldbjerg. — Anneks: No.

No Sg. (762 Indb.). He-No Komm. Anneks til He. Byer: *No* (K., Sk., Fors.-hus, Ml., Jbst., Posteksp.), *Ø.No**, *Heager**, (And.-Mejeri), *Lybæk**, *Oxfeld**. Mod S. Ø. *Røgindkro* m. Vml. *En Del Hede*, især m. N. Ø. En Del Eng og Mose, især m. S. Ø. Flere ret anselige Plantager. Gaarde: *Nobæk*, *Nobjerg*, *Noklit*. — *Forh. M.:* Ved Pløjning er i en Mose fremdraget et Votivfund fra Bronzealderen, 7 Paalstave.

Gammelsogn (282 Indb.). Gammelsogn-Nysogn Komm. Anneks til Nysogn. Sognet bestaar af den s. østl. Del af *Holmsland*. *Gammelsogn* K. m. S. ved *Ringkøbing Fjord*. Sk. Ml. ved Fjorden s. ø. f. Kirken. Mindesmærke f. *Docent Fjord* i Nærheden af Kirken. En Del Eng og Mose, især m. Ø. Lidt Plantage m. N. Sognet begrænses m. Ø af *Vond Aa*, over hvilken der m. S. fører en Bro, m. S. af *Ringkøbing Fjord*. Det er efter Indb. Antal det mindste i Herredet.

Nysogn (2022 Indb.). Gammelsogn-Nysogn Komm. Sognet bestaar af den nordl. og vestl. Del af *Holmsland* og den ca 5¹/₂ Mil lange *Holmsland Klit*, der skiller *Ringkøbing Fjord* fra *Vesterhavet*. *Nysogn* K. omtrent midt paa *Holmsland*. I Kirken Figurer fra et Sandstensepitaftum over Hans Krabbe, † 1647. Pg. m. S. Byer: Paa *Holmsland*: *Kloster* (ved Kirken, Sk., Fors.-hus, Afholdshjem, Ml. n. ø. f. Byen, *Holmsland Tlfst.*), *Søgde**, *N. og S. Bandsby**, *Sønderby*, *Nørby** (Miss.-hus, And.-Mejeriet *Juelsminde*), *N. og S. Rødklit** (Sk.); paa *Holmsland Klit*, nordligst: *Hovvig** (Sk., *Statstlfst.*), og dernæst videre m. S. *Søndervig** (Sk., Miss.hus, Kbm., Badehot., Faresignalstat., Redningsstat., Brsml., *Statstlfst.*), *Klegod** (Sk., Kbm., Faresignalstat., *Statstlfst.*), *N. og S. Lyngvig** (Kapel, Skr., Miss.-hus, Kbm., Turisthot., Strandkontrolsted, Faresignalstat., Redningsstat., Udskebingssted, Brsml., 2 *Statstlfstr.*, Fyr), *Renderne** (Ml., Udskebingssted), *Aargab** (Bolig f. res. Kapellan, Sk., Kbm., And.-Mejeri, Faresignalstat., Landingssted, *Statstlfst.*), *N. og S. Havrvig* (Kapel, Miss.-hus, Sk., Faresignalstat., Redningsstat., *Statstlfst.*), *Bjerggaard* (Sk., Toldassistentstat., Redningsstat., *Statstlfst.*). Sognet støder m. N. til *Stadil Fjord* og *V. Stadilfjord*. Ved S. *Rødklit* findes *Rødklit Sø*. Fra *Søndervig* udgaaer Telegrafkabel til England. S. f. *Søndervig*: *Hvidebjerg* (22 m). N. f. *Renderne*: Gennemskæringen af *Holmsland Klit* ved *Hvidesande*, der ikke har svaret til sit Formaal (Passage for større Fiskerbaade), *Afholdshot*. (*Hvide-*

Holmsland Klit. Garnene tjæres. T. v. Sønder Lyngvig Redningsstation.
(M. Lundbo fot.)

sande) og *Karen Brands Bjerger* (25 m). Der gaar Dampbaad mellem Hvidesande og Ringkøbing. S. f. Havrvig: *Bavnebjerg* (21 m). I den sydl. Del af Holmsland Klit findes Dæmning over til Byen Nymindegab samt det tidligere, nu tilsandede Udløb *Nymindegab* fra Ringkøbing Fjord. Noget nordligere Gennemskæringen *Gjødelen* (nyt Udløb fra Ringkøbing Fjord, hvilket forøvrigt ogsaa vil tilsande). En Del Eng og Mose, især m. Ø. og N. V. paa Holmsland, hvor der ogsaa, især m. N. V. findes nogen Hede og en Del Plantage. Holmsland Klit bestaar af Flyvesand, Hede og en Del Eng og Mose langs Fjorden. Sognet er baade efter Indb. Antal og efter Areal (7987 ha) det største i Herredet. — Gaarde: *Provstgaard, Julsgaard, Pugftod, Bredmose*. Søgaarde er opstaaede af den 1801, 1804 og oftere udparcellerede Hg. *Søgaard*, først nævnt 1497, tilhørte Fam. Stygge og derefter hyppigt skiftende Ejere; fra 1722 tilhørte den Peder Bagges og hans Enke, derefter før og efter Aar 1800 Fam. Ammitzbøll og fra 1832 Morten Weilgaard; Godset solgtes c. 1830. — Anneks: Gammelsohn.

Ringkøbing Købstads Landdistrikt (40 Indb.). Ringkøbing Købstads Kommune, hører i gejstlig Henseende til Ringkøbing By. Mod N. V. en Bro over *Vond Aa* til det s. østl. Hjørne af Gammelsohn. Lidt Eng og Mose m. N. V. Distriktet støder m. V. paa begge Sider af Ringkøbing By til *Ringkøbing Fjord*.

Rindom¹⁾ Sg. (725 Indb.). Rindom Komm. Anneks til Ringkøbing. Byer: *Rindomgaardvej* (Forstad til Ringkøbing m. 150 Indb.), *Rindom* (K., Sk., Elektiv.), *Sønderby**, *Østerby**, *Østerkjær*, *Mejlby** (Ml.), *Nørby**, *Vesterby**. *Rindom* Fls.-Mejeri. Mergelleje og Tglv. (*Mejlby Gd.*). Mod V. tæt n. ø. f. Ringkøbing: *Rindomgd.*, Bolig for Amtmanden over Ringkøbing Amt. En Del Eng og Mose, især m. N. V. En Del Plantage, især m. S. Ø. (en Del af *Femhøje* Plantage). Sognet begrænses m. N. V. af *Vond Aa*. Det er efter Areal (1263 ha) det mindste i Herredet. Gaarde: *Rindomgaard* (forhen en Hg., nævnt i 15. Aarh.; havde senere næsten stadig Ejer fælles med *Vennergaard* i *Velling Sg.* til 1770; den synes at have mistet sin Frihed c. 1690; 1807 købte Amtm. P. O. Rosenørn den, og siden har den stadig været Amtmandsbolig, fra 1824 ejet af Staten), *Rindom-Nygaard* (forhen en større Gaard, længe ejet af Fam. Kolbye, udparcelleret 1819 ff.), *Kærgaard*.

Velling Sg. (594 Indb.). *Velling Komm.* Byer: *Velling* (K., romansk Granitkvaderkirke med reliefsmykket Syddør, Pg., And.-Mejeri, Tlfst.), *Venner*, *Nørby** (Sk.), *Astrup**, *Kovstrup*, *Klaptoft** (Vml.), *Vesttarp* (Sk.), *Hebøltoft*. *Velling Jbhpl.* n. ø. f. Kirken. Tglv. og Mergelleje (*Rybjerg Gd.*) ø f. Kirken. Megen Plantage m. N. (*Schuberts* Plantage, *Velling* Plantage m. Planteskole, m. fl. mindre). Megen Eng og Mose, især m. S. Sognet begrænses m. V. af *Ringkøbing Fjord*. Gaarde: *Rybjerg* (Hg., tilhørte Ribe Domkapitel fra 1408 til 1543, da den blev mageskiftet til Iver Juel; i 17. Aarh. ejedes den af Fam. Buchwaldt og Kaas m. fl., i 18. bl. a. af Fam. Lillelund, fra 1827 i c. 90 Aar af Fam. Bruhn; Godset var i Reglen ubetydeligt; Gaarden blev udparcelleret 1797 ff.; Hovedbyggn. fra 1553), *Vennergaard* (Hg., tilhørte i 15. og 16. Aarh. Fam. Fasti, i 17. bl. a. Fam. Lange, og i 18. Henn. Meyercrone, Fam. Heldvad og mange flere; det meste Gods solgtes c. 1770; Gaarden blev udparcelleret 1768 og flere Gange senere; Resten deltes 1856 i to Dele), *Fjordvang*, *Tranemosegaard* (i Beg. af 17. Aarh. en Hg.), *Ulbjerg*, *Ulkær*.

BØLLING HERRED

Ølstrup Sg. (429 Indb.). Ølstrup Komm. Anneks til Lem. Byer: *Ølstrup* (K., Sk., Kbm., And.-Mejeri, Ml.), *N.*, *V.* og *S. Brorstrup**, *Hammelsving**. *Lervang Jbst.* m. Posteksp. og Tlfst. Sognet er meget opfyldt af Hede. En Del Eng og Mose. En Del Plantage, især m. S.

¹⁾ eller Rindum.

Hans Smidth: Hosebinder.

Hans Smidth: Bruden pyntes. Herningegen.

Sognet er efter Indb. Antal det mindste i Herredet. Gaarde: *Nørgaard*, *Julseje*, *Lervang*, *Gammelgaard*.

S. L e m Sg. (1337 Indb.). S. Lem Komm. S. *Lem K.* omtrent midt i Sognet m. vedliggende Sk. Pg. s. ø. f. Kirken. Byer: *Lem* (Stationsby m. 360 Indb., Miss.-hus, Læge, Kbm., Miss.- og Afholdshot., Træskæreri, Elektiv., Ml., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Bækbo*, *Rævstrup**, *Favrby**, *Ø. Lem** (Miss.-hus), *Højmark** (Sk., Fors.-hus, And.-Mejeri, Elektiv., Statstlfst., Tlfst.), *Karsbæk**, *Nørby** (Sk., Vml.), *Vestertredie**, *Lambæk* (Sk., Fattiggd.). Mod S. V. ved Lem: Sk. og And.-Mejeri (*Kjærgde.*). Mod Ø. *Tophøj* (85 m). Mod N. *Nyml.* m. Ml. og 2 Vmlr. Megen Hede m. N. og Ø. Megen Eng og Mose, især m. S. V. Mange Plantager, den største (*Mourier Petersens* Plantage) m. N. Ø. — Gaarde: S. *Holmgaard* (Hg., tilhørte Ribe Bispestol og fra Reformationen Kronen, som 1580 magelagde den til Fru Mette Munk; i 17. Aarh. tilhørte den Knud Sørensen til Tredje, se nedenfor, Er. Blik og Jep Tarm, i 18. J. Odderbech og Fam. Rindom, i forr. bl. a. Fam. Buch; Godset solgtes 1795; Gaarden blev 1797 delt i 2, se nedenfor), N. *Holmgaard* (Parcel af S. Holmgaard, fraskilt 1797, første Ejer var And. Pugflod, senere N. Strandbyegaard), *Andbæk*, *Korsdal*. *Tredje* var i 16. og 17. Aarh. en Hg., ejet af den saakaldte Tredje-Slægt, bl. a. Knud Sørensen til S. Holmgaard, se ovenfor. — *Forh. M.*: 240 Oldtidsminder vidner om den gamle Bebyggelses Tæthed; de smukke „Nihøje“ ved Ø. Lem, samt endnu 17 er fredlyste. — Anneks: Ølstrup.

B r e j n i n g Sg. (1650 Indb.). Brejning Komm. Byer: *Brejning* (K., Præstebolig, Skr., Fors.-hus, Kbm., And.-Mejeri, Tlfst.), *Vesterbæk** (Sk., Jbhpl. m. S. Ø.), *Røjkum**, *Spjald* (Stationsby m. 281 Indb., Læge, Kro, Ml., Markedsplds., Jbst., Posteksp.), *Randbæk*, *Sandbæk** (Sk.), *Vægerskilde** (Filial K. til Brejning Sg.), *Opsund** (Sk.). Mod S. *Brejning Kro* og Mindestøtte for Frederik VII. Mod Ø. Sk. (*Randris Gd.*). Vml. ved Herregaarden *Brejninggd.* ø. f. Brejning. Mod S. V. Ml. s. v. f. Brejning. Mod N. *Omme Bakker* (90 m), Fattiggd. (*Snogdal*) og Skr. (*Højmose Gde.*, *Vøvtrup*). Sognet er stærkt opfyldt af Hede. En Del Eng og Mose. En Skov m. Ø. (Krattet). Adskillige Plantager, de største m. S. V. og N. Ø. Gaarde: *Brejninggaard* (Hg., tilhørte Ribe Bispestol, fra Reformationen Kronen og blev 1544 solgt til Gunde Lange; blev i hans Slægt over 100 Aar; tilhørte sidst i 17. Aarh. Fam. Skinkel og Laur. Munk, bl. Ejerne i 18. Aarh. var Chr. S. Eenholm samt Peter v. Albertin og hans Enke; i forr. Chr. H. Bonne, N. Nyholm, H. F. Fenger, Brødrene Frandsen og H. G. Koefoed; det sidste Gods solgtes c. 1816; Gaarden blev udparcelleret c. 1882 og i dette

Aarh.; Hovedbygn., 2 Fløje i 2 Stokværk, stammer fra Slutn. af 16. Aarh.; forhen var der 4 Fløje og et Taarn), *Odderbæk, Husted, Bilring, Randris*. — *Forh. M.*: Af henimod 200 Oldtidsmindesmærker er 21 fredlyste deraf en Jættestue ved Rudmose.

Vorgod Sg. (1817 Indb.). Vorgod Komm. Sognet var tidligere større, men i 1898 udskiltes Herborg Sg. deraf, og i 1916 blev Videbæk Sg. oprettet af Dele af Herborg og Vorgod Sogne. Byer: *Vorgod* (K., Pg. s. f. Byen, Sk., Miss.-hus, Fattiggd. m. Alderdomshjem, Kbm., And.-Mejeri, Tlfst.), *Vorgodhede** (Sk.), *St. Fjølstervang* (Filial-K. til Vorgod Sg., Sk., Miss.-hus, And.-Mejeri, Ml., Tlfst.), *L. Fjølstervang**, *Rimmerhus* (Sk., Kbm.), *Abildtrup**, *Barde** (Kbm., Brsml.), *Allegde**. Mod S. Ø. *St. Momhøj* (95 m) og *Ejlbanke* (63 m). Mod N. Ø. *Gildehøj* (65 m). Sognet er meget stærkt opfyldt af Hede. Megen Plantage, den største m. N. Nogen Eng og Mose. — Gaarde: *Hamborg, Vesterager*. — *Forh. M.*: 1 Vorgod-Herborg S. ca. 215 Oldtidsminder; fredlyste er *St. Momhøj*, godt 5 m h., med 3 andre Momhøje ved Fjølstervang. I „Storhøj“ ved Barde er i en Bulkiste af Eg fra den ældre Bronzealder fremdraget en Mandsgrav, bl. a. med Guldarmring, 2 Træskaale, orn. med Tinstifter, Sværdskede (uden Sværdet!) m. m. — En gammel Jordvold, 630 m l., afskærer øst for Barde Vinkelen mellem Abild Aa og Vorgod Aa, endnu ret vel bevaret, 1—1,6 m h., 5 m br. Den gaar fra Aa til Aa i omtr. lige Linie og er mulig en Forsvarsvold fra tidlig Middealder eller endnu ældre.

N. Vium Sg. (1081 Indb.). N. Vium-Herborg Komm. *N. Vium K.* tæt s. f. *Vium*. Byer: *Vium* (Sk., And.-Mejeri), *Fiskbæk** (Sk., Miss.-hus, Ml. m. N. V., Brsml.), *Raghede** (Sk.), *Skjærbæk**, *Troldhede* (Stationsby m. 260 Indb., Filial-K. til S. Felding Sg., Sk., Miss.-hus, And.-Mejeri, Kro, Markedsplds., Ml., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.). Pg. ved Nordvestgrænsen af Sognet. Mod N. *Egeris Vml.* og Ml. Mod S. *Kirkeml.* (Vml.). Sognet er stærkt opfyldt af Hede. En Del Eng og Mose. Megen Plantage, især m. S. Ø. (*Bjørsløv* Plantage) og *N. Egeris* Plantage. — Gaarde: *Egeris, Viumkrog, N. og S. Bjørsløv. Tovdal Vml.* — Anneks: Herborg.

Herborg Sg. (563 Indb.). N. Vium-Herborg Komm. Anneks til N. Vium. Af Sognet, der i 1898 blev udskilt af Vorgod Sg., blev i 1916 en Del afgivet til det nyoprettede Videbæk Sg. *Herborg K.* noget m. N. Ø. Byer: *V. Herborg** (Sk.), *Ø. Herborg**. Mod N. Ø. Tglv. (*Trøstrup*). Megen Hede, især m. Ø. og V. En Del Plantage. Lidt Eng og Mose. Gaarde: *Trøstrup, Kelstrup*.

Videbæk Sg. (895 Indb.). Under N. Vium-Herborg og Vorgod

Kommuner. Sognet er nyoprettet i 1916 af Dele af Herborg og Vor-god Sogne. Byer: *Videbæk* (541 Indb., K., Pg., Sk., Fors.-hus, Læge, 2 Dyr-læger, Ap., Spk., Kbm., Epidemihus, Gæstg., Afholdshot., Kro, And.-Mejeri, Tørvefab., Markedsplds., Vml., 2 Mr., Brsml., Tlfst.), *Solsøhede** (Sk.). Sognet er meget opfyldt af Hede. Nogen Eng og Mose. En Del Plantage, især m. S. og S. V. Gaard: *Ryesminde*.

Borris Sg. (1483 Indb.). Borris-Faster Komm. Byer: N. f. Skjern Aa: *Borris* (Stationsby m. 346 Indb., K. s. ø. f. Byen, Sk., Miss.-hus, Læge, Dyr-læge, Kbm., And.-Mejeri, Kro, Afholdshjem, Elektiv., Ml., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Tarp** (Landbrugssk.), *Vesterby** (Pg.), *Debelmose** (Sk., Spk., Ml.), *Dalager* (Markedsplds.), *Hjoptarp**; s. f. Skjern Aa: *Sønderskov**, *Hvolby**. Mod N. Ø. Sk. (*Gaasdal*). Mod V. Sk. (*Kodbøl*). Mod Ø. Sk. (*Lindvig Gd.*) og *Odderskjær* Vml. Mod S. Sk. (*Gravl*). S. f. Borris: Fattiggd. (*Mosegd.*) og Lejr. Paa Hedeter-rainet s. f. Skjern Aa afholdes Fægtningsskydning af de jyske og fyn-ske Afdelinger; her findes: *Røverstuer* (23 m) og *Kildebakker* (20 m). *Skjern Aa* løber midt igennem Sognet, der er meget stærkt opfyldt af Hede, især m. S. og N. Mange Plantager, den største m. N. Megen Eng og Mose. Sognet er efter Areal (9949 ha) det største i Herredet. — Gaarde: *Rabjerg*, *Vendelbo*, *Feldsing*, *Egwig*, *Borriskrog*, *Lindvig*, *Ny-gaard*. *Alergaard* var i sidste Halvdel af 17. Aarh. en Hg., tilhørende Fam. Rostrup; Gaarden, der synes at have mistet sin Frihed c. 1690, ejedes i 18. Aarh. og langt ind i det 19. af Fam. Ahler og Rahbek. — *Forh. M.*: Af 165 Oldtidsmindesmærker er 22 fredlyste, deraf 9 ved Nørreland og en Langhøj ved Dalager, 41 m l. — Anneks: Faster.

Faster Sg. (998 Indb.). Borris-Faster Komm. Anneks til Borris. Byer: *Faster* (K., Sk., And.-Mejeri, Tlfst.), *Hannerup**, *Kjelstrup**, *Fasterkjær**, *Klokemose**, *Astrup* (Sk., Kbm., Kro, Ml., Brsml., Tlfst.), *Fasterlund** (Sk.), *Ejstrup** (Sk.). En Del Hede, især m. N. Nogen Eng og Mose. Gaard: *Fastergaard*.

Sæding Sg. (444 Indb.). Bølling-Sæding Komm. Anneks til Bøl-ling. Byer: *Sæding* (K., Sk., Fls.-Mejeri), *Rekkermølle* (Kbm., Vml., Tlfst.), *Stensig Gde**. Mod N. V. Vml. (*Klavsager*). Mod S. Ø. *Slum-strup* Vml. Megen Hede, især m. N. og Ø. Nogen Eng og Mose m. S. Nogen Plantage. Gaarde: *Slumstrup* (Hg., kendt fra 16. Aarh., skiftede hyppigt Ejer, tilhørte i 17. Aarh. bl. a. Henr. Bille og Chrstfr. Lind-nov, i 18. Fam. Lund, P. de Albertin og S. V. Rosenvinge, i forr. Th. Godt, H. N. Sønnichsen, Henr. Møller, K. D. Koefoed og N. Matzen; Godset solgtes c. 1785; Gaarden blev udparcelleret 1796 og oftere), *Klavsager*, *Kærgaard*, *Bjergbo*. *Slumstrup* Vml. solgtes fra Slumstrup

1796. — *Forh. M.*: En Langhøj, 53 m l., og 3 andre Høje ved Slumstrup, samt endnu en Høj i Sognet er fredlyste.

Bølling Sg. (445 Indb.). Bølling-Sæding Komm. Byer: *Bølling* (K. s. ø. f. Byen, Pg. s. f. Kirken, Sk., Miss.-hus, Kbm., And.-Mejeri, Ml., Tlfst.), *Sønderby**, *Østerby** (Sk.). Nogen Hede, Eng og Mose. Lidt Plantage m. S. — Gaarde: *Nygaard*, *Rolighed*, *Bøllinglide*. — *Forh. M.*: I 1638 omtales en hellig „Kapelkilde“ stærkt besøgt i gl. Dage, mellem Kirke og Præstegaard. Kildegæsterne lagde deres Offer i et indhugget Hul i Sydsiden af Koret. — Anneks: Sæding.

Hanning Sg. (950 Indb.). Dejbjerg-Hanning Komm. *Hanning K.* m. S. Ø. I Kirkemuren en regelmæssig firsidet Runesten fra ca. 1100. „Torkel den raske, Toves Søn, rejste denne Sten efter sin Moder Gyde.“ Præstebolig. Sk. Miss.-hus. Hanning-Sæding And.-Mejeri (*Rekkergd.*). Byer: *N. og S. Aarup**, *Langtind**, *Skaarup**, *V.*, *Mellem og Ø. Finderup** (Filial-K. til Hanning Sg., Sk., Miss.-hus, And.-Mejeri, Ml.), *Hestkjær*. Mod N. V. Gaarden *Løvstrup* (Hejbergsgave) m. Landbrugskoloni f. fattige Børn og en stor Plantage. Mange mindre Plantager. En Del Eng og Mose. Megen Hede, især m. V. og N. Gaarde: *Rekkergaard* (Hg., i 17. Aarh. ejet af Fam. Juul og Lange, hvorefter den gik fra Haand til Haand; bl. Ejerne i 18. Aarh. var M. Tarm, Nik. Heldvad, A. Løbner, M. Speitzer og J. C. Frich; Godset var ubetydeligt; Gaarden blev udparcelleret 1785 og 1805, hvorefter Hovedparcellen var som en mindre Bondegaard), *Dalgaard*, *Tylvad*, *Hanninggaard*, *Hanning-Hedegaard*. — *Forh. M.*: Blandt 15 fredlyste Mindesmærker er den stærkt fremtrædende „Storehøj“ ved Aarup.

Dejbjerg Sg. (699 Indb.). Dejbjerg-Hanning Komm. *Dejbjerg K.* omtrent midt i Sognet. Pg. s. v. f. Kirken. *Dejbjerg Jbhpl.* omtrent midt imellem Kirken og Præstegaarden. Miss.-hus. Byer: *N. Vognbjerg**, *Gl. Dejbjerg** (Sk.), *Leding** (Sk.), *Kongsholm** (Vml.), *Alkjær-sig** (Tglv.), *Sandager**, *Vesterager*, *V.* og *Ø. Rabjerg** (Sk.), *Dejbjerg Bækbo** (Fattiggd.). Mod Ø. *Bundsbæk* Vml. Mindesmærke for *E. M. Dalgas* (*Dejbjerg Bakker*). En Del Eng og Mose, især m. N. V. En Del Hede, især m. S. og N. Ø. Meget store Plantager (*Dejbjerg* og *Dejbjerglund* Plantager) og flere mindre. Gaarde: *Dejbjerglund* (Hg., tilhørte i 16. og 17. Aarh. Fam. Skram og Lange, i 18. Chr. Krarup og Fam. Ramsing; bl. Ejerne i forr. Aarh. var V. Dresler og A. J. Buchwald; det meste Gods solgtes 1791; Gaarden blev udparcelleret 1791 og 1821; i sidstnævnte Aar opstod en stor Parcel, Margretelund, bl. a. ejet af C. A. Kaysen, men c. 1840 igen lagt under D., som nu igen er blevet udparcelleret), *Kærgaard*, *L.* og *St. Skindbjerg*, *Letager*. — *Forh.*

M.: 14 fredlyste Mindesmærker. I Præstegaardens Mose fandtes 1881 og 83, ca. $\frac{2}{3}$ —1,25 m d. Dele af 2 rigt bronzebeslagne Vogne, med bronzeprydet Trækstang, Hjul med Eger og svære Bronzenav, men Jernring om den spinkle Hjulkrans, fra tidlig Jernalder. Vognene synes sønderbrudte nedlagte paa Stedet i religiøst Øjemed.

Stavning Sg. (809 Indb.). Stavning Komm. *Stavning K.* omtrent midt i Sognets vestl. Side. Pg. n. v. f. Kirken. Asyl. Bageri. Byer: *Bovsø* (Fors.-hus, Kbm., And.-Mejeri, Ml., Stavning Tlfst.), *Sonderby**, *Strandby**, *Langkjær* (Tlfst.), *Høllet** (Sognets østre Sk.), *Hedeby*, *S. Vognbjerg**, *Andrup**, *Østerby* (Sognets vestre Sk., Miss.-hus), *Mejlby**, *Halby*. I *Ringkøbing Fjord* ud for Sognets nordl. Del ligger *Klægbanke*. Megen Hede. Megen Eng og Mose, især m. S. og N. En Del Plantage, især m. N. Sognet begrænses m. V. af *Ringkøbing Fjord*. Gaarde: *Sand*, *Kolding*, *V. Bjerggaard*, *Søgaard*, *S. Vognbjerg* (var i 15. Aarh. en Hg.). — *Forh. M.*: Ingen Oldtidsmindesmærker paaviste.

Skjern Sg. (2999 Indb.). Skjern Komm. Byer: *Skjern* (Stationsby m. 2105 Indb., Dommeren i Bølling-Nørre Herreder, Tingsted Skjern, Kontorafdeling f. Politimesteren i Ringkøbing Købst. og Ulvborg-Hind Herreder samt Bølling-Nørre Herreder; Statsbanernes 13. Banesektion. Branddirektøren for Bølling og Nørre Herreder, K. og Pg. s. f. Byen, Skr., 3 Miss.-huse, Ting- og Arresthus, 2 Læger, 2 Dyr læger, Skjern Bank, Varde Banks Afdeling, Ringkøbing Banks Kontor, Skjern Sogns Spk., Sagfr., Kbm., Haandv., Boghandel, Theater, Hott. Gæstg., Fattiggd., Elektiv., Gasv., Vandv., alle tre i privat Eje, Bogtrykkeri, And.-Mejeri, Dampbageri, Dampvaskeri, Ølbryggeri, Farveri, Fiskerøgeri, Benmølle, Uldspinderi, Cementstøberier, Savværk, Maskinsnedkeri, Fabb. (Maskiner, Skotøj, Stokke og Ketchere, Cyclenet, Mineralvand), Markedsplds., Ml., Jbst., Postk., Tlgst., Tlfst.), *Engsig**, *Aanum*, *Albæk* (Sk.), *Hedeby**, *Ganer** (Sk.), *Vraa**, *V. Marup** og *Ø. Marup** (Sk.). *Ganer Vml.* n. f. Skjern. *Laksegaard* s. ø. f. Skjern. Megen Eng og Mose, især m. S. Megen Hede, især m. S. Ø. og N. V. Megen Eng og Mose, især m. S. Ø. og s. f. Skjern. Ved Sydgrænsen løber *Skjern Aa* gennem Sognet. Dette er efter Indb. Antal det største i Herredet. Gaarde: *Lundenæs* (Hg., et gammelt Kongsslot, blev 1661 solgt til Peter v. Uffel n. fl., fik 1683 Frihed som adelig Sdg., var fra 1710 til 1771 et Stamhus for Fam. Bülow, tilhørte derefter Lukas Klippe og laa en kortere Tid fra 1805 under Stamhuset Lønborggaard; senere ejet af C. F. O. Benz on og C. G. Stilling; det meste Gods solgtes 1794; Gaarden blev udparcelleret 1819 og flere Gange senere; Voldstedet af det gl. Slot, der blev afbrændt i Klementsfejden og 1644, findes syd

for Gaarden), V. og Ø. *Oldager* (Oldager var en Hg., hvis Jorder c. 1640 lagdes under Debjerglund Hg.).

NØRRE HORNE HERRED

Lønborg Sg. (913 Indb.). Lønborg-Egvad Komm. Byer: *Lønborg* (K., Pg. s. v. f. Byen, Sk., Miss.-hus, Kbm., And.-Mejeri, Ml. s. v. f. Byen, Jbst., Posteksp., Tlfst.), *Lavstrup**, *Vostrup* (Sk., Fors.-hus, Spk., Jbst., Posteksp.), *Stygge.**, *Fjerbæk**, *S. Bøel**, *N. Bøel* (Sk.), *Kypling* (Jbhpl.). Mod N. V. Tglv. ved Herregaarden *Lønborggd.* Sognet er meget opfyldt af Hede m. S. og S. V. Megen Eng og Mose, især m. N. omkring *Skjern Aa* og dens Delta. Anselige Plantager, især m. S. Ø. — Gaarde: *Lønborrgaard* (Hg., tilhørte Ribe Bispestol, plyndredes i Klementsfejden og kom ved Reformationen til Kronen, som 1664 udlagde den til Henrik Müller, i hvis Slægt den blev til 1750, da den købtes af Chr. Hansen, som 1757 oprettede Stamhuset L., der blev ophævet 1813; den sidste Besidder, C. F. O. Benzon, ejede derefter Gaarden til 1841, da den kom til Fam. Tranberg, hos hvem den siden er forblevet; Godset solgtes efter 1841), *Møgelgaard*. — *Forh. M.*: Firsidede Pladser med lave Volde om paa Volstrup Hede er mulig Vidnesbyrd om Oldtidsopdyrking. Et langt Jernbeslag fra Kirken (nu i Nationalmuseet) har en længere, ikke mere retlæselig Indskrift, hvis sidste Ord er: Her skal I være sandfærdige Mænd. — Anneks: Egvad.

Egvad Sg. (1630 Indb.). Lønborg-Egvad Komm. Anneks til Lønborg. *Egvad K.* omtrent midt i Sognet. Byer: *Tarm* (Stationsby m. 1140 Indb., Filial-K. til Egvad Sg., Sk., Rsk., Miss.-hus, Kaldskapellan, Kredslægen i Bølling og Nørre Horne Herreders Lægekreds, Læge, Dyr læge, Tarm Bank, Spk., Sagf., Kbm., Haandv., Hot., Amtssygehus, Epidemihus, Ap., Meteorologisk Station, Good Templar Loge, Landbohjem, Fattiggd. m. Alderdomshjem, Elektiv., Gasv., Vandv., And.-Mejeri, Ølbryggeri, Dampsavværk, Fabb. (Stole, Vogne, Maskiner, Mineralvand), Markedsplds., Ml., Jbst., Postk., Tlgst., Tlfst.), *Kragesgde.**, *For-som* (Sk., Tglv., Vml.). Mod V. Tarm Benmølle og Limfab. (Vml.). Mod S. V. *Brosbøl Kro* og Tglv. Megen Eng og Mose, især m. N. ved *Skjern Aa*. Megen Hede, især m. N. Ø. og S. V. Store Plantager ved Tarm, Egvad K. og m. S. V. Sognet er efter Indb. Antal det største i Herredet. — Gaarde: *Ballegaard*, *Fusgaard*, *Kirkegaard*, *Græsboel*. Ved Tarm styrtede Kong Hans med sin Hest 1513, hvorved han paadrog sig sin Helse; paa Stedet kendes endnu „Hong Hans' Hul“. — *Forh. M.*: Ved

N. F. Schiøtz-Jensen: Engene ved Skjern Aa.

„Tinghøj“ og „Galgehøj“ ved Forsom har vistnok været holdt Ting, mulig i nogle Aar forud for 1580 (se S. Vium S.).

A a d u m Sg. (1210 Indb.). Aadum Komm. Byer: *Aadum* (K., i Kirkegaardsdigets Østside en smuk Runesten fra ca. 1060, sat af Torulv efter Toke Tokesøn, den gæve. „Gud hjælpe ham“, Pg. v. f. Byen, Sk., Fors.-hus, Spk., Kbm., And.-Mejeri, Bageri, Tlfst.), *Graahede*, *Skodsbøl* (Jbhpl.), *Vittarp** (Sk.), *Tøstrup** (Sk.), *Møgelmoseshse**, *Odderup** (Sk., Tglv.), *Rosendal** (Sk.), *Gundesbøl** (Sk.), *Bindesbøl**, *Præstbro* (Kro, Brsml.), *Rabæk**, *Stovstrup* (Sk.). Sognet er meget opfyldt af Hede. En Del Eng og Mose. Talrige Plantager. — Gaarde: *Gyris*, *Skodsvad*, *Bjølbold*.

H o v e n Sg. (771 Indb.). Hoven Komm. Byer: *Hoven* (K., Pg., Sk., Fors.-hus, Kvindehøjskole, Mindestøtte for E. M. Dalgas, Kbm., Kro, Vml., Brsml., Tlfst.), *Gren**, *Dyrvig**, *Hulmose Gde.**, *Knaplund** (Sk.), *Ørbæk** (And.-Mejeri), *Paabøl** (Planteskole, Meteorologisk Stat.), *Grimlund Gde.**, *Barslund Gde.**, *Oxlund**. Mod S. Skovridergd. (Paabøl). Megen Hede. En Del Eng og Mose. Store Plantager (*Haarkjær* Plantage, *Paabøl* Plantage, *Gren* Plantage) og mange mindre. Sognet er efter Areal (7220 ha) det største i Herredet. Gaarde: *Nedergaard*, *Anneksgaard*.

S t r e l l u f¹⁾ Sg. (580 Indb.). Strelluf Komm. Anneks til Ølgod i Ribe Amt. *Strelluf K.* omtrent midt i Sognet. Sk. Brsml. Byer: *Katrevæl* (Miss.-hus, Fors.-hus, And.-Mejeri, Ml.), *Topgde.**, *Adsbøl* (Sk.), *Moesbøl**, *Nørretarp**, *Østertarp** (Sk.). Mod N.Ø. *Østtarp Bavnehøj* (64 m). En Del Hede m. N. Megen Eng og Mose. Flere Plantager m. N., den største m. N. V. Gaard: *Kærgaard* var i 16. Aarh. en Hg., ejet af Jørg.

¹⁾ eller Strelev.

Rantzau, men ikke 1633, da den af Chr. Krag mageskiftedes til Kronen. — *Forh. M.*: Østtarp Barnehøj samt en Høj ved Kærgaard er fredlyste.

L y n e Sg. (561 Indb.). Lyne Komm. Anneks til Kvong i Ribe Amt. Byer: *Lyne* (K., Sk., Fors.-hus, Kbm., Kro, Brsml., Tlfst.), *Nørhede* (Fls.-Mejeri), *Sønderdiger*, *Glibstrup*, *Ulbæk**, *Østergaard** (Sk.). *Lynegd.* And.-Mejeri. Megen Hede, især m. N. En Del Eng og Mose. Adskillige Plantager, den største (*Nørhede* Plantage) m. V. *Østergaard* var forhen en Hg., der sidst i 16. Aarh. opstod af Landsbyen Nærild og først tilhørte Fam. Skade; i Slutn. af 17. Aarh. var den delt i to Dele, som 1703 samledes igen af N. Boltrup, og derefter ejedes den af Jak. Knudsen og hans Enke m. fl.; det meste Gods solgtes 1752; snart efter blev Gaarden delt mell. 3 Bønder.

S. V i u m Sg. (348 Indb.). Hemmet-S. Vium Komm. Anneks til Hemmet. Byer: *S. Vium* (K., Sk., Kbm., Vml., Jbst. s. v. f. Byen, Posteksp.), *Esbøl* (Sk., Miss.-hus, Kbm.), *Vejrup*. Megen Hede, især m. N. Ø. (*Østerhede*). En Del Eng og Mose, især m. V. og N. V. Adskillige Plantager. Sognet er efter Indb. Antal det mindste i Herredet. Gaarde: *Viumgaard* (Hg., tilhørte i 16. Aarh. Fam. Kruse, i 17. bl. a. Fam. Galt; bl. Ejerne i 18. Aarh. var N. Bigum, Fam. Sterm og H. V. Rosenvinge; han solgte Godset i 1760erne, og 1768 kom Gaarden til to Bønder; 1820 og navnlig 1825 blev den udparcelleret, men 1868 igen samlet af C. Sejrup), *Lundsmark*, *Skolehøj*. — *Forh. M.*: Ved „Tinghøje“ nordøst for Kirken har Herredstinget været holdt i ældre Tid; 1580 blev befalet, at det atter skulde være der; mulig havde det da en Tid været ved Forsom i Egvad S. Tinghøjene samt 3 ved Viumgaard er fredlyste.

H e m m e t Sg. (576 Indb.). Hemmet-S. Vium Komm. Byer: *Hemmet* (Stationsby m. 107 Indb., K., romansk, den nordligste Bygning, som i større Udstrækning er opført af rinsk Tuf, Pg., Sk., Kbm., Afholdshjem, And.-Mejeri, Vml., Jbst., Posteksp., Tlfst.), *Nordenaa** (Kro), *Toftum*, *Skulbøl** (Ladeplads m. N. V.), *Bandsbøl*. Sognet er meget opfyldt af Hede. En Del Eng og Mose, især m. V. Mange Plantager, den største m. N. V. Sognet støder m. N. V. til *Ringkøbing Fjord*. — Gaarde: *Østergaard*, *Blæsbjerg*. *Houmgaarde* var i 17. Aarh. en Hg., bl. a. ejet af Fam. Sachs og Kruse. — Anneks: S. Vium.

N. B o r k Sg. (511 Indb.). S. Bork-N. Bork Komm. Anneks til S. Bork. Byer: *N. Bork* (K., Sk., Miss.-hus, Kbm., Landbohjem, Ml., Jbst., Posteksp., Bork Tlfst.), *Kirkehøj*, *Holmen**, *Tangsig**. Megen Eng og Mose, især m. N. V. Nogen Hede m. S. Ø. Stor Plantage m. S. Ø. til ligemed et Par mindre. Sognet støder m. N. V. til *Ringkøbing Fjord*. Det er efter Areal (1464 ha) det mindste i Herredet. Gaard: *Grubbeholm* (Hg., oprettet 1651 af Jak. Grubbe, kom senere til Fam. Lassen,

var en Tid delt mell. flere Ejere, men samledes igen 1732 af Fr. Hein; 1761 blev den af Preben Brahe solgt til Hovbønderne, som straks udparcellerede den). *Nørkærgaard* var en Hg., ejet af Jak. Grubbe, der af en Del af dens Jorder oprettede Grubbesholm (se ovenfor), hvorunder senere ogsaa Resten af dens Jorder blev drevet; nu optages de af Holmen Gaarde.

S. Bork Sg. (569 Indb.). S. Bork-N. Bork Komm. Byer: *S. Bork* (K., Pg., Sk., Kbm., Kro, Ml., Jbst., Posteksp., Bork Tlfst.), *Obling* (Spk., And.-Mejeri, Jbhpl.). Mod S. Ø. *Skrumsager Gd.* m. Farveri og Stampemølle (Vml.). Mod N. V. *Falen Kro*. Til Sognet hører *Tipperhalvøen*, der strækker sig m. N. ud i Ringkøbing Fjord, mod S. begrænses af Gødelen Kanal, og hvis nordligste Del (*Tipperne*) tilhører Staten, medens Resten (*Bjaalum* og *Værneengene*) tilhører Beboere dels i Sognet, dels i det øvrige Herred. Megen Eng og Mose samt Marsk m. V. og paa Tipperhalvøen. Nogen Hede m. N. Ø. En Del Plantage, den største (*Anerbjerg*) m. V. En Del Klit m. V. — Gaarde: *Skrumsager* (Hg., tilhørte i 17. Aarh. Niels Lange og Fam. Pogwisch, i 18. Fam. Teilman og Chr. Hansen, der 1757 lagde den under Stamhuset Lønborggaard, hvorfra den solgtes 1807; bl. Ejerne i forr. Aarh. var T. Fabricius og Øllgaard; Godset fraskiltes 1807; Gaarden blev stærkt udparcelleret 1807 og 1812), *Krasborg*. — Anneks: N. Bork.

Hans Smidth: Interiør.

FORTEGNELSE

over

de Skyldkredse og Herreder, hvortil de enkelte
Sogne i Ringkøbing Amt hører.

	Sogn	Skyldkreds	Herred
1	Aadum	Nørre Horne Herreds	Nørre Horne
2	Arnborg	Hammerum Herreds søndre	Hammerum
3	Asp	Holstebro	Hjerm
4	Assing	Hammerum Herreds søndre	Hammerum
5	Avlum	Hammerum Herreds nordre	Hammerum
6	Borbjerg	Holstebro	Hjerm
7	Bording	Hammerum Herreds nordre	Hammerum
8	Borris	Bølling Herreds	Bølling
9	Brejning	Ringkøbing	Bølling
10	Bur	Holstebro	Hjerm
11	Bølling	Bølling Herreds	Bølling
12	Bøvling	Skodborg Herreds	Skodborg
13	Dejbjerg	Bølling Herreds	Bølling
14	Dybe	Lemvig	Vandfuld
15	Egvad	Nørre Horne Herreds	Nørre Horne
16	Ejsing	Struer	Ginding
17	Engbjerg	Lemvig	Vandfuld
18	Estvad	Struer	Ginding
19	Fabjerg	Skodborg Herreds	Skodborg
20	Faster	Bølling Herreds	Bølling
21	Favsing	Holstebro	Hjerm
22	Ferring	Lemvig	Vandfuld
23	Fjaltring	Lemvig	Vandfuld
24	Flynder	Skodborg Herreds	Skodborg
25	Gammelsohn (Holmsland)	Ringkøbing	Hind

	Sogn	Skyldkreds	Herred
26	Gimsing	Struer	Hjerm
27	Gjellerup	Hammerum Herreds søndre	Hammerum
28	Gjording	Holstebro	Hjerm
29	Grove	Struer	Ginding
30	Gudum	Skodborg Herreds	Skodborg
31	Haderup	Struer	Ginding
32	Hanbjerg	Struer	Hjerm
33	Hanning	Bølling Herreds	Bølling
34	Harboøre	Lemvig	Vandfuld
35	He	Ringkøbing	Hind
36	Heldum	Lemvig	Skodborg
37	Hemmet	Nørre Horne Herreds	Nørre Horne
38	Herborg	Bølling Herreds	Bølling
39	Hjerm	Struer	Hjerm
40	Hodsager	Hammerum Herreds nordre	Ginding
41	Hove	Lemvig	Vandfuld
42	Hoven	Nørre Horne Herreds	Nørre Horne
43	Hover	Ringkøbing	Hind
44	Humlum	Skodborg Herreds	Skodborg
45	Husby	Hind Herreds	Ulvborg
46	Hygum	Lemvig	Vandfuld
47	Idom	Holstebro	Ulvborg
48	Ikast	Hammerum Herreds nordre	Hammerum
49	Lomborg	Skodborg Herreds	Skodborg
50	Lyne	Nørre Horne Herreds	Nørre Horne
51	Lønborg	Nørre Horne Herreds	Nørre Horne
52	Maabjerg	Holstebro	Hjerm
53	Madum	Hind Herreds	Ulvborg
54	Mejrup	Holstebro	Hjerm
55	Møborg	Skodborg Herreds	Skodborg
56	Navr	Holstebro	Hjerm
57	Nees	Skodborg Herreds	Skodborg
58	No	Ringkøbing	Hind
59	Nysogn (Holmsland)	Ringkøbing	Hind
60	Nørlem	Skodborg Herreds	Skodborg
61	Nørre Bork	Nørre Horne Herreds	Nørre Horne
62	Nørre Felding	Holstebro	Ulvborg
63	Nørre Nissum	Skodborg Herreds	Skodborg
64	Nørre Omme	Hind Herreds	Hind

	Sogn	Skyldkreds	Herred
65	Nørre Vium	Bølling Herreds	Hammerum
66	Nøvling	Hammerum Herreds nordre	Hammerum
67	Raasted	Holstebro	Ulvborg
68	Ramme	Lemvig	Vandfuld
69	Resen	Skodborg Herreds	Skodborg
70	Rind	Hammerum Herreds søndre	Hammerum
71	Rindom	Ringkøbing	Hind
72	Ringkøbing Kbst.s Ldd.	Ringkøbing	Hind
73	Romb	Skodborg Herreds	Skodborg
74	Ryde	Struer	Ginding
75	Rønbjerg	Struer	Ginding
76	Sal	Struer	Ginding
77	Sevel	Struer	Ginding
78	Simmelkjær	Hammerum Herreds nordre	Hammerum
79	Sinding	Hammerum Herreds nordre	Hammerum
80	Sir	Holstebro	Hjerm
81	Skarrild	Hammerum Herreds søndre	Hammerum
82	Skjern	Bølling Herreds	Bølling
83	Snebjerg	Hammerum Herreds søndre	Hammerum
84	Staby	Hind Herreds	Ulvborg
85	Stadil	Hind Herreds	Hind
86	Stavning	Bølling Herreds	Bølling
87	Strelluf	Nørre Horne Herreds	Nørre Horne
88	Sunds	Hammerum Herreds nordre	Hammerum
89	Sæding	Bølling Herreds	Bølling
90	Sønder Bork	Nørre Horne Herreds	Nørre Horne
91	Sønder Felding	Hammerum Herreds søndre	Hammerum
92	Sønder Lem	Ringkøbing	Bølling
93	Sønder Nissum	Hind Herreds	Ulvborg
94	Sønder Vium	Nørre Horne Herreds	Nørre Horne
95	Thorsted	Hind Herreds	Hind
96	Tim	Hind Herreds	Hind
97	Timring	Hammerum Herreds nordre	Ulvborg
98	Tjørring	Hammerum Herreds søndre	Hammerum
99	Trans	Lemvig	Vandfuld
100	Tvis	Holstebro	Hammerum
101	Tørring	Lemvig	Skodborg
102	Ulvborg	Hind Herreds	Ulvborg
103	Vandborg	Lemvig	Vandfuld

	Sogn	Skyldkreds	Herred
104	Vedersø	Hind Herreds	Hind
105	Vejrum	Holstebro	Hjerm
106	Velling	Ringkøbing	Hind
107	Vemb	Holstebro	Hjerm
108	Venø	Struer	Skodborg
109	Vildbjerg	Hammerum Herreds nordre	Hammerum
110	Vind	Holstebro	Ulvborg
111	Vinding	Holstebro	Ulvborg
112	Vorgod	Bølling Herreds	Bølling
113	Ølby	Holstebro	Hjerm
114	Ølstrup	Ringkøbing	Bølling
115	Ørre	Hammerum Herreds nordre	Hammerum

Ferring Sø — Vesterhavet ses over Klitrækken i Baggrunden.
(Skitse af D. B.)

RINGKØBING AMTS

STATI-

Kommune	Areal	Ejendomme	Folke­mængde	Skatteydere til Staten				
				Antal	Indkomst	Indkomsts­kat	Formue	Formueskat
	ha				Kr.	Kr.	Kr.	Kr.
Bording.....	9640	461	2255	181	314934	3782	2 012000	1618
Ikast.....	11315	572	2970	282	595331	8409	4 106700	4099
Rind.....	11291	366	2049	199	338960	3209	2 581700	2287
Arnborg.....	6680	179	892	108	184893	1763	1 283600	1136
Skarrild.....	9783	214	1044	100	228671	2838	1 604400	1574
Sønder Felding.....	7019	250	1168	137	398749	6755	2 405700	2318
Assing.....	6952	270	1470	168	412945	6450	3 146700	3310
Nørre Vium-Herborg.....	8817	444	2333	261	634279	9195	3 984200	3857
Snejbjerg-Tjørring.....	9992	531	2955	334	761087	10553	4 491300	4662
Gjellerup.....	5809	434	2475	202	546501	10006	3 565200	3660
Sunds.....	11580	304	1502	111	180674	1655	1 516100	1372
Sinding.....	2739	119	645	68	125895	1365	879900	836
Vildbjerg-Nøvling.....	5473	399	2095	225	491635	6592	2 566600	2370
Ørre-Simmelkjær.....	5627	196	1029	74	155586	2153	1 554500	1576
Avlum-Hodsager.....	10668	539	2665	284	505714	5202	3 992700	3726
Tvis.....	6236	212	1067	105	198307	2017	1 226100	1109
Haderup-Grove.....	18041	403	1963	143	217528	1722	1 348900	1026
Sevel.....	10856	417	2223	200	496214	9341	4 755500	6471
Estvad-Rønbjerg.....	5370	194	1011	102	278397	4646	1 699300	1825
Ejsing.....	4344	290	1412	107	297966	6058	2 496300	2896
Sal.....	3682	455	2391	379	889675	13930	5 272000	5622
Ryde.....	2177	139	798	66	160314	2289	1 520400	1734
Hanbjerg.....	1262	126	652	67	135604	1941	1 014000	1089
Borbjerg.....	7968	374	2021	202	493821	7054	3 739700	3915
Mejrup.....	3378	191	972	95	217340	2798	1 518600	1375
Maabjerg.....	1893	166	935	86	176631	2087	1 394200	1437
Hjerm.....	3177	343	1895	212	587252	10103	3 968700	4405
Gimsing.....	1130	97	564	67	386217	14368	2 103100	3383
Vejrum.....	1979	127	777	86	297688	5972	1 837600	2078
Ølby-Favsing-Asp.....	5221	326	1599	139	376653	6283	3 101600	3498
Navr-Sir.....	4001	198	1020	98	273838	4466	1 989900	2201
Gjording-Vemb-Bur.....	5138	282	1589	203	438154	5839	1 961500	1988
Nees.....	3687	165	799	65	136505	1703	987600	1010
Bøvling.....	4079	325	1664	129	314400	4656	1 922300	1909
Flynder.....	3486	150	873	57	188502	4432	1 344400	1600
Møborg.....	4965	216	1144	49	93551	1030	656100	564
Gudum.....	6844	249	1267	107	315163	5365	2 479300	2841
Resen-Humlum.....	4036	364	1846	190	438985	6046	2 736100	2811
Venø.....	641	47	254	35	77285	986	237100	229
Nørre Nissum.....	2096	212	1256	120	315264	4575	2 447700	2642
Nørlem.....	1311	103	529	60	145972	2049	1 909500	2800

SOGNEKOMMUNER.

STIK.

				Gaarde								Huse				
med 1-2 Tdr. Hk.	med 2-4 Tdr. Hk.	med 4-12 Tdr. Hk.	med 12 Tdr. Hk. og derover	I alt	Samlet Vurderingssum	Vurderings- sum pr. ha	Samlet Jord- værdi	Jordværdi pr. ha	med 0,65-3,3 ha	med 3,3-10 ha	med 10 ha og derover	I alt	Samlet Vurderingssum	Vurderings- sum pr. ha	Samlet Jord- værdi	Jordværdi pr. ha
					Kr.	Kr.	Kr.	Kr.					Kr.	Kr.	Kr.	Kr.
22	1	1	»	24	358000	240	183000	123	9	48	283	340	2 109000	252	820000	98
49	13	1	»	63	1 275000	468	819000	301	18	85	231	334	2 520000	389	1 402000	216
28	8	1	»	37	885000	420	468000	222	4	30	224	258	2 865000	446	1 270000	198
8	»	»	»	8	106000	180	39000	66	4	15	112	131	1 112000	248	390000	87
23	3	1	»	27	529000	181	216000	74	1	11	123	135	1 091000	225	393000	81
22	2	»	»	24	612000	388	285000	181	5	13	141	159	1 834000	424	770000	178
23	2	»	»	25	573000	376	280000	183	3	13	146	162	1 835000	449	771000	189
31	9	»	»	40	1 009000	463	623000	286	9	35	195	239	2 714000	514	1 442000	273
42	16	4	»	62	1 730000	592	888000	304	16	97	234	347	3 656000	596	1 605000	261
48	28	5	»	81	2 047000	707	1 082000	374	26	67	113	206	1 897000	732	803000	310
41	5	»	»	46	785000	278	508000	180	3	15	156	174	1 387000	274	859000	169
12	5	2	»	19	533000	412	271000	210	4	23	52	79	593000	478	255000	205
24	10	»	»	34	963000	531	545000	301	13	80	125	218	1 919000	627	921000	301
21	6	1	»	28	639000	325	396000	201	2	15	108	125	992000	311	472000	148
56	9	2	»	67	1 487000	407	908000	248	19	58	248	325	2 687000	414	1 363000	210
27	11	3	»	41	1 001000	319	738000	235	5	39	95	139	1 130000	402	716000	255
36	21	1	»	58	835000	130	537000	84	6	35	193	234	1 312000	396	636000	189
63	41	16	»	120	2 425000	458	1 585000	299	19	75	114	208	1 404000	495	733000	259
21	27	15	1	64	1 723000	502	1 280000	373	22	33	26	81	385000	610	221000	350
33	26	6	2	67	1 899000	775	1 397000	570	23	68	36	127	828000	730	478000	421
48	42	11	»	101	2 762000	1093	1 768000	700	32	82	28	142	1 218000	1320	608000	659
18	16	14	1	49	1 517000	1095	1 026000	741	10	36	16	62	446000	943	244000	516
11	14	3	2	30	939000	1069	649000	738	23	39	7	69	461000	1236	260000	697
49	47	15	»	111	3 025000	650	2 140000	460	24	87	73	184	1 451000	776	877000	469
33	33	14	»	80	2 345000	968	1 505000	622	13	41	31	85	764000	860	391000	440
12	18	13	»	43	1 357000	1187	919000	804	18	52	20	90	773000	1225	393000	623
45	33	37	1	116	3 604000	1409	2 664000	1031	34	63	9	106	783000	1475	473000	891
12	5	14	1	32	1 494000	1644	1 096000	1206	26	19	1	46	367000	2323	203000	1285
15	13	25	3	56	2 555000	1302	1 963000	1001	18	24	»	42	283000	1665	179000	1053
49	36	18	»	103	2 614000	767	1 684000	494	30	84	48	162	1 246000	916	597000	439
29	30	16	»	75	2 137000	728	1 499000	511	23	50	24	97	699000	922	329000	434
31	27	2	»	60	1 360000	503	923000	341	9	40	40	89	778000	679	439000	383
16	14	5	1	36	925000	485	565000	296	8	33	48	89	642000	528	341000	281
27	30	10	»	67	1 709000	817	932000	445	35	79	28	142	1 016000	1036	375000	382
24	16	2	1	43	1 073000	441	503000	207	11	17	30	58	461000	673	172000	251
18	13	5	1	37	949000	389	560000	230	14	53	75	142	958000	501	398000	208
20	31	17	1	69	2 372000	850	1 429000	512	21	47	48	116	980000	863	436000	384
23	36	17	2	78	2 877000	1078	1 779000	666	46	73	17	136	998000	1354	424000	575
6	1	3	»	10	148000	286	92000	178	5	7	4	16	60000	561	27000	252
19	38	19	»	76	2 430000	1337	1 529000	842	16	40	3	59	596000	2099	239000	842
19	7	13	1	40	1 523000	1459	950000	910	16	30	1	47	435000	1875	197000	849

Kommune	Areal	Ejendomme	Folkemængde	Skatteydere til Staten				
				Antal	Indkomst	Indkomstskat	Formue	Formueskat
					Kr.	Kr.	Kr.	Kr.
Fabjerg	3379	154	848	104	224502	2898	1 792300	1958
Lomborg-Romb	6202	279	1405	124	300276	4292	2 064100	2113
Tørring-Heldum	2127	160	830	81	191355	2646	1 558700	1585
Hygum-Hove	2529	208	1152	114	252066	3220	1 806500	1795
Harboøre-Engbjerg	4017	380	1804	153	291965	3039	2 114300	2054
Vandborg-Ferring	2274	212	1245	112	283813	4246	1 653800	1645
Dybe-Ramme	3352	324	1638	152	363209	5378	2 607100	2765
Fjaltring-Trans.	1841	176	818	93	187586	2264	1 649100	1609
Sønder Nisum	3748	162	824	76	125682	1255	876000	771
Husby	3410	106	496	65	119589	1256	614500	490
Staby	3250	180	953	105	255564	3915	2 105100	2280
Madum	1634	72	333	51	79585	649	511800	433
Ulvborg	7815	333	1846	271	808899	16459	5 928800	7757
Raasted	3550	57	288	41	68950	590	512200	439
Idom	4536	123	628	81	177800	2418	1 546300	1773
Nørre Felding	3197	127	656	56	119635	1341	979900	966
Vinding-Vind	12348	299	1550	185	308339	2725	2 099100	1882
Timring	6646	196	1092	118	220480	2375	1 804600	1780
Nørre Omme	7527	327	1619	200	336362	3047	1 802800	1503
Hover	3209	60	332	47	105504	1406	889600	977
Thorsted	6190	100	520	51	77665	597	396200	335
Tim	4064	197	1006	173	341637	4373	2 263500	2541
Vedersø	2127	109	650	68	135367	1655	1 097300	1087
Stadil	4128	155	870	109	218337	2358	1 715400	1626
He-No	7321	340	1797	212	413601	5146	2 585900	2442
Holmsland (Gml.-sogn-Nysogn)	9821	484	2304	261	508705	6056	3 799100	3648
Ringkøbing Købstads Landdistr.	76	8	40	6	6500	20	39300	26
Rindom	1263	148	725	122	415694	12199	2 370900	3152
Velling	2656	107	594	89	205533	2895	1 329100	1371
Ølstrup	2504	81	429	56	124293	1654	823100	849
Sønder Lem	4945	250	1337	167	374685	4990	2 076800	2088
Brejning	7424	339	1650	218	362062	3413	2 040700	1684
Vorgod	9380	387	2023	197	366239	4129	2 009200	1687
Borris-Faster	13253	470	2481	314	766766	11510	6 342900	6843
Bølling-Sæding	3441	164	889	120	293831	4185	2 783900	3079
Dejbjerg-Hanning	7630	296	1649	165	350945	4116	2 814500	2707
Stavning	4347	171	809	99	265540	4252	2 150300	2324
Skjern	4803	544	2999	430	1 404902	27796	7 304400	9053
Lønborg-Egvad	9199	528	2543	315	912348	16413	6 355000	7193
Aadum	6765	249	1210	132	323324	4624	2 020700	2081
Hoven	7220	140	771	96	229502	3516	1 672200	1701
Strelluf	1954	101	580	80	177742	2353	1 749000	1777
Lyne	3291	109	561	84	193100	2457	1 677000	1733
Hemmet-Sønder Vium	4981	218	924	131	223503	4143	1 942400	1879
Sønder Bork-Nørre Bork	6211	243	1080	119	278356	4082	492800	2650

Gaarde										Huse						
med 1-2 Tdr. Hk.	med 2-4 Tdr. Hk.	med 4-12 Tdr. Hk.	med 12 Tdr. Hk. og derover	I alt	Samlet Vurderingssum	Vurderingssum pr. ha	Samlet Jordværdi	Jordværdi pr. ha	med 0,65-3,3 ha	med 3,3-10 ha	med 10 ha og derover	I alt	Samlet Vurderingssum	Vurderingssum pr. ha	Samlet Jordværdi	Jordværdi pr. ha
					Kr.	Kr.	Kr.	Kr.					Kr.	Kr.	Kr.	Kr.
14	19	14	»	47	1 519000	863	1 064000	605	17	38	18	73	657000	1235	341000	641
39	30	18	»	87	2 384000	874	1 393000	511	22	75	39	136	1 256000	1084	577000	498
12	21	19	3	55	1 869000	1166	1 183000	738	19	28	3	50	376000	1469	138000	539
80	34	29	»	93	2 334000	1100	1 464000	690	25	29	3	57	354000	1475	1 67000	696
23	9	7	1	40	864000	694	610000	490	21	51	53	125	647000	489	370000	280
15	37	19	1	72	2 092000	1266	1 424000	862	29	29	5	63	409000	1440	1 97000	694
36	18	27	1	82	2 581000	963	1 906000	711	37	75	13	125	832000	1253	438000	360
24	33	6	1	64	1 472000	982	927000	618	11	27	7	45	274000	982	142000	509
26	24	7	1	58	844000	575	567000	386	12	39	5	56	252000	821	106000	345
21	22	7	»	50	783000	576	478000	351	3	28	8	39	166000	541	85000	277
24	41	14	2	81	1 725000	854	1 265000	627	6	47	7	60	365000	968	1 99000	528
13	18	4	»	35	653000	622	457000	435	3	16	9	28	152000	658	90000	400
31	16	25	2	74	2 141000	472	1 501000	330	6	39	26	71	593000	751	2 94000	372
12	17	2	1	32	616000	213	288000	100	»	1	17	18	126000	285	45000	102
10	26	7	»	43	1 306000	400	933000	286	3	15	33	56	581000	558	3 27000	315
17	17	4	»	38	1 271000	603	815000	387	3	25	35	63	594000	664	3 58000	400
42	33	3	»	78	1 634000	258	1 120000	177	1	36	142	179	1 509000	341	845000	191
14	4	1	»	19	604000	279	297000	137	5	18	111	134	1 156000	320	4 87000	135
24	7	»	»	31	572000	302	340000	179	11	33	154	198	1 635000	338	857000	177
9	11	»	»	20	540000	356	397000	261	»	1	25	26	257000	305	1 60000	190
13	10	3	»	26	482000	200	332000	138	2	5	53	60	369000	195	2 26000	119
27	37	3	1	68	1 455000	558	1 019000	391	4	21	23	53	406000	589	2 82000	337
22	25	8	»	55	966000	739	704000	553	11	24	5	40	194000	795	1 08000	443
26	33	24	1	84	1 570000	769	1 033000	506	11	25	4	40	239000	1112	1 18000	549
61	38	19	1	119	2 512000	563	1 751000	392	19	52	68	139	966000	576	5 85000	349
62	60	26	»	148	2 434000	549	1 541000	347	33	65	72	170	706000	1107	3 14000	538
1	»	»	»	1	14000	584	9000	375	1	4	2	7	43000	782	24000	436
16	14	3	»	33	749000	1005	522000	701	15	25	13	53	389000	1154	2 27000	674
13	23	15	2	53	1 320000	716	998000	542	6	13	11	30	177000	634	1 22000	437
14	5	»	»	19	561000	392	390000	273	2	7	26	35	320000	424	1 92000	255
40	27	5	1	73	1 748000	573	1 314000	431	10	33	49	92	766000	588	4 65000	357
31	8	3	»	42	960000	395	707000	291	8	38	163	209	1 884000	432	1 212000	278
18	11	»	»	29	714000	352	429000	212	11	51	222	284	2 562000	408	1 248000	199
71	56	12	»	139	3 279000	505	2 160000	333	12	26	144	182	1 914000	464	1 081000	262
29	32	8	»	69	1 938000	791	1 255000	512	3	14	33	55	614000	667	3 45000	375
55	37	13	»	105	2 630000	589	1 614000	361	10	40	99	149	1 451000	587	803000	325
27	40	25	»	92	1 734000	484	1 004000	280	4	10	19	33	198000	504	89000	226
41	39	13	»	93	1 840000	594	1 151000	372	3	18	19	40	304000	2588	1 45000	1052
51	69	16	1	137	3 218000	577	2 143000	384	12	28	73	113	870000	542	5 11000	319
31	27	6	»	64	1 330000	367	874000	241	8	20	93	121	971000	381	5 60000	224
16	17	1	»	34	809000	241	501000	149	2	3	64	69	719000	322	3 91000	175
22	11	1	»	34	851000	819	556000	535	2	10	42	54	654000	733	3 87000	434
25	14	3	»	42	1 087000	469	717000	309	3	10	27	40	436000	627	2 50000	360
47	31	6	»	84	1 532000	442	1 062000	306	9	22	38	69	421000	482	2 50000	286
29	43	16	»	88	1 703000	786	1 198000	553	13	40	30	83	499000	726	2 79000	406

Henning Kiørboe.

FORTEGNELSE OVER GAARDE M. M. I RINGKJØBING AMT

VURDERET TIL MINDST 75,000 KR. EJENDOMSSKYLD

UDARBEJDET PAA GRUNDLAG AF MATERIALE I
OVERSKYLDRAADET.

(REVIDERET I APRIL 1920 I ERNÆRINGSRAADETS
REVISIONSAFDELING.)

Brejninggaard.
(Chr. Axel Jensen, fot.)

Løbe- Nr.	Skyldkreds og Kommune	Sogn	Ejendommens Navn eller Matr.-Nr.	Hart-	Ager
				korn Tdr.	
Struer:					
1	Hjerm	Hjerm	Sophienlund	9 ¹ / ₂	92 ¹ / ₂
2	»	»	Skarby	6 ¹ / ₃	132
3	»	»	Vester Ausum	8 ³ / ₄	93
4	»	»	Volstrup	21 ³ / ₄	180
5	Gimsing	Gimsing.	Holmgaard	8 ³ / ₄	63 ¹ / ₂
6	»	»	Søndergaard	7 ¹ / ₂	45
7	»	»	Gimsinghoved	12	—
8	»	»	Ørumgaard	7 ¹ / ₂	70
9	»	»	Kvistrup	28	211
10	Hanbjerg	Hanbjerg	Sønderbygaard	8	100
11	»	»	Sølyst	12	110
12	»	»	Hanbjerg Houg.	13 ¹ / ₂	178
13	Ryde	Ryde	Store Ulsøe	11	92
14	»	»	Nr. Østerskov	7 ³ / ₄	80
15	»	»	Rydhave	13 ¹ / ₄	—
16	Ejsing	Ejsing	Raastgaard	7 ³ / ₄	77
17	»	»	Nygaard	30 ¹ / ₄	354
18	»	»	Landting	18	197
19	Sevel	Sevel	Plantage	10 ¹ / ₄	—
20	Estvad-Rønbjerg	Estvad	Ø. Lidegaard	9 ³ / ₄	68
21	»	»	Estvadgaard	46 ¹ / ₄	—
22	»	Rønbjerg	Nørkjær	10 ¹ / ₄	140
Holstebro:					
23	Gørding-Vemb-Bur	Bur	Burgaard	9 ³ / ₄	160
24	Maabjerg	Maabjerg	Lægaard	7 ¹ / ₄	117
25	Navr-Sir	Navr	Overlund	8 ¹ / ₂	200
26	»	»	Overgaard	8 ¹ / ₄	220
27	»	Sir	Sønder-Ballegaard	6	93
28	»	»	Østergaard	9	165
29	Tvis	Tvis	Lauralyst	4 ³ / ₄	298 ¹ / ₂
30	Mejrup	Mejrup	Birk	8 ¹ / ₂	116 ¹ / ₂
31	»	»	Store Gammelby	9 ³ / ₄	174
32	Veirum	Veirum	Store Skikkild	12 ¹ / ₄	152
33	»	»	Øster Bjerg	9 ¹ / ₂	94
34	»	»	Villemosegaard	12 ¹ / ₄	139
35	»	»	Ausumgaard	42 ³ / ₄	405
36	»	»	Kvistgaard	16 ³ / ₄	135 ¹ / ₄
Hammerum Herreds nordre:					
37	Ikast	Ikast	Højris	8 ³ / ₄	100
38	Sinding	Sinding	Sindinggaard	9 ¹ / ₂	180
39	Ørre	Ørre	Romvig	4 ¹ / ₄	250

¹⁾ Stamhuset Ausumgaard, herunder hører Hovedgaarden Ausumgaard, af Hartkorn c. 43 Tdr. Jordtilligg

d.	Mose	Hede	Andre Arealer	Samlet Areal		Ejendoms-skyld-værdi Kr.	Jord-værdi Kr.	Byg-nings-assu-rance Kr.	Ejer	Løbe-Nr.
				Tdr. Ld.	Hektar					
»	»	2	106	58	85000	65900	37047	C. Ægidius	1	
3	»	4	168	93	85000	67500	23025	Jens Nielsen	2	
1	»	4	98	54	75000	60700	27175	Chr. Ausum	3	
10	»	20	300	165	175000	137000	74500	J. Gottrup	4	
4	»	2 ¹ / ₂	87 ¹ / ₂	48	75000	55300	38612	P. Holmgaard	5	
1	22	2 ¹ / ₂	75 ¹ / ₂	42	75000	57000	24000	J. C. Jensen	6	
—	—	—	114	63	122000	87000	56000	K. Bach	7	
»	»	2 ¹ / ₂	112 ¹ / ₂	62	78600	68500	27864	P. Olufsen	8	
37	70	26	388	214	280000	209000	171574	»	9	
2	»	7 ¹ / ₂	144 ¹ / ₂	80	75000	49675	33120	Brødrene Meldgaard	10	
1	»	1	121 ³ / ₈	67	94000	70500	34180	S. Knudsen	11	
»	40	4	280	154	140000	88800	80850	K. Ejskjær	12	
»	31	5	142	78	90000	73600	24000	C. Ulsø	13	
»	6	7	203	112	85000	70000	27920	O. Olsen	14	
—	—	—	150	83	110000	78600	51015	A. Sevelsted	15	
»	»	2	102	56	75000	55000	40000	J. Bjerre	16	
10	»	2	466	257	190000	232000	96000	J. P. Jensen	17	
20	»	3	400	221	180000	145000	53400	Udstykket	18	
—	—	—	932	514	87500	73000	20400	V. Lausen	19	
»	4	8	152	84	75000	63080	24000	C. Lidegaard	20	
—	—	—	1860	1026	375000	301900	118693	E. de Neergaard	21	
»	»	2	202	111	110000	79400	67385	N. N. Vistesen	22	
4	250	1	463	255	75000	56700	30274	M. C. Christensen	23	
»	»	5	135	74	75000	56000	41406	Kristen Rokkjær	24	
20	98	2	400	221	100000	78500	29500	A. Andersen Fousing	25	
»	6	2 ¹ / ₂	238 ¹ / ₂	131	105000	91000	25152	P. G. Særkjær	26	
»	»	2 ¹ / ₂	100	55	75000	58000	25099	Moth Wille	27	
»	»	5	170	94	108000	90000	37790	A. C. Wille	28	
2	»	5 ¹ / ₂	309	170	112000	93700	40000	Chr. Frahm	29	
»	»	7 ¹ / ₂	132 ¹ / ₂	73	90000	80000	25930	Poul Nielsen	30	
»	»	4	178	98	120000	90000	43380	Chr. Frahm	31	
3	3	3	162	89	130000	104100	53768	A. M. Berg	32	
»	»	4 ¹ / ₂	98 ¹ / ₂	54	80000	65000	28600	Marius Pedersen	33	
»	»	2	143 ¹ / ₂	79	108000	87600	42300	A. Willemoes	34	
17	250	9	753	415	330000	262300	158000	Stamh. Ausumgaard ¹⁾	35	
3	1	3	167 ¹ / ₄	92	140000	112475	47235	Peder Jensen	36	
9	»	2	213	118	86000	57100	23000	N. K. Sørensen	37	
»	62	7	282	156	81000	51620	37420	N. F. Houvgaard	38	
12	»	10	300	165	100000	68100	49140	N. Romvig	39	

: Land. Besidder : H. H. S. Jermin.

Løbe-Nr.	Skyldkreds og Kommune	Sogn	Ejendommens Navn eller Matr.-Nr.	Hartkorn Tdr.	Ager
	Hammerum Herr. nordre (forts.).				
40	Timring.....	Timring	Møltrup	7 ¹ / ₂	—
41	Avlum-Hodsager	Avlum	Lergrav	5 ³ / ₄	106
	Hammerum Herreds søndre:				
42	Sdr. Felding.....	Sdr. Felding	Hedejh. »Lyng«	1 ¹ / ₄	70
43	Assing.....	Assing	Plantage	3 ¹ / ₄	—
44	Rind.....	Rind	Høgildgaard	6	—
45	Snejbjerg-Tjørring	Snejbjerg	Tanderup	10	180
46	Herning Købstad.....	Herning	Holtbjerg	5	65
47	»	»	Sahlholdt	6 ¹ / ₂	60
48	»	»	Brandgd. 1 b mfl.	2 ¹ / ₄	53
49	Gellerup.....	Gellerup	Øster Bjødstrup	5 ¹ / ₄	230
	Lemvig:				
50	Harboøre-Engbjerg	Engbjerg	Engbjerggaard	16	115
51	Dybe-Ramme.....	Dybe	Store Flansmose	5	93
52	»	»	Kirkegaard	13	110 ¹ / ₂
53	»	»	Bromsgaard	11	100
54	»	»	Knudesgaard	9 ¹ / ₂	120
55	»	Ramme	Rammegaard	11 ¹ / ₂	234
56	»	»	Volder	10 ¹ / ₂	210
57	Fjaltring-Trans	Trans	Herpinggaard	13 ³ / ₄	107
58	»	»	Emtkjær	11 ¹ / ₄	116
59	Tørring-Heldum.....	Tørring	Vadskjærgaard	15 ¹ / ₂	100
60	»	Heldum	Sønder Vinkel	18 ¹ / ₂	135
61	»	»	Ballegaard	14 ¹ / ₂	136
	Skodborg Herreds:				
62	Nes.....	Nes	Ulsund	14 ¹ / ₂	250
63	Bøvling.....	Bøvling	Vester Rysensteen	11	151 ¹ / ₂
64	»	»	Rysensteen	12	228
65	Flynder.....	Flynder	Bækmark	14 ³ / ₄	190
66	Møborg.....	Møborg	Nørre Holmgaard	18 ³ / ₄	400
67	Gudum.....	Gudum	Tangsgaard	6 ³ / ₄	—
68	»	»	Krogsgaard	8 ³ / ₄	126 ¹ / ₂
69	»	»	Præstegd. 3 a mfl.	9 ³ / ₄	108
70	»	»	Gudumkloster	12	109
71	Resen-Humlum.....	Resen	Resenborg	7 ¹ / ₂	120
72	»	Humlum	Breinholt	13 ¹ / ₂	164
73	»	»	Vejbjerggaard	8 ¹ / ₄	100
74	»	»	Strandbjerggaard	15 ¹ / ₄	249

Hede	Andre Arealer	Samlet Areal		Ejendoms-skyld-værdi Kr.	Jord-værdi Kr.	Byg-nings-assu-rance Kr.	Ejer	Løbe-Nr.
		Tdr. Ld.	Hektar					
—	—	269	148	140000	59520	84330	Ldbrg. og Optagelseshjem	40
»	4	140	77	90000	51250	52371	P. M. Andersen	41
90	8	368	203	105600	54000	51755	Det danske Fængselselsk.	42
—	—	1524	841	97500	79600	17900	Reedtz-Thott	43
—	—	147 ¹ / ₄	81	134400	114000	20370	A. Pontoppidan	44
»	12	220	121	85000	41600	45261	Lambert Jensen	45
»	20	220	121	105500	71500	34000	J. Madsen	46
»	3 ¹ / ₂	142 ¹ / ₂	78	80000	54500	31500	N. Romvig Salholt	47
»	1	80 ¹ / ₂	44	75300	34300	45000	P. Petersen	48
»	4	274	151	110000	80000	35000	S. Mikkelsen	49
»	14	155	86	95000	76500	24000	O. B. Ovesen	50
»	4	112	62	75000	51000	40000	P. Bay Madsen Stamphøj.	51
6	3	129 ¹ / ₂	71	84000	70200	31500	L. Hjortkjær	52
»	2	105	58	76000	60000	24000	C. Bechgaard	53
1 ¹ / ₂	3	137 ¹ / ₂	76	76000	65000	20350	J. Lind	54
»	10	246	136	125000	81000	81450	J. Laursen	55
108	4	358	197	92000	71050	49200	N. L. Agger	56
»	9 ¹ / ₄	143 ¹ / ₄	79	95000	65000	42000	A. Hinrichsen	57
10	1 ¹ / ₄	128	71	78000	63000	20696	C. Poulsen og Søkende ..	58
»	3	180 ¹ / ₂	99	102000	77000	35000	K. Agger	59
»	35	200	110	105000	78200	36000	N. Breinholt Agger	60
»	9	156 ¹ / ₂	86	95000	67700	37000	Chr. Knudsen	61
15	3	318	175	90000	59350	40000	A. Andersen	62
»	9	192 ¹ / ₂	106	115000	80000	50000	Marthinus Andersen	63
»	2	270	149	125000	79000	55600	Chr. Rahbæk	64
12	18	330	182	120000	80200	40000	A. N. E. Tranberg	65
6	6	612	338	200000	144000	63400	Hans Jensen	66
—	—	185	102	88000	51600	40000	H. Jørgensen	67
8	1 ¹ / ₂	142	78	80000	46520	29550	Aug. Pedersen	68
21	22	171	94	78000	55840	24000	P. K. Jakobsen	69
10	15	161 ¹ / ₂	89	100000	59100	46000	K. Rasmussen	70
»	1 ¹ / ₄	129 ¹ / ₂	71	75000	49700	37081	C. J. Kallesøe	71
»	6	200 ¹ / ₂	110	160000	98100	93350	E. Henriques	72
»	19 ¹ / ₂	170	94	90000	68000	32000	J. Bendtsen	73
»	40	319 ¹ / ₂	176	200000	138950	82780	Langballe	74

Løbe-Nr.	Skyldkreds og Kommune	By	Ejendommens Navn eller Matr.-Nr.	Hart-	Ager
				korn Tdr.	
	Skodborg Herreds (fortsat).				
75	Nørre Nissum	Nr. Nissum	Sønder-Byskov	9 ³ / ₄	88
76	Nørlem	Nørlem	Kirkegaard	11 ¹ / ₄	94
77	»	»	Nørlem 6 b mfl.	3 ³ / ₄	23
78	»	»	Kabbel	27 ³ / ₄	240
79	Lønborg-Rom	Lønborg	Østergaard	7 ¹ / ₂	85
	Hind Herreds:				
80	Sdr. Nissum	Sdr. Nissum	Udstrup	20 ¹ / ₄	135
81	Staby	Staby	Svendsholm	14 ¹ / ₄	164
82	»	»	Pallesbjerg	19	150
83	Ulvborg	Ulvborg	Viumgaard	14 ¹ / ₄	—
84	»	»	Nr. Vosborg	31 ³ / ₄	254
85	»	»	Vosborg Teglværk	12 ¹ / ₄	136
86	Tim	Tim	Timgaard	11 ³ / ₄	100
	Ringkøbing:				
87	He-No	He	Voldbjerg	12 ¹ / ₄	99
88	Velling	Velling	Rybjerg	16 ¹ / ₂	110
89	Sønder Lem	Sønder Lem	S. Holmgaard	12	200
90	Brejning	Brejning	Brejninggaard	11 ¹ / ₄	265
	Bølling Herreds:				
91	Dejbjerg-Hanning	Hanning	Hanninghedegd.	9 ¹ / ₄	156
92	Bølling-Sæding	Sæding	Slumstrup	11 ¹ / ₂	281
	Nørre Horne Herreds:				
93	Lønborg-Egvad	Lønborg	Lønborggaard	48 ³ / ₄	225
94	Sdr. Bork-Nr. Bork	Sdr. Bork	Bjaalum 3 b mfl.	7 ³ / ₄	»
95	»	Nr. Bork	Tipperne	32 ¹ / ₄	»
96	Hoven	Hoven	Oxlund 1 a mfl.	4 ¹ / ₂	330

Alfabetisk Reg

Navn	Løbe-Nr.	Navn	Løbe-Nr.
Ausumgaard	35	Bjaalum 3 b m. fl.	94
Ausum Vester	3	Bjerg Øster	33
		Bjødstrup Ø.	49
Ballegaard	61	Brandgd. 1 b m. fl.	48
Ballegaard Sdr.	27	Brejnholt	72
Birk	30	Brejninggaard	90

Ld.			Samlet Areal		Ejendoms- skyld- værdi Kr.	Jord- værdi Kr.	Byg- nings- assu- rance Kr.	Ejer	Løbe- Nr.
Mose	Hede	Andre Arealer	Tdr. Ld.	Hektar					
10	21 ¹ / ₂	6	129 ¹ / ₂	71	84000	55260	26000	S. Rasmussen	75
»	»	6	110	61	100000	62600	30500	P. Stokholm Kirk.....	76
»	»	14	47	26	93000	38900	60000	K. I. Willemoes.....	77
»	»	4	320	177	240000	164000	80000	N. B. Bak	78
25	10	»	120	66	75000	54250	22600	J. P. Jensen.....	79
»	29 ¹ / ₂	3 ¹ / ₂	243	134	110000	80000	50865	K. M. Jensen	80
»	33	17	250	138	80000	72400	32000	C. Strandbygaard.....	81
»	»	10	225	124	140000	117500	80000	P. C. Rørsgaard.....	82
—	—	—	434	239	103000	83400	39964	Jens Nielsen	83
22	226	17	693	382	180000	121000	121013	Tang Valeur, Enkefru...	84
80	»	»	240	132	120000	55500	101948	N. J. Willemoes.....	85
4	25	»	229	126	85000	67050	25950	S. H. Madsen	86
»	33	»	237	131	95000	69980	48000	C. Sørensen	87
»	»	6	226	125	140000	—	—	Kr. Ernst	88
8	»	8	300	165	110000	—	—	K. Jepsen Kristensen ..	89
128	»	3	446	246	120000	97500	81600	S. Petersen	90
»	30	16	254	140	80000	62200	20000	S. Thomsen	91
6	60	8	387	213	175000	115000	57000	S. Sørensen og P. Tang Jensen	92
»	»	10	554	303	300000	203050	148700	E. Tranberg.....	93
»	»	1035	1910	1054	200000	200000	»	Et Interessentskab i Nørre Horne Herred.....	94
»	»	»	1300	717	200000	200000	»	Staten	95
100	524	1	979	540	100000	86000	20200	Udstykket	96

Fortegnelsen.

Navn	Løbe- Nr.	Navn	Løbe- Nr.
Bromsgaard	53	Engbjerggaard	50
Burggaard	23	Estvadgaard	21
Byskov Sønder	75		
Bækmark	65	Flansmose Store	51
Emtkjær	58	Gammelby Store	31

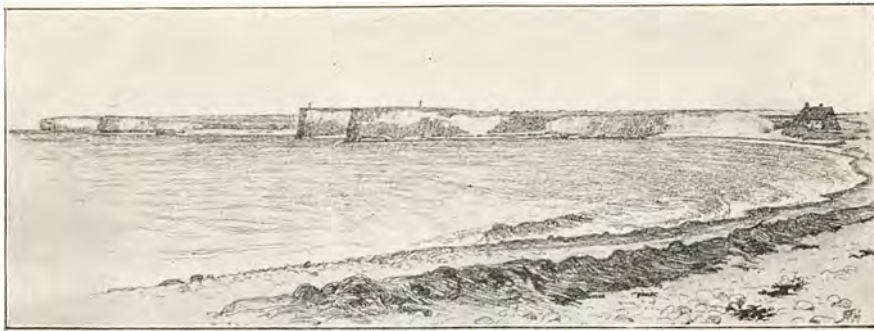
Navn	Løbe-Nr.	Navn	Løbe-Nr.
Gimsinghoved.....	7	Resenborg.....	71
Gudumkloster.....	70	Romvig.....	39
Hanbjerg Hougd.....	12	Rybjerg.....	88
Hanninghedegd.....	91	Rydhave.....	15
Hedehj. Lyng.....	42	Rysensten.....	64
Herpinggaard.....	57	Rysensten Vester.....	63
Holmgaard.....	5	Sahlholdt.....	47
Holmgaard Nr.....	66	Sindinggaard.....	38
Holmgaard Sdr.....	89	Skarby.....	2
Holtbjerg.....	46	Skikkild Store.....	32
Høgildgaard.....	44	Slumstrup.....	92
Højris.....	37	Sophienlund.....	1
Kabel.....	78	Strandbjerggaard.....	74
Kirkegaard.....	52	Svendsholm.....	81
Kirkegaard.....	76	Sølyst.....	11
Knudesgaard.....	54	Sønderbygaard.....	10
Krogsgaard.....	68	Søndergaard.....	6
Kvistgaard.....	36	Tanderup.....	45
Kvistrup.....	9	Tangsgaard.....	67
Landting.....	18	Timgaard.....	86
Lauralys.....	29	Tipperne.....	95
Lergrav.....	41	Udstrup.....	80
Lidegaard Ø.....	20	Ulsund.....	62
Lægaard.....	24	Ulsøe Store.....	13
Lønborggaard.....	93	Vadskjærgaard.....	59
Møltrup.....	40	Vejbjerggaard.....	73
Nygaard.....	17	Villemosegaard.....	34
Nørkjær.....	22	Vinkel Sønder.....	60
Nørlem 6 b m. fl.....	77	Viumgaard.....	83
Overgaard.....	26	Voldbjerg.....	87
Overlund.....	25	Volder.....	56
Oxlund 1 a m. fl.....	96	Volstrup.....	4
Pallesbjerg.....	82	Vosborg, Nr.....	84
Præstegd. 3 a m. fl.....	69	Vosborg Teglværk.....	85
Raastgaard.....	16	Ørumgaard.....	8
Rammegaard.....	55	Østergaard.....	28
		Østergaard.....	79
		Østerskov Nr.....	14

R A N D E R S A M T

Thorsager Kirke.
(Hude fot.)

R. Christiansen: Karlby Klint ved Gjerrild Bugt.

RANDERS AMT

INDLEDNING

AF MAG. SCIENT. J. O. BØVING-PETERSEN

Fra Mariager Fjord til Kaløvig strækker Randers Amt sig, begrænset mod Vest af Viborg og Aarhus Amter, mod Øst af Kattegat, hvori *Djursland* skyder sig frem som den mest iøjnefaldende Del af det hele Amt.

Nord for Djursland kløver to dybe Indskæringer Amtets Indre — Mariager- og Randers Fjord, hver for sig ejendommelige, indbyrdes saa forskellige som to danske Fjorde overhovedet kan være det.

Mariager eller, som den ogsaa kaldes, *Hobro Fjord* er sammen med Vejle Fjord Typen paa et østjydsk Fjordlandskab efter det Skønhedsideal, der nu engang er fastslaaet af Malere og Turister. Allerede paa Jernbanelinien faar man en flygtig Hilsen, hvortil de fleste Passagerer paa Forhaand glæder sig, parate til at benytte den Brøkdæl af et Minut, da Toglegemet glider hen ad den høje Dæmning umiddelbart Syd for Stationen. Dybt under Dæmningen ligger først Indsøen „Vestfjorden“, en gammel Fjordrest, adskilt fra den egentlige Fjord ved den Tange, hvorfra Hobros røde Tange nu dukker frem, omsluttet af lunende Bakker og Skov til alle Sider, undtagen mod Øst, hvor Øjet forventningsfuldt følger Fjordens blaa Bugtninger, indtil Lyngbanker og Skovdrag lukker for Herligheden — skjulende dens skønneste Pryd, *Mariager*, for Alfarvejens Blikke. For at faa *den* at se maa vi tage med Damperen fra Hobro, en Sejlads, der i Skønhed kan maale sig med Vejle og Aabenraa Fjordenes. Det er svært at afgøre, hvilken af Bredderne der

er smukkest, Nordsiden (i Aalborg Amt) med de mange Lyngbanker eller Sydsiden, hvor Skov følger Skov, hævede og sænkende sig med Terrænets Bakkedrag, hvorimellem smaa, lysgrønne Engdrag vinker gæstfrit indbydende som arkadiske Idyller. Men Turens utvivlsomme Glanspunkt er det Øjeblik, da Damperen svinger om et Næs, og Mariagers hvide Klosterkirke og røde Tegltage dukker frem, med blomstrende, sødt duftende Frugthaver, Rosenbuske og Lindetræer strøet ind mellem de lave Huse. Smaaskove og høje Bakker indhegner hele dette godt skjulte Købstad-Stilleben, hvor endnu ingen Lokomotivfløjte disharmonisk afbryder Dagenes og Aarenes fredelige Ro — men hvor ganske vist Bilernes Tudehorn hver Sommer lyder hyppigere og hyppigere, fordi Mariager nu er blevet „opdaget“.

Øst for den lille Købstad, der ligesom glider ind i Landskabet og hører med dertil, bevarer Fjorden paa en Strækning endnu sin stilfærdige Skønhed og Ynde; men ude paa *Skarodde* rejser de store Cementfabrikkers Skorstene og hvide, kridtstøvede Mure og Tage sig prosaisk anmassende, og et Stykke forbi Jernbanebroen ved Hadsund skifter Fjorden ganske Karakter: Farvandet udvides, Bakkerne bliver lavere og trækker sig længere ind i Landet, medens side, stedse bredere Engdrag skyder sig frem mellem dem og Fjorden. Helt ude langs Kattegat bliver Landet mellem Mariager og Randers Fjord een eneste stor Engflade med fjordlignende Havarme, Rester fra den Tid, da Havet naaede op til Bakkelandets Kridtklinter. Kun *Sødringholm*, Nord for Randers Fjordens Munding, rager forholdsvis højt (25 m) op som en Ø i det lave Enghav.

Medens det er Bakker og Skov, der særpræger den væsentlige Del af Mariager Fjord, er Gudenaas fjordlignende Udløb og selve Randers Fjord mere end noget andet dansk Fjordlandskab karakteristisk ved de udstrakte, frodige og sammenhængende Engdrag, der til begge Sider omslutter Farvandet som et bredt, lysegrønt Tæppe, der i For sommeren, inden Høsløttets Tid, er indvævet med utallige, brogede Blomsterbuketter.

Allerede helt inde fra Randers By, langs Gudenaas nedre Løb, breder disse lave, græsbugnende Engflader sig til begge Sider mellem Strømmen og Bakkelandet Nord og Syd derfor; og samme hollandsk frodige Karakter bevarer Fjordlandskabet lige fra *Ugelhuse* til *Udbyhøj* ved Indløbet fra Kattegat. Det er disse fede Enge, der er Slaraffenlandet for Kronjydernes Stude og Randersegnens berømte Hingste, og det er deres høje, saftstruttende Grønsvær, der lader Henrik Pon-

Udsigt ved Mariager til Fjorden.
(Chr. Bertelsen fot.)

Godfred Christensen: Mariagerfjord, Skitse.

toppidan udbryde, „at man ved Synet deraf lig en anden Nebukadnezar kan ønske sig omskabt til en Ko“.

Ikke landskabelig Skønhed i gængs Forstand men den tilsyneladende udtømmelige Frødighed i Jordens Produktion af Afgrøde er det, der sætter sit Præg paa Randers Fjordens Bredder — og derom vidner ogsaa Storbøndernes statelige Gaarde med store Staldbygninger, Lader og Stakke oppe paa Bakkelandets Sider langs Engdragenes brede Bælte.

Som en mærkelig, virkelighedsfjern Modsætning til hele denne saare haandgribelige og materielle Prosa virker *Støvringgaards* Frøkenkloster med sine fornemme, røde Mure bag spejlende Grave, hvor adstadige Svaner afløser Engenes jagende og fiskende Storkeflokke, og hvor den stille Parks fransk stive, sirligt tilklippede og friserede Lavendel- og Buksbomhække, Lindealléer og kunstigt formede Lysthuse hensætter den tilfældige Gæst i en Verden, der synes at tilhøre gamle, længst henfarne Tider. — —

Mindre karakteristisk end de to Fjorde, Randers og Mariager, er Landet imellem dem. Højest løfter det sig mod Vest og Nord, hvor Jorden samtidig bliver magrere og Mulden og Leret mere og mere sandblandet. Allerede omkring *Spentrup*, Blichers midlertidige Præstekald og sidste Hvilested, er Lyngen fremtrædende i Landskabet, og fortsætter vi nordpaa, ad Mariager til, breder store Hedestrækninger sig og giver Egnen et tungsindigt Præg; men samtidig tager rigtignok Skovene fat og bringer Hilsen fra de mange idylliske Kystskove langs Mariager Fjord. Kulminationspunktet i denne Egn, baade topografisk set og fra den landskabelige Skønheds Synspunkt, er *Ho* eller *Hov Høj* (110 m), et Bakkedrag med en fredet Kæmpehøj, fra hvis lyngklædte Top man i et mægtigt Rundskue ser ud over Indlandets alvorligt mørke Heder og samtidig for sin Fod har al den blide, smilende Ynde, Mariager Fjord og By rummer, — medens mod Nord Himmerlands Bakker, Heder og Skove fortøner sig mod en fjern Horizont. Med Rette har Aakjær virket for at gøre Hohøj til Midtpunkt for aarlig tilbagevendende Folkefester, og ved nylig at afsløre et Blicher-Monument paa Højens Top har han yderligere givet dette nordjydske Bakkeparti Indvielsen som et af vort Lands skønneste Folkestævne-Pladser.

Er det Storbøndernes Gaarde, der præger Bakkesiderne langs Randers Enge, saa er *Djursland* til Gengæld, mere end nogen anden Del af Jylland, de gamle adelige Herresæders og Slottes Hjem. Halvøen er

Landskab paa Mols.
(H. A. Ebbesen fot.)

Vosnæs Pynt ved Løgten.
(H. A. Ebbesen fot.)

formelig spækket med deres høje Gavle, Taarne og Spir, der ligger hinanden mindst lige saa nær som paa Fyn eller Lolland.

Aarsagen hertil maa vi søge i Djurslands topografiske Forhistorie. Den nu saa kompakte Halvø, hvis jævnt buede Kystomrids kun mod Syd er takket af uregelmæssige Vige og Næs, var i ældre Tid gennemskaaret af et Net af sejlbare Sunde og Fjorde, der opløste den i en Gruppe Øer og Halvøer — hver for sig et lille Rige, hvor Vikingefyrsterne trygt kunde rejse deres Borge; der var altid mindst eet, ofte flere Smuthuller, ad hvilke de kunde overfalde en mulig Fjende eller en fredelig Søfarer, for lige saa ubemærket igen at smutte tilbage til deres godt gemte Borg. — Ved Landets Hævning forvandlede efterhaanden de fleste af disse Havarme til Engdrag og Moser, hvorigennem der nu rinder smaa, fredelige Aaer; andre, som *Kolindsund*, afvandedes paa kunstig Vis for at indvinde Eng og Agerland. I vore Dage er blot en enkelt vandførende og sejlbar Fjordarm tilbage, *Grund Fjord*. Den skyder sig fra Randers Fjord østpaa til Allingaa; men oprindelig fortsatte den videre mod Øst, gennem *Heibæk* og *Hevring Aa's* Dalstrøg og naaede helt ud til Kattegat, saa at *Rougsø* Herred virkelig — som Navnet antyder — var en Ø mellem Fjord og Hav. Men ogsaa sydpaa, hvor nu *Allingaa* løber, fortsattes Grund Fjord ad Lavningerne ved *Pindstrup* og langs *Ryom Aa* til *Kolindsund* og gennem Djursaa's smalle Dalsænkning forbi det nuværende Grenaa ud til Havet. Man har i de Tider med andre Ord kunnet gennemsejle det meste af Djursland. — Et særlig berømt Vidnesbyrd om ældre Sejlløb ind i Halvøen er den ved Worsaae's Undersøgelser udødeliggjorde Køkkenmødding ved *Meilgaard*.

Tager man Kortet for sig og følger de gamle Havarme, vil man da ogsaa finde, at langt de fleste af Djurslands mange gamle Herresæder — *Løvenholm*, *Rosenholm*, *Katholm*, *Skaføgaard* (Navne, der selv taler!), *Gl. Estrup*, *Benzon*, *Rugaard*, og hvad de nu alle hedder — netop ligger ved disse fordums Vandveje ind i Landet; ja adskillige højformemme Slotte staar endda den Dag i Dag paa samme Sted, hvor den oprindelige Røverborg laa. Deres nærmere Beskrivelse hører ikke hjemme i dette Afsnit, men der maatte peges paa dem allerede her, fordi deres Tage og Spir og røde Mure behersker Egnen, og fordi deres Parker og Skove giver Landskabet Karakter udover det almindelige, gennemgaaende frugtbare og veldyrkede Agerland, Djursland for største Delen er. Kun i den nordlige Del, omkring *Løvenholm*, afløses Skovene paa store Strækninger ikke, som ellers, af Markland, men af

Janus la Cour: Begtrup Vig.

Gammel Gaard paa Hjelm.
(H. A. Ebbesen fot.)

vidtstrakte Heder og Lyngmoser; og ogsaa helt ude mod Øst, ved Grenaa, træffer vi en betydelig Hedestrækning.

Er det nordlige Djursland den Del af Halvøen, der i topografisk og historisk Henseende er interessantest, saa er det til Gengæld *Mols* med *Helgenæs* og Egnen omkring *Kalø Vig*, der i rent landskabelig Skønhed ubetinget bærer Prisen.

Saa smukt tager *Mols'* og *Helgenæs'* blaanende Bakkekupler sig ud, set fra Aarhus, at den gode Bys Borgere holder af at sammenligne — eller høre sammenlignet — Udsigten over deres Bugt med Neapels Golf. Lad nu dette være at skyde over Maalet, vist er det, at det sydlige Djursland er en af vort Lands skønneste Egne; og tilmed har det — endnu — den Fordel at være ret ukendt og upaaagtet af Turisternes Strøm. Den, der gennemkrydser *Mols Bjerge*, *Helgenæs* og Kystlandet omkring *Æbeltoft*, har derfor en velgørende Følelse af at befinde sig i en forholdsvis uberørt Egn.

Herligt befriende virker de vide Udsigter over Land og Hav fra dette bakkede Lands højeste Punkter, først og fremmest fra *Agri Bavnehøj* (137 m) oppe i de lyng- og plantageklædte *Mols Bjerge*, fra *Ellemandsbjerget* (99 m) ude paa det havomflydte *Helgenæs* og fra *Skjelhøje* (61 m) ovenfor *Æbeltoft*. Det er først og sidst Havet og dets mange Indskæringer — *Kalø Vig* (med *Knebel Vig*), *Begtrup Vig* og *Æbeltoft Vig* —, der gør disse Udsyn saa tillokkende; men ogsaa Bakkedragenes egne, blødt og harmonisk afrundede Former fremtræder her, hvor de stiger næsten direkte op fra Havet, med en storladne Skønhed, der ikke giver Betegnelsen „Bjerge“ det Skær af ufrivillig Komik, man paa Forhaand kunde vente. Selv om Højderne langt fra er imponerende, virker de dog saaledes, fordi man her overalt har selve Havfladen under sig som Udgangspunkt og Maalestok for Øjet, og Bakkerne derfor løfter sig ganske anderledes frit og dominerende end i Indlandet. Desuden skaber den bestandige Afvekslen af Land og Vand, der tunger sig ud og ind i hinanden, en Rigdom af Perspektiver og stemningsfulde Belysninger, som Indlandets Udsigter savner. Den, der skriver disse Linier, har da ogsaa hørt en Udlænding, som var vel bevandret i vort Land, erklære *Mols* for Danmarks ubetinget smukkeste Egn.

Men ikke blot ved sine storslaede Udsigter virker det sydlige Djursland særlig dragende, — inde mellem Bakkerne og langs Kysterne gemmer sig herlige smaa Idyller: Aaer under brune Lyngskrænter som ved *Femmøller*, Indsøer mellem Skov og Hede, *Kalø Næs* med sin Ruin og Skovene mellem den og *Rønde* — for ikke at tale om selve „Hoved-

staden“ i Mols, *Æbeltoft*, der med sine smukke, høje Stentrapper fra de smaa, pyntelige Huse og sin bugtede Gade op og ned ad Bakker synes een eneste Ferieidyl.

Gaar man fra *Æbeltoft* op paa Bankerne bag den lille Købstad, ser man ude over Havet *Hjelm* rejse sig med stejle Brinker, hvor nu et Fyr lyser fredeligt og beroligende paa det Sted, hvorfra en Gang Marsk Stigs berygtede Borg udstraalede Angst og Harm. —

Til Randers Amt hører ogsaa Peder Paars' Ø, *Anholt*, midt ude i Kattegat, ensom og forladt af Guder og Mennesker, indtil den omsider fik en Havn, der nu gør den til Støttepunkt for baade danske og svenske Fiskeres Kattegatsfiskeri.

Øen selv er for største Delen kun en Sten- og Sandørken, hvor Kliternes Flyvesand endnu huserer lystigt, og hvor mange højnordiske Trækfugle slaar sig ned og søger Hvile- og Fristed, ligesom Sælerne gerne holder til langs den grundede Kyst — stedse dog i aftagende Mængde, efterhaanden som Fiskernes statspræmierede Udryddelseskamp imod dem vokser i Styrke.

GEOLOGISKE FORHOLD

AF PROFESSOR O. B. BØGGILD

Undergrunden udgøres overvejende af Kridtformationens Dannelser, og kun i mindre Arealer af det østlige og sydlige optræder Tertiæret.

Skrivekridtet findes kun i en meget lille Strækning paa Sydsiden af Mariager Fjord, men har her til Gengæld en overordentlig stor Betydning, idet det brydes i en meget stor Maalestok for at anvendes til Cement og i andet Øjemed; ved Cementfabrikationen blandes det med forskellige tertiære Lerarter fra den indre Del af Fjorden. Hovedmassen af Kridtet optræder ved Skarodde, hvor der er anlagt fire store Kridtgrave paa Rad, tilhørende Cementfabrikerne *Dania*, *Cimbria*, *Aamølle* Kridtslemmeri og *Kongsdal*. Udenfor dette Parti kendes Kridtet fra *Assens* og fra enkelte mere isolerede Lokalteter som *Binderup* og *Spentrup*. Kridtet er af samme Art som ellers i Jylland, idet det indeholder meget lidt Flint; Lagene er overalt næsten fuldstændig vandrette. Kridtgravene har leveret talrige Forsteninger, blandt hvilke enkelte meget pragtfulde og sjældne.

Det nyere Kridt udgøres for største Delen af Blegekridt, men der optræder dog ogsaa baade Bryozokalk og Saltholmskalk. Nordligst optræder Formationen paa *Sydsiden af Mariager Fjord*, hvor Bryozokalken findes umiddelbart Vest for de omtalte, store Kridtgrave; her har i tidligere Tid været betydelig Brydning; paa Kr. d. 4des Tid brændtes der Kalk i stor Maalestok for at føres vidt omkring, men da Skovene led altfor stærkt derved, maatte Virksomheden ophøre igen. Længere Øst paa findes der Blegekridt ved Jomfrubakken, Ø. f. Mariager og ved Frederikseje, V. f. samme. Kommer man Syd paa, kender man det nyere Kridt paa en Mængde Lokalteter mellem Mariager og Randers Fjord, f. Eks. *Assens, Dalbynder, Kastbjerg, Ø. Tørslev, Hald, Albæk, Asfærg, Raasted* og *Borup*. Ved *Randers* og *Allingaebro* træffes det nyere Kridt ved *Boringer*, men i Egnen Sydøst for *Randers*, f. Eks. ved *Klausholm, Lime* og *Skader*, træder det igen frem til Overfladen. Yderst paa *Djursland* findes Formationen, der her bestaar af Saltholmskalk med underordnede Lag af Blegekridt, i en Række Klinter. Umiddelbart Nord for *Grenaa Havn* ligger *Bredstrup Klinten*, der næsten er et eneste stort Brud, hvor Kalken fra gammel Tid af har været benyttet til Brænding; længere mod Nord ligger *Sangstrup* og *Karlby Klinterne*, der er meget stejle og henved 10—18 Meter høje. Saltholmskalklagene er fuldstændig vandrette og afbrudte af mægtige Flintlag. Da disse er meget generende for Brydningen, foretrækker man ofte, naar man vil have Kalk til Brænding, at tage den fra de store Rullestenaflejringer, som findes saa rigelig i de samme Egne, navnlig ved *Glatved* Syd for *Grenaa*. Her findes Grave af meget betydelige Dimensioner, hvor man i øvrigt ikke alene opsamler Rullestenene af Saltholmskalk, men ogsaa de talrige af krystallinske Bjærgarter.

Tertiærformationen er repræsenteret ved sine tre ældste Afdelinger. Til *Paleocænet* hører et ret stort Areal af det sydlige *Djursland*, men de enkelte Forekomster af disse lidet karakteristiske Bjærgarter er ikke meget paaagtede og benyttes i det højeste noget til Mergel. Helt ude ved *Rugaard* findes i *Strandklinten* baade det kalkholdige, forsteningsførende Ler (*Kertemindemergelen*) og det graa kalkfri og forsteningsfri Ler, som danner Formationens yngre Afdeling.

Det plastiske Ler optræder paa *Vestkysten af Helgenæs*; det er som sædvanlig stærkt farvet og foraarsager Udskridninger af Klinterne. Det ledsages af Lag af stærkt omdannet Moler med ligesaa stærkt omdannet vulkansk Aske, hvis enkelte Lag slet ikke lader sig identificere med dem fra *Limfjordsegnene*. *Plastisk Ler* findes desuden ved *Sydskysten af Mariager Fjord*, lidt Øst for *Hobro*, hvor det tidligere har været be-

Koldebjerg Bakke ved Hyllested.
(Chr. Bertelsen fot.)

Hjelm, set fra S. V.
(Fot.)

Kridtgrav ved Cementfabrikken „Dania“ ved Mariager Fjord.
(Axel Jessen fot.)

„Porskær Stenhus“, Knebel.
(Axel Jessen fot.)

nyttet til Teglværksbrug. I de samme Grave og ligeledes i Cilleborg Lergrav findes ogsaa stærkt omdannet vulkansk Aske.

De oligocæne Dannelser findes i Lergrave paa Sydsiden af Mariager Fjord, nemlig ved Katbjærgodde Gaarden og Cilleborg. Bjærgarternes Beskaffenhed, Lejringsforhold og Anvendelse er i det væsentlige de samme som ved Forekomsterne paa Nordsiden af Fjorden, hvorfor henvises til det under Aalborg Amt anførte. Mellemoligocænet er desuden kendt ved *Faarup*, hvor der findes Septarieler med ret talrige Forsteninger. I den sydvestlige Del af Amtet findes muligvis ogsaa Tertiær som Underlag, men det kendes kun fra en Boring ved Alstrupgaard ved Galten.

Istidsdannelserne udgøres for største Delen af Moræneler, hvorfor Amtet hører til de frugtbarere i Jylland; dog findes der ogsaa ret store Strækninger med lagdelt Grus og Sand, navnlig i Egnene Syd for Mariager Fjord og i den større, mellemste Del af Djursland. Af karakteristiske Terrænelementer maa for den Del af Amtets Vedkommende, der ligger indenfor Djursland, særlig fremhæves de regelmæssige og paralleltløbende *Fjorddale*, gennem hvilke Vandet under Isen er løbet mod Vest, den Gang da Isranden stod midt inde i Jylland. Nordligst har man Mariagerfjordens Dal med dens Fortsættelse indefter, der ved selve Hobro ved en lille Moræne paa tværs er adskilt fra Fjorden. Lidt Syd derfor findes Dalen, der fra Havndal gaar over Kastbjerg og videre gennem Glenstrup Sø, hvorefter den afbrydes af Skalsaaens Smeltvandsdal og fortsætter sig videre gennem Tjele Langsø i Viborg Amt. Derefter kommer selve Randersfjordens Dal, der udadtil deler sig i to Dele, der gaar henholdsvis Nord og Syd for Udby-Ørsted Bakkeøen, og Syd for den en Dal, der udadtil begynder omtrent ved Øster Alling, hvor den faar Tilløb dels Nordfra, fra den foregaaende Dal, og dels fra Sydvest, fra de store Dalsystemer gennem Djursland; Dalen gennemløbes først af Alling Aa og derefter af Vissing Bæk, sammen med hvilken den gaar ud i Lilleaaens Dal, hvorefter den fortsætter sig ind i Aarhus Amt.

Mens Landet mellem disse Dale gennemgaaende ikke er særlig kuperet, bliver Forholdet noget andet i den sydlige Del af Djursland, hvor man finder nogle af de kraftigste Terrænformer i hele Landet. Her findes nemlig et System af Israndslinier fra et Tidspunkt, da Isen fra Kattegat strakte sig et lille Stykke op i Djursland. Isranden begynder mod Sydøst i Egnen om *Todbjærg*, hvorfra den gaar opimod *Hestehave* Nord for Løgten og til *Faarup*, hvorfra Morænen kan følges som mere spredte Bakker til *Felballe*. Herefter bøjer Morænen mod Syd og er navnlig paa Mols udviklet som mægtige Buer, der frem-

Kløft, Øst for Knebel.

**Det østlige af de 3 store Kalkbrud
ved Glatved Strand. Smeltevandsgrus.**

Ved Djursgaard. Grusoverflade.

Randmorænebakker, Agri.

Randmorænebakke ved Vestermølle.

(P. Harder fot.)

Randmorænebakker, Agri.

byder overordentlig storslaaede Landskaber. Videre frem findes Morænebuer indenfor Æbeltoft Vig og herfra mod Nordvest til Egnen om *Rugaard*. Forholdene i det østlige Djursland er i øvrigt meget indviklede, og Isen har en Tid ikke alene dækket den sydlige Del af Landet, men ogsaa den østlige, saa at de store Smeltevandsmasser, der kom frem i Vinkelen mellem Isens Fløje og paa andre Steder, maatte bane sig Vej mod Vest i det store Dalsystem midt igennem Djursland, hvorefter de kom ud i Randers Fjord ved Allingaabro. Til Smeltevandsaflejringerne i det østlige Djursland hører de mægtige Grusaflejringer ved Glatved o. a. St., der tidligere er nævnte paa Grund af deres Indhold af Saltholmskalk.

Blandt *Alluvialdannelserne* maa særlig mærkes Saltvandsalluviet; Landet har i Stenalderens Tid været sænket ned indtil henimod 7 Meter under den nuværende Stand, og en Del af de laveste Strækninger er dækkede af Cardiumdynd. Dette er saaledes Tilfældet med den østlige Del af Halvøen mellem Mariager og Randers Fjordene med *Sødring Bakkeø*, og med store Strækninger omkring Randers Fjord, der har staaet i Forbindelse med Kattégat, dels ved et Sund fra *Allingaabro* mod Nordøst og dels ved et Sund fra samme Sted mod Syd og Sydøst indtil henimod *Pinstrup*, hvorefter det fortsætter sig mod Øst over *Kolindsund* til *Grenaa*. Paa *Anholt*, hvor Havet i Stenaldertiden har gaaet henved 10 Meter højere end nu, indtager Alluviet hele den større, østlige Trekant af Øen, der er højst ejendommelig ved et mægtigt System af Strandvolde, der gaar fra et enkelt Punkt, *Kishøj*, straaleformet mod Nord og Øst.

Flyvesandsdannelser spiller ingen Rolle i Amtet med Undtagelse af *Anholt*, hvor den omtalte Strandvoldsterræn delvis er dækket af Klitter. Disse, der for største Delen er at betragte som en Slags Indlandsklitter, for saa vidt som de er dannede ved Opblæsning af Strandvolde og de mellemliggende Sletters Sand og Grus, er af ret betydelige Dimensioner og navnlig mærkelige ved, at de delvis bestaar af meget grovt Sand, saa grovt, at det efter den almindelige Terminologi i nogle Tilfælde maa betegnes som „Flyvegrus“.

KLIMA

AF AFDELINGSCHEF MAG. H. HANSEN

Aarets Middeltemperatur er de fleste Steder mellem 7.0° og 7.3°. Februar har den laveste Middeltemperatur, c. ÷ 0.5°, Juli den højeste

Tvede Mølle ved Randers.
(H. A. Ebbesen fot.)

Harald Foss: Tidlig Morgen udoover Heden ved Trinderup.

Femmøller på Mols.
(H. A. Ebbesen fot.)

Langsø ved Æbeltoft.
(H. A. Ebbesen fot.)

Maaned	Middeltemperatur C ^o			Gennemsnitligt Antal Frostdage			Middelnedbør mm			Antal Dage med Nedbør i Randers
	Randers	Mørke	Kolind- sund	Randers	Mørke	Kolind- sund	Randers	Mørke	Mejlgaard	
Januar	-0.5	-0.3	-0.3	24	23	23	38	35	36	15
Februar	-0.6	-0.4	-0.5	22	21	21	34	24	22	14
Marts	1.3	1.3	1.2	21	21	21	39	34	30	15
April	5.3	5.4	5.2	12	10	11	36	35	40	12
Maj	10.6	10.5	10.3	4	1	4	42	44	34	13
Juni	14.7	14.3	14.6	0.3	0	0.2	47	44	42	10
Juli	15.9	15.9	16.1	0	0	0	70	69	68	14
August	15.0	15.1	15.2	0.1	0	0	83	86	77	17
September	11.6	12.3	12.0	1.5	0.1	1.0	52	49	52	15
Oktober	7.0	7.5	7.4	8	3	6	72	71	70	18
November	3.0	3.5	3.5	14	11	13	45	44	42	14
December	0.3	0.7	0.7	20	20	20	47	40	41	17
Aaret	7.0	7.2	7.1	127	110	120	605	575	554	174

med c. 16°; i Efteraarsmaanederne er Forskellen i Middeltemperatur mellem Amtets forskellige Egne størst, men naar kun op til c. 1/2°. Nattefrost forekommer hyppigt baade Foraar og Efteraar i de lavt liggende Egne langs Fjordene og i det udtørrede Kolindsund. Langs Kattegat ophører Frosten om Foraaret gennemsnitlig c. 1. Maj, men i Gudenaadalen ved Randers først d. 12. Maj og i Kolindsund d. 17. Maj; begge disse Steder er der endvidere i adskillige Aar iagttaget Frost i Juni. Middeldatum for første Frost om Efteraaret er ved Kysten c. 15. Oktober, i Kolindsund d. 1. Oktober og i Gudenaadalen ved Randers d. 21. September; sidstnævnte Sted er der et enkelt Aar forekommet Nattefrost i Slutningen af August. Det aarlige Antal Frostdage er gennemsnitlig c. 110 langs Kattegat, 120 i Kolindsund og 127 ved Randers. Den aarlige Middelnedbør er for Amtet som Helhed 600 mm; den er mindst langs Djurslands Nordside — Mejlgaard har kun 554 mm — og størst, c. 625 mm, langs Amtets Vestgrænse. Februar har den mindste Middelnedbør, c. 22—35 mm, August overalt den største, varierende de forskellige Steder mellem 77 og 86 mm. Sommerens Middelnedbør er gennemsnitlig 20 mm større end Efteraarets.

Traver af Tagrør, Ugelhuse ved Randers Fjord.
(C. H. Ostenfeld fot.)

PLANTEVÆKST

AF PROFESSOR DR. PHIL. C. H. OSTENFELD

Den nordlige Del af Randers Amt slutter sig i Henseende til Plantevækst nær til det tilstødende Aalborg Amt. Det er den Del, som ligger indrammet af de to lange smalle Fjorde: Mariager Fjord og Randers Fjord. Det er et temmelig magert Land, hvor i tidligere Tid Lynghederne dominerede. Nu er ganske vist det meste af disse forsvundne og har givet Plads for Agerland; men dette er mangesteds af tarvelig Beskaffenhed.

Der er en meget stor Forskel paa de to Fjorde. Mariager Fjord er ret dyb, og Landet falder paa begge Sider ned mod Fjorden med stejle, ofte lyngklædte Bakkeskrænter (undtagen nær Fjordens Munding). Der bliver derfor ikke Plads til nogen videre Strandvegetation, blot en smal Bræmme langs Skrænternes Fod. Anderledes er det med den lavvandede Randers Fjord; den er paa begge Sider omgivet af vidtstrakte flade Enge, og paa Overgangen mellem Land og Vand findes store Rørsumpe. Den store Tilførsel af fersk Vand, der skyldes Gudenaanen, spiller øjensynlig en frugtbarørende Rolle for Engene, der er klædte med et frodigt Græsdække og er af stor økonomisk Værdi. I den yderste Del af Fjorden er Engene rene Strandenge, hvis Plantevækst er Harril-Græs (*Juncus Gerardi*), Krybende Hvene (*Agrostis alba*) og andre Planter, der hører til paa saadanne Steder. Men indad mod det højere Land gaar Strandengene over i almindelige Enge

(Ferskenge), og den samme Overgang kan ogsaa iagttages ude ved Vandkanten, efterhaanden som man kommer længere og længere ind i Fjorden. Ved Byen Randers er der i Engenes Karakter slet ikke noget Spor af Havets Indvirken; det er rene Ferskenge, saaledes som det ogsaa er Tilfældet højere oppe, i Gudenaens Dalgang.

I de store Sumpe, der findes i de bredere Partier af Randers Fjord og Gudenaens nedre Løb, vokser Tagrøret og andre af Rørsumpens høje Planter som tætte og vidtstrakte Bestande. De udnyttes ligesom Engene, og Rørskæret indbringer ikke ubetydelige Summer. Et tilsvarende alluvialt Fladland mangler næsten ganske ved Mariager Fjord, blot inderst inde er der mindre Partier af en lignende Karakter.

Endelig er Plantevæksten i selve Vandet anderledes rig i Randers Fjord end i Mariager Fjord. I den mere ferske Del (fra Randers til Møllerup) træffer vi en rig „Grøde“ af de sædvanlige Ferskvandsplanter; længere ude overtager Aalegræsset (*Zostera*) deres Plads og danner mægtige undersøiske Enge. I Mariager Fjord er derimod Vandplantevæksten ret fattig og dækker blot smaa Arealer af Fjordbunden.

De to Fjorde viser os i det hele taget, hvor forskellige Fjorde kan være, ogsaa her i vort, geologisk set, ret ensformede Land.

Den øvrige Del af Amtet ligger Syd og Øst for Randers Fjord og har en meget lang Kystlinje, der strækker sig fra Fjordens Munding ved Udbyhøj rundt hele Djursland til Egaas Munding lidt nord for Aarhus. Denne Kystlinje bestaar paa de fleste Steder af en sandet eller stenet Strand, og store Brinker og høje Bakker rejser sig op bagved den; kun i Bugter og Vige træffes fladere Land med smaa Strandenge. Man kan saaledes karakterisere Djurslands Kyst ved den ringe Udvikling af Strandenge og forøvrigt ved Mangel paa Klitter. Strandplanterne bebor blot en smal Kyststrimmel nærmest Vandet, og Strandfloraen er følgelig fattig og lidet mærkelig.

Langt mere ejendommelige, ogsaa for den ikke-botanisk kyndige, er de store kuplede Bakker og Skrænter, der giver særlig Mols og Æbeltoft-Halvøen deres særegne Fysiognomi. Hvor disse Bakker ikke er komne under Ploven, træffer vi dem græsklædte og med en stor Mængde blomstrende Urter. Tidlig om Vaaren er mange af dem smykkede med den mørkviolette Kobjælde (*Pulsatilla vulgaris*), og senere følger mange andre efter: Blodrød Storkenæb (*Geranium sanguineum*), Knoldet Mjødurt (*Filipendula hexapétala*), Bakke-Jordbær (*Fragaria viridis*) o. s. v. Adskillige sjældne Planter har til Huse her.

Resten af Djursland er ikke saa kuperet. De højere liggende Arealer er hovedsagelig Agerland, men adskillige Skove findes dog ogsaa.

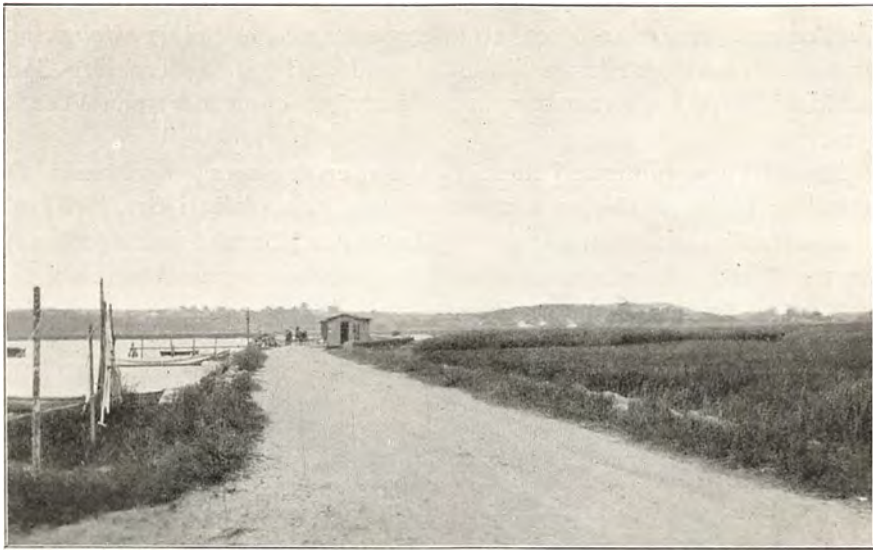
Nogle af dem er magre Bøgeskove af samme Type som Skovene længere nord paa i Amtets nordlige Del og som Rold-Skovene i Aalborg Amt. Men desuden møder vi her de første af de langt frodigere Muldbunds Løvskovene, som karakteriserer Jyllands Østkyst fra Djursland og Syd paa; saadanne Skove er f. Eks. de forskellige Skovpartier rundt Kalø Vig. Ogsaa andetsteds i Amtet kan man træffe paa mindre Skove af denne Type; ret frodige er f. Eks. Støvringgaard Skovene øst for Randers og den lille Bondeskov Haslund Krat syd for Randers. Vi finder os i Grænseområdet, hvor de tarvelige nordjydske og midtjydske Morbundsskove mødes med de frodige østjydske Muldbundsskove. Dette staar først og fremmest i Forbindelse med, at Jordbunden skifter fra Morænesand til det frugtbare Moræneler, og at vi kommer øst for den sidste store Stilstandslinje for Indlandsisens Afsmeltning; men det mildere Klima er dog ogsaa en medvirkende Aarsag.

Plantevæksten i de frodige østjydske Løvskovene har omtrent samme Karakter igennem hele deres Omraade, og da kun en lille Del af dette falder indenfor Amtets Grænser, vil det være naturligt at behandle dette Plantesamfund under Vejle Amt, hvor det er mest udbredt og bedst udviklet (se under Vejle Amt).

Det udtørrede *Kolindsund* og talrige Lavninger særlig omkring Al-ling Aa og Ryom Aa er Engdrag og Moser med de for saadanne Steder sædvanlige Plantesamfund.

Til Amtet hører Øen *Anholt* midt i Kattegattet. Den bestaar af en højere vestlig Del med Bakker af diluvialt Sand, og en lavere og større østlig Del med Klitter og talrige Strandvolde („Ørkenen“). Denne sidste Dels Plantevækst er en mager Klitformation med Enebær, enkelte Steder (mod Syd) med Lyngpletter og med Partier dækkede af Graaris (*Salix repens*), der paa Anholt kaldes „Palmer“. Vestlandets Bakker huser en tarvelig Bakkevegetation, dog er Nordsiden ejendommeligt ved sit rige Mosdække. Imellem Bakkerne er en Lavning („Kæret“), som for største Delen er Agerland, og i hvis østlige Rand Øens By ligger. I Haverne træffes bl. a. store Morbærtræer. Anholt var endnu for godt 300 Aar siden delvis dækket af Fyrreskov; Skov-Fyrren holdt længere ud her end andetsteds i Landet, og dens Udryddelse skyldes hovedsagelig Rovhugst til Brændsel for Anholt Fyr og til Tjærefremstilling. Der kendes fra Anholt ca. 360 vildtvoksende Blomsterplanter.

Sjældne Planter i Amtet. Det er allerede nævnt, at de høje Bakker og Skrænter er Tilholdssteder for ejendommelige Planter; dér finder man ogsaa de sjældne Arter. Saaledes kan nævnes den smukke hvide Edderkopurt (*Anthericum liliago*) og den stadselige Lyng-Vikke (*Vicia*

**Randers Fjord. Voer Landingssted, set fra Fjordens Østside mod Vest.
(C. H. Ostenfeld fot.)**

**Nordkysten af Anholt med Stensletter og Klitter; Udsigt over „Ørkenen“.
(Axel Jessen fot.)**

orobus) ved Hobro, Dansk Astragal (*Astragalus danicus*), Knopnellike (*Tunica prolifera*), Aks-Ærenpris (*Veronica spicata*), Soløje (*Helianthemum*) o. fl. paa Djurslands Skrænter mod Kattegat, og Trekløft-Alant (*Inula vulgaris*) og Kvast-Høgeurt (*Hieracium cymosum*) paa Vosnæs Pynt.

Blandt Vandplanterne i Randers Fjord er der mange sjældne. Mærkeligt er Najaden (*Najas marina*), der er almindelig i Grund Fjord, men ellers blot kendes fra to andre Steder her i Landet (paa Sjælland). Nævnes kan ogsaa en sjælden Skeblad-Art (*Alisma graminifolium*), der findes flere Steder i Randers Fjord.

FORHISTORISKE MINDESMÆRKER

AF MUSEUMSINSPEKTØR HANS KJÆR

Grundlaget til Oplysning om Oldtidens Mindesmærker i Randers Amt er af noget ulige Art. En samlet almindelig Behandling er endnu ikke foretaget. Oplysningerne om de enkelte Sogne er kun for en mindre Del fyldestgørende, for de fleste dels gamle, dels af foreløbig Art. Nye Oplysninger kan paa adskillige Punkter ændre Billedet, som det nu tegner sig. Ogsaa de i Amtet foretagne mange og vigtige Undersøgelser fordeler sig ujævnt, baade tidsmæssigt og lokalt. De tilhører overvejende 2 bestemte Afsnit, den ældre Stenalder og Jernalderens romerske Periode, men navnlig fra sidstnævnte er Materialet, særlig takket være en enkelt Mand, Lærer S. Andersen i V. Alling, i stadig Vækst. Naar der dog paa dette ujævne Grundlag skal gives en Fremstilling, maa det blive med et vist Forbehold. Baade Helhedsbillede og Enkeltheder vil kunne ændres.

Medens Fastlandstidens ældste, danske Bebyggelsesstadium hidtil ikke er erkendt, er der fremkommet talrige og betydelige *Kystbopladser*, *Køkkenmøddinger* fra den ældre Stenalder, navnlig ved Kysten af Mariager Fjord, saaledes ved Aa Mølle, Hadsund Huse, Rævsbækgaard og ved det gamle Kolindsund, ved Nederst i Albøge Sg. og ved Kolind Station (bortgravet). Ved Randers Fjord er nylig den første Plads af denne Art fremdraget ved en fordums Fjordvig i Nærheden af Gjes-singgaard. Andre Punkter er sydlige, saaledes ved Gravlev, nord for Havmølle Aa, fremdeles opsamles Stensager ved Kattegats Kyster syd for Grenaa, ved Havknude og ved Jernhatten, og endelig ligger den be-

kendteste af dem alle, Mejlgaardbopladsen, i Aigholm Skov ved Mejlgaard, selv nu med det udvidede Kendskab en af de betydeligste, vigtig ogsaa fordi det var her de Iagttagelser gjordes (Worsaae, 1850), som blev afgørende for at opfatte disse Dynger som dannede af Menneskehaand og fra en tidlig Periode; ogsaa senere har dette Sted været Genstand for Studier, navnlig af Japetus Steenstrup. Endnu er bevaret (og fredlyst) et stort Parti, ca. 130×35 —40 m, af indtil $2\frac{1}{2}$ m Tykkelse. Beliggenheden er meget ejendommelig, nu 1 Km. fra Kysten og $6\frac{1}{3}$ m o.H., men i den tidlige Stenalder, da Landet var dybt sænket, laa Bopladsen umiddelbart ved en Bugt fra Kattegat.

Fra den yngre Stenalder og Bronzealderen er talt ca. 4500 Mindesmærker. Heraf er noget over 500 *Stenmindesmærker*, *Runddysser* og *Langdysser*, *Kamre* og *Kister* til Dels af lokalt udformet Bygning, Resten ganske overvejende Rundhøje. Mindesmærkerne fordeler sig imidlertid meget ulige paa de 11 Herreders Terræn. Rougsø Herred tæller kun 25 Mindesmærker ialt. Sikkert var denne Egn i den tidligere Del af Oldtiden meget svagt beboet. Galten Herred, lige syd for Randers, har 235; faatallige er de arkæologiske Punkter fremdeles i Støvring Herred, nord for Randers Fjord; Gjerlev og Nørhald har tilsammen ca. 1000, rigere er ogsaa Onsild Herred syd for Mariager Fjord, hvor atter selve Mariagerøgnen hører til de interessanteste. Mere ligelig er Fordelingen i Mols og Djursland; Ø. Lisbjerg og Mols har 525 og 400, Søndre og Sønderhald hver op mod 700, medens Nørre H., Partiet nordvest for Grenaa, fremtræder ualmindelig rigt med over 1100 Punkter. Sikkert var der i Oldtiden i visse Egne bestemte Hindringer for en mere almindelig Bebyggelse i Form af Skov, ligesom det stærkt bakkede Terræn f. Eks. i Galten Herred har været mindre indbydende til Bosættelse. Det ringe Antal af Oldtidsfund peger i samme Retning. Dog har vistnok ogsaa den senere Tids stærke Opdyrkning og dermed følgende Udslættelse af Mindesmærker medvirket og gjort Billedet fattigere end det forhen var.

Ejendommelig er ogsaa Fordelingen af Stenalderens Stenmindesmærker. I en ren Indlandsegn som Galten H. findes ingen; heller ikke er det overraskende kun at finde et Par i Rougsø, som først i senere Tid har udviklet sig; mærkeligere er det, at kun 3 kan findes i Støvring H., og naar Onsild kan opvise 40, Nørhald 30 og Gjerlev op mod en Snes, tyder det paa, at den yngre Stenalderens Bebyggelse mellem Mariager og Randers Fjord har udbredt sig nord fra.

Almindelig udbredte er Stengravene i det egentlige Djurslands 3 Herreder, ca. 315 ialt, hvor dog visse Egne især i Øst og det nordlige

af Sønder H. træder stærkere frem. Paa lignende Maade synes Forholdene at ligge i Mols, 74, medens de ca. 50 i Ø. Lisbjerg H. samler sig som en særlig Koloni om Bregnet Sogn og de tilstødende Dele af Mørke og Thorsager. Det maa dog fremhæves, at adskillige Stengrave endnu kan ligge gemt i Jordhøjene. Derimod synes Enkeltgravs Kulturen ikke at være naaet frem i nogen kendelig Udstrækning. Af Bopladser fra den yngre Stenalder kendes hidtil kun faa, den vigtigste ved Ørum Aa, en af de første, som gav umiskendelige Vidnesbyrd om Stenalderens Korndyrkning og Husdyrhold.

Største Delen af de ca. 4000 Jordhøje maa utvivlsomt henhøre til *Bronzealderen*. Og med de ovenfor betegnede Undtagelser maa Befolkningen i denne Periode have udbredt sig over det meste af Landet, om end der i ellers velbefolkede Egne har været tyndt befolkede Pletter, som Tved og Helgenæs paa Mols. Fredlyst er 1. Jan. 1920 ca. 409 Mindesmærker, nemlig 20 Runddysser, 27 Langdysser, 9 Jættestuer, 17 mere ubestemte Kamre af forskellig Art, 6 Langhøje, nogle Stensætninger m. m., samt 322 Rundhøje, som navnlig i de bakkede Egne ofte tegner sig stærkt paa Bakketoppene. Blandt disse Mindesmærker er mange smukke og anselige; saaledes er iblandt dem maaske den bekendteste af alle Landets Runddysser, ved *Knebel* paa Mols, med de 23 svære Sten i Fodkrans om det mærkeligt ucentralt liggende, seksidede Kammer dækket af en Overligger paa $3\frac{1}{2}$ m, og fremdeles en af de mest imponerende Jættestuer, Dobbeltkamrene med de lange, dækkede Gange i den mægtige Høj ved Snæbum, vest for Hobro.

Et hidtil enestaaende Fund fra *Bronzealderen* er Bronzestøberens Arbejdsplads ved Haag, med dets Rester af Digler, Støbeforme o. l., som saa tydeligt vidner om det hjemlige Metalarbejde, og som endog tillader i Enkeltheder at følge Arbejdsmetoden. Iøvrigt er Fundene fra *Bronzealderen* ikke særdeles mange.

Af Oldtidens senere Afsnit kendes den *færromerske Jernalder* rundt om, især i Forbindelse med Gravpladserne fra den følgende Periode, den *romerske*, som navnlig i Djurs fremtræder i en Fylde, der er saa meget mere overraskende, som denne Tidsalder for blot en Snes Aar siden var saa at sige ukendt. Gravplads efter Gravplads er bleven kendt, saaledes ved Virring, Langkastrup (2 Pladser nær hinanden, 30 og 5 Grave), Rostved, Ryomgaard (2 Pladser) for blot at nævne nogle faa. Sædvanlig dannes den enkelte Grav af en godt mandslang, bred Grube, nedsænket indtil 1 m under Jordfladen, ofte stenhegnet i Siderne og med mindre, dækkende Sten som et Tæppe. Lerkar af forskellig Form, Krukker, Fade, store Skaale til Opbevaring af Fødevarer, Kopper og

Dysee paa Begtrup Mark, Vistoft S., Mols.
(H. A. Ebbesen fot.)

Bægere er det mest iøjnefaldende Følgegoods, Spænder, Naale, Perler og Ringe vidner om det personlige Udstyr, medens Vaabens Sjældenhed tyder paa fredelige Forhold. Karrene er lokal Tilvirkning, og de har indeholdt Fødevarer, der ligesom de sjældnere erkendte Dyrebene, Rest af Kødmaden, til hvis Sønderdeling en Kniv er vedlagt, tyder paa nogen Sans for Velvære. At de ældre Tidens sociale Forhold bevaredes, synes at afspejle sig ogsaa i denne Periode: paa den største Langkastrupgravplads var det kendeligt, at der baade var Grave over Mænd (6), Kvinder (6) og Børn (8).

Svagere fremtræder Jernalderens senere Afsnit. Et lille Fund af Vaaben m. m. i Hedeliskær i Skjødstrup Sg. tyder paa, at *Folkevandringstidens* Bevægelser ogsaa naaede disse Egne. Fra *Vikingetiden* kendes en Del spredte Gravfund. Et af de anseeligste er gjort i en af „Hvilehøjene“ i Randers Ydervang. En Kvinde, sikkert højt stillet, fandtes gravlagt her. Dele af Klædedragten, med uldent Tøj og Pelsværk, sølvindvirket Silke, giver et sjældent fundet, men saameget mere værdifuldt Vidnesbyrd om Kvindens Fremtræden i en Periode, der ellers saa stærkt er præget af Manden, og hvorom Amtets ikke faa *Rune-stene* vidner. Et Par er fundne i selve Randers By, hvor en af dem i Ole Worms Tid laa som Dørtrin; nu staar den i Randers Museum, Desværre er den saa afslidt, at kun Slutningen kan læses, at Stenen

er rejst over en saare god Thegn (Herre, Husbonde); en anden Sten, fundet saa sent som i 1910 i Vestergrave, rejstes af Tore over hans Broder Thorsten og hans Fader Aage. En ganske mærkelig Sten, som paa Worms Tid laa paa Hobro Kirkegaard, nu i Vaabenshuset, blev i første Halvdel af 11. Aarh. sat af Tore over hans Fælle Karl, den gode, en saare god Mand, maaske den samme, om hvem der tales i Indskriften paa Aasstenen fra V. Gøtland i Sverige. Ogsaa Kolindstenen tyder paa Langfærd, sat over Tove, som blev død „øster henne“, medens den store Rimsø Sten, ældre end de øvrige, taler Hjemmets Sag, rejst som den er over 2 Kvinder, Moder og Datter, og med den betegnende Tilføjelse, at Døden er Sønnens største Sorg.

Usikker er Tidsfæstelsen af et Par *Volde*, som findes i Amtet. Mærkeligst er „Dandiget“ i Asfærg Sg., Nørhald H. I Nærheden ligger Dans Høj, Dans Knøs (for Kongens Vaabensvend) og andre Punkter, hvortil lignende Navne er knyttede. Der kan dog ikke lægges større Vægt paa disse Navne. Lignende findes rundt om i Landet, og lige uhistoriske er de alle. Der ligger i Dandigets Navn kun den Sandhed, at det ligger før al Tradition; maaske kan det ligge helt tilbage til den senere Oldtid. Dets Bestemmelse som Led i en Kamp er kendelig nok. Det løb forud i $1\frac{1}{3}$ km fra Side til Side i Kaatbækkens aabne Bue, og det var ganske anseligt, endnu ca. 10 m br., op til nær 2 m i Højden. At der ingen Grav fandtes, skulde snarest tillade at føre det tilbage til Oldtiden. Senere er uden Tvivl „Trevolden“ i Gassum Sogn, nærmest at sammenstille med Dobbeltvolden ved Danevirke. Et Voldsted, som synes at være af Oldtids Type, findes paa Hjelm. Tilknytning til historiske Begivenheder savnes helt, og naar Ole Worm 1623 meddeler som Tradition, at Dragsmuren, den svære, lave Mur af raa Kamp over Draget ved Helgenæs, skulde være bygget af Marsk Stig, som Fundament for Planker, er det muligt rigtigt, men fra selve Monumentet kan intet Vidnesbyrd føres. Det kan være et Forsvarsværk, men ogsaa blot et svært Skeldige; det ligger just i Sogneskel, og svære Stendiger er ikke ukendte i Egnen.

En Art Bindeled mellem Oldtid og Middelalder, stundom op til ny Tid kan søges i de mange *hellige Kilder*. Ikke faa bærer Helgenavne, eller der kendes noget nærmere om dem, som vidner om en ikke ringe Anseelse. Adskillige saadanne er anførte under de enkelte Sogne, saavidt ses, viede mange forskellige Helgener. Noget virkeligt Fællespræg synes de ikke at have. Men foruden disse kendes adskillige, om hvilke det kun hedder, at de var Sundhedskilder, medens den nærmere Tradition er tabt.

Trehøje paa Mols.
(H. A. Ebbesen fot.)

Køkkenmøddingen ved Mejlgaard.
(Axel Jessen fot.)

Æbeltoft. Fra Alderdomshjemmet.
(Chr. Bertelsen fot.)

KRONJYDER OG MOLBOER

AF DR. PHIL. VILLADS CHRISTENSEN

Der er syv Slags Jyder, hedder det i et af de Skæmtesprog, hvor- med den ene Landsdel plejer at drille den anden. Der er Kronjyder, Kvabjyder, Flynderjyder, Torskjyder, Træskojyder, Fnatjyder og Molboer. Rækkefølgen angiver tillige Rangforordningen. Kronjyderne er altsaa de fornemste, medens Molboerne staar nederst paa Rangstigen. Modsætningerne mødes inden for Randers Amt.

Listen over de jyske Nationaliteter kan forøvrigt varieres og nye Navne føjes ind. Der tales ogsaa om Ravjyder (fra Vestkysten), Potjyder (fra Jydepotte-Eggen), Uldjyder (fra Hammerum Herred) og Skrabalderjyder, som skal bo i Skanderborgeggen.

Kvabjyder, Flynderjyder og Torskjyder hører hjemme langs Limfjorden og bærer Navn efter de Fisk, som de lever af. Fnatjyderne skal findes et Sted i Vestereggen; de har en Kløpind staaende midt i Stuen, og naar der kommer Fremmede lyder deres første Velkomsthilsen: Vær saa god at komme fra Døren og gnubbe Jer lidt!

Den eneste Slags Jyder, der kan mistænkes for selv at have valgt sit Navn, er *Kronjyderne*, Bønderne paa det gamle Krongods i Aabo Syssel mellem Randers, Grenaa, Aarhus og Skanderborg. Her, i de brede Enge langs Gudenaan og ud med Randers Fjord, gik de stoute Bønder i deres lange sølvknappede Kofter, i sorte Fløjels Knæbukser med store Sølvspænder og med sølvbeslagen Merskumspibe. Og her opdrættede man de fede Stude efter Jydens første Bud: Du skal elske dine Specier af ganske Hjerte og Sjæl og dine Stude som dig selv. Studedrifterne gik helt ude fra Mols og Kalø over Aarhus og Skanderborg ned til Husum og Itzehoe. I Flokke paa 40—50 Stykker, med to eller tre Drivere til hver Flok, vandrede de brogede Stude med de store Horn hvert Foraar Syd paa. Da var der nok at bestille og Penge at tjene i de jyske Landevejskroer. Indtil 1000 Stude kunde samles ved Aftenstid omkring Kroen, hvor hver Stud skulde have sit halve Lispund Hø for Natten og Driverne deres Kaffe, Sødsuppe og Flæsk. Regningen for dem alle blev betalt, naar Driverne vendte tilbage, paa bare Ben, med de fladbundede Træsko under Armen og Penge paa Lommen.

Hovedstaden i Kronjydernes Land er den gamle Markedsplads *Randers*, Byen i Smørhullet som den kaldes for sit fede Oplands Skyld, — Byen med de snævre Gyder og de besynderlige Gadenavne: Hovmeden, Dytmærskan, Von Hattenstræde, Kehreweder osv., — Byen der var navnkundig af sine fire Herligheder: Burøl, Handsker, Laks og Oksedriverne. Kvægdrivernes Tid er nu forbi; men paa Randers Marked handles endnu i stor Stil med Heste og Kvæg, og naar en trofast Randersmand som Digteren Alfred Ipsen skal hilse paa sin gamle By, falder det ham helt naturligt at forme sine Ønsker saaledes:

Hilsen og Fremgang, du gamle Rede,
Gid dine Stude maa vorde mange
og dine Heste maa vorde brede.

Ingen dansk Købstad præges i den Grad af sit Opland som Randers. Det betyder intet, at Byen har Garnison, Latinskole, Tøjhus osv.; thi her er det Bønderne, der regerer. Og vil man se de rigtige Kronjyder, skal man overvære et Hestemarked eller blot en almindelig Torvedag i Randers.

Ad alle Landeveje stamper de tunge Heste til Byen med fuldt læsede Fjedervogne. Snakken gaar lystigt, og Forventningen er spændt, thi „hvem vil ikke gerne til Randers?“ Gammel Almueskæmt og lokale Ondskabsfuldheder opfriskes, efterhaanden som de fremmede Byer, man ikke ser til Hverdag, passerer forbi. „Det gaar op og ned ligesom Tindbæk Mænd, naar de danser“, siger Folkene der kommer ad Viborgvejen. Og lidt længere fremme, naar Læsten viser sig med sin lille tarvelige Kirke paa den høje Bakke, undlader man ikke at citere: „Tynde Vælling og lidt Brød, saadan siger Lejsten Kirkeklok“. Man skimter Byerne paa den anden Side Aaen, og en eller anden er kendt i Raasted: „Herregud, er du fra Raasted, og du er endda saadan en pæn Karl“. Saa toner Randers frem, og idet man kører over Flaskebroen eller rumler ind ad Vesterport, mindes man det gamle Rim:

Ajs kør te Rajs med Limmer og Grimmer,
Solgte han jæn, saa stjal han tow.

De der kommer fra den anden Side, ind over Sønderbro, har ogsaa deres Skæmt og nedarvede Visdom at opfriske:

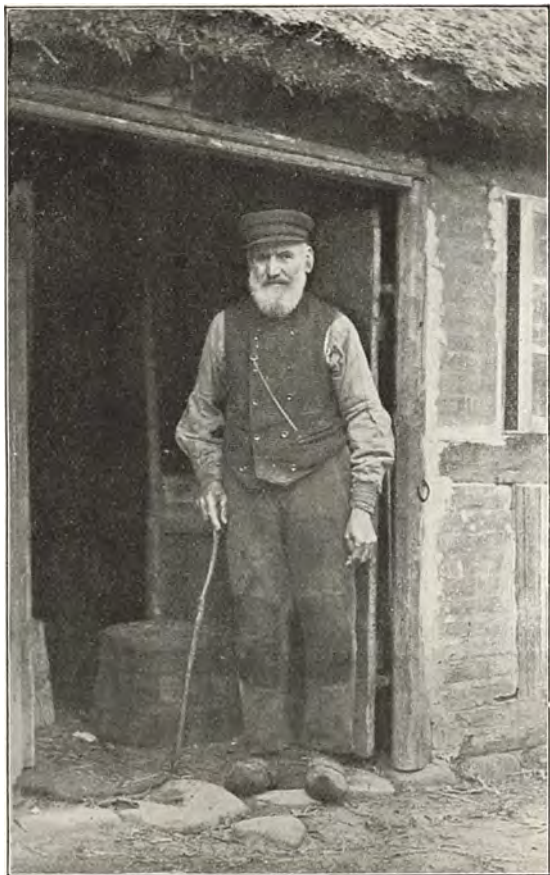
Skafføgaard hin røde
Lagde Kalø øde;
Hevringholm hin graa
Stod og saa derpaa.

Og lidt længere fremme hed det:

Nær di kam til Mygind,
Kam all' djer' Hund' fygend';
Nær di kam til Lemmer,
Var de ti Gang slemmer.

Men naar de Dejret Mænd kom kørende, klagede Vognen: A æ fræ Dejret, Gu bejr'et.

Noget af dette kunde man se hver Lørdag; thi Lørdagen var den faste Torvedag og Forretningsdag i Randers. Men paa de tre Frilørdage efter Høsten, da Landsbyens samlede Befolkning skulde vederkvæge sig ovenpaa Sommerens Slid med en glad Dag i Randers, tog Bondelandet fuldstændig Købstaden i Besiddelse. Alle Købmands-

Smeden i Femmøller, Mols.
(Chr. Bertelsen fot.)

Fisker fra Æbeltoft.
(Chr. Bertelsen fot.)

gaarde var fyldte med Heste og Vogne; lange Rækker af Piger gik Arm i Arm og spærrede Gaden og skiltes kun under høje Hvin, naar en oplivet Karl vilde bryde igennem. Paa Skovbakken skiftedes Regimentsmusikken og Søren Tellings Orkester til at blæse i Messinghornene; paa Frederikspladsen fremviste Jean Overgaard's Akrobatselskab sine bedste Kunster; og nede ved Havnen havde Ungdommen lagt Beslag paa alle Baadebygger Thomsens Fartøjer. I Købmandens Kontor blev Konerne trakterede med Kaffe og Brød; men i dybe, lumre Kældere sad Mændene ved den ellefte Kaffe-puns og blev højrøstede i Snakken om alle deres fordums Hestehandler.

Først sent paa Aftenen rullede Vognene hjem efter den storslaaede Morskab. Men langs alle Landeveje stod endnu Drengene og Piger, som ikke havde været med, og raabte op til de kørende:

A klapper po mi Maw,
Gi mæ Markedsgaw!

Og nu og da fløj saa en „Rajskage“ ud over Vognfadingen.

Helt anderledes saa Byen ud, naar de store Hestemarkeder holdtes. Da havde atter Landboerne bemægtiget sig Randers; men nu var der Alvor i Tingene.

Over 1000 jydskes Kæmpeheste kunde være samlede her i de smalle Gader. De stod i to Rækker, med Hovederne mod hinanden og Halerne ind mod Fortovet. Der var lige Plads til, at man kunde skubbe sig frem mellem Hestebenene; men alt gik sindigt og fredsommeligt til, — Jyden og hans Heste kender jo hinanden.

Folkelivsskildreren Thorkild Gravlund har overværet et saadant Randersmarked, og mens Jyderne saa paa Hestene, har han, Sjællænderen, set paa Jyderne. „Sjælden skal man i Danmark“, siger han, „se et saa velskabt Folk som her. Det er Handelshøvdingers Slægter, stolte Mennesker. Egnens Type baade mandlig og kvindelig er af usædvanlig god Legemsform. Oftest lys, med en tung Pande ludende over et graablaa Blik, farveløs Lød, rank, selvsikker. Kvinden — altid smagfuld — typisk præget ved en klar, noget kølig Ynde“.

„Op over Markedsmængden rager en høj, svær Mand med runde bløde Træk, glatraget, dybtliggende brune Øjne. Han snakker ikke vidt og bredt, hører næppe hvad der bralres omkring ham. Han er den mest nøjagtigt virkende aktive Kraft, som giver det rette Bud i det givne Nu. Den store jydskes Hestehandler.

Stadig ser jeg hans Type dukke frem over Bønderne, og ser skarpe furede Træk danne Modsætning til hans mere velplejede Udseende.

Fra Mariager.
(Chr. Bertelsen fot.)

Bonde i Nationaldragt.
(Ældre fot.)

Molbo Stuen, Æbeltoft Museum.
(H. A. Ebbesen fot.)

Man tager ikke fejl af denne Type, mærkværdig stærkt ensartet er den — og man undgaar ikke at henhøre den under et kendt udbredt Navn — og hvorfor lade være at nævne det: Digteren Jakob Knudsen“.

Dette er Hestemarkedets Overklassetype. Men der findes ogsaa en lige saa særpræget Underklassetype paa Randers Marked. Det er Trækkeren, som bringer Dyrene til Torvs.

„En agtbar Handelsmand kommer ikke selv slæbende med sin Vare. Trækkerne er Tjenestefolk i Ordets strænge Betydning: de der aldrig „svang sig op“, men *maatte* trælle for andre. Ude fra Landet kommer de hjemmefra ved Gry asende afsted med Salgsdyr. De rider ikke Hestene, der kunde blive svedt og tabe noget af det gode Udseende. *De trækker*. Dagen ud staar de ved Dyrene. Mod Aftenstid drager de afsted, bort med ny Drifter Kvæg. De Folk ser ud til at have prøvet en Del. De er smaa, vredent skabt eller slidt. De har ingen Rejsning som Handelsfolket. De er ene pjaltede midt i den særdeles pyntelige Velklædthed, Markedet bærer til Skue. — Der er et Svælg mellem Trækkeren og den velagtede Hestehandler“.

De Folk naar aldrig frem til den store Handel; men handle maa de som andre Jyder, og saa handler de med Grise ved Nørreport. Eller de kan en Gang imellem for laante Penge købe et Kreatur og tjene ti Kroner paa det.

En typisk Befolkning af denne Race vil Thorkild Gravlund have fundet i Landsbyen Kristrup tæt uden for Randers. Her bor Kreaturtrækkere, Svinehandlere, Slagtere — Folk der ikke imponeres af noget, løse paa Næverne, raske i Munden, ikke alt for nøjeregnende med Hensyn til Lovens Grænser. „Kender du mig, N. N. fra Kristrup?“ Det er som en knyttet Næve. Bønderne kalder dem for „de Kristrup Slagtere“ eller „Kalverakkere“, og den Talemaade er gængs i Egnen, at den der kan gaa gennem Kristrup uskændt, den kan gaa gennem Helvede ubrændt. Allerede deres Ydre skiller dem fra de store Bønders Æt. „Magerhed med skarpe Træk, smalt Ansigt, stærkt markeret men smuk Profil, — ikke Handelshøvdingens storrundede Ansigt, men den ad støvede Veje, gennem Kroer og Stalde jagende Kalverakkers skarpt-skaarne Træk“. Det er Folk, for hvem Tradition, Religion og Aandsliv i det hele er en Biting. Her gemmes ingen Fortidsminder i gamle Stuer. Alt hvad Opkøberne har villet byde paa er forlængst gjort i Penge, de gamle Huse og Gaarde er brændte, og der er ikke taget overflødige Skønhedshensyn ved Opførelsen af de nye. Kirkegængere er de ikke; kun oppe fra de rolige Bønders Land, fra Romalt, kommer der Folk til Kristrup Kirke.

Endnu lever i Omegnen Mindet om de berygtede Ildebrande, som i forrige Aarhundrede skaffede Kristrup Navn af „Byen hvor det altid brænder“. Med mere Forargelse end Beundring lyttede Bønderne til Fortællingerne om den Raskhed og Forretningsdygtighed, hvormed man i Kristrup forstod at tage en Ildebrand, der i alle andre Egne vilde betragtes som en Ulykke: Med et Par Øksehug var Vinduesposten slaaet ud, de Ting, som *skulde* reddes, var i et Øjeblik hevet ud paa Gaden, og Resten blev med Sindsro overladt til Luerne.

Her som andensteds tager saadanne Skildringer mere Sigte paa de ældre Slægtled end paa Nutiden. Ogsaa i Kristrup har Tiderne forandret sig, der er kommet baade Afholdsfolk og Frelsesoldater til Byen. Og en gammel Kristrupper kan næsten blive sentimental, naar han mindes de gamle Dage: „Som vi da drak — og som vi da sloves“.

Hvilket Spring fra disse raske, forslagne Handelsmænd ved Randers til Befolkningen i det modsatte Hjørne af Amtet, Molboerne! Det vil sige Folkesagnets Molboer, ikke de virkelige; thi om disse hedder det almindeligt, at de er et opvakt, naturligt og behageligt Folkefærd, livlige i deres Bevægelser, hurtige i Opfattelse og Tale. Danske Atlas siger om dem, at de er dristige Folk, der se høje og lave lige i Øjnene. Deres Kvinder faar Ros for Flid og Arbejdsomhed, som Taalemaaden lyder: Molboerne spinder, Helgenæsboerne væver, og de i Sønderherred binder; og de var dygtige til at farve ved Hjælp af Landets egne Urter.

Men de Molboere, vi kender fra Eventyrene, er et Folk for sig, og med stor Kunst er Skildringen af dem gennemført. Hvis de udtrykkelig var opdigtede for at danne et Modstykke til Kalverakkerne i Kristrup, kunde det ikke være gjort bedre. De er enfoldige, fromme og kærlige Mennesker. De nænner ikke at lade hverken Storken eller Hyrden nedtræde det gode Korn; og naar de hører, at Fjenden nærmer sig deres Land, er det første, de tænker paa at redde, deres Kirkeklokke. De er nøjsomme og beskedne. Da Frederik IV tilbød dem en Naade for deres mange Bakkers Skyld, svarede de: Har vi Bakke op, har vi Bakke ned. De var tilfredse med deres Land som det var. Men netop deres gode Hjerter bringer dem bestandig i Forlegenhed. De kan ikke taale at se paa Træet, der bøjer sine Grene ned mod Vandet uden at kunne naa det; og de kommer selv galt af Sted, da de vil hjælpe det til at drikke. Den lille Skibsunge, der længes efter sin Moder, bringer de tilbage til hende, og deres Hjerter glædes, da de ser den bedrøvede Unge igen hoppe lystigt paa Vandet. Og hvor rørende er det ikke, at

da den gamle Gøg ovre paa Mols ikke længer kunde holde ud i Sangkampen med de nye unge Gøge, der slog sig ned i Skoven, saa drog de syv Molboer ud for at hjælpe den og kukkede omkap med de unge Gøge, til disse omsider maatte give tabt, og den gamle blev Enehersker igen. — Man siger, at Folk paa Mols ikke rigtig har holdt af, at alle disse gamle Historier er blevne knyttede netop til Molbonavnet, og at de gerne vilde vende Sagen saaledes om, at Molbohistorierne skulde være Historier, der blev fortalte paa Mols om Bønderne nærmere Randers. Det er overflødigt at hitte paa saadanne Udflugter. Molbohistorierne er hverken foregaaet paa Mols eller noget andet Steds. Men selv om der var et Gran af Sandhed i dem, og Molboerne engang i en fjern Fortid havde lignet de Folk, som Eventyrene fremfører for os, behøvede deres nulevende Efterkommere ikke at skamme sig over dem.

Molbohistorierne er et aarhundredgammelt fælleseuropæisk Eventyrstof, ja selv hos vore fjerne indiske Stammefrænder skal nogle af Fortællingerne kunne gendannes. Her i Landet henførtes Fortællingerne ikke oprindeligt til Folkene paa Mols, men de gjaldt alle Jyder. Molbohistorierne er Øboernes Fortællinger om Jyderne. En af dem, Historien om Kampen med den skimlede Pølse, nævnes allerede i 17. Aarh. af Lægen Holger Jacobsen. Men han sætter den ikke i Forbindelse med Mols, men siger derimod, at den Pølse, „som Jyden stridde til“, staar udhugget paa Kirkeporten i Taanum. Holberg hentyder ogsaa til denne Historie i Peder Paars: „Hvad saa man Jyderne med Pølsen ej at gøre?“, og den fortælles paa Vers af Poeten Wadskiær i 1742, stadig som en Anekdote om Jyder i Almindelighed. Men to Aar senere nævner Wadskiær Navnet Molboer, da han gengiver Fortællingen om Gryden og Manden, der gik ned og hjem. Og i 1749 skriver Biskop Peder Hygom i Aarhus i en Visitatsberetning om Agri og Egens Sogne, at dette Lands Indbyggere er almindelig bekendte under Navn af taabelige Molboer. Ved den Tid har altsaa de gængse Historier om Jyder begyndt at samle sig særlig om Indbyggerne paa Mols; men forøvrigt er det jo bekendt, at endnu langt senere, saaledes hos Baggesen og Wessel, er Helten i saadanne Fortællinger om taabelige Landsbyfolk vedblivende en Jyde, ikke specielt en Molbo.

Hvad kan Grunden da være til, at Molboen saaledes efterhaanden løste Jyden af som vort Folks Dummeper? Maaske selve det morsomme Navn Molbo kan have bidraget dertil: det minder i sin Lyd om maabe, Fjols og flere Ord af lignende Betydning. Rimeligt er det ogsaa, at Molboerne i deres afsides Egn længe har bevaret et gammel-

Æbeltoft. Ved det gamle Raadhus.
(Chr. Bertelsen fot.)

Fra Æbeltoft.
(Chr. Bertelsen fot.)

dags Levesæt og ved Klædedragt, Væsen og Optræden har virket afstikkende i mere fremskredne Naboers Øjne. Netop om saadanne Folk, der er „lidt for dem selv“, fortælles jo altid slige Historier: om Aggerboere, Fanniker, Pottekræmmere o. fl. At Mols har haft sine særlige Skikke findes der Vidnesbyrd om. Der er bevaret et Tingsvidne fra 1533 om, hvorledes man dengang fejrede Fastelavn i Æbeltoft. Gamle Folk, som kunde mindes i 80 Aar, berettede, at det havde været Sædvane i Æbeltoft By fra Arilds Tid, at de havde deres Fastelavnslæg fri fra Flæskesøndag og saa de 8 Dage omkring. Og hvis en udenbys Mand i de Dage kom til Byen, havde de taget en Hvid af ham, om han ikke vilde give mere, og derfor havde de givet ham Øl nok igen, ligesom de selv drak, saa længe han vilde sidde og drikke med dem. Men hvis han ikke vilde gøre dette med sin gode Vilje, havde de taget af hans Farekoste enten Økse eller andet til Pant for en Hvid saa længe, indtil han løste sit Pant fra dem igen. Og aldrig havde der været ført nogen Klage over dem derfor, enten i Hr. Otte Nielsens Tid, Hr. Erik Ottesens, Jakob Krumpens, Oluf Fris'es, Biskop Jens'es eller nogen andre fremfarne gode Lensmænds Tid, førend nu Ove Pedersen paa Eggisgaard havde ladet dem stævne for 2 Økser, de havde taget i Pant for 2 Hvide i Fastelavnslægene. Da de mærkede, at Ove Pedersen tyktes ilde om, at de havde taget Økserne fra hans Bønder, havde de tilbudt dem Økserne igen uden al Betaling; men de vilde ikke modtage dem. — Af de nævnte Lensmænd sad den ældste, Hr. Otte Nielsen Rosenkrantz, paa Kalø 1439—1452, saa det passer godt nok, at de ældste i Byen kunde mindes 80 Aar tilbage. Men de gamle Fastelavnsskikke i Æbeltoft har altsaa allerede i 1533 forekommet mere moderne Folk svært antikverede.

Ogsaa Molboernes Sprog adskilte dem fra andre Jyder. Paa Mols udtales ø som e, og y som i. Man siger Eeg, Begetræ, Been for Øg, Bøgetræ, Børn, og Big, bride, Grin for Byg, bryde, Gryn. Det er her, at Hønen gaar med Killinger og Katten med Kyllinger, og Molboerne rejser til Oes (Aarhus) for at keve Latter for Grin (købe Lægter for Gryn). Et Stednavn som Ørnebjergmølle udtales Embesnell, og Byglykken bliver til Billiken osv. Alle Paarørende, baade Mænd og Kvinder, kaldes Suaur (Svoger), og Ordet *paa* maa erstatte alle andre Præpositioner: Jeg saa en paa Strands Piger, købe en Ko paa N. N., syg paa Mæslinger, lave en Stol paa N. N. osv. — Mere end dette behøvedes jo ikke for at stemple Molboerne som „sære“.

Men der kan jo endelig nok have været noget om, at Befolkningen i denne Udkant af Landet har været mindre vel oplyst end andre

Fra Æbeltoft.
(Chr. Bertelsen fot.)

Fra Æbeltoft.
(Chr. Bertelsen fot.)

Steder. Det paastaar i hvert Fald Biskop Hygom i den før nævnte Visitatsberetning fra 1749: „De ere af Naturen og den onde Vane mere vrangvillige og ubekvemme til at fatte noget Godt end Andre her i Stiftet, saa der skal en særdeles Guds Naade og særdeles duelige Rødskeer til, inden der kan opvækkes Abrahams Børn af disse Stene.“

Her kan ogsaa mindes om det bekendte Brev, som de Grenaa Mænd siges at have skrevet til Kong Kristian IV i naiv Efterligning af Kongens egen Stil: „Vi Grenaa Mænd, selv Syvende, af Guds Naade, hilse dig, Kong Christian selv Fjerde. Vor Gunst tilforn.“ Brevet gaar ud paa, at Byen har ladet oprejse en Galge, „som vi nødvendigen behøve for os, vore Børn og Efterkommere“, hvorfor de beder om at maatte nyde, bruge og beholde samme Galge „ubehindret af dig og dine Efterkommere i alle Maader. Dermed sker vor Vilje. Givet i vor By Grenaa den 1. April 1600. Borgmester og Raad.“ Brevet er vel næppe autentisk; men Fortællingen om det er dog allerede optegnet af Holger Jacobsen paa Kristian V.s Tid.

Man har altsaa stadig været tilbøjelig til at opdigte Spøgefuldheder om Folkene i denne Udkant af Landet. Holberg lader sin Julestue foregaa i Æbeltoft, hvor „alle slige Ceremonier holdes for Trosartikler“, og Heibergs Klokker Link er fra Grenaa. —

Den første trykte Udgave af Molbohistorierne udkom i Viborg 1780. Æren for at have samlet dem tilkommer den bekendte Læge Dr. *Elovius Mangor*, der i 1772 havde anlagt et Bogtrykkeri i Viborg og var Medstifter af det bekendte Tidsskrift „Viborger Samler“. Han oplyser selv, at Historierne ikke er tagne fra nogen anden dansk eller udenlandsk Bog, men nedskrevne saaledes, som de var i almindeligt Omløb. Senere er Beretningen om „De vidt bekendte Molboers vise Gerninger og tapre Bedrifter“ udgivet mange Gange, bl. a. af saa fremragende Videnskabsmænd som Rasmus Rask og Professor Fausbøll, og flere af vore dygtigste Tegnere, som Marinemaler Blache, Bernhard Olsen og Alfred Schmidt, har leveret Illustrationer til dem. — Danmark har ikke forsømt at vise skyldig Opmærksomhed mod den literære Skat, vi ejer i vore gamle Molbohistorier.

Randers Amt rummer endnu et tredie Folkefærd, mærkeligere end baade Kronjyder og Molboer, mærkeligere maaske end alle Jyder til sammen: *Anøboerne* paa Anholt.

Trods al Nytidens Folkeblanding træffes endnu udprægede Individier af den gamle Anholtertype paa den lille Ø. De synes at tilhøre en Menneskerace helt forskellig fra den blonde og blaaøjede Type,

Elliot Hjuler: Gade i Æbeltoft.

som ellers behersker Danmark og hele Norden. Det er Folk med stærkt gullig eller mørkladen Hud, store mørke Øjne og glat, glinsende sort Haar. De unge Kvinders Haarfylde kan være saa kulsort og blank som en Hestemanke. De skildres endvidere som sky og tilbageholdne, hvad dog maaske kun skyldes den naturlige Forsigtighed over for Fremmede; og Zoologen P. Tauber skriver i Geografisk Tidsskrift 1882 om Anøboen: „Der er noget forstenet, jeg kunde gerne sige halvildt over ham. Hans Gang er let og rask og hans Tale paafaldende hurtig, men næsten hviskende, saa der skal lang Øvelse til at forstaa hans Samtale med sine Landsmænd. Man træffer helt mærkværdige Fysiognomier paa Øen, ofte med et fremmedartet Præg.“ Man har villet forklare disse Ejendommeligheder som en Følge af Englændernes Ophold paa Øen i Krigsaarene 1809—14. Men Anøboen har lige saa lidt tilfælles med den angelsachsiske Race som med den skandinaviske. Og forøvrigt udviser Anholts Kirkebøger, at der i disse Aar ikke blev født et eneste uægte Barn paa Øen. Der er da vist ingen Tvivl om, at vi her træffer den sidste Rest af Danmarks Urbeboere, Stenalderfolkets direkte Ætlinger, der har holdt sig gennem Aartusinder paa den ensomme lille Ø, hvor man tidligere vaagede strengt over, at ingen fremmede bosatte sig, og at ingen af de indfødte giftede sig uden for Øen. Længst afsluttede Kulturperioder er gaaet denne afsides Ø forbi. Fra Stenalderen findes Flintflækker og Stenredskaber spredte i Titusindevis over Øen, — et Vidnesbyrd om, at denne Kulturperiode her har haft fast Fod og har holdt sig længe. Men fra Bronzealderen og den følgende Jernalder findes ikke mindste Spor paa Anholt. Arkæologisk som etnografisk ligger Stenalderen her lige op ad vor egen Tid uden nogen Overgang — et Særsyn, en Gaade i vort lille, ellers saa ensartede Folkesamfund.

Fra et Teglværk, Mariagerfjord.
(D. B. fot.)

VOLDSTEDER OG HERREGAARDE*)

AF MAG. CHR. AXEL JENSEN

Af gamle *Langvolde* kan nævnes Dandiget i Asferg S. (Nørhald H.), en enkelt Vold uden Grav, der i en Længde af omtr. 1300 m afgrænser et Stykke Land langs Kaatbækkens bugtede Løb, samt den noget kortere Trevold i Gassum S. (Nørhald H.), som bestaar af tre jævnsides løbende Volde med smalle Smaasænkninger mellem sig (de bevarede Rester fredlyste). I denne Sammenhæng kan ogsaa erindres om *Dragsmuren*, et Stendige, der tværs over den lave Landtange, som forbinder Mols med Helgenæs, danner Skel mellem dette Sogn og Vistofte paa Mols. Dens Alder er usikker; endnu i Krigen 1849 inddroges den i Forsvaret, og Sagnet lader den være bygget af Marsk Stig, „saa at ingen kunde komme ud af Landet uden Marskens Minde“.

Til Amtet (Æbeltoft Landsg.) hører ogsaa Kongemordernes Ø, *Hjelm*, hvis Navn er kendt fra Folkevisen. Paa den lille Ø findes ikke mindre end tre Voldsteder. Ude ved Kanten af en af dens stejle Brinker ligger Skaadebakken, et Anlæg af tidlig middelalderlig Type, bestaaende af en lille rund Bakke, i Tværmaal c. 20 m og omgivet af en tør Grav. Et paa lignende Maade placeret, men større Voldsted er Kastelsbanken, hvis rektangulære Høj (c. 50 × 65 m) ligeledes er afskaaret ved en Grav. Paa ingen af disse Steder er der Murlevninger, men tæt ved Kastelsbanken har man fundet Rester af Marskens Falskmøntnerværksted. Hans egentlige, 1290 anlagte Borg maa søges paa den Plads, hvor Fyrtaarnet nu er bygget, og hvor der paa en aflang firkantet Banke, hvis omgivende Grave vistnok har været vaade, er fundet Kulturlag og enkelte Stenbrokker.

Borgen blev indtaget og nedbrudt af Erik Menved 1306, og omtr. paa samme Tid har Kongen vistnok grundlagt *Kalø* (Bregnet S., Ø. Liisbjerg H.). Dette Slot nævnes første Gang 1313, da Erik tvang de oprørske Jyder til at bygge paa Fæstningen; ifølge Kristoffer 2.s Haandfæstning 1320 skulde det nedbrydes, men det fik dog længe Bestand som Kongeslot og Len, indtil Christian 5. tillod sin Halvbroder Ulrik Frederik Gyldenløve at nedbryde de forfaldne Mure, hvis Materialier skal være brugt til Charlottenborg i København. Selv som Ruin hører *Kalø* til vore stateligste verdslige Minder fra Middelalderen. Anlagt paa en lille Ø dybest inde i *Kalø Vig*, kun forbundet med Land ved en smal, stensat Dæmning, har det paa alle Sider været omgivet af Vand. En ydre vaad Halsgrav har skilt Borgen fra den øvrige Del af Øen, og den indre, firkantede Borgbanke, der hæver sig højt og byder den

*) For Billedstoffet se ogsaa under Sognebeskrivelserne.

Kalø Slotsruin.
(H. A. Ebbesen fot.)

Kalø.
(R. H. Stamm fot.)

herligste Udsigt over Egnen, har ligeledes været omgivet af Gravsænkninger. Af Slottets firkantede Ringmur (c. 65 m i Kvadrat) er nu kun lidet bevaret. Derimod staar anselige Rester af det firkantede Hovedtaarn, opført af Munkesten (restaur. af Nationalmuseet).

Af mindre middelalderlige Borge kan fremhæves *Østrup Bispegaard* (Albæk S., Støvring H.), nedbrudt c. 1550, hvor der indenfor en Halvkredsvold, som sandsynligvis har høj Ælde, er undersøgt Ruiner af et middelalderligt Stenhus. En kredsrund Ringvold fandtes paa et nu stærkt udjævnet Voldsted ved Fyrkal Mølle (N. Onsild S., Onsild H.). Af mere almindeligt formede, *runde Voldsteder* kan nævnes Ousgaard (eller Hovskov, Sem S., Onsild H.), et af de faa Mindesmærker af denne Art, som er undersøgt ved Udgravning; anlagt ude i en Mose hviler dets Jordfyld paa Pæleværk og Faskiner, uden at støtte sig til nogen naturlig Banke; dets Bygninger har haft lerklinede Vægge. Endvidere Obdrup (Lyngby S., Sønder H.), Kongsgaard paa Helgønes samt Gravensgaard (Todbjerg S., Ø. Liisbjerg H.). — To runde Banker har et navnløst Voldsted ved Veggerslev Aa (Karlby S., Nørre H.). Endnu mere sammensat er Voldstedet af Gammel-Trudsholm (Kastbjerg S., Gjerlev H.), der synes at bestaa af en lille, cirkulær Hovedbanke og flere firkantede Forborge; Gaarden nævnes 1381, og den skal være flyttet til sin nuværende Plads af Otto Krumpen (sml. S. 580). *Firsidede* Banker er det fredlyste Ulvholm (Gassum S., Nørhald H.; Plan sml. I S. 346), der nævnes som Hovedgaard sidst i 1400'erne, og det ligeledes fredlyste Raneladegaard i Æbeltoft Ls. (I S. 349), som efter Sagnet skal have til hørt Rane Jonsen, samt det stærkt ødelagte „Slot“ i Koed S. (Sønderhald H.). Næppe ældre end 16. Aarh. er det fredlyste Voldsted af Skovgaard (Nørager S., Sønderhald H.), samt Tomten af det ældre Skjærvad (Ginnerup S., Nørre H.), og fra Renæssanceliden stammer den firsidede Voldtomt af Hevringholm (Vivild S., Sønderhald H.), som var Rosenkrantzernes gamle, 1397 nævnte Stamsæde; de af Frands Lykke paa Christian 4.s Tid opførte Bygninger blev først nedbrudte c. 1830.

Andre Voldsteder og Gaardtomter er saa lidet kendte, at de maa nævnes uden Antydning af Beskrivelse; det gælder saaledes Fjeldsted (Mariager Ls., Onsild H.), Tordrup, den af Valdemar Atterdag og Dronning Margrete erhvervede Forgænger for den nuv. Hovedgaard Frijsenvold (Ørum S., Galten H.), Ørbækgaards Voldsted (Ørum S., Nørre H.), Bogensholm (Vistoft S., Tved H.), Elkjærtøft (Hornslet S., Ø. Liisbjerg H.) og flere.

Selv om der staar en Stump af Mariager Kloster, har ingen af Amtets Klostergaarde nu bevaret middelalderligt Murværk. Essenbæk er flyttet fra sin gamle Tomt og udstykket, og Randers Graabrødrekloster,

som under Christian 3. omdannedes til Slottet Dronningborg, er jævnet med Jorden, medens Navnet betegner en Parcel af Slottets gamle Ladegaard i Landsognet.

Mure af middelalderlig Karakter er derimod bevarede paa *Gammel Estrup* (Fausning S., Sønderhald H.). Gaarden, som nævnes første Gang, da Grev Gerts Sønner 1340 tilbagegav Anders Brok hans faste Borg, har mærkeligt nok kun været i to Familiers Eje. Brokslægten besad den til 1613, og derefter kom den ved Giftermaal til Skeel'erne, der 1697 oprettede Stamhuset Estrup. Den store, røde Hovedbygning bestaar nu af tre Fløje om en mod Øst aaben Gaard, men kun i Vestfløjen ses der Rester af gotiske, nu tilmurede Vinduer, og i øvrigt har Renæssancetiden præget dens Ydre, især under Rigsraaden Eske Brok, Slægtens sidste Mand. Han synes at have ombygget de to Sidefløje med deres Trappetaarne og Vestfløjens to ottekantede Hjørnetaarne; alle de tilsyneladende gotiske Trappegavle stammer fra denne Periode.

I Amtets rige Række af store Renæssancegaarde er det ellers *Overgaard* (Udbynedre S., Gjerlev H.), som har de ældste Bygninger. Overgaards Historie begynder først 1545—47, da Rigsraaden Jørgen Lykke „den rige“ skabte Godset og rejste Bygningen, der ligger højt og frit, med vid Udsigt over Mariager Fjord og mod Datidens Sædvane aldrig synes at have haft Grave. Byggearbejdet maa være begyndt med den ganske smalle, tidligere meget lange Østfløj og derefter fortsat med den bredere Nordfløj, der oprindeligt ligesom nu maa have været Hovedfløj, og foran hvilken der rejser sig et slankt, rundt Trappetaarn, medens der tidligere har været forskellige andre Udbygninger. Sidst byggedes Vestfløjen, der ligesom den østre Længe senere blev forkortet. En ejendommelig Enkelthed er de af Formsten murede Kølbuer over Nordfløjens Stuevinduer. Taarnets Portal med den øverste Del med Spiret er fra 1730, da Gaarden ejedes af Fr. v. Arenstorff, i hvis Slægt den forblev indtil vort Aarh. Den nuværende Ejer har foretaget en Hovedstandsættelse, og den før hvide Gaard staar nu rød, men det er dog iagttaget, at de store Munkesten fra første Færd har været rødkalkede med hvidmalede Fuger.

Overgaards Opførelse har sikkert strakt sig over en længere Aarrække, og den er da næsten samtidig med *Rosenholm*, som siden 1559 næsten uafbrudt har tilhørt Slægten Rosenkrantz. Rigsraaden Jørgen Rosenkrantz, som tilmageskiftede sig den gamle Adelsgaard „Holm“ og gav den sit nuværende Navn, begyndte allerede 1559 at bygge paa Herresædet, og 1567 stod Hovedbygningen vistnok fuldendt i Hovedtrækkene, ialtfald den kortere Østfløj, Gaardens ældste Del, som har to runde Hjørnetaarne og ind mod Gaarden Spor af et Galleri, og

Gammel Estrup.
(H. A. Ebbesen fot.)

Gammel Estrup.
(Fot.)

Fra Haven ved Skaføgaard.
(Th. Lind fot)

Skaføgaard.
(H. A. Ebbesen fot.)

Ryomgaard.
(H. A. Ebbesen fot.)

Møllerup.
(H. A. Ebbesen fot.)

Rugaard.
(Alex. Vincents Forlag)

Udhuse til Skaføgaard.
(Th. Lind fot)

den længere Portfløj med det spirsmykkede Porttaarn og de to gavlprydede Endepavilloner. Noget yngre synes derimod de to lave, skraatløbende Sidefløje, der forbinder Vestfløjen med Pavillonerne. Skønt Opførelsen saaledes har strakt sig over en Arrække, har Gaarden dog faaet kunstnerisk Helhedsvirkning. Dens røde Mure, der rejser sig over de brede Grave, har vel ikke mange ornamentale Detaljer (Taarnportalen er indfattet med Stumper af en romansk Granitkirke), men de enkelte Bygningsdele er grupperede virkningsfuldt og malerisk som næppe paa nogen anden dansk Herregaard, og Bygmesteren maa sikkert have kendt franske Renæssanceslotte. Om den lærde Holger Rosenkrantz († 1642) minder en lille, nydelig Havepavillon, kaldet „Pirkentavl“. Skønt det ellers i disse korte Oversigter er umuligt at omtale Gaardenes Indre, bør det her dog nævnes, at Rosenholm er usædvanlig rig paa gammelt Indbo og gammel Kunst, dels fra Gaardens ældste Tid, dels fra Perioden efter Stamhusets Oprettelse 1743.

Fra omtrent samme Tid, men langt mindre mærkelig er *Holbækgaard* (Holbæk S., Rougsø H.), hvis første kendte Ejer synes at være Kongemorderen Rane Jonsen, og hvis Hovedbygning er opført c. 1560 af Hans Stygge, men senere forlænget og ændret, saa at den nu staar som en hvidkalket, enkelt udstyret Længe. Ret stærkt omdannet er ogsaa *Mejlgaard* (Glæsborg S., Nørre H.), der nævnes i 14. Aarh., og hvis Hovedbygning rejstes 1573 af Axel Juul til Villestrup, trelænget med fremspringende, firkantet Porttaarn, men i ny Tid forhøjet med en tredje Etage over de to oprindelige; af den ældre Mejlgaard findes et Voldsted. Bedre bevaret er derimod *Løvenholm* (Gjesing S., Sønderhald H.), der i Middelalderen hed Gjesingholm og omdøbtes 1674 af Ditlev Rantzau, som oprettede et Grevskab af dette Navn (ophævet 1827). Hovedgaarden, hvor der i en Mursten over Døren er ridset Aars-tallet 1576, og som er bygget af Anders Banner, bestaar nu af to i Vinkel sammenbyggede, røde Længer, af hvilke Sydfløjen er lidt yngre end Østfløjen med dens to runde Hjørnetaarne; en Buefrise løber dog hele Bygningen rundt mellem de to Stokværk, og der synes oprindeligt at have været et øvre Halvstokværk med Vægtergang.

Foruden Rosenholm grundlagde Jørgen Rosenkrantz ogsaa *Skaføgaard* (Hvilsager S., Sønderhald H.), og efter at den første Bygning var færdig, lagde han 1580 Grunden til det store Hus paa Skafø, som stod færdigt til Vinduerne 1581. Det er trelænget, og Hovedfløjen har mod Gaarden mellem de to kortere Sidefløje haft et forsvundet Galleri. Det røde Munkestensmurværk udmærker sig ved sirlige Mønstre og Profiler. Ydermurene brydes endnu af smaa Karnapper, og fornøjeligt virker det lille Porthus med dets fremspringende Taarne.

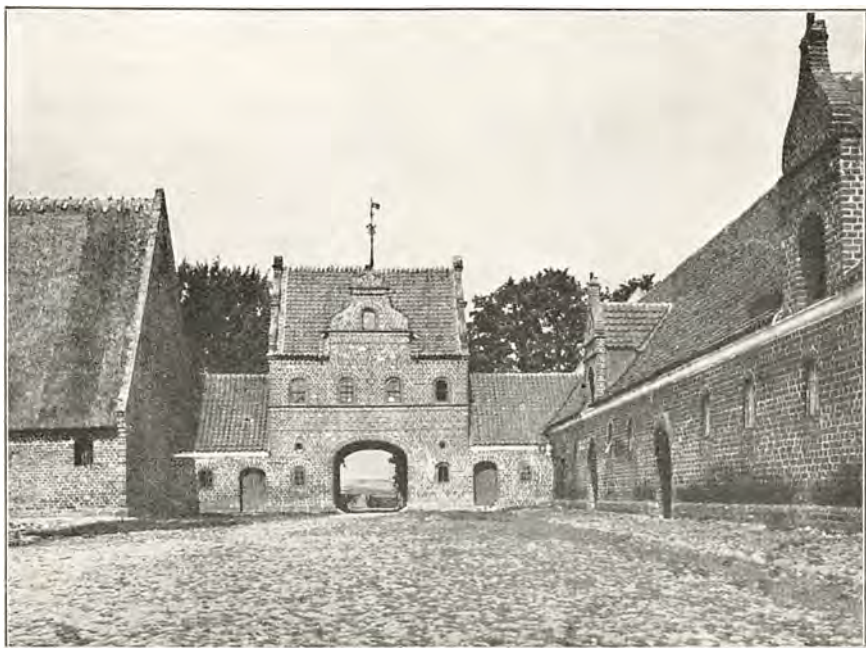

A. Begtrup Christiansen : Løvenholm.

Rosenholm.
(R. H. Stamm fot.)

Skaføgaard. Portbygning i Ladegaarden.
(A. Begtrup Christiansen fot.)

Omkring Aarhundredskiftet rejste sig tre store, røde Murstensgaarde paa Djursland. *Katholm* (Aalsø S., Sønder H.), der nævnes under Valdemar Atterdags Kampe 1359, og som i 16. Aarh. tilhørte Fasti-Slægten, byggedes 1588—91 af Thomas Fasti; den har nu to sammenstødende Fløje med svungne Renæssancegavle, et firkantet Gaardtaarn og to ottekantede Hjørnetaarne, hvis Murhjørner er prydede med svære Rundstave (som paa Visborggaard). *Rugaard* (Rosmus S., Sønder H.), der i Middelalderen hørte under Ømkloster, mageskiftedes 1578 af Frederik 2. til Hans Arenfeldt til Palsgaard, som opførte det lange, enfløjede Hus med dets ottekantede Hjørnetaarne. *Benzon* (Gjerrild S., Nørre H.) hed forhen Sostrup og nævnes c. 1400. Ifølge Indskrifttavlen over Hovedporten lod Jakob Seefeld til Visborg „begynde at bygge paa disse Huse“ 1599, og hans Enke Sofie Bille lod dem „forfærdige og denne Sten opsætte“ 1606. Helt færdig synes hun dog ikke at være bleven; den statelige, tre Etager høje Gaards to Sidefløje har Bindingsværksgavle, og en rig Sandstensportal med romerske Krigerskikkelser er først opsat af Jørgen Skeel († 1631). Ejendommen var en Tid Grevskab i hans Slægt og fik sit nuværende Navn 1829 som Stamhus for Familien Benzon.

Fra denne Tid stammer vistnok ogsaa den lidet kendte *Ballegaard* (Falslev S., Onsild H.), der opbyggedes 1582 i Bindingsværk af Lauridtz Kruse, og hvor der i det mindste er bevaret en Kamin i Renæssancestil. Til Christian 4.s senere Tid henføres *Støvringgaard* (Albæk S., Støvring H.), der nævnes 1319 og blev Jomfrukloster 1735, og hvis røde, trefløjede Hovedbygning siges at være opført af Niels og Mogens Kaas 1622—23; det førstnævnte Aarstal læses i Jernankre paa en af Gavlene, der endnu har gotiserende Blendinger. Endvidere *Ryomgaard* (Marie Malene S., Sønderhald H.), vistnok bygget 1642—43 af Jørgen Kruse, og den nydelige lille *Trudsholm* (Kastbjerg S., Gjerlev H.), hvis Voldsted tidligere er nævnt. Over den enfløjede Bygnings Port sidder en Sten med det Krag'ske Vaaben og Aarstallet 1654. En anden nu forsvunden Sten bar Rigsmarsk Otto Krumpens Mærke og Aarstallet 1560.

Betydeligst blandt Enevoldstidens Storgaarde er *Clausholm* (Voldum S., Galten H.). Gaarden, der allerede nævnes i Beg. af 14. Aarh. og erobredes af Valdemar Atterdag 1359, tilfaldt senere Rigshofmester Mogens Gøje og hans Slægt; men af Murværk fra saa gammel Tid er der kun levnet Grundsten under Jorden. Den nuværende, trefløjede Bygning opførtes 1699 af Storkansler, Grev Conrad Reventlow, hvis Buste staar over Hovedportalen, og sin berømteste Tid fik Clausholm, da Kong Frederik 4., som 1712 havde bortført Storkanslerens smukke

Katholm.

Støvringgaard.

Benzon.

Benzon.

(A. Begtrup Christiansen fot.)

Datter Anne Sofie, seks Aar senere købte sin Elskedes Fædrenegaard. Kongeparret besøgte ofte Gaarden, og efter Frederik 4.s Død boede Dronningen her i Forvisning. Der byggedes da et Par smaa Tværfloje mod Syd (saa at Planen kan minde om Frederiksberg), og talrige Værelser udstyredes med herlige Stuklofter. Endnu danner de herlige Alleer langs Gravene en pragtfuld Ramme om den store, men enkle Bygning. Blandt mindre Bygninger fra det 18. Aarh. er den interessanteste *Gjessinggaard* (Tvede S., Nørhald H.), opført 1747 af Etatsraad H. Folsach, hvis Slægt endnu ejer den (Billede I, S. 367). Nævnes kan ogsaa Møllerup (Feldballe S., Sønder H.), ombygget c. 1750, Isgaard, Lyngbækgaard (1784) og Kvelstrup (1794) paa Mols, Sødriugholm i Gjerlev H. og Tustrup (Sønderhald H.) samt Bindingsværksgaardene Frijsenvold og Skaarupgaard.

Interiør fra Clausholm.
(Hude fot.)

KIRKER

AF MAG. CHR. AXEL JENSEN

Amtets romanske Landsbykirker har ikke fuldt saa ensartet et Præg som i Limfjordsegnene, og selv om de typisk jydsk, kvaderklædte Granitkirker er de talrigste, forekommer der dog ved Siden af dem ret store Bygningsgrupper, hvortil der er brugt andet Materiale.

Mellem de ublandede *Kvaderstenskirker* findes enkelte, som har Søjleportaler af Viborgtypen (Asfærg i Nørhald H., Ørum og Hadbjerg i Galten H.), men de hører ikke til de rigeste af Arten, og langt hyppigere end disse er Portaler med enklere Rundstave paa Karmstenenes Hjørner. Ejendommeligt for Randersegnen er det, at disse Rundstave kan fortsætte sig op paa Portaloverliggeren med et Par krumme Horn, som minder om Bispestave, og som er ornamentalt sammenbundne med en Sløjfe. Denne Prydform, der sikkert er af irsk Oprindelse, findes (foruden i et Par Kirker i den nærmeste Del af Viborg A.) i en Del Kirker omkring Randers (Gassum, Gimming, Hem, Kovsted, Lem, Ølst) samt i Mørke Kirke ved Aarhus. Meget ejendommelige, men sjældnere forekommende er rige Billedportaler, hvis Karmstene og Tympanonfelter er overbroderede med Relieffer, der indfattes af tovsnoede Stave, og som forestiller allehaande Scener af det gamle og det nye Testamente; Ørsted i Rougsø H., Vejlbjby i Sønderhald H. og Rimsø i Nørre H. har Portaler af denne Art, der sikkert alle tre skyldes den samme naive, men flittige Stenmester, rimeligvis den samme Mand, som paa en Runeligsten, der fra Gjessingholm er kommet til Nationalmuseet, har skrevet sit Navn „Hordr“. Figurlige Skulpturer forekommer ogsaa paa mange andre Portaler. I Voer Kirke (Rougsø H.) ses saaledes den velsignende Kristus og nederst paa Karmene Evangelisttegn, i Aarslev Kirke Kristus paa Korset, og paa en Døroverligger i Homaa Kirke er hugget en Mand i Kamp med to Udyr. Løver og Fantasi væsener pryder Dørene i Falslev, S. Onsild, Lerbjerg og Skødstrup, og særlig rig er den lille Præstedør paa Sydsiden af Koret i Vindblæs K. (Gjerlev H.), hvor alle Dørstenene vrimler af Drager og Løver. Paa samme Kirkes gamle Mandsdør er der i en af Karmsiderne indridset en Figur med en Hammer, hvori man har villet se en Fremstilling af Guden Thor; snarere er det dog en Stenhugger, der har tænkt at for-evige sig ved et beskedent Rids.

Adskillige andre Billedkvadre kunde nævnes, men til Gengæld er der ogsaa en Del *Kampestenskirker*, hvor Granitten kun er kvaderhugget i Hjørnerne og i Indfatningerne om Vinduer og Døre, og hvor

Ornamenter og Profiler er yderst sparsomme. Dette gælder saaledes alle de syv Kirker paa Mols og syv andre Kirker i de tilstødende Herreder (Øster Liisbjerg og Sønder H.) foruden et Par i Sønderhald og en enkelt i Onsild H. Endnu mere afvigende fra det alment jydsk er imidlertid *Kridtstenskirkerne*, hvoraf der forekommer et Par Stykker (Asferg, V. Tørslev, Albæk og Raasted) i Nørhald og Støvring H., en enkelt (Skjellerup) i Onsild H. og en halv Snes paa Djursland. Det bløde, lidet modstandsdygtige Materiale har gjort, at de er meget flikkede og ombyggede, men der er dog under deres Hvidtekalk bevaret nok til at vise deres oprindelige, sirlige Enkeltheder, Fremspring paa Hjørner og omkring Portaler, samt øverst paa Væggene Rækker af Prydbuer med ornamenterede Smaapilastre. Disse sidste er karakteristiske for Grenaaegnsens Kridtstenskirker, hvor de findes paa Gjerild, Hammelev, Lyngby, Nødager og den nu stærkt ombyggede Rosmus (sml. Billede I S. 381).

Enkeltvis forekommer ogsaa en og anden Bygning af *Fraadsten*, saaledes Ødum i Galten H., i hvis Kor der er fundet en Række indmurede Lerkar, „Lydpotter“, ved hvilke man har troet at kunne forbedre de akustiske Forhold. I selve Galten K. er Fraadsten og Limsten blandede sammen, og det er i det hele taget ikke altid muligt at henhøre en Kirke til en enkelt af de nævnte Grupper. Saaledes er der ved Opførelsen af den ejendommelige Klosterkirke i *Glenstrup* brugt baade huggen og raa Granit, Limsten og Fraadsten; det anselige romanske Taarn er næsten helt af raa Kamp, og i Taarnbuen ind til Skibet findes en endnu ikke tydet Indskrift fra den ældre Middelalder. Klostret, der ogsaa kaldtes Nørrekloster, var indviet til Jomfru Marie og beboedes af Benediktinermunke, men det kom allerede i Slutn. af den katolske Tid i Forfald; dets Gods lagdes under Mariager Kloster, og det har nu ikke efterladt sig andre synlige Spor end Kirken. I *Virring* K. (Sønderhald H.) er Kor og Skib overvejende bygget af raa Kamp, medens Kridtstenen er brugt til Indfatninger og Buer, særligt til den ejendommelige Korbue (med tre tværløbende Rundstave); det romanske Taarn er derimod baade i det indre og det ydre af Granitkvadre. Ogsaa Virring og Nødager, der begge er Limstenskirker, har allerede i romansk Tid faaet tilbygget *Kvaderstenstaarne*; paa Nødagertaarnet findes der over en oprindelig Vestdør en Relieftympanon, forestillende Kristus paa Korset mellem kæmpende eller truende Krigere. Andetsteds kan Kvadrene mødes med raa Kamp, saaledes i Fjellerup og Kolind, hvis vestre Del er af utilhugne Marksten, medens Avning og Nimtofte har Apsider af samme Materiale. Paafaldende nok er der

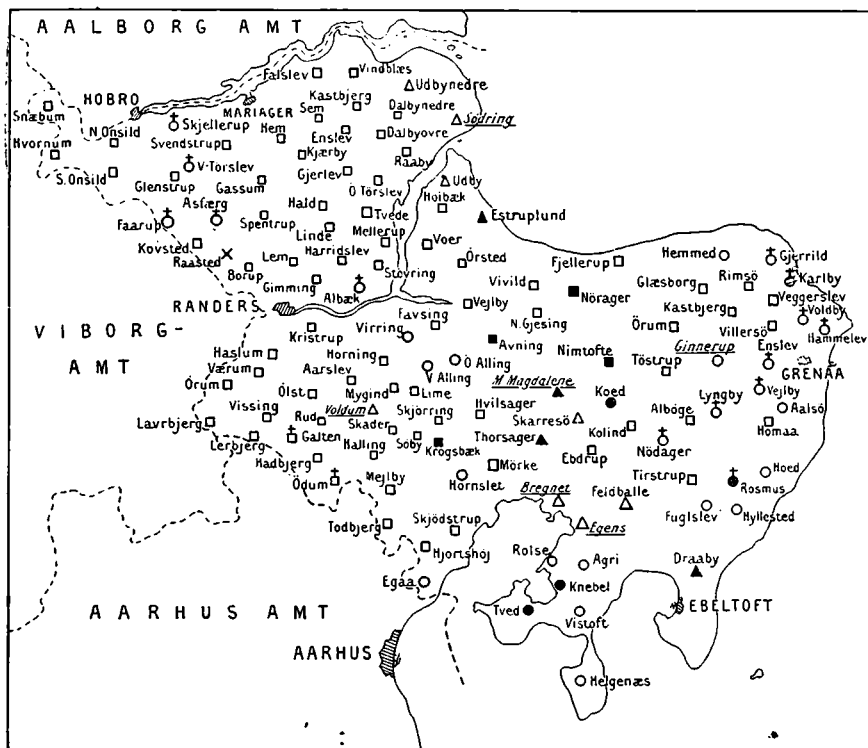
Portal. Ørsted Kirke, Rougsø Herred.
(Fot. i Nat. Mus.)

Portal. Lem Kirke, Støvring Herred.
(M. Mackeprang fot.)

Thorsager Kirke, Ø. Liisbjerg Herred.
(H. A. Ebbesen fot.)

□ Kvader. ○ Raas og kløvet Kamp. ♂ Limsten. △ Tegl. † Fraadsten.
 × Kridt og Kamp.

(Fyldte Signaturer betegner, at Kirken har Apsid, kursiveret og understreget Navn, at den stammer fra gotisk Tid.)

Oversigt over Landsbykirkerne i Randers Amt.

Forfattet af Museumsdirektør Dr. M. Mackeprang.

alt i alt kun seks Kirker, som nu har romanske Apsider, nemlig foruden de to nævnte Markstenskirkene Knebel og Tved paa Mols samt Kvaderkirkerne Nørager og Mejlby, og det er efter jydsk Forhold ejendommeligt for Amtet, at romanske Taarne eller Taarnrester forekommer i omtrent samme Tal som Korrundinger. Foruden de nævnte Eksempler har Hem (Onsild H.) og Spentrup (Nørhald H.) haft saadanne Taarne, ligesom der ved Kridtstensbygningerne Gjerrild og Voldby er Taarnlevninger.

Forholdet ændres lidt, naar man medregner Amtets seks romanske *Murstenskirker*, af hvilke tre har Apsider, nemlig Estruplund i Rougsø H., Draaby paa Mols og Thorsager i Ø. Liisbjerg H. Af disse er det særlig *Thorsager*, som fængsler Opmærksomheden. Skønt en haardhændet moderne Istandsættelse (1877—78) har gjort Bygningen umalerisk og kedelig, er den dog Nørrejyllands eneste Rundkirke; det runde Skib (Tværmaal 12 m), hvis Hvælvinger støttes af fire svære,

Randers. St. Mortens Kirke.
(Jespersen, Randers, fot.)

Grenaa Kirke.
(K. Hude fot.)

Randers. St. Mortens Kirke.
(Hude fot.)

murede Søjler, virker trods alle moderne „Forskønnelser“ saare ejendommeligt, og det lave øvre Stokværk staar endnu ret urørt med de fire svære, firkantede Piller, som over Søjlerne bærer Taarnet, og med et Par skydeskaarsagtige Glugger, der sammen med den høje, stejle Kirkebakke vidner om, at man ved Opførelsen har taget Forsvarshensyn. Paa Grund af Thorsagers Slægtskab med den sjællandske Rundkirke Bjernede har man med nogen Sandsynlighed formodet, at den er opført under Aarhusbispen Peder Vagnsen († 1204), en Slægting af Absalon.

Den gotiske Tid tilhører *Mariager Klosterkirke*, det berømte jyske Birgittinerkloster, som stiftedes under Erik af Pommern (c. 1420). Kirken, der endnu ikke stod fuldført i 1460'erne, var som alle Ordenens Kirker meget lang og havde Altre baade i Øst og i Vest, det ene for Nonnerne, det andet for Lægfolket. Den samlede Længde var over 75 m, af hvilke de 57 faldt paa det tredelte, fem Fag lange Skib. Men kun en Stump af denne Bygning staar tilbage. Da den i 17.—18. Aarh. var kommet stærkt i Forfald, nedbrød man 1788 de fire østlige Fag af Skibet og erstattede dem med en lille, uanselig og tarvelig Korbygning, saaledes at der af det gamle kun levnedes det vestlige Fag af Skibet samt det lavere og smallere Vestkor, som mod Vest afsluttes med et lille, slankt Taarn. Skønt Kirken ved den voldsomme Ned-

brydning ogsaa har mistet sin fulde Højde, bærer dog de hvidkalkede Mure med deres store Vinduer endnu Spor af Anlæggets oprindelige Storslaaethed. Fra Klostertiden er bl. a. bevaret en i Træ udskaaen Fremstilling af Kristi Grav, det eneste Billede af denne Art, der er bevaret i en dansk Kirke. Selve Klosteret har ligesom Kirken været stort; Nonnernes og Munkenes Huse laa adskilte, de første Nord, de sidste Syd for Kirken, men af dette Komplex staar nu kun en Fløj af Munkegaarden, opført af de paa Egnen almindelige gule Mursten og med hvælvet Stueetage. Det ottekantede Trappetaarn er tilføjet efter Reformationen, da Klosteret en Tid (indtil 1588) blev bestaaende som en Slags Forsørgelsesanstalt for ugifte Adelsdamer. Indtil 1660 var det kgl. Len, og 1664 udlagdes det til private, hvorefter Bygningerne fra Tid til anden blev nedrevne og ombyggede; 1891 tilbagekøbte Staten den resterende Klosterfløj, der nu bruges til Herredskontor.

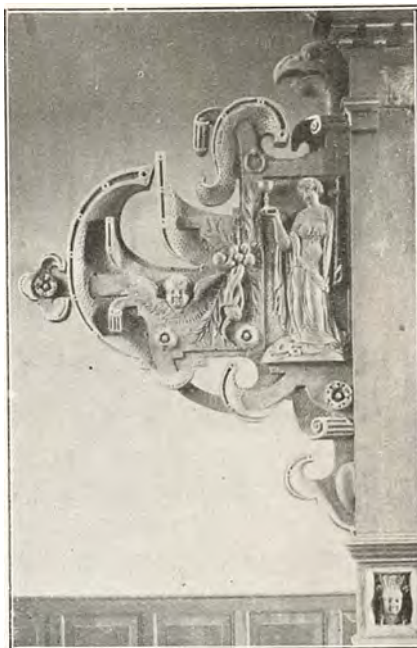
Ogsaa *S. Mortens Kirke i Randers* er en sentgotisk Klosterkirke, hørende til Byens 1489 stiftede Helligaandskloster (sml. Randers By). Den ældre Kirke, som Kong Hans skænkede til den nye, godgørende Stiftelse, har Munkene helt nedrevet. Det lave Kor er efter en kalkmalet Indskrift paa Hvælvingen over Alteret bygget 1494, det høje tredelte Skib, som paa Nordsiden endnu bærer Spor af en nedrevet eller snarere aldrig opført Klostergang, er rejst i de nærmest følgende Aar, og Byggearbejderne er sluttede omtrent 1522, hvilket Aarstal var malet i det høje Kapel, der danner Skibets sydøstre Hjørne. I sin nuværende Stand virker Kirken ret nøgternt; dens ejendommeligste Enkelthed er de brede og dybe Hulstave omkring de spidsbuede Vinduer (der ogsaa forekommer i gotiske Tilbygninger ved Aalsø og Glenstrup); Taarnet med det morsomme lille Løgspir er først opført 1795—97.

Fra *Middelalderens Slutningstid* stammer endvidere de mindre Kirker i Grenaa (med Kvadre fra en ældre Bygning, stærkt restaur. i 19. Aarh.) og Ebeltoft. Af helt gotiske Landsbykirker kan nævnes Sødring (Gjerlev H.), Ginnerup i Nørre H. samt Bregnet og Marie Malene i Sønderhald H., der skal være bygget 1458 af Hr. Otto Rosenkrantz paa et Sted, hvor „Træer og Skov tilforn stod“, men hvis Kor med den helt romansk formede Apsis dog maaske er en Rest af et ældre Kildekapel. Sentgotiske Om- og Tilbygninger af de romanske Kirker gør sig stærkere gældende end i Vestjylland. Kun i Galten H. er de kullede Kirker i Overtal (7 mod 5 Taarne), i Sønderhald H. er Forholdet 7 mod 13, i Gjerlev, Nørhald, Onsild, Rougsø, Sønder og Ø. Liisbjerg Herreder har alle de gamle Kirker Taarne, og i hvert af de resterende Herreder er der kun en ganske enkelt taarnløs Bygning.

Ligsten i Voldum Kirke ved Randers.
Eskild Gøje, † 1560 og Sidsel Bryske.
(Hude fot.)

Fra Kristrup Kirke, Sønderhald Herr.
Altartavlevning af Mikkel v. Grønningen.
1858.
(Chr. Axel Jensen fot.)

Voldby Kirke. Kalkmalerier.
(Hude fot.)

De indbyggede Hvælvinger fordeler sig i Herrederne paa omtrent samme Maade som Taarnene, omend de fladloftede Kirker er en Del hyppigere end de kullede (7 i Sønderhald, 4 i Galten og 1—3 i hver af de andre Herreder). De sentgotiske Vaabenhuse kan være meget anseelige, med et lavt, øvre Stokværk og i enkelte Tilfælde med en Kamin, der sikkert har tjent ved Støbning af Tagblyet. Og endelig er et ikke ringe Antal Kirker udvidede mod Øst, saaledes at det oprindelige Kor er nedbrudt og et sentmiddelalderligt opført i samme Bredde som Skibet; disse Langhuskirker forekommer især i Sønder H., hvor 9 Kirker er omformede paa denne Maade (Tirstrup 1465). Ogsaa paa Bregnet og Hjortshøj i Ø. Liisbjerg samt paa Voldby i Nørre H. forekommer den tresidede, gotiske Korafslutning; Molboerne har derimod foretrukket at forlænge Kirkerne mod Vest.

Amtets sentgotiske Bygværker er i det hele og store ret enkle, Trappegavlene kan ofte nøjes med en meget sparsom Blendingsdekoration, og stundom er det vanskeligt at afgøre, om en Tilbygning stammer fra Tiden før eller efter Reformationen. De omfattende Udvidelser, som adelige Godsejere iværksatte i Slutn. af 16. Aarh., er mer end halvvejs i gotisk Stil. Hornslet K. er saaledes stærkt ombygget af Jørgen Rosenkrantz efter 1560, Aalsø af Thomas Fasti og hans Enke 1596—1601, Voldum 1606 af Peder Brahe. Aarstal fra samme Periode findes paa Taarnene i Tvede (1584) og Auning (1606). Fra 18. Aarh. stammer Spirene paa Hørning og Hvilsager. 1818 ombyggedes Kirken paa Anholt, og i Slutn. af 19. Aarh. er fem gamle Bygninger erstattede af nye og mindre værdifulde Kirkehuse.

Om Valdemar Atterdag fortælles det, at han til sit forlængst forsvundne Slot i Randers brugte Materialer fra 11 nedbrudte Landsbykirker, og med historisk Sikkerhed vides det, at mange Sognekirker er ødelagte efter Reformationen. Foruden de forsvundne Kirker i selve Randers og det nu ganske nedrevne Essenbæk Kloster (Sønderhald H.) (stiftet før 1150, beboet af Benediktinere) tælles i Amtet ikke mindre end 27 *Kapel- og Kirketomter*, hvoraf de fleste nu er fuldstændigt udjævnede.¹⁾

¹⁾ Galten H.: Erslev og Hinge i Galten S., Askildstrup i Ølst S., Vorup i V. S. og et Kapel i Voldum S. — Gjerlev H.: Blenstrup i Gjerlev S., Klattrup og Udby-ovre i Udbynedre S. — Onsild H.: Alstrup, Fjeldsted og Hov i Mariager Landsogn. — Nørhald H.: Handest og Karlby i Glenstrup S., Dyrby, Hvidsten og Randrup (fredlyst) i Gassum S. — Nørre H.: Gammel Grenaa i Grenaa Landsogn, Kni og S. Anne Kapel i Ørum S. — Støvring H.: Bjærgby i Borup S., Mejlby i Harridslev S., Gimming i Tjæreby S. — Sønderhald H.: Fløjstrup i Hørning S. — Sønder H.: Aalsrode i Aalsø S., Stabrand i Nødager S. — Øster Liisbjerg H.: to Kapeller, S. Nicolai og S. Karen, i Hornslet S.

Hvad *Kalkmalerier* angaar, staar Amtet meget højt mellem de andre i Jylland. Romanske Billeder er fremdragne paa Korbuerne i Faarup (Gudslammet), Spentrup (Kirken og Synagogen, Maria og Johannes) og Vejlbjerg i Sønderhald H. (Kristus og Evangelisttegn); paa Korbæggen i Todbjerg er der Scener af Adams og Evas Historie og paa en Væg i Udby (Rougsø H.) tidliggotiske Medaljonbilleder.

De interessanteste sentgotiske Malerier findes i Voldby (Nørre H.), hvor der paa Hvælvingerne er malet mærkelige Fabelvæsener, et stort Skib, som sikkert skal symbolisere den kristne Kirke, og fire smukke Engle med udslagne Vinger, holdende Vaabenskjolde med Evangelisternes Mærke; i Koret ses Aarhusbispens Jens Iversen Langes Vaaben, der ogsaa findes malet i andre Kirker (Bregnet, Skjødstrup) som Vidnesbyrd om Senkatolicismens ivrige Virksomhed for Kirkebygningerne og deres Udsmykning. I Marie Malene K. er malet Niels Eriksen Rosenkrantz' og Fru Birgitte Thotts Skjolde. Sentgotiske Figurbilleder forekommer desuden i Dalby nedre, Raaby og Udby nedre i Gjerlev H., Draaby paa Mols, Hald i Nørhald H., Gjerrild i Nørre H., Nødager og Lyngby i Sønder H., Øster Alling i Sønderhald H. og Lem i Støvring H. Fra Tiden efter Reformationen findes Malerier i Tved paa Mols, Glæsborg i Nørre H., Estruplund i Rougsø H. (1542) og Auning i Sønderhald H., hvor man saa sent som 1562 bl. a. har malet den hellige Laurentius.

Mellem *Kirkeinventaret* fra romansk Tid er Prædikestolen i Tirstrup (Sønder H.) ganske enestaaende her i Landet; dens Brystværn dannes af to Kalkstensplader med Ornamentrelieffer; den er efter alt at dømme den ældste Prædikestol i Landet, idet andre murede Prædikestole (i Nødager er en saadan indrettet i Skibets Sydmur) ellers tidligst kendes fra den seneste katolske Tid. Iøvrigt er det som sædvanligt Døbefontene, hvis uforgængelige Granit har modstaaet Tidens Tand. Amtet er rigt paa de typiske østjydske Løvefonte, der forekommer i vekslende Udførelse fordelt i alle Herrederne, omend talrigest i Nørhald, Sønderhald og Ø. Liisbjerg H. Paa Djursland findes nogle Fonte med smukke Rankeornamenter, medens gullandske Fonte forekommer i Tirstrup og Ølst. I Fausing staar Landets ældste Malmfont (c. 1300), hvis ejendommelige Figurer skal forestille tre Paradisfloder, Eufrat, Geon og Phison.

Af middelalderlige Snitværker kan særligt fremhæves det sentromanske Alterkrucifiks i Ø. Tørslev, fra 13. Aarh. Gotiske Altertavler er bevarede i Lem (c. 1425—50), Ørum, V. Alling og Hvilsager, men den anseligste Altertavle af denne Art er fra S. Mortens Kirke i Ran-

Hald Kirke, Nørhald Herred. Katolsk Altertavle
fra Randers S. Morten.
(Fot. i Nat. Mus.)

Randers. St. Mortens Kirke. Altertavle. 1765.
(Iude fot.)

Randers. St. Mortens Kirke. „Ligporten“. 1700.
(Chr. Axel Jensen fot.)

Randers. St. Mortens Kirke. Prædikestolsdør. 1686.
(Hude fot.)

ders flyttet til Hald (Nørhald H.), og særlig Interesse har desuden den af Odensemesteren Claus Berg skaarne Tavle fra 1521 i Tirstrup. Andre Snitværker af Claus Berg findes paa den af forskellige Dele sammenstykkede Tavle i Hornslet. Egaa K. ejer en Alterbordsforside fra 1532, og baade her og i V. Tørslev er der Prædikestole i sentgotisk Stil.

Mellem Renæssancetidens Kirkeinventar er Stolestaderne som sædvanligt de ældste Bestanddele; paa Staderne i Gassum staar Aarstallet 1564, og paa de fordums Herskabsstole fra 1566 i Dalbyndre ses Otto Krumpens Vaaben. Den rige Præstestol i Hornslet er sikkert det anseligste danske Stykke i sin Art; ligesom enkelte lutheranske Fløjaltertavler (Ørum 1592) og Prædikestole (Ørsted) staar den paa Overgangen mellem Ung- og Højrenæssancens Smag. Højrenæssancen i dens smukkeste Form repræsenteres af Arbejder, der skyldes den Mikkel van Grønningen, som 1598 boede i Hornslet ved Rosenholm og da skar den lille Altertavle til Kristrup Kirke ved Randers. Mesteren har sikkert særligt arbejdet for Jørgen Rosenkrans til Rosenholm og Skaføgaard og har desuden skaaret Herskabsstolene i Holbæk Kirke samt et Præsteepitafium i Hornslet (1607). De talrige Snedkerarbejder, der følger efter hans, synes gennemgaende at være mindre interessante, men der er dog ogsaa blandt dem mange smukke Værker; som gode Eksempler kan fremhæves Herskabsstolene i Ørsted (med smaa Portrætfigurer af Jørgen Bjørn og hans Hustru). Prædikestolen i Grenaa er signeret: Nicolaus Koch 1650. De bruskarokke Snitværker fra Tiden om 1650 præges iøvrigt mest af en anden kendt østjydsk Billedskærer, Peder Jensen Kolding, der selv synes at have leveret Altertavlen og Herskabsstolene til Skødstrup K., medens nogle af hans dygtigste Elever har skaaret den anselige Altertavle i Voldum samt Tavlerne i Auning og Fausing. Andre Elevarbejder findes i Hadbjerg, Lyngby og Voldby, og helt ned til Aar 1700 spores Peder Jensens Figurstil; den Billedsnider Lauridtz Jensen i Esserbæk Kloster, som har skaaret Prædikestol, Kirkedøre og andet Inventar til S. Morten i Randers, hører endnu til Peder Jensens Skole, og samme Retning præger forskelligt Inventar i Borup, Spentrup, Hørning og Vejlbj. Fra 18. Aarh. kan særligt nævnes Altertavlen i S. Morten i Randers (1765) og Rokoko-Altertavlen i Marie Malene K.

Den S. 583 nævnte Granitsten fra Gjessingholm er en af de faa Indskriftstene fra Amtet, og rigere skulpterede romanske Gravsten er i Forhold til de talrige Bygningsrelieffer forbavsende sjældne. Som Sokkelsten paa Rosenholm sidder en Granitsten med et Bispebilled og Navnet Nikolaus, og mærkelig er den store Granitsten i Lyngby ved

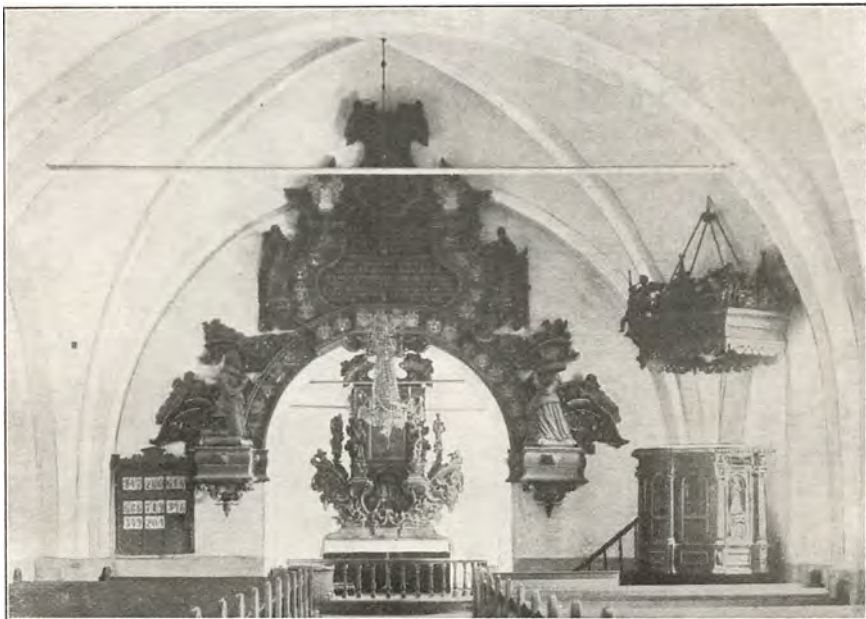

Randers. St. Mortens Kirke. Relieffer fra „Fontelukkelsen“. 1695.
(Fot. 1 Nat. Mus.)

Voldum Kirke, Galtten Herred. Allertavle i Peder Jensen Koldings Stil.
(Ifude fot.)

Galtten Kirke, Galtten Herred. Interiør med Epitafium over Thomas Juel. † 1647.
(Chr. Axel Jensen fot.)

Randers. St. Mortens Kirke.
Epitafium over Jens Poulsen, † 1687.
(Hude fot.)

Hørning Kirke, Sønderhald Herred.
Epitafium over Hans Friis til Clausholm, † 1697.
(Hude fot.)

Grenaa, med en Fremstilling af en gravlagt Skikkelse, ved hvis Side bl. a. ses et langt Skjold. Men korsmærkede, indskriftløse Sten fra den ældre Middelalder findes dog i talrige af Amtets Kirker. I Skødstrup er der to og i Thorsager hele tre Sten med Kors.

De yngre *Gravminder* skyldes de talrige Herregaardes adelige Beboere, der stundom i allerhøjeste Grad har sat deres Præg paa Kirkerne ikke blot ved deres pragtfulde Gravmæler, men ogsaa ved at skænke eller lade opstille det bedste og rigeste Inventar. I den senere katolske Tid var Mariager Klosterkirke en saadan Gravkirke, og endnu en Tid efter Reformationen holdt Traditionen sig. „Her ligger de Krumpen Slægt“, læses paa en lille Sten, som har siddet i Familiens Gravkapel, og endnu findes i Mariager Sten over den sidste katolske Børglumbiskop, Styge Krumpen († 1551), over Rigsmarsk Otto Krumpen († 1569), over Laurids Løvenbalk til Tjele († 1500) og Jens Munk til Visborg. Ved S. Morten i Randers har senere Tider derimod ganske ødelagt Eske Broks Gravkapel. Mellem Landsbykirkerne er den rigeste Gravkirke Hornslet, hvor Rosenkrantzene fra Rosenholm stedtes til Hvile. Rigsraad Jørgen Rosenkrantz, om hvem der er baade Ligsten og Epitafium, begyndte hertil at bringe de jordiske Levninger af mange af hans Forfædre; fra den nu forsvundne Randers Graabrødrekirke flyttede han den anselige Sten over Otte Nielsen R., † 1477 (sign. af Johs. Priggel), fra Mariager Stenen over Erik Ottesen R., † 1503; endvidere er der Sten over Fru Anne Meinstrup, der blev myrdet paa Ringsted Landsting 1535 og over Gunde Lange til Brejninggaard († 1564), og hertil kom senere Gravminder, som overførtes fra Ut ved Horsens, deribl. en fælles, c. 1600 huggen Sten over Holger og Otte Rosenkrantz til Boller (døde 1496 og 1523) og en ældre Sten over den sidstnævntes Hustru. Statelige Stenepitafier erindrer om den lærde Holger Rosenkrantz († 1643) og over hans Søn Erik († 1681), medens senere Medlemmer af Slægten hviler i Gravkældrene. Paa selve Rosenholm findes endelig en Række ejendommelige Epitafier, malede paa cirkelrunde Træskiver 1535 og førte til Stamsædet fra Tirstrup K., hvor der endnu findes en Sten over Niels Eriksen R. († 1516).

Andre Kirker, hvis Interiører i høj Grad præges af Adelsmonumenter, er Galten, Voldum og Aalsø. I Galten er der foruden en Sten over Erik Nielsen Tornekrans († 1561) et anseligt, barokt Epitafium med store Egetræsfigurer af Thomas Juel († 1647) og hans Hustru; det er anbragt over Korbuen og virker sammen med Kirkens Altertavle, der er skaaret af samme dygtige, skaanske Mester, hvis Forbogstaver var A. S. I Voldum findes en Række pragtfulde, store Ligsten over Medlemmer af Gøjeslægten, deribl. den bekendte Righshofmester Mogens

Gøje († 1544) og et Par af hans Sønner; under Taarnet staar Marmor-kister fra Tiden c. 1800 (M. W. Huitfeldt). I Aalsø er der bl. a. Sten over Strange Fasti († 1560) og hans Søn Thomas F. († 1600), hvis Enke Christence Bryske lod Kirken ombygge og udstyre, samt et Marmor-monument over Gehejmeraad Peder Rosenørn († 1790), af Wiedewelt.

Større Adelsligsten findes i øvrigt i Udbynedre (Jørgen Lykke), Tvede, Holbæk (Hans Stygge), Ørsted (Bjørnslægten), Favsing, Hvilsager, Koed, Vivild, Glæsborg, Feldballe, Lyngby, Tirstrup, Draaby og Skødstrup, Størsteparten fra Tiden mellem 1550 og 1600. Epitafier fra Christian 4.s Tid forekommer i Kastbjerg (1604, Jakob Høg) og i Laurbjerg (Slægten Sandberg), men pragtfuldere er to store Stenepitafier fra Slutningen af 17. Aarh., i Auning over Jørgen Skeel til Estrup († 1695, af Billedhuggeren D. Gercken), i Hørning over Hans Friis til Clausholm og Tustrup († 1697, vistnok af Sturmberg), som lod ikke blot Gravkapellet, men alle Kirkens Hvælvinger udstyre med rige Stukrelieffer. I Borup og Fjellerup er der Smedejærns Kapeldøre fra ca. 1700, i Randers forskellige borgerlige Monumenter.

Randers. St. Mortens Kirke. Del af Allertavlen.
(Fot. i Nat. Mus.)

Randers. Torvet med Niels Ebbesens Statue.
(M. Lundbo fot.)

KØBSTÆDER

RANDERS

Randers — hvis Navn vistnok rettest maa fortolkes som *Randar-ós*, *Rander-Aaens Munding* — er en ældgammel By, ejendommeligt beliggende ved den brede Aadal paa Foden af og et Stykke op ad Skraaningen af Flindtbjergets anselige Bakke. Mod Vest i det store Engstrøg forener Guden- og Nørreaa sig i en anselig Strøm, som Syd for Byen flyder ud i den smalle Fjord. Bestemt af de fra Nord, Nordvest og Nordøst sammenløbende Landevejsgader vender den kileformede Byplan sin Spids mod Syd, hvor Gaderne forenes i den gamle *Storegade* — 1312 *Mykelægatæ* — for at naa ned til Broen over den brede Strøm. I fjerne Tider har der sikkert her, hvor flere af Vandløbet omsluttede lave Øer lettede Overgangen, været et vigtigt Vadested, men alt i 11. Aarhundrede synes Broen at have været til, og dens Betydning for Byen afspejler sig i dennes lille, fra 1584 brugte *Signet*, som viser Broen førende over Strømmen op til Sønderport, hvis Gab et Faldgitter spærrer, og som flankeres af Bymuren, bag hvilken 3 Taarne løfter sig.

Som et vigtigt Vejpunkt nævnes Randers ofte i Middelalderens mest stormfulde Perioder. 1086 dvælede den Skare af jydsk Bønder, som rejste sig i Oprør mod Kong Knud den Hellige, en Tid lang her. Under Borgerkrigene i Midten af det 12. Aarhundrede stævnedes Hærene gentagne Gange sammen i Randers, og i denne By mødtes Valdemar den Store 1170 med den norske Høvding Erling Skakke. Essenbækaarbogen beretter, at Staden 1244 lagdes øde af Ild, 1246 brændtes den paany, vistnok af Abel, og under Rigets store Trængselstid, da Grev Gert af Holsten 1340 kastede sig ind i Randers med en stor Hær, blev den Skueplads for *Niels Ebbesens* berømte Daad, idet denne med en Haandfuld Mænd trængte ind i Byen 1. April og ved at dræbe den kullede Greve gav Stødet til Landets Befrielse.

Efter al Sandsynlighed har Randers tidligt været befæstet, og i hvert Tilfælde beretter Hvitfeldt, at Kong Valdemar Atterdag af 11 nedbrudte Landsbykirker her lod bygge en Borg, som dog allerede 1357 erobrede og lagdes øde. 1359 søgte han forgæves atter at vinde den tilbage. Hvor denne Borg har ligget, ved man ikke med Vished, men rimeligvis har den staaet i nær Forbindelse med den *Bybefæstning*, som antagelig skyldes samme Konge, og hvoraf Rester — svære Kampestenmure med skydeskaarliggende Aabninger — er fremdragne under Husrækken Vest for Sct. Mortens Kirke. Sikkert er det, at Byen i Middelalderen var befæstet; thi Grave og Volde nævnes Gang paa Gang, og Gadenavnene *Øster- og Vester Grave* bevarer endnu Mindet om de gamle Anlæg, som værnede Flankerne af Byplanens sydlige Spids.

I Kraft af sin Rolle i Vejnettet, samt Beliggenheden ved den inderste Krog af Fjorden, i hvilken der paa Christoffer af Bayerns Tid indrettedes et af Pæle bræmmede Sejlløb, vandt Randers — hvis ældste kendte Privilegier skriver sig fra 1302 — allerede i Middelalderen en vis Betydning som Handelsstad. Baade under Erik Ejegod, Svend Grathe og Valdemar den Store prægedes der — ligesom senere under Erik af Pommern — *Mynt* i Byen, og i ikke ringe Tal synes hanseatiske Købmænd at have udnyttet de Muligheder, den rummede for merkantil Virksomhed. Den Dag i Dag fortæller Gadenavne som Trangstræde, oprindelig *Trawenstræde*, og *Dytmærskens*, ligesom forhen *Peberslip*, om tyske Købmænds og Pebersvendens Færden i Staden. Ogsaa Adelen fandt det Umagen værd at sikre sig Gaarde og Grunde i Byen, hvor de mægtigste Stormænd nævnes som Grundejere, og Folkevisen om *Paaskesønnerne* beretter om den Byggelyst, som udfoldede sig bag Byens Mure. Det gamle, nu istandsatte, gothiske Stenhus, *Raadhus-torvet 7*, som smykkes af spidsbuede Vinduesblændinger og Trappe-

gavle, er — vistnok med god Grund — udpeget som en af de Paaske-sønners Gaarde. Et Udtryk for det rigt udformede Byliv er de mange Gilder, idet der ved Siden af et *St. Knuds-*, et *St. Barbara-* og et *Helligkors-Gilde* fandtes et *Gudslegems-* eller *Købsvendes Lav*, hvori Kræmmerne fortrinsvis forsamledes, og af *Præstegilder* nævnes der baade et stort, helliget *St. Katharine*, og et lille, viet *Vor Frue*; thi ogsaa den katholske Kirke havde vundet solidt Fodfæste i den driftige By, som foruden 3 Klostre husede flere Kirker.

Allerede i 12. Aarhundrede omtales *Benediktinerklosteret Vor Frue*, som i Løbet af den følgende Tid forfaldt og 1428 overlodes Munke af Kartheuserordenen. Fra disse gik Klostergodset dog ret snart over til Birgittinerne og henlagdes under Mariager. Bygningerne, som laa paa og ved nuværende Raadhustorv, afbrødes allerede i Middelalderen, og kun Kirken bibeholdtes som Sognekirke, indtil Frederik I 1529 gav Tilladelse til dens Nedrivning. Tæt ved Vor Frue Kloster, omtrent paa Hjørnet af Raadhustorvet og Nørregade, skal *St. Peders Kirke* have ligget, men ogsaa denne Kirke forsvandt efter Reformationen, og kun Taarnet, hvori Stormklokken hang, fik Lov at staa indtil 1795. Ved Grundgravning 1905 fandtes Skeletter og Rester af Kirkens Mure, hovedsagelig opførte af Fraad- og Kridtstenskvadre. I Byens gamle Tingbøger kaldes *St. Peders Taarn* i Regelen *Vor Frue Taarn*, og den Mulighed synes ingenlunde udelukket, at *Vor Frue* og *St. Peders Kirke*, der topografisk maa placeres omtrent samme Sted, kan have været én og samme Bygning, nemlig den gamle Klosterkirke, der foruden Gudsmoder ogsaa kan have været indviet til Apostlen Peter. — Paa Kilen, hvor Brødre- og Middelgade løber sammen i Storegade, havde en Kirke, viet de Søfarendes Beskytter *St. Clemens*, Plads, og Taarngade har Navn af dens Taarn, som blev staaende, da Byen 1540 fik Tilladelse til at afbryde den øvrige Bygning, og som først forsvandt efter 1724. — Østligst i Byen, Øst for *Brødregade*, laa det 1236 indstiftede, 1530 op-hævede *Graabrødrekloster med Kirke*, og i den modsatte Del af Byen *Helligaandsklosteret*. Før dettes Indrettelse havde Byen dog ejet et mindre *Helligaandshus* med tilhørende Kapel, som blev Moder til det i 1480erne af Prioeren Jens Mathiesen oprettede *Kloster*. Kong Hans viste dette sin Interesse ved at skænke det den gamle *St. Mortens Sognekirke*, der under den energiske Priors og hans Eftermands Auspicier ombyggedes i sin nuværende Skikkelse. Paa Kirkens Nordside ses tydelige Spor af, at det har været paatænkt at opføre et Klosterkompleks i nær Tilknytning hertil, hvilket dog ikke synes at være sket; thi Klosterets Levetid blev kun kort, under Reformationen kom det i

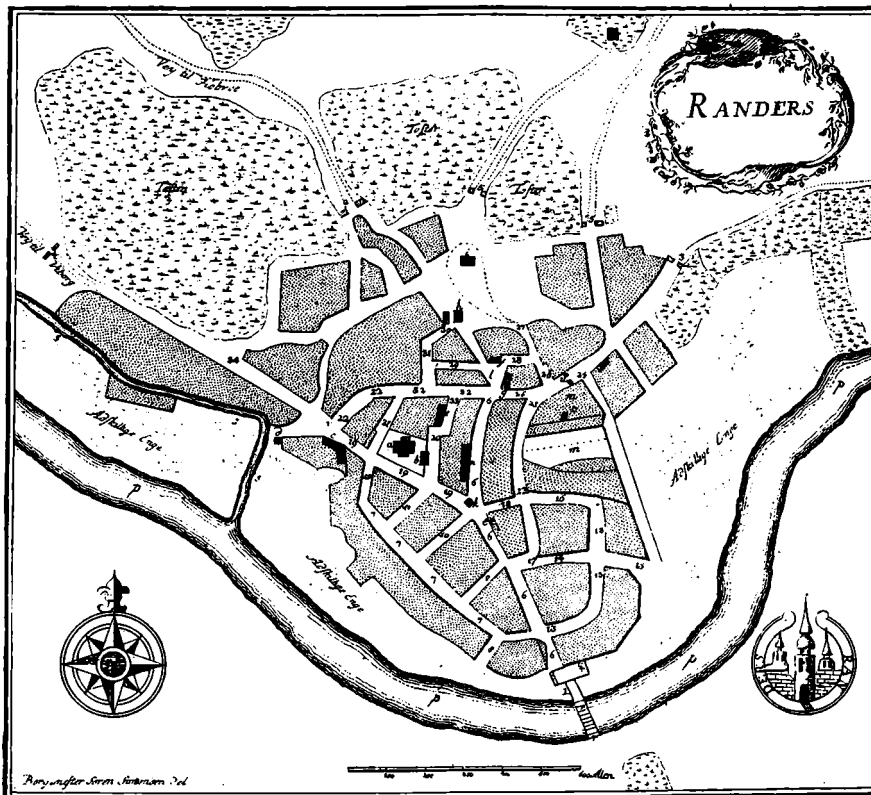

Randers, set fra Gudenaå.
(Anker Nielsen fot.)

Randers. Gaardparti fra Vestregrave.
(Elliot Hjuler tegn.)

Randers 1767 efter „Danske Atlas“.

Forfald, og da det 1541 ophævedes, er dets Bygninger uden Tvivl kort efter blevne nedrevne. I hvert Tilfælde var de i den følgende Tid forsvundne saa grundigt, at end ikke Beliggenheden har kunnet angives med Bestemthed. Sikkert vides kun, at Bygningerne har haft Plads vestligt i Byen tæt op mod Vold og Grav; thi et fyldestgørende Bevis for, at det *middelalderlige Stenhus*, som under Navn af „*Helligaandshus*“ 1894—97 istandsattes, virkelig har udgjort en Del af Klosterkomplekset, er ikke blevet ført. Maaske er dette allerede forsvundet før 1558; thi da Kongen dette Aar oprettede et *Hospital* i Byen, anviste han ikke her — som andet Steds — Klosterbygningerne, men derimod den middelalderlige *Provstegaard* udenfor Vesterport til dets Brug. — Tæt Nord for Nørreport paa en lille Bakkeknude knejsede i Middelalderen en *St. Laurentii Kirke*, som afbrødes efter Reformationen, men paa hvis Kirkegaard der 1650 atter rejstes et lille Kapel. 1718 fornyedes dette og bortsolgtes 1771 sammen med Grunden, og endelig hørte til Byen en i Vorup liggende *St. Jørgensgaard* for de Spedalske, som muligvis var knyttet til *St. Hans Kapellet* sammesteds.

Da de mange Kirker og Klostre med Gravpladser, Lader, Kaalgaarde og Haver fyldte stærkt op i det af Mure og Grave indsnævrede Byomraade, bredte Bebyggelsen sig allerede i Middelalderen op paa Flindtbjerg udenfor Portene, og uden Tvivl har Kirkens Magtstilling ogsaa paa andre Omraader hvilet som et Tryk over Borgerskabet. Da Reformationsrøret forplantede sig hertil, greb Bevægelsen Borgerne stærkt, og 1530 faldt Randers — som Povl Helgesen siger — „fra Gud og al Sædelighed“ og lod sig forføre „til fordømte Kætterier og megen ukristelig Handel“. Samme Aar rasede en frygtelig Brand i Byen, og under Grevens Fejde fulgte en Tid af Trængsler og Uro, da Skipper Clements Bondehær 1534 lejrede sig paa Flindtbjerg foran Byen. Borgerskabet afslog dog Angrebet, da Bønderne havde drukket sig fra Sans og Samling i Forstadens Ølkældere, men hele Bebyggelsen her gik op i Luer. 1535 befalede Kongen derfor, at alle Beboere paa Flindtbjerg skulde flytte indenfor Murene paa de nedlagte Kirkers og Klosters Tomter, hvilket dog ikke hindrede, at Forstæderne i den følgende Tid atter groede op og — fyldte med Skarnsfolk — vakte Uro hos Øvrigheden.

Reformationen medførte store Omvæltninger i Byen, som takket være Borgernes Troskab under Grevens Fejde nød godt af Christian III's Bevaagenhed. Borgerlig Bebyggelse erobrede Kirkernes gamle Grunde, og i Stedet for den forældede *Befæstning* skabte Kongen en ny, som hørte til Landets anseligste. Den fulgte i det store og hele de gamle Linjer langs *Øster- og Vester Grave*, men Vest for St. Mortens Kirke

Randers. „Helligaandshuset“.
(H. M. fot.)

Randers. Snaregade.
(H. M. fot.)

Randers. Brødregade 24—26.
(H. M. fot.)

Randers. Hattenstræde 7.
(H. M. fot.)

bøjede Voldbæltet et Stykke længere ud langs *Store Voldgade*. Gadenavnet *Hovmeden* — af *homeyde* — minder endnu om et fortifikatorisk Anlæg her, og i Nørregade fik Hovedporten, *Nørreport*, et aneligt, muret Bygværk, Plads. Mod Nord og Øst fulgte Fæstningslinjen Fabrikstræde og Provstegade, *Nørregrave* og Nygade, bag hvis Husrække Terrænsænkninger endnu markerer Gravenes Plads, og 1900 konstaterede Udgravninger *Østerports* Beliggenhed, samt tilstødende Mure, paa nuværende Frederiksplads. — Som et Led i denne Ring af faste Værker omdannedes det gamle Graabrødrekloster til et kongeligt Slot. Klosteret, hvis Grunde laa mellem Slotsgade, Brødregade og Frederikspladsen, blev efter Munkenes Forjagelse overladt Mogens Gøje, efter hvis Død det 1544 atter kom i Kronens Eje. Kirken, som stundom benævnes Vor Frue, brugtes baade som Sognekirke og Slotskirke for det Slot, hvortil Klosterkomplekset omdannedes under Navnet *Randersgaard* eller „*Vor Gaard i Randers*“. Ca. 1550 omdøbtes det til *Dronningborg*, Kongeparret opholdt sig ofte her, og 1559—71 hørte det ind under Dronning Dorotheas Enkesæde. Stærkt medtaget under Svenskekrigene bortsolgtes det 1660 til Tyskeren Peter v. Sprechelsen, 1692 nedlagdes Kirken, og 1721 jævnedes Slottet med Jorden og Jordegodset afhændedes.

Det 16. Aarhundrede, samt første Halvdel af det 17., var en god Tid for Randers, den „fede Laxestad, berømte Rigdomskiste“. Adskillige pengestærke Folk slog sig ned i Byen, som gik under Navnet „det lidet Kiel“, hvor mange rede Penge omsattes. Storkøbmænd drev anelig Handel, talrige Skibe anløb Byen, mellem Aar og Dag drog store Drifter af Øksne og Heste over Broen, de „*Randers Handsker*“ bragte Stadens Ry viden om, ligesom de fede *Lax*, man fangede i Aaen, og fra gammel Tid var Ølbrygning af Vigtighed. Det kraftige Randers *Burøl* nød megen Berømmelse. Drukket af Stobe, som holdt 2 Potter, slog det straks Bonden „for Panden og gjorde ham lystig“, og et tysk Ordsprog sagde om det: „Wer vom Randers komt unbesoffen und ungeschlagen, der mag von grosse Glück sagen.“ — Denne Byens Blomstringstid omskabte Staden, som — med Bibeholdelse af sit gamle, karakteristiske Gadenet — i sine Bygninger antog et helt nyt Præg, afgjort bestemt af *Renaissance-Bindingsværket*. Byggelystne Storkøbmænd rejste anelige Gaarde, og dygtige Haandværkere skabte en Hustype saa solid og smuk, at man her — længe efter at Borgerne andet Steds havde optaget nye Møder — konservativt fastholdt den gammeldags Byggemaade med de for Renaissancehusene ejendommelige Knægte og Stokværksfremspring. Som værdige Repræsentanter for Bindingsværksgaarde fra 16. Aarhundredes sidste Del fortjener Tvillinggaardene *Brødregade 24—26* at

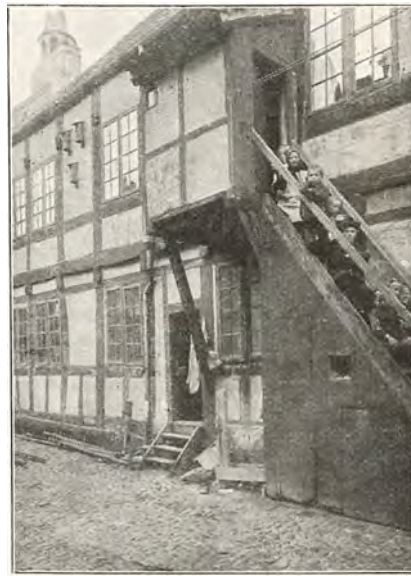
Randers. Storegade 11.
(Hude fot.)

Randers. Storegade 11.
(Hude fot.)

Randers. Vestergrave.
(Hude fot.)

Randers. Kirkestræde.
(Hude fot.)

nævnes, antagelig fra første Færd én Ejendom, smykket med store reliefskaarne Halvrosetter. *Store Kirkestræde 2*, opført i 1620erne af Raadmand Mogens Nielsen, har i Tidens Løb lidt Overlast, men dog endnu sin prægtigt skaarne Portal i Behold, og *Storegade 13*, bygget 1643 af Raadmand Jens Jensen (Bog III 49), er med sin imponerende, 3 Stokværk høje Rejsning en prægtig Repræsentant for Randers Bindingsværk i dets mest storstilede Udfoldelse. Mere enkel er Hjørnegaarden ved Raadhustorv og Hovmeden, en Bindingsværksbygning, som karakteriseres af krydslagte Skraastivere, og den følgende Tids Bindingsværk er ret magert paa dekorativ Udsmykning, et Træk som selv i Renaissancens rigeste Periode synes at have været fremherskende i Randers, hvor man derimod med særlig Omhu udsmykkede Portaler og Portoverligger. Byens Museum rummer en Mængde ejendommelige Rester af nedbrudte Bygninger. I Regelen er Knægtene i Randers-Gaardene simpelt affacede, Bjælkehovederne prydede med vandrette Hulstave, og uden Hensyn til ændrede Moder fastholdt man langt ind i det 18. Aarhundrede de fra Renaissance overleverede Bygningsformer. Dette giver Byens Bindingsværk et sjældent Helhedspræg; thi trods Forskellen i Tid slutter f. Eks. Gaarde som Brødregade 25 (fra 1660erne), Storegade 11, Dytmærskens 10, Vestre Grave 48 (1749) og Nørregade 1, Sidelængen mod Torvestræde (1760), sig i Holdning og Stil tæt til de ældre Renaissancebygninger.

Da Præsten Lauritz Nielsøn Randrup 1698 i sin „*Randers Marsch*“ besang „den fede Laxestad“ og skabte Byen en Slags Nationalsang, var Blomstringstiden dog for en Stund forbi; thi det 17. Aarhundredes Krige og de gentagne Besættelser af fjendtlige Hære lammede for lang Tid den gamle Handelsby. En Brand 1671 bidrog yderligere til at holde den nede, og først et Stykke ind i 18. Aarhundrede blev Byen atter i Stand til at sanke Velstand. 1672 havde den kun talt 2036 Indbyggere, 1769 husede den 2718, og med Støtte i et stort Opland vandt den støt og langsomt fremad. Byggeperioden i Renaissance-tiden havde fuldstændig udfyldt den gamle, indknebnede Byplan, Bebyggelsen bredte sig nu stærkt mod Nord op ad Flindtbjergets Skraaning, samt mod Vest langs Vestergade, hvor ret anselige Købmandsgaarde af Bindingsværk med Svaler opførtes, og i Tiden o. 1800 satte Nyclassicismen sit Præg paa Gaderne, som hidtil saa at sige udelukkende havde været beherskede af det knægtbyggede Bindingsværk. I Østregrave, Brødregade, Rosen- og Nygade, samt andet Steds spredt om i Byen findes endnu typiske Repræsentanter for grundmurede Huse fra denne Periode, hvis Stilformer dog finest fandt Udtryk i Ejendomme som *Hattensstræde 7*

(Bog III 61 Fig.), *Svaneapoteket* i Middelgade, samt det Øst for Byen i Aarene 1801—2 opførte, senere udvidede Komplex *Nørrejyllands Tøjhus*.

Byggeriet i Løbet af det 18. Aarhundrede er et synligt Vidnesbyrd om, at Byen i dette Tidsrum ikke alene kom paa Fode, men ogsaa befandt sig i stadig voksende økonomisk Fremgang, hvilket særlig gælder Tiden efter 1760. Et paalideligt Rygstød havde den i sin efter gammel-dags Principper drevne Bondehandel, hvorom det 1769 hed, at den var anselig og „udi stor Drift“. Alt tidligere forlød det dog om det berømte Burøl, at det smagte af Consumption og ej var „saa fedt og stærkt som tilforn“, men det synes dog endnu en Tid lang at have spillet en Rolle; Maltgøringen var af stor Betydning for de mange Købmandsgaarde, og en „utrolig Mængde“ Brændevin brændtes i Byen til eget Forbrug og Eksport, „hvored mange Familier ernære sig, ja vel 300 Kedler stedse ere i Gang“. Længe havde Skibsfarten været hensygnende, men da Ditlev Kirketerp 1767 begyndte i større Stil at drive oversøisk Handel, fulgte de andre Købmænd, lokkede af hans Held, Eksemplet, og snart sejlede Firmaernes Skibe paa Vestindien, Middelhavet, Spanien, England, Island og det meste af det øvrige Evropa. Under gode, lykkelige Kaar kunde den gamle Købmandsby 1778 tage sit nye *Raadhus*, en stilfuld, barok Bygning (Bog III 21 Fig.), i Brug, og Velstanden varede ved, indtil Landets Indblanding i Napoleonskrigene knækkede Søhandelen og Pengekrisen i den følgende Tid bragte Stilstand. 1862 fik Randers Station ved den jyske Hovedbane, og de sidste Menneskealdres kraftige økonomiske Opsving har — som man kunde vente — sat Byen i stærk Vækst. Banerne til Hadsund og Grenaa har knyttet de fjernere liggende Dele af Oplandet nøjere til den, og takket være de moderniserede Havneanlæg, samt den gennem mange Aar fortsatte Uddybning af Sejlløbet i Fjorden er Skibsfarten bleven en vigtig Faktor for Byens Trivsel, der desuden underbygges af talrige, industrielle Virksomheder, af hvilke især „*Scandia*“ — Fabrik for Jærnbane- og Sporvognsmateriel — har bragt dens Navn viden om.

Opsvinget har naturligvis presset Bylegemet stærkt ud til alle Sider. Kun langs Vester Grave er de gamle Grænser saa nogenlunde de samme, medens Byggeriet har bredt sig mod Øst og mod Vest forlængst naaet den ret fjerntliggende Banegaard. Lidt efter lidt har det erobret Flindtbjergets øverste Skraaninger, og Forstaden „Strømmen“ har lejrret sig Syd for Byen hinsides Aaen. Da *St. Peders Kirke* 1901 opførtes i det nordlige Bykvarter, oprettedes der et nyt Sogn ved Siden af det gamle *St. Mortens*.

I stort Tal har Fortidens karakteristiske Købmandsgaarde med deres Bindingsværkslænger og Svaler maattet vige for Nybygninger, men den Dag i Dag bibeholder Randers dog trods sin moderne Udvikling et vist gammeldags Præg. Ikke alene i Bykernens ejendommelige Net af snævre og krogede Gyder røber dette sig, men ogsaa i Gadenavnenes Farve og Klang — *Dytmærskén, Trangstræde, Kehrwieder, Rosengaarden, Kejsergaarden* —, og Rækker af ærværdige Bindingsværksgaarde, som — særlig i *Øster- og Vester Grave, Snaregade og Torvestræde* — malerisk bræmmer de smukt svungne Gadelinjer, maner midt i den driftige, stærkt voksende By Minderne frem om det gode, gamle Borgersamfund, som gennem Aarhundreder konservativt holdt Fædrenes Byggetraditioner i Ære.

Hugo Matthiessen.

Byen har følgende Myndigheder m. m.:

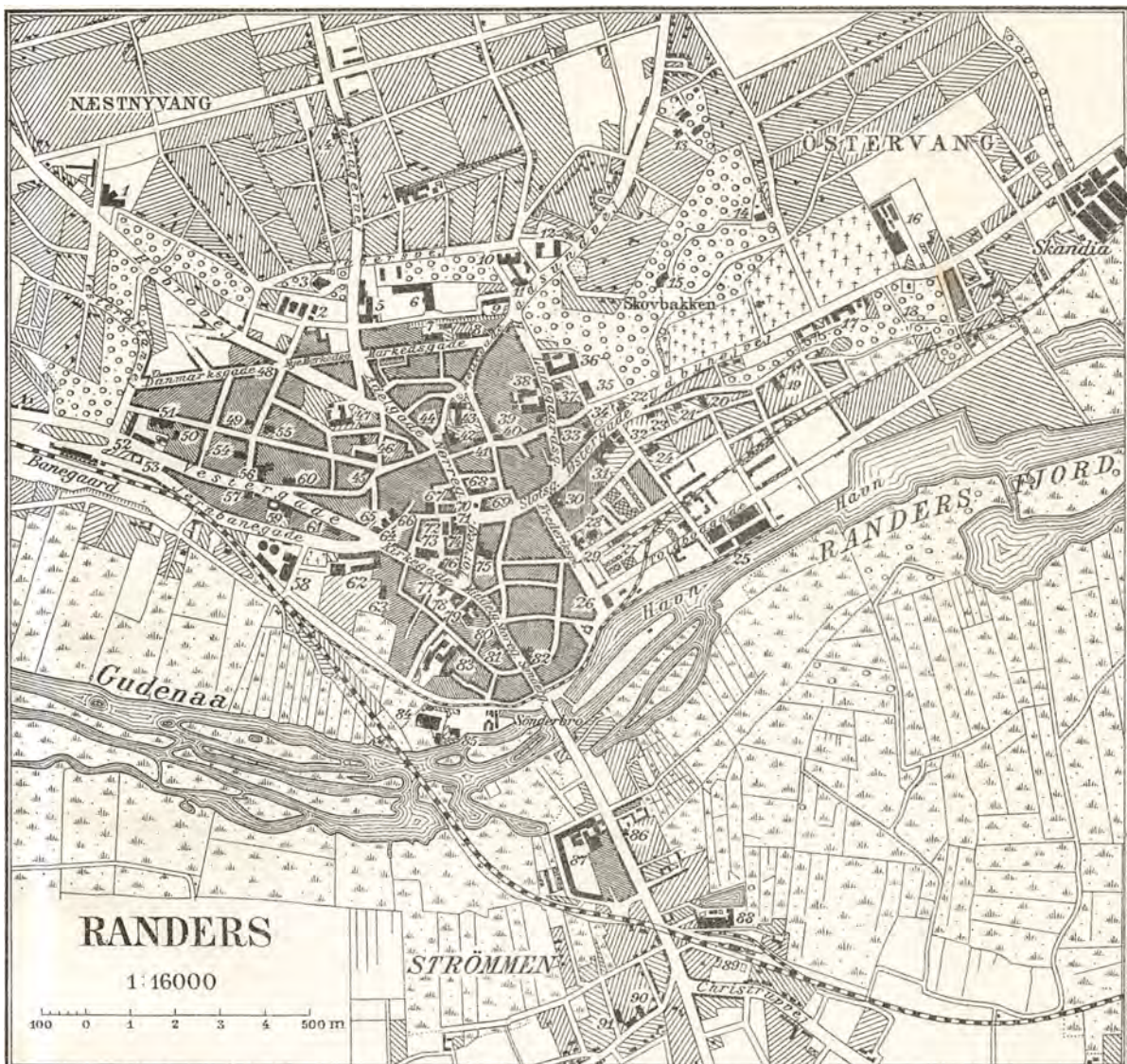
Amtmanden over Randers Amt, Dommeren i Randers Købstad, Tingsted Randers, Dommeren i Nørhald, Støvring og Galten Herreder, Tingsted Randers, Dommeren i Rougsø og en Del af Sønderhald Herred, Hovedtingsted Randers, Bitingsted Ørsted, Politimesteren i Rougsø og en Del af Sønderhald Herred samt Ø. Lisbjerg og en Del af Sønderhald Herred m. Kontorafdeling i Hornslet, Politimesteren i Randers Købstad samt Nørhald, Støvring og Galten Herreder, Borgmesteren.

Sognepræsten til Randers Sct. Mortens Sg. m. Dronningborg Landsogn, den res. Kapellan, tillige Præst ved Hospitalet, Sognepræsten til Randers Sct. Peders Sg., den res. Kapellan, tillige Sognepræst til Vorup, Præsten ved den romersk katolske Menighed, Præsten ved den mosaiske Menighed.

5. Drag. Reg., 3. Trainkomp.

Amtslægen i Randers Amtslægekreds, tillige Kredslæge i Randers Lægekreds, Kredslægen i Rougsø Lægekreds, Stadsingeniøren, Havneingeniøren, Bygnings- og Brandinspektøren, Amtsvejinspektøren, Arbejds- og Fabrikstilsynets 4. Kreds, Tysk Konsulat, Fransk Konsularagent, Vicekonsulater f. England, Nederlandene, Norge og Sverige, Driftsbestyreren f. Randers-Hadsundbanen, Branddirektørerne f. Randers og f. Støvring, Nørhald, Gjerlev, Galten, Rougsø og Sønderhald Herreder samt en Del af Middelsom og Sønderlyng Herreder, Skatteinspektøren, Kjøbhvske Sø-Assuranceforening, Kgl. oktr. Søassurance Komp.

Foruden at henvise til Byplanen nævnes: En Handelssk., en Kreditbank, Helligaandshuset m. Folkebibliotek, Byens Arkiv, Forsamlings-sal og Børneklinik, Statsskolens Bibliotek, Haandværkerforeningens

Segnet og reproduceret ved Generalstabens topografiske Afdeling 1920

1 Kommuneskole	20 Odd-Fellow Lodge	39 Kommuneskole	57 Jernbaneapoteker	73 Skt. Mortens Kirke
2 Offentlige Slagtehus	21 Væstrups Realskole	40 Synagoge	58 Gasværk	74 Løveapoteker
3 Skt. Peders Kirke	22 Mindeslette (St. St. Blitche)	41 Svandation	59 Svandværkerforeningen	75 Hotel "Randers"
4 Missionshus „Fabor“	23 Dommerkontor (Rougse m. fl. J.)	42 Realskole	60 Amstue	76 Randers Folkebank
5 Elektricitetsværk	24 Folketeatret	43 Ting- og Arresthus	61 Politistation	77 Baane- og Giskontobank
6 Kaserne (Nye Ridehus)	25 Silopæhus	44 Jernbaneapotek	62 Randers Hospital (Alderdomsasy)	78 Svaneapoteker
7 Kommuneskole	26 Soldammer	45 Menighedshus	63 Forsamlingsbygningen	79 Højskoleforeningen
8 Aaadværkerstiftelse	27 Aadsund Banegaard	46 Den „Ray“-Kirkeherpske Borgerskole	64 Bank f. Randers By og Omegn	80 Landmandsbankens Filial
9 Kaserne	28 Museum	47 Synagoge (kommunal)	65 Landbosparekasse	81 Telegrafstation
10 Amtssygehus	29 Teknisk Skole	48 Skt. Pauls Metodistkirke	66 Sparekasse for Randers By og Omegn	82 Niels Ebbesens Gaard
11 Skt. Josefs Hospital	30 Slotsgaarden	49 Borgmesterkontor	67 Posthus	83 Spritfabrik
12 Kommuneskole	31 Teater	50 Katolsk-apostolisk Kirke	68 Handelsbankens Filial „Jylland“	84 Svineslagteri
13 Epidemisygehus	32 Dommerkontor (Randers)	51 Alderdomsasy	69 Raadhj.	85 Spavillonen
14 Spavillonen	33 Dommerkontor (Nørhald m. fl. J.)	52 Forsvarelseshjem	70 Mindeslette (Niels Ebbesen)	86 Politistation
15 Papafabrik	34 Amtmandsbolig	53 Hotel „Westend“	71 Hotel „Dagman“	87 Maskinfabrik
16 Hørelullands Føjhus	35 Gamle Ridehus	54 Missionshus „Saron“	72 Helligaandshuset	88 Andelsvinslagteri
17 Føjhus	36 Kaserne	55 Trimmerløge		89 Station (Strømmen)
18 Føjhus	37 Katolsk Kirke	56 Statskole		90 Missionshus „Bethania“
19 Realskole (Figer)	38 Bryggeriet „Thor“			91 Kommuneskole

Randers. Storegade 13.
(H. M. fot.)

Randers. V. Grave ved Rosengård.
(H. M. fot.)

Randers. Ø. Grave.
(H. M. fot.)

Randers. Kirkegade 11.
(H. M. fot.)

Bibliotek, et Børneasyl og et Børnehjem, flere Good Templar Loger og Klubber, en Borgerforening, en Handelsforening og en Arbejderforening, et Soldaterhjem, Frelsens Hærs Bygning, en Tvangsarbejdsanstalt, flere Ridehuse, en Eksercerplads (Ny Østervang), et Vandværk n. v. f. Byen, en Ml. n. f. Byen og en Markedsplads. — Jysk Andels-Eksportforening, Aktieselskabet Randers Korn- og Foderstofforretning.

Endvidere følgende industrielle Anlæg (se ogsaa Statistiken): Flere Jernstøberier, Skibsbyggerier, Savværker og Dampsnedkerier, et Salt- raffinaderi, et Rebslageri, flere Sukkerraffinaderier, Væverier og Farverier, et Garveri, flere Spinderier, et And.-Mejeri, Randers Mælkeforsyning, et Tglv., en Dampbadeanstalt samt Fabb. for Handsker, Korkvarer, Trævarer, Rørvæv, Metallsager, Sølvvarer, Cementvarer, Sæbe, Soda, Lys, Tændstikker, Pianoer, Værktøj, Mørtel, Tjære, Glødenet, Cikorie, Margarine, Malt, Eddike, Bitter, Mineralvand m. m.

Byen har en Vinterhavn ved Udbyhøj ved Indløbet til Randers Fjord. Den har Statstlfst. og Tlfst. Mod Øst i Byen findes Tøjhushaven m. Mindestøtte f. Jyllands Forsvar i Krigen m. England, Fabers Anlæg og endnu et mindre Anlæg. Mod N. Skovbakken m. 2 Pavilloner, en Bronzestue af Frederik VII og en Mindestøtte til Minde om Mænd, der har gjort sig fortjent af Lystanlægene, Vesteraltan eller Vesterplantage og en Del mellemliggende Plantninger. Ca. 4 km v. s. v. f. Byen ved Fladbro Kro, i Hornbæk og Grensten Sogne, har Byen købt og beplantet et større Areal (Fladbro Skov). En Del Eng og Mose findes v. f. Byen ved Gudena.

M. J. Darre.

RANDERS: STATISTIK

Areal (1916): 1471 ha.

Faste Ejendomme (1911): 1669

heraf Beboelseshuse:
 med 1 Etage: 514
 - 2 Etager: 722
 - 3 eller flere Etager: 336

I alt 1572

Antal Lejligheder: 6276

Befolkning: 1801: 4562
 1855: 8844
 1880: 13457
 1901: 20057
 1916: 24428

Erhvervsfordeling (1911):

Haandværk og Fabrikdrift: 10060
 Handel: 5015
 Transport: 1715
 Immaterielle Erhverv: 1432
 Andre Erhverv: 4748

I alt 22970

Indkomstskatteydere til Staten (1918—19):

Antal: 5673
 disses samlede Indkomst: Kr. 17.565366
 heraf betaltes i Skat: - 435889

Formueskatteydere til Staten (1918—19):

Antal: 1869
 disses samlede Formue: Kr. 47.008300
 heraf betaltes i Skat: - 67519

Randers. Nørrejyllands Tøjhus.
(H. M. fot.)

Randers Raadhus.
(Hude fot.)

Folketingsvælgere (1918): 10727

Landstingsvælgere (1918): 8591

Kommunale Vælgere (1917):

Mænd: 3312

Kvinder: 3904

I alt 7216

Haandværk og Fabrikdrift (1914):

Antal Bedrifter:

uden egtl. Arbejdere: 228

med 1—5 Arbejdere: 353

- 6—20 — 91

- 21—100 — 22

- over 100 — 1

I alt 695

heraf:

med mekanisk Kraft: 138

Samlet Personel: 4170

heraf:

egentlige Arbejdere: 3029

Bedrifter Personel

De vigtigste Fag:

Bagerier m. v.: 31 180

Slagterier m. v.: 29 96

Bryggerier: 2 77

Brændevinsbrænderier: 3 129

Tobaksfabrikker: 3 94

Skrædderforretninger: 84 217

Skomagerforretninger: 50 130

Murerforretninger: 28 268

Tømrerforretninger: 22 132

Snedkerforretninger: 37 177

Malerforretninger o. l.: 39 149

Bogtrykkerier o. l.: 11 115

Udskænkingssteder (1914):

med stærke Drikke: 91

uden stærke Drikke: 10

Udsalgssteder (1914):

med stærke Drikke: 97

Handelsflaade (1918): Antal Reg. Tons

Dampskibe: 9 945

Motorskibe: 11 96

Sejlskibe: 8 148

I alt 28 1189

Skibsfart (1918): Antal Bestuvning
Reg. Tons

Indgaaede Dampskibe:

fra danske Havne: 116 18699

- fremmede - 88 30608

I alt 204 49307

heraf fra:

København: 102 17790

Andre danske Byer: 14 909

Norge: 2 271

Sverige: 14 540

Storbritannien: 17 8907

Tyskland: 55 20890

Indgaaede Sejlskibe:

fra danske Havne: 169 4936

- fremmede - 146 11872

I alt 315 16808

heraf fra:

København: 10 142

Andre danske Byer: 159 4794

Norge: 3 349

Sverige: 103 7391

Tyskland: 40 4132

Toldindtægt (1918): Kr. 250038

Postkontoret (1918—19):

Afsendte Breve o. l.: 3.199820

Ankomne Breve o. l.: 3.374878

Postanvisninger og Postopkrævninger:

Udbetalte: Kr. 12.999253

Indbetalte: - 9.803695

Telegrafkontoret (1918—19):

Ankomne Telegrammer: 34269

Banker (1918—19):

Antal: 2

Aktiekapital: Kr. 3.000000

Reservefond: - 1.150000

Indlaan: - 23.715472

Balance: - 31.076966

Kommunens Indtægt (1917—18):

af Erhvervsvirksomheder: Kr. 426337

- Ejendomsskatter - 134953

- personlige Skatter: - 1.403324

<i>Kommunens Udgift</i> (1917—18):		<i>Kommunens Formue</i> (1917—18):	
til Skolevæsen:	Kr. 280876	Faste Ejendomme:	Kr. 9.129762
- Hjælpekassen og forsk.		Andre Aktiver:	- 2.460662
Bidrag:	- 56266		
- Fattigvæsen:	- 203103		I alt Kr. 11.590424
- Alderdomsunderstøttelse:	- 78465		
- Forrentning af Gæld:	- 333546	<i>Kommunens Gæld</i> (1917—18):	
- Afdrag af Gæld:	- 127475		Kr. 7.770452

Henning Kiørboe.

HOBRO

I Dalstrøget for Enden af den smalle Fjord ligger Hobro paa en Landtunge, som fra de store, søndre Bakker skyder sig i en Kile mod Nord, afskærende Vesterfjord, saa den danner en lille Indsø, der kun gennem et Aaløb har Forbindelse med den egentlige Fjord. Dette Vandløb danner — i Skellet mellem Randers og Aalborg Amter — Fortsættelsen af den i Inderfjorden udmundende Onsild Aa, hvis gamle Navn *Ho* muligvis har døbt Byen. En anden Forklaring gaar dog ud paa, at denne er opkaldt efter Broen, som fører til Hov, et i Nærheden liggende hedensk Offersted, men i alle Tilfælde er Broen over den mellem Vester- og Østerfjord løbende Strøm Moder til Byen, og alt fra Middelalderen er dens Billede optaget i Stadens *Signet*. Mod Nord hæver høje Bakker sig, lidet egnede for et Byanlæg, og dette har derfor fundet Plads Syd for Broen paa den fremskudte Fod af Dalstrøgets søndre Bakkedrag. Landevejen, som passerede Broen, bestemt fra første Færd Bylegemets Form, og som *Adelgade* samler den den Dag i Dag Hovedbebyggelsen om sig, dragende den med sig højt op paa Bakkehældet.

Hoffbro Fjord omtales 1450, men om Byen selv vides kun lidet, dens ældste Købstadprivilegier er forlængst tabte, og den kom ingen- sinde til at gøre sig gældende, da den i Aarhundreder hørte til Landets mindste Købstæder. I 16. Aarhundrede regnedes den — jævnsides Hjørring, Mariager og Skive — til de fattigste i Jylland, 1567—68 opførtes et kongeligt Kornmagasin i Byen, og paa forskellig Vis søgte Regeringen at bringe den lidt paa Fode. 1552 henflyttedes saaledes Glenstrup Marked til Hobro, og for yderligere at „forbedre“ denne overførte Kongen 1561 ogsaa Dalmarkederne i Testrup, ved hvilke store og grove Laster med Tyveri, Mandsslet og deslige gik i Svang, til Købstaden, et Paabud, som gentoges 1574, men næppe blev efterlevet; thi i hvert Tilfælde knyttedes Markederne 1578 atter til

Testrup og først 1635 endelig til Hobro. Da dennes Borgere stadig sad i „saare ringe Næring“, tillod Kongen 1594, at dens Skomagere maatte føre deres Sko til Forhandling paa Markederne i Han Herred og Vendsyssel, men Kaarene vedblev trods alt at være trange, og liggende paa Alfarvej led Hobro i det 17. Aarhundredes Krige tungt under fjendtlig Gennemmarsch og Besættelse. Fattig og liden, levende af Fiskeri og Agerbrug, talte den 1672 kun 343 Indbyggere, og tilmed gik Halvdelen af Staden til Grunde, da en ulykkelig Ildebrand 1690 fortærede „alt hvad der var ovenfor Kirketrappen“. Skønt Byen 1769 var vokset en Smule, idet den da husede 492 Mennesker, var Forholdene langt fra gode. Kun 5 Smaaskibe hørte hjemme dér, Besejlingsforholdene paa Fjorden var besværlige, og Havnevæsenet, som den fra gammel Tid havde fælles med Mariager, avlede i den følgende Tid hyppige Rivninger med denne lille Konkurrent, hvor man spottende kaldte en Toskilling for „en Hobro-Specie“, en Artighed Godtfolk i Hobro gav tilbage med Renter ved at døbe en Enskilling „en Mariager-Dukat“.

1812 lagde en Kæmpebrand 26 Ejendomme, ialt 70 mest straa-tækkede, af Bindingsværk opførte Bygninger i Aske, og allerede det følgende Aar rasede en ny mægtig Brand i Byen. Hele Landet bidrog ved frivillige Gaver i stor Maalestok til Genrejsningen af den hjem-søgte Stad, for hvis Fremtid det først begyndte at lysne, da Begyn-delsen 1834 gjordes til et Havneanlæg, som afløste de ældre Fortøjnings-pæle. 1869 fik Hobro Station paa den østjydske Bane, hvortil Løgstør-banen senere har sluttet sig, og med Uddybningen af Renden i Fjor-den og de stadig forbedrede Havneforhold er Byen blomstret kraf-tigt op i den nyeste Tid. Fra *Banegaarden*, som ligger højt, skaaret ind i Siden af det nordlige Bakkehæld, fører en Spadseresti ind til Byens Adelgade, som i de senere Aar er forlænget langs Landevejen op over Bakken mod Syd. Midt i Byen paa en lille, stejl Bakke lig-ger — paa den ældre, nedbrudte *Kirkes Grund* — den ejendommelige, af M. Bindesbøll 1851 opførte Kirkebygning, i hvis Vaabenhus en *Runesten* — med Indskrift: „Tore rejste denne Sten efter Karl, den Gode, sin Fælle, en saare god Mand“ — nu har faaet Plads. En an-den Runesten, som fordem sad i en Borgers Hus, ødelagdes i Bran-den 1813. Et Stykke Nord for Kirken ved Adelgade ligger *Torvet* med det 1869 opførte *Raadhus*.

Hjem søgt af Ildsvaade er Byen fattig paa gamle Huse, idet en male-risk Bindingsværkslænge, flankerende Aaløbets Nordside, et Par be-skedne Købmandsgaarde, to særdeles pyntelige Gadedøre og først og

Hobro.
(N. V. Ussing fot.)

Hobro. Vesterfjord med Folk, der gliber.
(D. B. fot.)

fremmest *Adelgade 73*, et anseligt, grundmuret Hus i 2 Etager med en velbevaret Bindingsværkslænge med udvendig Svale, nu er ene om at bevare Mindet om det gamle Hobro; thi den smukt beliggende By er i vore Dage moderniseret kraftigt, en Mængde nye Bygninger har rejst sig, og Butik ved Butik langs den lange, ret befærdede Hovedgade vidner om, at det efterhaanden er lykkedes Hobro at faa ret solidt Tag i Oplandet.

Hugo Matthiessen.

Byen har følgende Myndigheder m. m.:

Dommeren i Hobro Købstad, Gislum Herred i Aalborg Amt og Rinds Herred i Viborg Amt samt af Gjerlev-Onsild Herreder: Sognene Glenstrup, S. Onsild, N. Onsild, Hvornum, Snæbum og Skjellerup, Hovedtingsted Hobro, Bitingsteder: Gjedsted og Aalestrup, Politimesteren i Hobro Købstad, Gislum og Rinds Herreder samt af Gjerlev-Onsild Herreder de forannævnte Sogne, Borgmesteren, Sognepræsten til Hobro og til Skjellerup Sg., Branddirektørerne f. Hobro og f. Hindsted, Gislum, Onsild og Rinds Herreder, Stadsingeniøren, Fjorddampskibsselskabet, Kgl. oktr. Søassurance Komp., flere Læger, Dyr læger og Sagfr.

Foruden at henvise til Byplanen nævnes: Præstegaarden, en kommunal højere Almenskole, en kommunal M. og Rsk., en Handelssk., et Miss.-hus, et Menighedshjem, en Handelsforening, flere Hott., et Epidemihus, Hobroegnens Landbosparekasse, Hobro Korn- og Foderstofforretning, Hobro Kommunes Alderdomsfriboliger f. trængende Familier, Apoteker Hansens og Hustrus Arbejderfriboliger, en Fattiggd. m. Alderdomshjem, et Vandværk (i Hørby Sg.) og en Badeanstalt.

Endvidere af industrielle Anlæg: et Bogtrykkeri, et Jernstøberi, Blaa-kildemølles Gødnings- og Limfab. (paa Markjorderne), et Garveri, et And.-Svineslagteri, et Eksportslagteri, et Fls.-Mejeri, Hobro og Omegns Kartoffelmelsfab. og Tørreri, et Ægpakkeri, et Ølbryggeri, et Kafferisteri og et Dampvaskeri samt Fabb. for Maskiner, Tobak, Klædesko, Margarine og Mineralvand.

Byen har Statstlfst. og Tlfst. Den har to smaa Anlæg, ét ved Haven m. Ø. og ét ved Sygehuset m. S. Paa Kirkegaarden findes en Mindesten for Soldater faldne ved Lundby $\frac{3}{7}$ 1864. Paa Markjorderne, der ligger s. og s. ø. f. Byen, ligger Hobro Skov (tæt s. f. Fjorden), hvoraf et vestligt mindre Stykke (den vestlige Lystskov) m. Skovpavillon tilhører Byen, det samme gælder et østligt større Stykke (den østlige Lystskov) m. Traktørsted (Skovfogedhus); endvidere Vindø Tglv. og m. S. en Ml. (Louisendal). Der er en Del Eng og Mose v. og s. v. f. Byen.

M. J. Darre.

Parti af Hobro med Kirken.
(P. E. Haarsløvs Papirhandel, Hobro)

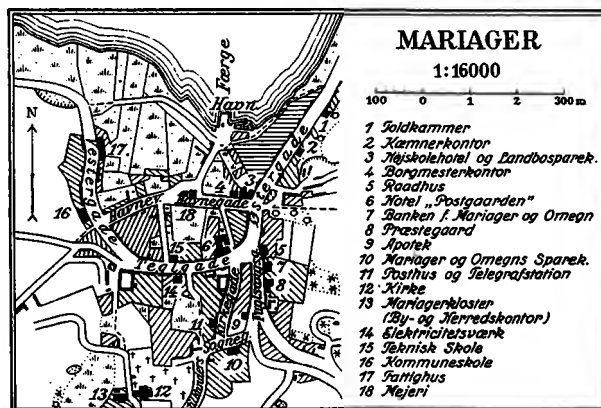
Udsigt over Hobro til Fjorden.
(P. E. Haarslevs Papirhandel, Hobro)

Tegnet og reproducet ved Generalstabens topografiske Afdeling 1920

1 Banegaard	8 Ring- og Arresthus	14 Teknisk Skole	21 Kommuneskole
2 Hødal Vandmølle	9 Lejer og Borgerforening	15 By- og Herredskontor	22 Sygehus
3 Kommuneskole	10 Elektricitetsværk og	16 Kirke	23 Tuberkulosehospital
4 Spritfabr. "Fortuna"	Kommunekontor	17 Strand Hotel	24 Markedsplads
5 Apotek	11 Bank f. Hobro og Omegn	18 Andelsbank	25 Pavillon
6 Sparekasse for	12 Svineslagteri	19 Alderdomshjem	26 Albionhouse
Hobro og Omegn	13 Posthus og Telegrafstation	20 Realskole	27 Toldkammer
7 Museum			28 Sasværk

Tegnet og reproducet ved Generalstabens topografiske Afdeling 1920

MARIAGER

1:16000

100 0 1 2 300 m

1 Toldkammer
2 Kammerkontor
3 Højskolehotel og Landbosparek.
4 Borgmesterkontor
5 Rådhus
6 Hotel "Postgaarden"
7 Banken f. Mariager og Omegn
8 Præstegaard
9 Apotek
10 Mariager og Omegns Sparek.
11 Posthus og Telegrafstation
12 Kirke
13 Mariagerkloster
(By- og Herredskontor)
14 Elektricitetsværk
15 Teknisk Skole
16 Kommuneskole
17 Salmghus
18 Mejeri

Hobro. Aaen.
(H. M. fot.)

Hobro. Adelgade.
(H. M. fot.)

Hobro. Adelgade 73.
(H. M. fot.)

Hobro. Købmandsgaard paa Adelgade.
(H. M. fot.)

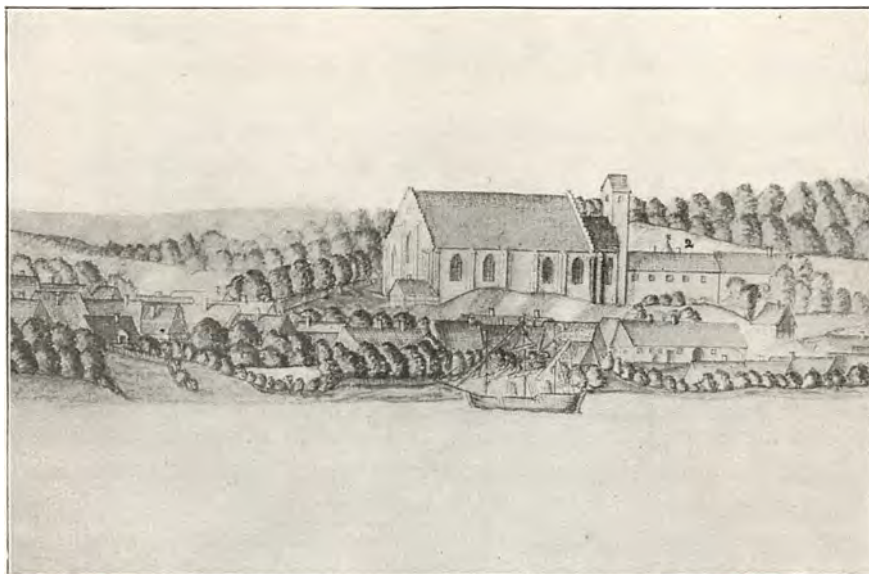

HOBRO: STATISTIK

Areal (1916): 909 ha.	
Faste Ejendomme (1911):	350
heraf Beboelseshuse:	
med 1 Etage:	189
- 2 Etager:	103
- 3 eller flere Etager:	3
	I alt 295
Antal Lejligheder: 876	
Befolkning:	
1801: 488	
1855: 1538	
1880: 2250	
1901: 3161	
1916: 3907	
Indkomstkatteydere til Staten (1918—19):	
Antal: 806	
disses samlede Indkomst: Kr. 2.289985	
heraf betalles i Skat: - 49554	
Formueskatteydere til Staten (1918—19):	
Antal: 401	
disses samlede Formue: Kr. 6.286500	
heraf betalles i Skat: - 7883	
Folketingsvælgere (1918): 1535	
Landstingsvælgere (1918): 1282	
Kommunale Vælgere (1917):	
Mænd: 619	
Kvinder: 755	
	I alt 1374
Haandværk og Fabrikdrift (1914):	
Antal Bedrifter:	
med 0—5 Arbejdere: 164	
- 6—20 — 12	
- over 20 — 3	
	I alt 179
heraf:	
med mekanisk Kraft: 45	
Samlet Personel: 596	
heraf:	
egentlige Arbejdere: 358	
Udskænkingssteder (1914):	
med stærke Drikke: 23	
uden stærke Drikke: 3	
Udsalgssteder (1914):	
med stærke Drikke: 29	
Handelsflaade (1918):	Antal Reg. Tons
Dampskibe:	3 213
Motorskibe:	3 114
Sejlskibe:	6 159
	I alt 12 486

Skibsfart (1918):	Antal	Bestuvning
		Reg. Tons
Indgaaede Dampskibe:		
fra danske Havne:	32	1810
- fremmede -	4	1277
	I alt 36	3087
heraf fra:		
København:	31	1752
Andre danske Byer:	1	58
Sverige:	2	292
Storbritannien	2	985
Indgaaede Sejlskibe:		
fra danske Havne:	33	519
- fremmede -	31	1517
	I alt 64	2036
heraf fra:		
København:	3	31
Andre danske Byer:	30	488
Sverige:	19	840
Tyskland:	12	677
Toldindtægt (1918): Kr. 36081		
Postkontoret (1918—19):		
Afsendte Breve o. l.: 772304		
Ankomne Breve o. l.: 1.031810		
Postanvisninger og Postopkrævninger:		
Udbetalte: Kr. 2.774753		
Indbetalte: - 4.130688		
Telegrafkontoret (1918—19):		
Ankomne Telegrammer: 11392		
Banker (1918—19):		
Antal: 1		
Aktiekapital: Kr. 2.000000		
Reservefond: - 740772		
Indlaan: - 12.048257		
Balance: - 15.293821		
Kommunens Indtægt (1917—18):		
af Erhvervsvirksomheder: Kr. ÷ 39969		
- Ejendomsskatter: - 14044		
- personlige Skatter: - 164053		
Kommunens Udgift (1917—18):		
til Skolevæsen: Kr. 65745		
- Hjelpekasser og forsk.		
Bidrag: - 9990		
- Fattigvæsen: - 46509		
- Alderdomsunderstøttelse: - 27835		
- Forrentning af Gæld: - 34021		
- Afdrag af Gæld: - 37115		
Kommunens Formue (1917—18):		
Faste Ejendomme: Kr. 853236		
Andre Aktiver: - 150532		
	I alt Kr. 1.003768	
Kommunens Gæld (1917—18):		
Kr. 865924		

Henning Kiørboe.

Mariager.
(Efter Teg. i Fr. 5. Atlas)

MARIAGER.

I Erik af Pommerns Dage — maaske o. Aar 1420 — grundlagdes det berømte, til den hellige Jomfru indviede *Mariager Birgittinerkloster*, som den lille By skylder baade Opkomst og Navn. Mægtige Adelsmænd, især af Slægterne Krumpen, Lykke og Rosenkrantz med Otte Nielsen Rosenkrantz i Spidsen, overvældede Stiftelsen med Gaver, saa den hurtigt voksede i Rigdom, særlig da den senere forøgedes med baade Glenstrup og Randers Vor Frue Klosters Jordegods, og endnu 1584 udstrakte den sin Ejendomsret over omtrent 500 Gaarde og Huse. Ved den lille Vig af Fjorden paa Foden af de stejle Bakker har der dog paa den nuværende Købstads Grund uden Tvivl fra endnu ældre Tider ligget en Landsby, fra hvilken maaske den senere Bykirke, *St. Peder*, var en Arv, men først i Ly af Klosteret blomstrede Mariager op. 1434 nævnes den første Gang, 1457 Bytinget, 1486 Byfogeden, Klosteret vakte Liv og Virksomhed, og i Kraft af dets Privilegier blev der Plads i Byen for borgerlig Næring; thi 1450 havde Birgittinerne faaet Ret til at holde fri Havn i Bugten, og som Færgested mellem Ommer- og Himmersyssel vandt Byen yderligere i Vejret. Bag Klosterets Mure søgte baade Munke og Nonner Fred, og da mange af disse udgik af Rigets mægtigste Slægter, gæstede talrige Adelige mellem Aar og Dag Byen, hvor adskillige af dem ejede Gaarde.

I Glansen af det store Kloster kunde den dog vanskelig selv gøre sig gældende; thi Privilegierne var Birgittinernes, ikke Borgernes, og selv efter Reformationen, da Klosteret en Række Aar beboedes af adelige Jomfruer og husede den kongelige Lensmand, varede dette Forhold ved, idet den mægtige Nabo længe krævede baade Jordskyld og Hoveri af Borgerne. Dog følte det som et Tab, da Klosteret 1588 ophævedes som Jomfrukloster, men i Teglværksdrift, samt Brænding og Udskibning af den gode *Kalk*, Fjordens Bakker gemte, fandt Borgerne Erstatning; thi i 16. og første Del af 17. Aarhundrede leverede Mariager i stor Stil *Kalk* til alle større Byggeforetagender i hele Riget, Skib paa Skib gik i kongelig *Fragt*, og Ovnene glødede i Mængde langs Kysterne til ubodelig Skade for de forhen saa vældige Skove, i hvilke et Egern efter Traditionen kunde løbe fra Mariager til Hobro uden at berøre Jorden. Med god Grund satte Mariager et Anker i sit Signet; thi Skibsfarten spillede i 16. Aarhundrede en stor Rolle for dens Trivsel, men ogsaa den tog efterhaanden af, og 1573 og 83 hærgedes den lille Stad af haarde Brande. Kongen søgte paa forskellig Vis at bringe Hjælp, bl. a. ved at skænke dens Borgere Grundene som Ejendom, og 1592 modtog Mariager sine første egentlige *Købstadrettigheder*.

Byens Blomstring var dog forbi; dens gamle Kirke, *St. Peder*, som laa paa Hjørnet af Kirke- og Teglgade, lagdes øde, — Taarnet stod endnu i 1670erne, 1729 var ogsaa det forsvundet, — og Klosterkirken blev Sognekirke for Byen. Slag i Slag kom Ulykkerne over Borgerne, som led tungt under Krigene i 17. Aarhundrede. Efter Enevældens Indførelse ophævedes Lenet, 1664 gik Klostergodset over paa private Hænder, og Gang paa Gang hjemsøgte Staden af ødelæggende Brande. 1672 talte den kun 370 Indbyggere, og Klagerne lød højt i den følgende Tid. Toldstedets Flytning til Hadsund følte som et lammende Slag, 1680 stod 123 Ejendomme øde, og 1682 jamrede Borgerne over ej at have andet at betale med „end som Klæderne af Kroppen, Tagstenene af Husene og anden Armod“, ja saa stor „Jammer og elendig Tilstand“ raadede i Staden, at Kongen 1687 nødtes til at indrømme den 10 Aars Skattefrihed. *Kalkudskibningen* var stærkt i Tilbagegang, Ladesteder og Smaaplads dukkede op langs Fjorden og stjal Næringen af den sygnende *Købstad*, hvis Kaar ikke bedredes stort i det følgende Aarhundrede. 1735 beskrives dens vigtigste Erhverv som Bryggen og Brænden, 1769 husede den 402, 1787 kun 393 Indbyggere, og baade 1732, 1764 og 1775 led den paany under Flammernes Rasen, medens en Kvægsot 1746—47 tyndede ud i Avlsbrugernes Stalde. Kaarene bedredes noget i Løbet af 19. Aarhundrede, men Udviklingen gik den lille, afsides liggende By

Mariager. Fuglsangsgade.
(H. M. fot.)

Mariager. Købmandsgaard i Østergade.
(H. M. fot.)

forbi; thi den Dag i Dag lider den under Savnet af en Bane og har mellem driftige Konkurrenter som Hadsund og Hobro ondt ved at arbejde sig op. —

Byens Stilstand og Lidenhed — ingen i Landet er mindre — giver den sit ejendommelige Præg, fredelig og stilfærdig gemmer den sig bort i en Flig af det prægtige Landskab, klyngende sig til Foden af en mægtig Bakke. Paa et lidt højere Plateau mod Vest knejser den hvide Klosterkirke — efter Ombygningen 1788 en Skygge af fordums Storhed — og kun en enlig, nu istandsat, grundmuret Fløj af den gamle Munkegaard er tilbage af det forhen ret omfattende Komplex. Fra Byens *Torv* udstraaler de vigtigste Gader, *Kirkegade* mod Vest, førende til Kirken, *Fuglsangsgade*, malerisk klattrende op ad Bakken, *Østergade*, den længste Gade i Staden, og mod Nord *Teglgade*, fortsat i *Vestergade*, der i gammel Tid var en vigtig Færdselsaare, hvorigennem Adelvejen til Færgestedet førte.

Indrammet i Løvværk og Blomster drømmer Byen, Stilheden brydes kun nu og da af Piben paa den Dampbaad, som er ene om at bringe Bud fra Omverdenen, og i de gammeldags Gader med toppet Stenbro slutter venlige Smaahuse med mossede Tegltag hyggeligt sammen, her og der skilte af Stendiger og Havegærder. Paa Torvets Sydside med Ryg imod Bakken ligger det 1822 opførte, 1914 med en indskudt 1. Sal forhøjede *Raadhus*, paa hvis Frontespices Top en Trane — Aarvaagenhedens Symbol — staaende paa et Ben holder Vagt med en Sten i den ene Klo. Hotel Postgaarden i Torvets nordøstlige Hjørne føjer sig med sin lave Bindingsværkslænge, kronet af et højt Tegltag, yndefuldt ind i dette Billede af Smaastadsidyl, og en anselig, to Stokværk høj Bindingsværksgaard med Svale fra 18. Aarhundredes Midte har Plads i samme Nabolag ved Hjørnet af Kirkegade. Fra omtrent samme Tid skriver sig den lange, lave Købmandsgaard med rigt skaaren, barok Dør paa Hjørnet af Østergade og Stadens gamle Skibsgyde, og de mange, ældre Smaahuse bidrager i al deres Jævnhed — selv om de i og for sig ikke naar særlig langt tilbage i Tiden — til at fæstne det Præg af svundne Dage, som er ejendommeligt for Mariager. En lille Bæk, som danner Afløb fra Klosterets Møledamme i Munkholm-Anlæget, bugter sin Sølvstribe i Engene bag Husenes Haver, og klippede Løvporte hvælver sig yndefuldt over Gaderne, hvor disse munder ud i det frie Land.

Hugo Matthiessen.

Byen har følgende Myndigheder m. m.:

Dommeren i Mariager Købstad og Gjerlev-Onsild Herreder undtagen Glenstrup, S. Onsild, N. Onsild, Hvornum, Snæbum og Skjelle-

Mariager. Kirkegade.
(H. M. fot.)

Mariager. Kirkegade.
(H. M. fot.)

Mariager. Indkørsel fra Vest,
(H. M. fot.)

Fra Mariager.
(H. M. fot.)

rup Sogne, Tingsted Mariager, Kontorafdeling f. Politimesteren i Mariager Købstad og Gjerlev-Onsild Herreder, undtagen de forannævnte Sogne, samt i Hellum og Hindsted Herreder, Borgmesteren, Sognepræsten, Kredslægen i Mariager Lægekreds, Branddirektøren f. Mariager, Vicekonsulater f. Sverige og Norge, Kgl. oktr. Søassurance Komp., en Læge, flere Sagfr. og Dyrlæger.

Foruden at henvise til Byplanen nævnes: Randers Amts Epidemi- og Karantænehus og en Pleje- og Arbejdsanstalt for Byen og Amtet, begge paa Markjorderne m. S. Ø., en Turistforening, et Vandværk, en Ml. og en Markedsplds. Endvidere følgende industrielle Anlæg: Et Dampsavskæreri, et Ølbryggeri, Mariager Kridtbrud, en Margarinefab. og en Mineralvandsfab.

Byen har Statstlfst. og Tlfst. S. f. Byen ligger Anlægget Munkholm m. Pavilloner og Mindestøtte f. Etatsraad, Overtoldinspektør F. M. Tensens, der har skænket Byen Anlægget. Paa Bakkerne tæt ø. f. Byen og paa Fuglesangsbakken tæt s. ø. f. Byen findes Plantager. Mod Ø. ligger Maren Finds Dal. Mod Ø. inde i Byen er der en Granitniche, hvorigennem en Bæk har Udløb.

M. J. Darre.

MARIAGER: STATISTIK

<i>Areal</i> (1916): 457 ha.		<i>Kommunale Vælgere</i> (1917):	
<i>Faste Ejendomme</i> (1911): 126		Mænd: 156	
heraf Beboelseshuse:		Kvinder: 172	
med 1 Etage: 88		I alt 328	
- 2 Etager: 16		<i>Haandværk og Fabrikdrift</i> (1918):	
- 3 eller flere Etager: "		Antal Bedrifter:	
I alt 104		med 0—5 Arbejdere: 62	
Antal Lejligheder: 220		- 6—20 — 1	
<i>Befolkning:</i> 1801: 414		- over 20 — "	
1855: 578		I alt 63	
1880: 746		heraf:	
1901: 914		med mekanisk Kraft: 14	
1916: 1025		Samlet Personel: 145	
<i>Indkomstskatteydere til Staten</i> (1918—19):		heraf:	
Antal: 168		egentlige Arbejdere: 79	
disses samlede Indkomst: Kr. 479390		<i>Udskænkingssteder</i> (1914):	
heraf betales i Skat: - 10163		med stærke Drikke: 5	
<i>Formueskatteydere til Staten</i> (1918—19):		uden stærke Drikke: 2	
Antal: 105		<i>Udsalgssteder</i> (1914):	
disses samlede Formue: Kr. 1.752200		med stærke Drikke: 6	
heraf betales i Skat: - 2163		<i>Handelsflaade</i> (1918):	Antal Reg. Tons
<i>Folketingsvælgere</i> (1918): 390		Dampskibe: 4 196	
<i>Landstingsvælgere</i> (1918): 334		Motorskibe: 8 152	
		Sejlskibe: 26 451	
		I alt 38 799	

Parti fra Mariager. Raadhuset i Baggrunden.
(Hugo Matthiessen fot.)

Fra Mariager.
(Hugo Matthiessen fot.)

Æbeltoft. Gammel Købmandsgaard.
(Chr. Bertelsen fot.)

Mælkevognen, Mariager.
(Efter Maleri af Erik Henningsen.)

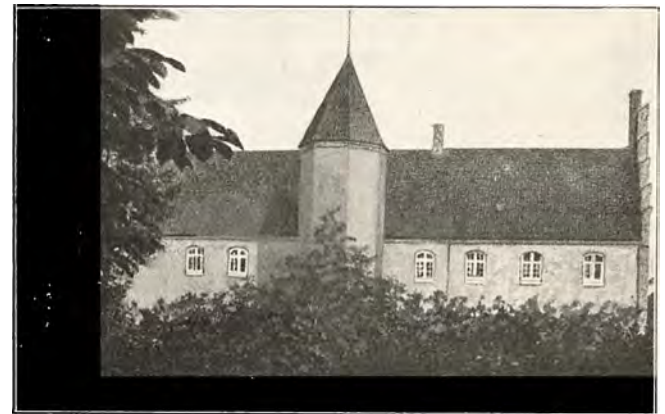
Mariager. Bag Hotel Postgaarden.
(H. M. fot.)

Fra Mariager.
(Chr. Bertelsen fot.)

Mariager. Svalegaard i Kirkegade.
(H. M. fot.)

Mariager Kloster.
(Fot.)

<i>Skibsfart</i> (1918):	Antal	Bestuvning Reg. Tons
Indgaaede Dampskibe:		
fra danske Havne:	277	2394
- fremmede -	18	8379
	I alt 295	10773
heraf fra:		
København:	117	1709
Andre danske Byer:	160	685
Storbritannien:	18	8379
Indgaaede Sejlskibe:		
fra danske Havne:	483	1357
- fremmede -	15	534
	I alt 498	1891
heraf fra:		
København:	42	485
Andre danske Byer:	441	872
Norge:	1	"
Sverige:	5	137
Tyskland:	9	397
<i>Toldindtægt</i> (1918):	Kr. 529	
<i>Postkontoret</i> (1918—19):		
Afsendte Breve o. l.:	144820	
Ankomne Breve o. l.:	227994	
Postanvisninger og Postopkrævninger:		
Udbetalte:	Kr. 483031	
Indbetalte:	- 791187	
<i>Telegrafkontoret</i> (1918—19):		
Ankomne Telegrammer:	2364	

Banker (1918—19):

	Antal: 1
Aktiekapital:	Kr. 200000
Reservefond:	- 82000
Indlaan:	- 3.724876
Balance:	- 4.173633

Kommunens Indtægt (1917—18):

af Erhvervsvirksomheder:	Kr. ÷ 578
- Ejendomsskatter:	- 4025
- personlige Skatter:	- 26016

Kommunens Udgift (1917—18):

til Skolevæsen:	Kr. 12500
- Hjælpekassen og forsk.	
Bidrag:	- 11517
- Fattigvæsen:	- 4069
- Alderdomsunderstøttelse:	- 4749
- Forrentning af Gæld:	- 4570
- Afdrag af Gæld:	- 1811

Kommunens Formue (1917—18):

Faste Ejendomme:	Kr. 120455
Andre Aktiver:	- 20580
	I alt Kr. 141035

Kommunens Gæld (1917—18):

Kr. 96398

Henning Kierboe.

GRENAA

Det udtørrede Kolindsund, som fordem gennemskar Djursland og muligvis mod Nordvest mandede ud i Randers Fjord, stod gennem Djursaa — det gamle Navn for den nuværende Grenaa — mod Øst i sejlbar Forbindelse med Kattegat og synes i fjerne Tider at have været af en vis Betydning. Midt i 11. Aarhundrede fandt der i Aaen her et Søslag Sted, idet Harald Haardraade slog Svend Estridsens Flaade paa Flugt, og atter 1165 kæmpede Danske og Nordmænd ved Djursaa, ved hvilken Lejlighed en i Nærheden liggende Købstad — uden Tvivl Grenaa — blev lagt øde. Byen er saaledes ældgammel, men muligvis har den fra første Færd ligget lidt vestligere, idet der her — ca. 500 Alen Vest-Nord-Vest for Bykirken — forhen laa en Kirke, „Gammel Grenaa Kirke“, der nedlagdes 1558, men først forsvandt efter 1627.

Over 100 Aar senere jordedes der af og til Fattige i dens Kirkegaard, og 1893 bragte en Udgravning paa Tomten Rester af den af Kridtstenskvadre opførte Bygning for Dagen. Maaske har denne Gl. Grenaa Kirke, hvis Plads var Nord for det nuværende Lystanlæg paa Sydskraaningens af et Bakkedrag, ligget i Hjærtet af Byen, men dennes Tyngdepunkt er i saa Fald i Løbet af Middelalderen forskudt betydeligt ned mod Aaen, og hvor dennes Løb spaltedes i tre Grene, førte Syd for Søndergade tre Broer over Strømmene. Købstaden har dog ikke — hvad man kunde fristes til at tro — Navn efter disse, idet den i Valdemars Jordebog kaldes *Grindhøgh*, senere *Grindug*, *Grindøugh*, hvoraf Forleddet maaske er afledt af Grind = Gærde, Gitter eller Bro. Til Fordel for sidstnævnte Forklaring taler Broens Betydning som Bindeled mellem nørre og søndre Djursland, og i Byens middelalderlige *Signet* er afbildet en stærkt stiliseret, i Fugleperspektiv set Bro, førende over en Strøm og flankeret af to korsbærende Bygninger. Disse er udeladte i det yngre Bysegl, som viser samme Motiv i en mere realistisk Gengivelse, samt Stjerne og Maane, som ogsaa findes i det ældre Mærke.

Ved Torvet, Nord for Søndergade, ad hvilken Færdselen gik mod Syd over Broerne, ligger den vistnok i 13. Aarhundrede opførte *Kirke*, om hvilken det 1426 hedder, at den var indviet til *St. Gertrud*, de Vejfarendes Beskytterinde. Syd for Byen hinsides Aaen havde den 1520 omtalte *St. Jørgensgaard* for de Spedalske Plads, og en *Provstegaard*, Kongen 1558 overlod til Brug for *Latinskolen*, har antagelig ligget paa Nordsiden af Lillegade tæt ved Torvet. Noget Kloster vides Grenaa — hvis ældste, kendte Privilegier skriver sig fra 1440 og 1445 — ikke at have haft, men muligvis har den fra Middelalderen huset en *Kongsgaard*; thi i alle Tilfælde var en Ejendom af dette Navn 1572 i Kronens Besiddelse. I det følgende Aarhundrede knyttede Betegnelsen *Kongsgaards Toft* sig til et Vænge mellem Storegade og Aaen, og omtrent paa dette Strøg — i nuværende Aagade — gjordes 1910 et mægtigt *Myntfund*, bestaaende af ca. 12,000 danske, middelalderlige Mynter, nedlagt i en sort Lerkrukke antagelig i 1220erne.

Skønt fjernet et Par Kilometer fra Havet kunde Grenaa i Kraft af den sejlbare Aa for en stor Del søge sin Næring dør, men i Tidens Løb vanskeliggjordes Forholdene stærkt. 1595 ødelagdes Havnen af Storm, og en frygtelig Fjende havde den i Sandet, som tilstoppede Sejlløbet, og den Syd for liggende Brohede, hvis Flyvesand i Begyndelsen af 17. Aarhundrede truede med helt at ruinere Havnen „til mærkelig Skade for Borgerne paa deres Handtering“. Under Kejserkrigen besattes Byen,

af hvilken hele den østlige Del med Kirken gik op i Luer 1627, og de følgende Krige fremskyndede yderligere Nedgangen. Den før saa drif- tige, lille By, — hvis *Mænd* var bekendte i Ordsprog, fordi de efter Tra- ditionen svarede Kong Christian IV „*Vi Grenaa Mænd selv niende af Guds Naade*“ —, gik en fattig Tid i Møde, 1672 talte den kun 453 Ind- byggere, og først langt ind i 18. Aarhundrede rettede den sig atter noget. 1769 husede den 702 Mennesker, og genrejst efter en Ildebrand 1751 gjorde den Indtryk af at være velbygget, ja af Stadens 87 Gaarde og 69 Huse var 7 Bygninger 2 Stokværk høje. Kun 7—8 Fartøjer hørte da hjemme i Byen, hvortil Sejladsen var meget besværlig paa Grund af den forfaldne Havn, og først med dennes Istandsættelse i Begyndelsen af 19. Aarhundrede aabnedes der Mulighed for atter at drage Fordel af Beliggenheden. 1876 fik Grenaa *Banegaard*, og i sin moderniserede Skikkelse spiller *Havnen*, hvortil et Banespor fører, nu en vigtig Rolle for Byen, særlig som *Fiskerihavn*. Bebyggelsen strækker sig derfor mere og mere mod Øst langs Vejen til denne, hvor der i de senere Aar har rejst sig en lille Forstad. Den *gamle Byplan* er derimod mere orienteret mod Vest og sammenholdt af *Torvet*, i hvilket alle Hovedgaderne udmunder. Af disse er *Store-* og *Lillegade* — for- dum Store og Lille Kongensgade — lagt Side om Side parallelt med Aaen i Retning Øst-Vest og forbundne af 3 morsomme Smaastræder. Kal- kede Smaahuse og tjæret Bindingsværk giver disse gammeldags Dele af Staden et venligt, smaaborgerligt Præg, men ingen af Bygningerne er dog særlig ærværdige af Aar; thi kun et enligt Par Renaissance- knægte, anbragt paa et nyt Hus i Storegade, peger længere tilbage i Tiden, — alt det øvrige Bindingsværk viser det 18. Aarhundredes glatte, förenklede Former. Stateligst udfolder det sig i den impone- rende Købmandsgaard, *Søndergade 1*, Hjørnet af Kannikestræde, en sjælden fornem Repræsentant for Datidens Bindingsværk, bygget i 2 Stokværk med en aaben, gennemløbende Svale til Gaards, og nær i Slægt hermed var den 1918 afbrændte Købmandsgaard paa Hjørnet af Torvet og Storegade. Det paa Nordsiden af Torvet liggende *Raadhus* er en nydelig lille Empirebygning i 2 Etager, opført 1805.

Hugo Matthiessen.

Byen har følgende Myndigheder m. m.:

Dommeren i Grenaa Købstad samt Nørre og en Del af Sønder Her- red, Tingsted Grenaa, Politimesteren i Grenaa Købstad samt Nørre og en Del af Sønder Herred og Æbeltoft Købstad samt Mols Herred og en Del af Sønder Herred m. Kontorafdeling i Æbeltoft, Borgmesteren, Sognepræsten til Grenaa By og Gammelsogn (eller Grenaa Landsogn),

Grenaa. Lillegade.
(H. M. fot.)

Grenaa. Søndergade 1.
(H. M. fot.)

Grenaa. Søndergade 1.
(H. M. fot.)

Grenaa. Søndergade 1.
(H. M. fot.)

den præsteviede Medhjælper, Kredslægen i Nørre Djursland Lægekreds, andre Læger, Bygningsinspektøren, Brandinspektøren, Branddirektørerne f. Grenaa og f. Nørre og en Del af Sønder Herred, Vicekonsulater f. Sverrig og Rusland, flere Sagfr. og Dyr læger.

Foruden at henvide til Byplanen nævnes: En Pg., et Miss.-hus, en Handelssk., et Epidemihus, en Handelsforening, et Børneasyl, flere Friholiger (Haandværkerforeningens Alderdomshjem, Arbejderhjemmet af 1864), en Fattiggd. m. Alderdomshjem og en Markedsplds.

Endvidere af industrielle Anlæg: Et Dampfarveri og Klædefab., et Dampvaskeri, et Dampvæveri, et Skibsbyggeri, flere Bogtrykkerier, et Jernstøberi, et Dampsnedkeri og Høvlværk, et Uldspinderi, et And.-Mejeri og et Fls.-Mejeri samt Fabb. for Maskiner, Pakkasser, Lervarer, Tran, Malt og Mineralvand.

Byen har Statstlfst. og Tlfst. V. f. Byen paa begge Sider af Vejen til Randers findes en Plantage, der fortsættes noget s. om Byen langs Aaen. Chausséen, der fører m. Ø. til Havnen (Havnevejen), er en almindelig benyttet Promenade for Byens Indvaanere. Paa Markjorderne ligger Bavnehøj Ml. Grenaa Havn ligger i Grenaa Landsogn noget over 2 Km. ø. f. Byen, se Grenaa Landsogn.

M. J. Darre.

GRENAA: STATISTIK

Areal (1916): 526 ha.

Faste Ejendomme (1911): 434
heraf Beboelseshuse:
med 1 Etage: 285
- 2 Etager: 112
- 3 eller flere Etager: 18

I alt 415

Antal Lejligheder: 1021

Befolkning: 1801: 760
1855: 1379
1880: 2423
1901: 3257
1916: 4039

Indkomstskatteydere til Staten (1918—19):

Antal: 1586
disses samlede Indkomst: Kr. 3.035961
heraf betales i Skat: - 48359

Formueskatteydere til Staten (1918—19):

Antal: 590
disses samlede Formue: Kr. 8.548600
heraf betales i Skat: - 10035

Folketingsvælgere (1918): 1790

Landstingsvælgere (1918): 1464

Kommunale Vælgere (1917):

Mænd: 732

Kvinder: 796

I alt 1528

Haandværk og Fabrikdrift (1914):

Antal Bedrifter:

med 0—5 Arbejdere: 192

- 6—20 — 22

- over 20 — 2

I alt 216

heraf:

med mekanisk Kraft: 35

Samlet Personel: 787

heraf:

egentlige Arbejdere: 496

Udskænkingssteder (1914):

med stærke Drikke: 18

uden stærke Drikke: 1

<i>Udsalgssteder</i> (1914):		
med stærke Drikke: 50		
<i>Handelsflaade</i> (1918):	Antal	Reg. Tons
Dampskibe:	"	"
Motorskibe:	33	261
Sejlskibe:	5	112
	I alt 38	373
<i>Skibsfart</i> (1918):	Antal	Bestuvning Reg. Tons
Indgaaede Dampskibe:		
fra danske Havne:	150	4784
- fremmede -	2	229
	I alt 152	5013
heraf fra:		
København:	99	4295
Andre danske Byer:	51	489
Sverige:	1	95
Tyskland:	1	134
Indgaaede Sejlskibe:		
fra danske Havne:	102	611
- fremmede -	18	1295
	I alt 120	1906
heraf fra:		
København:	3	44
Andre danske Byer:	99	567
Sverige:	12	1052
Tyskland:	6	243
<i>Toldindtægt</i> (1918):	Kr. 24779	
<i>Postkontoret</i> (1918—19):		
Afsendte Breve o. l.:	889720	
Ankomne Breve o. l.:	1.357642	

<i>Postanvisninger og Postopkrævninger:</i>	
Udbetalte:	Kr. 2.679889
Indbetalte:	- 4.238495
<i>Telegrafkontoret</i> (1918—19):	
Ankomne Telegrammer: 10795	
<i>Banker</i> (1918—19):	
Antal: 2	
Aktiekapital:	Kr. 566000
Reservefond:	- 377267
Indlaan:	- 8.947839
Balance:	- 13.283943
<i>Eksamenskoler</i> (1915):	
Antal: 1	Elever: 83
<i>Kommunens Indtægt</i> (1917—18):	
af Erhvervsvirksomheder:	Kr. 51258
- Ejendomsskatter:	- 10825
- personlige Skatter:	- 185867
<i>Kommunens Udgift</i> (1917—18):	
til Skolevæsen:	Kr. 46530
- Hjælpekassen og forsk.	
Bidrag:	- 38202
- Fattigvæsen:	- 21609
- Alderdomsunderstøttelse:	- 22446
- Forrentning af Gæld:	- 24936
- Afdrag af Gæld:	- 22475
<i>Kommunens Formue</i> (1917—18):	
Faste Ejendomme:	Kr. 859817
Andre Aktiver:	- 501948
	I alt Kr. 1.361765
<i>Kommunens Gæld</i> (1917—18):	
	Kr. 838175

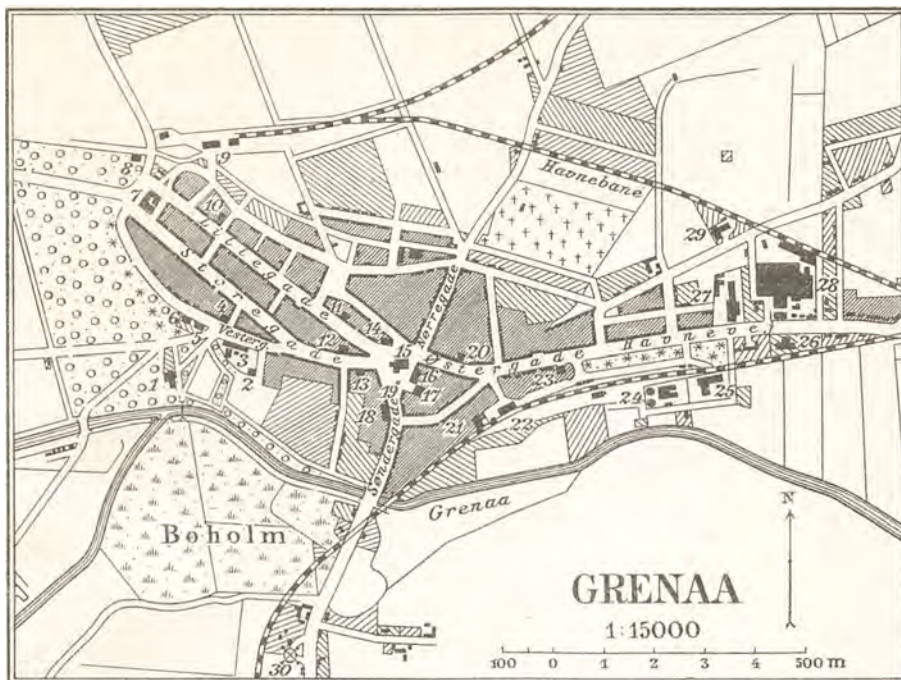
Henning Kiørboe.

ÆBELTOFT

Æbeltoft, som fra Middelalderen fører et Æbletræ i sit Signet, nævnes første Gang 1301, da Erik Menved gav *Æpplætoftæ* Ret til hver Søndag at holde Torv, og 1317 fik den desuden Byret fælles med Viborg og Aarhus. Den lille By, som lejrer sig paa Foden af et anseligt Bakkedrag ved en Krog af Vigen, har stille og uomtalt levet Aarhundreder igennem, og kun rent tilfældigt afslører Kilderne et Glimt af det Liv, som rørte sig i den. 1533 omtales saaledes de Æbeltoft Bymænds Fastelavnsløjer, efter ældgammel Skik afholdt Ugen efter Fastesøndag, i hvilken Tid de afkrævede hver Tilrejsende 1 Hvid og til Gengæld gav ham rigelig Del i Øllet, „den Stund hannem lystede at sidde og drikke med dennem den Dag ud“. Grevefejdens Storme synes at være gaaet

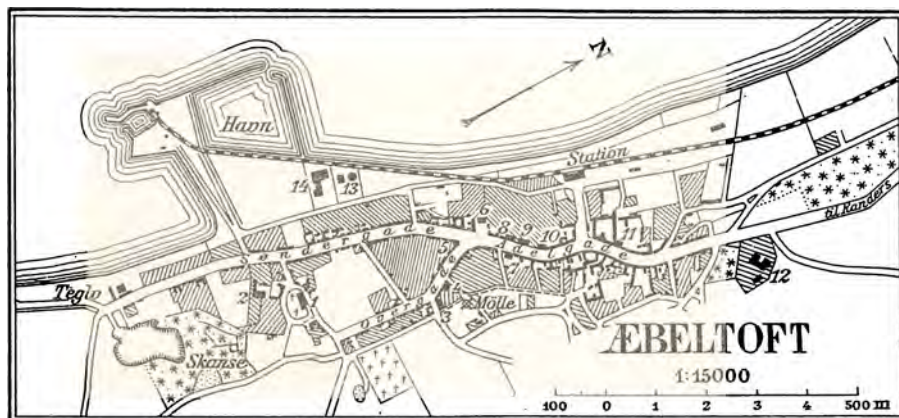
Byen forbi, og først i det 17. Aarhundrede blev den voldsomt revet ud af sin idylliske Ro, da Wallensteins Tropper 1627 besatte den. Mere end en Tredjedel af den blev i disse Aar ruineret af Fjenden, og „halve Gader ligge efter den Tid endnu øde“ — hed det 1772 — „og Stenmure af de gamle Huse lukker de adspredte Bygninger tilsammen“. Under Svenskekrigene 1657—60, da fjendtlige Tropper bed sig fast paa *Skansen*, et ældre Jordanlæg paa en Bakke umiddelbart Syd for Byen, forværredes Forholdene yderligere, men modsat Flertallet af Landets Købstæder gik Æbeltoft efter Krigsaarene en ny Blomstring i Møde. Transport og Udskibning af Brænde i stor Stil fra Omegnens Skove bragte stærkt Liv i Søfarten, og „skjønne Kjøbmands- og Pakhuse“ rejste sig som synlige Tegn paa Stadens Flor. Æbeltoft, om hvilken det i Folketale lidt ondskaftsfuldt hed, at den var kendt for Skovtyve, talte 1672 817 Indbyggere, men de lykkelige Aar varede for kort til helt at kunne udslette Sporene af de tidligere Trængsler; mange øde Pladser gabede i Husrækkerne, afspærrede fra Gaderne med Gærder af Kampesten, og disse voksede i Tal, da Byens Blomstring brødes brat af under den store nordiske Krig. Skibsfarten fik et Knæk, den aldrig forvandt, 1772 husede Staden kun 562 Sjæle, og som en Skygge af fordums „florissant Tilstand“ rummede den — paa 10—12 Bygninger nær — „lutter forfaldne Huse, ganske øde Pladser og stor Fattigdom“. Henvist til en Smule Søfart, Avlsbrug og Handel med det stærkt indknebnede Opland vedblev Byen at leve under saare beskedne Kaar, og først i vore Dage — især efter at Byen har forbedret sin 1821—31 anlagte Havn og 1901 faaet Jærnbane — er den atter begyndt saa smaat at blomstre op.

De sidste Aars Byggeri har gjort Brud i, men heldigvis ikke formaet at udslette det Billede af hyggelig, smaaborgerlig Idyl, som gør Byen lige saa skøn som dens Navn. Paa det skraanende Terræn er *Byplanen* i Nord-Syd rullet ud parallelt med Stranden, formet som en to-grenet Gaffel, hvis Skaft er den fra Nord førende Adelgade, som spalter sig i to Grene, *Nedergade* mod Vest og *Overgade* mod Øst. Yderst mod Syd mellem disse Gader ligger den lille, ret uanselige Kirke tæt ind under den Bakke, som krones af „Skansen“, og hvor de 3 Hovedgader støder sammen i Hjørnet mellem Over- og Nedergade har det 1789 ombyggede, nu istandsatte *Raadhus* Plads, en morsom lille Bygning af svært Bindingsværk, et Stokværk høj, hvilende paa en tjæret Kampestenssokkel og kronet af et stort Tegltag med en Tagrytter paa Ryggen. *Museet for Mols* beboer nu Bygningen, der som Raadhus 1840 afløstes af det nuværende, liggende Vest for det gamle ved det 1783 indrettede *Torv*. Begge Bygninger, især dog den ældste, glider fortrinligt ind i By-

* Tegnet og reproducet ved Generalstabens topografiske Afdeling 1920

1 Stuvløn	11 Landmandsbanken	27 Posthus og Telegrafstation
2 Realskole	12 Spare-Loane- og Diskontoinstitut	28 Station (Statsbane)
3 Kommuneskole	13 Handels- og Landbrugsbank	29 By- og Herredskontor
4 Haandværkerforening	14 Raad-, Ting- og Arresthus	24 Sasværk
5 Menighedshjem	15 Kirke	25 Kalkværk
6 Teknisk Skole	16 Hotel „Skandinavien“	26 Amtsygehus
7 Bryggeri	17 Andelsbank	27 Andelssvinelagteri
8 Vandværk	18 Hotel „Dagmar“	28 Tekstil- og Kartoffelmølsfabrik
9 Sr. (Sjerrildbanen)	19 Mindestøtte Fr. VII	29 Offentl. Slagtehus
10 Museum	20 Apotek	30 Søndermølle

Tegnet og reproducet ved Generalstabens topografiske Afdeling 1920

1 Kirke	6 Raadhus	10 Skole
2 Fødkammer og Amtstue	7 Apotek	11 Hotel
3 Amtsygehus	8 By- og Herredskontor	12 Sygehus
4 Teknisk Skole	9 Sparekasse	13 Sasværk
5 Posthus og Telegrafstation		14 Andelssvinelagteri

Æbeltoft. Torv og Raadhus.
(H. M. fot.)

Fra Æbeltoft.
(Chr. Bertelsen fot.)

Æbeltoft. Overgade.
(H. M. fot.)

Æbeltoft Kirke.
(H. M. fot.)

billedet, som saa afgjort er bestemt af lave Smaahuse med teglrøde Tage. Forfaldstidens maleriske Kampestensgærder findes endnu hist og her i Gaderne, og mod Stranden afgrænses de mange Haver af ejendommelige, 3—4 Alen høje *Diger af Tang*, hvis Rolle som Værn mod Bølgerne dog nu er udspillet paa Grund af Opfyldning i Kystlinjen, hvor Havnesporet er anlagt. Side om Side med frodige Haver og Vænger ligger *Bindingsværkshuse* med tjærede Sokler og Stolper i Række langs Over- og Nedergade, og mange af dem bærer i Tømmerskelettets Konstruktioner umiskendeligt Præg af at være opførte i Byens Glanstid omkring 1700. Alle Dage har de dog kun været Hjem for søfarende og avlsbrugende Smaaborgere; thi i disse Strøg af Staden findes ingen af de gamle Købmandsgaarde, og kun paa Adelgaden, hvor det 1806 nedbrudte Kornmagasin laa og de større Bygninger har Plads, er et Par anselige *Svalegaarde* i Behold. Over den bedst bevarede af disse — paa Gadens Østside — er over Porten anbragt en Indskrifttavle, dateret 1611, men denne maa hidrøre fra et ældre Hus; thi i sin nuværende Skikkelse skriver Bygningen sig fra 18. Aarhundredes Midte og er med sin Listeprofil i Stokværksskellet og sine profilerede Bjælkehoveder ret karakteristisk for denne Periode. En lignende Bindingsværksgaard med Svale — paa den modsatte Side af Gaden — har i senere Tid faaet grundmuret Façade.

Hugo Matthiessen.

Byen har følgende Myndigheder m. m.:

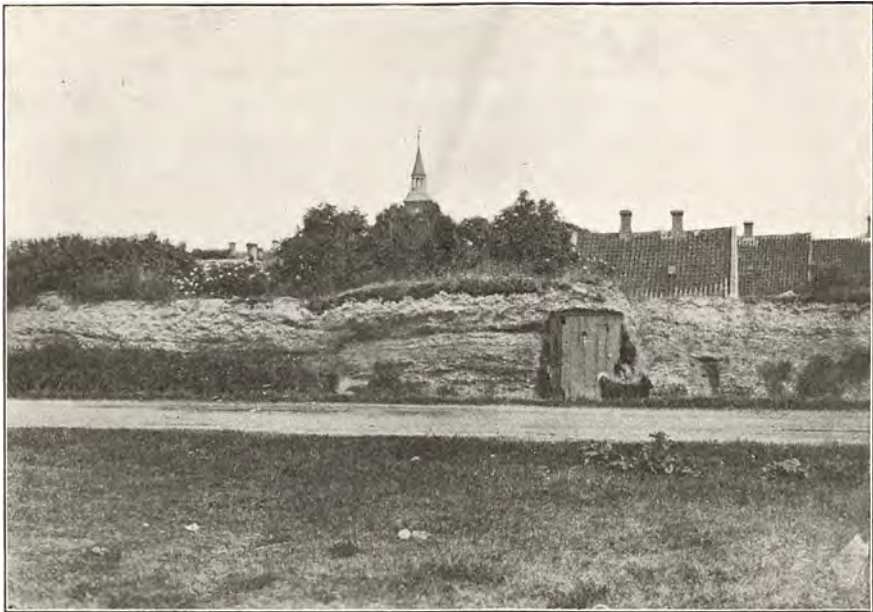
Dommeren i Æbeltoft Købstad samt Mols Herred og en Del af Sønder Herred, Tingsted Æbeltoft, Kontorafdeling f. Politimesteren i Grenaa Købstad samt Nørre og en Del af Sønder Herred og Æbeltoft Købstad samt Mols Herred og en Del af Sønder Herred, Borgmesteren, Sognepræsten til Æbeltoft og Draaby Sg., Kaldskapellanen, Kredslægen i Sønder Djursland Lægekreds, andre Læger, Brandinspektøren, Branddirektørerne f. Æbeltoft og f. Mols og en Del af Sønder Herred, Æbeltoft-Trustrup Jernbaneselskab, flere Sagfr. og Dyrlæger.

Foruden at henvise til Byplanen nævnes: En Pg. ved Kirken, et Miss.-hus, et Tuberkulosehospital, Æbeltoft Bank, en Filial af Den danske Andelsbank, en Spareforening, flere Hoteller, et Fattighus, et Vandværk, flere Møller og en Markedsplds.

Endvidere af industrielle Anlæg: Et Bogtrykkeri, et Farveri, et Garveri, et Bryggeri, et Tørreri f. Grøntsager og et And.-Mejeri samt Fabb. f. Maskiner, Cementvarer, Malt og Mineralvand.

Byen har Statstlfst. og Tlfst. Den ligger langs Æbeltoft Vigs østl. Side. I den sydlige Udkant findes Lystanlægget Skansen med Rester af

Æbeltoft. Gammelt Tangdige.
(H. M. fot.)

Æbeltoft. Nedergade ved det gamle Raadhus.
(H. M. fot.)

gammel Befæstning og ved den nordlige Indgang til Byen nogle mindre Anlæg. Ca. 2 Km. s. f. Byen ligger paa dens Markjorder Æbeltoft Lystskov (Tøllykke) m. Pavillon. Paa Markjorderne findes endvidere m. Ø. i Sogneskallet til Draaby Sg.: Skjelhøje (61 m), m. S. Bøgebjerg (47 m) og m. S. V. ved Æbeltoft Vig en anselig Plantage.

M. J. Darre.

ÆBELTOFT: STATISTIK

<i>Areal</i> (1916):	1033 ha.
<i>Faste Ejendomme</i> (1911):	243
heraf Beboelseshuse:	
med 1 Etage:	177
- 2 Etager:	25
- 3 eller flere Etager:	9
	I alt 211
Antal Lejligheder:	446
<i>Befolkning:</i>	
1801:	598
1855:	1211
1880:	1315
1901:	1467
1916:	1704
<i>Indkomstskatteydere til Staten</i> (1918—19):	
Antal:	393
disses samlede Indkomst:	Kr. 964500
heraf betales i Skat:	- 15475
<i>Formueskatteydere til Staten</i> (1918—19):	
Antal:	249
disses samlede Formue:	Kr. 2.820200
heraf betalles i Skat:	- 3113
<i>Folketingsvælgere</i> (1918):	866
<i>Landstingsvælgere</i> (1918):	736
<i>Kommunale Vælgere</i> (1917):	
Mænd:	317
Kvinder:	354
	I alt 671
<i>Haandværk og Fabrikdrift</i> (1914):	
Antal Bedrifter:	
med 0—5 Arbejdere:	101
- 6—20	4
- over 20	"
	I alt 105
heraf:	
med mekanisk Kraft:	13
Samlet Personel:	251
heraf:	
egentlige Arbejdere:	122

<i>Udskænkingssteder</i> (1914):		
med stærke Drikke:	11	
uden stærke Drikke:	1	
<i>Udsalgssteder</i> (1914):		
med stærke Drikke:	23	
<i>Handelsflaade</i> (1918):	Antal	Reg. Tons
Dampskibe:	"	"
Motorskibe:	"	"
Sejlskibe:	2	23
	I alt 2	23
<i>Skibsfart</i> (1918):	Antal	Bestuvning Reg. Tons
Indgaaede Dampskibe:		
fra danske Havne:	86	1675
- fremmede -	1	103
	I alt 87	1778
heraf fra:		
København:	25	632
Andre danske Byer:	61	1043
Tyskland:	1	103
Indgaaede Sejlskibe:		
fra danske Havne:	371	1330
- fremmede -	5	174
	I alt 376	1504
heraf fra:		
København:	7	163
Andre danske Byer:	364	1167
Sverige:	1	31
Tyskland:	4	143
<i>Toldindtægt</i> (1918):	Kr. 1873	
<i>Postkontoret</i> (1918—19):		
Afsendte Breve o. l.:	233532	
Ankomne Breve o. l.:	356174	
Postanvisninger og Postoprævninger:		
Udbetalte:	Kr. 1.041569	
Indbetalte:	- 1.483479	
<i>Telegrafkontoret</i> (1918—19):		
Ankomne Telegrammer:	2163	

Banker (1918—19):

	Antal: 1	
Aktiekapital:	Kr.	120000
Reservefond:	-	92255
Indlaan:	-	3.558987
Balance:	-	4.945580

Eksamensskoler (1915):

Antal: 1	Elever: 13
----------	------------

Kommunens Indtægt (1917—18):

af Erhvervsvirksomheder:	Kr.	13347
- Ejendomsskatter:	-	5512
- personlige Skatter:	-	91455

Kommunens Udgift (1917—18):

- til Skolevæsen:	Kr.	23432
- Hjelpekassen og forsk.		
Bidrag:	-	67
- Fattigvæsen:	-	15280
- Alderdomsunderstøttelse:	-	17562
- Forrentning af Gæld:	-	17518
- Afdrag af Gæld:	-	27865

Kommunens Formue (1917—18):

Faste Ejendomme:	Kr.	404027
Andre Aktiver:	-	160466

I alt Kr. 564493

Kommunens Gæld (1917—18):

Kr. 377707

Henning Kiørboe.

RANDERS AMTS LANDDISTRIKTER

STATISTIK

Areal:

km ²	2416
ha.....	241630

Veje:

Landeveje (1919)..... km	332,3
Biveje (1913)..... —	2580,8

Befolkning:

1801	43036
1855	64434
1880	84130
1901	89730
1916	98170

Befolkningstæthed:

1801..... pr. km ²	17,8
1855..... —	26,7
1916..... —	40,6

Indkomstskatteydere til Staten:

Antal (1918—19)	15365
disses saml. Indkomst Kr.	36,855271
heraf betaltes i Skat -	649708

Formueskatteydere til Stateu:

Antal (1918—19)	12270
disses saml. Formue Kr.	217,627900
heraf betaltes i Skat -	261761

Folketingsvælgere (1918) .....

38222

Landstingsvælgere (1918) .....

32104

Kommunale Vælgere (1917) ....

36827

heraf Mænd	18537
— Kvinder	18290

Erhvervsfordeling (1911):

Landbrug o. l.....	60631
Haandværk og Fabrikdrift	17061
Handel	3791
Transport	2440
Andre Erherv	14066

I alt... 97989

	1916	1904
<i>Faste Ejendomme</i>	19564	16631
Vurderingssum	Kr. 248081000	167541000
Jordværdi	- 154955000	—
Bygningsassurance.....	- 146545000	—

heraf:						
Gaarde		5302	4942			
Hektar		178,550	184760			
Tdr. Hartkorn		21095,1	21669,0			
Vurderingssum	Kr.	165,953000	117,298000			
Jordværdi	-	122,899000	—			
Bygningsassurance	-	80,832000	—			
Huse		5593	4702			
Hektar		37277	29105			
Tdr. Hartkorn		2510,8	1733,1			
Vurderingssum	Kr.	36,583000	19,930000			
Jordværdi	-	21,205000	—			
Bygningsassurance	-	24,294000	—			
Oprettede Statshusmandsbrug		1385	421			
		1919	1912			
		1912	1901			
<i>Arealets Benyttelse:</i>	ha	ha	ha			
Hvede	1837	2294	1254			
Rug	15535	15840	17804			
Byg	13854	15122	15199			
Havre	33688	36663	34720			
Blandsæd	8417	6560	5107			
Kornarealer i alt	73331	76479	74084			
Kartoffer	8109	4056	2883			
Foderroer	23110	21924	11772			
Sukkerroer	3	30	9			
Andre Rodfrugter	214	359	101			
Rodfrugtarealer i alt	31436	26369	14765			
Andre Høstarealer	—	2406	1492			
Brakarealer o. l.	—	11342	15867			
Grønfoder- og Græsningsarealer ...	—	78414	96280 ¹⁾			
Haver	—	2057	1914			
Moser	—	3635	—			
Skove	—	19152	16319			
		1912	1901			
<i>Høstudbyttet:</i>	hkg	hkg pr. ha	hkg	hkg pr. ha	hkg	hkg pr. ha
Hvede	53000	28,8	64344	27,7	27991	22,3
Rug	257000	16,6	254304	15,8	286809	16,1
Byg	288000	20,8	339182	22,4	257283	16,9
Havre	629000	18,7	704430	19,8	544779	15,7
Blandsæd	151000	17,9	126813	18,8	77681	15,2
<i>Kapitelstakst²⁾:</i>			1918	1912	1901	
Hvede	Kr. pr. hkg	—	—	—	—	—
Rug	-	—	24,11	11,54	9,52	—
Byg	-	—	21,77	13,80	10,32	—
Havre	-	—	21,36	11,56	10,29	—

¹⁾ herunder Moser. ²⁾ for Aarhus Stift.

<i>Kreaturholdet:</i>	1919	1914	1903
Heste	36769	36580	31357
Hornkvæg	142402	155513	114545
Svin	35562	129152	66137
Faar	37638	39038	74403
Høns	558063	643979	495617
<i>Mejeridrift:</i>			1914
Mejerier			90
Mælkeleverandører			10906
Køer			77916
Indvejet Mælkemængde		kg	197,919000
Produceret Smør		-	7,519000
— Ost		-	517000
— Fløde		-	464000
— Sødmælk		-	2,015000
<i>Salg af Landejendomme:</i>			
Gaarde:	1913—17	1905—09	1900—04
Antal	1407	1468	912
Tdr. Hartkorn	5168,3	5279,9	3499,8
Pris pr. Td. Htk.			
for Jord og Bygninger	Kr. 8673	5607	4563
- Besætning og Inventar ..	2415	1832	1298
Huse:			
Antal	1236	2093	1229
Tdr. Hartkorn	686,3	1086,0	597,0
Pris pr. Td. Htk:			
for Jord og Bygninger	Kr. 14543	7858	7147
- Besætning og Inventar ..	3874	2822	2109
<i>Haandværk og Fabrikdrift:</i>		1914	1906
Virksomheder med 0—5 Arbejdere		2732	3051
— — 6—20 —		51	49
— — over 20 —		21	12
	I alt...	2804	3112
Samlet Personel		6487	6315
heraf:			
Egentlige Arbejdere		3392	2966
De vigtigste Fag (1914):		Bedrifter ¹⁾	Personel ¹⁾
Møller		116	244
Bagerier m. m.		141	474
Slagterier m. m.		159	417
Mejerier		90	391
Skrædderforretninger		531	866
Murerforretninger		403	1120
Tømrerforretninger		257	607

¹⁾ Tallene omfatter ogsaa Amtets Byer.

Snedkerforretninger m. m.....	195	541	
Malerforretninger m. m.....	169	383	
Cementfabrikker.....	3	507	
Teglværker m. m.....	20	345	
Grovsmedeforretningnr.....	297	542	
Maskin- og Skibsbyggerier og -værksteder.....	80	656	
Tørve- og Tørvestrøelsefabrikker.....	13	210	
<i>Udskækningssteder (1914):</i>			
med stærke Drikke.....		38	
uden — —.....		33	
<i>Udsalgssteder med stærke Drikke (1914).....</i>		169	
	1917—18	1907—08	1897—98
	1000 Kr.	1000 Kr.	1000 Kr.
<i>Amtsrepartitionsfonden:</i>			
Indtægt.....	1279	846	412
Fonden ejede.....	1915	884	712
— skyldte.....	1477	607	354
<i>Amtsfattigkassen:</i>			
Indtægt.....	26	16	21
Kassen ejede.....	58	57	56
— skyldte.....	—	—	—
<i>Amtsskolefonden:</i>			
Indtægt.....	799	289	—
Fonden ejede.....	63	61	—
— skyldte.....	—	—	—
<i>Sognekommunerne:</i>			
Indtægt.....	3836	1663	1075
Kommunerne ejede.....	5473	4086	3425
— skyldte.....	2517	1821	1531

Henning Kiørboe.

NOGLE ERHVERV

LANDBRUG

Af samtlige jydsk Amter har Randers Amt de mest ensartede Jorder, gennemsnitlig gaar der 17 Tdr. Ld. pr. Td. Hartkorn, Aarhus har en lille Smule højere Skyldsætning; men medens der i sidstnævnte Amt er ret stor Forskel paa Boniteten i dets bedste og daarligste Herred, er denne betydelig mindre i Randers Amt; der gaar saaledes i Amtets bedste Herred — Støvring — 12,2 Tdr. Ld. pr. Td. Hartkorn, medens dets lavest boniterede Landsdel — den vestlige Del af Nørre Herred — har 30 Tdr. Ld. Naar saa dertil kommer en Del gode Enge — hvis Boni-

tering som bekendt er lavere end det dyrkede Areal — er det med Grund, at man betragter Randers Amt som det gennemsnitlig bedste paa Halvøen; dets bakkede Terræn med de mange Vandløb og det ret store Skovareal giver dertil enkelte Egne af Amtet en ikke ringe Naturskønhed.

De bedste Jorder findes omkring Randers By, medens de daarligste findes i de vestlige Sogne af Nørre Herred og i nogle Hedestrækninger og Sandegne ved Mariager Fjord og Kattegattets Kyst. I Skrænterne ved Mariager Fjord træder nogle af Landets ældste geologiske Lag — Skrivekridtet og det plastiske Ler — frem til Overfladen og giver gode Betingelser for en ret omfattende Cementindustri.

En hel Del af Amtets Jorder er fortrinlige Kornjorder og bliver ogsaa i den Retning udnyttet stærkt, særlig til Rug, Havre og Byg. Ogsaa Frøavl er vidt fremskreden i dette Amt; det har saaledes til Avl af Hundegræsfrø det største Areal af samtlige danske Amter, og et lige saa stort Areal til Avl af denne Frøsort som de samtlige jyske Amter har tilsammen, ogsaa til Avl af „andre Græsfrøarter“ har det det største Areal. Interessen for Dyrkning af Handelsplanter — ikke mindst af Hør — har ogsaa fra tidlig Tid været fremme i Omegnen af Randers By, og i de allersidste Aar har denne Interesse atter begyndt at faa Vind i Sejlene.

Kvægavlsinteressen er ogsaa af gammel Dato, allerede i „Randers Amts Husholdningsselskabs“ første Program, vedtaget den 8. Maj 1810, findes en Bevilling til Kvægavlens Fremme, og det Middel, man vedtog at betjene sig af, var Præmiering af Tyre fra hele Amtet, og det første Skue fandt Sted den 3. Oktober samme Aar; det var en noget uensartet Samling det første Skue udviste; men det blev ved dette vedtaget, „at i Fremtiden skulde den sorte, blakkede og brogede Couleur foretrækkes for den røde og hvide, om endog disse ellers er af lige Godhed med de andre“. Denne Fremhævelse af den jyske Kvægrace har siden været Selskabets Formaal med Kvægavlens Forbedring; det jyske Kvæg fremhæves ogsaa i senere Regler for Dyrskuerne.

Maaske har man vel ogsaa nok af og til i dette Amt givet lidt efter over for de mange Forslag om ved Krydsning med fremmede Racer at skyde Genvej til Forbedring af den hjemlige Race, og til Tider har man vel nok været lovlig lidt nøjeregnende med, hvad man betegnede som jysk Kvæg, saaledes at ret tvivlsomme Blandinger gik ind under denne Betegnelse; men i Hovedsagen har dette Amt nok gjort det mest frugtbringende Arbejde for at holde den jyske Kvægrace højt i Ære; i de sidste Aartier er det særlig Malkeevnen, man har

søgt at udvikle, og denne er ogsaa bleven udviklet til et ret højt Niveau, saadan at der i dette Amt findes det største Antal gode Stammebesætninger af den jydsk Malke Race, og de har hjemme i stort Tal paa Bøndergaardene.

Før med nogle Tal at belyse det jydsk Kvægs Stilling i Randers Amt kan nævnes, at i 1861 hørte 96 pCt. af Kvægbestanden til den jydsk Race, 1888 80 pCt., siden da har det røde danske Malkekvæg faaet en Del Indpas, saadan at ved Tællingen i 1914 hørte 60 pCt. af Bedækningstyrene til den jydsk, medens 25 pCt. hørte til den røde danske.

Ogsaa Svineavl har været Genstand for Interesse fra gamle Dage, idet man i 1810 ogsaa begyndte at præmiere Orner; men i endnu stærkere Grad har man samlet sig om Hesteavl, og enhver, der har overværet Kaaringsskuer i Randers eller Hestemarkederne i Januar og Februar i samme By, vil have faaet et levende Indtryk af, at Randers-egnens Landmænd har forstaaet at fremelske de bedste Egenskaber hos den jydsk Hest og har formaaet om sine Skuer og Markeder at skaffe den største Kreds af Opkøbere og Beundrere.

Denne Kærlighed til Hesteavl er ikke af ny Dato, den gaar langt tilbage i Tiden, og igennem gamle Beretninger faar man Tilsagn om, at Hestebestanden i Randers Amt stedse har hørt til Landets bedste, og tidligt var man der inde paa Renavl. Det var ogsaa i denne Egn, at Oppenheim virkede. Vel var denne Hingst af fremmed Blod; men den formaaede at fremvirke den jydsk Hests bedste Egenskaber, og dens store Nedarvningsevne har bevirket, at største Parten af de jydsk Hingste-Matadorer er af dens Slægt.

Det høje Stade, som Hesteavl og Kvægavl indtager i Randers Amt, har maaske noget sin Grund i, at der i dette Amt findes et stort Antal store Bøndergaarde paa 6—8 Tdr. Hartkorn, disse har haft Raad til at pleje og passe deres Besætninger godt, og Besætningerne har ikke været større, end at Manden selv kunde være med ved den daglige Røgt, og man ser derfor ogsaa — som nævnt for Kvæget — at en Mængde af de gode Stamdyr findes paa Bøndergaardene.

Ved Siden af de mange større Bøndergaarde findes der ogsaa i Randers Amt en Mængde Husmandssteder, og Husmandssagen har i dette Amt igennem Tiderne været Genstand for megen Interesse, og Husholdningsselskabet har fra sin allerførste Tid gjort meget for at bedre Husmændenes økonomiske Kaar, gennem Raad og Daad, ved Præmier og Opmuntringer, og da Loven om billige Laan til Oprettelse af Husmandsbrug kom ved Aarhundredovergangen, gjorde Randers Amt stær-

Parti ved Draaby. Æbeltoft.
(H. A. Ebbesen fot.)

Strandparti ved Løgten.
(H. A. Ebbesen fot.)

kest Brug af denne, idet der i Perioden 1900—14 i dette Amt blev oprettet en Fjerdepart af samtlige Brug for hele Jylland.

Det høje Stade, som Landbruget — Planteavl saavel som Husdyrbrug — efter jydsk Forhold indtager i Randers Amt, har ikke alene sin Grund i gode Jordbunds- og Klimaforhold, og en gunstig Ejendomsfordeling, men ogsaa i, at det har en interesseret Landbefolkning, der dog maa kæmpe en mindre haard Kamp for Tilværelsen end Landbefolkningen i Halvøens magre Egne, og derfor bedre kan faa Raad til at foretage Forbedringer i deres Bedrift.

Niels Siggard.

SKOVBRUG

Randers Amt har et Skovareal paa 18676 ha og en Skovprocent af 7,6. Omtrent Halvdelen af dette Areal bærer Løvskov. Vest for Randers Fjord ligger Støvringgaard Klosters Skove (280 ha), øst for Fjorden Skovene til Stenalt og Eldrupgaard (496 ha), samt Estruplund Skov (84 ha). Til Stamhuset Clausholm hører et Skovareal paa 717 ha; den største af Skovene, Sofie Amaliegaards Skov, ligger tæt ved Hornslet Station, i Nærheden ligger Stamhuset Rosenholms Skove (441 ha) og Skovene til Vosnæsgaard (220 ha), der strækker sig ned til Kalvø Vig. Paa den modsatte Side af Vigen ligger Kalvø Skovene, hvor Bøgen vokser med en overordentlig Frødighed, saa disse Skove sikkert er de masserigeste Bøgeskove i Jylland. Ogsaa Asken har her en meget smuk Vækst og Form. Midten af Djursland er meget skovrig; her findes Fjeld Skov (750 ha), Løvenholms Skove (1026 ha), Skaføgaards Skov (211 ha) og Skovene til Stamhuset Estrup (666 ha). Langs Kysten af Djursland ud mod Kattegat ligger Skovene til Rugaard (403 ha), Katholm (772 ha), Stamhuset Benzons (1269 ha) og Meilgaard (1103 ha).

Spredt over Amtet findes en Del Naaletræplantager, saaledes til Overgaard, Trudsholm, Skramsø og Skærsø.

Johs. Helms.

FISKERI OG REDNINGSVÆSEN

Anholt og Grenaa Havn er de to Hovedcentra for Fiskerierhvervet i Randers Amt. For Anholts Vedkommende gælder det imidlertid, at skønt dens Havn (som i Indledningen berørt) danner et vigtigt Støttepunkt for Fiskeriet i Kattegat, bliver Hovedparten af Fangsterne dog sejlede til danske (eller svenske) Kystbyer, hvor Afsætningsforholdene er gunstigere. For Anholt Fiskerierne findes der derfor ikke nogen særlig Statistik, saaledes som for Grenaa. Til denne Plads indbragtes

fra Kattegat ifølge Fiskeri-Beretning for 1918 i det anførte Aar ialt over halvanden Million Kilogram Fisk (nøjagtig: 1.639.541 kg) til en Værdi af over en Million Kroner (1.124.559 Kr.). Langt den største Del af Udbyttet indbragtes af Kuttere og Baade, der er hjemmehørende i Grenaa. Hovedparten af Fangsten bestaar af Rødspætter og Torsk; desuden fiskes Sild, Makrel, Ising, Slethvar, Aal, Hummer samt — i mindre Mængde — Laks, Tunge og Pighvar. Den direkte Dampskibsforbindelse, der er oprettet mellem Grenaa og Hundested, har hidraget til at fremme Fangstens Afsætning, og i sin saa godt som isfri Havn samt ved sin fremskudte Beliggenhed paa Halvøens østligste Kyst har Grenaa fortrinlige Betingelser for at være en af vore aller betydeligste Fiskepladser indenfor Skagen — hvad den da ogsaa er.

Redningsvæsenet har to Stationer paa Djurslands Østkyst: Grenaa Havn (Redningsbaad) og Fornæs (Raketapparat). Ogsaa paa Anholt findes to Stationer, en paa Øens Vestside (Baad og Raketapparat) og en paa Nordøstsiden (Baad). Paa sidstnævnte Sted samt paa Hjelm og ved Fornæs findes Fyr.

J. O. Boving Petersen.

Anholt Fyr.
(Axel Jessen fot.)

SOGNEBESKRIVELSER*)

AF OBERSTLØJTNANT M. J. DARRE

MED BIDRAG AF MAG. CHR. AXEL JENSEN, MUSÆUMSINSPEKTØR HANS KJÆR
OG ARKIVSEKRETÆR S. NYGÅRD

ØSTER LISBJERG HERRED

Egaa Sg. (885 Indb.). Hjortshøj-Egaa Komm. Anneks til Hjortshøj. Byer: *Egaa* (K., Skr., Fors.-hus, Bageri, Tlfst.), *Skjering* eller *Skerring* (Sk., Miss.-hus, Fors.-hus, Kbm., Bageri, Fattiggd. og Asyl-Kukstrup-, Tlfst.), en Del af *Lystrup* (Resten i Elsted Sg., Vester Lisbjerg Herred, Aarhus Amt, Gæstg., Afholdshjem, And.-Mejeri, Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.). Mod N. 2 Mlr. Mod N.Ø. en Plantage og lidt Hede. Mod S. V. nogen Eng og Mose. Sognet begrænses m. Ø. af *Kalø Vig*. — Gaarde: *Skerring-Munkgaard* (var en Bondegaard under Vosnæsgaard, til den 1669 af Erik Rosenkrantz solgtes til Jesper Thygesen; derefter ejedes den bl. a. af dennes Søn Thyge Jespersen, H. Nansen, Rasm. Randlev og Rasm. Müller; siden 1793 har den tilhørt G. Schmidt, C. M. Schmidt og P. Schmidt; til Gaarden laa længe en Del Gods), *Bynksminde*. — *Forh. M.*: Egaa-runestenen, nu i Runehallen i Nationalmuseet, blev fundet 1814 i et Stengærde. Den rejstes kort efter Aar 1000 af Alvkel og hans Sønner efter Manne, Landhyrde (Bestyrer) hos Ketil den Norrøne.

Hjortshøj Sg. (739 Indb.). Hjortshøj-Egaa Komm. Byer: *Hjortshøj* (K., Pg., Sk., Dyrlægge, Kbm., And.-Mejeri, Handelsgartneri, Ml. ø.f. Byen, Jbst. s.f. Byen, Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Kankbølle*, *Hesselballe* (Folkehøjskole, Kbm., Ml. n.ø.f. Byen), *Brandstrup* (Sk.). En Del Skov m. S. ved Sognegrænsen, m. V. ved Sognegrænsen og m. N.Ø. Sognet er efter Areal (1076 ha.) det mindste i Herredet. — Gaarde: *Hjortshøjlund* (tilhørte c. 1700 Jens Rask, derefter bl. a. Otte Lützow, Peder Borre og Baron C. R. P. Gersdorff; fra 1771 tilhørte den Fam. Secher i c. 75 Aar; bl. de mange følgende Ejere var H. la Cour, F. Folsach og J. Secher), *Kirstineborg*, *Østergaard*. — *Forh. M.*: Af Sognets ret faa Gravhøje er 3 fredlyste. — Anneks: Egaa.

Skjødstrup Sg. (1295 Indb.). Skjødstrup Komm. Byer: *Skjødstrup* (Stationsby m. 182 Indb., K., Pg., Sk., Fors.-hus, Læge, Kbm., Haandv., Fls.-Mejeri, Bageri, Fattiggd., Ml., Jbhpl., Tlfst.), *Svinbo*, *Aastrup*, *Studstrup*, *Hjelmager*, *Nye Løgten* (Stationsby m. 217 Indb., Kro,

1) Fortegnelse over benyttede Forkortelser findes bagest i nærværende Bind.

Markedsplds., Jbst. — Løgten —, Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Vorre* (And-Mejeri), *Segalt* (Sk., Ml. s. ø. f. Byen). Mod N.Ø. Skovridergd., Kbm., Udskebingssted (Gammelløgten). Mod N.V. *Kampehøj* (117 m). En Del Skov, især m.N.Ø. (Havskov, Vosnæs Pynt og Skovene omkring Herregaarden *Vosnæsgaard*). Lidt Eng og Mose. Sognet begrænses m. Ø. af *Kalø Vig*. — Gaarde: *Vosnæsgaard* (Hg., tilhørte i lang Tid fra Slutn. af 15. Aarh. Fam. Strangesen, i 17. Aarh. to Søstre Friis, Ebbe Gyldenstjerne og Fam. Rosenkrantz, fra hvem den 1719 kom til Fam. Gersdorff, der havde den i ca. 90 Aar; bl. Ejerne i forr. Aarh. var D. F. Lådiges, J. V. C. Krieger og Greverne Knuth; en Mængde Gods frasolgtes 1810—11, men endnu 1825 var Gaarden dog komplet). — *Forh. M.*: Fra Sten- og Bronzealderen er paavist ca. 50 Mindesmærker (ingen fredlyste). I Hedeliskær Mosedrag er gjort et mindre Fund af Sværd, Spydspidser m.m. fra Folkevandringstiden, sikkert Minder om Kampe.

Todbjerg Sg. (1014 Indb.). Todbjerg-Mejlby Komm. Byer: *Todbjerg* (K. m. romanske Kalkmalerier, Pg., Sk., Bageri, Fattiggd., Ml. s. ø. f. Byen, Tlfst.), *Grøttrup* (Fors.-hus), *Bendstrup* (Sk., Kbm., And-Mejeri), *Haarup* (Kbm.), *Balle* (Sk.), *Linaa* (Ml. s. v. f. Byen, Tlfst.). *Balle Tglv.* Nogen Skov m.S. og m.N. Lidt Eng og Mose. Mod Ø. *Ballehøj* (177 m). — Gaarde: *Skaarupgaard* (Hg., oprettet c. 1656 af Gunde Rosenkrantz, som faa Aar efter mistede den; bl. de følgende hyppigt skiftende Ejere var Jesp. Hutfeld og Tyge Jespersen; i 18. Aarh. tilhørte den bl. a. Ole Krabbe, Ole Olesen og fra 1759 i 64 Aar Fam. Secher, derefter Statskassen, N. Nyholm, C. F. J. Risom, E. Glæsel og H. E. Jessen; Godset solgtes i 1840'erne; paa S. var Landbrugsskole 1855—67), *Sofie-Amaliegaard* (samlet af 2 Gaarde i Begynd. af 18. Aarh. og opkaldt eft. Grev Conrad Reventlows Enke Sofie Amalie Hahn; hører under Fideikommissgodset Klavsholm i Galten Herr.), *Bendstrupgaard*, *Edelslund*. — *Forh. M.*: Ved Bendstrup er fremdraget et Guldfund, 3 massive, i hinanden hængende Ringe, samt en fjerde og et Brudstykke, alt under en stor Sten. — Anneks: Mejlby.

Mejlby Sg. (507 Indb.). Todbjerg-Mejlby Komm. Anneks til Todbjerg. By: *Mejlby* (K., Skr., Fors.-hus, Dyr læge, Spk., Kbm., Bageri, Handelsgartneri, Brsml., Tlfst.). En Del Skov m.S.Ø. og m.N. Lidt Eng og Mose m.S. og m.N. — Gaarde: *Kalstrup* (nævnes 1450, ejedes fra 1669 af Jesper Thygesen, var senere Ryttergods, men solgtes 1765 til Jens Thygesen og kom senere til Chr. Westergaard; bl. Ejerne i forr. Aarh. var Jens Lanng, Joh. Hansen og Fam. Mohlsen; 1915 solgtes den til Udstykning), *Krannestrup* (var en Bondegaard,

Skaarupgaard (Øster Lisberg Herred).

Vosnæsgaard (Øster Lisberg Herred).

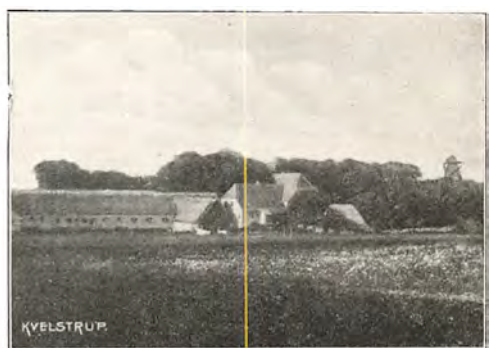
Rosenholm (Øster Lisberg Herred).

Kalø (Øster Lisberg Herred).

Kvelstrup (Mols Herred).

Kvelstrup (Mols Herred).

RANDERS AMT

Skjærsø (Mols Herred).

Lyngsbækgaard (Mols Herred).

Isgaard (Mols Herred).

Rugaard (Sønder Herred).

Rugaard (Sønder Herred).

Hessel (Sønder Herred).

der 1765 købtes af Niels Behr til Skafføgaard, der gjorde den til en Avlsg. med en Del tillagt Gods; senere tilhørte den M. G. Meulengracht og i forr. Aarh. bl. a. J. J. Wiid, H. Bech, Jørg. Pind og A. Hviid), *Bygballe, Ogstrupgaard*.

Hornslet Sg. (1938 Indb.). Hornslet Komm. Byer: *Hornslet* (Stationsby m. 764 Indb., K., ombygget i 16. Aarh., med rigt Inventar og smukke Gravsten og Epitafier over Slægten Rosenkrantz, Pg., Sk., Dommeren i Ø. Lisbjerg m. en Del af Sønderhald Herred, Tingsted, Kontorafdeling f. Politimesteren i Rougsø og en Del af Sønderhald Herred samt f. Ø. Lisbjerg og en Del af Sønderhald Herred, Kreds-lægen i Ø. Lisbjerg Lægkreds, Læge, Dyrslæge, Filial af Aarhus Købmands- og Haandværkerbank, Hornslet og Omegns Spare- og Laanekasse, Randers Amtssyge- og Epidemihus, Ap., Sagfr., Kbm., Haandv., Hospital — Stiftelse —, Alderdomshjem, Kroer, Trævarefab., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Tendrup* (Ml. n. v. f. Byen), *Krajbjerg* (Sk., Tlfst.), *Eskerød, Rodskov* (Sk., Fors.-hus, And.-Mejeri, Tlfst.). M. N. Kapel (Herregaarden *Rosenholm*). *Elkjærslund* And.-Mejeri. Megen Skov (Sofie Amaliegaards Skov m. N. V., en Del af Rosenholm Skov m. N., en Del af Skovene omkring *Vosnæsgaard* m. S.). Nogen Plantage m. N. Ø. og S. Ø. Nogen Eng og Mose, mest m. N. Ø. Sognet støder m. S. Ø. til *Kalø Vig* (Løgten Bugt). Det er efter Indb. Antal det største i Herredet. — Gaard: *Rosenholm* (Hg., hed til ca. 1565 Holmgaard og ejedes i 15. Aarh. af Fam. Petz, i Begynd. af 16. Aarh. af Bisp Niels Clausen Skade, kom ved Reformationen til Kronen og blev 1559 mageskiftet til Jørgen Rosenkrantz, i hvis Slægt den derefter, med et Par korte Afbrydelser er forblevet, fra 1744 som e Stamhus; Godset solgtes i sidste Halvdel af forr. Aarh.; den væsentligste Del af den anselige Hovedbyggn. i fire Fløje med tre Taarne er opført 1559—67). — I Sofie Amaliegaards Skov ligger Voldstedet Elkjærtøft.

Mørke Sg. (1855 Indb.). Mørke Komm. Byer: *Mørke* By og Stationsby (Stationsbyen 425 Indb., K., Pg., Sk., Læge, Dyrslæge, Mørke Bank, Mørke Sogns Spare- og Laanekasse, Kbm., Bageri, Lykkestrup And.-Mejeri, Gæstg., Elektv., Vandv., Ml. m. Ø., Markedsplds., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Dagstrup* (Sk., Fattiggd., Tglv.), *Ommestrup* (Sk., Folkehøjsk., Tglvr.), *Bale* (Ml. n. v. f. Byen), *Ugelballe* (Sk., Fors.-hus, Ml. v. f. Byen, Tlfst.). Mod S. *Trehøje* (106 m). Nogen Skov, mest m. S. V. Nogen Eng og Mose, mest m. N. V. Sognet støder m. S. til *Kalø Vig* (Løgten Bugt). — Gaard: *Balskov* (under Rosenholm). *Ommestrup* var forhen en Hg., nævnt i 15. Aarh.

Bregnet Sg. (1419 Indb.). Thorsager-Bregnet Komm. Anneks til

Thorsager. *Bregnet K.* enligt omtrent midt i Sognet. Byer: *Rønde* (734 Indb., Skr., Højskole, Miss.-hus, 2 Læger, Dyrlægge, Afdeling af Aarhus Privatbank, Kbm., Haandv., Spk., Kro, Afholdshot., Maskinfab., Savskæreri, Trævarefabrikation, Tømmerhandel, Cementstøberi, Tagstensfab., Markedsplds., Postk., Tlgst., Statstlfst., Tlfst.), *Følle* (Sk., Kbm., Ml.), *Korup* (Kbm.), *Bjødstrup* (Sk., Kbm.). *Kaløvig Strandhotel*. *Korslund* And.-Mejeri. Mod V. *Følle Mlr.* (Vml., Ml.). Mod N. *St. Bavnehøj* (102 m.). Mod S. Kystsatorium for Børn, *Nappedam* Ladeplads m. Toldkontrolstat. og Anlægsbro, Ruin af *Kalø Slot*. Nogen Eng og Mose, mest m. V. Mod S. nogle ret betydelige Skove (Hestehave og Ringemoseskov) og enkelte mindre. Sognet begrænses m. S. af *Kalø Vig* (Egens Vig). — Gaarde: *Kalø* (Hg., var forhen Ladeg. til det kgl. Slot Kalø, hvis Ruiner ligger en halv Mils Vej S. V. for det nuværende K.; 1661 skænkede Christian V. K. Slot og Ladeg. til Ulr. Fr. Gyldenløve, der nedbrød Slottet; K. Ladeg. blev derefter igen Krongods, men mæglagdes 1690 med Hovedgaardens Frihed til Grev Conr. Reventlow, som 1703 solgte den til sin Svigerdatter Benedikte Margr. Brockdorff, der 1731 sammen med sin Mand Grev Chr. Ditl. R. oprettede Stamhuset Frisenvold, hvorunder K. blev henlagt; Stamhuset blev nedlagt 1798 og K. kom 1803 til M. F. Leemeyer, hvis Enke 1825 solgte Gaarden til M. J. Jenisch, i hvis Slægt den er blevet; Godset var komplet langt op i forr. Aarh.), *Hannesminde* (samlet 1830 af P. C. Jørgensen og 1847 tillagt Navnet H. eft. hans s. A. afdøde Hustru Johanne Andrea Budtz), *Røndegaard*. — Kalø, anlagt af Erik Menved, nedbrudt 1672, er en af Landets anseligste Borruiner, pragtfuldt liggende paa en lille Ø inderst i Kalø Vig. — *Forh. M.*: Ca. 125 Mindesmærker paaviste fra Sten- og Bronzealderen. Sognet danner med tilliggende Dele af Sognene nord for en Art Koloni med Stenmindesmærker fra den østdanske Stenalder. To Høje ved Følle Strandgaard fredlyste. Ø. for Kirken er Tobias' Kilde endnu kendelig.

Thorsager Sg. (1275 Indb.). Thorsager-Bregnet Komm. Byer: *Thorsager* (563 Indb., K., romansk Rundkirke, Pg., Sk., Fors-hus, Kbm., And.-Mejeri, Kro, Bageri, Farveri, Ml., Jbst. m. N. V., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Faarup*, *Smogen**, *Skrejrup* (Kbm.), *Rostved* (Sk., Kbm.): Mod N. V. Sk. (Hedekov Gde). Mod S. Ø. Brændevinsbrænderi (Hvitvedgaard). En Del Eng og Mose, især m. N. Ø. En Skov m. V. Adskillige Smaaplantager, især m. S. Ø. Lidt Hede, mest m. S. Ø. Sognet er efter Areal (3605 ha.) det største i Herredet. — Gaard: *Hvitvedgaard* (solgtes 1667 fra Kronen til U. F. Gyldenløve; i første Halvdel af 18. Aarh. laa den under Vedø og ejedes derefter bl. a. af Jak. Frisenberg og

Dines Simesen; bl. Ejerne i forr. Aarh. var Fam. Løvschal, J. Eegholm, Brødrene Friis og H. R. Emborg). — *Forh. M.*: Af ca. 120 paaviste Oldtidsmindesmærker er 14 fredlyste, deraf ved Rostved en Langdysse, en Runddysse og mindst en Jættestue, samt 2 Høje ved Smogen 7 Høje og en Stensætning. Flere større Fund fra senere Oldtid er fremdragne, saaledes ved Haag en Bronzestøbers Arbejdsplads, fra den yngre Bronzealder, med Støbeforme, Digeler m.m.; ved Thorsager en Gravplads fra ældre Jernalder, ved Rostved og fl. a. St. Grave fra rom. Jernalder, en Boplads ved Skrejrup. En Helligkilde har været ved Nyskov, søgt som Sundhedskilde endnu ca. 1850. — Anneks: Bregnet.

Skarresø Sg. (467 Indb.). Kolind-Ebdrup-Skarresø Komm. Anneks til Kolind i Sønder Herred. Byer: *Skarresø* (K., Sk., Fors.-hus), *Tjerrild*, *Mesballe* (Sk.), *Astrup*. Lidt Hede, Eng og Mose. Sognet er efter Indb. Antal det mindste i Herredet.

MOLS HERRED

Egens Sg. (242 Indb.). Agri-Egens Komm. Anneks til Agri. By: *Egens* (K., Pg., Sk.). Nogen Eng og Mose m. N. Ø. Sognet begrænses m. V. af *Kalø Vig* (Egens Vig). Det er baade efter Indb.-Antal og efter Areal (333 ha) det mindste i Herredet.

Agri Sg. (653 Indb.). Agri-Egens Komm. Byer: *Agri* (K., Pg., Sk., Missionssal, Kbm., Vandværk, Tlfst.), *Femmøller* (Badehotel, 3 Vmlr., nemlig Overml., Kerrisml. og Gladsm.), *Basballe*, *Grønfeld* (Sk., Spk., And.-Mejeri, Tlfst.), *Vraa*. Mod S. *Mols Bjerger* m. *Bavnehøj* (137 m). En lille Skov m. N. V. Enkelte Smaaplantager og Smaakrat m. S. Ø. Nogen Hede, mest m. S. Ø. Sognet støder m. S. Ø. til *Æbeltoft Vig*. — Nær Grønfeld et Voldsted „Slottet“. — *Forh. M.*: *Rigest* paa Oldtidsmindesmærker i Herredet, opr. op mod 100; fredlyst er 4, de 2 anselige „Stabelhøj“, „Rugdalsvej“ og en Jordhøj med et smukt, sekssidet Kammer. — Anneks: Egens.

Roelse¹⁾ Sg. (449 Indb.). Knebel-Roelse Komm. Anneks til Knebel. *Roelse K.* helt m. S. V. i Sognet ved Kysten. Ml. s. v. f. Kirken. Byer: *Andrup* (Ml.), *Vridders* (Sk., Miss.-hus, Fls.-Mejeri, Bageri, Brsml., Tlfst.). Lidt Eng og Mose, mest m. N. Sognet begrænses m. V., N. og S. V. af *Kalø Vig* (Egens Vig m. N., Knebel Vig m. S. V.). — Gaard: *Rolsegaard* (Hg., nævnes 1328 men er kun lidet kendt i ældre Tid; bl. Ejerne i 16. Aarh. var Er. Krag, i 17. Hans Skade, Vogn Hvas og Fam.

¹⁾ Eller Rolsø (Rolse).

Runddyse paa Knebel Mark.
(Fot. i Nat. Mus.)

Vognsen; fra 1706 tilhørte den længe Fam. Gersdorff, derefter Thorn Thornsohn og i forr. Aarh. bl. a. Fam. Poulsen og C. L. Hansen; det meste Gods solgtes 1815—16).

Knebel Sg. (450 Indb.). Knebel-Roelse Komm. Byer: *Knebel* (K. enligt s. v. f. Byen ved Knebel Vig, Pg., Sk., Dyrslæge, Spk., Kbm., Maskinfab., Savværk, Vandv., Ml. n. v. f. Byen), *Skjellerup*, *Knebel Bro* (Ladeplads, Kbm., Afholdshjem, Bogtrykkeri, Postkont., Toldsted, Dampskibsbro, Tlfst.). Mod Ø. en Del af *Mols Bjerg* og flere ret anseelige Plantager. Sognet begrænses m. V. af *Knebel Vig*, der skyder sig ind fra *Kalø Vig*. — Gaarde: *Aldershvile*, *Lyngegaard*. — *Forh. M.*: Ved Knebel er fredlyst en af Landets smukkeste Runddysser, med 23 store Randsten i Fodkrans, samt sekssidet Kammer med mægtig Dæksten; ved Skjellerup et fristtaaende Kammer. Ved samme By har været St. Hans Kilde. — Anneks: Roelse.

Tved Sg. (1118 Indb.). Tved Komm. Sognet bestaar af en Halvø, der begrænses af *Knebel Vig* og *Kalø Vig* m. N., *Kattegat* m. V. og S., *Begtrup Vig* m. S. Ø. Byer: *Tved* (K. m. N. Ø. ved Knebel Vig, Pg., Sk., Miss.-hus, Fors.-hus, Spk., Brsml.), *Torup* (Læge, And.-Mejeri, Fattiggd.), *Deigret* (Sk., Afholdshjem, Bageri, Ml., Tglvr., Tlfst.), *Bloakjær* (Ml.), *Landborup*, *Bjøstrup*, *Eg*, *Tillerup* (Sk.). Mod N. Ø. ved Knebel Vig: Kro og Markedsplads (*Torup Pakhus*). Mod Ø. *Tved Ml.* Mod N. V. Udskibningssted og Dampskibsbro (*Skjødshoved*), Ml. ved Herregaarden *Kvelstrup*. Mod S. Ø. *Møgelhøj* (77 m), *Tillerup Sø*. Lidt Hede m. Ø. ved Begtrup Vig. Nogen Eng og Mose, mest m. N. 2 smaa Skove m. S. Ø. og N. V. En Del Smaaplantager m. S. og V. — Gaarde: *Isgaard*

(Hg., meget gammel, tilhørte Hvideslægten og derefter Aarhus Bispestol, kom ved Reformationen til Kronen og solgtes 1544 til Anders Sandberg; ejedes derefter af hans Søn Tyge, kom senere til Peder Gersdorff og Otte Krabbe og fra ham 1677 til Fam. Gersdorff, som havde den omtr. 100 Aar; tilhørte saa længe Oluf Marcussen og derefter bl. a. N. Pedersen, G. Krøger og J. H. Krieger; det meste Gods solgtes 1795 ff.), *Kvelstrup* (Hg., tilhørte 1420 Henrik Sandberg og blev i hans Slægt til Slutn. af 17. Aarh., da den tilfaldt Kongen og udlagdes til Rytterhold; kom snart efter til Fam. Gersdorff og havde Ejer fælles med Isgaard til 1795; bl. Ejerne i forr. Aarh. var Er. Rugaard, N. Pedersen til Isgaard og Fam. Poulsen; alt Godset fraskiltes 1795). — Baade ved Isgaard og Kvelstrup findes Tomter af de ældre Gaarde. — *Forh. M.*: Sognet har med kun 10 Mindesmærker i Oldtiden aabenbart været lidet bebygget. I Præstegaardens Have har været en Helligkilde.

Vistoft Sg. (783 Indb.). Vistoft Komm. Byer: *Vistoft* (K. s. f. Byen, Pg. ved Kirken, Sk., Miss.-hus, Fls.-Mejeri, Bageri, Ml. s. ø. f. Byen, Brsml., Tlfst.), *Strands* (Sk., Spk., Bageri, Tglv., Tlfst.), *Begtrup* (Vml.), *Viderup*, *Fuglsø* (Kro, Sømærke n. v. f. Byen), *Bogens*, *Poggerbo*. Mod N. *Mols Bjerger* m. *Trehøje* (127 m). Mod N. Ø. *Bogens Sø*. Mod S. *Særbæk Landingssted* m. *Dampskibsbro*. 2 Sømærker m. S. V. og 2 m. S. paa *Draget*, den smalle Landtange, der fører over til Helgenæs. Her findes i Sogneskallet *Dragsmuren*, en gammel Vejspærring, der bestaar af et $\frac{1}{2}$ —1 m højt og henved 2 m bredt Stendige. (Sml. Helgenæs S.) Mod N. V. en ret stor Plantage. Mod N. og Ø. nogle Smaaskove. Adskillige Smaaplantager. Nogen Hede, mest m. N. Sognet begrænses m. S. af *Begtrup Vig* med den lille Ø *Rønnen* og m. Ø. af *Æbeltoft Vig*. — Gaarde: *Bogensholm* (Hg., tilhørte 1420 Johannes Slet, senere Aarhus Bispestol, kom ved Reformationen til Kronen og mageskiftedes 1579 til Mourids Stygge; fra 1669 tilhørte den næsten stadig i 130 Aar Ejerne af Møllerup i Sønder Herr.; bl. Ejerne i forr. Aarh. var Claus Gaardsted, J. J. Wiid, And. Eriksen og N. O. J. S. Schmidt; Godset, der ikke var betydeligt, solgtes i Beg. af forr. Aarh.), *Rødegaard* (ejedes i 18. Aarh. bl. a. af Chr. Hasselbalch og J. E. Hauch, i forr. af R. Bang, P. Højlund og P. H. Sinding). — Ved Bogensholm Voldsted af ældre Gaard. — *Forh. M.*: Der har i Sognet været talt ca. 70 Oldtidsminder; 5 er fredede, deraf „Trehøje“ ved Viderup og „Brunhøje“ ved Vistoft, alle højtliggende.

Helgenæs Sg. (723 Indb.). Helgenæs Komm. En Halvø, der skyder sig ud i *Kattegat* og m. N. begrænses af *Begtrup Vig* m. V. og *Æbeltoft Vig* m. Ø. *Helgenæs K.* noget m. N. V. ved Byen Stødov*. Byer:

Stødov* (Pg., Sk., Kbm., Bageri, Handelsgartneri, Vandv., Ml., Brsmll., Helgenæs Tlfst.), *Fejrup*, *Kongsgaarde** (Ladeplads, Fors.-hus, Kbm., And.-Mejeri), *Borup*, *Esby* (Sk., Kbm., Bageri, Ml. n. ø. f. Byen), *Ørby* (Kbm.). Mod N. den smalle Landtange *Draget*, *Dragsmuren* og en Skanse, se Vistoft Sg. Mod N. Ø. den udtørrede *Vængesø*. Mod S. *Ellemandsbjerg* (99 m). Paa Halvøens Sydvestspids: Fyr og Sirene (*Sletterhage*). En Del Smaaplantager, den største m. S. — *Forh. M.*: Har med kun 25 Mindesmærker i Oldtiden været svagt beboet. „Dragsmuren“ over Tangen mellem Helgenæs og Vistoft er fra uvis Tid i Middelalderen, ca. 185 m l., knap 1 m h., uregelmæssig bygget af svære Kampesten.

Æbeltoft Købstads Landdistrikt (244 Indb.). Æbeltoft Købstads Landdistrikts Komm. Hører i gejstlig Henseende til Æbeltoft. Byer: *Elsegde*. (Sk., Landingssted m. Ø.), *Skovgde*. (i en Enklave m. V., Sk.). Mod N. *Hjulbjerg* (51 m). Mod S. Ø. *Elsegde*. Skov og lidt Eng og Mose. Landdistriktet begrænses m. Ø., S. og S. V. af *Kattegat*. Til Distriktet hører Øen *Hjelm* ca. 5 $\frac{1}{2}$ Km. m. S. Ø. Paa Øen et Fyr omtr. midt paa Øen og et Landingssted m. V. — Gaarde: *Rane Ladegaard*, *Ludvigsminde*, *Langager*. — Rane Ladegaard Voldsted. — *Forh. M.*: 8 mindre Høje (af ca. 70 i hele Sognet) paa Bakketoppe i Rane Ladegaards Plantage er fredlyste. — Hjelm: At Øen har været beboet i Stenalderen fremgaar af ikke faa Fund af Stensager. Mindesmærker findes ikke. Paa Forstranden er fundet en Halsring af Bronze. Af Øens tre Voldsteder stammer „Skaadebakken“ mod S. Ø. mulig fra Oldtidens Slutning, en lille Voldbakke, 20 m br., 5 $\frac{1}{2}$ m h., kun med Plads for et Taarn eller Blokhus, skilt fra Omgivelserne ved en tør Grav. Mod V. ligger „Kastelsbakken“, antagelig fra tidlig Middelalder. Midt paa Øen, hvor nu Fyret staar, anlagde Marsk Stig sin Borg 1290, omgivet af en temmelig dyb Grav. Undersøgelse 1894.

Draaby Sg. (1303 Indb.). Draaby Komm. Anneks til Æbeltoft. Byer: *Draaby* (ved Draaby Sø, K., Sk., Ml., Jbhpl., Tlfst.), *Boeslum* (Sk.), *Holme* (Sk., Fattiggd., Ml., Tlfst.), *Stubbe*, *Egsmark*, *Handrup* (Filial K. til Draaby Sg., Kapel, Sk., Kalk- og Teglværk), *Lyngsbæk*. Mod N. V. *Skovml.* (Vml.), 2 Fyr, *Tinghøj* (84 m) og *Ørnbjerg Vml.* Mod N. den store *Stubbe Sø* samt ved Herregaarden *Skjersø* eller *Skærsø*: Fls.-Mejeri og Jbst. Mod S. *Karlsbjerg* (53 m). Mod S. V. ved Sognegrænsen: *Skjelhøje* (61 m). Mod N. V. en Skov og 2 Smaakrat, m. N. 2 Skove og en stor Plantage. 2 mindre Plantager m. N. V. og en m. S. V. Nogen Hede og lidt Eng og Mose, mest m. N. Sognet støder m. N. V. til *Æbeltoft Vig* og begrænses m. Ø. af *Kattegat*. Det er baade

efter Indb. Antal og efter Areal (5245 ha) det største i Herredet. — Gaarde: *Skærso* (Hg., nævnes 1343, ejedes senere af Fam. Rosenkrantz, i 16. Aarh. af Fam. Gøye og kom i 17. til Fam. Høg, fra hvem den 1679 udlagdes til H. M. Bentzon, hvis Søn Christian 1722 oprettede S. til et Stamhus, der bestod til 1806; derefter ejedes Gaarden bl. a. af J. Klitgaard; fra 1825 har den tilhørt Fam. la Cour; det meste Gods solgtes 1808; Gaarden blev udparcelleret 1828, se nedenfor), *Frederiksminde* (Afbyggergaard fra Skærso, frasolgt 1828, ejet af J. L. V. Hansen, J. Faurschou og Fam. Secher), *Margretelund*, *Havmøllegaard*, *Godthaab*, *Lyngsbækgaard* (Hg., var 1662 en Ladegaard under Kalø, blev 1691 solgt fra Kronen til Hans Jakobsen, hvis Efterkommere, der senere førte Navnet Hanson, ejede den til 1821; bl. de senere Ejere var A. Hansen og fra 1835 Fam. Mønsted; Godset solgtes ca. 1810), *Mariesminde*, *Mariendal*. — *Forh. M.*: Opr. 50 Mindesmærker fra Oldtiden (ingen fredlyste). N. for Egsmark og V. for Skærso ses højryggede Agerbede, mulig Vidnesbyrd om Opdyrkning i Oldtiden.

SØNDER HERRED

Hyllested Sg. (565 Indb.). Hyllested-Rosmus Komm. Byer: *Hyllested* (K., Pg., Sk., Spk., Schiøtts Stiftelse, Ml., Jbst., Posteksp., Tlfst.), *Skovgde*. (Sk.), *Hylleslevholm* And.-Mejeri. Midt i Sognet: *Gratbjerg* (65 m). Mod S.Ø. Arnakke Bakke og *Jernhatten* (49 m). Nogen Skov m. S. En lille Plantage m. V. Nogen Eng og Mose. Sognet støder m. S. til *Kattegat*. — Gaard: *Holmegaard*. — Anneks: Rosmus.

Rosmus¹⁾ Sg. (1097 Indb.). Hyllested-Rosmus Komm. Anneks til Hyllested. Byer: *Rosmus* (K., Sk., Fors.-hus, Kbm., Vandv., Kalkbrud n. ø. f. Byen, Jbst., Tlfst.), *Ørup* (And.-Mejeri), *Attrup* (Sk., Kbm., Ml. s. v. f. Byen, Ml. ø. f. Byen), *Balle* eller V. Balle (Stationsby, der med Hoed By i Hoed Sg. har 424 Indb., deraf 319 i Rosmus Sg., 105 i Hoed Sg., Skr., Fors.-hus, Kbm., Afholdsrestauration, 2 Good-Templar Loger, And.-Mejeri, Bageri, Vandv., Ml., Jbst., Posteksp., Tlfst.). Mod S.Ø. Kalkbrud, *Nørresø* ved Herregaarden Rugaard og et Udskibningssted. En Del Eng og Mose, især m. N. Nogen Skov m. N.Ø. ved Balle, men navnlig m. S.Ø. (Sønderskov m. fl.). En større Plantage m. S.Ø. Sognet begrænses m. S.Ø. af *Kattegat*. — Gaarde: *Rugaard* (Hg., oprettet

¹⁾ eller Rosmos.

Sletterhage Fyr.
(H. A. Ebbesen fot.)

Hjelmens Fyr.
(H. A. Ebbesen fot.)

i Slutn. af det 16. Aarh. af Hans Arenfeldt, i hvis Slægt den blev til 1737, hvorefter den tilhørte Chr. Lerche og Jak. Benzon; efter nogle Ejerskifter kom den 1800 til Fam. Ingerslev og tilhørte derefter M. J. Schiøtt og Fam. Mourier-Petersen; næsten alt Godset solgtes i Begynd. af forr. Aarh.; Hovedbyggn. i 2 Stokværk og med to svære Hjørnetaarne er opført i Slutn. af 16. Aarh.), *Frydensbjerg* (Afbyggergaard fra Ruggaard), *Ørupgaard*, *Attrupgaard*. — *Forh. M.*: En Runddysse og et Stenkammer ved Balle, en Langdysse ved Ørup er fredlyste.

Fuglslev Sg. (324 Indb.). Tirstrup-Fuglslev Komm. Anneks til Tirstrup. Byer: *Fuglslev* (K., Sk.), *Gravlev* (Tglv., Vml. s. v. f. Byen, Jbst.). Nogen Skov m. S. og S. V. En Del Plantage, især m. S. V. Lidt Eng og Mose m. S. Mod S. en større Køkkenmødding. Sognet støder m. S. til *Stubbe Sø*. — Gaard: *Søholt* (en Avlsgaard med Ml. og Gods, tilhørte til 1680 Dines Pedersen Winds, derefter bl. a. Stygge Themsen, og i 18. Aarh. Adrian Becker, Fam. Rohde og G. C. Styrup; bl. de hyppigt skiftende Ejere i forr. Aarh. var S. Asch, J. Klitgaard, C. P. Munch, H. M. la Cour, C. L. Schäffer og L. Jørgensen).

Tirstrup Sg. (776 Indb.). Tirstrup-Fuglslev Komm. Byer: *Tirstrup* (K., anselig sentgotisk Bygning med smuk Altertavle fra 1521 og mærkelig Prædikestol af tidligmiddelalderlige Stenplader, Pg., Sk., Spk., And.-Mejeri, Kro, Ml. n. ø. f. Byen, Brsml., Tlfst.), *Drammelstrup*, *Øxermølle* (Vml.). Filial af Aarhus Sindssygeanstalt (*Raamosegaard*). Mod S. V. *Skramso Vml.* En Del Eng og Mose, mest m. N. Ø. Nogen Hede m. S. En Del Skov m. N., deriblandt Hestehave, Nørreskov og Sønderskov. En Del Plantage m. S. — Gaarde: *Høgholm* (Hg., hed til 1681 Bjørnholm; den tilhørte i 14.—15. Aarh. Fam. Hvide, derefter længe Fam. Rosenkrantz og senere bl. a. Fam. Krabbe; i Begynd. af 17. Aarh. kom den til Just Høg, hvis Sønesøn Iver Juul H. 1681 oprettede Baroniet Høgholm, der senere tilfaldt Greverne Danneskjold-Samsøe, men nedlagdes 1748; det holdtes dog samlet til 1802 og ejedes bl. a. af V. A. v. d. Lühe og Joh. Fr. Sehested, hvis Enke splittede det; H. ejedes derefter bl. a. af Povl Marcussen, J. E. Adeler og Fam. Kirketerp; det meste Gods solgtes 1808; Gaarden blev udparcelleret 1806 ff., se nedenfor), *Bjørnholm* (Parcel af Høgholm, frasolgt 1808, ejet af C. C. Hansen og fra 1822 til ind i dette Aarh. af Fam. Secher), *Nøruplund* (Parcel af Høgholm, frasolgt 1806, ejet af P. Bisp, F. C. Mygind, J. T. Jensen og fra 1833 længe af Fam. Fønss), *Drammelstrupgaard* (ejet en Tid lang af Fam. Cassel til 1857, derefter af Fam. Kirketerp). I *Drammelstrup* laa i Middelalderen en befæstet Gaard som et Udenværk til det gamle Bjørnholm. — Anneks: Fuglslev.

Ved Tirstrup Kro.
(H. A. Ebbesen fot.)

Parti i Feldballe.
(H. A. Ebbesen fot.)

Feldballe Sg. (867 Indb.). Feldballe Komm. Byer: *Feldballe* (K., Pg., Sk., Spk., Brsml., Tlfst.), *Taastrup* (Fors.-hus, Kbm.), *Essig*, *Kejlstrup* (Sk., Miss.-hus, Kbm.), *Skaarup*, *Ulstrup** (Kro). Skaarup And.-Mejeri. Mod V. *Nyml.* (Ml., Vml.). Midt i Sognet: *Grydhøj* (40 m). Mod S. *Tilsbjerg* (56 m) og *Møgelbjerg* (83 m). Mod Ø. *Øjesø* og *Langsø*. En Del Eng og Mose, især m. N. V. En Del Hede, især m. S. Ø. En Del Skov m. V. Flere Smaaplantager. — Gaard: *Møllerup* (Hg., tilhørte 1289 Marsk Stig og blev hos hans Efterkommere til ind i det 15. Aarh., da den kom til Fam. Flemming; bl. Ejerne i det 16. Aarh. var Fam. Viffert, i 17. Fam. Kaas, Hartv. Bille og Fam. Gyldenstjerne; i 18. Aarh. ejedes den længe af Knud Trolle og hans Enke, i forr. af E. C. Müller, Rasm. Schmidt og Greve Fr. Ahlefeldt-Laurvig; Godset solgtes i Begynd. af forr. Aarh.). — *Forh. M.*: Et polygonalt Dyssekammer med mægtig Dæksten er fredet i Taastrup Plantage. — Anneks: *Nødager*.

Nødager Sg. (1104 Indb.). *Nødager* Komm. Anneks til Feldballe. Byer: *Nødager* (K., romansk Bygning af Kridtsten med omtr. samtidigt Taarn af Granitkvadre, Sk., Miss.-hus, Spk., Ml. s. ø. f. Byen, Tlfst.), *Kjeldstrup* (Fattiggd.), *Maarup* (Vml.), *Krarup* (Sk.), *Stabrand* (Fors.-hus, Tlfst.), *Horstved*, *Pederstrup* (Sk., And.-Mejeri, Tlfst.). En Del Hede m. S. Nogle Smaaskove m. N., N. V. og S. Ø. En Del Smaaplantager, især m. S. Sognet støder m. S. V. til *Øjesø*, m. N. til *Kolindsunds Hovedkanal*. — Gaarde: *Ilbjerggaard*, *Skaarupgaard*. — *Forh. M.*: Sognet har været rigt paa Oldtidsmindesmærker, opr. ca. 200, og mange er endnu bevarede. Fredlyst er 15 Stenmindesmærker og 9 Rundhøje. Nævnes kan: en Langdysse med 2 Kamre og anselige Randsten ved Ilbjerg, 1 trekamret Langdysse og 3 Runddysser (den ene „Meje Kirke“) ved Maarup, 3 Langdysser og 2 Runddysser ved Skjelrup Gd., 1 Langdysse ved Pederstrup og en Runddysse ved Skaarupgaard, „Hunden og Haren“ ved Stabrand (en Langdysse og en Runddysse).

Ebdrup Sg. (222 Indb.). Kolind-Ebdrup-Skarresø Komm. Anneks til Kolind. By: *Ebdrup* (K., Sk., Fors.-hus, Spk.). Lidt Hede. Nogle Smaaplantager og en noget større Plantage m. S. Ø. Sognet er baade efter Indb. Antal og efter Areal (880 ha) det mindste i Herredet.

Kolind Sg. (811 Indb.). Kolind-Ebdrup-Skarresø Komm. Byer: *Kolind* (Stationsby m. 447 Indb., K., Pg., Sk., Fors.-hus, Læge, Banken f. Kolind og Omegn, Filialer af Landmandsbanken og Djurslands Landmandsbank, Kbm., Haandv., Hott., Afholdsrestaurant, And.-Mejeri, Ølbryggeri, Markedsplads, Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Bugtrup* (Sk.). Mod S. V. en Ml. Mod V. en lille Plantage. Lidt Eng og Mose langs

Aaerne. Sognet begrænses m. N.Ø. af *Kolindsunds Hovedkanal*. — *Forh.M.*: S. for Stationen har været en større Kystboplads fra ældre Stenalder. I Vaabenhuset Kolind Runesten, f. 1868, rejst ca. 1000, af Toste, Asveds Smed, over „Tove, sin Broder, som døde øster paa“ (i Slaget ved Svold?). — Annekser: Ebdrup og Skarresø i Øster Lisbjerg Herred.

Albøge Sg. (699 Indb.). Lyngby-Albøge Komm. Anneks til Lyngby. Byer: *Albøge* (K., Sk., Fors.-hus, Kbm.), *Hallendrup* (Jbhpl.), *Søby*. Skole (Albøgemark). Lidt Skov m. N.V. En Del Eng og Mose. Det begrænses m. N. af *Kolindsunds Hovedkanal*. — Gaarde: *Katrinesminde*, *Søbygaard*, *Søholm*. — *Forh.M.*: En større Kystboplads fra ældre Stenalder ligger ved Nederst.

Lyngby Sg. (1740 Indb.). Lyngby-Albøge Komm. Byer: *Lyngby* (K., Pg., Sk., Djurslands Højskole, And.-Mejeri, Ml., Tlfst.), *Saldrup*, *Allelev* (Tlfst.), *Fladstrup*, *Obdrup* (Ml. s.ø.f. Byen), *Trustrup* (Stationsby m. 426 Indb., Sk., Rsk., Miss.-hus, 2 Læger, Dyrlæge, Filial af Djurslands Landmandsbank, Kbm., Gæstg., And.-Mejeri, Bageri, Ølbryggeri, Kalkværk, Tglv., Djurslands Kultørfab., Markedsplds., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.). Nogen Eng og Mose. Nogen Skov m. S.V. og S.Ø. En Del Smaaplantager. Sognet begrænses m. N. af *Kolindsunds Hovedkanal*. Det er efter Indb. Antal det største i Herredet. — Gaarde: *Lykkesholm* (Hg., tilhørte midt i 16. Aarh. Erik Juel, derefter Børge Trolle og havde fra midt i 17. Aarh. til 1802 Ejer fælles med Høgholm i Tirstrup Sg.; derefter ejedes den af Fam. Mønsted, P. Achton, A. Westergaard, O. M. Achton og J. Blach; det meste Gods var solgt 1823), *Fævejle* (Hg., oprettet efter 1580, ejedes 1621 af Fru Kirsten Sandberg, senere af Fam. Reedtz og M. R. Reinfranch; fra 1681 til 1802 laa den under Baroniet Høgholm og ejedes derefter af Kn. Høyer, P. J. Møller og Fam. Mønsted; det meste Gods var solgt 1824), *Frederiksdal* (1819 solgt fra Fævejle; tilhørte længe Fam. Høyer), *Obdrupgaard* (i 1840erne samlet af la Cour; kom senere til L. Thiel; i Haven en Borgbanke, hvor der i Middelalderen stod et rundt Taarn, et Udenværk til Bjørnholm i Tirstrup Sg.), *Petersborg*, *Nygaard* (oprindelig en Afbyggergaard fra Høgholm). — Anneks: Albøge.

Vejlby Sg. (455 Indb.). Vejlbym-Homaa Komm. Byer: *Vejlby* (K., Pg., Sk.), *Revn*, *Tolstrup*. Mod V. *Lilleml.* (Ml., Vml.). En lille Plantage m. N. og én m. V. Sognet begrænses m. N. af *Kolindsunds Hovedkanal*. „Præsten i Vejlbym“, Søren Jensen Quist, der 1626 blev uskyldig henrettet, beskyldt for at have dræbt sin Karl, var Præst i dette Sogn (St. St. Blicher). — Gaarde: *Ingvorstrup* (en Bondegaard,

Katholm (Sønder Herred).

Bjørnholm (Sønder Herred).

Høgholm (Sønder Herred).

Ingvorstrup (Sønder Herred).

Stensmark (Nørre Herred).

Benzon (Nørre Herred).

RANDERS AMT

Ørbækgaard (Nørre Herred).

Mejlgaard (Nørre Herred).

Christiansminde (Nørre Herred).

Skærvad (Nørre Herred).

Stenalt (Rougsø Herred).

Holbækgaard (Rougsø Herred).

der mod Slutn. af 17. Aarh. blev en Avlsgd. med lidt tilliggende Gods; den gik stadig fra Haand til Haand; bl. Ejerne i 18. Aarh. var P. Begtrup, Andr. Hadslund og Knud Høyer, i forr. Lor. Petersen, P. S. Kjær, J. Mosegaard og Fam. Secher; Gaarden blev for faa Aar siden udparcelleret), *Næsgaard*. I *Tolstrup* laa i 15. Aarh. en Hg. — Anneks: *Homaa*.

Homaa Sg. (544 Indb.). Vejlbj-Homaa Komm. Anneks til Vejlbj. Byer: *Homaa* (K., Sk., Fors.-hus), *Lund*, *Sønderhomaa* (Sk., Ml. m. S. Ø.). 3 Smaaskove m. N. V. — Gaarde: *Lyngdalgaard* (oprettet af 3 Bøndergaarde før 1840; bl. Ejerne var O. V. Synnestvedt, A. C. C. Hinsch, Krohn og A. Govertz Jensen), *Lundskov* (hed forhen Kristenslund).

Hoed Sg. (425 Indb.). Aalsø-Hoed Komm. Anneks til Aalsø. Byer: *Hoed* (har med Stationsbyen Balle eller V. Balle i Rosmus Sg. 424 Indb., hvoraf 105 i Hoed Sg., 319 i Rosmus Sg., K., Kbm., Kro), *Glatved* (Skr., Kbm.), Ø. *Balle*. Mod S. Ø. Glatved Kalkbrud og flere Udskibningssteder. Mod N. lidt Hede. Sognet begrænses m. S. Ø. af *Kattegat*. — *Forh. M.*: Et Stenkammer i Høj ved Hoed og 1 Runddysse ved Øster Balle er fredlyste (af opr. ca. 60).

Aalsø Sg. (1114 Indb.). Aalsø-Hoed Komm. Byer: *Aalsø* (K., anselig Bygning med rigt Renæssanceinventar og Gravminder, Pg., Skr., And.-Mejeri, Fattiggd. m. Alderdomshjem, 2 Mlr. s. f. Byen, Jbst. n. v. f. Byen, Posteksp., Tlfst.), *Fuglsang* (Sk.), *Højbjerg* (Ml. n. v. f. Byen), *Aalsrode* (Sk., Fors.-hus, Spk., And.-Mejeri, Tlfst.). Mod N. *Sønderml.*, Djurslands Grynølleri, tæt s. f. Grenaa. Mod Ø. Vml. ved Herregaarden *Katholm*. Megen Hede m. N. Ø. En Del Eng og Mose, især m. N. V. Mod S. den store *Katholm Skov*, m. Ø. Skovene omkring *Katholm*, m. V. Skovene omkring *Hessel*. Mod N. Ø. én stor og to mindre Plantager. Sognet begrænses m. Ø. af *Kattegat*. Det er efter Areal (4349 ha.) det største i Herredet. — Gaarde: *Katholm* (Hg., oprettet ved Reformati-onstiden af Chr. Fasti, ejedes derefter af hans Søn og dennes Enke og kom 1616 til Fam. Skeel; efter af have tilhørt Palle Krag kom den 1724 til Fam. Rosenørn, som ejede den i 80 Aar; bl. Ejerne i forr. Aarh. var Kronen og Fam. Dinesen; det meste Gods er solgt efterhaanden i de sidste 80 Aar; Hovedbygningens to Hovedfløje, i to Stokværk og med tre Taarne, er opførte c. 1590), *Hessel* (Hg., nævnt 1328, tilhørte i sidste Halvdel af 15. Aarh. Fam. Rud, i 16. Aarh. bl. a. Niels Krabbe, derefter Hartv. Kaas og Fam. Skeel, kom 1684 til Fam. Sehested og 30 Aar eft. til Fam. Hoff; bl. de følgende Ejere i 18. Aarh. var Fam. Mønsted; i forr. Aarh. tilhørte den C. Lanng og fra 1840 Fam.

A. Bøtrup Christiansen: Benzon.

Lichtenberg; Godset solgtes ved Midten af forr. Aarh.), *Pedersminde*. I *Aalsrode* laa i 15. Aarh. en adelig Sdg. — *Forh. M.*: Af opr. ca. 70 Mindesmærker er kun ved Aalsrode fredlyst et polygonalt Kammer med anselig Dæksten og Gang. Paa Havknude paa Katholms Jorder er optaget talrige Flintsager fra ældre Stenalder. En Helligkilde syd for Katholm Skovridergaard søgtes endnu ca. 1850 som Sundhedskilde. — Anneks: Hoed.

NØRRE HERRED

Anholt Sg. (222 Indb.). Anholt Komm. En Ø ca. 52 Km n. ø. f. Grenaa. By: *Anholt* (K., ombygget 1818, Pg., Sk., Læge, Kro, Redningsstat., 2 Mr., Brsml., Tlgst.). Mod N. V. *Anholt Havn* m. Sømandshjem, Toldsted, Brsml. og Statstlfst. Mod V. *Nordbjerg* (39 m), *Vesterklit* (31 m) og *Sønderbjerg* (48 m). Mod N. *Pælebakke* (19 m) og s. derfor *Ostehøj* (24 m) m. Fyr. Mod N. Ø. *Sælhøj* (13 m) og yderst paa Pyn-ten (Totten): Anholt Fyr og Redningsstat. Øen er næsten helt opfyldt af Klit og Flyvesand, kun m. V. findes lidt dyrket Land. Sognet er efter Indb. Antal det mindste i Herredet. — *Forh. M.*: Medens der ikke paa Øen findes Mindesmærker eller andre bestemte Vidnesbyrd om egentlig fast Bebyggelse i Oldtiden, tyder det i det mindste paa længere Tids Ophold, at der især mod Øst, paa den flade, udyrkede Flyvesandsstrækning er optaget Tusinder af tildannede Flintsager fra ældre og yngre Stenalder. Mest er det Forarbejder og halvfærdige Sager, men ogsaa talrige færdige Genstande, om end ofte itubrudte. Of- test findes de om Stenlægninger, som utvivlsomt betegner Arnesteder.

Grenaa Landsogn eller Gammelsogn (1475 Indb.). Grenaa Landsogns Komm. Anneks til Grenaa. Byer: *Dolmer*, *Robstrup**, *Aastrup* (Sk.), *Bredstrup* (Sk.), *Havnevejen** (873 Indb.). Mod N. V. ved Sognegrænsen: *Tyvhøj* (50 m). Mod S. Ø. *Grenaa Havn* m. Baadebyggeri, Ishus, Fiskernes Andelssalg, 2 Fyr, Lodser, Toldbygning, Havnebane, Redningsstat. og Brsml. Badehotel ved Grenaa Strand. Mod Ø. Kalkbrud. Lidt Hede m. N. V. og S. Ø. Sognet begrænses m. Ø. af *Kattegat*. Det er efter Indb. Antal det største i Herredet. — I *Aastrup* har ligget en Hg., der i 15. Aarh. tilhørte Øm Kloster i Tyrsting Herr. — *Forh. M.*: „Thorshøj“ ved Dolmer er fredet. — Ved Dolmer er under en lille Høj fremdraget en af de faa fra Djursland kendte Grave fra Vikingetiden.

Enslev Sg. (405 Indb.). Hammelev-Enslev Komm. Anneks til Hammelev. By: *Enslev* (K., Sk., Ml., Tlfst.). *Aagaard* And.-Mejeri. Mod

N. et Kalkbrud og *Kirial* Tlfst. Mod V. en lille Skov. 2 Plantager, en mindre m. N., en større m. S. Sognet begrænses m. S. af *Kolindsunds Hovedkanal*. — Gaarde: *Christiansminde* (hed til ca. 1840 Debelhede; nævnt 1329, laa senere under Sostrups — o: Benzons — Hovedgaardstakst, blev solgt derfra 1839 og har tilhørt Th. Meineche, N. Møller, H. Hoeck, Chr. Hviid m. fl.; Gaarden er i dette Aarh. blevet udparcelleret), *Slemminggaard* (bl. Gaardens hyppigt skiftende Ejere var fra c. 1840 P. A. S. Laurberg, L. Nyeland, J. M. Boserup, R. Lund, A. Westergaard, C. M. Møller og Klingenberg), *Djursgaard*, *Enslevgaard*. — *Forh. M.*: Paa Kirialgaardens (Aagaards) Mark er fredet et større Stenkammer i en Høj.

Hammelev Sg. (376 Indb.). Hammelev-Enslev Komm. By: *Hammelev* (K., Pg., Sk., Fors.-hus, Ml., Redningsstat. ø. f. Byen, Tlfst.). Mod Ø. *Fornæs Fyr* m. Signalstat. og Tlgst. Mod Ø. nogen Hede og 2 mindre Plantager. Sognet begrænses m. Ø. af *Kattegat*. — Gaarde: *Stensmark* (tilhørte alt i 13. Aarh. Kronen, blev som en øde Mark mageskiftet fra den 1575 til Erik Lykke og lagdes senere under Sostrup — o: Benzon — som Hovedgaardstakst; 1839 solgtes den derfra som en Hg. og har tilhørt Fam. la Cour og Dinesen; i dette Aarh. er den blevet udparcelleret), *Hammelevgaard*, *Langager*. --- Anneks: Enslev.

Voldby Sg. (876 Indb.). Karlby-Voldby Komm. Anneks til Karlby. Byer: *Voldby* (K. m. mærkelige sentkatolske Kalkmalerier, Sk., Fors.-hus, Højskole s. f. Byen, And.-Mejeri, Ml. s. f. Byen, Jbst., Posteksp., Tlfst.), *Thorsø* (Sk., Miss.-hus, Ml.), *Sangstrup* (Sk., Miss.-hus, Tlfst.). Mod S. V. ved Sognegrænsen: *Tyvhøj* (50 m). Mod N. Ø. *Sangstrup Klint* og et Landingssted. Sognet begrænses m. N. Ø. af *Kattegat*. — *Forh. M.*: Langdyssen „Melsækken“ ved Thorsø, samt 7 Rundhøje, deraf „Kongshøj“, er fredlyste.

Karlby Sg. (253 Indb.). Karlby-Voldby Komm. By: *Karlby* (K., Pg., Sk.). Mod N. Ø. *Karlby Klint*. Sognet begrænses m. N. Ø. af *Kattegat* (Gjerrild Bugt). Det er efter Areal (482 ha.) det mindste i Herredet. — *Forh. M.*: I Egnen ved Veggerslev Aa ligger nær hinanden to lave Forhøjninger, mulig et Voldsted. — Anneks: Voldby.

Veggerslev Sg. (327 Indb.). Veggerslev-Villersø Komm. By: *Veggerslev* (K., Pg., Sk., Tlfst.). — Anneks: Villersø.

Villersø Sg. (367 Indb.). Veggerslev-Villersø Komm. Anneks til Veggerslev. Byer: *Villersø* (K., Sk.), *Dalstrup** (Filial af Aarhus Sindsygeanstalt). Lidt Eng og Mose m. V.

Kastbjerg Sg. (421 Indb.). Rimso-Kastbjerg Komm. Anneks til

Fra Anholt By.
(Th. Lind fot.)

Rimsø. Byer: *Kastbjerg* (K., Sk., Kbm., Brsml.), *Selkjær* (Ml. n. ø. f. Byen), *Skindbjerg* (Kalk- og Teglværk). *Nyhaab* And.-Mejeri. Lidt Eng og Mose. Enkelte Smaaplantager m. V. — *Forh. M.*: „Møgelhøj“ ved Skindbjerg er fredlyst.

Rimsø Sg. (456 Indb.). Rimsø-Kastbjerg Komm. Byer: *Rimsø* (K., Pg., Sk.), *Emmelev* (Miss.-hus). Mod Ø. ved Sognegrænsen (i Gjerrild Sg.): *Tornled Jbst.* m. Posteksp. Nogen Hede, mest m. N. Nogen Plantage m. N. V. og S. Ø. Sognet har m. N. en Enklave i Gjerrild Sg. m. Byen Albæk og en Del Plantage i den østl. Del. — I *Rimsø* laa i 15. Aarh. en Hg., tilhørende Fam. Udsen. — *Forh. M.*: Tre fredlyste Gravhøje. I Kirkens Grundmur fandtes 1832 en meget stor Runesten, ufuldstændig, mærkelig ved at være rejst over Kvinder: Tore rejste den over sin Moder og Søster, 2 gode Kvinder. For Søn er Døden største Onde. (ca. 950). — Anneks: Kastbjerg.

Gjerrild Sg. (820 Indb.). Gjerrild-Hemmed Komm. Byer: *Gjerrild* m. *Stokkebro* (Stationsby m. 316 Indb., K., Pg., Sk., Læge, Kbm., Afholdshotel, Kro, And.-Mejeri, Fls.-Mejeri, Jbst., Posteksp., Tlfst.), *Brøndstrup* (Vml., Ml. v. f. Byen). Mod N. *Gjerrild Fyr*. Mod V. en Enklave af Rimsø Sg. Mod Ø. *Gjerrild Klint*. Mod S. Ø. et Landingssted. Mod S. V. *Tornled Jbst.* En Del Eng og Mose, især m. S. Nogen Hede m. V. Store Skove og en Del Plantage m. S. V. omkring Herregaarden *Benzon*. 2 ret anselige Plantager m. V. Sognet begrænses m. N. og Ø. af *Kattegat*, Gjerrild Bugt m. S. Ø. — Gaard: *Benzon* (Hg., hed

til 1725 Sostrup, derefter til 1829 Scheel, fra den Tid Benzon; tilhørte sidst i 14. Aarh. og senere Fam. Udsen, derefter Fam. Munk, i 16. bl. a. Fam. Hvas, fra hvem den kom til Fam. Seefeld og 1612 til Fam. Skeel, hos hvem den blev til 1823, fra 1725 til 1807 som Hovedsæde i Grevskabet Scheel; efter i 6 Aar at have tilhørt Staten kom den til Jak. Benzon, som 1829 oprettede det endnu bestaaende Stamhus B.; det meste Gods er efterhaanden frasolgt; Gaarden blev 1839 udparcelleret, idet Stensmark og Debelhede frasolgtes, se ved Hammelev og Enslev Sogne; den anselige Hovedbyggn., 3 Fløje i 3 Stokværk, er opført ca. 1600). *Stokkebrogaard* har været en Hg., bl. hvis Ejere var Niels Bugge til Hald; 1618 solgtes den af Otte Brahe til Jørg. Skeel. — *Forh. M.*: Paa Stokkebro Mark er f. en Boplads fra ældre Stenalder. I Benzons Enge nær Kattegat er fremdraget et smukt Votivfund fra den yngre Stenalder, 13 Huløxer, der var nedsatte lodret i Jorden; 3 fredede Høje. — *Anneks*: Hemmed.

H e m m e d Sg. (492 Indb.). Gjerrild-Hemmed Komm. Anneks til Gjerrild. Byer: *Hemmed* (K., Sk., Vml. v. f. Byen), *Bønnerup* (Sk., Toldassistentstat.), *Emmedsbo*, *Strandhs.* (Kbm., Ml.). Mod S. *Hæssebrøndshøj* (59 m). Mod S. ved Sognegrænsen (i Glæsborg Sg.): *Glæsborg Jbst.* m. Posteksp. Mod N. Ø. *Stavnshoved Klint*. En stor Plantage m. N. Ø., en mindre m. S. Ø. En Del Hede, mest m. N. Lidt Eng og Mose. Sognet begrænses m. N. af *Kattegat*. — *Gaarde*: *Stenhøj*, *Albertinelund*. — *Forh. M.*: Af opr. ca. 120 Oldtidsmindesmærker er ved Emmedsbo fredlyst en Langdysse med Kammer og 6 Høje. I „Ørnehøj“ ved Bønnerup er fremdraget 2 stensatte Grave fra Bronzealderen; i den ene laa brændte Ben paa et Barklag, overdækkede med Uldtøj; der fandtes Sværd, Bøjlemaal, Knapper m. m.; i den anden laa Smykkeringe til Haand, Finger og, sjældent, Ankel.

Glæsborg Sg. (1317 Indb.). Fjellerup-Glæsborg Komm. Anneks til Fjellerup. Byer: *Glæsborg* (K., Sk., Kro, Markedsplads, Tlfst.), *Laen*, *Stenvad* (Afh.-Hot., Jbst. (i Ørum Sg.), Posteksp., Tlfst.), *Stenvadhede** (Sk.), *Hytten*, *Hedegaard* (Sk., Miss.-hus, Gasværk, Tlfst.), *Tranehuse* (Kbm., Jbst., Posteksp.), *Kukkerhuse*. Mod N. Ø. *Glæsborg Jbst.* m. Posteksp., Sk. (*Glæsborgkjær*). Mod V. *Høgebjerg* (74 m). En Del Hede, mest m. S. V. Lidt Eng og Mose m. S. Megen Skov m. N. og N. V. (deriblandt Nederskov, en Del af Overskov). En stor Plantage østlig f. Herregaarden *Mejlgaard*. En Del Smaaplantager. Sognet begrænses m. N. af *Kattegat*. Det er efter Areal (4828 ha) det største i Herredet. — *Gaarde*: *Mejlgaard* (Hg., tilhørte fra midt i 14. til over Midten af 16. Aarh. Fam. Skjernov, tildels i Forbindelse med Fam.

Thott og Fam. Krumpen, derefter Fam. Juul til 1613; bl. de følgende Ejere var Fam. Bille og Høg; i 18. Aarh. tilhørte den Fam. Rosenørn, Chr. Kallager og H. F. v. Brüggemann m. fl. og i forr. bl. a. Lars Lassen, Statskassen, C. F. Olsen, Baron Juel-Brochdorff og fra 1888 N. J. C. G. Juel; det meste Gods solgtes af Olsen; den trefløjede Hovedbygn. stammer i det væsentlige fra 1573), *Birkelund* (Afbyggergaard fra Mejlgaard). *Hedegaard* har været en Hg., der i 16. Aarh. tilhørte Fam. Juul og derefter længe havde Ejer fælles med Mejlgaard; den kaldes endnu langt ind i 18. Aarh. Hg., men var allerede omkr. Midten af det 17. delt mellem flere Bønder. — S. for Mejlgaard Spor af Voldstedet. — *Forh. M.*: Sognet har ydet mærkelig rige Oplysninger fra Oldtiden. Nær Mejlgaard ligger, nu fredlyst, en af de i ældre Tid mest bekendte Køkkenmøddinger, nu 1 Km. fra Stranden, opr. paa en lav Højning ved den gamle Kyst. Af opr. ca. 85 andre Oldtidsmindesmærker er fredlyst 1 Runddysse, en Langdysse og en mindre Jættestue ved Stenvad. En Jættestue er undersøgt ved Birkelund, ved Horsemose 2 Langdyssekamre, bl. a. med Rav, en Boplads med Arnesteder fra den ældre Jernalder ved Stenvad St. (i Ørum Sogn). Et større Fund af Bronzesager gjordes ved Glæsborg.

Fjellerup Sg. (594 Indb.). Fjellerup-Glæsborg Komm. Byer: *Fjellerup* (K., Pg., Sk., Fors.-hus, Spk., Kbm., Afholdshot., And.-Mejeri, Vml., Ml., Tlfst.), *Hegedal**. Mod S. Tglv. (*Egeballe*). Mod N.V. *Bavnehøj* (56 m). En Del Hede, især m.N. og S.V. Mod Ø. en Del af den store Overskov. Nogle Smaaskove m.N. og N.V. En Del Smaaplantager, den største m. S. V. Sognet begrænses m. N. af *Kallegat*. — Gaarde: *Østergaard* (Hg., tilhørte 1486 Erik Glob, derefter Fam. Juul til 1648, sidst i 17. Aarh. bl. a. Fam. Høg; bl. de hyppigt skiftende Ejere i 18. Aarh. var Henr. Weghorst, Fam. Skeel og Fam. Erreboe, i forr. Fam. Secher, Aug. Busch og Fam. Schou; fra 1889 har den Ejer fælles med Mejlgaard; Godset solgtes omkr. Aar 1800), *Egeballe*. — *Forh. M.*: En stor Jættestue med tvedelt Kammer er fredet ved Fjellerup. — Anneks: Glæsborg.

Ørum Sg. (1358 Indb.). Ørum Komm. Byer: *Ørum* (K., Pg., Sk., Miss.-hus, Dyrlæge, Kbm., Vml., Brsml., Tlfst.), *Overbroen*, *Knje*, *Ramten* (Sk., Miss.-hus, Afholdshot., Bageri, Tglv., Jbst., Posteksp.), *Ramtenhede**, *Ulstrup** (And.-Mejeri), *Dystrup*. Midt i Sognet: *Dystrup Sø* og *Ramten Sø*. *Ørbæk* And.-Mejeri. Mod S.Ø. *Gammelml.* (Vml.). En Del Eng og Mose. En Del Hede, mest m. Vest. Mod V. Ramten Skov. En Del Plantage, især m. S.Ø. — Gaarde: *Ørbækgaard* (Hg., tilhørte i 15. og ind i 16. Aarh. Fam. Rosenkrantz, senere Fam. Friis

og kom 1616 til Fam. Skeel, hos hvem den blev til 1811, fra 1725 til 1807 som en Del af Grevskabet Scheel; 1811 kom den til Jørg. Boddilsen, laa senere en Tid under Stamhuset Benzon og tilhørte derefter bl. a. L. H. Ingstrup, C. Levring og O. Pontoppidan; Godset fraskiltes 1811; Gaarden blev udparcelleret s. A. og i dette Aarh., se nedenfor), *Trudvang* (Parcel af Ørbækgaard), *Baslandgaard*. — Ved Ørbækgaard Hg. Voldsted af ældre Gaard. — *Forh. M.*: Af opr. over 200 Mindesmærker fra Oldtid er 15 fredlyste, deraf en Runddysse i Horsemose, „Firhøje“ og „Bavnehøj“ ved Overbroen, 2 Langdysser og en Runddysse paa Ramten Hede, en tokamret Langdysse ved Ulstrup. En Helligkilde, Kongekilden, har været ved Kni. — Anneks: Ginnerup.

Ginnerup Sg. (906 Indb.). Ginnerup Komm. Anneks til Ørum. Byer: *Ginnerup* (K., Sk.), *Fannerup* (Sk., And.-Mejeri, Vml., Tlfst.), *Mastrup* (Sk.). Mod Ø. Ml. og Vml. ved Herregaarden *Skærvad*. Mod S. V. *Sexhøje* (62 m). En Del Eng og Mose, især m. S. Megen Plantage, især m. N. og S. V. Sognet begrænses m. S. af *Kolindsunds Hovedkanal*. — Gaarde: *Skærvad* (Hg., kom sidst i 14. Aarh. til Fam. Brock og senere ved Giftermaal til Mogens Gøye, Otte Rosenkrantz og Fam. Seefeld m. fl.; 1613 købte Jørg. Skeel den og derefter havde den til 1840 næsten uafbrudt Ejer fælles med Sostrup-Scheel-Benzon; fra 1856 tilhørte den Fam. Carøe; Godset solgtes ca. 1845; Gaarden er i dette Aarh. blevet stærkt udparcelleret), *Holmegaard* (Afbyggergaard fra Skærvad, frasolgt), *Fannerupgaard* (var en gl. Avlsg. under Grevskabet Scheel, kom senere under Stamhuset Benzon, men frasolgtes 1839 og tilhørte derefter H. H. Sass, J. A. Neergaard og fra 1872 Aktieselsk. Kolindsund), *Asgaard* (oprettet ca. 1850, tilhørte bl. a. O. Pontoppidan, Fam. Lützen og H. H. Vester; udparcelleret 1905), *Konstantia* (oprettet ca. 1850, tilhørte bl. a. Fabricius, Bruhn og Crone). — Ved Skærvad Hg. Voldsted af ældre Gaard. — *Forh. M.*: Af opr. ca. 100 Minder fra Oldtiden er 13 fredede, deraf en Dysse med Tærskel og Gang ved Ginnerup, en Jættestue ved N. Slemminggaard, 4 Høje og en Dysse, „Hamsterhøj“, under Skærvad. En Boplads fra yngre Stenalder er 1895 undersøgt ved Ørum Aa, med Oplysninger om Kornavl og Husdyrhold.

Tøstrup Sg. (563 Indb.). Nimtofte-Tøstrup Komm. Anneks til Nimtofte. Byer: *Tøstrup* (K., Sk.), *Skiffard*, *Sivested* (Sk., Miss.-hus, Tglv., Tlfst.). En Del Eng og Mose, mest m. S. Ø. Nogle Smaaskove m. Ø. og S. V. Nogle Smaaplantager, især m. N. og S. V. Sognet begrænses m. S. af *Kolindsunds Hovedkanal*. — Gaarde: *Tøstrupgaard* (ogsaa kaldet Kristinebjerg), *Lykkeslund*. — *Forh. M.*: De opr. 265 Mindesmær-

ker, der er talte i Sognet, flere end i noget andet Sogn i Randers Amt, vidner om tæt Bebyggelse. 19 er fredlyste, deraf 3 Langdysser, 2 Runddysser under Lykkeslund, Tvillinghøjene „Rodehøje“ under Kovstrup-gaarde, adskillige Høje ved Sivested.

Nimtofte Sg. (710 Indb.). Nimtofte-Tøstrup Komm. Byer: *Nimtofte* m. *Svendstrup* (Stationsby m. 403 Indb., K., Pg., Sk., Miss.-hus, Fors.-hus, Læge, Ap., Filial af Djurslands Landmandsbank, Hot., And.-Mejeri, Cementvarefab., Maskinfab., Savskæreri, Vml. s. ø. f. Byen. Jbst., Posteksp., Tlfst.), *Battrupholt**, *Sjørup**. Mod S.Ø. Ml. (*Sønder-skov*). Lidt Hede m. N. En mindre Plantage m. N. og én m. S.V. — Gaarde: *Sjørupgaard* (1785 en Avlsg. under Vedø, men snart efter frasolgt; bl. Ejerne var P. R. Wendelboe, M. J. H. D. Treschow, V. Bluhme, Fibiger og S. Nymann), *Ramtenmølle*. — *Forh. M.*: Opr. op mod 100 Oldtidsminder; fredet er Langdyssen „Daashøj“ ved Svendstrup og en Jættestue ved Mogenstrup, hvor en anden Jættestue undersøgtes 1917. — Anneks: Tøstrup.

ROUGSØ HERRED

Udby Sg. (454 Indb.). Holbæk-Udby Komm. Anneks til Holbæk. Byer: *Udby* (K., Sk., Spk., Kbm., Ml.), *Ryerne**, *Udbyhøj** (Sk., Færgested m. Overfart til den nordre Side af Randers Fjord, Lodsstat., Stats-tlfst.). Mod N. *Elkjær Bakke* (32 m) m. *Udbyhøj Fyr*. En Del Eng og Mose m. V. og N. langs Kysten. Megen Hede m. Ø. Nogen Skov m. S.V. og S.Ø. Sognet begrænses m. V. af *Randers Fjord*, m. N. og Ø. af *Kattegat*. — Gaard: *Udbygaard*. — *Forh. M.*: Paa Udby Mark har været en Helligkilde, søgt som Sundhedskilde endnu ca. 1850.

Holbæk Sg. (732 Indb.). Holbæk-Udby Komm. Byer: *Holbæk* (K., P., Sk., Kbm., And.-Mejeri, Fattiggd., Brsml., Tlfst.), *Kare* (Sk., Kbm.), en Del af *Ingerslev* (Resten i Estruplund Sg., se dette). Mod S. *Holbæk Ml.* Mod S.V. *Kare Holm* i Randers Fjord. Sognet har en Enklave mod Ø. i Estruplund Sg. Nogen Skov m. N.Ø. og N.V. Sognet begrænses m. V. af *Randers Fjord* og støder m. N.Ø. til *Kattegat*. Megen Eng og Mose, navnlig m. V. ved Fjorden og paa Kare Holm. — Gaarde: *Holbækgaard* (Hg., beboedes mod Slutn. af 13. Aarh. af Rane Jonsen, var derefter længe knyttet til Fam. Munk, men ejedes fra ukendt Tid af Aarhus Bispestol; kom ved Reformationen til Kronen, solgt derfra 1544 og tilhørte ca. 70 Aar Fam. Stygge, derefter i godt 100 Aar Fam. Skeel, for hvem den en kortere Tid var et Stam-

hus; bl. Ejerne i 18. Aarh. var bl. a. Fam. Bille og Joh. Tegder; i forr. Rasm. Ammitzbøll og A. P. H. Mourier-Petersen; Godset solgtes efterhaanden i forr. Aarh.; Hovedbyggn. stammer tildels fra Midten af 16. Aarh.), *Ingerslevgaard, Frøholm*. — *Forh. M.*: Nær Holbæk er fundet en Gravplads fra den romerske Jernalder. I den ældre Del af Oldtiden har hele Herredet kun haft ringe Bebyggelse. Ikke mere end 25 Mindesmærker i alt har kunnet paavises. — Anneks: Udby.

Voer Sg. (438 Indb.). Voer-Estruplund Komm. Byer: *Voer* (K., Pg., Sk., Kbm.), en Del af *L. Sjørup* (Resten i Ørsted Sg.). Mod V. *Voer Færgested* m. Overfart til Mellerup i Støvring Herred og m. Kbm., Kornmagasiner, Kro og Dampskibsbro. Sognet begrænses m. V. af *Randers Fjord*. En Del Eng og Mose m. V. ved Fjorden. Sognet er baade efter Indb. Antal og efter Areal (1083 ha) det mindste i Herredet. — Anneks: Estruplund.

Estruplund Sg. (486 Indb.). Voer-Estruplund Komm. Anneks til Voer. *Estruplund K.* nordøstlig i Sognet har Kalkmalerier fra Reformationstiden. Byer: *St. Sjørup* (Sk., Kbm., Tlfst.), *Tørslev* (Sk., Kbm.), en Del af *Ingerslev* (Resten i Holbæk Sg., Sk., Kbm.). Mod S.Ø. *Hevring Mr.* (Ml., Vml.). En Del Skov m. N. ved Herregaarden *Estruplund*. Nogen Plantage m. S.Ø. En Del Eng og Mose m. Ø. Sognet begrænses m. Ø. af *Kattegat*. Det har m. N. en Enklave i Holbæk Sg. — Gaarde: *Estruplund* (Hg., tilhørte i 17. Aarh. bl. a. Eske Brock, Fam. Lykke og Laur. Wraae, i 18. Jak. Kaalund, Fam. Tørsleff og Fam. Møller m. fl.; 1802—05 laa den under Stamhuset Stenalt og ejedes derefter af Fam. Mylius og senere af J. Chr. Buchwald; 1902 kom den til V. Krieger; Godset solgtes efterhaanden i forr. Aarh.), *Tørslevgaard* (i 15. Aarh. en adelig Sdg.).

Ørsted Sg. (2132 Indb.). Ørsted Komm. Byer: *Ørsted* (873 Indb., K., begge dens oprindelige Døre er rigt prydede med romanske Granitrelieffer, rigt Kirkeinventar og Gravsten fra Renæssancetiden, Pg., Sk., Miss.-hus, Bitingsted for Rougsø Herred m. m., under hvilket henhører Ørsted, Holbæk, Udby, Voer og Estruplund Sogne af Rougsø Herred, Tekn. Sk., Læge, 2 Dyrlæger, Ap., Kbm., Randers Amts Syge- og Epidemihus, Afdeling af Folkebanken f. Rougsø og Sønderhald Herreder, Ørsted og Omegns Spk., Haandv. Forening, Gæstg., And.-Mejeri, Bryggeri, Bagerier, 2 Mr., Postk., Tlfst.), *Hollandsbjerg* (Sk., Fors.-hus), *Bode* (Sk., Kbm.), *Hevring* (Sk., Fors.-hus, Kbm., And.-Mejeri, Tlfst.), en Del af *L. Sjørup* (Resten i Voer Sg.). Mod N. V. Ml. ved Herregaarden *Stenalt*. Megen Eng og Mose, især m. V. og S. Nogen Hede, mest m. Ø. Mod N. V. en Del Skov og Plantage ved Stenalt. Sognet støder m. N.Ø.

til *Kattegat* og begrænses m. V. af *Randers Fjord*, m. S. V. af *Grund Fjord*. Det er baade efter Indb. Antal og efter Areal (5329 ha) det største i Herredet. — Gaarde: *Stenalt* (Hg., kom 1375 til Fam. Muus og fra den til Fam. Bjørn, ejedes derefter i 17. Aarh. af Fam. Kruse og Seefeld, kom 1713 til Fam. Bille og 1768 til Greve F. C. Schack, som 1787 oprettede S. til et Stamhus, der kun bestod 18 Aar; derefter hyppige Ejerskifter; fra 1825 ejedes den af M. B. Nyegaard, derefter af Fam. Bruun; Godset solgtes først langt op i forr. Aarh.; Hovedbygn. i 2 Stokværk fra ca. 1800), *Christianslund* (oprettet 1866, har stadig haft Ejer fælles med *Stenalt*), *Sandgaard* (blev omtr. midt i 18. Aarh. indrettet for „en honnet Familie“ og beboedes derefter af Christen Bille).

SØNDERHALD HERRED

Vejlby Sg. (1226 Indb.). Vivild-Vejlby Komm. Anneks til Vivild. Byer: *Vejlby* (K., begge dens oprindelige Døre er rigt prydede med romanske Granitrelicieffer, Sk. østlig f. Byen, Miss.-hus, Rørvævsfab.), *Allestrup*, *Tøjstrup* (Sk., Ml. n. ø. f. Byen, Tlfst.), *Allingaabro* (Stationsby m. 722 Indb., Skr., Tekn. Sk., Læge, Dyrslæge, Kbm., Afdeling af Folkebanken f. Sønderhald og Rougsø Herreder, Hot., Fls.-Mejeri, Bageri, Maltgøteri, Garveri, Farveri, Karteri, Høvlværk, Maskinfab., Trælasthandel, Markedsplds., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.). En Del Eng og Mose, især m. N. V. En lille Skov m. N. Ø. — Gaard: *Julielund* (hed til Beg. af forr. Aarh. Kærgaard; ejedes midt i 18. Aarh. bl. a. af Just Holst og Jak. Adler, laa senere under Løvenholm; bl. Ejerne i forr. Aarh. var N. Juul, N. Clausen, J. Pind, J. Jespersen og Fam. Højlund).

Vivild Sg. (1204 Indb.). Vivild-Vejlby Komm. Byer: *Vivild* (K., Pg., Sk., Miss.-hus, Spk., Læge, Dyrslæge, Kbm., And.-Mejeri, Kro, Brsml., Tlfst.), *Nielstrup* (Vml., Ml., begge n. v. f. Byen), *Lystrup* (Sk., Miss.-hus, Kbm., And.-Mejeri, Fattiggd. paa Lystrup Mark, Ml., Tlfst.). Vivild Højskole. *Bangskilde* And.-Mejeri. Mod N. en Del Skov og Plantage. Nogen Hede m. N. V. En Del Eng og Mose, især m. V. Sognet begrænses m. N. af *Kattegat*. — Gaarde: *Hevringholm* (Hg., tilhørte fra midt i 14. Aarh. til henimod Slutn. af 16. Fam. Rosenkrantz, derefter bl. a. Niels Skram, Eske Brock og Fam. Lykke; 1695 oprettede Hans Friis Gaarden til et Stamhus, der bestod til 1782; i forr. Aarh. tilhørte den P. S. Fønss, Fam. Kjeldsen og Fam. Olsen; Godset solgtes 1784 ff.; Gaarden blev udparcelleret 1794 og 1801, se nedenfor), *Julianeholm* (Parcel af Hevringholm, sammenlagt af de to Gaarde Julianeholm og

Holbækgaard (Rougsø Herred).

Estruplund (Rougsø Herred).

Hevringholm (Sønderhald Herred).

Gl. Estrup (Sønderhald Herred).

Skaføgaard (Sønderhald Herred).

Løvenholm (Sønderhald Herred).

RANDERS AMT

Ryomgaard (Sønderhald Herred).

Tustrup (Sønderhald Herred).

Brusgaard (Galten Herred).

Kollerup (Galten Herred).

Clausholm (Galten Herred).

Clausholm (Galten Herred).

45*

Marienlund, som P. S. Fønss dannede efter Hevringholms anden Udparcellering og opkaldte efter sin 1801 fødte Datter Juliane Marie; de 2 Gaarde solgtes 1813 til J. L. Faurschou, og ejedes senere af J. M. Secher, P. C. Neergaard og Fam. Friis), *Vidtskue*, *L. Sorvad*. I *Nielstrup* har ligget en Hg. i 16. og 17. Aarh. — Ved Hevringholm er Voldstedet af den ældre Gaard stærkt udjævnet. — *Forh. M.*: Ved Nielstrup er fremdraget en Gravplads fra romersk Jernalder. — Anneks: Vejlbjby.

Nørager Sg. (803 Indb.). Gjesing-Nørager Komm. Anneks til Gjesing. Byer: *Nørager* (K., Sk., Miss.-hus, Kbm., And.-Mejeri, Tlfst.), *Fjerup Gde.** (Sk.), *Tustrup* (Sk., Kbm.), *Skovgde.**, *Rygaardstrand** (Sk.), *Rygde*, *Mogenstrup**. Mod V. *Nyml.* (Vml.). Mod S. Ø. ved Sognegrænsen: *Dyrsø*. En Del Hede, især m. S. Ø. En Del Eng og Mose. En Del Plantage, især m. N. V. og S. Sognet begrænses m. N. af *Kattegat*. — Gaarde: *Johannelund*, *Kokkegaard*. *Rygaard* ell. *Rudgaard* var forhen en Hg., nævnt i 14. Aarh, senere ejet af Fam. Munk, i 16. og 17. Aarh. af Fam. Lunov og Lykke. Ogsaa *Skovgaard* har været en Hg., hvis anselige Voldsted ses endnu; den tilhørte i 16. Aarh. Fam. Lykke, senere bl. a. H. Juul, Just Høg og Fam. Sehested; sidst i 17. Aarh. var den en stor Bondegaard, der længe laa under Østergaard i Nørre Herr. *Mogenstrup* var i 14. Aarh. en Hg., ejet af Fam. Galt. — *Forh. M.*: Af opr. ca. 60 Oldtidsmindesmærker er 6 fredlyste, deraf en Langdysse med seksidet Kammer ved Rygaardstrand under Elkjærholm, 1 Runddysse og 2 Jættestuer ved Tustrup.

Gjesing Sg. (704 Indb.). Gjesing-Nørager Komm. Byer: *Gjesing* (K., Pg., Sk., Miss.-hus, Kbm., Bageri, And.-Mejeri, Fattiggd., Løvenholm Tlfst.), *Stenbjergholt** (Sk., Skovridergd.). Mod N. V. Ml. og Tglv. ved Herregaarden *Sorvad*. *Løvenholms Tglv.* *Langsø* omtrent midt i Sognet. Mod N. Ø. *Dyrsø* ved Sognegrænsen og nogle mindre Søer. En Del Eng og Mose. Megen Hede, især m. Ø. Megen Skov, deriblandt Eldrup Skov m. S. V., Løvenholm Skov og Højholt Skov mere midt i Sognet. Dette er efter Areal (4101 ha) det største i Herredet. — Gaarde: *Løvenholm* (Hg., hed til 1674 Gesingholm; nævnes 1445, ejedes fra Reformationstiden af Fam. Banner, derefter fra 1608 af Fam. Rantzau; blev fra 1674 Hovedsæde i det af Grev Ditlev R. oprettede Grevskab L., der bestod til 1742; snart efter kom Gaarden til Fam. Fønss; bl. Ejerne i forr. Aarh. var C. Pind, Konsul la Cour og C. A. F. Neergaard; Godssets Salg begyndte sidst i 18. Aarh., men endnu 1834 var der en Del tilbage; Hovedbygn., to Fløje i to Stokværk, med to Taarne stammer i det væsentlige fra 16. Aarh.), *Georgsminde* (Afbyggergaard fra Løvenholm), *Sorvad* (Hg., oprettet 1744 af en Del af Løvenholms Hovedgaards Jor-

der og to nedlagte Bøndergaarde, der hed S.; havde til 1804 Ejer fælles med Løvenholm, tilhørte derefter til 1872 Fam. Hviid og til 1905 Greverne Moltke-Lystrup), *Kærhavegaard*, *Eldrupgaard* (lagdes 1683 under Stenalts Hovedgaardstakst, men blev senere igen udskilt og ejedes i forr. Aarh. bl. a. af Chr. Møller, Ritm. Schack og Fam. Bruun). — *Forh. M.*: Under Løvenholm er fredet en Langdysse med Kammer paa en lav Højning i „Dyrmosen“, samt en Runddysse i Fuglsø Mose. Foran Døren til Kapellet paa Gjesingholm har ligget en smuk Runesten, siden 1821 i Nationalmuseet, med en Bispefigur over Guds Lam. Stenen er lagt over Tyre Ebbesøn Lave (ca. 1250). — Anneks: Nøramer.

Koed Sg. (871 Indb.). Marie Magdalene-Koed Komm. Anneks til Marie Magdalene. Byer: *Koed* (K., Sk., Fors.-hus, Spk.), *Attrup* (Sk.), *Kjærende* (Jbhlp.), *Kolindbro*. Mod N. V. ved Sognegrænsen: en lille Sø. Mod S. V. ved Sognegrænsen: *Vallum Sø*. Mod Ø. en Vml. ved Herregaarden *Vedø*. En Del Eng og Mose, især m. S. Nogen Hede m. N. V. En Del Skov og Plantage m. Ø. Nogle Smaaplantager m. S. V. Sognet har en Enklave m. N. V. i Marie Magdalene Sg. I Enklaven en Del Skov og Hede. — Gaarde: *Vedø* (Hg., ejedes i 16. Aarh. af Fam. Sandberg, i 17. bl. a. af Fam. Reedtz; i 18. Aarh. tilhørte den Fr. Lyngbye, H. J. Boesen, P. K. Hoff m. fl. og i forr. Baron Jørg. Rosenkrantz, Fam. Secher, H. M. Møller m. fl.; det meste Gods var solgt 1805; Gaarden er i dette Aarh. blevet udparcelleret), *Stadsborg*. — Et Voldsted ved Attrup, „Koed Slot“, er overpløjet. — *Forh. M.*: Af opr. ca. 100 Mindesmærker fra Oldtiden er fredlyst ved Koed en Langdysse og 2 Høje.

Marie Magdalene Sg. (1287 Indb.). Marie Magdalene-Koed Komm. Byer: *Marie Magdalene* (K., Pg., Sk., Fors.-hus, Kbm.), *Ryomgaard Stationsby* (265 Indb., Rsk., Filial af Djurslands Landmandsbank, Kbm., Hot., And.-Mejeri, Kartoffeltørreri, Tglv., Ml., Markedsplds., Jbst., Postk., Tlgst., Tlfst.), *Bøjstrup*, *Brunmose*, *Pindstrup By* og *Stationsby* (493 Indb., Sk., Fors.-hus, Kbm., Gæstg., Savværk, Tørfabrik., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.). Skovridergaarden *Rosenborg* omtrent midt i Sognet. Mod S. Ø. Vml. og Elektiv. ved Herregaarden *Ryomgaard*. 2 mindre Søer ved Sognegrænsen m. N. Ø. *Vallum Sø* ved Sognegrænsen m. S. Ø. Megen Hede, især m. N. En Del Eng og Mose, især m. S. V. Store Skove og en Del Plantage, deriblandt Fjeld Skov med en Sø i den sydlige Del. Mod N. Ø. en Enklave af Koed Sg. — Gaarde: *Ryomgaard* (Hg., ejedes i 17. Aarh. bl. a. af Fam. Kruse, Otto Pogwisch og Laur. Bording, i 18. af P. Fogh og Fam. Hoff, i forr. først af en Række hurtigt skiftende Ejere, derefter af Th. Carstensen og E. Mourier-Petersen; Godset solgtes først i forr. Aarh; Gaarden blev stærkt

udparcelleret 1804, se nedenfor; Hovedbygn. stammer tildels fra Midten af 17. Aarh.), *Ny Ryomgaard* (Parcel af Ryomgaard, solgtes 1806 med Navnet Karlsruhe, men kaldes snart efter N.R.; tilhørte bl. a. P. M. Wodschou, K. P. Monrad, R. Østergaard og E. Mourier-Petersen), *Marienhof* (Parcel af Ryomgaard, 1807 solgt til C. A. Villaume; bl. de følgende Ejere var H. Berg, G. C. Bøeg, J. F. Spendrup og E. Mourier-Petersen), *Frederikslund* (forhen Kragelund) og *Margretelund* (begge Parceller af Ryomgaard). — *Forh. M.*: 4 fredlyste Oldtidsminder, deraf under Fjeld 2 Runddysser øst for Pindstrup St., samt „Randershøj“ med uudgravet Jættestue. Ved Ryomgaard St. er undersøgt Gravpladser fra rom. Jernalder. En tidligere meget søgt Marie Magdalene Kilde har været ved Kirkebyen, efter Sagnet opr. med et Kapel, der afløstes af den nuv. Kirke. — Anneks: Koed.

Hvilsager Sg. (695 Indb.). Hvilsager-Lime Komm. Byer: *Hvilsager* (K., Pg., Sk., Fors.-hus.), *Bendstrup* (Fors.-hus, Tlfst.), *Permestrup* (Sk., Kro, Ml. n. v. f. Byen), *Bøjen* (ogsaa i Lime Sg., Sk.). Mod N. Ø. *Lilleml.* (Vml.). Mod Ø. en Sø ved *Skafø-*(eller *Skaffø*)-*gaard*. Mod S. Ø. Ml. s. v. f. Skaføgaard. Megen Eng og Mose m. S. V. og m. Ø. En Del Skov og Plantage, især sydlig i Sognet. Dette har en Enklave m. N. mellem Lime og Ø. Alling Sogne. I Enklaven en Ml. (Dalsgaard) og nogle mindre Plantager. — Gaarde: *Skaføgaard* (Hg., oprettet midt i 16. Aarh. af Jørg. Rosenkrantz, i hvis Slægt den blev i omtr. 100 Aar; bl. de følgende Ejere var Sten Bille og hans Datter Mette, gift med Grev H. D. Holck; i 18. Aarh. tilhørte S. længe Fam. Behr, fra 1797 J. M. Secher i 55 Aar, hvorefter den kom til Fam. Estrup; det sidste Gods solgtes efter 1852; Hovedbygn., 3 Fløje i et Stokværk og en Portbygning, stammer fra 1580 ff.), *Højholt* (Afbyggergaard fra Skafføgaard, opført 1855), *Dalsgaard* (i forr. Aarh. ejet af Fam. Brendstrup og Poulsen, i dette Aarh. udparcelleret). I *Bendstrup* har ligget en Hg., bl. a. ejet af Fam. Lunov; nedlagt 1642. — Anneks: Lime.

Lime Sg. (911 Indb.). Hvilsager-Lime Komm. Anneks til Hvilsager. Sognet bestaar af 2 Dele, en vestlig og en østlig, der kun forbindes ved en smal Strimmel. Den vestlige Del: Byer: *Lime* (K., Sk., Fors.-hus, Spk., Dyr læge, Ml. n. ø. f. Byen, Tlfst.), *Lemmer*. Mod N. Kro og Markedsplds. (*Sjellebro*). Lidt Eng og Mose, mest m. N. Den østlige Del: Byer: *Hejlskov*, *Bøjen* (ogsaa i Hvilsager Sg., Sk.), *Kastrup*. Mod S. *Tothøj* (89 m). En lille Skov m. Ø.

V. Alling Sg. (289 Indb.). Ø. Alling-V. Alling Komm. Anneks til Ø. Alling. By: *V. Alling* (K., Sk., Kbm., Tlfst.). En Del Eng og Mose, især m. N. Ø..

Ø. Alling Sg. (536 Indb.). Ø. Alling-V. Alling Komm. Byer: *Ø. Alling* (K., Pg., Sk., Miss.-hus, Fors.-hus, Spk., And.-Mejeri, Tlfst.), *Ring* (Sk., Ølbryggeri), *Ringsø**. Mod S. V. en Ml. En Del Eng og Mose m. N. og Ø. En lille Skov m. N. Ø. — Gaard: *Ringgaard*. --- *Forh. M.*: 1 Høj er fredlyst. I Vaabehuset en Runesten fra ca. 1000. Torulv rejste Stenen efter Fastulv den myge (smidige?). — Anneks: V. Alling.

Avning Sg. (1021 Indb.). Favsing-Avning Komm. Anneks til Favsing. Byer: *Avning* (Stationsby m. 481 Indb., K. m. Marmorepitafium over Jørgen Skeel, † 1695, Skr., Læge, Folkebanken f. Rougsø og Sønderhald Herreder, Favsing-Avning Laane- og Sparekasse, Sagf., Kbm., Gæstg., Hospital-Stiftelse, And.-Mejeri, Bageri, Elektv., Savværk, Trælastforretning, Cementstøberi, Ml., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Taarup*. Mod S. Ø. en Skovridergaard.

Favsing Sg. (976 Indb.). Favsing-Avning Komm. Byer: *Favsing* (K., Pg., Sk., Fors.-hus, And.-Mejeri, Bageri, Væveri, Tlfst.), *Liltved* (Sk., Kbm.), *Drammelstrup* (Sk., Ml.), *Grund*. Mod S. Ø. en Kro og *Helligbjerg* (79 m). Megen Eng og Mose m. N., N. Ø. og S. Mod Ø. en Del Skov og Plantage omkring Herregaarden *Gl. Estrup*. Enkelte mindre Plantager og Smaakrat. Sognet støder m. N. til *Grund Fjord*. Til Sognet hører en Del af *Kare Holm* i Randers Fjord. — Gaarde: *Gl. Estrup* (Hg., ejedes 1340 af Anders Jensen Brock og blev i hans Slægt til 1625; dog havde indgiftede Mænd af andre Slægter fra Tid til anden Part i den; 1625 kom den til Fam. Skeel — fra 1721 Greverne Scheel — hos hvem den derefter er forblevet, fra 1697 som et Stamhus; det meste Gods solgtes i forr. Aarh.s sidste Halvdel; den meget anselige Hovedbygn., 3 Fløje i 3 Stokværk, med 4 Taarne stammer i det væsentlige fra Slutn. af 16. og første Halvdel af 17. Aarh.), *Christensminde* (Afbyggergaard fra Gl. Estrup). — Anneks: Avning.

Virring Sg. (1128 Indb.). Virring-Essenbæk Komm. Byer: *Virring* (K., Pg., Sk., Fattiggd., Kro n. v. f. Byen), *Ammelhede*, *Langkastrup* (Sk., Fors.-hus, Ml., Tlfst.), *Floes* (Tglv., Jbhpl., begge n. f. Byen), *Ugelhse*. (Stationsby m. 350 Indb., Sk., Fors.-hus, Kro, Ladeplads, Jbst., Posteksp., Tlgst.). En Del Eng og Mose m. N. og S. Lidt Hede. Mod N. Floes Skov. En Del Smaaplantager. Sognet begrænses m. N. af *Randers Fjord* og *Grund Fjord*. Det har Enklave i Hørning Sg. — *Forh. M.*: I Sognet er undersøgt flere større og mindre Gravpladser fra den romerske Jernalder, de første Aarhundreder af vor Tidsregning, saaledes ved Ammelhede, Langkastrup og vest for Virring, ved Langkastrup en større Plads med 30, en mindre med 5 Grave, flere rigt udstyrede, med Lerkar, som opr. har indeholdt Føde-

varer, Smykker, Knive o.l., sjælden Vaaben. — I Kirkens Vaabenhus staar den stærkt udslidte Virringrunesten, fra Oldtidens Slutning; opr. har den hørt til et stort Minde: Gudmund gjorde Høj efter Sasser; Starkad rejste Sten. Tor vie dette Minde. — Anneks: Essenbæk.

Essenbæk Sg. (834 Indb.). Virring-Essenbæk Komm. Anneks til Virring. *Essenbæk K.* (ombygget 1869) midt i Sognet i Byen Assentoft. Byer: *Assentoft* (Sk., Haandværkerstiftelse, And.-Mejeri, Tlfst.), *Drastrup* (Sk.), *Tammestrup* (Spk.). Mod N. *Volkml. Jbst.*, Posteksp.; Vml. (Volkml.), Ml. Megen Eng og Mose, især m. N. Lidt Hede. En lille Skov m. N. Adskillige Smaaplantager. Sognet begrænses m. N. af *Randers Fjord*. — Gaarde: *Tammestrupgaard*, *Sofienkloster*, *Essenbækgaard*, *Klostergaard*, *Langagergaard*, *Stampen*. I Sognet laa *Essenbæk Kloster*, stiftet i første Halvdel af 12. Aarh.; det kom ved Reformationen til Kronen, der 1661 udlagde E. Kl. og Ldg. til Hans Friis, der 1695 oprettede Stamhuset Hevringholm, hvorunder E. Ldg. 1726 ogsaa lagdes; nævnte Stamhus blev ophævet 1782 og E. Ldg. derefter solgt og senere (1790, 1802 og oftere) udparcelleret; flere af de ovennævnte Gaarde er Parceller af den.

Kristrup¹⁾ Sg. (2674 Indb.). Kristrup Komm. Byer: *Kristrup* (926 Indb., K., Pg., Sk., Fors.-hus, Ml.), en Del af *Strømmen* med *Kristrupvej* og *Aarhusvej* (1040 Indb., Resten m. yderligere 577 Indb. i Vorup Sg., Forstad til Randers, Sk., Jernstøberi og Maskinfab., Møllebyggerier, Garveri, Maskinsnedkeri og Listefab., Træskofab., Kalkbrænderi, And.-Svineslagteri, Fls.-Mejeri, Ølbryggeri, Jbst., Tlgst.), *Ov.* og *Ndr. Romalt* (Sk., Fors.-hus, And.-Mejeri), *Paderup*, *Munkdrup* (Sk.), *Staanum*. Moselund And.-Mejeri. En Del Eng og Mose, især m. N. 2 Smaaplantager m. N. Sognet begrænses m. N. af *Randers Fjord*. Det er efter Indb. Antal det største i Herredet. — Gaarde: *Bækholm*, *Munkholm*. I Sognet har ligget en Hg. *Ørnehoved*, der 1276 kom til Grev Albert af Eberstein; en af hans Efterkommere solgte den 1386 til Jens Brok. En Hg. i *Staanum* tilhørte i 15. Aarh. Fam. Brok.

Aarslev Sg. (328 Indb.). Aarslev-Hørning Komm. By: *Aarslev* (K., Pg., Sk., Fors.-hus, Ml. s. ø. f. Byen, Brsml., Tlfst.). Lidt Skov m. S. V. En Del Eng og Mose m. S. — Gaard: *Ejstrupgaard* (bl. a. ejet af Fam. Schytte og Høy), *Aarslev Ml.* — Anneks: Hørning.

Hørning Sg. (772 Indb.). Aarslev-Hørning Komm. Anneks til Aarslev. Byer: *Hørning* (258 Indb., K. m. Marmorepitafium over Oberst Hans Friis til Clausholm († 1697), Sk., Fors.-hus, Spk., Kbm., Hospital — den Hørningske Stiftelse — m. Friboliger og andre Un-

¹⁾ eller Chrstrup.

Skeel'ernes Kapel i Avning Kirke.
(A. Begtrup Christiansen fot.)

Avning Kirke.
(A. Begtrup Christiansen fot.)

Avning Kirke.
(A. Begtrup Christiansen fot.)

derstøttelser, Tlfst.), *Fløjstrup* (Sk.), *Moeskjær* (Ml. s.v. f. Byen), *Krogsager*, *Lund*, *Gundestrup* (Ml.). Mod S.V. Tglv. (Tustrup). Mod N.Ø. Tglv. (Raaballegaard). Mod Ø. *Brattingsborg* (54 m). En Del Eng og Mose. En Del Smaaplantager. — Gaarde: *Tustrup* (Hg., oprettet 1657 af Hans Friis og blev længe i hans Slægt, fra 1726 som en Del af Stamhuset Hevringholm, der nedlagdes 1782; bl. de følgende Ejere var A. Dyhr; 1795 deltes T. i 3 Dele, men 1810 blev den igen samlet af Baron Holger Rosenkrantz, fra hvem den kom til Fam. Pind; senere kom den til Herm. Løvenskjold; en Mængde Gods fraskiltes 1787, Resten før 1795), *Pindsminde* (oprettet 1860 af J. O. Høy og opkaldt eft. hans s. A. afdøde Svigerfader A. Pind til Tustrup), *Raaballegaard* (bl. a. ejet af Teisner, Kapt. Zwergius, S. Simonsen, la Cour og Winther), *Gundestrupgaard* (ejedes fra 1760 længe af Fam. Levinsen), *Ravnholt* (har tilhørt samme Fam.)

Mygind Sg. (185 Indb.). Mygind-Skjørring-Krogsbæk Komm. By: *Mygind* (K., Pg., Sk., Fors.-hus, Vml. s. ø. f. Byen). En Del Eng og Mose m. N. Sognet er baade efter Indb. Antal og efter Areal (338 ha) det mindste i Herredet. — *Forh. M.*: Ved Mygind nævnes 2 Helligkilder, den ene „Vor Frue Kilde“. — Annekser: Skjørring og Krogsbæk.

Skjørring Sg. (258 Indb.). Mygind-Skjørring-Krogsbæk Komm. Anneks til Mygind. Byer: *Skjørring* (K., ombygget 1887, Sk., Fors.-hus, And.-Mejeri, Ml. n.v.f. Byen), *Andi*. En Ml. m. N.Ø. En Del Eng og Mose m. S. — Gaard: *Andigaard*.

Krogsbæk Sg. (575 Indb.). Mygind-Skjørring-Krogsbæk Komm. Anneks til Mygind. By: *Karlby* (Krogsbæk K., ombygget 1900, Sk., Fors.-hus, Tlfst.). En Del Eng og Mose, især m. Ø. Mod S.Ø. den største Del af Rosenholm Skov. — Gaarde: *Borupgaard*, *Glavindsminde*.

Søby Sg. (300 Indb.). Søby-Skader-Halling Komm. By: *Søby* (K., Pg., Sk., Fors.-hus, Spk., Tlfst.). Mod S. Sofie Amaliegaards Tglv. (Estrup Gde). Mod N. Østersø og lidt Eng og Mose. Mod S.V. en Del af Skoven Estrupbirke. — Annekser: Skader og Halling i Galten Herred.

Skader Sg. (332 Indb.). Søby-Skader-Halling Komm. Anneks til Søby. Byer: *Skader* (K., Sk.), *Østrup*, *Knagstrup*. Mod S. en Del af Skoven Estrupbirke.

GALTEN HERRED

Halling Sg. (274 Indb.). Søby-Skader-Halling Komm. Anneks til Søby i Sønderhald Herred. Byer: *Halling* (K., ombygget 1880, Sk., Tlfst.), *Villendrup*. Lidt Eng og Mose. Mod S.V. Halling Skov.

Ødum Sg. 877 Indb.). Ødum-Hadbjerg Komm. Byer: *Ødum* (K., Pg., Sk., Spk., Vognfab., Tglv.), *Taastrup*, *Selling* (Sk., Kbm., Bageri, Vml. s.f. Byen, Tlfst.), *Langskov* (Kbm., Ml. n.v. f. Byen), *Astrup*, *Røved* (Kbm., Ml. n.ø. f. Byen). Mod N.V. *Taabæk Vml.* Mod Ø. Ml. (Ebbestrupgaard) og *Dejrhøj* (101 m). Nogen Eng og Mose m. N.Ø. og S.V. Mod N.Ø. en Del Skov. Mod S.V. nogle Smaaplantager og en lille Skov. Sognet er efter Areal (2496 ha.) det største i Herredet. — Gaarde: *Haraldsmark* (oprettet i forr. Aarh., tildels af Jorder fra Haraldslund i V. Lisbjerg H.; bl. Ejerne var Frisch, V. A. Sundorph og fra 1888 S. C. Brask), *Amdrupgaard* (samlet til én Gaard omkr. Aar 1700 af Jørg. Vind; tilhørte derefter N. Hjersing og hans Enke, var en Tid lang Ryttergods, men kom 1766 til Jak. Rosborg, der 1771 lagde Halvdelen af dens Jorder under Haraldslund, se ovenfor), *Taastrupgaard*, *Højstrup* (hed til ca. 1875 Kirstenseje), *Ebbestrupgaard*. — *Forh. M.*: Af hele Herredets ca. 235 Oldtidsmindesmærker er 55 paaviste i Sognet. Hele Eggen synes i Oldtiden at have været lidet bebygget. — Anneks: Hadbjerg.

Hadbjerg Sg. (508 Indb.). Ødum-Hadbjerg Komm. Anneks til Ødum. By: *Hadbjerg* (K., Sk., Kbm., Tlfst.). Godthaab And.-Mejeri. Mod S.V. Vml., Bageri (Kollerup). Mod N. *Tinghøj* (84 m). Lidt Eng og Mose m. N.Ø. Nogen Skov og Plantage m. S.V. — Gaard: *Kollerup* (Hg., nævnt 1313, gik fra Slægt til Slægt og tilhørte bl. a. Fam. Udsen, Munk, Lunov og Juel; bl. Ejerne i sidste Halvdel af 17. Aarh. var Mog. Friis, H. Brochmand og Grev Konrad Reventlow, i følg. Aarh. dennes uægte Søn Ditl. Revenfeld, Er. Gjørup og fra 1754 Greverne Friis; i forr. Aarh. tilhørte den bl. a. Bagge Lihme, Fam. Tørsleff og fra 1889 M. J. Hviid; Halvdelen af Godset solgtes 1803). — Ved Kollerup Voldstedet Elverhøj.

Voldum Sg. (630 Indb.). Voldum-Rud Komm. Byer: *Voldum* (K., anselig, ombygget ca. 1600, flere smukke Ligsten over den bekendte Rigshofmester Mogens Gøje, † 1544, og hans Sønner samt Marmor-kister, Pg., Sk., Læge, Dyrlæge, Spk., Voldum Hospital og Den Oppenschildenske Stiftelse, begge m. Friboliger, Træskofab., Brsml., Tlfst.), *Hvalløse*, *Rigtrup*. Mod N. Vml., Kalkbrænderi og Tglv. ved Herregaarden *Clausholm*. Mod Ø. *Mellemml.* (Vml.). Megen Eng og Mose m. N. En større Skov og nogle mindre m. N.Ø. — Gaarde: *Clausholm* (Hg., tilhørte i 14. Aarh. Fam. Panter, derefter Fam. Broch til Slutn. af 15. Aarh. og kom genn. Fam. Bydelsbach til Fam. Gøye, som ejede den i 16. Aarh.; mod Slutn. af det følgende Aarh. tilhørte den bl. a. Hans Friis og Grev Konrad Reventlow, hvis Enke 1718 solgte den til

Kronen; 1730—43 beboedes K. af Dronn. Anna Sofie, ejedes derefter af Chr. v. d. Maase og M. V. Huitfeldt, hvis Svigersøn H. H. F. v. Schilden 1810 oprettede K. til et Fideikommisgods, der bestaar endnu; næsten alt Godset solgtes i Aarene omkr. 1870; den meget anselige Hovedbygn. er opført 1699, senere noget udvidet af Fr. IV.), *Schildenseje* (Hg., oprettet 1809 og Aaret eft. lagt under ovennævnte Fideikommis). — Anneks: Rud.

Rud Sg. (550 Indb.). Voldum-Rud Komm. Anneks til Voldum. *Rud K.* omtrent midt i Sognet. Sk. Byer: *Hallendrup*, *Nielstrup* (And.-Mejeri, Rud K. Tlfst.), *Bramstrup*. Mod S.V. Vml. (Alstrupgaard). En Del Eng og Mose. — Gaard: *Alstrupgaard* (i forr. Aarh. ejet af Fam. Buhmann, H. G. Roedsted m. fl.).

Galten Sg. (2086 Indb.). Galten-Vissing Komm. Byer: *Galten* (K., over Korbuen Epitafium med store udskaarne Portrættfigurer af Thomas Juel til Estrup † 1647 og Hustru, Pg., Sk., Fors.-hus, Spk. f. Galten og Vissing, And.-Mejeri, Kbm., Bageri, Ml., Tlfst.), *Hinge* (Sk.), *Erslev*, *Vinterslev* (Sk.), *Balle**, den største Del af *Hadsten Stationsby* (1140 Indb., Resten m. yderligere 210 Indb. i Hadsten Sg., Sabro Herred, Aarhus Amt, Sk., M. og Rsk., Folkehøjsk., Tekn. Sk., 2 Læger, 3 Dyrlæger, Hadsten Bank, Spk. for Hadsten og Omegn, Sagf., Kbm., Ap., Hott., Kro, Fattiggd. m. Alderdomshjem, Elektiv., Vandv., Bogtrykkeri, And.-Svineslagteri., Fls.-Mejeri, Ølbryggeri, Øltapperi, Dampsavværk, Maskinsnedkeri, Tømmerhandel, Maskinstrikkeri, Bagerier, Fabb. (Maskiner, Vogne, Børster og Gadekoste, Cementvarer), Dampml., Vml., Markedsplds., Jbst., Postkt., Tlgst., Tlfst.). Mod N.V. en Ml. *Galten Tglv.* En Del Eng og Mose, især m. S.V. Mod S. en Skov. En Del Smaaskove. Sognet er efter Indb. Antal det største i Herredet. — *Forh. M.*: „Kohøj“, „Brunhøj“ og en af „Loddenhøje“ er fredlyste, af opr. ca. 40 i Sognet. — Anneks: Vissing.

Vissing Sg. (432 Indb.). Galten-Vissing Komm. Anneks til Galten. By: *Vissing* (K., Sk., And.-Mejeri, Ml., Tlfst.). Mod V. i Sognegrænsen: Lysnet (131 m). En Del Eng og Mose, især m. S.Ø. Megen Skov m. V. og N. — Gaarde: *Øksenholt*, *Duelund*.

Lerbjerg Sg. (241 Indb.). Lavrbjerg-Lerbjerg Komm. Anneks til Laurbjerg. By: *Lerbjerg* (K., Sk., Kbm., Gæstg., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.). En Del Eng og Mose m. S. En Del Skov m. V. Sognet er baade efter Indb.-Antal og efter Areal (527 ha.) det mindste i Herredet.

Lavrbjerg Sg. (685 Indb.). Lavrbjerg-Lerbjerg Komm. Byer: *Lavrbjerg* By og Stationsby (Byen 219 Indb., Stationsbyen 274 Indb.,

Parti fra Hadbjerg.
(H. A. Ebbesen fot.)

hvoraf 71 i Houbjerg Sg., Viborg Amt, K., Pg., Sk., Fors.-hus, Læge, Dyr læge, Kbm., Haandv., And.-Mejeri, Bageri, Savværk, Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Essendrup**. Mod V. *Nyml.* (Vml.). *Bøsbro Kro*. Megen Skov og Plantage m V. og S. Nørskov m. N. En Del Eng og Mose, især m. V. og S. — Gaarde: *Løjstrup* (Hg., nævnt 1351, tilhørte i 15. Aarh. Fam. Sommer, i 16. Fam. Sandberg, i 17. bl. a. Oluf Parsberg, Mogens Friis og Fam. Reventlow; 1731—98 laa den under Stamhuset Frisenvold, tilhørte derefter længe Fam. Lichtenberg og sidst i forr. Aarh. C. Thorup som 1899 solgte den til E. Müller; Godset fraskiltes 1798; Gaarden blev stærkt udparcelleret s. A. og 100 Aar derefter, se nedenfor), *Gerhardslyst* ell. *St. Løjstrup* (Parcel af Løjstrup, fraskilt af C. Thorup, der 1902 solgte den til Dyr læge Jacobsen), *Over Løjstrup* (Parcel af L., bl. a. ejet af G. C. Faith, A. Jahnsen, O. Kaae, D. Buhmann og E. Thierry), *Nørskovgaard* (i forr. Aarh. længe ejet af Fam. Hviid). — *Forh. M.*: I Vaabehuset staar en mindre, ikke sikkert tydet Runesten. — Anneks: Lerbjerg.

Ørum Sg. (626 Indb.). Værum-Ørum Komm. Anneks til Værum. *Ørum K.* noget m. N. V. Byer: *Væt* (Sk., Fors.-hus, Tlfst.), *Jebjerg* (Sk., Fors.-hus, Ml., Tlfst.). Mod N. *Frisenvold Laksegaard*. Mod S. Ø. ved Sognegrænsen: *Lysnet* (131 m). En Del Eng og Mose, især m. N. V. En Del Skov og Plantage. Sognet begrænses m. N. V. af

Gudena. — Gaarde: *Frisenvold* (Hg., hed forhen Torup, nævnes 1310, ejedes senere af Fam. Hvide og kom fra den henved 1400 til Kronen, som 1661 afhændede den til Mogens Friis, der oprettede Baroniet F., der kun bestod kort Tid; fra 1684 tilhørte den Fam. Reventlow og blev 1731 af Grev Chr. Ditl. R. indlemmet i Stamhuset F., ophævet 1798; bl. de følgende Ejere var A. Strøver, D. G. Kelp, A. Hein og Fam. Preetzmann; Godset fraskiltes 1798 og s. A. blev Gaarden stærkt udparcelleret, se nedenfor), *Christianslund* (Parcel af Frisenvold, frasolgt 1798, ejet af Fam. Rosenkrantz, L. Ostenfeld, Grev C. B. Reventlow og A. E. C. H. Løvenskjold m. fl.), *Ørumgaard* (Parcel af Frisenvold, frasolgt 1798, ejet af A. Dyhr og hans Svigersøn, Fam. Buus m. fl.), *Lundbjerg* (Parcel af Frisenvold, havde Ejer fælles med dennes Hovedparcel til 1813; bl. de følgende Ejere var R. Faurschou og Fam. Müller), *Frisenvold Laksegaard* (Parcel af F., ejedes i forr. Aarh. bl. a. af C. E. Gulev, Fam. Faith og S. Ostenfeld, som 1898 solgte den til Staten), *St. Lundgaard*. — Ved Frisenvold Voldstedet af dens Forgænger Torup. — *Forh. M.*: En Gravhøj ved Lundbjerg er fredet.

Værum Sg. (448 Indb.). Værum-Ørum Komm. Byer: *Værum* (K., Pg., Sk., Spk., And.-Mejeri, Vml. n. v. f. Byen, Tlfst.), *Værumfællede**. En Del Eng og Mose m. N. En Del Skov, især m. N. Ø. og S. V. Værum Ø, en Enklave m. N. V., med Enge langs Gudenaen. — Gaard: *Værumgaard*. *Værum Vml.* — Anneks: Ørum.

Ølst Sg. (596 Indb.). Haslund-Ølst Komm. Anneks til Haslund. Byer: *Ølst* (K., Sk., Spk., Tlfst.), *Askildrup* (Sk., Fors.-hus), *Robdrup*, *Trustrup* (Fors.-hus), *Ginnerup*. Mod N. Ø. Vml. og Ml. ved Herregaarden *Brusgaard*. Lidt Hede m. S. V. Nogen Eng og Mose. En Del mindre Skove. En enkelt lille Plantage m. N. Ø. — Gaarde: *Brusgaard* (Hg., i 15. Aarh. ejet af Fam. Munk, senere af Fam. Viffert og Krabbe; sidst i 17. Aarh. tilhørte den Matt. Numsen og derefter i halvhundrede Aar Fam. Rosenkrantz; 1744—98 laa den under Stamhuset Frisenvold; bl. Ejerne i forr. Aarh. var S. Søndergaard, J. P. Hansen og dennes Søn; Godset fraskiltes 1798; Gaarden blev udparcelleret 1798 og 1804, se nedenfor), *Eriksborg* (Parcel af Brusgaard, ejet af Kapt. Erik Povlsen og hans Søn til 1859; sidstnævnte ejede ogsaa Parcelen *Granborg*, der blev underlagt E., som for en halv Snes Aar siden blev udparcelleret), *Karlslund* (Parcel af Brusgaard), *Birkeholm*.

Haslund¹⁾ Sg. (715 Indb.). Haslund-Ølst Komm. Byer: *Haslund* (K., Pg., Sk., Fors.-hus, And.-Mejeri, Ml., Tlfst.), *Haslundkjær**, *S. Borup* (Tlfst.), *Tebbestrup* (Sk., Fors.-hus), Tglv. (Carlsberg). Mod

¹⁾ eller Haslum.

N. en Sø. Sognet støder m. N. til *Gudena*. En Del Eng og Mose, især m. N. ved *Gudena*. Nogen Hede m. N. Lidt Skov m. S.V. 2 Smaa-plantager m. N. — Gaarde: *Frederiksdal* (oprettet ca. 1830 af Joh. Fr. Smith, delt 1863 af H. C. Kassel, senere igen forøget af Frans Hvass), *Engelsholm* (oprettet 1863 af Jorder, H. C. Kassel fraskilte *Frederiksdal*; i dette Aarh. meget formindsket), *Amstrupgaard*, *Carlsberg*, *Andersborg*. I S. *Borup* laa i 15. Aarh. en Hg., ejet af Fam. Hvid. — Anneks: Ølst.

Vorup Sg. (2068 Indb.). Vorup Komm. Nyt Sogn, oprettet 1876. Anneks til Randers Sct. Peders Sg. Byer: *Vorup* (577 Indb., K., Sk.), en Del af *Strømmen* (577 Indb., Resten m. yderligere 1040 Indb. i *Kristrup Sg.*, *Sønderhald Herred*, Forstad til Randers, se *Kristrup Sg.*), *Frederiksborg* (532 Indb.), *Vorupkjær* (246 Indb.). Mod N.Ø. *Skansesml.* En ret anselig Plantage m. N.V. Sognet begrænses m. N. af *Gudena*. En Del Eng og Mose m. N. ved *Gudena*. Lidt Hede m. N.V. — St. Helene Kilde, ved *Strømmen St.*, var tidligere anset for Helligkilde.

STØVRING HERRED

Dronningborg Landsogn (891 Indb.). Dronningborg Landsogns Komm. Anneks til Sct. Mortens K. i Randers. By: *Torupkjær* (846 Indb., Fors.-hus). Mod S. Jernbanevogns- og Sporvognsfabrikken *Skandia* m. Sk. Mod Ø. *Dronningborg Jbhpl.*, *Dronningborg Ml.* og Sk. Mod S. *Bjellerup Tglv.* Mod N.Ø. en Skov ved Herregaarden *Dronningborg*. Mod S. en Del Eng og Mose. Sognet begrænses m. S. af *Randers Fjord*. Det er efter Indb. Antal det største i Herredet. — Gaarde: *Dronningborg* (Hg., er opstaaet af Jorder, der i sin Tid hørte til *Dronningborg Slots Ladegaard*, og som ved *Dronningborg Rytterdistrikts Salg 1765* købtes af Ditlev Kirketerp, fra hvem D. kom til C. F. Juul; senere ejedes den af N. Ammitzbøll og i forr. Aarhs. første Halvdel af T. v. Arenstorff, hvorefter den længe tilhørte Fam. Langballe; Godset blev fraskilt 1784), *Bjellerup Ladegaard* (Hg., tilhørte Mariager Kloster, kom 1552 til Kronen og blev Ladeg. til *Dronningborg Slot*; 1661 blev den udlagt til Lukas v. Spreckelsens Enke m. fl., samledes 1683 af Peter v. Spreckelsen, der s. A. fik Sædegaardsfrihed for den, og blev efter hans Søstersøn Jobst v. Overbecks Død 1710 tilbagekøbt af Kronen og lagt under *Dronningborg Rytterdistr.*, der ophævedes 1765; bl. de følgende Ejere var Ditlev Kirketerp, H. W. Randrup og i forr. Aarh. G. Fasting, Fam. Broch, N. Mogensen og J. C. Ankerstjerne;

Godset solgtes før 1805; Gaarden blev udparcelleret 1795, 1806 og oftere), *Rahrseje, Marienborg*.

Borup Sg. (751 Indb.). Borup Komm. Byer: *Borup* (K., Pg., Sk., Fors.-hus, Vml., Ml.), *Kondrup* (ogsaa i Raasted Sg.), *Bjergby* (Tlfst.), *Helsted* (Sk., Fattiggd.). Mod S. *Ovst Vml.* og Ml. (Frøvadsholm). Mod N. lidt Hede. Nogen Eng og Mose. Sognet er efter Arcal (2093 ha.) det største i Herredet. — Gaarde: *Hovmark* (hed til ca. 1890 Frederikkesminde), *Frøvadsholm* (hed til ca. 1875 Ovstmølle), *Henrikseje, Egegaard*. — *Forh. M.*: Ved Gaarden Højmark er f. 3 Grave fra rom. Jernalder og Folkevandringtid, samt et Bopladslag. Der er i Sognet talt ca. 35 Oldtidsminder. Hele Herredet har i Oldtiden vistnok kun været svagt beboet.

Raasted Sg. (420 Indb.). Kovsted-Raasted Komm. Anneks til Kovsted i Nørhald Herred. Byer: *Raasted* (K., Sk., Fors.-hus, Tlfst.), *Svejstrup, Kondrup* (ogsaa i Borup Sg.). Mod V. *Bjerregrav Jbst.* med Posteksp. og Tlgtst. Raastedbro And.-Mejeri. En Del Eng og Mose. 2 Smaaplantager m. V. — Gaarde: *Blegvad, Buggesholm*.

Lem Sg. (276 Indb.). Gimming-Lem Komm. Anneks til Gimming. By: *Lem* (K., Sk., Fors.-hus, Ml. n. f. Byen, Jbhpl. s. v. f. Byen). En Del Eng og Mose, især m. V. Sognet er efter Indb. Antal det mindste i Herredet. — I Sognet har ligget *Sørup Hg.*, der i 14. Aarh. ejedes af Fam. *Abildgaard*.

Gimming Sg. (391 Indb.). Gimming-Lem Komm. Byer: *Gimming* (K., Pg., Sk., Fors.-hus, Jbhpl. s. v. f. Byen), *Tjærceby* (Sk., Fors.-hus). Mod S. V. *Torupdal Vml.* Mod S. Ø. *Bunkedal Vml.* Megen Eng og Mose m. S. Sognet begrænses m. S. af *Gudena*. — Anneks: Lem.

Harritslev¹ Sg. (815 Indb.). Harritslev-Albæk Komm. Byer: *Harritslev* (K., Pg., Sk., Læge, Brsml., Tlfst.), *Lindbjerg* (Sk.), en Del af *Mejlby* (Resten i Linde Sg., Nørhald Herred, se dette Sg.). Sognet har Enklaver i Linde Sg. Lidt Eng og Mose m. S. Lidt Hede m. N. V. Lindbjerg Skov og nogle Smaaplantager m. N. — *Forh. M.*: I „Galle-mosen“ er fremdraget et større Votivfund fra den ældre Bronzealder. I Randers Museum staar nu en Runesten f. ca. 1850 i et Stendige ved Mejlby, rejst snart efter Aar 1000, med Indskrift: Aane rejste denne Sten efter sin Søn Askel, som blev død med Tore i Øresund. — Anneks: Albæk.

Albæk Sg. (441 Indb.). Harritslev-Albæk Komm. Anneks til Harritslev. Byer: *Albæk* (K., Sk., Vml. og Ml. v. f. Byen), *Vestrup* (And.-Mejeri, Tlfst.), *Østrup*. Mod S. 2 Søer. Megen Eng og Mose m. S. og Ø.

¹⁾ eller Harridslev.

Landsbyen Tvede.
(H. A. Ebbesen fot.)

En Del Skov m. N. Ø. Sognet begrænses m. S. og Ø. af *Randers Fjord*. — I *Østrup* har ligget en Hg., der ved Reformationen kom fra Bispen til Kronen; Voldstedet ses endnu.

Støvring Sg. (503 Indb.). *Støvring-Mellerup* Komm. By: *Støvring* (K., Pg., Sk., Fors.-hus, Dyrlæge, Maskinfab., Ml. n. v. f. Byen, Tlfst.). And.-Mejeriet *Kronjyden*. Mod Ø. *Støvringgaard Jomfrukloster* m. Kapel. Mod N. nogen Plantage og lidt Hede. Mod Ø. en Del Eng og Mose og en Del Skov. Sognet støder m. Ø. til *Randers Fjord*. — Gaard: *Støvringgaard* (Hg., nævnt 1319, senere maaske ejet af Niels Bugge; tilhørte i 15. Aarh. Fam. Thott, i 16. bl. a. Jak. Bjørn og hans Datter, i 17. længe Fam. Kaas; 1735 blev den af Baronesse Christine Fuiren oprettet til et endnu bestaaende Jomfrukloster; den trefløjede Hovedbygn. i to Stokværk er opført 1622—23). — *Forh. M.*: En Høj paa *Støvring Kirkegaard* er fredlyst, den eneste i Herredet, af opr. ca. 180 Mindesmærker. — Anneks: *Mellerup*.

Mellerup Sg. (478 Indb.). *Støvring-Mellerup* Komm. Anneks til *Støvring*. By: *Mellerup* (K., Valgmenigheds K., Valgmenighedspræsten f. *Mellerup* og Omegn, Sk., Fors.-hus, Kbm., Børnehjem, Kro, Færgested m. Overfart over *Randers Fjord* til *Voer* Sg. i *Rougsø Herred*, Brsml., Tlfst.). Et Sømærke m. S., to m. N. Ø. En Del Eng og Mose m. Ø. Sognet begrænses m. Ø. af *Randers Fjord*. Det er efter Areal (549 ha) det mindste i Herredet.

NØRHALD HERRED

Tvede Sg. (383 Indb.). Tvede-Linde Komm. Byer: *Tvede* (K., Pg., Sk., Miss.-hus, Hjørnkjær Vml. n. f. Byen, Gademl. Vml. v. f. Byen, Brsml., Tlfst.), *Skalmstrup*. Mod N. Vml. ved Herregaarden *Gjessing-*(eller *Gessing*)*gaard*. Mod S. Ø. et Sømærke. En Del Eng og Mose, især m. N.Ø. Mod N. en Del Skov omkring *Gjessinggaard*. Sognet begrænses m. Ø. af *Randers Fjord*. — Gaard: *Gjessinggaard* (Hg., tilhørte sidst i 15. Aarh. Oluf Friis, i 16. Aarh. Fam. Munk, i 17. Fam. Juul og Putbus; efter at have tilhørt Gothard Braem, der døde 1733, kom den til Fam. Folsach, hos hvilken den er forblevet; af Godset var ca. 1900 henvend 200 Tdr. Htk. overgaaet til Arvefæste; Hovedbygn. er opført midt i 18. Aarh.). I Sognet har ligget flere Hovedgaarde: *Tvedegaard* (nævnt i 15. Aarh.) og *Hungstrup* (tilhørte sidst i 15. og 16. Aarh. Fam. Munk og kom 1621 til Iver Juul, der ejede *Gjessinggaard*, under hvilken dens Jorder rimeligvis blev inddraget). — *Forh. M.*: Tre fredlyste Høje. Ved en fordums Vig fra *Randers Fjord*, nær *Gjessinggaard*, er fundet en Køkkenmødding fra den ældre Stenalder. — Anneks: *Linde*.

Linde Sg. (417 Indb.). Tvede-Linde Komm. Anneks til Tvede. Byer: *Linde* (K., Sk., Fors.-hus, Tlfst.), *Mejlby* (ogsaa i *Harritslev Sg.*, Sk., Fors.-hus, Cementvarefab.). Mod N.Ø. *Lindegaard's Ml.* (Vml.). Nogen Hede m. N. Nogle Smaaplantager m. N.Ø.

Hald Sg. (890 Indb.). Hald-Kjærby Komm. Byer: *Hald* (K., stor sentkatolsk Altertavle, opr. i Sct. Mortens K. i *Randers*, Kalkmalerier fra ca. 1500, Pg., Sk., Fors.-hus, Spk., And.-Mejeri, Ml., Jbst. n. v. f. *Byen*, Posteksp., Tlfst.), *Stovby* (Sk., Kbm.). And.-Mejeriet *Kjærbybro*. En Del Hede m. V. En Del Smaaskove og Smaaplantager m. S.Ø. En Plantage m. V. Lidt Eng og Mose. Sognet er efter Indb. Antal det største i Herredet. — *Forh. M.*: 11 Høje er fredlyste af opr. ca. 70. — Anneks: *Kjærby* i *Gjerlev Herred*.

Spentrup Sg. (773 Indb.). Spentrup-Gassum Komm. Byer: *Spentrup* (K., Pg., Skr., Miss.-hus, Spk., Afholdshot., Kbm., Haandv., Bageri, Cementvarefab., Maskinsnedkeri, Handelsgartneri, Plantesk., Jbst. s. ø. f. *Byen*, Posteksp., Tlfst., Tlfst.), *Jenum* (Sk.), *Hastrup*. Mod V. Vml. (*Risagergaard*). Paa *Spentrup Kirkegaard* findes St. St. *Blichers Grav* m. Mindesten rejst 1864. Han var Præst i *Spentrup* fra 1825—47. En Del Eng og Mose, især m. S. V. En Del Hede. Nogle Smaaplantager m. S., en større m. N. — Gaarde: *Risagergaard*, *Nøragergaard*, *Birkemosegaard*. I *Hastrup* laa i Middelalderen en Hg. — *Forh. M.*: Tre af „*Firhøje*“ ved *Spentrup* er fredlyste. Et Fragment af en Runesten fandtes

1884 i Kirkemuren. Læses kan: Disse Runer vil leve meget længe. Desuden er afbildet et Skib med Mast. — Anneks: Gassum.

Gassum Sg. (867 Indb.). Spentrup-Gassum Komm. Anneks til Spentrup. Byer: *Gassum* (K., Skr., Fors.-hus, Brsml.), *Dyrby* (Tlfst.), *Hvidsten* (Kro s. f. Byen, Ml. n. f. Byen). And.-Mejeriet Fredensborg. Mod N.Ø. en Skov (Dyrby Krat). Mod N.V. Fattiggd. (*Randrup Gde.*). En Del Eng og Mose m. S.V. og N.Ø. Megen Hede. En Del Plantage m. V., S. og S.Ø. Sognet er efter Areal (2954 ha) det største i Herredet. — Gaarde: *Allestrupgaard*, *Søgaard*, *Dyrby Hovgaard* (forhen en Hg., der nævnes fra Beg. af 15. Aarh. og 1579 kom til Kronen). I *Hvidsten* har ligget en Hg., nævnt 1343, tilhørte i 15.—16. Aarh. Fam. Benderup og kom 1623 til Kronen. — Ulvholm Voldsted. — *Forh. M.*: Af 145 i Sognet talte Mindesmærker fra Oldtiden er fredlyst en Stenkreds og 7 Høje, deraf „Kulshøje“ og Hestbjerghøj, samt en Del, knap 200 m, af den opr. mere end 1000 m l. „Trevold“, tre jævnsides løbende, uanselige Jordvolde med en Grav foran den østlige, fra Halekjær til Glovdal, snarest et Befæstningsanlæg fra tidlig Middelalder.

Asfærg Sg. (869 Indb.). Asfærg-Faarup Komm. Byer: *Asfærg* (K., Pg., Sk., Miss.-hus, Kbm., Bageri, Tlfst.), *Kaatrup*, *Ejstrup* (Vml.). Mod S.Ø. Tglv. (Østervang). En Del Eng og Mose, især m. Ø. En Del Hede, især m. N. (*Kaathede*). En Del Plantage m. N. og S.Ø. — Gaarde: *Svalinggaard*, *Østervang*, *Gl. Purhus* (forhen Kro). — *Forh. M.*: Af ca. 85 Oldtidsmindesmærker er kun 3 fredlyste. Over en Bue af Kaatbakken ligger en 9—16 m br., 1,5—2 m h. Jordvold, „Dandiget“, uden Grav, antagelig et Folkeværn fra tidlig Middelalder eller Oldtidens Slutning, opr. ca. 1300 m l., nu en Del beskadiget. Paa Ejstrup Mølles Mark fandtes 1795 en Runesten, som snart efter Aar 1000 blev rejst af Torgeir, Tokes Søn over Broderen Mule. „Saare god din Ro.“ — Anneks: Faarup.

Faarup Sg. (535 Indb.). Asfærg-Faarup Komm. Anneks til Asfærg. Byer: *Faarup* By og Stationsby (Stationsbyen m. 228 Indb., K., Sk., Læge, Dyr læge, Kbm., Gæstg., Bageri, Savskæreri, Tglv., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Ørrild*, *Ny Purhus* (Spk., Kbm., Afholdshjem, Vml.). And.-Mejeriet Danhøj. En Del Eng og Mose, især m. S.V. Nogen Hede og en Plantage m. N.Ø.

Kovsted Sg. (330 Indb.). Kovsted-Raasted Komm. Byer: *Kovsted* (K., Pg., Sk., Kbm., Vml. s. ø. f. Byen ved Sognegrænsen, Tlfst.), *Terp* (Ml. n. v. f. Byen). En Del Eng og Mose, især m. V. En Del Smaaplantager. — Gaarde: *Brobjerg*, *Vindingholm*. — *Forh. M.*: Tre „Bavnehøje“ ved Kovsted og „Mangelshøj“ ved Terp er fredede. — Anneks: Raasted i Støvring Herred.

Frisenvold (Galten Herred).

Haraldsmark (Galten Herred).

Støvringgaard (Støvring Herred).

Bjellerup Ladegaard (Støvring Herred).

Gjessinggaard (Nørhald Herred).

Mariagerkloster.

RANDERS AMT

Trinderup (Onsild Herred).

Kjellerup (Onsild Herred).

Overgaard (Gjerlev Herred).

Demstrup (Gjerlev Herred).

Sødringholm (Gjerlev Herred).

Trudsholm (Gjerlev Herred).

V. Tørslev Sg. (202 Indb.). V. Tørslev-Svenstrup Komm. Byer: *V. Tørslev* (K., Pg., Sk.), en Del af Gjettrup (Resten i Skjellerup Sg., Onsild Herred). En Del Eng og Mose. En Del Hede og en lille Plantage m. S. Sognet støder m. N. V. til *Glenstrup Sø*. Det har Enklave i Skjellerup Sg. Det er baade efter Indb. Antal og efter Areal (757 ha) det mindste i Herredet. — *Forh. M.*: Af ialt kun godt 50 Oldtidsmindesmærker er fredet en Runddysse, en Langdysse og et Dyssekammer ved V. Tørslev, en Stenkreds, samt 9 Rundhøje, deraf den smukke „Tinghøj“ ved V. Tørslev. I Vaabehuset en anelig Runesten, f. 1870 i Gjettrup, rejst kort efter Aar 1000 af Helle, Linde's Søn, over hans Broder Asulv. — Anneks: Svenstrup i Onsild Herred.

Glenstrup Sg. (741 Indb.). Glenstrup Komm. Byer: *Glenstrup* (K., anelig, med romansk Taarn, oprind. bygget som Klosterkirke, Pg.), *Holmgde.** (Sk., Spk., Tlfst.), *Karlby** (Ml.), *Handest* (Sk., Fors.-hus, Tlfst.), *Ilderhuse*. And.-Mejeriet Gjeddesdal. *Kongsvad Vml.* i Sognegrænsen m. V. En Del Eng og Mose, især m. S. V. og N. Ø. En Del Hede m. Ø. 2 Smaaplantager m. S. Ø. Sognet støder m. N. til *Glenstrup Sø*. — Gaarde: *Mejlbjerggaard*, *Kirkholm*. Ved Kirken laa *Glenstrup Kloster*, grundlagt før 1261, nedlagt i 15. Aarh. — *Forh. M.*: Af ca. 100 Oldtidsminder er kun 3 Høje fredede. Helligkilden „Mariekilde“ ved Præstegaarden er istandsat 1901. Fra Glenstrup er en Runesten, nu i Nationalmuseet, rejst ca. 1000 af Tore efter hans Fader Gunnar. I Kirken staar Handestrunestenen, som efter Indskriften blev sat ved Aar 1000 af Toke over Faderen Yvle „en saare god Thegn“ (Husbonde).

ONSILD HERRED

S. Onsild Sg. (538 Indb.). S. Onsild-N. Onsild Komm. Byer: *S. Onsild By* og *Stationsby* (Stationsbyen m. 194 Indb., K., Pg., Sk., Miss.-hus, Fors.-hus, Gæstg., And.-Mejeri, Tørvefab., Jbst., Posteksp., Tlgst., Onsild Tlfst.), *Ulstrup*. *Kongsvad Vml.* i Sognegrænsen m. Ø. En Del Eng og Mose, især m. S. V. Nogen Hede m. S. V. og N. Ø. En Skov m. N. V. En lille Plantage m. N. Ø. — Gaard: *Bukbjerg*. — *Forh. M.*: 8 Gravhøje fredlyste, deraf 5 i Gruppe. — Anneks: N. Onsild.

N. Onsild Sg. (267 Indb.). S. Onsild-N. Onsild Komm. Anneks til S. Onsild. By: *N. Onsild* (K., Sk.). Mod N. Ø. *Fyrkat Vml.* og en Plantage. En Del Eng og Mose, især m. N. En Del Hede. — *Forh. M.*: Af de mange Høje paa „Lokes Hede“ er fredlyst en stor Langhøj, ca. 70 m l., samt 5 andre Høje, samt nær Heden et Areal 160 × 16 m med dybe Hulveje ned mod Onsild Aa og forneden en lille Høj. Ogsaa

paa Dalens Nordside, i Øls Sg. ses Hulveje. Fra begge Sider spores sten-sat Vej i bred Bue tværs over Engen, og Sten af en Overgang ligger i Aaen. Ved „Onsild Bro“ tabte Erik Emune 1132 en Kamp mod Kong Niels og var nær bleven fanget. Traditionen henlægger Begivenheden til dette Sted. I Sognet endnu 3 fredlyste Høje.

Hvornum Sg. (690 Indb.). Hvornum-Snæbum Komm. Byer: *Hvornum* (K., Pg., Sk.), *Brøndum* (Sk., Vml., Ml. n. f. Byen). Mod N. V. *Lilleml.* (Vml.). Hvornum Tglv. Mod Ø. Mølle ved Herregaarden *Trinderup*. En noget større Skov (Trinderup Skov) m. S. Ø., en mindre (Lilleml. Krat) m. N. V. En lille Plantage m. S. Ø. En Del Hede, Eng og Mose. Sognet støder m. S. V. til *Klejtrup Sø*. — Gaarde: *Trinderup* (Hg., kom midt i 15. Aarh. ved Glenstrup Klosters Nedlæggelse til Mariager Kloster; senere ejedes den bl. a. af Fam. Griis og Erik Grubbe, hvis Datter Fru Marie Grubbe bragte den til Palle Dyre; i 18. Aarh. ejedes den længe af Fam. Muderspach og fra 1787 i 50 Aar af Fam. Ring; følgende Ejere var M. P. Wandborg og H. C. D. la Cour; Godset var 1837 ikke solgt). — *Forh. M.*: Af ca. 60 Oldtidsminder i Sognet er et Dyssekammer i en Høj fredlyst tilligemed 17 Gravhøje, deraf „Bavnehøje“ ved Hvornum, samt 7 i Trinderup Plantage. — Anneks: Snæbum.

Snæbum Sg. (237 Indb.). Hvornum-Snæbum Komm. Anneks til Hvornum. Byer: *Snæbum* (K., Sk.), *Gundestrup** (ogsaa i Hvilsum Sg., Viborg Amt). Midt i Sognet en lille Sø i Snæbum By. Mindre Plantager m. N. V. og m. Ø. En Del Hede, især m. S. Lidt Eng og Mose m. N. Sognet er baade efter Indb. Antal og efter Areal (889 ha) det mindste i Herredet. — Gaard: Ø. *Gundestrup*. — *Forh. M.*: Fredlyst af Oldtidsminder er 11 Høje samt en mægtig Høj ved Snæbum, ca. 8 m h., stensom-sat, som indeslutter en af Landets prægtigste Dobbelt-Jættestuer, fremdragne og undersøgte af Nationalmuseet 1895—96, de to Kamre hver med sin lange, overdækkede Gang. Som de fleste jydskes Jættestuer synes Kamrene kun benyttede en kortere Tid.

Skjellerup Sg. (454 Indb.). Skjellerup Komm. Anneks til Hobro. Byer: *Skjellerup* (K., Sk., Ml., Tlfst.), *Andrup**, en Del af *Gjelstrup* (Resten i V. Tørslev Sg., Nørhald Herred). En Del Hede, især m. S. Nogen Eng og Mose, mest m. S. Mod N. V. en Del af Hobro Skov. En Plantage og lidt Skov m. N. Ø. Nogle Smaaplantager m. S. Sognet støder m. S. til *Glenstrup Sø* og begrænses m. N. af *Mariager Fjord* (Hobro Fjord). — Gaarde: *Skovsgaard* (en Avlsg., oprettet ca. 1650 af Borgmest. Hans Nielsen Drostrup; bl. de mange følgende Ejere var i 18. Aarh. P. Vintmølle, H. Thornsohn, P. Møller og N. S. Würnfeld, i forr. M. T. Blegvad,

F. J. Schuchardt, Fr. Friis, A. T. Schütte og J. E. Bluhme), *Strandholt, Andrupgaard*. — *Forh. M.*: 8 fredlyste Oldtidshøje. En Helligkilde nævnes i Ørnedalen.

Mariager Landsogn (1153 Indb.). Mariager Landsogns Komm. Hører i gejstlig Henseende under Mariager Købstad. Sognet bestaar af en vestlig og en østlig Del, skilte ved Mariager Købstads Markjorder. Den vestl. Del: Byer: *Katbjerg, Fjelsted* (Testrup Sk.), *Brødløs* (Vml. s. v. f. Byen). Lidt Eng og Mose, mest m. S. V. og N. V. En Del Hede, især m. S. V. En Del Skov m. N. og N. Ø. En Plantage m. N. V. Mod N. dannes Grænsen af *Mariager Fjord* (Hobro Fjord). — Den østl. Del: Byer: *Hov* (Sk., Vml.), *Fladbjerg, Trinderup** (Sk.), *Alstrup*. Mod N. V. *Marenml.* (Vml.). Mod V. *Hohøj* (110 m) m. Mindesten f. St. St. Blicher. En Del Hede m. Ø. og S. Ø. En Del Skov m. N. og S. V. Mod N. dannes Grænsen af *Mariager Fjord*. Sognet er efter Areal (3538 ha) det største i Herredet. — Gaarde: *Mariagerkloster* (Hg., opr. et rigt og anset Birgittinerkloster, opr. ca. 1420; fra Reformationen tilhørte det Kronen, fra hvilken det 1664 udlagdes til Alb. Baltser Berns' Arvinger og Leonh. Marselis; ved Arv kom det til Friherre Andr. Pauli v. Liliencron, som 1684 fik Sædegaardsfrihed for Gaarden, der 1713 tilbagekøbtes af Kronen, men en halv Snæs Aar senere atter solgtes, hvorefter den længe tilhørte Fam. Thestrup; i forr. Aarh. tilhørte den i ca. 70 Aar F. C. Poulsen og hans Enke og Arvinger; Godset solgtes ca. 1800; Gaarden blev udparcelleret 1807 ff. samt i dette Aarh.), *Mariagergaard, Frydensbjerg, Frandsbjerg, Voldstedlund, Jomfrubakken. Hov Vml.* — I Sognet fandtes i Middelalderen ikke mindre end 3 Kirker, Alstrup, Fjeldsted og Hov; af den sidste findes endnu Ruiner. — Kattebjerg Borg, nævnt 1359, da den indtoges af Valdemar Atterdag, er vistnok helt forsvundet. — *Forh. M.*: Der er i Sognet talt 160 for en stor Del anselige Mindesmærker fra Oldtiden. Fredlyst er 1 Langdysse, 3 Jættestuer, en Langhøj og 29 runde Høje, deraf ligger Dyssen „Kongehøj“ ved Voldsted, 50 m l., med Kammer og 36 bev. Randsten, Jættestuerne i „Dronninghøj“ (uden Dække), ved Katbjerg „Jordhøj“ og „Ormehøj“ med Sidekammer; fra de 2 sidste Fund i Nationalmuseet. Af Højene ligger 7 samlede ved Brødløs (især „Trehøje“) samt ved Alstrup; 1½ Km. s. ø. f. Byen en af Landets mægtigste Høje, „Hohøj“, forsøgt udgravet af Præjsere 1864, med tilknyttet Anlæg. Der nævnes 2 Helligkilder, Marie Kilde og, meget besøgt, Helene Kilde, mulig syd for „Himmelkold“.

Falslev Sg. (1548 Indb.). Falslev-Vindblæs Komm. Byer: *Falslev* (K., Pg., Sk., Spk., Tuse Vml. n. ø. f. Byen), *Assens By* og *Cementby* (1313 Indb., Skr., Læge, Kbm., Haandv., And.-Mejeri, Cementfab. med

Bakkelandskab ved Hobro.
(N. V. Ussing fot.)

Kridtslemmeri: *Dania*, *Kongsdal* og *Cimbria*, Vandv., Havn. Anlæg f. Dampskibe, Brsml., Cementcentral). Mod N. *Skarodde*. Mod S. *Simons-høj* (65 m). Megen Hede m. S. En Plantage og en lille Skov m. S.Ø. Enkelte Smaaplantager. Nogen Eng og Mose m. Ø. Sognet begrænses m. N. af *Mariager Fjord*. Det er efter Indb. Antal det største i Herredet. — Gaard: *Balle* (Hg., tilhørte fra Beg. af 15. til Slutn. af 17. Aarh. Fam. Kruse; bl. de mange følgende Ejere var i 18. Aarh. N. Hvass, i forr. C. N. Berg, J. F. Neckelmann og Fam. Glenstrup; Godset solgtes ca. 1802; Gaarden blev udparcelleret 1817). I Assens laa i 15. og 16. Aarh. en adelig Sdg. — *Forh. M.*: Af Oldtidsminder er fredlyst en Jættestue ved Ballegaard, 1 Langhøj og 10 Rundhøje. Ved Tørvegravning i „Simons Mose“ er fremdraget mærkelige Sager fra Bronzealderen, navnlig 10 tynde Bronzeskaale af etruskisk Opr., Vidnesbyrd om Oldtids Handelsforbindelse med Italien. — Anneks: Vindblæs i Gjerlev Herred.

Sem Sg. (278 Indb.). Hem-Sem Komm. Anneks til Hem. Byer: *Sem* (K.), *Edderup*. *Grove Sk.* Megen Hede m. N. og N.V. En Del Eng og Mose, især m. S. Mod N. lidt Skov og en Plantage. Mod S. en Plantage. — *Forh. M.*: Af Sognets Oldtidshøje er 9 fredlyste, deraf Rishøj og den 7—8 m høje „Møgelhøj“. Ved Voldstedet (?) Hovskov paa en lav Højning i Mosen mod Enslev Sogneskel er fundet en Slags Bro ind mod Land i Syd, samt enkelte Jernsager.

Hem Sg. (542 Indb.). Hem-Sem Komm. Byer: *Hem* (K., Pg., Sk.), *Skrødstrup* (Sk., Miss.-hus, Vml. og Ml., begge ø. f. Byen). Mod S. V. *Møgelhøj* (100 m). Megen Skov m. N. En Del Hede, især m. V. En Del Eng og Mose, især m. S. — *Kvotrup* har været en Hg., der fra Slutn. af 15. Aarh. i mer end 100 Aar ejedes af Fam. Benderup, derefter af Fam. Seefeld, Axel Urne m. fl.; da den ved Midten af 17. Aarh. kom til Kronen, blev den en Bondegaard. — *Forh. M.*: Af ca. 75 Oldtidsmindesmærker er fredlyst 10 Høje, deraf „Fellinghøj“ og „Møgelhøj“ ved Hem, hvor der ogsaa har været en Helligkilde. — Anneks: Sem.

Svenstrup¹⁾ Sg. (336 Indb.). V. Tørslev-Svenstrup Komm. Anneks til V. Tørslev i Nørhald Herred. Byer: *Svenstrup* (K., Sk., Vml.), *True*, *Gunderup*. And.-Mejeriet Kronen. Mod S. Ø. *Kjellerup* (eller *Kellerup*) *Sø* og en Vml. ved Herregaarden *Kjellerup*. Mod N. Ø. *Midtbjerg* (75 m). Mod V. *Svenstrup* eller *True Sø*. Megen Hede, især m. N. Ø. En Del Eng og Mose, mest m. V. En Del Plantage m. S. Ø. Sognet har nogle Enklaver i Mariager Landsogn, i den største af disse en Del Skov. — Gaarde: *Kjellerup* (Hg., nævnt i 14. Aarh., tilhørte i 15. bl. a. Jep Hegedal, i 16. Fam. Kruse og Knud Løvenbalk, i 17. Fam. Høg, Axel Urne, Claus Dyre og Joh. Steenbech; fra 1715 tilhørte den, med en Afbrydelse fra 1833—48, Fam. Brask i henved 200 Aar; Godset var endnu 1825 komplet), *Svenstrup Hovgaard* (forhen en Hg., der omkr. Aar 1500 tilhørte Familien Juel, i 16. Aarh. Fam. Kruse og fra 1629 havde Ejer fælles med *Kjellerup*; den blev lagt øde i Kejserkrigen, var 1662 beboet af 3 Bønder, men kaldes endnu 1675 Hg.). — *Forh. M.*: Der er talt op mod 100 Oldtidsmindesmærker; 1 Langhøj og 16 Rundhøje er fredlyste. Ved *Kjellerup* nævnes 3 hellige Kilder, Sykilde, Plovmands Kilde og St. Knuds Kilde.

GJERLEV HERRED

Kjærby²⁾ Sg. (247 Indb.). Hald-Kjærby Komm. Anneks til Hald i Nørhald Herred. By: *Kjærby* (K., Sk.). Mod N. V. *Kjærby Vml.* Nogen Hede m. S. Ø. En Del Eng og Mose m. N. Sognet er efter Indb. Antal det mindste i Herredet. — Gaard: *Kjærbygaard* (gl. Selvejergaard, længe ejet af Fam. Qvotrup). — *Forh. M.*: 9 fredlyste Oldtidshøje.

Gjerlev Sg. (1015 Indb.). Gjerlev-Enslev Komm. Byer: *Gjerlev* (K., Pg., Sk., Miss.-hus, Fors.-hus, Læge, Dyrlæge, Spk., And.-Mejeri, Kro s. v. f. Byen, Markedsplds., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Blenstrup* (Sk.). Mod N. Ø. en Ml. Lidt Eng og Mose m. N. V. og S. Ø.

¹⁾ eller Svendstrup. ²⁾ eller Kærby.

Lidt Hede m. V. Et Par Smaaplantager m. S. V. — Gaarde: *Nøragergaard*, *Nørlanggaard*, *Blenstrupgaard* (forhen en Hg., der 1551 af Hans Stygge blev mageskiftet til Kronen). — Anneks: Enslev.

Enslev Sg. (395 Indb.). Gjerlev-Enslev Komm. Anneks til Gjerlev. By: *Enslev* (K., Sk., Miss.-hus, Fors.-hus, Tglv.). En Del Eng og Mose m. N. Sognet er efter Areal (637 ha.) det mindste i Herredet.

Ø. Tørslev Sg. (1229 Indb.). Ø. Tørslev Komm. Byer: *Ø. Tørslev* (K., ombygget 1876, Pg., Skr., Dylræge, Kbm., And.-Mejeri, Kro, Ølbryggeri, Vognfab., Cementstensfab., Tglvr., Ml. n. f. Byen, Jbst. n. v. f. Byen, Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Ileshøj* (Spk., Vandv.), *Tørring* (Sk., Vandv.), en Del af *Knejsted* (Resten i Raaby Sg., Vandv., 2 Mlr.). Megen Eng og Mose, især m. Ø. Lidt Skov og Plantage m. S. Sognet begrænses m. Ø. af *Randers Fjord*. — *Forh. M.*: „Kirkehøj“ ved Ø. Tørslev er fredlyst. Der kendes smst. 2 Helligkilder, St. Niels' og St. Mortens.

Dalbyover¹⁾ Sg. (529 Indb.). Dalbyneder-Dalbyover Komm. Anneks til Dalbyneder. Byer: *Dalbyover* By og Stationsby (Stationsbyen m. 120 Indb., deraf i Dalbyover Sg. 68 og i Raaby Sg. 52, K., Læge, Kbm., Børnehjem, Gæstg., Afholdshot., And.-Mejeri, Pottemageri, Savskærereri, Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Vinstrup* (Sk.), *Stangerum* (Tlfst.). — *Forh. M.*: Et Dyssekammer ved Vinstrup er fredet. I Kirkens Vaabenhus en ufuldstændig Runesten, fundet 1882 i Kirkegaardsdiget, rejst ca. 1000 af Tue over hans Stalbroder, Torgny's Fostersøn.

Dalbyneder²⁾ Sg. (302 Indb.). Dalbyneder-Dalbyover Komm. Byer: *Dalbyneder* (K., Pg., Skr., Højskole, Fors.-hus, Brsml.), *Binderup*. Megen Eng og Mose og lidt Hede m. Ø. Et lille Krat m. V. — Anneks: Dalbyover.

Raaby Sg. (944 Indb.). Raaby-Sødring Komm. Byer: *Raaby* (K., Pg., Sk., Spk., Kbm.), en Del af *Dalbyover Stationsby* (52 Indb., se Dalbyover Sg.), en Del af *Knejsted* (se Ø. Tørslev Sg.), *Demstrup Hse**, *Raabykjær**, en Del af *Udbyhøj Vasehse*. (ogsaa i Sødring Sg., Færgested m. Overfart til den søndre Side af Randers Fjord, Toldassistentstat., Ml., Kro, Brsml., Havn, Tlgst.). Megen Eng og Mose m. Ø. 3 Plantager, lidt Hede og *Demstrup Ml.* østlig i Sognet. Dette støder m. S. Ø. til *Randers Fjord*. Til Sognet hører den lille Ø *Odpolden* m. Sømærke i Randers Fjord. — Gaard: *Demstrup* (Hg., tilhørte i 15. Aarh. Fam. Gyldenstjerne, i 16. bl. a. Peder Lykke og Otte Krumpen, i 17. Fam. Rantzau, under hvis Grevskab Løvenholm den lagdes 1674:

¹⁾ eller Dalbyovre. ²⁾ eller Dalbynedre.

ved dettes Ophævelse kom den til H. Steinfeldt; senere Ejere var M. P. Secher og i forr. Aarh. Fam. Berg og A. Hage; Godset fraskiltes 1790, og samtidig blev en større Parcel fraskilt (Gaarden). — Anneks: Sødning.

Sødning Sg. (383 Indb.). Raaby-Sødning Komm. Anneks til Raaby. Byer: *Sødning* (K., Sk., Spk., And.-Mejeri), en Del af *Udbyhøj Vasehse*. (Resten i Raaby Sg., se dette). Mod Ø. Sødningholm Skov og Plantage. En lille Plantage m. S.Ø. En Del Hede m. Ø. Megen Eng og Mose, især m. N. Mod N.Ø. nogle Smaaholme, hvoraf den største er *Æskeplet*. Mod S.Ø. *Mellempoldene*. Sognet begrænses m. Ø. og S.Ø. af *Kattegat*. — Gaard: *Sødningholm* (Hg., vist oprettet af Hans Stygge omtr. midt i 16. Aarh.; ejedes senere af Peder Munk og Fam. Rantzau og lagdes 1674 under Grevskabet Løvenholm, ophævet 1742, hvorefter S. længe tilhørte Fam. Secher; bl. Ejerne i forr. Aarh. var J. Rahbek og Fam. Holsten).

Udbyneder¹⁾ Sg. (1625 Indb.). Udbyneder-Kastbjerg Komm. Byer: *Udbyneder* (K. m. Kalkmalerier fra Tiden ca. 1520, Pg., Sk., Kbm., And.-Mejeri, Hospital- Stiftelse-, Læge, Brsml, Tlfst.), *Bjerger*, *Udbyover* (Sk.), *Havndal* (Stationsby m. 472 Indb., Sk., Læge, 3 Dyr-læger, Filial af Den danske Andelsbank, Spk. f. Udbyneder og Kastbjerg Kommuner, Kbm., Haandv., Afholdshot., Gæstg., And.-Mejeri, Bageri, Farveri, Uldspinderi, Tømmerhandel, Fabb. (Klæde, Maskiner, Cementsten), Vandv., Markedsplds., Jbst., Postk., Tlgst., Tlfst.), *Klattrup*. Mod S. *Overgaard Ml.* og endnu en Ml. I Sognets Sydvestspids en Ml. Mod S.V. *Udbyover Sø*. Megen Eng og Mose, især m. Ø. En Del Hede, en Plantage og en lille Skov m. S.Ø. En Del Skov og Plantage m. N. Sognet begrænses m. N. af *Mariager Fjord*, m. Ø. af *Kattegat*. I *Mariager Fjord* og ved dens Udløb en Del Smaaøer, der hører til Sognet: *Treskjelbakke Holm*, *Pletten*, *Hesseltørre* og *Mejlplet*. Sognet er baade efter Indb.-Antal og efter Areal (4551 ha.) det største i Herredet. — Gaarde: *Overgaard* (Hg., oprettet c. 1546 af Jørg. Lykke og blev i hans Slægt til 1661, da den kom til Fam. v. Arenstorff, som ejede den til 1910, fra 1835 som et Fideikommisgods; det meste Gods solgtes i Beg. af forr. Aarh.; Hovedbygn., én Fløj i 2 Stokværk og med to Sidefløje samt højt Taarn, synes tildels at stamme fra Jørg. Lykkes Tid), *Arensborg* (Afbyggergaard fra *Overgaard*, oprettet 1805), *Julianeholm* (Afbyggergaard fra samme), *Charlottendal* (oprettet af Fr. v. Arenstorff, ejet af hans Søn M. G. C. v. A., som 1868 solgte den til Allan Dahl; en Del udparcelleret i dette Aarh.), *Fulgsøgaard* (1720 oprettet af Fr. v.

¹⁾ eller Udbynedre.

Fra Mariager Fjord.
(Chr. Bertelsen fot.)

Gammel Overflade i Kridtbrud ved Mariager.
(Axel Jessen fot.)

Arenstorff til en Avlsg. under Overgaard; frasolgt 1801; bl. Ejerne var Poul Poulsen, D. Thaarup, P. Chr. Folsach, P. Klitgaard og Jørgensen), *Vellinggaard*. — *Forh. M.*: Tre Høje og en Langdysse med udgravet Kammer ved Udbyover er fredlyste. Stenkilden i Udbyneder har været anset for Helligkilde. — Anneks: Kastbjerg.

Kastbjerg Sg. (495 Indb.). Udbyneder-Kastbjerg Komm. Anneks til Udbyneder. Byer: *Kastbjerg* (K., Sk., Vml. v. f. Byen), Ø. *Kon-drup*. En Del Eng og Mose m. V. og N.Ø. En Del Plantage m. N. — Gaarde: *Trudsholm* (Hg., nævnt 1381, ejedes i 16. Aarh. af Otte Krumpen og Fam. Høg, i 17. kom den fra Høgerne til Fam. Krag og 1693 til Fam. Marsvin, der havde den i 65 Aar; bl. de følgende Ejere var Baron Er. Rosenkrantz Holch og T. v. Arenstorff samt i forr. Aarh. Fam. Secher og Koch samt J. Schwensen; Godset fraskiltes 1808; Gaarden blev noget udparcelleret 1805; Hovedfløjen af Hovedbygningen er i to Stokværk, opført midt i 17. Aarh.), *Amaliegaard*. I Sognet har ligget en Hg. *Skøtterup*, der i 15—16. Aarh. ejedes af Fam. Krumpen. — *Trudsholm* Voldsted noget N. for den nuv. Gaard. — *Forh. M.*: Fem Oldtidshøje fredlyste, deraf 2 Galgehøje og den store „Møgelhøj“ ved Kastbjerg.

Vindblæs Sg. (1063 Indb.). Falslev-Vindblæs Komm. Anneks til Falslev i Onsild Herred. *Vindblæs K.* noget m. S.Ø. i Sognet. Sk. Byer: *Norup* (Stationsby m. 384 Indb., And.-Mejeri, Jbst. v. f. Byen, Posteksp., Tlgst.), *Haderup*, *Sønder Hadsund* eller *Hadsund Hse.* (180 Indb., Kro, Cementstensfab., Jbst., Jernbanebro over Mariager Fjord til Hadsund i Visborg Sg. i Aalborg Amt), *Lystrup* (Sk.), *Ajstrup*, *Nebstrup* (Jbhpl.). Mod N.V. Tglv. (Refsbækgd.) og *Aaml. Jbhpl.* og Kridtslemmeri. Mod S.Ø. *Loddenhøj* (63 m). En Del Hede. En Del Eng og Mose, især m. Ø. Nogen Skov m. N.Ø. og S.V. En Del Smaaplantager. Sognet begrænses m. N. og Ø. af *Mariager Fjord*. — Gaarde: *Kragelund* (var i 16. Aarh. en Hg., tilhørende Fam. Munk, senere en Selvejergaard med noget Gods; bl. dens Ejere var Dan. Calow og Frederikke Amalie Pentz, senere — i 18. Aarh. — Præsterne P. Chr. Piper, Jokum Klog og H. Rosenkilde samt Fam. Blegvad og Kjeldsen), *Rævsbækgaard* (tilhørte i forr. Aarh. Fam. Kjeldsen). *Aamølle* (for ca. 100 Aar siden en Oliemølle). — *Forh. M.*: Af hele Herredets ca. 400 Oldtidsmindesmærker ligger $\frac{1}{4}$ i Sognet; fredlyst er 33, deraf 2 Langhøje, den ene, stenomsat, ved Ajstrup, den anden ca. 55 m. l. ved Norup. Langs Fjorden er fl. Steder truffet Køkkenmøddinger, navnlig ved Aamølle, nær Kastbjerg Aa, undersøgt af Nationalmuseet.

Strandparti ved Skovsgaard, nær Hobro.

Udsigt fra Øst for Hobro til Fjorden.

Strandparti ved Mariager.

Strandparti ved Mariager.

Fra Mariager Fjord.
(Stenders Forlag)

FORTEGNELSE
over
de Skyldkredse og Herreder, hvortil de enkelte
Sogne i Randers Amt hører.

	Sogn	Skyldkreds	Herred
1	Aalsø	Grenaa	Sønder
2	Aarslev	Sønderhald Herreds	Sønderhald
3	Agri	Æbeltoft	Mols
4	Albæk	Støvring og Galten Herreders	Støvring
5	Albøge	Grenaa	Sønder
6	Anholt	Grenaa	Nørre
7	Asfærg	Hobro	Nørhald
8	Avning	Sønderhald Herreds	Sønderhald
9	Borup	Støvring og Galten Herreders	Støvring
10	Bregnet	Øster Lisbjerg Herreds	Øster Lisbjerg
11	Dalbyneder	Gjerlev og Rougsø Herreders	Gjerlev
12	Dalbyover	Gjerlev og Rougsø Herreders	Gjerlev
13	Draaby	Æbeltoft	Mols
14	Dronningborg Lands.	Støvring og Galten Herreders	Støvring
15	Ebdrup	Æbeltoft	Sønder
16	Egaa	Øster Lisbjerg Herreds	Øster Lisbjerg
17	Egens	Æbeltoft	Mols
18	Enslev	Gjerlev og Rougsø Herreders	Gjerlev
19	Enslev	Grenaa	Nørre
20	Essenbæk	Sønderhald Herreds	Sønderhald
21	Estruplund	Gjerlev og Rougsø Herreders	Rougsø
22	Faarup	Hobro	Nørhald
23	Falslev	Gjerlev og Rougsø Herreders	Onsild
24	Favsing	Sønderhald Herreds	Sønderhald
25	Feldballe	Æbeltoft	Sønder
26	Fjellerup	Grenaa	Nørre
27	Fuglslev	Æbeltoft	Sønder

	Sogn	Skyldkreds	Herred
28	Galten	Støvring og Galten Herreders	Galten
29	Gassum	Hobro	Nørhald
30	Gimming	Støvring og Galten Herreders	Støvring
31	Ginnerup	Grenaa	Nørre
32	Gjerlev	Gjerlev og Rougsø Herreders	Gjerlev
33	Gjerrild	Grenaa	Nørre
34	Gjesing	Sønderhald Herreds	Sønderhald
35	Glenstrup	Hobro	Nørhald
36	Glæsborg	Grenaa	Nørre
37	Grenaa Landsogn	Grenaa	Nørre
38	Hadbjerg	Støvring og Galten Herreders	Galten
39	Hald	Hobro	Nørhald
40	Halling	Sønderhald	Galten
41	Hammelev	Grenaa	Nørre
42	Harritslev	Støvring og Galten Herreders	Støvring
43	Haslund	Støvring og Galten Herreders	Galten
44	Helgenæs	Æbeltoft	Mols
45	Hem	Hobro	Onsild
46	Hemmed	Grenaa	Nørre
47	Hjortshøj	Øster Lisbjerg Herreds	Øster Lisbjerg
48	Hoed	Grenaa	Sønder
49	Holbæk	Gjerlev og Rougsø Herreders	Rougsø
50	Homaa	Grenaa	Sønder
51	Hornslet	Øster Lisbjerg Herreds	Øster Lisbjerg
52	Hvilsager	Sønderhald Herreds	Sønderhald
53	Hvornum	Hobro	Onsild
54	Hyllested	Æbeltoft	Sønder
55	Hørning	Sønderhald Herreds	Sønderhald
56	Karlby	Grenaa	Nørre
57	Kastbjerg	Gjerlev og Rougsø Herreders	Gjerlev
58	Kastbjerg	Grenaa	Nørre
59	Kjærby	Hobro	Gjerlev
60	Knebel	Æbeltoft	Mols
61	Koed	Sønderhald Herreds	Sønderhald
62	Kolind	Æbeltoft	Sønder
63	Kovsted	Støvring og Galten Herreders	Nørhald
64	Kristrup	Sønderhald Herreds	Sønderhald
65	Krogsbæk	Sønderhald Herreds	Sønderhald
66	Lavrbjerg	Støvring og Galten Herreders	Galten
67	Lem	Støvring og Galten Herreders	Støvring

	Sogn	Skyldkreds	Herred
68	Lerbjerg	Støvring og Galten Herreders	Galten
69	Lime	Sønderhald Herreds	Sønderhald
70	Linde	Hobro	Nørhald
71	Lyngby	Grenaa	Sønder
72	Mariager Landsogn	Hobro	Onsild
73	Marie Magdalene	Sønderhald Herreds	Sønderhald
74	Mejlby	Øster Lisbjerg Herreds	Øster Lisbjerg
75	Mellerup	Støvring og Galten Herreders	Støvring
76	Mygind	Sønderhald Herreds	Sønderhald
77	Mørke	Øster Lisbjerg Herreds	Øster Lisbjerg
78	Nimtofte	Grenaa	Nørre
79	Nødager	Æbeltoft	Sønder
80	Nørager	Sønderhald Herreds	Sønderhald
81	Nørre Onsild	Hobro	Onsild
82	Raaby	Gjerlev og Rougsø Herreders	Gjerlev
83	Raasted	Støvring og Galten Herreders	Støvring
84	Rimsø	Grenaa	Nørre
85	Roelse	Æbeltoft	Mols
86	Rosmus	Æbeltoft	Sønder
87	Rud	Støvring og Galten Herreders	Galten
88	Sem	Hobro	Onsild
89	Skader	Sønderhald Herreds	Sønderhald
90	Skarresø	Æbeltoft	Øster Lisbjerg
91	Skjellerup	Hobro	Onsild
92	Skjødstrup	Øster Lisbjerg Herreds	Øster Lisbjerg
93	Skjørring	Sønderhald Herreds	Sønderhald
94	Snæbum	Hobro	Onsild
95	Spentrup	Hobro	Nørhald
96	Støvring	Støvring og Galten Herreders	Støvring
97	Svenstrup	Hobro	Onsild
98	Søby	Sønderhald Herreds	Sønderhald
99	Sødring	Gjerlev og Rougsø Herreders	Gjerlev
100	Sønder Onsild	Hobro	Onsild
101	Thorsager	Øster Lisbjerg Herreds	Øster Lisbjerg
102	Tirstrup	Æbeltoft	Sønder
103	Todbjerg	Øster Lisbjerg Herreds	Øster Lisbjerg
104	Tved	Æbeltoft	Mols
105	Tvede	Hobro	Nørhald
106	Tøstrup	Grenaa	Nørre

	Sogn	Skyldkreds	Herred
107	Udby	Gjerlev og Rougsø Herreders	Rougsø
108	Udbyneder	Gjerlev og Rougsø Herreders	Gjerlev
109	Veggerslev	Grenaa	Nørre
110	Vejlby	Grenaa	Sønder
111	Vejlby	Sønderhald Herreds	Sønderhald
112	Vester Alling	Sønderhald Herreds	Sønderhald
113	Vester Tørslev	Hobro	Nørhald
114	Villersø	Grenaa	Nørre
115	Vindblæs	Gjerlev og Rougsø Herreders	Gjerlev
116	Virring	Sønderhald Herreds	Sønderhald
117	Vissing	Støvring og Galten Herreders	Galten
118	Vistoft	Æbeltoft	Mols
119	Vivild	Sønderhald Herreds	Sønderhald
120	Voer	Gjerlev og Rougsø Herreders	Rougsø
121	Voldby	Grenaa	Nørre
122	Voldum	Støvring og Galten Herreders	Galten
123	Vorup	Støvring og Galten Herreders	Galten
124	Værum	Støvring og Galten Herreders	Galten
125	Æbeltoft Kbst.s Ldd.	Æbeltoft	Mols
126	Ødum	Støvring og Galten Herreders	Galten
127	Ølst	Støvring og Galten Herreders	Galten
128	Ørsted	Gjerlev og Rougsø Herreders	Rougsø
129	Ørum	Støvring og Galten Herreders	Galten
130	Ørum	Grenaa	Nørre
131	Øster Alling	Sønderhald Herreds	Sønderhald
132	Øster Tørslev	Gjerlev og Rougsø Herreders	Gjerlev

Gade i Æbeltoft.
(H. A. Ebbesen fot.)

Sognekom-

Stati-

Kommune	Areal	Ejendomme	Folkemængde	Skatteydere til Staten				
				Antal	Indkomst	Indkomstskat	Formue	Formueskat
	ha				Kr.	Kr.	Kr.	Kr.
Hjortshøj-Egaa	2649	341	1624	228	585700	10069	4 435700	5101
Skjødstrup	2319	234	1295	250	694600	15193	5 292200	8217
Todbjerg-Mejlby	3665	316	1521	216	587150	11253	4 331000	5250
Hornslet	3183	373	1938	310	789250	13342	3 390700	3347
Mørke	2785	386	1855	309	1 098650	28701	4 758500	6307
Thorsager-Bregnet	5925	555	2694	354	992500	18186	6 069400	7752
Kolind-Ebdrup-Skarresø	3465	288	1500	218	542794	8783	3 631900	3727
Agri-Egens	2393	208	895	103	226800	2701	1 727700	1596
Knebel-Roelse	1675	198	899	156	381748	6076	2 150100	2205
Tved	2556	245	1118	156	378207	6115	2 817400	3027
Vistoft	2291	156	783	111	263938	3753	1 855700	1897
Helgenæs	2201	224	723	143	306440	4286	2 236900	2251
Æbeltoft Kbst.s Landdistr.	1318	39	244	41	91300	1277	523700	517
Draaby	5245	266	1303	173	387700	5547	2 574300	2723
Hyllested-Rosmus	4249	309	1662	221	470765	6941	3 525700	4398
Tirstrup-Fuglslev	4547	191	1100	135	328116	6418	1 985600	2220
Feldballe	3484	185	867	109	223454	3740	1 969900	1676
Nødager	4093	244	1104	157	282519	3691	2 060900	2114
Lyngby-Albøge	5254	430	2439	293	719838	14290	4 059300	4614
Vejlby-Homaa	2608	203	999	133	305135	4832	2 502800	2735
Aalsø-Hoed	5341	279	1539	201	536039	10053	3 700400	4561
Anholt	2175	74	222	83	166652	3056	435800	496
Grenaa Landsogn	1168	250	1475	330	486870	4734	1 627300	1451
Hammelev-Enslev	2477	144	781	123	334232	6147	2 543200	3075
Karlby-Voldby	1841	229	1129	157	358082	5383	2 533900	2671
Veggerslev-Villersø	1013	132	694	72	171983	2646	846600	798
Rimsø-Kastbjerg	2717	187	877	135	304806	4672	1 664100	1534
Gjerrild—Hemmed	4575	247	1312	230	568775	10660	3 907700	6748
Fjellerup-Glæsborg	6667	367	1911	340	703940	14542	5 872900	10444
Ørum	4133	290	1358	195	377021	4073	2 505100	2378
Ginnerup	2729	164	906	100	193306	2785	1 124600	1162
Nimtofte-Tøstrup	4016	240	1273	147	368185	6120	2 536400	2695
Holbæk-Udby	3052	244	1186	199	402400	6198	2 005900	1997
Voer-Estruplund	2682	183	924	116	405850	12499	3 096700	5486
Ørsted	5329	445	2132	335	844450	15863	5 298700	7284

munerne.

stik.

				Gaarde					Huse									
med 1-2 Tdr. Hk.	med 2-4 Tdr. Hk.	med 4-12 Tdr. Hk.	med 12 Tdr. Hk. og derover	I alt	Samlet Vurderingssum	Vurderings-sum pr. ha	Samlet Jordværdi	Jordværdi pr. ha	med 0,55-3,3 ha	med 3,3-10 ha	med 10 ha og derover	I alt	Samlet Vurderingssum	Vurderings-sum pr. ha	Samlet Jordværdi	Jordværdi pr. ha		
					Kr.	Kr.	Kr.	Kr.					Kr.	Kr.	Kr.	Kr.		
29	38	39	3	109	3 558000	1680	2 740000	1294	48	35	»	83	487000	1859	280000	1069		
8	24	35	1	68	3 213000	1460	2 513000	1142	30	14	»	44	292000	2584	148000	1310		
40	30	32	5	107	3 969000	1264	3 145000	1002	40	60	11	111	826000	1472	507000	904		
25	28	13	2	68	2 618000	1322	2 073000	1046	41	46	3	90	628000	1730	347000	956		
13	34	24	2	73	2 534000	1224	1 902000	918	41	67	4	112	736000	1556	363000	767		
29	60	53	2	144	4 585000	1051	3 421000	784	46	73	21	140	879000	3025	467000	1680		
27	38	11	»	76	1 927000	742	1 245000	479	8	45	22	75	655000	1040	347000	551		
18	42	11	»	71	1 750000	945	1 356000	733	10	16	7	33	218000	1000	128000	587		
18	30	11	1	60	1 751000	1168	1 346000	898	15	18	2	35	258000	1554	147000	890		
25	45	7	2	79	2 240000	1085	1 756000	851	19	33	6	58	403000	1263	271000	849		
21	31	11	»	63	1 368000	774	978000	553	11	12	6	29	177000	927	101000	529		
29	20	8	»	57	1 173000	710	695000	421	16	27	13	56	327000	811	151000	375		
9	6	6	1	22	627000	608	470000	456	»	»	12	12	96000	386	62000	249		
32	49	14	3	98	2 624000	654	1 984000	495	15	25	24	64	368000	548	250000	372		
33	33	18	3	87	3 407000	1001	2 435000	713	25	39	6	70	474000	1347	265000	753		
21	25	15	3	64	2 220000	599	1 692000	457	5	24	22	51	319000	596	212000	396		
17	21	17	1	56	1 822000	788	1 272000	525	3	19	20	42	268000	521	164000	319		
22	29	14	»	65	1 665000	657	1 273000	502	6	43	39	88	609000	628	399000	411		
19	41	36	5	101	3 741000	908	3 060000	743	29	70	13	112	699000	2411	406000	1354		
24	24	20	3	71	2 077000	1111	1 622000	867	24	33	9	66	509000	1209	319000	758		
17	22	34	3	76	3 467000	738	2 669000	563	27	27	12	66	420000	1000	281000	699		
1	»	»	»	1	16000	471	10000	294	21	11	2	34	145000	1043	45000	324		
15	19	9	»	43	878000	1050	658000	787	13	25	»	38	243000	1438	133000	787		
6	21	22	4	53	2 209000	1049	1 767000	839	12	27	1	40	276000	1327	164000	788		
23	28	39	»	90	2 210000	1343	1 910000	1160	28	9	»	37	182000	1767	137000	1330		
9	14	12	»	35	796000	1017	645000	824	18	21	»	39	191000	1404	106000	779		
24	33	17	»	74	1 473000	695	1 187000	560	15	28	11	54	248000	703	166000	470		
16	40	13	1	70	2 043000	829	1 426000	579	36	17	15	68	301000	751	137000	342		
43	29	4	2	78	1 685000	501	1 154000	343	23	70	80	173	914000	518	515000	292		
33	22	5	1	61	1 353000	742	1 012000	555	13	57	67	137	1 115000	663	724000	430		
12	15	5	2	34	1 018000	673	757000	501	15	51	7	73	461000	1135	261000	643		
19	15	21	1	56	1 973000	684	1 496000	519	8	35	17	60	461000	770	279000	466		
15	23	17	3	58	2 100000	864	1 680000	691	18	44	11	73	439000	989	245000	552		
11	26	12	3	52	1 853000	918	1 425000	706	6	24	8	38	225000	904	144000	578		
42	35	36	2	115	3 570000	881	2 893000	714	40	65	25	130	725000	1866	409000	1046		

Kommune	Areal	Ejendomme	Folkemængde	Skatteydere til Staten				
				Antal	Indkomst	Indkomstskat	Formue	Formueskat
Vivild-Vejlby	4158	438	2430	300	839150	15382	5 125600	5959
Gjesing-Nørager	7375	272	1507	187	495300	9043	2 694900	3059
Marie Magdalene-Koed	5963	383	2158	405	998700	17076	3 834200	4417
Hvilsager-Lime	3974	319	1606	340	787350	12287	4 384300	5269
Øster Alling-Vester Alling	1936	163	825	151	424350	7145	2 447300	2744
Favsing-Avning	4581	443	1997	325	865750	19710	6 108700	10038
Virring-Essenbæk	4234	428	1962	336	652550	8783	3 247500	3391
Kristrup	2147	415	2674	632	1 437650	21994	5 219700	6305
Aarslev-Hørning	3096	219	1100	241	507550	7610	2 777200	3115
Mygind-Skjørring-Krogsbæk	2386	238	1018	171	409600	6187	2 561200	2690
Søby-Skader-Halling	2466	186	906	142	384400	6410	2 841500	3190
Ødum-Hadbjerg	3610	262	1385	195	616285	15417	3 861300	5133
Voldum-Rud	3278	224	1180	135	355426	5468	2 329800	2535
Galten-Vissing	3404	450	2518	452	1 324951	30252	6 308900	7492
Lavrbjerg-Lerbjerg	1864	182	926	165	380678	5325	1 830400	2027
Værum-Ørum	2908	244	1074	177	376102	5081	2 709400	2964
Haslund-Ølst	3655	286	1311	224	601627	10806	3 769800	4376
Vorup	737	355	2068	397	951397	15270	2 501700	2857
Dronningborg Landsogn	554	112	891	203	472350	8144	979500	1171
Borup	2093	157	751	100	301090	6096	2 056400	2598
Kovsted-Raasted	2056	153	750	119	353840	6476	2 787800	3496
Gimming-Lem	1690	158	667	143	434540	11358	2 587000	3219
Harrits ev-Albæk	3079	307	1256	216	428000	5772	2 441700	2504
Støvring-Møllerup	1762	218	981	164	305680	3680	1 648900	1459
Tvede-Linde	2230	187	800	157	631450	24135	3 708100	6617
Hald-Kjærby	3006	273	1137	171	412570	7334	3 007400	3428
Spentrup-Gassum	4770	380	1640	202	538020	10564	3 658000	3899
Asfærg-Faarup	3315	291	1404	198	403390	5391	2 065500	2006
Vester Tørslev-Svenstrup	2739	103	538	77	159310	2230	1 025000	1001
Glenstrup	2754	141	741	108	201960	2306	1 495100	1544
Sønder Onsild-Nørre Onsild	2740	149	805	154	387670	7755	2 088700	2295
Hvornum-Snæbum	3016	191	927	112	190930	2089	1 360700	1271
Skjellerup	1775	84	454	41	87390	1103	651700	654
Mariager Landsogn	3538	225	1153	137	239940	2294	1 387900	1197
Falslev-Vindblæs	3666	424	2611	503	862740	8103	2 201900	2071
Hem-Sem	3161	180	820	88	169580	2075	1 232500	1294
Gjerlev-Enslev	2240	329	1410	189	376230	4702	2 566400	2726
Øster Tørslev	2412	285	1229	146	309870	3969	2 357600	2377
Dalbnyeder-Dalbyover	1807	166	831	118	322740	5630	2 365400	2578
Raaby-Sødring	3543	294	1327	184	345120	4736	2 562300	2799
Udbyneder-Kastbjerg	6092	384	2120	281	632350	9895	5 190300	7542

				Gaarde				Huse											
med 1—2 Tdr.	Hk.	med 2—4 Tdr.	Hk.	med 4—12 Tdr.	Hk.	med 12 Tdr. Hk. og derover	I alt	Samlet Vurderingssum	Vurderings-sum pr ha	Samlet Jordværdi	Jordværdi pr ha	med 0,55—3,3 ha	med 3,3—10 ha	med 10 ha og derover	I alt	Samlet Vurderingssum	Vurderings-sum pr. ha	Samlet Jordværdi	Jordværdi pr. ha
28	27	47	2	104	3	226000	943	1 953000	571	22	49	10	81	483000	1139	185000	436		
40	30	15	5	90	2	858000	511	1 580000	283	14	50	53	117	775000	576	327000	243		
37	20	17	5	79	2	630000	674	1 594000	392	14	85	34	133	997000	861	520000	449		
30	35	29	2	96	3	866000	1079	2 398000	768	28	59	15	102	785000	1298	456000	754		
18	21	20	1	60	1	941000	1231	1 358000	861	9	31	9	49	350000	1140	209000	681		
29	24	25	1	79	2	741000	1025	1 856000	695	28	83	26	137	983000	1012	570000	587		
30	36	32	2	100	2	797000	941	1 979000	666	43	80	22	145	903000	2224	513000	1262		
25	31	20	»	76	2	311000	1435	1 440000	894	22	55	»	77	538000	4068	253000	1752		
28	16	32	6	82	3	867000	1222	2 389000	867	10	23	7	40	328000	1210	203000	749		
23	24	25	»	72	2	051000	1272	1 335000	828	19	46	7	72	558000	1371	302000	742		
26	20	33	»	79	2	220000	1176	1 395000	739	15	27	7	49	377000	1361	194000	700		
20	25	40	3	88	3	311000	1095	2 309000	763	20	49	9	78	500000	1244	287000	714		
15	14	42	3	74	3	750000	1304	2 437000	847	12	36	4	52	314000	1154	163000	599		
25	25	53	»	103	3	496000	1222	2 582000	902	28	32	6	66	418000	1451	244000	847		
8	9	14	2	33	1	487000	736	1 019000	505	22	19	9	50	350000	1163	192000	638		
16	29	36	4	85	3	049000	1190	2 317000	904	22	27	2	51	319000	1603	186000	935		
33	31	38	3	105	3	783000	1218	2 867000	923	24	47	7	73	490000	1231	326000	819		
9	15	2	»	26	6	500000	1570	3 520000	850	13	19	2	34	317000	2383	123000	925		
2	3	3	3	11	7	500000	1761	5 430000	1275	3	4	»	7	84000	3500	32000	1333		
9	6	28	3	46	2	035000	1216	1 551000	927	22	31	8	61	456000	1490	264000	863		
13	15	27	»	55	2	099000	1177	1 570000	880	8	28	3	39	233000	1367	167000	807		
8	15	24	5	52	1	983000	1286	1 623000	1035	15	30	»	45	270000	1534	170000	966		
31	19	42	5	97	2	711000	1210	2 102000	938	34	59	1	94	548000	1289	346000	814		
23	15	29	1	68	2	000000	1213	1 340000	813	25	29	»	54	342000	1745	179000	913		
23	16	20	1	60	1	865000	1040	1 477000	842	14	42	5	61	419000	1277	266000	811		
30	22	31	1	84	2	366000	1039	1 859000	816	17	54	15	86	618000	1028	415000	691		
36	41	31	1	109	3	144000	920	2 593000	758	23	90	26	139	1 002000	1032	632000	651		
20	23	24	1	68	2	092000	949	1 701000	772	16	65	30	111	826000	892	540000	583		
11	12	18	1	42	1	196000	496	931000	386	8	13	17	38	263000	622	176000	416		
11	6	28	»	45	1	367000	705	1 110000	573	10	42	15	67	420000	915	253000	551		
15	12	27	»	54	1	354000	684	962000	486	3	21	21	45	385000	758	213000	419		
26	20	3	1	50	1	006000	553	701000	385	11	51	41	103	600000	632	338000	356		
8	10	7	1	26	6	72000	568	504000	426	2	25	15	42	308000	744	194000	469		
22	34	12	»	68	1	340000	555	977000	405	4	60	22	86	500000	705	302000	426		
40	23	18	»	81	1	375000	611	932000	414	22	73	17	112	554000	1592	273000	764		
22	25	14	»	61	1	149000	575	834000	417	4	39	19	62	323000	597	193000	357		
21	15	24	»	60	1	578000	1037	1 225000	805	44	83	9	136	843000	1197	498000	707		
21	25	33	1	80	2	097000	1115	1 666000	887	19	70	3	92	572000	1405	374000	919		
18	13	34	»	65	1	898000	1134	1 469000	878	14	19	1	34	222000	1451	138000	902		
23	21	17	2	63	1	715000	670	1 421000	556	21	78	16	115	578000	807	378000	528		
30	22	35	4	91	3	614000	768	2 981000	633	17	88	17	122	808000	953	531000	626		

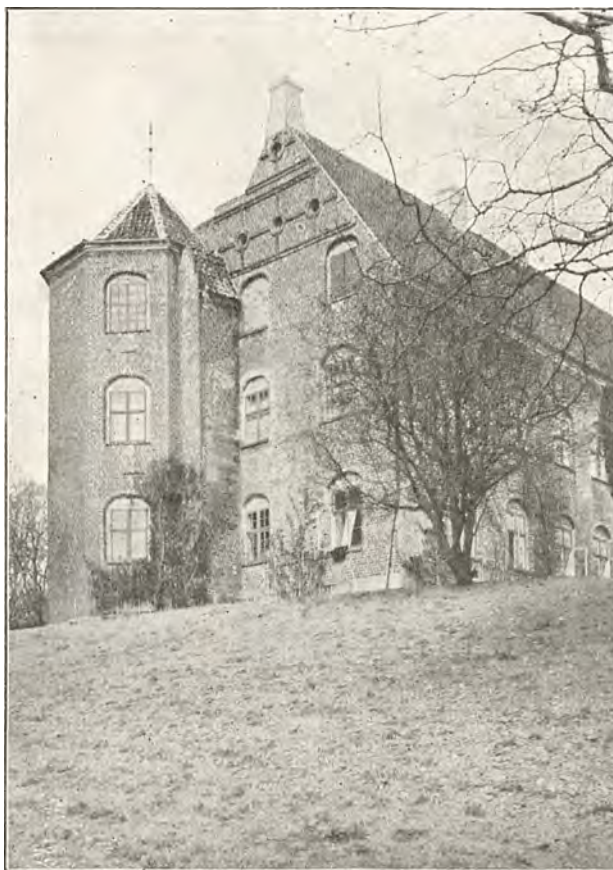
Henning Kiørboe.

FORTEGNELSE OVER GAARDE M. M. I RANDERS AMT

VURDERET TIL MINDST 75,000 KR. EJENDOMSSKYLD

UDARBEJDET PAA GRUNDLAG AF MATERIALE I
OVERSKYLDRAADET.

(REVIDERET I APRIL 1920 I ERNÆRINGSRAADETS
REVISIONSAFDELING.)

Rugaard.
(Fot. Nat. Mus.)

Løbe-Nr.	Skyldkreds og Kommune	Sogn	Ejendommens Navn eller Matr.-Nr.	Hartkorn Tdr.	Ager
Randers:					
1	Randers Købstad.....	Randers	Markjorden 34 h	7 ¹ / ₂	103 ¹ / ₂
2	»	»	„ 71 mf.	21 ¹ / ₂	—
3	»	»	„ 553 a mf.	8 ¹ / ₂	66
Hobro:					
4	Hobro Købstad.....	Hobro	Hobro Mrk. 7 c mf.	5 ¹ / ₂	70
5	»	»	Louisendal	¹ / ₄	315
6	Mariager Købstad.....	Mariager	Mariager 103 a mf.	10 ¹ / ₂	152
7	Hvornum-Snæbum.....	Hvornum	Trinderup	17 ¹ / ₄	300
8	Skellerup.....	Skellerup	Skovsgaard	12 ¹ / ₂	214
9	Hem-Sem.....	Hem	Skov	2	—
10	Vester Tørslev-Svenstrup.....	Svenstrup	Svenstrup Houg.	8 ¹ / ₄	168
11	»	»	Kjellerup Hovedg.	32 ¹ / ₄	372
12	Tvede-Linde.....	Tvede	Gjessinggaard	61	546
13	Hald-Kærby.....	Hald	Hald 4 a mf.	12	130
14	»	»	„ 9 a mf.	13 ³ / ₄	196 ³ / ₄
15	Spentrup-Gassum.....	Spentrup	Spentrupgaard	8	115
16	»	»	Risagergaard	15 ³ / ₄	200
17	»	»	Birkemosegaard	10	210
18	»	»	Hastrupgaard	8	113
19	»	Gassum	Neder Randrup	8 ³ / ₄	180
20	Asfærg-Faarup.....	Asfærg	Østervang	10	—
21	»	»	Svallinggaard	13 ¹ / ₂	140
Gerlev-Rougsø Herreders:					
22	Gerlev-Enslev.....	Enslev	Enslevgaard	8 ¹ / ₄	92
23	Øster Tørslev.....	Ø. Tørslev	Vestergaard 26 a	12	124
24	Raaby-Sødring.....	Raaby	Demstrup Hvdgd.	35 ¹ / ₄	350
25	»	Sødring	Sødringholm	28 ³ / ₄	250
26	Udbyneder-Kastbjerg ..	Udbyneder	Fuglsøgaard	24 ¹ / ₂	200
27	»	Kastbjerg	Trudsholm	25 ³ / ₄	135
28	»	»	Amaliegaard	11 ¹ / ₂	140
29	»	Udbyneder	Overgaard	106	717
30	»	»	Charlottendal	25	250
31	Holbæk-Udby.....	Holbæk	Frøholm	10 ³ / ₄	134
32	»	»	Ingerslevgaard	17 ³ / ₄	186
33	»	Udby	Udbygaard	18 ³ / ₄	160
34	»	Holbæk	Holbækgaard	38 ³ / ₄	480
35	Voer-Estruplund.....	Estruplund	Ingerslev 13 a mf.	18 ³ / ₄	188
36	»	»	Tørslevgaard	17 ¹ / ₄	200
37	»	»	Estruplund	34	—

Ld.			Samlet Areal		Ejendoms-skyld-værdi Kr.	Jord-værdi Kr.	Byg-nings-assu-rance Kr.	Ejer	Løbe-Nr.
Mose	Hede	Andre Arealer	Tdr. Ld.	Hektar					
»	»	2 ¹ / ₄	105 ³ / ₄	58	90000	70000	39600	Niels Jensen	1
—	—	—	190	105	260000	195000	87274	J. Gerstrøm	2
»	»	»	74	41	80000	67000	25000	C. Andersen	3
»	»	2	72	40	78000	68000	19779	Udstykket	4
»	»	14	329	181	90000	70000	38260	»	5
»	»	2	206	114	100000	61800	64257	C. J. C. J. Schvensen	6
»	70	8	548	302	140000	103080	74600	C. la Cour	7
»	38	4	401	221	105000	62100	46200	Ella Tone og K. Tesdorpf	8
—	—	—	360	199	65000	18000	»	V. Dressing	9
20	72	2	290	160	90000	79600	37100	Aage Herlefsen	10
25	430	64	1445	797	280000	172300	159570	Holstein Rathlou	11
40	21	19	914	504	450000	341400	229000	C. v. Folsach	12
»	20	1	167	92	83800	71700	25200	J. Hjort Jensen	13
»	»	»	196 ³ / ₄	108	102000	82300	40000	A. Andersen	14
»	»	2	136	75	75000	67900	28982	Chr. B. Jørgensen	15
»	»	9	229	126	134600	120000	50895	J. R. Poulsen	16
»	»	»	210	116	120000	105600	48710	S. Brogaard	17
»	»	1	115	63	83000	73600	32050	E. Justesen	18
»	»	4 ¹ / ₄	283 ³ / ₄	156	120000	110200	44237	S. Vestergaard	19
—	—	—	152	84	88000	71000	46440	N. Skjødt	20
4	»	2	182	100	100000	85700	50000	N. C. Mark	21
14	»	2	111	61	80000	46000	20760	F. E. Vorup	22
»	»	1	133 ¹ / ₂	73	75000	65000	23000	Chr. Vadgaard	23
30	»	10	620	342	270000	246000	136088	A. Haugaard	24
165	»	12	1100	607	160000	140000	75195	V. v. Buchwald	25
8	»	20	393	217	170000	149000	48000	L. Jørgensen	26
75	88	267	774	427	236000	205000	113800	J. Schwensen	27
1	»	3	144	79	82000	66400	34000	Chr. Kjærgaard	28
»	»	155 ¹ / ₂	2218 ¹ / ₂	1224	750000	570000	438733	H. Castenschiold	29
»	»	10	381	210	166000	151800	98000	Jørgensen	30
»	»	»	155	86	90000	71200	45525	C. Jensen	31
»	»	4	246	136	140000	113500	58030	W. A. T. Christensen	32
»	90	32	313	173	150000	112400	86200	Brockenhuss' Dødsbo	33
15	»	10	730	403	330000	294000	187000	Schouboe	34
2	»	5	256	141	150000	127000	57315	C. Gæmelke	35
2	»	1	225	124	132000	114600	45000	V. Krieger	36
—	—	—	640	353	300000	252000	142920	»	37

Løbe-Nr.	Skyldkreds og Kommune	Sogn	Ejendommens Navn eller Matr.-Nr.	Hartkorn Tdr.	Ager
38	Gerlev-Rougsø Herreders (fortsat). Ørsted	Ørsted	Ørsted 1 a	10 ¹ / ₄	107
39	»	»	Stenalt	71	759
40	»	»	Christianslund	15 ¹ / ₄	170
Støvring-Galten Herreders:					
41	Randers St. Mortens østre Landdstr. (Dronningborg Landsogn) ...	Dronningborg Landsogn	Dronningborg	26	145
42	»	»	Rahrseje	16 ³ / ₄	103 ³ / ₄
43	»	»	Bjellerup Ladegd.	21 ¹ / ₄	112
44	Borup	Borup	Bjergbygaard	12 ¹ / ₂	104
45	»	»	Hovmark	15 ¹ / ₄	193
46	»	»	Egegaarden	15 ¹ / ₄	145
47	»	»	Højmark	6 ¹ / ₄	100
48	Kovstød-Raasted	Kovstød	Kovstød 4 a mfl.	9 ¹ / ₄	88
49	»	»	» 8 a mfl.	10	85
50	»	»	Blegvadgaard	10 ³ / ₄	—
51	»	Raasted	Raasted Vestergd.	10 ³ / ₄	102
52	Gimming-Lem	Gimming	Gimming 7 a mfl.	11 ¹ / ₄	103
53	»	»	Skjødtsminde	18 ¹ / ₄	—
54	»	»	Tjærbyvang	10 ³ / ₂	59
55	»	»	Tjæreby 7 a mfl.	15 ¹ / ₄	68
56	»	»	» 9 a mfl.	15 ³ / ₄	69 ¹ / ₂
57	Støvring-Mellerup	Støvring	Støvringgaard	50 ¹ / ₄	324
58	Ødum-Hadbjerg	Ødum	Haraldsmark	22 ¹ / ₄	296
59	»	»	Taastrupgaard	13	140
60	»	»	Ebbestrupgaard	11 ³ / ₄	120
61	»	»	Nedergaard	8 ³ / ₄	97
62	»	»	Højstrup	11	112 ³ / ₄
63	»	Hadbjerg	Kollerup	22 ¹ / ₂	241 ¹ / ₂
64	Voldum-Rud	Voldum	Clausholm	107 ³ / ₄	625
65	»	»	Schildenseje	42 ¹ / ₂	373
66	»	Rud	Alstrupgaard	22 ¹ / ₂	200
67	»	»	Hallendrup 2	9 ³ / ₄	92
68	Galten-Vissing	Galten	Erslevgaard	10 ¹ / ₂	126
69	Lavrbjerg-Lerbjerg	Lavrbjerg	Store Løjstrup	22	230
70	»	»	Løjstrup Hovedgrd.	6 ³ / ₄	»
71	»	»	Over Løjstrup	14 ³ / ₄	146
72	»	»	Nørskovgaard	8 ³ / ₄	86

) Det v. Schilden jydke Fideikommisgod, herunder horer Hovedgaardene Clausholm, Schildenseje og Soj Besidder: Lehnsbaron A. C. Berner-Schilden-Holsten.

d.	Mose	Hede	Andre Arealer	Samlet Areal		Ejendoms-skyld-værdi Kr.	Jord-værdi Kr.	Byg-nings-assu-rance Kr.	Ejer	Løbe-Nr.
				Tdr. Ld.	Hektar					
10	»	2	152	84	80000	67900	48010	Præsteembedet	38	
56	»	28	1323	730	660000	550000	268591	J. Bruun	39	
»	»	4	260	143	110000	85000	50830	»	40	
3	»	13	263 ¹ / ₂	145	215000	152300	95750	H. Stilling	41	
4	»	2	118	65	118000	92000	31020	N. P. Nielsen	42	
»	»	6 ¹ / ₄	148 ¹ / ₂	82	195000	135000	99726	Interessentskabet Bjellerup Ladegaard	43	
»	»	1	115	63	88000	74500	23790	A. Vegger	44	
3	»	3	199	110	130000	106500	43000	K. Holmen	45	
»	»	»	145	80	110000	93000	31688	S. Pedersen	46	
»	»	1	101	56	86000	56700	46930	T. Stilling	47	
»	»	1	110	61	86000	68450	23900	J. C. Stensgaard	48	
»	ø2	2	115	63	85000	65000	36600	A. Andersen	49	
—	—	—	105	58	75000	55000	24490	B. H. Jensen	50	
1	»	1	118	65	80000	67000	20100	S. Hjorth	51	
»	»	1	120 ¹ / ₂	66	90000	74200	36434	A. Rasmussen	52	
—	—	—	150	83	107000	91000	34190	A. Nielsen Skjødt	53	
»	»	1	88	49	75000	57400	32600	N. Nielsen	54	
»	»	5	130	72	91000	78800	23973	N. J. Skjødt	55	
»	»	1 ¹ / ₂	140	77	94000	82250	30000	K. Kjeldsen Sørensen ...	56	
»	79 ¹ / ₂	20 ¹ / ₂	962	531	490000	265000	235432	Støvringgaard Kloster ...	57	
»	»	4	332	183	182000	129000	79680	C. Brask	58	
»	»	3	160	88	100000	72000	50000	L. Blach	59	
»	»	5 ¹ / ₂	149 ¹ / ₂	82	85000	59000	48000	Jørgensen	60	
2	»	1	120	66	78000	60000	35670	J. Blach	61	
3	»	1	117 ³ / ₄	65	84000	64000	34380	M. Andreasen	62	
5 ¹ / ₂	»	9	350	193	192000	132000	109259	M. J. Hviid	63	
36	»	55	1154	637	1009000	514000	533470	Det v. Schilden jydsk Fideikommis ¹)	64	
»	»	13	430	237	260000	210000	73140	»	65	
»	»	8	238	131	180000	130000	80000	C. Suhr Kirketerp	66	
»	»	1 ¹ / ₂	100 ¹ / ₂	55	78000	53000	37520	R. Kjeldsen	67	
»	»	2	138	76	79000	63500	38200	Chr. Christensen	68	
1 ¹ / ₂	»	3 ¹ / ₂	265	146	135000	91500	60000	M. Jacobsen	69	
1 ¹ / ₂	»	5	230 ¹ / ₂	127	100000	41500	47160	Rømer	70	
6	»	4	204	113	115000	77800	70880	»	71	
1 ¹ / ₂	»	5	176	97	95000	51600	29988	N. Høeg	72	

! Hartkorn c. 191 Tdr. af alle Slags. Jordtilliggendet udgør 1560 Tdr. Land, Skovarealet 1163¹/₂ Tdr. Land.

Løbe-Nr.	Skyldkreds og Kommune	Sogn	Ejendommens Navn eller Matr.-Nr.	Hartkorn Tdr.	Ager
	Støvring-Galten Herreders (fortsat).				
73	Lavrbjerg-Lerbjerg	Lavrbjerg	Bakkjærgaard	10 ¹ / ₄	115
74	»	»	Lavrbjerg 11 a mfl.	9 ³ / ₄	83
75	»	Lerbjerg	Lilholm	10 ¹ / ₂	70
76	Værum-Ørum.....	Værum	Værumgaard	13 ¹ / ₄	84
77	»	Ørum	Frisenvold	22	175
78	»	»	Christianslund	22 ³ / ₄	150
79	»	»	Lundberg	11 ¹ / ₂	128
80	»	»	Ørumgaard	18 ¹ / ₂	115 ¹ / ₂
81	»	»	St. Lundgaard	11 ¹ / ₄	85
82	Haslund-Ølst.....	Haslund	Haslund 18 a mfl.	8 ¹ / ₂	—
83	»	»	Frederiksdal	17 ³ / ₄	145
84	»	»	Amstrupgaard	9 ¹ / ₂	93
85	»	Ølst	Bruusgaard	30 ³ / ₄	388
86	»	»	Eriksborg	8 ¹ / ₂	140
87	»	»	Birkeholm	13	120
	Sønderhald Herreds:				
88	Vivild-Vejlby	Vivild	Hevringholm	39 ³ / ₄	480
89	»	»	Julianeholm	31 ¹ / ₄	200
90	»	Vejlby	Julielund	10 ¹ / ₂	131
91	Gesing-Nørager.....	Gesing	Kjærhavegaard	12 ³ / ₄	143
92	»	»	Løvenholm	64	1420
93	»	»	Sorvad	41	346
94	»	»	Eldrupgaard	13 ¹ / ₂	—
95	»	Nørager	Johannelund	12 ¹ / ₂	—
96	Marie Magdalene-Kod... {	Marie Magdalene	Skov	1	—
97	»	»	Fjeld Skove	33 ¹ / ₄	249
98	»	»	Gl. Ryomgaard	14	22 ¹ / ₄
99	»	»	Ny Ryomgaard	11 ³ / ₄	—
100	»	»	Marienhoff	23 ¹ / ₄	300
101	»	»	Frederikslund	7	—
102	»	Kod	Vedø Hovedgaard	17 ¹ / ₂	—
103	»	Marie Magdalene	Skov	2 ³ / ₄	—
104	Hvilsager-Lime.....	Hvilsager	Dalsgaard	14 ³ / ₄	175
105	»	»	Skaføgaard	60 ¹ / ₄	715
106	Ø. Alling-V. Alling	Ø. Alling	Ø. Alling 1 a mfl.	12 ¹ / ₄	80
107	Favsing-Avning	Favsing	Gl. Estrup	80 ¹ / ₂	609
108	»	»	Liltved Vestergrd.	10 ¹ / ₂	126
109	Virring-Essenbæk.....	Essenbæk	Drastrupgaard	13	112
110	»	»	Tommestrup	10 ³ / ₄	»
111	»	»	Ladegaarde	10	100

1) Stambuset Estrup, herunder hører Hovedgaarden Gl. Estrup, af Hartkorn 153 Tdr. af alle Slags. Jordti

Ld.			Samlet Areal		Ejen- doms- skyld- værdi Kr.	Jord- værdi Kr.	Byg- nings- assu- rance Kr.	Ejer	Løbe- Nr.
Mose	Hede	Andre Arealer	Tdr. Ld.	Hektar					
»	»	8	158	87	75000	54900	28000	H. P. Hansen	73
1	»	1	99 ¹ / ₂	55	75000	54450	29811	M. Pedersen	74
1	»	1	92	51	75000	56400	30000	T. C. Thomsen	75
2	»	3	125	69	88000	69800	30586	C. M. Bonde	76
4	»	5	251	139	170000	132000	65410	S. Praelzmann	77
»	»	6	256	141	192000	145700	97000	S. Bach	78
1	»	8 ¹ / ₂	247	136	115000	85400	45630	E. Boel	79
»	»	»	144	79	115000	92800	38500	O. F. Blach	80
»	»	1	128 ¹ / ₂	71	84000	61450	38510	J. Jacobsen	81
—	—	—	104	57	75000	60000	45000	L. J. Laursen	82
2	»	4	169	93	130000	95950	54000	Mogensen	83
1	¹ / ₂	»	102	56	78000	60300	28979	A. Broch	84
¹ / ₂	»	5	444 ¹ / ₂	245	300000	242500	86110	A. Hansen	85
»	»	5	165	91	105000	78500	39840	P. Støvring	86
»	»	1	152	84	125000	92800	47745	R. S. Pedersen	87
»	100	27	835	461	370000	270000	145000	J. Didriksen	88
»	»	5	319	176	200000	125000	88879	S. Maarup	89
3	»	11	173	95	85000	47000	31939	P. C. Højlund	90
¹ / ₂	»	¹ / ₂	165	91	85000	49500	30990	S. Skriver	91
»	»	122	3427	1890	575000	260000	436190	Schimmelmann	92
15	»	1	457	257	260000	186400	114000	M. Creagh-Bornholt	93
—	—	—	790	436	183800	74250	44820	J. C. V. Brun	94
—	—	—	194 ¹ / ₂	107	100000	66675	33600	K. G. Nielsen	95
—	—	—	210	116	80000	63000	3960	Stamhuset Estrup	96
230	»	78	1875	1034	385000	192900	72720	A. P. Estrup	97
16 ¹ / ₄	»	10	169 ¹ / ₂	93	120000	44225	179316	J. C. Scheel	98
—	—	—	375	207	130000	85700	51500	M. Foged	99
25	»	10	400	221	180000	140000	48600	K. Just	100
—	—	—	231	127	105000	72300	48650	R. Laursen	101
—	—	—	409 ¹ / ₂	226	205000	122800	86000	P. Pedersen	102
—	—	—	488 ¹ / ₂	269	90000	65500	27632	»	103
5	»	5	265	146	130000	95000	65000	A. Faarvang	104
»	20	95	1552	856	560000	430000	204515	J. Estrup	105
»	»	2	136	75	96000	74400	22000	Præsteembedet	106
»	»	25	1902	1049	890000	415825	482000	Stamhuset Gl. Estrup ¹⁾	107
»	»	2	188	104	85000	70600	24810	»	108
»	»	5	195	108	85000	63000	35000	L. Rasmussen	109
»	»	140	183	101	90000	68000	47420	O. H. Andersen	110
2	2	»	146	81	75000	45000	40000	P. Petersen	111

c. 2200 Tdr. Land, Skovarealet c. 1300 Tdr. Land. Besiddet: Lehnsgreve C. Scheel.

Løbe- Nr.	Skyldkreds og Kommune	Sogn	Ejendommens Navn eller Matr.-Nr.	Hart- korn Tdr.	Are	
					Ager	Eng ved- vare- Græ- ningsj
Sønderhald Herreds (fortsat).						
112	Virring-Essenbæk	Essenbæk	Sofienkloster	15	181	38
113	Kristrup	Kristrup	Kristrup 48 a mfl.	6 ³ / ₄	57	10
114	Aarslev-Hørning	Aarslev	Aarslev Møllegd.	16 ³ / ₄	135 ¹ / ₂	2 ¹ / ₂
115	»	»	Ejstrupgaard	16 ¹ / ₂	186	14
116	»	Hørning	Pindsmide	19 ¹ / ₂	188	5
117	»	»	Ravnholt	12	115 ¹ / ₂	5 ¹ / ₂
118	»	»	Raaballegaard	18 ³ / ₄	183	44
119	»	»	Tustrup	46 ¹ / ₂	400	40
120	Mygind-Skørring- Krogsbæk	.....	Rosenholm Skov	13 ³ / ₄	—	—
Grenaa:						
121	Hammelev-Enslev	Hammelev	Hammelevgaard	11 ³ / ₄	179	22
122	»	»	Stensmark	24 ³ / ₄	310	54
123	»	Enslev	Slemminggaard	24	374	23
124	»	»	Djursgaard	16 ³ / ₄	—	—
125	»	»	Christiansminde	17 ¹ / ₄	200	»
126	Karlby-Voldby	Karlby	Karlby Præstegd.	10 ³ / ₄	—	—
127	Gerrild-Hemmed	Gerrild	Benzon	61 ³ / ₄	400	150
128	Fjellerup-Glæsborg	Fjellerup	Østergaard	17 ³ / ₄	233	70
129	»	Glæsborg	Mejlgaard	46 ¹ / ₂	563	191
130	»	»	Skov	16 ¹ / ₂	—	—
131	Ørum	Ørum	Ørbækgaard	24	320	40
132	Ginnerup	Ginnerup	Asgaard	13 ¹ / ₂	156	37
133	»	»	Fannerupgaard	13 ¹ / ₄	150	115
134	»	»	Skærvad Hovedg.	14 ³ / ₄	—	—
135	»	»	Holmsgaard	9 ¹ / ₄	—	—
136	»	»	Kolindsund	1	—	—
137	Nimtofte-Tøstrup	Nimtofte	Sjørupgaard	13 ³ / ₄	—	—
138	»	Tøstrup	Tøstrupgaard	11 ¹ / ₂	—	—
139	Lyngby-Albøge	Lyngby	Fævejle	26	310	15
140	»	»	Frederiksdal	18 ³ / ₄	»	»
141	»	Albøge	Katrones minde	12 ¹ / ₄	90	100
142	»	»	Søbygaard	10 ¹ / ₄	100	65
143	»	Lyngby	Nygaard	12	—	—
144	»	»	Lykkesholm	35 ³ / ₄	490	40
145	»	»	Trustrup 7 a mfl.	10 ¹ / ₄	—	—
146	»	»	Obdrupgaard	16 ³ / ₄	300	»
147	Vejlby-Homaa	Homaa	Lyngdalsgaard	15	336	»
148	»	»	Lundskovgaard	12	147	4
149	»	Vejlby	Ingvorstrup	13 ³ / ₄	—	—
150	Aalsø-Hod	Aalsø	Katholm	65 ¹ / ₂	790	40

1) Stamhuset Benzon, herunder hører Hovedgaarden Benzon af Hartkorn c. 294 Tdr. Jordtilliggendet udgør 600 Td

Ld.			Samlet Areal		Ejendoms- skyld- værdi Kr.	Jord- værdi Kr.	Byg- nings- assu- rance Kr.	Ejer	Løbe- Nr.
Mose	Hede	Andre Arealer	Tdr. Ld.	Hektar					
5	»	14	253	140	110000	76400	38541	N. Pagten Helles	112
1½	»	6	74½	41	85000	50000	33910	S. S. Broste	113
2	»	1	165	91	116000	87350	33457	A. P. E. Koch	114
2	»	2	204	113	150000	121800	43315	A. Klinge	115
6	»	3	202	111	155000	113450	50328	A. Høy	116
1	»	1	125	69	93000	73600	31700	S. Deikmann	117
11	»	3	251	138	160000	123400	51460	M. Marcusen	118
40	»	5	550	303	325000	238000	140000	A. Hvass	119
—	—	—	373	206	102000	41000	4740	Stamhuset Rosenholm...	120
»	»	20½	253½	140	130000	96150	31530	P. Klausen	121
»	72	2	472	260	205000	163800	72400	Ric. Hansen	122
»	»	3½	438½	242	201100	180000	87452	J. F. Hansen	123
—	—	—	242½	133	126000	105000	48075	A. Lunøe	124
»	»	»	200	110	100000	80000	41000	Jens Kristensen	125
—	—	—	90	50	75000	65000	35206	Præsteembedet	126
4	»	20	2729	1505	656000	352990	320487	Stamhuset Benzon 1) ...	127
5.1	»	13	367	202	82000	66000	54836	N. Juel	128
7	»	37	798	440	350000	225000	397881	»	129
—	—	—	1961	1082	277000	69330	25476	»	130
»	»	»	370	204	130000	106000	80000	Rasmussen, Rask mfl. ...	131
»	»	7	200	110	120000	98875	49300	M. Mikkelsen	132
1	»	38	379	209	170000	129900	96638	A/S. Kolindsund	133
—	—	—	491½	271	140000	102800	94290	Alf. Chr. Hansen	134
—	—	—	360	199	112000	85600	23724	E. B. Eriksen	135
—	—	—	2590	1429	1225000	1100000	492000	A/S. Kolindsund	136
—	—	—	434½	239	155000	125000	79647	N. Chr. Bisgaard	137
—	—	—	250	138	95000	80000	39056	A. Damsgaard	138
»	»	15	360	199	165000	150000	56749	J. Mønsted	139
»	»	222	230	127	125000	110000	47945	S. Friis	140
»	4	4	233	129	108000	95000	23000	N. Møller	141
1	2	4	176	97	80000	70000	30000	L. la Cour	142
—	—	—	333½	184	140000	116600	60300	Konsortium	143
»	»	»	580	320	348000	318000	135708	J. Blach	144
—	—	—	189	104	130000	105000	45518	H. Bech	145
»	»	10	350	193	190000	172000	75282	Ingwersen	146
»	»	»	336	185	200000	169000	102600	A. G. Jensen	147
»	»	2	197	109	120000	100000	39999	C. G. de Lichtenberg ...	148
—	—	—	217	120	120000	100000	60000	S. Sørensen	149
»	100	225½	2055½	1134	675000	440000	371965	H. P. K. Collet	150

Skovarealet c. 2300 Tdr. Land. Besidder: S. E. Mylius-Benon.

Løbe-Nr.	Skyldkreds og Kommune	Sogn	Ejendommens Navn eller Matr.-Nr.	Hartkorn Tdr.	Ager
	Grenaa (fortsat).				
151	Aalsø-Hod.....	Aalsø	Hessel	58 ³ / ₄	—
152	»	»	Aalsrodegaard	9	—
153	»	»	Kejsergaerden	14 ¹ / ₄	—
154	»	Hod	Hod 1 a mfl.	7 ¹ / ₄	162
	Ebeltoft:				
155	Knebel-Rolse.....	Knebel	Aldershvile	7 ¹ / ₂	—
156	»	Rolse	Roelsøgaard	26 ³ / ₄	270
157	Tved.....	Tved	Isgaard	26 ¹ / ₂	422
158	»	»	Kvelstrup	22 ¹ / ₄	252
159	Helgenæs.....	Helgenæs	Kongsgaard	7 ¹ / ₄	108
160	Ebeltoft Kbst. Landdistrikt.....	Æbeltoft Lands.	Rane Ladegaard	17 ¹ / ₄	—
161	»	»	Ludvigsminde	8 ³ / ₄	—
162	Draaby.....	Draaby	Skærse	24 ¹ / ₂	—
163	»	»	Frederikkesminde	13	100
164	»	»	Lyngbækgaard	19 ¹ / ₄	200
165	»	»	Mariesminde	11 ³ / ₄	196
166	Hyllested-Rosmus.....	Rosmus	Rugaard	45 ³ / ₄	410
167	»	»	Frydensberg	13 ¹ / ₂	230
168	»	Hyllested	Holmgaard	5	80
169	»	Rosmus	Ørupgaard	12 ¹ / ₂	190
170	»	»	Attrupgaard	16 ¹ / ₂	195
171	»	»	Enegaard	5 ³ / ₄	68
172	Tirstrup-Fuglslev.....	Fuglslev	Søholt	9 ¹ / ₂	135
173	»	Tirstrup	Høegsholm	35 ³ / ₄	270
174	»	»	Bjørnholm	25	291
175	»	»	Nøruplund	9 ¹ / ₂	341
176	»	»	Drammelstrupgd.	13	160
177	Feldballe.....	Feldballe	Møllerup	39 ¹ / ₂	383
178	Nødager.....	Nødager	Peerstrupgaard	10 ¹ / ₂	133 ¹ / ₂
	Øster Lisbjerg Herreds:				
179	Hjortshøj-Egaa.....	Hjortshøj	Hjortshøj 1 mfl.	11 ¹ / ₂	83
180	»	»	Hjortshøjlund	26	200
181	»	»	Østergaard	10	60 ¹ / ₂
182	»	»	Kirstineborg	17	133 ¹ / ₂
183	»	Egaa	Skjæring Munkgd.	13 ³ / ₄	92 ¹ / ₂
184	Skødstrup.....	Skødstrup	Skødstrup 1 a mfl.	9 ³ / ₄	71
185	»	»	Holmegaard	9	84
186	»	»	Bøgely	10 ¹ / ₂	100
187	»	»	Studstrupgaard	11 ¹ / ₄	124

Andre realer	Samlet Areal		Ejen- doms- skyld- værdi	Jord- værdi	Byg- nings- assu- rance	Ejer	Løbe- Nr.
	Tdr. Ld.	Hektar	Kr.	Kr.	Kr.		
—	1730	954	410000	340000	107459	Ove Svendsen	151
—	160	88	100000	90000	19904	R. Bønlykke	152
—	218	120	152000	130000	35000	A. Nikolajsen	153
2	195	108	110000	95000	27131	A. Buhl	154
—	110 ¹ / ₂	61	80000	65000	41232	J. C. Schade	155
9	300	165	195000	160000	91000	P. Hansen	156
10	481	265	275000	216450	152500	T. A. Bech	157
7	302	167	195000	151400	99885	C. Poulsen	158
24	137	76	112000	63600	49800	S. Holst	159
—	334	184	115000	98000	34050	R. Svendsen	160
—	155	86	75000	53000	43200	»	161
—	1102	608	220000	170000	125000	J. L. la Cour	162
»	162	92	135000	100000	68000	»	163
273	638	352	150000	100000	87000	F. Lehn. Schiøler	164
3	204	113	130000	90000	35000	L. U. la Cour	165
651	1189	657	609300	340430	233582	A. Mourier-Petersen	166
15	275	152	170000	145000	39350	»	167
1	142	78	75000	58000	19600	A. Ø. Thygesen	168
4	225	124	130000	97000	50500	J. Thygesen Nielsen	169
10	279	154	165000	129400	69556	Borresen mfl.	170
4	97	54	75000	57000	27900	A. Rovsing Drejer	171
14	389	215	75000	55000	38000	K. Andersen	172
20 ¹ / ₂	584 ¹ / ₂	322	326000	266000	163750	A. Schmidt	173
7	405	223	210000	170000	110000	A. Ingwersen	174
13 ³ / ₄	444 ³ / ₄	245	186000	151000	78000	M. Sørensen	175
4	188	104	115000	95000	52700	Chr. Hansen	176
5	607	335	467000	276000	156500	V. Müller	177
7	165 ¹ / ₂	91	85000	68000	41500	R. Zachø	178
1 ¹ / ₂	86 ¹ / ₄	47	75000	60000	26600	Præsteembedet	179
8	230	127	180000	158000	65000	J. Secher	180
5	79 ¹ / ₄	44	84000	64000	36875	A. Hastrup	181
2	170 ¹ / ₂	94	157000	127000	62000	T. Helms	182
5 ³ / ₄	144	79	110000	92000	38800	P. Schmidt	183
2 ¹ / ₂	76 ¹ / ₂	42	76000	60000	34796	Præsteembedet	184
1	87	48	83000	66000	36000	J. Frandsen Helboe	185
7	140	77	75000	62000	34900	S. Krause Jensen	186
2 ¹ / ₂	127	70	90000	74000	39500	G. F. H. Knuth	187

Løbe-Nr.	Skyldkreds og Kommune	Sogn	Ejendommens Navn eller Matr.-Nr.	Hartkorn Tdr.	Ar	
					Ager	Eng ved varen Grøningsj
	Øster Lisbjerg Herreds (fortsat).					
188	Skødstrup.....	Skødstrup	Vosnæsgaard	87	666	24
189	Todbjerg-Mejlby	Todbjerg	Todbjerg 1 a mfl.	10 ³ / ₄	107	12
190	»	»	Overgaard	7 ¹ / ₂	97	1/2
191	»	»	Edelslund	10 ¹ / ₄	117	5
192	»	»	Bendstrupgaard	13 ¹ / ₂	111 ¹ / ₂	»
193	»	»	Ballegaard	8 ¹ / ₂	98	12
194	»	»	Skaarupgaard	43	364	30
195	»	»	Sophie Amaliegd.	15 ¹ / ₄	209	5
196	»	Mejlby	Ogstrupgaard	13	150	30
197	»	»	Bygballe	13	113 ¹ / ₄	18
198	»	»	Krannestrup	13 ¹ / ₂	280	3
199	Hornslet.....	Hornslet	Rodskovgaard	12	124	6
200	»	»	Rodskov Strandgrd	15 ³ / ₄	86	5
201	»	»	Rosenholm	80 ³ / ₄	580	28
202	Mørke.....	Mørke	Bale 1 mfl.	13 ¹ / ₂	130	»
203	»	»	Vesterskovgaard	10 ³ / ₄	93 ¹ / ₄	»
204	»	»	Balskov	23 ¹ / ₂	241	18
205	Thorsager-Bregnet	Bregnet	Kalø	84 ¹ / ₂	—	—
206	»	»	Røndegaard	12 ¹ / ₄	120	»
207	»	»	Hannesminde	11 ³ / ₄	86	5

) Stamhuset Rosenholm, herunder hører Hovedgaarden Rosenholm af Hartkorn 207 Tdr. af alie Slags. Jordtilligge

Alfabetisk Regist

Navn	Løbe-Nr.	Navn	Løbe-Nr.	Navn	Løb-Nr.
Aalsrodegaard.....	152	Bendstrupgaard.....	192	Christianslund	78
Aarslevgaard Møllegd.	114	Benzon.....	127	Christiansminde.....	125
Aldershvile	155	Birkeholm	87	Clausholm	64
Alling Ø. 1a m. fl. ...	106	Birkemosegaard.....	17	Dalsgaard	104
Alstrupgaard.....	66	Bjellerup Ladegd....	43	Demstrup Hvdgd....	24
Amaliegaard	28	Bjergbygaard	44	Djursgaard	124
Amstrupgaard	84	Bjørnholm	174	Drammelstrupgd....	176
Asgaard.....	132	Blegvadgaard.....	50	Drastrupgaard	109
Attrupgaard	170	Bruusgd. 2 a m. fl. ...	86	Dronningborg.....	41
		Bygballe	197		
Bakkjærgaard.....	73	Bøgely.....	186		
Bale 1 m. fl.....	202			Ebbestrupgaard.....	60
Ballegaard.....	193	Charlottendal	30	Edelslund	191
Balskov.....	204	Christianslund	40	Egegaarden	46

Ld.			Samlet Areal		Ejendoms-skyld-værdi Kr.	Jord-værdi Kr.	Byg-nings-assu-rance Kr.	Ejer	Løbe-Nr.
Mose	Hede	Andre Arealer	Tdr. Ld.	Hektar					
»	»	25	1105	609	650000	566000	282000	G. F. H. Knuth	188
»	»	11	130	72	77000	62400	37779	Præsteembedet	189
»	»	1	98 ¹ / ₂	54	82000	64000	25980	O. S. Winther	190
2	»	4	138	76	90000	72000	35000	K. Bredholdt	191
»	12	1	124 ¹ / ₂	68	100000	82000	39300	K. Levring	192
»	»	»	113 ¹ / ₂	62	75000	61900	24000	N. J. Jørgensen	193
»	»	10	489	270	360000	307400	133399	Mathias Sørensen	194
11	»	9 ¹ / ₂	1013 ¹ / ₂	559	300000	222300	68307	Det v. Schilden jydsk Fideikommisgods	195
4	»	5 ¹ / ₂	203 ¹ / ₂	112	115000	96900	34000	J. Pedersen	196
1	»	3 ¹ / ₄	142	78	115000	94000	49000	E. Helms	197
»	3	7	333	184	160000	139900	53550	J. Pedersen	198
2 ¹ / ₄	»	1 ¹ / ₂	134	74	105000	90200	39800	P. Hjorth	199
»	»	10 ¹ / ₄	101 ¹ / ₂	56	100000	80700	51900	V. Bou	200
50	»	18	1360	750	737000	547500	543878	Stamhuset Rosenholm ¹) .	201
»	»	2	134	74	115000	86000	35430	P. Hansen	202
5	»	»	98 ¹ / ₄	54	80000	68000	30000	S. Skovfoged	203
»	»	7	311	172	190000	170000	57994	Rosenkrantz	204
—	—	—	1420 ¹ / ₂	783	1038500	737400	350601	M. v. Rücker-Jenisch	205
»	»	5	125	69	100000	82000	54100	C. H. M. Larsen	206
»	»	2	93	51	82000	69000	37000	Vester	207

ca. 1000 Tdr. Land, Skovarealet c. 780 Tdr. Land. Besidder: Lehnbaron H. C. O. Rosenkrantz.

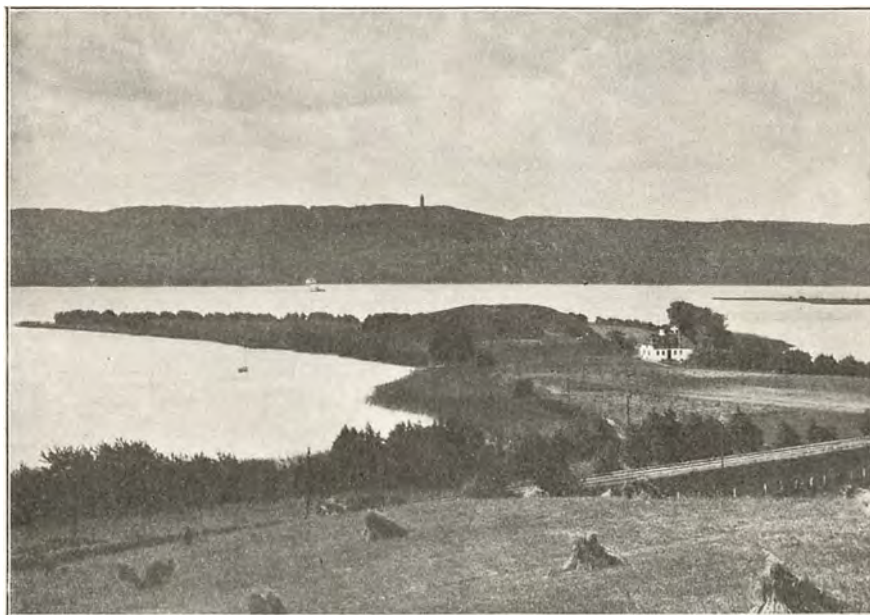
Fortegnelsen.

Navn	Løbe-Nr.	Navn	Løbe-Nr.	Navn	Løbe-Nr.
trupgaard	115	Frederiksdal	77	Haraldsmark	58
rupgaard	94	Frydensberg	167	Haslund 18 a m. fl.	82
gaard	171	Frøholm	31	Hastrupgaard	18
levgaard	22	Fuglsøgaard	26	Hessel	151
tsborg	86	Fævejle	139	Hevringholm	88
levgaard	68			Hjortshøj 1 m. fl.	179
rup Gl.	107	Gimming 7 a m. fl.	52	Hjortshøjlund	180
ruplund	37	Gjessinggaard	12	Hobro Mrk. 7 c m. fl.	4
				Hod 1 a m. fl.	154
nerupgaard	133	Hald 4 a m. fl.	13	Holbækgaard	34
derikkesminde	163	Hald 9 a m. fl.	14	Holmegaard	185
deriksdal	83	Hallendrup 2	67	Holmgaard	168
derikslund	14 ¹ / ₂	Hammelevgaard	121	Holmsgaard	135
senvold	101	Hannesminde	207	Hovmark	45

Navn	Løbe-Nr.	Navn	Løbe-Nr.	Navn	Løbe-Nr.
Høegsholm	173	Mariager 108 a m. fl. .	6	Skærvad Hovedgd.	134
Højmark	47	Marienhoff	100	Skødstrup 1 a m. fl.	184
Højstrup	62	Mariesminde	165	Slemminggaard	123
Ingerslev 13 a m. fl.	35	Markjorden 34 h	1	Sofienkloster	112
Ingerslevgaard	32	Markjorden 71 m. fl.	2	Sophie Amaliegd.	195
Ingvorstrup	149	Markjorden 553 a m. fl.	3	Sorvad	93
Isgaard	157	Mejlgaard	129	Spentrupgaard	15
Johannelund	95	Møllerup	177	Stenalt	39
Julianeholm	89	Nedergaard	61	Stensmark	122
Julielund	90	Nygaard	143	Studstrupgaard	187
Kalø	205	Nøruplund	175	Støvringgaard	57
Karlby Præstegd.	126	Nørskovgaard	72	Svallinggaard	21
Katholm	150	Obdrupgaard	146	Svenstrup Houg.	10
Katrinesminde	141	Ogstrupgaard	196	Søbygaard	142
Kejsergaarden	153	Overgaard	29	Sødringholm	25
Kirstineborg	182	Overgaard	190	Søholt	172
Kjellerup Hovedgd.	11	Peerstrupgaard	178	Taastrupgaard	59
Kjærhavegaard	91	Pindsminde	116	Tjæreby 7 a m. fl.	55
Kolindsund	136	Raaballegaard	118	Tjæreby 9 a m. fl.	56
Kollerup	63	Raasted Vestergaard	51	Tjærebyvang	54
Kongsgaard	159	Rahrseje	42	Todbjerg 1 a m. fl.	189
Kovsted 4 a m. fl.	48	Randrup Neder.	19	Tommestrup	110
Kovsted 8 a m. fl.	49	Rane Ladegaard	160	Trinderup	7
Krannestrup	198	Ravnholt	117	Trudsholm	27
Kristrup 48 a m. fl.	113	Risagergaard	16	Trudstrup 7 a m. fl.	145
Kvelstrup	158	Rodskovgaard	199	Tustrup	119
Ladegaarde	111	RodskovStrandgaard.	200	Tørslevgaard	36
Lavrbjerg 11 a m. fl.	74	Roelsøgaard	156	Tøstrupgaard	138
Lilholm	75	Rosenholm	201	Udbygaard	33
Liltved Vestergaard	108	Rugaard	166	Vedø Hovedgd.	102
Louisendal	5	Ryomgaard Gl.	98	Vestergaard 26 a	23
Ludvigsminde	161	Ryomgaard Ny	99	Vesterskovgaard	203
Lundberg	79	Røndegaard	206	Vosnøsgaard	188
St. Lundgaard	81	Schildenseje	65	Værumgaard	76
Lundskovgaard	148	Sjørupgaard	137	Ørbækgaard	131
Lykkesholm	144	Skaarupgaard	194	Ørsted 1 a	38
Lyngdalsgaard	147	Skaføgaard	105	Ørumgaard	80
Lyngsbækgaard	164	Skjæring Munkegaard.	183	Ørupgaard	169
Løjstrup Hovedgd.	70	Skjødtsminde	53	Østergaard	128
Løjstrup Over	71	Skovsgaard	8	Østergaard	181
Løjstrup Store	69	Skærso	162	Østervang	20
Løvenholm	92				

AARHUS AMT

—

**Julso og Himmelbjærget. I Forgrunden Dynæs.
(M. Lundbo fot.)**

Fra Himmelbjergsøerne.
(Th. Lind fot.)

AARHUS AMT

INDLEDNING

AF MAG. SCIENT. J. O. BØVING-PETERSEN

Omkredset af Randers, Viborg, Ringkøbing og Vejle Amter vender Aarhus Amt sin Forside ud mod det aabne Hav og Rygsiden ind mod Midtjyllands Hedeegne, der tildels stryger hen over Amtets Vestgrænse.

Af disse to Modsætninger er dets Karakter præget: langs Østkysten træffer vi den fedeste Ler- og Muldjord, Jylland ejer, en Jord, der i Frugtbarhed kappes med Øernes bedste — men inde mod Vest, paa Grænsen af Ringkøbing Amt, møder vi Hedefladernes karrige Sandaflejringer.

Fælles for Amtet som Helhed er dets højtliggende og — paa de vestligste Egne nær — tillige stærkt bakkede Overflade, kulminerende i Danmarks højeste Bakke, *Ejer Bavnehøj* (172 m) og omfattende dets mest berømte Udsigtspunkt, *Himmelbjerg* (*Kollen* 147 m).

Endelig maa, som karakteristisk for Aarhus Amt, fremhæves den talrige Gruppe Indsøer, der under Fællesbetegnelserne *Silkeborg-* eller *Himmelbjergsøerne* udfylder de dybest liggende Sænkninger i dets indre Bakkeland og afvandes af vor vandrigeste Strøm, *Gudenaa*, der som et S bugter sig fra Amtets Sydvestgrænse gennem dets Midte fra Syd mod Nord og i Nordvest paa en længere Strækning danner naturligt Skel mod Viborg Amt. —

Efter dette orienterende Overblik begiver vi os paa Vej gennem Amtet, tagende Østkysten som Udgangspunkt, for derfra at fortsætte ind over Midtjyllands Bakker, ad Hedefladerne til.

Allerede ude langs Kattegat, paa begge Sider af „Jyllands Hoved-

stad“ viser Aarhus Amt sig som et udpræget Bakkeland. Med store, langlige Bølgedrag løfter det sig højt og kraftigt, faldende brat ud mod Havet med stejle Klinter, der milelangt kranses af saa godt som sammenhængende Skov — Nord for Byen *Riis Skov* og *Vejlby Krat*, Syd derfor det langstrakte Skovbælte, der under Navnene *Marselisborg-*, *Moesgaard-* og *Fløjstrup-Skovene* naar næsten helt til *Norsminde*, Amtets eneste Indskæring i en ellers ubrudt Kystlinje — thi Horsens Fjord hører jo kun halvvejs til Aarhus Amt, dannende Sydskel mellem det og Vejle Amt.

Det er de stort svungne, rolige Bakkelinjer, de udstrakte Bøgeskove langs Kysten og de høje, gule Klinter ud mod et aabent Hav, der tilsammen giver Aarhusegnen Karakter og præger den paa en egen storladne Maade. Mødet mellem „Skov og Strand“ har her ikke den traditionelle, idyllisk sødladne Ynde, men bevarer trods Yppigheden en velgørende djærv Kraft, der er ægte østjydsk, sammenlignet med Øernes blide, lidt glansbilledagtige Smil. Særlig i Skaade Bakker eller Holme Bjerge med den 128 m høje *Jelshøj*, hvorfra Himmelbjerg ses i Vest, Samsø i Øst, løfter Kystlandet sig kraftigt til Vejrs over den store Havflade, hvor Helgenæs, *Tunø* (som hører med til Amtet) og længst ude Samsø flyder i en Horizont, der glider i ét med Himlen. Som Modsætning til alt dette Blaa bølger Kystens Skovbælte og det tæt bebyggede, rige Agerland bag Skovene i dobbelt stærke Farver, og ude langs den stenede Forstrand lyser „Ørnereden“s og en Række andre Klinter okker-gult, kronede af ranke, høje Bøge og furede af dybe, V-formede Kløfter, hvorigennem talrige Bække har skaaret sig Vej fra Højlandet ned til Havet.

Gennem det frugtbare, veldyrkede Land indenfor Skovbæltet bugter sig Banen fra Aarhus til *Odder*, hvor vi igen møder betydelige Skovstrækninger omkring Herregaardene *Rathlousdal* og *Rodstenseje*; men mellem dem og Havet bliver det aabne Agerland paany fremherskende, og her, i Hads Herreds østlige Del, er det, at Jylland har sin bedste Jord, rig paa Muld og paa Mergel. Ved Pynten, hvor Kysten bøjer ind mod Gyllingnæs, ligger *Hov*, et af de driftigste Fiskerlejer langs Jyllands Østkyst.

Bag *Gyllingnæs'* skovbevoksede Spids skærer Horsens Fjord sig ind, lukket ved sin Munding af de frugtbare Øer *Alrø* og *Hjarnø*. Den sidste falder imidlertid ind under Vejle Amt, — men til Gengæld hører *Endelave* ude i Kattegat med til Aarhus Amt, skønt den ligger Syd for Fjordens Mundingslinje og geografisk set naturligst skulde regnes til Vejle Amt.

Abildshoved. Moesgaard Strand ved Aarhus.
(I. A. Ebbesen fot.)

Mølleaaen ved Aarhus.
(H. A. Ebbesen fot.)

Blandt Østjyllands Fjorde er *Horsens Fjord* den mindst særprægede. Den har hverken Mariager- og Vejle Fjordenes høje, malerisk skønne Lyng- og Skovbakker eller Randers Fjordens saftiggrønne, hollandsk lave Engdrag. Langs dens Bredder veksler Smaaskove og dyrket, jævnt bølgende Land i rolig Harmoni, uden Overraskelser eller Ejendommeligheder af nogen Art, og først inde, nær Horsens By bryder *Stensballe-gaards* fornemme Alléer og stive Hække Landskabets demokratiske Almindelighed. Først her møder vi ogsaa en Bakketop, *Sneglebakken*, der hæver sig saa højt (84 m), at den byder paa en ikke helt almindelig Udsigt over Fjord og Hav — helt ud til Endelave.

Den samme, lidt ensformige Blanding af veldyrket Agerland og Smaaskove i rytmisk stigende og synkende Dønninger møder os i Egnen Nord for Horsens. Selv *Ejer Bavnehøj*, der løfter sig i Vest, imponerer os ikke. Hele Egnen deromkring er i sig selv saa højtliggende, at den lille, fjerne Kæmpehøj og Vejrmølle, der betegner det danske Lands Kulminationspunkt, syner saare uanseligt. End ikke en Lyngbakkes mørke Ryg markerer Stedet — Markernes ensformige Tavl fortsætter sig helt op over Bakkedraget og lader det glide jævnt over i det øvrige Agerland.

Det er først, naar vi nærmer os *Skanderborg*, at Blink af Indsøer, der flimrer blaat mellem Skov og Bakker, faar os til at kigge interesseret ud af Kupevinduet. Det er ikke alene disse Søers historiske Nimbus, der fængsler, men de bringer jo den første, lokkende Hilsen fra den Egn i Midtjylland, der bærer Prisen som dets skønneste — *Himmelbjerg- og Silkeborgegnens* Sør, Bakker og Skove. Med en Kajak eller en Kano, let nok til at løfte over Møllesluser og Landevejsdæmnin-ger, vilde man herfra Skanderborg kunne gennemkrydse det hele Sødrag, over Mos Sø ind i Salten Langsø og videre nordpaa ad Gudenaas og gennem Sørækken fra Himmelbjerg helt til Silkeborg Langsø — og endda kunde man ad Vandvejen gøre mange smaa Afstikkere ind i Landet til mere afsides liggende Søer, der ved Afløb staar i Forbindelse med den store, centrale Palsaarestamme i dette forgrenede System af Søer og Vandløb — *Gudenaas*, der allerede her er en bred og anselig Strøm.

Trods en slig Kanofarts Tillokkelser maa vi her, hvor det gælder et samlet Overblik, modstaa Fristelsen og nøjes med et hurtigt Strejftog gennem Midtjyllands Turistegn fremfor nogen. Og som saa mange Himmelbjerg-Turister tager vi da *Ry Stationsby*, Vilhelm Kyhns Yndlingsplet, som Udgangspunkt.

Hulvej mellem Hedebakker i Nærheden af S. Vissing.
(M. Lundbo fot.)

Udsigt fra Velling Koller, Bryrupegnen.
(M. Lundbo fot.)

I Nordvest, bag Birksø og Gudenaasens bugtede Baand, løfter sig den fra Kyhns og Godfred Christensens Malerier saa vel kendte Aas, der paa sin skov- og lyngklædte Ryg bærer det egentlige Himmelbjerg, *Kollen*. Men vi gaar foreløbig i sydvestlig Retning op til den nu saa beskedne *Gammel Ry*, hvis Kirke var Middelalderens aandelige Midtpunkt blandt rige Munke- og Nonneklostre, hvormed Egnen heromkring var bestroet. At man valgte sig Klosterhjem her, forstaar man den Dag i Dag, naar man færdes i disse stille, ensomme Skove, hvor Turisternes Strøm kun sjældnen naar ud over de vedtagne og afstukne Ruter, og hvor man kun faa Kilometer fra Baner og Veje endnu kan finde den fredelige, verdensfjerne Ro, der var en af Klosterlivets Betingelser. Endnu er *Ry Sønderkov* et Stykke næsten uberørt Natur med dybe Skovslugter og mægtige Bakkedrag, delvis højere end selve Himmelbjerg. Dybt nede under deres Fod strækker *Salten Langsø* sig mellem maleriske Skovnæs og alvorlige Lyngbakker, der lader Søens Blaa synes dobbelt lyst i sit Smil. Og baade Syd for den og dens store Nabo, *Mossø*, tager Skov, Krat og Lyng igen fat, og Landet løfter sig paany med storladne Bakkelinjer.

Hele denne pragtfulde, ægte midtjyske Natur Syd for Gammel Ry ligger endnu udenfor Turisternes Alfarvej; men gaar vi i nordlig Retning, er vi snart ved Centret for Sommerens Rejseliv i disse Egne, *Himmelbjerg* med det grimme Udsigtstaarn, hvis røde, klodsede Murstensobelisk er en ilde anbragt Tribut til den daarlige Smag paa et Sted, hvor Naturen er tilstrækkelig rig og stor til at være sig selv nok, og hvor kun beskedne Mindestene — som den gribende enkle Blichersten — er paa deres rette Plads.

Det er ikke her Stedet at fordybe sig i Himmelbjerg-Udsigtens — saa lidt som de mange omgivende „Udsigter“s — Enkeltheder. Det maa være nok at konstatere, at den rækker fra det højtliggende Hedeland bag Funder i Vest til Viborgs og Aarhus' Domkirker i Nord og Øst, medens den mod Syd lukkes af „Bjerget“s egne, højtliggende Skove. Midtpunktet i Panoramaet, det egentlige Billede, hvorom det bølgende Lands Skov- og Lyngbakker, Marker og Boliger kun er som en bred Ramme, er *Himmelbjergsøernes* blanke Spejlglar — først og fremmest den store *Jul Sø* under Kollens lyngklædte Sider og skovindsvøbte Fod. Det er den og den øvrige Sørække, helt ind til Silkeborgs røde Tage, der giver Billedet Liv og Sjæl, genspejlende Skovenes Hvælv og Luftens skiftende Toner og Belysninger.

Og det er da ogsaa dette Sødrag, der uimodstaeligt vinker Beskue-

ren ned til sig, lovende ham den skønneste Sejlads midt i Indlandet — berømt blandt Danske, som Rhinturen er det blandt Tyskerne. Vel kan *Dynæs'* beskedne Voldsted i Jul Sø, ovre paa Laven Siden, ikke sammenlignes med Rhinens stolte Borgruiner, men selve Naturen omkring disse Søer og langs Gudenaas indtil Silkeborg er paa sin Vis lige saa skøn som langs Rhinfloden. *Sejs Hede's* indtil 100 m høje Bakkekupler kan, naar Lyngen blomstrer, fuldt ud staa Maal med Rhinens Vinhøje; og Bøgeskovene, der danner hemmelighedsfulde Bugter, Næs og smaa, ensomme Holme i *Borre Sø* og *Bras Sø* og skiftevis lukker og aabner sig under Damperens Fart, synes i hvert Fald os Danske mere stemningsmættede end Rhinbreddernes Skovrester. Tilsidst, fra *Naaege* indtil Byen, hvor Elletrunter vader ud i selve Strømmen og tager Styrtebad i Baadens Kølvand, er der paa en varm Sommerdag en næsten tropisk Stemning over dette lille Stykke midtjydske Flodsejlad gennem Skov og atter Skov.

Ogsaa inde omkring *Silkeborg* er det Skovene og Søerne, der præger Naturen. Kun mod Nórd, paa den anden Side *Langsø*, er Landet Agerland; til de tre andre Sider mangler Marker eller er kun smaa, ryddede Pletter i ét eneste sammenhængende Skovdrag, der under forskellige Navne — *Silkeborg Nørre-*, *Vester-*, *Øster-* og *Sønderskov* — dækker hele Egnen fra Funder til *Sejs Hede* og fra *Silkeborg Langsø* til det aabne Land omkring *Tem*, Syd for den dybtliggende *Thors Sø*. Stærkt kuperet er dette Skovland, saa rigt paa „Udsigter“ — baade turistmæssigt anerkendte og mindre officielle — at vi her maa give tabt overfor Mangfoldigheden og henvise Læseren til den særlige Turistliteratur og til egen Sporsans, hvis hans Vej fører ham did.

Skulde dette ske, vil vi gerne lægge et godt Ord ind for den mindre kendte, men paa sin Vis mere ejendommelige Natur, man møder, hvis man fra *Tem* fortsætter ad *Brædstrup Landevej* og naar ned i den dybe Sænkning Vest for *Salten Langsø*. Syd for denne Lavning rejser sig mellem *Salten* og *Bryrup Søerne* et nyt, skovbevokset Højdedrag, *Addit* og *Velling* Skovens prægtige Bakkedrag, der er en af Midtjyllands mest typiske Skovegne. Mod Vest, omkring *Bryrup* og *Græstrup*, afløses Højskoven af malerisk vindbidte og vindvredne Pur og Krat og stejle, lyngklædte Bakkesider langs *Sø* og *Aa* — en Natur, saa ejendommelig midtjydske som nogen.

Fortsætter man endnu længere i vestlig Retning, ad *Vrads* og *Nørre Snede* til, kommer man fra *Bakkelandet* ind paa det højtliggende, men

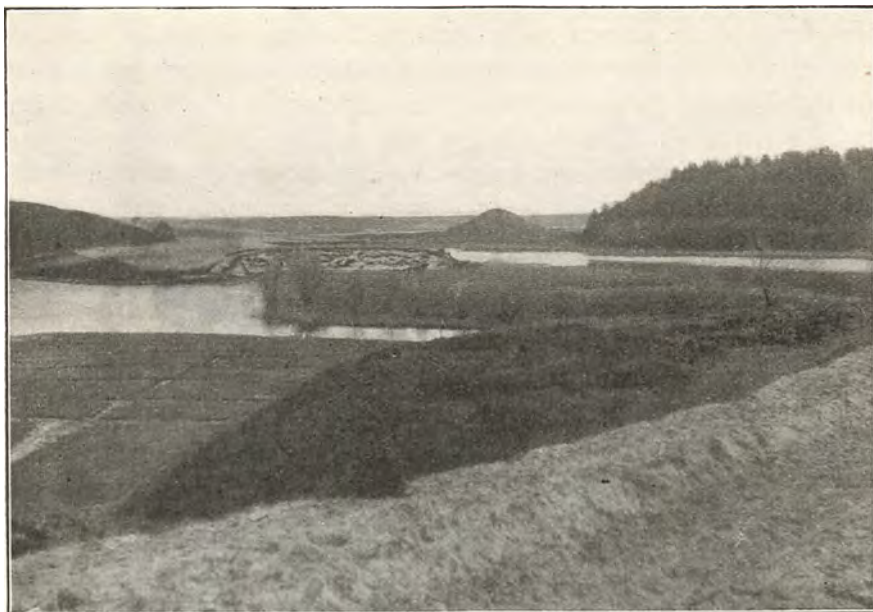
jævne Hedeland, med den frie, aabne Horizontlinje, vi kender fra Ringkøbing Amt. Store Granplantager — *Gludsted, Palsgaard* o. fl. — veksler med Lyngflader og magre, sandede Agre. Silkeborg- og Himmelbjerg-egnens Rigdom af Søer, Skove og Bakker synes her at høre en helt anden Verden til — og ligger dog kun en Dagsmarch borte! Herinde finder vi Jyllands højest beliggende Indsø, *Hampen Sø* (79 m over Havet), og her, — ved Amtets Grænse — har Danmarks to største Vandløb, Gudena og Skjern Aa, deres Kilder, hinanden saa nær, at man ved at bære en Kajak nogle faa Kilometer over Land fra Strøm til Strøm vilde kunne foretage en Baadfart tværs igennem Jylland, fra Randers til Ringkøbing Fjord — en Ekspedition, der vilde give sin Udøver et levende Indtryk af den jyske Naturs rige Afveksling.

GEOLOGISKE FORHOLD

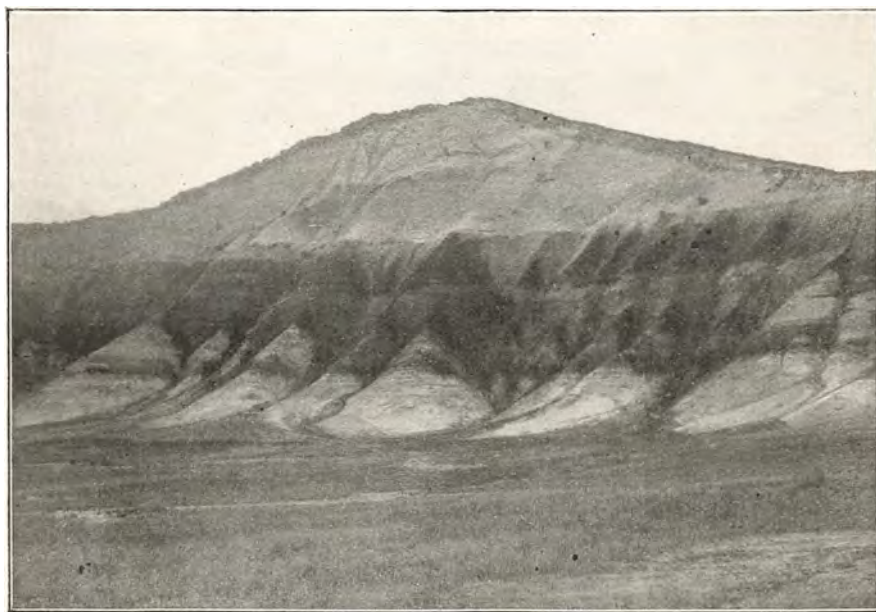
AF PROFESSOR O. B. BØGGILD

Aarhus Amt er forholdsvis ensformigt bygget i geologisk Henseende, idet Undergrunden kun udgøres af Tertiærdannelser. Af dem er de to ældste Afdelinger endda kun kendte fra Boringer, navnlig fra en i Aarhus, hvor der fra 188 til 228 Meters Dybde er fundet det paleocæne, graa, kalkfri Ler, mens det eocæne, plastiske Ler over dette har den meget betydelige Mægtighed af 161 Meter (27—188). Baade den nederste Del af det plastiske Ler og den øverste Del af det graa Ler indeholder Brudstykker af den vulkanske Aske, der plejer at findes i den nederste Del af Eocænformationen. Plastisk Ler er ogsaa truffet i de dybeste Dele af en Boring ved Frijsenborg.

Den første Formation, som man ser noget mere til, er *Oligocænet*, som navnlig er kendt fra selve Aarhus By. Her findes ved forskellige Boringer det saakaldte Septarieler, og over det sandede Aflejringer, der ogsaa er fundne i stor Mængde ved de forskellige, ældre og nyere Jærnbanegennemskæringer. Der findes baade Aflejringer fra Mellemligocænet, bestaaende af fint, mørkegrønt Sand, og fra Øvreoligocænet, overvejende bestaaende af forskellige Slags Glimmersand. Lagene er meget rige paa Forsteneringer og ogsaa ejendommelige ved deres overordentlige forstyrrede Lejringsforhold, der sikkert nok er frembragte af Isen. Foruden ved Aarhus findes der ogsaa forskellige

Den nordvestlige Ende af Rørbæk Sø.
(Axel Jessen fot.)

Brunkul Profilet „Slusen“ ved Engetved i Salten-Aa-Dalen.
(Axel Jessen fot.)

oligocæne Dannelser paa *Aaby Mark*, ved *Jelshøj* og *Odder*, samt ved *Grundfør* og *Bøstrup*. Ved Boringen ved *Frijsenborg* har man rimeligvis gennemboret hele Oligocænet, der her har en Mægtighed af henved 50 Meter.

Miocænformationen, der indtager hele den større, mellemste og vestlige Del af Amtet, udgøres udelukkende af dennes nederste Del, der bestaar af Glimmerler og Glimmersand med Brunkul. I de fleste Egne ser man ikke ret meget til Formationen, men der er dog mange Steder, navnlig i Egnen omkring *Silkeborg*, hvor den ikke ligger ret dybt nede og derfor jævnlig træffes ved Brøndgravninger o.l. Et enkelt Sted, ved *Salten Aaens Dal*, træder Formationen frem i en smuk Klint, der i det hele er den eneste frie (ikke græsbevoksede) Indlandsklint, man kender her i Landet; Grunden til, at den kan holde sig, er at talrige Kilder stadig fører Materiale bort fra Foden af den og altsaa virker paa samme Maade som Havets Erosion ved andre Klinte. De øverste Lag bestaar af Istidsdannelser, og under dem findes fuldstændig vandrette Lag af Glimmerler og Glimmersand med et enkelt Brunkullag af henved $\frac{1}{3}$ Meters Mægtighed. I *Silkeborg Vesterskov* forsøgte man i 1861 at drive Bjærgværksdrift paa Kullene; man anlagde en Stolle, en horisontal Gang paa 65 Meters Længde ind i Bakken, langs Brunkullaget, der her havde en gennemsnitlig Tykkelse af $\frac{3}{4}$ Meter, og ved Hjælp af en solid Afstivning, forhindrede man det ovenliggende, løse Sand fra at falde ned i Gangen. Der blev brudt i alt henved 2000 Hektoliter, af hvilke kun Halvdelen var nogenlunde sammenhængende Kul, endda stærkt vandholdige. Siden har man ikke forsøgt at bryde Kul ved underjordisk Bjærgværksdrift, hvad næppe nogensinde vil kunne betale sig; derimod har man under den store Krig, da Kulpriserne var saa overordentlig høje, brudt Kullene en Del forskellige Steder, hvor de ikke laa dybere, end at det overliggende kunde rømmes af. De betydeligste Brydningssteder ligger i Ringkøbing Amt og er omtalte under dette, her i Amtet har kun en Forekomst ved *Bryrup* givet nogenlunde nævneværdigt Udbytte. Af Forekomster i andre Dele af Amtet kan nævnes selve *Horsens By*, hvor man ved forskellige Boringer har fundet 2—3 Kullag i Dybder 15—25 Meter; Kullagenes Mægtighed er 0,5—1,3 Meter, og hele Formationen naar ned til 78 Meters Dybde, uden at man har gennemboret den.

Istidsdannelserne bestaar i den vestlige Del overvejende af lagdelt Sand og Grus, i den større østlige derimod overvejende af Moræneler. Grænsen mellem begge gaar (selvfølgelig meget uregelmæssig) fra *Thorsø* til *Skanderborg*, derfra mod Vest omtrent til *Bryrup*, og

1. Udsigt fra Møgelbjærg mod N. Ø., Horsenseggen. 2. Randmoræne ved Hvirring Kirke, Horsenseggen. 3—4 Dalen gennem Bjørnebjerge (Skanderborgeggen).
5. Skove paa Salten Aa-Dalens Sydskraaning. 6. Bakket Landskab ved Sønder Vissing.

(1—5 P. Harder fot., 6 M. Lundbo fot.)

mod Syd til Tørring, og Modsætningen i Frugtbarhed mellem de to Dele er, som man kan vente, overordentlig stor. Den store mellemjyske *Israndslinie*, der er omtalt under Ringkøbing, Ribe og Viborg Amter, afskærer den vestlige Del af dette Amt, idet den forløber omtrent fra Moselund til Sebstrup og derfra til henimod Thyregod. Hvad der ligger Øst for denne Linie, er Hedesletter, afbrudte af enkelte mindre og ikke særlig udprægede Bakkeøer. Mere udprægede Randmoræner langs den nævnte Linie findes Nordvest for Sebstrup, men iøvrigt er Terrænet Øst for Linien i stor Udstrækning i højeste Grad kuperet, uden at Bakkerne ordner sig i bestemte Retninger. En Række *Fjorddale*, dannede af det under Indlandsisen løbende Vand, gennemskærer Amtet. Nordligst af dem er den, der begynder ved Laurbjærg og følger, først Grandslev Aaen og derefter Gjern Aaen, hvorefter den forlænger sig i et Stykke af Gudenaens Dal til henimod Silkeborg. En sydligere Dal begynder ved Egaa og fortsætter sig over Borum, Galten og Linaa til Silkeborg, en endnu sydligere gaar fra Aarhus gennem Brabrand Sø, Bavnsø, Knudssø, Juulsø og Borres Sø, indtil den Sydvest for Silkeborg løber sammen med Fortsættelsen af de to førstnævnte Dale og derefter gaar henimod Isranden ved Moselund. Et sydligere, uregelmæssigt Dal-system kan forfølges fra Skanderborgegnen, gennem Mossø og Saltengnen, til den ved Sebstrup naar Isranden.

Den under Randers Amt omtalte *østjyske Israndslinie* kan forfølges gennem hele Amtet, idet den forløber omtrent fra Todbjærg mod Sydvest til henimod Vænge, derefter mod Sydøst og Syd til henimod Frue-ring og tilsidst mod Sydvest til henimod Aale; den er ikke meget fremtrædende i Terrænet og giver sig væsentligst til Kende, ved at Smeltvandsaflejringerne kan forfølges Vestfra til henimod den. Derimod findes der i de østlige Dele af Amtet et meget udpræget Bakkedrag, der sandsynligvis repræsenterer en særskilt Israndslinie; den begynder Syd for Aarhus, omtrent ved Holme, strækker sig derfra i det hele nær ved Kattegat til Egnen Nord for Kysing Fjord, hvorefter den danner en stor Bue ind i Landet til Odder og derefter videre til Egnen om Svinballe ved Horsens Fjord, hvorefter den gaar mod Vest langs med denne, men taber sig, inden den naar Horsens. Umiddelbart Øst for dette Bakke-drags midterste Parti strækker sig en meget udpræget Dalsænkning tværs gennem Landet fra Kysing Fjord til Horsens Fjord Syd for Ankjær; hvorledes og paa hvilket Tidspunkt denne Dal er opstaaet, lader sig dog næppe sige.

Saltvandsalluviet har kun en meget ringe Udbredelse, da de her behandlede Egne kun i ringe Grad har været sænkede ned under det

nuværende Niveau i Stenalderen. Her skal kun nævnes, at der er gaaet en Fjord ind mellem Vejlbj og Egaa Nord for Aarhus. De andre Alluvialdannelser har ligeledes forholdsvis ringe Udbredelse i Amtet og frembyder ikke noget af særlig Interesse, hvorfor de heller ikke skal omtales nærmere her.

Lyngbakker ved Vorret i Nærheden af Bryrup.
(M. Lundbo fot.)

KLIMA

AF AFDELINGSCHEF MAG. H. HANSEN

Aarets Middelterperatur er højest, lidt over 7° , langs Kysten og lavest — c. $6\frac{1}{2}^{\circ}$ — i den vestlige Del af Amtet. Januar har gennemgaaende den laveste Middelterperatur — c. 0° langs Kysten og c. $\div \frac{1}{2}$ — $\div 1^{\circ}$ i Indlandet —, Juli den højeste, varierende de forskellige Steder mellem 14.4° (vestfor Bryrup) og 16° langs Kattegat. Det aarlige Antal Frost-dage er gennemsnitlig c. 100 i Kystegnene og stiger til c. 125—130 i den vestlige Del af Amtet. Middeldatum for sidste Frost om Foraaret er c. 28. April langs Kattegat og c. 12. Maj i Egnene omkring Bryrup og Nørre Snede; om Efteraaret begynder Frosten gennemsnitlig atter c. 1. Oktober i Indlandet, men først c. 20. Oktober langs Kysten. Den aarlige Middeldnedbør er for Amtet som Helhed 645 mm; den er mindst, c. 575—600 mm, langs Kattegat og stiger mod Vest til c. 700 mm. Middeldnedbøren er gennemgaaende mindst, c. 30—40 mm, i Februar og størst i August, da den i de forskellige Egne varierer mellem 75 mm ved Aarhus og 97 mm ved Nørre Snede. Sommerens Nedbør er gennemsnitlig 25 mm større end Efteraarets.

Maaned	Middeltemperatur C °			Gennemsnitligt Antal Frostdage			Middelnedbør mm			Antal Dage med Nedbør i Hinnerup
	Hinnerup	Løvet ved Bryrup	Tvingstrup	Hinnerup	Vestbirk	Tvingstrup	Hinnerup	Løvet ved Bryrup	Tvingstrup	
Januar	—0.6	—0.8	—0.4	25	23	23	43	40	32	14
Februar	—0.5	—0.6	—0.5	22	22	22	40	35	29	12
Marts	1.2	0.9	1.0	21	21	20	43	37	32	14
April	5.2	4.8	5.0	12	10	8	38	43	36	12
Maj	10.3	9.6	9.8	4	2	1	44	44	41	13
Juni	14.5	13.6	14.0	0.1	0	0	49	54	44	11
Juli	15.8	14.8	15.3	0	0	0	72	81	67	15
August	15.1	14.4	14.9	0	0	0	86	92	83	16
September	11.9	11.8	11.8	1	0.5	0.2	60	60	55	13
Oktober	7.0	7.3	7.3	8	5	5	77	80	72	16
November	3.2	3.1	3.4	13	12	11	49	48	45	15
December	0.3	0.0	0.5	22	20	19	55	47	44	14
Aaret	7.0	6.6	6.8	128	116	109	656	661	580	165

PLANTEVÆKST

AF PROFESSOR DR. PHIL. C. H. OSTENFELD

Botanisk set kan Amtet deles i tre Omraader, hvis Plantevækst hver for sig kan karakteriseres: *det østlige Parti*, det frodige Land fra Kattegat indtil en Linie omtrent fra Frijsenborg til Mossø og derfra mod Sydvest med den øvre Gudena Dal som Vestgrænse; *Midtpartiet*, der især omfatter det bakkede Terræn, hvori Silkeborgsøerne ligger (Himmelbjærgegnen o. s. v.), og *det vestlige Parti*, et fladt Terræn af mindre Omfang, hovedsagelig Vest for den store Viborg Landevej (fra Tørring til Paarup Kro).

Det vestlige Parti er en Hedeflade, hvis Plantevækst stemmer overens med den, vi kender fra Viborg og Ringkøbing Amter: mægtige Hedesletter, hvor tidligere den brune Lyng og dens Følgesvende herskede ganske for dem selv, men hvor nu Mennesket har taget Kampen op med dem og har fremelsket Agerland eller kunstig Skov af Naaletræer, mest Hvidgran, Rødgran og Bjærgfyr (Gludsted Plantage o. s. v.).

Vestenvindens Virkning paa en fritstaaende Trægruppe.
(Hedeselskabets Saml.)

Rimfrost. Østjydske Landevej.
(H. A. Ebbesen fot.)

Midtpartiet hører til Danmarks smukkeste Egne. Her er høje lyngklædte Bakker, naturskønne Skove og talrige Søer. Lyngheden paa Bakkerne er rigere end den paa Hedefladerne; der er flere andre Planter indblandede i Lyngen, og Heden gaar mange Steder over i Krat af Bævreesp, Birk, Eg, Bøg o. s. v. Krattene er vel oftest Rester af tidligere Tidens Skove, om hvis Udseende vi faar et Begreb ved at se paa Nutidens langt mindre omfattende Skove. Løvskoven er nu hovedsagelig Bøgeskov, men netop for Silkeborg-Eggen er det et Særkende, at Bøgeskoven indeholder mange Vinter-Ege (*Quercus sessiliflora*). I sin typiske Form er denne Eg let at kende fra vor sædvanlige Eg, den saakaldte Stilk-Eg (*Q. robur*), idet den har mørkere grønt og mere regelmæssigt bugtet Løv og rankere Vækst; dens Navn skyldes den Omstændighed, at dens Løv er tilbøjeligt til at blive siddende — vissent — paa Træet Vinteren igennem.

Løvskoven staar mest paa Sandbund og var endnu langt ind i historisk Tid Blandingsskov med mange store Ege, men disse skovedes for nogle Aarhundreder siden til Skibsbygning og anden Anvendelse, saaledes at Bøgen efterhaanden blev den dominerende, samtidig med at Jordbunden forringedes ved, at den, da Vinden fik Indpas ved Bortflugsten af de store Træer, ændredes fra sandet Muldbund til Morbund dækket af Hedelyng, Bølget Bunke (*Deschampsia flexuosa*), Blaabærris (*Vaccinium myrtillus*), Mosser o. s. v.; paa en saadan Morbund er Bøgen næppe i Stand til at forynge sig uden menneskelig Hjælp.

Foruden Bøgeskov findes der store Partier af Naaleskov, mest Rødgran, der trives særdeles godt. Uagtet sin fremmede Oprindelse er Rødgranen bleven saa hjemme i Eggen, at den hører med til dens Fysiognomi.

Lavningerne mellem de skovklædte Bakker er gerne klædte med Birk- og Ælle-Skov, eller ogsaa er de Moser, hvor Klokkelyng, Mosepors (*Myrica*), Blaatop (*Molinia*) og andre Hedemoseplanter deler Herredømmet med Græsser, Halvgræsser og andre Urter.

Ved Søernes Bredder og langs Aaløbene er der Bevoksninger af Tagrør (*Phragmites*) og andre Rørsumpplanter. Andre Steder er Søbredderne sandede eller grusede og her kan man ved flere af Søerne udé paa lavt Vand træffe ejendommelige smaa Søbredplanter i tætte Bevoksninger, saasom Lobelie (*L. dortmanna*), Strandbo (*Litorella*), Bækarve (*Elatine hexandra*), Bransenføde (*Isoëtes*) o. fl.

Amtets *østlige Parti* er meget frugtbarere end de to andre. Medens disses Jordbund er sandet, træffer vi her det gode Moræneler. Det

Lyngbakke ved Vorret.
(M. Lundbo fot.)

Landskab ved Vorret, Bryrupegnen.
(M. Lundbo fot.)

meste af dette Parti er derfor ogsaa frodigt Agerland, men adskillige større og mindre Skovstrækninger bryder dog Agrenes Ensformighed. Dertil kommer Kystens skønne Skrænter og Dalgangenens grønne Enge.

Skovene er nu gerne Bøgeskove og de staar i Reglen paa Muldbund. Rester af ældre Tidens blandede Løvskov findes dog hist og her, saaledes f. Eks. forskellige Skovpartier i Egnen omkring Tostrup Sø vest for Aarhus. Vi kan dør træffe Eg, Bøg, Røn, Asp, Birk, Rød-Æl, Avnbøg og Smaabladet Lind (*Tilia cordata*) blandede mellem hverandre. Her er begge Ege-Arter til Stede, og spredt i Skoven vokser Kristtorn (*Ilex*). Disse Skovrester huser naturligvis en rigere og mere afvekslende Bundflora end den velplejede, ensartede Bøgeskov. Mange af Øst-Jyllands karakteristiske Skovbundsplanter er til Huse her, f. Eks. den store Frytle (*Luzula silvatica*), Kambregnen (*Blechnum*), Kransbladet Konval (*Polygonatum verticillatum*), Bredbladet Klokke (*Campanula latifolia*) og mange flere.

Foruden Løvskovene findes der naturligvis ogsaa ikke faa Naaleskove, særlig Granskove i denne Del af Amtet.

Skrænterne mod Kattegat fra Aarhus Syd paa er mangesteds skovklædte (f. Eks. de velkendte Skrænter ved Marselisborg Skov). De rummer en righoldig og frodig Plantevækst, blandt hvilken mange sjældnere og smukke Arter findes. Længst mod Syd paa Gyllingnæs er der en ejendommelig Skov, som ud mod Vandet har et tæt Bælte af næsten uigennemtrængeligt Krat dannet af Slaaen (*Prunus spinosa*), Tjørn, Benved (*Evonymus*), Vrietorn (*Rhamnus cathartica*), Kristtorn o. fl. Selve Skoven bestaar af lavstammet Bøg med en Del Egetræer imellem, og Skovbunden er over store Partier dækket af det smukke, men ildelugtende Rams-Løg (*Allium ursinum*), der ogsaa er vel kendt fra andre Strandskove i Amtet, f. Eks. Ris Skov ved Aarhus.

Om Kattegatkysten gælder noget lignende som der tidligere er sagt om Kysten af Djursland: Strandbræmmen er smal, saaledes at der kun er ringe Plads til særegen Strandvegetation. Anderledes er det langs den mere beskyttede Kyst paa Nordsiden af Horsens Fjord. Her findes ret udstrakte Strandenge; disse gaar jævnt over i almindelige Ferskenge, saasnt man fjærner sig saa meget fra Fjordkanten, at Oversvømmelser ikke kan naa op til dem. —

Den lille Ø Tunø, der ligger imellem Samsø og Jylland, er en vel dyrket, bakket Ø, hvis Plantevækst er ret artsrig (der kendes c. 400 Blomsterplante-Arter), men uden noget Særpræg.

Derimod er visse Partier af den noget større Ø Endelave meget ejendommelige. Den nordligste Del, den saakaldte „Øverste Ende“,

Fra Moesgaard Mølle.
(H. A. Ebbesen fot.)

Fra Moesgaard Mølle ved Aarhus.
(H. A. Ebbesen fot.)

Parti fra Tunø.
(H. A. Ebbesen fot.)

er en lavt liggende Hede, i hvis fugtigere Dele en hel Række Planter, som vi hyppigst træffer i Vest- og Nordjyllands Hedeegne, har slaaet sig ned, f. Eks. Liden Ulvefod (*Lycopodium inundatum*), Sump-Bunke (*Deschampsia setacea*), Brun Næbfø (*Rhyncospora fusca*), og Mangestænglet Sumpstraa (*Heleocharis multicaulis*), samt en sjælden Art af Pindsvineknop (*Sparganium affine*). I Øens sydøstlige Hjørne ligger en naturlig Løvskov, hvis højere beliggende Dele er lysaaben Bøgeskov, medens de lavere Partier bestaar af Eg, Bøg og Ask. Her er bl. a. Dansk Ingefær (*Arum*) almindelig i Skovbunden og Kristtornen findes her ogsaa. Omkring den aabne Bugt, der fremkommer ved Øens krumme Form, findes Strandenge og Strandørsumpe. Den øvrige Del af Øen er vel dyrket Agerland. Dens artsrige Plantevækst tæller ikke mindre end omkring 540 Arter af Blomsterplanter.

Sjældne Planter i Amtet. Der er i det foregaaende allerede anført adskillige sjældne eller karakteristiske Plantearter; men nogle flere bør dog nævnes. Ved Sondrup Strand findes den sjældne Trekløft-Alant (*Inula vulgaris*) og paa Strandbrinker syd for Aarhus Kvast-Høgeurt (*Hieracium cymosum*); begge disse Arter omtales ogsaa under Randers Amt som forekommende paa Kystbrinker ved Vosnæs. I Moser ved Haderup o. fl. andre Steder vokser den smukke lyse-

røde Melet Kodriver (*Primula farinosa*), der i Jylland blot findes i Horsens Egnen; ved Frijsenborg er fundet en Kortlæbe (*Teucrium scordonia*), om hvis Forekomst her i Landet meget lidt er kendt. Paa Sandmarker ved Ry forekommer en uanselig lille Urt Skorem (*Corrigiola littoralis*), som slet ikke findes andet Steds i Landet. Endelig er det værdt at lægge Mærke til, at den smukke og duftende nordiske *Linnæa*, der er en saa almindelig Pryd for Skandinaviens Naaleskove, har et af sine ældste Findesteder her i Landet i Vinding Skov Syd for Silkeborg, hvor den har været iagttaget i en lang Aarrække. Siden er den bleven fundet i adskillige Naaleskove rundt i Landet, uden Tvivl indvandret i ny Tid.

FORHISTORISKE MINDESMÆRKER

AF MUSEUMSINSPEKTØR HANS KJÆR

De forhistoriske Mindesmærker opfattes i dette vidtstrakte Amt med de store Forskelligheder for de ældre Tidsrums Vedkommende naturligt saaledes, at det egentlige Aarhus Amt, nærmest omkring Aarhus, tages for sig, det øvrige, „Gl. Sanderborg Amt“, ligeledes særskilt. Baa de Mindesmærkernes Art, deres Tal og Bevaringstilstand —, i Øst meget ringe, i Vest paa nogle Strækninger mærkelig god —, opfordrer til denne Deling.

I det *Gl. Aarhus A.* er paa de arkæologiske Kort optegnet ca. 1200 Punkter, færrest i Sabro H., i Nv., mod Viborg A., kun ca. 130, i hvert af de øvrige 5 Herreder omkring 200. Det er langt færre end i nogen anden jydsk Egn af tilsvarende Udstrækning, og de tegner sig yderligere for det meste kun svagt i Terrænet; faa er de, som endnu er nogenlunde bevarede, og kun 62 har kunnet fredlyses. Væsentlig er det kun i Skovene, at der endnu kan findes noget mere samlet og helt; ellers er Beliggenheden meget spredt. Meget ofte er nu kun en ringe Højning til Rest, eller kun et Navn, eller alt er saa udslettet, at Pladsen kun ved gl. Udskiftningskort o. l. kan findes. I mange Tilfælde er det ikke muligt at bestemme, af hvilken Art et Mindesmærke har været.

Spørges nu, om denne Egn virkelig har været saa svagt bebygget i Oldtidens tidligere Perioder, maa Svaret blive usikkert. Meget har utvivlsomt maattet vige for det i disse ypperlige Egne tidligt fremskredne Agerbrug. Imidlertid tyder dog vistnok den jævne Fordeling af Mindesmærkerne paa, at det snarere var saaledes, at Egnen ikke

var saa tillokkende for det primitive Agerbrug, og naar der kendes et paafaldende lille Antal Fund fra Sten- og Bronzealderen, maa det dog snarest forstaas som et Tegn i samme Retning, at Egnen virkelig kun var svagt befolket.

Ældre Stenalder er kun sparsomt paavist. En stor Del af Kysten bød ikke de nu saavel kendte Livskaar, som denne Tidsalders Mennesker yndede. Men hvor Betingelserne var til Stede, er de ogsaa komne hen. Af størst Betydning blandt de faa kendte Boplads er den, der laa paa en Holm i Brabrand Sø (mod Viby Sogn), dengang en indelukket Havvig. Gunstige Forhold tillod her at finde Sager, navnlig Trægenstande, som sædvanlig er forsvundne. Fra Brabrandbopladsen kendes det Kastetræ, som fra Australien er kendt under Navn af Bomerang, og herfra kendes den ældste Bue, af Asketræ. Paa dette Sted boede Stenaldermennesker, da Landet var dybest sænket, og fremdeles, da det igen begyndte at hæve sig, den Ændring, som til sidst helt skilte Saltvandet ud og dannede den velkendte Sø. Ogsaa ved Norsminde, i Mallings Sogn, kendes en Boplads.

Men i øvrigt er Kendskabet sporadisk, og meget spredt synes ogsaa Storstensmindesmærkerne fra *ynge Stenalder* at have ligget, om end en nærmere Bestemmelse er vanskelig. Hvad nu kan ses eller opspørges af Dysser og Jættestuer, tegner ofte kun i ringe Grad de ældre Tiders Forhold. Eksempelvis skal nævnes, at der nu ved Svinsballe i Hundslund Sogn, sydvest for Odder, kun findes et enkelt Dysseskammer, men i den Indberetning, som Præsten afgav til Oldsagkommissionen 1808, nævnes i Byens nærmere Omegn en Række andre, der nu kun delvis kan spores; ved Lisbjerg By kunde 1919 af en særlig stedkendt Mand vises Pladserne for 4 Dysser (som ingen andre overhovedet vidste af), men Indberetningen nævner en halv Snes. Og desværre ligger Sløjfningen saa langt tilbage i Tiden, at der ikke er megen Udsigt til bedre Oplysninger i Fremtiden.

Det skulde dog siges, at der rundt om i Amtet, maaske Sabro H. undtaget, har ligget *Dysser* og *Jættestuer* som Minder om den østdanske Kultur, hvis Bærere var den Befolkning, der ogsaa her brød Bygd indover fra Kysten. Den senere, mellemeuropæiske Kultur, som saa stærkt gør sig gældende i Midt- og Vestjylland, er lidet fremtrædende; den er aabenbart kun i ringe Udstrækning naaet frem til disse Egne. Efter Stenalderens Mennesker fulgte Bronzealderens, uden at heller for dette Tidsrum synderlig bestemte Enkeltheder tør gives. I V. Lisbjerg Herred har der dog vistnok været en tættere Bygd i Søften—Ølsted, særlig paa det høje Strøg mellem disse Sogne. Der er her paavist

Stendysse paa Aarslev Mark. (F. M.).
(H. A. Ebbesen fot.)

en Gruppe paa 32 Mindesmærker. De faa Oldsagsfund, som kendes, tyder paa at Befolkningen var velstillet, som det saa smukt er kommet frem i Kvindeudstyret fra Borum Eshøj, ikke blot det eneste Fund, som viser Kvindens Dragt i sin Fuldstændighed, men i sig selv paa en Gang rigt og enkelt.

I *Gl. Skanderborg Amt, Herrederne Gjern* nord for Himmelbjergsøerne, op til Hammel, Tyrsting syd derfor, Vor og Nim n. og v. for Horsens, Hjelmslev ved Skanderborg samt det vestlige, midtjyske Vrads H., er der større Mulighed for at vinde Oversigt, om end ogsaa her, navnlig i Syd i Vor og Nim, Oplysningerne, hvor godt og omhyggeligt *Martin Kristensen* end har udført Undersøgelserne, dog næppe dækker det Billede, som Egnen for et eller to Aarhundreder siden frembød.

Den *ældre Stenalder* kendes vel ikke fra nogen større Boplads, men paa ikke saa faa Punkter spores disse Egenes ældste Beboere gennem mindre Skallag med Flint eller gennem Flintsager, som henligger paa Jordfladen og i Pløjelaget. Vel er de ikke alle nøje tidsfæstede gennem typiske Oldsager, men Flintens Behandling og lokale Iagttagelser gør det dog sandsynligt, at det var i den ældre Stenalder, at Mennesket kom til en Række Punkter paa Nordsiden af Horsens Fjord, navnlig ved Stensballe Sund, som ogsaa til Endelave, hvor Pladserne ligger i Nord, hvor det flade, lave begynder at gaa over i det højere Land.

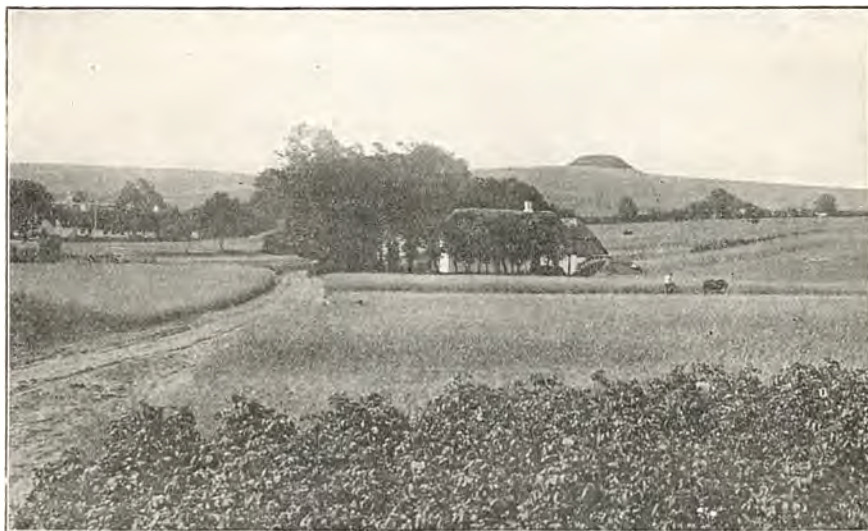
Fremdeles spores dette Stadium paa flere af Holmene i Skanderborg Sø, samt ved Himmelbjergsøerne, navnlig Mossø og Salten Langsø, paa ikke faa Steder. Enkelte heldige Opsamlinger kunde endog tyde paa, at Bebyggelsen her er meget gammel.

Noget usikkert tegner sig den *ynge Stenalders Kultur* indover. I samtlige Herreder har kun kunnet optegnes højt regnet 40 Dysser og Jættestuer, oftest som Tomter, der kun kunde bestemmes ved Stedets Art og lokal Tradition; Erindringen om en „Jynovn“ bevares længe; i meget faa Tilfælde ligger selve Monumentet eller Dele deraf der endnu. I Vor Herred kan endnu paavises ca. 15, fordelte med 1—4 i 7 Sogne, fra den indre Del af Horsens Fjord til det nordligste, Taa-ning, syd for Mos Sø, og Lundum i Sydvest, hvor det eneste velbevarede Kammer findes, just Grænsesognet mod Nim H., Tamdrup, det eneste i dette Herred, hvor saadanne har været (bortset fra et paa Endelave). I denne Egn kunde man vel sige, at der har været en nogenlunde sammenhængende Stenaldersbygd. Denne utvivlsomt øst fra kommende Befolkning er dog hist og her trængt længere frem. Mellem Skanderborg og Mossø er Levninger af én eller 2 Langdysser ved Le-gaardslyst, andre har vistnok været i Dover og Venge Sogne. I Tyrsting Herred kendes Dyssekamre i og ved Højrisbøge, tæt sydvest for Ry St., et af dem (bevaret) af den ældste, meget svære Type. Ligesom disse synes ogsaa 2 Dysser, der endnu spores i Vor Ladegaard Sogn, som ogsaa 2, hvoraf den ene bevaret, i Tulstrup Sogn, Gjærn H., at have en vis Tilknytning til Søerne, henholdsvis Mossø og Knud Sø, men en Dysse langt nord paa i Gjærn H., ved Sorring, som ogsaa et Par langt vestligere, dog usikre, ved Them og N. Snede i Vrads, synes at betegne ensomme Nybyggersteder. Selv om Mindesmærkernes Tal har været større i ældre Tid, og selv om et Eksempel fra Sdr. Vissing viser, at Stenkamre endnu kan dækkes af Højene, er det dog uden for al Tvivl, at Bebyggelsen har haft en meget spredt og usammenhængende Karakter.

Langt stærkere fremtræder stedse mere den sydfra komne, i sin Oprindelse *mellemeuropæiske Stenalder*. Den tegner sig gennem Fund som ved Tolstrup i Vor H., en Milsvej nord for Horsens, meget nær af den fra de vestligere Egne saa vel kendte Karakter, med flere Grave over hinanden, nederst en under Jordoverfladen sænket Grav med 2 Lerkar, Stridsøkse, Flintøkse og 95 Ravperler, medens 1 Stenalderskar, 1 Stridsøkse og en Flintdolk samt Bronzealderssager betegnede de yngre Tidens Lag, eller, yderst i Nordvest, ved Trust i Gjærn H., hvor en Høj paa 2½ m dækkede 3 Grave fra Stenalderen, den underste

**Jættestue i Ravn Fredskov, Gosmer S., Hads H.
(Fot. 1 Nat. Mus.)**

**Højen „Pottelaag“ ved Amstrup, Hads Herred.
(Fot. 1 Nat. Mus.)**

med Stridsøkse, den mellemste med Dolk og 7 Pilespidser, medens Flintdolken var eneste Gravudstyr i den øverste. Lignende Bygning har uden Tvivl i det mindste Halvdelen af de ca. 3800 Jordhøje, som endnu kan vises i Gl. Skanderborg A., ikke blot i Vest, hvor Bebyggelsen er lettest kendelig i sine Strøg, men ogsaa østligt. En Stridsøkse af den ældste, smukkeste Type er fundet ved Illerup, ikke langt vest for Skanderborg. En større, samlet Gruppe af Høje, der næsten alene dækker saadanne Grave, ligger ved Bjerre Vandmølle, mod Syd i Tyrsting H.

Imidlertid viser Fundene tillige, at adskillige af Egnens Høje i deres første Skikkelse tilhørte den ældre *Bronzealder*. Vistnok vil dette vise sig især at gælde mod Øst. Nøjere kan de 2 Befolkningslag dog ikke endnu skilles fra hinanden. Først naar Iagttagelserne øges og opsummeres, vil der blive Stof til dette. Nogen Forskydning er sikkert foregaaet. Sehesteds Undersøgelser ved Addit viste ganske overvejende Bronzealdershøje paa dette Strøg.

Fundene fra Bronzealderen synes ikke at have særligt Stedpræg. At Tidens almindelige Forestillinger fandtes ogsaa her fremgaar bl. a. af nogle særlig gode Votivfund. Et Par Lurer er fundne i Folrisdam i Tyrsting H., 4 nystøbte Paalstave ved en Sten i Sorring Skov, og fra en sen Tid af Perioden 2 Sværd i Boring Mose, for blot at nævne det betydeligste.

Over hele Aarhus A. er der vel meget faa egentlige Mindesmærker fra *Jernalderen* — mindre Bopladslag ved Nortvig, Hornborg, Gjessing, Hovedgaard o. fl. St. kan næppe regnes dertil, — men der er rundt om fremkommet saa mange Fund, især fra Grave, at det tyder paa en udbredt Befolkning. Navnlig gælder dette som sædvanlig den romerske Jernalder. Hvad forud er sagt om Randers A., gælder ogsaa her, navnlig for den østlige Del. Her er Lisbjerg Sogn et mærkeligt Tegn paa, hvorledes hidtil ubelyste Forhold ved Opmærksomhed kan vise sig endog overordentlig rigt. Blandt flere større Gravpladser i Sognet er „Bulbjerg“ Banke den rigeste, med over 100 Grave. I det væsentlige er Gravene byggede som i Randers A. og har tilsvarende Indhold, og saaledes i det hele i Aarhusegnen. I Gl. Skanderborg A. synes de store Gravpladser at mangle. Gravene ligger mest enkeltvis eller faa sammen, ofte dækkede af egne Smaahøje, eller de findes foroven i Sten- og Bronzealderens Høje. Lerkar udgør en mindre fremtrædende Del af Gravudstyret, hvorved Anlægget bliver mindre. En Grav med Sværd, samt dertil Smedeværktøj, Hammer og Tang, fra Møllerup i Vrads, er et af de faa Fund, som synes ligesom at illustrere Oldtidens velkendte Respekt for Metalarbejderen.

Lidet kendte er Oldtidens senere og sidste Afsnit. Folkebevægelser spores gennem et Fund fra Porskær Mose i Nim H., talrige Dopsko og andre Beslag til Sværdskeider, m. m., af en egen, man skulde sige symbolsk Karakter, men i Hovedsagen ligesom de store fynsk-sønderjydske Vaabenhenlægninger at betragte som Ofring efter Kamp. Mærkelige Beslag til Drikkehorn fra *Vikingetiden* er fundne i Aarhus By, Teatrets Grund. Ejendommeligt er det at se, at af 11 fra Amtet kendte Runesten er de 5 ligeledes fundne i selve Aarhus. Den smukkeste Sten er den, som 1850 blev fundet som Hjørnesten i den gl. Vandmølle, regelmæssig firsidet, og derhos med halvt historisk Indskrift. Fire Mænd, Gunnulv og Øgøt, Aslak og Rolf, rejste Stenen efter Full, „som blev død øster henne, da Kongerne kæmpede“; efter Wimmers Mening gælder dette Slaget ved Svold. Ogsaa det Fragment, som blev fundet i Havnens Bolværk, bringer et velkendt Navn i Erindring: Amunde „blev død ved Hedeby“. Næst disse maa nævnes den noget ordrige Sten fra Vor Frue Kirke, ligeledes et udmærket smukt Minde, rejst for Asser, Saxe's Søn, en Mand, hvem Fællerne kalder saare god, en sjælden Dannemand, med en for os underlig Oplysning, at han ejede Skib sammen med Arne. Men hverken de andre 2, som endnu stammer fra Aarhus, eller de her omtalte, alle fra noget nær ens Tid, ca. 1000, kan dog kappes med den store Sønder Vissing Sten, som en Dronning rejste for sin Moder: Tove, Harald Blaataands (efter Stenen Harald den Godes) Hustru, og som bringer Navnet paa hendes Fader, Obotriterfyrsten Mistivi (Mistivoj).

Af hele Amtets Mindesmærker er ialt fredlyst 272, nemlig 4 Dysser, 1 Jættestue, 8 Langhøje, 243 runde Høje og 2 Bronzealders Kamre, samt endelig 14 Stenrøser ved Hjortsballe i Vrads, mærkelige Minder om Landets Opdyrkning, hvor Stenrydning først maatte foretages. I Egnen findes ikke mindre end 450 Stenrøser, hvoraf de allerfleste vel er af samme Art.

GUDENAADALEN

AF DR. PHIL. VILLADS CHRISTENSEN

Uden om eller tværs igennem det gamle Skanderborg Amt slynger sig Jyllands og Danmarks største Vandløb. *Gudenaæn* modtager Afløbet fra over 50 Kvadratmile Land, 80 Aaer og Bække strømmer til den, og alle Søerne fra Skanderborg til Viborg har forenet deres Vande i den, før den naar ud i Randers Fjord, 21 Mile fra sit Udspring.

Ejendommeligt nok udspringer Jyllands to største Vandløb ganske tæt ved hinanden. Der er kun 400 Fods Afstand mellem Gudenaæns og Skernaæns Kilder, og de adskilles kun ved en ganske lav Jorddryg, ad hvilken man kan gaa tørskoet over den Dal mellem Tinnets og Klovtrup, hvor de to Vandløb tager deres Begyndelse. Bunden af denne Dal ligger et Par Hundrede Fod over Havet, og den gennemskærer et mægtigt og vidtstrakt Bakkedrag, Hovedpartiet af det jyske Højland. Men medens Skernaænen begynder som en Grøft, der danner et dovent Afløb fra en Tørvemose og først efter at have passeret Rørbæk Sø bliver til et aneligere Vandløb — tilsidst det vandrigeste i Jylland —, kan Gudenaænen føres tilbage til en Række stærke Kildevæld, der alle udspringer tæt ved hverandre under en stejl Bakkeskraaning paa Tinnetsgaards Mark, og hvis klare velsmagende Vand hastig risler ned i Dalen mod Øst. Straks fra sit Udspring maa Aænen gøre Nytte. Kildevældet ved Tinnetsgaard er kraftigt nok til at drive en Stødhævert, der sender Vandet mere end 100 Fod op over Bakken til Gaardens Huse og Have. En halv Mil nede har Aænen allerede Fart og Fald nok til at drive Hammer Vandmølle, lidt længere fremme ligger Egholms Mølle, og saaledes drejer Aænen det ene Vandhjul efter det andet langs hele sit øvre Løb.

Allerede den gamle Præst Hr. Peder Jensen i Øster Nykirke, der i 1638 indsendte en Beretning om sine Sogne til Professor Ole Worm, har vidst god Besked om Naturforholdene i denne Dal. „Norden fra Nykirke,“ skriver han, „ligger den By Tinnets, hvor de tvende navnkundige Strømme ippes, som kaldes Guden Aa og Skern Aa. Guden Aa løber i Øster, saa længe hun falder ud under Randers Bro udi Østerhav, udi hvilken fanges de kostelige Laks; men Skern Aa løber i Vester ved Lundenæs og under Skern Brø hen udi den store Vesterhav.“

I sit øvre Løb er Gudenaænen som en vilter lille Bjergbæk, idet den har et stærkt Fald, indtil 50 Fod, senere 25 Fod, paa Milen. Den skummer afsted under Tinnets Bro og pladsker lystigt hen under Tørring

Bro. Dens Løb foregaar her dybt nede mellem høje Bakker paa Grænsen af Vejle og Skanderborg Amter. Senere flyder den jævner af Sted og danner her paa sit Løb mod Nord gennem Skanderborg Amt et af de interessanteste Stykker Flødløb, vi har i Danmark. Efter en Tid at have flydt lige ud gennem flade Enge, faar Aaen omtrent fra Bredvad Mølle atter stærkere Fald. Store Bakker skyder sig frem tæt til dens Bredder og tvinger den til at bugte sig saa stærkt, at dens Løb undertiden faar helt sydlig Retning. Den mægtigste af disse Bakker er Kollen med Højdepunktet Sukkertoppen ved Vestenden af Mos Sø, — den bratte Afslutning paa det Bakkedrag, i hvilket Ejers Bavnehøj ligger. Her har Aaen allerede en betydelig Bredde. Dens Løb kantes af El og Eg, Udløbere fra Tønning og Træden Skove skyder sig helt frem til den, og der er Steder, hvor Løvet lukker sig saa tæt over Aaen, at dens Flade næsten aldrig beskinnes af en Solstraale. Brudelys, Pindsvineknop og Dunhammer vokser langs Bredden og paa de Smaaøer, der hist og her omslynges af Aaens Arme. Her har Odderen hjemme, her smutter Ørreder og Gedder gennem det lave, klare Vand, og her træffes saa sjældne Fuglearter som Isfuglen, der skinner over Vandfladen med sine stærke røde, blaa og grønne Farver, eller Strømtæren, der legende dykker og pladsker i Vandet. Insekternes Myriader flimrer over Aaen, medens inde paa Bredden de insektædende Planter Vibe-fedt og Soldug staar og lurar paa dem. Og i hver Grøft og hver lille Sø i Dalen udfolder de hvide Nøkkeroser og gule Aakander deres pragtfulde Blomster.

Gudenaas øvre Løb ender ved Mossø. Efter her at have modtaget et stærkt Tilløb fra Skanderborg Sø, Mossø og Salten Langsø skifter Aaen Karakter. Den bliver bred og roligt flydende og fylder Gang paa Gang hele Dalen med sin Vandmasse. Fra Mossø til Silkeborg danner den den ene Sø efter den anden, i alt et halvt Hundrede, og frembringer derved et af vort Lands skønneste Landskaber.

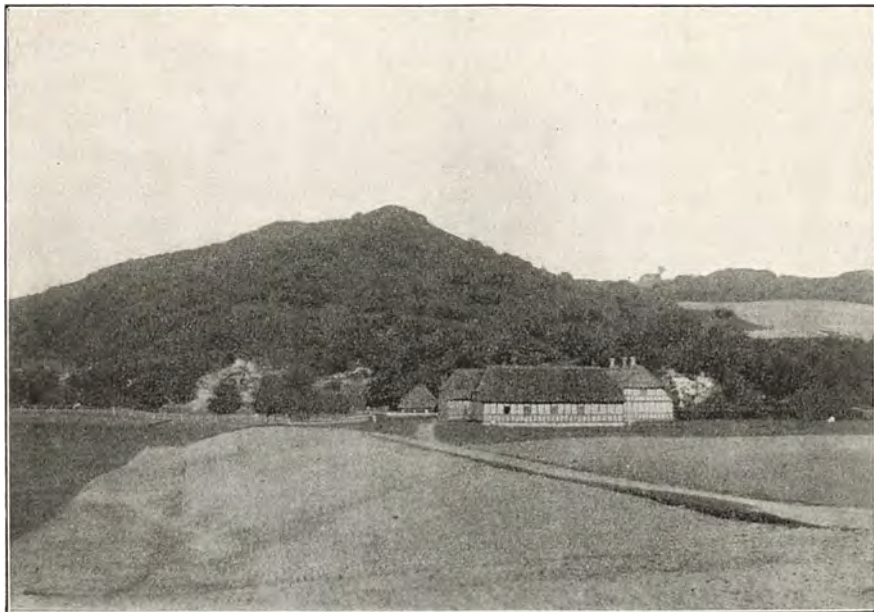
Dette Landskab faar sin Karakter af Sammenstødet mellem Gudenaadalen og det jydsk Højland. Som bekendt optages Midtjylland omtrent fra Viborg til ned mod Kongeaaen af et Højland, der mod Vest sænker sig jævnt ud mod Vesterhavet, men mod Øst falder brat ned mod Gudenaadalen. Særlig udpræget viser dette Sammenstød sig i Egnene mellem Mossø og Silkeborg, hvor en Udløber fra Højderyggen gennem Tem og Ry Sogne strækker sig lige hen til Julsø og Gudenaas og samtidig i Himmelbjerget naar sin største Højde. „Med lyngklædte Tinder hæver Bjerget sig i Vejret,“ siger Naturskildreren A. E. Meinert, „omkranset mod Syd og Vest af bølgende Skove paa de nære

højtliggende Bakker, medens det uvante Øje mod Nord og Øst for-
gæves søger at maale Højden og Afstanden. Den mægtige Aa synes
som en ringe Bæk at sno sig imellem Engene, den store Indsø bliver
til en ubetydelig Dam, og Fiskerbaaden, der sejler dernede, viser sig
for Øjet som en And, der svømmer paa Dammen; medens den ufor-
sigtige Vandrer forbavset ser Sø og Aa ligesom fjerne sig fra ham, idet
han hurtig iler ned ad den bugtede Gangsti, og kun med Møje formaar
han atter at vinde op paa sit høje Stade.“

Navnet *Himmelbjerget* viser sig at være ældre, end man hidtil har
troet. Forfatteren Edv. Egeberg, der er født i Linaa Sogn ved Julsø og
har fremdraget mange Bidrag til denne Egns Historie, har saaledes
fundet det nævnt i Tingbogen allerede 1727 i en Beretning om en
Ulvejagt, „som stod i Himmelbjerg Dal og skulde gaa op ad Himmel-
bjerg Kold“. Men landskendt blev Navnet og Bjerget maaske først i
1839, da Steen Blicher stævnedes Jyderne til den første Folkefest paa
Himmelbjerget.

Her i de udstrakte Skove var fra gammel Tid et af Landets største
Jagtdistrikter. Mange Stednavne bærer endnu Vidne om de vilde Dyr,
som færdedes her: Bjørnholt, Ulvehoved, Hjortegaarde osv. Bjørnene
blev dog udryddede allerede i Middelalderen. Da ogsaa Vildsvinene
var ved at uddø, blev de igen indførte i Skovene ved Silkeborg af Fre-
derik II, og de trivedes her saa vel, at de endnu i 1736, efter Synsfor-
retninger i Tingbogen, i Flokke paa 30 Stykker havde oprodet en
Fjerdepart af Græsningen paa Selliagers Mark i Tem Sogn. Og i 1739
klages over, at det er umuligt ved Plantning at dæmpe Sandflugten
paa Silkeborg Hede „formedelst den Mængde af Dyr og Vildsvin,
der findes i Skoven, og som ikke er mulig at holde derfra“. Denne
Sandflugt var opstaaet c. 1694, da Lyngen af „et skarnagtigt Menneske
uden nogens Tilladelse“ var afbrændt; og den blev først dæmpet, da
Vildsvinene var udryddede og Vildtet stærkt formindsket, saa Mare-
halmen kunde faa Lov at gro. — Det sidste Vildsvin i Jylland blev
skudt 1801 ved Silkeborg.

Om Ulvenes Udryddelse i Jylland gaar der mange Fortællinger, og
flere Landskaber strides om Æren af at have set den sidste. Efter at
disse Dyr i det 17. Aarh. havde været en ren Landeplage, blev der i
18. Aarh. foranstaltet systematiske Udryddelsesjagter paa dem. Konge-
lige Ulvejægere blev ansatte i Jylland, en Belønning udlovedes for hvert
Ulveskind, der fremvistes paa Herredstinget, og Bønderne opbødes
som Klappere til store Ulvejagter, der undertiden kunde strække sig
over 8 Dage eller mere. Som Følge af disse kraftige Foranstaltninger

Terrassefladen langs Gudenaå ved Gl. Vissing Kloster. I Baggrunden „Kollen“
ved Vestenden af Mos Sø.
(Danmarks geol. Unders.)

Udsigt over Nordenden af Læger Sø i Gudenaadalen mod Vest til den høje
Terrasse og Bakkerne og Skoven S. Ø. for Sønder Vissing.
(Axel Jessen fot.)

forsvandt Ulvene saa hastigt, at Almuen troede dem udryddede ved Trolddom eller døde af Pest. Den sidste Ulv af den gamle jydskes Stamme skal være fældet 1769 af Justitsraad de Lichtenberg til Bistrup. Dog mener andre, at der endnu efter 1780 fandtes Ulve i Skovene ved Silkeborg og Kolding. Men i hvert Fald var de udryddede inden Aarhundredets Udgang, og de Ulve, som efter den Tid har vist sig i Jylland, har været Strejfdyr, der særlig paa Napoleonskrigenes Tid forvildede sig herop. Den allersidste Ulv i Jylland skal være skudt ved Estvadgaard 1813.

Skovene hørte til Kongens Vildtbane og udgjorde et af de største Jagtdistrikter i Jylland. „Særdeles omkring Skanderborg,“ skriver Arent Berntsen i 1656, „findes saa mangfoldigt stort Vildt, at den gennemrejsende Mand det næsten ganske for en Dyrehave mon agte og anse. Hvorfor ogsaa Kgl. Majt. samme Egn som en egen Vildtbane eller Frihed sig forbeholdet haver.“ Foruden de store Slotte Skanderborg og Silkeborg havde Kongerne talrige Jagthuse i denne Egn: i Løgager, Ry, Vissing, Tvillum, Resendal osv. Strenge Straffe truede dem, der jagede Kongens Dyr; de kunde faa Øjnene udstungne, eller de kunde hænges i det nærmeste Træ eller i en særlig Galge med paa-slaaede Hjortetakker. Og Bøndernes Hunde skulde være „lemmede“ (i Reglen med et Forben afhugget), for at de ikke skulde forstyrre det kongelige Vildt. Selv Ræven var fredet, kun Ulvene havde Hvermand Lov at slaa ihjel.

De store Skove kunde dog ogsaa bruges til andet end til Skjulested for de vilde Dyr. Talrige sorte Brandpletter og Trækul, som næsten overalt opløjes af Jorden, vidner om, at her har Kulmilerne brændt i gamle Dage. Det svære Skibstømmer huggedes i de kongelige Skove, og herfra hentedes til Fæstningsarbejder Trillebøre og Skovleskafter. Men navnlig opstod her den særlig jydsk Industri: Fabrikationen af *Træsko*. „Skovlovringerne“ i Løver Syssel, vest for Gudenaen, var de rette Træskomænd, og Himmelbjergegnen var og er den egentlige jydskes Træskoegn.

Tilvirkningen og Brugen af Træsko er ældgammel her i Landet. I Kong Hanses Privilegier for Trefoldighedsgildet i Odense 1496 bestemmes, at „Treskow“ og andre grove Varer skal falholdes paa Flakhaven. Kristian IV lod indkøbe Træsko til Fangerne i Børnehuset i København; og da Polakkerne var i Jylland i 1658, saa de med Forbavselse dette for dem ukendte Fodtøj. Den polske Adelsmand *Passek*, der var med paa dette Tog og har skrevet en Bog om sine Oplevelser, omtaler ogsaa den jydskes Almue: „Folket er velskabt, og Kvinderne

Himmelbjæret.
(M. Lundbo fot.)

V. Kyhn: Himmelbjærget, set fra Lynghoved.

V. Kuhn: Landskab ved Himmelbjærgtet.

Udsigt til Himmelbjærg.
(M. Lundbo fot.)

er skønne, skønt alt for blonde. De klæde sig smagfuldt, men bære, ikke blot paa Landet, men ogsaa i Stæderne, *Sko af Træ*, hvormed de paa Stenbroen gøre saa stor Larm, at man næppe kan høre en anden tale. Fruentimmerne af højere Stand bære *Sko* ligesom Polakinderne.“ Fra Silkeborgegnen udførtes Træskoene over Aarhus og Randers til det øvrige Danmark og Norge. Efter en Opgivelse fra Midten af forrige Aarhundrede fandtes i Tem Sogn 133 Træskomænd, i Ry 60, i Linaa 59, i Søndervissing 31. I Begyndelsen af Aarhundredet kostede Træskoene 5—6 Skilling Parret. Da Eksporten senere var kommen i Gang, særlig organiseret af Kromand Peder Laursen i Ry, steg Prisen rask, og Træskoene solgtes nu i Snese eller Læssevis. Et Læs var 16 Snese, og til en Snese regnedes 15 Par Mandstræsko, 20 Par Kvinde-træsko, 25 Par Dreng- eller 30 Par Pigetræsko. Et saadant Læs kostede i 1870 100 Rdl., og paa den Tid kunde alene Ry Sogn udføre Træsko for 100,000 Kr. aarlig. Hver Husmand i Egnen var nu Træskomand, og paa hver Gaard holdtes gerne 1 eller 2 Træskokarle. Men denne store Hjemmeindustri ophørte væsentlig omkring 1890, da Fabriksdriften tog fat. Paa Træskofabriken i Ry beskæftigedes 18 Mand, og de kunde fremstille lige saa mange Træsko daglig som tidligere 60 Træskomænd. Nu (i 1915) er der kun 11 Træskomænd tilbage i Ry Sogn.

Ogsaa til *Glasbrænderi* kunde Skovene bruges. 1582 fik Claus Glam-bek, Lensmand paa Skanderborg, et Kongebrev, hvori det hedder: „Vid, at vi have forskrevet her ind udi Riget en Glasbrænder, at ville hannem have og bruge ved Ry eller Silkeborg Skove, paa det de mange Vindfælder, som der findes og ellers ere ubrugelige, maatte gøres til nogen Brug og Nytte.“ Og et Par Aar efter meddeles det, at Glasbrænderen Liborius nu er indstalleret i Glashytten i Ry Skov.

Men allerede for Aarhundreder siden begyndte det at mindske i Skovene omkring Himmelbjergsøerne. Tidligere var Søerne fuldstændig lukkede af Skov baade i Nord og Syd, og Silkeborg Slot og Landsbyerne der omkring laa som aabne Pletter i Skovene. Oprindeligt har her væsentlig været Egeskov. Omkring Aar 1600 var der omtrent lige meget af Eg og Bøg, men her som andensteds vandt Bøgen efterhaanden Overhaand. Da Svenskerne var her i 1644—45, huserede de frygteligt i Skovene. Af en Synsforretning, som blev afholdt straks efter Krigen, fremgaar det, at der i det Par Aar var fældet 49,000 Ege og 70,000 Bøge. Disse uhyre Mængder af Træ havde Svenskerne brugt dels til Brændsel, dels til Palisader om de befæstede Lejre, der fandtes ved Vissing, Addit, Salten, Vrads og vel flere Steder. Skovtyverier og

ulovlig Kulbrænding fortsatte Svenskerne's Ødelæggelsesværk, og nu er Skovene omtrent helt forsvundne paa Nordsiden af Søerne. De store Heder ved Silkeborg og Sejs indtog deres Plads.

Søerne mellem Skanderborg og Silkeborg var rige paa Fisk, og Arent Berntsen berømmer den Mængde af Karper, Gedder, Brasen, Karudser og Aborrer, som her kunde bekommes, og af hvilke endogsaa den gemene Almue havde stor Undsætning. Saa rig kunde Fangsten være, at man maatte tørre Fisken og forvare den i Forraad. Senere blev Aalefiskeriet ved Ry Mølle en stor Indtægtskilde, og „Ry Mølle-Aalene“ var i sin Tid berømte vidt omkring. *Vandmøller* fandtes rundt om ved Tilløbene til Søerne, saaledes Fuldbro Mølle mellem Skanderborg Sø og Mos Sø, der tilhørte Øm Kloster og allerede omtales paa Valdemar Atterdags Tid, Kjærs Mølle, der ligeledes er ældgammel og tilhørte først Bispestolen i Aarhus, senere Universitetet, og som ligger i skønne Naturomgivelser ved Julsø, Klostermølle ved Mossø og flere. Alle disse var dog kun smaa i Sammenligning med Møllerne ved Ry og Silkeborg, der dreves af selve den brede Gudenaas, og hvis Vandhjul drejede Aksler paa en Alens Tykkelse og indtil 15 Alens Længde. Tidens Udvikling har dog ogsaa grebet disse to gamle Vandmøller. Silkeborg Mølle er bleven til en Papirfabrik og Ry Mølle til et Træsliberi. Sidstnævnte har endogsaa mistet sit gamle Navn og maa nu finde sig i at hedde Glentholm.

En Række faste Borge laa i Middelalderen langs Gudenaas mellemste og nedre Løb, dels kongelige Slotte, dels befæstede Adelsgaarde.

Øverst i det lange Sødrag stod det stærke Slot *Skanderborg*, en hvidt skinnende Tufstensbygning paa en lille Holm i den blanke Sø — en Aakandebloomst paa sit grønne Blad, siger Bering Liisberg, der mener at finde netop denne Symbolik udtrykt i det Aakandebloomst, der er udhugget i en af Kapitælerne fra det gamle Slot. Her, midt i de store Skove, var et kært Opholdssted for Middelalderens jagtelskende Konger. Her lader Folkevisen Kong Valdemar opholde sig i Aaret 1212, da han modtog Budskabet om, at Dronning Dagmar laa for Døden i Ribe; og til Skanderborg Borgeled henlægger en anden Vise det bevægede Ordskifte i 1286 mellem Dronning Agnes og Marsk Stig, da Marsken kom ridende hertil fra Kongemordet i Finderup for at prale af sin blodige Daad. Paa Skanderborg opholdt Erik Plovpenning's Dronning Jutta sig i 1247, da hun herfra plagede Munkene i Øm, og i Kamp foran Skanderborg Slot faldt Niels Ebbesen i 1340. Rester af „det store hvide Taarn“ fra Slottets ældste Tid stod endnu tilbage i Begyndelsen af forrige Aarhundrede, og dets Uregelmæssighed og kolossale Masse

bar Vidne om dets høje Ælde. Murene var 10 Fod tykke, og Taarnet var bygget saa skævt i Firkant, at man fra et bestemt Sted i Haven kunde se alle dets fire Hjørner paa en Gang.

Den graa Tufstensbygning afløstes dog i 16. Aarh. af et nyt og stærkere Slot, bygget af røde Mursten; og Frederik II gjorde dette „røde Skanderborg“ til sit Hovedopholdssted i Jylland. Ogsaa Kristian IV boede her ofte, og i Skanderborg Slotskirke blev Frederik IV i 1716 viet til Anna Sofie Reventlow, efter at han havde bortført hende fra Klavsholm.

1767 solgtes Slottet til Nedbrydning. Kun Slotskirken, der skænkedes Byen til Sognekirke, blev staaende tillige med et af de runde Hjørnetaarne, saaledes som de staa endnu. Over Indgangen til Kirken blev indmuret den Sten med Frederik II.s Navnetræk, Rigsvaabnet og Aarstallet 1571, som før sad over Slottets Port. Kælderen, der oprindeligt var Slottets Vinkælder, blev derefter brugt som Gravkammer.

Til Skanderborgegnen henlægger baade Folkeviserne og historiske Dokumenter Fortællingerne om den jyske Folkehelt *Svend Felding*, der i fjerne Lande vandt Sejr og Berømmelse paa sin dannebrogede Hest. Her i Egnen paaviste Sagnet hans Davregryde, hans Sværd og det Grimeskaft, hvormed hans Hest var bundet. Et Kongebrev fra 1612 paalægger Lensmanden paa Skanderborg at lade forfærdige en Stenbro fra Aakær Slots Ladeport til „Svend Feldings Vandsted“. I et andet Brev fra 1617 omtales „Svend Feldings Ridebane“ straks vesten for Skanderborg Slot; og i 1634 førtes „Svend Feldings Klokke“ fra Skanderborg til Randers, hvor den blev anbragt i et Træstillads paa Dronningborg Slots Kirkegaard.

Følger vi Strømmens Løb, træffer vi lidt længere nede, paa en fremspringende Landtunge i Julsø, det stærke *Dynæs*, hvis svære firkantede Voldbakke endnu er at se. Dette Slot tilhørte i Slutningen af den katholske Tid Biskopperne i Aarhus, og dets Historie afsluttes i det væsentlige med Reformationstiden.

Paa et lignende Næs i Langsø laa *Silkeborg Slot*, opført paa et vældigt Fundament af nedrammede Egepæle, som endnu staa fuldstændig bevarede i den sumpede Grund. De har i Aarhundreder baaret hele Slottets kolossale Vægt: det svære Stenhus i tre Stokværk, med fire Alen tykke Mure af store røde Teglsten i Munkeskifte, med ti Fag Krydshvælvinger i nederste Stokværk, hvilende paa fire svære Stenpiller, der stod paa langs gennem Bygningen; endvidere det mægtige kvadratiske Taarn, der stod midt for Stenhusets østlige Langside — ind mod Land —, og hvis firkantede, blytækkede Spir med en Væg-

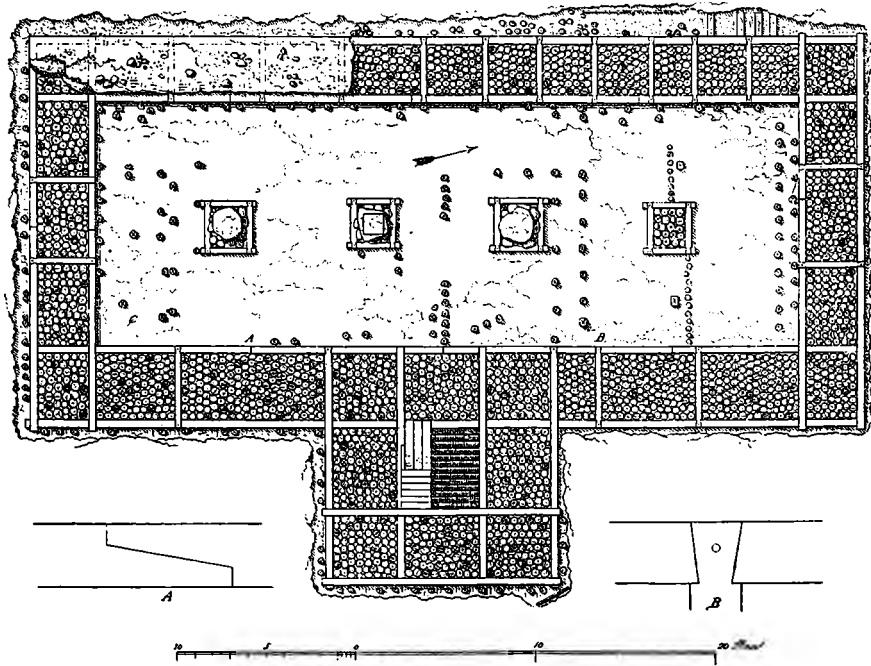
tergang omkring ragede op over Stenhusets røde Teglstenstag. Silkeborg Slot har været en Bygning, der var bestemt til at staa gennem Ufredstider, — at det ogsaa har oplevet saadanne kan sluttes af, at man ved en Udgravning i 1882 fandt Stenkugler og Brandpile i Tomten. Paa den arkitektoniske Udsmykning har der kun været anvendt lidet, og den indre Udstyrelse har været meget tarvelig, — selv Kongens Sal og „alle Herremændenes Kammer“ fremviste kun kalkede Vægge. Men Kanonerne har peget ud mod alle Verdenhjørner; endnu saa sent som i 1587 omtales „det Kobber Stykke, som er staaende paa det store Stenhus“, og i 1588 nævnes „en halv Falkonet af Kobber“ paa Silkeborg. Lensregnskaberne fra dette og det følgende Aarhundrede viser, at Slottets Fangekælder har været vel udstyret med Bolte, Kløver og Haandknuder, og der fandtes paa Slottet baade Træhest og spansk Kappe.

Ogsaa dette Slot kom i Aarhusbispernes Besiddelse og blev et af deres kæreste Opholdssteder; to af Biskopperne vides her at have endt deres Dage. Ved Reformationen blev det inddraget af Kongen og blev nu Sæde for Lensmanden over Silkeborg Len. Men det blev voldsomt hærget under Wallensteins og senere under Torstensons Indfald og henstod efter den Tid tildels som Ruin. Men først i 1726 blev det paa Frederik IV.s Befaling fuldstændig nedbrudt. Endnu ses inde i Haven ved Hovedbygningen paa Silkeborg Papirfabrik en Del Murrester af det gamle Slot. Og i Krohuset ved Resenbro er indmuret en Sandstensplade med Billede af en anskudt Hjort, der siges at stamme fra Silkeborg Slot.

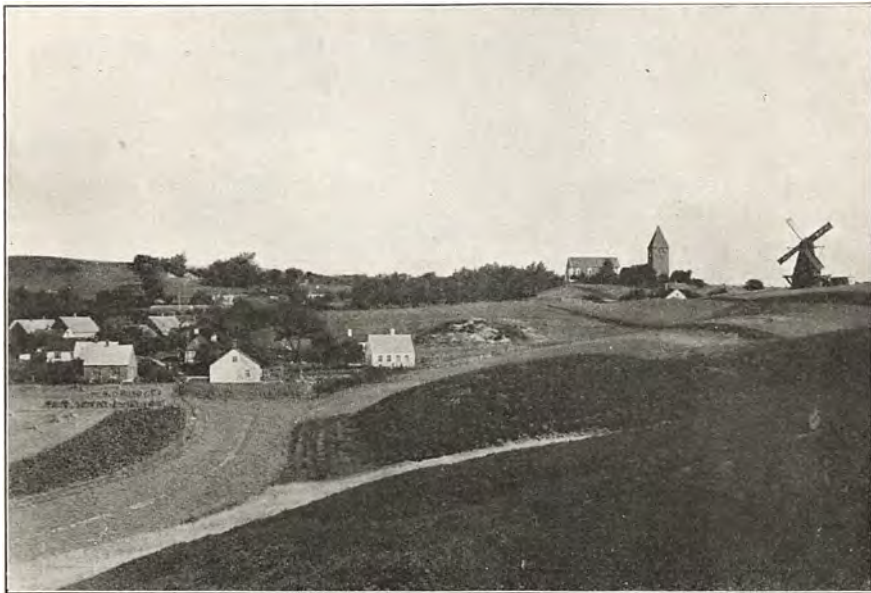
Et Par Mil norden for Silkeborg, i Vejerslev Sogn, laa Borgen *Hlensborg* paa en lille, næsten omflydt, Holm, der dannes ved Borreaens Udløb i Gudena. Kun Voldbanken er nu tilbage, og Gaardens Historie er kun lidet kendt. Den synes at høre til de talrige Befæstninger, som blev sløjfede i Dronning Margrethes Tid. En lignende Beliggenhed havde *Tange* i Højbjerg Sogn, der laa ved Tangeaaens Udløb i Guden; og lidt længere nede laa endvidere de befæstede Borge *Starkær* og *Kællinghøl*, hver paa sin Side af Gudenaen.

Ogsaa *Munkene*, der overalt havde et aabent Øje for Naturens Skønheder, havde i Middelalderen fundet Vej til Gudenaens og Himmelbjergsøernes Dale. Der var et Munkekloster i Vor og et Nonnekloster i Søndervissing, begge i Nærheden af Mossø; men berømt af dem alle var Cistercienserklostret i Øm.

Inden Cistercienserne slog sig til Ro her, havde de maattet føre en

Pilotingen under Silkeborg Slot.
(I. B. Løfler teg.)

Udsigt over Gammel Ry.
(R. H. Stamm fot.)

meget omtumlet Tilværelse. De havde grundet et Kloster i *Sabro* c. 1160; men da Stedet her „ikke egnede sig til Munkevæsen“, som det hedder i et Pavebrev, flyttedes deres Bolig i 1165 til *Sminge* i Tvilum Sogn. Ogsaa dette Sted var dog for fattigt og utilstrækkeligt, og allerede Aaret efter flyttede de til *Venge*, hvor de fik overladt et ældgamelt Benediktinerkloster, som paa den Tid var kommen saaledes i Forfald, at der kun fandtes 3 Munke og en Abbed, som tilmed førte et uordentligt Levned. At Stiftelsen dog engang havde været rig og blomstrende bevidnes endnu af den statelige Sognekirke i Venge, fordem Benediktinernes Klosterkirke. Men ogsaa her forblev Cistercienserne kun et Par Aar. De plagedes af en fornem, med Kongehuset beslægtet Dame Margrethe, som vilde have Klostret omdannet til et Nonnekloster. Hun bemægtigede sig Munkenes Kostbarheder, bl. a. en Messehagel, der var helt stiv og tung af Guld, og omsider lykkedes det hende at faa Munkene fordrevet. De flyttede da i 1168 til *Kalvø*, en høj og nøgen Holm i Skanderborg Sø, hvor der ligeledes laa et gammelt forfaldent Benediktinerkloster. Men heller ikke her fandt de omtumlede Munke et blivende Sted. Naturforholdene var dem for haarde, og Vejret kunde til Tider helt afskære dem fra Forbindelse med Land. Endelig flyttede de da i 1172 til *Øm*, hvor det omsider lykkedes dem at faa et stort og varigt Kloster grundlagt.

Klosteret laa paa den Landtunge, der skiller Guden Sø fra Mos Sø, i yndige Omgivelser, som tilfulde berettigede det Navn. Munkene gav deres kære Opholdssted: *Cara insula*. Det blev et af Landets fornemste Herreklostre, rigt paa Gaarde og Jordegods, Kirker, Fiskegaarde og andre Herligheder. Da det blev inddraget ved Reformationen, optoges en Fortegnelse over dets Inventar. Kirken havde 4 Klokker i Taarnet, mange kostbare Messehagler og Korkaarer, forgyldt Kalk og Disk, Abbedens Krumstav, latinske Messebøger og Korbøger osv. I Bibliotheket fandtes c. 400 Bind, tildels skrevne paa Pergament, blandt dem et Eksemplar af Saxo Grammaticus. Paa Lofter og i Kældere fandtes store Oplag af Fødemidler, og i Ladegaarden stod 120 Staldøksne, 10 „Hofmandsheste“ foruden Arbejdshestene og 100 Svin. Store Mængder af Dyner, Tæpper og andet Sengetøj vidnede om den Betydning, Klostret havde som Herberg.

Da Klostret var nedlagt, Klosterskolen ophævet, og den sidste Abbed gjort til Sognepræst i Rosmus, indrettede Frederik II Klosterbygningerne til et kongeligt Slot, som fik Navnet *Emborg*. Han tænkte paa at gøre dette Slot til sin Hovedresidens i Jylland; men det skete dog ikke. Skanderborg blev foretrukket, maaske for Omgivelsernes Skyld.

Ved Uglø i Silkeborg Østerskov.
(Johs. Helms fot.)

Borre Sø ved Silkeborg.
(Johs. Helms fot.)

Der er et lysere og venligere Præg over Skanderborg Sø i det aabne Landskab, end over den mørke og urolige Mossø, der skygges af store Skovstrækninger. Efter at Frederik II nogle enkelte Gange i sine første Regeringsaar havde boet paa Emborg, blev Bygningerne nedrevne. Og af Øm Kloster er nu næppe andet tilbage end nogle Bøger, som har fundet Vej til det kongelige Bibliothek, og en Kirkeklokke, som hænger i Hesselager Kirke paa Fyn.

Forretningsmidtpunktet i denne store Skovegn var fra gammel Tid Byen *Ry*, hvis ældre Navneformer (Ruthe, Rythæ) formentlig viser, at den er fremstaaet paa en Rydning i Skoven. Den siges i Middelalderens Slutning at have været en Købstad, i hvert Fald var den en betydelig By, hvor flere Landeveje mødtes, og hvorfra Hovedvejen til det vestlige Jylland udgik. Endnu i 1677, da Resen udarbejdede sin store Danmarksbeskrivelse, som aldrig blev trykt, var Ry en tilstrækkelig stor Stad til, at Resen lod tegne et Billede af den. Det viser en helt købstadagtig By, liggende paa en aaben Plads midt i Skoven ved Foden af en stærkt dominerende Kirke med et svært tindeprydet Taarn. Denne Kirke var i Katholicismens Tid indviet til Byens egen Helgen, Sct. Søren, der efter Legendens var en Bondesøn fra Ry og døde som Biskop i Køln. Hvor kendt og skattet denne jydsk Helgen var, viser de mange Søren'er, der siden har levet i Danmark og har bevaret Helgenens Navn. Sct. Søren's hellige Kilde paavises endnu som et sumpigt Vandhul paa en Skrænt vesten for Byen. For de Gaver, som ofredes her, opførtes den mægtige Korskirke, der blev bekendt i Danmarks Historie, da Kristian III her valgtes til Konge i 1534. Siden blev Kirken delvis nedrevet, først begge Korsarmene, saa Taarnet og en Del af Langskibet, og kun et Stykke af den oprindelige Kirke staar nu tilbage. Men i 1911—12 er et nyt Taarn bygget paa det gamle Fundament, og det syner nu som før vidt ud i Landskabet.

I sit nedre Løb, fra Silkeborg Sø til Randers Fjord, snegler Gudenaalen sig kun trægt af Sted med et Fald af kun 6 Fod paa Milen. Men den fører her en betydelig Vandmængde og naar en Bredde af indtil 200 Fod med en Dybde paa indtil 20 Fod. Men blot ved en lille Omlægning af Løbet imellem Sminge Sø og Tange formener man at kunne frembringe et Fald paa 38 Fods Højde paa et enkelt Sted, og der er da ogsaa Planer fremme om her at benytte Aaens Vandkraft til Anlæg af en stor elektrisk Station.

I tidligere Tid foregik der en betydelig *Pramfart* paa dette Stykke af Gudenaalen. Allerede i 1551 paalægges det Lensmanden paa Silkeborg, at han skal gøre sin yderste Flid til, at Prammene kan gaa

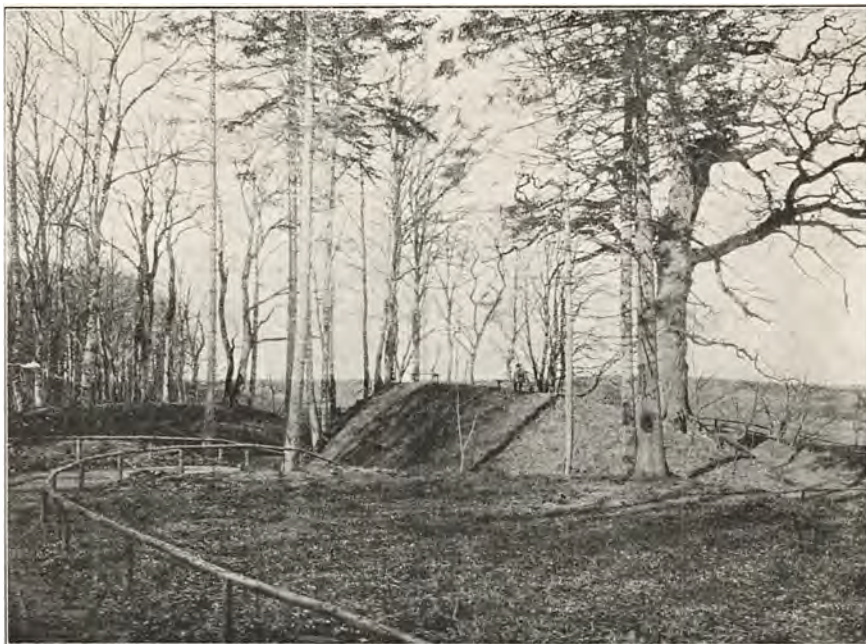
uhindret mellem Randers og Silkeborg, og hvor der staar Pæle i Vejen under Broerne skal de flyttes. Særlig i forrige Aarhundrede tog denne Pramfart et stærkt Opsving, efter at der i Aarene 1807—10 var anlagt en Træksti fra Silkeborg til Bjerringbro, som senere udvidedes til en virkelig Vej med Broer over Aaløbene. Der opstod herigennem en hel Handelsvej, som i Randers kaldtes for Vestfarten. Store Kaage med Brænde, Tørv, Mursten og Kalk slæbtes Sommeren igennem op og ned ad Gudenaå til Silkeborg eller ad Nørreaå til Brunshaab ved Viborg, og i den travle Tid var det almindeligt, at en halv Snes Kaage kom og gik hver Dag i Randers Havn. Af og til er der ogsaa gjort Forsøg med Dampskibsfart op ad Aaen helt til Silkeborg. Men over for Jernbanernes Konkurrence har denne Færdselsvej ikke kunnet bestaa, og nu er Pramfarten ganske uden Betydning.

Her ved Gudenaåens nedre Løb laa ogsaa den tidligere saa berømte *Frisenvold Laksegaard*, den betydeligste og tilsidst den eneste af de 12 Fiskegaarde ved Gudenaå, som leverede de kendte Randers Laks. Men ogsaa den har maattet bøje sig for Tidens Udvikling. Gaardens Eneret til Fiskeriet i Gudenaå er bortfaldet, og *Frisenvold Laksegaard*, som nu ejes af Staten, er indrettet til en Forsøgsstation for Udklækning af Fiskeyngel.

Og endelig ruller da Aaens Bølger ind under Sønderbro og hen forbi det gamle Randers, mindefyldt for hver trofast Kronjyde, der aldrig undlader at hilse paa den, saa ofte han genser sin Hjembygd:

„Og endnu ringler din Gudenaå
sig dovent gennem de grønne Enge;
det er et Under at tænke paa,
jeg saa den ikke saa længe.“

Nørringris, Sabro Herred.
(Fot. i Nat. Mus.)

VOLDSTEDER OG HERREGAARDE

AF MAG. CHR. AXEL JENSEN

I Sammenligning med de nordlige Naboamter er Aarhus Amt forbausende fattigt paa betydelige Minder om de svundne Tiders Herremandskultur. Intet af Amtets talrige Klostre er blevet bevaret i Herregaardsbygninger; Aarhusbispens sentmiddelalderlige Hovedborg, *Silkeborg*, som Bispestolen erhvervede sig ved Gaver og Mageskifter i Løbet af 1400'erne, er nedrevet indtil Pæleværket under Murene, og det gamle Kongeslot *Skanderborg*, hvis Historie er skildret S. 761, er nedbrudt med Undtagelse af den nuværende Slotskirke, der endnu knejser paa den middelalderlige, til et Lystanlæg omdannede Borgbakke. Selv *Voldsteder* er forholdsvis faatallige. I Hasle H. synes der ikke at være bevaret et eneste, og Herrederne Gjern, Hjelmlev, Framlev, Vester Liisbjerg og Sabro rummer hver vistnok kun et enkelt, et Forhold, som delvis forklares af Skanderborg-Silkeborg-Egnens store Skove.

Blandt disse enkelte Voldsteder er det bekendte *Norringeris* i den nordlige Udkant af Nørreris Skov (Folby S., Sabro H.), som en gammel Tradition lader være Niels Ebbesens Borg, skønt det er saare usikkert, om han virkelig har boet her; Voldstedet er delt i en større og en mindre Banke og har haft ydre Volde; dets forsvundne Stenbygninger synes at være blevne ødelagte ved Brand. Nu er det træbevokset, og en gammel Eg bærer Niels Ebbesens Navn. Et andet, endnu bedre bevaret middelalderligt Dobbeltvoldsted er det af St. St. Blichers Digt kendte *Bjørnkjær* (Gosmer S., Hads H.), hvis to lavtliggende, runde Banker omgives af en ydre Vold; Borgen var vistnok nedlagt allerede 1427, da en Adelsdame skødede Gaardstedet til Aarhusbispen. Af enkelte, *runde Borgbanker* kan nævnes et navnløst Voldsted i en Mose i Vrads Sogn (Vrads H.) og Kjærsgaard Voldsted i Hundslund S. (Hads H.). „Hummelknold“ i Vinten Skov (Tamdrup S., Nim H.), hvorpaa der er fundet Murrester, og som bestaar af en rund og en firsidet Banke, har maaske hørt til det Gods, Otto Limbek til Boller 1350 skødede til Vor Kloster. Et Anlæg af lignende Plan findes i Skivholme Skov (Framlev H.). *Firsidede Voldsteder* er Østrup (Trige S., V. Liisbjerg H.), Tebstrup Voldhøj (Ousted S., Voer H.) og Havrum Voldsted (Hornborg S., Nim H.), alle tre ukendte i den skrevne Historie, medens Stavtrup (Koldt S., Ning H.) 1485 kom under Øm Kloster. Betydeligere er dog *Dynæs* (Linæa S., Gjærn H.), som nævnes 1360, da Valdemar Atterdag skødede den til en Adelsmand, og som 1444 erhvervedes af Aarhusbispen. Den anselige fredlyste Voldbanke (c. 50 × 60 m) ligger paa en høj Odde i Jul Sø.

I Viby (Ning H.) er der for faa Aar siden fremgravet Rester af en Kongsgaard, som omtales i Valdemar den Stores Historie, men Ruinerne er atter sløjfede. Mellem flere, mer eller mindre ødelagte Voldsteder kan nævnes Brejnholm (Aale S., Vrads H.), der bestod indtil Slutn. af 17. Aarh., og Tranholm (Klovborg S., Vrads H.), som købtes af Dronning Margrete, og hvis Gods senere blev et kgl. Len.

Til Dronning Margretes Navn knytter sig ogsaa en anden Gaardtomt, *Boringholm* i Hvirring S., Nim H. Stedet, der i Beg. af 14. Aarh. maa have tilhørt et Par Generationer af Adelslægten Brok, deltes senere i flere Ejerparter; Valdemar Atterdag erhvervede en Fjerdedel af Gaarden, og siden afkøbte Dronning Margrete 1400 og 1408 forskellige Adelsmænd deres Rettigheder i Gaarden, som derefter aldrig mere nævnes og sikkert maa være nedlagt af Dronningen. Paa selve Tomten, som ejes af Nationalmuseet, er der nu ikke meget at se; ude i Engdalen N. for Boring By, der før har været Sø, staar mange Ræk-

ker af nedrammede Pæle, af hvilke nogle viser os Planen af en firkantet Gaardsplads med sammenbyggede Længer (c. 30×30 m). medens andre slutter sig sammen til en uregelmæssigt rundet Omkreds, (i Øst-Vest 122 m lang), omfattende en østre og en vestre Forborg, som ved Broer har staaet i Forbindelse med det faste Land mod Nord og Syd. Nationalmuseets Udgravninger, der endnu ikke er publicerede, har vist, at Borgen er blevet anlagt i Mose og blankt Vand, kun støttet til en lille, ganske lav Holm eller Grund. Pælene har baaret Bygninger og Broer; mellem dem har der været nedrammet Tusinder af mindre Træstammer, og over Risfletninger har man fyldt Ler, Sten, gamle Tømmerstykker og alt, hvad man havde i Nærheden, ikke mindst Staldgødning, som især er brugt i den østre Forborg, men forøvrigt ogsaa under selve Hovedbygningen. Helt er man aldrig blevet færdig med Anlægget; vestre Forborg har kun staaet som en tom Ramme uden Fyld; det ses, at den gyngende Mosegrund har svigtet paa mange Punkter; Fylden er sunken ned i Dyndet, og selv Bygningerne har givet sig; i Nordfløjen har et stort Ildsted, hvortil man har brugt Kvadre fra en romansk Landsbykirke, knækket de underliggende Bjælker eller vippet dem ud af Leje. Der er ogsaa fundet sikre Vidnesbyrd om, at Bygningen engang er brændt, og at man har genopført den efter Branden; derimod er det usikkert, om den tilslut er ødelagt ved Brand, eller om den er nedbrudt. Det vaade, sumpede Sted, hvor Bygningerne knap kan have hævet sig over det gødningsmættede Mosevand, giver os ikke noget hyggeligt Billede af Middelalderens daglige Liv. Men som Fundsted har det stor arkæologisk Interesse, fordi den fugtige Grund har bevaret de mange Sager, man har blandet i Fylden, Tømmerstykker af Bindingsværkshuse, halvrunde Vægplanker af Bulhuse, store Vognhjul og andre Vogndele, Tønder, Trætallerkener, Haandværksredskaber, en stor Mængde Sko i meget elegante Former, men med ganske tynde Saaler, og meget andet. Et stort, velbevaret Sværd fandtes liggende i sin Skede. Alle Fundene stadfæster, at Borgens Levetid kun har været kort; den er ikke anlagt før Aar 1300, og i det højeste kan den have eksisteret i et Aarhundrede.

Fra Renæssancetiden har Amtet kun bevaret to Herregaardsbygninger af nogen Betydning, og begge endda stærkt ombyggede. Den ene er *Matrup* (Tyrsting S. og H.), der nævnes som Herregaard 1418 og i 16. Aarh. tilhørte Slægten Hardenberg. Af den trelængede, hvidkalkede Hovedbygning stammer Midtfløjens Mure endnu fra denne Tid; over Vinduerne er der Spor af trekantede Renæssance-Frontoner, og over Indgangsdøren er anbragt Sandstensornamenter med Aarstallet

Udgravning af Boringholm. Hvirring S. Nim Herred.
(Fot. i Nat. Mus.)

Stensballegaard. Vær S. Voer Herred.
(H. A. Ebbesen fot.)

1578, da Rigsraad Erik Hardenberg var Gaardens Ejer. Gaarden ombyggedes ved Midten af 18. Aarh. af Emanuel Thygeson, som oprettede et Stamhus, der bestod fra 1759 til 1822; fra hans Tid stammer vistnok de to Sideløje, medens Trappegavlne er moderne. Noget bedre bevaret er *Urup* (Østbirk S., Voer H., nævnt 1448), der i 15.—16. Aarh. tilhørte Skram-Slægten. Niels Skram, en Søn af den berømte Søkriger, Rigsadmiral Peder Skram byggede Hovedbygningen af nyt 1592, trefløjet, med to Taarne inde i Gaarden, af hvilke det ene havde et højt Spir. Omtr. 1810 nedbrødes Taarnene og en øvre Etage, medens Sideløjerne forkortedes. Den tiloversblevne Rest af Murene har dog beholdt sine smukke Sandstens-Vinduesgavle med Englehoveder; i det indre er der et Par hvælvede Renæssancerum, og fra Peder Skrams Tid findes et Par Sten med hans og Fru Elsebe Krabbes Vaaben.

Den ældste Enevoldsperiode har præget den statelige, men ganske enkle *Stensballegaard* (Vær S., Voer H., nævnt 1341); selv om en Indskriftsten minder om, at Folmer Rosenkrantz 1582 ombyggede Huset, har den trefløjede, hvidkalkede Hovedbygning dog faaet sin Form 1692 under Griffenfeldts Svigersøn, Baron Frederik Krag, hvis Døtre oprettede det Stamhus, der senere forenedes med Frijsenborg. Næsten samtidigt byggedes den nærliggende Hanstedgaard (Hansted S., Voer H.), hvis lave trefløjede Hovedbygning opførtes 1694 af Horsensborgeren Anders Jensen Thonbo, og som af dennes Enke omdannedes til den endnu eksisterende Hospitalsstiftelse. Et lignende Præg har Bygningerne paa Tyrrestrup (Søvind S., Voer H.), bygget omtr. 1720 af Major C. C. Müller, og paa Rask (Hvirring S., Nim H.), bygget 1729. En Bindingsværksgaard fra samme Periode er Rodstenseje (Odder S., Hads H.), det gamle Hovedstrup, der fik sit nuværende Navn af Admiral Jens Rodsteen, som ogsaa 1681 byggede Hovedbygningen med dens ottekantede Indgangstaarn og dens to korte Sideløje. Fra 18. Aarh. stammer Bindingsværksbygningerne paa Lyngbygaard (Lyngby S., Hasle H., opført 1755 og 1775) og paa den gamle Aakjær (Falling S., Hads H.), der først var Aarhusbispens Ejendom og senere blev Sæde for Kongens Lensmænd og Amtmænd.

Fra 18. Aarh. stammer ogsaa Hovedbygningen paa Rathlousdal (Odder S., Hads H.), opført 1769 af Statsminister Schack-Rathlou. Klassicismen præger Serridslevgaard (1777), Moesgaard (c. 1800), Constantinsborg (1802, delvis ombygget 1862) og Vilhelmsborg (1843—45).

Frijsenborg, det gamle Jernit, har bevaret Mure fra Tiden c. 1700, men det store Herresæde er i det ydre fuldstændig moderniseret 1860—67. Mellem moderne Bygninger maa ogsaa fremhæves det nye jyske Kongeslot, Marselisborg ved Aarhus.

KIRKER

AF MAG. CHR. AXEL JENSEN

Aarhus havde været Bispesæde i et Par Aarhundreder, inden Biskop Peder Vagnsen af Hvideslægten grundlagde *Domkirken* paa dens nuværende Plads. En Pavebulle fra 1197 tilsagde 40 Dages Aflad til alle dem, der vilde yde Hjælp til det paatænkte Byggearbejde, og selv om Biskop Peder døde 7 Aar senere, er det dog sikkert ham, der har valgt Byggepladsen, som fik den største Betydning for Byens Historie, og som ogsaa kom til at give Stiftskirken dens Navn, St. Clemens. Før Katedralen stod der nemlig paa Stedet et til denne Martyrpave viet Strandkapel, hvori den fromme danske Kongesøn Niels nogle Aar forud var blevet jordfæstet. Bygningen var længe under Arbejde; 1254 gaves der ny Aflad til dens Hjælpere, og den har maaske knap været fuldendt, da den 1330 rantes af en Brand.

Denne sentromanske Kirke, der opførtes af Munkesten med Sokler og Portaldetaljer af Granitkvadre, staar endnu partielt bevaret i den nuværende Bygning, dels i det tredelte Skib, dels i Korsarmene og deres Østkapeller. Adskillige Enkeltheder viser nært Slægtskab med den sjællandske Murstensarkitektur, som kendetegner Bygningerne fra Absalons Tid. De senere Aars indgaaende Undersøgelser, der begyndtes af Nationalmuseet og siden er fortsat i langt større Stil af Arkitekt Kampmann, har givet mange interessante Oplysninger om dens ældste Udseende; det viser sig, at der har været to Vesttaarne, og at Korpartiet har haft tre Apsider, en større paa Hovedkoret, to mindre paa det midterste af de tre Kapeller, som har sluttet sig til hver af Korsarmene, en ejendommelig Korplan, der sikkert er paavirket af vesteuropæiske Forbilleder. Men skønt man saaledes arkitekturhistorisk kan skaffe sig en Del Viden om Kirkens ældste Tilstand, er Domkirken, som den nu fremtræder, dog i langt højere Grad præget af de omfattende gotiske Ombygninger, der vistnok paabegyndtes af Dronning Margretes samtidige Peder Jensen Lodehat i de Aar, da han beklædte Aarhus Bispestol, og som fuldførtes under Biskop Jens Iversen Lange henvend et Aarhundrede senere. I denne Byggeperiode fik saavel det indre som det ydre sin endelige Form. De to sentromanske Taarne forsvandt og erstattedes af et enkelt, mægtigt Vesttaarn, i hvis Murværk man ser S. Clemens' Anker og Jens Iversens Vaabenmærke (tre Roser), Skibet og Korsarmene forhøjedes meget betydeligt og fik gotiske Vinduer, Arkadebuer og Hvælvinger, og medens de yderste af de gamle Kors-

armskapeller fik Lov til at blive staaende, veg det oprindelige Midtkor og de to indre Sidekapeller Pladsen for en anselig og virkningsfuld Nybygning, i hvis Mure der mellem de røde Mursten er brugt en Mængde Kvadre fra en romansk Granitkirke. Ved denne Udvidelse er Domkirken bleven den længste i Danmark (93 m eller 10 m længere end Roskilde). I Modsætning til de andre Bygningsdele er det gotiske Kor en Kirkehal, idet Sideskibene har samme Højde som Midtskibet; baade det indre (med de ottekantede Arkadepiller) og det ydre faar derved en slank Rejsning, som yderligere fremhæves af Gavlkransen og af de to smaa, runde Vindeltrappetaarne, der flankerer den tresidede Korafslutning.

Efter Middelalderens Slutning forsvandt den katolske Bisperesidens ved Domkirkens Nordside, og det store Taarnspir fornyedes ikke mindre end fem Gange. Sin nuværende Form fik det ved Bygningens Hovedstandsættelse c. 1870—80 (Arkitekt W. T. Walther), der i det hele og store gengav Kirken dens sentmiddelalderlige Karakter, uden at det var nødvendigt at tilføje altfor meget nyt. Der fremdroges ved denne Restaurering en Del Kalkmalerier, især paa Arkadepillerne, hvor flere af dem har været malede over nu forsvundne Sidealtere, Ærkeengelen Mikael, Dommedag (hvorunder Kejser Karl den Store og S. Agnes), S. Jørgen med Dragen, de tolv Sibyller. Paa Hvælvene ses foruden Billeder et Par Indskrifter af bygningshistorisk Indhold, i Midtskibet fra 1476 og 1480, i nordre Korsfløj fra 1487. Sentmiddelalderligt Inventar præger endnu Kirkerummet; selv om det Pulpitur, der var rejst mellem Kor og Skib, nu er forsvundet, har Koret bevaret sine gamle Kannikestole, og paa Højalteret straalere den pragtfulde Altertavle endnu med sin gamle Forgyldning. Den er skænket 1479 af Jens Iversen Lange og udført af den lybske Mester Bernt Notke. I Midtpartiet er der store Figurer af Pave Clemens, S. Anna selvtredje og Johannes Døberen, i Fløjene mindre Apostelfigurer. Naar Fløjene lukkes første Gang, viser sig Malerier af Kristi Lidelseshistorie, og naar de yderste Fløje lukkes, ses malede Legendescener. Til den oprindelige Tavle hører ogsaa Fodstykket, der er indrettet til Opbevaring af de hellige Kar, og paa hvis Fløje Stifteren er portrætteret, medens det spirformede Topstykke er tilføjet 1514. Malmfonten er fra 1481, en syvarmet Lysestage som den i Viborg fra 1515, og desuden ejer Domkirken en stor sentgotisk Urskive og flere katolske Messedragter. Hertil kommer alt det yngre Inventar og en statelig Række Gravmæler, Ligsten og Epitafier, som gør Kirken saa rig og malerisk, at den næsten kan kappes med Roskilde Domkirke. De jordiske Lev-

Købke: Parti fra Aarhus Domkirke.

□ Kvader. ○ Raa og kløvet Kamp. † Limsten. △ Tegl. † Fraadsten. † Al
 (Fyldte Signaturer betegner, at Kirken har Apsis, kursiveret og understreget Navn, at den
 stammer fra gotisk Tid.)

Oversigt over Landsbykirkerne i Aarhus Amt.

Forfattet af Museumsdirektør Dr. M. Mackeprang.

ninger af selve Grundlæggeren, Peder Vagnsen, gemmes i en Murgrav ved Siden af Højalteret.

Domkirkens sentromanske Bygningsstil har ikke haft nogen Betydning for Omegnens Landsbykirker, der alle er af Brudsten, enten tilhugne Granitkvadre, raa Kamp eller Fraadsten. Ganske enkelte Kirker er overvejende af Al (Vinding, Tyrsting H.). Ofte kan Materialerne være blandede i een og samme Bygning, især behandlet og ubehandlet Granit, saa at en skarp og nøjagtig Grupperdeling ikke lader sig gennemføre. Men Flertallet af Landsbykirkerne er her som i de andre jyske Amter *Kvaderbygninger*, der er næsten eneherkende i Gjern Herred, har stærk Majoritet i Hads og Vrads H. og kun er i Mindretal i Tyrsting H. Ingen af Granitkvaderkirkerne har oprindeligt Taarn, og som Kortet viser, forekommer Apsider ikke særligt hyppigt, men flere Steder er Apsider nedrevne (Borum og Skivholme i

Framlev H.); størst er Tallet i Hads H. (Odder, Falling, Gosmer); kun paa Gosmer og paa Nørre Snede (Vrads H.) er Korrundingen særligt smykket med Halvsøjler. I andre Henseender har Kvaderkirkerne derimod været rige, og der findes ogsaa i Aarhus Amt smukke Portaler og interessante Granitskulpturer. Søjleportaler af Viborgtypen forekommer i Linaa (Gjern H.), hvor der er Dobbelt-søjler, og hvor Tympanonfeltet er smykket med et Kristusrelief; lignende Portaler med Enkelt-søjler forekommer i Spørring, Tilst, Gjern og Hammel, af hvilke den sidstes Tympanonstene viser Kristus paa Korset og Jagthelgenen Hubertus. Ogsaa andre Halv-Søjleportaler forekommer, saaledes i Tranbjerg (Ning H.), hvor Tympanonreliefferne forestiller Korsfæstelsen, Korsnedtagelsen m. m., i Trige (V. Liishbjerg H.) og i Sjelle (Framlev H.). Rigt reliefsmykkede Stenkarme er bevarede i Stjær (Framlev H.), hvor der ved Siden af Halvsøjlerne er Løver, af hvilke den ene kæmper med Samson, medens Tympanon viser Korsfæstelsen, og i Laasby (Gjern H.), hvor der er Dyr, Kampscener og Daniel i Løvekulen. Ogsaa i Hasle (Hasle H.) og Vitved (Hjelmslev H.) er der Karmsten med Dyrefigurer, og i Tulstrup (Gjern H.) ses Mikael fældende Dragen. Mange andre Steder er det særligt Tympanonstenene, som er reliefsmykkede, enten med Kristus paa Korset eller med parvis ordnede Dyrefigurer som Løverne i Nørre Snede (Vrads H.), i Tiset og Tulstrup (Ning H.), i Blegind og Mesing eller som Griffen og Løven i Stilling (alle i Hjelmslev H.). Meget ejendommelig er Korbuen i Randlev (Hads H.), hvor der under Buestykket er indskudt to tympanonagtige Granitsten med Figurer under Smaabuer, forestillende Syndefaldet og Genløsningen.

I Sammenligning med denne Rigdom, der kunde øges ved at nævne en Del enkelte Billedkvadre, er de *Kirker*, som helt eller overvejende er byggede af *raa Kamp*, kun fattige paa Enkeltheder; Grundfør (V. Liishbjerg H.), hvis Materiale er blandet, synes at have haft et oprindeligt Taarn, men Apsider af *raa Kamp* forekommer ikke, og en Søjleportal som i Tilst eller en Figurtympanon som i Halling er i denne Gruppe Sjældenheder. Heller ikke *Fraadstenskirkkerne* frembyder altfor mange Enkeltheder, da Materialet jo ikke tillader Skulpturer. Men paa nogle af de almindelige Landsbykirker, som er byggede af denne porøse Stenart, findes der dog Apsider; Kvaderstenskirken Tulstrup (Gjern H.) har Korrunding af Fraadsten, og andre Apsider findes ved Vorladegaard, Hansted og Skanderup K.; den sidstnævnte smykket med Pilastre og Rundbuefriser. Ogsaa andre af *Fraadstenskirkkerne* har bevaret Buefriser, omend næppe nogen af dem er saa rigt deko-

**Tulstrup Kirkes Nordportal,
Gjern Herred.
(Chr. Axel Jensen fot.)**

**Tvilum Kirke.
Gjern Herred.
(Fot. i Nat. Mus.)**

**Døbefont i Odder Kirke,
Hads Herred.
(Hude fot.)**

**Døbefont i Adslev Kirke,
Hjelmslev Herred.
(N. Termansen fot.)**

reret som Alstenskirken Vinding, der paa Koret har Blendinger i to Stokværk. I Ovsted (Voer H.) findes en Korhvælving af Fraadsten. Foruden de mere almindelige Kirker hører til denne Gruppe to anseelige og interessante Bygværker, Tamdrup og Venge, der begge heldigt har undgaaet moderne Istandsættelser.

Tamdrup (Nim H.), der knejser højt paa et Bakkedrag Vest for Horsens, har vistnok været nær knyttet til Aarhus Bispestol, og den store Gaard tæt ved Kirken hedder endnu Bisgaard, et Forhold, der forklarer Kirkebygningens usædvanlige Størrelse. Den er en af Landets faa treskibede Landsbykirker, og dens Arkitektur har i meget mindet om Vor Frue i Roskilde; mellem Skibene har staaet lave, runde Arkadepiller, hvis Sokler er af Al. Nu er dog hveranden af disse Piller bortbrudte og de oprindelige, runde Arkadebuer næsten helt forsvundne, idet Kirken i den seneste Middelalder er bleven omdannet og overhælvvet. Samtidig er baade Korets og Sideskibenes romanske Apsider nedbrudte, medens Vesttaarn og Vaabehus er tilføjede, og af den oprindelige, ydre Arkitektur har kun Korets Blendinger modstaaet Tidens Tand.

Bedre bevaret er *Venge* Klosterkirke (Hjelmslev H.), hvis Historie er omtalt i Skildringen af Gudenaadalen (sml. S. 768). Bygningen er opført af Benediktinerne i Beg. af 1100'erne. Den har Apsis ikke blot paa Koret, men ogsaa paa Skibets to korsarmsagtige Kapeller, som har været to Stokværk høje, og af hvilke det søndre er forhøjet med en sentgotisk Taarnoverbygning. Oprindelig har der været et meget anseligt Vesttaarn. Den ejendommelige Plan er tydelig gjort efter engelsk Forbilled, og engelsk Karakter har ogsaa de usædvanligt rige og sirlige Enkeltheder, Apsidens Gesims, den søjlesmykkede Korbue og de blendingsprydede Korvægge, der trods de sentgotiske Hvælv giver et levende Indtryk af den oprindelige Arkitektur.

I Afsnittet om Gudenaadalen er det ogsaa skildret, hvorledes en Cistercienserkoloni fra Moderklosteret Vitskøl prøvede det ene Bosted efter det andet, inden de 1172 fandt et blivende Sted i *Øm* (Ry S. Tyrsting H.). Her maa dog nævnes, at Klosteret, hvis Krønike giver os et levende Indblik i Middelalderens utrygge Samfundsforhold, ikke er slet saa grundigt ødelagt, som man indtil de sidste Aar har troet. Det er ialfald lykkedes at genfinde dets Tomt, og efter at Nationalmuseet havde undersøgt et Par tilfældigt fundne Munkegrave og Historisk Samfund for Aarhus Amt derefter havde købt Grundstykket, har man ved Gravningen afdækket tydelige Fundamenter af den Klosterkirke, som indviedes 1257, og det er sikkert, at den i Byggema-

Tamdrup Kirke. Nim Herred.
(M. Lundbo fot.)

Tamdrup Kirke. Nim Herred.
(M. Lundbo fot.)

Astrup Kirke, Ning Herred. Hvælving i Skibet.
(E. R. fot.)

Den gamle St. Søren's Kirke i Ry.
(M. Lundbo fot.)

den har lignet Sorø. I to af de elleve murede Grave har man genkendt Skeletterne af Abbed Jens († 1249) og Aarhusbispen Peder Elafsen († 1246). Endvidere er der Levninger af to Møllekanaler, som Munkene gravede mellem Mossø og Gudensø.

Helt forsvundne er de to *Klostre* i Nabosognene, Nonneklosteret i Vissing, der ophævedes allerede i Beg. af 15. Aarh., samt Munkeklosteret i Vor, og samme Skæbne havde Nonneboet Ringkloster (Hylke S. Voer H.), hvorfra der kendes en enkelt Granittympanon, medens der paa Vissings Tomt er fundet Grave. Af *Tvilumkloster* ved Gudenaen er der derimod bevaret en Rest i den nuværende Tvilum K. (Gjern H.). Det beboedes af Augustinerkanniker og nævnes første Gang 1257, fra hvilken Tid Kirken omtrentlig maa stamme; den er bygget af Munkesten i ungotisk Stil og bestaar kun af et Langhus med tre Hvælvingfag; oprindelig har de slanke Vinduer været trekoblede. Den store, sentgotiske Altertavle, den romanske Granitdøbefont og en Ligsten over Provst Poul Mikkelsen († 1490) er Minder fra Klostertiden.

Omr. samtidig med denne Bygning er de ældste Dele af *Aarhus Hospital*, forhen *Sortebrødrenes Kloster*, der skal være grundlagt 1227 og ialfald eksisterede i 1240'erne. Af den ungotiske Murstensbygning staar den enskibede Kirke (tidligere S. Nicolai, nu Vor Frue) med smukke Hvælvinger og slanke, trekoblede Vinduer, der især gør sig gældende i Koret, medens Skibets Karakter er stærkt ændret ved de i den seneste Middelalder tilbyggede Sydkapeller med deres tre Blendingsgavle; ogsaa det lille, slanke Taarn ved Korets Nordøsthjørne er sentgotisk (Løgspiret fra Baroktiden). Fra den katolske Tid er bevaret den sentgotiske Altertavle, et rigt Snitværk af Claus Berg fra 1520'erne, med en figurrig Fremstilling af Korsfæstelsen; blandt Fløjmalier ses Sortebrødrenes Stifter, S. Dominicus. Af selve Klosteret, som 1541 indrettedes til Hospital, staar en Del Murværk i det firlængede, haardt restaurerede Komplex N. for Kirken; langs Kirken er der levnet en Stump af den hvævede Klostergang, og den nuværende Hospitalskirke (Munkenes Spisesal) er et smukt, tidlig gotisk Rum, hvis Hvælvinger hviler paa Stensøjler.

Medens disse to Klostre tilhører Gotikkens Begyndelsesperiode, er *Vor Frelsers* (tidligere St. Ibs) *Kirke* i *Horsens* en sentromansk Murstensbygning, i hvis Vestportal der er brugt Kvadre og Søjler af Granit. Skibet er tredelt, og foruden Koret har ogsaa Sideskibene oprindelig haft Apsider, men disse er nu nedrevne, og Bygningen har lidt meget ved haardhændet, moderne Istandsættelse, der kun har skaanet

Horsens Vor Frelser Kirke Vestportal.
(H. M. fot.)

Horsens Klosterkirke.
(H. M. fot.)

den halvvejs skjulte Nordside; fornøjeligst virker det sentgotiske, ved Sydvesthjørnet placerede Taarn med dets Løgspir fra 1740.

Som *Horsens Klosterkirke* nu staar, er den tilsyneladende helt igenem en gotisk Murstensbygning, men oppe over Hvælvingerne skjuler der dog Gesimsr af den enskibede, unggotiske Kirke, som byggedes snart efter Graabrødreklosterets Grundlæggelse 1261. Omtr. et Aarhundrede senere blev Koret ombygget med smukke gotiske Hvælvinger, medens Skibet først fik et nordre Sideskib og noget derefter forlængedes et Fag mod Vest. Det søndre Sideskib er tildannet af en Klostergang, hvis Murværk nu er den eneste kendelige Levning af selve Klosteret. En moderne, stilkorrekt Istandsættelse (1892, Prof. Storck) har rettet adskillige af den middelalderlige Bygnings Uregelmæssigheder, men Kirken virker fint og smukt, og den har rigt Inventar. Fra Klostertiden stammer Altertavlen, en Række Munkestole og et stort Lægmandskrucifix, alt fra Tiden om 1500. Desuden findes enkelte Kalkmalerier, et Par Adelsvaaben og en Kristoforusfigur.

Mellem Landsbykirkerne er *Ry* (Tyrsting H.) den eneste større gotiske Bygning (sml. S. 772); Smaakirkerne paa Øerne Endelave, Alrø og Tunø frembyder kun faa stilprægede Enkeltheder. Men som sædvanligt er de fleste Kirker ændrede eller øgede i den seneste Middelalder. I Framlev, Ning, Sabro og Vor Herreder har alle Kirkerne Taarne, og i de andre Herreder er de kullede Kirker i udpræget Minoritet undt. i Gjern H., hvor der er 8 taarnede og 6 kullede Bygninger. I god Overensstemmelse hermed har ogsaa de fleste Kirker indbyggede Hvælvinger, omend ret mange nøjes med hvælvet Kor. Gennemsnitlig findes der i hvert Herred et Par Bygninger med Bjælkeloft; i Nim H. er Tallet dog 4, i Hads H. 6 og i Gjern endogsaa 9 (mod henholdsvis 2, 5 og 3 helt hvælvede). Et interessant, unggotisk Korhvælv med nedhængende Slutsten findes i Skivholme (Framlev H.), men iøvrigt er Hvælvene vistnok alle sentgotiske; i Astrup (Ning H.) nævner en kalkmalet Indskrift Aarstallet 1511. Samme Tidsalder tilhører ogsaa de faatallige Korforlængelser og Korsbygninger samt de noget talrigere Vestforlængelser. Hist og her kendes Eksempler paa, at Domkirkens gotiske Taarn har paavirket Omegnens Landsbykirker, især dets rundbuede Glamhuller.

Fra *Tiden efter Reformationen* stammer *Skanderborg Kirke*, en Rest af Frederik 2's Slot og først ved dettes Nedbrydning indrettet til kirkeligt Brug med Benyttelse af Træinventaret fra det tidligere Slotskapel. 1591 ombyggedes Kor og Apsis i Klovborg K. (Vrads H.), og 1766—77 fornyedes Tyrsting K. (Tyrsting H.). I Slutn. af 19. Aarh. er

Horsens Klosterkirke.
(H. A. Ebbesen fot.)

Venge Kirke. Hjelmslev Herred.
(Hude fot.)

en Række Kirker helt ombyggede, og desværre maa det tilføjes, at mange andre, især i Egnen om Hammel, har lidt haardt ved mere velmente end vellykkede Istandsættelser.

Foruden de allerede nævnte, forsvundne Klostre, hvis Tal kan øges med Aarhus Karmelitterkloster (Vor Frue paa Brobjerg) og Horsens Johannitterkloster (senere Herregaarden Stjernholm) er der, især paa Reformationstiden, *nedrevet* en hel Række *Kapeller og Sognekirker*, i Aarhus By saaledes S. Oluf. De fleste af disse er helt jævned med Jorden, men i Kysing (Saksild S., Hads H.) staar der dog en ganske anselig Kirkeruin.¹⁾

Kalkmalerier findes, foruden i Aarhus Domkirke og Horsens Klosterkirke, i en Del Landsbykirker. Fra romansk Tid stammer et Billede af Johannes Døberen i Ørridslev (Voer H.), et Mariabillede i Framlev (Framlev H.) og Rytterfigurer i Tulstrup (Gjern H.). Gotiske Figurmalerier er forholdsvis bedst bevarede i Aale (Vrads H.) og Østbirk (Vor H.) og især i Skivholme (Framlev H.); i sidstnævnte Kirke, hvor Dekorationerne er malede 1503 paa Biskop Niels Clausen Skades Tid, findes en Række Scener af det nye Testamente og enkelte Helgenfigurer. Ogsaa i andre Kirker træffer man de sidste katolske Aarhusbispers Vaabenmærker, og ret hyppigt forekommer fra den seneste katolske Tid enkle Dekorationer med Ornamenter af geometrisk Karakter, Sparremønstre paa Ribber og lignende. I Tørring (Vrads H.) er der Figurmalerier fra Tiden nærmest efter Reformationen.

Mellem *Kirkeinventaret* er de talrige romanske Granitdøbefonte usædvanligt interessante og smukke. De for Midtjylland karakteristiske Kummer med Dyrefigurer, især Dobbeltløver ordnede om et fælles Hoved, forekommer i noget over et halvthundrede Eksemplarer og i vekslende Udførelse, stundom kombinerede med andre Figurer. Det høje kraftige Relief, som kendes fra Aalborg og Viborg Amter, forefindes dog ikke i ret mange Eksemplarer (Venge, Linaa); i Reglen er Dyrelegemerne ikke saa stærkt fremtrædende, men til Gengæld er Udførelsen meget sirlig; en Gruppe af Fonte i Amtets sydlige Del har paa Foden nydelige Palmetornamenter, medens Dyrefigurerne er skilte

¹⁾ Gjærn H.: Bjarup i Linaa S., den 1558 nedlagte Jernit i Hammel S. og Sminge i Voel S. — Hads H.: Dyngby i Bjergager S., Ulv og den 1820 nedrevne Tvenstrup i Odder S. — Hasle H.: True i Brabrand S. — Hjelmlev H.: Boes og Illerup i Dover S., Kejlstrup og Rindelev i Fruering S., Vrold i Skanderup S. og N. Vissing i Venge S. — V. Liisbjerg H.: Hinnerup Kapel i Grundfør S. — Nim H.: Boring (paa høj Kirkebakke) i Hvirring S., Brestenbro Kapel, grundlagt i Beg. af 15. Aarh., i Nim S. — Ning H.: Langballe Kapel i Maarslet S. — Sabro H.: Norring i Folby S., Skjoldeløv i Lading S. og Dals i Lyngaa S. — Vor H.: Aas i Søvind S. — Vrads H.: Krejbjerg i Ejstrup S. og Brande, Tømmerby og Virklund i Tem S.

af firkantede Rammer. Paa Fonten i Græstrup findes en ikke helt tydelig latinsk Indskrift: „Trovend, Skamme og? gjorde dette“. Paa Tamdrup-Fonten er der grove Evangelisttegn, og i et Par andre Kirker forekommer usædvanlige, firkantede Granitfonte (Ørrikslev, Tolstrup). De lidt yngre, gullandske Fonte er repræsenterede i Hadsten, Træden, Vrads og Ørting. Endelig kan foruden Domkirkens Malmfont nævnes den ejendommelige, malmstøbte Fontekedel fra 1481, der fylder Kumen i Lyngaa Kirkes romanske Granitfont.

De betydeligste gotiske Snitværker er allerede omtalt i det foregaaende, men ved Siden af Aarhus, Horsens og Tvillum maa særlig nævnes Altertavlen i Østbirk, der skal stamme fra Ringkloster. Andre sentkatolske Fløjaltertavler findes i Laasby, Malling, Randlev (Maria med S. Katrine og S. Barbara), Spørring, Tranbjerg (S. Ursula), Tunø (bl. a. S. Clemens), Vejlbj og Ørting. Paa Frijsenborg staar en interessant Tavle fra Voldby, med Fremstillinger af de 10000 Ridderes blodige Martyrium. I Vejlbj K. er der desuden en sentgotisk Dørfløj fra 1532, og Tulstrup K. (Gjern H.) ejer en Prædikestol med Foldeværksfelter i ublandet sengotisk Stil, omend den maaske først er gjort i Aartierne nærmest efter Reformationen. Adskillige smukke Præste- og Degnestole bærer de sidste katolske Aarhusbispe Vaabenmærker.

Fra Renæssancens Tid stammer enkelte Alabastarbejder, dels et Relief fra 1551 i Tyrsting Kirkes Altertavle, dels en noget yngre Prædikestol i Træden Kirke, der oprindeligt skal have staaet i et Kapel paa den nedlagte Herregaard Væbnersholm. Blandt Renæssancens talrige Snedkerarbejder er den første Stilperiode usædvanligt sparsomt repræsenteret; kun enkelte Prædikestole (Falling 1585, Vær 1587) tilhører Ungrenæssancen. Den anden Stilperiode er smukt repræsenteret ved Frederik 2's Inventar i Skanderborg Slotskirke (1572), men ligesom i Randers Amt kan de fineste og bedste Snitværker i Højrenæssancestil tilskrives Mikkil van Grønningen, hvis sirlige og elegante Stil genkendes paa Domkirkens store Prædikestol fra 1588, paa den beslægtede Prædikestol i Østbirk, paa den gamle Altertavle i Trige og paa et Adelsepitafium i Hammel fra 1610. Paa anden eller tredje Haand præger hans Maner en Mængde andre Haandværkere i Aarhus By og ude paa Landet. Prædikestolen i Aarhus Vor Frue K. (1598) tilhører denne Retning ligesom f. Eks. Prædikestolene i Bjerager og Randlev og Altertavlerne i Hundslund (1613) og Torrild (1616), der er udførte af Maleren Oluf Olufsen med Bistand af et Par Snedkere, hvoraf den ene boede i Vrold ved Skanderborg. En anden navngiven Landsbykunstner var den „Moten Snedker“, der har skaaret Prædike-

stolene i Framlev (1602—4) og Skovby. Ogsaa senere i 17. Aarh. har man adskillige Vidnesbyrd om Landhaandværkeres Kirkearbejder, men højt over dem staar dog de Snitværker, der skyldes Peder Jensen Kolding. Indenfor Amtets Grænser har denne dygtige Mand især haft Kunder i Hads H., hvor han foruden flere Prædikestole og Epitafier har skaaret Altertavlerne i Falling, Gosmer, Gylling (1638), Odder (1640) og Saksild, der illustrerer den gradvise Udvikling fra Senrenæssance til Barok. Blandt hans seneste egenhændige Arbejder kan vistnok regnes Prædikestolen i Malling (1660) samt den større Prædikestol i Horsens Frelserkirke (1663—70). Mellem talrige Elevarbejder er de, som kan knyttes til Aarhus, gennemgaaende ret grove, medens Virksomheden er bleven fortsat med stor Dygtighed i Horsens, hvor den smagfuldeste og fineste af hans Lærlinge har skaaret Klosterkirkens Korgitter med dets to pompøse Kerubengle (1679), en Gravkapeldør og flere Epitafier (Falling 1681). Andre Arbejder i Peder Jensens Stil findes f. Eks. i Skanderup Kirke; helt udenfor hans Kreds staar derimod de ejendommelige Stolestader i Grundfør Kirke, med karakterfulde Apostelfigurer, hvis Stil ellers kun kendes i Aalborg og andetsteds om Limfjorden.

Blandt *Gravminderne* findes usædvanligt mange Granitsten fra den ældre Middelalder. Vel de smukkeste ornamenterede romanske Gravsten, som findes i Landet, er to korsmærkede Sten, der sidder i Aarhus Domkirkes Mure. Paafaldende talrige er ogsaa Sten med Indskrifter og Navne fra denne Periode. I Linaa er der saaledes en Sten over Asser med Fremstilling af en gejstlig, i Skorup en Sten med Navnene Thord og Thruend. I Brabrand ligger en Sten med et indridset latinsk Vær, i Lyngby en Sten over Gertrude, Gunnes Hustru; i Framlev K. er der to lignende med Navnene Magnus og Karl, i Tamdrup ikke mindre end tre, den ene over Bardo og Brida, den anden over Setifote, den tredje over Margareta. I Maarslet findes Sten over Hulda, i Gylling over Elina, i Malling en Præsteligsten med en længere Indskrift. Paa flere af disse Sten er Indskrifter og Figurer indridsede med fordybede Linjer, og det gælder ogsaa en Sten i Randlev med Indskriften: „Etie hviler her. Elni gjorde mig“.

Af den yngre Middelalders flade Sten kan særligt fremhæves den smukke Sten over Biskop Jens Iversen Lange i Aarhus Domkirke, et af de ypperste Arbejder i sin Art, samt den jævndrende Sten over hans 1191 afdøde Forgænger, Biskop Svend, som fra Ømkloster er ført til Ry Kirke. Som Plade paa Domkirkens Alterbord ligger desuden en Sten over Bisp Jens Assersen († 1306), og endvidere findes Sten

Odder Kirkes Altertavle. 1640.
(Fot. i Nat. Mus.)

Torrild Kirke, Hads Herred.
(Chr. Axel Jensen fot.)

Aarhus Domkirkes Prædikestol. 1588.
(Hude fot.)

over Bispenses Bo († 1423), Ejler Madsen Bølle († 1501) og Niels Clausen († 1531) samt over enkelte Adelsfolk.

Renæssancetidens Gravmæler maa først og fremmest søges i Domkirken, blandt hvis talrige adelige Ligsten kan fremhæves dem over Biskop, senere Rigsraad Knud Gyldenstjerne († 1568), over Jens Juel til Alsted († 1563), over Jørgen Barnekov til Kjellerup († 1567), over to halvvoxne Adelsbørn (Erik Bjørn og Birgitte Urne, begge † 1577), over Kristen Munk († 1579), over Jomfru Mette Urne († 1587). De fleste af disse fint behandlede, stundom næsten overdrevent sirlige Sten er udgaaede fra et og samme Værksted, som vistnok har haft hjemme i Aarhus, og som synes at have været meget søgt af den jydsk Adel, medens det senere, under Christian 4's Regering, fik talrige borgerlige Kunder. Mere iøjnefaldende er dog de store Stenepitafier, det fine Renæssancearbejde over Erik Podebusk til Bidstrup († 1573), de pompøse bruskbarokke Sandstens-Mindesmærker over Jørgen Skeel til Søstrup († 1631), over Otto Skeel til Katholm († 1646) og over Lauridtz Ebbesen († 1646), det beskednere Monument over den bekendte Kansler Christen Thomesen Schested († 1657) og de pompøst storbarokke Marmorepitafier over Jesper Hutfeld († 1696), og over Baronesse Sofie Elisabet Charisius med hendes to Mænd, Constantin Marselis og Baron Peter Rodsteen, det sidstnævnte forfærdiget af Thomas Quellinus 1703—4. Flere af disse Monumenter er opsatte i Domkirkens gamle Kapeller, og til den øvrige Pragt kommer derfor mange kunstfærdige Smedejernsgitre. De endnu talrigere gejstlige og borgerlige Epitafier og Ligsten vilde det være umuligt at opregne enkeltvis, og det skal her kun nævnes, at der udenfor Kirken er rejst en moderne Mindesten over den bekendte Skolemand Morten Børup († 1526).

Ogsaa Aarhus Vor Frue indeholder en Del borgerlige Gravminder, men rigere i saa Henseende er dog Horsens Klosterkirke, hvor der foruden en Række skaarne og malede Mindetavler fra 17. Aarh. findes flere Marmorskulpturer fra 18. Aarh., især i det Lichtenbergske Gravkapel, indrettet 1738 af Etatsraad G. H. L. og udstyret med et stort Epitafium (af Billedhuggeren Didr. Gercken). I Horsens Vor Frelsers K. er der et Par ejendommelige Støbejernsplader, den ene fra 1555 over Adelsmanden Mikkel Grape.

Adelsligsten findes iøvrigt i Søvind (Peder Ebbesen Galt, † 1548), Klovborg (Rigsraad Ejler Hardenberg, † 1565), Astrup (Jost Ulfeld til Østergaard), Østbirk (Peder Skram og hans Sønner), Hvirring (Claus Glambek), Vær (Folmer Rosenkrans) og Hammel (Valdemar Parsberg); i Harlev K. er der en Mindetavle over Genete Kragengelt, den

skotske Kvinde paa Tjele. Vær Kirkes Taarnkapel rummer de jordiske Levninger af Peder Griffenfeldt, hvis metalbeslaede Kiste ejendommeligt nok to Indskrifter, den ene som Laag over den anden; Gravkapellet er iøvrigt indrettet af hans Svigersøn Baron Fr. Krag († 1728), over hvem der er et Marmorepitaf. I Odder staar et stort Epitaf over Admiral Jens Rodsten († 1706). Andre Gravkapeller og Monumenter fra 18. Aarh. findes i Hammel (den grevelige Frijsiske Familiebegravnelse, indrettet af Chr. Friis 1738), i Falling (Bornemann), Gosmer (Schack-Ratlou, Skulpturer af Wiedewelt), Malling (Gyldenkrone, kun Kapeldør bevaret), Klovborg (Thygesen, ligeledes af Wiedewelt og Aale (Sehested).

Sten over Gejstlige, Borgere og Bønder fra 17.—18. Aarh. forekommer i usædvanligt stort Tal, og blandt Bondestandens Gravminder kan ogsaa nævnes en Del ejendommelige Granitsten fra Tiden c. 1800, der i Formen efterligner en nu ellers næsten ganske forsvunden Monumenttype, de runde, af Træstammer tildannede Ligtræer.

Ligsten, fundet paa Randlev Hovgaard, i 1906 flyttet til Randlev Kirke, Hads Herred.
(Fot. i Nat. Mus.)

Aarhus. Silhouet.
(H. A. Ebbesen fot.)

KØBSTÆDER

AARHUS

Navnet Aarhus — oprindelig *Arus* — er sammensat af *ar* og *os* og betyder *Aaens Munding*, en Betegnelse som fortræffeligt harmonerer med Byens Beliggenhed og den Rolle, Gabet ud mod Havet kom til at spille for Stadens Opkomst og Udvikling; thi Naturens Haand havde formet det af Kalkrev dækkede Aaminde ved den aabne Bugt som en tryk Havn for Smaaskibe, og allerede i den tidligere Middelalder gik Overfarten fra Jylland til Sjælland og Skaane for en stor Del denne Vej. I Stadens ældste *Signet* fra Aar 1423 ses da ogsaa nederst en Strøm, som langs Foden af en tindet Bymur flyder forbi en af to Taarne flankeret Bygning, hvori St. Clemens og St. Peder har Plads, og dette Byens gamle Vaaben er nu atter bragt i Brug og Ære i Stedet for et, hvori man — byggende paa en naiv Forklaring af Navnet Aarhus — havde anbragt et Hus med Aarer.

Hvor Gaden *Immervad* fører ned til Frederiksbroen over Aaen, har der sikkert — hvad ogsaa det gamle Gadenavn bekræfter — i fjerne Tider ligget et Vadested, senere afløst af en Bro, hvorover en vigtig Landevej slap over det brede Vandløb, og Vest herfor, i Nærheden af

Aarhus Domkirke.
(Efter: „Jylland“, udgivet af „Samvirkende jydsk Turistforening“.)

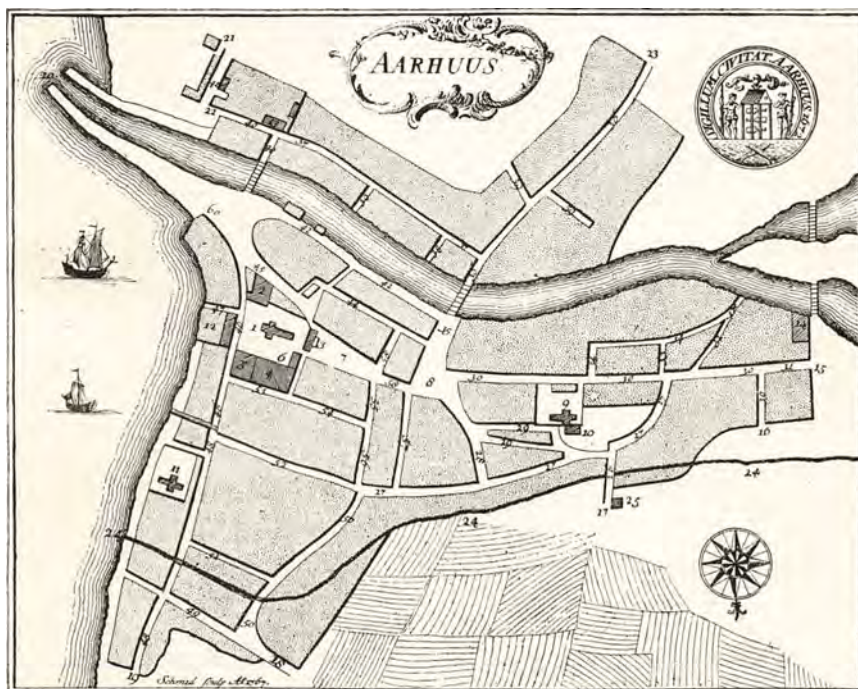

Aarhus. Gaardparti fra Vestergade Nr. 1.
(Hude fot.)

Aarhus efter „Danske Atlas“.

Aarhus, 1767 efter „Danske Atlas“.

den ærværdige St. Nikolai Kirke — nu Vor Frue Kirke —, hvor flere Runestene er fremdragne, turde muligvis den første Spire til Bydannelse søges; thi i Middelalderens ældre, urolige Periode har en By næppe vovet sig helt ud til Kysten, hvor fjendtlige Overfald hvert Øjeblik kunde ventes. Saa tidligt som i det 9. Aarhundrede skal en til den hellige Trefoldighed indviet Trækirke være rejst i Aarhus, som 948 gjordes til Sæde for en Biskop, og hvis Værdighed som Stiftsby afgørende fæstnedes under Svend Estridsen. Samme Konge udkæmpede 1043 med lidet Held et Søslag med Magnus den Gode i Bugten foran Byen, og 1159 hjemsøgte denne af hærgende Venderhobe. Alt under Hardeknuds Regering var Aarhus *Myntsted*, baade Magnus den Gode og Valdemar den Store lod her præge Mynt, og senere — under Christian III — fandt der ligeledes Udmyntning Sted.

I Aaret 1180 døde ved Aarhus en uægte Søn af Knud Magnussen, den hellige *Niels*, en from Mand, hvis sidste Vilje var, at hans Legeme skulde begraves i det *Sct. Clemens* Kapel, man havde bygget ude paa Havbrinken. Krøniken fortæller, at Biskoppen dog hellere vilde have den hellige Mands Lig jordet i Stiftskirken *St. Nikolaj* i den vestlige Del af Staden, men medens denne Sag var paa Bane, bragte en Stjerne, som funkende over Himlen dalede ned mod Øst og sluktes i en gravlignende Grube foran det fattige Trækapel ude paa Strandbakken, al Strid til at forstumme; thi sligt et Jærtegn vovede man ikke at se bort fra. Hellig Niels blev da stedt til Hvile ved *St. Clemens* Kirke, og paa Stedet, hvor han var gravlagt, bar stakket efter Undere og Jærtegn Vidne om hans Hellighed. Da Biskop *Peder Vagnsen*, en mægtig Prælat af de Hvides Æt († 1204), snart derpaa besluttede at bygge en storartet Kirke som Hovedkirke for sit Stift, valgte han derfor at grunde den paa *St. Clemens* Trækirkes Plads, forat den hellige Niels' Ry kunde kaste yderligere Glans og Ære over den Bygning, han agtede at rejse, og samtidig med at dette Monument langsomt løftede sine Stenmure, antog Havbrinken Byform, idet Gadenettet i den her grundede Bydel afgjort bærer Præg af at være blevet til efter en udstukken Plan og i nøje Sammenhæng med Domkirken. Med denne er Aarhus' Tyngdepunkt endeligt forskudt mod Øst, og her udformedes paa Kridtstensbakken en befæstet Højby, behersket af *St. Clemens* Cathedral, foran hvis Taarnfaçade Stadens tresidede Torv lejrede sig, medens Kannikerresidenserne flokkede sig Syd og Øst for Kirken. Tæt Nord for denne og forbunden dermed laa — i hvert Fald mod Middelalderens Slutning — *Bispernes Bolig*, Aarhusgaard, som efter Reformationen omdannedes til Magasin, Øst for Koret fik *Latinskolen* Plads, og en Krans af Plan-

Aarhus. Aaparti ved Frederiksbro (ældre Billede).
(Fot. i Nat. Mus.)

Aarhus. Vandmølle (ældre Billede).
(Fot. i Nat. Mus.)
Fra det gamle Aarhus.

ker, Grave og Volde — muligvis ogsaa Mure — afgrænsede Domkirke-
staden fra de øvrige Dele af Byen. Hvor Gaden *Graven* nu gaar,
havde saaledes Befæstningens nordlige Linje Plads, medens Gadenav-
net *Volden* endnu bevarer et Minde om Værnet mod Vest, der fort-
sattes ned til Aaen, hvis nordlige Bred uden Tvivl ligeledes har
været beskyttet af Plankehegn, Mur eller Vold. I den smalle Ende af
Stortorvet mod Vest vaagede den i Voldbæltet anbragte *Borgport* —
mod Middelalderens Slutning et svært, grundmuret Taarn, som først
1685 jævnedes med Jorden — over Adgangen til Domkirke-
staden, og Udgravninger i Aarene 1915—16 har her fremdraget Sporene af disse
vestlige Værker og nøjere fastslaaet deres Beliggenhed.

Den gamle Del af den vestlige By laa tæt ved Landevejsnettet, grup-
peret om *St. Nikolaj Kirke*, til hvilken der — muligvis 1227 — knyttedes
et Dominikanerkloster, og Syd for Aaen langs Færdselsvejen — som,
gennem Immervad passerende Vandløbet, hinsides dette førte op ad
det stigende Terræn — havde der allerede i Middelalderen dannet sig
en særlig Bydel, *Brobjerg*, liggende paa Grundene om den nuværende
Frederiksgade. Her havde en anden af Stadens gamle Kirker Plads,
nemlig den 1203 omtalte *Vor Frue*, ved hvilken der senere — i hvert
Fald før 1462 — byggedes et til *St. Jørgen* viet *Karmeliterkloster*. Grund-
gravning for en Frimurerloge har 1907 i Brobjergets vestlige Skraa-
ning, i den saakaldte *Bispetoft*, bragt Rester af et svært, grundmuret
Hjørne for Dagen, muligvis et Minde om dette Kloster, som menes at
have ligget Vest for Frederiksgade, og en langs Christiansgade i nord-
østlig Retning afdækket *Bygrav* vidnede paa samme Tid om, at ogsaa
Staden paa Brobjerg i alt Fald delvis har været befæstet. Tæt Nord for
selve Domkirke-
stadens Volde og Grave fandtes der desuden en Forstad,
som samlede sig om den tæt ude ved Stranden liggende *St. Olufs Kirke*,
som tilligemed *St. Nikolaj* og *Vor Frue* 1203 af Biskop Peder Vagnsen
skænkedes til Kathedralen, og foruden disse Gudshuse nævnes 1512 en
St. Karensgaard, der vistnok havde Plads Vest for Sortebrødreklosteret,
samt antagelig en *St. Jørgens Gaard* for de Spedalske et Sted udenfor
Byen, hvor ogsaa et 1503 omtalt *Helligkorskapel* maa søges. Et *Hel-
ligaandshus*, hørende til *Helligaandskapellet* og liggende Vest for Im-
mervad ved Aaen, beskrives 1540 som øde.

I den katholske Kirkes Glans voksede den gunstigt liggende By sig
saaledes stor og anselig, 1441 gav Christoffer af Bayern dens ældre Pri-
vilegier Stadfæstelse, og et Tegn paa det borgerlige Livs Blomstring er
de Gilder, som bestod i Staden, men om hvilke kun magre Oplysninger
findes. 1418 omtales saaledes de Aarhus *Købsvendes Lav*, indviet til

Vor Frue, 1499 et *St. Gertruds Gilde*, samt senere et *St. Sebastian Gilde*, og mod Middelalderens Slutning synes den stigende Bebyggelsestæthed at have presset voldsomt paa de hæmmende Fæstningsværker, ja sine Steder sprængt og erobret dem. 1477 maatte Christian I saaledes give sin Tilladelse til, at Grundene mellem Aaen og Byens Planker bebyggedes, og mod Nord var Byen langs *Mejlgade* groet langt ud over de gamle Grave, hvis militære Rolle forlængst var udspillet. I Begyndelsen af det 16. Aarhundrede blev det derfor nødvendigt Norden om *St. Olufs Sogn* at lægge en ny Befæstningslinje, gennem hvis Grav Bybækkens Vand bragtes til at strømme.

Da den katholske Kirke, som i straalende Magtfulde forhen havde behersket Byen, fuldstændigt brød sammen under Reformationen, undergik Aarhus store Forandringer. 1541 lod Christian III Sortebrødreklosteret omdanne til et *almindeligt Hospital*, og som saadant bestaar det den Dag i Dag, i sit moderniserede Kompleks endnu bevarende Rester af de middelalderlige Bygninger. Den med Klosteret forbundne *St. Nicolaj Kirke* — hvis Navn i denne Periode forandredes til *Vor Frue* — gjordes til Sognekirke for disse Dele af Staden, samt tillige for *Brobjerg*, hvis *Frue Kirke* og Klosteret derved forsvandt, og den Nord for Byen ude i Strandkanten liggende *St. Olufs Kirke* styrtede 1548 pludselig sammen af Ælde. Menigheden henvistes til Domkirken, men Kirkegaarden, af hvis Østrand Bølgerne gnavede mere og mere i Aarenes Løb, vedblev at være i Brug, dobbelt ærværdig som den var i Folks Øjne, fordi Traditionen — ved en Misforstaaelse — gjorde *St. Olufs Kirke* identisk med det fattige Trækapel, ved hvilket den hellige Niels var bleven gravlagt. Til hans Ære havde man derfor paa Kirkegaarden ladet et Kors rejse. 1637 opførtes der et Kapel, men dette forfaldt dog efterhaanden saa stærkt, at det 1768 maatte nedbrydes, og lige til 1820 vedblev man at begrave Lig paa *St. Olufs Kirkegaard*, af hvilken nu kun en ubetydelig Rest er tilbage, næsten helt erobret som den er af moderne Bebyggelse.

Paa samme Tid som Reformationsværket saa kraftigt bidrog til at ændre Byens Ydre og bryde med aarhundredgamle Traditioner, gjorde Flammerne sit til at udlette det middelalderlige Aarhus, som ogsaa 1472 havde været prisgivet Ildebrand; thi 1541 hærgedes Byen saa haardt, at Kongen skænkede de brandlidte 5 Aars Skattefrihed, samt Materialerne af de øde Kirke- og Klosterbygninger paa *Brobjerg*, og atter det følgende Aar brændte en Del af Staden. De ulyksalige Straatage, som Borgerne — alle Formaninger og bitre Erfaringer til Trods — haardnakket vedblev at bruge, forøgede Ildsvaadernes Omfang; thi

1546 gik saaledes det meste af Bebyggelsen paa Brobjerg op i Luer, og 10 Aar senere galede den røde Hane atter over Aarhus, hvor Pestens Spøgelse Gang paa Gang voldte Rædsel og Død blandt Borgerskabet.

Uanfægtet af disse Hjem søgelser varede Byens Velstand og Trivsel dog ved; thi det 16. og Begyndelsen af 17. Aarhundrede var en Periode af Medbør og Fremdrift, Handelen blomstrede, Skibsfarten tog et stærkt Opsving, og rige Købmandsslægter forstod at udnytte de gode Betingelser, Byen bød. Som et ydre Vidnesbyrd om denne Stadens Blomstring rejste solide *Renaissancegaarde* sig med Længer af malerisk Bindingsværk rundt om i Staden; thi næsten udelukkende brugte man dette Byggesæt, saa det Stenhus, „*Trods Katholm*“, Fru Christence Bryske til Katholm 1606 lod bygge i Mindegade, med Rette vakte Opsigt, — ja endnu 1768 var af samtlige Byens 850 Bygninger kun 4—6 opførte af Grundmur. Den rivende, moderne Udvikling har naturligvis tyndet stærkt ud i de gamle Gaardes Flok, dobbelt truede som disse var, fordi de havde lejet sig paa de anseligste Byggegrunde. 1915 faldt saaledes den karakteristiske, 2 Stokværk høje Bindingsværksgaard, *Badstuegade 2*, hvis Porttræ fortalte, at den var bygget 1593 af Raadmand Poul Pirsén Skriver, og *Skolegade 15*, opført 1642, har af Hensyn til Gadens Udvidelse maattet rykke tilbage fra sin oprindelige Plads. Stærkt truet er den forfaldne, knægthyggede Gaard paa *Hjørnet af Mejlgade og Tværgade*, mod Gaardens Sidelænge viser *Vestergade 1* ejendommelige Knægte fra 16. Aarhundrede, og paa *Hjørnet af Mejlgade og Graven* ligger endnu en 2 Stokværk høj, ret pyntelig Renaissancefacade. 1908, da en anelig, oprindelig 3 Stokværk høj Bindingsværksgaard, liggende paa Hjørnet af Immervad og Lilletorv, opført 1597 af Raadmand Niels Christensen Skriver, skulde rømme Pladsen, reddedes den fra Undergang og genrejstes under Navnet „*Borgmestergaarden*“ paa Landsudstillingen i Aarhus, hvorfra den 1914 flyttedes ud i det tidligere Haveselskabs Have paa Vesterbro. Her danner den statelige Købmandsgaard nu en stilfuld Ramme om et kulturhistorisk *Museum*, som giver et levende Billede af Borgernes daglige Liv i de skiftende Aarhundreder.

Da Krigene i det 17. Aarhundrede Slag i Slag hjemsøgte Landet og lagde dets Velstand øde for lang Tid, delte Aarhus Skæbne med Jyllands øvrige Købstæder og kom Gang paa Gang i Fjendehaand. I Krigene 1627—29 holdtes den længe besat af de kejserlige Tropper, om hvis Ophold „*Wallensteins Skanse*“ Syd for Byen lige til vore Dage laa som et synligt Minde. De fremmede Krigsfolk udpinte Borgerne og holdt saa „sælsomt Hus herinde, saa det svier til det Barn udi Vuggen ligger, mens Verden staar“, og 1644 rykkede Svenskerne ind i Sta-

Aarhus. Klemensbro. I Baggr. Domkirken.
(M. Lundbo fot.)

Gammel Gaard i Aarhus. Frederiksgade.
(H. M. fot.)

den. Trods Rekvisitioner og Brandskatter lod den livsfrode By sig dog ikke knække, ja ved Aar 1650 roses dens driftige Borgere, som holdt ca. 100 Skibe i Søen, men den følgende Svenskekrig 1657—59 slog Aarhus dybe Saar. Efter Freden hævede den sig dog atter, Skibsfart og Handel kom atter i Gang, 1672 husede den 3474 Indbyggere, og først ind i det 18. Aarhundrede, særlig da den store nordiske Krig med sine Skatteudskrivninger og uheldige Indflydelse paa Søfarten følte som et knugende Tryk, spores der Stilstand og Dødvande i den forhen saa driftige By. Et talende Vidnesbyrd herom er Skibsfartens gradvise Af-tagen; thi medens Borgerne tidligere havde haft Skuder paa Langfart rundt om i Europa, tyndede det Aar for Aar ud i disses Tal, 1735 havde den kun Halvparten af sine Skibe, 1768 tilmed kun 31. Om nogen Vækst i Byen kunde der under disse Forhold ikke være Tale, og Indbyggertallet beløb sig samme Aar til 3579. De vanskelige Havneforhold paa Grund af Aa-Mindets Tilsanding og ringe Dybde bar for en væsentlig Del Ansvar for den Stagnering af Forretninglivet, som gjorde sig gældende. Fremmed Konkurrence virkede ødelæggende paa Krambodhandelen, som i fordums Dage var i Flor, og — hed det 1768 — „i vore Tider bestaar Byens Handling fornemmelig deri af Landmanden at købe Landets Producter“. —

Mod Slutningen af Aarhundredet blussede Energi og Virkelyst atter kraftigt op, og med den skærmende Mole, Byen i Aarene 1810—37 lod opføre Sydøst for Aa-Mindet, gjordes det første afgørende Skridt til Grundlæggelsen af den *Yderhavn*, som, afløsende den gamle Aamunding, saa mægtigt skulde bidrage til at sætte Aarhus i hastig Opkomst og skabe den rige Udviklingsmuligheder. 1846—61 fuldførtes Yderhavnen i sin første Skikkelse, og siden da har Byen saa at sige uden Afbrydelse arbejdet paa stadig at forbedre, udvide og modernisere sine Havneanlæg, som i de sidste Aar ved Bygningen af den anselige *Sydhavn* har naaet et imponerende Omfang. Med berettiget Stolthed kan Aarhus henvise til sin Havn som et storartet Vidnesbyrd om Energi og Fremsyn; thi Byens stærke Fremvækst i det sidste Aarhundrede har for en væsentlig Del sin Forudsætning i Havnens Udvikling fra det gamle, af Bolværker bræmmede Aa-Minde, hvor en endnu bevaret malerisk Bindingsværksbygning i Aagade indtil 1809 gjorde Fyldest som Toldbod, til de over 64,5 ha. spændende moderne Anlæg med Anlægsbolværker og Stenkajer i en samlet Længde af henimod 4 Kilometer, et af moderne Teknik, af Kraner, Moler og Kulrøg bestemt Havnebillede, i hvis Midte den af H. Kampmann 1897 opførte Toldkammerbygning løfter sig monumental og myndig.

Havnens Omskabning afspejler Byens, i hvis Fremvækst Skibsfar-

ten voksede i Vigtighed i samme Forhold, som det lykkedes Aarhus at udnytte sin gunstige Beliggenhed og erobre sig en fremtrædende Plads i den jyske *Trafik*. Med den første, 1862 byggede *Banegaard* opnaaede Byen Tilknytning til de jyske Stambaner, og siden da har den ved Banerne til Ryomgaard 1877, til Odder-Hov 1884, samt til Hammel 1902 yderligere befæstet sin Stilling som et vigtigt Trafikcenter.

Takket være sine gode Forbindelser kunde Byen gøre sig gældende i Storhandel og Industri, mange betydelige Virksomheder — Bryggerier, Oliemølle, Margarinefabrik m. m. — er blomstret op, og Indbyggertallet vokset med rivende Fart fra Aar til Aar. Allerede ved det 19. Aarhundredes Midte overfløj Byen saaledes Aalborg, som forhen havde været Jyllands anseligste Stad, og Vædekampen mellem Odense og Aarhus om Værdigheden som Provinsens største By afgjordes til Fordel for den sidste.

En saa hastig Udvikling forandrede naturligvis ikke alene Bylegemets Rammer i betydelig Grad, men omformede for en stor Del tillige den indre By. Trods de mange Nybygninger fastholdt denne dog i lang Tid et vist gammeldags Præg, og bag den moderne Skal møder man endnu smukke Minder om svundne Dages Bygningskunst. Flere karakteristiske Renaissancehuse er foran omtalt, en gammel Hovedgade som Vestergade har i sine anselige Købmandsgaarde bibeholdt et Præg af 18. Aarhundrede, og i Frederiksgade — det gamle Brobjerg — er et Par typiske Svalegaarde fra samme Periode endnu i Behold. Rundt om i Byens ældre Kvarterer, i Dynkarken, i Studsgade, Mejlgade og Skolegade fanges Opmærksomheden endnu hist og her af statelige, glatte Bindingsværksfaçader, og flere grundmurede Huse — først og fremmest Studsgade 72, opført 1798, samt Borgmesterboligen i Mejlgade — bærer Præg af Classicismens rene og sobre Stil. I Aagade og Fiskergade, Dynkarken og Kvarteret om Frue Kirke udkæmper de sidste Rester af det smaastads-hyggelige, gammeldags Aarhus sin Døds kamp; thi Fortidens Bybillede putter sig bort i Krogene, iøjnefaldende som Byen mod den flygtige Beskuer vender en Façade, som her og der har et vist storstadsagtigt Snit, men for mange Kvarterers Vedkommende er bestemt af et Byggeri, som afspejler Udviklingens forcerede Tempo. Særlig gælder dette de Kvarterer, som — da Banegaarden havde faaet Plads Syd for Byen — voksede op i denne Retning, ad hvilken der først med Opførelsen af den store, dobbelte St. Clemensbro over Aaen 1884 skabtes en direkte, stærkt trafikeret Forbindelse fra Byens Centrum gennem St. Clemensgade, Søndergade og Ryesgade. Med den 1887 byggede St. Pouls Kirke som Midte rejste der sig paa Terrænet Syd for Banegaarden et anseligt Bykvarter, der i de senere Aar yderligere har strakt sig mod

Syd tæt ud mod *Marselisborg* Skove, efterat Kommunen 1898 havde købt dette Gods. I prægtige Omgivelser opførtes her 1902 Lystslottet Marselisborg, der som Gave overdroges den nuværende Konge, og et smukt Villakvarter danner mod dette Verdenshjørne Forpost for den mere storstadsagtige Bebyggelse, hvis sydøstre Hjørne markeres af det højtliggende, anselige „Skanse-Palais“, som i Navnet minder om Wallensteins gamle Skanse, paa hvis Tomt det er bygget.

Medens Aarhus mod Nord forlængst er naaet Ris Skov, har Byggeriet mod Vest erobret Mølleengene, tæt omsluttende det maleriske Møllekompleks, og i de senere Aar har der paa Bispetofte rejsst sig store, moderne Kvarterer.

Affødte det første, pludselige Opsving en Udvidelse af Bylegemet, som desværre baade i Plan og Arkitektur i alt for høj Grad fik Præg af de Forhold, under hvilke den blev til, har Aarhus siden da efterhaanden faaet Tid til at finde sig til Rette i sin Rolle som en By ud over det sædvanlige Jævnmaal. Ikke alene har den i sine offentlige Bygninger — af hvilke foruden Toldkammeret og Marselisborg ogsaa Teateret paa Bispetorvet, Statsbiblioteket o. fl. er opførte af H. Kampmann — værdige Udtryk for noget af det bedste i moderne dansk Arkitektur, men baade i Planlæggelsen af de nyere Kvarterer og i Bygningskarréerne, som rejser sig tæt i de mere stort anlagte Avenuer og Gader, spores der en voksende Skønhedssans, et sikrere Anslag og en mere sober Smag, — alt i alt Vidnesbyrd om en hæderfuld Stræben efter at lade Byen vokse sig smuk, samtidig med at den vokser sig stor.

Hugo Matthiessen.

I Byen findes følgende Myndigheder m. m.

Biskoppen over Aarhus Stift, Stiftsprovsten, tillige Sognepræst til Domkirken, 1. og 2. res. Kapellan, Sognepræsten til Vor Frue K. og Hospitalet, den res. Kapellan, Sognepræsten, 1. og 2. res. Kapellan til Sct. Pauls K., Sognepræsten til Sct. Johannes K. m. Filial Kirken Christians K., den præsteviede midl. Medhjælper, Præsten ved Valgmenighedskirken, Præsterne v. den romersk-katolske Menighed.

Østjydske Nævningekreds (Aarhus og Randers Amter), Tingsted Aarhus, Dommeren i Aarhus Købstad (borgerlige Sager), Tingsted Aarhus, Dommeren i Aarhus Købstad (Straffesager), Tingsted Aarhus, Dommeren i Ning Herred m. Hasle, V. Lisbjerg, Framlev og Sabro Herreder, Tingsted Aarhus, Politimesteren i Aarhus Købstad, Politimesteren i Hasle, V. Lisbjerg, Framlev og Sabro Herreder samt Frijsenborg-Faurskov Birk m. Kontorafdeling i Hammel, Borgmesteren.

3. Art. Afd., 3. Drag. Reg., Fodfolkets Uoff. Skole i Aarhus.

Overtoldinspektøren f. Nørre Jyll., Postinspektøren i 3. Distrikt,

Aarhus. Købmandsgaard paa Vestergade.
(H. M. fot.)

Aarhus. Det gamle Minde.
(H. M. fot.)

Amtslægen i Aarhus Amtslægekreds, tillige Kredslæge i Aarhus Lægekreds, Kredslægen i Marselisborg Lægekreds, Statstelegrafens 2. Ingeniørdistrikt, Statsbanernes 2. Distrikt, Centralværksted f. Jylland—Fyn, 5. Trafik-, 9. Bane- og 3. Maskinsektion, Bygningsinspektoret f. Hjørring, Thisted, Viborg, Aalborg, Randers og Aarhus Amter, Chefen f. 4. Udskrivningskreds, tillige Mønstringsbestyrer, Stiftskassereren, Brand- og Bygningsinspektøren, Branddirektøerne f. Aarhus samt f. V. og Ø. Lisbjerg, Framlev, Hasle og Ning Herreder, Amtsvejinspektøren i Aarhus Amtsraadskreds, Stadsingeniøren, Havneingeniøren, Stadsarkitekten, Arbejds- og Fabrikstilsynets 5. Kreds, Konsuler f. Belgien, England, Tyskland, Mexico og Forenede Stater, Konsularagent f. Frankrig, Vicekonsuler f. Argentina, Brasilien, Grækenland, Nederlandene, Norge, Portugal, Rusland, Spanien og Sverrig, Aarhus Amts landøkonomiske Selskab, De jydsk Landboforeningers Kontor, Det jydsk Haveselskab, Jernbaneselskabet Aarhus-Hammel-Thorsø, Kgl. oktr. Søassurance Komp., Ritzaus Bureaus Filial, Bennets Rejsebureau.

Aarhus Diskontobank, Aarhus Privatbank, Jyllandsbanken, Købmands- og Haandværkerbanken, Filialer af Nationalbanken (Bankkontoret i Aarhus), af Kjbhvns. Handelsbank (Jydsk Handels- og Landbrugsbank) og af Den danske Andelsbank, Ny jydsk Købstad-Kreditforening, Kreditreformforeningen f. Danmark (Aarhus Afdeling), Jydsk Hypothekforening f. Laan i Købstæder og købstadlignende Byer i Jyll., Hypothekforeningen f. Laan i faste Ejendomme i Aarhus, Jydsk Landhypothekforening f. Laan i faste Ejendomme paa Landet i Jylland, Spare- og Laanekassen i Aarhus, Landbosparekassen i Aarhus, Spare- og Laanekassen f. Haandværkere og Industridrivende eller Aarhus Bikube, Arbejder Spare- og Laanekasse f. Aarhus og Omegn, Aarhus Øresparekasse.

Statsbibliotheket, Folkebibliotheket, Aarhus Amts landøkonomiske Bibliothek, Jydsk-fynske Statsbanepersonales Bibliothek, Katedralskolens og Garnisonens Biblioteker, Jydsk Forening f. Naturvidenskab, De samvirkende jydsk Turistforeninger, Aarhus Handelsforening, Handelsforeningen af 1887, Frederiksbjerg Handels- og Industriforening, Aarhus Købmænds Hjælpekasse, Aarhus Trælasthanvel, Jydsk Andelsfoderstofforretning, Korn- og Foderstofkompagniet, Dansk Andelsgødningsforretning, Jydsk Telefon Aktieselskab, Filial af Foreningen til Værn f. enligstillede Kvinder, et Soldaterhjem, Kristelig Forening f. unge Mænd, 2 Good-Templar Ordener, Fødselsanstalten i Aarhus, Pigeheimmet Katrinebjerg.

Foruden at henvise til Byplanen nævnes: Metodistkirkens Mødesal, et Miss.-hus, Aarhus Handelshøjskole og andre Handelsskoler, Ole Rø-

Kulkajen ved den gamle søndre Mole.
(Fot.)

Toldbodens Midparti.
(H. A. Ebbesen fot.)

„Mejlborg“.
(H. A. Ebbesen fot.)

De gamles Hjem.
(Th. Svendsen fot.)

Aarhus.
(Efter Peder Holm: „Aarhus“.)

mer Observatoriet, et Epidemisygehus, et Havnepakhus, Aarhus Poliklinik, en Børneklínik, en Klinik f. Talelidelser, Rednings- og Fødehjemmet Bethesda, en Del Stiftelser (Den Bruunske, Buxlunds, Hutfeldts, Rings, H. Skovbys, Stæhrs, Willadsens, Aarhus Hospital), Haandværkerforeningens Friboliger, et Alderdomsasyll, 3 Børneasyl, en Varieté, en romersk Badeanstalt, en Vandkuranstalt, en Lysbadeanstalt, en off. Badeanstalt og flere Søbadeanstalter, en Markedsplads.

Endvidere af industrielle Anlæg udover de i Statistiken anførte: Flere Savværker, Kalk- og Tglvr., Brændevinsbrænderier, Eddikebryggerier og Mejerier, et Skibsværft, et Glasværk, et Finérskæreri, et Saltraffinereri, flere Garverier, Farverier og Sæbesyderier, 2 kemiske Laboratorier. Aarhus Dampml. samt Fabb. f. Betonvarer, Cementvarer, Cykler, Hesteskosøm, Klæde, Konservés, Korkvarer, Lervarer, Margarine, Møbler, Mineralvande, Mørtel, Orgler, Pianoer, Piske, Rammer, Sennep, Skotøj, Svovlsyre og Superphosphat, Symaskiner, Sæbe, Trævarer, Vogne, Vægte, Æsker m. m.

Byen har elektrisk Sporvej, Statstlfst. og Tlfst. samt foruden Postkontoret et Postindleveringskontor og 2 Brsmll.

Et Anlæg findes m. N.Ø. i Byen (Knudrisbakke) og et andet m. S. Paa Byens Markjorder findes n. f. Aarhus: Ris Skov m. Traktørsteder og mange Udsigtspunkter samt Reginehøj Ml., s. f. Aarhus: Marselisborg Slot, Marselisborg højere Almenskole, Marselisborg Hospital, Magdaleneml., Marselisborg m. fl. Skove m. Stadion mange Udsigtspunkter og en Del Traktørsteder. — Gaarde: *Marselisborg* (Hg., hed til 1680 Havreballegaard; den tilhørte Aarhus Bispestol, kom ved Reformationen til Kronen og blev 1661 overdraget til Gabriel Marselis, hvis Søn Konstantin M. 1680 oprettede Baroniet M., der senere kom til Ulr. Chr. Gyldenløve, Grev Fr. Danneskjold-Samsøe og Fam. Gersdorff, men 1805 blev ophævet; senere ejedes M. af Baron Fr. J. Chr. Gyldenkrone. Fam. Ingerslev og Aarhus Kommune; det meste Gods var solgt 1825; Gaarden blev noget udparcelleret 1809, men navnlig i nyeste Tid), *Vorregaard. Højvang.*

M. I. Darre og S. Nygård.

AARHUS: STATISTIK

<i>Areal</i> (1916): 1926 ha.		1880: 24831
<i>Faste Ejendomme</i> (1911): 3754		1901: 51814
heraf Beboelseshuse:		1916: 65858
med 1 Etage: 525		<i>Erhvervsfordeling</i> (1911):
- 2 Etager: 1229		Haandværk og Fabrikdrift: 25891
- 3 eller flere Etager: 1908		Handel: 14038
I alt 3662		Transport: 7734
Antal Lejligheder: 15862		Immaterielle Erhverv: 4616
<i>Befolkning</i> : 1801: 4102		Andre Erhverv: 9476
1855: 8891		I alt 61755

Den gamle Borgmestergaard.
Byherrens Dagligstue Aar 1600.
(Th. Svendsen fot.)

Gadeparti med den gamle Borgmestergaard t. h., Havehuset i Midten og Frans Hansens Gaard t. v.
(Th. Svendsen fot.)

Frue Kirke.
(Fot.)

Katolsk Kirke.
(Th. Svendsen fot.)

Aarhus.
(Efter Peter Holm: „Aarhus“.)

Indkomstskatteydere til Staten (1918—19):

Antal: 17732
disses samlede Indkomst: Kr. 44.210458
heraf betaltes i Skat: - 860784

Formueskatteydere til Staten (1918—19):

Antal: 5343
disses samlede Formue: Kr. 109.899000
heraf betaltes i Skat: - 162788

Folketingsvælgere (1918): 28827

Landstingsvælgere (1918): 23524

Kommunale Vælgere (1917):

Mænd: 11543
Kvinder: 12508

I alt 24051

Haandværk og Fabrikdrift (1914):

Antal Bedrifter:
uden egl. Arbejdere: 617
med 1—5 Arbejdere: 664
- 6—20 — 231
- 21—100 — 54
- over 100 — 15

I alt 1581

heraf:
med mekanisk Kraft: 344

Samlet Personel: 12760

heraf:
egentlige Arbejdere: 9559

De vigtigste Fag: Bedrifter Personel

Bagerier m. v.:	81	393
Chokolade- og Sukker- varefabrikker:	11	254
Slagterier m. v.:	15	245
Margarinefabrikker:	1	377
Bryggerier:	19	230
Tobaksfabrikker:	8	214
Trikotagetilvirkning:	4	537
Skrædderforretninger:	152	684
Skomagerforretninger:	137	277
Jordarbejder m. m.:	8	1184
Murerforretninger:	59	430
Tømrerforretninger:	57	281
Snedkerforretninger:	114	676
Malerforretninger o. l.:	84	291
Skibs- og Maskinfa- brikker o. l.:	26	1435
Oliefabrikker:	2	322
Bogtrykkerier o. l.:	34	421

Udkænningssteder (1914):

med stærke Drikke: 164
uden stærke Drikke: 9

Udsalgssteder (1914):

med stærke Drikke: 431

Handelsflaade (1918): Antal Reg. Tons

Dampskibe:	8	937
Motorskibe:	40	476
Sejlskibe:	67	1004

I alt 115 2417

Skibsfart (1918): Antal Bestuvning Reg. Tons.

Indgaaede Dampskibe:		
fra danske Havne:	1107	82849
- fremmede -	217	68578

I alt 1324 151427

heraf fra:

København:	253	71836
Andre danske Byer:	854	11013
Norge:	4	1014
Sverige:	53	4444
Storbritannien:	77	42882
Tyskland:	76	13895

Indgaaede Sejlskibe:		
fra danske Havne:	707	12144
- fremmede -	360	28866

I alt 1067 41010

heraf fra:

København:	97	649
Andre danske Byer:	610	11495
Norge:	4	359
Sverige:	279	22386
Storbritannien:	2	390
Tyskland:	68	4635

Toldindtægt (1918): Kr. 807934

Postkontoret (1918—19):

Afsendte Breve o. l.: 9.114456
Ankomne Breve o. l.: 7.544277
Postanvisninger og Postopkrævninger:
Udbetalte: Kr. 30.489004
Indbetalte: - 19.775668

Telegrafkontoret (1918—19):

Ankomne Telegrammer: 83376

Banker (1918—19):

Antal: 3
Aktiekapital: Kr. 11.300000
Reservefond: - 3.079155
Indlaan: - 62.070228
Balance: - 79.949213

Eksamensskoler (1915):

Antal: 9 Elever: 2054

Kommunens Indtægt (1917—18):

af Erhvervsvirksomheder: Kr. 449222
- Ejendomsskatter: - 293076
- personlige Skatter: - 4.883062

Tegnet og reproducet ved Geomastabens topografiske Afdeling 1920

1 Marselisborg Hospital	13 Gas- og Elektricitetsværk	25 Fattiggård	37 Frimurerlogen	45 Børsen	57 Mindestotte f. H. Panroppidan	68 Børgerskole	80 Nordre Kirkegaard
2 Børgerskole	14 Hovedbanegaard	26 Hæmmel Banegaard	38 Børgerskole	46 Havnens Administration	58 Rådhus med Politistation	69 Befalehømskirken	81 Sct. Johannes Kirke
3 Immanuelskirke	15 Sct. Pauls Apotek	27 Vandværk	39 Den folkelige Forsamlings- bygning	47 Toldrammer	59 Kæmnerkontor	70 Børgerskole	82 Børgerskole
4 Børgerskole	16 Mindestotte f. Dalgas	28 Ceres	40 Arbejdernes Forsamlings- bygning	48 Posthus og Telegrafstation	60 Nationalbanken	71 Brandstation	83 Kvindeseminarium
5 Børgerskole	17 Frederiksbjerg Apotek	29 Bymuseum	41 Bispekontor	49 Teater	61 Hotel „Royal“	72 Filialkirke	84 Skole
6 Amisssygehus	18 Kasino	30 Botanisk Have	42 Anlægsplads for Københavnsbaadene	50 Aarhus Privatbank	62 Købmands- og Håndværkerbank	73 Håndværkerforeningen	85 Mindestotte (Cyffertægning 1/6 1849)
7 Teknisk Skole (Filial)	19 Romersk-katolsk Kirke	31 Museum	43 -do- for Rolundborgbaadene	51 Hotel „Scandinavian“	63 Svaneapoteket	74 Børgerskole	86 Kommunehospital
8 Sct. Josefs Hospital	20 Søndre Kirkegaard	32 Statsbibliotek	44 -do- for Aarhusbugtens Baade	52 Leveapoteket	64 Højskoleforeningen	75 Pennelyst	87 Den jydsk Fødselsanstalt
9 Den Jydsk Høndeshøjskole	21 Katolsk-apostolsk Hovedkirke	33 Ting- og Arresthus		53 Domkirken	65 Vor Frue Kirke med Kloster	76 Børgerskole	88 Fodfolkaskerne
10 Sct. Pauls Kirke	22 Børgerskole	34 Ny jydsk Kreditforening		54 Katedralskolen	66 Valgmændskirke	77 Østbanegaard	89 Artilerikaserne
11 Skansen	23 Samsonsygehus	35 Kunststudningsbygning		55 Borgmesterkontor	67 Teknisk Skole	78 De gamle Hjem	90 Kvindehjælpens Hjem
12 Slagtehus	24 Ryterkaserne	36 Odd-Fellow Logen		56 Bikuben		79 Børnehjem	

Aarhus. Pakhus i Badstuegade.
(H. M. fot.)

Horsens. Aaboulevard 121
(H. M. fot.)

Horsens. Apotek paa Søndergade.
(H. M. fot.)

Danmark. 3. Bd.

Aarhus. Studsgade 72.
(H. M. fot.)

54

Kommunens Udgift (1917—18):

til Skolevæsen:	Kr.	832066
- Hjelpekasser og forsk.		
Bidrag:	-	356554
- Fattigvæsen:		632029
- Alderdomsunderstøttelse:	-	447200
- Forrentning af Gæld:	-	889513
- Afdrag af Gæld:	-	1.520663

Kommunens Formue (1917—18):

Faste Ejendomme:	Kr.	23.904600
Andre Aktiver:	-	10.525822
	I alt	Kr. 34.430422

Kommunens Gæld (1917—18):

	Kr.	23.702658
--	-----	-----------

Henning Kiørboe.

HORSSENS

Omgivet paa alle Sider af et vidtstrakt, frugtbart Opland, gunstigt beliggende for Transport baade pr. Skib og Akse har den By, som i en fjern Fortid lejrede sig paa den nordlige Bred af Aaen, hvor denne flyder ud i Fjorden, frembudt gode Betingelser for Handel og borgerlig Næring. Dens Navn, hvis ældste Form er *Horsnæs*, er antagelig afledet af Hors og Næs; thi nu tørlagte Grene af Fjorden gav fordem den Grund, Byen og dens Marker indtog, Karakter af en Halvø, og fra Middelalderen har en Hest Plads i Byens *Vaaben*. Bag Hesten ses i Signetet et Lindetræ, muligvis en Hentydning til den „Lindskov“, som fandtes paa Bymarken, og hvoraf Rester endnu i 17. Aarhundrede var tilbage.

Allerede i 1100erne har den for Handel heldigt liggende By spillet en vis Rolle, hvilket blandt andet fremgaar af, at den var Møntsted under Borgerkrigene 1147—57, men der vides intet om, naar den har erhvervet sig Købstadrettigheder; thi de ældste bevarede Privilegier skriver sig først fra 1442. Under Fejden mellem Erik og Abel gik Staden 1247 op i Luer, 1261 afhentede norske Sendemænd her Prinsesse Ingeborg, Erik Plovpennings Datter, som skulde giftes med Magnus Lagabøter i Norge, og 1285 afbrændte Fribyttere fra samme Land Byen. Den kom dog snart atter paa Fode og gæstedes i den følgende Periode gentagne Gange af Kongerne, ligesom den af og til valgtes til Skueplads for vigtige Forsamlinger. I Horsens sluttede Erik Menved saaledes 1313 Forlig med Hertug Erik af Sønderjylland; under Rigets Opløsning har den sikkert lidt haardt, idet den afvekslende erobrede og pantsattes, og 1432 enedes Erik af Pommern paa Graabrødreklosteret her om en 5aarig Vaabenstilstand med Hanseaterne og de holstenske Grever. 1453 afholdtes en Rigsdag i Byen.

Sikkert fra gammel Tid har Staden søgt Beskyttelse bag *Volde og Grave*; thi 1261 nævnes den østre Bygrav Øst for Graabrødreklosterets Grunde, Gadenavnet *Kattesundet* bevarer endnu Mindet om Befæstningsanlæg i Stadens nordøstre Hjørne, ligesom *Graven*, en Tværgade mel-

Horsens. Det Lichtenbergske Palæ.
(H. M. fot.)

Horsens. Smedegade.
(H. M. fot.)

Horsens. Smedegade 21, Baghus.
(H. M. fot.)

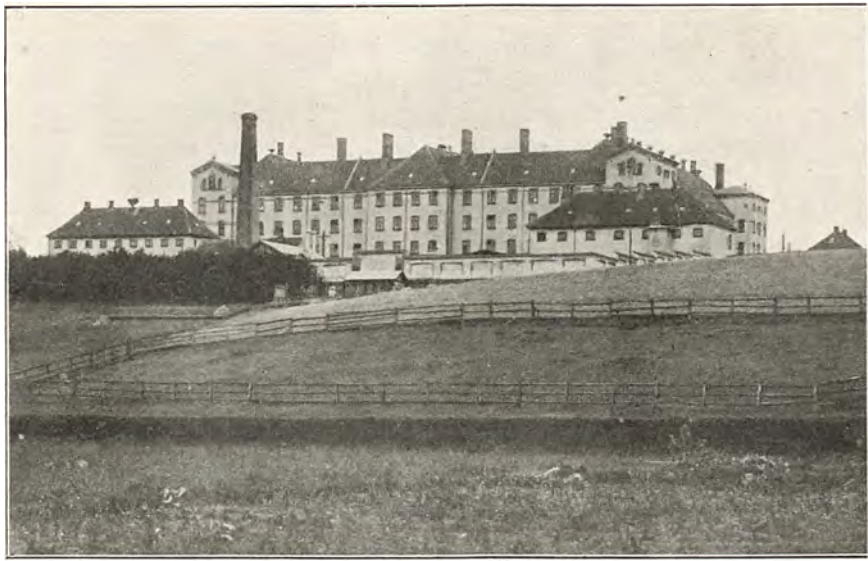
Aarhus. Domkirken og Katedralskolen.
(Th. Svendsen fot.)

lem Nørre- og Søndergade, markerer det Sted, hvor Fæstningslinjen afgrænsede Bebyggelsen mod Vest. Indenfor dette Omraade har der uden Tvivl udfoldet sig et efter Forholdene rigt Byliv, men desværre vides der kun lidet derom. Paa Erik Menveds Tid omtales det, at Borgerne fulgte deres egen *Bylov*, der vistnok har holdt sig tæt op ad den slesvigske, 1532 nævnes „*Vor Frue Kompagni*“, og fra Middelalderen skrev sig maaske den *Gildesgaard*, som anføres i Begyndelsen af 17. Aarhundrede. Fra Forekomsten af en Lokalitet ved Navn *St. Gertruds Have* at slutte til et gammelt *St. Gertruds Gilde* lader sig næppe gøre, medens et bevaret Signet derimod godtgør, at de Horsens Smede i det 15. Aarhundrede har været forenede i et *St. Peders Gilde*.

1261 indstiftedes et *Graabrødrekloster*, hvortil Ridder Niels af Barritskov skænkede sine Grunde mellem Badstuegyde og den østre Bygrav, og paa dette Terræn — begrænset mod Nord af Borgergade, mod Syd af Aaen — opførtes Klosteret, der i Løbet af Middelalderen voksede i Indflydelse og Rigdom. — Senere grundlagde Johanitterordenen et *Sct. Hans Kloster* — *Korsbrødregaarden* — som omtales første Gang 1390 og fik Plads Øst for Staden hinsides Voldgraven, hvor Stjernholmkvarteret nu er groet op, og hvor man ved Grundgravninger er stødt paa murede, middelalderlige Grave. Dette Herrekloster bredte efterhaanden sin Magt over store Dele af Byen og dens Jorder, af hvilke *Priorslykken* og *Spedalsø* Vest for Staden kom i dets Eje. Klosterets Kirke maa desuden en Tid lang have gjort Tjeneste som Sognekirke for en Del af Byen; thi 1480 gav Paven disse Sognefolk Tilladelse til i Stedet at søge „det Klosteret tilhørende *St. Jacobi Kapel* i Horsens By“. Den gamle *St. Ibs Kirke* — nu *Vor Frelzers* — paa Torvet nævnes her for første Gang, men havde vistnok fra langt ældre Tid været den egentlige Bykirke. Ganske vist omtales der én enkelt Gang, 1540, en *Vor Frue Kirke*, men forskellige Forhold taler for, at denne har været identisk med *St. Ib*; thi i Middelalderen var det ingeniende usædvanligt, at en og samme Kirke var viet baade til den hellige Jomfru og en anden Helgen. I denne Retning taler saaledes Meddelelsen om, at den ved *St. Ib* beliggende *Jomfru Mariæ Kirkegaard* 1575 udlagdes til *Torv* for Byen. — Desuden har Horsens huset et 1509 omtalt *Helligaandshus*, hvortil der var knyttet en Kirke, samt udenfor Byen, hvor *Spedalsø* længe bevarede Mindet derom, en *St. Jørgensgaard* for *Spedalske*, der uden Tvivl har haft Plads i Nærheden af nuværende Hospitalsgade, som endnu i 17. Aarhundrede kaldtes *St. Jørgensgade*, medens Navnet *St. Jørgens Bro* var knyttet til Broen over Aaen.

Da Reformationsrøret forplantede sig til Byen, hvis Borgere ivrigt

Horsens Tugthus.
(M. Lundbo fot.)

Byholm ved Horsens.
(H. A. Ebbesen fot.)

tog Del deri, gik det katholske Horsens under. Da Graabrødrene forlod deres Kloster, overlod Kongen Klosterkirken til Byen 1532 og nærede Planer om at udnytte de andre Bygninger til Hospital, Præstebolig og Skole. Denne sidste fik ogsaa Plads her, men de andre Planer førtes næppe ud i Livet; thi i den følgende Tid forsvandt Klosteret saa grundigt, at kun den smukke *Kirke*, som antagelig har dannet den nordre Fløj i det firsidede Bygningskompleks, nu er tilbage. — St. Hansklosteret blev et kongeligt Len, men bortskødedes 1575 til Holger Rosenkrantz, der indrettede det til Slot, omdøbte det til *Stjernholm* og lagde store Dele af Jordegodset under Boller. 1616—61 var Slottet atter i Kronens Eje og Lensmandsresidens, men gik derpaa over i privates Hænder og jævnedes med Jorden kort efter, medens Navnet toges i Arv af de Bygninger, som rejste sig paa Tomten. — 1552 henlagdes Helligaandshusets Midler til Aarhus Hospital, men da Savnet af en saadan Stiftelse følte haardt i Byen, indstiftede Frederik II atter et *Hospital* i Horsens 1560. Dette indrettedes i det nuværende, nu delvis ombyggede Hus i Hospitalsgade, som synes at være opført til dette Brug, men maaske ligger paa den gamle St. Jørgensgaards Grund; thi om denne Stiftelses Skæbne efter Reformationen vides intet.

Medens alle disse Omvæltninger, som brød med Aarhundreders Traditioner, fandt Sted, hærgedes Byen 1540 af en frygtelig *Brand*, en Ulykke Kongen paa forskellig Maade søgte at raade Bod paa, blandt andet ved at skænke Borgerne *Lovby Mark*, for at Byen maatte „saa meget des bedre blive bygt og forbedret igen“. Skønt Horsens i 16. Aarhundrede flere Gange led under Ildsvaade, er den sikkert gaaet stærkt frem; thi ikke alene blev Bebyggelsen tættere, men den sprængte de gamle, middelalderlige Rammer, saa Kongen 1581 gav Tilladelse til at bygge paa Voldenes Grunde, Søndergade forlængedes mod Vest, og Smedegade voksede Nord ud af Staden. Med Kejserkrigen indledtes derimod en lang Trængselstid, idet Horsens ikke alene 1627—29, men ogsaa 1644 og 1657 var i Fjendehaand. Brandskattet, udpint og ruineret paa mange Maader var Byen, som 1672 kun talte 1584 Indbyggere, for lange Tider lammeth, da Freden endelig kom. —

Horsens Længdeakse følger i Øst og Vest den gamle, nu overdækkede *Aa*, med hvilken de to store Hovedfærdselsaarer, *Sønder-* og *Nørregade* løber parallelt, medens *Smedegade* er vokset op langs Landevejen Nord ud af Byen. Særlig dominerende i Byplanen er den anselige Søndergade, der sine Steder i Bredde naar 25 M., og ejendommelig er dens Stilling i Forhold til den tidligere *Aa*, mod hvilken de paa Gadens Sydside liggende Købmandsgaarde strakte deres store Magasiner af Bin-

Horsens. Badstuegyde.
(H. M. fot.)

Gamle Huse ved den nu overdækkede Aa i Horsens.
(Johs. Helms fot.)

dingsværk, ja enkelte Steder som Forposter skød de over Bolværket byggede Tværpakhouse ud over Aagaden, saa Varerne kunde ind- og udskibes direkte fra Luger og Lemme. Denne Byplanens karakteristiske Samhørighed med Aaløbet, der saa ejendommeligt afspejlede sin Betydning i Gadenettets Orientering, er desværre i vore Dage udslettet, idet en tom, banal Boulevard nu indtager Strækningen, hvor fordem den gamle Aa, bræmmet af mørke Bolværker, malerisk flød forbi Byens tætbyggede Bindingsværk.

Trods sin ærværdige Alder har Horsens i sine gamle Bygninger et afgjort ensartet Præg, idet ét enkelt Aarhundrede — det 18. — frem for alle andre har bestemt det. Fra fjernere Perioder findes kun saare beskedne Minder om borgerlig Bygningskunst. Kun et Par *gothiske Kælderrum*, det ene paa Hjørnet af Badstuegyde og Borgergade, det andet — Resterne af et ret aneligt Stenhus med smukke Krydshvælvinger — Søndergade 47, repræsenterer Middelalderen, og fra 16. Aarhundrede er der kun bevaret en stærkt ombygget Bindingsværksgaard fra Tiden o. 1550, *Søndergade 29*, i hvis Sidelænge ejendommelige, langstrakte Knægte ses. Endnu mere paafaldende er det dog, at der fra 1600-Tallet slet intet Bygningsminde findes, hvad der uden Tvivl maa hænge sammen med den storartede Udfoldelse af Byggeriet, det 18. Aarhundrede blev Vidne til, et talende Vidnesbyrd om Stadens Handelsflor i denne Periode; thi under de formuende Købmænds indbyrdes Kappelstrid gik det gamle Horsens under for at vige Pladsen for de imponerende Bindingsværkskomplekser, som den Dag i Dag præger Byen.

Nedgangen, som hele Landet over fulgte efter de ødelæggende Svenskekrige, lammede ogsaa for lang Tid Horsens, fra hvilken Klagerne i Begyndelsen af 18. Aarhundrede lød stærkt. 1720 klynkede Magistraten over, at af Borgerskabet var „Halvdelen fattige og en stor Del betlede Brødet“, men takket være det rige Opland og en driftig Handelsstand, hvis Skibe sejlede paa Holland, England og Norge, husede Byen til Trods for alle Klager formuende Folk. Fra gammel Tid havde disse været i Ry for Sparsommelighed og simpel Levemaade, men dette Forhold ændredes i Aarhundredets Løb mere og mere. Sans for Velvære og Luksus bredte sig, og de mange, anselige Gaarde er et Vidnesbyrd om, at de „velfornemme Negotianter“ forstod at indrette sig standsmæssigt.

Da den af Storkøbmanden *Claus Cortsen* 1718 opførte, maleriske *Karnapgaard* 1913 forsvandt fra sin gamle Plads paa Søndergade, følte det af alle Venner af gammel Bygningskultur som et tungt Tab ikke alene paa Grund af Bygningens Skønhed, men ogsaa fordi den dannede Overgang mellem gammelt og nyt. I dens Bindingsværk forenedes ældre

F. Kraul: Parti fra Horsens.

Horsens Søndergade.
(Chr. Reinau fot.)

Horsens. Aaboulevard.
(H. M. fot.)

Horsens. Søndergade 7.
(H. M. fot.)

Horsens. Aaboulevard 65.
(H. M. fot.)

Horsens. Flensborgs Enkeboliger paa Nørregade.
(H. M. fot.)

Tradition med de Principper, som i den følgende Tid saa afgørende bestemte Byens arkitektoniske Fysiognomi. Stenhusenes Tal var længe forholdsvis lidet, ja selv saa pompøs og statelig en Gaard som det *Lichtenbergske Palæ* — nu Jørgensens Hotel — en overordentlig effektfuld, barok Bygning i 2 Etager med 2 Karnapper og kraftig Gavlkvist, opført 1744 af Etatsraad Gerhard Hansen de Lichtenberg, havde Bindingsværk i sin Bagside. Det ejendommelige, 1736 opførte *Apotek* paa Søndergade er derimod helt igennem et grundmuret Hus. Ellers er Bindingsværk raadende overalt, og som dets ældste Repræsentanter kan nævnes et Par kraftfulde Magasiner ved Aaen, især det maleriske Tværpakhuis ved Hjørnet af Badstuegyde, hvis Gavl forhen stod i Bolværket, medens Gaden ad en Port var ført ind under det.

Ved Aarhundredets Midte indtraadte der en Standsning i Byggeriet, hvilket vel for en Del hang sammen med økonomisk Nedgang; thi Byen havde da kun 17 Skibe i Søen, og man klagede over, at de store Slægter døde ud eller flyttede bort, Formuerne splittedes, og at Staden, selvom den havde „nogen udvortes Anseelse af Bygning“, dog „indvortes“ var forringet, saa „den sorte Armod regerer i de fleste Huse med bevæbnet Haand“. Magistraten, som skildrede Forholdene i disse Farver, har dog sikkert malet for mørkt, og i hvert Tilfælde forstod Horsens i den følgende Tid at hævde sig stærkt. 1768 talte den 497 Bygninger og 2584 Indbyggere, og med de bedre Havneforhold blomstrede Handelen efterhaanden op igen ved Slutningen af Aarhundredet. 1780 fik Byen et lille *Hof* som Midtpunkt for det selskabelige Liv, idet der anvistes 4 forviste russiske Prinser og Prinsesser Ophold her, hvor der i 2 Bygninger paa Torvet — *Palæet* — indrettedes Bolig for dem, og Haand i Haand med det økonomiske Opsving tog det afbrudte Byggeri atter stærk Fart. O. 1756 havde Købmand Knud Monberg bygget den solide Bindingsværksgaard, *Søndergade 71*, 1768 opførtes en lignende anselig Købmandsgaard, *Hospitalsgade 6*, og i de følgende Aar rejste Bygning paa Bygning sig langs Sønder-, Nørre- og Smedegade, Traditionen tro opførte af Bindingsværk, men for manges Vedkommende prydede med grundmurede eller pudsklædte Façader. Ogsaa om disse sidste gælder det dog, at de — overvejende horisontalt inddelte — tydeligt præges af deres Samhørighed og Slægtskab med det glatte Bindingsværk, som stortalent fik Lov frit at udfolde sig til Gaards. Ud mod Gaderne viser disse typiske Horsens-Huse et fornemt, lidt køligt Ansigt med tydeligt Præg af Nyclassicismens Smag, medens de ind mod de store, ofte dobbelte Gaarde i lange Længer og Tværmagasiner konservativt fastholdt det stærkt simplificerede Bindingsværk, som stadig den Dag i Dag i over-

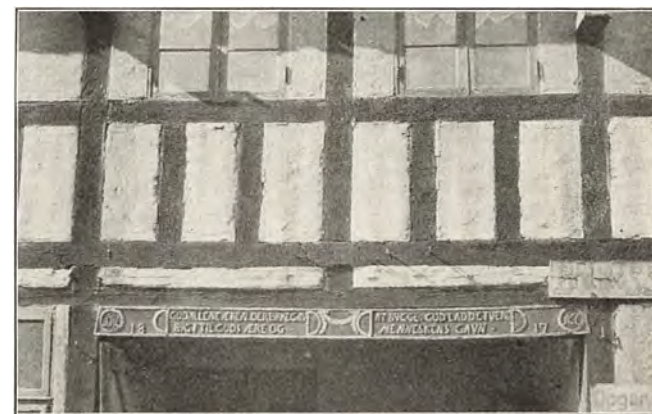
Horsens. Søndergade 32.
(H. M. fot.)

Horsens. Smedegade 71.
(H. M. fot.)

Horsens. Aaboulevard 26.
(H. M. fot.)

Horsens. Smedegade 49.
(H. M. fot.)

ordentlig Rigdom findes i Byen, særlig i Søndergade. Tømmeret i disse Bygninger er glat, Konstruktionerne saa enkle som muligt, og saa længe man i Horsens vedblev at bygge paa denne Maade — længe efter 1800 — bibeholdt man trofast den gode, gamle Tradition at smykke Port- og Dørtræer med pynteligt udskaarne Ejernavne, Indskrifter og Byggeaar. Selv da denne Skik forlængst de fleste andre Steder var uddøet, stod den stadig i fuldt Flor i Horsens, hvor skiftende Stilarter — Rococco, Louis-seize og Empire — efter hverandre satte deres særlige Præg paa de udsnittede Egehamre over Dørene, og endnu gemmer der sig rundt om i Gaardene mangt et stateligt Stykke af denne Art, medens Museet i Horsens har reddet adskillige fra dødsdømte Bygninger.

Som Horsens tog sig ud i Slutningen af 18. Aarhundrede, bred, fornem og værdig, med sin storartede Hovedgade fyldt af nye stilfulde Façader, vakte den Samtidens Beundring og maatte nødvendigvis fremkalde Forestillingen om solid Velstand. Byen stod ikke des mindre i Stampe, dens Omraade havde ikke udvidet sig synderligt, ja Indbyggertallet var tilmød gaaet en Smule tilbage 1787, da den husede 2221 Mennesker. — 1810, faa Aar efter at det russiske Hof var opløst, toges Palæet i Brug af Prinsesse Charlotte, der efter Skilsmissen fra Prins Christian (VIII) forvistes til Horsens, hvor hun forblev til 1829. — Først et Stykke hen i det 19. Aarhundrede sporedes der atter Opgang, Skibsfarten blomstrede op, forskellige industrielle Virksomheder knyttedes til Byen, Nord for hvilken *Tugthuset* byggedes 1847—53, og med *Jærnbanen* 1867 lagdes Grunden til det overordentlig kraftige Opsving i den nyeste Tid. Takket være *Sidebanerne* til Juelsminde, Odder, Bryrup og Tørring har Horsens sikret sig en vigtig Stilling i det jydsk Jærnbanenet og derigennem grundigt undermuret sin solide Position som Forretningsby, samtidig med at en Række betydelige Fabriker og den moderniserede Havn har skabt Liv og Virksomhed i Byen, hvis Befolkning er vokset stærkt.

Under denne Udvikling har Bylegemet sprængt de gamle Rammer, voksende ud til alle Sider. Hvor St. Hans Kloster og senere Stjernholm Slot laa, har store, nye Kvarterer og Gader faaet Plads, mod Nord har Byggeriet bredt sig ud over det højtliggende Terræn, Aaen er omdannet til Boulevard, og langs Landevejen Syd paa har en Mængde moderne Huse rejst sig. Banelinjen og den ligeledes Vest for Byen liggende Banaard danner dog i Hovedsagen Grænse for Udvidelsen mod dette Verdenshjørne, hvor Herregaarden Bygholms Jorder støder op mod Byen, men efter at denne nu har erhvervet dette Gods, er det at forudse, at Bylegemet i Fremtiden fortrinsvis vil vokse ad denne Kant.

Horsens. Gothisk Kælder. Søndergade 47.
(H. M. fot.)

Horsens. Saddelmagerskilt. Nørregade 11.
(H. M. fot.)

Minderne om svundne Dage skjuler sig i det Indre af Byen i smaa-borgerlige Stræder som *Fugholm* og *Badstuegyde*, der i Skygge af Klosterkirkegaardens høje Linde snæver og malerisk borer sig ned mod den fordums Aa, og Fortiden gør sig endnu stærkt gældende selv paa de anseligste Strøg. Blandt disse er *Søndergade* — forlænget mod Vest ad *Jessensgade* til Banegaardspladsen — nu som i Byens Barndom uimodsagt den vigtigste. Ved en lille Plads paa dens søndre Side ligger det 1855 nybyggede *Raadhus*, i den nordlige Husrække breder det *Lichtcnbergske Palæ* — *Jørgensens Hotel* — sig i sin barokke Selvbevidsthed, her samles Størstedelen af Byens nymodens Butiker, og en Del storstadagtige Nybygninger har indtaget ærværdige Købmandsgaardes Plads. Bag de flunkende nye eller efter Nutidens Krav stærkt ændrede ældre Façader gemmer der sig dog prægtige Rester af det 18. Aarhundredes Gaardanlæg og Bindingsværk, som i forbavsende Mængde ligeledes er bevaret i Bagbygningerne paa *Smedegade*, og den Dag i Dag forlener adskillige Façader i Barok og Louis-seize Byen med den Tone af fornem, gammel Bygningskultur, som — hvor kraftigt Horsens end i vor Tid har ryddet ud i sit Bo — stilfærdigt klinger igen gennem alle de ældre Dele af Staden.

Hugo Matthiessen.

I Byen findes følgende Myndigheder m. m.

Dommeren i Horsens Købstad, Tingsted Horsens, Dommeren i Voer og Nim Herreder samt Stensballegaard Birk, Tingsted Horsens, Dommeren i Bjerre Herred m. Hatting Herred, Hovedtingsted Horsens, Bitingsted Bjerre, hvortil henhører Bjerre Sg. af Bjerre Herred, Politimesteren i Horsens Købstad samt Bjerre og Hatting Herreder, Kontorafdeling Bjerre, Politimesteren i Voer og Nim Herreder samt Stensballegaard Birk og Tyrsting og Vrads Herreder, Kontorafdeling Brædstrup, Borgmesteren.

Sognepræsten til Vor Frelzers K., den res. Kapellan, den præsteviede midl. Medhjælper, Sognepræsten til Klosterkirken, den res. Kapellan, den præsteviede midl. Medhjælper, Præsten ved Tugthuset, Præsterne ved den romersk-katolske og den metodistiske Menighed. Kredslægen i Horsens Lægekreds, Arbejds- og Fabrikstilsynets 6. Kreds, Stads- og Havneingeniøren, Branddirektørerne f. Horsens og f. Bjerre, Hatting, Voer, Nim og Tyrsting Herreder samt en Del af Vrads Herred, Konsularagenter f. Frankrig og Italien, Vicekonsuler f. England, Grækenland, Norge, Portugal, Spanien og Sverrig, Horsens Landbrugsforening, Horsens Fængselselskab, Jernbaneselskaberne Horsens-Bryrup, Horsens-Juelsminde, Horsens-Odder og Horsens-Tørring, Kgl. oktr. Søassu-

Horsens. Baggaard for Søndergade 34.
(H. M. fot.)

rance Komp., Handelsstandsforeningen, Organisationen af Detailhand-
lerforeninger i Jylland, Statsbanernes 8. Banesektion.

Horsens Bank, Horsens Privatbank, Banken f. Horsens og Omegn
(Filial af Kjbhvns. Handelsbank), Filial af Den danske Andelsbank,
Spare- og Laanekassen f. Horsens By og Omegn, Landbosparekassen,
Bjerre og Hatting Herreders Spare- og Laanekasse, Horsens Friskoles
Sparekasse. En Del Stiftelser og l. (Horsens Hospital m. Kirke, Anna
Svanes, Den Levyske, Frk. Kraghs Stiftelser, Horsens borgerlige Stif-
telse, Haandværkerstiftelsen Arentzens Minde, M. G. Nitschke og Hu-
strus Borgerasyl, Søstrene Houmanns Fribolig, Flensborgs Enkebolig,
en Forsørgelsesanstalt).

Foruden at henvise til Byplanen nævnes: Flere private Skr., en ka-
tolsk Sk., en Handelssk., et Epidemisygehus og et Tuberkulosehospital,
3 Good-Templar Loger, Arbejdernes Forsamlingsbygning, et Ridehus,

Sct. Stefanshjemmet m. Forsamlingsbygning og Børnehjem, et Børne-
asyl, et Svendehjem, flere Badeanstalter og Søbadeanstalter, en Desin-
fektionsanstalt og en Renholdningsanstalt, en Lysbadeanstalt, en Brand-
station. Vandværket ligger i Egebjerg i Hansted Sg.

Endvidere af industrielle Anlæg m. m. udover de i Statistiken an-
førte: Aktieselskabet Kramper Rud. og Jørgensens Maskinfab., Metal
og Jernstøberi, Aktieselskabet Horsens Trælasthandel, et Baadebyggeri,
et Blyvalseværk, et Gipsstøberi, flere Farverier, en Imprægneringsan-
stalt, et Orgelbyggeri, et Kalkværk, flere Mejerier samt Fabb. f. Cement-
varer, Cykler, Glasmontrer, Handsker, Ilt, Karosserier, Keramik, Klæde,
Korkvarer, Margarine, Mineralvand, Mørtel, Pakkasser, Stole, Symaski-
ner, Sæbe, Sølvvarer, Telefoner, Træsko m. m.

Byen har Statstlfst. og Tlfst.

Paa den gamle Assistentkirkegaard findes et Monument f. ca. 200
faldne Krigere fra de slesvigske Krige; det bestaar af en stor Granit-
obelisk m. de faldnes Navne. Mod Ø. Lystanlægene Karoline Amalie-
lund og Folkets Lund. Byens Markjorder begrænses m. N. Ø. af Nord-
strand, en Vig af Horsens Fjord, m. Ø. af Stensballesund, der fører
ind til Nordstrand, og m. S. af Horsens Fjord. S. v. f. Horsens By ligger
Spedalsø, en Forstad til Horsens. Mod V. findes en Jbhpl.

M. J. Darre.

HORSENS: STATISTIK

<i>Areal</i> (1916): 765 ha.		disses samlede Indkomst: Kr. 15.542250
<i>Faste Ejendomme</i> (1911): 1891		heraf betales i Skat: - 301343
heraf Beboelseshuse:		<i>Formueskatteydere til Staten</i> (1918—19):
med 1 Etage: 455		Antal: 2474
- 2 Etager: 970		disses samlede Formue: Kr. 45.584800
- 3 eller flere Etager: 435		heraf betales i Skat: - 60002
	I alt 1860	<i>Folketingsvælgere</i> (1918): 10753
Antal Lejligheder: 6504		<i>Landstingsvælgere</i> (1918): 9152
<i>Befolkning:</i> 1801: 2396		<i>Kommunale Vælgere</i> (1917):
1855: 7250		Mænd: 4520
1880: 12654		Kvinder: 4675
1901: 22243		I alt 9195
1916: 25149		<i>Haandværk og Fabrikdrift</i> (1914):
<i>Erhvervsfordeling</i> (1911):		Antal Bedrifter:
Haandværk og Fabrikdrift: 10870		uden egtl. Arbejdere: 249
Handel: 5350		1—5 Arbejdere: 317
Transport: 1454		6—20 — 80
Immaterielle Erhverv: 1495		21—100 — 20
Andre Erhverv: 4674		over 100 — 7
	I alt 23843	I alt 673
<i>Indkomstskatteydere til Staten</i> (1918—19):		heraf:
Antal: 6301		med mekanisk Kraft: 139

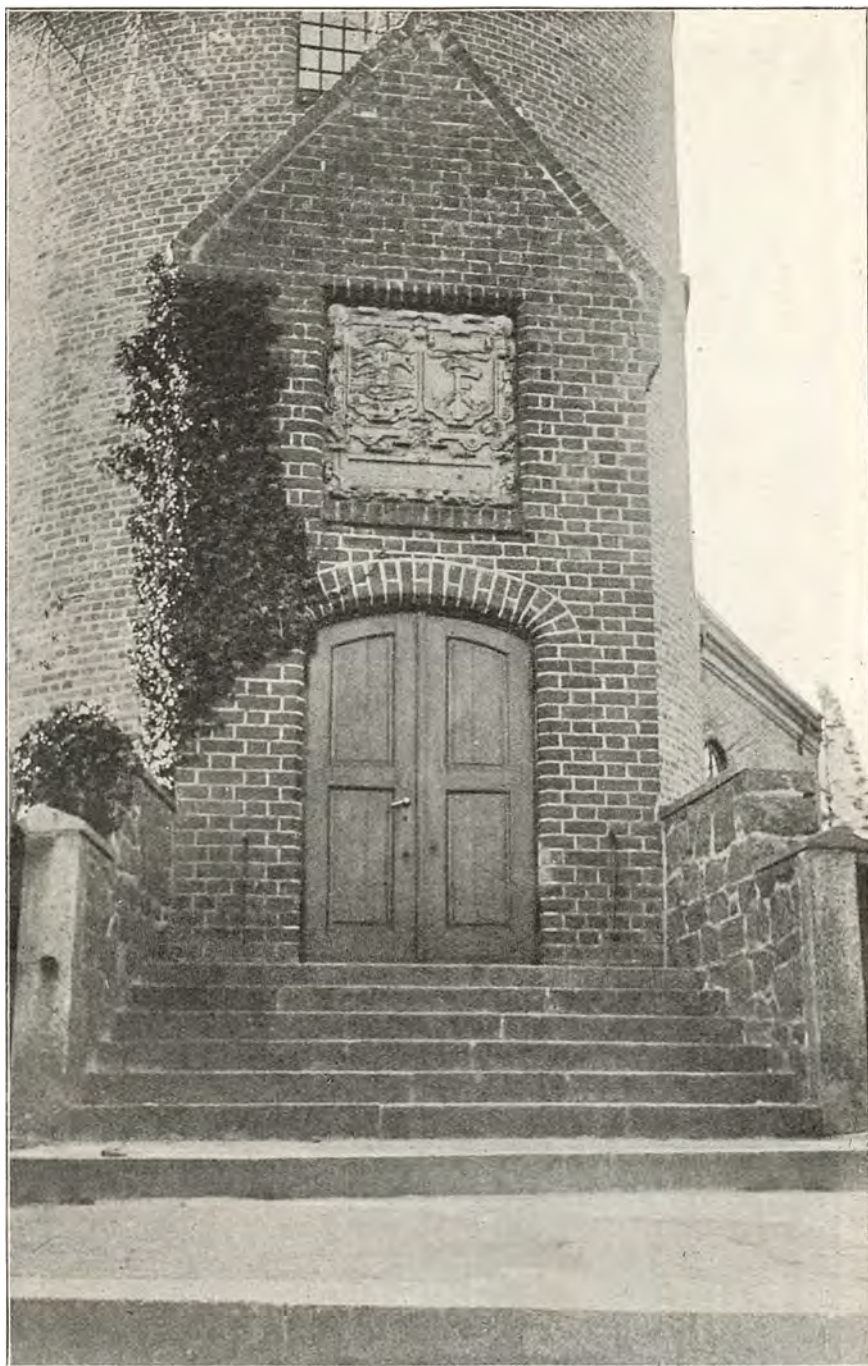

Tegnet og reproducert ved Generalstadens topografiske Afdeling 1920

1 Godsbanegaard (Odderoanen)	8 Klosterkirke	16 Sct. Josefs Hospital	24 Retsbygning	30 Vestre Kommuneskole	44 Elektromekanisk Fabr.
2 Slagteri	9 Statskole	17 Østre Kommuneskole	25 Raad-, Ting- og Arresthus	31 Metodistkirke	45 Spineslagteri
3 Gasportstalde	10 Museum	18 Horsens Dampmølle	26 Helms Apotek	32 Haandværker- og Industriforeningen	46 Banegaarde
4 Bygning	11 Pavillon	19 Alderdomshjem	27 Horsens Bank	33 Nørre Apotek	47 Posthus og Telegrafst.
5 Soldammer	12 Pavillon (Folkets Lund)	20 Sct. Josefs Kirke	28 Jørgensens Hotel med Teater	34 Sportsplads	48 Horsens Haandu. Bank
6 Elektricitets- og Gasværk	13 Pandtaarn	21 Vor Frølsers Kirke	29 Landbosparekasse	35 Kalkværk	49 Bank f. Horsens Omegn samt Spare- og Laanek.
7 Teknisk Skole	14 Kommunehospital	22 Svaneapoteker		36 Markedsplads	50 Trævarefabr. „Thor“
	15 Mosaik Kirkegaard	23 Odd-Fellow-Loge			

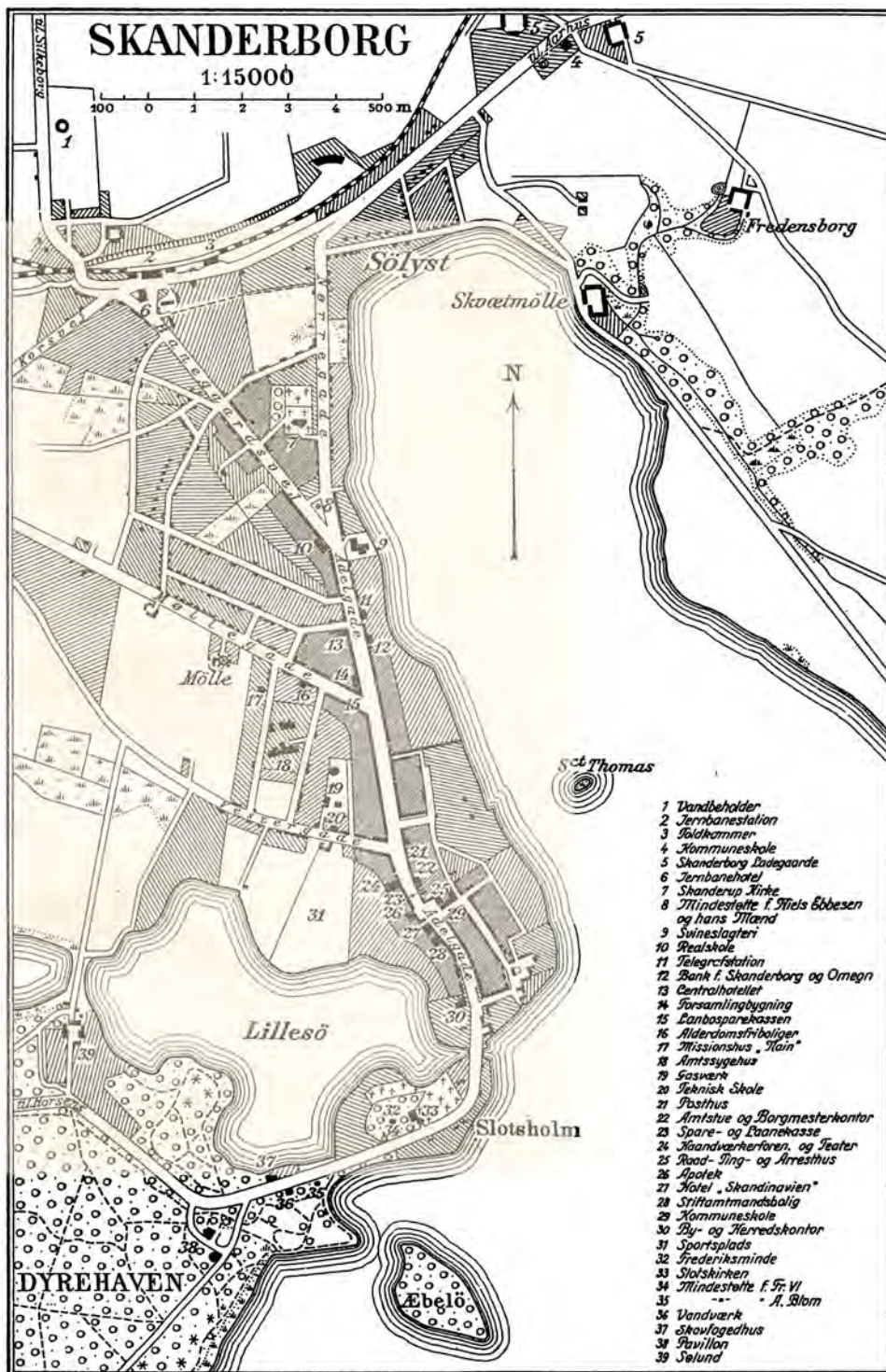

Indgangen til Skanderborg Kirke.
Stentavlen over Døren skriver sig fra Skanderborg Slot; den bærer Rigsvaabnet
og Frederik II's Navnetræk.
(Fot. i Nat. Mus.)

Skanderborg.
(Efter Fotograf)

Tegnet og reproducet ved Geogræfstatens topografiske Afdeling 1920

Samlet Personel:	5006	
heraf:		
egentlige Arbejdere:	3822	
De vigtigste Fag:	Bedrifter	Personel
Bagerier m. v.:	39	130
Slagterier m. v.:	51	210
Bryggerier:	7	115
Tobaksfabrikker:	11	282
Væverier:	2	633
Skrædderforretninger:	85	401
Skomagerforretninger:	42	81
Murerforretninger:	38	230
Tømrerforretninger:	25	120
Snedkerforretninger:	38	196
Malerforretninger o. l.:	38	147
Savværker o. l.:	3	239
Maskinfabrikker og		
-værksteder:	15	608
Elektromekan. Fabrikker:	4	201
Bogtrykkerier o. l.:	11	119
<i>Udskækningssteder</i> (1914):		
med stærke Drikke:	77	
uden stærke Drikke:	7	
<i>Udsalgssteder</i> (1914):		
med stærke Drikke:	159	
<i>Handelsflaade</i> (1918):	Antal	Reg. Tons
Dampskibe:	2	69
Motorskibe:	10	106
Sejlskibe:	35	493
	I alt 47	668
<i>Skibsfart</i> (1918):	Antal	Bestuvning Reg. Tons
Indgaaede Dampskibe:		
fra danske Havne:	136	11809
- fremmede -	70	18291
	I alt 206	30100
heraf fra:		
København:	53	9839
Andre danske Byer:	83	1970
Sverige:	21	3283
Storbritannien:	9	5372
Tyskland:	35	7988
Indgaaede Sejlskibe:		
fra danske Havne:	286	6272
- fremmede -	222	13287
	I alt 508	19559

heraf fra:		
København:	5	161
Andre danske Byer:	281	6111
Sverige:	179	11800
Tyskland:	43	1487

Toldindtægt (1918): Kr. 355454

Postkontoret (1918—19):

Afsendte Breve o. l.:	3.372096
Ankomne Breve o. l.:	3.705988
Postanvisninger og Postoprævninger:	
Udbetalte:	Kr. 10.849127
Indbetalte:	- 10.259418

Telegrafkontoret (1918—19):

  Ankomne Telegrammer: 27595

Banker (1918—19):

Antal:	2
Aktiekapital:	Kr. 1.500000
Reservefond:	- 411151
Indlaan:	- 25.633210
Balance:	- 28.575231

Eksamensskoler (1915):

  Antal: 3   Elever: 762

Kommunens Indtægt (1917—18):

af Erhvervsvirksomheder:	Kr. 45252
- Ejendomsskatter:	- 136857
- personlige Skatter:	- 1.143337

Kommunens Udgift (1917—18):

til Skolevæsen:	Kr. 234484
- Hjælpekassen og forsk.	
Bidrag:	- 54824
- Fattigvæsen:	- 222800
- Alderdomsunderstøttelse:	- 149134
- Forrentning af Gæld:	- 222912
- Afdrag af Gæld:	- 120670

Kommunens Formue (1917—18):

Faste Ejendomme:	Kr. 4.419252
Andre Aktiver:	- 3.968353

  I alt Kr. 8.387605

Kommunens Gæld (1917—18):

  Kr. 7.286981

Henning Kiørboe.

SKANDERBORG

Landsbyen *Skanderup*, Nord for den nuværende Købstad Skanderborg, har uden Tvivl laant Navn til den faste Borg, *Skanthorpborg*, som i Middelalderen — uvist naar — byggedes paa en Holm i Søen,

og fra Slottet er Navnet gaaet i Arv til den lille Flække, som spirede frem paa Landtungen tæt derved. Naar Folkeviserne poetisk udmaler, hvorledes Valdemar Sejr her modtager Meddelelsen om Dronning Dagnars Sygdom, samt lader Dronning Agnes paa Skanderborg undsige Mandens Morder, Marsk Stig, efter Bloddaaden i Finderup Lade, savner disse Beretninger ganske vist historisk Hjemmel, men er dog Vidnesbyrd om, hvor stærkt denne gamle, prægtigt liggende Borg tog Folkefantasiens fangen. Under Fejden mellem Abel og Erik Plovpenning holdt sidstnævntes Dronning, Jutta, Hof paa Skanderborg til liden Glæde for Munkene i Øm, hvem hun plagede paa mange Maader, og under Rigets Opløsning i Begyndelsen af 14. Aarhundrede kom Slottet i de holstenste Grevers Magt. Under en Belejring af Borgen 1340 faldt Niels Ebbesen, og da den siden kom i Valdemar Atterdags Haand, søgte Oprørere og Holstenere 1368 at vriste den fra ham.

I Skygge af Slottet, lille og uomtalt er selve Byen vokset op i Tidernes Løb, kaldt til Live af Naboskabet med den anselige Borg, hvor Hoffet ofte holdt til, og Byens og Borgens Historie er derfor uadskilleligt vævet sammen. Frem for alle Konger var den jagtelskende Frederik II en Ynder af Skanderborg, hvor han gerne dvælede, paa hans Bud ombyggedes det for en stor Del, og hans Forkærlighed for Stedet kom ogsaa Byen tilgode, idet han 1583 gav det lille Samfund, som boede og byggede „indenfor det Plankeværk, som nu er opsat“, dets første *Købstadrettigheder*. Ogsaa Christian IV, der ligeledes hyppigt besøgte Skanderborg, udstrakte sin Interesse til Byen, idet han nærede Planer om i Stedet for Plankeværket at omgive den med en Ring af Volde og Bastioner. 1617 paabegyndtes Jordarbejderne og fortsattes i de følgende Aar, men det er dog meget tvivlsomt, om det lykkedes ham at omskabe Staden til en Fæstning, saaledes som den fremstilles paa Resens Prospekt. Sikkert er det i hvert Tilfælde, at der Nord for Byens Port i 18. Aarhundrede laa Rester af en Skanse, af hvilken endnu en ubetydelig Stump er tilbage. 1627—29, da Wallensteins Tropper oversvømmede Jylland, blev baade Slot og By haardt medtagne, det samme gentog sig 1644, og efter Krigen 1657—60 var Slottets Rolle som Kongebolig i Virkeligheden udspillet. Christian V lod det ganske vist istandsætte, og Frederik IV, som her 1712 lod sig vie til venstre Haand til Anna Sofie Reventlov, ombyggede det delvis 1717—18, men det blev dog ingensinde mere, hvad det havde været. Sidstnævnte Konge lod Godset udlægge som Rytterdistrikt, men 1767 op hævedes dette, baade Jorder og Bygning bortsolgtes, og Aaret efter nedbrødes det mindriges Slot. Tilbage staar kun et af de runde Hjørne-

taarne, samt Kirkefløjen, der siden 1699 bruges som Sognekirke for Købstaden, hvis Borgere hidtil havde maattet søge Skanderup Kirke.

Selv efter Frederik II Privilegium, som senere stadfæstedes, var Byen længe ubetydelig og lille, indtagende et Mellemstade mellem Flække og Købstad, hvilket blandt andet fandt Udtryk i, at den ikke havde sin egen Øvrighed; thi først 1760 indsattes der en Byfoged. 1683 var Ry St. Søren's Marked, samt det ved Hads Herredsting afholdte Marked blevet flyttet til Skanderborg, som uden Rygstød i Byjorder havde ondt ved at holde sig oppe, idet det først ved Ryttergodsets Salg 1767 lykkedes den at erhverve egne Marker. „Ikkun liden, dog temmelig bebygget og ikke uden Næring“ hed det om Byen, der 1769 husede 514 Indbyggere, og hvis vigtigste Indtægtskilde var Øl- og Brændevinssalg. Den bestod da alt i alt af 98 Bygninger, paa 4 nær alle i et Stokværk, ja endnu ind i 1830erne for Størstedelen straatækte, samt fordelte paa 2 parallelle Gader, *Store-* og *Lillegade*, der mod Nord var forbundne af *Gyden*, nu Skolegade, mod Syd af det Stræde, som i vore Dage bærer Navnet Lovisenlund; thi efter en Ildebrand 1746, som havde lagt 17 Gaarde i Aske, var den gamle Vestergade bleven lukket og dens Udmunding i Storegade omdannet til *Torv*.

Byen, som 1808 karakteriseredes som „en Landsby, der kalder sig Købstad“, og 1768—1839 kun var vokset med 16 Huse, blev først for Alvor revet ud af sin stillestaaende Smaastadsidyl, da Jærnbane kom 1868 og kaldte Energi og Virkelyst til Live; thi liggende paa den østjydske Hovedbane som Udgangspunkt for Sidebanen til Silkeborg fik Skanderborg en vis Betydning i den jydske Trafik. Et Skaar i Glæden var det dog, at Banegaarden lagdes i stor Afstand fra Byen i Skanderup Sogn, et Forhold man forgæves søgte at ændre, men trods denne Ulempe bragte de Opgangstider, Baneforbindelsen fremskynkede, Byen i rask Opblomstring. Forlængst er Staden nu mod Nord vokset ud til sin yderste Grænse langs Jærnbanevejen og har i Kraft af denne Udvikling faaet en meget langstrakt Form. Hovedgaden er nu som før Storegade — eller *Adelgade* som den nu kaldes —, men denne er mere end tredoblet i Længde og har paa sin længste Strækning et fuldstændig moderne Præg. Først ved Torvet, hvor det 1830 opførte, 1860 ombyggede *Raadhus* har Plads, skifter Gaden Karakter, idet det sydligste Strøg, hvor et Par prægtige gamle Kastanier dominerer Gadebilledet, den Dag i Dag giver et Indtryk af Fortidens By. Monumental og fornem breder den 1804 i Nyclassicismens Smag opførte *Amtsgaard* sig paa Gadens Vestside, lidt sydligere ligger den 1740 opførte Præstegaard, paa hvis yngre, grundmurede Façade en Egetavle med

Indskrift er anbragt, og længst mod Syd ved Hjørnet af Lovisenlund er et Komplex af jævne Bindingsværkshuse de sidste Rester af de gamle Rytterbarakker. De tilbagetrukne Husfacader, foran hvilke venlige Smaahaver om Sommeren danner et Bælte af Blomster, giver dette Gadeparti et yndefuldt Helhedspræg, som Nybygningerne ikke har brudt itu, men et afgjort ældre Bybillede udgør dog nu den til *Borgergade* omdøbte Lillegade, hvis lave, gammeldags Smaastadhuse, for en stor Del af glat Bindingsværk og hist og her skilte af Haver og grønne Hække, hyggeligt slutter sig i Række i det let bølgede Terræn. Nr. 15 af Gadens Gaarde bærer paa sit Porttræ Aarstallet 1738, Nr. 3 Aar 1779. Nordligst i Byen er i et lille Anlæg rejst et Minde over Niels Ebbesen, som faldt under Belejringen 1340, paa Torvet minder en Stenstøtte om Byens Velgører Frederik II, som gav den Købstadret, og i det smukke Anlæg paa Slotsbakken knejser Thorvaldsens prægtige Marmorbuste af Kong Frederik VI.

Hugo Matthiessen.

Byen har følgende Myndigheder m. m.

Stiftamtmanden over Aarhus Stift, tillige Amtmand over Aarhus Amt, Dommeren i Skanderborg Købstad og Hjlemslev-Gjern Herreder, Tingsted Skanderborg, Kontorafdeling f. Politimesteren i Silkeborg Købstad m. m., Borgmesteren. Sognepræsten til Skanderborg, Skanderup og Stilling, den res. Kapellan, Amtslægen i Skanderborg Amtslægekreds, tillige Kreds-læge i Skanderborg Lægekreds, andre Læger, Amtsvejinpektøren f. Skanderborg Amtsraadskreds, Branddirektørerne f. Skanderborg og f. Hjlemslev Herred, Banken f. Skanderborg og Omegn m. Kontorer ved Rye og Hørning Jbstr., Filial af Den danske Andelsbank, Spare- og Laanekassen f. Skanderborg By og Omegn, Skanderborg Landbosparekasse, Handelsstandsforeningen, Sagfr., Danske Landboforeningers Frøforsyning, Fællesforeningen f. Danmarks Brugsforeninger (Frøafdelingen).

Foruden at henvise til Byplanen nævnes: En privat M. og Rsk., en Handelssk., Skanderborg gl. Sygehus, et Børnehjem, et Børneasyl, et Svendehjem, et Fattighus og en Markedsplds.

Endvidere af industrielle Anlæg: Et Jernstøberi og Maskinbyggeri, et Savværk, flere Bogtrykkerier, et Talgsmelteri, et Dampvaskeri, flere Ølbryggerier, et Farveri, et Garveri, et Maltgøreri, et Kalkværk, en Vind- og Dampml. samt Fabb. f. Cementvarer, Cykler, Rammer, Soda-vand, Vindmotorer, Zinksold m. m.

Byen faaer Elektricitet fra Odder, den har Statstlfst. og Tlfst.

Skanderborg By støder m. Ø. til Skanderborg Sø. Mod S. fører Dagmarbroen over til Næsset i Skanderup Sg. Mod S. Ø. i dette Sg. ligger

Skanderborg. Amtmandsgaarden.
(H. M. fot.)

Skanderborg. Sydlige Ende af Lillegade.
(H. M. fot.)

den Byen tilhørende Ejendom Sølund med Skoven Dyrehaven m. Pavillon. Til Sølund hører den skovbevoksede Ø Æbelø. Skanderborg K. (Slotskirken) ligger tæt s. f. Byen i Skanderup Sg. paa Slotsbakken ved Sydøsthjørnet af Henning Sø. Tæt n. f. Skanderborg ligger Skanderup K. m. rigt Inventar fra Renaissancetiden. Mod N. V. paa Markjorderne: Hestehave*. S. ø. f. Byen i Skanderborg Sø ligger Kalvø.

M. J. Darre.

SKANDERBORG: STATISTIK

<i>Areal</i> (1916): 413 ha.	
<i>Faste Ejendomme</i> (1911):	399
heraf Beboelseshuse:	
med 1 Etage:	286
- 2 Etager:	93
- 3 eller flere Etager:	7
	I alt 386
Antal Lejligheder: 875	
<i>Befolkning</i> :	
1855:	1271
1801:	488
1880:	1792
1901:	2721
1916:	3707
<i>Indkomstskatteydere til Staten</i> (1918—19):	
Antal:	823
disses samlede Indkomst:	Kr. 1.939888
heraf betales i Skat:	- 29064
<i>Formueskatteydere til Staten</i> (1918—19):	
Antal:	516
disses samlede Formue:	Kr. 7.842300
heraf betales i Skat:	- 9267
<i>Folketingsvælgere</i> (1918): 1676	
<i>Landstingsvælgere</i> (1918): 1397	
<i>Kommunale Vælgere</i> (1917):	
Mænd:	692
Kvinder:	698
	I alt 1390
<i>Haandværk og Fabrikdrift</i> (1914):	
Antal Bedrifter:	
med 0—5 Arbejdere:	145
- 6—20 —	11
- over 20 —	4
	I alt 160
heraf:	
med mekanisk Kraft:	23
Samlet Personel:	727
heraf:	
egentlige Arbejdere:	504

<i>Udskænkingssteder</i> (1914):	
uden stærke Drikke:	3
med stærke Drikke:	16
<i>Udsalgssteder</i> (1914):	
med stærke Drikke:	25
<i>Toldindtægt</i> (1918): Kr. 38988	
(herunder Silkeborg)	
<i>Postkontoret</i> (1918—19):	
Afsendte Breve o. l.:	1.113736
Ankomne Breve o. l.:	1.187108
Postanvisninger og Postoprævninger:	
Udbetalte:	Kr. 2.220779
Indbetalte:	- 3.359154
<i>Telegrafkontoret</i> (1918—19):	
Ankomne Telegrammer:	4121
<i>Banker</i> (1918—19):	
Antal: 1	
Aktiekapital:	Kr. 300000
Reservefond:	- 184803
Indlaan:	- 6.322196
Balance:	- 7.188734
<i>Eksamensskoler</i> (1915):	
Antal: 1	Elever: 170
<i>Kommunens Indtægt</i> (1917—18):	
af Erhvervsvirksomheder:	Kr. 29104
- Ejendomsskatter:	- 8204
- personlige Skatter:	- 156024
<i>Kommunens Udgift</i> (1917—18):	
til Skolevæsen:	Kr. 38961
- Hjælpekassen og forsk.	
Bidrag:	- 3182
- Fattigvæsen:	- 19933
- Alderdomsunderstøttelse:	- 13161
- Forrentning af Gæld:	- 31391
- Afdrag af Gæld:	- 28773
<i>Kommunens Formue</i> (1917—18):	
Faste Ejendomme:	Kr. 844446
Andre Aktiver:	- 161259
	I alt 1.005705
<i>Kommunens Gæld</i> (1917—18):	
	Kr. 718756

Henning Kiørboe.

SILKEBORG

Hvor Gudena — eller Remstrup-Aa, som den hedder paa denne Strækning — flyder ud i Langsøen, laa i Middelalderen paa et Næs Øst for Aamundingen en Borg, *Silkeborg*, som o. 1400 var i Adelsmanden Erik Mus' Eje, men siden hen efter megen Trætte havnede under den Aarhus Bisp, i hvis Haand den var lige til Reformationen. Silkeborg kom da under Kronen og omdannedes til et kongeligt Len, som hvilket det bestod indtil Godset 1664 bortsolgte. 1720 købte Frederik IV det dog atter tilbage for at lægge det ind under det Skanderborgske Rytterdistrikt, og paa samme Tid blev den gamle Gaard afbrudt. Store Udgravninger 1880—82 har fremdraget Fundamenterne af den gamle Borg, som bygget paa en solid Pilotering bestod af et aflangt, firsidet Stenhus med et kvadratisk Taarn. Da Rytterdistriktet 1767 atter ophævedes, købte Ritmester Hans Hoff Godset og lod den nuværende Bygning, *Silkeborg Hovedgaard*, opføre, men 1823 gik det ved Tvangsauktion over til Staten, der 1840 lod det erklære for kongeligt Domæne og først 1873 bortsoldede Gaarden.

Slottet lokkede ikke *Byen* frem; thi denne er ikke langsomt aflejret gennem Tiderne som Nabobyen Skanderborg, men opstaaet i Løbet af faa Aar, kunstigt kaldt til Live efter en forud lagt Plan i en Egn, hvis fjerne Beliggenhed gjorde Tilstedeværelsen af en Købstad ønskelig, og hvis rige, unyttede Vandkraft vakte Haabet om en blomstrende industriel Udvikling. Allerede i Slutningen af det 18. Aarhundrede havde den daværende Ejer af Silkeborg Hovedgaard næret Tanker om at oprette et Bysamfund paa Stedet, og i Tilknytning til de forskellige Planer om Regulering og rationel Udnyttelse af Egnens Vandveje dukkede samme Tanke gentagne Gange op.

Christian VIII omfattede Planen med Interesse, og 1840 indgav Godsinspektør Bindesbøll et Forslag om Etablering af en Handelsplads; men først Oprettelsen af *Papirfabriken* Øst for Aaen, hvortil Brødrene *Chr.* og *Michael Drewsen* 1844 opnaede kongelig Bevilling, fremskynkede Planernes Virkeliggørelse, og med Rette har *Byen* derfor 1892 hædret Michael Drewsens Minde ved at rejse hans Statue paa Torvet. Samme Aar Fabrikbygningerne rejste sig, indgav Rentekammeret til Kongen en Forestilling om Ønskeligheden af Anlægget af en Handelsplads, idet man betonede den velgørende Indflydelse en saadan maatte antages „at ville have for det vidtstrakte og fra andre Købstæder fjernede Landdistrikt“. En Kommission fik da overdraget at udarbejde Planen nærmere i sine Enkeltheder, og paa Grundlag af dens Erklæring

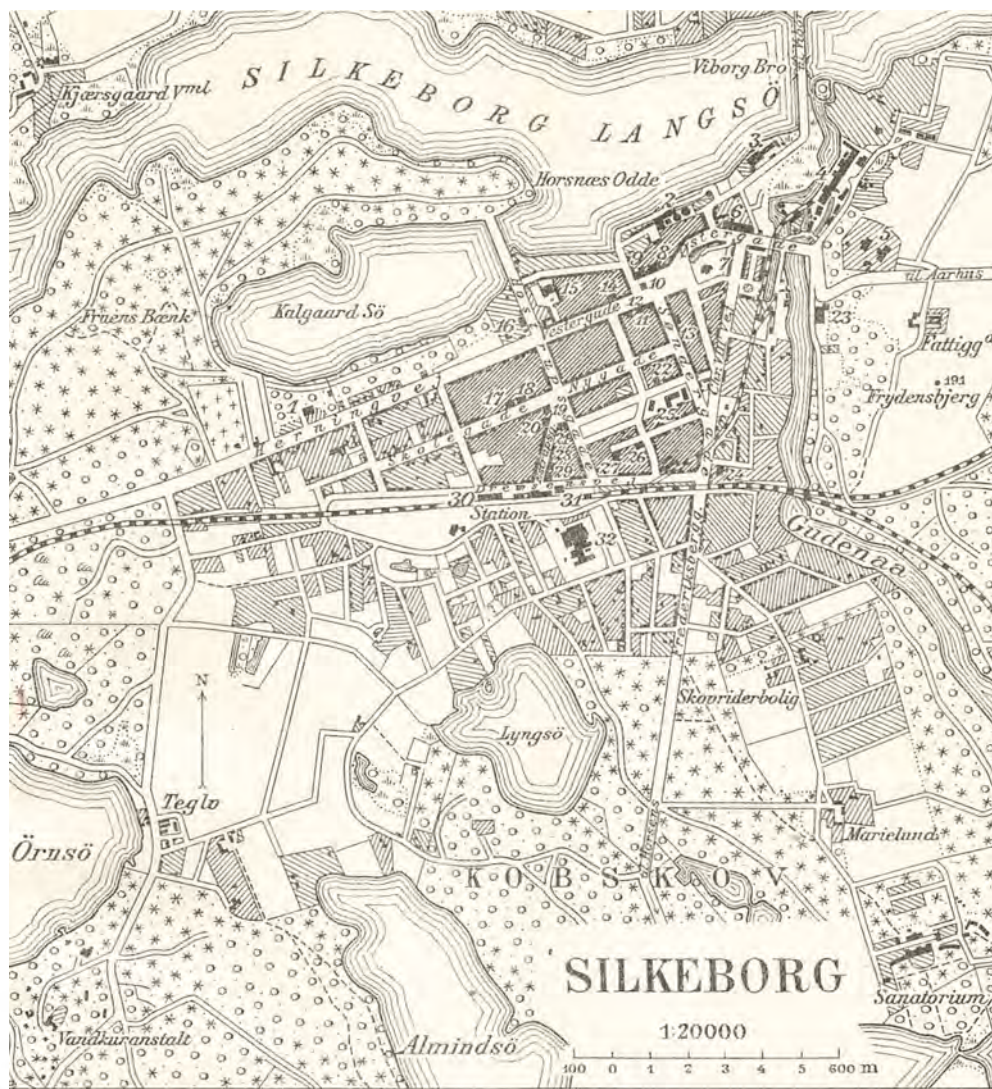
virkeliggjordes Oprettelsen 1845. Nybyggere indbødes til at slaa sig ned paa Pladsen, idet man ved forskellige Indrømmelser, Næringsfrihed omtrent som i Købstæderne, næsten afgiftsfri Byggegrunde, beliggende ved Hovedlandeveje og lignende, søgte at drage Folk til. Efter det første Tilløb fulgte der imidlertid en Skuffelsens Tid for Nybyggerne, som forgæves ventede paa, at Staten økonomisk skulde hjælpe det unge Samfund, og da disse Forhaabninger ikke opfyldtes, gik det kun smaat fremad. Før 1844 havde der været 30 Mennesker paa Stedet, 1850 var Tallet kun steget til 499, men med de Begunstigelser, Byen fik de følgende Aar, voksede den kraftigt op. 1854 indsattes en Birkedommer, 1855 fik Handelspladsen egen Kommunalbestyrelse og udskiltes som eget Sogn af Linaa, hvortil det hidtil havde hørt, og med Landevejen til Herning, den 1854 lagte Dæmning over Langsøen, paa hvilken Viborgvejen kom til at gaa, knyttende det store Opland Nord for Søen nærmere til Byen, samt med en Regulering af Vandvejen til Randers, tog Udviklingen Fart, saa at Silkeborg 1855 naaede et Indbyggerantal paa 1204. Siden da er Byen stadig vokset, særlig efter at Banerne er komne til; thi H. C. Andersen havde Ret, da han under et Ophold i Byen 1853 profeterede, at den vilde blive en „Oplandets By, Byen, der skal spinde Silke, naar Banetogets Væverskytte flyver igennem Landet“. 1871 aabnedes Banen fra Skanderborg, der siden forlængedes til Skjern, en Jernbaneforbindelse med Langaa har yderligere knyttet Byen fast ind i det jydsk Banenet, og naar Banen til Bryrup bliver Virkelighed, vil Silkeborg, som 1900 blev *Købstad*, have Udsigt til at udvide sit Opland mod Syd.

Prægtigt beliggende ved Sø og Aa, omkranset af skov- og lynggroede Bakker er Byen i sig selv uden særlig Ynde; thi dens Tilblivelsesmaade afspejler sig i Planens stive Regelmæssighed, i de efter lige Linjer udstukne Gader, som skærer hinanden i rette Vinkler, og det centrale, firsidede Torv. Her har det 1857 opførte Raadhus Plads, og herfra udstraalet Hovedgaderne, Øster-, Vester- og Søndergade, der fortsættes i Landevejene mod de forskellige Verdenshjørner.

Hugo Matthiessen.

Byen har følgende Myndigheder m. m.

Dommeren i Silkeborg Købstad og Birk m. Hids Herred, Tingsted Silkeborg, Politimesteren i Silkeborg Købstad og Birk og Hids Herred samt Skanderborg Købstad og Hjelmlev-Gjern Herreder m. Kontor-afdeling i Skanderborg, Borgmesteren. Sognepræsten til Silkeborg, den res. Kapellan, Valgmenighedspræsten. Kredslægen i Silkeborg Læge-

Tegnet og reproduceret ved Generalstabens topografiske Afdeling 1920

1 Pavillon	12 Spare- og Laanekasse	23 Badesanatorium (Kneipkuranstalt)
2 Sasværk	13 Handels- og Landbrugsbank	24 Borgmesterbolig
3 Svineslagteri	14 Silkeborgs Bank	25 Kommuneskole
4 Papirfabrik	15 Bryggeri	26 Missionshus
5 Amts- og Epidemisugehus	16 Katolsk Kirke	27 Elektricitetsværk
6 Hotel „Silkeborg“	17 Dinters Seminarium	28 Kommunens Administrationsbygning
7 Kirke	18 Realskole	29 Jernbanehotellet
8 Hotel „Dania“	19 Teknisk Skole	30 Toldkammer
9 Haandværkerforeningen med Teater	20 Telegrafstation	31 Posthus
10 Road-, Ting- og Arresthus	21 Frk. Langs Seminarium og hejere Almenskole	32 Margarinefabrik
11 Apotek	22 Irvingianerkapel	

Gudenaå ved Silkeborg.
(M. Lundbo fot.)

Skanderborg. Adelgade.
(H. M. fot.)

Skanderborg. Lillegade.
(H. M. fot.)

Horsens. Søndergade.
(H. M. fot.)

kreds, Godsinspektøren f. Silkeborg Gods, Branddirektørerne f. Silkeborg, f. en Del af Gjern og Vrads Herreder og f. Hids Herred, Stadsingeniøren, Brandinspektøren, Silkeborg Bank, Handels- og Landbrugsbanken, Filial af Den danske Andelsbank, Spare- og Laanekassen f. Silkeborg og Omegn, Turistforeningen, Jydsk Andelsfoderstofforretning.

Foruden at henvise til Byplanen nævnes: En Præstegaard, Frk. Th. Langs statsanerkendte Kvindeseminarium, Forskoleseminarium og Gymnasium, Vinthers statsanerkendte Seminarium, Silkeborg komm. M. og Rsk., andre Skr., en Handelssk., Silkeborg Husholdningssk., Kuranstalten Midtjylland (i Landdistriktet), Dronning Louises Børneasyl, Silkeborg Børnehjem, Friboligerne, et Epidemihus, en Fattiggaard, en Markedsplds., et Vandværk, en Kødkontrolstat., en Good-Templar Loge, Frelsens Hærs Bygning.

Endvidere af industrielle Anlæg: Et Jernstøberi, flere Bogtrykkerier, Uldspinderier og Træskærerier, et Dampfarveri, flere Ølbryggerier, et Teglværk, et And.-Mejeri, Silkeborg Mælkeforsyning, 2 Dampmlr. samt Fabb. f. Cementvarer, Farve, Kartoffelmel, Klæde, Madratser, Margarine, Maskiner, Mineralvand, Møbler, Papir, Sukkervarer, Sprit, Tobak, Trikotage, Trævarer m. m.

Byen har Statstlfst. og Tlfst.

Paa Byens ældre Kirkegaard er Michael Drewsen begravet i en aaben Gravhøj. Byen og dens Markjorder begrænses m. N. af Silkeborg Langsø og en Vig af denne, Kalgaardsvig, m. Ø. af Gudena (Remstrup Aa). Mod V. ligger Lystskoven Lunden m. Pavillon og m. Ø. Fredskoven Indelukket.

M. J. Darre.

SILKEBORG: STATISTIK

<i>Areal</i> (1916): 346 ha.		<i>Formueskatteydere til Staten</i> (1918—19):	
<i>Faste Ejendomme</i> (1911): 812		Antal: 994	
heraf Beboelseshuse:		disses samlede Formue: Kr. 14.939700	
med 1 Etage: 496		heraf betales i Skat: - 17753	
- 2 Etager: 226		<i>Folketingsvælgere</i> (1918): 3959	
- 3 eller flere Etager: 51		<i>Landstingsvælgere</i> (1918): 3265	
	I alt 773	<i>Kommunale Vælgere</i> (1917):	
Antal Lejligheder: 2230		Mænd: 1497	
<i>Befolkning:</i> 1801: 44		Kvinder: 1963	
1855: 1204		I alt 3460	
1880: 2931		<i>Haandværk og Fabrikdrift</i> (1914):	
1901: 7228		Antal Bedrifter:	
1916: 9180		med 0—5 Arbejdere: 244	
<i>Indkomstskatteydere til Staten</i> (1918—19):		- 6—20 — 31	
Antal: 2261		- over 20 — 6	
disses samlede Indkomst: Kr. 5.747763		I alt 281	
heraf betales i Skat: - 101274			

heraf:	
med mekanisk Kraft:	87
Samlet Personel:	1747
heraf:	
egentlige Arbejdere:	1284
<i>Udskækningssteder (1914):</i>	
med stærke Drikke:	32
uden stærke Drikke:	9
<i>Udsalgssteder (1914):</i>	
med stærke Drikke:	68
<i>Toldindtægt (1918):</i> Kr. 38988	
(herunder Skanderborg)	
<i>Postkontoret (1918—19):</i>	
Afsendte Breve o. l.:	1.522092
Ankomne Breve o. l.:	1.954914
Postanvisninger og Postoprævninger:	
Udbetalle:	Kr. 4.244523
Indbetalle:	- 5.125706
<i>Telegrafkontoret (1918—19):</i>	
Ankomne Telegrammer:	11810
<i>Banker (1918—19):</i>	
Antal:	2

Aktiekapital:	Kr. 1.600000
Reservefond:	- 1.076681
Indlaan:	- 22.051493
Balance:	- 25.251480
<i>Eksamensskoler (1915):</i>	
Antal:	2
Elever:	365
<i>Kommunens Indtægt (1917—18):</i>	
af Erhvervsvirksomheder:	Kr. 73903
- Ejendomsskatter:	- 34418
- personlige Skatter:	- 566268
<i>Kommunens Udgift (1917—18):</i>	
til Skolevæsen:	Kr. 123129
- Hjælpekassen og forsk.	
Bidrag:	- 8209
- Fattigvæsen:	- 49120
- Alderdomsunderstøttelse:	- 19840
- Forrentning af Gæld:	- 70246
- Afdrag af Gæld:	- 63566
<i>Kommunens Formue (1917—18):</i>	
Faste Ejendomme:	Kr. 1.690013
Andre Aktiver:	- 667337
	<u>I alt 2.357350</u>
<i>Kommunens Gæld (1917—18):</i>	
	Kr. 1.824993

Henning Kiørboe.

AARHUS AMTS LANDDISTRIKTER

STATISTIK

<i>Areal:</i>	
km ²	2476
ha	247588
<i>Veje:</i>	
Landeveje (1919)	466,0 km.
Biveje (1913)	- 2911,7
<i>Befolkning:</i>	
1801	46332
1855	79883
1880	98678
1901	102434
1916	116078
<i>Befolkningstæthed:</i>	
1801	pr. km ² 18,9
1855	— 32,3
1916	— 46,9
<i>Indkomstskatteydere til Staten:</i>	
Antal (1918—19)	17249
disses saml. Indkomst Kr.	45,527655
heraf betales i Skat -	940418

<i>Formueskatteydere til Staten:</i>	
Antal (1918—19)	15012
disses saml. Formue Kr.	318,839300
heraf betales i Skat -	424787
<i>Folketingsvælgere (1918) .....</i>	47102
<i>Landstingsvælgere (1918) .....</i>	39242
<i>Kommunale Vælgere (1917) ...</i>	43991
heraf Mænd	22351
— Kvinder	21640
<i>Erhvervsfordeling (1911):</i>	
Landbrug o. l.	64276
Haandværk og Fabrikdrift	22169
Handel	5483
Transport	3474
Andre Erhverv	18187
	<u>I alt... 113589</u>

	1916	1904				
<i>Faste Ejendomme</i>	23024	19199				
Vurderingssum	Kr. 309,554000	197,586000				
Jordværdi	- 171,672000	—				
Bygningsassurance	- 192,899000	—				
heraf:						
Gaarde	5427	5257				
Hektar	154811	158262				
Tdr. Hartkorn	19665,4	20141,7				
Vurderingssum	Kr. 184,374000	128,594000				
Jordværdi	- 126,863000	—				
Bygningsassurance	- 90,778000	—				
Huse	7129	6483				
Hektar	53770	48865				
Tdr. Hartkorn	2924,7	2385,4				
Vurderingssum	Kr. 51,137000	29,713000				
Jordværdi	- 27,408000	—				
Bygningsassurance	- 33,608000	—				
Oprettede Statshusmandsbrug	854	111				
	1919	1912	1901			
<i>Arealets Benyttelse:</i>	ha	ha	ha			
Hvede	2447	2552	1089			
Rug	13420	13796	17587			
Byg	13125	14298	16444			
Havre	36019	38742	38436			
Blandsæd	11939	10979	7300			
Kornarealer i alt	76950	80367	80856			
Kartofler	6011	2742	2097			
Foderroer	25936	25552	14878			
Sukkerroer	36	51	23			
Andre Rodfrugter	402	507	590			
Rodfrugtarealer i alt	32385	28852	17588			
Andre Høstarealer	—	738	1557			
Brakarealer o. l.	—	10925	14410			
Grønfoder og Græsningsarealer	—	65343	79154 ¹⁾			
Haver	—	2425	2246			
Moser	—	2819	—			
Skove	—	32084	27512			
	1919	1912	1901			
<i>Høstudbyttet:</i>	hkg	hkg pr. ha	hkg	hkg pr. ha	hkg	hkg pr. ha
Hvede	69000	28,5	78977	30,6	27383	25,1
Rug	214000	16,1	232071	16,7	270289	15,4
Byg	277000	21,1	307710	21,5	294041	17,9
Havre	631000	17,6	757597	19,6	601619	15,7
Blandsæd	222000	18,6	208116	18,8	122751	16,8

¹⁾ herunder Moser.

<i>Kapitelstakst¹⁾:</i>	1918	1912	1904
Hvede..... Kr. pr. hkg	—	—	—
Rug	24,11	11,54	9,52
Byg	21,77	13,80	10,32
Havre	21,36	11,56	10,29
 <i>Kreaturholdet:</i>	1919	1914	1903
Heste.....	34636	35194	29881
Hornkvæg	151420	173956	125425
Svin	44322	211309	94509
Faar	22312	20832	43483
Høns	750231	908759	675153
 <i>Mejeridrift:</i>			1914
Mejerier.....			97
Mælkeleverandører			12118
Køer			88496
Indvejet Mælkemængde		kg	236,888000
Produceret Smør.....		-	9,113000
— Ost		-	1.018000
— Fløde.....		-	336000
— Sødmælk		-	1,927000
 <i>Salg af Landejendomme:</i>			
<i>Gaarde:</i>	1913—17	1905—09	1900—04
Antal	1539	1135	882
Tdr. Hartkorn	5233,6	3842,9	2869,6
Pris pr. Td. Htk:			
for Jord og Bygninger..... Kr.	9925	6596	5817
- Besætning og Inventar.. -	3155	2049	1603
<i>Huse:</i>			
Antal	1548	1756	1395
Tdr. Hartkorn	842,5	869,1	689,8
Pris pr. Td. Htk:			
for Jord og Bygninger..... Kr.	15989	10159	8963
- Besætning og Inventar.. -	5044	3092	2325
 <i>Haandværk og Fabrikdrift:</i>		1914	1906
Virksomheder med 0—5 Arbejdere		3585	4093
— — 6—20 —		94	79
— — over 20 —		23	14
I alt...		3702	4186
Samlet Personel.....		8960	8407
heraf:			
Egentlige Arbejdere		4776	3989

¹⁾ for Aarhus Stift.

De vigtigste Fag (1914):	Bedrifter ¹⁾	Personel ¹⁾	
Møller	199	435	
Bagerier m. m.	256	953	
Slagterier	284	886	
Mejerier	107	522	
Margarinefabrikker	4	495	
Tobaks- og Cigarfabrikker	22	507	
Bomuldsvæverier	3	637	
Trikotagetilvirkning	37	926	
Skræderforretninger	669	1827	
Skomagerforretninger	408	665	
Jordarbejder m. m.	27	1268	
Murerforretninger	507	1812	
Tømrerforretninger	402	1093	
Snedkerforretninger	307	1262	
Malerforretninger m. m.	280	749	
Savværker m. m.	52	546	
Teglværker m. m.	33	611	
Grovsmedeforretninger	353	778	
Maskin- og Skibsbyggerier samt -værksteder ..	103	3069	
Elektromekaniske Fabrikker	23	623	
Bogtrykkerier m. m.	58	639	
Udskænkingssteder (1914):			
med stærke Drikke		77	
uden — —		60	
Udsalgssteder med stærke Drikke (1914)		470	
Amtsrepartitionsfonden:			
	1917—18	1907—08	1897—98
	1000 Kr.	1000 Kr.	1000 Kr.
Indtægt	1557	511	345
Fonden ejede	2481	1525	989
— skyldte	1607	1105	538
Amtsfattigkassen:			
Indtægt	56	23	13
Kassen ejede	70	35	33
— skyldte	—	—	—
Amtsskolefonden:			
Indtægt	1272	195	—
Fonden ejede	65	29	—
— skyldte	—	—	—
Sognekommunerne:			
Indtægt	5216	2228	1400
Kommunerne ejede	7935	5359	3653
— skyldte	4612	2975	1500

¹⁾ Tallene omfatter ogsaa Amtets Byer.

Henning Kiørboe.

NOGLE ERHVERV

LANDBRUG

Mange er de Lovord, som gamle Tidens Forfattere ofrer paa dette Amt for dets Naturskønhed, gode Jorder, Folkerigdom, paa dets store Skove, gode Jagter, dets sejlbare Fjorde, fiskerige, nyttige Aaer o. s. v., og skriver Erik Pontoppidan i 1768: „Det er faa saadanne Herligheder, man finder i dette Stift flere Herregaarde, Grevskaber og Baronier end i noget af de andre. Det er og derfor, Kongerne fordem har haft Lyst saa ofte at opholde sig paa Slottene i dette Stift.“ Vel gælder denne Udtalelse for hele Stiftet; men det kan ikke nægtes, at hele Kyststrækningen fra Egaa Fjord og ned til Horsens By er et af de skønneste Partier af vort Land, mellem velplejede, frugtbare Marker knejser smukke Bøgeskove, gamle Herresæder og hvidkalkede Landsbykirker hæver sig frem i Landskabet og giver det et særegent Præg.

Amtet bestaar af det gamle Aarhus og Skanderborg Amt, der er bleven lagt sammen til det nuværende Aarhus Amt, og de bedste Jorder ligger i den førstnævnte Landsdel og her i Særdeleshed i Kystherrederne, Hads, Ning og Hasle, og Hveden gror der saa kærnetung og tæt som nogen Steds paa Øerne. I denne Aarhus gamle Amtraadskreds, som er den frugtbareste i hele Jylland, gaar der gennemsnitlig 10,⁷⁵ Td. Ld. pr. Td. Hartkorn, medens der i det gamle Skanderborg Amt gaar 25,⁷⁵ Td. Ld. pr. Td. Hartkorn; man er her ude paa Rullestenssandet, og jo længere man kommer mod Vest, desto daarligere bliver Jorderne, og daarligst er de i Vrads Herred, hvor der gaar 64 Td. Ld. pr. Td. Hartkorn. Gennemsnitlig for hele Amtet gaar paa 1 Td. Hartkorn 16,⁸ Td. Ld.

Naar de gamle Forfattere derfor saa meget berømmer Aarhuseggen for sin Frugtbarhed, kommer det i Særdeleshed Kystegnene og det gamle Aarhus Amt til gode, selv om der ogsaa findes frugtbare Jorder i den anden Del af Amtet, særlig gælder dette for Nim Herred, mest Horsens Eggen og tillige enkelte Egne af Gjærn Herred, saaledes Frijsenborgeggen; der findes ogsaa i Amtet mindre gode Egne, meget smukke Partier med store Bakkedrag, Skove og en Mængde Indsøer, særlig i Omegnen af Silkeborg, hvor Gudenaapartierne er kendt for deres Skønhed.

Amtets mange Herregaarde har som allevegne dog holdt sig til de gode Egne, og da en af dets Herreborge — Marselisborg — i den

senere Tid er bleven givet til at være kongelig Slot, kan Aarhuseggen som fordem glæde sig ret ofte ved kongeligt Besøg.

Det er tidligere berørt, at de gode Jorder i Aarhus Amt egner sig godt for Korn dyrkning, og de bliver ogsaa stærkt udnyttet dertil, i lige Maade er Rodfrugtdyrkningen i dette Amt vidt fremskreden, saaledes at 25 pCt. af det samlede Høstareal er optaget af Rodfrugtafgrøder, og det er det forholdsvis største for samtlige Landets Amter. For Frøavl har man ogsaa fra gammel Tid haft Interesse, og det særlig i Hads Herred, hvor man i en lang Aarrække har dyrket baade Roe- og Græsfrø, og allerede i 1890, da det viste sig besværligt for den enkelte Frøavler at faa sit Frø rensat saa godt, at det blev en præsentabel Handelsvare, og tillige var det vanskeligt at faa det hjemmeavlede Frø afsat, dannedes en Sammenslutning under Navn af „Østjydsk Frøavlerforening“. Denne satte sig tillige som Maal at skaffe Medlemmerne Frø af de bedste Stammer til Fremavl, og i det hele at være vejledende og støttende. I Begyndelsen havde Foreningen en Del Vanskeligheder at overvinde; men den anviste en Retning for Frøavl, som senere er bleven efterlignet i det store. Ogsaa Dyrkning af Handelsplanter var i gamle Dage ret udbredt i Aarhus Amt.

De gode Jorder har ogsaa været til Gunst for Husdyrbruget, de var det i gamle Tider, da Kommunikationsmidlerne var en Hindring for Salg af Kornvarer, og de er det i ikke mindre Grad, siden Mælkeribruget er kommen i Højsædet. For Resten har Malkekvæget i dette Amt igennem lange Tider været Genstand for megen Interesse, og man erindrer, at Smørret fra Aarhus og Randers Amter før Andelsmejeriernes Tid havde et særligt godt Ry paa sig og blev betalt bl. a. paa det københavnske Marked med en højere Pris end Bøndersmør fra andre af Landets Egne. Vel har der i Aarhus Amt som overalt i Jylland været eksperimenteret med fremmed Indblanding, men det er dog de hjemlige Malkeracer, som har haft den varige Interesse, og i Amtets gode Egne findes den jydsk Malkerace saa god som nogensteds; den er ogsaa i Majoritet, idet der ved Tællingen i 1914 viste sig, at de to Trediedele af Bedækningstyrene hørte til den jydsk Malkerace, medens den sidste Trediedel i det væsentligste hørte til den røde danske Malkerace.

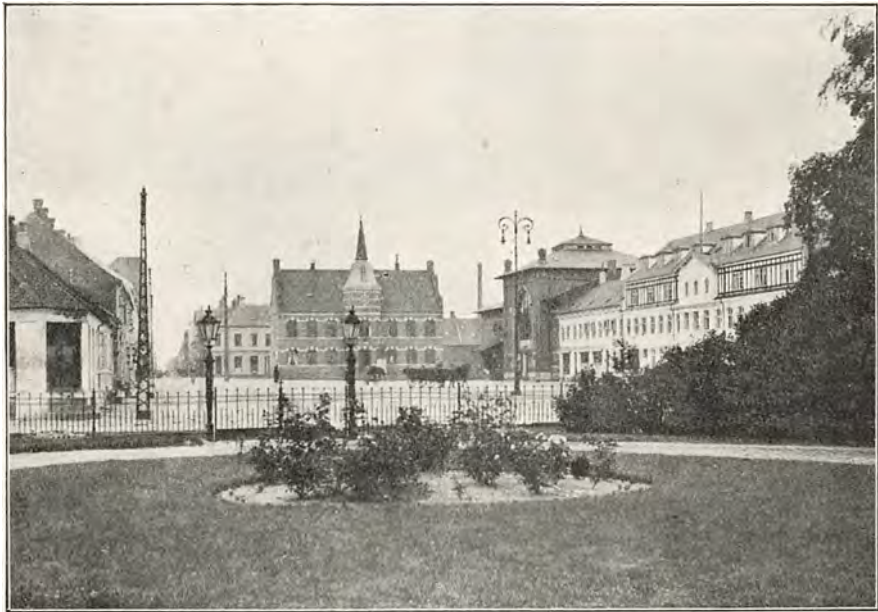
Hesteavl, som staar ogsaa i en Del af Amtets Egne meget højt, ikke mindst gælder dette for Horsenseggen, siden „Aldrup Munkedal“ kom dertil og kom til at virke sammen med Hopper efter „Holger Danske“, og Plageskuerne i Horsens har efterhaanden vakt Opmærksomhed i vide Kredse, og Salget af Avlsdyr har siden den Tid indbragt ikke saa

Skovparti i Silkeborg Vesterskov.
(Johs. Helms fot.)

Silkeborg. Udsigt fra Odden.
(Stenders Forlag)

Silkeborg. Parti fra Torvet.
(Stenders Forlag)

Gudenaå ved Silkeborg.
(Johs. Helms fot.)

**Ved Vandkuranstalten i Silkeborg
Vesterskov.**
(Johs. Helms fot.)

Vej gennem en Mose ved Silkeborg.
(Johs. Helms fot.)

smaa Summer til Egnen. Ogsaa Svinene fra Horsenseggen har i lang Tid haft det bedste Ry paa sig.

For Amtets daarlige Egne har Naturens Knaphed selvsagt været en Hindring for Landbruget til at være paa Højde med de gode Egnes Landbrug, ikke desto mindre er Fremskridtene der relativt set maaske fuldt saa store og derfor ikke mindre paaskønnelsesværdige. da de har krævet en fuldt saa stor Anspændelse fra den enkelte Landbruger.

Niels Siggaard.

SKOVBRUG

Aarhus Amt har 31464 ha Skov, hvilket svarer til en Skovprocent af 12,5. Det er det skovrigeste Amt i Jylland og staar hvad Skovprocenten angaar kun tilbage for Bornholm og Frederiksborg Amt. Skovene ligger spredt over hele Amtet, men flere Steder findes der større Skovstrækninger. Den største er Partiet langs Himmelbjergsøerne, der er sammensat af Skovene til Silkeborg Statsskovdistrikt (2874 ha), Ry Nørreskov (1380 ha), Ry Sønderskov (550 ha) og Linaa Vesterskov (403 ha), foruden nogle mindre Skovejendomme som Gedsø og Rustrup Skovene. Linaa Vesterskov er bekendt for sin Rigdom paa fremmede Naaetræer. En Forlængelse danner Skovene syd for Knudsø og Ravnsø, nemlig: Firgaarde, Nygaarde, Hemstok og Sofiedal Skovene. Et andet Skovkompleks, der dog danner en mindre sammenhængende Figur, er Frijsenborg Skovene, der omfatter et Areal af 4624 ha, hvoraf dog en Del ligger i Viborg Amt. I den vestlige Del af Amtet ligger et tredje Skovkompleks, der udelukkende bestaar af Hedeplantager, hvoraf de største hører til Palsgaard Statsskovdistrikt (7521 ha), nemlig Palsgaard, der paabegyndtes 1804, Hampen, Snabegaard og Glusted, der er anlagt paa et Terrain, hvoraf en Del har været Indsande. Til Distriktet hører endvidere Bøgeskoven Velling Skov, der i Forbindelse med Vinding, Løvdal og Addit-Skovene danner en sammenhængende Bræmme af Løvskov paa Bakkeskrænterne langs med Salten Aa.

Af andre større Skovejendomme i Amtet kan nævnes: Stamhuset Rathlousdal Skove, der med Rodstenseje og Lundhoff Skove udgør 846 ha, Aakjær (339 ha), Wilhelmsborg (324 ha), Aarhus Kommunes Skove (414 ha), Matrup (353 ha) og Stensballegaard (223 ha). Af større private Hedeplantager kan nævnes: Store Hjøllund og Skærbæk.

Johs. Helms.

Strandparti ved Aarhus.
(H. A. Ebbesen fot.)

SOGNEBESKRIVELSER*)

AF OBERSTLØJTNANT M. J. DARRE
MED BIDRAG AF MAG. CHR. AXEL JENSEN, MUSEUMSINSPEKTØR HANS
KJÆR OG ARKIVSEKRETÆR S. NYGÅRD

NIM HERRED

Endelave Sg. (635 Indb.). Endelave Komm. En Ø (1318 ha), omtrent midt imellem Samsø og Jylland og omtrent i Højde m. Samsøs Sydspids. By: *Endelave* (K., Pg., Sk., Miss.-hus, Læge, Dyrlæge, And.-Mejeri, Kro, 2 Mlr., Brsml., lille Havn et Stykke ude i Havet og forbunden m. Land ved en Dæmning, Statstlfst.). Højeste Punkt (8 m) m. Ø. En lille Skov m. S.Ø. En Del Smaaplantager og nogen Hede mod Ø. En Del Eng og Mose, især m. Ø. — Gaard: *Louisenlund* (blev 1797 oprettet af Major G. D. Schildknecht af 2 Gaarde og senere udvidet; blev i hans Slægt til 1863 og ejedes derefter af G. Hoe). Endelave var Kron-gods til 1667; 1748 blev den indlemmet i Stamhuset Stensballegaard, men 1796 solgt til ovennævnte Major Schildknecht. — *Forh. M.*: Paa Øen har været en Stenalders Dysse, og der kendes nogle Fund af Stenalderssager. Den har saaledes i hvert Fald været beboet i tidlig Oldtid.

T a m d r u p S g. (1575 Indb.). Tamdrup Komm. *Tamdrup K.* omtrent midt i Sognet, mærkelig treskibet Bygning af Fraadsten. Byer: *Lund* (Stationsby m. 223 Indb., Sk., Kbm., And.-Mejeri, Bageri, Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Kjorup* (Pg., Jbst., Posteksp.), *Ov.* og *Ndr. Vrønding* (Skr., Fors.-hus, Læge, Dyrlæge, Bageri, Ml. m. N., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Molgjær* (Kro), *Enner** (Ml.), *Vinten* (Fors.-hus). Vinten-Enner Sk. m. Brsml. Mod N. en Vml. V. f. Kirken *Bavnehøj* (105 m). Mod Ø. Vml. (Herlykkegd.). En Del Skov m. N., ved Kirken og m. S. Ø. En Del Eng og Mose ved Kirken og især m. Ø. og N. Sognet begrænses m. S. af *Bygholm Aa.* Det er baade efter Indb. Antal og efter Areal (3303 ha) det største i Herredet. — Gaarde: *Bisgaard* (har sit Navn af, at den har tilhørt Aarhus Bispestol; 1690 kom den til Frederik Olufsen Svane, hvis Enke c. 1726 bragte den til Jens Mandix, i hvis Slægt den blev i 80 Aar, hvorefter den ved Giftermaal kom til Sten Hasselbalch og derefter til Rasm. Secher, O. A. Reedtz og J. M. Lorenzen; før 1750 blev Tamdrupgaard og c. 1790 blev Korupgaard lagt under Bisgaard, men 1808 fraskiltes et Par Parceller; til Gaarden laa en Del Gods indtil c. 1825), *Aarupgaard* (tilhørte Kronen til 1668, da den solgtes til Borgmester Peder Jensen Hammel; i 18. Aarh. tilhørte den bl. a. Fam. Wichmann, J. C. Fussing og P. N. Wellejus; bl. Ejerne i forrige Aarh. var A. Bjørn, N. E. de Thygeson og Staten, hvorefter den længe havde Ejer fælles med Bygholm i Hatting H.), *Provstlund* (en gl. Gaard, der c. 1845 blev meget forøget af A. T. Schütte til Bygholm), *Marienburg* (bl. Ejerne i forrige Aarh. var J. B. Secher og Fam. Ammitzbøll), *Frodesdal*, *Herlykkegaard*, *Marielyst*, *Softenborg*, *Laurasminde*, *Ennergaard*. — I Vinten Skov to Voldsteder, det ene kaldet Hummelknold. — *Forh. M.:* Ved Enner blev 1849 fremdraget 1315 Sølvmonter og nogle Smykker, fra ca. 1030.

H o r n b o r g S g. (1242 Indb.). Hvirring-Hornborg Komm. Anneks til Hvirring. Byer: *Hornborg* (K., Bolig f. res. Kapellan, Sk., Fors.-hus, Tlfst.), *Flemming* (Sk., And.-Mejeri, Kro, Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Kalhøve* (Sk., Kbm., Ml.), *Dortheasminde* (Kbm., Tagpapfab., Jbst.), *Havrum* (Sk.). Mod N. Ø. *Klagsml.* (Vml.), *Hornborg Vml.* og en Ml. En Del Smaaskove, især m. N. V. Et Par Smaaplantager m. S. Lidt Eng og Mose. Lidt Hede m. S. — Gaarde: *Abildballegaard*, *Klagsmølle* (tilhørte Fam. Ammitzbøll fra 1782 til 1908). — Ved Havrum et Voldsted.

H v i r r i n g S g. (1547 Indb.). Hvirring-Hornborg Komm. Byer: *Hvirring* (K., Pg., Skr., Fors.-hus, Spk., én Ml. n. v. og én ø. f. Byen), *Trebjerg*, *Honum* (Sk., Fors.-hus, Fattiggd.), *Honumskov**, *Rask Mølle* (Filial af Horsens Bank, Læge, Kbm., And.-Mejeri, Bageri, Kro, Ølbryg-

geri, Maltgørerri, Vml., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Boring* (Skr., Fors.-hus, Kbm., Tglv.), *Boringskov**, *Gammelmark**. En Del Skov m. S., men især m. S. V. (*Skyggeslund* Skov, *Honum* Skov, *Rask* Skov). Nogle Smaaplantager, de største m. N. En Del Eng og Mose m. S. V. og langs Gudena, der begrænser Sognet m. V. — Gaarde: *Rask* (Hg., tilhørte i 16. Aarh. Fam. Gjødesen og Glambek, i 17. bl. a. Fam. Pachs; 1686 kom den til Mourits Hansen Høyer og senere til H. Marcusen, L. Ammitzbøll og Fam. Bjørn; bl. Ejerne i forrige Aarh. var H. G. Bechmann, J. P. Frich og R. Christiansen; Godset solgtes i Begyndelsen af forrige Aarh.), *Skyggeslund*, *Rosenlund*. I Kirken Ligsten over Klavs Glambek med Hustru og Børn. — I Boring Sø Gaardstedet Boringholm, hvor Nationalmuseet har foretaget store Udgravninger. — *Forh. M.*: Langhøjen „Langbjerg“, 60—65 m. l., ved Hvirring, og 4 anselige Høje ved Honum fredlyste. — Anneks: Hornborg.

N i m S g. (555 Indb.). Nim-Underup Komm. By: *Nim* (K., Pg., Sk., Kro, Ml., Brsml., Tlfst.). Mod N. V. *Brestenbro Kro*. Mod Ø. *Bavnehøj* (105 m). Mod N. Ø. en Del Skov (*Nim* Skov). Mod V. en mindre Plantage og nogen Hede. Nogen Eng og Mose, væsentlig m. V. langs *Gudena*, der begrænser Sognet m. V. — Gaarde: *Bolund* (gl. Selvejergaard), *Lundgaard*. Ved Brestenbro var i Middelalderen et Kapel og derved en hellig Kilde. — I Nim Skov Voldstedet Eslund. — *Forh. M.*: Af 95 Oldtidsminder er en Høj fredlyst. Ved Hornborg er f. en Boplads fra ældre Jernalder. — Anneks: Underup.

U n d e r u p S g. (476 Indb.). Nim-Underup Komm. Anneks til Nim. Byer: *Underup* (K., Sk., Spk.), *Vorbjerg* (Fors.-hus), *Torp* (Sk., And-Mejeri). Mod V. ved Sognegrænsen (i Træden Sg.): *Bredvad Vml.* Midt i Sognet: *Møgelbjerg* (109 m). Mod Ø. *Torp Sø*. Mod S. Ø. ved Sognegrænsen (i Østbirk Sg.): 2 Vmlr. Mod Ø. og S. Ø. en Del Skov. Mod V. en lille Skov ved *Gudena*, der begrænser Sognet m. V. Nogen Eng og Mose. Lidt Hede. Sognet er baade efter Indb.-Antal og efter Areal (1247 ha) det mindste i Herredet. — *Forh. M.*: Godt 100 Mindesmærker fra Oldtid. 25 fredlyste, delvis i Gruppe, deraf 2 Langhøje ved Underup, den ene godt 35 m. l. „Skjødshøj“, 7 Høje og 8 Høje i højtliggende Parti smst. I Porskjær Mose er ca. $\frac{1}{3}$ m. d. f. talrige Sværddopsko og andre utvivlsomt af religiøs Aarsag henlagte Sager fra Folkevandrings-tiden, Minder om en Kamp.

VOER *) HERRED

L u n d u m S g. (427 Indb.). Lundum-Hansted Komm. Byer: *Lundum* (K., Pg., Tglv., 2 Vmlr. v. f. Byen, Lærested f. Udd. i Husmands-

*) eller Vor.

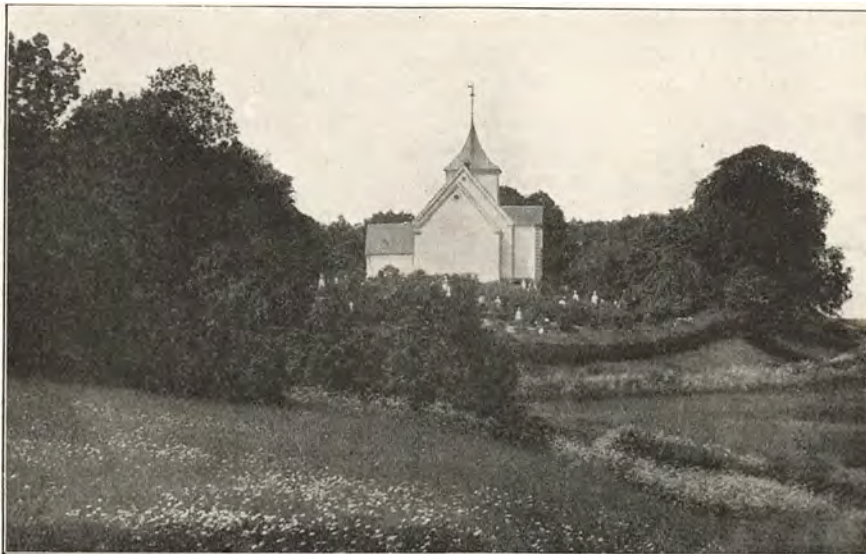
brug, Jbst. v. f. Byen, Posteksp., Tlfst.), *Lundumskov* (Sk., Fors.-hus). En Del Smaaskove m. V. En Plantage m. S. En Del Eng og Mose, især m. V. og S. — Gaarde: *Stenkær, Valdemarsgaard, Dagmarsgaard*. — *Forh. M.*: Et smukt Dyssekammer ved Lundum (Julianelyst), nu Herredets eneste, er fredlyst. — Anneks: Hansted.

H a n s t e d S g. (1081 Indb.). Lundum-Hansted Komm. Anneks til Lundum. Byer: *Hansted* (K., Sk., Hansted Hospital — en betydelig Stiftelse m. Friboliger og anden Understøttelse og talrige Legater, Tglv. og Kalkv., Vml. n. f. Byen og Ml. n. v. f. Byen, Tlfst.), *Egebjerg* (Sk., Fors.-hus, Tglv., Brsml.), *Egeskov, Raadved* (Sk.). Ved Hansted en Mindesten f. en Jernbaneulykke 1876. Mod N. Ø. en Vml., And.-Mejeriet Egedal og Horsens Vandværk. Sognet støder m. S. til *Nordstrand*, en Vig af Horsens Fjord. Mod N. Ø. *Hansted Skov*. Mod V. en Del Smaaplantager. En Del Eng og Mose, især m. V. og S. V. — Gaarde: *Hanstedgaard* (Hg., nævnt som Krongods 1231, blev 1585 af Kronen mageskiftet til Keld Brockenhuus, i hvis Slægt den blev i henved 100 Aar; 1705 blev den af Anders Tonboes Enke Dorte Lottrup testamenteret til det Hospital for 24 fattige, hun lod bygge i Hansted; 1904 solgte Hospitalet den til T. O. Harries; Godset blev frasolgt 1865), *Egebjerggaard* (blev 1860 af S. H. Møller samlet af 4 Bøndergaarde), *Petersholm* (i forrige Aarh. ejet af Chr. Gersdorff, A. L. Hastrup, C. L. Monberg, G. Krøyer m. fl.), *Raadved-Kærsgaard, Brandbjærglund, Strandgaard*. — *Forh. M.*: Af Sognets ca. 65 Oldtidshøje er 10 smukke fredlyste i Hansted Skov.

N e b e l S g. (540 Indb.). Væhr-Nebel Komm. Anneks til Væhr. Byer: *Nebel* (Kirken er nedbrudt og en ny opført nordligere i Serridslev 1878), *Serridslev* (K., Sk., Ml. n. v. f. Byen, Brsml., Tlfst.), *Vesterskov**, *Blæld* (Sk.). Mod S. Ø. en Vml. (Serridslevgd.). Nogen Skov, mest m. Ø. Lidt Eng og Mose m. S. og S. V. Sognet støder m. S. til *Nordstrand*, en Vig af Horsens Fjord. — Gaarde: *Serridslevgaard* (Hg., tilhørte fra 1424 Maribo Kloster, kom 1599 fra Kronen til Fam. Mund, som havde den til 1682, hvorefter den i 60 Aar tilhørte Fam. Mule; i sidste Halvdel af 18. Aarh. tilhørte den den bekendte Gert de Lichtenberg og hans Svigersøn F. L. C. Beenfeldt, i forrige Aarh. bl. a. C. Dahl og Fam. Gersdorff; Godset solgtes 1803 ff.), *Nebelgaard*.

V æ h r *) S g. (854 Indb.). Væhr-Nebel Komm. *Væhr K.* og Præstegd. m. V. i Sognet. Byer: *Stensballe* (Sk., Fors.-hus, Restauration, Ml., Brevsml., Tlfst.), *Meldrup, Blirup, Haldrup* (Stationsby m. 248 Indb., Sk., Fors.-hus, Ml., Jbst., Posteksp., Tlfst.). Stensballegaards Frugtplantage.

*) eller Vær.

Væhr Kirke.
(H. A. Ebbesen fot.)

Mod S. *Strandskov Jbhpl.* Mod V. *Hessellund Tglv.* og den lille *Væhr Sø* ved Kirken. En Del Skov, især m. S. Ø. En Del Eng og Mose. Sognet begrænses m. S. af Horsens Fjord og støder m. V. til *Nordstrand*, en Vig af Horsens Fjord, og til *Stensballe Sund*, der fører fra Fjorden ind til *Nordstrand*. — Gaard: *Stensballegaard* (Hg., tilhørte i 14. Aarh. Fam. *Benderup*, midt i det 15. Aarh. Fam. *Rosenkrantz*, hos hvem den blev til ind i det 17.; senere kom den til Rentemester *Henrik Müller* og *Peder Griffenfeld*, hvis *Svigerson Baron Frederik Krag* 1690 blev dens Ejer; to af hans Døtre oprettede den 1748 til et Stamhus, der fra 1867 besiddes af Greverne *Frijs* til *Frijsenborg*; Godset solgtes for godt 50 Aar siden; Hovedbyggn., tre Fløje af Grundmur, stammer fra 1690erne). *Værholm* blev mod Slutn. af det 16. Aarh. oprettet til en Hg. for *Birgitte Rosenkrantz*, kom senere til Fam. *Pachs* og tilhørte derefter Rentemester *Henr. Müller*; fra 1691, da *Baron Fr. Krag* købte den, havde den stadig Ejer fælles med *Stensballegaard*, men c. 1750 blev den nedbrudt og dens Jorder tildels udlagt til *Husmænd*. I Kirketaarnet Gravkapel med *Griffenfelds*, hans Datters og *Svigersons* Kister; iøvrigt i Kirken Ligsten over *Folmer Rosenkrantz* til *Stensballegaard* og *Gravkælder*, hvor flere af Gaardens Ejere er begravede. — Anneks: *Nebel*.

S ø v i n d S g. (1182 Indb.). *Gangsted-Søvind Komm.* Anneks til *Gangsted*. Byer: *Søvind* (K. med Ligsten over *Peder Ebbesen Galt*, † 1548,

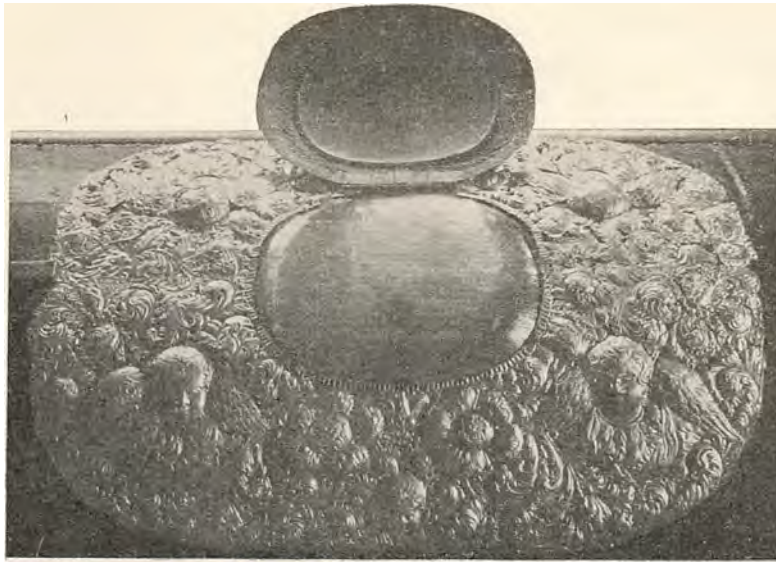
Sk., Fors.-hus, Dyrlæge, Kbm., And.-Mejeri, Bageri, Kro, Ml., Jbst., Posteksp., Tlfst.), *Brigsted* (Vml. n. f. Byen), *Toftum*, *Ørbæk*, *Aas* (Sk., Fors.-hus, Ml.). Savværk (Brigsted Møllegd.). Mod Ø. *Torupvolde Jbst.* og ved Sognegrænsen (i Hundslund Sg., Hads Herred): *Glibing Vml.* En Del Skov, den største v. f. *Torupvolde Jbst.* En Plantage m. S. Ø. En Del Eng og Mose m. S. Til Sognet hører *Vaarsø* i Horsens Fjord m. nogle Smaaøer. Paa *Vaarsø* nogen Skov. Sognet begrænses m. S. af Horsens Fjord. — Gaarde: *Tyrrestrup* (Hg., tilhørte fra det 15. Aarh. til Begyndelsen af det 17. Fam. Galt, derefter Fam. Gyldenstjerne og Otte Pogwisch, som 1668 mageskiftede den til Kronen, der straks solgte den til Rentemester Henr. Müller, hvis Sønesøn C. C. Müller senere ejede den; efter en Tid at have tilhørt Fam. Juul, kom den 1770 til Fam. Søltoft, der havde den til 1914; det meste Gods solgtes 1802), *Reballegaard*, *Glibinggaard* (ejedes fra 1857 i omtrent 50 Aar af Chr. Søltoft, der udvidede den meget), *Torupvolde*. En Kirke, der laa i Aas, blev nedbrudt i Reformationstiden. — Paa *Torupvoldes* Plads spores Grave af en forsvundet Herregaard.

G a n g s t e d S g. (419 Indb.). Gangsted-Søvind Komm. Byer: *Gangsted* (K., Sk., Spk., And.-Mejeri, Ml. v. f. Byen, Tlfst.), *Elbæk* (Pg., Højskole), *Agestrup*, *Ballebo*, *Bjergene** (Ml.). Mod N. Ø. *Møgelbjerg* (101 m). En Del Smaaskove m. N. og m. S. Sognet er baade efter Indb.-Antal og efter Areal (1016 ha) det mindste i Herredet. — Anneks: *Søvind*.

Ø r r i t s l e v S g. (1216 Indb.). Ørritslev Komm. Anneks til Katstrup. Byer: *Ørritslev* (K. s. f. Byen, Sk.), *Hovedgaard* (Stationsby m. 485 Indb., Sk., M. og Rsk., 2 Læger, 2 Dyrlæger, Filial af Horsens Bank, Ap., Kbm., Haandv., Gæstg., Fls.-Mejeri, Tglv., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Tvingstrup* (Stationsby m. 249 Indb., Sk., Gæstg., And.-Mejeri, Ml. n. ø. f. Byen, Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Ørskov* (Sk., Fors.-hus, Ml. ø. f. Byen, Tlfst.). En Del Skov m. N. Ø. og S. Lidt Eng og Mose. — Gaarde: *Store Hovedgaard* (var en Bondegaard under det Skanderborgske Rytterdistrikt og købtes 1767 af Hofjægermester C. F. Røders Enke; tilhørte derefter Greverne Tramp og C. Wormskjold samt i forrige Aarh. bl. a. Fam. Secher, H. Erichsen, Rigs greve C. C. Baudissin, Baron Krag-Juel-Vind, C. Mitchell, A. Nyholm og T. E. Hansen), *Ørskovgaard*, *Katrinelund*, *Ørritslevgaard*, *Havgaard* (de to sidstnævnte udgjorde til 1887 én Gaard), *Vennebo*.

T o l s t r u p S g. (910 Indb.). Katstrup-Tolstrup Komm. Anneks til Katstrup. Byer: *Tolstrup* (K., Tolstrup Vml. s. v. f. Byen), *Gjedved* (474

*) eller Ørridslev.

Beslag paa Griffenfeldts Kiste, restavreret.
(M. Mackeprang fot.)

Griffenfeldts Gravkapel i Væhr Kirke ved Horsens.
(Hude fot.)

Altartavle i Østbirk Kirke, Voer Herred.
(Hude fot.)

Indb., res. Kapellan, Sk., Fors.-hus, Privatseminarium, Lærested f. Udd. i Husmandsbrug, And.-Mejeri, Maltgørieri, Bageri, Bryggeri, Gjedved Vml. n. ø. f. Byen, Brsml., Tlfst.), *Eldrup*. Mod V. en Ml. Lidt Eng og Mose, mest m. Ø. — Gaarde: *Gjedvedgaard*, *Overholm*. I Gjedved var der 1854—81 en Folkehøjskole. — *Forh. M.*: Ved Harvning er ved Gjedved fundet 6 Spiralaringe af dobbelt Guldtraad, fra den yngre Bronzealder.

K a t t r u p S g. (584 Indb.). Kattrup—Tolstrup Komm. Byer: *Kattrup* (K., Pg., Sk., Fattigd. m. Alderdomshjem, Ml. ø. f. Byen, Tlfst.), *Møballe** (And.-Mejeri), *Overby** (Sk.). En Del Skov, mest m. N. V. og Ø. Nogen Eng og Mose. Sognet støder m. N. V. til *Tepstrup Sø*. — Gaarde: *Borupgaard* (sammenlagt af flere Bøndergaarde; Jens Overbye sammenlagde c. 1775 to Gaarde, hvorved Store B. opstod; henved 100 Aar senere lagdes hertil Lille B., hvorved den nuværende Gaard dannedes; bl. Ejerne i forrige Aarh. var C. F. Juel, Fam. Roedsted, C. L. Monberg, J. Lange og Lensgreve B. Wedell-Wedellsborg), *Testrupgaard* (var en Selvejergaard, hvis Herlighed til 1767 tilhørte Kronen; den ejedes i 18. Aarh. af Fam. Glud, A. Bjørn, der tilkøbte Herligheden, og F. L. C. Beenfeldt, i forrige Aarh. bl. a. af Etatsr. Piper, J. Sehested, N. G. Hjort og Fauschou), *Ludvigseje*, *Møballegaard*, *Frydensborg*, *Bechsminde*, *Overby-Nedergaard*. — Annekser: Ørritslev, Tolstrup.

V e d s l e t S g. (743 Indb.). Vedslet Komm. Anneks til Torrild i Hads Herred. Byer: *Vedslet* (K., Sk., Ml. ø. f. Byen), *Assendrup* (Hospital-Stiftelse), *Grumstrup* (Sk., And.-Mejeri, Ml. n. f. Byen, Tlfst.). Mod N. ved Sognegrænsen (i Fruering Sg., Hjlemslev Herred): *Hede Vml.* Lidt Skov m. N. V. og S. Ø. En Del Eng og Mose m. N. og N. V. — Gaarde: *Kejlstrop*, *Kærsholm*, *Holmgaard*, *Eriksholm*, *Hedevigslund*.

H y l k e S g. (993 Indb.). Hylke Komm. Byer: *Hylke By* og Stationsby (Stationsbyen m. 116 Indb., K., Pg., Sk., And.-Mejeri, Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Baastrup* (Fattigd.), *Brørup* (Sk., Ml. n. v. f. Byen), *Ustrup*, Ringkloster Sk. Mod N. V. 2 Vmlr. Mod S. *Elbjerg* (138 m). Mod N. Ø. *Elbækhus Kro*. En Del Skov. Nogle Plantager, den største, *Jordbjerggd.* Plantage, m. N. V. En Del Eng og Mose, især m. N. Ø. Sognet begrænses m. N. af *Skanderborg Sø*. — Gaarde: *Nissumgaard* (Hg., var en Bondegaard under det Skanderborgske Rytterdistrikt, men blev ved Salget af dettes Gods 1767 oprettet til en Hg. og købt af P. Herschend; tilhørte senere bl. a. N. Gundorff og i forrige Aarh. A. Pape, H. Møller, en yngre P. Herschend og fra 1830 i 64 Aar O. C. L. Christensen; havde aldrig Gods af Betydning), *Jordbjerggaard* (nævnt 1258, blev ved Salget af det Skanderborgske Rytterdistrikts Gods 1767 købt af H. Nørlem, ejedes senere af P. R. Daugaard, Biskop A. Birch, P. Kastrup

og fra c. 1840 af Fam. Secher), *Ringkloster* (sammenlagt af to Gaarde 1825 af M. G. Krag, senere ejet af C. J. Arenstorff og fra 1841 af Fam. Andersen; Gaarden har Navn efter et Nonnekloster af samme Navn, der alt nævnes 1203, og den ligger paa Klosterbygningens Tomt). Hr. Niels Brok i Hylke mistænkt for at være en af Erik Klippings Drabsmænd.

O v s t e d S g. (1109 Indb.). Ovsted-Taaning Komm. *Ovsted K.* sydøstlig i Sognet. *Snepstrup* Præsteg. m. N. Ø. Byer: *Tepstrup* (Sk., Afholdshot., Bageri, Tglv., Brsml., Tlfst.), *Ris* (Sk., Fors.-hus, Spk.), *Ejer* (Ml. s. ø. f. Byen, Savml., Brsml.), *Bjødstrup** (Sk.), *Elling* (And.-Mejeri). Mod V. *Ejer Bavnehøj* (172 m). Sognet støder m. S. Ø. til *Tepstrup Sø*. Megen Skov, især m. N. En Del Eng og Mose. — Gaarde: *Tammestrup* (Hg., var en Bondegaard under det Skanderborgske Rytterdistrikt, men blev ved dettes Ophævelse 1767 sammenlagt med Havreballegaard og oprettet til en Hg., der solgtes til Fru Bodil Lichtenberg; bl. de følgende Ejere var R. Damgaard, H. N. Sønnichsen, P. Herschend, J. Hviid og A. Nyholm; Godset solgtes 1795; Havreballegaard blev udskilt 1804), *Ejergaard* (1872 betydeligt forøget af C. E. Bay, men i de senere Aar atter formindsket), *Fredenshjem*. — Ved Tepstrup Voldstedet Voldhøj. — *Forh. M.*: St. Anne Kilde ved Kirken har været anset for hellig. Ejer Bavnehøj er en — noget beskadiget — Oldtidsgravhøj, fra Sten- eller snarest Bronzealderen. — Anneks Taaning.

T a a n i n g S g. (489 Indb.). Ovsted-Taaning Komm. Anneks til Ovsted. Byer: *Taaning* (K., Sk., Brsml., Tlfst.), *L. Taaning**, *Horndrup*. Mange Smaaskove, især m. S. og S. Ø. Nogle Smaaplantager m. N. Ø. En Del Eng og Mose, især m. N. Sognet støder m. N. V. paa et lille Stykke til *Mossø* og m. N. Ø. til den vestl. Arm af *Skanderborg Sø*, over hvilken fører Jernbane og Chaussé (Nybro) fra Horsens til Skanderborg. — Gaard: *Havreballegaard* (nævnt 1268, blev 1767 forenet med Tammestrup i Ovsted S. til en Hg., jvfr. ovenfor, men 1804 frasolgt og ejedes derefter bl. a. af R. Damgaard, J. Sommer, C. Møller, J. P. Frich, J. K. J. S. Dinesen og A. F. P. Crome).

Ø s t b i r k S g. (1867 Indb.). Østbirk-Yding Komm. Byer: *Østbirk* (Stationsby m. 384 Indb., K., anselig Bygning, stærkt ombygget i 16. Aarh., gotisk Altertavle, Ligstene over Søhelten Peder Skram til Urup, † 1581, og Hustru, hvis Lig nu er begravet paa Kirkegaarden, Mindesmærke rejst 1886, og over hans Sønner, Gravkapel for Fam. Grabow, Pg., Sk., Fors.-hus, Læge, Dyr læge, Ap., Spk., Kbm., Haandv., Borgerforening, Good Templers Loge, Afdeling af Jydsk And.-Foderstofforretning, Gæstg., Elektiv., Planteskole, Maskinværksted, Savværk, Maskin-

bageri, And.-Mejeri, Ml. v. f. Byen, Markedsplds., Jbst., Postk., Tlgst., Tlfst.), *Vestbirk* (Stationsby m. 248 Indb., Skr., Folkehøjsk. m. Landbrugsundervisning, Tekn. Sk., Meteorologisk Stat., Kbm., Højskolehjem, Garn- og Trikotagefab. n. v. f. Byen, Jbst., Posteksp., Tlfst.), *Purup**, *Trampenbjerg**, *Monbjerg**, *Sattrup* (Sk., Savværk, Maskinværksted, Ml., Tlfst.). Mod S. *Stenbjerg Jbst.* m. Posteksp. Mod S. Ø. *Tingstedholm Vml.* (Dyrlæge). 2 Vmlr. m. S. V. ved Sognegrænsen (Kollerup). En Del Skov, især m. S. V. En lille Plantage m. V. En Del Eng og Mose, især m. N. V. og S. Sognet er baade efter Indb. Antal og efter Areal (3265 ha) det største i Herredet. — Gaarde: *Urup* (Hg., tilhørte fra

Østbirk Kirke. Ligsten over Peder Skram og Hustru. (Hude fot.)

Midten af det 15. Aarh. til ind i det 17. Fam. Skram, bl. a. Rigsadmiral Peder Skram, derefter Fam. Ulfeldt og fra 1680 Fam. Gyldenkrone i en Aarrække; bl. Ejerne i 18. Aarh. var Fam. Grabow og Greverne Tramp, C. P. Rothe og U. C. Schmidten, i det følgende bl. a. J. Kiær, T. T. Strange, H. W. Bremer og Baron O. E. Gyldenkrone; en Mængde af Godset solgtes 1803; faa Aar før var Gaarden blevet udparcelleret, se nedenfor; Hovedbygningen er Resterne af en i det 16. Aarh. opført Bygn.), *Julianelyst* (blev opført af U. C. Schmidten paa Urups Jorder og af denne solgt 1799 til Ove Henrik Baron Juel; derefter tilhørte den N. Glud, N. Strange og N. J. Lund), *Lillerup* (en gl. ufri Gaard, som af U. C. Schmidten til Urup blev udvidet og tillagt en Del af Lillerupholms fri Hovedgaardstakst og derefter solgt 1797; bl. Ejerne var Oberst J. P. F. Paulsen, H. C. Søltoft,

J. L. v. Halle og den kendte Landmand Hofjægermester Johannes Friis), *Lillerupholm* (blev oprettet ved Sammenlægning af Gaardene Lillerup og Holm. m. m. af U. C. Schmidten, der 1787 fik Bevilling paa hertil at flytte Møldrup-Krogs Hovedgaardstakst, se ved Vorladegaard S. i Tyrsting H.; L. blev dog snart efter reduceret til en mindre Ejendom ved Oprettelsen af den ovenfor nævnte Gaard Lillerup), *Jægersborg*. — *Forh. M.*: 130 Oldtidsminder. En Høj fredlyst. — Anneks: Yding.

Y d i n g S g. (499 Indb.). Østbirk-Yding Komm. Anneks til Østbirk. Byer: *Yding* (K., Sk., Fors.-hus, Kbm., Brsmll., Tlfst.), *Saaby* (Sk., Yding-Saaby And.-Mejeri, Ml. v. f. Byen, Tlfst.). Mod S. Ø. *Bavnehøj* (128 m). Mod Ø. *Yding Østerskov*. Mod S. V. *Sønderskov*. — Gaarde: *Sønderskov*, *Winthersminde*, *Langkær*. — *Forh. M.*: Af ca. 80 Oldtidshøje er 4 i Gruppe ved Yding fredlyste.

TYRSTING HERRED

Ry* S g. (1224 Indb.). Ry Komm. Byer: *Ry* eller *Gl. Ry* (481 Indb., K., St. Søren Kirke, forhen meget anselig, et nu fritstaaende Taarn er genrejst paa sentmiddelalderlige Fundamenter, Pg., Sk., Bageri, And.-Mejeri, Kartoffelmelsfab., Afholdshjem, Kro, Ml., Tlfst.), *Ry Glarbo** (Sk., Savskæreri), *Emborg* (Sk., Fors.-hus), Fiskerhuse. Over $\frac{1}{3}$ af Sognet er opfyldt af Skov (m. V. *Ry Sønderskov*, m. N. *Ry Nørreskov*, *Mølle-skov* og *Lammehovedskov*). I Nørreskov ligger *Himmelbjerget* (147 m) m. Mindesmærke (et Udsigtstaarn) f. Frederik VII og Mindestene for St. St. Blicher, A. F. Tscherning og Børnevennen L. Budde, samt et Hotel. Mod N. V. *Storeknøs* (129 m) m. Afholdsrestauration. Mod N. Ø. *Aasen* (146 m). Punkter højere end Himmelbjerget findes dog noget s. f. dette (157 m) og i Sønderskov (162 m). Mod S. V. i Ry Sønderskov: *Knasbjerg* (124 m). Mod S. *Emborg Bro* over *Gudena* og *Ry Bro* over *Salten Aa*. Mod N. ved *Julsø*: Hotel Julsø, hvor der er Landingssted f. Dampbaade. Færgem. N. Ø. ved Sydøsthjørnet af Julsø. Noget s. f. Himmelbjerget: *Himmelbjerggd.* m. Børneopdragelsesanstalt, oprettet 1897 af L. Budde (156 Indb.). Mod Ø. *Glentholm*, forhen Ry Vml. (Træsliberi, Træskofab., Aalefiskeri). Mod S. Ø. ligger *Gudensø* og løber *Gudena* paa et Stykke gj. Sognet. En Del Hede, især m. N. Ø. og S. Ø. Lidt Eng og Mose m. Ø. og S. Mod S. begrænses Sognet af *Salten Langsø*, *Salten Aa*, et Stykke af *Gudena* og *Mossø*, m. N. af *Julsø*. Mod S. Ø. støder Sognet til *Vessø* og begrænses paa Østsidens største nordlige Stykke af

¹⁾ eller Rye.

Hans Smidth: Husmandshus i Ryegnen.

Hans Smidth: Interiør. Husmandshus ved Salten Langsø, Ryegnen.

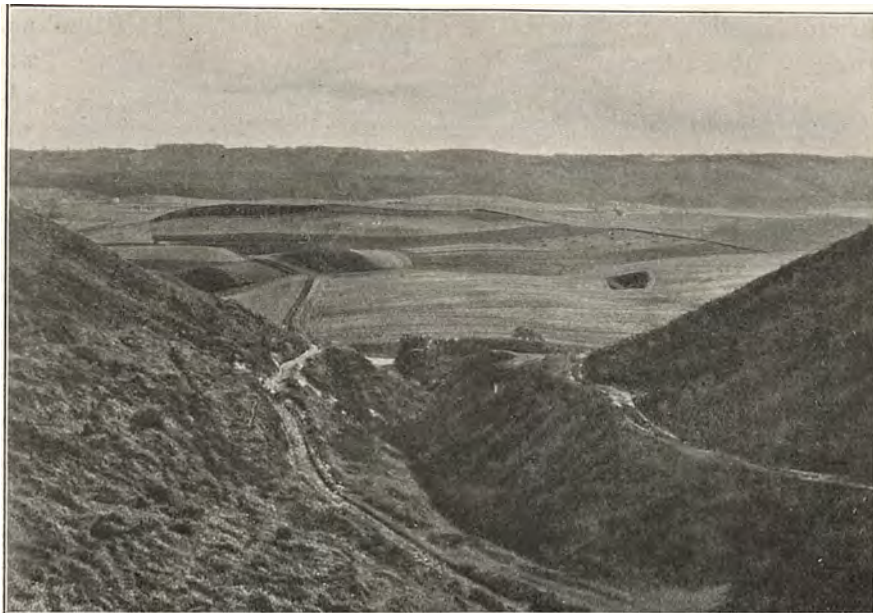
Gudena, der her løber gj. *Birksom og Ryml. Sø.* Sognet er efter Areal (5531 ha) det største i Herredet. — Gaarde: *Skelsted, Hjasbæk, Ryelund, Munkedal, Ringholm, Kongsgaard, Slotsgaard, Bakkegaard.* I Sognet anlagdes 1172 det senere berømte og rige Cistercienserabbedi Øm Kloster, der af Frederik II omdannedes til det kgl. Slot Emborg, som dog allerede 1561 blev nedbrudt. Øm Klosterkirkes Fundamenter er genfundne i de seneste Aar. Ry var muligvis i Middelalderen en Købstad; her hylledes Christian III 1534, og Sognet var et eget Birk. Paa Himmelbjerget holdtes det første Folkemøde paa Blichers Foranstaltning 1839. — *Forh. M.:* Af 120 paaviste Oldtidsminder var flere Dysser, navnlig et svært bygget Kammer i Højrisbøge, hvorfra Fund.

S. Vissing Sg. (961 Indb.). S. Vissing-Voerladegaard Komm. Byer: *S. Vissing* (K., Pg., Sk., Fors.-hus, Spk., Bageri, Ml., Brsml., Tlfst.), *Addit* (Sk., Kbm., Tglv., Ml., Brsml.), *Gl. Vissingkloster**, *Nye Vissingkloster**. Mod N. V. *Salten Bro*, m. N. Ø. *Ry Bro*, begge over *Salten Aa.* Mod N. V. i *Addit Skov: Møgelbjerg* (137 m). Mod Ø. *Pindsml.* (Vml.), *Vml.* (Vilholt) og *And.-Mejeri* (Vorvad Bro), alle ved eller nærved Sognegrænsen. Mod Ø. en Række smaa Søer fra N. til S., deriblandt *Blidsø, Vængsø, St.* og *L. Fuglsø* og *Lægensø.* Megen Skov, deriblandt *Addit Skov* og *Løndal Skov* m. N. V., *Nedenskov* og *Sønderskov* m. S. En Del Eng og Mose, især m. N. V. og Ø. Lidt Hede. Sognet begrænses m. N. af *Salten Langsø* og *Salten Aa*, m. Ø. er *Gudena* næsten overalt Grænsen; paa et lille Stykke støder Sognet her til *Mossø.* — Gaarde: *Addithus* (en Skovejendom, kendt for sin skønne Beliggenhed; blandt Ejerne i forrige Aarh. var D. P. Møller; fra 1870 tilhører den Fam. Sehested), *Løndal* (herskabelig Ejendom med betydelig Skov). Af *Nedenskov* og *Vilholt* dannedes ved Salget af det Skanderborgske Rytterdistrikts Gods 1767 en Hg., som købtes af T. Thygesen til Stamhuset Matstrup; 1798 inkorporeredes den nye Hg. i Stamhuset, men ved dettes Opløsning kom *Nedenskov-Vilholt* 1829 til J. P. C. Holst. Nordligt i Sognet laa *Vissing Kloster*, et Nonnekloster, der blev nedlagt i første Halvdel af det 15. Aarh. Nogle Gaarde har bevaret Navnet. — *Forh. M.:* Talrige Oldtidsminder (ca. 135; 5 Høje og en Hellekiste fredlyste). En Del Høje ved *Addit*, undersøgte af N. F. B. Sehested, tilhørte overvejende Bronzealderen. „Kirkegaarden“ i *Addit Skov* er antagelig Minde om gl. Opdyrking. I *Vaabenhuset* 2 Runesten fra ca. 970—80, den største sat af Tove, Mistivis Datter, Harald Gormsøn den Godes Hustru, efter Moder; Tove var vistnok Harald Blaatands Dronning. — Anneks: *Voerladegaard*.

V o e r l a d e g a a r d* Sg. (921 Indb.). S. Vissing-Voerladegaard

¹⁾ eller Vorladegaard.

Landskab ved Vorret, Bryrupegnen. Udsigt mod Velling Koller.
(M. Lundbo fot.)

Lyngbakke ved Vorret i Nærh. af Bryrup.
(M. Lundbo fot.)

Komm. Anneks til S. Vissing. Byer: *Voerladegaard* (K., Sk., Fors.-hus, Kro, Ml., Tlfst.), *Dørup* (Sk.), *Hem* (Sk.), *Møldrup** (Sk., Kbm.), *Gantrup* (Kbm.). Mod N. V. Sk. (Højlund) og ved Mossø: *Klosterml.* (Vml. m. Træsliberi). Mod V. ved Sognegrænsen: Vml. (Vilholt) samt Kbm. og Brsm. (Vorvad Bro). Mod S. i Sognets Sydspids: *Sandvadkro* m. Kbm. Megen Skov og Plantage, især m. N. V. (*Højlund* Skov). Lidt Hede, Eng og Mose. Sognet begrænses m. N. af *Mossø* og paa den største nordl. Del af Vestgrænsen af *Gudena*. — Gaarde: *Jensgaard*, *Lyngdalgaard*, *Kroggaard*. Ved Salget af det Skanderborgske Rytterdistrikts Gods 1767 blev der tillagt Gaardene *Møldrup* og *Krog* m. m. fri Hovedgaardstakst; denne Ejendom og en stor Del Gods købtes af J. R. de Lichtenhjem, kom derefter til P. Borch, Grev J. D. Trampe, C. P. Rothe og U. C. Schmidten, hvilken sidste 1787 fik kgl. Bevilling paa at flytte Hovedgaardstaksten til Lillerupholm i Vor H. I Sognet laa Vor Kloster for Benediktinere (ved *Klosterml.*), først nævnt 1183.

Vinding Sg. (513 Indb.). Vinding-Bryrup-Vrads Komm. Byer: *Vinding* (Stationsby m. 125 Indb., K., Pg., Sk., Fors.-hus, Afholdshjem, Jbst., Posteksp., Tlfst.), *Lykkensro**. Omtrent midt i Sognet: *Vinding Ottehøje* (145 m). Megen Skov m. N. (*Overskov*, *Nederskov*). En Del Eng og Mose, især m. N., V. og S. Ø. Lidt Hede. Sognet støder m. S. V. til *Karlsø* og *Langsø*. Gaarde: *Vedelsbo* (har Navn efter G. D. S. Vedel, der ejede den til 1856), *Ulstrup*, *Fuglsang*, *Nygaard*. — *Forh. M.*: Af godt 80 Oldtidshøje i Sognet er 2 Langhøje, „Givelhøje“, og 17 Rundhøje fredlyste, deraf 6 af de dominerende „Vinding Ottehøje“ og ved *Ulstrup* „Marmilds(Muskel)høje“. — Anneks: *Bryrup*.

Bryrup Sg. (858 Indb.). Vinding-Bryrup-Vrads Komm. Anneks til Vinding. Byer: *Bryrup* (Stationsby m. 366 Indb., K., Miss.-hus, Fors.-hus, Spk., Kro, Fattiggd., Markedsplds., Jbst., Posteksp., Tlgst.), *Velling* (Sk., Bolig f. Skovkassereren f. Palsgaards Skovdistrikt, Hotel n. f. Byen, Tlfst.), *Løve* (Sk., Ml.), *Sejet**. *Lystrup* Savværker. Mod N. V. *Kannikebjerg* (128 m). Mod N.Ø. *Krude* Vml., *Igelsø* og *Hundsø* samt *Katrinedal* And.-Mejeri; *Katrinedal* Vml. ved den nordlige Sognegrænse ligger i Tem Sg., Vrads Herred. Omtrent midt i Sognet ligger *Langsø*, *Kvindsø* og *Kulsø*. Megen Skov m. N. (*Velling* Skov) og nogen Skov midt i Sognet. Mod S. V. en Del af *Kongsø* Plantage og m. S. Ø. en mindre Plantage. Lidt Hede, Eng og Mose. — Gaarde: *Østerhaab*, *Kolpen*. I den nu forsvundne *Bryrup* Vml. var der i 18. Aarh. *Kobberværk* m. m. (se ved *Katrinedal* Ml. i Tem S., Vrads H.). — *Forh. M.*: Af 125 Høje er kun enkelte fredede, deraf 2 af Gruppen „Klovenhøje“ ved *Løve*.

Grædstrup Sg. (1080 Indb.). Grædstrup Komm. Byer: *Græd-*

strup (K., Pg., Sk., Spk., Kro, 2 Mr., den ene s. ø. f. Byen, Statstlfst.), *Davding* (Sk., Fors.-hus, 2 Mr., den ene n. f. Byen, Statstlfst.), *Burgde** (Ml., Tlfst.), *Slagballe* (Sk., Jbst. s. østl. f. Byen, Posteksp.), *Nimdrup**, *Løvet** (Sk.), *Halle**, *Hovedskov**. Mod N. i Sognegrænsen: *Karlsø*. Ved den østl. Sognegrænse (i Ring Sg.): *Brokhøj* (135 m). Sognet støder m. V. til *Halle Sø* og *Stigsholm Sø*. En Del Skov og Plantage spredt i Sognet. Lidt Eng og Mose m. S. V. og N. V. — Gaarde: *Rodvigsballe* (en gl. Gaard, der 1846—86 ejedes af Etatsr. J. P. Chr. Holst, der udvidede og forbedrede den meget), *Birkeholm*, *Folris*, *Nedergaard*. — *Forh. M.*: Af 130 Oldtidshøje er kun 1, den sydl. af „Hallefemhøje“, fredet under Lykkelund. I Folrisdam er f. 2 Lurer. I Eggen findes flere store Vildtbanesten fra Chr. VI's Tid (ved Hovedskov, i Løvet Skov m. fl.).

Tyrsting Sg. (319 Indb.). Klovborg-Tyrsting Komm. Anneks til Klovborg i Vrads Herred. *Tyrsting K.* og Sk. midt i Sognet. And.-Mejeri (Tyrstinggd.) s. f. Kirken. Mod S. *Matstrup Vml.* m. Bageri ved Herregaarden Matstrup, Matstrup Tlfst. og *Stidsml.* (Vml.). En Del Skov m. S. Lidt Eng og Mose m. S. Sognet er efter Indb. Antal det mindste i Herredet. — Gaarde: *Matstrup* (Hg., ejedes i det 15. Aarh. af Fam. Skram, kom til Erik Rosenkrantz og i det 16. Aarh. til Rigshofmester Ejler Hardenberg; senere tilhørte den Fam. Brahe og Korfits Ulfeldt — ikke den bekendte — samt omkring Aar 1700 Tyge Jespersen; fra 1724 ejedes den i over 100 Aar af Fam. Thygeson, fra 1759 til 1828 som et Stamhus; fra 1853 har den tilhørt Fam. Westenholz; det meste Gods solgtes midt i forrige Aarh.; Hovedbyggn. stammer tildels fra 16. Aarh.), *Tyrstinggaard* (dels samlet af Jorder fra Matstrup, dels af Bondejord; er flere Gange blevet udvidet og har stadig haft Ejer fælles med Matstrup), *Bjerrebo*, *Heftholm*, *Højgaard*.

Tønning Sg. (607 Indb.). Tønning-Træden Komm. Byer: *Tønning* (K., Pg., Sk., Fors.-hus, Spk., Ml. v. f. Byen, Jbst. s. ø. f. Byen, Posteksp., Tlfst.), *Gammelstrup* (Jbst. s. ø. f. Byen, Posteksp.), *Troelstrup* (Troelstrup-Søbæk And.-Mejeri). En Del Skov, især m. Ø. Nogen Eng og Mose. Sognet begrænses m. Ø. af *Gudena*. — Gaarde: *Korsballegaard*, *Nærumgaard*, *Sorgenfri*. I Sognet laa i 15. Aarh. en Hg., *Gammelstrup Hovgaard*, nævnt endnu 1560. — Anneks: *Træden*.

Træden Sg. (383 Indb.). Tønning-Træden Komm. Anneks til Tønning. By: *Træden* (K., Sk., Fors.-hus, Tlfst.). Mod S. Ø. *Bredvad Vml.* m. Savskæreri, Bageri og Maltgøreri. En Del Skov, især m. Ø. (*Træden* Skov). Sognet begrænses m. Ø. af *Gudena*. Det er efter Areal (912 ha) det mindste i Herredet.

Ring Sg. (1326 Indb.). Ring-Føvling Komm. Byer: *Ring* (K., Pg.,

begge n. ø. f. Byen ved Sydøstspidsen af Ring Sø, Sk., Spk.), *Brædstrup* (Stationsby m. 877 Indb., Dommeren i Tyrsting og Vrads Herreder, Tingsted Brædstrup, Kontorafdeling f. Politimesteren i Voer og Nim Herreder samt Stensballegaard Birk og Tyrsting og Vrads Herreder, Kredslægen i Tyrsting-Vrads Lægekreds, Sk., M. og Rsk., Tekn. Sk., Læge, 2 Dyr læger, Ap., Banken f. Brædstrup og Omegn, Filial af Den danske Andelsbank, Ting- og Arresthus, Amtssygehus, Hott., Sagfr., Kbm., Haandv., And.-Mejeri, Bogtrykkeri, Maskinfab., Maskinsnedkeri, Elektv., Vandv., Dampml., Ml., Markedsplds., Jbst., Postk., Tlgst. Tlfst.). Mod N. Ø. *Brokhøj* (135 m), m. S. Ø. *Siljebjerg* (133 m). Mod N. ved Sognegrænsen: *Ring Sø*. En Del Skov m. V., men især m. Ø. Sognet er efter Indb. Antal det største i Herredet. — Gaard: *Fredsbo*. — Anneks: *Føvling*.

Føvling Sg. (806 Indb.). Ring-Føvling Komm. Anneks til Ring. Byer: *Føvling* (K. v. f. Byen, Sk., Ml. n. v. f. Kirken), *Ov.* og *Ndr. Aastrup* (And.-Mejeriet Aastruplund, Tlfst.), *Haarup** (Sk., Tlfst.). Mod Ø. ved Sognegrænsen (i Nim Sg., Nim Herred): *Brestebro Kro*. Mod S. ved Sognegrænsen (i Aale Sg., Vrads Herred): *Brejnholm Vml.* og *Bjerger Vml.* Mod N. og V. en Del Skov. Mod S. lidt Hede og Plantage. Nogen Eng og Mose, mest ved *Gudena*, der begrænser Sognet m. S. Ø. — Gaarde: *Vaabensholm* (Hg., hed forhen Føvling Hovgaard og Væbnersholm, tilhørte i 15. og 16. Aarh. Fam. Væbner, efter hvilken den fik Navn, i 17. Aarh. Jakob Krabbe og Fam. Ulfeldt; 1688 blev den forbrudt til Kronen og udlagt til Rytterhold, men ved Salget af det Skanderborgske Rytterdistrikts Gods 1767 købtes den af T. J. de Thygeson til Matstrup, med hvilken Gaard den siden havde Ejer fælles), *Aastrupgaard*, *Helligkildegard*, *Dalkildegard*. — *Forh. M.*: Ca. 35 Oldtidshøje, hvoraf de 2 store „Staghøje“ ved Vaabensholm er fredlyste.

VRADS HERRED

Aale Sg. (920 Indb.). Aale Komm. By: *Aale* (K., Pg., Skr., Fors.-hus, Kbm., And.-Mejeri, Elektv., Maskinfab., Ml., Brsml., Telfst.). Fatiggd. paa Aale Mark. Mod N. Ø. *Brejnholm Vml.*, *Bjerger* (eller Bjerre) *Vml.* og *Aastedbro Kro*. Nogle Smaaplantager m. N. og N. Ø. En Del Eng og Mose, især m. S. Nogen Hede m. N. Sognet begrænses m. Ø. af *Gudena*. — Gaarde: *Bjerre* (Hg., nævnes sidst i 15. Aarh.; 1578 fik Klavs Glambek den ved Mageskifte med Kronen og med hans Datter kom den til Fam. Pachs; fra sidst i 17. Aarh. tilhørte den i over 70 Aar Fam. Krabbe og derefter bl. a. Holger Sehested; bl. Ejerne i forrige

Aarh. var J. H. Langermann og Mads Wissing; Godset solgtes i 1790'erne, og samtidig blev Gaarden stærkt udparcelleret, jvfr. Navnene paa en Del af nedennævnte Gaarde), *Brejnholm* (var indtil henimod Slutningen af det 17. Aarh., da den fik Ejer fælles med Bjerre, en Hg., der bl. a. tilhørte Fam. Brok, Lykke og Daa), *Softesminde*, *Lillebjerre*, *Lykkesbjerre*, *Petersbjerre*, *Havbjerre*. I Kirken hviler Kammerherre Holger Sehested og Hustru i Marmorsarkofager. — Anneks: Linnerup.

Tørring Sg. (1715 Indb.). Tørring Komm. Byer: *Tørring By* og *Stationsby* (1007 Indb., deraf i Stationsbyen 733, K., Pg., Skr., Miss.-hus, Fors.-hus, 2 Læger, Dyrslæge, Filial af Horsens Bank, Tørring og Omegns Spk., Kbm., Haandv., Hot., Kro, Elektiv., Vandv., And.-Mejeri, Cementstensfab., Damp Høvle- og Savværk, Tørring Møbelfab., Østjydsk Møbelfab., Maskinfab., Vognfab., Planteskole, Ml., Markedsplds., Jbst., Postk., Tlgst., Tlfst.), *Plovstrup*, *Tørringmark**. Tglv. (Skovbankgd.). Mod V. i Sognegrænsen: *Havstrup Sø*. Mod V. *Egholm Vml.* og mod S. V. ved Sognegrænsen (i Ø. Nykirke Sg., Vejle Amt): *Alsted Vml.* Nogle Smaaplantager m. V. En Del Eng og Mose, især m. Ø. *Gudenaaløber* gj. Sognet og danner Sognegrænse paa et Stykke m. N. V. og Ø. — Gaarde: *Stovgaard* (Hg., tilhørte i Slutningen af 15. Aarh. og ind i det 16. Fam. Skram, i det 17. bl. a. Kansleren Kristen Thomesen Sehested og hans Fader og Søn samt Generalløjtn. Niels Rosenkrantz og P. F. v. Haugwitz; bl. de hyppigt skiftende Ejere i den følgende Tid var Fam. Brockdorff, Henn. v. Arenstorff, Fam. Schmidt og J. F. Wodschou, i det 19. Aarh. O. A. Secher, F. A. Mazanti og fra 1843 Fam. Ingwersen; Godset blev fraskilt 1792 og Gaarden udparcelleret s. Aar og 10 Aar senere), *Tejbelgaard*, *Kobbeldgaard*, *Kandborg*, *Slaarupgaard*, *Brille*, *Egholm*, *Urskov*. — Anneks: Hammer.

Linnerup¹⁾ Sg. (497 Indb.). Linnerup-Hammer Komm. Anneks til Aale. Byer: *Linnerup* (K. s. f. Byen), *Hjortsvang* (Pg., Sk., Fors.-hus, Ml. ø. f. Byen, Tlfst.). Nogle Smaaplantager m. N. En Del Eng og Mose, især m. S. Lidt Hede m. N. V. Sognet er efter Areal (1190 ha) det mindste i Herredet. — Gaard: *Lønsgaard* (har været en Hg., der fra Slutningen af det 16. Aarh. ejedes halvhundrede Aar af Fam. Kaas, senere af Kristen Skeel og fra 1683 af tre Jomfruer Pentz; faa Aar senere tilhørte den Kronen og blev udlagt til Rytterhold).

Hammer Sg. (308 Indb.). Linnerup-Hammer Komm. Anneks til Tørring. *Hammer K.* sydl. i Sognet med nærliggende Sk., Fors.-hus og Ml. Byer: *Møllerup**, *Hage** (Kbm.), *Kovtrup**. Mod S. *Hammer Vml.* En Del Skov og Plantage m. N. V. og S. Lidt Hede, Eng og Mose. Sog-

¹⁾ eller Linderup.

net begrænses m. S. V. af *Gudena*, der her har sit Udspring, og m. N. V. af *Skjern Aa*, der ligeledes udspringer her. Det er efter Indb.-Antal det mindste i Herredet. — Gaarde: *Store og Lille Hammergaard* (Parceller af Hammergaard Hg., der i 15. og 16. Aarh. tilhørte Fam. Skram, derefter Fam. Høg og bl. a. Fr. Ulrik Ulfeldt samt i 18. Aarh. bl. mange andre Fam. Trane og Bredal; Godset blev frasolgt 1769 og Gaarden udparcelleret samtidig og atter gentagne Gange i 1790erne og senere), *Bregnbjærg*.

K l o v b o r g S g. (1063 Indb.). Klovborg-Tyrsting Komm. Byer: *Klovborg* (K. n. ø. f. Byen, Sk., Fors.-hus, Spk., Kbm., And.-Mejeri, Bageri, Tglv., Brsml., Tlfst.), *Nørskov**, *Skade* (Pg.), *Gribstrup** (Miss.-hus, Ml.), *Tranholm Gde.**, *Velgde.** (Statstlfst.). Mod N. V. Sk. (Mattrup Ladegd.). Mod S. Ø. *Sønderdal Kro* m. Kbm. Mod N. Ø. støder Sognet til *Halle Sø* og *Stigsholm Sø*. En Del Skov og Plantage m. Ø. og S. Ø., en lille Plantage m. N. V. Lidt Hede m. N. og S. Nogen Eng og Mose m. Ø. og S. — Gaarde: *Mattrup Ladegaard*, *Rishede*, *Malund*, *Sønderskov*, *Dalsgaard*. *Tranholm* har været en Hg., der c. 1406 af Ridderen Johan Skarpenberg blev solgt til Dronning Margrete; hun lod Borgen nedrive, men det tilliggende Gods var længe et særligt Len. I Kirken Epitafier over Rigshofmester Ejler Hardenberg og Emanuel Thygeson, begge Ejere af Mattrup. — *Forh. M.*: „Føvlinghøj“ og „Storhøj“ samt en mindre mellemliggende er fredlyste ved Ris Hedegaard. En Boplads fra romersk Jernalder. — Anneks: Tyrsting i Tyrsting Herred.

N. S n e d e S g. (1666 Indb.). Nørre Snede-Ejstrup Komm. Byer: *N. Snede* (351 Indb., K., Pg., Sk., Miss.-hus, Fors.-hus, Læge, Dyrlæge, Ap., Filial af Horsens Bank og af Den danske Andelsbank, Kbm., Haandv., Kro, And.-Mejeri, Bageri, Afdeling af Jydsk And.-Foderstof-forretning, Elektv., Vandv., Sandvad Tglv., Ml., Markedsplds., Postk., Statstlfst.), *Leret**, *Nortvig* (Sk., Tlfst.), *Hundshoved** (Ml.), *Boest* (Sk., Kbm.), *Nørhoved**, *Hampen* (Kbm., Ml. v. f. Byen, Jbst n. v. f. Byen, Posteksp., Tlfst.), *N. og S. Kejlstrup**, *Ibsgde.**, *Bjørnskov** (Bjørnskov-Thorlund Sk. i Thorslund i Ejstrup Sg.), *Grættrup**. Mod N. V. Sk. (Frisbæk). Mod S. Ø. *Tvillinghøje* (128 m). Mod N. Skovridergd., Savværk og Tømmerhandel (Palsgd.). Sognet støder mod N. Ø. til *Torup Sø* og *Halle Sø*, m. S. V. til *Rørbæk Sø*. Mod N. Ø. *Hampen Sø* og *Kragsø*. En Del Skov, Krat og Plantage, især m. N. (*Palsgaard Skov*). En Del Eng og Mose, især m. Ø. Nogen Hede især m. N. og S. V. I Nørre Snede By blev $\frac{3}{6}$ 1849 en kurhessisk Rytterstyrke, ca. 3 Off. og 60 menige, overfaldet og taget til Fange kort efter Midnat af danske Dragoner, 1. Esk. af 3. Drag. Reg., Ritmester N. Brock. En Sten til Minde herom

er rejst foran Byens Fors.-hus; den afsløredes $\frac{9}{16}$ 1901. — Gaarde: *Græstrup Nedergaard* (blev ved Midten af forrige Aarh. meget udvidet og forbedret af Lensgreve Holstein-Holsteinborg), *Engebjerg*, *Plovmandshave*, *Godthaab*, *Hampenbjerg*, *Søhale*. — *Forh. M.*: Af ca. 400 Oldtidsminder er 43 fredlyste, især ved Boest. En Boplads fra rom. Jernalder er f. ved Nortvig. Fra N. Snede Mark omtales s. for Byen 1623 en meget besøgt St. Knuds Kilde, med Kapel.

Ejstrup Sg. (1958 Indb.). Nørre Snede-Ejstrup Komm. Byer: *Ejstrup* (340 Indb., K., Pg., Skr., Miss.-hus, Fors.-hus, Banken f. Ejstrup og Omegn, Dyr læge, Kbm., Haandv., Kro, And.-Mejeri, Bageri, Cementstøberi, Elektv., Tglv., Ml., Ejstrupholm Jbst., Posteksp., Tlfst.), *Hvillum**, *N.* og *S. Gludsted* (Filial K. til Ejstrup Sg., Sk., Kbm., And.-Mejeri, Tglv., Ml.), *St. Nørlund** (Tlfst.), *Hallundbæk**, *V. Harild**, *Ov. Harild**, *Smedebæk* (Sk., Kbm., And.-Mejeri, Vml.), *Hygild** (Sk.), *Tykskov Gde.** (Sk.), *Hedegaarde** (Kbm., And.-Mejeri), *Rønslunde** (Sk., Spk.), *Krejbjerg Gde.**, *St.* og *L. Thorlund* (Bjørnskov-Thorlund Sk., Kbm., Ml.). Mod Ø. *Ejstrup Sø*. Mod S. *Ensø* og ved Sognegrænsen (i Vester Sg., Vejle Amt): *Vester Vml.* m. Kbm. og And.-Mejeri. Mod N. V. den største Del af *Nørlund* Plantage. Mod N. Ø. en Del af *Gludsted* Plantage. Mod S. V. *Tykskov Krat.* En Del Smaaplantager. Megen Hede, især m. V. og N. En Del Eng og Mose. Sydgrænsen dannes for Størstedelen af *Skjern Aa*, der her løber gj. *Rørbæk Sø* og *Kulsø*. Sognet er efter Areal (14022 ha) det største i Herredet. — *Forh. M.*: 135 Oldtidsmindesmærker (6 fredlyste), deraf *Ensø Høj* ved *Hedegaarde* og *Munkhøj* ved *Tykskov*.

V r a d s Sg. (564 Indb.). Vinding-Bryrup-Vrads Komm. Byer: *Vrads* (K., Pg., Sk.), *St.* og *L. Hjöllund** eller *Høllund* (Sk., Jbst., Posteksp.), *Kjærshoved** (Optagelses- og Redningshjem), *Godrum** (Koloni f. „Arbejdet adler“), *St.** og *L. Bredlund* (Sk.), *Torup**. Mod N. i Sognegrænsen: *Rankhøj* (97 m). Mod Ø. i Sognegrænsen: *Andsø Vml.* Sognet støder m. S. Ø. til *Kulsø* og m. S. V. til *Torup Sø*. Mod S. *Ræv Sø*, *Langsø*, *Kaldgd. Sø* og *Kongsø*. Sognet er stærkt opfyldt af Plantager (*Gludsted-*, *Storehjöllund-*, *Bredlund-* og *Snabegd.* Plantager, en Del af *Skjærbæk-* og *Kongsø* Plantager m. fl.). En Del Hede, Eng og Mose. — Gaarde: *Andsgaard*, *Snabegaard*, *Knob*, *Favrholt*, *Vipskovgaard*. — *Forh. M.*: Ca. 150 Oldtidsmindesmærker (6 fredlyste).

T e m Sg. (2449 Indb.). Tem Komm. Byer: *Tem* (K., Pg., Sk., Spk., Kbm., Kro, And.-Mejeri, Bagerier, Hørvelund Fattiggd. n. f. Byen, Ml. v. f. Byen og Ml. et Stykke n. ø. f. Byen, Tlfst.), *Virklund* (Sk., Fors.-hus), *Lovdal**, *Rudstrup**, *Gjedsø* (Sk., Ml. s. v. f. Byen), *Løgager Gde.*

(Sk.), *Sebstrup* (Sk., Ml.), *Brande* (Filial K. til Tem Sg.), *Asklev*, *Hjortsballe**, *Fogstrup**, *Vorret**, *Tømmerby* (Sk.), *Engetved**, *Salten* (Sk., Fors.-hus, Kro, Ml. n. v. f. Byen, Markedsplds., Brsml.), *Bakbjerg** (Sk.), *Glarbo** (Fors.-hus). Sognet støder m. N. til *Ørnsø*, *Almindsø*, *Brassø*, *Borres Sø* og *Julsø*, m. S. Ø. til *Salten Langsø* m. *Kajesø*. Mod N. ved *Ørnsø* ligger *Silkeborg Vandkuranstalt* og noget sydligere *Thorsø*, *Ellesø*, *Avnsø*, *Slaaensø* og *Hummelsø*. Helt m. S. *Engetved Sø*. I Sognets n. ø. Hjørne en Træskofab., Færge over til *Linaa Sg.* (*Svejbæk*) og en Restauration. Mod S. i Sognegrænsen: *Katrinedal Vml.* Mod S. V. *Bavnehøj* (153 m) og mere nordlig i Skoven s. f. *Thorsø: Duedal Bjerg* (117 m). Mod S. V. i Sognegrænsen (i *Vrads Sg.*): *Andsø Vml.* Mod V. ved Sognegrænsen: *Christianshede Jbhpl.* Mod N. ved Sognegrænsen (i *Funder Sg.*, *Viborg Amt*): *Funder Jbst.* Store Skove m. N. (*Vesterskov*, *Østerskov* m. *Tindbjerget*, *Sønderskov* m. *Kongestolen*, *Thorsø Bakker*) og mange Smaaskove, især m. Ø. Mod S. V. en Del af *Skjærbæk Plantage*. Nogle Smaaplantager, mest m. S. En Del Hede, især m. V. En Del Eng og Mose. Sognet er efter Indb.-Antal det største i Herredet. — Gaarde: *Løvenholt*, *Ørneborg*, *Knudlund*, *Gjedsølund*. *Katrinedal Vml.* (hed forhen *Nørremølle* og hørte til *Bryrup S.*; i denne og i *Bryrup Ml.* var der i forrige Aarh. et betydeligt, af *Palle Møller* anlagt *Jernmanufaktur*). Baade i *Brande*, *Virklund* og *Tømmerby* har der været Kirker. I Sognet har været smættet Jern af *Myremalm*. — *Forh. M.*: Af ca. 600 Oldtidsminder er fredlyst 2 Høje, samt ved *Hjortsballe* 14 Stenrøser, Minder om Oldtidens Opdyrkning.

GJERN HERRED

Silkeborg Købstads Landdistrikt (362 Indb.). *Silkeborg Købstads Landdistrikts Komm.* Hører i gejstlig Henseende under *Silkeborg Købstad*. Distriktet bestaar af 2 Dele, en større østlig og en mindre vestlig, adskilte ved *Silkeborg Købstad* og dens Markjorder. Distriktet er næsten helt opfyldt af Skov. Igennem den østlige Del løber m. V. *Gudena*. V. f. denne *Købskoven* m. *Vejlsø*, *Silkeborg Folkesanatorium* og *Kuranstalten Gl. Skovridergd.*, ø. f. *Aaen Nordskov* m. *Forlystelsesstedet Gl. Hattenæs*, *Hotel Nye Hattenæs*, *Dronningestolen* (65 m), *Langdal Aas* (72 m), *Tøndalshoved* (73 m) og *Ulvehoved* (74 m). Den østl. Del begrænses m. N. af *Silkeborg Langsø* og støder m. S. V. til *Brassø* og *Almindsø*. Den vestl. Del støder m. N. og N. V. til *Silkeborg Langsø*, m. S. til *Ørnsø*. I denne Del ligger *Lysbro Skov* m. *Fruens Bænk* og *Ørnsø* m. fl. Sommerpensionater.

Landskab i Nærh. af Silkeborg (Virklund).
(M. Lundbo fot.)

Linæa Sg. (1750 Indb.). Linæa Komm. Byer: *Linæa* (K., Pg., Sk., Fors.-hus, Kbm., And.-Mejeri, Kro, Ml. s. v. f. Byen, Vml. n. v. f. Byen), *Skjellerup* (Fattiggd., Vml. n. v. f. Byen), *Skjellerup Nygde*. (Sk.), *Resenbro* (Kro, Jbst., Posteksp., Tlfst.), *Haarup*, *Sejs Hse** (Sk., Kbm.), *Laven By* og Stationsby (Stationsbyen 133 Indb., Sk., Kbm., Hot., Jbst., Havneplads, Dampbaadfart til Himmelbjerget og Silkeborg, Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Mollerup* (Sk., Miss.-hus, Kbm., Tlfst.), *Bjarup**. Aneberg Tglv. Resenbro Savværk. Mod S. V. *Sindbjerg* (103 m). Mod S. *Svejbæk Jbhpl.* m. Posteksp., Tlfst., Hotel *Ludvigsløst* og Færge over *Gudenaa* til Tem Sg. Mod S. Ø. *Kjærsm.* (Vml.). Sognet begrænses m. S. V og S. af *Brassø*, *Borres Sø* og *Julsø*, i den sidste ligger flere smaa Øer, der hører til Sognet, den største er *Møgelø* m. nogen Skov. En Del Skov rundt omkring i Sognet; den største er *Storskov* m. S. En Del Hede, især m. N. V. og S. V. Nogen Eng og Mose. Sognet begrænses m. N. V. af *Gudenaa*. Det er efter Areal (5193 ha) det største i Herredet. — Gaarde: *Laven Hovgaard*, *Jægerspris*. Paa Dynæs i *Julsø* har ligget en Borg, hvis Voldsted er bevaret; den tilhørte fra 1435 Aarhusbisperne. Ved *Bjarup* har ligget en Kirke. — *Forh. M.*: Af ca. 140 Oldtidshøje er 4 fredlyste. Højene ligger i et samlet Bælte, fortsat i *Tvilum*, hvor en *Langhøj* og 3 *Rundhøje* er fredlyste. — Anneks: *Voel*.

Rask (Nim Herred).

Tyrrestrup (Vor Herred).

Koldkærgaard (Hasle Herred).

Tammestrup (Vor Herred).

Nissungaard (Vor Herred).

Hanstedgaard (Vor Herred).

AARHUS AMT

Urup (Vor Herred).

Julianelyst (Vor Herred).

Glentholm (Tyrsting Herred).

Mattrup (Tyrsting Herred).

Stovgaard (Vrads Herred).

Kalbygaard (Gjern Herred).

Skannerup Sg. (484 Indb.). Gjern-Skannerup Komm. Anneks til Gjern. Byer: *Skannerup* (K., Sk.), *Holmstol* (Sk., 2 Vmlr. — Karolinelund og Lilleml. — n. f. Byen), *Dalby*, *Klintrup*. En Del Eng og Mose. Nogen Hede m. N. V. og S. Ø. Nogle Smaaplantager m. S. Ø. — Mølhavet var i Middelalderen en Hg. Paa Kirkegaarden har været en hellig Kilde af stort Ry. — *Forh. M.*: Fire Oldtidshøje fredlyste, deraf de anselige Hedehøje ved „Thinghuset“.

Gjern Sg. (1007 Indb.). Gjern-Skannerup Komm. Byer: *Gjern* (Stationsby m. 388 Indb., K., Pg., 2 Skr., den ene, østre Sk., paa Gjern Mark, Læge, Spk., Kbm., And.-Mejeri, Hot., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Ellerup*, *Naarup*. Gjern Tglv. Mod Ø. *Søbyvad Gde.* m. Kro, Vml. og Bageri. Megen Hede, især m. V. En Del Eng og Mose. En Del Smaaplantager og Krat m. S. Sognet begrænses m. V. af *Gudena*, over hvilken der er Færge til Svostrup Sg. i Viborg Amt. — Gaarde: *Peterslyst*, *Karenshaab*. — *Forh. M.*: I Troldebakkerne har været en Helligkilde. — Anneks: Skannerup.

Tvilum Sg. (1152 Indb.). Skorup-Tvilum-Voer Komm. Anneks til Skorup. *Tvilum K.* af Munkesten, enlig helt m. S. V i Sognet ved Gudena. Byer: *Horn* (Sk., Miss.-hus, Fors.-hus, Ml. n. f. Byen), *Faarvang* (Stationsby m. 207 Indb., Sk., Spk., Hot., And.-Mejeri, Markedsplds., Jbst., Posteksp., Tglst., Tlfst.), *Trust* (Sk., And.-Mejeri). Mod N. ved Sognegrænsen: en Ml. og en Vml. Mod N. V. ved Sognegrænsen: *Kongens Bro* m. Kro og Kbm. (i Grønbæk Sg., Viborg Amt). En Del Smaaplantager og Smaaskov, især m. S. V. Lidt Hede, Eng og Mose. Sognet begrænses m. V. af Gudena. — Gaard: *Tvilumgaard* (Hg., var oprindelig Ladegd. til Twilum Kloster, tilfaldt ved Reformationen Kronen og blev 1661 solgt til Borgmester Mads Povlsen, Stamfader til Fam. Rosenørn, der ejede den til 1720, hvorefter den laa under det Skanderborgske Rytterdistrikt til 1767; i den følgende Tid havde den mange vekslende Ejere; 1682 fik Gaarden Sædegaardsfrihed; Godset fraskiltes 1784; Gaarden blev udparcelleret 1798, tildels igen samlet i forrige Aarh., men er i dette Aarh. igen blevet en Del udparcelleret). Kirken er en Rest af det i det 13. Aarh. grundlagte Twilum Kloster, der havde betydeligt Gods og eget Birk.

Voel Sg. (643 Indb.). Skorup-Tvilum-Voel Komm. Anneks til Linaa. Byer: *Voel* (K., Sk., Miss.-hus, Fors.-hus, Kbm., Gæstg., And.-Mejeri), *Voelhede**, *Sminge* (Kbm., Jbst., Posteksp., Tlgst.). Mod N. Ø. en Vml., m. S. Ø. en Ml. Mod N. V. *Sminge Sø*. En Del Hede, Eng og Mose. En lille Plantage m. N. Sognet begrænses m. N. V. af Gudena. —

I Sminge, der i Middelalderen var et eget Sogn og Birk, laa en kort Tid i det 12. Aarh. et lille Kloster.

S k o r u p S g. (398 Indb.). Skorup-Tvilum-Voel Komm. Byer: *Skorup* (K., Pg., Sk.), *Grølsted* (Fors.-hus). Nogen Skov (*Nørre- og Sønder-skov*). Nogen Eng og Mose. — Anneks: *Tvilum*.

S ø b y S g. (455 Indb.). Hammel-Voldby-Søby Komm. Anneks til Hammel. *Søby K.* omtrent midt i Sognet. Byer: *Svendstrup* (Sk., Tlfst.), *Møgelby*, *Vadsted*. Mod N. Fasaneri paa Herregaarden Søbygaard og i Sognegrænsen: *Søbygaardsø*. Mod N.Ø. ved Sognegrænsen (i Sall Sg., Viborg Amt): *Tulstrup Vml.* Mod V. v. Sognegrænsen: *Søbyvad Gde.* (i Gjern Sg.) m. Kro, Vml. og Bageri. Mod S. V. *Rampesml.* (Vml). Mod N. en Del Skov. En Del Eng og Mose. — Gaarde: *Søbygaard* (Hg., tilhørte i 15. og 16. Aarh. Fam. Vesteni, senere bl. a. nogle Medlemmer af Fam. Gersdorff og omkring Aar 1700 Fam. Poulsen; fra 1719 til 1767 laa den under det Skanderborgske Rytterdistrikt; 1802 lagdes den under Grevskabet Frijsenborg; nordøst for Gaarden ligger den ældre Bygnings Voldsted), *Skovladen* (Afbyggersgaard af Søbygaard). I Vadsted laa i det 16. Aarh. en adelig Sædegaard.

H a m m e l S g. (1877 Indb.). Hammel-Voldby-Søby Komm. Byer: *Hammel* (Stationsby m. 1513 Indb., Dommeren i Frijsenborg-Favrskov Birk, Tingsted, Kontorafdeling f. Politimesteren i Hasle, V. Lisbjerg, Framlev og Sabro Herreder samt Frijsenborg-Favrskov Birk, K., Pg., 2 Komm. Skr., M. og Rsk., Tekn. Sk., Miss.-hus, Frijsenborgs Skovkassererkontor, Skovridergd. ø. f. Byen, Branddirektøren f. Sabro og en Del af Gjern Herred samt Houlbjerg Herred, 3 Læger, Dyr læge, Ap., Sagfr., Kbm., Haandv., Hammel Bank, Frijsenborg-Favrskov Birks Spk., Hott., 2 Good Templar Loger, Amtssygehus, Epidemihus, Komtesse Agnes Stiftelse, Elektv., Vandv., Væveri, Garveri, Farveri, And.-Svineslagteri, Ølbryggeri, Savskæreri, Fabb. f. Maskiner, Klæde, Cementvarer, Margarine, Mineralvand, Tglv., Ml. v. f. Byen, Markedsplds., Jbst., Postk., Tlgst., Tlfst.), *Anbæk* (Kbm., Kro, And.-Mejeri, Jbst. n. v. f. Byen). Frijsenborg Fls.-Mejeri. Mod Ø. Skovridergd. og Fasaneri (Dyrhus). Mod N. *Pøt Vml.* m. Savværk og Fiskedamme. Mod N. V. ved Sognegrænsen (i Sall Sg., Viborg Amt): *Tulstrup Vml.* Megen Skov (*Frijsenborg Lystskov, Hammel Skov, Gle. Dyrehave, Vognkjær Skov*, en Del af *Sønderskov* m. fl.). Nogen Eng og Mose. Sognet er efter Ind.-Antal det største i Herredet. — Gaarde: *Frijsenborg* (Hg., hed oprindeligt Jernit og blev oprettet til Hg. af Valdmars Parsberg, der 1583 havde erhvervet Landsbyen af samme Navn ved Mageskifte; følgende Ejere var

Oluf Parsberg og Otte Pogwisch, der 1665 solgte J. til Mogens Friis, der 1672 oprettede Grevskabet F. af J., Tulstrup, Lyngballegaard, Østergaard og Hagsholm, hvortil 1704 kom Frisendal, 1736 Faurskov, 1802 Søbygaard og 1844 Boller og Møgelkær; meget af Grevskabets Gods solgtes i 1850erne og senere), *Jernit* (Afbyggergaard af Frijsenborg, oprettet i 1830erne), *Fuglsang* (Avlsgaard under Grevskabet Frijsenborg, oprettet i 1870erne). I Kirken findes en anselig Ligsten over Valdemar Parsberg med Hustru og Børn; i Kapellet ved Kirken Marmorkister med Ligene af den grevelige Familie paa Frijsenborg. Jernit var i Middelalderen et eget Sogn. — *Forh. M.*: En Sokkelsten i Kirken viser Runeindskrift, der tydes: Ulfs Sten; den anses for at være den ældste jydsk, fra ca. 900. I „Kappelsdal“ har været en Kilde, der søgtes som Sundhedskilde til op mod ny Tid. — Annekser: Voldby, Søby.

V o l d b y S g. (707 Indb.). Hammel-Voldby-Søby Komm. Anneks til Hammel. By: *Voldby* (K., Sk., Kbm., Ølbryggeri, Tglv., Fattiggd. paa Voldby Mark, Ml. n. f. Byen, Tlfst.). Nogen Skov m. Ø. Lidt Eng og Mose, mest m. N.

S p o r u p S g. (790 Indb.). Røgen-Sporup Komm. Anneks til Røgen. *Sporup* K. m. N. V. i Sognet. Byer: *Lyngby*, *Farre* (Sk., Kbm., And.-Mejeri, Ml., Tlfst.), *Farrehede** (Sk.). Mod N. V. ved Sognegrænsen (i Søby Sg.): *Rampesml.* (Vml.). Mod V. *Sporup Jbst.* m. Posteksp. Lidt Skov m. S. En Del Eng og Mose. — Gaarde: *Lyngbygaard*, *Sporuplund*, *Røddikegaard*.

R ø g e n S g. (444 Indb.). Røgen-Sporup Komm. Byer: *Røgen* (K., Pg., Skr., Miss.-hus, Fors.-hus, Kbm., Ml., Tlfst.), *Klintrup*. Skytsbjerg And.-Mejeri. En Del Skov m. V. En Del Eng og Mose. — Anneks: Sporup.

D a l l e r u p S g. (1263 Indb.). Dallerup Komm. Byer: *Dallerup* (K., Pg., Pottemageri, Ml. s. ø. f. Byen), *Sorring* (Sk., Miss.-hus, Fors.-hus, Læge, Dyr læge, Kbm., Pottemageri, Vandværk, 2 Mlr., den ene n., den anden v. f. Byen, Tlfst.), *Tovstrup* (Skr., Miss.-hus, Fors.-hus, Spk., Kbm., Pottemageri, Vml. ø. f. Byen, Jbst. n. f. Byen ved Sognegrænsen, Posteksp., Tlfst.). And.-Mejeriet Horskilde. Omtrent midt i Sognet: *Loddenhøj* (148 m). En Del Skov m. N. og Ø. En Del Eng og Mose, mest m. S. — Anneks: Laasby.

L a a s b y S g. (1138 Indb.). Laasby Komm. Anneks til Dallerup. Byer: *Laasby* (K., Sk., Fors.-hus, Kbm., And.-Mejeriet Korsvej, Bryggeri, Pottemageri, Kro, Ml. s. ø. f. Byen, Markedsplds., Jbst. n. ø. f. Byen ved Sognegrænsen, Posteksp., Tlfst. i Byen og paa Jernbanestationen), *Flensted* (Sk., Kbm.). En Del Skov og Plantage, især m. N., deriblandt *Nordskov* m. N. V. Nogen Eng og Mose. — Gaarde: *Kalbygaard* (Hg., op-

rettet ved Salget af det Skanderborgske Rytterdistrikts Gods 1767, da den købtes af M. Beringskjold; kom snart efter til Jakob Rosborg og tilhørte i forrige Aarh. bl. a. E. J. Hepke, T. N. H. Lange og R. Heilmann; Godset fraskiltes c. 1813), *Bjarup Mosegaard* (Afbyggergaard af Kalbygaard), *Thorsminde* (solgt fra Kalbygaard af ovennævnte Thor N. H. Lange, efter hvem den har Navn), *Ersholt*, *Petersminde*.

Alling Sg. (311 Indb.). Alling-Tulstrup Komm. By: *Alling* (K., Sk., Fors.-hus, Kbm.). Mod N. V. ved Sognegrænsen (i Linaa Sg.): *Kjærsmø*. (Vml). Færge m. V. ved Sydøsthjørnet af Julsø. Nogen Skov m. N. V. En Del Eng og Mose, mest m. S. Lidt Hede. Sognet begrænses m. V. af *Julsø* og *Gudena*, m. S. af *Birksom* og *Knudsø*. Det er baade efter Indb. Antal og efter Areal (693 ha) det mindste i Herredet. — Gaarde: *Bomholt*, *Lilliendal*, *Ovdal*. — Anneks: Tulstrup.

Tulstrup Sg. (800 Indb.). Alling-Tulstrup Komm. Anneks til Alling. Byer: *Tulstrup* (K., Pg. s. ø. f. Byen, Spk., Kbm., And.-Mejeri, Kro), *Tørring* (Sk., Kbm., Ml.), *Javngyde* (Sk., Ml. n. ø. f. Byen ved Sognegrænsen, Tlfst.), *Brønd**. Sk. paa Javngyde Mark. Mod N. V. *Kilsgd. Ml.* Mod S. *Ilse*. Nogen Skov m. S. og S. Ø. Nogle Smaaplantager m. N. V. En Del Eng og Mose, mest m. S. Nogen Hede m. S. Sognet støder m. S. V. til *Knudsø*, m. S. Ø. til *Ravnø*; Søerne forbindes ved *Knudaa*. — Gaarde: *Kilsgaard*, *Skovsrod*. — *Forh. M.*: En Gravkiste af 3 under Jordfladen sænkede Sten er fredlyst.

HJELMSLEV HERRED

Venge Sg. (1121 Indb.). Venge Komm. Byer: *Venge* (K., interessant romansk Fraadstensbygning, oprindelig Klosterkirke, Pg., Sk., Miss.-hus, Spk., Ml. s. ø. f. Byen, Brsmø.), *N. Vissing* (Sk., Dampbageri, Kro, Ml. n. v. f. Byen, Brsmø., Tlfst.), *Søballe* (Sk.), *Haarby* (Sk., And.-Mejeri, Brsmø., Tlfst.). Mod N. V. *Bavnehøj* (116 m). Mod N. ved Sognegrænsen: *Pittersø*. Mod V. *Venge Sø*. Mange Smaaskove spredte i Sognet. Større Skovpartier m. S. V. En Del Eng og Mose, især m. N. Sognet støder m. V. til *Ravnø*. — Gaarde: *Sofiendal* (Hg., hed forhen Vengegaard og laa under det Skanderborgske Rytterdistrikt; 1767 købte Fr. L. v. Woyda den, oprettede den s. A. til Hg. ifølge kgl. Bevilling og opkaldte den efter sin Hustru; fra 1821 har den været ejet af Fam. Rosenkrantz; det betydelige Gods solgtes før 1805), *Ansgaard*. Kirken er en Rest af det i det 12. Aarh. bestaaende Venge Kloster. Nørre Vissing var i den katolske Tid et eget Sogn. — *Forh. M.*: Ca. 40 Mindesmærker paaviste. Ved Venge har været en St. Anne Kilde.

D o v e r S g. (2092 Indb.). Dover Komm. Dover K. omtrent midt i Sognet. Byer: *Rye Stationsby* (825 Indb., Filial-K. til Dover Sg., Sk., Højskole, Tekn. Skole, Lægen ved Kvindesanstatoriet s. f. Byen, Dyrlæge, Plejehjem, Rye Stations og Omegns Spare- og Laanekasse, Filial af Den danske Andelsbank, Kbm., Haandv., Hot., Afholdsrestaurant, Bageri, Træskofab., Imprægneringsanstalt, Savml., Ml., Markedsplds., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Sim, Firgde*. (Sk., Børnehjem, Fattiggd., Ml. s. ø. f. Byen, Tlfst.), *Hemstok, Svejstrup* (Pg., Miss.-hus, Fors.-hus, Tlfst.), *Bjestrup* (Sk.), *Boes* (Sk., Ml., Tlfst.), *Alken (And.-Mejeri)*, Jbst. s. v. f. Byen, Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Illerup* (Sk., Ml. n. v. f. Byen). Mod N. Nygde. Tglv. og And.-Mejeriet Marskendal (Nygde.). Megen Skov spredt rundt i Sognet, deriblandt m. N. *Firgde. Skov, Nygde. Skov* og *Hemstok Skov*, m. S. *Boes Skov*. En Del Plantage m. N. V. En Del Eng og Mose, især m. S. Lidt Hede m. N. V. og S. V. Mod N. V. støder Sognet til *Knudsø*, m. N. Ø. til *Ravnsø*, forbundne ved *Knudaa*, m. V. til *Birk sø*. *Ryeml. Sø* (Gudena), *Gudensø* og *Vessø*, m. S. V. til *Mossø*. Sognet er baade efter Indb. Antal og efter Areal (4797 ha) det største i Herredet. — Gaarde: *Dovergaard* (hed forhen Hvidsminde), *Karenslund, Højlund, Dover Østergaard*. Dover udgjorde til 1560 et eget Birk, og Illerup var i den katolske Tid et eget Sogn. — *Forh. M.*: Af ca. 175 Oldtidsminder er 17 fredlyste, deraf 9 under Hemstok, „Maglehøj“ og „Tippethøj“ m. fl. ved Sim. I samtlige Herredets andre Sogne er kun talt 125, ingen fredlyste.

S k a n d e r u p S g. (1860 Indb.). Skanderup-Stilling Komm. Anneks til Skanderborg Købstad. Sognet bestaar af 3 Dele, skille ved Skanderborg By og dens Jorder, én Del v., én n. og én ø. f. disse. — Den vestl. Del: By: *Vrold* (Sk., And.-Mejeriet Brokhøj, Ml. s. f. Byen, Tlfst.). Mod V. *Fulbro Vml.* Helt m. S. Ø. ligger *Skanderborg K.* ved Sydøsthjørnet af Henning Sø. En Del Smaaskove, mest m. N. Mod S. Ø. en noget større Skov m. Pavillon (Dyrehaven), der tilhører Skanderborg By. En Del Eng og Mose, især m. N. Ø. Den vestlige Del begrænses m. V. af *Mossø* og støder m. S. til *Skanderborg Sø*, over hvis vestl. Arm fører Jernbane og Chaussé (Nybro) fra Skanderborg til Horsens. Mod S. Ø. *Svanesø* og *Henning Sø*. — Den nordl. Del: By: *Forlev* (Sk., Tlfst.). En Del Skov m. S. og Ø. En Del Eng og Mose m. S. — Den østl. Del: Byer: *Gram* (Sk.), *Skanderborg Ladegde*. (Sk.). Mod V. *Skanderborg Jbst.* og Toldkammer, et Jernbanehot., et Børnehjem f. Skanderborg og Omegn, And.-Mejeriet Nonnebjerg og *Skvæt Ml.* (Vml.). *Skanderup K.*, med rigt Inventar fra Renæssancetiden, ligger paa Skanderborg Købstads Markjorder. Mod N. Ø. ved Sognegrænsen (i Stilling Sg.): *Stilling Jbst.* Nogen

Gadeparti i Landsbyen Stilling.
(H. A. Ebbesen fot.)

Ved Stilling Sø.
(H. A. Ebbesen fot.)

Skov, mest m. V. Nogen Eng og Mose m. N. V. Den østl. Del støder m. S. V. til Skanderborg Sø, m. N. Ø. til *Stilling-Solbjerg Sø*. — Gaarde: *Mallinggaard* (1767 udparcelleret af Skanderborg Ladegaard og ejedes af Gehejmestatsminister Ove Mallings Fader Peder M.; Gaarden er i dette Aarh. blevet stærkt udparcelleret), *Edelsborg* (Parcel af Skanderborg Ladegaard; bl. Ejerne var A. T. H. Mourier-Petersen, der døde her 1912), *Fredensborg*, *Justenborg*, *Leegaardslyst* (1794 af Povl Leegaard udflyttet fra Vrold), *Vederslund*, *Sølund*, *Kirstinelund*, *Stensgaard*, *Forlevgaard*. I Vrold var indtil Reformationstiden en Kirke. Skanderup og omliggende Sogne var forhen et eget Birk. — Paa Nonnebjerg skal Niels Ebbesen være falden i Kampen mod Holstenerne $\frac{2}{11}$ 1340. — En Helligkilde bag Skvæt Mølle ses endnu; søgtes endnu efter 1850, og der stod en Pengeblok.

Stilling Sg. (627 Indb.). Skanderup-Stilling Komm. Anneks til Skanderborg Købstad. Byer: *Stilling By* og *Stationsby* (K., Sk., Landbohjem, And.-Foderstofforretning, Bageri, And.-Mejeri, Kalkbrænderi, Cementvarefab., Savskæreri, *Stilling* og *Lynghøj Tglvr.*, Ml., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.). Omtrent midt i Sognet: *Stilling Trehøje* (78 m). Lidt Skov m. S. Ø. og V. Sognet støder m. S. Ø. til *Stilling-Solbjerg Sø*. Det er efter Areal (626 ha) det mindste i Herredet.

*Mjesing*¹⁾ *Sg.* (403 Indb.). Adslev-Mjesing Komm. Anneks til Adslev. By: *Mjesing* (K. nordlig, Sk., Fors.-hus, Ml. n. ø. f. Byen, Tlfst.). En Del Skov, Eng og Mose m. S. og S. Ø.

Adslev Sg. (479 Indb.). Adslev-Mjesing Komm. Byer: *Adslev* (K., Pg., Sk.), *Jexen* (Sk., Fors.-hus, Spk., Kro, Tlfst.). Mod N. *Kollens Vml.* Mod N.Ø. ved Sognegrænsen (i Koldt Sg., Ning Herred): *Pints Vml.* En Del Skov m. N. og N. Ø. Lidt Eng og Mose. — Gaard: *Jexen Hovgaard*. — Anneks: *Mjesing*.

Hørning Sg. (807 Indb.). Blegind-Hørning Komm. Anneks til Blegind. Byer: *Hørning* (Stationsby m. 225 Indb., K., Pg., Sk., Spk., Læge, Dyr læge, Kbm., Afholdshjem, Gæstg., Kro, Maltgørerier, Handlungartnerier, én Ml. n. f. og én v. f. Byen, Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Dørup* (Vml. n. f. Byen ved Sognegrænsen), *Bjertrup*, *Fregerlev**. Engesholm And.-Mejeri. Mod N. V. ved Sognegrænsen: *Bodil Vml.* Mod N. Ø. ved Sognegrænsen (i Koldt Sg., Ning Herred): *Vml. (Enslev)*. En Del Skov, de største m. V. og S. Nogen Eng og Mose. Sognet støder m. S. til *Stilling-Solbjerg Sø*. — Gaarde: *Agerskov*, *Lethsminde*, *Marielyst*. I *Bodil Vml.* indrettede B. H. Fischer i 1740 en Høle- og Skæreknivfabrik. — *Forh. M.*: Paa en Mark i Hørning f. 1849 en anselig Runesten

¹⁾ eller *Mesing*.

fra Beg. af 11. Aarh., med Korsmærke og Indskrift, rejst af Mester Toke efter Torgils Gudmundsson, som gav ham Kuld og Frelse, o: gjorde ham til fri Mand. Nu er den i Aarhus Museum.

Blegind Sg. (299 Indb.). Blegind-Hørning Komm. By: *Blegind* (K., Sk., Kbm., Tlfst.). Mod S. Ø. ved Sognegrænsen: *Aldrup Ml.* (Vml.). Mod Ø. ved Sognegrænsen (i Tiset Sg., Ning Herred): *Ingerslev Ml.* og *Vml.* En Del Eng og Mose. Sognet begrænses m. S. af *Stilling-Solbjerg Sø*. Det er efter Indb. Antal det mindste i Herredet. — Anneks: Hørning.

Vitved Sg. (390 Indb.). Fruering-Vitved Komm. Anneks til Fruering. Byer: *Vitved* (K., Sk., Fors.-hus, Tlfst.), *Fastrup* (Miss.-hus, Ml. n. ø. f. Byen). Mod V. ved Sognegrænsen: *Ørnekol* (130 m). Lidt Skov m. V. og N. Lidt Eng og Mose. Sognet begrænses m. N. af *Stilling-Solbjerg Sø*.

Fruering Sg. (1174 Indb.). Fruering-Vitved Komm. Sognet bestaar af en større nordlig og en mindre sydlig Del, adskilte ved det nordøstlige Hjørne af Hylke Sg. i Voer Herred. Den nordlige Del: Byer: *Fruering* (K., Pg., Sk.), *Virring* (Sk., Fors.-hus, Spk., Ml. v. f. Byen, Tlfst.), *Svinsager*, *Hvolbæk* (Tlfst.), *Skaarup*. Mod V. *Vesterm.* (Vml.), Mod S. V. *Rødeml.* (Vml.). Mod S. ved Sognegrænsen (i Hylke Sg.): *Elbækhus Kro*. Mod N. Ø. ved Sognegrænsen (i Vitved Sg.): *Ørnekol* (130 m). En Del Skov m. N. V. og S. Ø. Nogen Eng og Mose, især m. S. Den nordl. Del af Sognet støder m. V. til *Skanderborg Sø*. — Den sydlige Del: By: *Gjesing* (Sk., Brsml., Tlfst.). And.-Mejeriet Skovly. Mod S. V. *Hede Vml.* m. Tglv. Mod N. Vml. ved Herregaarden Herschendsgave. En Del Skov m. S. V. og N. En Del Eng og Mose, især m. V. — Gaarde: *Herschendsgave* (Hovedsædet i det af Kammerraad Peder Herschend 1788 oprettede Slægthus H., bestaaende af Gods, der for en stor Del var købt 1767 ved Salget af det Skanderborgske Rytterdistrikt), *Softenlund* (Hg., hed forhen Rindelevgaard og laa som en Bondegaard under det Skanderborgske Rytterdistrikt; 1767 købte Gehejmerradinde Dortea Sofie Rathlou den og den fulgte derefter med Stamhuset Rathlousdal i Hads H.; sit nye Navn skal den have faaet c. 1774), *Lykkesholm*. *Vestermølle* ejedes ved Midten af forrige Aarh. af C. S. Asmussen og var da en Slags Mønstergaard. I Sognet findes Tomter af de to Kirker Rindelev og Kejlstrup. I Fruering Sg. fødtes 1680 Arkæologen P. O. Brøndsted. — *Forh. M.*: Kun ca. 20 Mindesmærker er talte, en Del samlede i Gruppe. En Jærnalders Boplads funden ved Gjesing. — Anneks: Vitved.

HADS HERRED

Hvilsted Sg. (498 Indb.). Astrup-Tulstrup-Hvilsted Komm. Byer: *Hvilsted* (K., Pg., Sk., Kbm., Ml., Brsml.), *Onsted* (Sk., Ml. n. f. Byen). Nogen Skov m. S. og Ø. — Gaarde: *Rantzausgave* (Hg., hed til 1768 Kane, nævnes i 15. Aarh. som en Hg., tilfaldt 1575 Kronen og blev 1666 fra den solgt som en Bondegaard til Aksel Sehested; 1696 blev den af Jens Rodsteen igen gjort til en Hg.; i 18. Aarh. tilhørte den Fam. Rantzau, Ditl. v. Pentz og C. Lanng; bl. Ejerne i forr. Aarh. var Henr. Møller, P. A. Lorentzen, Charlotte Sofie Secher, født Walløe, V. Engelsted og Fam. Neergaard; det meste Gods var solgt 1777; Gaarden blev stærkt udparcelleret 1911), *Lethenborg* (var forhen en lille Gaard, der c. 1775 ejedes af Jens Sørensen Leth, efter hvem den fik Navn; senere ejedes den af P. Nørschou og fra 1787 i over 100 Aar af Fam. Herschend, hvorefter den kom til P. Bojsen; i 1830erne blev den gentagne Gange udvidet, bl. a. ved Underlægning af Røjgaard, se nedenfor). En større Gaard i Sognet var forhen *Røjgaard*, i 18. Aarh. bl. a. ejet af Jens Konnerup og And. Munch; 1838 blev den af V. Engelsted til Rantzausgave skødet til P. Herschend, der 1836 havde faaet Bevilling paa at lægge den under Lethenborg (se ovenfor).

Torrild Sg. (628 Indb.). Torrild Komm. Byer: *Torrild* (K., Pg., Sk., Spk., Hospital, And.-Mejeri, Ml., Brsml., Tlfst.), *Fensholt*, *Krogstrup*. Mod S. *Hesselhøj* (82 m). En Del Skov m. N. Ø., S. Ø. og S. V. Nogen Eng og Mose, mest m. N. Lidt Hede m. S. V. — Gaard: *Johannesro*. — *Forh. M.*: „Blidekilden“ ved Torrild, fordm Sundhedskilde, er endnu kendelig. — Anneks: Vedslet i Voer Herred.

Hundslund Sg. (1468 Indb.). Hundslund Komm. Byer: *Hundslund* (Stationsby m. 315 Indb., K., Pg., Sk., Fors.-hus, Læge, Dyrlæge, Filial af Odder Bank, Hundslunds Sogns Spare- og Laanekasse, Kbm., Afholdshot., Møbelfab., Tglv., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Oldrup* (Sk., And.-Mejeri, Ml., Jbhpl. ø. f. Byen), *Hadrup* (Ml., Tlfst.), *Kjærsgde*. (Kbm.), *Torup* (Ml.), *Trustrup* (Ml.), *Svinballe*, *Sondrup* (Sk., And.-Mejeri), *Skablund** (Færges til Alrø). Mod S. *Sondrup Bavnehøj* (92 m). Mod S. V. *Glibing Vml.* Mod N. V. nær Sognegrænsen (i Gangsted Sg., Voer Herred): *Møgelbjerg* (101 m). En Del Skov, især m. N. og S. En Del Smaaplantager. Nogen Eng og Mose, mest m. S. Lidt Hede m. S. Sognet begrænses m. S. af *Horsens Fjord*. — Gaard: *Ovdrupgaard* (samlet 1772 af Andr. Woetmann, som 1775 solgte den til F. L. C. Beenfeldt til Serridslevgaard). *Skabelund* var i 16. Aarh. en adelig Sdg. for Fam. Skade; 1583 kom den til Kronen. — *Forh. M.*: Faa Oldtidsminder. Et

delvis bevaret Dyssekammer ved Svinballe minder om adskillige, som endnu saas 1808, deraf en Langdysse med 2—3 Kamre. Sondrup Bavnehøj er fredlyst som Tr. Stat.

Ø r t i n g Sg. (719 Indb.). Ørting-Falling Komm. By: *Ørting* (Stationsby m. 155 Indb., K., Pg., Sk., Dyr læge, Kbm., Hot., Maskinværksted, Cikorietørreri, Fattiggd., Ml., Jbst. m. Ø., Posteksp., Tlfst.). Mod S. Ø. *Dybvads Ml.* Mod S. V. *Mølhøj* (52 m) og *Bilsbæk Jbhpl.* Mod N. V. en Del Skov. En lille Skov m. S. Mod N. V. og N. en Del Eng og Mose. — *Forh. M.*: „Helenekilde“ ved Vestergaarde er nu som en alm., i Kamp opsat Brønd. — Anneks: Falling.

F a l l i n g Sg. (803 Indb.). Ørting-Falling Komm. Anneks til Ørting. Byer: *Falling* (Stationsby m. 64 Indb., K., med smukt Inventar fra Renæssancetiden, Sk., Spk., Kbm., Afholdshot., Bageri, And.-Mejeri, Trævarefab., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Aalstrup* (Sk., Kbm., Ml. s. ø. f. Byen ved Sognegrænsen), *Amstrup, Skoven**. Mod S. V. Amstrup Udskebningssted og Pakhus. Mod N. V. ved Sognegrænsen (i Hundslund Sg.): *Oldrup Jbhpl.* Mod S. V. *Vadsmr.* (Ml., Vml.). Mod S. *Bavnebjerg* (36 m). En Del Skov, især m. V. En Del Eng og Mose. Sognet begrænses m. S. af *Horsens Fjord*. — Gaarde: *Aakær* (Hg., nævnt 1386, kom snart efter til Aarhusbisperne, tilfaldt ved Reformationen Kronen, fra hvilken den 1661 blev udlagt til Jokum Gersdorffs Arvinger; tilhørte derefter bl. a. Frederik Gersdorff og Otto Krabbe, i 18. Aarh. Bendiks Lassen, Henrik Lassen, Tøger Lassen, C. F. T. Lüttichau og Grev F. O. v. d. Nath m. fl.; i forr. Aarh. ejedes den bl. a. af Grev Henrik Reventlow, J. G. Cohen og Fam. Neergaard; Godset solgtes omkr. Aar 1800; Gaarden blev udparcelleret 1797, 1801 og 1806, se nedenfor; Hovedbygn. er 3 Fløje gammelt Bindingsværk i et Stokv.), *Uldrup* og *Damsgaard* (Afbyggergaarde fra Aakær), *Lundhof* (Parcel af Aakær, frasolgt 1797; bl. Ejerne var John Smith, C. Qvist, C. Levring, P. F. Abell, Hagemann, Jørg. Larsen og Sommer), *Margretelyst*. — *Forh. M.*: „Stolpehøj“ og „Pottelaag“, begge højtliggende, er fredlyste 1904. „Sven Feldings Grav“ i Spaakær Skov er en Langdysse med et kisteformet Kammer og Randsten. Ogsaa andre Punkter i Nærheden af Aakær knyttes til Fortællingerne om Sven Felding.

A l r ø Sg. (262 Indb.). Alrø Komm. En Ø (756 ha) i Munden af Horsens Fjord. By: *Alrø* (K., Pg., Sk., And.-Mejeri, Ml., Statslftst.). Mod N. og N. Ø. og m. S. Færger. Mod S. V. et Landingssted. Højeste Punkt (m. S. V.) 15 m. Fra Øens Østende kan man køre over til *Gylling Næs* i Gylling Sg. Sognet er efter Indb. Antal det mindste i Herredet. — *Forh. M.*: Det eneste nævnte Oldtidsminde, „Alrunes Grav“, var vist en Sten-

alders-Langdysse. Stenaldersvirksomhed spores paa en vanddækket Polle ved Øens Østende, ligesom der ikke sjælden paa selve Øen findes Oldsager af Flint.

G y l l i n g S g. (1238 Indb.). Gylling Komm. Byer: *Gylling* (486 Indb., K., Pg., Skr., Læge, Filial af Odder Bank, Gylling Sogns Spare- og Laanekasse, Sygehjem, Højskolehot., Kbm., Haandv., And.-Mejeri, Bryggeri, Ml. og s. f. Byen Gylling Ml., Brsml., Tlfst.), *Søby* (ogsaa i Gosmer Sg.), *Lerdrup* (Ml. n. v. f. Byen ved Sognegrænsen), *Gylling-skov** (Sk., Kbm.). Mod N. Ø. Ml. ved Sognegrænsen. Mod S. V. et Landingssted. En Mængde Smaaskove, især midt i Sognet. En større Skov m. S. En Del Eng og Mose, især m. S. Ø. Den sydlige Del af Sognet kaldes *Gylling Næs*. Sognet begrænses m. Ø. og S. af *Kattegat* og mod S. V. af *Horsens Fjord*. — Gaarde: *Gyllingnæs* (oprettet af en Del Jorder, som Grev F. O. v. d. Nath til Aakær 1801 solgte til John Smith; bl. de følgende Ejere var G. Smith, W. H. Fr. Mylord, A. P. V. Krohn, Chr. Fr. Berg og Fr. Grevenkop-Castenskjold), *Tyndege* (Afbyggergaard fra Gyllingnæs), *Østergaard*. — *Forh. M.*: Gyllingrunestenen fra Beg. af 11. Aarh. er indmuret i Vaabenhuset, f. 1839 i en Lade i Byen; rejst af Toke, Torgils Søn over Broder, Risping. — Ulvdiget er vistnok fra nyere Tid.

G o s m e r S g. (608 Indb.). Gosmer-Halling Komm. Byer: *Gosmer* (K., Pg. — Præstholm ø. f. Byen, Sk., Spk., Hospital-Stiftelse), *Smedrup*, *Fensten* (Sk., Ml. s. v. f. Byen ved Sognegrænsen, Tlfst.), *Søby* (ogsaa i Gylling Sg.). Mod N. V. nær Sognegrænsen (i Randlev Sg.): *Drammelsbæk Jbhpl.* Mod Ø. Mejeri paa Herregaarden Gersdorffslund. En Del Skov m. S. og S. Ø. Nogen Eng og Mose m. N. V. Sognet støder m. S. Ø. til *Kattegat*. — Gaarde: *Gersdorffslund* (Hg., oprettet 1674 af Gaardene Porsborg og Højbygaard af Gregorius Rathlou og af hans Søn Christian 1749 lagt under det af ham s. A. oprettede Stamhus Rathlousdal; det meste Gods solgtes i forr. Aarh.), *Dybvad* (Hg., blev 1664 som en Bøndegaard udlagt fra Kronen til Jokum Gersdorffs Arvinger, men kom Aaret efter til Laur. Brorsen og var senere en Hg.; i 18. Aarh. tilhørte den Fam. Lasson og havde i dets sidste Halvdel Ejer fælles med Aakær i Felling Sg.; efter i forr. Aarh. bl. a. at have tilhørt M. C. Piper fik den igen længe Ejer fælles med Aakær; Godset solgtes i 1790erne; Gaarden blev udparcelleret 1806 f.). I Sognet har forhen været flere adelige Sdge: *Gosmerholm* (nævnt i 15. Aarh.), *Højby* (nævnt 1386, senere bl. a. ejet af Fam. Puder, Aarhus Bispestol og Fam. Rosenkrantz) og *Bjørnkær*, hvis Voldsted ses endnu. — *Forh. M.*: Kun faa Oldtidsminder. I Ravnskoven ligger en Langdysse og en Jættestue, begge noget beskadigede, i Sønderskoven et

enestaaende Oldtidsminde, en mægtig jordfast Sten, hvis Overflade bærer talrige skaalformede Fordybninger m. m. — Anneks Halling.

H a l l i n g S g. (673 Indb.). Gosmer-Halling Komm. Anneks til Gosmer. Byer: *Halling* (K., Sk., Spk., Jbhpl. ø. f. Byen), *Spøttrup*, *Hov* (Ladeplds. m. 426 Indb., Sk., Kbm., Hott., Fls.-Mejeri, Savværk, Møbelfab., Skibsbyggeri, Kalkbrænderi, Badested, Jbst., Havn, Pakhus, Fyr, Posteksp., Tlgst., Tlfst., Telegraf- og Telefonkabel til Samsø). M. S. en Ml. Nogen Skov og lidt Hede m. S. Ø. Sognet begrænses m. Ø. af *Kattegat*. Det er efter Areal (548 ha) det mindste i Herredet.

R a n d l e v S g. (769 Indb.). Randlev-Bjergager Komm. Byer: *Ov. Randlev* (K., Pg., Sk., Kbm., And.-Mejeri, Ml. s. ø. f. Byen), *Ndr. Randlev* (Kbm., Ml., Jbst., Posteksp., Tlfst.), *Bowlstrup Stationsby* (ogsaa Bjergager Sg., se dette). Mod S. V. *Drammelsbæk Jbhpl.* En lille Skov og en Del Eng og Mose m. V. — Anneks: Bjergager.

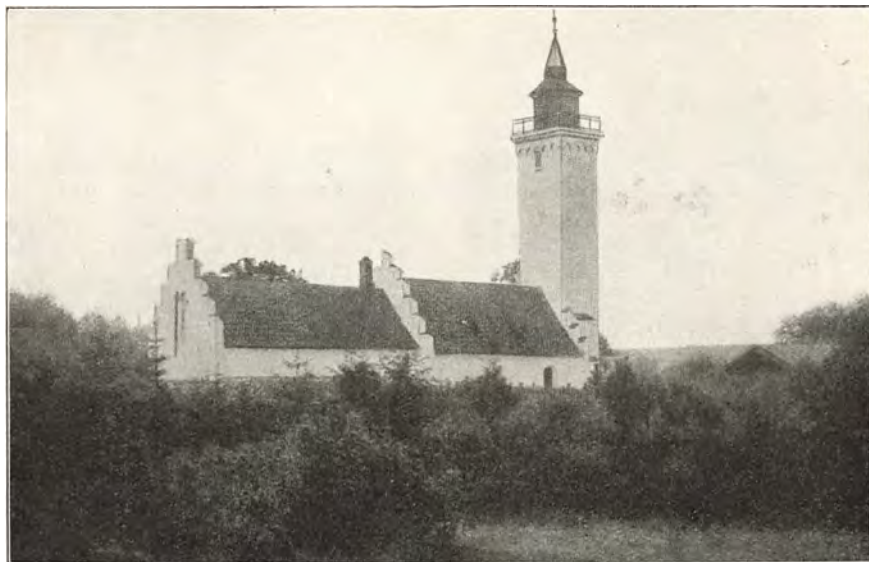
B j e r g a g e r S g. (781 Indb.). Randlev-Bjergager Komm. Anneks til Randlev. Byer: *Bjergager* (K. enligt et Stykke s. f. Byen, Sk., Kbm.), *Rørt* (Sk., Ml. s. ø. f. Byen, Tlfst.), *Lyngen**, *Dyngby* (Sk., Kbm., Ml. s. v. f. Byen, Tlfst.), *Bowlstrup By* og *Stationsby* (Stationsbyen ogsaa i Randlev Sg., Fors.-hus, Spk., Kbm., Kro, And.-Mejeri, Pakhus, Cikorie-tørreri, Elektv., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Hylken*. Nogen Skov m. N. V. — St. St. Blichers Fader var Sognepræst i Bjergager 1796—1823. Gaarde: *Bjergager-Hovgaard* (blev 1735 af Fru Hedv. Margr. Bornemann skænket til Jul. Vilh. Hillerfelt; bl. Ejerne i forr. Aarh. var Bay, Cand. pharm. Junior og J. B. Secher), *Svejgaard* (bl. a. ejet af Ole Schoug, Voigt, K. Hinrichsen og Secher).

O d d e r S g. (5328 Indb.). Odder Komm. Byer: *Odder* (stor købstadlignende Stationsby m. 3665 Indb., Dommeren i Hads Herred, Tingsted Odder, Politimesteren i Ning og Hads Herreder, Kredslægen i Hads Lægkreds, Branddirektøren f. Hads Herred, Driftsbestyreren f. Hads-Ning Herreders Jernbane, K. med rigt Inventar fra Renæssance-tiden, Stenepitafium over Admiral I. Rodsteen, † 1706, Valgmenigheds K., Pg., Bolig f. Kaldskapellan og Valgmenighedspræst, M. og Rsk., Skr., Pige højskole, Tekn. Sk., 2 Læger, 2 Dyrlæger, Ap., Odder Bank, Hads Herreds Landbobank, Hads Herreds Spare- og Laanekasse, De danske Fiskeres Fællesindkøb, Sagfr., Kbm., Haandv., — Ting- og Arresthus, foran hvilket en Buste af Frederik VII, Observatorium, Haandværkerforening, Aarhus Amts Syge- og Epidemihus, Tuberkulosehospital, Hott., Børnehjem f. Kirtelsvage, Asyl, Kancelliraad Rasm. Andersen og Hustrus Stiftelse m. Friholiger, Kraftstation f. Elektricitetsselska-

berne Østjylland og Bovlstrup, Elektv., Gasv., Vandv., And.-Svineslagteri, And.-Mejeri, Bogtrykkerier, Savværker, Garveri, Bageri, Ølbryggeri, Fabb. f. Margarine, Mineralvande, Maskiner, Møbler, Vogne, Cémentvarer og Guldlistes, Tglv., Markedsplds, 3 Vmlr., Jbst., Postk., Toldkontrolsted, Tlgst., Statstlfst., Tlfst.; i den nordl. Udkant af Vejlskov Mindesmærke f. V. Holstein-Rathlou, Fører f. de jydsk Herregaards-skytter i 1848), *Sander**, *Tvenstrup* (Sk.), *Svorbæk* (Kbm., Ml. s. ø. f. Byen), *Balle* (Sk., Tlfst.), *Snerild* (Fattiggd., Ml., Vml. ø. f. Byen), *Fille-rup* (Sk., Savværk, 2 Vmlr.), *Ondrup* (Sk.), *Morsholt** (Tglv.). Mod S. Ø. Skovriderbolig (Vejlsks.). En Del Skov spredt rundt i Sognet, deriblandt *Ulvskov*, *Dyrehave* og *Vejlskov*. En Del Eng og Mose, især m. S. og Ø. Sognet er baade efter Indb. Antal og efter Areal (4133 ha) det største i Herredet. — Gaarde: *Rathlousdal* (Hg., oprettet af Gregorius Rathlou 1674 af Landsbyen Loverstrup og 1749 af hans Søn Christian oprettet til et Stamhus for J. O. Schack-Rathlou; efter hans Død kom Stamhuset til Fam. Holstein-Rathlou; det meste Gods solgtes i sidste Halvdel af forr. Aarh.), *Rodsteenseje* (Hg., oprettet 1681 af Jens Rodsteen af en Bondeby Hovedstrup, som var opstaaet af en tidligere Hg., der eft. bl. a. at have tilhørt Fam. Steen 1581 blev mageskiftet af Oluf Brockenhuus til Kronen; R. ejedes i 18. Aarh. af Fr. Chr. Rantzau, Malte Sehested og P. v. Weinigel, i forr. Aarh. bl. a. af Chr. M. v. Voss og O. V. Hagemann, samt fra 1869 af Holstein-Rathlou til Rathlousdal; Godset solgtes i Begynd. af forr. Aarh.; den ret anselige Hovedbygn. af Bindingsværk, opført 1681, brændte 1918), *Petersminde* (bl. Ejerne i forr. Aarh. var Jens Kjær, Th. Terndrup, N. Matzen og Højriis), *Favr-gaard* (bl. a. ejet af H. C. Møller, Litterærhistorikeren Th. H. Erslev, N. J. Secher, P. J. D. Brechling, S. P. P. Wahl og E. F. G. v. Lowzow). — *Forh. M.*: Ved en Del nu helt eller delvis forsvundne Stenkamre og Høje vides Egnen at have haft en ikke ringe Oldtidsbebyggelse. En for-dum som hellig anset Kilde ved Snerild besøgte endnu 1820—30; en anden, ved Rathlousdal, har 1889 faaet Stenindfatning. Ogsaa denne har været søgt til op mod ny Tid, navnlig mod Hudsygdomme.

Saksild¹⁾ Sg. (662 Indb.). Saksild-Nølev Komm. Byer: *Saksild* (K., Pg., Sk., Fors.-hus, Kbm., And.-Mejeri, Ml. n. f. Byen, Tlfst.), *Rude* (Sk., Spk., Tlfst.), *Kysing* (Sk., Ml. s. ø. f. Byen), *Norsminde* (ogsaa i Mallings Sg., Ning Herred, Kbm., Skærvefab., Kro, Toldassistentstat., Havn, Tlfst.). *Saksild Badehotel*. Sømærke m. N. Landingssted m. Ø. Nogen Skov og Plantage i den sydligere Del af Sognet. En Del Eng og Mose, især m. N. Sognet begrænses m. N. af *Kysing Fjord*, m. N. Ø. og

¹⁾ eller Saxild.

Tunø. Kirke og Fyr.
(H. A. Ebbesen fot.)

Parti paa Tunø.
(H. A. Ebbesen fot.)

Jernit (Gjern Herred).

Ringkloster (Vor Herred).

Frijsborg (Gjern Herred).

Frijsborg (Gjern Herred).

Herschendsgave (Hjelmslev Herred).

Sophiendal (Hjelmslev Herred).

AARHUS AMT

Dybvad (Hads Herred).

Rantzausgave (Hads Herred).

Aakær (Hads Herred).

Rathlousdal (Hads Herred).

Gyllingnæs (Hads Herred).

Gersdorffslund (Hads Herred).

Ø. af *Kattegat* (Saksild Bugt). — Gaard: *Vester-Havgaard*. — *Forh. M.*: Et lille Antal Stengrave og Høje har kunnet paavises. Ved Rude er fredlyst 2 Gravkister fra Bronzealderen, med Dele af den omgivende Høj. — Anneks: Nølev.

Nølev Sg. (322 Indb.). Saksild-Nølev Komm. Anneks til Saksild. Byer: *Nølev* (K., Sk., Ml.), *Assedrup* (And.-Mejeri, Ml. n. f. Byen ved Sognegrænsen, Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.). Sognet støder m. N. Ø. til *Kysing Fjord*. Lidt Skov m. N. En Del Eng og Mose, især midt i Sognet.

NING HERRED

Tunø Sg. (232 Indb.). Tunø Komm. En Ø, c. en Mil ø. f. Jyllands Østkyst, ca. $\frac{1}{2}$ Mil v. f. den nordl. Del af Samsø. By: Tunø (K., Pg., Sk., Miss.-hus, Kbm., And.-Mejeri, Ml., Vandværk, Fyr paa Kirketaar-net, Landingssted, Brsml., Statstlfst.). Højeste Punkt m. S. V., 24 m. Nogen Hede m. N. og Ø. Lidt Plantage. N. V. f. Øen: *Tunø Knob*, Ø. f. Øen: *Østerrøn*, begge Sandbanker. Sognet er baade efter Indb. Antal og efter Areal (348 ha) det mindste i Herredet. — *Forh. M.*: Oldtidsmindesmærker findes ikke. Fund af ældre og især yngre Stenaldersager vidner dog om, at Øen i det mindste blev besøgt.

Beder Sg. (595 Indb.). Beder-Malling Komm. Byer: *Beder* (Stationsby m. 316 Indb., K. og Pg. noget ø. f. Byen, Skr., Dyrlæge, Kbm., And.-Mejeri, Afholdshot., Gæstg., Kro, Maltgørereri, Havebrugssk., Ml., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Ov. Fløjstrup* (Kbm., Fløjstrup Tlfst.), *Fulden* (Kbm., Vml.), *Seldrup** (Sk.). Mod N. V. *Rokballe Vml.* Mod Ø. *Fløjstrup Skov*. Lidt Eng og Mose. Sognet begrænses m. Ø. af *Kattegat*. — Anneks: Malling.

Malling Sg. (1778 Indb.). Beder-Malling Komm. Anneks til Beder. Byer: *Malling* (660 Indb., K., Sk., Tekn. Sk., Læge, Dyrlæge, Kbm., Filial af Odder Bank, Good Templar Loge, Landbrugssk., Landbrugsmuseum, Afholdsrestauration, Gæstg., And.-Mejeri, Bageri, Ølbryggeri, Dampml. og Savværk, Bødkeri, Tglv., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Ndr. Fløjstrup* (Sk., Spk., Kbm., Fløjstrup Tlfst.), *Snogdrup* (Ml. n. f. Byen), *Bisgde.*, *Ajstrup* (Skr., Tlfst.), *Lillenor* (And.-Mejeri, Ml.), *Storenor*, *Norsminde* (ogsaa Saksild Sg., Hads Herred, se dette Sg.), *Starup*, *Synnedrup*, *Pøel*, *Krækjær**, *Elkjær**, *Pedholt* (Skr., Ml.), *Vormstrup**. En Del Smaaskove m. S. og m. N. En Del Eng og Mose m. N. og Ø. Sognet støder m. S. Ø. til *Kysing Fjord* og begrænses m. Ø. af *Kattegat*. Det er efter Areal (2601 ha) det største i Herredet. — Gaarde: *Karensminde*, *Norslund*.

Tulstrup Sg. (297 Indb.). Astrup-Tulstrup-Hvilsted Komm. Anneks til Astrup. Byer: *Tulstrup* (K., Sk.), *Pederstrup*. Lidt Skov m. Ø., m. S. og m. N. Lidt Eng og Mose midt i Sognet. — Gaard: *Østergaard* (Hg., tilhørte midt i 16. Aarh. Jost Ulfeld, i 17. Joh. Brockenhuus, Fam. Friis, Jfr. Birgitte Krabbe og fra 1678 i omtr. 70 Aar Baronerne Gyldenkrone; derefter K. A. Charisius, Fr. Chr. Kaas, Chr. Fr. Gyldenkrone og Jørg. Schmidt; bl. Ejerne i forr. Aarh. var Fr. E. Koch og Fam. Dahl; Godset solgtes henved 1790). *Pederstrup* var forhen en Hg., nævnt 1479, kom senere til Hans Rostrup og Gunde Lange, blev 1646 af Grev Valdemar Christian mageskiftet til Kronen.

Astrup Sg. (720 Indb.). Astrup-Tulstrup-Hvilsted Komm. Byer: *Astrup* (K., Pg., Skr., Spk., And.-Mejeri), *Solbjerg* eller Ny Solbjerg (ogsaa i Tiset Sg., 135 Indb., deraf i Tiset Sg. 78, Læge, Dyrlæge, Kbm., And.-Mejeri, Kro, Markedsplds., Tlfst.), *Ask* (Sk., Folkehøjsk., Ml. ø. f. og Ml. s. v. f. Byen, Tlfst.), *Rasborg**, *Bøgeskov* (Sk., Spk.), *Løjenkjær* (Kbm., Ml., Tlfst.), *Drammelstrup*. Nogen Skov m. S. og m. N. Ø. Nogen Eng og Mose. — Gaard: *Askgaard* (i sidste Halvdel af forr. Aarh. ejet af C. Rosing, C. Schmidt og C. Riisberg m. fl.). — Anneks: *Tulstrup*.

Tiset Sg. (1094 Indb.). Tiset Komm. Byer: *Tiset* (K. lidt n. v. f. Byen, Pg. s. v. f. Byen, Sk.), *Ingerslev* (Sk., Tlfst.), *Ravnholt* (Spk., Kbm., Ølbryggeri, Maltgørieri, Tingskov Kro n. ø. f. Byen, Tlfst.), *Battrup** (Sk., Ml.), *Tander**, *Solbjerg* eller Ny Solbjerg (ogsaa i Astrup Sg., se dette). Mod V. ved Sognegrænsen: *Ingerslev Ml.* og *Vml.* og *Aldrup Ml.* (Vml.), den sidste i Blegind Sg., Hjelmlev Herred. Aldrup And.-Mejeri. En Del Skov m. Ø. Lidt Eng og Mose. Sognet støder m. S. V. til *Stilling-Solbjerg Sø*.

Maarslet Sg. (1278 Indb.). Maarslet Komm. Byer: *Maarslet* (Stationsby m. 257 Indb., K., Pg., Sk., Spk., Børnehjem, Kbm., Afholdshot., And.-Mejeri, And.-Foderstofforretning, Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Testrup* (Folkehøjsk., Sk., Fors.-hus, Kbm., Tglv.), *Hørret* (Sk., Forsøgsstat. f. Aarhus Amts Fjerkræavlerforening, Fls.-Mejeri, Tlfst.), *Langeballe* (Sk.). Mod Ø. *Moesgaard Skovml.* (Vml.). Mod S. Ø. ved Sognegrænsen (i Beder Sg.): *Beder Jbst.* og *Rokballe Vml.* Mod V. ved Sognegrænsen (i Tiset Sg.): *Tingskov Kro*. Mod N. V. nær Sognegrænsen (i Tranbjerg Sg.): *Gunnestrup Jbhpl.* Ved Sognets Nordgrænse en Ml. En Del Skov, især m. Ø. Lidt Eng og Mose. Sognet støder m. Ø. til *Kattegat*. — Gaarde: *Vilhelmsborg* (Hg., hed til 1673 Skumstrup, nævnes 1486, tilhørte senere Peder Galt og Fam. Friis; fra denne kom den 1662 til Vilhelm Marselis, der 1673 blev adlet Gyldenkrone og samtidig op-

rettede Baroniet V., der stadig er blevet i hans Slægt; det meste Gods solgtes 1850—70), *Moesgaard* (Hg., kom efter at have tilhørt Fam. Friis sammen med Skumstrup til Vilh. Marselis og ejedes til 1822 stadig af Baronerne til Vilhelmsborg som Allodialgods; derefter ejedes den af Statskassen og Fam. Dahl; Godset solgtes efter 1840), *Tranbjerggaard*.

H o l m e S g. (1442 Indb.). Holme-Tranbjerg Komm. Byer: *Holme* (639 Indb., K., Pg., Sk., Fors.-hus, Spk., Ml. n. f. Byen ved Sognegrænsen, Tlfst.), *Skaade* (579 Indb., Sk., Børnehjem, Fls.-Mejeri, Bageri, Tglvr., Ml., Tlfst.). Mod N. V. (i Viby Sg.): *Viby Jbst.* Mod S. V. *Holme Bjerge* m. *Jels Bavnehøj* (128 m). — Gaard: *Saralyst* (i Begynd. af forr. Aarh. ejet af Matt. Chr. Kjærulf, efter hvis Hustru Sara Brunov Gaarden fik Navn; tilhørte derefter bl. a. M. H. Bering, Major Munck og Cand. pharm Junior). — *Forh. M.*: „Jels Bavnehøj“, højtliggende og vidt synlig, er fredet. — Anneks: Tranbjerg.

T r a n b j e r g S g. (757 Indb.). Holme-Tranbjerg Komm. Anneks til Holme. Byer: *Tranbjerg* By og Stationsby (Stationsbyen m. 194 Indb., K., Sk., Kbm., Gæstg., And.-Mejeri, Fortinneri, Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Østerby*, *Jegstrup**, *Børup**, *Slet* (Kbm., Tglv. n. v. f. Byen, Ml.), *Bjødstrup**, *Gunnestrup** (Jbhpl. sydvestl.). Mod S. V. ved Sognegrænsen (i Tiset Sg.): *Tingskov Kro*. Mod Ø. ved Sognegrænsen: *Holme Bjerge*. Lidt Skov m. S. V. En Del Eng og Mose, mest m. Ø. — *Bjødstrup* hed forhen Bjørnstrup og var i 16. Aarh. en Hg., ejet af Ulf Kalf og Peder Galt.

K o l d t ¹⁾ S g. (1450 Indb.). Ormslev-Koldt Komm. Anneks til Ormslev. Byer: *Koldt* (K., Sk., Spk., Tlfst.), *Hasselager* By-og Stationsby (Stationsbyen m. 88 Indb., Sk., Dyrlæge, Børnehjem, Gæstg., Ml. m. N. Ø., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Kattrup* (Sk., And.-Mejeri), *Enslev*, *Bering* (Valgmenighedskirken Sct. Peters K. n. f. Byen, Bolig f. Valgmenighedspræsten p. Bering Mark), *Edslev* (Kbm., Vml. s. f. Byen, Tlfst.), *Lemming* (Børnehjem), *Stavtrup* (Sk., Jbst. n. f. Byen, Posteksp.). Omtrent midt i Sognet: *Bavnehøj* (97 m). Mod V. ved Sognegrænsen (i Hørning Sg., Hjlemslev Herred): *Dørup* og *Bodil Vmlr.* og i Adslev Sg., Hjlemslev Herred: *Pints Vml.* Lidt Skov, mest m. V. Nogen Eng og Mose, mest m. N. Ø. Sognet støder m. N. Ø. til *Brabrand Sø*. — Gaard: *Lemminggaard*. I *Stavtrup* har ligget en Hg., der sidst i 15. Aarh. tilhørte Fam. Kruse; Voldstedet ses endnu. — *Forh. M.*: En Langhøj og 3 anselige runde Høje ved Bering, samt et Dyssekammer og Højene St. og L. „Dalsagerhøj“, samt „Svinnestel“ ved Edslev er fredlyste. Ret mange Oldtidsminder i Sognet.

¹⁾ eller Kolt.

Skovled. Moesgaard Skov.
(H. A. Ebbesen fot.)

Skovfogedhus. Moesgaard Skov.
(H. A. Ebbesen fot.)

Ormslev Sg. (664 Indb.). Ormslev-Koldt Komm. Byer: *Ormslev* By og Stationsby (Stationsbyen m. 72 Indb., K., Pg., Sk., Fors.-hus, Kbm., Ml. n. ø. f. Ormslev By, Jbst., Posteksp., Tlfst.), *Aabo* (Sk.), *Kunnerup* (tæt op ad Koldt By i Koldt Sg.). And.-Mejeriet Lykkedal. En Del Skov m. N. Ø. og m. V. En Del Eng og Mose, især m. N. V. Sognet støder m. N. Ø. til *Brabrand Sø*. — Gaarde: *Constantinsborg* (Hg., hed til 1703 Stadsgaard, tilhørte i 15. Aarh. Erik Jensen og hans Søn Peder Lykke samt dennes Søn Christoffer L.; Valdemar Parsberg mageskiftede den 1583 til Kronen, som 1661 udlagde den til Gabriel Marselis, hvis Søn Constantins Enke Sofie Elisab. Charisius 1703 oprettede Stamhuset K., der kom til Fam. Charisius, senere til Fædder-Charisius, men blev nedlagt 1796, derefter tilhørte K.: H. F. Fædder-Charisius, P. J. Møller og Fam. Pontoppidan; Gaarden fik 1683 paany Sædegaardsfrihed; det meste Gods var solgt 1805), *Aabogaard* (laa under Stamhuset Constantinsborg, ejedes senere bl. a. af Ove Mohr, J. V. van Deurs, L. Wissing og Kjærtinge). — *Forh. M.*: Af de ret mange endnu kendelige Oldtidsmindesmærker er fredlyst 3 Høje under Constantinsborg samt et Stenkammer med Gang ved Ormslev. — Anneks: Koldt.

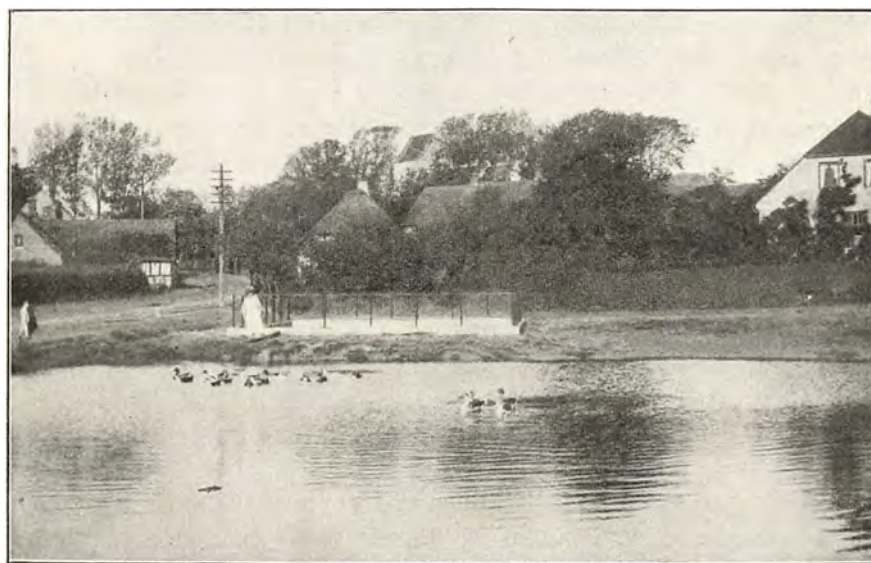
Viby Sg. (2949 Indb.). Viby Komm. Byer: *Viby* med *Terp* (Forstad til Aarhus, 1121 Indb., K., Pg., Sk., Læge, Kbm., Kvindehjemmet Sichar, Afholdshjem, Bageri, Sæbe- og teknisk-kemisk Fab., Margarinefab., Rebfab., Savskæreri, Træskofab., Kalk- og Tglv., Fattiggd. paa Terp Mark, Elektv., Gasværk, 2 Jbstr., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Kongsvang* (Forstad til Aarhus, Villakvarter m. 926 Indb., Kbm., Tøjrensningsanstalt, Skindlager, Dampsnedkeri, Cementstøberi, Kalkværk), *Rosenvænget* (Forstad til Aarhus, Villakvarter m. 294 Indb.), *Viby-mark**. Nogen Skov m. V. En Del Eng og Mose m. V. og N. Sognet støder m. N. V. til *Brabrand Sø*. Det er efter Indb. Antal det største i Herredet. — Gaarde: *Ravnsbjerg*, *Fredensgaard*. — *Forh. M.*: I Brabrand Sø, ved en tidl. landfast Holm, er af Nationalmuseet undersøgt en vigtig Boplads fra den ældre Stenalder. Den blev beboet, da Landet var dybest sænket og Søen en Vig fra Kattegat, og Bebyggelsen varede ved, da Landet atter hævede sig.

HASLE HERRED

Aaby Sg. (2385 Indb.). Aaby Komm. Byer: *Aaby* (448 Indb., K., Pg., Sk., Brintfab., Tglv.), *Villakvarteret Aabyhøj* (Forstad til Aarhus m. 1937 Indb., Læge, Sagf., Afholdshot., Lervarefab., Jern- og Metalstøberi, Maskinfab., Ml., Brsml.). Nogen Eng og Mose m. S. og S. Ø.

Parti ved Kirken i Vejlbj.
(H. A. Ebbesen fot.)

Fra Landsbyen Hasle.
(H. A. Ebbesen fot.)

Sognet støder m. S. V. paa et lille Stykke til *Brabrand Sø*. Det er efter Areal (447 ha) det mindste i Herredet. — Gaarde: *Elisabetsminde*, *Østergaard*.

V e j l b y S g. (2587 Indb.). Vejlbj Komm. Byer: *Vejlbj* (K., Pg., Sk., Menighedshus, Fors.-hus, Folkehøjskole, Spk., Fattiggd. paa Vejlbj Mark, Ml. s. f. Byen, Tlfst.), *Risskov* (Forstad til Aarhus, Stations- og Villaby m. 441 Indb., Kbm., Risskov Badehotel, Badeanstalt, Forlystelsessteder, Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.). Mod S. Ø. *Sindsygeanstalten f. Nørrejylland* (774 Indb.). Megen Eng og Mose, væsentlig m. N. Sognet begrænses m. Ø. af *Kattegat*. Det er efter Indb. Antal det største i Herredet. — *Forh. M.*: En paa en Mark i Vejlbj i 17. Aarh. f. Runesten, nu i Aarhus Museum, rejstes kort efter Aar 1000 af Tykell efter Tove, sin Maag.

H a s l e S g. (361 Indb.). Hasle-Skejby-Lisbjerg Komm. By: *Hasle* (K., Pg., Sk., 2 Dyrlæger, Bageri, Mørtelfab., Tlfst.). — Gaard: *Haslegaard*. — Annekser: Skejby, Lisbjerg.

S k e j b y S g. (269 Indb.). Hasle-Skejby-Lisbjerg Komm. Anneks til Hasle. By: *Skejby* (K., Sk., Tlfst.), Mod N. ved Sognegrænsen (i Lisbjerg Sg., Vester Lisbjerg Herred): *Rødeml* og *Graaml*, begge Vmlr.

K a s t e d S g. (219 Indb.). Tilst-Kasted Komm. Anneks til Tilst. By: *Kasted* (K., Sk., Kbm., Fattiggd.). Mod N. Ø. ved Sognegrænsen (i Lisbjerg Sg., Vester Lisbjerg Herred): *Nyml*. (Vml.). Lidt Eng og Mose m. V. Sognet er efter Indb. Antal det mindste i Herredet. — Gaarde: *Kærbygaard* (Hg., tilhørte i 14. og 15. Aarh. Alling Kloster, derefter Peder Lykke og Kronen; 1579 kom den til Fam. Brun, senere til Fam. Skade og 1675 til Fam. Bjelke; 1705 blev den af Otte Bjelke oprettet til et Stamhus, nedlagt 1751; fra 1759 tilhørte den i 70 Aar Fam. Secher, derefter N. K. Søndergaard, Fam. Hansen og O. Staggemeier; næsten alt Godset solgtes 1803—04), *Koldkærgaard* (tilhørte i forr. Aarh. bl. a. Kn. Nielsen, C. V. Hansen, C. Ramsing, H. Petersen, F. Leth og A. Bech).

T i l s t S g. (954 Indb.). Tilst-Kasted Komm. Byer: *Tilst* (K., Pg., Sk., Miss.-hus, Spk., Dyrlæge, Kbm., Tilst Tglv. i Brabrand Sg., Tlfst.), *Gjeding* (Sk., Kbm., And.-Mejeri, Tlfst.), *Brendstrup* (Ml.). Mod V. *Gjeding Sø*. Nogen Eng og Mose, mest m. N. — Gaarde: *Brendstrupgaard* (tilhørte i forr. Aarh. bl. a. J. M. Secher og Fam. Faurschou), *Brendstrup-Nedergaard*, *Marienlyst* (tilhørte i forr. Aarh. bl. a. A. E. Lauritzen, V. Neergaard, V. Oxholm og Kabell; 1910 blev den solgt til Udstykning), *Vestereng* (var 1771 en ubebygget Mark, hvis Avl førtes til Konstantinsborg; senere bebygget og ejet af A. J. Secher til Kærby-

gaard, O. F. Gulmann, S. J. Ramsing, Aubert m. fl.). — *Forh. M.*: Af 28 Oldtidspunkter er kun en enkelt Høj endnu væs. bevaret. — Anneks: Kasted.

B r a b r a n d S g. (2083 Indb.). Brabrand-Aarslev Komm. Byer: *Brabrand* By og Stationsby m. en Del Villaer (1352 Indb., K., Pg., Sk., Rsk., Miss.-hus, Afdeling af Aarhus Privatbank, Brabrand og Aarslev Sognes Sparekasse, Læge, Kbm., Rentier Peter Jensens Friboliger, Restauration, Bageri, Konditori, Træskofab., Planteskole, Elektv., Gasv., Jbst., Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Gjellerup, True* (Sk., Bageri, Ml. n. f. Byen, Vml. s. f. Byen, Tlfst.). Mod N. V. Tilst Tglv. og ved Sognegrænsen (i Faarup Sg.): *Mundelstrup Kro*. Mod S. V. ved Sognegrænsen (i Aarslev Sg.): Ml. og Vml. Lidt Skov m. S. Nogen Eng og Mose, mest m. S. Sognet støder m. S. til *Brabrand Sø*. Det er efter Areal (1684 ha) det største i Herredet. — Gaarde: *Holmstrupgaard* (var i 18. Aarhundrede en Ladeg. under Marselisborgs Hovedgaardstakst; blev frasolgt i Begynd. af forr. Aarh. og tilhørte bl. a. P. Faurschou, W. Wath, H. M. Petersen og hans Søn I. C. P.), *Tovsgaard* (oprettet c. 1842, bl. Ejerne var C. F. Engberg og J. P. T. Qvistgaard). — *Forh. M.*: Der har tidligere været en ret stor Gruppe af Langdysser og andre Stenmindesmærker, nu alle forsvundne. Sognet synes med over 50 arkæologiske Punkter i Oldtiden at have været ret vel befolket. I Tilst Sogn er 47, Lyngby 28 Punkter, i de øvrige Sogne i Herredet faa, og næsten alt er endnu kun lige paaviseligt. — Anneks: Aarslev.

A a r s l e v S g. (506 Indb.). Brabrand-Aarslev Komm. Anneks til Brabrand. By: *Aarslev* (K., Sk., Fls.-Mejeri, Bageri, Maltgøreri, Save- og Hammerværk samt Ml. og Vml. ø. f. Byen ved Sognegrænsen, Kro v. f. Byen ved Sognegrænsen). Mod N. Ø. ved Sognegrænsen (i Brabrand Sg.): *True Vml.* En Del Skov m. Ø. og S. V. En Del Eng og Mose m. S. — Gaard: *Aarslevgaard*. — *Forh. M.*: En Jættestue er fredlyst ved Aarslev; kun 20 forhist. Punkter er paaviste.

L y n g b y S g. (229 Indb.). Borum-Lyngby Komm. Anneks til Borum i Framlev Herred. Byer: *Lyngby* (K., Sk., Tlfst.), *Yderup*. Mod V. *Labing Vml.* og m. S. V. *Snastrup Vml.*, begge ved Sognegrænsen og i Framlev Sg., Framlev Herred. Mod S. V. ved Sognegrænsen (i Aarslev Sg.): *Aarslev Kro*. Lidt Skov m. V. — Gaard: *Lyngbygaard* (Hg., tilhørte sidst i 16. Aarh. Christen Munk, i 17. Chr. Urne, Anshelm v. Podewits og Hans Arenfeldt; fra 1686 tilhørte den i 140 Aar Fam. Althalt, derefter i ca. 75 Aar Fam. Friis; Hovedbyggn. af Egebindingsværk i 2 Stokværk stammer tildels fra Midten af 18. Aarh.).

FRAMLEV HERRED

Framlev Sg. (816 Indb.). Harlev-Framlev Komm. Anneks til Harlev. Byer: *Framlev* (K., Sk., Kbm., And.-Mejeriet Mosevang), *Labing* (Kbm., Labing Vml. s. ø. f. Byen), *Hørslev* (Kbm., Tlfst.), *Hørslevbole* (Sk.), *Lillering* (Sk., Fors.-hus, Spk., Jbst.), *Snastrup* (Vml.). Mod Ø. ved Sognegrænsen (i Aarslev Sg.): *Aarslev Kro*. Mod S. V. i Sognegrænsen: *Taastrup Sø*. Mod S. ved Sognegrænsen (i Harlev Sg.): *Harlev Jbst*. En Del Skov m. S. V og en lille Skov m. N. Nogen Eng og Mose, mest m. S. V. Sognet er efter Areal (1831 ha) det største i Herredet. — Gaard: *Højbygaard*. — *Forh. M.*: En Del Oldtidshøje kan endnu paa-vises; af en Dysse i Lillering Skov er der Rester. „St. Thomas Kilde“ paa Framlev Mark har endnu i Mands Minde været søgt, navnlig for engelsk Syge.

Harlev Sg. (706 Indb.). Harlev-Framlev Komm. Byer: *Harlev* By og Stationsby (Stationsbyen 90 Indb., K., Pg., Sk., Dyr læge, Kbm., Jbst., Posteksp., Tlfst.), *Taastrup* (Sk., Kbm.), *Skiby*. Mod V. *Ludvigsholm Vml.* og *Tarskov Vml.* og m. S. V. ved Sognegrænsen (i Adslev Sg., Hjelmslev Herred): *Kollens Vml.* Mod V. støder Sognet til *Taastrup Sø*. Megen Eng og Mose. Lidt Skov m. S. V. — Gaarde: *Ludvigsholm* (en ny Gaard, hvori Kærnen er den gl. *Harlev Vml.*, der i 18. Aarh. længe ejedes af Fam. Høvinghoff, derefter af N. Hoffmann og i forr. Aarh. af N. Saabye og Louis Joh. Schucany, den første Ejer af L., som senere tilhørte Teod. Bay og Kaptajn Simesen), *Tarskovmølle* (i 18. Aarh. ejet af J. N. Harlev og R. Wilstrup, i forr. Aarh. af P. W. Schandorph, Joh. Hansen, T. S. Schmidt m. fl.), *Skibygaard*. *Harlevholm* var forhen én Gaard; den ejedes af „den skotske Kvinde paa Tjele“, Genete Crai-gengelt, død her 1567. — Anneks: Framlev.

Stjær Sg. (519 Indb.). Storrिंग-Stjær-Galten Komm. Anneks til Storrिंग. By: *Stjær* (K., Sk., Miss.-hus, Spk., Kbm., And.-Mejeri, Bryggeri, Ml., Tlfst.). Sognet støder m. N. Ø. til *Taastrup Sø*. Mod S. V. *Bjørnebjerg* (127 m). En Del Skov m. N. Ø. og S. V. Nogen Eng og Mose m. N. Dette Sogn og Skovby Sg., der har det samme Areal (822 ha), er, hvad dette angaar, de mindste i Herredet.

Storrिंग¹⁾ Sg. (570 Indb.). Storrिंग-Stjær-Galten Komm. Byer: *Storrिंग* (K., Pg., Sk., Kbm., Fattiggd., Ml. s. ø. f. Byen, Tlfst.), *Høver*, (en Del i Galten Sg., Sk., Kbm., And.-Mejeri, Ølbryggeri, Kro, Markeds-plds.). Mod S. ved Sognegrænsen (i Venge Sg., Hjelmslev Herred): *Pittersø*. En Del Skov m. V. og S. Ø. En Del Eng og Mose, mest m. S.

¹⁾ eller Store Ring.

Hus fra Aarhusegnen.
(H. A. Ebbesen fot.)

Gadeparti i Stjær.
(H. A. Ebbesen fot.)

— Gaard: *Gammelgaard* (i 17. og 18. Aarh. Ryttergaard; i forr. Aarh. tilhørte den bl. a. Chr. Dittl. Hansen og H. Broge). — Ved Gammelgaard i den udtørrede Sø Voldstedet Sandgrav. — Annekser: Stjær, Galten.

Galten¹⁾ Sg. (882 Indb.). Storrिंग-Stjær-Galten Komm. Anneks til Storrिंग. Byer: *Galten* (Stationsby m. 397 Indb., K., Skr., Banken f. Galten og Omegn, Galten Sogns Spare- og Laanekasse, Læge, 2 Dyr-læger, Ap., Kbm., Afholds- og Gæstehjem, Elekv., Tglv., Ml. n. v. f. Byen, Jbst., Postk., Tlfst.), *Klank* (Eftersk., Sk., Fors.-hus, Ml.), en Del af *Høver*, Resten i Storrिंग Sg. En lille Skov m. N. Ø. En Del Eng og Mose, mest m. N. V. Sognet er efter Indb. Antal det største i Herredet.

Skjørring Sg. (375 Indb.). Sjelle-Skjørring Komm. Anneks til Sjelle. Byer: *Skjørring* (K., Sk., Fors.-hus, Kbm., Tlfst.), *Rode* (Ml. og Vml. v. f. Byen). Megen Skov, især m. N. (*Overskov*). En Del Eng og Mose. Sognet er efter Indb. Antal det mindste i Herredet. — Gaard: *Rodegaard*.

Sjelle Sg. (568 Indb.). Sjelle-Skjørring Komm. By: *Sjelle* (K., Pg., Sk., Kbm., Fls.-Mejeri, Kro). Mod S. V. Vml. (Wedelslund). Mod N. Ø. ved Sognegrænsen (i Skivholme Sg.): en Ml. Megen Skov, især m. N. En Del Eng og Mose, mest m. S. — Gaard: *Wedelslund* (Hg., hed til 1768 Sjelle Skovgaard; tilhørte fra Slutn. af 15. Aarh. til 1621 Fam. Rostrup, derefter i henved halvhundrede Aar Fam. Skram og saa Fam. Broberg; efter at have ligget under det Skanderborgske Rytterdistr. solgtes den 1768 til Grev Erh. Wedel Friis, tilhørte derefter Baronesse Kragh-Juel-Vind og Grev Juel-Vind-Friis til 1826; fra 1838 har den tilhørt Fam. Folsach; Godset solgtes 1828). — *Forh. M.*: I Vaabehuset en smuk Runesten fra ca. 1000, omtalt 1591 af A. S. Vedel. Foroven har den et Mandehoved, derunder Indskriften, at Stenen blev sat af Frosten efter hans Mand Gyrd Lange, Sigvaldes Broder, en af Mændene paa Joms Ed. Sigvalde antages at være Jomsvikingerens Høvding, Sigvard Jarl. — Anneks: Skjørring.

Skovby Sg. (498 Indb.). Skivholme-Skovby Komm. Anneks til Skivholme. By: *Skovby* (K., Sk., Fors.-hus, Kbm., And.-Mejeriet Skovlund, Ml. n. v. f. Byen, Jbst. n. ø. f. Byen, Posteksp., Tlfst.). And.-Mejerierne Højdal og Skovby-Nord. Nogen Skov m. N. Nogen Eng og Mose. Dette Sg. og Stjær Sg., der har det samme Areal (822 ha), er, hvad dette angaar, de mindste i Herredet. — Gaarde: *Kristinedal* (hed forhen Lundgaard og laa til det Skanderborgske Rytterdistr., købtes 1767 af Grev Erh. Wedel Friis, der straks gav den det nye Navn og gjorde den

¹⁾ eller S. Galten.

til en Avlsgaard med en Del Gods; fulgte med Wedelslund til c. 1828, hvorefter den ejedes af P. G. Koch, der forbedrede den meget, H. Ostensfeld, Lorentzen og P. Krogh), *Nygaard*.

S k i v h o l m e S g. (764 Indb.). Skivholme-Skovby Komm. Byer: *Skivholme* (K. og Pg. s. v. f. Byen., Sk., Kbm., Tlfst.), *Herskind* (Sk., Fors.-hus, Kbm., Tlfst.), *Herskindhede** (Sk., Kbm., Ml.), *Terp* (Ml., Vml.). Mod N. støder Sognet til *Lading Sø*. Mod Ø. ved Sognegrænsen (i Borum Sg.): *Borum Eshøj* (104 m) og *Borum Vml.* En Del Skov og en Del Eng og Mose m. N., m. S. V. og m. S. Ø. — *Forh. M.*: Oldtiden kendes fra ca. 20 paaviste Mindesmærker, nu næsten kun lige kendelige. I en Grav fra Folkevandringstiden er fundet Spand med Bronzebeslag, Øsekar af Bronze, m. m. — Anneks: Skovby.

B o r u m S g. (576 Indb.). Borum-Lyngby Komm. By: *Borum* (K., Pg., Skr., Spk., Læge, Dyrlæge, Kbm., And.-Mejeri, Bageri, Vml. s. v. f. Byen, Tlfst.). Mod V. *Borum Eshøj* (104 m). Mod Ø. og m. S. V. en Del Skov, Eng og Mose. — Gaarde: *Tandholm*, *Østergaard*. — *Forh. M.*: Af godt 30 paaviste eller endnu kendelige Oldtidsmindesmærker er fredlyst 3 store Høje, samt en Høj med Dyssekammer ved Elkjær Gaard. Mærkeligst var den store „Borum Eshøj“, hvoraf nu kun Rester er tilbage, med rige Fund 1871 og 75 fra den ældre Bronzealder, navnlig en Grav med Bulkiste, hvorfra den eneste fuldstændige Kvindedragt. Af to andre Grave dækkede den ene en ung Mand, den anden en 40—50aarig, begge ligeledes med betydelige Dele af Dragten bevaret, Vaaben m. m. — Anneks: Lyngby i Hasle Herred.

SABRO HERRED

F a a r u p S g. (585 Indb.). Sabro-Faarup Komm. Byer: *Faarup* (K., Pg. — Præsten bor i Sabro —, Sk., Tlfst.), *Kvottrup* (Kbm.), *Mundelstrup* (126 Indb., Kbm.), *Mundelstrup Stationsby* (65 Indb., Kbm., Kro, Filial af Dansk Svovlsyre- og Superfosfatfab., Ml. n. v. f. Byen, Jbst., Posteksp., Tlgst.). Mod S. Ø. ved Sognegrænsen (i Tilst Sg., Hasle Herred): *Gjeding Sø*. En lille Skov m. S. Nogen Skov m. N. Nogen Eng og Mose, mest m. N. — Gaard: *Mundelstrupgaard* (oprettet 1853 af Kammeraad Eriksen, som 1867 solgte den til Baron C. F. A. Juul-Ryssensteen, der ejede den i 40 Aar; 1912 solgtes den til Udstykning). — Anneks: Sabro.

S a b r o S g. (476 Indb.). Sabro-Faarup Komm. Anneks til Faarup. By: *Sabro* (K., Præstebolig, Skr., Kbm., Kro og Sabro Ml. s. v. f. Byen, Ristrup Ml. n. ø. f. Byen, Fattiggd., Tlfst.). En Del Skov, især m. N.

Nogen Eng og Mose m. N. og N. V. — Gaarde: *Ristrup* (Hg., nævnt 1400, ejedes i 16. Aarh. af Erik Skram og Fam. Rostrup, i 17. bl. a. af Hans Skram, Grev Valdemar Christian, Fam. Gersdorff og Hans v. Lossow; derefter tilhørte den Fam. Reenberg — først Digteren Tøger R. — og Teilman samt fra 1781 længe P. Wormskjold; senere i forr. Aarh. ejedes den af Fam. Folsach; det meste Gods var solgt 1804), *Vindskovgaard*.

L a d i n g S g. (948 Indb.). Lading Komm. Byer: *Lading* (K., Pg., Sk., Kbm., And.-Mejeri, Vandværk, Ml. n. v. f. Byen, Tlfst.), *Skjoldlev* (151 Indb., Sk., Kbm., Kro, Savværk, Tlfst.), *Ladinghede** (Sk.), *Fajstrup* (Kbm.). Mod S. *Lading Sø*. En Del Skov m. V. og S. Ø. En Del Eng og Mose, mest m. V. — Gaarde: *Lyngballegaard* (Hg., blev 1584 mageskiftet fra Aarhus Kapitel til Hans Rostrup; senere en Hg., bl. hvis Ejere var Grev Valdemar Christian, Oluf Parsberg og Mogens Friis, der 1672 lagde den under Grevskabet Frijsenborg), *Skjoldlevgaard*, *Vesterkær*, *Christiansbjerg*.

F o l b y S g. (1140 Indb.). Søften-Folby Komm. Anneks til Søften i V. Lisbjerg Herred. Byer: *Folby* (K., Sk., Spk., Kbm., Tlfst.), *Norring* (Sk., Kbm., And.-Mejeri, Norring Vml. v. f. Byen), *Ris**, *Tinning* (Sk., Kbm.). Sk. (Tinninghede). Megen Skov: Mod V. en Del af *Sønderskov*, m. N. en Del af *Tinning Skov* og *Norring Vesterskov* samt *Norringure*, m. S. *Folby Enemærke*, m. S. Ø. *Nørreris Skov*. Nogen Eng og Mose, mest m. V. Sognet er efter Areal (2844 ha) det største i Herredet. — Gaarde: *Nørreris* ell. *Ris Hovgaard* (er en nyere Gaard, sammenlagt af to 1842; noget sydøst for denne ligger et Voldsted, der udgives for at være det Nørreris, der skal have tilhørt Niels Ebbesen), *Folbygaard* (solgtes i forr. Aarh. fra Frijsenborg og tilhørte derefter bl. a. H. Budtz, Grev Fr. Ahlefeldt, Lensbaron Bertouch-Lehn, igen H. Budtz m. fl.). *Norringgaard* blev 1647 af Fru Marie Below solgt til Oluf Parsberg til Jernit, det senere Frijsenborg; denne Gaard synes at være blevet nedlagt, men henvend 1683 oprettede Grev Niels Friis af 7—8 øde Gaarde i Norring By en ny Norringgaard, der laa under Grevskabet Frijsenborg; i sidste Halvdel af 18. Aarh. blev dens Jorder, hvoraf den største Del var fri Hovedgaardstakst, delte mellem alle Beboerne i Norring By.

L y n g a a S g. (647 Indb.). Lyngaa Komm. Byer: *Lyngaa* (K., Pg., Sk., Fors.-hus, Spk., Kbm., And.-Mejeri, Tlfst.), *Vivild*, *Svejstrup*. Mod S. V. ved Sognegrænsen (i Skjød Sg., Viborg Amt): *Loptrup Ml.* En Del Skov og Plantage, især m. N. og Ø. En Del Eng og Mose, mest m. N. — Gaarde: *Favrskov* (Hg., tilhørte i 13. Aarh. Bispen i Aarhus, i 17. Fam. Friis og mod Slutn. af samme Fam. Rosenkrantz; 1697 kom den til

Grev Niels Friis, hvis Søn 1736 lagde den under Grevskabet Frijsenborg), *Volstrup* (Afbyggergaard fra Favrskov), *Bondesholm*, *Tranbjerggaard*. — *Forh. M.*: „Bohøj“ og „Rysserhøj“ er fredlyste; de eneste af Sognets 47, Herredets ca. 130 paaviste Mindesmærker. — Anneks: Skjød i Viborg Amt.

V i t t e n S g. (383 Indb.). Vitten-Haldum-Hadsten Komm. By: *Vitten* (K., Pg., Sk., Fors.-hus, Spk., Kbm., And.-Mejeri, Tlfst.). En Del Skov m. S. (en Del af *Tinning Skov*). Lidt Eng og Mose. Sognet er baade efter Indb. Antal og efter Areal (766 ha) det mindste i Herredet. — Anneks: Haldum, Hadsten.

H a d s t e n S g. (564 Indb.). Vitten-Haldum-Hadsten Komm. Anneks til Vitten. Byer: *Ov.* og *Ndr. Hadsten* (K., Sk., Ml.), en Del af *Hadsten Stationsby* (210 Indb., Resten m. 1140 Indb. i Galten Sg., Galten Herred, Randers Amt, se dette Sg.). En lille Plantage m. N. V. Lidt Eng og Mose m. N. og N. Ø.

H a l d u m S g. (1317 Indb.). Vitten-Haldum-Hadsten Komm. Anneks til Vitten. Byer: *Haldum* (K., Sk., And.-Mejeri, Ml. n. v. f. Byen, Tlfst.), *Hinnerup* eller Hinnerup Broby (Stationsby m. 612 Indb., Skr., M. og Rsk., Miss.-hus, 3 Læger, 2 Dyrlæger, Afdeling af Aarhus Privatbank, Filial af Den danske Andelsbank, Kbm, Haandv., Afholdshot., Gæstg., Fls.-Mejeri, Trævarefab., Bryggeri, Ostefab., Jbst., Mindesmærke f. Frederik VII ved Stationen, Posteksp., Tlgst., Tlfst.), *Haar*, (Kbm), *Sandby* (Tlfst.). En Del Skov m. S. og Ø. Lidt Eng og Mose. Sognet er efter Indb. Antal det største i Herredet.

V. LISBJERG HERRED

G r u n d f ø r S g. (699 Indb.). Grundfør-Spørring Komm. Byer: *Grundfør* (K., Pg., Sk., Miss.-hus, Fors.-hus, Spk., And.-Mejeri, Vml. n. v. f. Byen m. Bageri, Kbm. og Tglv., Tlfst.), *Hinnerup* eller Gl. Hinnerup. Mod N. *Haraldslund Skov*, m. S. V. *Nørreskov*. — Gaarde: *Haraldslund* (oprettet 1718 af Hans Rosborg, ejedes derefter af hans Søn Jakob og kom ved hans Enkes andet Giftermaal til Stefan Gertsen; bl. Ejerne i forr. Aarh. var S. C. Sommer, P. Kastrop, C. L. Walther N. B. C. Krarup, E. Holstein og H. T. Ehnhuus; til Gaarden laa forhen en Del Gods; 1840—55 var her Landbrugsskole), *Sandballegaard*, *Møllersminde*. — *Forh. M.*: En Helligkilde ved Grundfør, „St. Hans Brønd“, skal have været meget søgt i gl. Tid. — Anneks: Spørring.

S p ø r r i n g S g. (512 Indb.). Grundfør-Spørring Komm. Anneks til Grundfør. By: *Spørring* (K., Sk., Kbm., Bageri, And.-Mejeri, Kro,

Rodsteenseje (Hads Herred).

Constantinsborg (Ning Herred).

Marselisborg Slot ved Aarhus.

Vilhelmsborg (Ning Herred).

Østergaard (Ning Herred).

Moesgaard (Ning Herred).

AARHUS AMT

Kærbygaard (Hasle Herred).

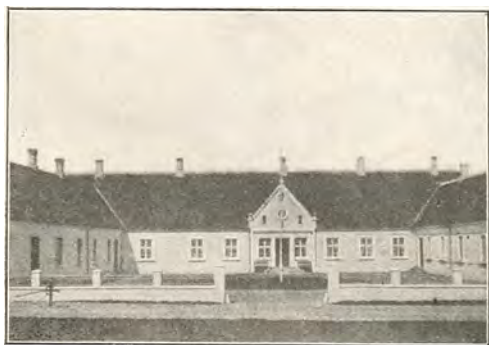
Lyngbygaard (Hasle Herred).

Wedelslund (Framlev Herred).

Lyngballegaard (Sabro Herred).

Ristrup (Sabro Herred).

Favrskov (Sabro Herred).

Vml. og Ml. ø. f. Byen, Tlfst.). Ml. ved Sognegrænsen m. S. Lidt Skov m. N. V. En Del Eng og Mose m. S. Ø. — Gaard: *Resengaard*.

Søften Sg. (613 Indb.). Søften-Folby Komm. By: *Søften* (K., Pg., Sk., Fors.-hus, And.-Mejeri, Kro, Tlfst.). Mod N. Ø. ved Sognegrænsen (i Trige Sg.): en Ml. Lidt Skov m. S. V. Nogen Eng og Mose. — Gaarde: *Elgaardsminde*, *Jakobsminde*. — *Forh. M.*: Af 40 paaviste Punkter fra Oldtiden er 4 Høje fredlyste. I Danske Atlas nævnes en stor Dysse, „Dværgehøj“, der var til endnu 1808. — Anneks: Folby i Sabro Herred.

Trige Sg. (708 Indb.). Trige-Ølsted Komm. Byer: *Trige* (K. s. ø. f. Byen, Pg., Sk., Spk., Kbm., Bageri, Fattiggd. m. Alderdomshjem, Tlfst.), *Pannerup*. Mod S. V. og S. nær Sognegrænsen: *Vesterml.* og *Østerml.* Mod N. nær Sognegrænsen (i Spørring Sg.): en Ml. *Trige Skov* m. S. Nogen Eng og Mose, mest m. N. Ø. og Ø. Sognet er baade efter Indb. Antal og efter Areal (1597 ha) det største i Herredet. — Gaarde: *Thomasminde* (oprettet i 1. Halvdel af forr. Aarh.; bl. Ejerne var J. Budtz, B. G. Koch og V. Pontoppidan), *Pedersminde* (i forr. Aarh. bl. a. ejet af Henr. Møldrups, Laur. Nyeland og fra 1883 af V. Pontoppidan til Thomasminde). — Voldstedet Østrup. — *Forh. M.*: Sten- og Bronzealderen er paavist paa ca. 30 Steder; flere Grave fra Jernalderen. — Anneks: Ølsted.

Ølsted Sg. (232 Indb.). Trige-Ølsted Komm. Anneks til Trige. By: *Ølsted* (K., Sk., Kbm., Tlfst.). Mod N. V. og N. Ø. nær Sognegrænsen (i Trige Sg.): *Vesterml.* og *Østerml.* Sognet er efter Areal (435 ha) det mindste i Herredet.

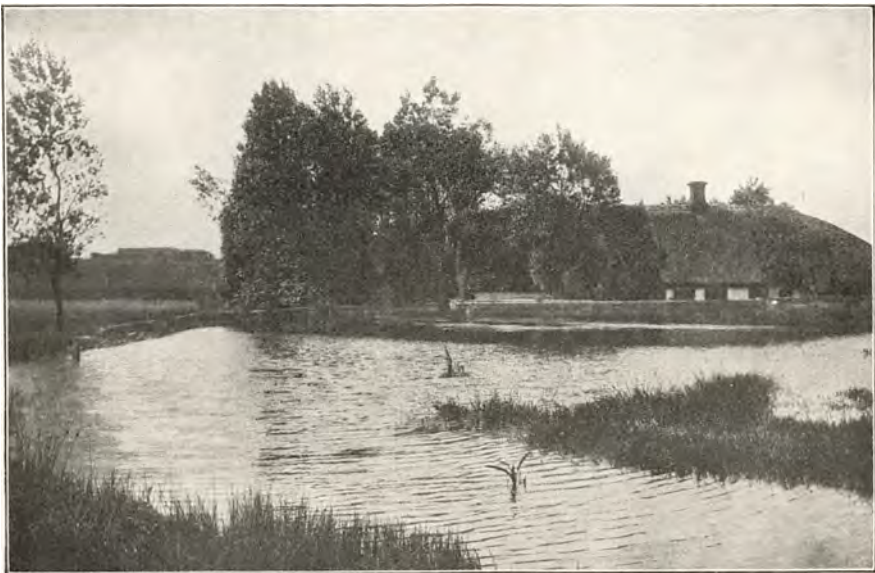
Lisbjerg Sg. (656 Indb.). Hasle-Skejby-Lisbjerg Komm. Anneks til Hasle i Hasle Herred. Byer: *Lisbjerg* (K., Sk., Dyr læge, And.-Mejeri, Tlfst.), *Terp* (Sk.). Mod S. V. ved Sognegrænsen: *Nyml.*, *Rødeml.* og *Graaml.*, alle Vmlr. Mod N. *Kongsbjerg* (90 m) og *Lisbjerg Skov*. Mod S. Ø. en Del Eng og Mose. — Gaard: *Alstrupgaard*. — *Forh. M.*: Kun enkelte Mindesmærker kan nu vises fra Sten- og Bronzealderen. 1808 nævnes ved Lisbjerg ca. 10 Dysser, nu alle borte. Derimod er der en overvældende Rigdom af Gravpladser væs. fra den romerske Jernalder, oftest lagte i naturlige Banker, saal. „Guldhøj“, „Plankebakke“, en Bakke Ø. for Kongsbjerg og én S. Ø. for Rugaard, samt „Bulbjerg“ med den største hidtil kendte Gravplads, med langt over 100 Skeletgrave og Brandpletter.

Elev Sg. (222 Indb.). Elev Komm. Anneks til Elsted. By: *Elev* (K., Sk.). En Del Eng og Mose m. S. Sognet er efter Indb. Antal det

Fra Landsbyen Søften.
(H. A. Ebbesen fot.)

Spørring Vandmølle.
(H. A. Ebbesen fot.)

mindste i Herredet. — *Forh. M.*: Kun 2 Høje paaviste; derimod er flere Jernaldersgrave fundne.

Elsted Sg. (520 Indb.). Elsted Komm. Byer: *Elsted* (K., Pg. s. v. f. Byen, Sk., Kbm., Ml. s. v. f. Byen, Tlfst.), en Del af *Lystrup*, Resten i Egaa Sg., Ø. Lisbjerg Herred, Randers Amt, se dette Sg. Mod N. Tglv. (Kjærgaard). Lidt Skov m. N. Ø. og S. — Gaarde: *Kjærgaard* (blev 1776 udflyttet af Elsted By og 1799 solgt fra Skaarupgaard til N. J. Secher; senere Ejere var bl. a. H. C. Secher, J. M. R. Fønss, Riis, H. la Cour og P. Kastrup), *Asmusgaard* (fra henved Midten af forr. Aarh. ejet af H. Hollesen, N. Poulsen og V. Holst m. fl), *Elstedgaard*, *Godthaab*. — *Forh. M.*: Der har kun været enkelte Oldtidsminder. „Blindemands-høj“ ved Elsted er fredlyst. — Anneks: Elev.

Parti i Landsbyen Søften.

(H. A. Ebbesen fot.)

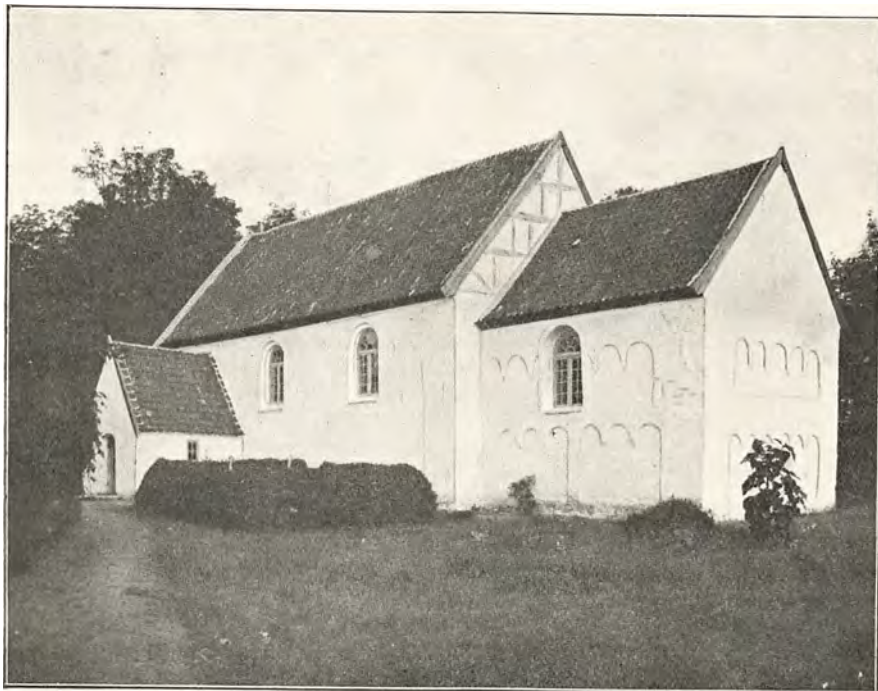
FORTEGNELSE
over
de Skyld kredse og Herreder, hvortil de enkelte
Sogne i Aarhus Amt hører.

	Sogn	Skyldkreds	Herred
1	Aaby	Ning Herreds	Hasle
2	Aale	Tyrsting Herreds	Vrads
3	Aarslev	Ning Herreds	Hasle
4	Adslev	Skanderborg	Hjelmslev
5	Alling	Silkeborg	Gjern
6	Alrø	Hads Herreds	Hads
7	Astrup	Ning Herreds	Ning
8	Beder	Ning Herreds	Ning
9	Bjergager	Hads Herreds	Hads
10	Blegind	Skanderborg	Hjelmslev
11	Borum	Vest. Lisbjerg m. fl. Herreders	Framlev
12	Brabrand	Ning Herreds	Hasle
13	Bryrup	Tyrsting Herreds	Tyrsting
14	Dollerup	Gjern m. fl. Herreders	Gjern
15	Dover	Skanderborg	Hjelmslev
16	Ejstrup	Tyrsting Herreds	Vrads
17	Elev	Vest. Lisbjerg m. fl. Herreders	Vester Lisbjerg
18	Elsted	Vest. Lisbjerg m. fl. Herreders	Vester Lisbjerg
19	Endelave	Voer og Nim Herreders	Nim
20	Faarup	Vest. Lisbjerg m. fl. Herreders	Sabro
21	Falling	Hads Herreds	Hads
22	Folby	Gjern m. fl. Herreders	Sabro
23	Framlev	Vest. Lisbjerg m. fl. Herreders	Framlev
24	Fruering	Skanderborg	Hjelmslev
25	Føvling	Tyrsting Herreds	Tyrsting

	Sogn	Skyldkreds	Herred
26	Galten	Vest. Lisbjerg m. fl. Herreders	Framlev
27	Gangsted	Voer og Nim Herreders	Voer
28	Gjern	Silkeborg	Gjern
29	Gosmer	Hads Herreds	Hads
30	Grundfør	Vest. Lisbjerg m. fl. Herreders	Vester Lisbjerg
31	Grædstrup	Tyrsting Herreds	Tyrsting
32	Gylling	Hads Herreds	Hads
33	Hadsten	Gjern m. fl. Herreders	Sabro
34	Haldum	Gjern m. fl. Herreders	Sabro
35	Halling	Hads Herreds	Hads
36	Hammel	Gjern m. fl. Herreders	Gjern
37	Hammer	Tyrsting Herreds	Vrads
38	Hansted	Voer og Nim Herreders	Voer
39	Harlev	Vest. Lisbjerg m. fl. Herreders	Framlev
40	Hasle	Vest. Lisbjerg m. fl. Herreders	Hasle
41	Holme	Ning Herreds	Ning
42	Hornborg	Voer og Nim Herreders	Nim
43	Hundslund	Hads Herreds	Hads
44	Hvilsted	Ning Herreds	Hads
45	Hvirring	Voer og Nim Herreders	Nim
46	Hylke	Skanderborg	Voer
47	Hørning	Skanderborg	Hjelmlev
48	Kasted	Vest. Lisbjerg m. fl. Herreders	Hasle
49	Kattrup	Voer og Nim Herreders	Voer
50	Klovborg	Tyrsting Herreds	Vrads
51	Koldt	Ning Herreds	Ning
52	Laasby	Gjern m. fl. Herreders	Gjern
53	Lading	Gjern m. fl. Herreders	Sabro
54	Linaa	Silkeborg	Gjern
55	Linnerup	Tyrsting Herreds	Vrads
56	Lisbjerg	Vest. Lisbjerg m. fl. Herreders	Vester Lisbjerg
57	Lundum	Voer og Nim Herreders	Voer
58	Lyngaa	Gjern m. fl. Herreders	Sabro
59	Lyngby	Vest. Lisbjerg m. fl. Herreders	Hasle
60	Maarslet	Ning Herreds	Ning
61	Malling	Ning Herreds	Ning
62	Mjesing	Skanderborg	Hjelmlev
63	Nebel	Voer og Nim Herreders	Voer
64	Nim	Voer og Nim Herreders	Nim

	Sogn	Skyldkreds	Herred
65	Nølev	Hads Herreds	Hads
66	Nørre Snede	Tyrsting Herreds	Vrads
67	Odder	Hads Herreds	Hads
68	Ormslev	Ning Herreds	Ning
69	Ovsted	Skanderborg	Voer
70	Randlev	Hads Herreds	Hads
71	Ring	Tyrsting Herreds	Tyrsting
72	Ry	Silkeborg	Tyrsting
73	Røgen	Gjern m. fl. Herreders	Gjern
74	Sabro	Vest. Lisbjerg m. fl. Herreders	Sabro
75	Saksild	Hads Herreds	Hads
76	Silkeborg Købstads Landdistrikt	Silkeborg	Gjern
77	Sjelle	Gjern m. fl. Herreders	Framlev
78	Skanderup	Skanderborg	Hjlemslev
79	Skannerup	Vest. Lisbjerg m. fl. Herreders	Gjern
80	Skejby	Vest. Lisbjerg m. fl. Herreders	Hasle
81	Skivholme	Vest. Lisbjerg m. fl. Herreders	Framlev
82	Skjørring	Gjern m. fl. Herreders	Framlev
83	Skorup	Silkeborg	Gjern
84	Skovby	Vest. Lisbjerg m. fl. Herreders	Framlev
85	Sporup	Gjern m. fl. Herreders	Gjern
86	Spørring	Vest. Lisbjerg m. fl. Herreders	Vester Lisbjerg
87	Stilling	Skanderborg	Hjlemslev
88	Stjør	Vest. Lisbjerg m. fl. Herreders	Framlev
89	Storring	Vest. Lisbjerg m. fl. Herreders	Framlev
90	Søby	Gjern m. fl. Herreders	Gjern
91	Soften	Gjern m. fl. Herreders	Vester Lisbjerg
92	Sønder Vissing	Tyrsting Herreds	Tyrsting
93	Søvind	Voer og Nim Herreders	Voer
94	Taaning	Skanderborg	Voer
95	Tamdrup	Voer og Nim Herreders	Nim
96	Tem	Silkeborg	Vrads
97	Tilst	Vest. Lisbjerg m. fl. Herreders	Hasle
98	Tiset	Ning Herreds	Ning
99	Tolstrup	Voer og Nim Herreders	Voer
100	Torrild	Hads Herreds	Hads
101	Tranbjerg	Ning Herreds	Ning
102	Trige	Vest. Lisbjerg m. fl. Herreders	Vester Lisbjerg
103	Træden	Tyrsting Herreds	Tyrsting

	Sogn	Skyldkreds	Herred
104	Tulstrup	Silkeborg	Gjern
105	Tulstrup	Ning Herreds	Ning
106	Tunø	Ning Herreds	Ning
107	Tvilum	Silkeborg	Gjern
108	Tyrsting	Tyrsting Herreds	Tyrsting
109	Tønning	Tyrsting Herreds	Tyrsting
110	Tørring	Tyrsting Herreds	Vrads
111	Underup	Voer og Nim Herreders	Nim
112	Vedslet	Skanderborg	Voer
113	Vejlby	Vest. Lisbjerg m. fl. Herreders	Hasle
114	Venge	Skanderborg	Hjelmslev
115	Viby	Ning Herreders	Ning
116	Vinding	Tyrsting Herreds	Tyrsting
117	Vitten	Gjern m. fl. Herreders	Sabro
118	Vitved	Skanderborg	Hjelmslev
119	Voel	Silkeborg	Gjern
120	Voerladegaard	Tyrsting Herreds	Voer
121	Voldby	Gjern m. fl. Herreders	Gjern
122	Vrads	Tyrsting Herreds	Vrads
123	Væhr	Voer og Nim Herreders	Voer
124	Yding	Voer og Nim Herreders	Voer
125	Ølsted	Vest. Lisbjerg m. fl. Herreders	Vester Lisbjerg
126	Ørritslev	Voer og Nim Herreders	Voer
127	Ørting	Hads Herreds	Hads
128	Østbirk	Voer og Nim Herreders	Voer

Vinding Kirke, Tyrsting Herred.
(M. Mackeprang fot.)

Bakket Hedelandskab ved Gl. Ry.
(Efter Fotograf)

Sogneko

Kommune	Areal	Ejendomme	Folkemængde	Skatteydere til Staten			
				Antal	Indkomst	Indkomstskat	Formue
	ha				Kr.	Kr.	Kr.
Endelave.....	1318	144	635	116	178851	1607	1 115600
Tamdrup.....	3303	305	1575	274	576780	8987	3 768000
Hvirring-Hornborg.....	5547	563	2789	364	901175	14061	7 349000
Nim-Underup.....	2729	224	1031	144	258021	2756	2 197500
Lundum-Hansted.....	3328	272	1508	214	441221	5994	3 341300
Væhr-Nebel.....	2985	278	1394	246	626641	10568	4 926800
Gangsted-Søvind.....	3238	338	1601	237	604638	9758	5 715700
Ørritslev.....	1753	248	1216	241	532300	8281	3 819600
Kattrup-Tolstrup.....	2576	281	1494	177	431355	8036	3 321700
Vedslet.....	1623	153	743	105	222228	3172	1 845400
Hylke.....	2870	196	993	128	307920	4746	2 403600
Ovsted-Taaning.....	3923	342	1598	255	488317	6315	3 423300
Østbirk-Yding.....	4739	433	2366	281	752076	13376	5 568100
Sønder Vissing-Voerladegaard .	7312	401	1882	194	282662	2518	2 808700
Ry.....	5531	247	1224	102	348344	11643	4 933200
Vinding-Bryrup-Vrads.....	10881	355	1935	182	325637	3725	2 192100
Grædstrup.....	3647	226	1080	139	234691	2635	2 239800
Klovborg-Tyrsting.....	4952	286	1382	120	252322	3886	2 356100
Tønning-Træden.....	2356	186	990	123	232541	2671	2 105400
Ring-Føvling.....	3165	420	2132	302	766055	14237	4 356800
Aale.....	1886	173	920	114	295074	5071	2 374900
Tørring.....	2199	315	1715	168	441135	7887	3 439600
Linnerup-Hammer.....	2434	149	805	87	194528	2552	1 805600
Nørre Snede-Ejstrup.....	22065	738	3624	320	612489	6972	5 081200
Tem.....	12491	505	2449	324	568033	5958	4 317300
Silkeborg Kbst.s Landdistr.....	1467	20	362	44	81284	850	56600
Linaa.....	5193	426	1750	214	393578	4265	2 689200
Gjern-Skannerup.....	3287	321	1491	144	276072	3563	2 531000
Skorup-Tvilum-Voel.....	6045	433	2193	189	372207	4499	4 068100
Hammel-Voldby-Søby.....	4873	532	3039	407	1 767276	57083	25 704900
Røgen-Sporup.....	2981	250	1234	123	296997	4675	2 823500
Dallerup.....	2083	296	1263	125	323282	5967	2 093000
Laasby.....	2074	249	1138	276	314634	4033	2 415900
Alling-Tulstrup.....	2826	250	1111	116	258799	3486	2 624700
Venge.....	2691	268	1121	168	335183	4241	2 876300

nunerne.

ik.

														Gaarde					Huse						
L.N.	med 2-4 Tdr. Hk.			med 4-12 Tdr. Hk.			med 12 Tdr. Hk. og derover																		
	I alt	Samlet Vurderingssum	Vurderingssum pr. ha	Samlet Jordværdi	Jordværdi pr. ha	med 0,55-3,3 ha	med 3,3-10 ha	med 10 ha og derover	I alt	Samlet Vurderingssum	Vurderingssum pr. ha	Samlet Jordværdi	Jordværdi pr. ha												
														Kr.	Kr.	Kr.	Kr.					Kr.	Kr.	Kr.	Kr.
1	35	2	1	39	793000	772	492000	479	11	12	1	24	103000	963	38000	355									
0	46	29	4	109	3 412000	1227	2 085000	750	54	49	6	109	728000	1583	296000	643									
9	65	40	1	165	4 714000	1152	2 946000	720	68	106	45	219	1 605000	1247	811000	630									
3	24	7	4	64	1 577000	936	1 004000	596	21	57	22	100	786000	1061	393000	530									
1	22	34	4	81	3 281000	1275	2 332000	906	29	44	4	77	608000	1694	325000	905									
7	57	20	2	96	3 566000	1474	2 441000	1009	25	36	»	61	417000	1837	220000	969									
1	47	29	2	109	3 900000	1342	2 670000	918	40	41	»	81	501000	1842	283000	1040									
0	23	13	3	49	2 038000	1430	1 357000	954	31	11	»	42	256000	2169	114000	966									
1	32	16	2	71	2 779000	1281	1 853000	854	32	46	3	81	583000	1761	264000	798									
4	18	15	»	57	1 785000	1255	1 201000	845	13	29	1	43	249000	1317	140000	741									
6	18	16	3	53	2 160000	1049	1 499000	728	19	49	9	77	522000	1203	320000	737									
7	37	26	1	101	3 077000	1034	2 103000	706	39	73	12	124	866000	1220	450000	634									
6	40	33	3	122	4 345000	1078	2 754000	683	48	73	5	126	890000	1474	434000	719									
7	49	6	»	112	2 229000	645	1 284000	372	15	95	62	172	1 112000	595	506000	271									
6	18	6	»	40	1 574000	595	732000	277	15	32	38	85	450000	511	210000	239									
0	30	7	»	67	1 502000	521	844000	293	34	62	81	177	1 156000	470	503000	205									
4	18	13	1	56	1 763000	741	1 159000	487	38	39	47	124	843000	787	379000	354									
5	16	»	3	44	1 589000	648	966000	394	18	58	99	175	1 378000	608	695000	307									
5	29	13	»	67	1 966000	1133	1 322000	762	16	38	12	66	592000	1257	286000	679									
6	40	8	»	84	2 042000	1121	1 350000	741	45	70	24	139	1 114000	1289	560000	648									
0	11	10	»	41	1 267000	966	853000	650	15	44	10	69	486000	1133	260000	606									
8	20	5	1	44	1 534000	1112	1 000000	725	11	62	20	93	720000	1145	369000	587									
5	20	1	»	46	1 189000	690	751000	436	7	30	30	67	574000	748	290000	378									
7	17	2	»	106	2 008000	321	1 209000	193	11	48	364	423	3 153000	830	1 563000	484									
6	16	6	»	98	2 196000	478	1 417000	308	22	75	163	260	2 130000	1098	1 198000	628									
»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	1	2	26000	1083	12000	500									
3	25	5	»	63	1 617000	740	1 132000	518	28	74	56	158	1 184000	739	685000	428									
3	20	18	»	71	1 792000	933	1 008000	563	41	49	41	131	866000	779	376000	338									
8	34	17	1	90	2 436000	752	1 541000	476	27	84	99	210	1 646000	707	876000	376									
6	27	17	3	73	4 208000	1484	2 617000	923	52	73	14	139	1 065000	1573	621000	917									
4	21	23	1	69	2 410000	1161	1 739000	838	18	54	25	97	823000	1151	520000	727									
2	15	8	»	45	1 150000	1155	863000	866	31	69	29	129	1 099000	1252	693000	789									
4	13	9	1	37	1 489000	1138	1 096000	838	35	69	17	121	958000	1332	639000	889									
3	37	7	»	67	1 822000	957	1 257000	660	30	48	19	97	606000	1061	373000	653									
6	23	12	1	62	2 076000	1025	1 413000	698	33	61	11	105	780000	1359	435000	758									

Kommune	Areal	Ejendomme	Folkemængde	Skatteydere til Staten				
				Antal	Indkomst	Indkomstskat	Fornue	Formueskat
	ha				Kr.	Kr.	Kr.	Kr.
Dover	4797	436	2092	360	914329	15277	5 692300	628
Skanderup-Stilling	4487	536	2487	338	891607	14791	6 705600	820
Adslev-Mjesing	2009	227	882	116	250848	3419	2 135200	229
Blegind-Hørning	2048	265	1166	211	496874	7479	3 440700	373
Fruering-Vitved	3460	360	1564	185	442097	6438	4 083100	458
Astrup-Tulstrup-Hvilsted	2949	310	1515	211	484223	6894	3 807600	424
Torrild	1808	129	628	82	200854	2972	1 398900	149
Hundslund	2971	316	1468	254	609690	9228	4 063400	431
Ørting-Falling	3017	302	1522	231	653184	13010	4 341000	475
Alrø	756	55	262	94	169971	2205	1 115900	128
Gylling	2389	281	1238	230	547655	8804	4 135200	461
Gosmer-Halling	2181	251	1281	231	571355	10498	2 791300	312
Randlev-Bjergager	2258	366	1550	257	593363	9152	3 674400	391
Odder	4133	325	5328	1047	3 150381	67239	19 061000	3065
Saksild-Nølev	2431	192	984	158	423431	6981	3 596300	410
Tunø	348	69	232	44	58275	372	489300	38
Beder-Malling	3624	491	2373	333	948177	18036	5 894700	678
Tiset	1787	230	1094	182	434063	6882	3 387300	379
Maarslet	2471	226	1278	230	625792	14423	5 856000	994
Holme-Tranbjerg	2061	424	2199	457	1 100893	20618	6 186200	827
Ormslev-Koldt	3296	469	2114	487	959228	13107	5 786600	673
Viby	1083	590	2949	747	1 918919	35765	6 423000	880
Aaby	447	436	2385	608	1 859100	40206	5 880700	751
Vejlby	1349	523	2587	381	4 711120	224838	24 943300	4931
Hasle-Skejby-Lisbjerg	2176	277	1286	162	424320	6805	3 653600	419
Tilst-Kasted	1849	213	1173	196	465720	7731	2 336000	277
Brabrand-Aarslev	2329	542	2589	461	1 472940	32969	8 781500	1164
Borum-Lyngby	1731	156	805	102	317520	7726	2 001400	231
Harlev-Framlev	2975	326	1522	188	518110	9099	4 008100	455
Storring-Stjær-Galten	2887	437	1971	281	588430	8021	4 662200	496
Sjelle-Skjørring	2081	204	943	99	257460	4790	2 735900	365
Skivholme-Skovby	2305	280	1262	171	330180	4154	2 571100	251
Sabro-Faarup	1703	211	1061	192	343340	3963	1 970300	245
Lading	2177	213	948	179	298170	3310	1 942800	192
Søften-Folby	3999	370	1753	203	444230	6293	3 441900	369
Lyngaa	2224	123	647	88	207950	3283	1 412900	152
Vitten-Haldum-Hadsten	3158	429	2264	318	746560	12315	4 384200	496
Grundfør-Spørring	2253	256	1211	138	322140	4586	2 562800	271
Trige-Ølsted	2032	197	940	100	192340	2381	1 543200	152
Elev	474	48	222	34	59930	645	587700	61
Elsted	704	110	520	100	228540	3639	1 165200	122

				Gaarde				Huse								
Hk.	Tdr.	Hk.	Tdr.	I alt	Samlet Vurderingssum	Vurderingssum pr. ha	Samlet Jordværdi	Jordværdi pr. ha	med 0,55-3,3 ha	med 3,3-10 ha	med 10 ha og derover	I alt	Samlet Vurderingssum	Vurderingssum pr. ha	Samlet Jordværdi	Jordværdi pr. ha
25	29	27	»	81	3 243000	1034	2 192000	699	29	50	18	97	779000	1305	447000	749
24	28	29	2	83	3 636000	1305	2 649000	950	46	93	7	146	1 062000	1553	613000	896
21	18	11	»	50	1 624000	1179	1 113000	808	32	51	11	94	669000	1343	383000	769
23	21	23	1	68	2 371000	1486	1 632000	1023	35	35	»	70	481000	2004	246000	1025
30	54	19	2	105	3 491000	984	2 466000	695	35	78	5	118	925000	1555	542000	911
39	34	42	2	117	3 588000	1504	2 753000	1154	56	43	»	99	620000	1987	365000	1170
6	14	21	»	41	1 371000	1118	1 078000	879	15	23	3	41	288000	1655	167000	960
18	39	32	1	90	2 886000	1304	1 752000	791	41	35	3	79	465000	1431	184000	566
21	23	28	4	76	3 586000	1414	2 425000	956	39	32	1	72	461000	1970	231000	987
3	6	15	»	24	777000	1321	530000	902	4	8	»	12	67000	1489	33000	733
19	32	32	2	85	3 229000	1516	2 267000	1059	31	19	1	51	326000	2159	186000	1232
10	22	40	2	74	2 744000	1567	2 000000	1142	27	11	»	38	213000	2367	114000	1267
22	33	45	2	102	3 259000	1673	2 383000	1223	63	19	»	82	407000	1893	228000	1060
27	24	43	4	98	4 886000	1560	3 337000	1133	45	53	4	102	834000	1922	458000	1055
12	16	50	»	78	3 128000	1549	1 885000	933	20	19	»	39	279000	2232	123000	984
21	1	»	»	22	280000	1327	189000	896	13	13	»	26	131000	1440	72000	791
38	47	44	3	132	4 741000	1675	3 557000	1257	82	39	2	123	758000	2065	441000	1202
28	43	19	»	90	2 532000	1735	1 855000	1271	40	24	»	64	365000	1962	228000	1226
24	28	26	2	80	3 564000	1580	2 485000	1102	38	19	»	57	374000	2493	195000	1300
21	31	31	»	83	3 002000	1873	2 375000	1482	49	33	»	82	591000	2473	328000	1372
46	56	37	2	141	4 572000	1700	3 274000	1217	78	44	»	122	808000	2238	433000	1199
14	12	14	»	40	1 704000	2400	1 189000	1675	20	13	»	33	303000	2913	155000	1490
1	5	8	»	14	690000	2634	500000	1908	3	2	»	5	69000	6273	35000	3182
9	13	20	»	42	1 555000	2001	1 119000	1440	31	29	5	65	523000	1855	259000	918
14	25	37	2	78	3 154000	1743	2 310000	1280	43	13	»	56	395000	2565	190000	1234
7	15	26	6	54	2 890000	1671	2 156000	1246	30	21	»	51	394000	2447	224000	1391
20	27	28	4	79	3 518000	1952	2 463000	1367	44	32	»	76	521000	2285	273000	1197
12	15	15	2	44	2 043000	1349	1 517000	1002	18	40	1	59	405000	1769	220000	961
26	21	46	3	96	3 736000	1590	2 776000	1181	37	62	1	100	824000	2227	459000	1241
39	31	28	1	99	2 898000	1319	2 014000	917	59	79	8	146	1 085000	1603	566000	836
14	13	24	2	53	2 421000	1423	1 763000	1036	29	27	5	61	410000	1502	238000	872
15	23	25	2	65	2 206000	1402	1 745000	1109	31	62	6	99	695000	1352	463000	901
10	18	15	2	45	1 824000	1411	1 314000	1016	27	52	1	80	542000	1771	280000	915
17	19	17	3	56	1 811000	1369	1 346000	1017	23	47	3	73	554000	1629	320000	941
39	41	39	»	119	3 196000	1283	2 407000	966	37	66	7	110	761000	1569	435000	897
11	12	26	1	50	1 811000	1097	1 317000	798	8	15	1	24	158000	1374	98000	852
21	13	53	»	87	2 991000	1265	2 084000	882	27	65	1	93	558000	1472	337000	889
28	31	28	1	88	2 379000	1291	1 647000	894	18	45	4	67	485000	1448	276000	824
21	21	18	1	61	2 198000	1347	1 585000	971	43	30	»	73	430000	1686	250000	980
9	4	7	»	20	618000	1652	406000	1086	10	6	»	16	110000	2075	63000	1189
4	»	13	2	19	940000	1899	718000	1451	14	11	»	25	200000	2500	113000	1443

Henning Kjørboe.

FORTEGNELSE OVER GAARDE M. M. I AARHUS AMT

VURDERET TIL MINDST 75,000 KR. EJENDOMSSKYLD

UDARBEJDET PAA GRUNDLAG AF MATERIALE I
OVERSKYLDRAADET.

(REVIDERET I APRIL 1920 I ERNÆRINGSRAADETS
REVISIONSAFDELING.)

Frijsenborg.
(H. A. Ebbesen fot.)

Løbe-Nr.	Skyldkreds og Kommune	Sogn	Ejendommens - Navn eller Matr.-Nr.	Hartkorn Tdr.	Ager
Skanderborg :					
1	Venge.....	Venge	Sophiendal	21 ¹ / ₂	211
2	Dover.....	Dover	Svejstrup Østergd.	6 ³ / ₄	65
3	»	»	Karenslund	9 ¹ / ₄	100
4	»	»	Højlund	7 ³ / ₄	—
5	»	»	Hemstok 1a mfl.	6 ¹ / ₄	—
6	»	»	» 1b mfl.	4 ¹ / ₂	86 ¹ / ₂
7	»	»	» 2a mfl.	6 ¹ / ₂	—
8	»	»	Dovergaard	8 ³ / ₄	108
9	Skanderup-Stilling.....	Skanderup	Sølund	4 ³ / ₄	—
10	»	»	Fuldbro Møllegd.	3 ¹ / ₄	40
11	»	»	Møgelkjærgaard	4 ³ / ₄	100
12	»	»	Leegaardslyst	5 ¹ / ₂	111
13	»	»	Fredensborg	8	62
14	»	»	Edelsborg	7 ¹ / ₄	—
15	»	»	Skanderb. Ladegde.	11 ¹ / ₄	82 ¹ / ₈
16	»	»	»	10 ¹ / ₂	100
17	»	»	Mallinggaard	13 ¹ / ₂	129
18	»	»	Sqæt Mølle	11 ¹ / ₄	117
19	»	»	Vederslund	11 ³ / ₄	138
20	»	»	Foerlevgaard	14 ¹ / ₂	134
21	»	»	Raslund	6 ¹ / ₂	68
22	Adslev-Mesing.....	Adslev	Jexen Hovgaard	7	97 ¹ / ₂
23	»	Mesing	Mesinggaard	8	80 ¹ / ₂
24	Blegind-Hørning.....	Hørning	Lethsminde	5 ³ / ₄	79
25	»	»	Agerskov	12 ³ / ₄	—
26	Fruering-Vitved.....	Fruering	Fruering 1 a mfl.	7	—
27	»	»	Herschendsgave	13	116
28	»	»	Sophienlund	23	247
29	Ovsted-Taaning.....	Ovsted	Fredenshjem	10	121 ³ / ₄
30	»	»	Ejergaard	11 ¹ / ₂	—
31	»	»	Snepstrup 2 a	10 ³ / ₄	—
32	»	»	Tammestrup Hvg.	25 ¹ / ₄	280
33	Hylke.....	Hylke	Ringkloster	17	200
34	»	»	Nissumgaard	20	230
35	»	»	Lethenborg	28 ¹ / ₄	260 ¹ / ₄
36	Vedslet.....	Vedslet	Gramstrup	8	81 ¹ / ₈
37	»	»	Eriksholm	10 ³ / ₄	104
Voer-Nim Herreders :					
38	Lundum-Hansted.....	Lundum	Lundum Mølle	5 ³ / ₄	—
39	»	»	Dagmarsgaard	12 ¹ / ₄	113
40	»	»	Stenkjær	10 ¹ / ₄	130

¹⁾ Slægtshuset Herschendsgave, herunder hører Hovedgaarden Heischendsgave og Gaarden Peterslund, af Har

Ld.	Mose	Hede	Andre Arealer	Samlet Areal		Ejendoms-skyld-værdi- Kr.	Jord-værdi Kr.	Byg-nings-assu-rance Kr.	Ejer	Løbe-Nr.
				Tdr. Ld.	Hektar					
21	»	19	681	376	346000	161000	240000	A. Rosenkrantz	1	
1	»	2	79	44	78000	52000	39953	A. Nielsen	2	
1	»	6	122	67	85500	66500	23000	J. J. Brigsted	3	
—	—	—	244	135	100000	72050	39000	P. Leth Espensens Enke	4	
—	—	—	201	111	124000	61000	39973	M. Andersen	5	
7	»	2 ¹ / ₂	141	78	87000	49000	29970	C. Nielsen Hundsholdt	6	
—	—	—	191 ¹ / ₂	106	120000	53500	37600	P. Pedersen	7	
1 ¹ / ₂	»	5	201	111	110000	82000	49789	S. Sørensen	8	
—	—	—	316	174	210000	135000	2880	Skanderb. Kommune	9	
»	»	5	115	63	150000	100000	72655	C. E. Jensen	10	
1	»	»	124	68	85000	65000	30866	S. Steffensen	11	
»	»	2	165	91	80000	60000	38434	H. B. P. Jensen	12	
»	»	5	89	49	80000	60000	32000	Konner	13	
—	—	—	109 ¹ / ₂	60	86000	62000	39998	Sermann	14	
2	»	1	102 ³ / ₄	57	92000	70000	29588	A. Damm	15	
1	»	1	130	72	97000	68000	39994	S. Jensen	16	
2	»	7	160	88	116000	86000	71635	Koppel	17	
»	»	7	154	85	97000	80000	21617	N. Shonnings Arvinger	18	
»	»	1	172	95	116000	91000	39983	M. Jensen	19	
»	»	3	187	103	142000	117000	39994	P. Nielsen	20	
»	»	1 ¹ / ₂	99 ¹ / ₂	55	80000	60000	30000	A. Svendsen	21	
»	»	2 ¹ / ₂	117	65	79000	54600	39546	P. Petersen	22	
»	»	2	125	69	78000	67000	24000	T. Hauberg Lund	23	
»	»	2	96	53	75000	55000	34200	N. Møller	24	
—	—	—	162	89	120000	92000	39971	S. Sørensen	25	
—	—	—	126	70	80800	55300	33734	K. Kristensen	26	
14	»	12	300	165	190200	126200	105506	Slægtsh. Herschendsgave ¹⁾	27	
1 ¹ / ₂	»	5	298	164	192200	155800	46274	Stamh. Rathlousdal	28	
»	»	2	151	83	100000	78000	32448	A. Keller	29	
—	—	—	160	88	97000	68000	66000	N. Christensen	30	
—	—	—	172 ¹ / ₂	95	76000	56000	27556	Præsteembedet	31	
1 ¹ / ₂	»	26 ¹ / ₂	384	212	200000	154000	73004	C. Heilmann	32	
19	»	5	310	171	148000	106000	63698	Andersen, Enkefru	33	
1	»	10	319	176	198000	134000	98325	V. Teisen	34	
5	»	3	290	160	215000	168000	70911	P. Bøjsen	35	
1 ¹ / ₈	»	2 ³ / ₈	110	61	76500	58500	30785	J. P. Lassen	36	
1	»	3 ¹ / ₂	137	76	92500	68500	39900	E. Hauberg Lund	37	
—	—	—	147	81	92000	58600	48436	R. J. Jørgensen	38	
6	»	1 ¹ / ₂	136 ¹ / ₂	75	90000	75500	22120	H. Jensen	39	
»	»	2	140	77	95000	75000	32000	S. Thyge Petersen	40	

af alle Slags. Jordtilliggendet udgør 219 Tdr. Land, Skovarealet 114¹/₂ Tdr. Land, Besidder: C. F. Herschend.

Løbe-Nr.	Skyldkreds og Kommune	Sogn	Ejendommens Navn eller Matr.-Nr.	Hartkorn Tdr.	Ager
	Voer-Nim Herreders (fortsat).				
41	Lundum-Hansted.....	Hansted	Hanstedgaard	19 ¹ / ₂	150
42	»	»	Petersholm	11	122
43	»	»	Raadved Kjærsgd.	13 ³ / ₄	112
44	»	»	Egesholm	11 ¹ / ₂	107
45	»	»	Egebjerggaard	14 ³ / ₄	140
46	Vær-Nebel.....	Vær	Stensballegaard	50 ³ / ₄	—
47	»	Nebel	Serritslevgaard	44	432
48	»	»	Nebelgaard	11 ¹ / ₂	113
49	Gangsted-Søvind.....	Søvind	Tyrrestrup	37 ¹ / ₄	391
50	»	»	Glibinggaard	16 ³ / ₄	251 ¹ / ₂
51	»	»	Aaes 33 c mfl.	3 ¹ / ₄	—
52	Kattrup-Tolstrup.....	Kattrup	Borupgaard	40 ¹ / ₂	459
53	»	»	Testrupgaard	14 ¹ / ₂	178
54	»	»	Møballegaard	10	128
55	»	»	Overby Nedergd.	10 ³ / ₄	—
56	»	Tolstrup	Gjødvedgaard	11 ¹ / ₄	111
57	Ørritslev.....	Ørritslev	Havgaard	18	183
58	»	»	Catrinelund	16 ¹ / ₄	170
59	»	»	Ørritslevgaard	11 ¹ / ₄	112
60	»	»	Store Hovedgaard	11	116
61	»	»	Tvingstrup 16a mfl.	7	80
62	»	»	Ørskovgaard	17 ³ / ₄	160
63	Østbirk-Yding.....	Østbirk	L llerupholm	11 ¹ / ₄	104
64	»	»	Eldrup 3 a mfl.	7 ¹ / ₄	75
65	»	»	Lillerup	25 ¹ / ₄	273
66	»	»	Urup	20	195
67	»	»	Julianelyst	28 ¹ / ₄	—
68	»	Yding	Sønderskovgaard	11 ¹ / ₂	140
69	Endelave.....	Endelave	Louisenlund	15 ¹ / ₂	165
70	Tamdrup.....	Tamdrup	Bisgaard	32 ³ / ₄	276
71	»	»	Aarupgaard	15	140
72	»	»	Marienburg	13	123
73	»	»	Vrøndinggaard	9 ¹ / ₄	95
74	»	»	Provstlund	19	169
75	»	»	Ennergaard	10 ¹ / ₄	108
76	Hvirring-Hornborg.....	Hvirring	Rask Hovedgd.	41 ³ / ₄	336
77	»	»	Rosenlund	7 ³ / ₄	93
78	»	Hornborg	Klags Mølle	9 ¹ / ₂	99
	Tyrsting Herreds:				
79	Sdr.Vissing-Voerladegaard	Sdr. Vissing	Havbækgaard	7 ¹ / ₂	136
80	»	»	Løndal	7 ³ / ₄	218

1) Stamhuset Stensballegaard, herunder hører Hovedgaarden Stensballegaard af Hartkorn 227¹/₂ Tdr., Sko

Andre Arealer	Samlet Areal		Ejen- doms- skyld- værdi Kr.	Jord- værdi Kr.	Byg- nings- assu- rance Kr.	Ejer	Løbe Nr.
	Tdr. Ld.	Hektar					
2	214	118	150000	109000	97500	Marie Svendsen.....	41
4	150	83	112000	86000	52167	C. Grundjenn.....	42
5	232	128	155000	103700	144999	Carl A. Sægaard.....	43
3	140	77	90000	67500	29950	H. Kragh.....	44
3 ³ / ₄	193 ³ / ₄	107	140000	102000	62200	C. Friis.....	45
—	902	498	640000	381000	359329	Stamh. Stensballegaard ¹).	46
»	520	287	385000	273500	230113	Nissen.....	47
3	133	73	110000	75000	38400	R. Eriknauer.....	48
20	579	319	325000	215000	207486	L. P. Horn.....	49
4	418	231	200000	140000	120000	Færch.....	50
—	210	116	140000	42000	22180	V. Lorentzen.....	51
17	550	303	390000	297900	189202	J. Munkedal.....	52
»	222	122	130000	93000	43300	Vinge.....	53
3	135	74	105000	65000	47706	J. Møller.....	54
—	157	87	101000	72000	41300	C. Bruun.....	55
2	134	74	100000	67000	38000	A. Svendsen.....	56
2	188	104	150000	112800	47000	A. Overgaard.....	57
7	197	109	150000	118200	26860	Sv. Svendsen.....	58
2	120	66	94000	60000	36000	Ditlevsen.....	59
10 ¹ / ₂	156	86	112000	85800	52100	Glud.....	60
¹ / ₂	83	46	85000	51800	37000	J. E. Jacobsen.....	61
5	180	99	135000	90000	63000	N. Baatrup.....	62
3	135	74	105000	67000	58800	P. Møller.....	63
6	88	49	85000	44000	53800	A. Svendsen.....	64
11 ¹ / ₄	328 ¹ / ₄	181	212000	170000	124500	A. Holm.....	65
5	205	113	170000	102000	163272	N. Høgdal.....	66
—	671	370	412000	200000	236357	»	67
4	176	97	105000	69000	37240	H. Sægaard.....	68
9	306	169	115000	60425	68740	G. Ejnarson.....	69
6	350	193	260000	153000	109186	Johanne Lorentzen.....	70
22	190	105	115000	57000	99980	E. A. Schytte.....	71
1 ¹ / ₂	143	79	100000	70000	38300	F. Enevoldsen.....	72
1 ¹ / ₂	105	58	83000	53000	35135	H. Kajser.....	73
53	280	154	131000	70000	47363	G. Koch.....	74
1 ¹ / ₂	132 ¹ / ₂	73	82000	52000	36000	M. Olesen.....	75
15	731	403	260000	200000	120000	A. Kjeldal mfl.....	76
7 ¹ / ₂	105	58	77000	52500	41500	H. J. Sørensen.....	77
2	115 ¹ / ₂	64	82000	57500	52918	Christensen mfl.....	78
1	327	180	116000	70000	18698	E. Schou.....	79
34	1277	704	505000	130000	491940	W. Jørgensen.....	80

Lehnsgreve M. C. Krag-Juel-Vind-Frijs.

Løbe-Nr.	Skyldkreds og Kommune	Sogn	Ejendommens Navn eller Matr.-Nr.	Hartkorn Tdr.	Ar	
					Ager	Eng ved varet Græsnings]
	Tyrsting Herreds (fortsat).					
81	Sdr. Vissing-Voerladegaard .	Sdr. Vissing mfl.	Addithus	6 ¹ / ₄	—	—
82	Vinding-Bryrup-Vrads .	Vinding	Vinding 14 a mfl.	7 ¹ / ₂	109 ¹ / ₄	7 ¹ / ₂
83	»	Vrads	St. Hjøllund	5 ³ / ₄	—	—
84	»	»	Skov	3	—	—
85	»	Bryrup	Løve 1 mfl.	5 ¹ / ₂	—	—
86	»	»	Skov	3 ³ / ₄	—	—
87	Kløvborg-Tyrsting	Tyrsting	Mattrup	31 ³ / ₄	280	16
88	»	»	Tyrstinggaard	42 ¹ / ₄	490	80
89	»	»	Stids Mølle	19 ³ / ₄	275	8
90	Grædstrup	Grædstrup	Rødvigsballe	14 ³ / ₄	280	20
91	»	»	Fugleris	8 ³ / ₄	161	12
92	Tønning-Træden	Tønning	Troelstrup Østerg.	7 ¹ / ₄	—	—
93	»	»	» Overgd.	9 ¹ / ₄	110	6
94	»	Træden	Træden 16 mfl.	3 ¹ / ₂	78 ³ / ₄	8
95	»	»	Skov	2	—	—
96	Ring-Føvling	Ring	»	4	—	—
97	»	Føvling	Vaabensholm	11 ¹ / ₄	—	—
98	»	»	Vaabensh. 2 a mfl.	4 ¹ / ₄	188	»
99	»	»	Aastrupgaard	10 ³ / ₄	148	10
100	Aale	Aale	Bjerregaard	11 ¹ / ₄	—	—
101	»	»	Lykkebjerg	6 ¹ / ₂	69 ¹ / ₂	37 ¹ / ₂
102	Tørring	Tørring	Stougaard	19 ¹ / ₄	257	30
103	»	»	Tejbøl	6 ³ / ₄	86 ¹ / ₂	5
104	Nr. Snede-Ejstrup	Nr. Snede	Grættrup Nedergd.	7 ¹ / ₂	170 ¹ / ₂	4
	Silkeborg:					
105	Ry	Ry	Ry Mølle	7 ³ / ₄	—	—
106	»	»	Ry 14 e mfl.	5 ³ / ₄	—	—
107	»	»	Ry Nørskov	10	100	70
108	Tem	Tem	Løvenholt	10	240	2
109	»	»	Skov	2 ¹ / ₄	—	—
110	»	»	Vorret 2 b mfl.	7 ¹ / ₂	—	—
111	Linaa	Linaa	Skovhuset	1 ¹ / ₂	—	—
112	Skorup-Tvilum	Skorup og Twilum	Tvilumgaard	23 ¹ / ₂	—	—
113	Alling-Tulstrup	Tulstrup	Kielsgaard	7 ¹ / ₂	148	3
	Gern m. fl. Herreders:					
114	Hammel-Voldby-Søby	Hammel	Skov	2 ¹ / ₄	—	—
115	»	»	Skov	2 ¹ / ₂	—	—
116	»	»	Sønderskoven	2 ¹ / ₄	—	—
117	»	»	Frijsenborg	82	700	114

¹⁾ Grevskabet Frijsenborg, herunder hører Hovedgaardene Frijsenborg, Jernit, Søbygaard med Afbyggergaarden Skov og Møgelkær samt 13 Forpagtergaarde af Hartkorn 2197 Tdr. af alle Slags. Jordtilliggendet udgør 6700 Tdr. Land. Sk

Ld.			Samlet Areal		Ejendoms-skyld-værdi	Jord-værdi	Bygnings-assu-rance	Ejer	Løbe-Nr.
Mose	Hede	Andre Arealer	Tdr. Ld.	Hektar	Kr.	Kr.	Kr.		
—	—	—	1174 ¹ / ₄	648	242000	131000	54151	Scheded	81
8	³ / ₄	3	128 ¹ / ₂	71	75000	44000	40500	J. C. Dalsgaard	82
—	—	—	2048	1130	160000	56000	25968	Brockenhuus Schack	83
—	—	—	466 ¹ / ₂	257	50000	10000	4000	A. Bruun	84
—	—	—	450	248	115000	40000	71400	Udstykket	85
—	—	—	1032 ¹ / ₂	570	97500	56000	25180	Hostrup Schultz	86
30	150	38	984	543	472000	196800	190600	R. A. Westenholtz	87
»	»	»	570	314	230000	199500	92855	»	88
»	»	»	283	156	100000	69200	44775	»	89
11	»	57	425	234	190000	150000	113316	J. C. Lassen	90
8	»	4	220	121	90000	60000	36080	C. Lassen	91
—	—	—	130	72	80000	61000	29960	O. Skouenborg	92
»	»	4	140	77	85000	63000	34302	N. Jacobsen	93
¹ / ₂	»	2	90 ¹ / ₄	50	75000	25000	53618	Brødr. Andersen	94
—	—	—	174	96	55000	25000	4623	E. Schou Palsgaard	95
—	—	—	460	254	148000	76400	»	C. M. Trap de Thygesen	96
—	—	—	159	83	80000	30000	—	R. A. Westenholtz	97
»	»	»	188	101	90000	65000	32425	Th. »	98
»	»	2	167	92	100000	65000	40367	Th. Torbensen	99
—	—	—	238	131	130000	80000	45190	A. Dahl Jensen	100
»	»	1	118	65	80000	50000	42300	O. Troelsen	101
»	»	3	310	171	225000	160000	116120	H. H. Ingvarsen	102
»	»	¹ / ₂	107	59	75000	50000	29000	P. Gerstrøm	103
¹ / ₂	»	10	215	119	80000	50000	39700	Jørg. Frederiksen mfl.	104
—	—	—	346	191	432900	71800	62190	H. Nørgaard	105
—	—	—	358 ¹ / ₂	198	139000	53100	25200	A. K. Pedersen	106
»	»	154	1300	717	610000	170000	355530	H. Nørgaard	107
6	»	7	255	141	140000	103800	72000	A. Foss	108
—	—	—	423 ¹ / ₂	233	80000	45000	10350	A. Knapp	109
—	—	—	1140	629	101000	48000	49620	F. L. Schmidt & Co.	110
—	—	—	689 ¹ / ₂	381	135000	60000	34588	C. Kiær	111
—	—	—	391	216	220000	140000	63890	T. D. Miller	112
3	»	6	168 ¹ / ₂	93	91000	69675	37000	C. Jensen	113
—	—	—	513	283	167000	78100	»	Grevskabet Frijsenborg	114
—	—	—	297	164	80000	32200	»	»	115
—	—	—	265	146	110000	42000	9796	»	116
»	»	119	931	514	1150000	462500	1189000	»	117

Østergaard, Faurskov med Volstrup, Lynghain Fuglsang, Frijsendal, Boller, Christiansminde, Fuglsang, Thyrasminde 13000 Tdr. Land. Besidder: Lehns greve M. C. Krag-Juel-Vind-Frijs.

Løbe-Nr.	Skyldkreds og Kommune	Sogn	Ejendommens Navn eller Matr.-Nr.	Hartkorn Tdr.	Ager
	Gern m. fl. Herreders (fortsat).				
118	Hammel-Voldby-Søby ..	Hammel	Fugisang	19 ¹ / ₄	290
119	»	»	Skov	1 ¹ / ₂	—
120	»	»	»	1 ¹ / ₄	—
121	»	Voldby	Byrielsholm	6 ¹ / ₄	120
122	»	»	Vejballegaard	5 ¹ / ₂	124 ¹ / ₂
123	»	»	Kræmmergaard	6 ¹ / ₄	101
124	»	Søby	Søbygaard	54 ¹ / ₄	621
125	Røgen-Sporup.....	Sporup	Sporuplund	12 ¹ / ₄	146
126	»	»	Lyngbygaard	10	153
127	Dollerup.....	Dollerup	Toustrup 19a mfl.	3	—
128	Laasby	Laasby	Kalbygaard	15 ¹ / ₄	160
129	»	»	Thorsminde	8 ¹ / ₂	200
130	Lading.....	Lading	Skjoldlevgaard	15 ¹ / ₄	96
131	»	»	Skjoldlev Vesterg.	8 ¹ / ₂	78
132	»	»	Lading 10 mfl.	12 ¹ / ₂	104
133	»	»	Lyngballe Hvdg.	29	265
134	»	»	Skov	3 ¹ / ₂	—
135	»	»	»	4	—
136	Søften Foldby.....	Søften	Søften 1	11 ¹ / ₂	140
137	»	»	Elgaardsminde	8 ¹ / ₂	70
138	»	Foldby	Mariehøj	9	100 ¹ / ₂
139	»	»	Nørreriis	10 ³ / ₄	88
140	»	»	Norring Mølle	8 ¹ / ₄	78 ¹ / ₄
141	»	»	Skov	—	—
142	Lyngaa	Lyngaa	»	7 ³ / ₄	—
143	»	»	Faurskov	59 ¹ / ₂	444
144	Vitten-Haldum-Hadsten	Vitten	Skov	13	—
145	Sjelle-Skørring.....	Sjelle	Vedelslund	42 ¹ / ₂	—
146	»	Skørring	Rohdegaard	13 ¹ / ₂	117
147	»	»	Rohdelund	9 ³ / ₄	80
	Vester Lisbjerg mfl. Herreders :				
148	Vejlby.....	Vejlby	Vejlby 5 a	9 ¹ / ₂	48
149	»	»	Enghavslund	10	61
150	»	»	Mariemolle	4 ¹ / ₂	28
151	Hasle-Skejby-Lisbjerg ..	Hasle	Haslegaard	13 ¹ / ₄	102
152	»	Skejby	Skejby 16 a mfl.	10	82
153	»	»	Kirstinesminde	12 ¹ / ₂	122
154	»	»	Skejby 10 a mfl.	11 ¹ / ₂	80
155	»	Lisbjerg	Graa Mølle	9 ¹ / ₂	66
156	Tilst-Kasted.....	Tilst	Taastumgaard	13	105
157	»	»	Over-Brendstrup	28 ³ / ₄	230
158	»	Tilst og Kasted	Brendstrup 7a mfl.	14 ¹ / ₄	92 ¹ / ₂

Hede	Andre Arealer	Samlet Areal		Ejendoms-skyld-værdi Kr.	Jord-værdi Kr.	Byg-nings-assu-rance Kr.	Ejer	Løbe-Nr.
		Tdr. Ld.	Hektar					
»	5	455	251	245000	195000	133621	Grevskabet Frijsenborg .	118
—	—	543	300	220000	86900	»	»	119
—	—	215 ¹ / ₂	119	50000	29300	»	»	120
»	2	130	72	85000	67000	25940	N. Andersen Byriæl	121
»	¹ / ₂	128	71	83000	64800	31826	R. Overgaard	122
»	1	110	61	80000	64500	20453	N. Jepsen Nielsen	123
»	5	676	373	508000	350000	197440	Grevskabet Frijsenborg . .	124
»	7	167	92	118000	84250	50864	S. Sørensen	125
»	5	158	87	115000	84400	58881	R. Wester	126
—	—	210	116	128000	50000	10175	Comtesse Agnes' Stiftelse	127
»	15	470	259	252000	158000	164477	I. H. Dohlmann	128
»	8	263	145	125000	101000	45360	L. Steffensen	129
3	5	197	109	140000	116700	67320	S. Jensen	130
»	3	87	43	80000	62100	23878	A. Hansen	131
»	2	121	66	96000	78600	31700	Holbøl	132
»	5	335	185	210000	158500	119635	Grevskabet Frijsenborg . .	133
—	—	743	410	240000	126850	»	»	134
—	—	169 ¹ / ₂	94	46000	25400	»	»	135
»	2	144	79	78000	68800	39219	Præsteembedet	136
»	³ / ₂	90	50	75000	55350	39700	M. P. Terkelsen	137
»	1	110	61	75000	56000	32240	M. P. Rasmussen	138
»	¹ / ₂	97 ¹ / ₂	54	75000	58500	28700	C. M. Korsgaard	139
»	2	83 ¹ / ₂	46	85000	55800	42500	V. Vorm	140
—	—	1502	829	538000	239700	31677	Grevskabet Frijsenborg . .	141
—	—	381 ¹ / ₂	210	115000	53400	»	»	142
»	»	524	289	310000	209000	180290	»	143
—	—	477	263	150000	71400	»	»	144
—	—	658	363	510000	278870	155000	M. v. Folsach	145
»	1	178	98	120000	105800	34600	Simonsen	146
»	2	108	60	85000	70200	36497	J. Mikkelsen	147
20	2	91	50	79000	63400	23900	N. S. Hjortshøj	148
»	¹ / ₂	81	45	77000	60300	34627	K. Kjeldsen	149
»	2	30 ¹ / ₂	17	76400	36400	39886	K. O. Meyer	150
»	3	107	59	121000	97000	39000	Miller	151
»	2	84	46	95500	73500	39570	R. Frandsen	152
»	1	123	68	127000	92000	72000	L. C. Larsen	153
»	3	83	46	86000	69000	35735	M. Hansen	154
»	9	90	50	100000	75000	73923	Chr. H. Christensen	155
»	¹ / ₂	113	62	115000	85100	42592	M. Sørensen	156
»	5	235	130	240000	191000	101800	J. Rottbøll	157
»	4	172	95	140000	111000	76150	Niels Nielsen	158

Løbe-Nr.	Skyldkreds og Kommune	Sogn	Ejendommens Navn eller Matr.-Nr.	Hart-	Ager
				korn Tdr.	
	V.Lisbjerg mfl. Herreders (fortsat).				
159	»	Tilst	Vestereng	21 ¹ / ₂	171
160	»	Tilst og Kasted	Kærbygaard	26 ¹ / ₂	180
161	»	Kasted	{ Kolkjærgaard } { Hovedgaard }	23 ¹ / ₂	—
162	Borum-Lyngby.....	Borum	Borum 1 a	10 ¹ / ₂	100
163	»	»	Borum 4 a mfl.	15 ¹ / ₄	—
164	»	»	Tandholm	8 ¹ / ₄	125
165	»	Lyngby	Lyngby 1 d mfl.	9 ¹ / ₂	76
166	»	»	Lyngbygaard	54 ¹ / ₄	398
167	Harlev-Framlev.....	Harlev	Tarskov Mølle	12	150
168	»	»	Skibbygaard	8 ¹ / ₂	55 ¹ / ₂
169	»	»	Skibby Vestergaard	11	76
170	»	»	Ludvigsholm	13	120
171	»	Framlev	Framlev Bakkegd.	8 ¹ / ₄	67 ¹ / ₂
172	»	HarlevogFramlev	Labing 2 a mfl.	15 ¹ / ₄	—
173	»	Framlev	Højbygaard	13 ¹ / ₄	114
174	»	Harlev	Taastrupgaard	7	82 ¹ / ₂
175	Storring Stjør-Galten...	Storring	Gammelgaard	32 ¹ / ₄	280
176	»	»	Storring 1 d mfl.	11	80 ¹ / ₂
177	Skivholme-Skovby.....	Skivholme	Skivholme 1 a mfl.	14 ³ / ₄	125
178	»	Skovby	Kirstinedal	16 ¹ / ₄	157
179	Sabro-Faarup.....	Sabro	Ristrup	51 ¹ / ₂	414
180	»	Faarup	Faarupgaard	14	129
181	»	»	Mundelstrupgaard	8 ¹ / ₂	78 ¹ / ₂
182	Grundfør-Spørring.....	Grundfør	Møllersminde	13	130
183	»	»	Haraldslund	8 ¹ / ₂	—
184	Trige-Ølsted.....	Trige og Ølsted	Thomasminde	70 ¹ / ₂	687
185	Elsted.....	Elsted	Asmusgaard	20 ¹ / ₂	164
186	»	»	Elstedgaard	11 ¹ / ₂	92
187	»	»	Søndergaard	12 ¹ / ₂	98 ¹ / ₂
188	»	»	Kjærgaard	20 ³ / ₄	—
189	»	»	Hovgaard	9 ³ / ₄	65
	Ning Herreds:				
190	Aaby.....	Aaby	Bispegaard	9 ¹ / ₂	54 ¹ / ₂
191	Brabrand-Aarslev.....	Brabrand	Tousgaard	19	154
192	»	»	Brabrand 9a mfl.	9	76
193	»	»	TrueTodderup4mfl.	5 ¹ / ₄	41 ¹ / ₂
194	»	»	Gjellerup 12 a mfl.	8 ¹ / ₄	76
195	»	»	True	11 ¹ / ₂	90
196	»	Aarslev	Aarslevskovgaard	12 ¹ / ₂	80
197	»	»	Aarslevgaard	14	94
198	»	Brabrand	Holmstrupgaard	37 ¹ / ₄	295

r. Ld.				Samlet Areal		Ejendoms-skyld-værdi Kr.	Jord-værdi Kr.	Byg-nings-assu-rance Kr.	Ejer	Løbe-Nr.
ov	Mose	Hede	Andre Arealer	Tdr. Ld.	Hektar					
»	»	»	4	175	97	200000	153000	75138	Chr. Buchtrup.....	159
28	»	»	8	241	133	210000	165000	92350	Mogens de Neergaard...	160
-	-	-	-	204	113	210000	164500	93908	F. G. Martins.....	161
5	4	»	3	128	71	85000	69100	32700	Præsteembedet.....	162
-	-	-	-	223	123	148000	116200	36100	M. Thomsen.....	163
5	2	»	1	143	79	92000	73550	47200	N. Jensen.....	164
»	4	»	2	90	50	75000	53000	36700	P. J. Fogsgaard.....	165
15	»	»	58	669	369	472000	362100	202757	H. R. Angelo.....	166
40	»	»	7½	197½	109	126000	92000	39980	O. Schmidt.....	167
»	»	»	1½	81½	45	75000	60000	30100	K. Overgaard.....	168
½	1½	»	1	103	57	90000	72000	28480	E. Due.....	169
½	1	»	5½	150	83	122000	96000	60000	O. Hegelund.....	170
7	»	»	4½	82½	46	80000	58000	30900	E. P. Langballe.....	171
-	-	-	-	148	82	124000	104000	37470	M. Leth Espensen.....	172
»	2	»	2	119	66	110000	91000	32900	S. Overgaard.....	173
4	3	½	1½	99½	55	84500	64500	33900	Wulff.....	174
12	»	»	13	365	201	250000	169600	132988	A. Christiansen.....	175
½	1½	¼	2¼	95½	53	8000	56000	32350	M. Melchiorsen.....	176
15	»	»	2	189	104	130300	110700	41200	Præsteembedet.....	177
½	»	»	5	226½	125	134000	118900	69600	H. Krogh.....	178
6	»	»	118	538	297	420000	294000	312000	V. U. Svitchen.....	179
2	1½	»	2	140	77	100000	85000	29000	G. Kelp.....	180
10	»	»	5	98½	54	75000	50000	53000	Jens Jensen.....	181
»	»	»	5	140	77	95000	75000	80000	H. Møller.....	182
-	-	-	-	145	80	80000	66000	50600	Bach.....	183
½	»	»	70	828½	457	550000	410000	291548	H. W. Pontoppidan.....	184
¼	2	»	2	185¾	102	180000	135200	72322	H. Overgaard.....	185
»	2½	»	2	98½	54	102800	77000	42000	N. Nielsen.....	186
»	»	»	2	105½	58	115000	98000	42035	N. Nielsen.....	187
-	-	-	-	200	110	144000	124000	69930	L. Kastrop.....	188
3	»	»	½	81	45	84000	72000	24000	N. Bornholt Andersen...	189
»	»	»	1	66½	37	100000	79800	30340	Et Konsortium.....	190
»	»	»	4½	164	90	172000	143000	89651	S. Pedersen.....	191
½	½	½	1	84	46	83000	56000	23500	M. Mortensen.....	192
»	»	»	10	51½	28	160000	40800	203859	A/S. De foren. Teglværker	193
»	»	»	½	76½	42	78000	58000	25507	P. A. Pedersen.....	194
»	»	»	1	94	52	94000	70500	40000	C. H. Christensen.....	195
½	»	»	1½	132½	73	130000	91000	62000	J. S. Pedersen.....	196
3	»	»	3	123	68	120000	86000	81492	T. Schmidt.....	197
5	»	»	12½	332½	183	335000	239000	135072	N. Brüel.....	198

Løbe-Nr.	Skyldkreds og Kommune	Sogn	Ejendommens Navn eller Matr.-Nr.	Hart-	Ager
				korn Tdr.	
Ning Herreds (fortsat).					
199	Beder-Malling.....	Malling	Mølling 15 a mfl.	7 ¹ / ₄	60
200	»	»	» 14 b mfl.	8 ¹ / ₄	62
201	»	»	Norslund	18 ¹ / ₂	—
202	»	»	Starup Østergaard	8 ¹ / ₄	48
203	»	»	Karensminde	17 ¹ / ₄	144
204	»	»	Mariendal	13 ³ / ₄	137
205	Astrup-Tulstrup-Hvil-				
	sted.....	Astrup	Askgaard	9 ¹ / ₂	92 ¹ / ₂
206	»	Tulstrup	Østergaard	29 ¹ / ₂	—
207	»	Hvilsted	Rantzausgave	12 ¹ / ₂	127
208	»	»	Skov	2 ¹ / ₂	—
209	Tiset.....	Tiset	Ingerslevgaard	10	93
210	Maarslet.....	Maarslet	Tranbjerggaard	9 ³ / ₄	89
211	»	»	Moesgaard	55 ³ / ₄	464
212	»	»	Vilhemsborg	82	640
213	»	»	Skov	2	—
214	Holme-Tranbjerg.....	Holme	Saralyst	10 ¹ / ₂	96
215	»	»	Holme 1 b	4 ¹ / ₂	35
216	»	»	Emiliedal Teglv.	7 ¹ / ₂	—
217	»	Tranbjerg	Jegstrup Skovgd.	8 ³ / ₄	80
218	»	»	Kirkegaard	8 ¹ / ₂	73 ¹ / ₂
219	»	Holme og Tranbj.	Jegstrup 4 a mfl.	9	87
220	»	Tranbejrg	» 2 a mfl.	7	80
221	»	»	Sleth 1 a mfl.	5 ¹ / ₂	—
222	»	»	Ovesminde	9 ³ / ₄	100
223	Ormslev-Koldt.....	Ormslev	Aabogaard	14	102
224	»	»	Aaboskovgaard	8 ³ / ₄	65 ³ / ₄
225	»	Ormslev og Koldt	Constantinsborg	37 ¹ / ₄	320
226	»	Koldt	Lemminggaard	11 ³ / ₄	111
227	Viby.....	Viby	Viby 39 æ mfl.	7 ³ / ₄	42
228	»	»	» 16 b mfl.	7 ¹ / ₄	30
229	»	»	» 4 a mfl.	5	—
230	»	»	Ravnbjerg	8	63
231	»	»	Fredensgaard	6 ¹ / ₄	49
Hads Herreds:					
232	Hundslund.....	Hundslund	Oudrupgaard	16 ³ / ₄	190
233	Ørting-Falling.....	Falling	Magretelyst	13 ¹ / ₄	100
234	»	»	Halkjær 2 a mfl.	12 ¹ / ₂	93 ¹ / ₂
235	»	»	Aakjær	109 ³ / ₄	1018
236	»	Ørting og Falling	Lundhoff	13 ¹ / ₂	162 ¹ / ₂
237	»	»	Skov	¹ / ₂	—

¹⁾ Baroniet Vilhemsborg, herunder horer Hovedgaarden Vilhemsborg af Hartkorn c. 87 Tdr. af alle Siags.

Ld.				Samlet Areal		Ejendoms- skyld- værdi Kr.	Jord- værdi Kr.	Byg- nings- assu- rance Kr.	Ejer	Løbe- Nr.
	ov	Mose	Hede	Andre Arealer	Tdr. Ld.					
10	15	»	3	90	50	75000	59500	23868	R. P. Frederiksen	199
18	2	»	4	101	56	100000	78000	38500	Ø. Christiansen	200
-	-	-	-	193	106	180000	136400	70420	F. v. Bülow	201
7	»	»	1½	61½	34	78000	60000	37000	A. Elmose	202
16	»	»	5	181	100	170000	119500	83300	A. Locher	203
»	»	»	22	163	90	125000	92000	72000	Baroniet Vilhelmsborg	204
4	1½	»	2	99½	55	92000	70000	39970	M. Sørensen	205
-	-	-	-	365½	202	250000	162500	134511	E. Bang	206
8	»	»	5	142	78	125000	92300	50680	K. Olsen	207
-	-	-	-	102	56	60000	20000	»	N. Nørgaard	208
»	¾	»	1¼	95	52	88000	67800	33000	M. P. Brandt	209
½	»	»	4	95½	53	90000	70000	24980	J. Rasmussen	210
10	»	»	263	1054	581	570300	380800	285795	Fr. Dahl	211
14	5	»	37	1074	592	932800	548400	357325	Baroniet Vilhelmsborg ¹⁾	212
-	-	-	-	211	116	80000	34975	»	»	213
7	3	»	1	115	63	122600	117000	27584	Udstykket	214
»	»	»	10	45	25	75000	36000	57655	Dybro	215
-	-	-	-	92½	51	250000	74000	202210	AS/. De forenede Tegl.	216
½	»	»	1½	84	46	90100	75600	35155	K. Sørensens Enke	217
»	1½	»	2½	76½	42	98100	80000	36200	S. Knudsen	218
2	»	»	1	90	50	83000	72000	28928	P. Rasmussen	219
½	3	»	2½	91	50	80700	72800	37894	K. Knudsen	220
-	-	-	-	52	29	140000	41600	144300	Sleth Teglværk	221
»	8	»	2	113	62	97200	86400	42617	Th. Thomsen	222
»	»	»	1½	121½	67	115000	90000	46632	O. Friis Michaelsen	223
2	3	»	5	80¾	45	81000	62000	40000	J. P. Jensen	224
12	»	»	14	536	296	469000	313200	261304	A. Pontoppidan	225
3	2	»	2	118	65	110000	85000	38288	Ibsen mfl.	226
»	15	»	3	76	42	90000	68500	24970	R. Pedersen	227
»	»	»	1	62	34	85000	65000	23116	P. Sørensen	228
-	-	-	-	45	25	80000	63000	23211	H. Bentholm	229
7	1½	»	2½	74	41	110000	80000	46800	J. N. Jørgensen	230
»	¼	»	10	59½	33	105000	65000	60000	P. Sloth	231
10	¾	»	14	228¾	126	180000	130000	71466	A. de Nørregaard	232
5	1	»	2½	118½	65	100000	75000	39942	H. Jensen	233
7	»	»	1½	110	61	96000	74200	30600	Niels Sørensen	234
5	»	»	32	1855	1023	1226000	716000	362000	C. Neergaard	235
»	»	»	8	203	112	138000	100000	65927	O. R. Korsager	236
-	-	-	-	107	59	56000	16000	»	»	237

bet udgør 680 Tdr. Land, Skovarealet 568¾ Tdr. Land. Besidder: Lehnsbaron O. P. C. Gyldenkrone.

Løbe-Nr.	Skyldkreds og Kommune	Sogn	Ejendommens Navn eller Matr.-Nr.	Hartkorn Tdr.	Are	
					Ager	Eng o vedvarende Græsningssjo
Hads Herreds (fortsat).						
238	Alrø	Alrø	Alrø 1 a	11 ³ / ₄	77	22
239		»	Alrø 7 a mfl.	15	110	30
240	Gylling	Gylling	Gylling 1	20 ¹ / ₄	160	»
241	»	»	Gyllingnæs	54 ¹ / ₂	—	—
242	Gosmer-Halling	Gosmer	Gosmer 1	13 ¹ / ₄	98	12
243	»	»	Ørting 2 mfl.	25 ³ / ₄	195	19
244	»	»	Gersdorflund	75	620	»
245	»	Halling	Halling 5 a mfl.	8 ¹ / ₄	—	—
246	Randlev-Bjergager	Bjergager	Bjergager Hovgd.	19 ³ / ₄	—	—
247	»	»	Svejgaard	19	128	11
248	Odder	Odder	Bjergager Svejgd.	8 ³ / ₄	65 ¹ / ₄	10 ³ / ₄
249	»	»	Sander 7 a mfl.	7 ¹ / ₂	81	7
250	»	»	Petersminde	16 ³ / ₄	132	19
251	»	»	Stenslund	11 ¹ / ₂	100	7
252	»	»	Vejlskovgaard	6 ³ / ₄	60	14
253	»	»	Kjersminde	6 ¹ / ₂	64	2
254	»	»	Fauregaard	13	—	—
255	»	»	Snærildgaard	5 ¹ / ₂	67 ¹ / ₂	8
256	»	»	Grønbækgaard	8 ¹ / ₄	54	6
257	»	»	Balle Nygaard	11 ¹ / ₂	131	1 ¹ / ₂
258	»	»	Fillerup Storgd.	8	88	1
259	»	»	Rathlousdal	53	436	50
260	»	»	Fillerup 20 c	6 ¹ / ₂	130	23 ¹ / ₂
261	»	»	Morsholt 8 a mfl.	12 ¹ / ₂	108	»
262	»	»	Rodstenseje	39 ¹ / ₂	304	12
263	»	»	Skov	5 ³ / ₄	—	—
264	»	Torrild	» 2)	14 ¹ / ₂	—	—
265	»	Hundslund	» 2)	1 ¹ / ₄	—	—
266	»	GosmerogHalling	» 2)	3	—	—
267	Saksild-Nølev	Saksild	Saksildgaard	10 ¹ / ₄	—	—
268	»	Nølev	Nølevgaard	10 ¹ / ₂	—	—
269	»	»	Assendrupgaard	8 ¹ / ₄	—	—
270	»	»	Assendrup 7 a mfl.	9	—	—
Aarhus nordre:						
271	Aarhus Købstad	Vor Frue	Frydenlund	7 ¹ / ₂	—	—
272	»	St. Johannes	Højvang	13 ¹ / ₄	—	—
273	»	»	Vorregaard	7 ³ / ₄	—	—
Aarhus søndre:						
274	Aarhus Købstad	St. Pauls	Marselisborg	33 ¹ / ₄	—	—

¹) Stamhuset Rathlousdal, herunder hører Hovedgaardene Rathlousdal, Gersdorflund og Sophienlund af Hartkorn c. 279
²) Vurderet i Odder Kommune sammen med Stamhusets øvrige Skove.

Ld.			Samlet Areal		Ejendoms-skyld-værdi	Jord-værdi	Byg-nings-assu-rance	Ejer	Løbe-Nr.
Mose	Hede	Andre Arealer	Tdr. Ld.	Hektar	Kr.	Kr.	Kr.		
»	»	4	105	58	80000	52500	32000	Præsteembedet	238
»	»	6	147	81	100000	73500	48800	J. P. Jensen	239
»	»	3	170	94	142000	130000	38000	Præsteembedet	240
—	—	—	1158	639	653000	405500	170500	F. Grevenkop-Castenskiold	241
»	»	4 ¹ / ₂	122	67	98000	73000	32000	Præsteembedet	242
»	»	5	219	121	210000	151000	80000	C. Kreutzfeldt	243
»	»	10	633	349	534900	443100	165900	Stamh. Rathlousdal	244
—	—	—	109	60	78000	50000	27000	»	245
—	—	—	190 ¹ / ₂	105	190000	133000	61786	A. Jensen	246
»	»	2	160	88	147000	108000	56000	P. A. Secher	247
2 ¹ / ₄	»	14 ³ / ₄	93	51	210000	100000	117600	H. Sommer	248
»	»	1	97	54	80000	53300	26000	Petersen og Mikkelsen ..	249
»	»	5	160	88	160000	112000	66780	Eriksen	250
1	»	1	116	64	120000	81200	48000	Johs. Stenslund	251
2 ¹ / ₂	»	2 ¹ / ₂	80	44	82000	52000	66423	S. Varmdahl	252
20	»	1 ¹ / ₂	95 ¹ / ₂	53	85000	53200	41000	J. Jørgensen	253
—	—	—	180	99	150000	122000	46544	K. Bak	254
1 ¹ / ₂	»	2 ¹ / ₂	78 ¹ / ₂	43	75000	51000	28400	S. S. Krogh	255
»	»	30	98	54	90000	63700	24000	N. Nielsen	256
2	»	5 ¹ / ₂	149 ¹ / ₂	82	135000	90000	54000	A. Overgaard	257
»	»	1 ¹ / ₄	90 ¹ / ₄	50	85000	63000	28960	R. R. Olsen	258
»	»	16	549	297	473000	323400	191190	Stamh. Rathlousdal ¹⁾	259
»	»	8	161 ¹ / ₂	89	80000	80000	—	»	260
8	»	»	163 ¹ / ₂	90	105000	114100	—	»	261
»	»	6	372	205	330000	248000	116000	A. Høyer	262
—	—	—	427	236	203750	72625	»	Stamh. Rathlousdal	263
—	—	—	441 ¹ / ₂	244	170000	53250	»	»	264
—	—	—	140	77	33700	17375	»	»	265
—	—	—	228 ¹ / ₂	126	135550	43450	»	»	266
—	—	—	100 ¹ / ₂	55	84000	53400	31547	R. Sørensen	267
—	—	—	92	51	83000	55500	28000	Jens M. Jensen	268
—	—	—	99	55	83000	60000	23500	J. N. Jensen	269
—	—	—	90	50	77000	50000	25300	E. Højsgaard	270
—	—	—	53	29	100000	85000	30000	C. Madsbjerg	271
—	—	—	100	55	235000	185000	79340	H. Thomsen	272
—	—	—	60	33	100000	90000	10160	H. C. Lassen	273
—	—	—	507	280	350000	300000	40520	Aarhus Kommune	274

Slags. Jordtilliggendet udgør 1496 Tdr. Land. Skovarealet 1402 Tdr. Land. Besidder: A. V. R. H. v. Holstein-Rathlou.

Alfabetisk Register til Fortegnelsen.

Navn	Løbe-Nr.	Navn	Løbe-Nr.
Aabogaard	223	Enghavslund	149
Aaboskovgaard	224	Ennergaard	75
Aaes 33 c m. fl.	51	Eriksholm	37
Aakjær	235		
Aarslevgaard	197	Faarupgaard	180
Aarslevskovgaard	196	Faurgaard	254
Aarupgaard	71	Faurskov	143
Aastrupgaard	99	Fillerup 20 c	260
Addithus	81	Fillerup Storgd.	258
Agerskov	25	Foerlevgaard	20
Alrø 1 a	238	Framlev Bakkegd.	171
Alrø 7 a m. fl.	239	Fredensborg	13
Askgaard	205	Fredensgaard	231
Asmusgaard	185	Fredenshjem	29
Assendrup 7 a m. fl.	270	Frijsenborg	117
Assendrupgaard	269	Fruering 1 a m. fl.	26
		Frydenlund	271
Balle Nygaard	257	Fugleris	91
Bisgaard	70	Fuglsang	118
Bispegaard	190	Fuldbro Møllegd.	10
Bjergager Hovgd.	246		
Bjergager Svejgd.	248	Gammelgaard	175
Bjerregaard	100	Gersdorflund	244
Borum 1 a	162	Gjedvedgaard	56
Borum 4 a m. fl.	163	Gjellerup 12 a m. fl.	194
Borupgaard	52	Glibinggaard	50
Braband 9 a m. fl.	192	Gosmer 1	242
Brendstrup 7 a m. fl.	158	Graa Mølle	155
Brendstrup Over	157	Gramstrup	36
Byrielsholm	121	Grætrup Nedergd.	104
		Grønbagegaard	256
Catrinelund	58	Gylling 1	240
Constantinsborg	225	Gyllingnæs	241
Dagmarsgaard	39	Halkjær 2 a m. fl.	234
Dovergaard	8	Halling 5 a m. fl.	245
		Hanstedgaard	41
Edelsborg	14	Haraldslund	183
Egebjerggaard	45	Haslegaard	151
Egesholm	44	Havbækgård	79
Ejergaard	30	Havgaard	57
Eldrup 3 a m. fl.	64	Hemstok 1 a m. fl.	5
Elgaardsminde	137	Hemstok 1 b m. fl.	6
Elstedgaard	186	Hemstok 2 a m. fl.	7
Emiliedal Teglv.	216	Herschendsgave	27

Navn	Løbe-Nr.	Navn	Løbe-Nr.
Hjælland S	83	Lyngbygaard	126
Holme 1 b	215	Lyngbygaard	166
Holmstrupgaard	198	Løndal	80
Hovgaard	189	Løve 1 m. fl.	85
Hovedgaard Store	60	Løvenholt	108
Højbygaard	173		
Højlund	4	Magretelyst	233
Højvang	272	Malling 15 a m. fl.	199
		Malling 14 b m. fl.	200
Ingerslevgaard	209	Mallinggaard	17
		Mariehøj	138
Jegstrup 2 a m. fl.	220	Mariemølle	150
Jegstrup 4 a m. fl.	219	Marienburg	72
Jegstrup Skovgd.	217	Mariendal	204
Jexen Hovgaard	22	Marselisborg	274
Julianelyst	67	Mattrup	87
		Mesinggaard	23
Kalbygaard	128	Moesgaard	211
Karenslund	3	Morsholt 8 a m. fl.	261
Karensminde	203	Mundelstrupgaard	181
Kielsgaard	113	Møballegaard	54
Kirkegaard	218	Møgelkjærgaard	11
Kirstinedal	178	Møllersminde	182
Kirstinesminde	153		
Kjersminde	253	Nebelgaard	48
Kjærgaard	188	Nissumgaard	34
Klags Mølle	78	Norring Mølle	140
Kolkjærgaard Hovedgd.	161	Norslund	201
Kræmmergaard	123	Nølevgaard	268
Kærbygaard	160	Nørreris	139
		Oudrupgaard	232
Labing 2 a m. fl.	172	Overby Nedergd.	55
Lading 10 m. fl.	132	Ovesminde	222
Legaardslyst	12		
Lemminggaard	226	Petersholm	42
Lethenborg	35	Petersminde	250
Lethsminde	24	Provstlund	74
Lillerup	65		
Lillerupholm	63	Raadved Kjærsgd.	43
Louisenlund	69	Rantzausgave	207
Ludvi_sholm	170	Rask Hovedgd.	76
Lundhoff	236	Raslund	21
Lundum Mølle	38	Rathlousdal	259
Lykkebjerg	101	Ravnsbjerg	230
Lyngballe Hvdgd.	133	Ringkloster	33
Lyngby 1 d m. fl.	165	Ristrup	179

Navn	Løbe-Nr.	Navn	Løbe-Nr.
Rodstenseje	262	Taastrupgaard	156
Rohdegaard	146	Tammestrup Hvg.	32
Rohdelund	147	Tandholm	164
Rosenlund	77	Tarskov Mølle	167
Ry 14 e m. fl.	106	Tejbøl	103
Ry Mølle	105	Testrupgaard	53
Ry Nørskov	107	Thomasminde	184
Rødvigsballe	90	Thorsminde	129
		Tousgaard	191
Saksildgaard	267	Toustrup 19 a m. fl.	127
Sandergaard	249	Tranbjerggaard	210
Saralyst	214	Troelstrup Overgd.	93
Serritslevgaard	47	Troelstrup Østergd.	92
Skanderborg Ladegd.	15	True	195
Skanderb. Ladegd.	16	True Todderup 4 m. fl.	193
Skejby 10 a m. fl.	154	Træden 16 m. fl.	94
Skejby 16 a m. fl.	152	Tvilumgaard	112
Skibbygaard	168	Tvingstrup 16 a m. fl.	61
Skibby Vestergaard	169	Tyrrestrup	49
Skivholme 1 a m. fl.	177	Tyrstinggaard	88
Skjolddelevgaard	130		
Skjolddelev Vesterg.	131	Urup	66
Skovhuset	111		
Sleth 1 a m. fl.	221	Vaabensholm	97
Snepstrup 2 a	31	Vaabensh. 2 a m. fl.	98
Snærildgaard	255	Vedelslund	145
Sophiendal	1	Vederslund	19
Sophienlund	28	Vejballegaard	122
Sporuplund	125	Vejlby 5 a	148
Sqæt Mølle	18	Vejlskovgaard	252
Starup Østergaard	202	Vestereng	159
Stenkjær	40	Viby 4 a m. fl.	229
Stensballegaard	46	Viby 16 b m. fl.	228
Stenslund	251	Viby 39 æ m. fl.	227
Stids Mølle	89	Vilhemsborg	212
Storring 1 d m. fl.	176	Vinding 14 a m. fl.	82
Stougaard	102	Vorregaard	273
Svejgaard	247	Vorret 2 b m. fl.	110
Svejstrup Østergd.	2	Vrøndinggaard	73
Søbygaard	124		
Søften 1	136	Ørritslevgaard	59
Sølund	9	Ørskovgaard	62
Søndergaard	187	Ørting 2 m. fl.	243
Sønderskovgaard	68	Østergaard	206
Taastrupgaard	174		

FORKORTELSER

Af Forkortelser er navnlig anvendt følgende:

* efter en »Bys« Navn betyder, at det ikke er en egentlig Landsby, men en Samling af smaa spredt liggende Gaarde og Huse med fælles Navn.

And. = Andels.	Msk. = Mellemskole.
Ap. = Apotek.	M.- og Rsk. eller MRSk. = Mellem- og Realskole.
Avlsg. = Avlsgaard.	N. = Nørre.
Brsm. = Brevsamlingssted.	Ndr. = Neder, Nedre.
Brugsf. = Brugsforening.	Ov. = Over.
Elektv. = Elektricitetsværk.	Pg. = Præstegaard, Præstebolig.
Fab. = Fabrik; Fabb. = Fabrikker.	Posteksp. = Postekspedition.
Fls. = Fælles.	Postk. = Postkontor.
Fors. = Forsamlings.	Pottemgr. = Pottemageri (ogsaa i Flertal).
Gasv. = Gasværk.	Rdst. = Redningsstation.
Gl. = Gammel.	Rsk. = Realskole.
Gæstg. = Gæstgivere, Gæstgivergaard.	S. = Sønder.
Herr. = Herred.	Sagf. = Sagfører.
Hg. = Hovedgaard.	Savsk. = Savskæreri.
Hot. = Hotel; Hott. = Hoteller.	Sct. = Sanct.
Hpl. = Holdeplads.	Sdg. = Sædegaard.
Haandv. = Haandværker, Haandværksdrift.	Sg. = Sogn.
Indb. = Indbyggere (i Aaret 1916).	Sk. = Skole (Landsbysk., Frisk. o. l.).
Jb. = Jærnbane.	Spk. = Spare- (og Laane)kasse.
Jbhpl. = Jærnbanelholdeplads.	St. = Store.
Jbst. = Jærbanestation.	Stat. = Station.
K. = Kirke.	Statstlst. = Statstelefonstation.
Kbm. = Købmandshandel (ogsaa i Flertal).	Tekn. Sk. = Teknisk Skole.
Kresl. = Kreslæge.	Tglv. = Teglværk.
Ldg. = Ladegaard.	Tlst. = Telefonstation.
L. = Lille.	Tlgtst. = Telegrafstation.
Læge = Læge(bolig).	Vandv. = Vandværk.
Markedsplds. = Markedsplads.	V. = Vester.
M. = Mellem.	Vml. = Vandmølle; Vmlr. = Vandmøller.
Miss. = Missions.	Ø. = Øster.
Ml. = Mølle; Mlr. = Møller.	

RINGKJÖBING AMT

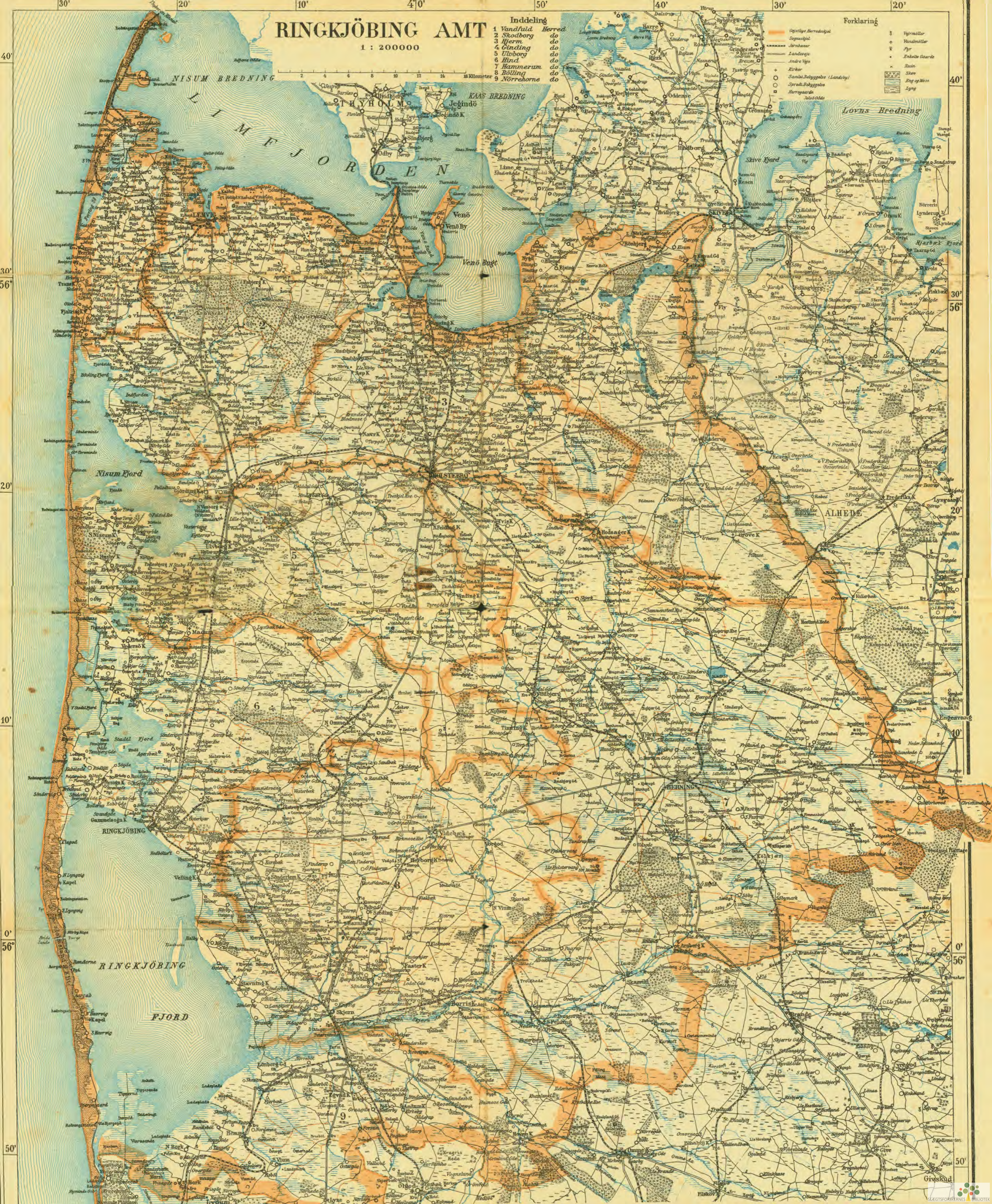
1 : 200000

Inddeling

- 1 Vanhald Herred do do
- 2 Skodborg do do
- 3 Hvarn do do
- 4 Gindvig do do
- 5 Ulborg do do
- 6 Rind do do
- 7 Hammerum do do
- 8 Bolling do do
- 9 Nørrehoerne do do

Forklaring

	Opstillede Herredstjæle		Vejmøller
	Segnsstjæle		Vandmøller
	Herredstjæle		Fyr
	Landstjæle		Enkelte Gaarde
	Ande Vige		Saun
	Erker		Stov
	Saun		Eng af No. 1
	Saun		Lyst
	Saun		

AALBORG AMT

- 1 Hjar Herred 5 Slet Herred
- 2 Fleskum do 6 Aars do
- 3 Holm do 7 Gislum do
- 4 Hornum do 8 Rindsted do

RANDERS AMT

1 : 200000

0 2 4 6 8 10 12 14 16 Kilometer

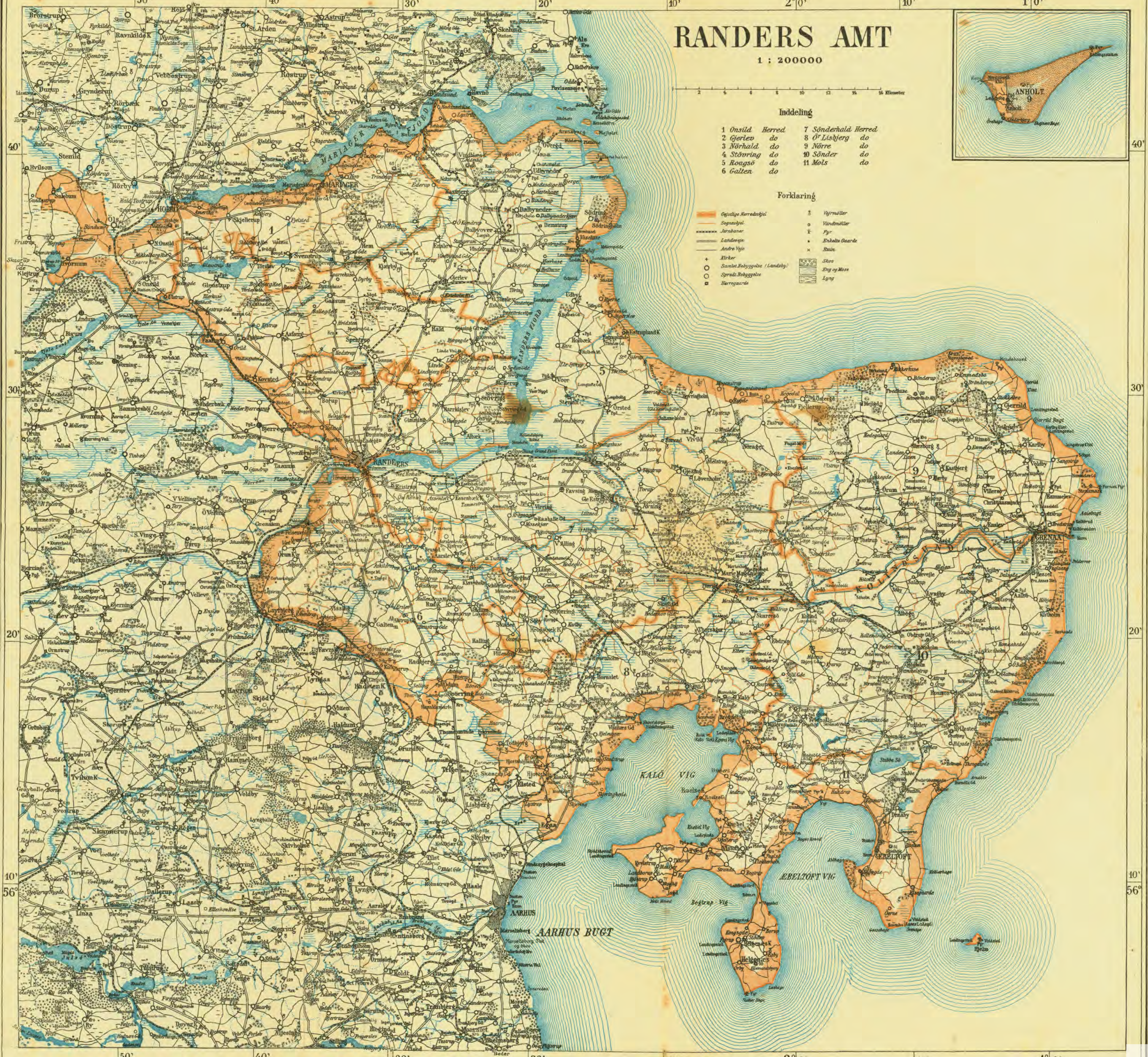

Inddeling

1 Onsil Herred	7 Sønderhald Herred
2 Gjerlev do	8 Ørlishjerg do
3 Nørhald do	9 Nørre do
4 Støvring do	10 Sønder do
5 Rongso do	11 Mols do
6 Galten do	

Forklaring

Geistlige Herredskjøl	Værnmøller
Sognekjøl	Vandmøller
Jernbaner	Fyr
Landeveje	Ekeblis Gaarde
Andre Veje	Bane
Kirker	Skov
Samlet Bebyggelse (Landsby)	Eng og Mose
Spredt Bebyggelse	Lyng
Herregårde	

40'

30'

20'

10'

56°

50'

40'

30'

20'

10'

2°0'

10'

1°0'

1°0'

56°

56°

VIBORG AMT

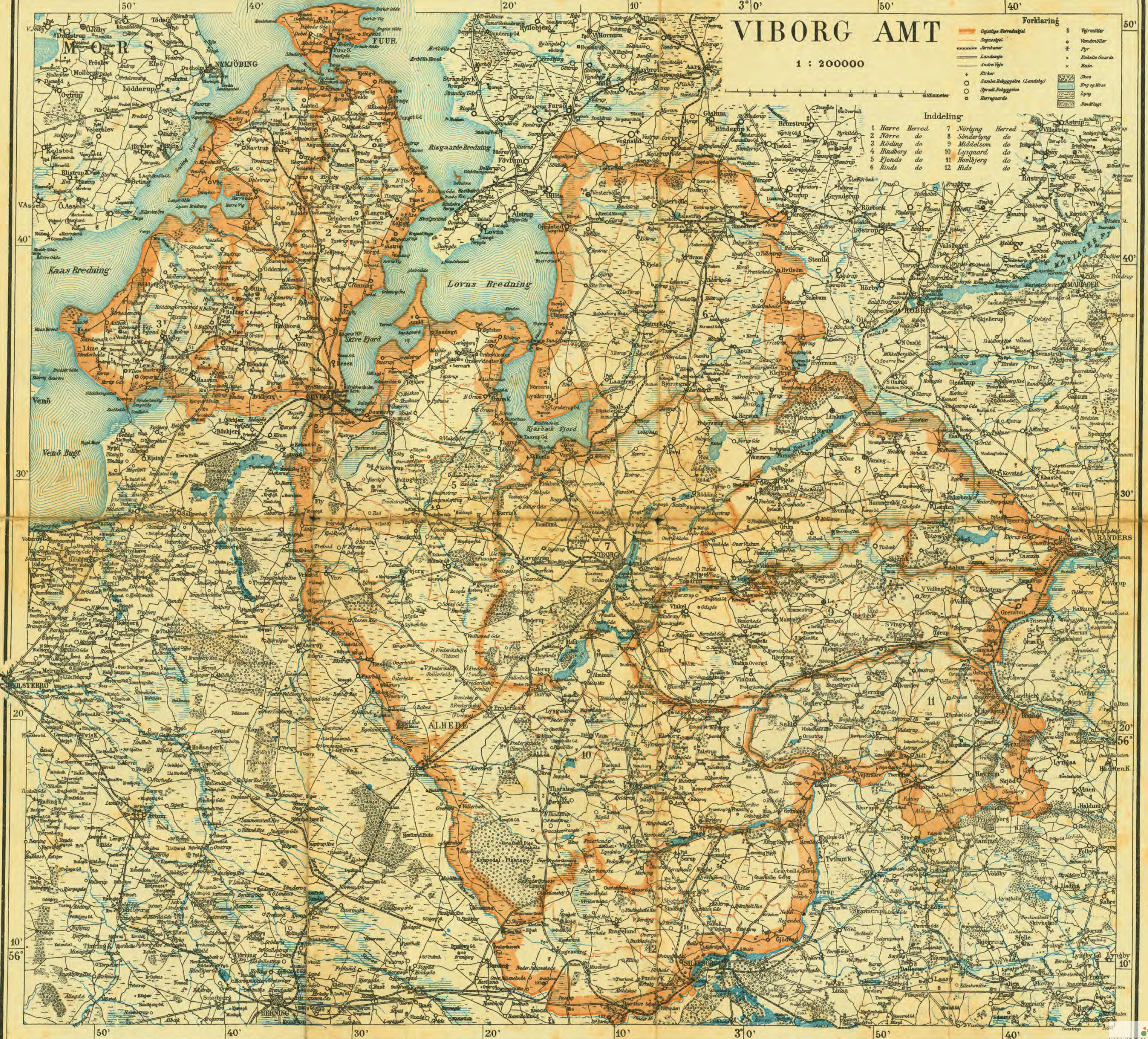
1 : 200000

Forklaring

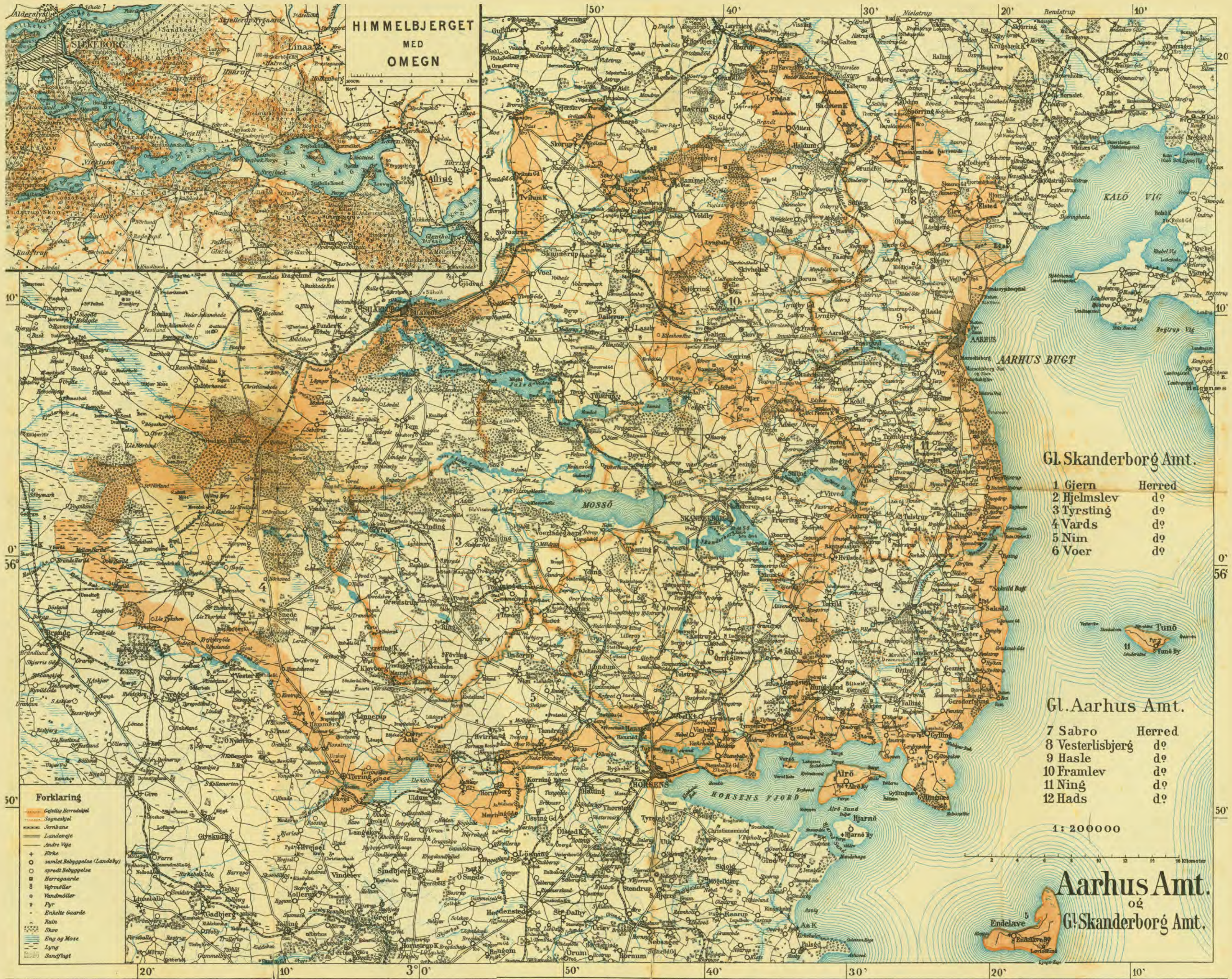
	Gulejste Herredsgælder		Vejmøller
	Søgnskjøl		Vandmøller
	Jærtegnar		Pyr
	Landlange		Enkelte Gaarde
	Andre Vjfo		Rain
	Kirker		Saer
	Samle Besøggelse (Landby)		Eng og Skov
	Spræde Besøggelse		Lign
	Herregærde		Sandstøvet

Inddeling

1 Harre Herred	7 Nørlyng Herred
2 Nørre do	8 Sønderlyng do
3 Røding do	9 Middalsom do
4 Hindborg do	10 Lysgaard do
5 Ejend do	11 Hovbjerg do
6 Rinds do	12 Hids do

HIMMELBJERGET
MED
OMEGN

Gl. Skanderborg Amt.

1 Gjern	Herred
2 Hjelmslev	dø
3 Tyrsting	dø
4 Vards	dø
5 Nim	dø
6 Voer	dø

Gl. Aarhus Amt.

7 Sabro	Herred
8 Vesterlisbjerg	dø
9 Hasle	dø
10 Framlev	dø
11 Ning	dø
12 Hads	dø

Aarhus Amt.

og
Gl. Skanderborg Amt.

- Forklaring**
- Gælle Herredskid
  - Sogneskil
  - Jordbane
  - Landeveje
  - Andre Veje
  - Kirke
  - samlet Bøggølse (Landsby)
  - spredt Bøggølse
  - Herregaarde
  - Værdmøller
  - Værdmøller
  - Fyr
  - Enkelte Gaarde
  - Ravn
  - Skov
  - Eng og Mose
  - Lyng
  - Sandflugt

1 : 200000

0 2 4 6 8 10 12 14 16 Kilometer

